ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਸ੍ਰੀ ਮੁਨਿ ਮੇਘ ਰਾਜ ਜੀ ਰਚਿਤ

ਵੈਦਜਕ ਭੰਡਾਰ ਦਾ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗ੍ਰੰਥ

ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ ਸਟੀਕ

(ਜਿਸ ਵਿਚ ੨੮੬੯ ਪ੍ਰੀਖਯਕ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹਨ)

ਭਾਗ ਦੂਜਾ

-ਪ੍ਰਸਿਧ ਟੀਕਾਕਾਰ-

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਮਹੰਤ ਗਣੇਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :-

ਭਾ: ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ

ਬਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

੧ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸ੍ਰੀ ਮੁਨਿ ਮੇਘ ਰਾਜ ਜੀ ਰਚਿਤ

ਵੈਦਜਕ ਭੰਡਾਰ ਦਾ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗ੍ਰੰਥ

ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ ਸਟੀਕ

ਭਾਗ ਦੂਜਾ

(ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੩੭੪ ਪ੍ਰੀਖਯਕ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹਨ)

-ਪ੍ਰਸਿਧ ਟੀਕਾਕਾਰ-

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਮਹੰਤ ਗਣੇਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਅਖਾੜਾ ਸ੍ਰੀ ਠਾਕੁਰ ਅੰਤਰਜਾਮੀ, ਛਾਣ ਗਲੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਇਸ ਐਡੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਛਾਪਣ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਮਹੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਐਮ. ਏ.)

ਚੇਲਾ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਮਹੰਤ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :-

ਭਾ: ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ISBN : 81-7601-138-X
ISBN : 81-7601-018-9 (ਸੈਟ ਦੋ ਭਾਗ)

ਬਾਰਵੀਂ ਵਾਰ 1998

2001

ਕੀਮਤ : ~~160~~-00

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :-

ਭਾ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ

ਬਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਫੋਨ : 542346, 547974, 557973 ਫੈਕਸ : (0183) - 542346

ਪ੍ਰਿੰਟਰ :- ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਬਜ਼ਾਰ ਧੋਬੀਆਂ, ਚੌਂਕ ਘੰਟਾ ਘਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਫੋਨ : 543478

ਮੁਖ ਬੰਦ

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ-ਖੋਜੀ-ਕਵੀ ਤੇ ਵਾਰਤਕ ਲਿਖਾਰੀ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਮਹੰਤ ਗਣੇਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡੇਰਾ ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ "ਮੇਘ-ਬਿਨੋਦ" ਦਾ ਵਾਰਤਿਕ ਵਿਚ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਸਟੀਕ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਟੀਕ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ 12 ਵੀਂ ਵਾਰ ਛਪ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਸ ਐਡੀਸ਼ਨ ਛਪਕੇ ਹੱਥੋਂ ਹੱਥ ਵਿਕ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਆਯੁਰਵੈਦਿਕ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਫਿਰ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। 1981 ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹਿੱਸਾ ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਫਰਮ ਨੇ ਛਾਪਿਆ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਹਿੱਸਾ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਢੇ ਛੇ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਅਪਰੇਸ਼ਨ- ਕਾਲੀਗਰਜ਼ ਤੇ ਗਲਿਆਰਾ ਸਕੀਮ ਨੇ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ ਬਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਸ਼ਹਿਰ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ।

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਐਲੋਪੈਥੀ ਇਲਾਜ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੈ। ਚੀਰਫਾੜ ਕਰਨ ਵਿਚ ਐਲੋਪੈਥੀ ਇਲਾਜ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਮਾਰਕੇ ਦਾ ਸਥਾਨ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਲਾਜ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਫੌਰਨ ਆਰਾਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਅਸਲੀ ਮੰਰਜ਼ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ ਉਹ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਬੀਮਾਰੀ ਪਿਛੋਂ ਦੂਸਰੀ ਬੀਮਾਰੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇਜ਼ੀ ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਆ ਚੰਬੜਦੀ ਹੈ। ਐਲੋਪੈਥੀ ਦੀਆਂ ਦਆਈਆਂ ਰੀਐਕਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਜੜੀਆਂ ਬੂਟੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦੇਸੀ ਇਲਾਜ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਇਲਾਜ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਫੌਰਨ ਅਰਾਮ ਬੇਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਰਾਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਪੂਰਨ ਅਰਾਮ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਅਮੋਲਕ ਤੇ ਪੂਰਨ ਅਰਾਮ ਦੇਣ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸਟੀਕ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਮਹੰਤ ਗਣੇਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ 13 ਅਧਿਆਏ ਹਨ ਅਤੇ 7351 ਸਲੋਕ ਹਨ। 1987 ਵਿਚ ਦੂਜਾ ਹਿੱਸਾ ਛਪਿਆ ਤਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਖੀਸੇ ਦਾ ਹਕੀਮ-ਬਾਲ ਚਕਿਤਸਾ ਆਦਿ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਦੋ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਰ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਆਮ ਜਨ ਜੀਵਨ ਅਸਤ ਵਿਅਸਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਫਰਮ ਨਾਲ ਮਨੋਮਈ-ਕੁਝ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੀ **ਭਾਈ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ** ਫਰਮ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਹੋਇਆ। ਆਖਿਰ 20-7-88 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਇਸ ਫਰਮ ਨਾਲ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪਣ ਦਾ ਅਹਿਦਨਾਮਾ (ਲਿਖਤ) ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 1. ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ, 2. ਨਿਰਮਲ ਪ੍ਰਬੋਧ, 3. ਅਧਿਆਤਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, 4. ਖੀਸੇ ਦਾ ਹਕੀਮ, 5. ਭਾਰਤ ਮਤ ਦਰਪਣ।

ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਫਰਮ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਅਯੁਰਵੈਦਿਕ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕ ਦਾ 12ਵਾਂ ਐਡੀਸ਼ਨ ਛਾਪਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਤਾਈਂ ਪੁੱਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਮੇਰੇ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਗੁਰੂਦੇਵ ਸ੍ਰੀਮਾਨ 108 ਮਹੰਤ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡੇਰਾ ਅੰਤਰਯਾਮੀਆਂ ਛਾਨ ਗਲੀ ਤੇ ਡੇਰਾ ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਕਾਲੋਨੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਵੱਡੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚੜਵਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ 12ਵਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਪਾਠਕਾਂ ਤਾਈਂ ਪੁਜ ਰਿਹਾ ਹੈ।

-ਮਹੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਏ.
ਚੇਲਾ ਮਹੰਤ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਡੇਰਾ ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਕਾਲੋਨੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਤਤਕਰਾ ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ ਸਟੀਕ ਭਾਗ ਦੂਜਾ

੧ ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਸ੍ਰੀ ਪਾਰਸਨਾਥਾਯ ਨਮ: ॥

ਅਥ ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ ਸਟੀਕ ਲਿਖਯਤੇ

(ਪ੍ਰਸਿਧ ਟੀਕਾਕਾਰ—ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਮਹੰਤ ਗਨੇਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡੇਰਾ ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

(ਭਾਗ ਦੂਜਾ)

ਅਥ ਨੌਵਾਂ ਧਯਾਯ

ਦੋਹਰਾ

ਗੁਰ ਜਹਾਜ ਭਵ ਜਲਧ ਮੈ ਤਾਰੈਂ ਦੈ ਉਪਦੇਸ਼।
ਤਿਨ ਗੁਰਕੇ ਪਗ ਜੁਗਲ ਨਮਿ ਨਵਮੋ ਧਯਾਇ ਭਨੇਸ ॥੧॥

ਗੁਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਰੂਪ ਹਨ, ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਕੇ ਤਾਰਦੇ ਹਨ। ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦੋਨਾਂ ਚਰਨਾਂ ਪਰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਨਵਮਾਂ ਅਧਯਾਯ ਬਰਨਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ॥੧॥

ਅਥ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਨਿਦਾਨ—ਚੌਪਈ

ਸਯਾਤਮ ਭਾਰੀ ਅੰਨ ਬਿਰੁਧ। ਸੂਕਾ ਕਲਿੰਨ ਵਾਯ ਜੋ ਕ੍ਰਿਧ।
ਬੇਗ ਘਾਤ ਬਯਾਯਾਮ ਬਿਦਾਹਿ। ਤੀਨ ਦੋਖ ਤੇ ਉਤਪਤ ਯਾਹਿ ॥੨॥

ਸਯਾਤਮ (ਨਾ ਸੁਖੇਂਣ ਵਾਲੇ) ਭੋਜਨ, ਭਾਰੀ ਅੰਨ, ਵਿਰੁਧ ਅੰਨ, ਸੁਕੇ ਸਾਗ ਆਦਿਕ, ਖੱਟੇ, ਛਾਯ ਜੋ ਕਿਧ, ਕਹੀਏ ਮੈਥੁਨ ਦਾ ਕਰਨਾ, ਬੇਗਾਂ ਦਾ ਰੋਕਣਾ, ਕਸ੍ਰਿਤ ਅਰ ਦਾਹਕਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਸੇਵਨ ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਮਿਲਕੇ ਯਾ ਅਲਗ, ਇਸ ਤਰਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੋਖਾਂ ਦੀ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਇਸ ਤਰਾਂ ਜਾਣੋ ॥੨॥

ਅਥ ਸਰਬ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਲਛਣ—ਚੌਪਈ

ਬਾਤ ਬਿੱਤ ਕਫ ਤੀਨੋ ਜਾਨ। ਕੁਪੈ ਗੁਲਮ ਸਾ ਕਰਿ ਹੈ ਮਾਨ।
ਬੰਬੀ ਸਮ ਉਚਾ ਅਤਿ ਹੋਇ॥ ਅੰਤਰਿ ਬਪੁਕੇ ਜਾਨੋ ਸੋਇ ॥ ੩ ॥
ਗੁਦਾ ਬਸਤਿ ਮੁਖ ਨਾਭਿ ਜੁ ਜਾਨ। ਕੁਖ ਬੰਖਣੋ ਗੁਰਦੇ ਮਾਨ।
ਕਲੇਜੇ ਪਲੀਹਾ ਹਿਯ ਜੋਇ। ਜਲਾਸਯ ਇਨ ਠੌਰਨ ਹੋਇ ॥ ੪ ॥

ਤਨ ਕੇ ਅੰਤਰ ਇਤਨੀ ਠੌਰ। ਹੋਇ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਲਖੋ ਨ ਹੋਰ।
ਬਾਹਰ ਅੰਦਰ ਲਿੰਗ ਸਮਾਨ। ਮਾਧਵ ਮਾਂਹੇ ਕਰੀ ਬਖਾਨ ॥ ੫ ॥
ਬਾਤ ਪਿਤ ਕਫ ਸੰਨ ਬਖਾਨ। ਚੋਟ ਰੁਧਰ ਤੇ ਖਟ ਏ ਠਾਂਨ।
ਊਚੀ ਬਟਲੀ ਪੀਰਾ ਹੋਇ। ਬਡਾ ਮੂਲ ਸੋ ਬਿਦ੍ਰਧਿ ਸੋਇ ॥ ੬ ॥

ਬਾਤ, ਪਿੱਤ ਅਰ ਕਫ ਤਿੰਨੇ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋਕੇ ਗੋਲਾ ਜੇਹਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਓਹ ਬਰਮੀ ਵਾਂਗ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਅੰਦਰ ਸਰੀਰ ਦੇ ਜਾਣ ਲਵੇ ਹੋਵੇ ਸੋ। ਗੁਦਾ, ਬਸਤੀ, ਮੂੰਹ, ਨਾੜੀ, ਕੁੱਖਾਂ, ਚੂਲੇ, ਗੁਰਦੇ, ਕਲੇਜੇ, ਲਿੱਫ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਅਰ ਪਿਆਸ ਸਥਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਵਿਖੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਹਰਲੀ ਅਰ ਅੰਦਰਲੀ ਦੇ ਲੱਛਣ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹੀ ਹਨ। ਬਾਤ, ਪਿੱਤ, ਕਫ, ਸੰਨਿਪਾਤ, ਚੋਟ ਅਰ ਲਹੂ ਤੇ ਇਹ ੬ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕਹੀ ਹੈ। ਉੱਚੀ ਕੈਂਚੀ ਵਾਂਗ ਉਥ ਵਿਚ ਪੀੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਬੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸੋ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ॥ ੩ ਤੋਂ ੬ ॥

ਬਾਤ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਲੱਛਣ–ਚੌਪਈ

ਊਚਾ ਅਧਿਕ ਸਜਾਮ ਅਰ ਲਾਲ। ਬੇਦਨ ਘਨੀ ਊਠੈ ਚਿਰਕਾਲ।
ਪਾਕੈ ਚਿਰ ਕਰ ਬਿਦ੍ਰਧਿ ਜਾਨ। ਬਾਤ ਅੰਗ ਤੇ ਜਾਨੋ ਗਜਾਨ॥ ੭ ॥

ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ, ਕਾਲੀ, ਲਾਲ, ਬਹੁਤੀ ਪੀੜ, ਜੋੜੀ ਚਿਰ ਪਿਛਿਓਂ ਉਠਦੀ ਹੈ ਅਰ ਚਿਰ ਪਿਛਿਓਂ ਹੀ ਪੱਕਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਅਜੇਹੀ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਬਾਤ ਕਰਕੇ ਹੋਈ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥੭॥

ਪਿੱਤ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਲੱਛਣ–ਚੌਪਈ

ਪਾਕੇ ਗੂਲਰ ਸਮ ਅਤਿ ਸਜਾਮ। ਤਾਪ ਦਾਹ ਜਾਨੋ ਹੈ ਤਾਮ।
ਤਤਕਾਲ ਉਠੈ ਤਤਕਾਲ ਪਕਾਇ। ਪਿਤ ਬਿਦ੍ਰਧਿਏ ਲੱਛਨ ਭਾਇ॥੮॥

ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਗੁੱਲਰ ਦੇ ਫਲ ਸਮਾਨ ਬਹੁਤੀ ਕਾਲੀ। ਸੜਨ, ਤਾਪ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਹੇ, ਉਠਣਾ ਤੇ ਪੱਕਣਾ ਜਿਸਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੇਤੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਪਿੱਤ ਕਰਕੇ ਹੋਈ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥੮॥

ਕਫ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਲੱਛਣ–ਚੌਪਈ

ਠੂਠੇ ਸਮ ਪਾਂਡੁਰ ਰੰਗ ਸੀਤ। ਚਿਰ ਪਾਕੈ ਚਿਰ ਉਠ ਹੈ ਮੀਤ।
ਅਲਪ ਬੇਦਨਾ ਚਿਕਨਾ ਜਾਨ। ਕਫ ਕੀ ਬਿਦ੍ਰਧਿ ਜਾਨੋ ਮਾਨ ॥੯॥

ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਠੂਠ ਵਾਂਗ ਅਕਾਰ ਹੋਵੇ, ਪਾਂਡੂ ਰੰਗ, ਠੰਡੀ, ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਪੱਕੇ, ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਉਠੇ, ਥੋੜੀ ਪੀੜਾ ਰਹੇ ਅਰ ਚੀਕਣੀ ਜਾਪੇ, ਓਹ ਕਫ ਦੀ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ। ੯॥

ਸੰਨਿਪਾਤ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਲੱਛਣ

ਪਤਲਾ ਪੀਲਾ ਸਿਤ ਹੈ ਰੰਗ। ਅਨੇਕ ਬਰਨ ਸ੍ਰਾਵ ਪੀਰਾ ਅੰਗ।
ਘੰਟੇ ਸਮ ਊਚਾ ਅਸਥੂਲ। ਬਿਖਮ ਬਿਖਮ ਤਾਸੋ ਪਚ ਮੂਲ॥੧੦॥

ਸੋ ਬਿਦ੍ਰਧਿ ਸੰਨਿਪਾਤ ਬਖਾਨ। ਗ੍ਰਹਨ ਰੋਗ ਸੋ ਕਿਧੌ ਬਖਾਨ।
ਤਾਕਾ ਜਾਨੋ ਬਿਖਮ ਜੁ ਯੋਗ। ਤਾਕੋ ਜਾਨੋ ਮਾਰਤ ਰੋਗ ॥੧੧॥

ਪਤਲਾ, ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ, ਚਿਟੇ ਰੰਗ ਦਾ, ਇਸ਼ ਤਰਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਸ੍ਰਾਵ ਹੋਵੇ, ਪੀੜਾ ਹੋਵੇ। ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਮਾਨ ਉਚੀ ਮੋਟੀ ਹੋਵੇ। ਬਿਖਮ (ਅਨਿਯਮਿਤ) ਜਿਸਦਾ ਪੱਕਣਾ ਬਿਖਮ (ਅਨਿਯਮਿਤ) ਹੀ ਜਿਸਦੀ ਜੜ ਹੈ। ਉਹ ਅਜੇਹੀ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਸੰਨਿਪਾਤ ਦੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਸ਼ਟ ਸਾਧ ਰੋਗ ਕਿਹਾ ਗਯਾ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਯਤਨ ਬੜਾ ਕਠਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੋਵੇ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ॥੧੦॥੧੧॥

ਚੋਟ ਦੀ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਲੱਛਨ–ਦੋਹਰਾ

ਸਭੀ ਭਾਵ ਪ੍ਰਹਾਰ ਤੇ ਕਰਤ ਅਪਥ ਜੁ ਗ੍ਰਾਸ।
ਸੋ ਪ੍ਰੇਰੇ ਪਿਤ ਰਕਤ ਕੋ ਕਰਤ ਸੁ ਏਹ ਬਿਲਾਸ ॥੧੨॥
ਜੁਰ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਅਤਿ ਦਾਹ ਹੈ ਚੋਟ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਜਾਨ।
ਪਿਤ ਸਮਾਨ ਲਛਨ ਲਖੋ ਚੋਟ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਠਾਨ ॥੧੩॥

ਕਿਸੀ ਤਰਾਂ ਪੱਥਰ, ਲਕੜੀ ਆਦਿ ਦੀ ਚੋਟ ਲਗ ਜਾਣ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸਾਰੇ ਭਾਵ ਕਹੀਏ ਪਦਾਰਥ, ਅਪੱਥ ਰੂਪ ਖਾਂਦਾ ਰਹੇ। ਉਨਾਂ ਅਪੱਥਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਪਿਤ, ਰਕਤ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਤਿਸ ਕਰ ਤਾਪ, ਪਜਾਸ, ਅਰ ਦਾਹ ਹੋਵੇ ਸੋ ਚੋਟ ਦੀ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਲਛਨ ਪਿਤ ਦੀ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਸਮਾਨ ਜਾਨਣੇ ਚਾਹੀਏ ॥੧੨॥੧੩॥

ਰੁਧਰ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਲੱਛਣ--ਚੌਪਈ

ਫੋੜਾ ਸਜਾਮ ਅਬ੍ਰਿਤ ਬਖਾਨ। ਤੀਬਰ ਦਾਹ ਤਾਪ ਤਿਸ ਮਾਨ।
ਪੀਰ ਪਿਤ ਸਮ ਲਛਨ ਕਹੈ। ਰੁਧਰ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਇਮ ਕਰ ਲਹੈ ॥੧੪॥

ਜੇਹੜੀ ਕਾਲੇ, ੨ ਫੋੜਿਆਂ ਕਰਕੇ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ, ਅਤਜੰਤ ਦਾਹ ਹੋਵੇ, ਅਤਜੰਤ ਤਾਪ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਅਤਜੰਤ ਪੀੜਾ ਹੋਵੇ, ਬਾਕੀ ਲਛਣ ਪਿਤ ਸਮਾਨ ਪਾਏ ਜਾਇੰ ਸੋ ਰੁਧਿਰ ਦੀ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਕਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥੧੪॥

ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਦਾ ਅਸਥਾਨ--ਚੌਪਈ

ਗੁਦਾ ਬਿਖੇ ਸੋ ਬਾਤ ਰੁਕਾਇ। ਬਸਤ ਬਿਖੇ ਸੋ ਬਸਤਿ ਰੁੰਧਾਇ।
ਨਾਭੀ ਬਿਖੇ ਤੌ ਹਿਚਕੀ ਕਰੈ। ਕੁੱਖ ਬਿਖੇ ਤੌ ਬਾਤ ਉਧਰੈ ॥੧੫॥
ਕਮਰ ਪੀਠ ਹੁਇ ਬੇਦਨ ਕਰੈ। ਬਖਣ ਗੁਰਦੇ ਪਸੁਲੀ ਸਕੁਚਰੈ।
ਪਲੀਹਾ ਮੈ ਤੌ ਸ੍ਵਾਸ ਰੁੰਧਾਇ। ਹ੍ਰਿਦੈ ਬਿਖੈ ਤੌ ਖਾਂਸੀ ਆਇ ॥੧੬॥

ਸਰਬ ਅੰਗ ਮੇ ਪੀਰਾ ਥਾਇ । ਯਕ੍ਰਿਤ ਮੇ ਤੇ ਸ੍ਵਾਸ ਰੁਕਾਇ ।
ਜਲਾਸਯ ਮੇ ਤੌ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਘਨੀ । ਏ ਲਛਨ ਮਾਧਵ ਤੇ ਭਨੀ ॥੧੭॥

ਗੁਦਾ ਵਿਖੇ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗੁਦਾ ਦੀ ਵਾਯੂ ਰੋਕਦੀ ਹੈ। ਬਸਤੀ (ਮੂਤ੍ਰ) ਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੂਤ੍ਰ ਰੋਕਦੀ ਹੈ। ਨਾਭਿ ਵਿਖੇ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿੜਕੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕੁਖ ਵਿਖੇ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਾਯੂ ਨੂੰ ਕੁਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਮਰ ਯਾ ਪਿਠ ਵਿਖੇ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ (ਕਮਰ ਜਕੜ ਜਾਂਦੀ ਤੇ) ਪੀੜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੰਛਣ-ਗੁਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਸਲੀਆਂ ਦਾ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਲਿਫ ਵਿਖੇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸ੍ਵਾਸ ਰੋਕਦੀ ਹੈ। ਹ੍ਰਿਦਯ ਵਿਖੇ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖਾਂਸੀ ਆਵੇ ਅਰ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਖੇ ਪੀੜਾ ਹੋਵੇ। ਯਕ੍ਰਿਤ ਸਥਾਨ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦਮ ਰੋਕਦੀ ਹੈ। ਜਲਾਸ਼ਯ (ਕਲੋਮ) ਅਰਥਾਤ ਪਿਆਸ ਲਗਣੇ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਉਠੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤੀ ਤਰੇਹ ਲਗਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਸਬ ਲੱਛਣ ਮਾਧਵ ਤੋਂ ਕਹੇ ਹਨ ॥੧੫॥੧੬॥੧੭॥

ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਸ੍ਰਾਵ ਦੇ ਮਾਰਗ--ਪਰਿਹਾ

ਨਾਭਿ ਉਪਰ ਜੋ ਹੋਇ ਸੁ ਪਾਕੀ ਜਾਨੀਏ।
ਆਵਤ ਮੁਖਕੇ ਰਾਹ ਸੁ ਏਮ ਬਖਾਨੀਏ।
ਨਾਭਿ ਅਧੋ ਜੋ ਹੋਇ ਗੁਦਾ ਮਗ ਨੀਸਰੈ।
ਪਾਕੀ ਰੁਧਿਰ ਜੁ ਰਾਧ ਕਹਜੋ ਸੁ ਕਬੀਸਰੈ ॥੧੮॥

ਨਾਭੀ (ਧੁੰਨੀ) ਦੇ ਉਪਰ ਭਾਗ ਕੁਖ ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਪਕੇ ਤਾਂ (ਸ੍ਰਾਵ ਪਾਕ ਰਾਧ ਦਾ) ਮੂੰਹ ਰਸਤੇ ਇਕਲੇ। ਜੇ ਨਾਭੀਓਂ ਹੇਠ ਦੇ ਭਾਗ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਫੁੱਟੇ ਤਾਂ ਗੁਦਾ ਰਸਤੇ ਸ੍ਰਾਵ ਰਾਧ ਲਹੂ ਦਾ ਨਿਕਲੇ (ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਨਾਭੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ੨ ਅੰਦਰ ਦੀ ।ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਜਦ ਨਾਭੀ ਵਿਚ ਫੁੱਟਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸ੍ਰਾਵ ਗੁਦਾ ਮੁਖ ਦੋਨੋਂ ਰਸਤੇ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ) ॥੧੮॥

ਸਾਧਯ ਸਾਧਯ ਲੱਛਣ-ਚੌਪਈ

ਨੀਚੇ ਸ੍ਰਵਤ ਸਜੀਵਤ ਰੋਗੀ। ਊਚੇ ਜਾਵਤ ਮ੍ਰਿਤ ਸੁ ਹੋਗੀ।
ਹ੍ਰਿਦੇ ਨਾਭਿ ਅਰੁਬਸਤਿ ਅਸਾਧ। ਪਾਚ ਸਾਧ ਸੰਨਿ ਜਾਨਿ ਜੁਬਜਾਧਿ ॥੧੯॥
ਬਾਹਰ ਫੂਟੇ ਮਰਤਾ ਰੋਗੀ। ਦੈਵ ਯੋਗ ਕਰਿ ਬਚੈ ਭਿ ਯੋਗੀ।
ਗਹਨ ਰੋਗ ਅੰਦਰ ਜੋ ਹੋਇ। ਲਖਤ ਬੈਦ ਕੋ ਪੰਡਿਤ ਜੋਇ ॥੨੦॥

ਜੇ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਗੁਦਾ ਰਸਤੇ ਹੇਠ ਸ੍ਰਵੇ ਤਾਂ ਰੋਗੀ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਚੇ ਸ੍ਰਾਵ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਰੋਗੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹ੍ਰਿਦਯ, ਨਾਭੀ ਅਰ ਬਸਤੀ ਦੀ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਅਸਾਧ ਹੈ । ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਛੇਆਂ ਬਿਦ੍ਰਧੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਮੀ ਸੰਨਿਪਾਤ ਦੀ ਬੀ ਅਸਾਧ ਬਿਆਧੀ ਹੈ। ਹ੍ਰਿਦਯ ਆਦਿ ਕਹੇ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਬਾਹਰ ਦੀ ਕਿਸੀ ਜਗਾ ਹੋਈ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਬਾਹਰ ਫੁਟ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਰੋਗੀ ਮਰਦਾ ਕਦੇ ਬਚ ਭੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਅੰਦਰ ਦਾ ਰੋਗ ਕਸ਼ਟ ਸਾਧ ਹੈ। ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੰਡਿਤ ਵੈਦ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ॥੧੯॥੨੦॥

ਉਪਦ੍ਰਵ ਲੱਛਣ—ਚੌਪਈ

ਬਿਟ ਜੁ ਬੱਥ ਤ੍ਰਿਟ ਹਿਕ੍ਵਾ ਹੋਇ॥ ਅਫਾਰਾ ਸ੍ਵਾਸ ਜੁ ਜਾਨੋ ਸੋਇ।
ਬਿਦ੍ਰਧਿ ਏਹ ਉਪਦ੍ਰਵ ਜਾਲ। ਤਾਕੋ ਹਾਥ ਨ ਘਾਲੇ ਜਾਨ ॥੨੧॥
ਜੋ ਫੂਟੀ ਅੰਦਰ ਗੁਦ ਰਾਹ। ਬਾਹਤ ਸਾਧ ਸ ਕਹਿਸੇ ਯਾਹਿ।
ਕਹਤ ਮੇਘ ਮਾਧਵ ਤੇ ਲਹੀ। ਔਰ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਨਾਹੀ ਕਹੀ ॥੨੨॥

ਬਿਸ਼ਟਾ ਰੁਕ ਜਾਵੇ, ਪਿਆਸ, ਹਿਚਕੀ, ਅਫਾਰਾ ਅਰ ਸ੍ਵਾਸ ਹੋਵੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਦ੍ਰਵਾਂ ਵਾਲੇ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਰੋਗ ਨੂੰ ਹਥ ਨਾ ਪਾਵੇ। ਜੇ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਅੰਦਰ ਫੁਟੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਸ੍ਰਾਵ ਗੁਦਾ ਰਸਤੇ ਬਹੇ ਸੋ ਸਾਧ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਧਵ ਤੋਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੨੨॥

ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਉਪਾਇ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਬਰਨਾਤੁਚ ਕੋ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰਾਇ। †ਹਿੰਗ ਨਿਮਕ ਸੇਂਧਵਾ ਪਾਇ।
ਸਿਲਾਜੀਤ ਚਾਰੋ ਮਿਲ ਪੀਤ। ਰੋਗ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਸਬਹੀ ਜੀਤ ॥੨੩॥

੧੫੦੦—ਬਰਨੇ ਦੀ ਛਿੱਲ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ। ਫਿਰ ਉਸ ਵਿਚ ਹਿੰਗ, ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ ਤੇ ਸਿਲਾਜੀਤ ਇਹ ਚਾਰੇ ਮਿਲਾਕੇ ਪੀਵੇ, ਤਾਂ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੨੩॥

ਸਿਗ੍ਰ ਤੁਚਕਾ ਕ੍ਵਾਥ ਸੁ ਕਰੋ। ਹਿੰਗ ਸੇਂਧਵਾ ਤਾਮੇ ਧਰੋ।
ਰੋਗ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਸਬਹੀ ਜਾਇ। ਰਸ ਰਤਨਾਕਰ ਏਮ ਕਹਾਇ ॥੨੪॥

੧੫੦੧—ਸੁਹਾਂਝਣੇ ਦੀ ਛਿੱਲ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਉਸ ਵਿਚ ਹਿੰਙ ਅਰ ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ ਪਾਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਰੋਗ ਨਾਸ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ॥੨੪॥

ਸੋਰਠਾ

ਪਾਠਾ ਮੂਲ ਮੰਗਾਇ ਤਾਕਾ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰਾਈਏ।
ਤੰਦੁਲ ਜਲ ਸੋ ਪਜਾਇ ਰੋਗ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਜਾਤ ਮਿਟ ॥੨੫॥

੧੫੦੨—ਪਾਠੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਲੈਕੇ ਉਸਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਚੌਲਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪਾਕੇ ਪਿਲਾਵੇ ਤਾਂ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਰੋਗ ਮਿਟਾਵੇ ॥੨੫॥

ਲੋਕਨਾਥ ਰਸ—ਚੌਪਈ

ਕੌਡੀ ਭਸਮ ਜੁ ਪਲ ਇਕ ਆਨ। ਪਾਰਦ ਗੰਧਕ ਪਲ ਅਧ ਠਾਨ।
ਮਾਸਾ ਏਕ ਧਤੂਰੇ ਬੀਜ। ਜੰਬੀਰੀ ਰਸ ਖਰਲ ਕਰੀਜ ॥੨੬॥

---

†ਪਾਠ ਬਹੁਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ 'ਹਿੰਗ ਕਸੀਸ' ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਖੋਜ ਭਾਲ ਪਿਛੋਂ ਸੁਧ ਪਾਠ "ਹਿੰਗ ਨਿਮਕ ਸੇਂਧਵਾ" ਮਿਲ ਗਿਆ ਜੋ ਪ੍ਰਯੋਗ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਉਸ ਵਿਚ ਭੀ 'ਕਸੀਸ' ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਮਾਸਾ ਤੰਦੁਲ ਜਲ ਸੋ ਖਾਇ। ਰੋਗ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਸਗਲ ਮਿਟਾਇ।
ਰਕਤ ਪਿਪਕੀ ਪੀਰਾ ਜਾਇ। ਅਥਵਾ ਤਾਤੇ ਜਲ ਸੋ ਦਾਇ॥੨੭॥

੧੫੦੩—ਕੌਡੀ ਦੀ ਭਸਮ ੪ ਤੋਲੇ, ਪਾਰਾ ਤੇ ਗੰਧਕ ੨ ਤੋਲੇ, ਧਤੂਰੇ ਦੇ ਬੀਜ ੧ ਮਾਸਾ, ਗਲਗਲ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਖਰਲ ਕਰਕੇ ੧ ਮਾਸਾ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਨਾਸ ਹੋਵੇ। ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੱਤੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਦੇਵੇ ॥੨੬॥੨੭॥

(ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)--ਦੋਹਰਾ

ਪੁਨ ਰਨਵਾ ਬਰੁਣਾ ਗਹੀ ਕਰੋ ਕ੍ਵਾਥ ਮਨ ਲਾਇ।
ਬਿਦ੍ਰਧਿ ਪੀਵਤ ਮਿਟਤ ਹੀ ਸਾਰੰਗਧਰ ਭੈ ਭਾਇ ॥੨੮॥

੧੫੦੪—ਹਰੜਾਂ, ਸੇਂਧਾ ਨਿਮਕ ਤੇ ਧਾਵਿਆਂ ਦੇ ਫੁੱਲ ਲੈਕੇ ਪੀਹਕੇ ਚੂਰਣ ਕਰ ਲਵੇ। ਫਿਰ ਘਿਉ ਤੇ ਸ਼ਹਤ ਨਾਲ ਚੱਟੇ ਤਾਂ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੨੯॥

ਹਰੜਾਂ ਸੇਂਧਵ ਧਾਤੁਕੀ ਤਾਕਾ ਚੂਰਨ ਕੀਜ।
ਘ੍ਰਿਤ ਮਧੁ ਸੋਤੀ ਚਾਟਿਵੋ ਰੋਗੁ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਖੀਜ ॥੨੯॥

੧੫੦੫—ਹਰੜਾਂ, ਸੇਂਧਾ ਨਿਮਕ ਤੇ ਧਾਵਿਆਂ ਦੇ ਫੁੱਲ ਲੈਕੇ ਪੀਹਕੇ ਚੂਰਣ ਕਰ ਲਵੇ। ਫਿਰ ਘਿਉ ਤੇ ਸ਼ਹਤ ਨਾਲ ਚੱਟੇ ਤਾਂ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੨੯॥

(ਵੈਦ ਜੀਵਨਾਤ)--ਦੋਹਰਾ

ਬਰੁਣਾ ਰਹਸਨ ਜੁਗਜ ਨਿਸ ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਲੈ ਅਜਵਾਨ।
ਮੇਲ ਆਮਰੇ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰ ਬੋਲ ਜੁ ਪੀਸੀ ਠਾਨ ॥੩੦॥
ਪ੍ਰਾਤ ਉਠੀ ਪੀਵਨ ਕਰਤ ਰੋਗ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਜਾਇ।
ਸਾਪ ਦਿਵਸ ਲੌ ਕੀਜੀਏ ਮੇਘ ਕਹਤ ਮਨ ਲਾਇ ॥੩੧॥

੧੫੦੬—ਬਰਨੇ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਦਾਰੂਹਲਧੀ, ਹਲਧੀ, ਮਘ, ਅਜਵਾਇਣ ਤੇ ਆਂਵਲੇ, ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਵਿਚ ਬੱਲ ਗੂੰਦ ਪੀਹਕੇ ਪੀਵੇ। ਫਿਰ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਉਠਕੇ ੭ ਦਿਨ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੩੦॥੩੧॥

ਦੋਹਰਾ

ਸੁੰਠ ਸੁਹਾਂਜਨਾ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰ ਸ਼ੇਂਧਾ ਰਾਮਠ ਪਾਇ।
ਪੀਵਤ ਦਿਨ ਸੇ ਸਾਤ ਹੀ ਰੋਗ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਜਾਇ॥੩੨॥

੧੫੦੭—ਸੁੰਢ ਤੇ ਸੁਹਾਂਝਣਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਵਿਚ ਸੇਂਧਾ ਨਿਮਕ ਤੇ ਹਿੰਙ ਪਾਕੇ ੭ ਦਿਨ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੩੨॥

ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਪੱਥ--ਪਰਿਹਾ

ਰੇਚਨ ਲੇਪੁ ਸ੍ਵੇਦ ਰੁਧਿਰ ਕਾ ਸ੍ਰਾਵ ਹੀ।
ਸਾਮਾਕ ਕਲਮਾ ਕੁਲਥ ਲਸਨ ਨਿਖਜਾਵਹੀ।
ਸਿਗ੍ਰੂ ਇਟਮਿਟ ਚਿਤ੍ਰਕ ਕਾਰ ਜੁ ਬੇਲ ਹੀ।
ਸਸਤ੍ਰੂ ਕਰਮ ਘ੍ਰਿਤ ਤੇਲੁ ਸੁਰਾ ਲੈ ਮੇਲ ਹੀ ॥੩੩॥
ਸਾਕ ਸਾਲ ਫਲ ਕਦਲੀ ਤਾਤਾ ਨੀਰ ਹੀ।
ਚੰਦਨ ਤੁਖਕ ਬਿਲੇਪੀ ਸੇਕੀ ਭੀਰ ਹੀ।
ਪਥਜਾਪਥ ਕੈ ਮਾਹਿ ਕਹੇ ਏ ਪੱਥ ਹੈ।
ਜਥਾ ਜੋਗ ਲਖ ਦੇਹ ਜਾਨ ਏਹ ਅਥਜ ਹੈ ॥੩੪॥

੧੫੦੮—(ਕੱਚੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਖੇ) ਰੇਚਨ, ਲੇਪ, ਪਸੀਨਾ, ਲਹੂ ਛੁਡਵਾਨਾ ਸੁਆਂਕ ਦਾ ਅੰਨ, ਕਲਮੀ ਚਾਵਲ, ਕੁਲਥ, ਲਸਨ, ਸੇਮ, ਸੁਹਾਂਵਣਾ, ਇਟਸਿਟ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਕਰੇਲਾ ਆਦਿ ਖੁਲਾਵੇ (ਪੱਕੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ) ਫਸਤ ਆਦਿ ਖੋਲ੍ਹਨੇ, ਘ੍ਰਿਤ, ਤੇਲ, ਸ਼ਰਾਬ†ਸ਼ਾਲਿੰਚ (ਮਾਨਕੰਦ) ਦਾ ਸਾਗ, ਕੇਲੇ ਦਾ ਫਲ, ਤੱਤਾ ਪਾਣੀ, ਚੰਦਨ,††ਮੁਸ਼ਕਕਪੂਰਅਰ‡ਵਿਲੇਪੀ ਠੰਢੀ ਕਰਕੇ ਦੇਵੇ, ਇਹ ਸਭ ਪਥਜਾਪਥ ਵਿਖੇ ਖਾਣੇ ਅਰ ਕਰਨੇ ਪਥ ਕਹ ਹਨ, ਯੋਗ ਦੇਖੇ, ਦੇਵੇ ॥੩੩॥੩੪॥

ਕੁਪਥ—ਚੌਪਈ

ਸੋਫ ਰੋਗ ਮੈ ਕਹੇ ਕੁਪਥ। ਸੋਈ ਜਾਨੋਂ ਯਾਕੇ ਸਥ।
ਕਹਤ ਗ੍ਰੰਥ ਐਸੀ ਜੋ ਬਾਤ ॥ ਸਮਝ ਲੇਹੁ ਪੰਡਤ ਬਿਖਜਾਤ ॥੩੫॥

੧੫੦੯—ਜੇੜ੍ਹੇ ਸੋਜ ਰੋਗ ਵਿਚ ਕੁਪੱਥ ਕਹੇ ਹਨ, ਸੋਈ ਇਸ ਰੋਗ ਦੇ ਕੁਪੱਥ ਹਨ ॥੩੫॥

ਅਥ ਬ੍ਰਿਣ ਨਿਦਾਨ—ਚੌਪਈ

ਏਕ ਠੌਰ ਮੈ ਸੋਥ ਜੁ ਹੋਇ। ਪੂਰਬ ਰੂਪ ਫੋੜੇ ਕਾ ਸੋਇ।
ਬਾਤ ਪਿਤ ਕਫ ਸੰਨ ਬਖਾਨ। ਚੋਟ ਰਕਤ ਤੇ ਖਟ ਏ ਮਾਨ ॥੩੬॥
ਸੋਥ ਸਰੀਖੇ ਲੱਛਨ ਜਾਨ। ਕੱਚਾ ਪੱਕਾ ਕਰੋ ਪਛਾਨ।
ਬਾਤ ਕਾ ਬ੍ਰਿਣ ਬਿਖਮ ਪਕਾਇ। ਪਿੱਤ ਸਤਾਬੀ ਕਫ ਚਿਰ ਲਾਇ॥੩੭॥

---

†ਪਥਜਾਪਥ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਜਗਾ ਮੂੰਗੀ ਦਾ ਰਸ ਹੈ।
††ਤੁਖਕ-ਮੁਸ਼ਕਪੂਰ ਹੈ।
‡ਚਾਰਗੁਣੇ ਜਲ ਵਿਚ ਪਕਾਯਾ ਅੰਨ ਵਿਲੇਪੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਿਸੀ ਇਕ ਥਾਂ ਸੋਜ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਫੋੜੇ ਦਾ ਪੂਰਬ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਜ ਬਾਤ ਦੀ, ਪਿਤ ਦੀ, ਕਫਦੀ, ਸੰਨਪਾਤ ਦੀ, ਚੋਟ ਦੀ ਅਰ ਰਕਤ ਦੀ, ਇਸਤਰਾਂ ੬ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ। ਲਛਣ ਸਭ ਸੋਜ ਸਰੀਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(ਪ੍ਰਾਕ)

ਅਬ ਇਸਦੀ ਕੱਚ ਪੱਕ ਦੀ ਪਹਿਚਾਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਬਾਤ ਦੀ ਸੋਜ ਵਿਖਮ (ਰੁਕ ਰੁਕਕੇ) ਪਕਦੀ ਹੈ। ਪਿੱਤ ਦੀ ਜਲਦੀ ਅਰ ਕਫ ਦੀ ਦੇਰਬਾਦ ਪਕਦੀ ਹੈ। ਰਕਤ ਤੇ ਅਗੰਤੁਕ (ਚੋਟ) ਦੀ ਪਿੱਤ ਦੇ ਸਮਾਨ ਜਾਣੋ ॥੩੬॥੩੭॥

ਕੱਚੇ ਬ੍ਰਿਣ ਲਛਣ

ਰਕਤ ਔਗੰਤੁਕ ਪਿਤ ਸਮਾਨ। ਅਬ ਕਚੇ ਬ੍ਰਿਣ ਲਛਨ ਜਾਨ।
ਗਰਮ ਮੰਦ ਲਖ ਸੋਫ ਕਠੋਰ। ਤੁਚਾ ਬਰਣ ਬੇਦਨ ਹੀ ਥੋਰ ॥੩੮॥

ਕੱਚੀ ਸੋਜ ਦੇ ਲੱਛਣ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਰਮੀ ਕਮ ਹੋਵੇ, ਸੋਜ ਦਾ ਥਾਂ ਕਰੜਾ ਹੋਵੇ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਰੰਗ ਜਿਹਾ ਰੰਗ ਹੋਵੇ ਤੇ ਪੀੜਾ ਥੋੜੀ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਕੱਚਾ ਬ੍ਰਿਣ ਜਾਣੋ ॥੩੮॥

ਪੱਕਮਾਨ ਬ੍ਰਿਣ ਲੱਛਨ—ਸ਼ੰਕਰਛੰਦ

ਸੋ ਅਗਨਿ ਕੀ ਜਿਮ ਜਲਤ ਪਚਤਾ ਖਾਰ ਕੀ ਜਿਮ ਜਾਨ।
ਜਿਮਿ ਲਰਤ ਕੀਰੀ ਛੇਦੀਏ ਵਾ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਭੇਦ ਬਖਾਨ।
ਲਸਟ ਮਾਰਤ ਚੁਭਤਿ ਸੂਚੀ ਦਾਹ ਪੀਰ ਹੈ ਤੇਮ।
ਚੂਸਨੇ ਵਤ ਤਾੜਨਾ ਅਤਿ ਜਾਨੁ ਅੰਗੁਲੀ ਜੇਮ ॥੩੯॥
ਸੈਨ ਆਸਨ ਸਰਬ ਠੌਰੈ ਹੋਇ ਨਾਹਿ ਅਨੰਦ।
ਜਿਮ ਲਰਤ ਬਿਛੂ ਕਰਤ ਦੁਖ ਕੋ ਲਾਲ ਬ੍ਰਣ ਹੋਇ ਕੰਦ।
ਊਚਾ ਨ ਹਵੈ ਹੁਇ ਅਫਾਰਾ ਤਾਪ ਤ੍ਰਿਟ ਏ ਹੋਇ।
ਪਚਨ ਲਾਗਤ ਕਰਤ ਕੌਤਕ ਜਾਨ ਬ੍ਰਣ ਸਭ ਸੋਇ ॥੪੦॥

ਫੋੜਾ ਪੱਕਣ ਸਮਯ ਅੱਗ ਦੀ ਜਲਨ ਵਾਂਗ ਜਲਦਾ ਹੈ, ਖਾਰ ਲਗੇਣ ਜੇਹੀ ਚਿਨਚਿਨਾਹਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਤਰਾਂ ਕੀੜੀਆਂ ਲੜਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਜੇਹੀ, ਕੱਟਣੇ ਜੇਹੀ, ਵਾ ਚੀਰਨੇ ਜੇਹੀ ਪੀੜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲਾਠੀ ਮਾਰਨੇ ਜੇਹੀ, ਸੂਈ ਚੁਭਣੇ ਜੇਹੀ, ਦਾਹ ਤੇ ਪੀੜਾ ਤਿਸੀ ਤਰਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚੁੰਘਣੇ ਜੇਹੀ, ਅੰਗੁਲੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਪਿੱਤਣੇ ਜੇਹੀ ਪੀੜਾ ਜਾਣੇ। ਸੌਣ, ਬੈਠਣ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ, ਬਲਕਿ ਜਿਸਤਰਾਂ ਬਿਛੂ ਲੜਦਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਤਰਾਂ ਦੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਣ ਦੀ ਰੰਗਤ ਲਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਚਾਨ ਕਹੀਏ ਉਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰ ਅਫਾਰਾ ਤਾਪ ਤੇ ਪਿਆਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸਤਰਾਂ ਦੇ ਕੌਤਕ ਪੱਕਣ ਲਗੇ ਸਭ ਬ੍ਰਿਣ ਦੇ ਜਾਣਨੇ ॥੩੯॥੪੦॥

ਪਕੇ ਬ੍ਰਿਣ ਦੇ ਲੱਛਣ–ਸ਼ੰਕਰਛੰਦ

ਪ੍ਰਗਟ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ ਤੋਦ ਕੰਡੂ ਘਟ ਉਪਦ੍ਰਵ ਜਾਇ।
ਫਟਤ ਤੁਚ ਨੀਚਾ ਬਖਾਨਜੇ ਜਯੋਂ ਮਸਕ ਜਲ ਫਿਰਵਾਇ।
ਤਿਸੁ ਚਾਹ ਭੋਜਨ ਜਾਨ ਪਾਕਾ ਸਕਲ ਬ੍ਰਣ ਬਿਧਿ ਏਹ।
ਕਹਤ ਮੇਘ ਬਖਾਨ ਕੀਨੋ ਮਾਧਵੈ ਤੇ ਲੇਹੁ ॥੪੧॥

ਝੁਰੜੀਆਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਔਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਚੋਭਾਂ, ਖੁਰਕ ਹੋਵੇ, ਉਪਦ੍ਰਵ ਘਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਖੱਲੜੀ ਕੁਛ ਫਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨੀਮਾਂ ਸੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਬੌਣੇ ਨਾਲ ਰਾਧ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਥਾਂ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਮਸ਼ਕ ਦਾ ਪਾਣੀ ਦਬਾਣ ਤੇ ਹਿਲਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਭੋਜਨ ਖਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋ ਔਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜਾਣੋ ਕਿ ਬ੍ਰਿਣ ਪੱਕ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਸਭ ਬ੍ਰਿਣ ਪਾਕਦੇ ਲਛਣ ਜਾਣੋ ॥੪੧॥

ਪਾਕ ਸਮਯ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਲੱਛਣ–ਚੌਪਈ

ਬਾਤ ਬਿਨਾ ਪੀਰਾ ਨਹਿ ਹੋਇ। ਪਿੱਤ ਬਿਨਾ ਪਾਕਤ ਨਹਿ ਸੋਇ।
ਕਫ ਬਿਨ ਰਾਧ ਨ ਹੋਵੈ ਜਾਨ। ਪਾਕ ਨਿਕਾਲੈ ਤੀਨ ਮਿਲਾਨ ॥੪੨॥
ਪਾਕੀ ਰਾਧ ਨ ਕਾਢੈ ਜੋਇ। ਤੌ ਨਾੜਿਨ ਕੌ ਖਾਵਤ ਸੋਇ।
ਜੈਸੇ ਅਗਨਿ ਜੁ ਬਨਕੌ ਜਾਰੈ। ਤਿਉ ਸਨਾਯੁ ਕੌ ਪੂਤ ਬਿਗਾਰੈ ॥੪੩॥
ਕੱਚਾ ਪੱਕਾ ਪਕਦਾ ਜਾਨ। ਤਊ ਬੈਦ ਤਿਸ ਕਰ ਨਾ ਪਛਾਨ।
ਤਾਕਾ ਨਾਮ ਬੈਦ ਨਹਿ ਭਾਖੋ। ਜੀਮ ਦ੍ਰਬ ਹਰਿ ਚੋਰ ਸੁ ਆਖੋ ॥੪੪॥
ਜੋ ਅਜਾਨ ਤੇ ਕਾਟਤ ਕਾਚਾ। ਸੁਪਚ ਬੈਦ ਸੋ ਕਟਿ ਪਕ ਸਾਚਾ।
ਪੱਕਾ ਬ੍ਰਣ ਆਪੇ ਫੁਟ ਜਾਈ। ਤਾਕੀ ਕ੍ਰਿਆ ਬੈਦ ਕਰਾਈ ॥੪੫॥

ਫੋੜੇ ਵਿਖੇ ਬਾਤ ਬਿਨਾ ਪੀੜਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਿੱਤ ਬਿਨਾ ਪੱਕਦਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਫ ਬਿਨਾ ਰਾਧ (ਪਾਕ) ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਿੰਨੋ ਦੋਖ ਮਿਲਣ ਤਾਂ ਪਾਕ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸ ਪਕੇ ਬ੍ਰਿਣ ਦੀ ਰਾਧ ਨੂੰ ਜੋੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਕੱਢਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਰਾਧ ਨਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਅਗਨੀ ਬਣਦੀਆਂ ਲਕੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜਦੀ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਤਰਾਂ ਪਾਕ ਸਨਾਯੂ (ਬੰਧਨ ਰੂਪ ਨਾੜੀਆਂ) ਨੂੰ ਗਾਲਦੀ ਹੈ। ਕੱਚਾ, ਪਕਾ ਤੇ ਪਕਦਾ ਬ੍ਰਿਣ ਜੇੜਾ ਜਾਣੇ, ਸੋਈਓ ਵੈਦ ਹੈ! ਤਿਸਦਾ ਨਾਮ ਵੈਦ ਨਹੀਂ, ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਧਨ ਹਰਨੇ ਵਾਲਾ ਚੋਰ ਹੈ, ਜੇੜ੍ਹਾ ਅਣਜਾਣਪਣੇ ਵਿਚ ਕਚੇ ਨੂੰ ਚੀਰਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਅਜੇਹਾ ਵੈਦ ਚੰਡਾਲ ਹੈ। ਜੇੜ੍ਹਾ ਪੱਕੇ ਨੂੰ ਚੀਰੇ, ਸੋ ਸਚਾ ਵੈਦ ਹੈ। ਪੱਕਾ ਬ੍ਰਿਣ ਆਪੇ ਫਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਮਲ੍ਹਮ ਪੱਟੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਵੈਦ ਕਰੇ ॥੪੨ ਤੋਂ ੪੫॥

ਸਰੀਰ ਬ੍ਰਿਣ ਨਿਦਾਨ–ਦੋਹਰਾ

ਦੋਇ ਜਾਤ ਬ੍ਰਿਣ ਜਾਨੀਏ ਆਗੰਤੁਕ ਤ੍ਰਿਕ ਦੋਖ।
ਆਗੰਤਕ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਪਰਹਾਰ ਤੇ ਜਾਨੋ ਪੰਡਿਤ ਜੋਖ॥੪੬॥

ਸਰੀਰ ਬ੍ਰਿਣ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਆਗੰਤੁਕ ਦੂਸਰਾ ਤ੍ਰਿਦੋਖਜ। ਆਗੰਤੁਕ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਆਦਿ ਚੋਟ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, (ਤ੍ਰਿਦੋਖਜ ਬਾਤਾਦੀ ਦੋਖ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥੪੬॥

ਬਾਤਜ ਬ੍ਰਿਣ ਲੱਛਣ

ਅਲਪ ਸ੍ਰਵਤ ਪੀਰਤ ਘਨਾ ਤੋਦ ਸਤੰਬ ਕਠੋਰ।
ਸੋ ਬ੍ਰਣ ਜਾਨੋ ਬਾਤ ਕਾ ਲਖਤ ਬੈਦ ਨਹਿ ਚੋਰ॥੪੭॥

ਥੋੜਾ ਸ੍ਰਵੇ, ਪੀੜ ਬਹੁਤੀ ਹੋਵੇ, ਸੂਈ ਵਾਂਗ ਚੋਭਾਂ, ਜਕੜਿਆ ਜੇਹਾ, ਕਰੜਾ, ਸੋ ਇਹ ਬਾਤ ਦਾ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਵੈਦ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਕਿੰਤੂ ਚੋਰ ਵੈਦ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ॥੪੭॥

ਪਿਤਜ ਬ੍ਰਣ ਲੱਛਣ

ਤ੍ਰਿਖਾ ਤਾਪ ਦਾਰੁਣ ਪ੍ਰਬਲ ਦਾਹ ਦੁਸਟ ਅਰ ਮੋਹ।
ਸੋ ਜਾਨੋ ਬ੍ਰਣ ਪਿੱਤ ਕੇ ਲਖਤ ਬੈਦ ਜੋ ਹੋਇ॥੪੮॥

ਜਿਸ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਖਾ, ਤਾਪ ਤੇ ਸੜਨ ਬਹੁਤੀ ਰਹੇ ਅਰ ਮੋਹ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਪਿਤ ਦਾ ਬ੍ਰਿਣ ਹੈ॥੪੮॥

ਕਫਜ ਬ੍ਰਿਣ ਲੱਛਣ

ਰਾਧ ਸ੍ਰਵਤ ਪਿੱਛਲ ਘਨੀ ਗੰਧ ਚੀਕਨਾ ਭਾਰ।
ਅਲਪ ਬੇਦਨਾ ਭੂਸਲਾ ਚਿਰ ਪਾਕਤ ਕਫ ਧਾਰ॥੪੯॥

ਰਾਧ ਦਾ ਸ੍ਰਾਵ, ਚਿਪਚਿਪਾਹਟ ਬਹੁਤੀ, ਗੰਧੀ, ਚਿਕਨਾਹਟ, ਭਾਰੀਪਨ, ਮੰਦਪੀੜਾ, ਭੂਸਲ ਰੰਗਾ, ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਪੱਕੇ, ਸੋ ਕਫ ਦਾ ਬ੍ਰਿਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥੪੯॥

ਰਕਤਜ ਸੰਨਿਪਾਤਜ ਬ੍ਰਿਣ ਲੱਛਣ–ਦੋਹਰਾ

ਲਾਲ ਰੰਗ ਬਹੁ ਰਕਤ ਸ੍ਰਵ ਸੋਊ ਰਕਤਹਿ ਜਾਨ।
ਤੀਨ ਮਿਲੇ ਸੰਨ ਜਾਨਿਯੋ ਮਾਧਵ ਕਰਤ ਬਖਾਨ॥੫੦॥

ਲਾਲ ਰੰਗਾ, ਬਹੁਤਾ ਰਕਤ ਦਾ ਸ੍ਰਾਵ, ਸੋ ਇਹ ਰਕਤ ਦਾ ਅਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਮਿਲੇ, ਸੋ ਸੰਨਿਪਾਤਜ ਬ੍ਰਿਣ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥੫੦॥

ਸਾਧ ਅਸਾਧ ਬ੍ਰਿਣ ਲੱਛਣ–ਚੌਪਈ

ਤੁਚਾ ਮਾਸ ਸੁਖ ਦੇਸੇ ਹੋਇ। ਬ੍ਰਿਣ ਊਪੱਦ੍ਰਵ ਕੋਇ ਨ ਜੋਇ।
ਤਰਨ ਪੁਰਖ ਬੁਧਵੰਤੇ ਅੰਗ। ਨਵਤਨ ਬ੍ਰਿਣਿ ਸੁਭ ਕਾਲਸਮੰਗ॥੫੧॥

ਐਸਾ ਬ੍ਰਿਣ ਸੋ ਸਾਧਜ ਕਹਾਵੈ। ਔਰ ਬ੍ਰਿਣ ਅਸਾਧਜ ਸੁਨਾਵੈ।
ਜਾ ਮੈ ਲਛਨ ਲਾਲ ਨ ਕੋਈ। ਤਾਹ ਅਸਾਧ ਬਖਾਨਜੋ ਸੋਈ ॥੫੨॥

ਚਮੜੀ, ਮਾਸ ਵਿਚ ਅਰ ਸੁਖੱਲੇ ਥਾਂ (ਮਰਮ ਆਦਿ ਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਬ੍ਰਿਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉਪੱਦ੍ਰਵ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜੁਆਨ ਆਦਮੀ ਅਰ ਅਕਲਮੰਦ ਦੇ ਅੰਗ ਵਿਖੇ ਹੋਵੇ। ਬ੍ਰਿਣ ਨਵੀਨ ਹੋਵੇ, ਸਰੇਸ਼ਟਕਾਲ (ਹਿਮੰਤ, ਸਿਸਰ ਅਰ ਬਸੰਤ ਆਦਿ ਰੁੱਤਾਂ) ਵਿਖੇ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਅਜਿਹਾ ਬ੍ਰਿਣ (ਫੋੜਾ) ਸਾਧ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਲਾਲੀ ਆਦਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੁਛ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕਿੰਤੂ ਕਾਲਾ ਆਦਿ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਅਜਿਹਾ ਬ੍ਰਿਣ ਅਸਾਧ ਹੈ ॥੫੧॥੫੨॥

ਦੁਸ਼ਟ ਬ੍ਰਿਣ ਲੱਛਨ—ਦੋਹਰਾ

ਰਾਧ ਦੁਸ਼ਟ ਲੋਹੂ ਸ੍ਰਵਤ ਘਨਾ ਰਹਤ ਚਿਰ ਸੋਇ।
ਦੁਸਟ ਬਰਨਿ ਅਤਿ ਗੰਧ ਭਨਿ ਲਿੰਗ ਬਿਪਰਜੈ ਹੋਇ ॥੫੩॥

ਰਾਧ ਦੁਰਗੰਧੀ ਵਾਲੀ ਬਹੇ, ਲੋਹੂ ਦਾ ਸ੍ਰਾਵ ਬਹੁਤ ਚਲੇ, ਚਿਰ ਦਾ ਹੋਯਾ ਹੋਵੇ, ਅਤਯੰਤ ਦੁਰਗੰਧੀ ਆਵੇ, ਸੁਧ ਬ੍ਰਿਣ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਤੇ ਉਲਟੇ ਲੱਛਣਾਂ ਵਾਲਾ ਇਹ ਦੁਸ਼ਟ ਬ੍ਰਿਣ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੫੩॥

ਸੁਧ ਬ੍ਰਿਣ ਲੱਛਣ

ਜੀਭ ਤਲੇ ਆਭਾ ਮ੍ਰਿਦੁਲ ਚਿਕਨ ਬੇਦਨਾ ਨਾਹਿ।
ਸੁਧ ਅਵਸਥਾ ਸ੍ਰਵਤ ਨਹਿ ਸੁਧ ਨਾਮ ਬ੍ਰਣ ਯਾਹਿ ॥੫੪॥
ਕਪੋਤ ਬਰਨ ਨਹਿ ਸ੍ਰਵਤ ਹੀ ਫੁਨਸੀ ਸਿਥਿਰ ਅਤਿ ਹੋਇ।
ਤਾਕੋ ਪੰਡਿਤ ਰੋਹਿਤੀ ਨਾਮ ਮਨਤ ਹੈ ਸੋਇ ॥੫੫॥
ਰੂਡ ਗ੍ਰੰਥ ਆਸੂਨਤਾ ਤੁਚਾ ਸਾਰਖਾ ਪੀਰ।
ਸਮਜਗ ਰੂਢ ਸੁ ਨਾਮ ਭਨਿ ਕਹਤ ਮੇਘ ਸੁਨਿ ਬੀਰ ॥੫੬॥

ਚੌਪਈ

ਰੂਢ ਆਤਮਾ ਗ੍ਰੰਥਮ ਸੂਨ। ਕਰਤ ਪੀਰ ਬਹੁਤੀ ਤਿਸ ਗੂਨ।
ਰੂਢ ਨਾਮ ਯਾਹੀ ਕਾ ਜਾਨ। ਮਾਧਵ ਤੇ ਮੁਨਿਮੇਘ ਬਖਾਨ ॥੫੭॥

ਜੀਭ ਦੇ ਤਲੇ ਦੀ ਰੰਗਤ ਜੇਹਾ, ਕੋਮਲ, ਚੀਕੁਣਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੀੜ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਸੁਥਰਾ ਰਹੇ ਅਰ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰਾਵ ਨਾ ਚਲੇ, ਉਹ ਬ੍ਰਿਣ ਸੁਧ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਬੂਤ੍ਰ ਦੇ ਰੰਗ ਜੇਹਾ, ਸ੍ਰਾਵ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਫੋੜੀ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ, ਤਿਸ ਦਾ ਪੰਡਿਤ ਰੋਹਿਤੀ ਨਾਮ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਇਸ ਵਿਚ ਰਵੇ ਜੇਹੇ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸਤੇ ਭਰਨ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਿਣ ਹੈ। ਰੂਢ ਗ੍ਰੰਥੀ ਵਿਖੇ ਅਸ੍ਰੂਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਚਮੜੀ ਦਾ ਸਰੀਖਾ ਰੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਛ ਪੀੜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਮਕ ਅਛੀਤਰਾਂ "ਰੂਢ" ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਕਿਹਾ

ਹੈ ਰੂਦ ਆਤਮਾ ਗੁੰਬੀ ਵਿਚ ਅਸੁੰਨਤਾ ਅਰ ਬਹੁਤੀ ਪੀੜਾ ਜਾਣੋ, ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਰੂਦ ਮਾਧਵ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ (ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਭਰਨੇ ਵਾਲੇ ਫੋੜੇ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹਨ) ॥੫੪ ਤੋਂ ੫੭॥

ਕਸ਼ਟ ਸਾਧ ਬ੍ਰਿਣ—ਦੋਹਰਾ

ਕੁਸਟੀ ਸੋਖੀ ਬਿਖਵਤੀ ਮਧ ਮੇਹੀ ਸਬ ਜਾਨ ।
ਕਸਟ ਸਾਧਜ ਬ੍ਰਿਣ ਇਨਨਿਕੇ ਲਖੇ ਬੇਦ ਕਰਿ ਗਜਾਨ ॥੫੮॥
ਬ੍ਰਿਣ ਮਹਿ ਬ੍ਰਿਣ ਅਰ ਮੇਦ ਮਹਿ ਮੱਜ ਬਸਾ ਮਹਿ ਹੋਇ ।
ਸ੍ਰਵਤ ਮਿੱਜ ਜਿਮ ਜਾਨੀਯੋ ਕਸਟ ਸਾਧਜ ਸਭ ਸੋਇ ॥੫੯॥
ਆਗੰਤਕ ਬ੍ਰਣ ਸਾਧਜ ਹੈ ਦੋਖਜ ਬ੍ਰਿਣ ਸੁ ਅਸਾਧ ।
ਤਾਕੋ ਹਾਥ ਨ ਘਾਲਿਯੋ ਜੋ ਘਾਲਤ ਤੋ ਬਜਾਧ ॥੬੦॥
ਚੰਪਾ ਚੰਦਨ ਕਮਲ ਘ੍ਰਿਤ ਸੁਭ ਸੁਗੰਧ ਜਿਮ ਫੂਲ ।
ਸੁਰਾ ਦਿਬ ਸੁਗੰਧ ਹੀ ਜਿਹ ਬ੍ਰਿਣ ਮਹਿ ਇਹ ਮੂਲ ॥੬੧॥
ਐਸੀ ਦਿਬ ਸੁਗੰਧ ਜਜੋਂ ਜਿਹ ਬ੍ਰਿਣ ਤੇ ਅਤਿ ਆਇ ।
ਸੋ ਰੋਗੀ ਕੇ ਜਾਨੀਓ ਨਿਸਚੇ ਕਰ ਜਮ ਖਾਇ ॥੬੨॥
ਮਰਮ ਬਿਖੇ ਤੋਂ ਪੀਰ ਬਹੁ ਅੰਦਰ ਘਨਾ ਤਪਾਇ ।
ਬਾਹਰ ਸੀਤ ਬਾਹਰ ਚਲਤ ਘਨਾ ਜਾਨਿਯੋ ਭਾਇ ॥੬੩॥
ਅੰਦਰ ਸੀਤਲ ਸ੍ਵਾਸ ਹੀ ਬਲ ਜੁ ਮਾਸ ਘਟ ਜਾਇ ।
ਖਾਂਸੀ ਅਰੋਚਕ ਹੁਇ ਘਨੀ ਰੁਧਿਰ ਪ੍ਰੂਤ ਬਧਿ ਆਇ ॥੬੪॥
ਮਰਮ ਬਿਖੇ ਬ੍ਰਿਣ ਹੋਤ ਜੋ ਚੰਗਾ ਹੁਇ ਨ ਇਲਾਜ ।
ਸੋ ਬ੍ਰਿਣ ਤਯਾਗੋ ਵੈਦ ਤੁਮ ਜੋ ਆਤਮ ਜਸ ਕਾਜ ॥੬੫॥

ਕੁਸ਼ਟ ਰੋਗੀ, ਸੋਖੀ ਭਾਵ ਖਈ ਰੋਗੀ, ਵਿਖ ਵਾਲਾ ਰੋਗੀ, ਮਧੁਮੇਹ ਯਾ ਸਭ ਮੇਹ ਰੋਗਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਬ੍ਰਿਣ ਹੋਯ ਤਾਂ ਅਸਾਧ ਹੈ । ਬ੍ਰਿਣ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਣ ਉਠੇ, ਮੇਦ, ਮੱਜਾ ਅਰ ਬਸਾ ਵਿਖੇ ਬ੍ਰਿਣ ਹੋਵੇ ਅਰ ਮਿੱਜ ਵਾਂਗ ਜੋੜ੍ਹਾ ਸ੍ਰਵਦਾ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਸਭ ਅਸਾਧ ਹੈ । ਆਗੰਤੁਕ ਬ੍ਰਿਣ ਸਾਧ ਹੈ, ਬਾਤਾਦਿ ਦੋਖਾਂਜੰਨ ਬ੍ਰਿਣ ਅਸਾਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਪਾਵੇ, ਜੇ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਬਿਆਧੀ ਹੈ । ਚੰਬਾ, ਚੰਦਨ, ਕਮਲ, ਘਿਉ, ਅਥਵਾ ਸਰੇਸ਼ਟ ਫੁਲਾਂ ਵਾਂਗ ਸੁਗੰਧੀ ਬ੍ਰਿਣ ਵਿਚੋਂ ਆਵੇ, ਸ਼ਰਾਬ ਜੇਹੀ ਯਾਂ ਦਿੱਬ ਸੁਗੰਧੀ ਆਵੇ । ਐਸੀ ਦਿੱਬ ਸੁਗੰਧੀ ਜਿਸ ਬ੍ਰਿਣ ਤੋਂ ਆਵ, ਉਸ ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਵੋ ਕਿ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਜਮ ਖਾ ਜਾਵੇਗਾ । ਜੇਹੜਾ ਬ੍ਰਿਣ ਮਰਮ ਥਾਂ ਵਿਖੇ ਹੋਵੇ ਅਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਪੀੜਾ, ਅੰਦਰੋਂ ਬਹੁਤਾ ਤਪਦਾ ਹੋਵੇ । ਬਾਹਰ ਅਤਜੰਤ ਵਧਦਾ ਹੋਵੇ, ਯਾ ਅੰਦਰੋਂ ਸੀਤਲ ਹੋਵੇ, ਸ੍ਵਾਸ ਹੋਵੇ । ਬਲ ਮਾਂਸ,ਘਟਦਾ

ਜਾਵੇ, ਖਾਂਸੀ ਅਰ ਅਰੁਚੀ ਬਹੁਤੀ ਹੋਇ, ਲਹੂ ਪਾਕ ਵਧਦੀ ਜਾਵੇ, ਅਰ ਜੇਹੜਾ ਮਰਮ ਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਸਭ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਯਸ਼ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲਾ ਵੈਦ ਤਯਾਗ ਦੇਵੇ ॥੫੮ ਤੋਂ ੬੫॥

ਬ੍ਰਿਣ ਰੋਗ ਉਪਾਯ—ਦੋਹਰਾ

ਕਨਕ ਚਾਬ ਦੰਤੋਂ ਕਰੀ ਕਾਚੀ ਬ੍ਰਿਣ ਕੌ ਲਾਇ।
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਮਹਿ ਪਾਕ ਹੈ ਉਤਮ ਏਹ ਉਪਾਇ ॥੬੬॥

੧੫੧੦—ਕਣਕ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ, ਚਬਕੇ ਕੱਚੀ ਬ੍ਰਿਣ ਪਰ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ੭ ਦਿਨ ਵਿਚ ਪਕ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਸੁਖੈਨ ਅਰ ਸਰੇਸ਼ਟ ਯਤਨ ਹੈ ॥੬੬॥

ਸਿਗ੍ਰੂ ਤੁਚ ਅਰੁ ਸੈਂਧਵਾ ਗੋਮੂਤਰ ਸੋ ਪੀਸ।
ਕਾਚੀਂ ਬ੍ਰਿਣ ਪਾਕਤ ਸਹੀ ਫੂਟ ਬੇਦਨਾ ਜੀਸ ॥੬੭॥

੧੫੧੧—ਸੁਹਾਂਞਣੇ ਦੀ ਛਿਲ ਤੇ ਸੈਂਧਾਨਿਮਕ, ਗਊਮੂਤਰ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਬ੍ਰਿਣ ਪਕਕੇ ਫੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰਾਂ ਕੱਚਾ ਬ੍ਰਿਣ ਪੱਕਦਾ ਹੈ ॥੬੭॥

ਭੇਡ ਅਜਾ ਕੀ ਮੀਂਗਣਾ ਗੋ ਮੂਤਰ ਸੰਗਿ ਲਾਇ।
ਪਾਕਤ ਫੂਟਤ ਸੁਭ ਹੁਵਤ ਬ੍ਰਿਣ ਪੀਰਾ ਸਭ ਜਾਇ ॥੬੮॥

੧੫੧੨—ਭੇਡ ਯਾਂ ਬਕ੍ਰੀ ਦੀਆਂ ਮੇਂਡਣਾਂ, ਗਊਮੂਤ੍ਰ, ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਬ੍ਰਿਣ ਪਕਕੇ ਫੁਟ ਜਾਂਦਾ ਅਰ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪੀੜਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ॥੬੮॥

(ਅਤ੍ਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਰਹਸਨ ਬਚ ਸੁੰਠੀ ਕੋ ਆਨ। ਮਾਤਲੁੰਗ ਰਸ ਤਾਮਹਿ ਠਾਨ।
ਕਾਂਜੀ ਸੇਤੀ ਧੋਵਨ ਕਰੋ। ਬ੍ਰਿਣ ਜੁ ਬਾਤਕਾ ਤਾਂਕੋ ਹਰੋ ॥੬੯॥

੧੫੧੩—ਰਾਸਨਾ, ਵਚ, ਸੁੰਢ, ਬਿਜੌਰੇ ਦਾ ਰਸ ਅਰ ਫਿਰ ਕਾਂਜੀ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਿਣ ਧੋਯਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਾਤਜ ਬ੍ਰਿਣ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ॥੬੯॥

ਚੌਪਈ

ਯਸਟੀ ਮਧੁਕ ਮਜਿਸਟ ਪਟੋਲ। ਨਿੰਬਪਾਨ ਪਯ ਕ੍ਵਾਥ ਸ ਘੋਲ।
ਬ੍ਰਿਣ ਸੁ ਪਿਤ ਕਾ ਧੋਵੈ ਸਹੀ। ਮਿਟਤ ਦਰਦ ਚੰਗਾ ਹੁਇ ਕਹੀ ॥੭੦॥

੧੫੧੪—ਮੁਲੱਠੀ, ਮਹੂਆ, ਮੰਜੀਠ, ਪਟੋਲਪਤ੍ਰ, ਨਿੰਮ ਦੇ ਪਤ੍ਰ ਅਰ ਦੁਧ ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਉਸ ਜਲ ਨਾਲ ਫਿਰ ਪਿਤ ਦਾ ਬ੍ਰਿਣ (ਫੋੜਾ) ਧੋਯਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਦਰਦ (ਪੀੜ) ਹਟਕੇ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ॥੭੦॥

ਕਪਿਥ ਅਰਜਨਾ ਤ੍ਰਿਫਲ ਕਦੰਬ। ਕ੍ਵਾਥ ਕਰੀ ਧੋਵੇ ਲੈ ਕੰਬ।
ਕਫਦਾ ਬ੍ਰਿਣ ਯਾਹੀ ਤੇ ਜਾਇ। ਮਿਟਤ ਨ ਤਾਕੋ ਸੁੱਧ ਕਰਾਇ ॥੭੧॥

੧੫੧੫–ਵੈਥ, ਕਊਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਛਿੱਲ ਤੇ ਕਦੰਬ ਦੀ ਛਿਲ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਟਕੇ ਉਸ ਜਲ ਨਾਲ ਬ੍ਰਿਣ ਧੋਵੇ ਤਾਂ ਕਫ ਦਾ ਬ੍ਰਿਣ ਇਸ ਨਾਲ ਹਟਦਾ ਹੈ। ਹਟਦਾ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ, ਪਰੰਤੂ ਸ਼ੁਧ ਅਵੱਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ॥੭੧॥

ਸਰਬ ਬ੍ਰਿਣ ਧੋਵਨ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਆਸਗੰਧ ਅਰ ਨਿੰਬ ਲੈ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰੀ ਜੁ ਧੁਵਾਇ।
ਬ੍ਰਿਣ ਫੂਟਾ ਸਭ ਘਾਵ ਕੋ ਤੁਰਤੇ ਸੁੱਧ ਕਰਾਇ ॥੭੨॥

੧੫੧੬–ਅਸਗੰਧ ਤੇ ਨਿੰਬ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਿਣ ਧੋਵੇ, ਫੁਟੇ ਹੋਏ ਬ੍ਰਿਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਘਾਉ ਨੂੰ ਤੁਰਤ ਹੀ ਸੁਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ॥੭੨॥

ਲੇਪ (ਅਤ੍ਰਾਂਤ)–ਚੌਪਈ

ਮਾਤਲੁੰਗ ਅਰਨੀ ਕਾ ਮੂਰ। ਕਾਂਜੀ ਸੇਤੀ ਲੇਪੁ ਜੁ ਪੂਰ।
ਦੇਵਦਾਰ ਵਾ ਸੁੰਫ ਲਿਪਾਇ। ਬ੍ਰਿਣ ਜੁ ਬਾਤ ਕਾ ਦੂਰ ਨਸਾਇ ॥੭੩॥
ਨੜਾ ਮੂਰਵਾ ਮੁਹਲੇਠੀ ਆਨ। ਚੰਦਨ ਚੰਦਨਰਕਤ ਬਖਾਨ।
ਤੰਦੁਲ ਜਲ ਸੋ ਲੇਪੁ ਕਰਾਇ। ਬ੍ਰਿਣ ਪਿੱਤ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰਾਇ ॥੭੪॥
ਲੋਦਾਂ ਅੰਕੋਲ ਕਦੰਬ ਮੰਗਾਇ। ਨਿੰਬ ਅਰਜਨਾ ਬੇਤਸ ਪਾਇ।
ਪਾਕੇ ਬ੍ਰਿਣ ਪਰ ਲੇਪਨ ਕਰੋ। ਕਫ ਬ੍ਰਿਣ ਸਭ ਕੀ ਪੀਰਾ ਹਰੋ ॥੭੫॥

੧੫੧੭–ਬਿਜੌਰਾ, ਅਰਣੀ ਦੀ ਜੜ, ਕਾਂਜੀ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ। ਯਾ–

੧੫੧੮–ਦੇਵਦਾਰ ਤੇ ਸੁੰਠ, ਜਲ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਾਤ ਦਾ ਬ੍ਰਿਣ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੭੩॥

੧੫੧੯–ਨੜੇ ਦੀ ਜੜ, ਮਰੋੜਫਲੀ, ਮੁਲਠੀ, ਚਿਟਾਚੰਦਨ, ਲਾਲ ਚੰਦਨ ਤੇ ਚਾਵਲਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ, ਘੋਟ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਪਿਤ ਦਾ ਬ੍ਰਿਣ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੭੪॥

੧੫੨੦–ਪਠਾਣੀਲੋਧ, ਢੇਰਾ †ਬ੍ਰਿਛ, ਕਦੰਬਬ੍ਰਿਛ, ਨਿੰਮਬ੍ਰਿਛ, ਕਊਬ੍ਰਿਛ ਤੇ ਬੈਂਤ ਬ੍ਰਿਛ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਛਿੱਲ ਦਾ ਪੱਕੇ ਫੋੜੇ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਫ ਬ੍ਰਿਣ ਦੀ ਸਾਰੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੭੫॥

ਗੰਭੀਰ ਬ੍ਰਿਣੇ–ਚੌਪਈ

ਧਾਵੇ ਨਿੰਬ ਕਰੰਜੂ ਏਕ। ਕਦੰਬ ਅਰਜਨਾ ਬੇਤਸ ਧੇਕ।
ਪਾਦ ਵਸੇਖਾ ਕ੍ਵਾਥ ਜੁ ਹੋਇ। ਧੋਵੋ ਬ੍ਰਿਣ ਗੰਭੀਰ ਨ ਹੋਇ ॥੭੬॥

੧੫੨੧–ਧਾਵਿਆਂ ਦੇ ਫੁਲ, ਮੀਚਕਾ, ਕਦੰਬ, ਕਊ, ਬੈਂਤ ਤੇ ਡੇਕ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਜਦ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਸੜਕੇ ਬਾਕੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਸ ਕ੍ਵਾਥ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਗੰਭੀਰ ਦਾ ਬ੍ਰਿਣ ਧੋਵੇ ਤਾਂ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੭੬॥

---

†ਅਕੋਲ–ਢੇਰਾ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼।

ਸਰਬ ਬ੍ਰਿਣੇ (ਅਤ੍ਰਿਆਤ)–ਚੌਪਈ

ਖਾਰ ਮੰਜਿਸਟਾ ਰਸਵਤ ਆਨ। ਮਨਸਿਲ ਗੋਮੂਤ੍ਰਹਿ ਪੀਸਾਨ।
ਬਸਤ੍ਰ ਲਾਇਕੇ ਲਾਵੈ ਬ੍ਰਣੇ। ਮਿਟਤਾ ਬ੍ਰਿਣਅਤ੍ਰ ਇਮ ਭਨੇ ॥੭੭॥

੧੫੨੨–ਜੌਂਖਾਰ, ਮਜੀਠ, ਰਸੌਂਤ ਤੇ ਮਨਸਿਲ, ਗਊ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਬਸਤ੍ਰ ਪਰ ਲਾਕੇ ਬ੍ਰਿਣ ਪਰ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਬ੍ਰਿਣ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ, ਇਹ ਅਤਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੭੭॥

ਨਿੰਬ ਪਾਤ ਮਧੁ ਸੰਗ ਲਿਪਾਇ। ਨਿੰਬ ਪਤ੍ਰ ਤਿਲ ਖੌਦ੍ਰ ਲਾਇ।
ਦਾਰਵੀ ਮਧੁ ਲਾਵੈ ਬ੍ਰਿਣ ਜਾਇ। ਤੀਨ ਯੋਗ ਅਤ੍ਰਯ ਜੁ ਬਤਾਇ ॥੭੮॥

੧੫੨੩–ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤੇ ਸ਼ਹਤ ਨਾਲ ਲੇਪੇ। ਯਾ:—

੧੫੨੪–ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ ਤੇ ਤਿਲ ਸ਼ਹਤ ਪਾਕੇ ਲਾਵੇ। ਯਾ:—

੧੫੨੫–ਦਾਰ ਹਲਧੀ ਸ਼ਹਤ ਨਾਲ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਿਣ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਯੋਗ ਅੱਤਰੇ ਨੇ ਕਹੇ ਹਨ ॥੭੮॥

ਤਿਲ ਕਾ ਕਲਕ ਜੁ ਬ੍ਰਿਣ ਸੁਧਾਇ।
ਤਿਲ ਨਿੰਬ ਕ੍ਵਾਥ ਸ ਧੋਵਤ ਲਜਾਇ।
ਦੋਊ ਜੋਗ ਧੋਵਨ ਬ੍ਰਿਣ ਕਹੇ। ਮੇਘ ਰਿਖਹਿ ਅੱਤ੍ਰਯ ਤੇ ਲਹੇ ॥੭੯॥

੧੫੨੬–ਤਿਲਾਂ ਦਾ ਕਲਕ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਿਣ ਧੋਵੇ ਤਾਂ ਸੁਧ ਕਰੇ। ਯਾ:—

੧੫੨੭–ਤਿਲ ਤੇ ਨਿੰਮ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਧੋਵੇ। ਇਹ ਦੋਨੋ ਯੋਗ ਧੋਣ ਦੇ ਮੇਘ ਨੇ ਅੱਤਰੇ ਤੋਂ ਕਹੇ ਹਨ ॥੭੯॥

ਸਰਬ ਬ੍ਰਿਣੇ ਮਲਮ–ਚੌਪਈ

ਚਿੜੀ ਬੀਠ ਸਿਤ ਮਾਸੇ ਤੀਸ। ਫਟਕਰ ਫੂਲੀ ਟੰਕਣ ਜੁ ਦੀਸ।
ਸਿੰਗ੍ਰਫ ਤੁਥਕ ਦੋ ਦੋ ਮਾਸੇ। ਸੁਧ ਬਰੋਜਾ ਪਲ ਇਕ ਪਾਸੇ ॥੮੦॥
ਪ੍ਰਿਥਕ ਬਰੋਜਾ ਗਰਮ ਕਰਾਇ ਆਗ ਉਤਾਰੀ ਸਭ ਪਿਸਵਾਇ॥
ਦੀਬਾਲੀ ਕੇ ਦੀਵੇ ਭਰੇ। ਚੀਥਟ ਸੇਤੀ ਫੋੜੇ ਧਰੇ ॥੮੧॥
ਔਰ ਨ ਭਾਂਜਨ ਪਾਵੈ ਸਹੀ। ਦੀਪਮਾਲ ਕੇ ਦੀਪਕ ਕਹੀ।
ਚੀਪਟ ਲਾਈ ਫੋੜਾ ਸੇਕ। ਸਕਲ ਬ੍ਰਿਣਾ ਕੋ ਕਾਟੈ ਏਕ ॥੮੨॥

੧੫੨੮–ਚਿੜੀਆਂ ਦੀ ਸਫੇਦ ਵਿਠ ੩੦ ਮਾਸੇ। ਫਟਕੜੀ ਦੀ ਖਿੱਲ ੧ ਟੰਕ ਅਰਥਾਤ ੪ ਮਾਸੇ, ਸਿੰਗ੍ਰਫ ੨ ਮਾਸੇ, ਨੀਲਾਥੋਥਾ, ੨ ਮਾਸੇ, ਸਾਫ ਕੀਤਾ ਬਿਰੋਜਾ ੧ ਪਲ (੪ ਤੋਲੇ)। ਪਹਿਲੇ ਅਕੱਲਾ ਬਿਰੋਜਾ ਗਰਮ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਅਗ ਤੋਂ ਉਤਾਰਕੇ ਸਭ ਪੀਸੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਪਾਕੇ ਪੀਹੇ। ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਦੀਵਿਆਂ ਵਿਚ ਭਰ ਰਖੇ। ਬਸਤ੍ਰ ਪਰ ਲਾਕੇ ਫੋੜੇ ਪਰ ਲਾਵੇ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਭਾਂਡੇ

ਵਿਚ ਨਾ ਪਾਵੇ। ਸਿਰਫ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਦੀਵਿਆਂ ਵਿਚ ਭਰ ਲਵੇ। ਬਸਤ੍ਰ (ਫਹੇ) ਪਰ ਲਾਕੇ ਫੋੜੇ ਪਰ ਲਾ ਦਿਓ, ਪਿਛੋਂ ਕੁਛ ਸੇਕ ਦੇ ਦੇਣਾ। ਇਹ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਿਣਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਸਰੇਸ਼ਟ ਦਵਾਈ ਹੈ॥੯੦ ਤੋਂ ੯੨॥

ਟੰਕ ਦਸੇ ਮੀਠਾ ਲੈ ਤੇਲ। ਕਰੋ ਗਰਮ ਅਯ ਭਾਂਜਨ ਮੇਲ।
ਪਕੇ ਤੇਲ ਤਬ ਲੇਹੁ ਉਤਾਰ। ਪੈਸਾ ਏਕ ਮੋਮ ਲੈ ਡਾਰ॥੯੩॥
ਤਾਕੇ ਪੀਛੇ ਰਾਇ ਸੁਪੇਦਾ। ਪੈਸਾ ਏਕ ਵਜਨ ਜੁ ਕਰੇਂਦਾ।
ਤਾਕੇ ਪਾਛੇ ਮਾਸੇ ਤੀਨ। ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਮਾਸੇ ਦੀਨ॥੯੪॥
ਕਰਿ ਮਲਮ ਭਾਂਜਨ ਮੇ ਪਾਇ। ਚੀਵਟ ਲਾਈ ਬ੍ਰਿਣ ਪਰ ਲਾਇ।
ਸਰਬ ਜਾਤਿ ਕਾ ਬ੍ਰਿਣ ਉਪਦੰਸ। ਜਾਵਤ ਲਾਵੇ ਪਾਕੇ ਤੰਸ॥੯੫॥

੧੫੨੯–ਮਿੱਠਾ ਤੇਲ ੧੦ ਟੰਕ ਲੋਹੇ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਗਰਮ ਕਰੇ, ਜਦ ਤੇਲ ਪੱਕ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰ ਲਵੇ। ਉਸ ਵਿੱਚ ੧ ਪੈਸਾ ਭਰ ਮੋਮ ਪਾਵੇ, ਫਿਰ ੧ ਪੈਸਾ ਭਰ ਸਫੇਦਾ ਪਾਵੇ। ਫਿਰ ਤ੍ਰਿਨ ਮਾਸੇ ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਪਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਲ੍ਹਮ ਕਰਕੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਪਾਇ ਰਖੇ। ਟਾਕੀ ਪਰ ਲਾਕੇ ਬ੍ਰਿਣ ਪਰ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਜਾਤੀ ਦਾ ਫੋੜਾ, ਆਤਸ਼ਕ ਨਾਸ ਕਰੇ॥੯੩ ਤੋਂ ੯੫॥

ਬ੍ਰਿਣ ਪਕਾਵਨ ਫੋੜਨ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਚੂਨਾ ਸਾਬਨ ਮਦਨ ਫਲ ਲਵਨ ਚੋਕ ਨਿੰਬ ਪਾਤ।
ਗੁਗਲ ਰੀਠਾ ਏਲੁਵਾ ਕੁਚਲੇ ਆਛੇ ਘਾਤ॥੯੬॥
ਗੁਲਾਬਾਂਸ ਦਲ ਦੀਜੀਏ ਅਰ ਬੇਰੀ ਕੇ ਪਾਤ।
ਗੋਮੂਤ੍ਰ ਲੇਪਨ ਕਰੋ ਬ੍ਰਿਣ ਸਭ ਪਕੇ ਫੁਟਾਤ॥੯੭॥

੧੫੩੦–ਚੂਨਾਕਲੀ, ਸਬੂਣ, ਰਾੜਾ, ਨਿਮਕ, ਚੋਚ, ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਗੁੱਗਲ, ਰੀਠੇ ਦੀ ਛਿਲ, ਏਲੂਆ, ਕੁਚਲੇ, ਗੁਲਾਬਾਂਸ਼ੀ ਦੇ ਪੱਤੇ ਅਰ ਬੇਰੀ ਦੇ ਪੱਤੇ ਗਊਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਭ ਬ੍ਰਿਣ ਪੱਕ ਕੇ ਫਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ॥ ੯੬ ॥ ੯੭॥

ਸੋਰਠਾ

ਚੂਨਾ ਸਾਜੀ ਲਜਾਇ ਸਾਬਨ ਗੋਮੂਤ੍ਰ ਲਿਪੋ।
ਪਕਤ ਫੂਟ ਹੋਇ ਜਾਇ ਪੀਰਾ ਮਿਟ ਸਭ ਸੁਖ ਕਰਤ॥੯੮॥

੧੫੩੧–ਚੂਨਾਕਲੀ, ਸੱਜੀ ਤੇ ਸਾਬੂਣ ਗੋਕੇ ਪੇਸ਼ਾਬ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਫੋੜਾ ਪੱਕ ਫੁੱਟੇ, ਪੀੜਾ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੇ॥ ੯੮॥

ਅਥ ਨਾੜੀ ਬ੍ਰਿਣ ਨਬੂਰ ਨਿਦਾਨ–ਦੋਹਰਾ

ਬ੍ਰਿਣ ਪਾਕੇ ਕੀ ਪੂਤ ਹੀ ਨਸਾ ਗਲਾਵਤ ਜੋਇ।

ਤਾਤੇ ਨਾੜੀ ਬਹਿ ਚਲਤ ਨਾਮ ਨਬੂਰ ਸੁ ਹੋਇ ॥੮੯॥
ਤੀਨ ਦੋਖ ਅਰੁ ਸੰਨਿ ਤੇ ਸਲ ਪੰਚਮੇਂ ਜਾਨ।
ਪਾਂਚ ਨਬੂਰ ਕਹੈ ਸਭੈ ਮਾਧਵ ਤੇ ਬਿਧਿ ਆਂਨ ॥੯੦॥

ਪਕੇ ਫੋੜੇ ਦੀ ਪਾਕ ਸਭ ਨਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਗਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਸਤੇ ਨਾੜੀ ਵਗ ਤੁਰਦੀ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਨਬੂਰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਕਰਕੇ ਤਿੰਨ, ਸੰਨਿਤਿ ੪, ਸਲ ਤੇ ਪੰਜ । ਇਹ ੫ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਬੂਰ ਹੈ ॥ ੮੯ ॥ ੯੦ ॥

ਚੌਪਈ

ਝਾਗ ਰਾਧ ਅਤਿ ਸ੍ਰਵਤੀ ਸੂਰ। ਸੂਖਮ ਮੁਖ ਅਤਿ ਕਠਿਨ ਸ ਮੂਰ।
ਬਾਤ ਨਬੂਰ ਕਹਤ ਹੈ ਸਾਧ। ਸੋ ਤੋ ਜਾਨੋ ਬਡੀ ਬਿਆਧ ॥ ੯੧ ॥

ਸੋਰਠਾ

ਤ੍ਰਿਟ ਜੁਰ ਜਾਨੋ ਦਾਹ ਪੀਤ ਸ੍ਰਵਤ ਘਨਿ ਗਰਮ ਪੂਯ।
ਪਿਤ ਨਬੂਰ ਸੁ ਯਾਹਿ ਮਾਧਵ ਬਚਨ ਪ੍ਰਮਾਨ ਗਹਿ ॥੯੨॥
ਪਿਛਲ ਸ੍ਰਵਤ ਜੁ ਸ੍ਵੇਤ ਖਾਜ ਪੀਰ ਨਿਸ ਕੋ ਬਢੈ।
ਸਘਨਿ ਜੁ ਕਫਕਾ ਹੇਤ ਜਾਨੋ ਪੰਡਿਤ ਗਜਾਨ ਕਰ ॥੯੩॥

ਝਗ, ਪਾਕ ਸ੍ਰਵਦੀ ਤੇ ਸੂਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਰੀਕ ਮੂੰਹ ਅਤਯੰਤ ਕਰੜਾ ਹੋਇ, ਇਹ ਬਾਤ ਦਾ ਨਬੂਰ ਹੈ। ਇਹ ਕਠਨ ਹੈ। ਪਿਆਸ, ਤਾਪ, ਦਾਹ ਪੀਲੀ ਗਰਮ ਤੇ ਬਹੁਤੀ ਪਾਕ ਸ੍ਰਵੇ, ਇਹ ਪਿਤ ਦਾ ਨਬੂਰ ਹੈ ॥੯੨॥ ਗਾੜ੍ਹਾ ਪਿਛ ਵਤ ਸ੍ਰਾਵ, ਚਿਟਾ, ਖੁਰਕ ਤੇ ਪੀੜ ਅਰ ਰਾਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਵਧੇ ਉਹ ਗਾੜ੍ਹਾ ਸ੍ਰਾਵ ਨਿਕਲੇ ਇਹ ਕਫ ਦਾ ਨਬੂਰ ਹੈ ॥ ੯੩ ॥

ਅਸਾਧ ਲੱਛਣ—ਚੌਪਈ

ਬਦਨ ਸੋਖ ਮੂਰਛਾ ਜੁਰ ਸ੍ਵਾਸ। ਦਾਹ ਘਨੀ ਸੰਨਿਪਾਤ ਬਿਲਾਸ।
ਕਹਜੇ ਘੋਰ ਸੋ ਕਾਲ ਸਮਾਨ। ਸੋ ਲੇਵਤ ਨਰਕੇ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨ ॥੯੪॥
ਝਾਗ ਗਰਮ ਲੋਹੂ ਨਿਕਲਾਇ। ਸੋ ਤੋ ਸਲਜ ਜਾਨ ਮਨਿ ਲਾਇ।
ਸੰਨਪਾਤ ਕੋ ਜਾਨ ਅਸਾਧ। ਅਪਰ ਕਸਟ ਜੋ ਸਾਧ ਬਿਆਧ ॥੯੫॥

ਮੂੰਹ ਸੁਕੇ, ਮੂਰਛਾ, ਤਾਪ, ਦਮਾਂ ਅਰ ਬਹੁਤਾ ਦਾਹ, ਇਹ ਸੰਨਿਪਾਤ ਦਾ ਨਬੂਰ ਹੈ, ਕਾਲ ਸਮਾਨ ਭਯਾਨਕ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਲੈਣੇ ਹਾਰਾ ਹੈ। ਝਗ ਸਮੇਤ ਗਰਮਾ ਗਰਮ ਲਹੂ ਨਿਕਲੇ। ਸੋ ਅਜੇਹਾ ਸੱਲਜ ਨਬੂਰ ਹੈ। ਸੰਨਪਤਿ ਕਾ ਜਾਣੋ ਅਸਾਧ ਹੈ। ਹੋਰ ਕਸ਼ਟ ਸਾਧ ਹਨ ॥ ੯੪ ॥ ੯੫ ॥

ਉਪਾਇ-ਦੋਹਰਾ

ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਚੋ ਲੈ ਬਿਸਟਾ ਲੇਹੁ ਸ੍ਰਿਗਾਲ।
ਸਿਪੀ ਚੂਨਾ ਅਸਥਿ ਨਰ ਅਸਥਿ ਅਜਾਕੋ ਘਾਲ ॥੯੬॥
ਅਸਾਥ ਜਾਲ ਸਭ ਪੀਸੀਏ ਮਧੁ ਜੋ ਬਾਟੀ ਦੇਇ।
ਮਿਟੈ ਨਬੂਰ ਜੁ ਬਹੁ ਚਿਰਾ ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਸੁ ਕਰਇ ॥੯੭॥
ਕੂੰਗੂ ਸੁੰਠਿ ਸੰਧੂਰ ਲੈ ਗੋ ਘ੍ਰਿਤ ਲੇਤ ਲਗਾਇ।
ਬਾਤੀ ਦੇਦੋ ਬੀਚ ਮਹਿ ਰੋਗ ਨਬੂਰ ਮਿਟਾਇ ॥੯੮॥
ਬਾਟੀ ਧੂਰਤ ਸਲਿਲ ਦੇ ਰੋਗ ਮਿਟਤ ਜੁ ਨਬੂਰ।
ਧੂਰਤ ਟੀਕੀ ਬੀਜ ਕੀ ਬਾਧੋ ਊਪਰ ਪੂਰ ॥੯੯॥
ਛਿਲ ਇਰੰਡ ਨੀਲਾਥੋਥ ਹੀ ਪੀਸ ਸਹਿਤ ਸੋ ਬਾਟ।
ਦੇਹੁ ਬੀਚ ਅਰ ਲੇਪੁ ਇਹੁ ਹੋਤ ਨਬੂਰ ਸੁ ਘਾਟ ॥੧੦੦॥

੧੫੩੨—ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ, ਚੋਕ, ਗਿਦੜ ਦੀ ਵਿਸ਼ਟਾ, ਸਿਪੀ ਦਾ ਚੂੰਨਾ, ਆਦਮੀ ਦਾ ਹੱਡ ਤੇ ਬਕਰੀ ਦਾ ਹੱਡ। ਹੱਡ ਸਭ ਫੂਕ ਲਵੇ। ਅਰ ਫਿਰ ਸਾਰੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪੀਹਕੇ, ਸ਼ਹਤ ਨਾਲ ਬਟੀ ਕਰਕੇ ਨਬੂਰ ਵਿਚ ਅੜਾਵੇ। ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਦਾ ਨਬੂਰ ੭ ਦਿਨ ਵਿਚ ਜਾਵੇ ॥ ੯੬ ॥ ੯੭ ॥

੧੫੩੩—ਕੇਸਰ, ਸੁੰਢ ਸੰਧੂਰ, ਇਹ ਗੌਕੇ ਘ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਪੀਹਕੇ ਬਟੀ ਕਰੇ, ਨਬੂਰ ਵਿੱਚ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਨਬੂਰ ਜਾਵੇ ॥ ੯੮ ॥

੧੫੩੪—ਧਤੂਰੇ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਲੀਰ ਤਰ ਕਰਕੇ ਬੱਟੀ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਬੀ ਨਬੂਰ ਨਾਸ ਹੋਵੇ।

੧੫੩੫—ਧਤੂਰੇ ਦੇ ਬੀਆਂ ਦੀ ਟਿਕੀ ਕਰਕੇ ਨਬੂਰ ਪਰ ਬੰਨੇ। ਯਾ:—

੧੫੩੬—ਅਰਿੰਡ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ਪੀਹਕੇ ਸ਼ਹਤ ਨਾਲ ਬੱਟੀ ਕਰੇ, ਵਿਚ ਦੇਕੇ ਉਪਹ ਲੇਪ ਬੀ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨਬੂਰ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੯੯॥੧੦੦॥

ਮਲਮ (ਯੋਗ ਚਿੰਤਾਮਣੀ ਮਤਾਂਤ)-ਦੋਹਰਾ

ਆਕ ਧਤੂਰਾ ਜੜ ਗਹੋ ਗੁਗਲ ਮੋਥਾ ਰਾਲ।
ਕੱਥ ਕਬੀਲਾ ਟੰਕਣੰ ਮੁਰਦਾ ਸਿੰਗ ਜੁ ਡਾਲ ॥੧੦੧॥
ਮੈਦਨ ਫਲਾ ਮਾਜੂ ਮਰਚ ਸਿੰਗੁਫ ਕੁੰਕਮ ਮੇਲ।
ਹਰੜ ਬਿਰੋਜਾ ਲਾਇਚੀ ਬੇਰ ਪਤ੍ਰ ਕੋ ਠੇਲ ॥੧੦੨॥
ਸੰਧੂਰ ਪੀਸ ਚੂਰਨ ਕਰੋ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪੀਸਾਇ।
ਸਭ ਤੇ ਦੁਗਨਾ ਘੀਉ ਗੋ ਗਰਮ ਕਰੀ ਬਿਚ ਪਾਇ ॥੧੦੩॥

ਪਿਛੈ ਜਾਮ ਇਕ ਮਰਦੀਏ ਲੇਪਹਿ ਜਾਇ ਨਥੂਰ ।
ਚਾਂਦੀ ਕੋੜ ਜੁ ਦੁਸਟ ਬ੍ਰਿਣ ਹਰਤ ਘਾਵ ਕੋ ਪੂਰ ॥੧੦੪॥
ਮਹਿਖੀ ਸਿੰਗ ਜੋ ਭਸਮ ਕਰਿ ਮਾਖਨ ਸੋ ਮਰਦਾਇ ।
ਬਾਟੀ ਦੀਜੇ ਲੇਪੁ ਕਰਿ ਰੋਗ ਨਥੂਰ ਮਿਟਾਇ॥੧੦੫॥
ਨਰ ਕਪਾਲ ਕੀ ਭਸਮ ਕਰ ਘ੍ਰਿਤ ਸੇ ਲੇਪ ਲਗਾਇ॥
ਮਿਟੈ ਛਿਦ੍ਰ ਨਥੂਰ ਕਾ ਦਿਨ ਦਸ ਚਾਰ ਕਰਾਇ ॥੧੦੬॥
ਸਰਪੰਖਾ ਰਹਸਨ ਮਿਰਚ ਸੇਂਧਾ ਚਿਤ੍ਰਕ ਲਜਾਇ ।
ਜਲਸੋ ਪੀਸ ਲਗਾਈਏ ਸਕਲ ਨਥੂਰ ਮਿਟਾਇ ॥੧੦੭॥

੧੫੩੭—ਅੱਕ ਦੀ ਜੜ, ਧਤੂਰੇ ਦੀ ਜੜ, ਗੁਗਲ, ਨਾਗ੍ਰਮੋਥਾ, ਰਾਬ, ਕੱਥ, ਕੰਬੀਲਾ, ਸੁਹਾਗਾ; ਮੁਰਦਾਸੰਗ, ਰਾੜਾ, ਮਾਜੂਫਲ, ਕਾਲੀਮ੍ਰਿਚ ਸਿੰਗ੍ਰਫ, ਕੇਸਰ, ਹਰੜ ਦੀ ਛਿਲ, ਬਿਰੋਜਾ, ਇਲਾਚੀ, ਬੇਰੀ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ ਤੇ ਸੰਧੂਰ, ਵਖੋ ਵਖ ਪੀਹਕੇ ਰਖੇ, ਸਭ ਚੀਜਾਂ ਤੋਂ ਦੂਨਾ ਗੋਕਾ ਘੇਉ । ਪਹਿਲੇ ਘੇਉ ਗਰਮ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪਾਕੇ ਇਕ ਪਹਰ ਘੋਟਕੇ ਗੁਲਮ ਬਣਾ ਰਖੇ। ਫਿਰ ਨਥੂਰ ਪਰ ਲਾਵੇ, ਤਾਂ ਫੁਲਬਹਰੀ ਯਾਂ ਚਾਂਠ ਉਤਰੀ ਹੋਈ, ਕੁਸ਼ਟ, ਦੁਸ਼ਟ ਬ੍ਰਿਣ, ਅਰ ਘਾਉ ਸਭ ਪੂਰ ਦੇਵੇ ॥ ੧੦੧ ਤੋਂ ੧੦੪ ॥

੧੫੩੮—ਮਹੀਂ ਦਾ ਸਿੰਙ ਸਾੜਕੇ ਮੱਖਣ ਨਾਲ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਨਥੂਰ ਦਾ ਛੇਕ ਮੇਟ ਦੇਵੇ ।

੧੫੩੯—ਆਦਮੀ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਸਾੜਕੇ ਇਸਦੀ ਸੁਆਹ ਘੇਉ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨਥੂਰ ਦਾ ਛੇਕ ਮੇਟ ਦੇਵੇ, ਪਰੰਤੂ ੧੪ ਦਿਨ ਕਰੇ ॥੧੦੫॥੧੦੬॥

੧੫੪੦—ਸਰਫੰਕਾ, ਰਾਸਨਾ, ਮ੍ਰਿਚ,ਸੇਂਧਾ ਨਿਮਕੱਤੇ ਚਿਤ੍ਰਾ ਲੈ ਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟੇ, ਫਿਰ ਨਥੂਰ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨਥੂਰ ਜਾਵੇ ॥ ੧੦੭ ॥

ਨਾਰਵਾ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਮਾਘ ਸੁਦੀ ਕੀ ਸਾਤ ਮੈ ਬਰਤ ਕਰੋ ਨਿਰਹਾਰ ।
ਬਰਸ ਏਕ ਲੌ ਨਾਰਵਾ ਹੋਵਤ ਨਹਿ ਨਰ ਨਾਰ॥੧੦੮॥
ਮਾਘ ਸੁਦੀ ਛਠ ਕੇ ਦਿਵਸ ਮਰਚ ਏਕ ਸੌ ਆਠ।
ਪਾਉ ਘੀਉ ਸੰਗ ਪੀਜੀਏ ਰੋਗ ਨਾਰਵਾ ਨਾਠ ॥੧੦੯॥
ਮਾਘ ਸੁਦੀ ਸਾਤਮ ਦਿਨੇ ਮੂਨ ਤਾਲਵਾ ਜੋਇ।
ਦੋ ਪਛਨੇ ਊਪਰ ਧਰੋ ਅਜਵਾਇਨ ਟੰਕ ਸੋਇ ॥੧੧੦॥
ਰਾਤ ਰਾਖ ਦਿਨ ਦੂਰ ਕਰ ਰੋਗ ਨਾਰਵਾ ਜਾਇ।
ਚਿਮਟੇ ਸੋ ਲੈ ਕਾਢਿ ਕੇ ਟੂਟਤ ਨ ਪੀਰਾ ਥਾਇ ॥੧੧੧॥

ਪਾਰਾਵਤ ਕੀ ਬੀਠ ਗੁੜ ਗੋਲੀ ਤੀਨ ਬਨਾਇ।
ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਲੈ ਨਿਗਲੀਏ ਰੋਗ ਨਾਰਵਾ ਜਾਇ ॥੧੧੨॥
ਨਿਸਾ ਕਤੀਰਾ ਪੀਸਕੈ ਟੀਕੀ ਮੁਖ ਕਰ ਲਾਇ।
ਰੋਗ ਨਾਰਵਾ ਜਾਤ ਹੈ ਦੀਨੀ ਮੇਖ ਬਤਾਇ॥੧੧੩॥

੧੫੪੧–ਮਾਘ ਸੁਦੀ ੭ ਨੂੰ ਨਿਰਾਹਾਰ ਬ੍ਰਤ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਕ ਸਾਲ ਤਾਈਂ ਨਾਰਵਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਪੁਰਸ਼ ਚਾਹੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬ੍ਰਤ ਰਖੇ ॥੧੦੮॥

੧੫੪੨–ਮਾਘ ਸੁਦੀ ੬ ਦੇ ਦਿਨ ੧੦੮ ਮ੍ਰਿਚ ਕਾਲੀ, ਪਾਉ ਭਰ ਗੋਉ ਨਾਲ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਬੀ ਨਾਰਵਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥ ੧੦੯ ॥

੧੫੪੩–ਮਾਘ ਸੁਦੀ ੭ ਦੇ ਦਿਨ ਤਾਲੂ ਦੇ ਰੋਮ ਮੁੰਨਕੇ, ਪੱਛ ਲਾਕੇ, ਉਪਰ ਇਕ ਟੰਕ ਅਜਵਾ-ਇਣ ਰੱਖੇ। ਰਾਤ ਰਖਕੇ ਦਿਨੇ ਲਾਹ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਬੀ ਨਾਰਵਾ ਰੋਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ੧੧੦ ॥

੧੫੪੪–ਨਾਰਵਾ ਮੋਚਨੇ ਨਾਲ ਫੜਕੇ ਕੱਢ ਦੇਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਟੁਟਣੇ ਨਾ ਪਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਪੀੜਾ ਭਾਵ ਤਕਲੀਫ ਕਦੇ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥ ੧੧੧ ॥

੧੫੪੫–ਕਬੂਤ੍ਰ ਦੀ ਵਿਠਤੇ ਗੁੜ ਮੇਲਕੇ ਗੋਲੀਆਂ (ਛੋਟੇ ਬੇਰ ਬ੍ਰਾਬਰ) ਤਿੰਨ ਕਰੇ, ਨਿੱਤ ਨਿਰੇ-ਹਾਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਨਿਗਲੇ ਤਾਂ ਨਾਰਵਾ ਜਾਵੇ ॥ ੧੧੨ ॥

੧੫੪੬–ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਤੀਰਾ ਗੂੰਦ ਪੀਹਕੇ ਟਿੱਕੀ ਕਰਕੇ ਨਾਰਵੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪਰ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਨਾਰਵਾ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥ ੧੧੩ ॥

(ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਨਰ ਮੂਤ੍ਰ ਸੇ ਚੋਕ ਲਗਾਇ। ਰੋਗ ਨਾਰਵਾ ਛਿਨ ਮਹਿ ਜਾਇ।
ਏਰੰਡ ਅਰਕ ਨਰਮੂਤ੍ਰ ਪੀਸ। ਤਪਤ ਲੇਪ ਨਾਰਵ ਸੋ ਖੀਸ॥੧੧੪॥

੧੫੪੭–ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਚੋਕ ਘਿਸਾ ਕੇ ਨਾਰਵੇ ਪਰ ਲਾਵੇ। ਯਾ:–

੧੫੪੮–ਅਰਿੰਡ ਤੇ ਅੱਕ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪੇਸ਼ਾਬ ਵਿੱਚ ਘੋਟ ਤੱਤੇ ਕਰਕੇ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਨਾਰਵਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥ ੧੧੪ ॥

ਤੇਲ ਪੀਜੀਐ ਦਿਨ ਤ੍ਰੈ ਆਨ। ਸਾਤਬਾਰ ਮੰਤ੍ਰਕੈ ਠਾਨ।
ਮਿਟਤ ਨਾਰਵਾ ਜਾਨੋ ਸਹੀ। ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਇਹੁ ਬਿਧਿ ਕਹੀ ॥੧੧੫॥

੧੫੪੯–ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੇਲ ਪੀਵੇ, ਪਰੰਤੂ ੭ ਬਾਰ ਮੰਤ੍ਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਨਾਰਵਾ ਨਾਸ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਬਾਤ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਵਿੱਚ ਕਹੀ ਹੈ ॥ ੧੧੫ ॥

ਯਥਾ ਮੰਤ੍ਰ:–

"ਓਂ ਸਦਾ ਬਾਰ ਲੋਹੇ ਕੀ ਤਾਈਂ, ਬਾਰਣਵੇ ਉਤੇਓ ਚੰਡਾਈ । ਤੇਲ ਸਕਾਰੇ ਕਾਇਣ ਤੇਲਸ, ਵਿਸ੍ਰ ਲੇਪਾ ਸੰਹਰਣਾ ਦਾਯੂ ਫਿਰਿਆ ਨਾਥ ਕੀ ਆਗਯਾ ਫਾਟ ਫੂਟਿ ਗਲ ਜਾਉ। ਰੇ ! ਨੇਹਰੂਆ ਸ਼ਿਵ ਨਾਸਤਿ ਵਿਖਾ,ਨਾ"

ਚੌਪਈ

ਰਵਿ ਵਾਰੇ ਕੁੰਭੀ ਪੁਸਪਾਨ। ਜੇਤੇ ਨਿਗਲੇ ਸੰਖਜਾ ਠਾਨ।
ਤੇ ਤੇ ਬਰਸ ਨਾਰਵਾ ਹਾਨ। ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਭਾਖੀ ਬਾਨਿ ॥੧੧੬॥

੧੫੫੦–ਐਤਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ †ਕਾਯਫਲ ਬ੍ਰਿਛ ਦੇ ਫੁੱਲ ਲੈਕੇ, ਜਿਤਨੇ ਗਿਣਕੇ ਨਿਗਲੇ, ਉਤਨੇ ਸਾਲਨਾਰਵਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਦੇ ਵਾਕ ਹਨ ॥ ੧੧੬ ॥

ਰਵਿ ਵਾਰੇ ਗੋਲੀ ਗੁੜ ਸਾਤ। ਇਕ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੰਤ੍ਰ ਬਾਤ।
ਸਾਤ ਗੁਟੀ ਪਰ ਸਾਤੋ ਬਾਰ। ਮਿਟਤ ਨਾਰਵਾ ਸਬ ਨਰਨਾਰ ॥੧੧੭॥

੧੫੫੧–ਐਤਵਾਰ ਗੁੜ ਦੀਆਂ ੭ ਗੋਲੀਆਂ ਕਰਕੇ ਇਕ ਗੋਲੀ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਬਾਰ ਮੰਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਖੁਲਾਵੇ ਤਾਂ ਪੁਰਖ ਇਸਤ੍ਰੀ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨਾਰਵਾ ਜਾਵੇ ॥ ੧੧੭ ॥

ਅਥ ਮੰਤ੍ਰ

"ਓਅੰ ਨਮੋ ਆਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਕੋ ਮਾਤਾ ਕਨਕ ਸੁੰਦਰੀ ਪਿਤਾ ਪਦਮ ਬਾਪੁ ਜਹਾਂ ਜਨਮੇ ਸ੍ਵਾਮੀ ਬਿਪ੍ਰ ਨਾਥ ਪੜ ਗੁਨ ਬਿਪ੍ਰ ਦਰਸ ਦੀਆਂ ਤੋੜ ਜਨੇਊ, ਕੂਵੇ ਮਹਿ ਦੀਆ ਜਿਸਕਾ ਨਹਰੂਆ ਯਾ ਡਮਰੂਵਾ, ਅੰਧਾਬਾਵਲਾ ਹੂਆ ਪਕੈ, ਫੂਟੇ, ਕਰੇ ਪੀੜਾ, ਬੀਰਪਾਨਾਥ ਗੁਸਾਂਈ ਕੀ ਆਗਜਾ, ਗੁਰ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਮੇਰੀ ਭਗਤ ਫੁਰਹੋ ਮੰਤ੍ਰ ਈਸ਼੍ਵਰੋ ਵਾਚ। ਨ:

ਚੌਪਈ

ਰਵਿ ਦਿਨ ਇਕੀ ਬਾਰ ਜੁ ਜਾਨ। ਗੁੜ ਮੰਤ੍ਰੀ ਰੋਗੀ ਕਰ ਪਾਨ।
ਰੋਗਨਾਰਵਾ ਛਿਨਮਹਿ ਜਾਇ। ਸਾਰ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੇ ਏਹੁ ਲਿਆਇ ॥੧੧੮॥

੧੫੫੨–ਐਤਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ੨੧ ਵਾਰ ਗੁੜ ਮੰਤ੍ਰ ਕੇ ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਖੁਲਾਵੇ ਤਾਂ ਨਾਰਵਾ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਬਾਤ ਸਾਰਸੰਗ੍ਰਹ ਤੇ ਲਈ ਹੈ ॥ ੧੧੮ ॥

ਅਥ ਮੰਤ੍ਰ :-

"ਓਂ ਹੀਂ, ਸ੍ਰੀ, ਕਲੀਂ ਪੁਸ਼ਪਲ ਡਮਲ ਬਰੇ ਜਯੰ ਹ੍ਰਾਂ ਹ੍ਰੀ ਸ੍ਰਾਂ ਸ੍ਰੀਂ ਸਹ ਸਚੈ ਸਚ ਕਿਰਣਾਇ ਜਗ ਪੁਸ਼ਪੁਖੇ ਨਮਾਂ।"

ਦੋਹਰਾ

ਤਾਂਮ੍ਰ ਚੂੜਕੀ ਬੀਠ ਗੁੜ ਰਵਿ ਵਾਰੈ ਗੁਟਿ ਕੀਜ।
ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਤ੍ਰਿਕ ਨਿਗਲੀਏ ਘਨਾ ਨਾਰਵਾ ਖੀਜ ॥੧੧੯॥

੧੫੫੩–ਕੁੱਕੜ ਦੀ ਵਿੱਠ ਤੇ ਗੁੜ ਲੈਕੇ ਐਤਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ਗੋਲੀ (ਕਕਨ ਬੇਰ ਪ੍ਰਮਾਣ) ਕਰੇ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੀ ਤਿੰਨ ਗੋਲੀ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਨਿਗਲੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤਾ ਵਧਿਆ ਬੀ ਨਾਰਵਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥ ੧੧੯ ।

---

†ਜਲਕੁੰਭੀ ਨਾਮ ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਬੀ ਕੋਂਕਣ ਦੇਸ ਵਿਚ ਹੈ।

ਕਾਚੀ ਆਨੋ ਸੂਤ ਜੁ ਤਾਰ। ਨਖ ਸਿਖ ਰੋਗੀ ਕਰੋ ਸੁ ਕਾਰ।
ਤਿਸੀ ਤਾਰ ਕੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰੋ। ਬਹੁਰੋ ਨੀਕੇ ਗੁੜ ਮਹਿ ਧਰੋ ॥੧੨੦॥
ਗੁੜ ਤੇ ਮੇਲੀ ਗੋਲੀ ਤੀਨ। ਸਾਤ ਸਾਤ ਮੰਤ੍ਰ ਇਕ ਦੀਨ।
ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਗੋਲੀ ਤ੍ਰਿਕਖਾਇ। ਰਵਿ ਵਾਰੇ ਤੇ ਏਹੁ ਕਰਾਇ ॥੧੨੧॥

੧੫੫੪–ਕੱਚੀ ਸੂਤ ਦੀ ਤਾਰ ਲੈਕੇ ਨੌਹਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰ ਤਕ ਰੋਗੀ ਦੇ ਨਾਪਕੇ, ਉਸ ਤਾਰ ਦੇ ਟੋਟੇ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਗੁੜ ਵਿਚ ਮਿਲਾਕੇ ੩ ਗੋਲੀਆਂ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਓਨ੍ਹਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਉਤੇ ਸੱਤ ੨ ਬਾਰ ਏਹ ਮੰਤ੍ਰ ਐਤਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ਪੜ੍ਹਕੇ ਤਿੰਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ੩ ਦਿਨ ਖੁਲਾਵੇ ॥ ੧੨੦ ॥ ੧੨੧ ॥

ਅਥ ਮੰਤ੍ਰ :-

'ਓਂ ਨਮੋ ਬਾਂਮਣ ਫੋਟੀ ਯੋਗੀ, ਭਯੋ ਜਨੇਊ ਤੋੜ ਨਾਰਵਾ ਕੀਓ ਪਾਚੇ ਫੂਟੇ ਪੀਪੜਾ ਕਰੈ ਸ੍ਰੀ ਬੀਰਪਾ ਨਾਥ ਯੋਗੀ ਕੀ ਆਗਯਾ ਫੁਰੈ ਮੰਤ੍ਰ ਈਸੁਰੋ ਵਾਚ। ਨ:'

ਨਾੜੀ ਬ੍ਰਿਣ ਪੱਥ–ਪਰਿਹਾ

ਰਕਤ ਕਢਾਵਨ ਜਾਨ ਸੋਧਨੰ ਪਾਚਨੰ।
ਰੋਪਨ ਸਸਤ੍ਰ ਠਾਨ ਅਖਾਦ ਫਲ ਟਾਰਨੰ।
ਜੀਰਨ ਅੱਖਤ ਬੈਂਗਨ ਮੇਘ ਜੁ ਨਾਦ ਹੀ।
ਕਕੌੜੇ ਕਰੇਲੇ ਉਸਨ ਜੁ ਖਾਦ ਹੀ ॥੧੨੨॥
ਦਾੜਮ ਮੋਚਾ ਪਾਲਕ ਜੋਕ ਲਗਾਈਏ।
ਲਘੁ ਮੂਲੀ ਪਟੋਲ ਜੁ ਦਾਖ ਮੰਗਾਈਏ।
ਲੰਘਨ ਚੰਦਨ ਲੇਪ ਕਰੋ ਜੋ ਮਿਤ ਹੀ।
ਬ੍ਰਿਣ ਨਾੜੀ ਬ੍ਰਿਣ ਸੋਫ ਜੁ ਪਥ ਦੈ ਨਿਤ ਹੀ॥੧੨੩॥

੧੫੫੫–ਲਹੂ ਕੱਢਣਾ, ਸ਼ੋਧਨ, ਪਾਚਨ, ਰੋਪਨ ਅਰਥਾਤ ਪੁਰਵਾਨਾ, ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਕਰਮ ਭਾਵ ਨਿਸ਼ਤ੍ਰ ਮਾਰਨੀ, ਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਫਲ ਖਾਣੇ, ਅਥਵਾ ਖੀਰਾ, ਪੁਰਾਨੇ ਚਾਵਲ, ਵਤਾਊਂ, ਚੋਲਾਈ, ਕਕੌੜੇ, ਕਰੇਲੇ, ਇਸਤਰਾਂ ਗਰਮ ਖਾਣੇ। ਅਨਾਰ, ਕੇਲਾ, ਪਾਲਕ, ਜੋਕ ਦਾ ਲੌਣਾ, ਛੋਟੀ ਨਰਮ ਮੂਲੀ, ਪਟੋਲ, ਅੰਗੂਰ, ਬ੍ਰਤ ਅਰ ਚੰਦਨ ਦਾ ਲੇਪ, ਇਹ ਸਭ ਨਾੜੀ ਬ੍ਰਿਣ ਅਰ ਸੋਜ ਦੇ ਪੱਥ ਹਨ ॥ ੧੨੨ ॥ ੧੨੩ ॥

ਕੁਪੱਥ–ਸ਼ੰਕਰਛੰਦ

ਖੀਰ ਕੁਲਥੈ ਮਾਖ ਨਵਤਨ ਅੰਨ ਇਖ ਬਿਕਾਰ।
ਪਤ੍ਰ ਸਾਕਾ ਮਦਜ ਮਾਸੰ ਗੁਰੁ ਬਿਸਟੰਭੀ ਧਾਰ॥

ਅਮਲ ਸੀਤਲ ਬਾਮ ਦੇਖਨ ਲਭਨ ਤ੍ਰਿਯਕਾ ਸੰਗ।
ਦਿਵਸ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਰਾਤ ਜਾਂਗਨ ਤਾਬੂਲ ਨਸ ਜੁ ਅੰਗ॥੧੨੪॥
ਘਨੀ ਬਾਤ ਪ੍ਰਚੰਡ ਆਤਪ ਧੂਮ ਬਿਸਟੰਡੇ ਧੂਰ।
ਏ ਕ੍ਰੋਧ ਬਮਨਿ ਬਿਰੁਧ ਅਸਨੰ ਸੋਕ ਖੂਰਕਨਿ ਦੂਰ।
ਭਾਰ ਬਿਖਮੋਚਾਰ ਹਰਖਨ ਭਾਖਨਾ ਬਹੁ ਜੋਰ।
ਏ ਨਾੜਿਬ੍ਰਿਨ ਸਭ ਬ੍ਰਣ ਕੁਪਥਹਿ ਕਹਤ ਮੇਘ ਜੁ ਸੋਰ॥੧੨੫॥

੧੫੫੯–ਦੁੱਧ, ਕੁਲਥ, ਮਾਂਹ, ਨਮੇਂ ਅੰਨ, ਗੰਨੇ ਦੇ ਰਸ ਤੋਂ ਹੋਈਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਬਸਤਾਂ, ਪਤਿਆਂ ਦੇ ਸਾਗ, ਮਦ, ਮਾਸ ਭਾਰੇ ਕਬਜ਼ੀਕਾਰਕ, ਖੱਟੇ, ਠੰਢੇ, ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਝਾਕ, ਨਿਮਕ, ਨਿਮਕ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੰਗ, ਦਿਨ ਦਾ ਸੌਣਾ, ਰਾਤ ਦਾ ਜਾਗਣਾ, ਪਾਨ ਖਾਣੇ, ਨਸਵਾਰ ਤੇ ਤੇਜ ਪਵਨ (ਅਨ੍ਹੇਰੀ, ਤੀਖਣ ਧੁੱਪ, ਧੂੰਆਂ, ਵਰਖਾ, ਧੂੜ, ਕ੍ਰੋਧ ਕਰਨਾ, ਕੈ ਲੈਣੀ, ਵਿਰੁੱਧ ਭੋਜਨ ਖਾਣੇ, ਸ਼ੋਕ ਕਰਨਾ, ਖੁਰਕਣਾ, ਭਾਰ ਚੁਕਣਾ, ਵਿਖਮ ਉਪਚਾਰ ਕਰਨੇ, ਅਤੀ ਆਨੰਦ ਹੋਣਾ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਬੋਲਣਾ, ਇਹ ਸਭ ਨਾੜੀ ਬ੍ਰਿਣ ਅਰ ਬ੍ਰਿਣਰੋਗ ਵਿਖੇ ਕੁਪੱਥ ਰਹੇ ਹਨ ਨਾ ਕਰੇ॥੧੨੪॥ ੧੨੫॥

ਅਥ ਭਗਨਬ੍ਰਿਣ ਨਿਦਾਨ–ਚੌਪਈ

ਟੂਟਤ ਹਾਡੀ ਦੋਇ ਪ੍ਰਕਾਰ। ਤਾਂਕੇ ਬ੍ਰਣ ਜਾਨੋ ਦੁਖਕਾਰ।
ਅਧੋ ਨਲੀ ਦੂਜਾ ਲਖ ਸੰਧਿ। ਤਾਂਤੇ ਪ੍ਰਿਥਮ ਸੰਧ ਸਨਬੰਧ॥੧੨੬॥
ਊਰਧ ਤੁਟੈ ਜੁਦਾ ਫਿਰਿ ਜਾਇ। ਤਿਰਛਾ ਟੂਟੈ ਬਿਖਿਪਤ ਹੋਇ ਆਇ।
ਨੀਚੇ ਕੋ ਤੂਟਤ ਖਟ ਪਰਕਾਰ। ਭਗਨਿ ਰੋਗ ਕੋ ਲੇਵੋ ਧਾਰ॥੧੨੭॥

ਹੱਡੀ ਦਾ ਟੁੱਟਣਾ †ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਬ੍ਰਿਣ ਬੀ ਦੁਖ ਦੇਣ ਹਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਹੇਠ ਤੋਂ ਨਲੀ ਟੁਟਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਸੰਧੀ ਟੁਟਦੀ ਹੈ। ਇਸਤੇ ਪਹਿਲੇ ਸੰਧੀ ਦੇ ਟੁਟਣੇ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :–੧ ਉਪਰ ਤੇ ਸੰਧੀ ਟੁਟੇ, ੨ ਜੁਦੀ ਟੁਟੇ ੩ ਫਿਰ ਜਾਵੇ, ੪ ਤਿਰਛੀ ਟੁਟ, ੫ ਵਿਖਿਪਤ ਟੁਟ, ੬ ਹੇਠ ਨੂੰ ਟੁਟੇ। ਇਸਤਰਾਂ ਛੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਭਗਨ ਰੋਗ ਹੈ॥ ੧੨੬॥੧੨੭॥

ਸਭ ਕੇ ਲੱਛਣ–ਚੌਪਈ

ਪਰਸਾਰਨ ਸੰਕੋਚਨ ਪੀਰ। ਪ੍ਰਬਰਤਨ ਕਰ ਧਰਤ ਨ ਧੀਰ।
ਲਗਤ ਚੋਟ ਸੋਭਗਨਿ ਬ੍ਰਿਣਾਇ। ਸੰਖੇਪਤ ਕਹਜੋਮਾਧਵ ਤੇ ਲਜਾਇ॥੧੨੮॥

ਅੰਗ ਪਸਾਰਨ ਲਗਿਆਂ ਤੇ ਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਗਿਆਂ ਪੀੜਾਂ ਹੋਵੇ। ਪਰੀਵਰਤਨ ਭਾਵ ਇਧਰ ਉਧਰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਧੀਰਜ ਨਹੀਂ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀ। ਚੋਟ ਲਗ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਭਗਣਬ੍ਰਿਣ ਆਖਦੇ

---

†ਕਾਂਡਭਗਨ ਤੇ ਸੰਧੀਭਗਨ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਖ ਵੇਰਵਾ ਮੇਰੇ ਟੀਕਾ ਯਤੀ ਨਿਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਦੇਖੋ।

ਹਨ। ਥੋੜਾ ਮਾਧਵ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆਕੇ ਏਥੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ॥੧੨੮॥

ਅਥ ਅਸਥਿ ਫੂਟੀ ਲੱਛਣ--ਪਰਿਹਾ

ਅੰਗ ਸਿਥਲਤਾ ਸੋਜ ਪੀਰ ਅਤਿ ਹੋਤ ਹੈ।
ਸਬਦਿ ਤੋਦ ਹੈ ਕੰਪ ਸੂਰ ਦੁਖ ਦਯੋਤ ਹੈ।
ਹਾਥ ਨ ਲਾਵਨ ਦੇਇ ਔਰ ਸੁਖ ਨਾ ਹੁਵੈ।
ਭਗਨ ਅਸਥ ਕੇ ਲਛਨ ਮੇਘ ਭਨੇ ਧੁਵੈ ॥੧੨੯॥

ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸਥਿਲਤਾ, ਸੋਜ, ਪੀੜ ਦਾ ਅਤਯੰਤ ਹੋਣਾ ਕੜਕ ਉਠਣੀ ਭਾਵ ਕਿਰਚ ੨ ਹੋਣਾ, ਚੋਭ, ਕਾਂਬਾ, ਸੂਲ ਦੁਖਦਾਇਕ। ਹਥ ਲੋਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਲੱਛਣ ਭਗਨ ਅਸਥਿਦੇ ਕਹੇ ਹਨ ॥ ੧੨੯ ॥

ਭਗਨਬ੍ਰਿਣ ਚੋਟ ਉਪਾਇ--ਦੋਹਰਾ

ਭੂਨ ਫਟਕਰੀ ਖੰਡ ਸੋ ਪੀਵਤ ਦੂਧ ਮਿਲਾਇ।
ਭਗਨਿ ਅਸਥ ਕੀ ਪੀਰ ਸਭ ਚੋਟ ਦਰਦ ਸਭ ਜਾਇ ॥੧੩੦॥

੧੫੫੭–ਫਟਕੜੀ ਖਿਲ ਕਰਕੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਖੰਡ ਪਾ ਦੁਧ ਨਾਲ ਤਲੀ ਭਰ ਫਕੇ, ਇਸ ਨਾਲ ਭਗਨਬ੍ਰਿਣ ਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥ ੧੩੦ ॥

ਹਾਲੋਂ ਮੈਦਾਸਕ ਲੈ ਗੋ ਮੂਤ੍ਰ ਮੇ ਪੀਸ।
ਲੇਪ ਕਰੋ ਉਸਨੈ ਕਰੀ ਚੋਟ ਸੁ ਹੁਇ ਦੁਖ ਖੀਸ ॥੧੩੧॥

੧੫੫੮–ਹਾਲੋਂ ਮੈਦਾਸਕ ਗਊਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪੀਹਕੇ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਚੋਟ ਜਾਵੇ ॥ ੧੩੧ ॥

ਬਾਰਾਂਸਿੰਙਾ ਘਸਕਰੀ ਗੋਮੂਤ੍ਰ ਕੇ ਸੰਗ।
ਚੋਟ ਹੁਕ ਸਭ ਜਾਤਿ ਹੈ ਮਿਟਤ ਬਾਤ ਦੁਖ ਅੰਗ ॥੧੩੨॥

੧੫੫੯—ਬਾਰਾਂ ਸਿੰਙ ਦਾ ਸਿੰਙ ਘਿਸਾਕੇ ਗਊ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਚੋਟ ਹੁਕ ਸਭ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥ ੧੩੨ ॥

ਚੌਪਈ

ਘ੍ਰਿਤੁ ਰਜਨੀ ਬੀਜਾ ਜੋ ਬੋਲ। ਮਿਟਤ ਚੋਟ ਪ੍ਰਾਤਹਿ ਪਿਵ ਤੋਲ।
ਨਿਤਯ ਟਾਂਕਜੇ ਤੀਨ ਪ੍ਰਮਾਨ। ਭਗਨਿ ਅਸਥਕੀ ਪੀਰਾਹਾਨਿ ॥ ੧੩੩ ॥

੧੫੬੦—ਘੇਉ, ਹਲਦੀ, †ਬੀਜਾਬੋਲ, ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਨਿਤ ੧ ਤੋਲਾ ਦੁਧ ਨਾਲ ਲਵੇ ਤਾਂ ਅਸਥਿ

---

†ਬੀਜਾਬੋਲ ਕਾਲੇ ਦਾਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਦੂਜਾ ਬੀਜਾਬੋਲ ਗੂੰਦ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਓਸਨੂੰ ਬੋਲ ਹੀ ਕੇਹਣਾ ਚਾਹੀਏ।

ਭਗਨ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥ ੧੩੩ ॥

ਦੋਹਰਾ

ਮੈਦਾ ਕਾਹੀ ਨਿਸ ਗਹੋ ਹਾਲੋਂ ਪੀਸ ਲਗਾਇ।
ਭਗਨਿ ਅਸਥਿ ਕੀ ਪੀਰ ਸਬ ਚੋਟ ਦਰਦ ਮਿਟ ਜਾਇ ॥੧੩੪॥

੧੫੬੧—ਮੈਦਾਮਕ, ਕਸੀਸ, ਹਲਦੀ ਅਰ ਹਾਲੋਂ ਪੀਹਕੇ ਗਊ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਭਗਨ ਅਸਥ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥ ੧੩੪ ॥

ਬਾਂਸ ਗਾਠ ਕੇ ਕੋਇਲੇ ਘ੍ਰਿਤ ਸੋ ਚਾਟ ਪ੍ਰਭਾਤ।
ਭਗਨਿ ਅਸਥ ਅਰ ਚੋਟ ਦੁਖ ਦਿਨ ਤਿਕ ਮਾਹੇ ਜ਼ਾਤ ॥ ੧੩੫ ॥

੧੫੬੨—ਬਾਂਸ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਦੇ ਕੋਇਲੇ ਘਿਉ ਨਾਲ ਨਿਤ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਚਟੇ ਤਾਂ ਭਗਨ ਅਸਥ ਤੇ ਚੋਟ ਪੀੜ ਸਭ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥ ੧੩੫ ॥

ਏਕ ਜੁ ਬੈਂਗਨ ਆਨਿਕੇ ਤਾਮਸਿ ਕਰਾਇ।
ਅਧ ਪਲ ਗੁੜ ਤਾਮਹਿ ਭਰੋ ਰਾਖੋ ਨਿਸਾ ਧਰਾਇ ॥੧੩੬ ॥
ਪ੍ਰਾਤ ਉਠੀਨੇ ਖਾਈਏ ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਲੌ ਖਾਇ।
ਸਾਤੇ ਬੈਂਗਨ ਨਿਤ ਕਰੋ ਚੋਟ ਦਰਦ ਸਭ ਜਾਇ ॥੧੩੭ ॥

੧੫੬੩—ਇਕ ਵਤਾਊਂ ਲੈਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਛੇਕ ਕਰੇ, ਦੋ ਤਲੇ ਗੁੜ ਉਸ ਵਿਚ ਭਰਕੇ ਰਾਤ ਰਖ ਛਡੇ। ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਉਠਕੇ ਇਸਤਰਾਂ ੭ ਦਿਨ ੭ ਵਤਾਊਂ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਚੋਟ ਦਰਦ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥ ੧੩੬ ॥ ੧੩੭ ॥

ਲਵਨ ਟਾਂਕ ਇਕ ਲੀਜੀਏ ਗੁੜ ਪਾਇ।
ਖਾਵਤ ਰੋਗੀ ਪ੍ਰਾਤ ਉਠ ਚੋਟ ਦਰਦ ਸਬ ਜਾਇ ॥੧੩੮॥

੧੫੬੪—ਲੂਣ ੧ ਟੰਕ ਲਵੇ ੧ ਟੰਕ ਗੁੜ ਪਾਕੇ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਨਿਤ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਚੋਟ ਦਰਦ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥ ੧੩੮ ॥

ਸਾਬਨ ਬੈਰੋਬਾਲ ਕਾ ਜਾਮ ਜਾਮ ਘਸਿ ਲਾਇ।
ਸੀਸ ਚੋਟ ਪਿਲ ਪਿਲ ਕਰਤ ਭਗਨ ਅਸਥਿ ਮਿਟਵਾਇ ॥੧੩੯ ॥

੧੫੬੫-†ਵੈਰੋਵਾਲ ਦਾ ਸਾਬੂਣ ਪਹਿਰ ਪਹਿਰ ਪਿਛੋਂ ਘਿਸਾਕੇ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਸਿਰ ਦੀ ਚੋਟ, ਪਿਲ-ਪਿਲ ਕਰਨਾ ਅਰ ਅਸਥ ਭਗਨ ਇਹ ਸਭ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥ ੧੩੯ ॥

---

†ਵੈਰੋਵਾਲ ਦਰਿਆਉ ਬਿਆਸ ਦੇ ਤਟ ਪਰ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਪਹਿਲੇ ਉਥੇ ਸਾਬਣ ਦਾ ਨਾਮੀ ਕਾਰਖਾਨਾ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਸੰਮਤ ੧੯੩੨-੩੪ ਵਿਚ ਵਹੁ ਹਿਸਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਦਰਿਆਉ ਨੇ ਢਾਹ ਲਿਆ, ਹੁਣ ਕੋਈ ਕਾਰਖਾਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੁਣ ਥਾਂ ਥਾਂ ਕਾਸਟਿਕ ਸੋਡੇ ਦੇ ਸਾਬਣ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਅਸਲੀ ਲੋਪ ਹੋ ਗਏ।

ਕੰਡਾ ਚੁਭੇ, ਨਿਕਲੇ ਨਹੀਂ, ਪਕ ਜਾਵੇ, ਤਿਸਦਾ ਉਪਾਯ—ਦੋਹਰਾ

ਲਵਨ ਪੀਸਿ ਗੁੜਿ ਮੋਲੀਏ ਟਿਕੀ ਕਰਕੇ ਬਾਂਧਿ।
ਪਕੇ ਸੂਲ ਕੰਟਾ ਨਿਸਰ ਚੰਗਾ ਹੁਇ ਮਿਟ ਬਯਾਧਿ॥੧੪੦॥
ਸੁਚੀ ਚੀਨੀ ਪੀਸਕੇ ਕੰਟੇ ਯਖਮ ਜੁ ਪਾਇ।
ਕੰਟ ਪੀਰ ਅਰ ਘਾਉ ਬ੍ਰਿਣ ਚੰਗਾ ਤੁਰਤ ਕਰਾਇ॥੧੪੧॥

੧੫੬੬—ਲੂਣ ਪੀਹਕੇ ਗੁੜ ਪਾਕੇ ਟਿੱਕੀ ਕਰਕੇ ਬੰਨ੍ਹੇ। ਪੱਕਕੇ ਸੂਲਕੰਡਾ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ, ਆਨੰਦ ਹੋਵੇ ॥ ੧੪੦ ॥ ਯਾਂ:—

ਸੁਚੀ ਚੀਨੀ ਪੀਹਕੇ ਕੰਡੇ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਉਤੇ ਪਾਵੇ । ਕੰਡੇ ਦੀ ਪੀੜ, ਜ਼ਖਮ. ਫੋੜਾ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ॥ ੧੪੧ ॥

ਅਥ ਸਰਬ ਘਾਉ ਨਿਦਾਨ—ਚੌਪਈ

ਅਨੇਕ ਸਸਤ੍ਰ ਕੋ ਕਾਟੇ ਘਾਉ। ਬਰਛੀਖੜਗ ਤੀਰ ਕੋ ਪਾਉ।
ਤੀਖਨ ਮੁਖ ਅਰ ਪਟਤ ਸਰੀਗ।ਖਟ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਜਾਨੋ ਬੀਰ॥੧੪੨॥
ਛੇਦ ਭੇਦ ਪਿੱਚਤ ਕਹਯੋ ਬੀਧਜਾ ਘਸਜਾ ਪ੍ਰਹਾਰ।
ਖਟ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਨਾਮ ਇਹੁ ਪੰਡਿਤ ਕਰੋ ਬਿਚਾਰ॥੧੪੩॥

ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਤੇ ਨੋਕਾਂ ਦੇ ਘਾਉ ਹਨ। ਬਰਛੀ, ਤੀਰ, ਤਲਵਾਰ ਤੀਖਣ ਮੂੰਹੇਂ ਅਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਫਟ ਜਾਵੇ, ਇਹ ੬ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ:—੧ ਛੇਦ, ੨ ਭੇਦ, ੩ ਪਿੱਚਤ, ੪ ਬਿੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਣਾ, ੫ ਘਸਿਆ ਜਾਣਾ, ੬ ਪ੍ਰਹਾਰ ਹੋਣਾ, ਇਉਂ ਛੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ ॥ ੧੪੨ ॥ ੧੪੩ ॥

ਸਰਬ ਘਾਪਾਉ ਕੇ ਉਪਾਉ—ਦੋਹਰਾ

ਆਛੀ ਨਿੰਬ ਉਬਾਲਕੇ ਧੋਵੇ ਸਬ ਬ੍ਰਿਣ ਘਾਉ।
ਸੁਧ ਕਰਤ ਸਬ ਗੰਧ ਹਰਿ ਬੈਠਤ ਮਖੀ ਨ ਆਇ॥ ੧੪੪ ॥
ਆਸਗੰਧ ਪਿਚ ਮੰਦਕਾ ਕੀਜੈ ਕ੍ਵਾਥ ਬਨਾਇ।
ਤਾਂਕੇ ਜਲ ਦਿਨ ਸਾਤ ਲੈ ਧੋਵਤ ਜਖਮ ਭਰਾਇ॥੧੪੫॥
ਮਿਟਤ ਪੀਰ ਸਬ ਘਾਉ ਕੀ ਅਰੁ ਆਵਤ ਅੰਕੂਰ।
ਘ੍ਰਿਤ ਹਲਦੀ ਰੋਟੀ ਮਿਲੀ ਲੁਪਰੀ ਤਾ ਪਰ ਪੂਰ॥੧੪੬॥

੧੫੬੭— ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿੰਮ ਪੱਤ੍ਰ ਉਬਾਲਕੇ ਸਭ ਬ੍ਰਿਣ ਅਰ ਘਾਉ ਧੋ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸੁੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧੀ ਨਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਰ ਮੱਖੀ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕਦੀ ॥ ੧੪੪ ॥

੧੫੬੮—ਅਸਗੰਧ ਤੇ ਨਿੰਮ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਇਸ ਨਾਲ ੭ ਦਿਨ ਤੱਕ ਧੋਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਖਮ ਭਰ ਜਾਵੇ। ਘਾਉ ਦੀ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਬੀ ਮਿਟ ਜਾਵੇ ਅਰ ਅੰਗੂਰ ਆਵੇ ॥ ੧੪੫॥

੧੫੬੯-ਫਿਰ ਘਿਓ, ਹਲਦੀ, ਆਟਾ ਪਾਕੇ ਲੁੱਪਰੀ ਕਰਕੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਤਾਂ ਜ਼ਖਮ ਪੂਰਨ ਹੋਵੇ ॥੧੪੬॥

ਸਰਬ ਘਾਉ ਕਾ ਲੋਹੂ ਬੰਦ ਕਰਨ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਬਸਨ ਜਾਲਕੈ ਘਾਉ ਮੁਖ ਦੀਜੈ ਪਾਟੀ ਬਾਂਧਿ।
ਰੁਧਿਰ ਚਲਤ ਸੋ ਬੰਦ ਹੁਇ ਅਰ ਮਿਲ ਹੈ ਦੋਊ ਸਾਂਧ ॥੧੪੭॥
ਬੂਟੀ ਬਾਯਸ ਜੰਘਹੀ ਤਾਕਾ ਰਸਾ ਨਿਕਾਰ।
ਅਥਵਾ ਪੀਸੀ ਘਾਉ ਮੁਖ ਦੇਵੈ ਤੁਰਤੈ ਟਾਰ ॥੧੪੮॥
ਰੁਧਰ ਪੜਤ ਸੋ ਬੰਦ ਹੁਇ ਮਿਟਤ ਜਖਮ ਕੀ ਪੀਰ।
ਭਲੋ ਯੋਗ ਮੈ ਇਹ ਕਹਯੋ ਮਾਨੋ ਮਨ ਤੁਮ ਬੀਰ॥੧੪੯॥

੧੫੭੦-ਬਸਤ੍ਰ ਫੂਕਕੇ ਘਾਉ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਵੇ। ਲਹੂ ਵਗਦਾ ਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਦੋਨੋਂ ਜੋੜ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ ॥ ੧੪੭ ॥

੧੫੭੧-ਬੂਟੀ ਕਾਕਜੰਘੀ ਦਾ ਰਸਾ ਕੱਢਕੇ ਯਾ ਪੀਹਕੇ ਘਾਉ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਲਹੂ ਚਲਦਾ ਬੰਦ ਕਰੇ ਅਰ ਪੀੜਾ ਭੀ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥ ੧੪੮ ॥ ੧੪੯ ॥

ਸੋਰਠਾ

ਲੈਵੇ ਮਦਯ ਮੰਗਾਇ ਸਕਲ ਜੁ ਧੋਵੇ ਘਾਉ ਤਿਸ।
ਪੜਤ ਰੁਧਰ ਮਿਟ ਜਾਇ ਨੈਨ ਦੇਖ ਸਾਚੀ ਕਹੀ ॥੧੫੦॥

੧੫੭੨-ਸ਼ਰਾਬ ਲੈ ਕੇ ਸਭ ਘਾਉ ਧੋ ਦਿਓ ਤਾਂ ਤੁਰਤ ਲਹੂ ਬੰਦ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਦੇਖੀ ਕਹੀ ਹੈ ॥ ੧੫੦ ॥

ਚੌਪਈ

ਅਨਸੂਈ ਜੋ ਭੈਂਸ ਹੈ ਤਾਂਹ ਲਹੋ ਸਿੰਗ ਛੀਲ।
ਗੋ ਘ੍ਰਿਤ ਮਾਹੇ ਰਾਖ ਸੇ ਮਾਸ ਦੋਇ ਲੌ ਭੀਲ॥੧੫੧॥
ਪੁਰਜਾਰਕ ਮੂਲਾਰਕ ਦਿਨ ਅਰਕ ਤੂਲ ਮਹਿ ਪਾਇ।
ਕਰ ਬਾਤੀ ਕਾਜਲ ਕਰੋ ਕਜਲ ਜਖਮ ਹਟਾਇ ॥੧੫੨॥
ਰੁਧਰ ਚਲਤ ਥੰਮ ਜਾਤ ਹੈ ਮਿਟਤ ਘਾਤ ਕੀ ਪੀਰ।
ਸਿਧ ਜੋਗ ਇਹ ਜਾਨਯੋ ਕਰਕੇ ਰਾਖੋ ਬੀਰ ॥੧੫੩॥

੧੫੭੩—ਅਣਸੂਈ ਮਹੀਂ ਦਾ ਸਿੰਙ ਛਿਲਕੇ ਗੰਕੇ ਘੇਉ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਰਖ ਛਡੇ। ਪੁਖ ਨਛੱਤ੍ਰ ਐਤਵਾਰ, ਯਾਂ ਮੂਲਾ ਨਛੱਤ੍ਰ ਐਤਵਾਰ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਅੱਕ ਦੇ ਰੂੰ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਬੱਟੀ ਬਣਾਕੇ ਕੱਜਲ ਕਰਕੇ ਜ਼ਖਮ ਪੁਰ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਲਹੂ ਵਗਦਾ ਰੁਕ ਜਾਵੇ, ਘਾਉ ਦੀ ਪੀੜਾ ਬੀ ਹਟਦੀ ਹੈ ਇਹ ਸਰੇਸ਼ਟ ਯੋਗ ਹੈ, ਕਰਕੇ ਰਖਣਾ ਚਾਹੀਏ॥ ੧੫੧॥ ਤੋਂ ੧੫੩॥

ਸੂਬ ਘਾਉ ਪਰ ਮੱਲਮ--ਚੌਪਈ

ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਮੁਰਦਾ ਸਿੰਗ। ਕੱਥ ਮਜੀਠ ਹਿੰਗੁਲੂ ਅੰਗ।
ਲੈ ਸੰਧੂਰ ਖਰਾ ਜੋ ਹੋਇ। ਪੈਸਾ ਪੈਸਾ ਸਬਹੀ ਜੋਇ॥੧੫੪॥
ਕਟਕ ਤੇਲ ਪੈਸੇ ਨਵ ਆਨ। ਤਿਸ ਮੈ ਪੀਸ ਪਕਾਵੈ ਠਾਨ।
ਫੈਹਾ ਕਰ ਯਖਮਸਿ ਪਰ ਲਾਇਸਕਲ ਘਾਉ ਕੀ ਪੀਰ ਮਿਟਾਇ॥੧੫੫॥

੧੫੭੪—ਨੀਲਾਥੋਥਾ, ਮੁਰਦਾ ਸੰਗ ਕੱਥ, ਮਜੀਠ; ਸਿੰਗੁਫ ਤੇ ਖਰਾਸੰਧੂਰ, ਇਹ ਸਭ ਪੈਸਾ ੨ ਭਰ। ਕੌੜਾ ਤੇਲ ੯ ਪੈਸੇ ਭਰ। ਉਸ ਵਿਚ ਪੀਹਕੇ ਪਕਾਵੇ, ਫਿਰ ਫੈਹਾ ਕਰਕੇ ਜਖਮ ਪਰ ਲਾਵੇ, ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਘਾਵਾਂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ ਕਰੇ॥ ੧੫੪॥ ੧੫੫॥

ਤੀਰ ਵਰਛੀ ਗੋਲੀ ਆਦਿ ਘਾਉਕੋ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)-ਦੋਹਰਾ

ਕਾਂਤਿਪਖਾਨ ਜੁ ਬਾਂਧੀਐ ਮਿਟਤ ਸੱਲ ਅਰ ਘਾਉ।
ਅਪਾ ਮਾਰਗ ਪੱਤ੍ਰ ਰਸਾ ਪਾਵਤ ਘਾਉ ਮਿਟਾਉ॥੧੫੬॥
ਪਾਛੇ ਲੁਪਰੀ ਜੋ ਕਹੀ ਸੋਇ ਇਹਾਂ ਭੀ ਜੋਰ।
ਨਿੰਬ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰ ਧੋਈਯੇ ਸਕਲ ਘਾਉ ਕੀ ਠੌਰ॥੧੫੭॥

੧੫੭੫—†ਚੁੰਬਕ ਪੱਥਰ ਲੈ ਕੇ ਘਾਉ ਪਰ ਬੰਨ੍ਹੇ ਤਾਂ ਸ਼ੱਲ ਘਾਉ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ। ਯਾਂ –
੧੫੭੬—ਪੁਟਕੰਡੇ ਦੇ ਪੱਤਰਾਂ ਦਾ ਰਸਾ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਘਾਉ ਮਿਟੇ॥ ੧੫੬॥
੧੫੭੭—ਪਿਛੇ ਜੋੜੀ ਲੁਪਰੀ ਸੰਖਯਾ ੧੫੬੯ ਵਿਚ ਕਹੀ ਹੈ, ਓਹ ਏਥੇ ਬੀ ਲੈਕੇ ਬੰਨ੍ਹੇ।
੧੫੭੮—ਨਿੰਮ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇਨਾਲ ਸ਼ੱਲਘਾਉ ਧੋਵੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ॥ ੧੫੭॥

ਦੇਵ ਦਾਲਿ ਫਲ ਰਸੁ ਗਹੀ ਮਧੁ ਸੇ ਬਰਤਿ ਬਨਾਇ।
ਸੋ ਦੀਜੇ ਤਿਸ ਸੱਲਜ ਮੈਂ ਆਛੀ ਬਿਧ ਸੋ ਲਜਾਇ॥੧੫੮॥
ਟੀਕੀ ਕਰ ਗੋ ਧੂਮ ਕੀ ਆਛਾ ਚੂਨ ਛਨਾਇ।
ਤਾਂਕੇ ਪਰਦੇ ਬਾਂਧੀਏ ਮਿਟਤ ਸਲਜ ਸਭ ਘਾਇ॥੧੫੯॥

੧੫੭੯—ਘੱਗਰਵੇਲ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਰਸ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾ ਕੇ ਬੱਟੀ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਸ਼ੱਲ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਉਪਰ ਕਣਕ ਦੇ ਛਾਣੇ ਹੋਏ ਆਟੇ ਦੀ ਟਿਕੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸ਼ੱਲ ਘਾਉ ਨਾਸ ਹੋਵੇ॥ ੧੫੮॥ ੧੫੯॥

†ਕਾਂਤਪਖਾਣ–ਚੁੰਬਕ ਪੱਥਰ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਭਾ: ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

ਚੌਪਈ

ਬਾਗਾ ਸੇਤ ਮੂਲ ਕੀ ਛਾਲ । ਜਲ ਸੋ ਪੀਸੀ ਮਧੁ ਲੈ ਘਾਲ।
ਬਸਨ ਬਰਤਿ ਸੋ ਲਾਵੈ ਏਹ। ਸਲਜ ਬੀਚ ਤਬ ਦੇਵੈ ਤੇਹ ॥੧੬੦॥
ਊਪਰ ਦ੍ਰਿੜ ਪਾਟੀ ਜੁ ਬੰਧਾਇ । ਏਕ ਜਾਮ ਮਹਿ ਸੱਲ ਮਿਟਾਇ।
ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਭਾਖੀ ਸਹੀ । ਕੌਤਕ ਕਰਨੀ ਮੇਘ ਸੁ ਕਹੀ ॥ ੧੬੧ ॥

੧੫੮੦—ਸਫੇਦ ਪੁਟਕੰਡੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦੀ ਛਿਲ, ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਵੇ ਅਰ ਫਿਰ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਬੱਤੀ ਕਰਕੇ ਸ਼ੱਲ ਵਿਚ ਦੇਵੇ, ਉੱਪਰ ਪੱਕੀ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹੇ ਤਾਂ ਇਕ ਪਹਿਰ ਵਿਖੇ ਸ਼ੱਲ ਮਿਟੇ ॥ ੧੬੦ ॥ ੧੬੧ ॥

ਜੋ ਹੱਡ ਮੈ ਸ਼ੱਲ ਹੋਇ ਤਿਸਕਾ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਸਾਬਨ ਟੰਕਨ ਤੁੱਥ ਮਧੁ ਬਸਨ ਸੋ ਲਾਇ।
ਲੈ ਦੇਵੈ ਲੈ ਸੱਲ ਮੈ ਅਸਥ ਸੱਲ ਮਿਟ ਘਾਇ ॥੧੬੨ ॥

੧੫੮੧-ਸਬੂਣ, ਸੁਹਾਗਾ, ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਤੇ ਸ਼ਹਿ ਇਹ ਸਭ ਮਿਲਾਕੇ ਬਸਤ੍ਰ ਪਰ ਲਾਕੇ ਸ਼ੱਲ ਵਿਚ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਹੱਡੀ ਦਾ ਸ਼ੱਲ ਜਾਵੇ, ਘਾਉ ਮਿਟੇ ॥ ੧੬੨ ॥

ਚੌਪਈ

ਪੁਤ੍ਰਜੀਵ ਫਲ ਮੱਜ ਮਗਾਇ। ਜਲ ਸੋ ਪੀਸੀ ਲੇਪੁ ਲਗਾਇ।
ਬਾਤੀ ਕਰਨੀ ਬੀਚ ਚਲਾਇ। ਕੁੰਤੀ ਤੀਰ ਜੁ ਸੱਲ ਮਿਟਾਇ ॥ ੧੬੩ ॥

੧੫੮੨-ਜੀਏ ਪੋਤੇ ਦੇ ਫਲ ਦੀ ਮੱਜਾ (ਗਿਰੀ) ਲੈ ਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਬੱਟੀ ਕਰੇ ਅਰ ਫਿਰ ਸ਼ੱਲ ਵਿਖੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਵਰਛੀ ਅਰ ਤੀਰ ਦਾ ਸ਼ੱਲ ਨਸ਼ ਕਰੇ ॥ ੧੬੩ ॥

ਸਰਬ ਘਾਉ ਕੋ ਮੱਲਮ--ਚੌਪਈ

ਸਿੰਗ੍ਰਫ ਟੰਕਣ ਮੁਰਦਾ ਸੰਗ। ਸੰਗਜਰਾਵ ਰਾਲ ਕਥ ਅੰਗ।
ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਸਤ ਸਤ ਮਾਸੇ। ਮੋਮ ਸਫਸਾਹੀ ਦੋ ਲੈ ਖਾਸੇ ॥੧੬੪॥
ਘ੍ਰਿਤ ਸਰਸਾਹੀ ਚਾਰ ਮੰਗਾਇ। ਸਬ ਕੀ ਮੱਲਮ ਕਰੋ ਬਨਾਇ।
ਸਰਬਘਾਉਬ੍ਰਿਣ ਸਬਮਿਟਜਾਇ। ਉਤਮ ਮਲਮ ਦਈ ਬਤਾਇ ॥੧੬੫॥

੧੫੮੩-ਸਿੰਗ੍ਰਫ, ਸੁਹਾਗਾ, ਮੁਰਦਾਸੰਗ, ਦੂਧਪਥਰੀ, ਰਾਲ, ਕੱਥ ਤ ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਇਹ ਸਭ ਸਤ, ਸਤ, ਮ਼ਾਸੇ। ਮੋਮ (ਸਾਢੇ) ੪ ॥ ਤੋਲੇ। ਘਿਉ ੯ ਤੋਲੇ ਲੈ ਕੇ ਸਭ ਦੀ ਬਣਾਇ ਕੇ ਮੱਲਮ ਕਰ ਲਵੇ। ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਘਾਉ, ਅਰ ਫੋੜੇ ਮਿਟਾਵੇ ਇਹ ਉਤਮ ਮੱਲਮ ਹੈ ॥ ੧੬੪ ॥ ੧੬੫ ॥

ਰਾਲ ਕਥ ਲੈ ਮੁਰਦਾਸੰਗ। ਸਿੰਗਰਫ ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ਅੰਗ।
ਪੈਸਾ ਪੈਸਾ ਸਭੈ ਮੰਗਾਇ। ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਬ ਲੇਹੁ ਪਿਸਾਇ ॥੧੯੬॥
ਕੀਕਰ ਲੰਗ ਨੀਂਬ ਕੇ ਪਾਤ। ਪਲ ਪਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪੀਸੈ ਘਾਤ।
ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਟੇਕੀਕੀ ਕਰੇ। ਮਿਸਟ ਤੇਲ ਇਕ ਸੇਰ ਸੁ ਧਰੇ ॥੧੯੭॥
ਤਾਕੇ ਤੇਲ ਬੀਚ ਲੈ ਜਾਰ। ਤਾਂਕੀ ਭਸਮ ਨਿਕਾਰੇ ਡਾਰ।
ਤੇਲ ਛਾਨ ਸਭ ਔਖਧ ਪਾਇ। ਇਕ ਸਰਸਾਹੀ ਮੋਮ ਰਲਾਇ ॥੧੯੮॥
ਲਾਵੈ ਘਾਉ ਸਕਲ ਮਿਟ ਜਾਇ। ਬਰਛੀ ਖੜਗ ਤੀਰ ਜੇ ਬਾਇ।
ਬ੍ਰਿਣ ਕੀ ਪੀਰ ਸਕਲ ਨਹੀ ਰਹੈ। ਮੇਘ ਬਿਨੋਦੇ ਮੇਘ ਸੁ ਕਹੈ ॥੧੯੯॥

੧੫੮੪-ਰਾਲ, ਕੱਥ, ਮੁਰਦਾਸੰਗ, ਸਿੰਗ੍ਰਫ ਤੇ ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ, ਇਹ ਸਭ ਪੈਸਾ ਪੈਸਾ ਭਰ। ਵਖੋ ਵਖ ਸਭ ਪੀਹ ਕੇ ਰਖੇ ਅਰ ਫਿਰ ਕਿਕ੍ਰ ਦੇ ਲੂੰਗ, ਨਿੰਮਦੇ ਪੱਤ੍ਰ, ਚਾਰ ੨ ਤੋਲੇ ਲੇ ਕੇ ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਪੀਹ ਕੇ ਨਿਆਰੀਆਂ ਨਿਆਰੀਆਂ ਟਿਕੀਆਂ ਕਰ ਲਵੇ। ਫਿਰ ੧ ਸੇਰ ਮਿਠੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਟਿਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਲਵੇ। ਸੜੀਆਂ ਦੀ ਭਸਮ ਕਢ ਸੁਟੇ ਤੇ ਤੇਲ ਨੂੰ ਪੁਣ ਕੇ ਸਭ ਦਵਾਈਆਂ ਪਾ ਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਵਾ ਦੋ ਤਲੇ ਮੋਮ ਪਾ ਕੇ, ਰਲਾ ਮਿਲਾ ਮਲਮ ਕਰ ਰਖੇ। ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਘਾਉ ਮਿਟਾਵੇ, ਵਰਛੀ, ਤਲਵਾਰ ਅਰ ਤੀਰ, ਹੋਰ ਫੋੜੇ ਆਦਿ ਦੀ ਪੀੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ, ਇਹ ਮੇਘ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ॥ ੧੯੬ ਤੋਂ ੧੯੯ ॥

ਘਾਉ, ਸੱਲ ਦੇ ਪੱਥ--ਕਬਿਤ

ਬੰਧਨ ਸੀਤਾਂਬ ਪੰਕ ਲੇਪਨ ਪ੍ਰਿਯੰਗੁ ਯੂਖ,
ਮੁਗਦਾ ਸਤੀਨ ਤੇਲ ਮਾਖਨ ਘ੍ਰਿਤਾਨੀਏ।
ਖੀਰ ਮਧੁ ਬਾਲ ਮੂਲ ਸਿਗ੍ਰੂ ਪਟੋਲ ਲਸਨ,
ਦਾਖ ਲਾਖ ਮਜ ਤੀਨ ਆਛੀ ਬਿਧਿ ਠਾਨੀਏ।
ਅਖਤ ਗੋਧੂਮ ਚੂਨ ਆਮਰੇ ਸੁ ‡ਬਜ੍ਰ ਬੇਲ,
ਬ੍ਰਿਹੇਨੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ਸੁ ਸੇਕ ਮਦਯ ਪਾਨ ਧਾਨੀਏ।

---

‡ਬੱਜ੍ਰ ਵੇਲ-ਹਦ ਸੰਘਾਰੀ ਹੈ ਇਸ ਦੀ ਵੇਲ ਹੁੰਦੀ ਹੇ, ਇਸਦਾ ਸੰਬੰਧ ਥੋਹਰ ਨਾਲ ਹੇ, ਚਾਰ ਯਾ ਛੇ ਅੰਗੁਲੀਆਂ ਪਰ ਗੰਢਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਦੁਧਾਰੀ, ਤਿਧਾਰਾਂ, ਚੁਧਾਰੀ ਅਤੇ ਪੰਚਧਾਰੀ ਬੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਲਕੜ ਛਿਲ ਕੇ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਮਹਾਂ ਦੀ ਦਾਲ ਪਾਕੇ ਵੜੀਆਂ ਬਣਾਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਵੜੀਆਂ ਸ੍ਵਾਦੂ ਤੇ ਗੁਣਕਾਰ ਕਹੀਆਂ ਹਨ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਜਾਣ ਕੇ ਏਥੇ ਪੱਥ ਕਹੀ ਹੈ।

ਘਾਉ ਸਲਜ ਤਾਹਿ ਹੇਤ ਪਥ ਹੀ ਸੋ ਸੁਖੇ ਲੇਤ,
ਕਹੈ ਹੈ ਬਖਾਨ ਮੇਘ ਐਸੀ ਬਿਧਿ ਮਾਨੀਏ ॥ ੧੭੦ ॥

੧੫੮੫—ਚਗੇਤਰਾਂ ਬੰਨ੍ਹਣਾ, ਠੰਢੇ ਜਲ ਦ ਸੀ ਂਚਨਾ, ਚਿੱਕੜ ਦਾ ਲੇਪਨ, ਕੰਙਣੀ ਅੰਨ, ਸਭਤਰਾਂ ਦੇ ਯੂਖ, ਮੂੰਗ, †ਮਿਟਰ, ਤੇਲ, ਮੱਖਣ, ਘੇਉ। ਦੁਧ ਪਿਲਾਨਾ, ਸ਼ਹਤ, ਲਵੀ ਮੂਲੀ, ਸੁਹਾਂਵਣਾ, ਪਟੋਲ, ਲਸਨ, ਦਾਖ, ਪਿਪਲ ਦੀ ਲਾਖ, ਤਿੰਨ ਗਿਰੀਆਂ (ਬਦਾਮ, ਨੇਉਜੇ, ਪਿਸਤਾ) ਚਾਵਲ ਕਣਕ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਸਤਾ, ਆਵਲੇ, ਹਡ ਸੰਗਾਰੀ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਵਧੰਣ ਵਾਲੇ ਯਤਨ, ਸੇਂਕ (ਟਕੋਰ) ਅਤੇ ਮਦ ਦਾ ਪੀਣਾ, ਏਹ ਸਭ ਘਾਉ ਅਤੇ ਸ਼ੱਲ ਵਾਸਤੇ ਪਥ ਕਹੇ ਹਨ ॥ ੧੭੦ ॥

ਕੁਪੱਥ--ਚੌਪਈ

ਲਵਨ ਕਟੁਕ ਅਰ ਮੈਥੁਨ ਖਾਰ। ਸਫਰੀ ਆਤਪ ਬਜ਼ਾਮ ਬਿਚਾਰ।
ਰੂਖਾ ਅੰਨ ਕਹੈ ਜੁ ਕੁਪਥ। ਕਹਤ ਮੇਘ ਮੈ ਰਾਖੇ ਅਥ ॥ ੧੭੧ ॥

੧੫੮੬—ਨਿਮਕ, ਕੌੜੇ ਪਦਾਰਥ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੰਗ, ਖਾਰਾਂ, ਮਛੀ ਦਾ ਮਾਂਸ, ਧੁਪ, ਕਸ੍ਰਿਤ ਰੁਖੇ ਭੋਜਨ ਖਾਣੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਪੱਥ ਹਨ ॥ ੧੭੧ ॥

ਅਥ ਭਗੰਦ੍ਰ ਨਿਦਾਨ—ਚੌਪਈ

ਬਾਤ ਪਿਤ ਕਫ ਸੰਨ ਬਖਾਨ। ਪਾਂਚਮ ਕ੍ਰਿਮ ਤੇ ਮਨ ਮਹਿ ਜਾਨ।
ਗੁਦਾ ਪਾਸ ਅੰਗੁਲ ਦੋ ਫਰਕ। ਰੋਗ ਭਗੰਦਰ ਨਰਕੋ ਧਰਕਿ ॥੧੭੨॥

੧ ਬਾਤ ਦਾ, ੨ ਪਿਤਾ ਦਾ, ੩ ਕਫ ਦਾ, ੪ ਸੰਨਿਪਾਤ ਦਾ ਅਤੇ ਪੰਜਵਾਂ ੫ ਕ੍ਰਿਮਾਂ ਦਾ, ਗੁਦਾ ਦੇ ਪਾਸ ਦੋ ਉਂਗਲੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਇਕ ਫੋੜਾ ਹਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਗੰਦਰ ਆਖਦੇ ਹਨ ॥ ੧੭੨ ॥

ਭਗੰਦਰ ਲੱਛਣ—ਦੋਹਰਾ

ਕਟੀ ਕਪਾਹਲਿ ਤੋਦ ਦੁਖ ਦਾਹ ਖਾਜ ਅਰੁ ਪੀਰ।
ਪਿੜਕਾ ਫੂਟ ਭਗੰਦਰਾ ਤੌ ਭਾਖਜੈ ਹੈ ਬੀਰ ॥ ੧੭੩ ॥

ਕਮਰ ਦੇ ਪਾਸ ਕਪਾਲ ਨਾਮ ਦੀ ਹਡੀ ਵਿਖੇ ਸੂਈ ਚਭਾਣ ਸੀ ਪੀੜ ਹੋਵੇ। ਦਾਹ, ਖੁਰਕ ਅਰ ਪੀੜ ਹੋਵੇ ਅਰ ਫਿਰ ਓਹ ਫੋੜੀ ਫੁਟ ਜਾਵੇ (ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਵਗਦਾ ਰਹੇ) ਓਹ ਭਗੰਦਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ੧੭੩ ॥

ਉਪਾਇ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ) ਦੋਹਰਾ

ਪ੍ਰਿਥਮ ਭਗੰਦ੍ਰ ਪਾਕ ਕੀ ਰਛਿਆ ਬੈਦ ਕਰਾਇ।
ਪੁਨਹਿ ਜਲੂਕਾ ਲਾਈਏ ਪ੍ਰਥਮਹਿ ਏਹ ਉਪਾਇ ॥ ੧੭੪ ॥

---

†ਸਤੀਨ—ਮਟਰ ਹੈ ਦੇਖੋ ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਧਤੂਰਾ ਲਾਂਗਲੀ ਕੁਚਲੀ ਲੇਪ ਲਗਾਇ।
ਨੀਰ ਸਹਿਤ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈ ਰੋਗ ਭਗੰਦਰ ਜਾਇ ॥ ੧੭੫ ॥

੧੫੯੭—ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਭਗੰਦਰ ਦੇ ਪਕ ਜਾਣ ਦੀ ਵੈਦ ਰਖਯਾ ਕਰੇ, ਭਾਵ ਪਕਣੇ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਜੋਕ ਆਦਿ ਲਾ ਦੇਵੇ, ਪਹਿਲੇ ਯਤਨ ਚਾਹੀਏ ॥

੧੫੯੮-ਕਾਲਾਧਤੂਰਾ,†ਜਲਮਘ ਤੇ ਕੁਚਲਾ ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਭਗੰਦਰ ਜਾਵੇ ॥ ੧੭੪। ੧੭੫।

ਰਤੀ ‡ਤਾਂਡਵ ਰਸ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)

ਸੁਧ ਸੂਤ ਗੰਧਕ ਦੋ ਭਾਗ। ਕੰਨਜਾ ਰਸ ਸੋ ਮਰਦੋ ਲਾਗ।
ਦੋਨੋ ਸਮ ਤਾਂਬੇ ਕੇ ਪਾਤ। ਸੁਧ ਮੇਲ ਗੋਲਾ ਤ੍ਰਿਕ ਧਾਤ ॥੧੭੬॥
ਸੋ ਗੋਲਾ ਹਾਂਡੀ ਵਿਚ ਪਾਇ। ਊਪਰ ਰਾਖ ਪਲਾਹ ਭਰਾਇ।
ਚੁੱਲੇ ਊਪਰ ਹਾਂਡੀ ਧਰੇ। ਗਾਢੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਮੁਖ ਕੇ ਕਰੇ ॥੧੭੭॥
ਜਾਮ ਦੋਇ ਤਿਸ ਅਗਨਿ ਕਰਾਇ। ਸੀਤਲ ਹੋਇਆ ਲੇ ਉਤਰਾਇ।
ਜੰਭੀਰੀ ਰਸ ਪੁਟ ਦੇ ਸਾਤ। ਸਾਤੈ ਅਗਨਿ ਇਸੀ ਬਿਧ ਮਾਤ ॥੧੭੮॥
ਮਧੁ ਘ੍ਰਿਤ ਸੋ ਗੁੰਜਾ ਇਕ ਖਾਇ। ਰੋਗ ਭਗੰਦਰ ਛਿਨ ਮਹਿ ਜਾਇ ॥
ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਰਸੁ ਇਹ ਕਹਯਾ। ਰੋਗ ਭਗੰਦਰ ਦੂਰਹਿ ਰਹਯਾ ॥੧੭੯॥
ਗੁਲੀ ਲਸੁਨ ਕਾਂਜੀ ਵਾ ਸੰਗ। ਮਧੁਰ ਅਹਾਰ ਭੋਗੈ ਮਨ ਰੰਗ।
ਬਰਜੈ ਸੀਤਲ ਘਨਾ ਅਹਾਰ। ਰਸੁ ਰਵਿ ਤਾਂਡਵ ਭਨੀ ਬਿਚਾਰ ॥੧੮੦॥

੧੫੯੯—ਸੁਧਪਾਰਾ ੧ ਤੋਲਾ, ਗੰਧਕ, ੨ ਤੋਲੇ। ਕਵਾਰ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ (੩ ਦਿਨ) ਖਰਲ ਕਰੇ। ਫਿਰ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਾਬਰ ਦੇ ਸੁਧ ਤਾਂਮੇਦੇ ਪਤਰੇ ਕਰਾਕੇ ਫਿਰ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਲ ਕੇ ਗਲਾ ਕਰੇ। ਉਹ ਗੋਲਾ ਹਾਂਡੀ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ। ਉਸ ਪਰ ਪਲਾਹ ਦੀ ਸੁਆਹ ਦਾ ਦਬਾਉ ਦੇਵੇ। ਫਿਰ ਓਹ ਹਾਂਡੀ ਚੁੱਲੇ ਪਰ ਚਾੜ੍ਹ, ਪਰੰਤੂ ਮੂੰਹ ਪਰ ਗਾੜ੍ਹੀ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਕਰ ਲਵੇ। ਹੇਠ ਦੋ ਪਹਿਰ ਅਗ ਜਲਾਵੇ, ਠੰਡਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰੇ, ਫਿਰ ਜੰਭਾਗੇ ਦੇ ਰਸ ਦੀਆਂ ੭ ਪੁਠਾਂ ਦੇ ਕੇ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਚੁੱਲੇ ਪਰ ੭ ਬਾਰ ਅਗ ਦੇਵੇ ਫਿਰ ਇਹ ਰਸ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ੧ ਰਤੀ ਸ਼ਹਤ ਤੇ ਘੇਉ ਨਾਲ ਖਾਵੇ, ਤਾਂ ਭਗੰਦਰ ਰੋਗ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਲਸਨ ਦੀਆਂ ਗੁਲੀਆਂ ਤੇ ਕਾਂਜੀ ਨਾਲ ਖਾਵੇ, ਪਿਛੋਂ ਮਿੱਠਾ ਭੋਜਨ ਖਾਵੇ, ਠੰਢਾ ਅਰ ਬਹੁਤਾ ਖਾਣਾ ਬਰਜ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਇਸ ਰਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ॥ ੧੭੬ ॥ ਤੋਂ ॥ ੧੮੦ ॥

---

†ਲਾਂਗਲੀ—ਨਲੀਏਰ ਫਲ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼।

‡ਇਸ ਰਸ ਦਾ ਨਾਮ ਰਤੀਤਾਂਡਵ ਅਤੇ ਕਈ ਗ੍ਰੰਥਕਾਰ ਕਾਰਿਤਾਂਡਵ ਬੋਲਦੇ ਹਨ।

ਸੰਭਾਲੂ ਜੜ ਰਸ ਲੈ ਪਾਇ। ਅਥਵਾ ਅਰਕਮੂਲ ਘਸਿ ਲਾਇ।
ਅਥਵਾ ਰਸ ਵਾਂਗੇ ਕਾ ਲੇਪ। ਯੋਗ ਭਗੰਦਰ ਤੀਨ ਸੰਖੇਪ ॥੧੯੧॥

੧੫੯੦—ਸੰਭਾਲੂਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦਾ ਸੰਭਾਲੂ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਯ:—
੧੫੭੧-ਅੱਕ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘਸਾਕੇ ਲੇਪ ਕਰੋ, ਯ:-
੧੫੯੨-ਪੁਟਕੰਡੇ ਦੇ ਰਸ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰੇ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਭਗੰਦਰ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਹਾਰੇ ਹਨ॥ ੧੯੧ ॥

ਤ੍ਰਿਫਲਾ, ਕੁਸਟ ਬਾਨਰੀਬੀਜ। ਭੂਨਿੱਬ ਗੰਧਕ ਲਸਨ ਸੁ ਲੀਜ।
ਸਬਕੇ ਸਮ ਮਿਸਰੀ ਲੈ ਪਾਇ। ਆਛਾ ਚੂਰਨ ਕਰੋ ਛਨਾਇ॥੧੯੨॥
ਉਦੰਬਰ ਜੜ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰਾਇ। ਤਾਂ ਸੋ ਚੂਰਨ ਜੋ ਨਰ ਖਾਇ।
ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਇਸ ਖਾਵਨ ਕਰੋ। ਰੋਗੁ ਭਗੰਦਰ ਪਾਂਚੋ ਹਰੋ ॥੧੯੩॥

੧੫੯੩-ਤ੍ਰਿਫਲਾ, ਕੁੱਠ, ਕੌਂਚਬੀਜ, ਚਿਰਾਯਤਾ, ਗੰਧਕ, ਲਸਨ, ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਮਿਸ਼ਰੀ ਪਾਕੇ ਚੂਰਣ ਕਰ ਰਖੇ। ਫਿਰ ਗੁੱਲਰ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ ਅਰ ਉਸ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਹ ਚੂਰਣ ਖਾਵੇ, ਤਾਂ ੫ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਭਗੰਦਰ ਜਾਵੇ॥ ੧੯੨ ॥ ੧੯੩ ॥

ਤਾਂਬਾ ਚੂਨ ਭਾਗ ਇਕ ਆਨ। ਤਾਂ ਸਮ ਪਾਰਦ ਆਛਾ ਠਾਨ।
ਸੇਂਧਵ ਲਵਨ ਭਾਗ ਲੈ ਸਾਤ। ਨਵਗੰਧਕ ਆਮਲ ਸਾਰਾਤ ॥੧੯੪॥
ਭ੍ਰਿੰਗਰਾਜ ਜੰਭੀਰੀ ਨੀਰ। ਲੇਪ ਕਰੋ ਭਾਗੰਦਰ ਬੀਰ।
ਮਿਟਤ ਭਗੰਦਰ ਜਾਵਤ ਪੀਰ। ਕਹਤ ਮੇਘ ਬ੍ਰਿਣਜਾਇਰੀਭੀਰ ॥੧੯੫॥

੧੫੯੪—ਤਾਂਮੇ ਦਾ ਚੂਰਣ ਕੀਤਾ ੧ ਭਾਗ ਲਵੇ। ਇਸ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਪਾਰਾ ਲਵੇ ਸੇਂਧਾਲੂਣ ੭ ਭਾਗ ਤੇ ਆਵਲੇਸਾਰ ਗੰਧਕ ੯ ਭਾਗ ਲੈ ਕੇ ਫਿਰ ਭੰਗਰੇ ਅਰ ਗਲਗਲ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਗੰਦਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਭਗੰਦਰ ਜਾਵੇ॥ ੧੯੪ ॥ ੧੯੫ ॥

ਸੋਰਠਾ

ਆਛਾ ਤੇਲ ਨਿਕਾਲ ਮਾਨਵ ਕੇਰੇ ਅਸਥਿਲੇ।
ਰੋਗ ਭਗੰਦਰ ਟਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਬ੍ਰਿਣ ਸਭ ਹਰੇ ॥੧੯੬ ॥

ਚੌਪਈ

ਤਾਮਰ ਭਸਮ ਮਰਦ ਦਿਨ ਏਕ। ਮਧੁ ਯਸਟੀ ਇਟਸਿਟ ਰਸੁ ਟੇਕ।
ਕਕੜਾਸਿੰਗੀ ਰਸਹਿ ਪਿਸਾਇ। ਲੇਪੈ ਬ੍ਰਿਣ ਭਗੰਦਰ ਜਾਇ ॥੧੯੭ ॥

੧੫੯੫–ਮਨੁਖ ਦੇ ਹੱਡਾਂ ਦਾ ਤੇਲ (ਪਤਾਲ ਯੰਤ੍ਰ ਨਾਲ) ਚੰਗੀਤਰਾਂ ਕੱਢ ਲਵੇ। ਲਗਾਵੇ ਤਾਂ

ਭਗੰਦ੍ਰ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਸੇ ਛਰਾਂ ਲੈਣ ਨਾਲ ਹੋਰ ਥਿਣ ਭੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ॥ ੧੮੬ ॥

੧੫੯੬–ਤਾਂਮੇ ਦੀ ਭਸਮ ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਹਿਤ ਮੁਲੱਠੀ ਇਟਸਿਟ ਵਿਚ ਘੋਟੇ ਅਰ ਫਿਰ ਕਕੜ ਸਿੰਗੀ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਭਗੰਦ੍ਰ ਪਰ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਭਗੰਦ੍ਰ ਜਾਵੇ ॥ ੧੮੭ ॥

ਤ੍ਰਿਫਲ ਕ੍ਵਾਥ ਜਲੁ ਲੇਪ ਘਸਾਇ। ਮਾਰਜਾਰ ਕੀ ਹਾਡੀ ਲਗਾਇ।
ਅਥਵਾ ਤ੍ਰਿਫਲਕ੍ਵਾਥ ਨਿਤ ਧੋਇ। ਰੋਗ ਭਗੰਦ੍ਰ ਛਿਨਮਹਿਖੋਇ ॥੧੮੮॥

੧੫੯੭–ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਬਿੱਲੀ ਦੀ ਹਡੀ ਘਿਸਾਕੇ ਲਗਾਵੇ। ਯਾ:—

੧੫੯੮–ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿਤ ਧੋਵੇ ਤਾਂ ਭਗੰਦ੍ਰ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥ ੧੮੮ ॥

ਗੰਡੋਵਾ ਮ੍ਰਿਤਕ ਲੈ ਏਕ। ਰਾਸਭ ਰਕਤਿ ਲੇਪਿਯੋ ਟੇਕ।
ਗਰਧਮ ਅਸਥਿ ਤੇਲ ਵਾਲਾਇ। ਰੋਗ ਭਗੰਦਰ ਸਭ ਮਿਟ ਜਾਇ॥੧੮੯॥

੧੫੯੯–ਮੁਆ ਗੰਡੋਆ ਇਕ ਲੈ ਕੇ ਗਧੇ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੇਪ ਲਗਾਵੇ। ਯਾ:–

੧੬੦੦–ਗਧੇ ਦੇ ਹੱਡਾਂ ਦਾ ਤੇਲ ਲਾਵੇ, ਭਗੰਦ੍ਰ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥ ੧੮੯ ॥

ਭਗੰਦਰ ਦੇ ਪੱਥ--ਚੌਪਈ

ਕਾਚੇ ਸੋਧਨ ਲੰਘਨ ਲੇਪ। ਰਕਤ ਨਿਕਾਰਨ ਜਾਨੋ ਮੇਪ।
ਪਾਕੇ ਸਸਤ੍ਰ ਬੰਨਿ ਜੁ ਖਾਰ। ਕਰਮ ਯਥਾ ਬਿਧਿ ਕੀਜੇ ਸਾਰ ॥ ੧੯੦ ॥
ਸਾਲ ਮੁਗਦ ਬਿਲੇਪ ਪਟੋਲ। ਸਿਗ੍ਰੁ ਤਿਲ ਸਰਸੋ ਰਸੁ ਘੋਲ।
ਲਘੁਮੂਲੀ ਘ੍ਰਿਤ ਮਧੁਕੋ ਖਾਇ। ਰੋਗੁ ਭਗੰਦਰ ਪੱਥ ਦਿਖਾਇ॥੧੯੧॥

੧੬੦੧–ਕੱਚੇ ਨੂੰ ਸੋਧਨ ਕਰਨਾ, ਫਾਕੇ, ਲੇਪ ਕਰਨੇ, ਲਹੂ ਕੱਢਣਾ, ਪਕੇ ਵਿਖੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਕਰਮ ਅਰਥਾਤ ਚੀਰਨਾ, ਦਾਗਣਾ, ਖਾਰ ਤੇਜ਼ਾਬ ਆਦਿ ਲਗਾਉਣੇ। ਇਹ ਕਰਮ ਯਥਾ ਵਿਧੀ ਸਰੇਸ਼ਟ ਕਰਨੇ, ਚਾਵਲ, ਮੂੰਗ, ਬਿਲੇਪੀ ਅਰਥਾਤ ਪਤਲੇ ਭੱਤ, ਪਟੋਲ, ਸੁਹਾਵਣਾ, ਤਿਲ,ਨਰਮ ਮੂਲੀ, ਘਿਉ ਅਰ ਸ਼ਹਿਤ ਦਾ ਖਾਣਾ, ਇਹ ਭਗੰਦ੍ਰ ਰੋਗ ਵਿਚ ਪੱਥ ਹਨ ॥ ੧੯੧ ॥

ਕੁਪੱਥ–ਚੌਪਈ

ਮੈਥੁਨ ਯੁਧ ਪਿਸਟ ਕੀ ਯਾਨ। ਗੁਰੁ ਬਜ਼ਾਯਾਮ ਕੁਪਥ ਬਖਾਨ।
ਬੇਗ ਰੋਕਨਾ ਸਬ ਤੇ ਬੁਪਾ। ਮੇਘ ਕਹਤ ਸਭ ਜਾਨੋ ਨਰਾ ॥ ੧੯੨ ॥

੧੬੦੨–ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੰਗ, ਕੁਸ਼ਤੀ, ਪਿੱਠਦੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ, ਭਾਰੀ ਕਸਰਤ ਅਰ ਵਿਸ਼ਟੇ ਬੇਗ ਰੋਕਣਾ ਆਦਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਪਥ ਹਨ ॥ ੧੯੨ ॥

ਅਥ ਉਪਦੰਸ (ਆਤਸ਼ਕ) ਨਿਦਾਨ–ਚੌਪਈ

ਘਾਤ ਚੋਟ ਨਖ ਦੰਤ ਬਖਾਨ। ਗੰਦਲੇ ਪਾਨੀ ਧੋਵਨ ਜਾਨ।
ਅਤਿ ਤਿਯਸੰਗਯੋਨਿ ਕੇ ਦੋਖ। ਹੁਇ ਉਪਦੰਸ ਪੰਚ ਭਨਘੋਖ ॥੧੯੩॥

ਘਾਉ, ਚੋਟ, ਨਖ, †ਦੰਤ ਦੇ ਲਗਣੇ ਕਰਕੇ ਗੰਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਧੋਵੇ, ਅਤਯੰਤ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੰਗ ਕਰੇ, ਅਥਵਾ ਖਰਾਬ ਜੋਨੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਪਦੰਸ਼ ਰੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ ॥ ੧੯੩ ॥

ਉਪਦੰਸ਼ ਲੱਛਣ--ਚੌਪਈ

ਤੋਦ ਭੇਦ ਫੁਨਸੀ ਅਤਿ ਸਯਾਮ। ਬਾਤ ਰੋਗ ਉਪਦੰਸ ਜੁ ਨਾਮ।
ਪੀਤ ਘਨਾ ਸ੍ਰਵਿ ਦਾਹ ਸਪਿਤ। ਪਿਤ ਲਛਨਾ ਕਹਤ ਸੁਮਿਤ ॥੧੯੪॥
ਰਕਤ ਮਾਸ ਵਤ ਆਭਾ ਜਾਸ। ਰੁਧਰ ਕੋਪ ਤੇ ਲਛਨ ਭਾਸ।
ਖਾਸ ਸੋਥ ਸੰਘਨਾ ਸ੍ਰਵ ਸ੍ਵੇਤ ਫੁਨਸੀ ਬਡੀ ਸੁ ਕਫਕਾ ਹੇਤ ॥ ੧੯੫ ॥
ਅਨੇਕ ਭਾਂਤ ਸ੍ਰਵਤਾ ਅਤਿ ਪੀਰ। ਤੀਨ ਦੋਖ ਜਾਂਮੇ ਹੈ ਬੀਰ।
ਸੰਨਪਾਤ ਕਾ ਜਾਨੋ ਏਹ। ਕਹਤ ਮੇਘ ਤੁਮ ਲਖੋ ਸਨੇਹ ॥ ੧੯੬ ॥

ਸੂਈ ਸਮਾਨ ਚੋਭਾਂ, ਫੋੜਨੇ ਸਮਾਨ ਪੀੜਾ, ਅਰ ਅਤਯੰਤ ਕਾਲੀਆਂ ਫੁਨਸੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਬਾਤ ਦਾ ਉਤਦੰਸ਼ ਜਾਣੇ। ਪੀਲਾ, ਬਹੁਤਾ ਸ੍ਰਾਵ ਅਰ ਦਾਹ ਹੋਵੇ, ਪਿੱਤ ਦੇ ਸਮਾਨ ਫੁਨਸੀਆਂ, ਸੋ ਪਿੱਤ ਦਾ ਉਪਦੰਸ਼ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਸਮਾਨ ਖੁਰਕ, ਸੋਜ ਗਾੜ੍ਹਾ ਸ੍ਰਾਵ ਤੇ ਚਿੱਟੀਆਂ ਫੁਨਸੀਆਂ ਹੋਇ ਤਾਂ ਕਫ ਦਾ। ਲਾਲ ਮਾਸ ਸਮਾਨ ਜਿਸਦੀ ਰੰਗਤਿ ਹੋਇ, ਸੋ ਇਹ ਰੁਧਰ ਦੇ ਕੋਪ ਦਾ ਜਾਣੇ। ਜੇੜ੍ਹਾ ਅਨਿਕ ਭਾਂਤ ਦਾ ਸ੍ਰਵੇ ਅਰ ਅਤਯੰਤ ਪੀੜਾ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਕਰਕੇ ਸੰਨਿਪਾਤ ਦਾ ਜਾਣੇ ॥ ੧੯੪ ਤੋਂ ੧੯੬ ॥

ਅਸਾਧ ਲੱਛਣ--ਚੌਪਈ

ਗਲਤ ਲਿੰਗ ਤਿਸ ਨਾਮ ਨ ਰਹੈ। ਲਟਕਤ ਵੈਦੇ ਵਾਕੀ ਗਹੈ।
ਘਨੇ ਪਾਪ ਤੇ ਉਪਜਤ ਏਹ। ਮਰੈ ਸੁ ਰੋਗੀ ਲਾਹਨਤ ਤੇਹ ॥੧੯੭॥

ਲਿੰਗ ਗਲ ਜਾਵੇ, ਗਲਕੇ ਝੜ ਜਾਵੇ, ਲਿੰਗ ਦਾ ਤਾਂ ਨਾਮ ਤਕ ਨਾ ਰਹੇ, ਰਹੇ ਕਿੰਤੂ ਬਾਕੀ ਪਤਾਲੂ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਣ। ਸੋ ਇਹ ਰੋਗ ਬਹੁਤੇ ਘੋਰ ਪਾਪਾਂ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਐਸਾ ਰੋਗੀ ਲਾਨਤੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੱਥ ਨਾ ਪਾਓ। ੧੯੭ ॥

ਉਪਦੰਸ਼ ਉਪਾਇ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ) ਚੌਪਈ

ਸੰਖ ਘਸੋ ਲਿੰਗ ਲੇਪ ਕਰਾਇ। ਪਾਨੀ ਸੇਤੀ ਪੀਰ ਮਿਟਾਇ।
ਲਿੰਗ ਸੂਰ ਪਾਕਾ ਹੁਇ ਚੰਗ। ਮਿਟਿ ਉਪਦੰਸ ਕਰਤ ਬਹੁ ਰੰਗ ॥੧੯੮॥

੧੯੦੩–ਸੰਖ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਘਿਸਾਕੇ ਲਿੰਗ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਲਿੰਗ ਦੀ ਪਾਕ ਪੀੜ ਮਿਟੇ ਅਰ ਉਪਦੰਸ਼ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥ ੧੯੮ ॥

---

†ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਰਣਾਟ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਭੋਗ ਵਿਖੇ ਚਾਲਾਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਓਹ ਪਹਿਲੇ ਇੰਦ੍ਰੀ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਭੋਗ ਆਰੰਭਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸਤੇ ਦੰਦ ਲਗਣਾ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਕਾਸਟ ਪੁੰਗ ਬਚ ਪਾਨੀ ਸੰਗ। ਖਦਰ ਸਾਰਵਾ ਵਾ ਜਲ ਅੰਗ।
ਦੋਨੋ ਲੇਪ ਲਿੰਗ ਕੋ ਕਰੇ। ਪਾਕ ਸੂਰ ਉਪਦੰਸ ਸੁ ਹਰੇ ॥੧੯੯॥

੧੬੦੪—ਕਾਠੀ ਸੁਪਾਰੀ ਤੇ ਵਚ, ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ। ਯਾ:-

੧੬੦੫—ਕੱਥਾ ਤੇ ਉਸ਼ਬਾ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਪਦੰਸ਼ ਦਾ ਪਾਕਾ ਸੂਲ ਸਭ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ਅਰ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ॥ ੧੯੯ ॥

ਦੋਹਰਾ

ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰਾਇਕੇ ਛਿਨ ਛਿਨ ਧੋਵੇ ਲਿੰਗ।
ਪਾਕ ਸੂਰ ਉਪਦੰਸ ਕੋ ਤੁਰਤੇ ਕਰ ਹੈ ਚੰਗ ॥੨੦੦॥

੧੬੦੬—ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਪਲ ਪਲ ਪਿੱਛੋਂ ਲਿੰਗ ਨੂੰ ਧੋਵੇ, ਤਾਂ ਬੀ ਉਪਦੰਸ਼ ਦਾ ਪਾਕ ਸੂਲ ਸਭ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥ ੨੦੦ ॥

ਗੰਧਕ ਘ੍ਰਿਤ ਸੋ ਲੇ ਕਰ ਪਾਕ ਲਿੰਗ ਮਿਟ ਸੂਰ।
ਕੰਨਯਾਰਸ ਜੀਰਾ ਲਿਪੇ ਪਾਕ ਲਿੰਗ ਦੁਖ ਚੂਰ ॥ ੨੦੧॥

੧੦੬੭—ਗੰਧਕ ਘਿਉ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਲਿੰਗ ਦਾ ਪਾਕ ਤੇ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ, ਯਾ—

੧੭੦੮-ਕੁਆਰ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਜੀਰੇ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਲਿੰਗ ਦਾ ਪਾਕ ਸਭ ਮਿਟੇ ॥ ੨੦੧ ॥

ਬਟ ਉਦੰਬਰ ਆਂਵਹੀ ਪੀਪਲ ਜਾਮਨਿ ਛਾਲ।
ਕ੍ਵਾਥ ਪ੍ਰਿਥਕ ਰਿੰਗੁ ਧੋਈਏ ਲਿੰਗ ਪਾਕ ਸਭ ਟਾਲ ॥੨੦੨॥

੧੬੦੯—ਬੋਹੜ, ਗੁੱਲਰ, ਅੰਬ, ਪਿੱਪਲ ਤੇ ਜਾਮਣ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਿੱਲ ਦਾ ਅੱਡੋ ਅੱਡ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਲਿੰਗ ਧੋਵ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ, ਪਾਕ ਆਦਿ ਸਭ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥ ੨੦੨ ॥

ਰਸਵਤ ਗੇਰੂ ਸਹਿਤ ਸੋ ਲਿੰਗਹਿ ਦੇਹੁ ਲਿਪਾਇ।
ਟਾਕੀ ਸੂਲ ਜੁ ਪਾਕ ਟੁਟ ਬਾਦਫਿਰੰਗ ਮਿਟਾਇ ॥੨੦੩॥

੧੦੧੦—ਰਸੌਂਤ ਤੇ ਗੇਰੂ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਟਾਕੀ, ਸੂਲ ਪਾਕ ਸਭ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਉਪਦੰਸ਼ ਜਾਵੇ ॥ ੨੦੩ ॥

ਕ੍ਵਾਥ—ਦੋਹਰਾ

ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਨਿੰਬ ਚਰਾਇਤਾ ਖੈਰ ਪਟੋਲ ਮਿਲਾਇ।
ਬਿਜੈਸਾਰ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੋ ਗੁਗਲ ਮੇਲ ਪਿਲਾਇ॥ ੨੦੪ ॥
ਹਰਤ ਸਭੇ ਉਪਦੰਸ ਦੁਖ ਪੀਰ ਨ ਹੋਵਤ ਅੰਗ।
ਟਾਕੀ ਸੂਰ ਜੁ ਪਾਕ ਹੀ ਸਬ ਹੀ ਹੋਵਤ ਚੰਗ ॥੨੦੫ ॥

੧੬੧੧–ਤ੍ਰਿਫਲਾ, ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ, ਚਿਰੇਤਾ, ਕੱਥ, ਪਟੋਲ ਅਰ ਬਿਜਯਾਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਗੁੱਗਲ ਪਾ ਕੇ ਪੀਵੇ, ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਦੰਸ਼ ਦਾ ਦੁੱਖ, ਪੀੜਾ, ਟਾਕੀ, ਸੂਲ ਤੇ ਪਾਕ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ। ਉਪਦੰਸ਼ ਹਟੇ ਅਰ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ ॥ ੨੦੪ ॥ ੨੦੫ ॥

ਲੋਹ ਪਾਤ੍ਰ ਮੇ ਸਾੜਕੈ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਮਧੁ ਮੇ ਲਾਇ।
ਟਾਕੀ ਫੋੜਾ ਸੂਰ ਸਭ ਦੇਵਤ ਤੁਰਤ ਗਵਾਇ ॥ ੨੦੬ ॥

੧੬੧੨–ਲੋਹੇ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਸਾੜਕੇ ਸ਼ਹਤ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਟਾਕੀ ਫੋੜਾ ਅਰ ਪੀੜ ਤੁਰਤ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥ ੨੦੬ ॥

(ਗੋਲੀ)–ਚੌਪਈ

ਪਾਰਦ ਬਾਵਚਿ ਗੰਧਕ ਚਿਤ੍ਰਾ। ਟੰਕ ਟੰਕ ਸਭ ਲੇਵੇ ਮਿਤ੍ਰਾ।
ਦ੍ਵਾਦਸ ਟੰਕ ਭਿਲਾਵੇ ਪਾਇ। ਤੀਨ ਟਾਂਕ ਗੁੜ ਤਾਂਮਾਹ ਪਾਇ ॥੨੦੭॥
ਮਧੁ ਘ੍ਰਿਤ ਸੇਤੀ ਗੋਲੀ ਕਰੈ। ਦੋਇ ਟੰਕ ਖਾਵਨ ਨਿਤ ਧਰੈ।
ਸੁਪਤ ਕੁਸਟ ਮੰਡਲ ਉਪਦੰਸ। ਹਾਡਫੂਟ ਕਾ ਰਹਤ ਨ ਅੰਸ ॥ ੨੦੮ ॥
ਦੂਧ ਭਾਤ ਕਾ ਪਥ ਕਰਾਇ । ਰੋਗ ਫਿਰੰਗ ਬਾਦ ਨਸਿ ਜਾਇ।
ਟਾਕੀ ਫੋੜਾ ਰਹੈ ਨ ਕੋਇ। †ਪਤਾਲ ਗਰੁੜ ਘਸਿਲਾਵੇ ਸੋਇ ॥੨੦੯॥

੧੬੧੩–ਪਾਰਾ, ਬਾਵਚੀ, ਗੰਧਕ ਤੇ ਚਿਤਰਾ, ਇਹ ਸਭ ੪–੪ ਮਾਸੇ, ਭਿਲਾਵੇ ੪ ਤੋਲੇ, ਪੁਰਾਣਾ ਗੁੜ ੧ ਤੋਲਾ, ਸ਼ਹਤ ਅਤੇ ਘੋਉ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ੮ ਮਾਸੇ ਦੀ ਬੰਨ੍ਹੇ। ਨਿਤ ੧ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਖਾਵੇ, ਤਾਂ ਸੁਤਾ ਹੋਯਾ ਮਾਂਸ, ਚਕੱਤੇ, ਆਤਸ਼ਕ ਤੇ ਹੱਡ ਫੁਟਣੀ ਸਭੇ ਨਾਸ ਕਰੇ । ਦੁਧ ਚਾਵਲ ਦਾ ਭੱਥ ਖਾਵੇ ਇਉਂ ਆਤਸ਼ਕਨਾਸ ਹੋਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਟਾਕੀ ਫੋੜ ਉਪਰ †ਪਤਾਲਗਰੜੀ ਘਿਸਾਕੇ ਲਾਵੇ ॥ ੨੦੭ ਤੋਂ ੨੦੯ ॥

ਚੋਪਚਿਨੀ ਕੋ ਕੂਟ ਮਰਚ ਸਹਿਤ ਮੋ ਚਾਟੀਏ।
ਮਿਟਤ ਅਗ ਸਭ ਫੂਟ ਕਰਖ ਏਕ ਭਛਨ ਕਰੇ ॥ ੨੧੦ ॥

੧੬੧੪–ਚੋਬਚੀਨੀ ਬਰੀਕ ਪੀਹਕੇ, ਮਿਰਚ ਅਰ ਸ਼ਹਤ ਨਾਲ ਚੱਟੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦਾ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਫੁਟਣਾ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਪਰੰਤੂ ੧ ਤੋਲਾ ਰੋਜ ਖਾਵੇ ॥ ੨੧੦॥

(ਗੋਲੀ) ਚੌਪਈ

ਅਸਗੰਧ ਮਾਸੇ ਚਾਰ ਮੰਗਾਇ। ਤਾਂ ਸਮ ਸ੍ਵੇਤ ਮੂਸਲੀ ਪਾਇ।

---

†ਪਾਤਾਲਗਰੜਿ–ਛਿਲ ਹਿੰਟਾ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਵੇਲ ਪੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਹਾੜੀ ਲੋਕ ਇਸਨੂੰ 'ਤਰੜ' ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਪੋਸਤ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਬਿਵਰਣ ਭਾਵ. ਨਿਘੰਟੂ ਪ੍ਰਿ: ੮੦

ਲੌਂਗ ਜਵਾਯਨ ਸੂਤ ਭਲਾਤ । ਕੁਰਾਸਾਨ ਅਜਵਾਇਨ ਘਾਤ ॥੨੧੧॥
ਦੋ ਦੋ ਮਾਸੇ ਏ ਸਭ ਲੇਹ। ਜੀਰਨ ਗੁੜ ਗੋਲੀ ਸੁ ਬਨੇਇ।
ਬੜੇ ਬੇਰ ਸਮ ਗੋਲੀ ਖਾਇ। ਤੁਰਸ ਦਹੀ ਸੋ ਰੋਗ ਮਿਟਾਇ ॥੨੧੨॥
ਪੈਸੇ ਸਾਤ ਸੁ ਊਪਰ ਸਹੀ। ਗੇਕਾ ਤੁਰਸ ਸੁ ਪੀਵੈ ਦਹੀ।
ਮੀਠਾ ਮਾਂਸ ਨਾ ਖਾਵੈ ਕੋਇ। ਬਾਦ ਫਿਰੰਗ ਜੁ ਮਿਟਿ ਸੁਖੁ ਹੋਇ॥੨੧੩॥

੧੬੧੫—ਅਸਗੰਧ ੪ ਮਾਸੇ, ਚਿੱਟੀ ਮੂਸਲੀ ੪ ਮਾਸੇ, ਲੌਂਗ, ਜਵੈਣ, ਪਾਰਾ, ਭਿਲਾਵੇ, ਕੁਰਸਾਨੀ ਅਜਵੈਣ, ਏਹ ਸਬ ੨—੨ ਮਾਸੇ, ਪੁਰਾਣਾਗੁੜ ਪਾਕੇ ਗੋਲੀ ਵਡੇ ਬੇਰ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਖਟੇ ਦਹੀਂ ਨਾਲ ੧ ਖਾਵੇ। ਪਰੰਤੂ ੭ ਪੈਸਾ ਭਰ ਖੱਟਾ ਦਹੀਂ ਉਪਰੋਂ ਪੀਵੇ। ਮਿੱਠਾ ਅਰ ਮਾਂਸ ਖਾਣ ਵਲੋਂ ਪਰਹੇਜ ਕਰੇ ਤਾਂ ਫਿਰੰਗਾਬਾਦ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥ ੨੧੧ ਤੋਂ ੨੧੩ ॥

ਦੋਹਰਾ

ਪਾਰਾ ਜੰਗੀ ਹਰੜ ਲੈ ਤੀਨ ਜਵਾਨੀ ਪਾਇ।
ਚੋਬਚਿਨੀ ਹਰੜੈ ਬਡੀ ਪੈਸਾ ਪੈਸਾ ਦਾਇ ॥੨੧੪॥
ਜੀਰਨ ਗੁੜ ਗੁਟਕਾ ਕਰੋ ਕੋਕਨ ਬੇਰ ਪ੍ਰਮਾਨ।
ਤਾਜੇ ਜਲ ਨਿਤ ਏਕ ਇਕ ਪਥਜ ਸਭੀ ਕਛ ਖਾਨ ॥੨੧੫॥
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਲੌ ਖਾਈਏ ਸਹੀ ਫਿਰੰਗ ਮਿਟਾਇ।
ਰੋਗ ਘਟੈ ਸਭ ਦੇਹ ਕਾ ਪਰ ਮੁਖ ਪਾਕ ਕਰਾਇ ॥੨੧੬॥

੧੬੧੬—ਪਾਰਾ, ਜੰਗਹਰੜ, ਤਿੰਨੇ ਅਜਵਾਇਣਾਂ (ਦੇਸੀ, ਬਲ, ਕੁਰਸਾਨੀ) ਚੋਬਚੀਨੀ, ਬਡੀਆਂ ਹਰੜਾ ਦੀ ਛਿਲ ਏਹ ਸਭ ੧-੧ ਪੈਸਾ ਭਰ ਅਰ ਪੁਰਾਣਾ ਗੁੜ ਪਾਕੇ ਕੋਕਨ ਬੇਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਗੋਲੀ ਬੰਨ੍ਹ ਲਵੇ। ਤੱਤੇ ਪਾਨੀ ਨਾਲ ਨਿਤ ਇਕ ਇਕ ੭ ਦਿਨ ਨਿਗਲੇ ਤਾਂ ਬਾਦਬਰੰਗ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਰੋਗ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਉ, ਪਰੰਤੂ ਮੂੰਹ †ਪੱਕ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ੨੧੪ ਤੋਂ ੨੧੬ ॥

ਮੈਦਾਸਕ ਜੁ ਪਲ ਗਹੋ ਤਾ ਸਮ ਮੁਰਦਾ ਸਿੰਗ।
ਗੁੜ ਜੀਰਨ ਗੁਟਕਾ ਕਰੇ ਟੰਕ ਏਕ ਸਮ ਅੰਗ॥੨੧੭॥
ਸੰਝ ਸਵੇਰੇ ਦੋਇ ਨਿਤ ਖਾਵਤ ਜਲ ਕੇ ਸੰਗ।
ਸਾਤ ਚਤੁਰ ਦਸ ਦਿਨ ਭਖੋ ਜਵਤ ਬਾਦਫਿਰੰਗ॥੨੧੮॥

---

†ਅਜੇਹਾ ਮੁਖ ਪਾਕ ੨-੪ ਦਿਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਚੰਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਡਰ ਨ ਕਰੇ।

ਰੋਟੀ ਘ੍ਰਿਤ ਗੋਧੂਮਕੀ ਖਾਇ ਅਲੂਨੀ ਨਿਤ।
ਟਾਕੀ ਫੋੜਾ ਜਾਤ ਸਬ ਸਿਧ ਔਖਧੀ ਮਿਤ ॥੨੧੯॥

੧੬੧੭—ਮੈਦਾਸਕ ੪ ਤੋਲੇ, ਮੁਰਦਾਸੰਗ ੪ ਤੋਲੇ, ਪੁਰਾਣੇ ਗੁੜ੍ਹ ਵਿਚ ੪ ਮਾਸ਼ੇ ਦੀ ਕਰ ਰਖੇ। ਪ੍ਰਾਤਾ ਅਰ ਸੰਧਯਾ ਇਕ ਇਕ ਨਿਤ ਖਾਵੇ ਤਤਾ ਜਲ ਪਿਛੋਂ ਪਾਵੇ। ਸਤ ਦਿਨ ਯਾ ੧੪ ਦਿਨ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਦ ਫਰੰਗ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ। ਰੋਟੀ ਘਿਉ ਨਾਲ ਕਣਕ ਦੀ ਅਲੂਣੀ ਨਿਤ ਦੇਵੇ । ਟਾਕੀ ਫੋੜਾ ਸਭੇ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਇਹ ਸਿਧ ਦਵਾਈ ॥ ੩੧੭ ਤੋਂ ੨੧੯ ॥

ਚੌਪਈ

ਗੁਗਲ ਬਲ ਜਵਾਇਨ ਲੇਇ। ਪੈਸਾ ਪੈਸਾ ਬਜਨ ਕਰੇਇ।
ਕਥ ਜੁ ਪੈਸਾ ਏਕ ਮੰਗਾਇ। ਸੋਥਕਾਰ ਫਲ ਨਵ ਲੈ ਪਾਇ ॥ ੨੨੦ ॥
ਪਾਰਾ ਮਾਸੇ ਦੋਇ ਰਲਾਇ। ਘ੍ਰਿਤ ਸੋ ਗੋਲੀ ਚਉਦਸ ਖਾਇ।
ਘ੍ਰਿਤ ਸੋ ਏਕਏਕ ਨਿਤਖਾਇਮਿਟੈ ਫਿਰੰਗ ਜੁ ਮੇਘ ਬਤਾਇ ॥੨੨੧ ॥

੧੬੧੮–ਗੁਗਲ, ਬਲਜਵੈਣ ੧–੧ ਪੈਸਾ ਭਰ, ਕੱਥ ੧ ਪੈਸਾ ਭਰ, ਭਿਲਾਵੇ ਗਿਣਕੇ, ਪਾਰਾ ੨ ਮਾਸੇ, ਕੁਟ ਪੀਹਕੇ ਘਿਉ ਨਾਲ ੧੪ ਗੋਲੀਆਂ ਕਰ। ਘਿਉ ਨਾਲ ਇਕ ਇਕ ਨਿਤ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਦਫਰੰਗ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥ ੨੨੦ ॥ ੨੨੧ ॥

ਤਨਿ ਜਵਾਨੀ ਔਰ ਭਲਾਤ। ਜੀਰਨ ਖੋਪਾ ਆਨੋ ਭ੍ਰਾਤ।
ਦੋ ਦੋ ਪੈਸੇ ਪਾਂਸੇ ਜਾਨ। ਮਰਚਾਂ ਪੈਸਾ ਏਕ ਪ੍ਰਮਾਨ ॥ ੨੨੨ ॥
ਕਾਲੇ ਤਿਲ ਪੈਸਾ ਭਰ ਏਕ। ਪੰਚ ਪੈਸੇ ਗੁੜ ਜੀਰਣ ਟੇਕ।
ਮਾਸੇ ਲੈ ਅਢਾਈ ਪਾਰਾ। ਤਾਂਹੀ ਸਮ ਲੈ ਲੌਂਗ ਵਿਚਾਰਾ ॥੨੨੪ ॥
ਸਭਨ ਕੂਟ ਗੋਲੀ ਨਵ ਕਰੇ। ਗੋਕਾ ਦੁਧਿ ਸੁਭ ਆਨੀ ਧਰੇ।
ਤਾਸੇ ਘੋਲ ਗੁਟੀ ਇਕਪੀਯਸਾਤਦਿਵਸ ਉਪਦੰਸ ਨ ਥੀਯ॥੨੨੪ ॥

੧੧੧੯– ਤਿੰਨੋ†ਅਜਵਾਇਣਾਂ, ਭਿਲਾਵੇਂ, ਪੁਰਾਣਾ ਖੋਪਾ ਗਰੀ ਇਹ ਪੰਜੇ ੨—੨ ਪੈਸੇ ਭਰ। ਮਿਰਚਾਂ ੧ ਪੈਸਾ ਭਰ, ਕਾਲੇ ਤਿਲ ੧ ਪੈਸਾ ਭਰ, ਗੁੜ ਪੁਰਾਣਾ ੫ ਪੈਸੇ ਭਰ, ਪਾਰਾ ਢਾਈ ਮਾਸੇ, ਲੌਂਗ ਢਾਈ ਮਾਸੇ, ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਟਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ੯ ਕਰ ਲਵੇ। ਗੋਕਾ ਦਹੀਂ ਲੈਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ੧ ਗੋਲੀ ਘੋਲਕੇ ਪੀਵੇ ੭ ਦਿਨ ਤਾਂ ਉਪਦੰਸ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥ ੨੨੨ ਤੋਂ ੨੨੪ ॥

ਸਿੰਮਲਾਦਿ ਬਟੀ (ਵੈਦ ਕੌਤੂਹਲਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਸਿੰਮਲ ਖਾਰ ਕ੍ਰਿਮਘਨ ਲੈ ਕਥ ਧਤੂਰੇ ਬੀਜ।

†ਤਿੰਨਾਂ ਅਜਵਾਇਣਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇਖੋ ਨੰ: ੧੬੧੬,

ਟੰਕ ਟੰਕ ਸਭ ਲੀਜੀਏ ਸਭ ਸਮ ਮਾਜੂ ਦੀਜ ॥ ੨੨੫ ॥
ਕੰਟਾਰੀ ਰਸ ਖਰਲ ਕਰ ਦਿਨ ਤ੍ਰਿਕ ਗੁੰਜ ਜੁ ਏਕ ।
ਬਟੀ ਖਾਤ ਦੋ ਕਾਲ ਸੋ ਪਥ ਕਨਿਕ ਕੋ ਟੇਕ ॥ ੨੨੬ ॥
ਮਿਟ ਉਪਦੰਸਹਿ ਸੁਖ ਕਰਤ ਟਾਕੀ ਸਭ ਮਿਟ ਜਾਇ ।
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਵਾ ਚਤੁਰ ਦਸ ਬੇਦਨ ਸਕਲ ਮਿਟਾਇ ॥ ੨੨੭ ॥

੧੬੨੦–ਸਿੰਮਲਖਾਰ, ਸੁਪਾਰੀਆਂ, ਕੱਥ, ਧਤੂਰੇ ਦੇ ਦਾਣੇਂ ਇਹ ਸਭ ੪–੪ ਮਾਸੇ, ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਮਾਜੂ ਪਾਕੇ ਕੰਡਿਆਰੀ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਖ਼ਰਲ ਕਰੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ। । ਫਿਰ ੧ ਰੱਤੀ ਦੀ ਗੋਲੀ ਕਰਕੇ ਦੋਨੋਂ ਵਕਤ ਖਾਯਾ ਕਰੇ, ਪੱਥ ਕਣਕ ਦਾ ਦਲੀਆ । ਉਪਦੰਸ਼ ਮਿਟਾਕੇ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ, ਟਾਕੀ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ, ਇਉਂ ੭ ਦਿਨ ਯਾ ੧੪ ਦਿਨ ਕਰੇ ॥ ੨੨੫ ਤੋਂ ੨੨੭ ॥

ਦੋਹਰਾ

ਨਰ ਕਪਾਲ ਕੀ ਭਸਮ ਕਰ ਟਾਕੀ ਪਰ ਜੋ ਲਗਾਇ ।
ਕਨੇਰਮੂਲ ਤੁਚ ਘਸਿ ਲਿਪੇ ਜਲ ਸੋ ਟਾਕੀ ਜਾਇ ॥ ੨੨੮ ॥

੧੬੨੧–ਆਦਮੀ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਭੀ ਭਸਮ ਕਰਕੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਟਾਕੀ ਪਰ ਲਾਵੇ । ਯਾ:—

੧੬੨੨—ਕਨੇਰ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦੀ ਛਿਲ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਘਿਸਾਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਟਾਕੀ ਮੂਲ ਨਾ ਰਹੇ । ੨੨੮ ॥

ਦੋਹਰਾ

ਮਾਜੂ ਮਾਈ ਸਿੰਗ੍ਰਫਹਿ ਟੰਕ ਟੰਕ ਏ ਲੇਇ ।
ਲਘੁ ਦੋਧਕ ਇਕ ਕਰਖ ਸਮ ਪੀਸੇ ਖਰਲ ਕਰੇਇ ॥੨੨੯ ॥
ਕਰੋ ਤਾਮਾਕੂ ਜੇਮ ਸੇਕ ਤਾਕੀ ਚਿਲਮ ਜੁ ਚਾਰ ।
ਬਿਨ ਜਲ ਕੂਜੇ ਪਾਇਕੇ ਪੀਵ ਪਹਰ ਜੁ ਬਿਚਾਰ ॥ ੨੩੦ ॥
ਤੰਦੁਲ ਪਯਕਾ ਪਥ ਕਰ ਪਵਨ ਰਹਤ ਗ੍ਰਿਹ ਬੈਠ ।
ਬਾਦਫਿਰੰਗ ਸੁ ਜਾਤਹੈ ਟਾਕੀ ਇਕ ਦਿਨੇ ਗੈਠ ॥੨੩੧ ॥

੧੬੨੩–ਮਾਜੂ, ਮਾਈਂ, ਸਿੰਗ੍ਰਫ ਇਹ ੪–੪ ਮਾਸੇ ਲਵੇ । ਛੋਟੀ ਦੋਧਕ ੧ ਤੋਲਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੀਹਕੇ ਖਰਲ ਕਰੇ । ਤਮਾਖੂ ਦੀ ਗਰਾਂ ਗੋਲ ਕਰਕੇ ਚਿਲਮਾਂ ੪ ਕਰੇ । ਬਿਨਾ ਜਲ, ਕੁੱਜੇ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਇੱਕ ਪਹਿਰ ਇੱਕ ਚਿਲਮ ਪੀਵੇ । (ਹੁੱਕੇ ਵਾਂਗ ਘੁੱਟ ਖਿੱਚੇ), ਦੁੱਧ ਚਾਵਲ ਦਾ ਪੱਥ ਕਰੇ, ਜਿੱਥੇ ਪੌਣ ਨਾ ਲੱਗੇ, ਉਸ ਘਰ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਕਰੇ । ਬਾਦਫਰੰਗ ਨਾਸ ਹੋਵੇ । ਟਾਕੀ ਗੰਠੀਆ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥ ੨੨੯ ਤੋਂ ੨੩੧ ॥

ਮੱਲਮ—ਦੋਹਰਾ

ਸੋਧੀ ਕਰ ਥੋਥਾ ਗਹੇ ਕਥ ਰਾਲ ਸੁਭ ਆਨ।
ਖਟ ਖਟ ਟੰਕ ਜੁ ਲੀਜੀਏ ਥੋਥਾ ਮਾਸਾ ਠਾਨ ॥੨੩੨॥
ਗੋ ਘ੍ਰਿਤ ਦ੍ਵਾਦਸ ਟੰਕ ਲੈ ਖਰਲੀ ਖਾਸਾ ਕੀਜ।
ਲਾਵੇ ਬ੍ਰਿਣ ਟਾਕੀ ਸਕਲ ਬਾਦਫਿਰੰਗ ਸੁ ਖੀਜ ॥੨੩੩॥

੧੬੨੪—ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ਸੁੱਧ ੧ ਮਾਸਾ, ਕੱਥ ਤੇ ਰਾਲ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ੨–੨ ਤੋਲੇ, ਪਰੰਤੂ ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ੧ ਮਾਸ਼ਾ ਹੀ ਪਾਵੇ। ਗੋਕਾ ਘ੍ਰਿਤ ੪ ਤੋਲੇ ਪਾਕੇ ਘੋਟਕੇ ਮੱਲਮ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਵੇ ਫੇਰ ਟਾਕੀ ਪਰ ਲਾਕੇ ਜ਼ਖਮ ਪਰ ਲਗਾਵੇ ਤਾਂ ਟਾਕੀ ਅਤੇ ਬਾਦਫਰੰਗ ਸੱਭੇ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥ ੨੩੨ ॥ ੨੩੩ ॥

ਚੌਪਈ

ਰਾਲ ਸੰਧੂਰ ਧਾਇਕੈ ਫੂਲ। ਕਰਖ ਕਰਖ ਤੁਮ ਲੇਵੈ ਤੂਲ।
ਗੁਗਲ ਮੋਮ ਸੁਪੈਦਾਇਕ ਇਕ। ਗੋਘ੍ਰਿਤ ਪੈਸੇ ਚਾਰ ਸੁ ਇਮਠਿਕ॥੨੩੪॥
ਤਪਤ ਕਰੀਜੈ ਮੋਮ ਪਵਾਇ। ਪਾਛੇ ਦਾਰੂ ਸਭੈ ਰਲਾਇ।
ਬ੍ਰਿਣ ਉਪਦੰਸ਼ ਸਭੀ ਮਿਟ ਜਾਇ। ਫੋੜਾ ਫੁਨਸੀ ਯਖਮ ਨਸਾਇ ॥੨੩੫॥

੧੬੨੫—ਰਾਲ, ਸੰਧੂਰ, ਧਾਵਿਆਂ ਦੇ ਫੁੱਲ ਇਹ ਸਭ ੧—੧ ਤੋਲਾ ਲਵੇ। ਗੁੱਗਲ, ਮੋਮ ਤੇ ਸਫੇਦਾ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸਭ ਇਕ ਇਕ ਤੋਲਾ ਤੇ ਗੋਕਾ ਘਿਉ ੪ ਪੈਸੇ ਭਰ। ਤੱਤਾ ਕਰਕੇ ਘਿਉ ਵਿਚ ਮੋਮ ਪਾਵੇ, ਪਿਛੋਂ ਸਭੇ ਦਵਾਵਾਂ ਮਿਲਾਕੇ, ਮਲ੍ਹਮ ਬਣਾ ਰੱਖੇ, ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਉਪਦੰਸ਼, ਬ੍ਰਿਣ, ਫੋੜਾ, ਫੂੰਨਸੀ, ਅਰ ਜ਼ਖਮ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥ ੨੩੪ ॥ ੨੩੫ ॥

ਦੋਹਰਾ

ਤੁਰੰਗ ਦਾੜ੍ਹਕੀ ਭਸਮ ਕਰ ਕਟਕ ਤੇਲ ਸੰਗ ਪੀਸ।
ਟਾਕੀ ਫੋੜਾ ਲੀਪਜੈ ਬਾਦ ਫਿਰੰਗ ਜੁ ਖੀਸ ॥੨੩੬॥

੧੬੨੬—ਘੋੜੇ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹ ਫੂਕਕੇ ਕੌੜੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਟਾਕੀ, ਫੋੜੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਅਰ ਬਾਦਫਰੰਗ ਜਾਵੇ ॥ ੨੩੬ ॥

ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ਕੁਠ ਕੱਥ ਟਾਂਕ ਟਾਂਕ ਦੇ ਲੇਹ।
ਮੋਮ ਸੁ ਪਈਸਾ ਏਕ ਲੈ ਘ੍ਰਿਤ ਮਹਿ ਪਕੁ ਕਰੇਇ ॥੨੩੭॥
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਲੈ ਊਪਰੈ ਲੇਪਨ ਕੀਜੈ ਤਾਹਿ।
ਬ੍ਰਿਣ ਚਾਂਦੀ ਕੋ ਨਾਸ ਹੁਇ ਬਾਦ ਫਿਰੰਗਹਿ ਜਾਇ॥੨੩੮॥

ਗੰਧਕ ਸਿੰਗ੍ਰਫ ਲੀਜੀਏ ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ਪਾਇ ।
ਬੈਠ ਅਭਿੰਤਰ ਧੂਪ ਦੇ ਬਾਦਫਿਰੰਗ ਮਿਟਾਇ ॥੨੩੯॥

੧੬੨੭—ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ, ਕੁੱਠ ਤੇ ਕੱਥ, ਇਹ ੪-੪ ਮਾਸੇ, ਮੋਮ ੧ ਪੈਸਾ ਭਰ, ਘਿਉ ਵਿਚ ਪਕਾਵ, ਫਿਰ ੭ ਦਿਨ ਤਕ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਫੋੜਾ, ਚਾਠ ਅਰ ਬੰਦਫਰੰਗ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥ ੨੩੭ ॥ ੨੩੮ ॥

੧੬੨੮—ਗੰਧਕ, ਸ਼ਿੰਗ੍ਰਫ, ਤੇ ਨੀਲਾਥੋਥਾ, ਲੈਕੇ ਪੀਹੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਨਿਰਬਾਤ ਥਾਂ (ਜਿਥੇ ਹਵਾ ਨਾ ਲਗੇ) ਬੇਠਕੇ ਧੂਪ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਬਾਦਫਰੰਗ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥ ੨੩੯ ॥

†ਧੂਣੀ—ਦੋਹਰਾ

ਜਟਾ ਅਰਕ ਕੀ ਸਿੰਗਰਫ ਅਕਰਕਰਾ ਜੁ ਮਿਲਾਇ ।
ਦੇਵੇ ਧੂਣੀ ਬਾਤ ਬਿਨ ਰੋਗ ਫਿਰੰਗ ਗਵਾਇ ॥੨੪੦॥

੧੬੨੯—ਅੱਕ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਸ਼ਿੰਗ੍ਰਫ, ਤੇ ਅਕਰਕਰਾ, ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਪੀਹਕੇ ਇਕਾਂਤ ਬੈਠਕੇ ਧੂਪ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਬਾਦਫਰੰਗ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥ ੨੪੦ ॥

ਬ੍ਰਿਧ ਉਪਦੰਸ਼ ਉਪਾਇ—ਦ੍ਵੈਯਾ ਛੰਦ

ਜੰਗੀ ਹਰੜ ਸੁਹਾਗਾ ਲੀਜੈ ਕੌਡੀ ਭਸਮ ਕਰਾਵੈ ।
ਤਵਾਸੀਰ ਅਰ ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਆਗਿ ਮਾਹਿ ਭੁਨਵਾਵੈ ।
ਮਰਚਾਂ ਸਬਕਾ ਬਜਨ ਬਰਾਬਰ ਨਿੰਬੂ ਰਸ ਮਰਦਾਵੈ ।
ਜੰਗੀ ਭਾਗ ਆਠ ਹੀ ਲੀਜੈ ਸਾਤਿ ਦਿਵਸ ਖਰਲਾਵੈ ॥੨੪੧॥
ਗੋਲੀ ਕੋਕਨ ਬੇਰ ਬਰਾਬਰ ਨਿੰਬੂ ਰਸ ਸੌਂ ਖਾਵੈ ।
ਪਥਜ ਅਲੂਣਾ ਪਯ ਅਰ ਤੰਦੁਲ ਗੋਹੂੰ ਦਲੀਆ ਖਾਵੈ ।
ਰੋਗ ਜਾਇ ਸਭ ਬਾਦਫਿਰੰਗੇ ਤਨ ਕੋ ਅਤਿ ਸੁਖ ਪਾਵੈ ।
ਰੋਗੀ ਕੇਰਾ ਮੁਖ ਨਹੀਂ ਪਾਕੈ ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ ਸੁਨਾਵੈ ॥੨੪੨॥

੧੬੩੦—ਜੰਗਹਰੜ, ਸੁਹਾਗਾ, ਸਾੜੀ ਹੋਈ ਕੌਡੀ, ਤਬਾਸੀਰ, ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਭੁੰਨਕੇ ਤੇ ਮਿਰਚਾਂ ਸਭ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਲਵੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਘੋਟੇ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹਰੜਾਂ ਇੱਕ ਨਾਲੋਂ ਅੱਠਵਾਂ ਭਾਗ ਲਵੇ । ਇਸ ਤਰਾਂ ੭ ਦਿਨ ਖਰਲ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਕੱਕਨਬੇਧ ਬਰਾਬਰ ਗੋਲੀ ਬੰਨ੍ਹੇ । ਅਰ ਇਕ

---

†ਧੂਣੀ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੈ-ਜਿਥੇ ਹਵਾ ਨਾ ਲਗੇ ਓਥੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪੁੱਟ ਕੇ, ਓਸ ਵਿਚ ਕੋਇਲੇ ਭਖਾਕੇ, ਉਪਰ ਪੀੜੀ ਡਾਹੇ, ਓਸ ਪੀੜ੍ਹੀ ਉਪਰ 'ਦੋ ਇੱਟਾਂ ਰਖਕੇ ਓਹਨਾਂ ਇਟਾਂ ਪਰ ਰੋਗੀ ਕਪੜੇ ਉਤਾਰ ਕੇ ਪੈਰ ਰਖਕੇ ਬੈਠ ਜਾਵੇ, ਗਾੜ੍ਹੇ ਕਪੜੇ ਦੀ ਬੁਕਲ ਮਾਰੇ, ਥੋੜਾ ਪੱਲਾ ਚੁਕਕੇ ਓਹਨਾਂ ਕੋਇਲਿਆਂ ਉਪਰ ਦਵਾਈ ਪਾਵੇ । ਇਉਂ ਧੂਣੀ ਲਵੇ ਪਰੰਤੂ ਪਸੀਨਾ ਸੁਕੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਹਵਾ ਵਿਚ ਨਾ ਨਿਕਲੇ ।

ਇਕ ਗੋਲੀ ਦੋਨੋ ਵਕਤ ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਖਾਵੇ, ਪੱਥ ਅਲੂਣਾਂ ਰੱਖੇ ਭਾਵ ਨਿਮਕ ਨਾਂ ਖਾਵੇ, ਦੁੱਧ ਚਾਵਲ ਕਣਕ ਦਾ ਦਲੀਆ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਦ ਫਰੰਗ ਦਾ ਰੋਗ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦਾ ਜਾਵੇ, ਅਰ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ, ਇਸ ਦਵਾਈ ਦੇ ਖਾਣ ਨਾਲ ਰੋਗੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਪੱਕਦਾ ਹੈ ॥ ੨੪੧ ॥ ੨੪੨ ॥

ਬਾਦਫਰੰਗ ਰੋਗ ਦੇ ਪੱਥ--ਦੂੈਯਾ ਛੰਦ

ਛਰਦ ਬਿਰੇਚਨ ਸੇਂਚਨਿ ਲੇਪਾ ਆਨ ਜੋਕ ਤਿਸ ਲਾਵੇ ।
ਯਵ ਤੰਦੁਲ ਕਾਰੇਲਾ ਸਿਗ੍ਰ ਫਲਾ ਪਟੋਲ ਸੁਖਾਵੇ ।
ਲਘੁ ਮੂਲੀ ਮਧੁ ਕੂਪ ਬਾਰ ਲੇ ਤੇਲ ਸਦਾ ਪਥ ਸੇਈ ।
ਪਥ ਰਹੈ ਰੋਗੀ ਸੁਖੁ ਪਾਵੈ ਨਹਿ ਤੋ ਬਹੁ ਦੁਖ ਦੇਈ ॥੨੪੩॥

੧੬੩੧—ਉਲਟੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ, ਦਸਤ ਦੇਣੇ, ਤਰੇੜਾ ਕਰਨਾ, ਲੇਪ ਕਰਨੇ, ਇੰਦ੍ਰੀ ਉਪਰ ਜੋਕਾਂ ਲੱਣੀਆਂ, ਜੌਂ, ਚਾਵਲ, ਕਰੇਲੇ, ਸੁਹਾਂਵਣੇ ਦੀਆਂ ਫਲੀਆਂ, ਪਟੋਲਫਲ । ਛੋਟੀ ਮੂਲੀ, ਸ਼ਹਤ, ਖੂਹ ਦਾ ਜਲ ਅਤੇ ਤੇਲ ਇਹ ਸਭੋ ਖਾਣੇ ਪੱਥ ਹਨ ਇਸ ਰੋਗ ਵਿਖੇ ਰੱਖੇ, ਤਾਂ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤਾ ਦੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥ ੨੪੩ ॥

ਕੁਪੱਥ--ਚੌਪਈ

ਦਿਵਸ ਨੀਂਦ ਗੁਰ ਬਾਨਜ ਬਖਾਨ । ਮੈਥੁਨ ਗੁੜ ਤੁਰਸਾਈ ਜਾਨ ।
ਅਯਾਸ ਤਕ੍ਰ ਧਰ ਮੂਤ੍ਰ ਏਹ । ਕਹੇ ਕੁਪਥ ਸੁ ਜਾਨੋ ਤੇਹ ॥੨੪੪॥

੧੬੩੨–ਦਿਨੇ ਸੌਣਾ, ਭਾਰੀ ਅੰਨ ਖਾਣੇ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੰਗ, ਗੁੜ ਵਾ ਗੁੜ ਦੀਆਂ ਬਸਤਾਂ, ਖਟਿਆਈ ਦਾ ਖਾਣਾ। ਕਸ੍ਰਿਤ ਦਾ ਕਰਨਾ, ਲੱਸੀ ਅਤੇ ਮੂਤ੍ਰ ਦਾ ਬੇਗ ਰੋਕਨਾ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਪੱਥ ਹਨ ॥ ੨੪੪ ॥

ਅਥ ਸੂਕ ਰੋਗ ਨਿਦਾਨ--ਦੋਹਰਾ

ਲਿੰਗ ਬਧਾਵਤ ਜੋ ਚਹੈ ਲਾਵਤ ਲੇਪ ਕਠੋਰ ।
ਜਾਂਤੇ ਉਪਜੇ ਸੂਕ ਦੁਖ ਅਠ ਦਸ ਭੇਦ ਸੁ ਜੋਰ ॥੨੪੫॥

(ਵੈਦਕ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੀ ਵਿਧੀ ਤੋਂ ਬਗੈਰ) ਜੇ ਕੋਈ ਲਿੰਗ ਵਧੇਣਾ ਚਾਹੇ ਅਰ ਇੰਦ੍ਰੀ ਪਰ ਵਿਖੈਲੇ ਲੇਪ ਲਗਾਵੇ ਉਸਤੇ ਸੂਕ ਰੋਗ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸੋ ਇਸ ਦੇ ਅਠਾਰਾਂ ਭੇਦ ਹਨ ॥ ੨੪੫ ॥

ਲੱਛਣ

ਸਰਖਪ ਸਮ ਪਿੜਕਾ ਹੁਵਤ ਨਖ ਸਿਖ ਲਿੰਗੈ ਜਾਨ ।
ਤਾਹੀ ਬਰੂਰੀ ਕਹਤ ਜਗ ਲਖ ਮਾਧਵ ਤੇ ਗਯਾਨ ॥੨੪੬॥

ਸਫੇਦ ਸਰ੍ਹੋਂ ਸਮਾਨ ਫਿੰਨਸੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਇਹ ਨਖ ਸੇ ਸਿਰ ਤਕ ਲਿੰਗ ਦੇ ਜਾਣੋ । ਇਸ ਨੂੰ ਲੋਕ "ਬਰੂਰੀ" ਆਖਦੇ ਹਨ ॥ ੨੪੬ ॥

ਸੂਕ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਰਸਵਤ ਗੇਰੂ ਪੀਸਕੈ ਲਾਵੇ ਮਾਖਨ ਸੰਗ।
ਸੂਕ ਦੋਖ ਕਾ ਨਾਸ ਹੁਇ ਜਾਤ ਰੂਪ ਸਮ ਅੰਗ ॥੨੪੭॥

੧੯੩੩—ਰਸੌਂਤ ਤੇ ਗੇਰੂ, ਪੀਹਕੇ ਮੱਖਣ ਨਾਲ ਲੇਪ ਲਾਵੇ, ਤਾਂ ਸੂਕ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਸੋਨੇ ਸਰ ਖਾ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਹੋਵੇ ॥ ੨੪੭ ॥

ਨਿੰਬ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰ ਧੋਈਏ ਮਧ ਸੋ ਕੱਥ ਲਗਾਇ।
ਸੂਕ ਦੋਖ ਸਬ ਜਾਤ ਹੈ ਅਸਟ ਦਸਾ ਸਭ ਜਾਇ॥ ੨੪੮ ॥

੧੯੩੩—ਨਿੰਮ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਧੋਵੇ, ਫਿਰ ਸ਼ਹਤ ਨਾਲ ਕੱਥ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਅਠਾਰਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸੂਕ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥ ੨੪੮ ॥

ਕੱਥ ਕੇਵੜਾ ਆਨੀਏ ਰਸਵਤ ਗੇਰੂ ਪਾਇ।
ਲੇਪੁ ਕਰੇ ਨਵਨੀਤ ਸੋ ਸੂਕ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥ ੨੪੯ ॥

੧੯੩੫—ਕੱਥ, ਕੇਵੜੇ ਦਾ ਫੁੱਲ, ਰਸੌਂਤ ਤੇ ਗਰੂ, ਮੱਖਣ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸੂਕ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥ ੨੪੯ ॥

ਨਰ ਕਪਾਲ ਕੀ ਭਸਮ ਕਰ ਮਾਖਨ ਸੇਤੀ ਲਾਇ।
ਸਾਂਤ ਦਿਵਸ ਲੌ ਕੀਜੀਏ ਸੂਕ ਦੋਖ ਮਿਟ ਜਾਇ ॥ ੨੫੦ ॥

੧੯੩੬—ਆਦਮੀ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਸਾੜਕੇ ਮੱਖਣ ਨਾਲ ੭ ਦਿਨ ਲਾਵੇ, ਤਾਂ ਸੂਕ ਰੋਗ ਜਾਵੇ ॥੨੫੦॥

ਸੂਕ ਰੋਗ ਦੇ ਪੱਥ—ਸ਼ੰਕਰ ਛੰਦ

ਕਰਿ ਲੇਪ ਰੇਚਨਿ ਰਕਤ ਮੋਖਨਿ ਸਰਪਿ ਪਾਨ ਜੁ ਸਾਲ।
ਯਵ ਮੁਗਦ ਯੂਥ ਕਠਿੱਲ ਦਾਰਮ ਕੂਪ ਜਲ ਹਿਮ ਬਾਲ।
ਤੇਲ ਤਿਕਤੰ ਬਾਲ ਮੂਲੀ ਗੰਧਸਾਰ ਜੁ ਪਟੋਲ।
ਲੈ ਸੌਭਾਂਜਨ ਪੱਥ ਸੂਕਹਿ ਕਹਤ ਮੇਘ ਕਲੋਲ॥ ੨੫੧ ॥

੧੯੩੭—ਲੇਪ ਦਾ ਕਰਨਾ, ਦਸਤਦੇਣੇ, ਲਹੂ ਦਾ ਕੱਢਣਾ, ਘ੍ਰਿਤ ਪੀਣਾ, ਸੱਠੀ ਦੇ ਚਾਵਲ ਖਾਣੇ, ਜੌਂ, ਮੂੰਗੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੂਖ, ‡ਕਰੇਲੇ, ਅਨਾਰ, ਖੂਹ ਦਾ ਜਲ, ਮੁਸ਼ਕਪੂਰ, ਤੇਲ, ਤਿਕਤ ਪਦਾਰਥ ਖਾਣੇ, ਨਰਮ, ਮੂਲੀ, ਸਫੈਦ ਚੰਦਨ, ਪਟੋਲ ਅਤੇ ਸੁਹਾਂਵਣਾ ਇਹ ਸਭੋ ਸੂਕ ਰੋਗ ਦੇ ਪੱਥ ਹਨ ॥ ੨੫੧ ॥

---

‡ਕਠਿਲ ਕਰੇਲੇ ਹਨ।

ਕੁਪੱਥ--ਚੌਪਈ

ਦਿਵਸ ਨਿੰਦਰਾ ਮੈਥਨ ਬਜਾਮ। ਗੁੜ ਬਿਦਾਹ ਗੁਰੁ ਤਕ੍ਰ ਛਾਮ।
ਮੂਤ੍ਰ ਬੇਗ ਕੁਪੱਥ ਬਖਾਨ। ਪਥਜਾਪੱਥਹਿ ਇਹ ਮਤਿ ਆਨ ॥ ੧੫੨ ॥

੧੯੩੮—ਦਿਨ ਦਾ ਸੌਣਾ, ਭੋਗ ਕਰਨਾ, ਕਸਰਤ ਕਰਨੀ, ਗੁੜ ਖਾਣਾ, ਦਾਹਕਾਰਕ ਤਥਾ ਭਾਰੀਆਂ ਬਸਤੂਆਂ ਖਾਣੀਆਂ, ਲੱਸੀ (ਮੱਠਾ) ਅਰ ਮੂਤ੍ਰ ਦਾ ਰੋਕਣਾਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਪੱਥ ਹਨ ॥ ੨੫੨ ॥

ਅਥ ਅਠਾਰਾਂ ਕੁਸ਼ਟ ਨਿਦਾਨ-ਦ੍ਵੈਯਾਛੰਦ

ਦੂਧ ਮਤਸ ਦਰਬ ਗੁਰੁ ਚਿਕਨਾ ਬਮਨਿ ਰੋਕ ਸੰਤਾਪੰ।
ਅਤਿ ਭੋਜਨ ਬਜਾਯਾਮ ਸੀਤ ਅਤਿ ਗਰਮ ਲੰਘਨੰ ਪਾਪੰ।
ਆਤਪ ਸ੍ਰਮ ਸੀਤਲ ਜਲ ਮੂਲੀ ਉਰਦ ਦੂਧ ਤਿਲ ਖਾਵੈ।
ਭੋਜਨ ਪਰ ਭੋਜਨ ਅਜੀਰਨ ਗੁੜ ਮੈਥਨ ਤੇ ਖਾਵੈ ॥੨੫੩॥
ਨਵਾ ਅੰਨ ਦਧਿ ਲਵਨ ਅਮਲ ਰਸ ਗੁਰੁ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਾ ਰੋਸਾ।
ਬਾਤ ਪਿਤ ਕਫ ਤੁਕਾ ਰਕਤ ਪਲ ਪਾਨੀ ਸਾਤ ਕਰੋਸਾ।
ਯਾਤੈ ਕੁਸਟ ਅਠਾਰਾਂ ਹੋਵੈ ਬਾਤ ਪਿਤ ਕਫ ਤੀਨੋ।
ਦ੍ਵਦਜ ਤੀਨ ਸੰਨਿ ਤੇ ਜਾਨੋ ਸਾਤੇ ਉਤਪਤਿ ਕੀਨੋ ॥੨੫੪॥

(ਵਿਰੁਧ ਭੋਜਨ ਜਿਸਤਰਾਂ) ਦੁੱਧ, ਮੱਛੀ, ਪਤਲੇ ਭਾਰੇ ਚੀਕਣੇ ਖਾਣੇ, ਆਈ ਕੈ ਦਾ ਰੋਕਣਾ, ਸੰਤਾਪ, ਬਹੁਤਾ ਖਾਣਾ, ਕਸਰਤ, ਅਤੀ ਠੰਢੇ, ਅਤੀ ਗਰਮ, ਬਹੁਤੇ ਬਰਤ, ਬਹੁਤੇ ਪਾਪ, ਧੁੱਪੇ ਫਿਰਨਾ, ਕਈ ਤਰਾਂ ਦੇ ਸ੍ਰਮ ਕਰਕੇ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੀਣਾ, ਮੂਲੀਆਂ ਖਾਣੀਆਂ, ਮਾਂਹ, ਦੁੱਧ, ਤਿਲ, ਖਾਏ ਪਰ ਖਾਣਾ, ਭੋਜਨ ਦੀ ਅਜੀਵਣ ਅਵਸਥਾ, ਅਰ ਗੁੜ ਖਾਕੇ ਮੈਥੁਨ ਕਰਨੇ ਤੇ ਨਏ ਅੰਨ, ਦਹੀਂ, ਨਿਮਕ, ਖੱਟੇ ਰਸ ਖਾਣੇ ਅਥਵਾ ਗੁਰੂ ਅਰ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਨੂੰ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਕਰਨਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਣਾਂ ਕਰਕੇ, ਅਰ ਬਾਤ ਪਿਤ ਕਫ ਇਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੋਖਾਂ, ਤਥਾ ਖੱਲੜੀ, ਲਹੂ, ਮਾਸ ਅਰ ਰਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤਾਂ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਤੇ ਅਠਾਰਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕੁਸ਼ਟ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਬਾਤ, ਪਿਤ ਕਫ, ਦ੍ਵੰਦ੍ਵਜ ਤੇ ਸੰਨਿਪਾਤਜ ਤਿੰਨੇਂ, ਮਿਲਕੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ੭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ ॥ ੨੫੩ ॥ ੨੫੪।

ਕੁਸ਼ਟ ਕੇ ਪੂਰਬ ਰੂਪ—ਸ਼ੰਕਰ ਛੰਦ

ਸ੍ਵੇਦ ਬਹੁ, ਵਾ ਨਾਹਿ ਸ੍ਵੇਦਾ ਤੋਦ ਤੁਚ ਸ੍ਰਮ ਦਾਹ।
ਸੂਲ ਬ੍ਰਿਣ ਬਹੁ ਹੋਇ ਬਿਬਰਣਾ ਰੂਖ ਪੀਰ ਸੁ ਯਾਹ।
ਹੁਇ ਰੋਮ ਹਰਖ ਕਠੋਰ ਮਾੜਾ ਰਹਿਤ ਬਹੁ ਚਿਰ ਸੋਇ।
ਏ ਕੁਸ਼ਟ ਕੇ ਲਛਨ ਬਖਾਨੇ ਪੂਰਬ ਰੂਪ ਸੁ ਜੋਇ ॥੨੫੫॥

ਪਸੀਨਾ ਬਹੁਤ ਆਵੇ, ਅਥਵਾ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਾ ਆਵੇ, ਜਿਸ ਸਥਾਨ ਕੁਸ਼ਟ ਉਠਣਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਸਥਾਨ ਸੂਈ ਚੋਭਾਣੇ ਸੀਆਂ ਚੋਭਾਂ, ਤਚਾ, ਚਮੜੀ ਦਾ ਰੰਗ ਬਦਲ ਜਾਵੇ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੀ ਕਾਰਜ ਦੇ ਸ੍ਰਮ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ, ਸੜਨ ਹੋਵੇ, ਪੀੜਾ ਹੋਵੇ, ਫੋੜੇ ਜਹੇ, ਸਰੀਰ ਦੀ ਰੰਗਤ ਮਾਰੀ ਜਾਵੇ, ਖਸ਼ਕੀ, ਪੀੜਾ, ਰੋਮ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਣੇ, ਕਰੜਾਪਨ, ਲਿੱਸਾ, ਸੁਤਾ ਰੋਮਾਂਚ ਆਦਿ ਦਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਰਹੇ । ਇਹ ਕੁਸ਼ਟ ਦੇ ਪੂਰਬ ਰੂਪ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਜਿਸਨੂੰ ਇਹ ਲਛਣ ਹੋਇ ਤਾਂ ਜਾਨਣਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੁਸ਼ਟ ਰੋਗ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ੨੫੫ ॥

ਅਠਾਰਾਂ ਕੁਸ਼ਟ ਨਾਮ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਪਰਿਹਾ

ਬਾਤ ਪ੍ਰਕੋਪੇ ਹੋਇ ਭਨਜੋ ਕਪਾਲਕ ਕੁਸ਼ਟ ਹੀ।
ਪਿਤ ਉਦੰਬਰ ਜਾਨ ਦੇਹ ਹੁਇ ਨਸ਼ਟ ਹੀ।
ਕਫ ਕੇ ਮੰਡਲ ਥ੍ਰਿਤ ਦੇਹ ਮੇ ਈਕ੍ਰ ਹੈ।
ਬਾਤ ਪਿਤ ਪਰ ਕੋਪਕਿ ਜਿਹਵਕਰੀਛ ਹੈ ॥੨੫੬॥
ਬਾਈ ਕਫ ਤੇ ਦੁਸਟ ਵਿਪਾਦਿਕ ਦਾਖਿਯੇ।
ਸਿਧ ਕੁਸਟ ਪੁਨ ਕਿਟਭ ਆਲਸਕ ਭਾਖੀਏ।
ਕਫ ਪਿਤੇ ਦੋ ਦੋਖ ਕਿ ਦੱਦ ਹੋਤ ਹੈ।
ਪਾਮਾ ਪੁਨ ਬਿਸਫੋਟ ਦੇਹ ਕੋ ਖੋਤ ਹੈ॥੨੫੭॥
ਮਹਾਂ ਕੁਸਟ ਅਸਾਧਜ ਚਰਮ ਦਲ ਫਾਟ ਹੈ।
ਪੁੰਡਰੀਕ ਸਤਾਰੁਕ ਤ੍ਰਿਦੋਖੀ ਘਾਟ ਹੈ।
ਸੰਨਪਾਤ ਕੇ ਜੋਰ ਕੋਢ ਹੁਇ ਸ੍ਵੇਤ ਹੀ।
ਰਕਤ ਕੋਪ ਬਿਚਰਚਿ ਕਾਕਣਾ ਹੇਤ ਹੀ॥੨੫੮॥

(੧) ਬਾਤ ਦੇ ਪ੍ਰਕੋਪ ਤੇ ਕਲਾਲਕ ਕੁਸ਼ਟ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, (ਕਾਲੇਯਾ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਠੀਕਰੇ ਦੀ ਨਯਾਈਂ ਖਸ਼ਕ, ਖਰਦਲਾ ਅਤੇ ਚਮੜਾ ਪਤਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਦਵਾਈ ਕਠਨ ਹੈ)

(੨)–ਔਦੰਬਰਕੁਸ਼ਟ, ਪਿਤ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (ਇਸਦਾ ਰੂਪ ਗੁੱਲਰ ਦੇ ਫਲ ਸਮਾਨ, ਪੀਲੇ ਰੋਮਾਂ ਵਾਲਾ, ਦਾਹ ਪੀੜਾ ਅਤੇ ਖੁਰਕ ਸਮੇਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ।

(੩)–ਮੰਡਲਕੁਸ਼ਟ, ਕਫ ਦੇ ਕੋਪ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ, (ਇਹ ਚਿੱਟਾ, ਚੀਕੁਣਾ, ਚਕੱਤੇ ਜੇਹਾ, ਗਿੱਲਾ, ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕੁਸ਼ਟ ਸਾਧ ਹੈ) ।

(੪)—ਏਕ੍ਰਕੁਸ਼ਟ, ਕਫ ਪਿਤਾ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,(ਇਸਦਾ ਰੂਪ ਬੜੇ ਘੇਰੇ ਵਾਲਾ, ਮਛਲੀ ਦੀ ਖਲੜੀ ਸਮਾਨ, ਅਭ੍ਰਕ ਦੇ ਪਤ੍ਰਾਂ ਵਾਂਗ, ਪਸੀਨਿਓਂ ਬਿਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਛੂਦ੍ਰ ਕੁਸ਼ਟਾਂ ਵਿਖੇ ਮੁਖ ਹੋਣੇ ਤੇ ਏਕ੍ਰ ਕੁਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(੫)–ਰਿਖਜਿਹਬਕ ਕੋੜ੍ਹ, ਬਾਤ ਪਿਤ ਦੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, (ਇਹਲਾਲ, ਵਿਚੋਂ ਕਾਲਾ, ਪੀੜਾ ਸਮੇਤ ਅਤੇ ਰਿਛ ਦੀਂ ਜੀਭ ਸਮਾਨ ਰੰਗਤ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ) ॥ ੨੫੬ ॥

(੬)—ਵਿਪਾਦਿਕ ਕੁਸ਼ਟ, ਬਾਤ ਕਫ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, (ਇਹ ਹਥ ਦੀ ਹਥੇਲੀ, ਤਥਾ ਪੈਰ ਫਾਟਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਖੇ ਬਹੁਤ ਤਕਲੀਫ ਹੁੰਦੀ ਹੈ)।

(੭)–ਸਿਧਮ ਕੋੜ੍ਹ, (ਇਹ ਚਿੱਟਾ ਲਾਲ ਜਿਹਾ, ਪਤਲੀ ਚਮੜੀ ਵਾਲਾ ਖੁਰਕਣੇ ਤੇ ਮਿਟੀ ਨਿਕਲੇ, ਤੂੰਬੀ ਦੇ ਫੁਲ ਸਮਾਨ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਛਾਤੀ ਵਿਖੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ)।

(੮)–ਕਿਟਭ ਕੋੜ੍ਹ, ਕਫ ਬਾਤ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਖੇ ਘਾਉ ਹੋਕੇ ਕਾਲਾ ਪੈਂਦਾ ਜਾਵੇ, ਸੁਕਾ ਜੇਹਾ, ਛੋਹਣੇ ਤੇ ਖਰਦਲਾ ਅਰ ਖੁਸ਼ਕ ਜਾਪੇ ਹੈ)।

(੯)–ਆਲਸ ਕੁਸ਼ਟ, ਕਰ ਬਾਤ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਲਾਲ ੨ ਫਿਨਸੀਆਂ ਅਰਥਾਤ ਗੰਢਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਅਰ ਖੁਰਕ ਸਮੇਤ ਹੋਵੇ)

੧੦–ਦਦ੍ਰਕੁਸ਼ਟ, ਕਫ ਪਿਤ ਤੇ ਹੋਵੇ ਹੈ, (ਖੁਰਕ ਸਮੇਤ, ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਲਾਲ ਫੁਨਸੀਆਂ ਵਾਲਾ, ਕਾਲਾ ਚਮੜਾ ਚੀਕੁਨਾ ਹੋਵੇ।

(੧੧)—ਪਾਮਾਂ ਕੁਸ਼ਟ, ਕਰ ਪਿਤ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਹੈ, (ਸ੍ਰਾਵਸੰਜੁਕਤ, ਫਿਨਸੀਆਂ ਨਿਕਲਕੇ ਪੱਕ ਕੇ ਫੁਟ ਜਾਣ, ਖੁਰਕ ਹੋਵੇ ਫਿਨਸੀਆਂ ਅੱਛੀਆਂ ਨ ਹੋਣ, ਇਸ ਵਿਚ ਫਿਨਸੀਆਂ ਪੀੜਾ ਸਮੇਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸਤੇ ਇਸਨੂੰ ਪਿੜਕਾ ਆਖਦੇ ਹਨ)।

(੧੨)ਵਿਸਫੋਟਕ ਕੋੜ੍ਹ, ਦੇਹ ਨੂੰ ਖਾਣ ਹਾਰਾ ਹੈ ਕਫ ਪਿਤ ਵਿਗੜਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, (ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਉਪਰ ਫਿਨਸੀਆਂ ਛਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਕਾਲੀਆਂ ੨ ਕੁਛ ਲਾਲ ੨ ਨਿਕਲਕੇ ਸਰੀਰ ਲਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਹੈ) ॥ ੨੫੭ ॥

(੧੩)–ਮਹਾਂ ਕੁਸ਼ਟ,ਇਸਨੂੰ ਚਰਮ ਕੋੜ੍ਹ ਯਾ ਗਜਚਰਮ ਬੀ ਆਖਦੇ ਹਨ (ਇਹ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਦੀ ਖੱਲੜੀ ਹਾਥੀ ਦੀ ਖੱਲ ਸਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਸੀਨਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਗਾੜ੍ਹਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ) ਸੋ ਇਹ ਅਸਾਧ ਹੈ।

(੧੪)—ਚਰਮਦਲ ਕੁਸ਼ਟ, ਇਹ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, (ਇਸ ਵਿਚ ਚਮੜੀ ਲਾਲ ਹੋ ਕੇ ਸੂਲ ਸਮੇਤ ਫੋੜਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ, ਸ਼ਪਰਸ਼ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦੀ, ਅਤੇ ਚਮੜੀ ਨੂੰ ਫਾੜ ਦੇਵੇ)।

(੧੫)—ਪੁੰਡਰੀਕ ਕੋੜ੍ਹ, ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਬੀ ਕਫ ਦੇ ਉਲ੍ਹਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਹੈ, (ਚਿੱਟਾ ਕਮਲ ਪੱਤ੍ਰ ਦੀ ਸਮਾਨ, ਅੰਤ ਵਿਖੇ ਅਤਯੰਤ ਲਾਲ ਸਰੀਰ ਪਰ ਉਚਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦੇਵੇ।

(੧੬)–ਸਕਾਰੁਕ ਕੋੜ੍ਹ, ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਹੈ, (ਇਸ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਫੋੜੇ ਬਹੁਤੇ ਹੋ ਕੇ ਬਹੁਤੇ ਛੇਕ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲਾਲੀ ਸਮੇਤ ਕਾਲਾਪਨ ਹੋਵੇ, ਦਾਹ ਪੀੜ ਸੰਯੁਕਤ ਅਤੇ ਬਹੁਤੇ ਘਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ)।

(੧੭) ਸਵੇਤ ਕੁਸ਼ਟ, ਇਸੇ ਨੂੰ ਸ੍ਵਿਤ੍ਰ ਕੁਸ਼ਟ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਸੰਨਿਪਤ ਦੇ ਜੋਰ ਤੇ ਕੋੜ੍ਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, (ਇਸ ਵਿਚ ਨ ਪਾਕ ਨ ਫਟਣਾ ਹੋਵੇ)।

[੧੮] ਵਿਚਰਚਿਕਾ ਕੁਸ਼ਟ, ਭਾਵੇਂ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਬੀ ਇਸ ਵਿਚ ਰਕਤ ਉੱਲ੍ਹਣ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਖੁਰਕ, ਕਲੇਸ, ਬਹੁਤਾ ਸ੍ਰਾਵ, ਛੋਟੀਆਂ ਫੁਨਸੀਆਂ ਹੋਣ)।

(੧੯) ਕਾਕਣ ਕੁਸ਼ਟ, ਇਹ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿਖੇ ਰਕਤ ਦਾ ਅਤਯੰਤ ਕੋਪ ਹੋਵੇ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਪਕਕੇ ਘਾਉ ਕਾਲਾ ਪੈ ਜਾਵੇ, ਅਤਯੰਤ ਪੀੜਾ ਕਰੇ, ਇਹ ਵਿਚੋਂ ਕਾਲਾ, ਹੋਰ ਅੰਗਾਂ ਤੋਂ ਲਾਲ, ਸੁਭਾਵਿਕ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਨਾ ਪਕਨੇ ਵਾਲਾ, ਤੀਬ੍ਰ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥ ੨੫੮ ॥

[ਸ਼ੰਕਾ:–ਕਯੋਂ ਜੀ ! ਕੁਸ਼ਟ ਅਠਾਰਾਂ ਕਹੇ, ਫਿਰ ਗਿਣਤੀ ਮੇਂ ੧੯ ਕਯੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ?]

ਉਤ੍ਰ:—ਪੈਰਾਂ ਵਿਖੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਵਿਚਰਚਿਕਾ ਨੂੰ ਹੀ ਵਿਪਾਦਿਕਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਵਧਦੀ। ਇਹ ਭੋਜ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਰੁੱਖੀ ਹੋਣ ਤੇ ਹਥਾਂ ਦੀ ਖਲ ਫਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਵਿਚਰਚਿਕਾ ਆਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜੇੜ੍ਹੀ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਖਲੜੀ ਫਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਵਿਪਾਦਿਕਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਚਰਚਿਕਾ ਤੇ ਵਿਪਾਦਿਕਾ ਦੇ ਸਥਾਨ ਭੇਦ ਹਨ, ਕਿੰਤੂ ਸਰੂਪ ਵਿਖੇ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸਤਰਾਂ ਕੋੜ੍ਹ ਅਠਾਰਾਂ ਹੀ ਹਨ। ਅਧਿਕ ਰਹੇ]।

ਬਾਤਾਦਿ ਕੁਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਸ਼ਲੱਛਣ— ਦੋਹਰਾ

ਸਯਾਮ ਅਰੁਨ ਕਪਾਲ ਜਿਮ ਪਤਲਾ ਦੂਖ ਕਠੋਰ।
ਤੋਦ ਕਪਾਲਕ ਨਾਮ ਭਨਿ ਬਾਤ ਅੰਗਤੇ ਜੋਰ॥ ੨੫੯ ॥
ਪੀਰ ਰਕਤ ਕੰਡੂ ਸਹਿਤ ਗੂਲਰ ਫਲਹਿ ਅਕਾਰ।
ਦਾਹ ਪਿੱਤ ਤੇ ਜਾਨਿਯੋ ਊਦੰਬਰ ਭਨਿ ਸਾਰ ॥ ੨੬੦ ॥
ਸ੍ਵੇਤ ਲਾਲ ਸੁਥਿਰ ਚੀਕਨਾ ਊਚਾ ਮੰਡਲ ਜਾਨ।
ਮਿਲਯੋ ਆਪ ਮਹਿ ਕਫਤਨੀ ਸੋ ਮੰਡਲ ਭਨਿ ਗਯਾਨ॥ ੨੬੧ ॥
ਕਰਕਸ ਰਕਤ ਅੰਤਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਬੇਦਨਿ ਰੀਛ ਜਿਬਾਨਿ।
ਸੋ ਰਿਛ ਜਿਹਵਕ ਇਮ ਕਹਯੋ ਬਾਤ ਪਿਤ ਤੇ ਠਾਨਿ ॥ ੨੬੨ ॥
ਫੂਟਤ ਕਰ ਪਦ ਬੇਦਨਾ ਸੋ ਵੈਪਾਦਕ ਕੁਸ਼ਟ।
ਕਫ ਬਾਦੀ ਤੇ ਜਾਨੀਓ ਯਾਹੀ ਤੇ ਹੁਇ ਪੁਸ਼ਟ॥ ੨੬੩ ॥
ਸ੍ਵੇਤ ਰਕਤ ਪਤਲਾਹੁਵਤ ਘਨਾ ਰਸਤ ਨਿਤ ਸੋਇ।
ਸਿਧਿਮ ਨਾਮ ਜਗ ਥਿੰਮ ਭਨਿ ਲਖਤ ਜੁ ਪੰਡਿਤੁ ਹੋਇ॥ ੨੬੪ ॥
ਸਯਾਮ ਬਰਣ ਕਠੋਰ ਅਤਿ ਸੋਊ ਕਿਟਭ ਹੈ ਨਾਮ।
ਖਾਜ ਰਕਤ ਅਲਿਸਿਕ ਕਰਯੋ ਕਫ ਬਾਦੀ ਤੁਚ ਠਾਮ ॥ ੨੬੫ ॥
ਖਾਜ ਪਿਟਕ ਮੰਡਲ ਰਕਤ ਕੁਸ਼ਟ ਦਦਰੂ ਏਹ।
ਸੂਖਮ ਪਿਟਕਾ ਬਹੁ ਸ੍ਰਵਤ ਦਾਹ ਪਾਮ ਕੰਡੂ ਤੇਹ॥ ੨੬੬ ॥

ਪਿਟਕ ਦਾਹ ਕਰ ਪਗ ਬਿਖੇ ਕੱਛਪ ਜਾਨ ਅਕਾਰ।
ਸੋ ਕੱਛਪ ਬਿਸਫੋਟ ਹੈ ਪੰਡਿਤ ਕੁਸ਼ਟ ਬਿਚਾਰ॥ ੨੬੭॥

ਰਕਤ ਸੂਰ ਸਹਿ ਖਾਜੁ ਅਤਿ ਸਫੇਟਕ ਦਲ ਚਰਮ।
ਇਹ ਚਾਰੋ ਕਫ ਪਿੱਤ ਤੇ ਜਾਨੋ ਇਨਕਾ ਕਰਮ॥ ੨੬੮॥

ਸ੍ਵੇਤ ਹੀਨ ਪਰ ਮੀਨ ਜਿਮ ਕੁਸਟ ਚਰਮ ਤਿਸ ਨਾਮ।
ਗੁੰਜ ਰਕਤ ਜਿਮ ਪਾਕ ਨਹਿ ਬਹੁ ਦੁਖ ਕਾਕਨ ਆਮ॥ ੨੬੯॥

ਚਰਮ ਕੁਸ਼ਟ ਹੋਇ ਅਤਿਘਨਾ ਤੌ ਭਾਖਜੋ ਜਗ ਚਰਮ।
ਸ੍ਵੇਤ ਦਾਗ ਤੇ ਸ੍ਵੇਤ ਹੀ ਰਕਤ ਕਿਲਾਸਹਿ ਮਰਮ॥ ੨੭੦॥

ਸਜ਼ਾਮ ਰਕਤ ਪਤਲੀ ਪਿੜਕ ਦਾਹਘਣੇ ਬ੍ਰਿਣ ਹੋਇ।
ਸੋਊ ਕਹੋ ਸਤਾਰੁਖੀ ਲਖੋ ਗਜ਼ਾਨ ਤੇ ਹੋਇ॥ ੨੭੧॥

ਲੂਤ ਘਨੀ ਸੀ ਜਾਤ ਹੈ ਕਿਹ ਲੌ ਗਿਨਤੀ ਹੋਇ।
ਸਰਬ ਕੋੜ੍ਹ ਕੀ ਜਾਤ ਲਖ ਬਧ ਗ੍ਰੰਥ ਇਹ ਸੋਇ॥ ੨੭੨॥

ਜਾਨਨਿ ਮਾਤਰ ਬਾਤ ਕਛੁ ਕੀਨੀ ਮੇਘ ਬਖਾਨ।
ਬਢਤ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤਿ ਭਾਰ ਭਯ ਲਿਖੀ ਨ ਤਾਤੈ ਜਾਨ॥ ੨੭੩॥

ਕੁਛ ਲਾਲ, ਕੁਛ ਕਾਲਾ, ਠੀਕਰੇ ਰੰਗਾ, ਪਤਲੀ ਚਮੜੀ ਵਾਲਾ, ਅਤਯੰਤ ਦੁਖ ਸਮੇਤ ਕਰੜਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੂਈ ਚੋਭਣੇ ਜੇਹੀ ਪੀੜਾ ਹੋਵੇ, ਓਹ 'ਕਪਾਲ' ਨਾਮ ਦਾ ਵਾਯੂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਜਾਣੋ॥ ੨੫੯॥

ਪੀੜ, ਖੁਰਕ ਸਮੇਤ ਹੋਵੇ, ਗੁੱਲਰ ਦੇ ਫਲ ਸਮਾਨ ਅਕਾਰ ਵਾਲਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਾਹ [ਸੜਨ] ਹੋਵੇ, ਸੋ 'ਉਦੰਬ੍ਰ' ਕੁਸ਼ਟ ਪਿੱਤ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥ ੨੬੦॥

ਚਿੱਟਾ, ਲਾਲ, ਸਥਿਰ, ਚੀਕੁਣਾ, ਉਚਾ ਮੰਡਲ ਹੋਇ, ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ ਹੋਯਾ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਕਫ ਕਰਕੇ 'ਮੰਡਲ ਕੁਸ਼ਟ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥ ੨੬੧॥

ਕਰੜਾ, ਲਾਲ, ਅੰਦਰੋਂ ਧੂੰਏਂ ਰੰਗਾ, ਪੀੜ ਸੰਯੁਕਤ, ਰਿੱਛ ਦੀ ਜੀਭ ਜਿਹਾ ਬਾਤ ਪਿੱਤ ਦੇ ਹੋਣ ਵਲਾ 'ਰਿਖਜਿਹਬਕ' ਕੁਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥ ੨੬੨॥

ਹੱਥ ਪੈਰ ਫਟ ਜਾਣ, ਪੀੜਾ ਬਹੁਤ ਹੋਵੇ, ਉਹ "ਵਿਪਾਦਕ" ਕੁਸ਼ਟ ਕਫ ਬਾਤ ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥ ੨੬੩॥

ਸਫੇਦੀ ਨਾਲ, ਲਾਲ ਚਮੜੀ, ਪਤਲੀ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਬਹੁਤਾ ਰਸੇ ਅਰਥਾਤ ਜਦ ਘਿਸੇ ਤਾਂ ਧੂੜ

ਜੇਹੀ ਝੜੇ, ਇਸਦਾ ਨਾਮ 'ਸਿੱਪਮ' ਕੁਸ਼ਟ ਹੈ, ਲੋਕ ਬਿਮ੍ਰ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਕਫ ਪਿਤਾ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥ ੨੬੪ ॥

ਕਾਲਾ ਰੰਗ ਤੇ ਕਠੋਰ ਇਹ 'ਕਿਟਭ' ਕੁਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,ਇਹ ਕਫ ਬਾਤ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਖੁਰਕ ਅਰ ਲਾਲ ਫੁਨਸੀਆਂ ਵਾਲਾ, 'ਅਲਸਿਕ' ਕੁਸ਼ਟ ਹੈ, ਇਹ ਕਫ ਬਾਤ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥ ੨੬੫ ॥

ਜਿਸ ਵਿਚ ਖਾਜ, ਲਾਲ ਫਿਨਸੀਆਂ, ਲਾਲ ਲਾਲ ਮੰਡਲ ਹੋਣ, ਓਹ 'ਦਦਰੂ ਕੁਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਫੁਨਸੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਾ ਸ੍ਰਾਵ ਤੇ ਦਾਹ ਹੋਵੇ, ਇਸਨੂੰ 'ਪਾਮ' ਕੁਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਵਿਖੇ ਖੁਰਕ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ॥ ੨੬੬ ॥

ਪਿੜਕਾਂ (ਫਿਨਸੀਆਂ) ਦਾਹ ਸੰਯੁਕਤ ਹਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਓਹ ਕੱਛੂ ਦੀ ਪਿਠ ਦੇ ਸਮਾਨ ਅਕਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਣ ਸੋ 'ਕਛਪ' ਕੁਸ਼ਟ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੱਛਣਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਵਿਸਫੋਟ ਕੁਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥ ੨੬੭ ॥

ਲਾਲ ਸੂਲ ਅਰ ਖੁਰਕ ਯੁਕਤ ਚਰਮ ਫਟਕੇ ਤੇੜਾਂ ਹੋਣ, ਓਹ 'ਚਰਮ ਦਲ' ਨਾਮ ਕੁਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਦੱਦਰੂ, ਪਾਮਾਂ, ਵਿਸਫੋਟ ਤੇ ਚਰਮ ਦਲ) ਇਹ ਚਾਰੇ ਕੁਸ਼ਟ ਕਫ ਪਿਤ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥ ੨੬੮ ॥

ਪਸੀਨੇ ਬਿਨਾ, ਮੱਛੀ ਦੇ ਪਰ ਸਮਾਨ ਖੋਰੜਾ ਉਸ ਨੂੰ 'ਚਰਮ' ਕੁਸ਼ਟ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਰੱਤਕ ਸਮਾਨ ਅਰਥਾਤ ਵਿਚੋਂ ਕਾਲਾ ਅੰਦਰੋਂ ਲਾਲ ਸੁਭਾਵਕ ਪੱਕਦਾ ਨਹੀਂ, ਬਹੁਤ ਪੀੜਾ ਵਾਲਾ'ਕਾਕੁਨ' ਕੁਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥ ੨੬੯ ॥

'ਚਰਮ ਕੁਸ਼ਪ' ਕਹੁਤ ਬੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸੀ ਤੇ ਇਸੇ ਨੂੰ 'ਗਜਚਰਮ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਚਿੱਟੇ ਦਾਗਾ ਵਾਲਾ 'ਸਵੇਤ ਕਸ਼ਟ' ਹੈ। ਲਾਲ ਦਾਗਾਂ ਵਾਲਾ 'ਕਿਲਾਸ਼ ਕੁਸ਼ਟ' ਹੈ॥ ੨੭੦ ॥

ਕਾਲੀ, ਲਾਲਰੰਗਤ, ਪਤਲੀ ਜੇਹੀ, ਬਹੁਤੀਆਂ ਫਿਨਸੀਆਂ ਹੋਣ, ਦਾਹ ਸਮੇਤ ਬ੍ਰਿਣ ਬਹੁਤ ਹੋਣ, ਉਹ 'ਸ਼ਤਾਰੁਖੀ' ਕੁਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ੨੭੧ ॥

ਹੋਰ ਲੂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਜ਼ਾਤਾਂ ਹਨ, ਕਿਥੋਂ ਤਕ ਗਿਣੀਏ । ਇਹ ਸਭ ਕੋੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਹਨ। ਗ੍ਰੰਥ ਵਧ ਜਾਣ ਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹੀਆਂ। ਇਹ ਸੰਛੇਪਤੇਜਾਨਨੇ ਮਾਤ੍ਰ ਕੁਛ ਬਾਤ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਂ ਵਧੇ ॥ ੨੭੨ ॥ ੨੭੩ ॥

ਸ੍ਰਬ ਕੁਸ਼ਟ ਕੇ ਕ੍ਵਾਥ (ਅੱਤ੍ਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਨਿੰਬ ਕਦੰਬ ਖਦਿਰ ਕੁੰਭਪਾਟਿਲ। ਸਿਰਸ ਕੁਟਜਕਿੰਸਕਲੈਆਗਲਿ ।
ਪੀਪਰ ਬਾਂਸਾ ਪੀਲਕ ਧਾਇ। ਉਦੰਬਰ ਸਬ ਕ੍ਵਾਥ ਕਟਾਇ॥ ੨੭੪॥
ਘ੍ਰਿਤ ਸੇਤੀ ਸੋ ਪੀਵਨ ਕਰੋ। ਸਰਬ ਕੁਸ਼ਟ ਕਾ ਨਾਸ ਜੁ ਧਰੋ ।
ਇੰਦਸਮਾਨ ਹੋਇਤਿਹ ਰੂਪ। ਕਹਤਾ ਅਤ੍ਰਯ ਮੁਨਿਸਭ ਭੂਪ॥ ੨੭੫ ॥

੧੬੩੯–ਨਿੰਮ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਕਦੰਬ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਖੈਰ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਤ੍ਰਿਵੀ, ਗੁਲਾਬ, ਸਰੀਹ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਕੁੜਾਸੱਕ, ਕੇਸੂ, ਮਘ, ਮਾਂਸਾ, ਮਕੋਇ, ਧਾਵ ਤੇ ਗੁੱਲਰ ਲੈ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ ਅਰ ਫਿਰ ਘਿਉ ਪਾਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਕੁਸ਼ਟ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ, ਸਰੀਰ ਦੀ ਰੰਗਤ ਸੋਹਣੀ ਚੰਦਰਮਾਂ ਸਮਾਨ

ਹੋਵੇ ॥ ੨੭੪ ॥ ੨੭੫ ॥

(ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)--ਦੋਹਰਾ

ਪਾਰਦ ਹੀਰਾ ਗਗਨ ਲੈ ਸੋਨਾ ਭਸਮ ਜੁ ਚਾਰ।
ਸਭ ਸਮਾਨ ਹਰਤਾਲ ਸੁਧ ਦੀਜੈ ਖਰਲਹਿ ਡਾਰ ॥ ੨੭੬ ॥

ਸਿੰਗ੍ਰ ਧੂਰਤ ਅਰਕ ਸੁਨਹੀ ਇਨ ਰਸ ਸੋ ਖਰਲਾਇ।
ਇਕ ਦਿਨ ਦਿਨ ਇਕ ਏਕਹੀ ਭਾਵਨ ਨਿਤ ਦਾਇ ॥ ੨੭੭ ॥

ਤੇਲੁ ਵਾਕੁਚੀ ਸੰਗਹੀ ਗੁੰਜਾ ਏਕ ਸੁ ਖਾਇ।
ਸਰਬ ਕੁਸ਼ਟ ਕਾ ਨਾਸ ਹੁਇ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਭਾਇ ॥ ੨੭੮ ॥

੧੬੪੦—ਪਾਰਾ, ਹੀਰਾ, ਅਭ੍ਰਕ ਤੇ ਸੋਨਾ ਚਾਰੇ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਹੜਤਾਲ ਸੁੱਧ ਲੈ ਕੇ ਖਰਲ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ, ਸੁਹਾਂਵਣੇ ਤੇ ਧਤੂਰੇ ਦੇ ਰਸ ਅਰ ਅੱਕ ਅਤੇ ਥੋਹਰਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਇਕ ਇਕ ਦਿਨ ਘੋਟਕੇ ਭਾਵਨਾ ਨਿੱਤ ਨਿੱਤ ਦਿੰਦਾ ਜਾਵੇ। ਫਿਰ ਜਦ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ †ਬਾਵਚੀ ਦੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ੧ ਰੱਤੀ ਖੁਆਵੇ, ਤਾਂ ਸਭਤਰਾਂ ਦੇ ਕੁਸ਼ਟ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥ ੨੭੬ ਤੋਂ ੧੭੮ ॥

ਨਿਰਗੁੰਡੀ ਜੜ ਵਾਕਚੀ ਮੁਸਲੀ ਪੀਸ ਛਨਾਇ।
ਘ੍ਰਿਤ ਮਧੁ ਸੋ ਇਕ ਕਰਖ ਚਟ ਸਰਬ ਕੁਸ਼ਟ ਮਿਟ ਜਾਇ ॥ ੨੭੯ ॥

੧੬੪੧—ਸੰਭਾਲੂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਬਾਵਚੀਤ ਮੂਸਲੀ ਪੀਹ ਕੇ ਛਾਣ ਲਵੇ, ਘੇਉ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ੧ ਤੋਲਾ ਨਿੱਤ ਚਟੇ ਤਾ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਕੁਸ਼ਟ ਨਾਸ਼ ਕਰ ॥ ੨੭੯ ॥

ਮਹਾਤਾਲੇਸ੍ਵਰੋ ਰਸ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)--ਦੋਹਰਾ

ਤਾਲ ਤਾਪਜ ਮਨਸਿਲ ਹਰਜ ਸੈਂਧਵ ਟੰਕਣ ਖਾਰ।
ਇਕ ਤੇ ਦੂਨਾ ਗੰਧਕੰ ਦੇਵੋ ਖਰਲਹਿ ਡਾਰ ॥ ੨੮੦ ॥

ਗੰਧਕ ਸਮ ਤਾਂਬਰ ਮਿਰਤ ਜੰਭੀਰੀ ਰਸ ਪਾਇ।
ਅਗਨਿ ਸਾਤ ਪੁਟ ਸਾਤ ਰਸ ਦੇ ਚਪਮੀ ਮੈ ਧ੍ਰਾਇ ॥ ੨੮੧ ॥

ਲਘੁਪੁਟ ਦੀਜੀ ਭਸਮ ਕਰ ਸੀਤਲ ਕਰੀ ਪਿਸਾਇ।
ਭਸਮ ਸਾਰ ਪਲ ਚਾਰ ਦੇ ਤੰਬੇਸ੍ਰ ਪਲ ਦ੍ਵੈ ਦਾਇ ॥੨੮੨॥

---

†ਬਾਬਚੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾਤਾਲ ਯੰਤ੍ਰ ਦੁਆਰਾ ਕੱਢ ਲਵੇ, ਬਾਜ਼ਾਰੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਮਰਦ ਜੰਭੀਰੀ ਤੋਇ ਸੰਗ ਏਕ ਦਿਵਸ ਚਿਤ ਲਾਇ।
ਲਘੁਪੁਟ ਦੀਜੈ ਪੀਸੀਏ ਆਛੀ ਖਰਲ ਪਵਾਇ ॥੨੮੩॥
ਭਾਗ ਤੀਸ ਸਮ ਤਾਸਤੇ ਸੁੱਧ ਬਿਖ ਦੇਹੁ ਪਿਸਾਇ।
ਸਭੀ ਪੀਸ ਭਿਲ ਬੀਲ ਮਹਿ ਦੋ ਮਾਸੇ ਨਿਤ ਖਾਇ ॥੨੮੪॥
ਮਹਿਖਾ ਜਜੇਨ ਮਿਲਾਇ ਭਖੁ ਵਾ ਵਾਕੁਚਿ ਮਧੁ ਸੰਗਿ।
ਏ ਤਾਂਬੇਸ੍ਵਰ ਰਸੁ ਭਖੇ ਸਰਬ ਕੁਸ਼ਟ ਕੇ ਭੰਗ ॥੨੮੫॥

੧੬੪੨–ਹਰਤਾਲਵਰਕੀ, ਸੋਨਾਮਖੀ, ਮਨਸਿਲ, ਪਾਰਾ, ਸੇਂਧਾ ਨਿਮਕ ਤੇ ਖਿੱਲ ਕੀਤਾ ਸੁਹਾਗਾ, ਇਹ ਸਭ ਇਕ ਇੱਕ ਭਾਗ। ਗੰਧਕ ਇਕ ਬਸੇਤੂ ਨਾਲੋਂ ੨ ਭਾਗ। ਗੰਧਕ ਸਮਾਨ ਤਾਮੇਂ ਦੀ ਭਸਮ, ਫਿਰ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਗਲ ਗਲ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ੧ ਦਿਨ ਖਰਲ ਕਰੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਚਪਨੀ ਅਰਥਾਤ ਪਿਆਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ੦ਲਘੁਪੁਠ ਦੀ ਅੱਗ ਦੇਵੇ। ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਗਲਗਲ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ ਘੋਟ ਘੋਟਕੇ ੭ ਪੁੱਠਾਂ ਸੱਤਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇ ਕੇ ਫਿਰ ਸਰਦ ਹੋਣ ਪੁਰ ਪੀਹ ਲਵੇ। ਇਸ ੧੬ ਤੋਲੇ ਮ੍ਰਿਤ ਲੋਹਾ ੮ ਤੋਲੇ ਮ੍ਰਿਤ ਤਾਂਬਾਂ ਪਿੱਛਾਂ ਪਾਕੇ ਫਿਰ ਗਲ ਗਲ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਇਕ ਦਿਨ ਘੋਟੇ। ਫਿਰ ਲਘੁਪੁੱਠ ਦੇ ਕੇ ਖਰਲ ਕਰ ਲਵੇ, ਅਰ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਤੀਹਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਸੁੱਧ ਮਿੱਠਾ ਤੇਲੀਆ ਪੀਹਕੇ ਪਾਏ, ਫਿਰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਕੇ ਖਰਲ ਕਰਕੇ ਬਿੱਲ ਵਿੱਚ ਪਾ ਰੱਖੇ। ਫਿਰ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ੨ ਮਾਸੇ ਨਿੱਤ ਮਹੀਂ ਦੇ ਮੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਇਕੇ ਚੱਟੇ, ਯਾਂ ਬਾਵਚੀ ਅਰ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਚੱਟੇ ਤਾਂ ਇਹ ਮਹਾਤਾਲੇਸ੍ਵਰ ਰਸ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥ ੨੮੦ ਤਾਂ ੨੮੫ ॥

ਅਥ ਕੁਸ਼ਟ ਕੁਠਾਰ ਰਸ–ਦੋਹਰਾ

ਭਸਮ ਹਿਰਜ ਗੰਧਕ ਜੁ ਅਯ ਮ੍ਰਿਤਤਾਂਬਰ ਪੁਰ ਡਾਰ।
ਤ੍ਰਿਫਲ ਮੁਸਟ ਬਿਖ ਚਿਤ੍ਰਕਾ ਸਿਲਾਜੀਤ ਸੁਭ ਧਾਰ ॥੨੮੬॥
ਖੋੜਸ ਖੋੜਸ ਟੰਕ ਸਬ ਪੀਸੀ ਚੂਰਨ ਕੀਜ।
ਚੌਸਠ ਟੰਕ ਜੁ ਪਾਈਏ ਗਰੀ ਕਰੰਜੂ ਬੀਜ ॥੨੮੭॥
ਟੰਕ ਚੌਸਠਹਿ ਗਗਨ ਮ੍ਰਿਤ ਸਰਬ ਪੀਸ ਇਕ ਥਾਨ।
ਮਧੁ ਘ੍ਰਿਤ ਮੈ ਚਟਨੀ ਕਰੇ ਸਨਿਗਧ ਪਾਤ੍ਰ ਮਹਿ ਠਾਨ ॥੨੮੮॥
ਟੰਕ ਦੋਇ ਨਿਤ ਖਾਵਹੇ ਸਰਬ ਕੁਸ਼ਟ ਹੁਇ ਨਾਸ।
ਪਥ ਰਾਖਜੇ ਜਗਤ ਲੈ ਜਸ ਸੋਭਾ ਗੁਨ ਰਾਸ ॥੨੮੯॥

੦ਲਘੁਪੁੱਠ, ਯਾ ਲਾਵਕ ਪੁਠ ਓਹ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਸੰਪੁਟ ਉਪਰ ਤੋਹਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

੧੬੪੩–ਪਾਰੇ ਦੀ ਭਸਮ ਅਰਥਾਤ ਰਸਸੰਧੂਰ, ਮ੍ਰਿਤਲੋਹਾ, ਮ੍ਰਿਤ ਤਾਂਬਾ, ਗੁੱਗਲ, ਤ੍ਰਿਫਲਾਂ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ ਆਵਲੇ) ਵਕਾਇਣ, ਚਿਤ੍ਰਾ ਤੇ ਸਿਲਾਜੀਤ। ਇਹ ਸਭ ਸੋਲਾਂ ਸੋਲਾਂ ਟੰਕ ਲੇਵੇ, ਪੀਹਕੇ ਚੂਰਣ ਕਰਕੇ ੬੪ ਟੰਕ ਮੀਚਕੇ ਦੀ ਗਿਰੀ ਪਾਵੇ। ਇਤਨਾ ਹੀ ਭਾਵ ੬੪ ਟੰਕ ਹੀ ਮ੍ਰਿਤ ਅਭ੍ਰਕ ਪਾਕੇ, ਫਿਰ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਪੀਹ ਲਵੇ। ਸ਼ਹਿਤ ਘੇਉ ਪਾਕੇ ਚਟਣੀ ਕਰਕੇ ਥਿੰਧੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਰੱਖੇ। ਉਸ ਵਿਚੋਂ ੨ ਟੰਕ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕੁਸ਼ਟ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ, ਪਰੰਤੂ ਪੱਥ ਜੰਗੀਤਰਾਂ ਰੱਖੇ ॥੨੮੬ਤੋਂ੨੮੯॥

ਸ੍ਵੇਤ ਕੁਸ਼ਟ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਮਨਸਿਲ ਬਾਗਾ ਭਸਮ ਜਲ ਲੇਪਨ ਸਤ ਮਿਟਾਇ।
ਆਰਨਾਲ ਸੋ ਚੋਕ ਲਿਪੁ ਸ੍ਵੇਤ ਦਾਗੁ ਨਸ ਜਾਇ॥ ੨੯੦॥

੧੬੪੪–ਮਨਸਿਲ, ਪੁਟਕੋਡੇ ਦੀ ਭਸਮ, ਜਲ ਨਾਲ ਲੇਪੇ ਤਾਂ ਸਫੈਦ ਕੁਸ਼ਟ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ। ਯਾ:–
੧੬੪੫–ਕਾਂਜੀ ਨਾਲ ਚੋਕ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਫੇਦ ਕੁਸ਼ਟ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥ ੨੯੦॥

ਚਿਤ੍ਰਕ ਗੁੰਜਾ ਤੇਲ ਸੰਗ ਲੇਪੋ ਦਿਨ ਇਕਬੀਸ।
ਸ੍ਵੇਤ ਕੁਸ਼ਟ ਕਾ ਨਾਸ ਹੁਇ ਜੇ ਕਿਰਪਾ ਜਗਦੀਸ॥ ੨੯੧॥

੧੬੪੬–ਚਿਤ੍ਰਾ ਤੇ ਰਤਕਾਂ, ਤੇਲ ਨਾਲ ੨੧ ਦਿਨ ਲੇਪੇ ਤਾਂ ਚਿੱਟੇ ਦਾਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥ ੨੯੧॥

ਕੁਠ ਬਚ ਚਿਤ੍ਰਾ ਨਿੰਬ ਗੁੰਜ ਕਾਜੀ ਲੇਪ ਲਗਾਇ।
ਸ੍ਵੇਤ ਕੁਸ਼ਟ ਕਾ ਨਾਸ ਹੁਇ ਮੇਘੇ ਦਈ ਬਤਾਇ॥ ੨੯੨॥

੧੬੪੭– ਕੌੜੀਕੁੱਠ, ਵਾਚ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਨਿਮ ਦੇ ਪੱਤਰ ਤੇ ਰੱਤਕਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਂਜੀ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਵੇਤ ਕੁਸ਼ਟ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥ ੨੯੨॥

ਵਾਗਾ ਭਸਮ ਜੁ ਵਾਕੁਚੀ ਮਨਸਿਲ ਕਾਂਜੀ ਸੰਗ।
ਲੇਪ ਕਰੋ ਆਛੀ ਬਿਧਹਿ ਸ੍ਵੇਤ ਕੁਸ਼ਟ ਕਾ ਭੰਗ॥ ੨੯੩॥

੧੬੪੮–ਪੁਟਕੰਡੇ ਦੀ ਭਸਮ, ਬਾਵਚੀ, ਤੇ ਮਨਸਿਲ ਕਾਂਜੀ ਨਾਲ ਲੇਪ ਲਗਾਵੇ ਤਾਂ ਸਵੇਤ ਕੁਸ਼ਟ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥ ੨੯੩॥

ਚੌਪਈ

ਮਨਸਿਲ ਭਸਮ ਔ ਵਾਂਗਾ ਪਾਇ। ਲੇਪ ਆਮਰੇ ਰਸ ਸੋ ਲਾਇ।
ਸ੍ਵੇਤ ਗੁੰਜ ਵਾ ਲੇਪਤ ਹਰੈ। ਸ੍ਵੇਤ ਦਾਗ ਕਾ ਨਾਸ ਜੁ ਕਰੈ॥ ੨੯੪॥

੧੬੪੯–ਮਨਸਿਲ, ਪੁਟਕੰਡੇ ਦੀ ਭਸਮ, ਆਵਲਿਆ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਯਾ:–
੧੬੫੦–ਚਿੱਟੀਆਂ ਰੱਤਕਾਂ ਆਵਲੇ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਵੇਤ ਕੁਸ਼ਟ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥ ੨੯੪॥

ਦੋਹਰਾ

ਗੰਧਕ ਰਸ ਜੁ ਕੁਮਾਰ ਕਾ ਜਬੋਲੋਟਾ ਪਾਇ।
ਲੇਪ ਲਗਾਵੇ ਰਗੜਕੇ ਸ੍ਵੇਤ ਦਾਗ ਮਿਟ ਜਾਇ॥ ੨੯੫॥

੧੭੫੧—ਗੰਧਕ, ਕਵਾਰ ਦਾ ਰਸ ਤੇ ਜਮਾਲ ਗੋਟੇ ਦੇ ਦਾਣੇ, ਰਗੜ ਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਵੇਤ ਦਾਗਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋਵੇ॥ ੨੯੫॥

ਭਸਮ ਵਾਕੁਚੀ ਤੁਰਸ ਦਧਿ ਲੇਪ ਕਰੋ ਦੁਇ ਮੇਲ।
ਸ੍ਵੇਤ ਦਾਗ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈ ਸਰਬ ਕੁਸ਼ਟ ਕੇ ਠੇਲ॥ ੨੯੬॥

੧੬੫੨—ਬਾਵਚੀ ਸਾੜਕੇ ਸੁਆਹ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਖੱਟੇ ਦਹੀਂ ਨਾਲ ਲੇਪਕਰੇ ਤਾਂ ਚਿਟ ਕੁਸ਼ਟ ਦਾ ਅਰਥਾਤ ਫੁਲਬੈਹਰੀ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ॥ ੨੯੬॥

ਬਿਸਫੋਟਕ ਸ੍ਵੇਤ ਦਾਗ ਉਪਾਇ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਨੀਲਾਪਾਤ ਗੁੰਜਾ ਕਸੀਸ। ਸਿੰਗ੍ਰਫ ਲੈ ਪੀਸ।
ਰਿਤ੍ਰਾ ਚੰਦਨ ਲੇਪ ਕਰਾਇ। ਦੋ ਸਾਤਾ ਬਿਸਫੋਟਕ ਜਾਇ॥ ੨੯੭॥
ਸ੍ਵੇਤ ਦਾਗ ਨੋ ਰਗੜੀ ਕਰੀ। ਕਾਂਜੀ ਸੇਤੀ ਲੇਪੁ ਜੁ ਧਰੀ।
ਤ੍ਰੈ ਸਾਤਾਲੈਲੇਪ ਦਿਵਾਇ। ਸ੍ਵੇਤ ਬਾਗ ਇਸਬਿਧਿ ਮਿਟਿ ਜਾਇ॥੨੯੮॥

੧੬੫੩—ਵਸਮਾ, ਰੱਤਕੋ, ਕਸੀਸ, ਧਤੂਰਾ, ਸਿੰਗ੍ਰਫ, ਚਿਤ੍ਰਾ ਤੇ ਚੰਦਨ ਲੈ ਕੇ ਦੋ ਸਾਤੇ ਭਾਵ ੧੪ ਦਿਨ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਿਸਫੋਟਕ ਜਾਵੇ॥ ੨੯੭॥

ਅਰ ਚਿਟੇ ਦਾਗਾਂ ਨੂੰ ਰਗੜਕੇ ਏਹ ਕਾਜੀ ਨਾਲ ੩ ਸਾਤੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਵੇਤ ਦਾਗ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ॥ ੨੯੮॥

ਰਾਮ ਸੇਨ ਘਨ ਕੜੂ ਪਟੋਲ। ਨਿੰਬ ਪਾਤ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਖਸ ਘੋਲ।
ਬਾਂਸਾ ਯਸਟੀ ਪਰਪਟ ਲੇਪ। ਘ੍ਰਿਤ ਸੋ ਬਿਸਫੋਟੀ ਸੰਖੇਪ॥੨੯੯॥

੧੬੫੪—ਚਿਰੈਤਾ, ਮੋਥਾ, ਕੌੜ, ਪਟੋਲ, ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਆਵਲੇ) ਖੱਸ, ਮੁਲੱਠੀ ਤੇ ਪਾਪੜਾ, ਘੇਉ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਵਿਸਫੋਟ ਰਗ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ॥ ੨੯੯॥

ਦੋਹਰਾ—

ਕਣਾ ਕਣਾ ਗਜ ਮਿਰਚ ਲੈ ਜਾਤ ਪੱਤ੍ਰ ਬ੍ਰਹਮਦੰਡ।
ਤੰਦੁਲ ਜਲ ਲੇਪਨ ਕਰੇ ਬਿਸਫੋਟਕ ਦੁਖ ਖੰਡ॥੩੦੦॥

੧੬੫੫—ਮਘ ਛੋਟੀ, ਮਘ ਲੰਬੀ, ਮ੍ਰਿਚ, ਚੰਬੇਲੀ ਦੇ ਪਤਰ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਡੰਡੀ, ਚੋਲਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਵਿਸਫੋਟ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ॥ ੩੦੦॥

ਨੀਲਕੰਠ ਕੁਠਿ ਨਿਰਬਸੀ ਕੁੜਾਬੀਜ ਜਲ ਸੰਗ।
ਪ੍ਰਾਤ ਉਠਿਨੈ ਪੀਜੀਏ ਬਿਸਫੋਟਕ ਦੁਖ ਭੰਗ ॥੩੦੧॥

੧੬੫੬–ਨੀਲਕੰਠੀ ਬੂਟੀ, ਕੁੱਠ, ਨਿਰਬਸੀ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰਜੌਂ ਚੂਰਣ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਜਲ ਨਾਲ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿਸਫੋਟਕ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ॥ ੩੦੧ ॥

ਦਸਾਂਗ ਲੇਪ, ਸਰਬ ਕੁਸ਼ਟ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਚੰਦਨ ਘਨ ਏਲਾ ਤਗਰ ਮੁਹਲੇਠੀ ਨਿਸ ਦੋਇ।
ਸਿਰਸ ਤੁਚਾ ਛੜ ਕੁਠ ਭਨਿ ਚੂਰਨ ਪੀਸ ਕਰੋਇ ॥੩੦੨॥
ਘ੍ਰਿਤ ਸੋ ਮਥਿ ਲੇਪਨ ਕਰੋ ਖੁਰਕ ਬਿਸਰਪ ਬ੍ਰਿਣ ਜਾਇ।
ਦਸ ਜੁ ਅੰਗ ਏ ਲੇਪ ਹੈ ਉਤਨ ਦਿਯੋ ਬਤਾਇ ॥੩੦੩॥

੧੬੫੭–ਚੰਦਨ, ਮੋਥਾ, ਇਲਾਇਚੀ, ਤਗਰ, ਮੁਲੱਠੀ, ਦੋਨੋਂ ਹਲਦੀਆਂ, ਸਰੀਂਹ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਛੜ ਤੇ ਕੁਠ ਲੈ ਕੇ, ਪੀਹਕੇ ਚੂਰਣ ਕਰ ਲਵੇ। ਫਿਰ ਘਿਉ ਵਿਚ ਘਿਸਾਕੇ ਲਗਾਵੇ ਤਾਂ ਖੁਰਕ, ਬਿਸਰਪ ਅਰ ਬਿਣ ਕੁਸ਼ਟ ਦੇ ਸਭੋ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥ ੩੦੨ ॥ ੩੦੩ ॥

ਉਤਪਲ ਚੰਦਨ ਰਾਸਨਾ ਮੁਹਲੇਠੀ ਸੁਰਦਾਰ।
ਪੀਸੀ ਘ੍ਰਿਤ ਸੋ ਲੇਪ ਕਰਿ ਕੁਸ਼ਟ ਬਿਸਰਪ ਬਿਡਾਰ ॥੩੦੪॥

੧੬੫੮–ਕਮਲ, ਚੰਦਨ, ਰਾਸਨਾ, ਮੁਲੱਠੀ, ਅਰ ਦੇਵਦਾਰ ਪੀਹਕੇ ਘਿਉ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕੁਸ਼ਟ ਤੇ ਬਿਸਰਪ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥ ੩੦੪ ॥

ਦਦਰੁ ਕੁਸ਼ਟ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਸੇਂਧਾ ਸਿਵਾ ਪਵਾੜ ਲੈ ਨਿਗੰਧ ਬਾਵਰੀ ਦੂਬ ॥
ਕਾਂਜੀ ਸੇਤੀ ਲੇਪ ਕਰ ਮਿਟਤ ਦਦ੍ਰ ਤਨ ਖੂਬ ॥੩੦੫॥

੧੬੫੯–ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ, ਹਰੜ, ਏਲੋਂ, †ਨਿਗੰਧਬਾਵਰੀ ਤੇ ਖੱਬਲ ਕਾਂਜੀ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਦਦ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥ ੩੦੫ ॥

ਦੂਬ ਹਰੜ ਸੇਂਧਾ ਕਵਚ ਬੀਜ ਬੀਜ ਪਨਵਾਰ।
ਕਾਂਜੀ ਤਕ੍ਰਹਿ ਲੇਪ ਦੱਦਰੂ ਰੋਗ ਸੁ ਡਾਰ ॥੩੦੬॥

---

†ਨਿਗੰਧ ਬਾਵਰੀ ਦੇ ਥਾਂ ਕਿਤੇ 'ਨਿਗੰਧ ਦਾਵਰੀ, ਬੀ ਅਸੁੱਧ ਪਾਠ ਹੈ, ਸੋ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਭੁੱਲ ਹੈ, ਏਥੇ ਅਸੁੱਧ ਪਦ ਦਾ ਕਈ ਅਣਜਾਣ 'ਨਿਆਜਬੋ, ਅਰਥਾਤ ਬਣ ਤੁਲਸੀ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਬੀ ਅਯੁਕਤ ਹੈ। ਬਣ ਤੁਲਸੀ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਨੂੰ ਯੂਨਾਨੀ 'ਫਰੰਜਮੁਸ਼ਕ, ਬੋਲਦੇ ਹਨ।

੧੬੬੦–ਖੱਬਲ,ਹਰੜ, ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਕੌਂਚ ਬੀਜ ਤੇ ਏਲੋਂ ਦੇ ਬੀਜ, ਕਾਂਜੀ ਯਾ ਲੱਸੀ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਦਦ੍ਰ ਰੋਗ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥ ੩੦੬ ॥

ਘਸੀ ਦਾਦ ਤਿਸ ਲਾਈਏ ਨਵਸਦਾਰ ਸੰਗ ਨੀਰ ।
ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਵਾ ਸਾਤ ਦਿਨ ਜਾਤ ਦਦ੍ਰ ਕੀ ਪੀਰ ॥੩੦੭॥

੧੬੬੧–ਦਾਦ ਘਿਸਾਕੇ ਉਸ ਉਤੇ ਨੌਸ਼ਾਦਰ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਲੇਪ ੩ ਦਿਨ ਯਾ ੭ ਦਿਨ ਲਗਾਵੇ ਤਾਂ ਦਦ੍ਰ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ॥ ੩੦੭ ॥

ਸੁੰਠ ਸੁਹਾਗਾ ਫੇਨ ਅਹਿ ਨਵਸਦਾਰ ਜਲ ਸੰਗ ।
ਸਰਬ ਦਦ੍ਰ ਕਾ ਨਾਸ ਹੁਇ ਤਨ ਸੁੰਦਰ ਹੁਇ ਰੰਗ ॥੩੦੮॥

੧੬੬੨–ਸੁੰਢ, ਸੁਹਾਗਾ, ਅਫੀਮ ਤੇ ਨੌਸ਼ਾਦਰ ਜਲ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਦਦਰੂ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੩੦੮॥

ਕੱਛ ਦਾਦ ਕੋ–ਦੋਹਰਾ

ਕਸੌਦੀ ਜੜ ਆਮਰੇ ਸੁੰਠੀ ਤੰਦੁਲ ਆਨ ।
ਲੇਪ ਨੀਰ ਨਵ ਦਿਨ ਕਰੋ ਕਾਛ ਦਾਦ ਸਭ ਹਾਨ ॥੩੦੯॥

੧੬੬੩–ਕਸੌਂਦੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਆਵਲੇ, ਸੁੰਢ ਤੇ ਚੌਲ ਜਲ ਨਾਲ ੯ ਦਿਨ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕੱਛ ਦਾਦ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੩੦੯॥

ਕਨੇਰ ਪਤ੍ਰ ਕਪਾਸਫਲ ਨਿਸੋਤ ਮਨਸਿਲਾ ਤਾਲ ।
ਲੇਪੋ ਜਲ ਸੋ ਦਿਵਸ ਨਵ ਕਾਛ ਦਾਦ ਕੋ ਕਾਲ ॥੩੧੦॥

ਟੰਕਣ ਕੀਕਰਪਤ੍ਰ ਲੈ ਚੰਪਾ ਫੂਲ ਮੰਗਾਇ ।
ਗੋਮੂਤ੍ਰ ਲਿਪ ਨਵ ਦਿਵਸ ਕਾਛ ਦਾਦ ਸਭ ॥੩੧੧॥

੧੬੬੪–ਕਨੇਰ ਦੇ ਪਤਰੇ, ਕਪਾਹ ਦੇ ਫਲ, ਤ੍ਰਿਵੀ, ਮਨਸਿਲ ਤੇ ਹੜਤਾਲ ਵਰਕੀਆ ਜਲ ਨਾਲ ੯ ਦਿਨ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕੱਛ ਦਾਧ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੩੧੦॥

੧੬੬੫–ਸੁਹਾਗਾ, ਕਿਕ੍ਰ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ਤੇ ਚੰਬੇ ਦੇ ਫੁਲ ਗਊਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ੯ ਦਿਨ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਛ ਦੀ ਦਾਦ ਜਾਵੇ ॥੩੧੧॥

ਨੀਂਬ ਚਿਤ੍ਰ ਛਾਲ ਦੁਇ ਏਲਾ ਰਜਨੀ ਦੋਇ ।
ਬਾਂਸੇ ਰਸ ਨਵ ਦਿਨ ਲਿਪੋ ਕਾਛ ਦਾਦ ਨਾ ਹੋਇ ॥੩੧੨॥

੧੬੬੬–ਨਿੰਮ ਦੀ ਛਿਲ, ਚਿਤਰੇ ਦੀ ਛਿਲ, ਲਾਚੀ ਤੇ ਦੋਨੋਂ ਹਲਧੀਆਂ ਬਾਂਸੇ ਦੇ ਰਸਲਾਲ ੯ ਦਿਨ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਛ ਦੀ ਦਦਰੂ ਜਾਵੇ ॥੩੧੨॥

ਸਰਬ ਦਦ੍ਰ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਤੁਰਸ ਤਕ੍ਰ ਮੂਲੀ ਤੁਖਮ ਸਾੜਾ ਕਰ ਦਿਨ ਸਾਤ।
ਇਮਹੀ ਏਲੋਂ ਬੀਜਕਾ ਸਰਬ ਦਾਦ ਕੇ ਘਾਤ ॥੩੧੩॥

੧੬੬੭–ਖੱਟੀ ਲੱਸੀ ਵਿਚ ਮੂਲੀ ਦੇ ਬੀਜ ੭ ਦਿਨ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਰੱਖੇ. ਜਦ ਸਾੜਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਲਾਵੇ, ਅਰ:–

੧੬੬੮–ਖੱਟੀ ਲੱਸੀ ਵਿੱਚ ਏਲੋਂ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਦਾ ਸਾੜਾ ਕਰਕੇ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਦਦਰੂ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੩੧੩।

ਪਾਮ ਕੁਸ਼ਟ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਪਾਰਦ ਗੰਧਕ ਤੁਥ ਹੀ ਟੰਕ ਟੰਕ ਏ ਤੀਨ।
ਭਾੜਤਨਾਬਾਲੂ ਗਹੋ ਇਕ ਸਿਰਸਾਹੀ ਚੀਨ ॥੩੧੪॥
ਤਾਰਾਮੀਰਾ ਤੇਲ ਲੈ ਪਾਂਚ ਜੁ ਪਲ ਸਭ ਮੇਲ।
ਸਰਬ ਪੀਸ ਘਸ ਮਸਲ ਤਨ ਧੂਪ ਬੈਠ ਕਰਿ ਕੇਲ ॥੩੧੫॥
ਗੋਬਰ ਮਹਿਖੀ ਮਰਦ ਕੈ ਸੀਤਲ ਪਾਨੀ ਨ੍ਹਾਇ।
ਮਿਟਤ ਪਾਮ ਸਭ ਕੁਸ਼ਟ ਹੀ ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਕਰਵਾਇ ॥੩੧੬॥

੧੬੬੯–ਪਾਰਾ, ਗੰਧਕ ਤੇ ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਟੰਕ ਟੰਕ ਅਰਥਾਤ ੪-੪ ਮਾਸੇ, ਭੱਠੀ ਦਾ ੨। ਤੋਲੇ, ਤਾਰੇ ਮੀਰੇ ਦਾ ਤੇਲ ੫ ਪਲ (੨੦ ਤੋਲੇ) ਲੈ ਕੇ ਸਭਨਾ ਨੂੰ ਪੀਹੇ ਅਰ ਤੇਲ ਵਿੱਚ ਮਸਲਕੇ ਧੁੱਪੇ ਬੈਠਕੇ ਸਰੀਰ ਪਰ ਮਲੇ। ਪਿਛੋਂ ਮਹੀਂ ਦਾ ਗੋਹਾ ਮਲਕੇ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਪਾਮ ਕਸ਼ਟ ਆਦਿ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ, ਇਸਤਰਾਂ ੭ ਦਿਨ ਮਲੇ ਔਰ ਨਹਾਵੇ ।੩੧੪ ਤੋਂ ੩੧੬॥

(ਵੈਦ ਜੀਵਨਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਰਸਵਤ ਮਨਸਿਲ ਪਾਰਦੰ ਜੁਗ ਜੀਰਾ ਨਿਸ ਦੋਇ।
ਸੰਧੂਰ ਆਜਜ ਗੋ ਲੇਪ ਕਰ ਪਾਂਮ ਖਾਜ ਨਹਿ ਹੋਇ ॥੩੧੭॥

੧੬੭੦–ਰਸੌਂਤ, ਮਨਸਿਲ, ਪਾਰਾ, ਦੋਨੋਂ ਜੀਰੇ, ਦੋਨੋਂ ਹਲਦੀਆਂ ਤੇ ਸੰਧੂਰ ਗੋਕੇ ਘਿਓ ਨਾਲ ਲੇਪੇ ਤਾਂ ਪਾਂਮ ਅਰ ਖੁਰਕਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੩੧੭॥

ਕੁਸ਼ਟ ਦੂਬ ਸੇਂਧਵ ਹਰੜ ਬੀਜ ਪਮਾੜ ਪਿਸਾਇ।
ਦਧਿ ਕਾਂਜੀ ਦਿਨ ਤੀਨ ਲਿਪ ਪਾਂਮ ਰੋਗ ਸਬ ਜਾਇ ॥੩੧੮॥

੧੬੭੧–ਕੁੱਠ, ਖੱਬਲ, ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਹਰੜ, ਪਨਵਾੜ ਬੀਜ (ਏਲੋਂ ਦੇ ਦਾਣੇ) ਪੀਹਕੇ ਦਹੀਂ ਯਾਂ ਕਾਂਜੀ ਨਾਲ ੩ ਦਿਨ ਲਗਾਵੇ ਤਾ ਪਾਂਮ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੩੧੮॥

ਹਰੜ ਬਾਵਚੀ ਏੜਗਜ ਕਾਲਮੇਖਕਾ ਜਾਨ।
ਚੰਦਨ ਮਰਚਾਂ ਤਕ੍ਰ ਸੋ ਲੇਪੁ ਪਾਂਮ ਕੀ ਹਾਨ ॥੩੧੯॥

੧੬੭੨–ਹਰੜ, ਬਾਬਚੀ, ਏਲੋਂ, ਮਜੀਠ, ਚੰਦਨ ਤੇ ਮ੍ਰਿਚਾਂ ਲੱਸੀ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਪਾਂਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੩੧੯॥

ਥਿੰਮ ਰੋਗ ਉਪਾਇ–ਸੋਰਠਾ

ਪਲੁਸੋਰਾ ਸੁਭ ਆਨ ਅਧ ਪਲ ਟੰਕਣ ਖਾਰ ਭਨਿ।
ਕਰਖ ਫਟਕੜੀ ਠਾਨਿ ਟੰਕ ਦੋਇ ਗੇਰੂ ਧਰੋ ॥੩੨੦॥
ਲੇਪੁ ਕਰੋ ਜਲ ਸੰਗ ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਵਾ ਚਤੁਰ ਦਸ।
ਰੋਗ ਥਿੰਮ ਕੋ ਭੰਗ ਸਾਚੀ ਬਾਤ ਬਖਾਨ ਇਹ ॥੩੨੧॥

੧੬੭੩—ਸ਼ੋਰਾ ੪ ਤੋਲੇ, ਖਿਲ ਕੀਤਾ ਸੁਹਗਾ ੨ ਤੋਲੇ, ਫਟਕੜੀ ੧ ਤੋਲਾ ਤੇ ਗੇਰੂ ੮ ਮਾਸੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਲ ਨਾਲ ਲੇਪ ੭ ਯਾਂ ੧੪ ਦਿਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਥਿੰਮ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੩੨੦॥੩੨੧॥

ਕਦਲੀ ਪਤ੍ਰਹਿ ਰਾਖ ਨਿਸਾ ਲੇਪੁ ਜਲ ਸੰਗ ਕਰ।
ਥਿੰਮ ਰੋਗੁ ਗਤਿ ਭਾਖ ਦਿਵਸ ਸਾਤ ਨਿਤ ਕੀਜੀਏ ॥੩੨੨॥

੧੬੭੪—ਕੇਲੇ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਭਸਮ ਤੇ ਹਲਧੀ ਜਲ ਨਾਲ ੭ ਦਿਨ ਲੇਪ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਥਿੰਮਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੩੨੨॥

ਦੋਹਰਾ

ਚੰਦਨ ਟੰਕਣ ਲੀਜੀਏ ਮੂਲੀ ਬੀਜ ਕਪੂਰ।
ਅਰਤਾਲਹਿ ਜੰਭੀਰ ਰਸੁ ਲੇਪ ਥਿੰਮ ਕੋ ਚੂਰ ॥੩੨੩॥

੧੬੭੫—ਚੰਦਨ, ਸੁਹਾਗਾ, ਮੂਲੀ ਦੇ ਬੀਜ, ਕਪੂਰ ਤੇ ਹੜਤਾਲ, ਗਲਗਲ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਥਿਮ ਮਿਟਾਵੇ ॥੩੨੩॥

ਨਿੰਬੂ ਰਸ ਸੌਂ ਲੇਪ ਤਨ ਗੰਧਕ ਚੰਦਨ ਆਨ।
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਮਹਿ ਸਾਂਤ ਹ੍ਵੈ ਥਿੰਮ ਰੋਗ ਸਬ ਹਾਨਿ ॥੩੨੪॥

੧੬੭੬–ਗੰਧਕ ਤੇ ਚੰਦਨ ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ ੭ ਦਿਨ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਥਿਮ ਰੋਗ ਜਾਵੇ ॥੩੨੪॥

ਗਾਜਰ ਮੂਲੀ ਸਿਗ੍ਰੂ ਭੰਭੋਲਨ ਕੰਟਕਾਰਿ।
ਇਨਕੇ ਪਤ੍ਰ ਮੂਤ੍ਰ ਸੇ ਲੇਪ ਥਿੰਮ ਕੋ ਟਾਰ ॥੩੨੫॥

੧੬੭੭—ਗਾਜਰ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ, ਮੂਲੀ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ, ਸੁਹਾਵਣੇ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ, ਮਕੋ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ, ਤੇ ਕੰਡਿਆਰੀ ਦੇ ਪਤ੍ਰ ਲੈ ਕੇ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਥਿੰਮਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੩੨੫॥

ਸ੍ਵੇਤ ਸੰਖੀਆ ਸਿਤ ਚੰਦਨ ਦਧਿ ਸੋ ਪੀਸ ਲਗਾਇ॥
ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਥਿੰਮ ਜਾਤ ਹੈ ਸ੍ਵੇਤ ਦਾਗ ਭੀ ਜਾਇ॥੩੨੬॥

੧੬੭੮—ਚਿੱਟਾਸੰਖੀਆ ਤੇ ਚੰਦਨਬੂਰ ਦਹੀਂ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਲਗਾਵੇ ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਥਿੰਮ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ਅਰ ਚਿੱਟੇ ਦਾਗ ਭੀ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੩੨੬॥

ਅਥ ਚਰਮਦਲ, ਚੰਬਲ, ਗਜ ਚਰਮ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਸਿੰਧੂਰ ਜੰਗਾਲ ਪਾਰਾਗਹੇ ਟੰਕਣ ਕੁਠ ਕੰਬੀਲ।
ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਸਮ ਬਜਨ ਪੀਸੀ ਭਾਂਜਨ ਮੀਲ ॥੩੨੭॥
ਸਬਤੇ ਦੂਗਨਾ ਆਜ ਗੋ ਨੀਂਬ ਲਕੁਟਿ ਸੁਭ ਆਨ।
ਪਾਇ ਕੜਾਹੀ ਰਗੜੀਏ ਦਿਵਸ ਸਾਤ ਮਨ ਠਾਨ ॥੩੨੮॥
ਚੰਮਲ ਪਰ ਗਜ ਚਰਮ ਪਰ ਦਲ ਚਰਮਹਿ ਪਰ ਲਾਇ।
ਮਿਟਤ ਰੋਗ ਗਜ ਚਰਮ ਕਾ ਚੰਮਲ ਦੂਰ ਪਰਾਇ ॥੩੨੯॥

੧੬੭੯-ਸੰਧੂਰ, ਜੰਗਾਲ, ਪਾਰਾ, ਸੁਹਾਗਾ, ਕੁਠ, ਕਬੀਲਾ ਤੇ ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ਸਮਾਨ ਭਾਗ ਲੈ ਕੇ ਪੀਹ; ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਸਭਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਦੂਨਾ ਗੌਕਾ ਘਿਉ ਪਾਕੇ ਨਿੰਮ ਦੀ ਲੱਕੜੀ ਨਾਲ ਕੜਾਹੀ ਵਿਚ ੭ ਦਿਨ ਰਗੜੇ। ਫਿਰ ਚੰਮਲ, ਗਜ ਚਰਮ ਅਰ ਚਰਮ ਦਲ ਪਰ ਲਗਾਵੇ ਤਾਂ ਉਕਤ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੩੨੭ ਤੋਂ ੩੨੯॥

ਖਰੜ ਭਸਮ ਪੰਚ ਟੰਕ ਲੈ ਮਿਰਚ ਪਈਸਾ ਏਕ।
ਪੈਸਾ ਭਰ ਕਥ ਸ੍ਵੇਤ ਹੀ ਪੀਸੀ ਭਾਂਜਨ ਟੇਕ ॥੩੩੦॥
ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਦੀਜੀਏ ਮਾਸੇ ਸਾਤ ਪ੍ਰਮਾਨ।
ਸਰਬ ਪੀਸ ਛਾਨੋ ਬਸਨ ਰਾਖੋ ਭਾਂਜਨ ਠਾਨ ॥੩੩੧॥
ਘਸੋ ਏਰਣੇ ਸੰਗ ਹੀ ਚੰਮਲ ਗਜ ਕਾ ਚਰਮ।
ਨਿਕਸੈ ਲੋਹੂ ਘ੍ਰਿਤ ਮਲੋ ਗੋਕਾ ਜਾਕਾ ਮਰਮ ॥੩੩੨॥
ਊਪਰ ਚੂਰਨ ਧੂੜੀਏ ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਲੌ ਜਾਨ।
ਚੰਮਲ ਗਜ ਕਾ ਚਰਮ ਹੀ ਚਰਮਦਲਹਿ ਕੀ ਹਾਨ ॥੩੩੩॥

੧੬੮੦—ਤੱਪੜ ਦੀ ਸੁਆਹ ੫ ਟੰਕ, ਮਿਰਚ ੧ ਪੈਸਾ ਭਰ, ਚਿੱਟੀ ਕੱਥ ੧ ਪੈਸਾ ਭਰ ਤੇ ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ੭ ਮਾਸੇ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਪੀਹਕੇ ਕੱਪੜਛਾਣ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਰੱਖੇ। ਫਿਰ ਏਰਣੇ ਗੋਹੇ ਨਾਲ ਚੰਮਲ,ਗਜ ਚਰਮ ਆਦਿ ਘਿਸਾਵੇ, ਜਦ ਲੋਹੂ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ ਤਾਂ ਉਪਰ ਇਹ ਚੂਰਣ ਧੂੜੇ ੭ ਦਿਨ ਤੱਕ ਉਕਤ ਸਭ

ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ । ਪ੍ਰੀਖਜਕ ਦਵਾਈ ਹੈ ॥੩੩੦ ਤੋਂ ੩੩੩॥

ਲੂਤ ਉਪਾਇ (ਅਤ੍ਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਹਰੜ ਅੰਕੋਲ ਨਿੰਬ ਕੇ ਪਾਤ । ਗ੍ਰਹਕਾ ਧੂਮ ਜਰਣ ਸਿਤ ਘਾਤ ।
ਗੋਮੂਤ੍ਰ ਸੋ ਲੇਪੋ ਪੀਸ । ਲੂਤ ਰੋਗ ਸਭ ਜਾਵਤ ਖੀਸ ॥੩੩੪॥

੧੬੮੧—ਹਰੜ,‡ਢੇਰਾ ਬ੍ਰਿਛ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਘਰ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਤੇ ਚਿੱਟਾ ਜੀਰਾ ਗਊ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਲੇਪ ਲਗਾਵੇ ਤਾਂ ਲੂਤ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੩੩੪॥

ਦੋਹਰਾ

ਯਸਟੀ ਮਧੁਕ ਸਾਰ ਕੁਟਿ ਕਰੰਜ ਬੀਜ ਤ੍ਰਿਯ ਜਾਤ।
ਸੇਂਧਾ ਮਨਸਿਲ ਤਗਰ ਲੈ ਸਿੰਦਬਾਰ ਸਮ ਘਾਤ ॥੩੩੫॥
ਗੋਮੂਤ੍ਰ ਸੰਗ ਪਾਨ ਕਰ ਨਾਸ ਕਰਤ ਸਭ ਲੂਤ।
ਸਿਰਸ ਲੇਪਿਯੋ ਮੂਤ ਗੋ ਲੂਤ ਮਿਟਤ ਅਦਭੂਤ ॥੩੩੬॥

੧੬੮੨—ਮੁਲੱਠੀ, ਮਹੂਏ ਦੀ ਗਿਰੀ, ਕੁੱਠ, ਮੀਚਕੇ ਦੇ ਬੀਜ, ਤ੍ਰਿਯ ਜਾਤ (ਦਾਰਚੀਨੀ, ਲਾਚੀ, ਤਜਪੱਤ੍ਰ) ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਮਨਸਿਲ, ਤਗਰ ਅਰ ਸੰਭਾਲੂ ਬਰੀਕ ਪੀਹਕੇ ਗਊਮੂਤ ਨਾਲ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਲੂਤ, ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ।

੧੬੮੩—ਸਰੀਂਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਗਊਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਲੂਤ ਜਾਵ ॥੩੩੫॥੩੩੮॥

(ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਉਤਪਲ ਚੰਦਨ ਮਨਸਿਲਾ ਕੁਸ਼ਟ ਜੀਵੰਤੀ ਸੁੰਠ ।
ਪਾਟਲ ਬ੍ਰਹਮਦੰਡੀ ਤਗਰ ਮਦਨ ਫਲਾ ਬਿਲਗੁੰਠ ॥੩੩੭॥
ਨਿਰਗੁੰਡੀ ਨਖ ਬਤਸੰ ਬਰਣਾ ਤੁਚ ਜਲ ਪੀਸ।
ਲੇਪ ਕਰੋ ਨਿਤ ਚਤਰ ਨਰ ਬਾਤ ਲੂਤ ਸਬ ਖੀਸ ॥੩੩੮॥

੧੬੮੪—ਕਮਲ, ਚੰਦਨ, ਮਨਸਿਲ, ਕੁੱਠ, ਜੀਵੰਤੀ (ਡੋਡੀ ਬੂਟੀ ਯਾਂ ਹਰੜ ਦੀ ਛਿੱਲ) ਸੁੰਢ, ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਬ੍ਰਹਮਡੰਡੀ, ਤਗਰ, ਰਾੜਾ, ਬਿੱਲਗਿਰੀ, ਸੰਭਾਲੂ, ਨਖੂ, ਇੰਦ੍ਰਜੌਂ ਤੇ ਬਰਨੇ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਵਾਯੂ ਦੀ ਲੂਤ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੩੩੭॥੩੩੮॥

ਚੰਦਨ ਉਤਪਲ ਰੇਣਕਾ ਘਨ ਲਾਂਗਲਿ ਮਧੁ ਯਸਟਿ ।
ਸੁੰਠਿ ਕਸੁੰਭਾ ਬਾਲਕੰ ਜਲ ਲਿਪ ਲੂਤਾ ਸੁਸਟ ॥੩੩੯॥

---

‡ਢੇਰਾ ਬ੍ਰਿਛ ਬਣ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਭਾਵ ਪਕਾਸ਼

੧੬੮੫—ਚੰਦਨ,ਕਮਲ,ਸੰਭਾਲੂ ਦੇ ਬੀਜ, ਮੋਥਾ, ਕਲਾਹਾਰੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ (ਕੁੱਠ), ਮੁਲੱਠੀ, ਸੁੰਢ, ਕਸੁੰਭਾ ਤੇ ਮੁਸ਼ਕਬਾਲਾ ਲੈ ਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਭੋ ਲੂਤ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੩੩੯॥

ਬੰਨਿ ਸਾਰਵਾ ਬਰਣ ਤੁਚ ਨਾਗ ਪੁਖਿਪ ਬਚ ਪਾਠ।
ਲਾਸੂੜਾ ਫਲ ਬੰਸ਼ ਤੁਚ ਜਲ ਸੋ ਲੇਪ ਜੁ ਮਾਠ ॥ ੩੪੦ ॥
ਕਫ ਲੂਤਾ ਸਭ ਜਾਤ ਮਿਟ ਕਹੇ ਤੀਨ ਏ ਯੋਗ।
ਬਾਤ ਪਿਤ ਕੇ ਲਖੇ ਕਫ ਦੂਰ ਗਵਾਵਤ ਰੋਗ॥ ੩੪੧ ॥

੧੬੮੬-ਚਿਤ੍ਰਾ, ਉਸ਼ਬਾ, ਬਰੂਨੇ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਨਾਗਕੇਸਰ, ਵਚ, ਪਾਠਾ, ਲਸੂੜੇ ਦੇ ਫਲ ਤੇ ਬਾਂਸ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਜਲ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਫ ਦੀ ਲੂਤ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਯੋਗ ਰਸਰਤ-ਨਾਕਰ ਦੇ ਹਨ, ਬਾਤ ਪਿੱਤ ਅਰ ਕਫ ਸਭ ਦੇ ਰੋਗ ਦੂਰ ਕਰਨਹਾਰੇ ਇਹ ਲੇਪ ਹਨ ॥੩੪੦॥੩੪੧॥

ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਲੂਤ--ਦੋਹਰਾ

ਨਰ ਮੂਤਰ ਸਰਪਾਂਖਿ ਹੀ ਘਸੀ ਲੇਪ ਕਰ ਅੰਗ।
ਤੀਨ ਦੋਖ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਕੀ ਲੂਤ ਮਿਟਤ ਸਰਬੰਗ ॥ ੩੪੨ ॥

੧੬੮੭—ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਸਰਫੋਂਕਾ ਘਿਸਾਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਦੀ ਲੂਤ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੩੪੨॥

ਅਠਾਰਾਂ ਕੁਸ਼ਟਾਂ ਪਰ ਅਰਗ੍ਵਧਾਦਿ ਕ੍ਵਾਥ(ਅਤ੍ਰਿਆਤ)-ਚੌਪਈ

ਅਰਗਵਧਾ ਧਾਵੇ ਕੇ ਫੂਲ। †ਕਰਣਕਾਰ ਸਰਜਕ ਨਿੰਬ ਮੂਲ।
ਅਰਜਨ ਸਿਗ੍ਰ ਕੁਟਜ ਕਦੰਬਾਖਦਰ ਫਾਲਸਾ ਮੂਰਬਾ ਅੰਬ ॥ ੩੪੩ ॥
ਅਸਟ ਬਿਸੇਖੰ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰ ਦੇਇ ਘ੍ਰਿਤ ਕੇ ਸੰਗ ਜੁ ਪੀਵਨ ਤੇਹ।
ਕੁਸ਼ਟ ਅਠਾਰਾਂ ਜਾਵਤ ਸਹੀ॥ਅਤ੍ਰੇ ਰਿਖ ਨੇ ਇਹ ਬਿਧ ਕਹੀ ॥ ੩੪੪ ॥

੧੬੮੮—ਅੰਮਲਤਾਸ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਧਾਵੇ ਦੇ ਫੁੱਲ, †ਕਰਣਿਕਾਰ ਦੇ ਫੁੱਲ ਪੀਲੇ ਸਾਲ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਨਿੰਮ ਜੜ੍ਹ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਕਊ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਸੁਹਾਂਵਣੇ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਇੰਦ੍ਰਜੌਂ, ਕਦੰਬ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਫਾਲਸਾ, ਮਰੋੜਫਲੀ ਤੇ ਅੰਬ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਛਿਲ, ਇਕ ਸਮਾਨ ਲੈਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ ਜਦ ਸੜਕੇ ਅੱਠਵਾਂ ਹਿਸਾ ਜਲ ਬਾਕੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਘਿਉ ਪਾਕੇ ਕੋਸਾ ੨ ਪਿਲਾਵੇ, ਇਹ ਅਠਾਰਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕੁਸ਼ਟ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ, ਇਹ ਅਤ੍ਰਿਜ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ॥੩੪੩॥੩੪੪॥

---

†ਕਰਣਿਕਾਰ—ਅੰਮਲਤਾਸ ਦਾ ਹੀ ਭਦ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਪੱਤੇ ਢਕ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਲੰਮੇ ਤੇ ਚੌੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਫੁਲ ਲਾਲ ਤੇ ਉਪਰ ਫਲੀ ਤੇ ਉਪਰ ਫਲੀ ਲੰਮੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।

ਸਰਬ ਕੁਸ਼ਟ ਪੰਚ ਨਿੰਮਾਂਦੀ ਚੂਰਣ (ਯੋਗ ਚਿੰਤਾਮਣੀ ਮਤਾਤ)

ਪੰਚਾਂਗ ਨਿੰਬ ਪੰਚ ਦਸ ਪਲਾ। ਲੋਹਾ ਭਸਮ ਹਰੜੇ ਛਿਲ ਭਲਾ।
ਚਕ੍ਰ ਮਰਦ ਚਿਤ੍ਰਕ ਭਲਾਤ। ਬਾਈਭੜਿੰਗ ਸਰਕਰਾ ਘਾਤ ॥੩੪੫॥
ਪੀਪਰਿਸੁੰਠਿ ਮਰਚ ਲੈ ਨਿਸਾ। ਧਾਤ੍ਰੀ ਫਲੁ ਵਾਕੁਚਿ ਤਿਹ ਧਸਾ।
ਕ੍ਰਿਤ ਮਾਲਕਿ ਗੋਖਰੁ ਸਭਿ ਜਾਨ। ਇਕ ਇਕ ਪਲ ਸਭ ਹੀ ਸੁਭਠਾਨ॥੩੪੬॥
ਸਰਬ ਪੀਸਕੈ ਚੂਰਨ ਕਰੋ। ਭ੍ਰਿੰਦਰਾਜ ਰਸੂ ਭਾਵਨ ਧਰੋ।
ਅਸਟ ਬਿਸੇਖ ਖਦਿਰਕਰ ਕ੍ਵਾਥ। ਤਾਂਕੀ ਭਾਵਨ ਦੇਵੋ ਸਾਥ ॥੩੪੭॥
ਖਦਿਰ ਤੋਹਿ ਵਾਂ ਸਰਪਿਖ ਨੀਰ। ਕਰਖ ਮਾਨ ਇਕ ਨਿਤਦੋ ਬੀਰ।
ਪੰਚ ਨਿੰਬ ਚੂਰਨ ਏ ਜਾਨ। ਸਰਬ ਕੁਸ਼ਟ ਕੀ ਕਰਤਾ ਹਾਨ ॥੩੪੮॥

੧੬੮੯–ਨਿਮ ਦਾ ਪੰਚਾਂਗ--(ਫਲ, ਫੁਲ, ਪੱਤੇ, ਜੜ, ਛਿਲ,) ਇਹ ਸਭ ੬੦ ਤੋਲੇ, ਮ੍ਰਿਤਲੋਹਾ, ਹਰੜਾਂ ਦੀ ਛਿਲ, ਏਲੋਂ ਦੇਦਾਣ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਭਿਲਾਵੇ, ਬਾਇਵੜਿਗ, ਖੰਡ, ਮਘ, ਸੁੰਢ, ਮ੍ਰਿਚ, ਹਲਦੀ, ਆਵਲੇ, ਬਾਵਚੀ, ਅੰਮਲਤਾਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਤੇ ਭਖੜਾ ਇਹ ਸਭੋ ੪-੪ ਤੋਲੇ ਲੈ ਕੇ ਪੀਹਕੇ ਚੂਰਣ ਕਰੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਭੰਗਾਰੇ ਦੇ ਰਸ ਦੀਆਂ ੨੧ ਪੁਠਾਂ ਦੇਵੇ ਫਿਰ ਖੈਰ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਜਦ ਪਾਣੀ ਸੜਕੇ ਅਠਵਾਂ ਹਿਸਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਸ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਂ ਬੀ ਦੇਵੇ। ਫਿਰ ਤਿਆਰ ਹੋਯਾ ਚੂਰਣ, ਖੈਰਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ, ਯਾ ਘਿਉ ਨਾਲ, ਅਥਵਾ ਜਲ ਨਾਲ ੧ ਤੋਲਾ ਖਾਯਾ ਕਰੇ। ਤਾਂ ਇਹ "ਪੰਜਨਿੰਮਾਦਿ ਚੂਰਣ" ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਕੁਸ਼ਟ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੩੪੫ ਤੋਂ ੩੪੮॥

ਕੁਸ਼ਟ ਦੇ ਪੱਥ

ਪਾਖ ਪਾਖ ਮਹਿ ਛਰਦ ਜੁ ਕਰੈ। ਮਾਸ ਮਾਸ ਮਹਿ ਰੇਚਨ ਧਰੈ।
ਤ੍ਰਿਕ ਤ੍ਰਿਕ ਮਾਸੇ ਨਾਵਨ ਦੇਇ। ਖਟਖਟ ਮਾਸਹਿਰੁਧਰ ਕਢੇਇ ॥੩੪੯॥

ਦ੍ਵੈਯਾ ਛੰਦ

ਲੇਪਨਿ ਸਰਪਿ ਜੁ ਜੀਰਨਿ ਮੁਗਦਾ ਅਖਿਤ ਕਨਕ ਮਸੂਰਾ।
ਯਵ ਮਾਖਿਨ ਚਣਕਾ ਨਿੰਬ ਲਸਨੰ ਚਿਤ੍ਰਕ ਤੈਲ ਕਪੂਰਾ।
ਇਟਸਿਟ ਏਲੋਂ ਮੂਤਰ ਗੋਖਰ ਉਸਟਰ ਮਹਿਖੀ ਜਾਨੋ।
ਏਰੰਡ ਤੋਰੀ ਖਦਰ ਜਾਇਫਲ ਚੰਦਨ ਪੱਥ ਬਖਾਨੋ ॥ ੩੫੦ ॥

੧੬੯੦–ਪੰਦਰਾ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਪਿਛੋ ਵਮਨ ਕਰਾਵੇ। ਮਹੀਨੇ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਦਸਤ ਦੇਵੇ, ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਬਾਦ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ। ਛੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਉਪਰੰਤ ਲਹੂ ਕਢਾਯਾ ਕਰੇ ॥੩੪੯॥

ਘੇਉ ਦਾ ਲੇਪਣਾ, ਪੁਰਾਣੇ ਮੂੰਗੀ ਚਾਵਲ, ਕਣਕ, ਮਸਰ, ਜੌਂ, ਸ਼ਹਿਤ, ਛੋਲੇ, ਨਿੰਮ, ਲਸਨ,

ਚਿਤ੍ਰਾ, ਤੇਲ, ਕਪੂਰ, ਇਟਸਿਟ, ਏਲੌਂ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਗਊ, ਗਧੀ, ਊਂਟਨੀ, ਅਰ ਮਹੀਂ ਦਾ ਮੂਤ੍ਰ, ਅਰਿੰਡ, ਤੋਰੀਆਂ, ਕੱਥ, ਜਾਇਫਲ, ਅਰ ਚੰਦਨ ਇਹ ਸਭ ਦੋਖ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋੜ੍ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੱਥ ਖਾਣੇ ਕਹੇ ਗਏ ਹਨ ॥੩੫੦॥

ਕੁਪੱਥ--ਦੋਹਰਾ

ਸਦ ਬਯ ਬਾਯ ਬਯਾਮ ਪੁਨਿ ਤਿਲ ਮਾਖਾ ਇਖ ਮਾਸ।
ਦਧਿ ਪਯ ਮਦਯ ਜੁ ਗੁੜ ਸਕਲ ਏ ਕੁਪਥ ਕੁਸ਼ਟ ਭਾਸ॥ ੩੫੧ ॥

੧੬੯੧—ਪਸੀਨਾ, ਇਸਤ੍ਰੀਸੰਗ, ਕਸਰਤ, ਤਿਲ, ਮਾਂਹ, ਗੰਨਾ, ਮਾਂਸ, ਦਹੀਂ, ਦੁੱਧ, ਸ਼ਰਾਬ ਅਰ ਗੁੜ ਇਹ ਸਭ ਕੁਪੱਥ ਹਨ, ਨਾ ਖਾਵੇ ॥੩੫੧॥

ਅਥ ਅਗਨਿ ਦਗਧ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਘ੍ਰਿਤ ਸਿਰਸਾਹੀ ਦਸ ਗਹੇ ਤਾਂਕੋ ਗਰਮ ਕਰਾਇ।
ਪਲ ਇਕ ਮੋਮ ਰਲਾਇ ਲਿਪ ਅਗਨ ਦਗਧ ਮਿਟ ਜਾਇ॥ ੩੫੨॥

੧੬੯੨–ਘਿਉ ੨੨॥ ਤੋਲੇ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ੪ ਤੋਲੇ ਮੋਮ ਮਿਲਾਕੇ ਲਾਵੇ, ਤਾਂ ਅਗਨਿ ਦਗਧਤਾ ਮਿਟੇ। (ਪਰੰਤੂ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਸਰਦੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੋਮ ਆਕੜ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਰੋਗੀ ਬੜੀ ਤਕਲੀਫ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਇਸਤੇ ਬਾਹਰ ਵਿਚਾਰਕੇ ਦਵਾਈ ਲਾਵੇ) (ਅਜੇਹੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਚੂਨਾ ਕਲੀ ਭਿਉਂ ਕੇ ਪਾਣੀ ਨਿਤਾਰਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਮਿਠਾ ਤੇਲ ਪਾਕੇ ਬੋਤਲ ੧ ਘਟੇ ਤਕ ਦੱਬਕੇ ਹਿਲਾਵੇ, ਫਿਰ ਲਾਯਾ ਕਰੇ) ॥੩੫੨॥

(ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)--ਦੋਹਰਾ

ਰੋਕਾ ਸਿੰਗ ਜੁ ਭਸਮ ਕਰ ਕਟਕ ਤੇਲ ਸੋ ਲਾਇ।
ਅਗਨਿ ਦਗਧ ਕੀ ਪੀਰ ਮਿਟ ਤਨ ਕੋ ਅਤਿ ਸੁਖਦਾਇ॥ ੩੫੩ ॥

੧੬੯੩—ਰੋਕਾ ਸਿੰਙ ਸਾੜਕੇ ਉਸਦੀ ਸੁਆਹ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਕੌੜੇ ਤੇਲ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਅੱਗ ਦਾ ਸੜਿਆ ਅਛਾ ਹੋਵੇ ॥੩੫੩॥

ਸਰਬ ਜਾਤ ਕੇ ਰੋਮ ਲੈ ਭਸਮ ਕਰੀਨੈ ਲੇਪ।
ਕਟੁਟ ਤੇਲ ਸੋ ਜਾਨਿਜੋ ਅਗਨਿ ਦਗਧ ਸੰਖੇਪ॥ ੩੫੪ ॥

੧੬੯੪—ਸਭਤਰਾਂ ਰੋਮ ਲੈ ਕੇ ਸਾੜ ਕੇ ਕੌੜੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਅਗਨਿ ਦਗਧ (ਅੱਗ ਦਾ ਸੜਿਆ) ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਵੇ ॥੩੫੪॥

ਦੋਹਰਾ

ਮਹਿਖਾਮਾਖਨ ਦੂਧ ਵਾ ਤਿਲ ਪੀਸੀ ਲਿਪ ਅੰਗ।
ਅਗਿਨ ਦਗਗ ਕੀ ਪੀਰ ਸਬ ਮਿਟਤ ਸੁਖੀ ਸਰਬੰਗ॥ ੩੫੫॥

੧੬੯੫—ਮਹੀਂ ਦੇ ਮੱਖਣ ਵਿਚ ਯਾਂ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਤਿਲ ਪੀਹਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਅਗਨ ਦਗਧ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੩੫੫॥

ਕੰਬਲ ਭਸਮ ਕਰਾਇਕੈ ਕਟੁਕ ਤੇਲ ਸੋ ਲਾਇ।
ਅਗਨਿ ਦਗਧ ਦੁਖ ਜਾਤ ਹੈ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਭਾਇ ॥ ੩੫੬ ॥

੧੬੯੬—ਭੂਰਾ ਸਾੜਕੇ ਕੌੜੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਲਾਵੇ ਤਾਂਬੀ ਅਗਨਿ ਦਗਧ ਦਾ ਦੁੱਖ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੩੫੬॥

ਸੋਰਠਾ

ਧਾਵੇ ਫੂਲ ਜਰਾਇ ਕਟੁਕ ਤੇਲ ਸੋ ਲੇਪਿਯੋ।
ਅਗਿਨ ਦਗਧ ਮਿਟ ਜਾਏ ਸਾਚੀਬਾਤ ਜੁ ਮੇਘਭਨਿ ॥ ੩੫੭ ॥

੧੬੯੭—ਧਾਵਿਆਂ ਦੇ ਫੁੱਲ ਸਾੜਕੇ ਕੌੜੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਅਗਨਿ ਦਗਧ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਦੇਵੇ ॥੩੫੭॥

ਅਥ ਸੀਤ ਪਿਤੋਦਰਦਿ (ਛਪਾਕੀ) ਨਿਦਾਨ--ਦੋਹਰਾ

ਸੀਤਲ ਬਾਤ ਸਪਰਸਤੇ ਕੁਪੈ ਜੁ ਕਫ ਪਿਤ ਸੰਗ।
ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਹੋਤ ਹੈ ਜਾਨੋ ਸਰਬ ਜੁ ਅੰਗ ॥੩੫੮॥

ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਦੇ ਲਗਣੇ ਤੇ ਕਫ ਪਿਤ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਕੁਪਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਲਿਖੀ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਯਾ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਖੇ ਤਕਲੀਫ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ॥੩੫੮॥

ਪੂਰਬ ਰੂਪ—ਦੋਹਰਾ

ਮੋਹੁ ਸਾਦ ਅੰਗ ਗੌਰਵੰ ਤ੍ਰਿਖਾ ਅਰੁਚਿ ਦ੍ਰਿਗ ਲਾਲ।
ਤਾਕੇ ਪੂਰਬ ਰੂਪ ਇਹ ਮਾਧਵ ਮਾਹਿ ਬਿਸਾਲ ॥੩੫੯॥

ਚੌਪਈ

ਲ਼ਰਨ ਪਿਪੀਲਹਿ ਤਾਂ ਸਮ ਸੋਜ। ਕੰਡੂ ਤੋਹ ਦਾਹ ਬਮਿ ਖੋਜ।
ਜੁਰ ਲਛਣ ਉਦਰਦਿ ਕਹਾਇ। ਸੀਤ ਪਿਤ ਭੀ ਕਹਤੇ ਜਾਇ ॥੩੬੦॥
ਬਾਤ ਅਧਿਕ ਤੇ ਸੀਤਹਿ ਪਿਤ। ਕਫਅਧਿਕਹਿ ਤੇ ਉਦਰਦਿਮਿਤ।
ਊਚਾ ਮੰਡਲਰਕਤ ਜੁ ਖਾਜ। ਸੀਤਲ ਕਫਤੇ ਉਦਰਦਿਰਾਜ ॥੩੬੧॥

ਦੋਹਰਾ

ਸੀਤਲ ਜਲ ਮੇ ਪਰਸਤੇ ਸੀਤ ਖਾਲ ਅਤਿ ਹੋਇ।
ਨਿਕਸੈ ਧਫੜੀ ਅੰਗ ਮੇ ਕਹਤ ਮੇਘ ਲਖਿ ਸੋਇ ॥੩੬੨॥

ਮੋਹ, ਗਿਲਾਨੀ, ਅੰਗ ਭਾਰੀ, ਪਿਆਸ, ਅਰੁਚੀ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਰੰਗਤ ਲਾਲ, ਤਿਸਦਾ ਇਹ ਪੂਰਬ ਰੂਪ ਹੈ, ਹੋਰ ਅਧਿਕਮਾਧਵ ਵਿਚੋਂ ਦੇਖੋ ॥੩੫੯॥

ਜਿਸਤਰਾਂ †ਕੀੜੀਆਂ ਲੜਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਦੀ ਸੋਜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਖੁਰਕ, ਚੋਭਾਂ, ਸੜਨ, ਕੈ, ਜ੍ਵਰ ਦੇ ਲਛਣਾਂ ਸਮਾਨ ਉਦਰਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਸੀਤ ਪਿੱਤੀ ਬੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ॥੩੬੦॥

ਵਾਯੂ ਦੀ ਅਧਿਕਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੀਤਪਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਜੇ ਕਫ ਅਧਿਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਦਰਦਿ (ਛਪਾਕੀ) ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਚੇ ਗੋਲ ਚਕਿੱਤੇ, ਲਾਲ ਲਾਲ, ਖੁਰਕ ਸੰਯੁਕਤ, ਸੀਤ ਤੇ ਕਫ ਤੇ ਕੁਪਿਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸਤਰਾਂ ਉਦਰਦਿ (ਛਪਾਕੀ) ਹੁੰਦੀ ਹੈ ॥੩੬੧॥

ਠੰਢੇ ਜਲ ਦੇ ਸਪਰਸ ਤੇ ਅਰ ਸੀਤਕਾਲ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਧਫੜੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ । ਇਸਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਛਪਾਕੀ, ਕਾਹਣ ਤੇ ਧਫੜੀ ਆਦਿ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ॥੩੬੨॥

ਸੀਤ ਪਿਤੋਦਰਦਿ ਦਾ ਭੇਦ ਛਪਾਕੀ ਹੈ, ਤਿਸਦਾ ਲੱਛਣ

ਊਚੇ ਧਫੜ ਰਕਤ ਅਤਿ ਮੰਡਲ ਕੰਡੂ ਲਾਲ।
ਕੋਠ ਕਹਯੋ ਇਸਨਾਮ ਹੈ ਛੀਪਾਕੀ ਇਹ ਭਾਲ ॥੩੬੩॥

ਉਚੇ ਉਚੇ ਧੱਫੜ ਅਤਯੰਤ ਲਾਲ ਲਾਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਖੁਰਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸਦਾ ਨਾਮ 'ਕੋਠ' ਅਤੇ 'ਛਪਾਕੀ' ਆਖਦੇ ਹਨ ॥੩੬੩॥

ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਆਨ ਜਵਾਨੀ ਧੂਪ ਦੇ ਕੰਬਲ ਰਕਤ ਉਢਾਇ।
ਧਫੜ ਛਿਪਾਕੀ ਜਾਤਿ ਹੈ ਮੇਘੋ ਦਈ ਬਤਾਇ ॥੩੬੪॥

੧੬੯੮—ਜਵਾਇਣ ਲੈ ਕੇ ‡ਧੂਣੀ ਦੇਵੇ, ਪਿਛੋਂ ਲਾਲ ਕੰਬਲ ਉਪਰ ਦੇ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਧੱਫੜ, ਛਪਾਕੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥੩੬੪॥

ਗੇਰੂ ਹਲਦ ਮਰਚ ਲੈ ਅਰ ਮਜੀਠ ਬ੍ਰਿਖ ਪਾਇ।
ਸਹਿਤ ਸੰਗ ਚਾਟਨ ਕਰੇ ਧਫੜੀ ਸਕਲ ਮਿਟਾਇ॥ ੩੬੫ ॥

੧੬੯੯—ਗੇਰੂ, ਹਲਧੀ, ਮਿਰਚਾਂ, ਮਜੀਠ ਤੇ ਬਾਂਸਾ ਪੀਹਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਚੱਟੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਧਫੜੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ਹੈ ॥੩੬੫ ॥

ਨਿਸਾ ਦੋਇ ਮਰਚਾਂ ਗਹੋ ਗੇਰੂ ਬਾਵਚਿ ਲੇਇ।
ਕਾਲਮੇਖਕਾ ਤੀਨ ਫਲ ਚੂਰਨ ਕੂਟ ਕਰੇਇ ॥ ੩੬੬ ॥
ਕਰਖ ਏਖ ਜਲ ਭੇਂਮ ਕੈ ਨਿਸ ਕੋ ਰਾਖੇ ਸੋਇ।
ਪ੍ਰਾਤ ਨਿਤਾਰੀ ਜਲ ਗਹੋ ਮਧੁ ਤਾਂ ਮੈ ਲੈ ਢੋਇ ॥੩੬੭ ॥

---

†ਧਮੋੜੀਆਂ ਅਰਥ ਯਥਾਰਥ ਹੈ।
‡ਧੂੰਣੀ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਇਸੇ ਅਧ੍ਯਾਸ ਦੇ ਨੰ: ੧੬੨੯ ਵਿਚ ਦੇਖੋ।

ਤਾਕੋ ਪੀਵੇ ਸਾਤ ਦਿਨ ਰਹਜੋ ਫੋਕ ਮਲ ਅੰਗ।
ਧਫਰੀ ਮਿਟੈ ਸਰੀਰ ਕੀ ਸਭ ਬ੍ਰਿਣ ਮਿਟਤ ਫਿਰੰਗ ॥ ੩੬੮ ॥

੧੭੦੦—ਦੋਨੋਂ ਹਲਧੀਆਂ, ਮਿਰਚਾਂ, ਗੇਰੂ, ਬਾਵਚੀ, ਮੰਜੀਠ ਤੇ ਤ੍ਰਿਫਲਾ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਆਵਲੇ) ਲੈ ਕੇ ਕੁੱਟਕੇ ਚੂਰਣ ਕਰੇ ਅਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਥੋੜੇ ਜਲ ਵਿੱਚ ਭੇਉਂ ਦੇਵੇ, ਦਿਨੇ ਨਿਤਾਰਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਕੇ ਪੀਵੇ। ਇਸਤਰਾਂ ੭ ਦਿਨ ਕਰੇ। ਬਾਕੀ ਫਗ ਰਿਹਾ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਮਲੇ, ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਪਿਛੋਂ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ (ਛਪਾਕੀ) ਧਫੜੀ, ਅਰ ਆਤਸ਼ਕ ਆਦਿ ਦੇ ਫੋੜੇ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥੩੬੬ ਤੋਂ ੩੬੮॥

ਉਦਰਦਿ (ਛਪਾਕੀ) ਦੇ ਪੱਥ

ਛਰਦ ਬਿਰੇਚਨ ਅਸ੍ਰਿਗ ਮੋਖਨ ਲੇਪ ਪੁਰਾਨੇ ਸਾਲਾ।
ਮੁਦਰ ਕੁਲਿਥ ਕਰਿ ਕੋਟਕ ਸਿਗ੍ਰ ਦਾੜਮ ਫਲ ਜੁ ਬਿਸਾਲਾ।
ਕਟੁਕ ਤੇਲ ਕਫਪਿਤ ਪਰਹਾਰੀ ਤਪਤ ਨੀਰ ਮਧੁ ਖਾਵੇ।
ਕਟੁਕ ਤਿਕਤ ਕਖਾਇ ਕਹੇ ਸਭ ਪਥ ਜੁ ਏਹ ਦਿਵਾਵੇ॥ ੩੬੯ ॥

੧੭੦੧—ਕੇ, ਦਸਤ, ਫਸਤ ਦਾ ਖੋਲਨਾ. ਲੇਪ, ਪੁਰਾਣੇ ਚੌਲ ਮੂੰਗੀ, ਕੁਲਥ, ਕਰੇਲੇ. ਸੁਹਾਂਵਣਾ, ਅਨਾਰ, ‡ਤੁੰਮਾਂ, ਕੌੜਾਤੇਲ, ਹੋਰ ਕਫ ਪਿੱਤ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਹਾਰੀਆਂ ਬਸਤਾਂ, ਤੱਤਾ ਜਲ, ਸ਼ਹਿਤ ਦਾ ਖਾਣਾ, ਕੌੜੇ, ਤਿਕਤ ਅਰ ਕਸੈਲੇ ਸਭ ਪੱਥ ਹਨ, ਇਹ ਖਾਵੇ ॥੩੬੯॥

ਕੁਪੱਥ

ਸੀਤ ਤਿਤੋਦਰਦਿ ਕੋਠੇ ਖੀਰ ਇਖਨ ਸੀਤ।
ਮਦਜ ਆਮਿਖ ਬੇਗ ਰੋਧਨ ਪਵਨ ਦਖਨ ਮੀਤ।
ਦਿਵਸ ਨਿਦ੍ਰਾ ਚਿਕਨ ਭਾਰੀ ਆਤਪੰ ਅਸਨਾਨ।
ਬਜਾਬਾਯ ਏਹੁ ਕੁਪਥ ਭਾਖੇ ਮੇਘ ਰਿਖ ਇਤਿ ਆਨ ॥ ੩੭੦ ॥

ਸੀਤ ਪਿਤੀ, ਉਦਰਦਿ ਅਰ ਕੋਠ ਵਿੱਚ ਦੁਧ, ਗੰਨੇ, ਸਰਦੀ, ਸ਼ਰਾਬ, ਮਾਸ, ਬੇਗਾਂ ਦਾ ਰੋਕਣਾ, ਦਖਣ ਦੀ ਵਾਯੂ, ਦਿਨ ਦਾ ਸੌਣਾ, ਚੀਕੁਣਾ ਤੇ ਭਾਰਾ ਖਾਣਾ, ਧੁੱਪ, ਅਸ਼ਨਾਨ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੰਗ ਇਹ ਸਭ ਕੁਪਥ ਕਹੇ ਹਨ ॥੩੭੦॥

ਅਥ ਅਮਲ ਪਿਤ ਨਿਦਾਨ—ਚੌਪਈ

ਬਿਰੁਧ ਦੁਸਟਾ ਤੁਰਸ਼ ਅਹਾਰ। ਪਿੱਤਪ੍ਰਕੋਪੀ ਖਾਵਤ ਸਾਰ।
ਜਲਹਿ ਪਿਤ ਬਿਦਾਹੀ ਖਾਇਅਨਲ ਪਿਤ ਯਾਤੇਹੁਇਜਾਇ ॥ ੩੭੧ ॥

‡ਅਥਣਾ ਅਨਾਰ ਦਾ ਬੜਾ ਫਲ।

ਬਿਰੁੱਧ (ਦੁੱਧ ਮਛੀ ਆਦਿ) ਦੁਸ਼ਟ (ਬਿਕ੍ਰਿਤ ਅਰਥਾਤ ਸੜੇ ਗਲੇ) ਭੋਜਨ, ਖੱਟੇ। ਪਿੱਤ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖਾਣੇ ਤੇ ਬਿਦਾਹਕ (ਦਾਹਕਾਰਕ) ਖਾਣ ਕਰਕੇ ਪਿੱਤ ਸੜ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸਤੇ ਅਮਲ ਪਿੱਤ ਰੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੩੭੧॥

ਲੱਛਣ--ਦੋਹਰਾ

ਬਮਨ ਤੀਛਨ ਕਮਲਰੁਚਿ ਨਹੀ ਖਟਾ ਲੇਤ ਡਿਕਾਰ।
ਦਾਹ ਕੰਠ ਹਿਯ ਭਾਰ ਅਤਿ ਅਮਲ ਪਿੱਤ ਇਮਧਾਰ ॥ ੩੭੨॥

†ਤ੍ਰਿਖੀ ਕੈ ਔਣੀ, ਗਿਲਾਨੀ, ਅਰੁਚੀ, ਖਟੇ ਖਟੇ ਡਿਕਾਰ ਔਣੇ। ਗਲ ਮੜਨਾ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਵਿਖੇ ਭਾਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦੇਣਾ, ਇਹ ਅਮਲ ਪਿੱਤ ਲੱਛਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥੩੭੨॥

ਲੀਰਾ ਬਿਲਾਸ ਰਸ (ਰਸਤਨਾਕਰਾਤ)--ਦੋਹਰਾ

ਗੰਧਾਰ ਪਾਰਦ ਸੁਧ ਲੈ ਮ੍ਰਿਤ ਤਾਂਬਰ ਅਕਾਸ।
ਸੌਂਚਰ ਮਰਦੋ ਯਾਮ ਇਕ ਲਘੁਪੁਟ ਦੇਵੇ ਤਾਸ ॥੩੭੩॥
ਅਖ ਆਮਰੇ ਹਰੜ ਲੈ ਚੜਤਾ ਭਾਗ ਕਢਾਇ।
ਅਸਟ ਬਿਸੇਖੀ ਕ੍ਵਾਥ ਜਲ ਤਾਂਕੋ ਭਾਵਨ ਦਾਇ॥ ੩੭੪॥
ਪਾਂਚ ਬੀਚ ਪੁਟ ਦੀਜੀਏ ਭ੍ਰਿੰਗ ਰਾਜ ਰਸੁ ਪਾਇ।
ਪੰਚ ਗੁੰਜ ਰਸੁ ਮਧੁ ਸਹਿਤ ਅਮਲ ਪਿੱਤ ਸਭ ਜਾਇ॥ ੩੭੫॥
ਰਸ ਲੀਲਾ ਬਿਲਾਸ ਏ ਅਮਲ ਪਿਤ ਰਿਪ ਜਾਨ।
ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਏ ਕਹਯੋ ਮੇਘ ਬਖਾਨਯੋ ਆਨ ॥ ੩੭੬॥

੧੭੦੨-ਗੰਧਕ ਤੇ ਪਾਰਾ ਸੁੱਧ ਲਵੇ। ਮਾਰਿਆਂ ਤਾਂਬਾ, ਅਭ੍ਰਕ ਤੇ ਸੌਂਚਰ ਨਿਮਕ, ਸਮਾਨ ਭਾਗ ਲੈ ਕੇ, ਘੋਟਕੇ ੧ ਪਹਿਰ ਦੀ ਲਘੂਪੁੱਠ ਦੇਵੇ। ਫਿਰ ਬਹੇੜੇ, ਆਵਲੇ, ਅਰ ਹਰੜ ਚੜ੍ਹਦਾ ਭਾਗ ਲਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਪਹਿਲੀ ਨਾਲੋਂ ਦੂਜੀ ਦੂਨੀ ਅਰ ਫਿਰ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਕਾੜ੍ਹੇ ਦਾ ਜਲ ਅੱਠਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਰੱਖੇ, ਇਸ ਕ੍ਵਾਥ ਜਲ ਦੀਆਂ ਫਿਰ ਭਾਵਨਾਂ ਦੇਵੇ ਇਸਤਰਾਂ ਫਿਰ ੨੫ ਲਘੂਪੁਠਾਂ ਭਾਂਗਰੇ ਦੇ ਰਸ ਦੀਆਂ ਦੇਵੇ। ਫਿਰ ਇਹ ਰਸ ੫ ਰੱਤੀਆਂ ਸ਼ਹਿਤ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਚੱਟੇ ਤਾਂ ਅਮਲ ਪਿੱਤ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਰਸ ਦਾ ਨਾਮ "ਲੀਲਾ ਬਿਲਾਸ ਰਸ" ਹੈ। ਇਹ ਅਮਲ ਪਿੱਤੀ ਦਾ ਸਤਰੂ ਹੈ ਇਹ ਰਸ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਵਿਚ ਲਿਖਯਾ ਹੈ। (ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਰਸਤਨਾਕਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਹਾਂ ਰਸ ਰਾਜ ਸੁੰਦਰ, ਅਰ ਰਸੇਂਦਰ ਚਿੰਤਾ ਮਣੀ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ਓਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਕੁਛ ਫਰਕ ਹੈ। ਇਸਤੇ ਅਸਾਂ ਓਹ ਰਸ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ, ਇਹੋ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇਹੇ ਰਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਚੁਕੇ ਹਨ) ॥੩੭੩ ਤੋਂ ੩੭੬॥

---

†ਤ੍ਰਿਖੀ ਕੈ ਦਾ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੰਠ ਵਿੱਚ ਕੌੜਾ ਖੱਟਾ ਅਤੇ ਤੇਜ ਬੇਗ ਆਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕੂਖ ਮਾਂਡ ਖੰਡ–ਚੌਪਈ

ਸੌਪਲ ਪੇਠੇ ਕਾ ਰਸ ਲੇਇ। ਤਾਂਸਮ ਗੋਕਾ ਦੂਧ ਸੁਦੇਇ।
ਪਲ ਅਠਧਾਤ੍ਰੀ ਚੂਰਨ ਪਾਇ। ਮੰਦ ਅੰਗਨਿ ਤੀਨੋ ਪਕਵਾਇ॥ ੩੭੭॥
ਜਵ ਜਾਕਾ ਪਿੰਡ ਹੋਵੈ ਭਾਲ। ਅਠ ਪਲ ਤਾਮੈਂ ਸਿਤਾ ਜੁ ਡਾਲ।
ਇਕਸਿਰਸਾਹੀ ਨਿਤ ਉਠ ਖਾਇ। ਅਮਲਪਿਤਕਾ ਨਾਸਕਰਾਇ॥੩੭੮॥

੧੭੦੩—ਪੇਠੇ ਦਾ ਰਸ ੪੦੦ ਤੋਲੇ, ਗੋਕਾ ਦੁੱਧ ੪੦੦ ਤੋਲੇ ਤੇ ਆਵਲਿਆਂ ਦਾ ਚੂਰਣ ੩੨ ਤੋਲੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੱਠੀ ੨ ਅਗਨੀ ਪਰ ਪਕਾਵੇ। ਜਦ ਪਕਦਾ ਪਕਦਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਮਾਨ ਗਾੜ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਫਿਰ ੩੨ ਤੋਲੇ ਮਿਸ਼ਰੀ ਪਾਵੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਉਤਾਰਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋਯਾ ਰੱਖ ਛਡੇ, ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿੱਤ ਪ੍ਰਾਤਾ-ਕਾਲ ਸਵਾ ਦੋ ਤੋਲੇ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਅਮਲ ਪਿੱਤ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੩੭੮॥

ਦੋਹਰਾ

†ਨੈਪਾਲੀ ਯਸਟੀ ਗਹੋ ਘੋਟ ਛਾਨ ਸਿਤ ਪਾਇ।
ਪਵਿਤ ਅਮਲ ਜੁ ਪਿਤ ਕੋ ਦੇਵੈ ਤੁਰਤ ਗਵਾਇ॥ ੩੭੯॥

੧੭੦੪—†ਚਿਰੈਤਾ ਤੇ ਮੁਲੱਠੀ ਘੋਟ ਛਾਣਕੇ ਮਿਸਰੀ ਪੀ ਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਅੰਮਲਪਿਤ ਜਾਵੇ॥੩੭੯॥

ਅਮਲ ਪਿਤੀ ਪੱਥ–ਚੌਪਈ

ਉਰਦ ਬਮਨਿ ਅਧੋ ਕੇ ਰੇਚ। ਮੁਗਦ ਕਨਕ ਯਵ ਸਾਲ ਸੁਪੇਚ।
ਮਧੁ ਸਾਤੂ ਸਿਤ ਕਦਲ ਪਟੋਲ। ਕੂਖ ਮਾਂਡ ਬਾਬੂ ਕੋ ਘੋਲ॥ ੩੮੦॥
ਦਾਰਮ ਧਾਤ੍ਰੀ ਕਫ ਪਿਤ ਹਰੀ। ਅਮਲ ਪਿਤ ਕੋ ਏ ਪਥ ਧਰੀ।
ਕਕੌੜਾ ਕਾਰੇਲਾ ਆਇ। ਅਮਲ ਪਿਤ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰਾਇ॥ ੩੮੧॥

੧੭੦੫–ਜੇਕਰ ਅਮਲ ਪਿੱਤੀ ਮੂੰਹ ਰਸਤੇ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਕੈ ਕਰਾਵੇ, ਜੇ ਨੀਚ ਭਾਵ ਗੁਦਾ ਆਦਿ ਰਸਤੇ ਅਮਲ ਪਿੱਤ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਦਸਤ ਦੇਵੇ। ਫਿਰ ਮੂੰਗ, ਕਣਕ, ਜੌਂ, ਚਾਵਲ,ਸ਼ਹਤ, ਸੱਤੂ, ਮਿਸਰੀ, ਕੇਲਾ ਪਟੋਲ, ਪੇਠਾ, ਬਾਬੂ ਦਾ ਸਾਗ, ਅਨਾਰ, ਆਵਲੇ, ਹੋਰ ਕਫ ਪਿਤ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰੀਆਂ ਬਸਤਾਂ। ਕਕੌੜੇ, ਕਰੇਲੇ ਇਹ ਸਭ ਅਮਲ ਪਿੱਤ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਖੁਲਾਵੇ, ਇਹ ਸਭ ਪਥ ਹਨ ॥੩੮੦॥੩੮੧॥

ਕੁਪੱਥ--ਚੌਪਈ

ਬਮਨਿ ਵੇਗ ਤਿਲ, ਮਾਖ ਕੁਲਤ। ਤੇਲ ਚਿਕਨ ਭਾਰੀ ਮਦ ਅਥ।

---

†ਨੈਪਾਲੀ ਨਾਮ ਮਨਿਮਲ ਹੈ, ਪਰਤ ਏਥੇ ਚਿਰੇਤੇ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ, ਕਿਞੋਂਕਿ ਚਰੈਤਾ ਬੀ ਨੈਪਾਲੀ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੇ ਨੈਪਾਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦਧਿ ਤੁਰਸਾਈ ਕੌੜਾ ਜਾਨ। ਕਹੇ ਕੁਪਥ ਸੁ ਮਨਮਹਿ ਆਨ॥ ੩੯੨॥

੧੭੦੬–ਕੈਂ ਔਂਦੀ ਰੋਕਣੀ, ਤਿਲ, ਮਾਂਹ, ਕੁਲਥ, ਤੇਲ, ਚੀਕਣੀ ਤੇ ਭਾਰੀ ਬਸਤੂ। ਸ਼ਰਾਬ, ਦਹੀਂ, ਖੱਟੀ ਚੀਜ਼, ਅਰ ਕੌੜੀ ਚੀਜ਼, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚੇ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਪਥ ਹਨ।।੩੯੨॥

ਅਥ ਮਸੂਰੀ (‡ਸੀਤਲਾ--ਖਸਰਾ) ਰੋਗ ਨਿਦਾਨ--ਦੋਹਰਾ

ਅਮਲ ਕਟਕ ਮਟਰਾਦਿ ਤੇ ਲਵਨ ਬਿਰੁਧ ਅਹਾਰ।
ਖਾਰ ਨੀਰ ਯਵ ਰੁਧਿਰ ਫਿਟਿ ਮਾਸੂਰੀ ਅਧਿਕਾਰ॥ ੩੯੩॥

ਖੱਟੇ, ਕੌੜੇ, ਮਟਰ ਆਦਿ, ਲੂਣ, ਅਰ ਵਿਰੁਧ ਭੋਜਨ। ਖਾਰੀ ਜਲ, ਜੌਂ, ਅਰ ਲਹੂ ਦੇ ਫਿਟਣ ਕਰਕੇ ਮਸੂਰੀ ਰੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।।੩੯੩॥

ਲੱਛਣ--ਦੋਹਰਾ

ਮਸੂਰੀ ਸਮ ਪਿੜਕ ਤਨ ਕੰਡੂ ਅਰੁਚਿ ਤਨ ਭੰਗ।
ਭ੍ਰਮ ਤਨ ਸੋਖ ਬਿਕਾਰ ਦ੍ਰਿਗ ਸਫੋਟ ਕ੍ਰਿਸਨ ਦੁਖ ਰੰਗ॥ ੩੯੪॥

ਮਸਰਾਂ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਮਾਫਕ ਪਿੜਕਾਂ ਸਰੀਰ ਪਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਖੁਰਕ, ਅਰੁਚੀ ਸਰੀਰ ਦਾ ਨਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭ੍ਰਮ, ਸਰੀਰ ਪਰ ਸੋਜ, ਨੇਤ੍ਰ ਵਿਕਾਰ ਫੋਟਾਂ ਕਾਲੀਆਂ ਸਰੀਰ ਪਰ ਹੋ ਕੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਕਲੀਫ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।।੩੯੪॥

ਅਥ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਰਕਤ ਸ੍ਵੇਤ ਚੰਦਨ ਦੋਊ ਕਟ ਰੋਹਨੀ ਉਸੀਰ।
ਪਰਪਟ ਨਿੰਬ ਦੁਰਾਲਭਾ ਬਾਸਾ ਧਾਤ੍ਰੀ ਬੀਰ॥ ੩੯੫॥
ਪਾਠ ਪਟੋਲ ਜੁ ਪੀਸ ਸਭ ਸਬ ਸਮ ਮਿਸਰੀ ਪਾਇ।
ਜਲ ਸੋ ਚੂਰਨ ਖਾਈਏ ਰੋਗ ਮਸੂਰੀ ਜਾਇ॥ ੩੯੬॥

੧੭੦੭–ਲਾਲ, ਚਿੱਟਾ (ਦੋਨੋਂ ਚੰਦਨ) ਕੁਟਕੀ, ਖੱਸ, ਪਾਪੜਾ, ਨਿੰਮ, ਯਵਾਸਾ, ਬਾਂਸਾ, ਆਂਵਲੇ, ਪਾਠਾ ਤੇ ਪਟੋਲ ਇਹ ਸਭ ਪੀਹਕੇ ਸਾਰਿਆ ਦੇ ਸਮਾਨ ਮਿਸਰੀ ਪਾਕੇ ਚੂਰਣ ਕਰੇ, ਇਹ ਸਭ ਚੂਰਣ ਜਲ ਨਾਲ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਮਸੂਰੀ ਰੋਗ ਜਾਵੇ।।੩੯੫।।੩੯੬॥

ਪਢ ਮੰਤ੍ਰ ਇਕ ਬੀਸ ਹੀ ਡੇਕ ਪਾਤ ਨਿਤ ਝਾਰ।
ਰੋਗ ਸੀਤਲਾ ਜਾਤ ਹੈ ਚੰਗਾ ਹੁਇ ਬ੍ਰਿਧ ਬਾਰ॥ ੩੯੭॥

---

‡ਸੀਤਲਾ ਰੋਗ ਪਰ ਕਈ ਲੋਗ ਝਾੜ ਫੂਕ ਟੂਣਾ ਟਾਮਣ ਅਧਿਕ ਗੁਣਕਾਰ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਰੋਗ ਮਾਤ੍ਰ ਦੀ ਦਵਾਈ ਕਰਨੀ ਵੈਦਕ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੀ ਆਗਯਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਦਵਾਈ ਦਾ ਸੇਵਨ ਅਵਸ਼ ਕਰੇ।

੧੭੦੮—ਮੰਤ੍ਰ ੨੧ ਬਾਰ ਪੜ੍ਹੇ, ਡੇਕ ਦੇ ਪਤਿਆਂ ਨਾਲ ਝਾੜਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸੀਤਲਾ ਦਾ ਰੋਗ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ਅਰ ਬਾਲਕ ਬ੍ਰਿਧ ਹੋਵੇ ॥੩੮੭॥

ਅਥ ਮੰਤ੍ਰ

"ਓਂ ਹ੍ਰੀ ਪ੍ਰਿਤਿ ਚਕ੍ਰੇ ਫੁਟ ਵਿਚ ਕਾਜ, ਸ੍ਵਾਹਾ ਓਂ ਹ੍ਰੀ ਨਮ: "

ਦੋਹਰਾ

ਨਿੰਬ ਜੁ ਗੇਰੂ ਲੇਪੀਏ ਕਢੋ ਲੋਹੂ ਧਾਰ ।
ਰੋਗ ਸੀਤਲਾ ਜਾਤ ਟਰ ਰਾਖੇ ਤਾਕੀ ਵਾਰ ॥ ੩੮੮ ॥

੧੭੦੯—ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ ਤੇ ਗੇਰੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰੇ ਯਾ ਲਹੂ ਕਢਾਵੇ ਤਾਂ ਸੀਤਲਾ ਰੋਗ ਟਲ ਜਾਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਇਸਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਰਖੇ ॥੩੮੮॥

ਮਸੂਰੀ ਪੱਥ--ਦਵੈਯਾ ਛੰਦ

ਪੂਰਬ ਲੰਘਨ ਬਮਨਿ ਸਿਰਾ ਬਜਧਿ ਰੇਚਨ ਖਸਟਿਕ ਸਾਲਾ ।
ਚਨਕ ਮਸੂਰੀ ਮੁਗਦਾ ਸਿਗ੍ਰੂ ਯਵ ਫਲ ਦਾਰਿਮ ਲਾਲਾ ।
ਦਾਖਾ ਪੇਠਾ ਸੀਤਲ ਪਾਨੀ ਕਰਿ ਕੋਟਿਕ ਕਰਪੂਰਾ।
ਗੋਮਯ ਭਸਮ ਕਦਲਿ ਫਲ ਗੋ ਘ੍ਰਿਤ ਪੱਥ ਕਹੇ ਇਤ ਸੂਰਾ ॥ ੩੮੯ ॥

੧੭੧੦–ਮਸੂਰੀ ਰੋਗ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਬ੍ਰਤ (ਫਾਕੇ), ਫਿਰ ਕੈ, ਫਿਰ ਫਸਤ ਅਰ ਖਾਣ ਨੂੰ ਸੱਠੀ ਦੇ ਚਾਵਲ, ਛੋਲੇ, ਮਸੂਰ, ਮੂੰਗੀ, ਸੁਹਾਂਵਣਾ, ਜੌਂ, ਅਨਾਰਫਲ, ਦਾਖ (ਅੰਗੂਰ) ਪੇਠਾ, ਠੰਢਾ ਜਲ, ਕਰੇਲੇ (ਕਕੌੜੇ), ਕਪੂਰ, ਏਰਨਿਆਂ ਗੋਹਿਆਂ ਦੀ ਭਸਮ ਪਰ ਲੇਟਣਾ, ਕੇਲੇ ਦਾ ਫਲ ਤੇ ਗਊ ਦਾ ਘਿਉ ਇਹ ਮਸੂਰੀ ਦੇ ਪੱਥ ਕਹੇ ਹਨ ॥੩੮੯॥

ਕੁਪੱਥ—ਦੋਹਰਾ

ਬਾਤ ਸ੍ਵੇਦ ਸ੍ਰਮ ਤੇਲ ਗੁੜ ਮੈਥਨ ਕ੍ਰੋਧ ਬਿਚਾਰ ।
ਬੇਗ ਰੋਗ ਖਾਟਾ ਕਟੁਕ ਕੁਪਥ ਮਸੂਰੀ ਡਾਰ॥੩੯੦॥

੧੭੧੧—ਵਾਯੂ ਸੇਵਨ, ਪਸੀਨਾ, ਕਸ੍ਰਿਤ, ਤੇਲ, ਗੁੜ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੰਗ, ਕ੍ਰੋਧ, ਬੇਗ ਦਾ ਰੋਕਣਾ, ਖੱਟਾ ਤੇ ਕੌੜਾ ਇਹ ਮਸੂਰੀ ਦੇ ਕੁਪੱਥ ਹਨ, ਤਿਆਗ ਦੇਵੇ ॥੩੯੦॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ ਮੁਨਿ ਮੇਘ ਰਾਜ ਬਿਰਚਤੇ ਬਿਦ੍ਰਿਧਿ,
ਸੋਥ, ਬ੍ਰਿਣ, ਨਾੜੀ ਬ੍ਰਿਣ, ਭਗਨ ਬ੍ਰਿਣ, ਭਗੰਦਰ, ਉਪਦੰਸ਼,
ਸੂਕ, ਕੁਸਟ, ਸੀਤ, ਪਿਤੋਂਦਰਦ, ਅਮਲਪਿਤ, ਬਿਸਰਪ,
ਬਿਸਫੋਟਕ, ਮਸੂਰੀ ਰੋਗ, ਪ੍ਰਮੁਖ ਨਾਮ ਨਵਮੋ ਧਜਾਇ ॥੯॥
ਨਵਮੋ ਧਜਾਯ ਸਮਾਪਤ ॥ ੯ ॥

* * *

ਦਸਵਾਂ ਅਧਜਾਯ

ਦੋਹਰਾ

ਨਮੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵ ਕੇ ਬੁੱਧ ਸਿਧਿ ਰਿਧਿ ਦੇਇ।
ਤਿਸ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦਸਮੋ ਕਹੌਂ ਸੁੰਦ੍ਰ ਧਿਆਇ ਸੁ ਹੋਇ ॥੧॥

ਸੋਭਾਇਮਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਮਸ਼ਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਜੇਹੜੇ ਬੁੱਧੀ ਰਿੱਧੀ ਸਿੱਧੀ ਦੇ ਦੇਣੇ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਦਸਵਾਂ ਅਧਜਾਯ ਬ੍ਰਨਣ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ॥੧॥

ਅਬ ਕਰਨ ਰੋਗ ਨਿਦਾਨ—ਚੌਪਈ

ਬਾਤ ਅਧਿਕ ਤੇ ਉਪਜਿਤ ਰੋਗ। ਸੋ ਅਨੇਕ ਹੈ ਜਾਨੋ ਜੋਗ।
ਜੈਸਾ ਦੇਖੇ ਤੈਸਾ ਕਰੇ। ਮਾਧਵ ਤੇ ਲੱਛਨ ਸਭ ਧਰੇ ॥ ੨ ॥

ਬਾਤ ਦੀ ਅਧਿਕਤਾ ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਰੋਗ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਅਨੇਕਾਂ ਹਨ। ਜਿਸਤਰਾਂ ਦਾ ਰੋਗ ਵੇਖੋ ਤਿਸੇਤਰਾਂ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇ ॥੨॥

ਲੱਛਣ--ਦੋਹਰਾ

ਸੂਲ ਸਬਦਿ ਪੀਰਾ ਅਧਿਕ ਕਰਣਿ ਫੋਟ ਕਨਿ ਪਾਕ।
ਸੋਥ ਆਦਿ ਸਬ ਜਾਨਿਯੋ ਮਾਧਵ ਕੇ ਲਖ ਬਾਕ ॥ ੩ ॥

ਸੂਲ ਹੋਣਾ, ਸ਼ਬਦ ਹੋਣਾ, ਪੀੜ ਹੋਣੀ, ਕਰਨ ਫਟ ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਦਾ ਪਕਣਾ। ਹੋਰ ਸਜ ਤੋਂ ਆਦਿ ਰੋਗ ਮਾਧਵ ਤੋਂ ਜਾਨਨੇ ਯੋਗ ਹਨ ॥੩॥

ਕਰਣ ਸੂਲ ਉਪਾਇ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)

ਸੇਂਧਾ ਅਦ੍ਰਕ ਰਸ ਸ਼ਹਿਤ ਪੀਸ ਕਾਂਨ ਮਹਿ ਪਾਇ।
ਕਾਂਨ ਸੂਲ ਸਬ ਜਾਤਿ ਹੈ ਦੀਨੋ ਮੇਘ ਬਤਾਇ ॥ ੪ ॥

੧੭੧੨—ਸੇਧਾਲੂਣ, ਅਦ੍ਰਕ ਦਾ ਰਸ ਤੇ ਸ਼ਹਤ ਬਰੀਕ ਕਰਕੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭਤਰਾਂ ਦਾ ਕੰਨਾਂ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੪॥

(ਵੈਦ ਜੀਵਨਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਪੀਤ ਪੱਤ੍ਰ ਲੈ ਅਰਕ ਕੇ ਗੋਘ੍ਰਿਤ ਲੇਪੁ ਸਿਕਾਇ।
ਸੋ ਰਸੁ ਨਿਚੁਰੀ ਕਾਨ ਖਿਪ ਕਾਨ ਸੂਰ ਮਿਟ ਜਾਇ ॥੫॥

੧੭੧੩—ਪੀਲੇ ਅਤੇ ਅੱਕ ਦੇ ਲੈ ਕੇ ਗੋਕੇ ਘਿਉ ਨਾਲ ਚੋਪੜਕੇ ਸੇਕ ਕੇ ਰਸ ਕੱਢੇ। ਉਹ ਰਸ ਨਿਚੋੜਿਆ ਹੋਯਾ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਪਾਵੇ, ਤਾਂ ਕੰਨ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੫॥

ਸ੍ਰਿੰਗ ਬੇਰ ਸੇਂਧਵ ਮਧਕ ਤੇਲ ਪਕ੍ਵ ਕਰ ਲੇਇ।
ਈਖਦੁ ਸੋ ਧਰਿ ਕਾਨ ਮਹਿ ਸੂਰ ਕਾਨ ਮਿਟ ਤੇਹ॥੬॥
ਹਰੀ ਜੁ ਹੁਲਹੁਲ ਆਨਕੈ ਮਲ ਕਰ ਰਸਾ ਨਿਕਾਰ।
ਕਾਂਨ ਮਾਹਿ ਤ੍ਰਿਕ ਬੂੰਦ ਖਿਪ ਕਰਨ ਸੂਲ ਸਭ ਟਾਰ ॥੭॥

੧੭੧੪—ਅਦ੍ਰਕ ਦਾ ਰਸ, ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ ਤੇ ਮਹੂਏ ਦੇ ਫੂਲ ਇਹ ਤੇਲ ਵਿੱਚ ਪਕਾਵੇ। ਫਿਰ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਥੋੜਾ ਜੇਹਾ ਕੰਨ ਵਿਚ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦਾ ਕੰਨ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੬॥

੧੭੧੫—ਤਾਜ਼ੀ ਹੁਲਹੁਲ ਲੈ ਕੇ ਹਥੇਲੀ ਵਿਚ ਮਲਕੇ ਰਸ ਕੱਢਕੇ ਤਿੱਨਕੁ ਬੂੰਦਾਂ ਕੰਨ ਵਿਚ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦਾ ਕੰਨ ਸੂਲ ਜਾਵੇ ॥੭॥

ਅਦ੍ਰਕ ਸਿਗ੍ਰੂ ਮੂਰਬਾ ਬੈਂਗਣ ਜੜ ਰਸ ਪਾਇ।
ਸੇਂਧਵ ਮਧੁ ਪਾਂਚੋਂ ਪ੍ਰਥਕ ਕਾਨ ਸੂਰ ਹਰਿ ਥਾਇ॥੮॥

੧੭੧੬—ਅਦ੍ਰਕ ਦਾ ਰਸ, ਯਾ:—
੧੭੧੭—ਸੁਹਾਂਵਣੇ ਦਾ ਰਸ, ਯਾ:—
੧੭੧੮—ਮਰੋੜਫਲੀ ਦਾ ਰਸ, ਯਾ:—
੧੭੧੯—ਵਤਾਊਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦਾ ਰਸ, ਯਾ:—
੧੭੨੦—ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ, ਯਾ:—
੧੭੨੧—ਸ਼ਹਿਤ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਬੀ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਕੰਨ ਪੀੜ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੮॥

ਟੰਕ ਦੋਇ ਕਿਰਾਂਤ ਲੈ ਪਾਂਚ ਟਾਕ ਕਟੁ ਤੇਲ।
ਅਗਨੀ ਸੰਗਿ ਪਕਾਇ ਖਿਪ ਕਾਂਨ ਸੂਲ ਕੋ ਠੇਲ ॥੯॥

੧੭੨੨-ਚਿਰੈਤਾ ੮ ਮਾਸੇ, ਕੌੜਾ ਤੇਲ ੨੦ ਮਾਸੇ, ਅੱਗ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹਕੇ ਕਾੜ੍ਹੇ, ਜਦ ਚਿਰੈਤਾ ਸੜ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਸੂਲ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੯॥

ਤੂੰਬਰ ਸੁੰਠੀ ਹਿੰਗ ਸਮ ਸਰਸੋ ਤੇਲ ਪਚਾਇ।
ਕਾਂਨ ਸੂਲ ਸਭ ਜਾਤ ਹੈ ਜੋ ਕਾਨੋਂ ਮਹਿ ਪਾਇ ॥੧੦॥

੧੭੨੩‡ਤੁੰਬਰੂ, ਸੁੰਢ ਤੇ ਹਿੰਙ, ਕੌੜੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਪਕਾਵੇ, ਸੱਭੋ ਸੜਕੇ ਜਦ ਤੇਲ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕੰਨੀਂ ਪਾਵੇ, ਕੰਨ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੧੦॥

ਮੂਲੀ ਸਿਰਸ ਇਰੰਡ ਕੇ ਪਾਤ ਰਸੈ ਨਿਕਲਾਇ।
ਤੇਲ ਟੰਕ ਪੱਚ ਪੱਕ੍ਵ ਕਰ ਕਾਂਨ ਸੂਲ ਮਿਟ ਜਾਇ॥੧੧॥

‡ਇਹ ਕਾਲੀ ਮਿਰਚ ਬਰਾਬਰ ਵਟੇ ਮੂੰਹ ਦਾ ਤੂੰਬਰੂ ਨਾਮ ਦਾ ਫਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

੧੭੨੪-ਮੂਲੀ ਦੇ, ਸ਼ਰੀਂਹ ਦੇ ਅਰ ਅਰਿੰਡ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ ਲੈ ਕੇ ਰਸਾ ਕੱਢੇ ਅਰ ੫ ਟੰਕ ਕੌੜੇ ਤੇਲ ਵਿੱਚ ਪਕਾਕੇ ਕੰਨੀਂ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਕੰਨ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੧੧॥

ਟੰਕਣ ਪੀਸੀ ਕਾਂਨ ਖਿਪ ਬੂੰਦ ਦੋਇ ਕਟ ਤੇਲ।
ਊਪਰ ਪਾਵਤ ਜਾਵਹੀ ਕਾਂਨ ਸੂਲ ਦੁਖ ਠੇਲ ॥੧੨॥

੧੭੨੫-ਸੁਹਾਗਾ ਪੀਹਕੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਥੋੜਾ ਜੇਹਾ ਪਾਵੇ, ਉਪਰੋਂ ਦੋ ਕੁ ਬੂੰਦਾਂ ਕੌੜੇ ਤੇਲ ਦੀਆਂ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਕੰਨ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੧੨॥

(ਜੋਗਸਤਾਤ)--ਦੋਹਰਾ

ਅਦ੍ਰਕ ਗੁਗਲ ਸੇਂਧਵਾ ਬੀਜੌਰਾ ਜੜ ਲਿਆਇ।
ਕਾਂਜੀ ਕੌੜੇ ਤੇਲ ਮੈ ਪਾਵੇ ਕਾਨ ਪਕਾਇ ॥ ੧੩ ॥
ਕਾਂਨ ਸੂਲ ਸਬ ਜਾਤ ਹੈ ਸਾਚੀ ਬਾਤ ਬਖਾਨ।
ਸਾਜੀ ਨਿੰਬੂ ਰਸ ਗਹੇ ਕਾਨ ਸੂਲ ਕੀ ਹਾਨ ॥ ੧੪ ॥

੧੭੨੬-ਅਦ੍ਰਕ, ਗੁਗਲ, ਸੇਂਧਾਲੂਣ ਤੇ ਬਿਜੌਰੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਕਾਂਜੀ ਤੇ ਕੌੜੇ ਤੇਲ ਵਿੱਚ ਪਕਾਕੇ ਕੰਨੀਂ ਪਾਵੇ, ਤਾਂ ਕੰਨ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ। ਯਾ:

੧੭੨੭-ਸੱਜੀ ਤੇ ਨਿੰਬੂ ਦਾ ਰਸ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਕੰਨ ਪੀੜ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੧੪॥

(ਵੰਗਸੇਨਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਦੇਵਦਾਰ ਬਚ ਹਿੰਗੁ ਲੈ ਸੇਂਧਾ ਗੋਕਾ ਮੂਤ।
ਕਟਕ ਤੇਲ ਸੋਂ ਪਾਕ ਕਰ ਠਿਲੋ ਕਾਨ ਮਹਿ ਸੂਤ ॥ ੧੫ ॥
ਮਿਟਤ ਕਾਨ ਕਾ ਸੂਲ ਸਭ ਪੂਤ ਪਰਤ ਸਭ ਜਾਤ।
ਲਸਨ ਨੀਰ ਵਾ ਉਸਨ ਕਰ ਕਾਨਸੂਰ ਮਿਟ ਬਾਤ ॥ ੧੬ ॥

੧੭੨੮-ਦੇਵਦਾਰ, ਵਚ, ਹਿੰਙ, ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਗੋਕਾ ਮੂਤ੍ਰ, ਤੇ ਕੌੜਾ ਤੇਲ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ, ਉਹ ਪੱਕਿਆਂ ਤੇਲ ਫਿਰ ਕੰਨ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਕੰਨ ਦਾ ਸੂਲ, ਪਾਕ ਦਾ ਵਗਣਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ:—

੧੭੨੯-ਲਸਨ ਦਾ ਪਾਣੀ ਕੱਢਕੇ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਕੰਨ ਪਾਵੇ, ਤਾਂ ਸੂਲ ਪਾਕ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੧੫॥੧੬॥

ਦੋਹਰਾ

ਸੇਂਧਵ ਛਾਂਗੀ ਮੂਤ ਸੋ ਪਕ੍ਰ ਕਰੀ ਖਿਪ ਕਾਨ।
ਕਾਨ ਸੂਲ ਸਭ ਜਾਤ ਹੈ ਕਹਤ ਮੇਘ ਇਹ ਬਾਨਿ ॥ ੧੭॥

ਜਾਤ ਪਤ੍ਰ ਗੋਮੂਤ੍ਰ ਸੋਂ ਪੀਸੀ ਗਰਮ ਕਰੇਇ।
ਤਾਂਕਾ ਰਸ ਕਾਨਹਿ ਭਰੇ ਕਾਨ ਸੂਲ ਹਰ ਲੇਇ॥ ੧੮॥
ਪੁਰ ਪੀਪਰ ਕੀ ਪੋਟਲੀ ਬਸਨ ਬਾਂਧਿ ਧਰ ਆਗ।
ਨਿਕਸਤ ਧੂਆਂ ਕਾਨ ਦੇ ਕਾਨ ਸੂਲ ਸਭ ਭਾਗ॥ ੧੯॥

੧੭੩੦–ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਬਕ੍ਰੀ ਦੇ ਪੇਸ਼ਾਬ ਨਾਲ ਪਕਾਕੇ ਕੰਨ ਪਾਵੇ, ਤਾਂ ਕੰਨ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ॥੧੭॥

੧੭੩੧–ਚੰਬੇਲੀ ਦੇ ਪੱਤਰ ਗਊ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ, ਗਰਮ ਕਰੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਰਸ ਕੱਢਕੇ ਕੰਨੀ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਕੰਨ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ॥੧੮॥

੧੭੩੨–ਗੁੱਗਲ ਤੇ ਮਘ ਦੀ ਪਟੋਲੀ ਬਸਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਅੱਗ ਪਰ ਧਰੇ, ਜਦ ਉਸਦਾ ਧੂੰਆਂ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਕੰਨ ਵਿਚ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਧੂੰਆ ਕੰਨ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ॥੧੯॥

(ਵੰਗਸੇਨਾਤ)

ਬੋਹਰ ਗਿਰਕੇ ਗਰਮ ਕਰ ਕਾਨ ਬੀਚ ਰਸ ਦੇਇ।
ਕਾਨ ਸੂਲ ਦੁਖ ਜਾਤ ਮਿਟ ਬੰਗਸੇਨ ਭਨ ਤੇਇ॥੨੦॥

੧੭੩੩–ਬੋਹਰ ਦੀ ਗਿਰੀ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਰਸ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਨਿਚੋੜੇ ਤਾਂ ਕੰਨ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਵਗਸੇਨ ਦਾ ਮਤ ਹੈ॥੨੦॥

ਕਰਣਪੂਤ ਉਪਾਇ (ਰਸਰਤਨਾਕਰ)--ਸੋਰਠਾ

ਮਿਟਤ ਕਾਨ ਕੀ ਪੂਤ ਮੇਂਘਨਾਦ ਰਸ ਕਰਨ ਭਰ।
ਕਾਂਨ ਪੂਤ ਦੁਖ ਸੂਤ ਲਸੁਨ ਅਰਕ ਤਿਲ ਪਤ੍ਰ ਰਸ॥੨੧॥

੧੭੩੪—ਚੌਲਾਈ ਦਾ ਰਸ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਕੰਨ ਦੀ ਪਾਕ ਜਾਂਦੀ ਰਹੇ।

੧੭੩੫—ਲੱਸਣ, ਅੱਕ ਦੇ ਅਰ ਤਿਲਾਂ ਦੇ ਪਤਰਾਂ ਦਾ ਰਸ ਕੱਢਕੇ ਕੰਨੀਂ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਪਾਕ ਵਗਣਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ॥੨੧॥

(ਕਾਲਗਜਾਨਾਤ)

ਅਸਗੰਧ ਹੁਲਹੁਲ ਨੀਰ ਸਤਮੂਲੀ ਛੇਲੀ ਦੁਗਧ।
ਮਿਟਤ ਕਾਨ ਕੀ ਪੀਰ ਪੂਤ ਪਕਾਈ ਕਾਨ ਭਰ॥੨੨॥
ਬਾਲ ਮੂਤ ਸੋ ਪੀਸ ਸਾਜੀ ਬੂੰਦ ਦੁ ਕਾਨਿ ਧਰਿ।
ਕਾਨ ਪੂਤ ਸਭ ਖੀਸ ਕਾਲਗਜਾਨ ਕੇ ਬਚਨ ਏ॥੨੩॥

੧੭੩੬–ਅਸਗੰਧ, ਹੁਲਹੁਲ ਦਾ ਪਾਣੀ, †ਵਚ, ਬਕ੍ਰੀ ਦਾ ਦੁੱਧ, ਇਹ ਸਭ ਪਕਾਕੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਪਾਕ ਅਰ ਕੰਨ ਪੀੜਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ।।੨੨।।

੧੬੩੭–ਬਾਲਕ ਦੇ ਮੂਤਰ ਨਾਲ ਸੱਜੀ ਪੀਹਕੇ ਦੋ ਕੁ ਬੂੰਦਾਂ ਕੰਨ ਵਿਚ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਕੰਨ ਦੀ ਪਾਕ ਵਗਦੀ ਸਭ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਕਾਲ ਗਜਾਨ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ।।੨੩।।

ਅਬ ਕਾਨ ਮੈ ਕੋਈ ਜੀਵ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਿਸਦਾ ਉਪਾਇ–ਸੋਰਠਾ

ਰੋਹਨਿ ਸਰਸ ਕੁਮਾਰ ਦਾਰ ਬਚਾ ਕਟੁ ਤੇਲ ਸੋ।
ਦੋਹੁ ਪਕਾਈ ਡਾਰ ਕਾਨ ਬੀਚ ਪੀਰਾ ਮਿਟਤ ।।੨੪।।

੧੭੩੮–ਕੁਟਕੀ, ਕ੍ਵਾਰ ਦਾ ਰਸ, ਦੇਵਦਾਰ ਤੇ ਵਚ, ਇਹ ਸਭ ਕੌੜੇ ਤੇਲ ਵਿਖੇ ਪਕਾਕੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਕੰਨ ਦੇ ਜੀਵ ਪਏ ਦੀ ਪੀੜ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ।।੨੪।।

ਨਰ ਮੂਤਰ ਤਤਕਾਲ ਕਾਨ ਮਾਹਿ ਲੈ ਪਾਈਏ।
ਜੰਤ ਪੀਰ ਕੋ ਟਾਲ ਸੂਲ ਕਾਨ ਕਾ ਜਾਤ ਟਰ ।।੨੫।।

੧੭੩੯–ਆਦਮੀ ਦਾ ਮੂਤ੍ਰ ਛੇਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕੰਨ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਕੰਨ ਪਏ ਜੀਵ ਦੀ ਪੀੜਾ ਦੂਰ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਸੂਲ ਬੀ ਕੰਨ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ।।੨੫।।

ਪਜਾਜ ਸ੍ਵੇਤ ਰਸ ਆਨ ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ਮਰਚਿ ਭਨਿ।
ਬ੍ਰਹਮਦੰਡਿ ਰਸ ਠਾਨਿ ਨਕ ਛਿਕਨੀ ਸਭ ਟੰਕ ਟੰਕ ।।੨੬।।
ਕਾਨ ਬੀਚ ਏ ਪਾਇ ਰਸ ਪਵਾੜ ਕੇ ਸੰਗ ਹੀ।
ਨਿਕਸ ਜੰਤ ਸਬ ਜਾਇ ਪੀਰਾ ਮਿਟ ਸਤ ਕਾਨ ਕੋ ।।੨੭।।

੧੭੪੦–ਚਿੱਟੇ ਗੰਢੇ ਦਾ ਰਸ, ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ, ਮ੍ਰਿਚ, ਬ੍ਰਹਮਡੰਡੀ ਦਾ ਰਸ ਤੇ ਨਕ ਛਿਕਣੀ ਬੂਟੀ ਇਹ ਸਭ ੪–੪ ਮਾਸੇ, ਏਲੋਂ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਕੰਨ ਪਾਵੇ, ਤਾਂ ਜੀਵ ਜੰਤ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ ਤੇ ਪੀੜਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ।।੨੬।।੨੭।।

ਬਧਰ ਉਪਾਇ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਮੂਸਲਿ ਵਾਕੁਚਿ ਚੂਰਨ ਕਰੋ। ਕਰਖ ਏਕ ਨਿਤ ਖਾਵਨ ਧਰੋ।
ਬਧਿਰ ਰੋਗਮਿਟ ਬਹੁਤਾ ਸੁਨੈ। ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਇਮਕਰ ਭਨੈ।।੨੮।।

੧੭੪੧–ਚਿੱਟੀ ਮੂਸਲੀ ਤੇ ਬਾਵਚੀ ਸਾਫ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਦਾ ਚੂਰਣ ਕਰ ਲਵੇ. ਅਰ '੧ ਤੋਲੇ ਤਕ ਨਿੱਤ ਖਾਵੇ, ਤਾਂ ਬਹਿਰਾਪਨ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਰਸ ਰਤਨਾਕਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ।।੨੮।।

---

‡ਸਤਮੂਲੀ–ਨਾਮ ਵਚ ਦਾ ਹੈ, ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦੇਖ ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼ ਗੁਣ ਵਾਸਤੇ ਦੇਖੋ 'ਮਖਜ਼ਨ ਮੁਫਰਦਾਤ' ਹੋਰ ਮੂਲੀ ਦਾ ਸਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕੱਢਦਾ, ਨਾ ਹੀ ਮੂਲੀ ਦੇ ਸਤ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਲੋਦ ਮਜੀਠ ਕੁਪਿਥ ਫਲ ਲਾਖ। ਧਾਵੇ ਮਹੁਵਾ ਗੁਠਲੀ ਰਾਖ।
ਤੇਲ ਪਕਾਇ ਬੂੰਦ ਦੋ ਪਾਇ। ਕਾਨ ਬਧੁਰ ਬਹੁ ਰੋਗ ਨਸਾਇ ॥੨੯॥

੧੭੪੨—ਪਠਾਨੀਲੋਦ,ਮਜੀਠ, ਕੈਥ ਦਾ ਫਲ, ਲਾਖ, ਧਾਵੇ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਮਹੂਏ ਦੀ ਗਿਟਕ ਦੀ ਭਸਮ ਲੈ ਕੇ ਤੇਲ ਵਿੱਚ ਪਕਾਵੇ ਅਰ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਦੋ ਬੂੰਦਾਂ ਕੰਨ ਵਿਚ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਕੰਨ ਦਾ ਬਹਰਾਪਨ ਜਾਵੇ ॥੨੯॥

(ਵੰਗਸੇਨਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਕਾਕਜੰਘ ਜੜ ਰਸ ਗਹੀ ਦੇਹੁ ਕਾਨ ਕੇ ਬੀਚ।
ਸੁਨਤ ਸਬਦ ਕੋ ਤਤਛਿਨੈ ਜੋ ਬੋਲਤ ਮੁਖ ਬੀਚ॥ ੩੦॥

੧੭੪੩—ਕਾਕਜੰਘ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦਾ ਰਸ ਕੰਨ ਵਿਚ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸੀ ਵਕਤ ਸੁਣਨ ਲੱਗੇ ਤੇ ਹਰਾਪਨ ਜਾਵੇ ॥੩੦॥

ਚੌਪਈ

ਗੋ ਮੂਤਰ ਸੰਗ ਬਿੱਲ ਪਸਾਇ। ਪਾਛੇ ਪਾਈ ਤੇਲ ਪਚਾਇ।
ਸੋ ਰਸ ਦੇਵਹੁ ਕਾਨਹਿ ਪਾਇ। ਬਧਿਰ ਰੋਗ ਸਭ ਦੂਰ ਪਰਾਇ॥ ੩੧ ॥

੧੭੪੪-ਗਊ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਬਿਲਗਿਰੀ ਪੀਹੇ, ਪਿਛੋਂ ਤੇਲ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ, ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਰਸ ਕੰਨ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਬੋਲਾਪਨ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੩੧॥

ਨਿਸਾ ਕਣਾ ਟੰਕ ਨਵ ਨਵ ਲੇਇ। ਸੁੰਠੀ ਟੰਕ ਪਾਚ ਲੈ ਦੇਇ।
ਰਸ ਕੁਮਾਰ ਇਤਨਾ ਹੀ ਪਾਇ। ਗਿਰਹਰਨੋਲੀਦਸਟੰਕ ਥਾਇ ॥੩੨॥
ਅਰਕ ਫੂਲ ਤ੍ਰੈ ਟਾਂਕ ਪ੍ਰਮਾਨ। ਮਧੁ ਪਲੁ ਪਾਂਚਹਿ ਤਾਂ ਮਹਿ ਠਾਨ ॥
ਤ੍ਰਿਕਪਲ ਗੋ ਘ੍ਰਿਤ ਮਾਹਿ ਰਲਾਇ। ਸਬੇਰਲਾਈ ਇਕਪਲਖਾਇ ॥੩੩॥
ਕਰਨ ਬਾਤ ਯਾਹੀ ਤੇ ਟਰੈ। ਬਹਿਰਾ ਸਬਦ ਬਹੁਤ ਕਨ ਧਰੈ।
ਕਰਨ ਬ੍ਰਿਥਾ ਸਭ ਜਾਵਤ ਸਹੀ। ਲਖੋ ਬੈਦ ਗੁਨ ਮੇਘੇ ਕਹੀ॥ ੩੪ ॥

੧੭੪੫-ਹਲਧੀ ਤੇ ਮਘ ੩੬-੩੬ ਮਾਸੇ, ਸੁੰਢ ੨੦ ਮਾਸੇ, ਕੁਆਰ ਦਾ ਰਸ ੨੦ ਮਾਸੇ, ਅਰਿੰਡ ਦੀ ਗਿਰੀ ੪੦ ਮਾਸੇ, ਅੱਕ ਦੇ ਫੁਲ ੧੨ ਮਾਸੇ, ਸ਼ਹਿਤ ੨੫ ਤੋਲੇ, ਗੋਕਾ ਘਿਉ ੧੨ ਤੋਲੇ ਇਹ ਸਭ ਰਲਾ ਕੇ ੪ ਤੋਲੇ ਨਿੱਤ ਖਾਵੇ, ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕੰਨਾ ਦੀ ਵਾਯੂ ਜਾਵੇ, ਬੋਲਾਪਨ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਰਹੇ, ਅਰ ਕੰਨਾਂ ਦਾ ਸਭ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ। ੩੨ ਤੋਂ ੩੪॥

ਕਨੇਡੂ ਉਪਾਇ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)--ਦੋਹਰਾ

ਕਨਕ ਸਿਗ੍ਰੂ ਸੇਂਧਾ ਲਵਨ ਆਰਨਾਲ ਸੰਗ ਲੇਪ।
ਕਰਨ ਮੂਲ ਦੁਖ ਜਾਤ ਮਿਟ ਕਾਨੇਡੂ ਕਾ ਮੇਪ॥ ੩੫ ॥

ਮਹਿਖੀ ਮਾਖਨ ਮੂਸਲੀ ਚਿਕਨੇ ਭਾਂਜਨ ਪਾਇ ॥
ਧਾਨ ਮਾਂਹਿ ਦਿਨ ਸਾਤ ਰਖ ਪਿਛੇ ਨਿਕਾਲੀ ਲਾਇ ॥ ੩੬ ॥
ਸਾਤ ਲੇਪ ਤਾਂਕੋ ਕਰੋ ਮਿਟਤ ਕਨੇਡੂ ਪੀਰ।
ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਇਮ ਕਹੀ ਸਮਝ ਲੇਹੁ ਤੁਮ ਬੀਰ ॥ ੩੭ ॥

੧੭੪੬—ਧਤੂਰਾ, ਸੁਹਾਂਵਣਾਂ ਤੇ ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਕਾਂਜੀ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕੰਨਾਂ ਦੀ ਜੜ ਦਾ ਦੁਖ ਨਾਸ਼ ਅਰ ਕਨੇਡੂ ਬੀ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ।।੩੫।।

੧੭੪੭—ਮਹੀਂ ਦਾ ਮਖਣ ਤੇ ਮੂਸਲੀ ਥਿੰਧੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ੭ ਦਿਨ ਧਾਨਾਂ ਵਿਚ ਦਬਾਵੇ, ਪਿਛੋਂ ਕੱਢਕੇ ੭ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਨੇਡੂ ਰੋਗ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ।।੩੬।।੩੭।।

ਅਸਗੰਧ ਬਾਵਚ ਗਜ ਕਣਾ ਕੂਟ ਮਹਿਖ ਨਵਨੀਤ।
ਲੇਪਨ ਕਰ ਦਿਨ ਸਾਤ ਲੌ ਪਾਲੀ ਕਰਨ ਬਿਨੀਤ ॥ ੩੮ ॥

੧੭੪੮—ਅਸਗੰਧ, ਬਾਵਚੀ ਤੇ ਲੰਬੀ ਮਘ, ਕੁੱਟਕੇ ਮਹੀਂ ਦੇ ਮੱਖਣ ਵਿਚ ੭ ਦਿਨ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਕੰਨਾਂ ਦੀ ਪਾਲ ਪਰ ਹੋਣੇ ਵਾਲਾ ਕਨੇਡੂ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ।।੩੮।।

ਗੁੰਜ ਮੂਰ ਘਸ ਮਹਿਖ ਪਯ ਗਰਮ ਲੇਪ ਕਰ ਲਾਇ।
ਮਿਟਤ ਜੁ ਪਾਲੀ ਕਰਨ ਕੀ ਦੀਨੀ ਮੇਘ ਬਤਾਇ ॥ ੩੯ ॥

੧੭੪੯—ਰੱਤਕਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਮਹੀਂ ਦੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਘਿਸਾਕੇ ਤੱਤੀ ਕਰਕੇ ਲੇਪ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਪਾਲੀ ਰੋਗ ਅਰਥਾਤ ਕਨੇਡੂ ਜਾਵੇ ।।੩੯।।

ਕਾਲਿ ਜੀਰੀ ਮਰਚ ਲੈ ਕੁਚਲਾ ਗੋਕਾ ਮੂਤ।
ਲੇਪ ਕਰਨ ਦੁਖ ਜਾਤ ਮਿਟ ਕਾਨੇਡੂ ਅਦਭੂਤ ॥ ੪੦ ॥

੧੭੫੦—ਕਾਲੀਜੀਰੀ, ਮਿਰਚ, ਤੇ ਕੁਚਲਾ ਗੋਕੇ ਮੂਤ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ; ਤਾਂ ਕਨੇਡੂ ਰੋਗ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਲੇਪ ਬਹੁਤ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ।।੪੦।।

ਕਾਨ ਬੀਂਧਨੇ ਮੇ ਜੋ ਪੱਕ ਜਾਇ ਤਿਸਕਾ ਉਪਾਇ

ਸ੍ਵੇਤ ਕਥ ਲੈ ਪੀਸਕੇ ਕਟੁਕ ਤੇਲ ਸੋ ਲਾਇ।
ਕਾਨ ਪਾਕ ਦੂਰਹਿ ਭਜਤ ਸਾਚੀ ਦਈ ਬਤਾਇ ॥ ੪੧ ॥
ਮਾਖਨ ਲਾਵਤ ਨਿਸ ਦਿਨੇ ਵਾ ਕਟੁ ਤੇਲ ਲਗਾਇ।
ਭਠਿਆਲੇ ਕਾ ਧੂਮ ਮਲ ਕਾਨ ਪਾਕ ਮਿਟ ਜਾਇ ॥ ੪੨ ॥

੧੭੫੧—ਚਿੱਟੀਕੱਥ ਪੀਹ ਲਵੇ ਤੇ ਕੌੜੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਕੰਨ ਦਾ ਪਾਕਾ ਦੂਰ ਹੋਵੇ।।੪੧।।

੧੭੫੨—ਮੱਖਣ ਰਾਤ ਦਿਨ ਲਾਵੇ, ਇਸ ਤਰਾਂ ਕੌੜਾ ਤੇਲ ਲਾਵੇ, ਪਿਛੋਂ ਭੱਠੀ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਮਲੇ ਤਾਂ ਕੰਨਾ ਦਾ ਪਕਣਾ ਜਾਵੇ ।।੪੨।।

ਅਥ ਜੋਕ ਲਗਾਈ ਡੰਗ ਪਕ ਜਾਇ ਤਿਸਦਾ ਉਪਾਇ

(ਕਾਲਗਜਾਨਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਕਟਕ ਤੇਲ ਸੋ ਨਿੰਬ ਦਲ ਵਾ ਮਸਰੀ ਕੀ ਰਾਖ।
ਡੰਕ ਪਾਕ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੀ ਕਾਲਗਜਾਨ ਕੀ ਸਾਖ॥ ੪੩ ॥

੧੭੫੩—ਕੌੜੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਨਿੰਮ ਤੇ ਪਤਰੇ ਲਾਵੇ ਯਾਂ:—
੧੭੫੪–ਮਸਰਾਂ ਦੀ ਸੁਆਹ ਕਰਕੇ ਕੌੜੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਡੰਗ ਪਾਕ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੪੩॥

ਕੰਨ ਰੋਗ ਦੇ ਪੱਥ–ਚੌਪਈ

ਸ੍ਵੇਦ ਬਿਰੇਚ ਬਮਨਿ ਬਿਧਨਾਰ। ਨਸਜ ਕਨਕ ਮੁਗਦਾ ਯਵ ਸਾਰ।
ਸਿਗ੍ਰ ਸੀਲ ਕਰੇਲਾ ਜਾਨ। ਪਥ ਜੋ ਬੈਂਗਨ ਕੋਮਲ ਬਾਨ ॥ ੪੪ ॥

੧੭੫੫—ਪਸੀਨਾ, ਦਸਤ, ਕੈ, ਨਾੜ ਵੇਧਨਾ, ਨਸਵਾਰ ਦੇਣੀ, ਕਣਕ, ਮੂੰਗੀ, ਜੌਂ, †ਮੱਖਣ, ਸੁਹਾਂਵਣਾ, ਸੀਲ, ਕਰੇਲੇ ਅਤੇ ਵਤਾਊਂ ਇਹ ਸਭ ਖਾਣੇ ਪੱਥ ਹਨ ॥੪੪॥

ਕੁਪੱਥ ਚੌਪਈ

ਕਫੀ ਕੰਡੂਯਨ ਸਿਰ ਇਸਨਾਨ। ਸੀਤ ਬਜਾਮ ਜੋ ਦਾਤਨਿ ਜਾਨ।
ਭਾਰੀ ਭੋਜਨ ਕਹੇ ਕੁਪਥ। ਕਾਨ ਰੋਗ ਕੇ ਭਾਖੇ ਕੁਪਥ ॥ ੪੫ ॥

੧੭੫੬—ਕਫਕਾਰਕ ਬਸਤਾਂ ਖਾਣੀਆਂ, ਖੁਰਕਣਾ, ਸਿਰ ਦਾ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ, ਪਾਲਾ ਸਹਾਰਨਾ, ਬਜਾਯਾਮ, ਭਾਵੇਂ ਏਥੇ ਕਸਰਤ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਬੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੰਗ ਹੈ । ਦਾਤੁਨ ਕਰਨੀ, ਹੋਰ ਭਾਰੀ ਭੋਜਨ ਕਰਨੇ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਪੱਥ ਰੂਪ ਹਨ, ਬਰਜ ਦੇਵੇ ॥੪੫॥

ਅਬ ਮੁਖ ਰੋਗ ਨਿਦਾਨ --ਚੌਪਈ

ਪਲ ਝਖ ਮਾਖ ਖੀਰ ਦਧਿ ਬਾਤ। ਪਿਤ ਕਫਹਿ ਤੇ ਜਾਨੋ ਸਾਤ।
ਯਾਤੇ ਮੁਖਮਹਿ ਰੋਗ ਅਨਕ। ਜਾਨ ਮਾਧਵੇਹਿ ਮੁਖ ਮਤਿ ਟੇਕ ॥ ੪੬ ॥

(ਅਨੂਪ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਮਾਂਸ, ਜਿਸਤਰਾਂ) ਮੱਛੀ, ਮਾਂਸ, ਦੁੱਧ, ਦਹੀਂ, ਵਾਯੂ, ਕਫ ਅਰ, ਪਿੱਤ ਕਰਕੇ, ਸੱਤ ਅਯਤਨਾਂ ਵਿਖੇ, ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਰੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। (ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ੬੫ ਰੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮੂੰਹ ਦੇ ਸੱਤ ਅਯਤਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ) ਉਪਰ ਹੇਠ ਦੇ ਦੋਨੋਂ ਹੋਠ, ਦੰਦ, ਦੰਦ ਵੇਮਟ, ਤਾਲੂ, ਕੰਠ ਅਰ ਜਿਹਬਾ, ਇਹ ਸੱਤ ਅਯਤਨ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤਾਂ ਅਯਤਨਾਂ ਸਮੇਤ ਮੂੰਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਰੋਗ ਇਸ ਵਿਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਧਵ ਤੋਂ ਜਾਨਣੇ ਯੋਗ ਹੈ ॥੪੬॥

---

†ਸਾਰ—ਨਾਮ ਮੱਖਣ ਦਾ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼ ਪ੍ਰਿ: ੧੭੭
ਪਥਜਪਥ ਵਿਚ ਬੀ ਹਵੀ ਕਰਕੇ ਘ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਸੋ ਮੱਖਣ ਘ੍ਰਿਤ ਇਕ ਹੀ ਹਨ।

ਲੱਛਣ–ਦੋਹਰਾ

ਬਾਤ ਕੋਪ ਪਿਟਕਾ ਘਨੀ ਅਰ ਮੁਖ ਮਹਿ ਦੁਰਗੰਧ।
ਗਲ ਪਾਕਤ ਜਿਹਵਾ ਪਕਤ ਬਾਤ ਰੁਧਿਰ ਪ੍ਰਤਿ ਬੰਧ ॥੪੭॥

ਵਾਯੂ ਕ੍ਰਧਿਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਫਿਨਸੀਆਂ ਅਰ ਮੂੰਹੋਂ ਦੁਰਗੰਧ ਔਂਦੀ ਹੈ। ਗਲ ਤੇ ਜ਼ਬਾਨ ਪੱਕਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਬਾਤ ਅਰ ਲਹੂ ਦਾ ਪ੍ਰਕੋਪ ਹੈ ॥੪੭॥

ਗਲ ਮੁਖ ਪਾਕ ਉਪਾਇ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)

ਸੁੰਠੀ ਤਿਲ ਯਸਟੀ ਗਹੋ ਆਛਾ ਕ੍ਵਾਥ ਬਨਾਇ।
ਕੁਰਲੀ ਕੀਜੈ ਸਾਤ ਦਿਨ ਮੁਖ ਕੀ ਪਾਕ ਮਿਟਾਇ ॥੪੮॥

੧੭੫੭–ਸੁੰਢ, ਤਿਲ ਤੇ ਮੁਲੱਠੀ ਲੈ ਕੇ ਚੰਗਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰ ਲਵੇ ਫਿਰ ੭ ਦਿਨ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਅਜੇਹੇ ਹੀ ਕਾੜ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੁਰਲੀਆਂ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦਾ ਪਾਕ ਹਟੇ ॥੪੮॥

ਦਾਲ ਹਲਦ ਕਾ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰ ਤਾਂ ਮਹਿ ਸਹਿਤ ਮਿਲਾਇ।
ਤਾਂਤੇ ਕੁਰਲੈ ਕੀਜੀਏ ਬਦਨ ਪਾਕ ਮਿਟ ਜਾਇ ॥੪੯॥

੧੭੫੮–ਦਾਲਹਲਧੀ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਕੇ ਫਿਰ ਕੁਰਲੈ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦਾ ਪੱਕਣਾ ਹਟੇ ॥੪੯॥

ਪਰਪਟ ਰਸ ਮਹਿ ਸਹਿਤ ਮਿਲ ਜੋ ਖਾਵਤ ਪਰਭਾਤ।
ਬਦਨ ਪਾਕ ਅਨੇਕ ਗਦ ਆਸਜਤਨੇ ਸਬ ਜਾਤ ॥੫੦॥

੧੭੫੯–ਪਿੱਤ ਪਾਪੜੇ ਦੇ ਰਸ ਸੂਰਸ ਵਿੱਚ ਸਹਿਤ ਪਾਕੇ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਪੱਕਣਾ, ਹੋਰ ਮੂੰਹ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੫੦॥

ਪੰਚ ਬਲਕਲਾ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰ ਅਥਵਾ ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਕ੍ਵਾਥ।
ਦੋਊ ਯੋਗੁ ਮਧੁ ਸੰਗ ਚਟ ਪਾਕ ਬਦਨ ਮਿਤ ਆਥ ॥੫੧॥
ਜਾਤ੍ਰੀ ਪਤ੍ਰ ਜੁ ਤੀਨ ਫਲ ਦਾਖ ਕਣਾ ਸੁਰਦਾਰ।
ਕ੍ਵਾਥ ਕਰੀ ਬਿਚ ਸਹਿਤ ਭਿਲ ਕੁਰਲਾ ਪਾਕ ਬਿਡਾਰ ॥੫੨॥

੧੭੬੦–†ਪੰਜ ਬਲਕਲ (ਬੋਹੜ, ਗੁੱਲਰ, ਪਿਪਲ, ਪਿਲਖਣ, ਤੇ ਬੈਂਤ) ਦੀ ਛਿੱਲ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ ਯਾ:–

੧੭੬੧–ਤ੍ਰਿਫਲੇ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਆਵਲੇ) ਦੀ ਛਿੱਲ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਦੋਹਾਂ ਜੋਗਾਂ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਤ ਪਾਕੇ ਚੱਟੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦਾ ਪਾਕ ਹਟੇ।

੧੭੬੨–ਚੰਬੇਲੀ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ, ਮੁਣੱਕਾ, ਮਘ ਤੇ ਦੇਵਦਾਰ ਸਮਾਨ ਭਾਗ ਲੈ ਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ

†ਪੰਜ ਬਲਕਲ, ਦੇਖੋ ਆਯੁਰਵਦੀ ਕੋਸ਼,

ਅਰ ਫਿਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਤ ਪਾਕੇ ਕੁਰਲੇ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦਾ ਪਾਕ ਮਿਟੇ ॥੫੨॥

ਵੰਗਸੇਨਾਤ

ਦਾਰ ਨਿਸਾ ਗਲੋਇ ਲੇ ਬਟ ਕੂੰਪਲ ਅਰ ਦਾਖ।
ਤ੍ਰਿਫਲ ਜਵਾਸਾ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰ ਸਹਿਤ ਤਾਸ ਮਹਿ ਰਾਖ॥ ੫੩ ॥
ਤਾਂਕੇ ਕੁਰਲੇ ਕੀਜੀਏ ਮਿਟਤ ਪਾਕ ਮੁਖ ਰੋਗ।
ਬੰਗਸੈਨ ਸਾਚੀ ਕਹੀ ਬਾਦਫਿਰੰਗ ਬਿਯੋਗ ॥੫੪॥

੧੭੬੩—ਦਾਰਹਲਧੀ, ਗਿਲੋਯ, ਬੋਹੜ ਦੀਆਂ ਕੂੰਮਲਾਂ, ਮੁਣੱਕਾ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਅਰ ਜਵਾਹਾਂ, ਸਭੋ ਸਮਾਨ ਭਾਗ ਲੇ ਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ ਅਰ ਫਿਰ ਸ਼ਹਤ ਪਾ ਕੇ ਕੁਰਲੇ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦਾ ਪਾਕ ਅਰ ਆਤਸ਼ਕ ਦਾ ਮੂੰਹ ਪਕਿਆ ਸਭੇ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ, ਇਹ ਵੰਗਸਨ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ॥੫੩॥੫੪॥

(ਜੋਗਸਤਾਤ)

ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਦਾਖ ਗਲੋਇ ਲੇ ਦਾਰਵੀ ਮੇਲ ਜਵਾਹ।
ਚੰਪੇ ਪੱਤਰ ਮੇਲਕੇ ਆਛਾ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰਾਹ ॥੫੫॥
ਮਧੁਰ ਲਾਇ ਉਠ ਪ੍ਰਾਤ ਹੀ ਕੁਰਲਾ ਕਰੇ ਬਨਾਇ।
ਮਿਟਤ ਪਾਕ ਸਬ ਬਦਨ ਕੀ ਦਿਵਸ ਤੀਨ ਕਰਵਾਇ ॥੫੬॥

੧੧੬੪—ਤ੍ਰਿਫਲਾ, ਮੁਣੱਕਾ, ਗਿਲੋਇ, ਦਾਲਹਲਦੀ, ਜਵਾਹਾਂ ਅਰ ਚੰਬੇ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ ਪਾ ਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ। ਫਿਰ ਸ਼ਹਤ ਰਲਾਇਕੇ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਕੁਰਲੇ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦਾ ਪਾਕ ਮਿਟੇ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ੩ ਦਿਨ ਕਰੇ ॥੫੫॥੫੬॥

ਕੱਥ ਕੇਵੜਾ ਲਾਇਚੀ ਤੋਖਾ ਖੀਰ ਮਿਲਾਇ।
ਮਿਸਰੀ ਮੁਰਦਾਸੰਗ ਲੈ ਪੀਸੀ ਬਸਨ ਛਨਾਇ॥੫੭॥
ਮੁਖਿ ਮਹਿ ਛਿਨ ਛਿਨ ਪਾਈਏ ਪਾਕਾ ਬਦਨ ਮਿਟਾਇ।
ਕਹਤ ਮੇਘ ਸਾਚੀ ਸਚੀ ਕਥਾ ਦੇਖੀ ਸ੍ਵੈ ਦ੍ਰਿਗ ਥਾਇ ॥੫੮॥

੧੭੬੫-ਕੱਥ, ਕੇਵੜਾ, ਇਲਾਦੀ, ਤੋਖਾਖੀਰ, ਮਿਸਰੀ ਤੇ ਮੁਰਦਾਸੰਗ, ਪੀਹਕੇ ਕੱਪੜਛਾਣ ਕਰੇ ਅਰ ਫਿਰ ਪਲ ਪਲ ਪਿਛੋਂ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਵੇ (ਧੂੜੇ) ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਪੱਕਿਆ ਅੱਛਾ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ੀ ਹੈ ॥੫੭॥੫੮॥

ਬਾਦਰਿਰੰਗ ਤੇ ਮੂੰਹ ਪਕੇ ਕੋ—ਦੋਹਰਾ

ਕ੍ਵਾਥ ਕਰੇ ਕਚਨਾਰ ਤੁਚ ਤਾਂਕੇ ਕੁਰਲੇ ਕੀਜ।
ਵਾ ਚੰਬੇਲੀ ਪਾਤ ਕਾ ਕਾਥ ਕਰੀਨੇ ਦੀਜ ॥੫੯॥

੧੭੬੬–ਕਚਨਾਰ ਦੀ ਛਿੱਲ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਉਸਦੇ ਕੁਰਲੇ ਕਰੇ, ਯਾ:–

੧੭੬੭–ਚੰਬੇਲੀ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਕੁਰਲੇ ਕਰੇ ਤਾਂ ਆਤਸ਼ਕ ਦਾ ਮੁਖਪਾਕ ਮਿਟੇ ॥੫੯॥

ਧਨੀਆ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰਾਇਕੇ ਤਾਂ ਮਹਿ ਸਿਤਾ ਮਿਲਾਇ।
ਬਦਨ ਜੁ ਪਾਕ ਫਿਰੰਗ ਕਾ ਤੁਰਤੈ ਚੰਗਾ ਥਾਇ ॥੬੦॥

੧੭੬੮–ਧਨੀਏਂ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮਿਸਰੀ ਪਾਵੇ, ਫਿਰ ਕੁਰਲੇ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਪਾਕ ਮਿਟੇ ॥੬੦॥

ਅਜਾ ਦੂਧ ਕੀ ਧਾਰ ਮੁਖ ਚੋਈ ਕੁਰਲਾ ਕੀਜ।
ਮਿਟਤ ਪਕਿਓ ਉਪਦੰਸ ਮੁਖ ਅਵਰ ਪਾਕ ਸਭ ਖੀਜ ॥੬੧॥

੧੭੬੯–ਬੱਕ੍ਰੀ ਤੇ ਦੁੱਧ ਦੀਆਂ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਧਾਰਾਂ ਲੁਆਕੇ ਕੁਰਲੇ ਕਰੇ ਤਾਂ ਆਤਸ਼ਕ ਕਰਕੇ ਪੱਕਿਆਂ ਮੂੰਹ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ॥੬੧॥

ਗਲ ਰੋਗ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਮੋਥ ਤ੍ਵਕ ਕਰੂ ਦਾਖ ਨਿਸ ਦਾਰ।
ਮਧੁ ਸੋਂ ਗੋਲੀ ਮੁਖ ਧਰੇ ਗਲਤ ਗਲਾ ਰੁਜ ਸਾਰ ॥੬੨॥

੧੭੭੦–ਤ੍ਰਿਫਲਾ, ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ, ਮੋਥਾ, ਦਾਲ ਚੀਨੀ, ਕੌੜ ਤੇ ਦਾਰਹਲਧੀ, ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਬਣਾਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰਖੇ ਤਾਂ ਗਲ ਦਾ ਰੁਕਣ ਜਾਵੇ ॥੬੨॥

ਕੁਠ ਕਣਾ ਪਾਠਾ ਮਰਚ ਸੇਂਧਾ ਬਚ ਮਧ ਪਾਇ।
ਚਾਟਤ ਗਲਸੁੰਡੀ ਮਿਟਤ ਖਾਂਸੀ ਸਕਲ ਮਿਟਾਇ ॥ ੬੩ ॥

੧੭੭੧–ਕੁੱਠ ਮਿਠੀ, ਮਘ, ਪਾਠਾ, ਮਿਰਚ, ਸ਼ੇਂਧਾਲੂਣ ਤੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਕੇ ਚਟੇ ਤਾਂ ਗਲ ਦਾ †ਰੁਕਣਾ, ਗਲ ਜਾਣਾ ਅਰ ਖਾਂਸੀ ਆਦਿ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੬੩॥

ਘਨ ਪਤੀਸ ਪਾਠਾ ਕਰੂ ਇੰਦਰ ਜਵ ਸੁਰਦਾਰ।
ਕਾੜਾ ਕਰ ਗੋਮੂਤ੍ਰ ਸੋ ਪੀਵਤ ਗਲ ਰੁਜ ਡਾਰ ॥ ੬੪ ॥

੧੭੭੨–ਮੋਥਾ, ਪਤੀਸ, ਪਾਠਾ, ਕੌੜ, ਇੰਦ੍ਰ ਜੌਂ ਤੇ ਦੇਵਦਾਰ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਗਊਮੂਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਕਰਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਗਲ ਦਾ ਰੋਗ ਜਾਵੇ ॥੬੪॥

ਤ੍ਰਿਫਲ ਦਾਰਵੀ ਬਜੋਖ ਤੁਚ ਕਰੂ ਦਾਖ ਘਨ ਕ੍ਵਾਥ।
ਮਧੁ ਸੋਂ ਚਾਟਤ ਰੁਜ ਮਿਟਤ ਗਲ ਕਾ ਜਾਨੋ ਆਥ ॥ ੬੫ ॥

---

†ਗਲਸੁੰਡੀ, ਰੋਗ ਵਿਚ ਕੰਠ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੧੭੭੩–ਤ੍ਰਿਫਲਾ, ਦਾਰਹਲਧੀ, ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ, ਦਾਰਚੀਨੀ, ਕੌੜ, ਮੁਣੱਕਾ ਅਰ ਮੋਥਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਚੱਟੇ ਤਾਂ ਗਲ ਦਾ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੬੫॥

(ਗੋਲੀ)–ਚੌਪਈ

ਕਣਾ ਕਣਾ ਜਰ ਚਵਕ ਮੰਗਾਇ। ਚਿਤ੍ਰਕ ਸੁੰਠੀ ਮਰਚ ਰਲਾਇ।
†ਮੁਸਕਖਾਰ ਤ੍ਰਯਪਤ੍ਰ ਤਾਲੀਸ। ਏਲਾ ਦਾਰਚਿਨੀ ਧਵ ਤੀਸ ॥ ੬੬ ॥
ਸਭ ਤੇ ਦੂਨਾ ਗੁੜ ਜੁ ਪੁਰਾਣਾ। ਬੇਰ ਸਮਾਨ ਗੁਟੀ ਪਿਸ ਠਾਨਾ।
ਬਦਨ ਧਰਤ ਨਿਸ ਪੀਰਾਜਾਨ। ਸਰਬ ਕੰਠ ਕੇ ਰੋਗ ਬਿਹਾਨ ॥ ੬੭ ॥

੧੭੭੪–ਮਘ, ਪਿਪਲਾ ਮੂਲ, ਚੱਵ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਸੁੰਢ, ਮ੍ਰਿਚ, †ਫਰਵਾਂਹ, ਤਿੰਨੇ ਖਾਰਾਂ (ਸੱਜੀ ਸੁਹਾਗਾ ਤੇ ਜੌਂਖਾਰ) ਤਾਲੀਸਪੱਤ੍ਰ ਲਾਚੀ, ਦਾਰਚੀਨੀ, ਤੇ ਇੰਦ੍ਰਜੌਂ ਸਮ ਨ ਭਾਗ ਲਵੇ, ਅਰ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣਾ ਪੁਰਾਣਾ ਗੁੜ ਪਾ ਕੇ ਪੀਹ ਕੇ ਬੇਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਗੋਲੀਆਂ ਕਰੇ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰਖੇ, ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦੀ ਪੀੜ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ਅਤੇ ਕੰਠ (ਗਲੇ) ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੋਗ ਮਿਟਾਵੇ ॥੬੬॥੬੭॥

(ਗੋਲੀ)--ਚੌਪਈ

ਰਸਵਤ ਪਾਠਾ ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਦਾਰ। ਰਜਨੀ ਤੇਜਬਲਾ ਜਵਖਾਰ।
ਮਧੁ ਸੋ ਗੁਟੀ ਟਾਂਕ ਕਰ ਦੋਇ। ਮੁਖ ਮਹਿ ਰਾਖੇ ਰੁਜ ਸਧਖੋਇ ॥ ੬੮ ॥

੧੭੭੫–ਰਸੌਂਤ, ਪਾਠਾ, ਮਘ, ਦੇਵਦਾਰ, ਹਲਧੀ, ਤੇ ਜਬਲ ਤੇ ਜੌਂਖਾਰ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਦੋ ਟੰਕ (੮ ਮਾਸੇ) ਦੀ ਗੋਲੀ ਕਰੇ, ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰਖੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੬੮॥

ਦੰਤ ਰੁਧਰ ਉਪਾਇ (ਜੋਗਸਤਾਂਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਲੋਦ ਕਮਲ ਮੰਜੀਠ ਕੁਠ ਪਾਠਾ ਕੜੂ ਨਿਸ ਦੋਇ।
ਤੇਜਬਲਹਿ ਸਭ ਪੀਸ ਮਲ ਦੰਤ ਰੁਧਿਰ ਮਿਟ ਸੋਇ ॥ ੬੯ ॥
ਆਠ ਦਿਵਸ ਲੌ ਮਸਲੀਏ ਬੱਜ੍ਰ ਦੰਤ ਮਿਟ ਪੀਰ।
ਕੀਟ ਲਗਜੇ ਸਭ ਜਾਤ ਮਿਟਿ ਜੋਗੁ ਸਤਹਿ ਇਹੁ ਬੀਰ ॥ ੭੦ ॥

੧੭੭੬–ਪਠਾਣੀਲੋਦ, ਕਮਲ, ਮਜੀਠ, ਕੁੱਠ, ਪਾਠਾ, ਕੌੜ ਦੋਨੋਂ ਹਲਧੀਆਂ ਅਤੇ ਬਲ, ਸਭ ਪੀਹਕੇ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ੮ ਦਿਨ ਮਲੇ ਤਾਂ ਦੰਦ ਬੱਜਰ ਸ਼ਰੀਖੇ ਕਰੇ। ਪੀੜਾ ਅਰ ਕੀੜਾ ਬੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੬੯॥੭੦॥

ਜੋਤਕ ਮਤਿ ਮੰਜੀਠ ਲੈ ਹਰੜ ਦਾਰਵੀ ਕੌੜ।
ਲੋਦ ਪਾਠ ਦੰਤਹਿ ਮਲੋ ਰਦਨੁ ਰੁਧਰਿ ਮਿਟ ਦੌੜ ॥ ੭੧ ॥

---

†ਮੁਸ਼ਕ–ਫਰਵਾਂਹ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਟੀਕਾ ਭਾ: ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

੧੨੭੭-ਮਾਲਕੰਙਣੀ, ਮਜੀਠ, ਹਰੜ, ਦਾਰਹਲਦੀ, ਕੌੜ, ਲੋਧ ਤੇ ਪਾਠਾ ਪੀਹਕੇ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਮਲੇ, ਦੰਦਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਜਾਣਾ ਬੰਦ ਕਰੇ ॥੭੧॥

ਗੁੰਜ ਮੂਲ ਅਸਗੰਧ ਜੜ ਮਲੋ ਦਸਨ ਕੋ ਏਹ।
ਦੰਤ ਧਾਵਨੀ ਅਰਕ ਜੜ ਕਰਤ ਬਜ੍ਰ ਸਮ ਤੇਹ ॥ ੭੨ ॥

੧੨੭੮-ਰੱਤਕਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਤੇ ਅਸਗੰਧ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੀਹਕੇ ਇਹ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਮਲੇ । ਯਾ:—
੧੨੭੯-ਦਾਤੁਣ ਅੱਕ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦੀ ਕਰੇ ਤਾਂ ਦੰਦ ਬਜ੍ਰ ਸਾਰਖੇ ਹੋਣ ॥੭੨॥

ਮਾਜੂ ਸੇਂਧਾ ਪੀਪਰੀ ਕਾਹੀ ਕੱਥ ਮਿਲਾਇ।
ਭਰੋ ਦਾੜ ਕੇ ਬੀਚ ਸੋ ਦਾੜ ਪੀਰ ਸਬ ਜਾਇ॥ ੭੩ ॥

੧੨੮੦-ਮਾਜੂ, ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਤੇ ਮਘ, ਕਾਹੀ ਤੇ ਕੱਥ, ਦਾੜ੍ਹ ਦੇ ਖੋਲ ਵਿਚ ਪੀਹਕੇ ਭਰੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹ ਦੀ ਪੀੜ ਜਾਵੇ ॥੭੩॥

ਨਵਸਾਦਰ ਸੁੰਠੀ ਪਿਸੀ ਚੂਰਨ ਦਾੜ ਭਰਾਇ।
ਸਕਲ ਬੇਦਨਾ ਕੀਟ ਦੁਖ ਦੇਵਤ ਤੁਰਤ ਗਵਾਇ॥ ੭੪॥

੧੨੮੧—ਨੌਸਾਦਰ ਤੇ ਸੁੰਢ ਪੀਹਕੇ ਇਸ ਚੂਰਣ ਨਾਲ ਦਾੜ੍ਹ ਭਰੇ ਤਾਂ ਹਰ ਤਰਾਂ ਦੀ ਦੰਦ ਪੀੜਾ ਅਰ ਕੀੜਾ ਤੁਰਤ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੭੪॥

(ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਹਰੜ ਪੀਸ ਮਧੁ ਕਾਢਏ ਤਾਂਬਰ ਭਾਂਜਨ ਪਾਇ।
ਗੁਟੀ ਕਰੀ ਮੁਖ ਧਾਰੀਏ ਧਸਨ ਪੀਰ ਕ੍ਰਮ ਜਾਇ॥ ੭੫॥

੧੨੮੨-ਹਰੜ ਪੀਸਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਤਾਂਮੇ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਕਾੜ੍ਹੇ ਅਰ ਫਿਰ ਗਾੜ੍ਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗੋਲੀ ਬਣਾਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਕੀੜੇ ਕਰ ਹੋਈ ਪੀੜਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੭੫॥

ਕਾਹੀ ਫਟਕਹਿ ਦਾਰ ਸੁਰ ਹਿੰਗੁ ਨੀਰ ਗੁਟ ਕੀਜ।
ਮੁਖ ਰਾਖਤ ਕ੍ਰਿਮ ਸੂਰ ਮਿਟ ਦਸਨ ਬਜ੍ਰ ਸਮ ਲੀਜ॥ ੭੬ ॥

੧੨੮੩-ਕਾਹੀ, ਫਟਕੜੀ, ਦੇਵਦਾਰ ਤੇ ਹਿੰਗ ਜਲ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਕਰੇ, ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਮ, ਪੀਮ, ਹਟਾਵੇ ਅਰ ਦੰਦ ਬੱਜ੍ਰ ਸਮਾਨ ਕਰੇ ॥੭੬॥

ਤਮਾ ਫਲ ਕੋ ਪੀਸਕੈ ਤਪਤ ਲੋਹੁ ਪਰ ਪਾਇ।
ਧੂੰਮ ਲੇਹੁ ਮੁਖ ਦੰਤ ਮਹਿ ਕੀਟ ਦਸਨ ਨਿਕਰਾਇ॥ ੭੭॥

੧੨੮੪-ਤੁੰਮੇ ਦਾ ਫਲ ਪੀਹਕੇ ਤੱਤੇ ਲੋਹੇ ਪਰ ਪਾਕੇ ਉਸਦਾ ਧੂੰਆਂ ਮੂੰਹ ਅਰ ਦੰਦਾਂ ਵਿਚ ਲਵੇ ਤਾਂ ਦੰਦਾਂ ਦਾ ਕੀੜਾ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ ॥੭੭॥

ਪੰਚਾਗੁਲ ਬ੍ਰਿਹਤੀ ਜੁਗਲ ਨੈਪਾਲੀ ਕਾਦੰਬ।
ਕ੍ਵਾਥ ਘ੍ਰਿਤ ਵਾ ਤੇਲ ਬਿਲ ਕਰੋ ਗੜੂਖ ਸੁ ਅੰਬ॥ ੭੮॥
ਕ੍ਰਿਮ ਪੀਰਾ ਸਬ ਬਾਤ ਕੀ ਮਿਟਤ ਦਾਢ ਅਰ ਦੰਤ।
ਬਜਰ ਸਮ ਪੰਕਤਿ ਦਸਨ ਅਤਿ ਹੀ ਹੋਵਤ ਸੰਤ॥ ੭੯॥

੧੭੯੫—†ਅਰਿੰਡ, ਦੋਨੋਂ ਕੰਡਿਆਰੀਆਂ, ‡ਮਨਸਿਡ ਤੇ ਕਦੰਬ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਘਿਉ ਯਾਂ ਤੇਲ ਮਿਲਾਕੇ ਕਰਲੇ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਮਾਂ ਕਰਕੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪੀੜਾ ਯਾ ਵਾਯੂ ਕਰਕੇ ਹੋਈ ਪੀੜ; ਦੰਦਾਂ, ਦਾੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ਅਰ ਦੰਦ ਬੱਜ੍ਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਕਰੇ॥੭੮॥੭੯॥

(ਵੰਗਸੇਨਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਸ੍ਰਿਗ ਬੇਰ ਰਸੁ ਚਾਬੀਏ ਕੇਸਰ ਆਛਾ ਲੇਇ।
ਕ੍ਰਿਮਿ ਪੀਰਾ ਮਿਟ ਦ੍ਰਿਢ ਕਰਤ ਦਿਨ ਤ੍ਰਿਕ ਯਹਿ ਕਰੇਇ॥ ੮੦॥

੧੭੯੬—ਅਦ੍ਰਿਕ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ ਕੇਸਰ ਚਬਾਵੇਤਾਂ ਕ੍ਰਿਮਾਂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ਅਰ ਦੰਦ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰੇ, ਇਸਤਰਾਂ ੩ ਦਿਨ ਕਰੇ॥੮੦॥

ਸਿੰਧੁ ਬਾਰ ਸੇਂਧਾ ਅਰਕ ਖੀਰ ਬੜਿੰਗ ਜੌਖਾਰ।
ਪੀਸ ਲੇਪੁ ਦੰਤਹਿ ਕਰੋ ਬਾਦ ਬੇਦਨਾ ਹਾਰ॥੮੧॥

੧੭੯੭—ਸੰਭਾਲੂ ਦੇ ਪਤੇ, ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਅੱਕ ਦਾ ਦੁਧ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ ਅਰ ਜੌਖਾਰ ਪੀਹਕੇ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਵਾਯੂ ਕਰਕੇ ਹੋਈ ਪੀੜਾ ਦੂਰ ਕਰੇ॥੮੧॥

(ਮੁਸਤਾਦਿਬਟੀ)

ਬਜੋਖ ਬੜਿੰਗ ਹਰੀਤਕੀ ਘਨ ਪਲਵ ਨਿੰਬ ਜਾਨ।
ਗੋਮੂਤਰ ਗੁਟਕਾ ਕਰੋ ਨਿਸਾ ਰਾਖ ਮੁਖ ਠਾਨ॥ ੮੨॥
ਚਲਤ ਦਾਂਤ ਆਚੱਲ ਹੁਇ ਕ੍ਰਿਮ ਪੀਰਾ ਸਭ ਜਾਇ।
ਯਾਤੇ ਪਰੇ ਨ ਔਖਦੀ ਸੋ ਮੈਂ ਦਈ ਬਤਾਇ॥੮੩॥

੧੭੯੮—ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ, ਸੁੰਢ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ, ਹਰੜ ਦੀ ਛਿਲ, ਮੋਥਾ ਤੇ ਨਿੰਮ ਦੀਆਂ ਰੂੰਮਲੀਆਂ। ਗਊਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪੀਹਕੇ ਗੋਲੀ ਕਰੇ, ਰਾਤ ਹੋ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰਖੇ ਤਾਂ ਹਿੱਲਦੇ ਦੰਦ ਕਰੜੇ ਕਰੇ, ਅਰ ਕ੍ਰਿਮਾ ਦੀ ਪੀੜਾ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵਧਕੇ ਹੋਰ ਦੂਸਰੀ ਦਵਾਈ ਨਹੀਂ ਹੈ॥੮੨॥੮੩॥

---

†ਪੰਚਾਂਗਲ—ਅਰਿੰਡ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼।

‡ਨੈਪਾਲੀ—ਚਿਰੈਤਾ ਤੇ ਕਈ ਮਨਸਿਲ ਬੀ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਾਠਾ ਦਾਰਵੀ ਲੋਦਘਨ ਸਮੰਗਾ ਲੇ ਪਾਇ।
ਤਿਕਤੇ ਸਜਾਮਾ *ਤੇਜਨੀ ਨਿਸਾ ਪੀਸ ਸਮ ਭਾਇ ॥੮੪॥
ਦਸਨਹਿ ਮਲ ਕੰਡੂ ਹਰਤ ਹਰਤ ਰਕਤ ਕੋ ਸ੍ਰਾਵ।
ਅਤਿ ਦ੍ਰਿਢ ਹੋਵਹਿ ਦਸਨ ਸਬ ਬੰਗਸੈਨ ਕੇ ਭਾਵ ॥੮੫॥

੧੭੮੯—ਪਾਠਾ, ਦਾਰਹਲਧੀ, ਪਠਾਣੀਲੋਧ, ਮੋਥਾ, ਮੰਜੀਠ, ਕੌੜ ਮਘ, †ਮਾਲਕੰਡਣੀ ਅਰ ਹਲਧੀ, ਇਕ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਪੀਹ ਲਵੇ। ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਮਲੇ ਤਾਂ ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਖੁਰਕ, ਲਹੂ ਦਾ ਵਗਣਾ, ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ਅਰ ਦੰਦ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰੇ ॥੮੪॥੮੫॥

ਜਾਤੀ ਪੱਤਰ ਇਟਸਿਟਾ ਕਣਾਂ ਕੁਰੰਡ ਮਿਲਾਇ।
ਕੁਸਟ ਚਬਜ ਸੁੰਠੀ ਹਰੜ ਖਦਰ ਪੀਸ ਮੁਖ ਪਾਇ ॥੮੬॥
ਬਾਤ ਪੀਰ ਕੰਡੂ ਕ੍ਰਿਮਹਿ ਰਕਤ ਸ੍ਰਾਵ ਮੁਖ ਗੰਧ।
ਚਲਤ ਦੰਤ ਸਬ ਰੁਜ ਹਰਤ ਕਹਤ ਗ੍ਰੰਥ ਕ੍ਰਤਿਬੰਧ ॥੮੭॥

੧੭੯੦—ਚੰਬੇਲੀ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ, ਇਟਸਿਟ, ਮਘ, ਪੀਲਾਬਾਂਸਾ. ਕੁੱਠ, ਚੱਬ, ਸੁੰਢ, ਹਰੜ ਤੇ ਕੱਥ ਪੀਸਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਓ ਤਾਂ ਵਾਯੂ ਦੀ ਪੀੜ, ਖੁਰਕ, ਕੀੜੇ, ਲਹੂ ਦਾ ਵਗਣਾ, ਦੁਰਗੰਧੀ ਅਰ ਦੰਦਾਂ ਦਾ ਹਿੱਲਣਾ, ਇਹ ਸਭ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ, ਅਰ ਦੰਦਾਂ ਹੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰੇ ॥੮੬॥੮੭॥

ਸੋਰਠਾ

ਮਾਖਕ ਪੀਪਰ ਆਨ ਗੋ ਘ੍ਰਿਤ ਮੇਲੀ ਬਦਨ ਧਰ।
ਦਸਨ ਸੂਰ ਕੀ ਹਾਨ ਉਤਮ ਭੇਖਜ ਇਹ ਕਹੀ ॥੮੮॥

੧੭੯੧—ਸ਼ਹਿਤ ਤੇ ਮਘ ਲੈ ਕੇ ਵਿਚ ਗੋਕਾ ਘੇਉ ਪਾਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰੱਖੇ, ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਦਵਾਈ ਹੈ ॥੮੮॥

ਦੰਦ ਮੱਸੀ (ਯੋਗ ਚਿੰਤਾਮਣੀਮਤਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਕਾਹੀ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਮਾਜੂ ਫਲਾ। ਜੰਗੀ ਹਰੜੇ ਖਦਰ ਸੁ ਭਲਾ।
ਲੋਹਚੂਨ ਤਾਪਜੰ ਕਾਪੂਰ। ਬਿਦ੍ਰੂਮ ਦਾਰਮ ਤੁਕ ਲੇ ਚੂਰ ॥੮੯॥
ਲੋਦ ਮਜੀਠ ਸੁਰਾਸ੍ਰਰਜ ਪਾਇ। ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ਆਛਾ ਲਜਾਇ।
ਚਪਲ ਸੁਪਾਰੀ ਮਸਤਕਿ ਪੀਸ। ਆਛਾ ਚੂਰਨ ਛਾਨੀ ਦੀਸ ॥੯੦॥

---

†ਟੀਕਾ ਵੰਗਸੇਨ ਵਿਚ ਭੇਜਨੀ ਦਾ ਅਰਥ ਤੇਜਬਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੋ ਮਾਲ ਕੰਡਣੀ ਹੈ।

ਦੰਤ ਮਲਤ ਅਸਥੰਭ ਕਰਾਇ। ਕ੍ਰਿਮ ਪੀਰਾ ਅਰ ਨਾਠਤ ਬਾਇ।
ਪ੍ਰਿਥਮ ਅਮਲਰਸੁ ਦਸਨੈ ਲਾਇ। ਪਾਛੈ ਮੱਸੀ ਦਸਨ ਮਲਾਇ ॥੯੧॥

੧੭੯੨—ਕਾਹੀ, ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਆਵਲੇ, ਮਾਜੂ, ਜੰਗਹਰੜ, ਕੱਥ, ਲੋਹਚੂਰਣ, ਸੋਨਾਮੱਖੀ, ਕਪੂਰ, ਮੂੰਗਾ, ਅਨਾਰ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਲੋਧ, ਮੰਜੀਠ, †ਗੋਪੀਚੰਦਨ, ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ, ਭੂੰਨਕੇ, ‡ਤੇਲੀਆ ਸੁਪਾਰੀ, ਅਰ ਰੂਮੀ ਨਸਤਕੀ, ਸਭੇ ਸਮਾਨ ਭਾਗ ਲੈ ਕੇ, ਅੱਛੀ ਤਰਾਂ ਪੀਹਕੇ ਚੂਰਣ ਛਾਣ ਰੱਖੇ। ਫਿਰ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਮਲੇ ਤਾਂ ਕਰੜ ਕਰੇ। ਕ੍ਰਿਮ ਦੀ ਪੀੜਾ, ਵਾਯੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਪਰੰਤੂ ਪਹਿਲੇ ਖੱਟਾ ਰਸ ਆਦਿ ਦਾ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਮਲਕੇ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਮੱਸੀ ਮਲੇ ॥੮੯ ਤੋਂ ੯੧॥

ਲਾਲ ਮੱਸੀ—ਦੋਹਰਾ

ਕਥ ਸੁਪਾਰੀ ਚਪਲ ਲੈ ਸਿੰਗਰਫ ਆਛਾ ਲੀਨ।
ਕਰਖ ਕਰਖ ਏ ਲੀਜੀਏ ਲਾਖ ਸ੍ਰਿਸਾਹੀ ਤੀਨ ॥੯੨॥
ਲਾਖ ਰੰਗ ਤਿਸ ਕਾਢਕੈ ਪੈਸੇ ਸਾਤ ਜੁ ਰਾਖ।
ਮਜੀਠ ਟੰਕ ਤ੍ਰਯ ਆਨਕੈ ਤਾਂਕੋ ਕਾਢੋ ਭਾਖ ॥੯੩॥
ਨੀਕੋ ਰਸ ਅਧ ਪਲ ਗਹੇ ਤਾਂ ਸੋ ਤੀਨੋ ਪੀਸ।
ਫਿਰ ਪੀਸੇ ਰਸੁ ਲਾਖ ਕੇ ਲੇਹੁ ਸੁਕਾਈ ਈਸ ॥੯੪॥
ਪ੍ਰਿਥਮ ਅਮਲ ਰਸੁ ਦਸਨ ਮਲ ਊਪਰ ਮਲੀਏ ਏਹ।
ਰਕਤ ਦਸਨ ਅਤ ਹੋਤ ਹੈ ਕ੍ਰਿਮ ਪੀਰਾ ਨਸ ਜੇਹ ॥੯੫॥

੧੭੯੩—ਕੱਥ, ਚਪਟੀ ਸੁਪਾਰੀ ਅਰਥਾਤ ਤੇਲੀਆ ਸੁਪਾਰੀ ਤੇ ਸਿੰਗ੍ਰਫ ਰੂਮੀ, ਇਹ ਤਿੰਨੋ ੧-੧ ਤੋਲਾ, ਲਾਖ ੩ ਸਿਰਸਾਹੀਆਂ, ਪਾਣੀ ਪਾਕੇ ਪਹਿਲੇ ਕਾੜ੍ਹਕੇ ਲਾਖ ਦਾ ਰਸ ਕੱਢੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਓਹ ਪਾਣੀ ੭ ਪੈਸੇ ਭਰ ਰੱਖੇ। ਫਿਰ ਮੰਜੀਠ ੩ ਟੰਕ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਬੀ ਕਾੜ੍ਹਕੇ ਰਸ ਕਢੇ। ਪਰ ਇਸਦੇ ਰਸ ਦਾ ਪਾਣੀ ਦੋ ਤੋਲੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਲਵੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਇਸ ਰਸ ਨਾਲ ਉਪਰਲੀਆਂ ਤਿੰਨੇ ਬਸਤਾਂ ਪੀਹੇ। ਫਿਰ ਲਾਖ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਪੀਹੇ, ਫਿਰ ਸੁਕਾ ਕੇ ਰਖੇ। ਫਿਰ ਪਹਿਲੇ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਖੱਟਾ, ਰਸ ਮਲਕੇ ਉਪਰੋਂ ਇਸਨੂੰ ਮਲੇ ਤਾਂ ਦੰਦ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਰ ਲਾਲ ਕਰੇ, ਕ੍ਰਿਮਾਂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇ ॥੯੨ ਤੋਂ ੯੫॥

ਚੌਪਈ

ਮਜੀਠ ਜੁ ਅਸ ਪਲ ਆਨੋ ਖਰੀ। ਧਾਤ੍ਰੀ ਫਲ ਮਾਸੇ ਪੰਚ ਧਰੀ।

---

†ਸੁਰਾਸਟ੍ਰਜ—ਗੋਪੀਚੰਦਨ ਹੈ, ਦੇਖੋਭਾਵ ਪ੍ਰ: ਕੋਸ਼

‡ਭਾਵੇਂ ਚਪਲ ਦੇ ਥਾਂ ਵਿਚਲ ਪਾਠ ਯੋਗ ਚਿੰਤਾਮਣੀ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਯੋਗ 'ਹੈ ਸੋ ਵਿਦਲ ਦਾ ਅਰਥ ਕਚਨਾਰ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਮੇਘ ਨੇ ਚੌੜੀਆਂ ਸੁਪਾਰੀਆਂ ਹੀ ਅਰਥ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਗੇ ਲਾਲ ਮੱਸੀ ਵਿਚ 'ਤੀਨੋ ਪੀਸ' ਪਾਠ ਹੈ। ਇਸਤੇ ੪ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਸਿੰਗਰਫ ਮਾਸੇ ਸਾਤ ਮੰਗਾਇ। ਮਾਸੇ ਪਾਂਚ ਕੱਥੁ ਲੇ ਪਾਇ ॥੯੬॥
ਮਸਤਕਿ ਰੂਮੀ ਸਭ ਤੇ ਆਧ। ਪੀਸੀ ਚੂਰਨ ਬੀਲਹਿ ਸਾਧ।
ਪ੍ਰਿਥਮ ਅਮਲਰਸਲਾਈ ਲਾਇ। ਦੰਤ ਬੱਜ੍ਰ ਅਰੁਰਕਤਕਰਾਇ ॥੯੭॥

੧੭੯੪—ਮੰਜੀਠ ਦੋ ਤੋਲੇ, ਆਵਲ ੫ ਮਾਸੇ। ਸਿੰਗ੍ਰਫ ੭ ਮਾਸੇ। ਕੱਥ ੫ ਮਾਸੇ। ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਅੱਧੀ ਰੂਮੀ ਮਸਤਕੀ, ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਪੀਹਕੇ ਚੂਰਣ ਬਣਾਇ, ਬਿੱਲ ਵਿੱਚ ਪਾ ਰਖੇ ਫਿਰ ਪਹਿਲੇ ਖੱਟਾ ਰਸ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਲਾਕੇ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਮੱਸੀ ਮਲੇ ਤਾਂ ਬਜ੍ਰ ਸਮਾਨ ਕਰੇ, ਅਰ ਦੰਦਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਲਾਲ ਹੋਵੇ ॥੯੬॥੯੭॥

ਮੁਖ ਸੋਖ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਅਪਾਮਾਰਗ ਜਰ ਇਟਸਿਟਾ ਜੀਰਾ ਸਜ਼ਾਮ ਸ੍ਵੇਤ।
ਪੀਸ ਤਕ੍ਰ ਸੋਂ ਪੀਜੀਏ ਕੰਠ ਸੋਖ ਕੀ ਜਜੇਤ ॥੯੮॥

੧੭੯੫—ਪੁਟਕੰਡਾ, ਇਟਸਿਟ ਦੀ ਜੜ, ਜੀਰਾ ਕਾਲਾ ਤੇ ਜੀਰਾ ਚਿਟਾ ਪੀਹਕੇ ਲੱਸੀ ਨਾਲ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦਾ (ਸੋਕਣਾ) ਜਾਵੇ ॥੯੮॥

ਕਣਾ ਮੂਲ ਅਰੁ ਤੂੰਬਰੀ ਅਦਰਕ ਨਿੰਬ ਜੁ ਨੀਰ।
ਬਟੀ ਕਰੀ ਮੁਖ ਰਾਖੀਏ ਕੰਠ ਸੋਖ ਜਿਤ ਬੀਰ ॥੯੯॥

੧੭੯੬—ਪਿਪਲਾਮੂਲ, ਧਨੀਆਂ, ਅਦ੍ਰਕ ਤੇ ਨਿੰਮ ਜਲ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਕਰਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰਖੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦਾ ਸੁਕਣਾ ਜਾਵੇ ॥੯੯॥

ਮੁਖ ਦੁਰਗੰਧ ਉਪਾਇ

ਏਲਾ ਇਟਸਿਟ ਚੰਦਨੈ ਪੱਤ੍ਰਜ ਅਭਜਾ ਆਨ।
ਸਿਗ੍ਰ ਹਿਮ ਜਲ ਗੁਟਿ ਧਰੋ ਬਦਨ ਦੂਗੰਧ ਜੁ ਹਾਨ ॥੧੦੦॥

੧੭੯੭—ਇਲਾਚੀ, ਇਟਸਿਟ, ਚੰਦਨ, ਤੇਜਪੱਤ੍ਰਹਰੜ, ਸੁਹਾਂਵਣਾ ਤੇ ਮੁਸ਼ਕਪੂਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਲ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਕਰਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰਖੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧੀ ਜਾਵੇ ॥੧੦੦॥

ਬਾਲਾ ਨਿਸ ਘਨ ਕੁਸ਼ਟ ਲੈ ਹਰੜ ਕ੍ਵਾਥ ਗੋ ਮੂਤ।
ਕਰੋ ਕਰੂਲੀ ਸਾਤ ਦਿਨ ਬਦਨ ਬਾਸ ਜਿਮਹੂਤ ॥੧੦੧॥

੧੭੯੮—ਮੁਸ਼ਕਬਾਲਾ, ਹਲਧ, ਮੋਥਾ, ਕੁਠ ਤੇ ਹਰੜ ਦੀ ਛਿੱਲ ਲੈ ਕੇ ਗਊਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਅਰ ਫਿਰ ੭ ਦਿਨ ਕੁਰਲੀਆਂ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਸੁਗੰਧੀ ਆਵੇ ॥੧੦੧॥

(ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਬਚੁ ਕੁਠ ਪੀਸੀ ਬਦਨ ਧਰ ਮਿਟਤ ਬਦਨ ਕੀ ਬਾਸ।

ਵਾ ਕਰੀਰ ਜੜ ਧੋਈਏ ਦੁਰਗੰਧ ਬਦਨ ਬਿਲਾਸ ॥੧੦੨॥

੧੭੯੯—ਵਚ ਤੇ ਕੁਠ ਪੀਹਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰਖੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧੀ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਯਾ:—

੧੮੦੦—ਕਰੀਰ ਦੀ ਜੜ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਬਾਰੰਬਾਰ ਮੂੰਹ ਧੋਵੇ ਅਰਥਾਤ ਕੁਰਲੇ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧੀ ਜਾਵੇ ॥੧੦੨॥

(ਯੋਗ ਚਿੰਤਾਮਣੀ ਮਤਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਜਾਇਪਤ੍ਰ ਗਜਪੀਪਰੀ ਇਟਸਿਟ ਬਚ ਕੁਠ ਪਾਇ।
ਬਾਂਸਾ ਸੁੰਠ ਸਤਾਵਰੀ ਲੌਂਗ ਪੀਸ ਜੁ ਛਨਾਇ ॥੧੦੩॥
ਘ੍ਰਿਤ ਸੋਂ ਚੂਰਨ ਬਦਨ ਧਰ ਮਿਟਤ ਬਾਸਨਾ ਆਸ।
ਕ੍ਰਿਮ ਕਫ ਬਾਦੀ ਚਲਤ ਹੀ ਏਤੇ ਰੋਗ ਬਿਨਾਸ ॥੧੦੪॥

੧੮੦੧—ਚੰਬੇਲੀ ਦੇ ਪੱਤਰ, ਲੰਬੀਮਘ, ਇਟਸਿਟ, ਵਚ, ਕੁੱਠ, ਬਾਂਸਾ, ਸੁੰਢ, ਸਤਵਾਰ ਤੇ ਲੌਂਗ ਲੈਕੇ ਪੀਸ ਛਾਣ ਚੂਰਣ ਕਰ ਰੱਖੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਘੋਉ ਨਾਲ ਰਲਾਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧੀ, ਕੀੜੇ, ਕਫ, ਅਰ ਵਾਯੂ ਇਤਨੇ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੧੦੩॥੧੦੪॥

ਲੌਂਗ ਕਪੂਰ ਤਮਾਲ ਹੀ ਕੇਸਰ ਮ੍ਰਿਗਮਦ ਪੀਸ।
ਗੁਟਿਕਾ ਕਰ ਮੁਖ ਨਿਸ ਧਰੇ ਬਦਨ ਬਾਸਨਾ ਖੀਸ ॥ ੧੦੫॥

੧੮੦੨—ਲੌਂਗ, ਕਪੂਰ, ਤਮਾਲਪਤ੍ਰ, ਕੇਸਰ ਤੇ ਕਸਤੂਰੀ ਲੈ ਕੇ ਪੀਹੇ, ਅਰ ਗੋਲੀ ਕਰਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰਾਤ ਨੂੰ ਰੱਖੇ, ਭਾਵ ਕਵਲ ਧਾਰਣ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੧੦੫॥

ਕਪੂਰਾਦਿ ਚੂਰਣ--ਦੋਹਰਾ

ਖਦਰ ਸਾਰ ਕੰਕੋਲ ਭਨ ਗਜਕੇਸਰ ਲਾਵੰਗ।
ਜਾਵਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀਫਲਾ ਬੰਸਲੋਚਨਹਿ ਅੰਗ ॥ ੧੦੬ ॥
ਅਗਰ ਸੇਵਤੀ ਹਿਮ ਗਹੋ ਸਬ ਸਮਾਨ ਸਿਤ ਪਾਇ।
ਮੁਖ ਮਹਿ ਚੂਰਨ ਰਾਖੀਏ ਮੁਖ ਦੁਰਗੰਧ ਮਿਟਾਇ॥ ੧੦੭ ॥

੧੮੦੩—ਕੱਥ, ਸਰਦਚੀਨੀ, ਨਾਗਕੇਸਰ, ਲੌਂਗ, ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ, ਜਾਫਲ, ਤਬਾਸੀਰ, ਅਗਰ, ਕੂਜਾ ਅਰਥਾਤ ਚਿੱਟਾ ਗੁਲਾਬ ਫੁੱਲ, ਤੇ ਕਪੂਰ ਲੈ ਕੇ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਮਿਸ਼ਰੀ ਪਾਕੇ ਚੂਰਣ ਕਰੇ, ਅਰ ਮੂੰਹ ਵਿਚ (ਕਵਲ) ਰੱਖੇ, ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੧੦੬॥੧੦੭॥

ਮੁਖ ਮੈ ਫੋੜਾ ਹੋਇ ਤਿਸਕਾ ਉਪਾਇ (ਸਾਰਉਧਾਰਾਤ)

ਛਿੰਨਾ ਦਾਖ ਜੁ ਦਾਰ ਨਿਸ ਪਾਨ ਪੱਤ੍ਰ ਅਜਵਾਨ।
ਤ੍ਰਿਫਲ ਕਰੂ ਜੋ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰ ਕੁਰਲਾ ਮੁਖ ਕਰ ਠਾਨ ॥ ੧੦੮ ॥

ਮੁਖ ਕਾ ਫੋੜਾ ਜਾਤ ਮਿਟ ਬਦਨ ਪਾਕ ਮਿਟ ਜਾਇ।
ਸਾਰ ਉਧਾਰਹਿ ਇਮ ਕਹਜੋ ਮੁਖ ਕੀ ਪੀਰਾ ਜਾਇ॥ ੧੦੯॥

੧੮੦੪—ਗਿਲੋਜ, ਮੁਣੱਕਾ, ਦਾਰਹਲਧੀ, ਪਾਨਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਅਜਵਾਇਣ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਆਵਲੇ) ਤੇ ਕੋੜ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਕੁਰਲੀਆਂ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦਾ ਫੋੜਾ, ਮੂੰਹ ਦਾ ਪਕਣਾ ਅਰ ਮੂੰਹ ਦੀ ਪੀੜ ਸਭੇ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ।।੧੦੮।।੧੦੯।।

ਜੀਭ ਗਲੀ ਕੋ--ਦੋਹਰਾ

ਖੁੰਬ ਪੁਰਾਣੀ ਧੂੜੀਏ ਸੇਲਖੜੀ ਵਾ ਲਾਇ।
ਅਥਵਾ ਤੋਖਾਖੀਰ ਲਿਪ ਰਸਨਾ ਗਲਤ ਮਿਟਾਇ।

੧੮੦੫–ਪੁਰਾਣੀ ਖੁੰਬ ਲੈਕੇ ਧੂੜੇ, ਯਾ:–
੧੮੦੬–ਸੇਲਖੜੀ ਮਿਟੀ ਲਾਵੇ, ਯਾ:–
੧੮੦੭–ਤੋਖਾਖੀਰ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਜੀਭ ਗਲੀ ਹੋਈ ਹਟੇ ।।੧੧੦।।

ਮੁਖ ਰੁਧਰ ਪੜਤੇ ਕੋ--ਦੋਹਰਾ

ਏਲਾ ਪਤ੍ਰਜ ਪੀਪਰੀ ਮੁਹਲੇਠੀ ਘਨ ਦਾਖ ।
ਬੰਸਦ੍ਰਿਗਨ ਸਮ ਪੀਸੀਏ ਸਭ ਸਮ ਸਿਤਾ ਜੁ ਰਾਖ॥ ੧੧੧॥
ਸਹਿਤ ਸੰਗ ਗੋਲੀ ਕਰੋ ਤੀਨ ਟੰਕ ਮੁਖ ਪਾਇ।
ਬਦਨ ਪਰਤ ਲੋਹੂ ਮਿਟਤ ਪਾਛੈ ਕਹੇ ਉਪਾਇ ॥ ੧੧੨॥

੧੮੦੮–ਇਲਾਚੀ, ਤਜਪਤ੍ਰ, ਮਘ, ਮੁਲੱਠੀ, ਮੋਥਾ, ਮੁਣੱਕਾ, ਅਰ ਤਬਾਸੀਰ ਸਭ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਲੈ ਕੇ ਪੀਹੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਦੀ ਮਿਸਰੀ ਪਾਕੇ ਸ਼ਹਤ ਨਾਲ ੩ ਟੰਕ ਦੀ ਗੋਲੀ ਬੰਨ੍ਹੇ, ਫਿਰ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰਖੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦਾ ਲਹੂ ਪੈਣਾ ਬੰਦ ਹੋਵੇ, ਹੋਰ ਯਤਨ ਪਿਛੇ ਲਿਖੇ ਕਰੇ ।।੧੧੧।।੧੧੨।।

ਮੁਖ ਬਿਰਸ ਉਪਾਇ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)

ਕਾਂਜੀ ਸੇਂਧਾ ਗਰਮ ਕਰ ਕੁਰਲੇ ਕਰ ਦਸ ਬੀਸ।
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਲੌ ਕੀਜੀਏ ਬਦਨ ਬਿਰਸ ਰਸੁ ਈਸ॥ ੧੧੩॥

੧੮੦੯–ਕਾਂਜੀ ਵਿਚ ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ ਪਾਕੇ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਦਸ ਬੀਸ ਕੁਰਲੇ ਕਰੇ, ਇਸਤਰਾਂ ੭ ਦਿਨ ਤਕ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦਾ ਬਿਰਸ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਰਸ ਔਣ ਲਗੇ ।।੧੧੩।।

ਕਰਖ ਏਕ ਜਵਖਾਰ ਲੈ ਦ੍ਵਾਬਿੰਸਤ ਪਲ ਨੀਰ।
ਪਾਦ ਸੇਖ ਇਸ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰ ਕਰਤ ਪਾਨ ਸੁਨ ਬੀਰ॥ ੧੧੪॥

ਬਦਨ ਬਿਰਸ ਰਸ ਮਯ ਕਰਤ ਲਿਪਤ ਕਫਹਿ ਮੁਖ ਜੋਇ।
ਖਾਂਸੀ ਏਤੇ ਰੋਗ ਮੁਖ ਤੁਰਤੈ ਦੇਵਤ ਖੋਇ ॥ ੧੧੫ ॥

ਸਖਤਿ ਸੁਪਾਰੀ ਨਿਤ ਚਬੋ ਦਿਵਸ ਤੀਨ ਵਾ ਸਾਤ।
ਬਦਨ ਬਿਸਰਸ ਕਰਤ ਹੈ ਕਹਿਤ ਮੇਘ ਰਿਖ ਬਾਤ॥ ੧੧੬ ॥

੧੯੧੦–ਇਕ ਤੋਲਾ ਜੋਖਾਰ ਲੈ ਕੇ ੬੯ ਤੋਲੇ ਜਲ ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਜਦ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਣੀ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਪੀਵੇ, ਮੂੰਹ ਬਿਰਸਪਣਾ ਹਟਾਕੇ ਰਸ ਵਾਲਾ ਮੂੰਹ ਕਰੇ, ਜੇੜ੍ਹਾ ਮੂੰਹ ਕਫ ਨਾਲ ਲਿਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਸੋ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ਅਰ ਖਾਂਸੀ ਨੂੰ ਬੀ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੧੧੪॥੧੧੫॥

੧੯੧੧—ਕਾਠੀ ਸੁਪਾਰੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੱਤ ਦਿਨ ਯਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਚਬਾਵੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦਾ ਬਿਰਸ (ਬੇਸੁਾਦ) ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੧੧੬॥

ਸਿਤਾ ਦਾਖ ਦਾਰਮ ਤੁਖਮ ਮਾਤਲੁੰਗ ਖਰਜੂਰ।
ਸੇਂਧਾ ਮਧੁ ਕੇਸਰ ਚਟੋ ਬਦਨ ਬਿਰਸ ਸਭ ਦੂਰ ॥੧੧੭॥

੧੯੧੨—ਮਿਸ਼ੀ, ਮੁਨੱਕਾ, ਅਨਾਰਦਾਣਾ, ਬਿਜੋਰਾ, ਨਿੰਬੂ, ਖਜੂਰ, ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਸ਼ਹਤ, ਅਰ ਕੇਸਰ ਦਟਣੀ ਵਾਂਗ ਬਣਾਕੇ ਚੱਟੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦਾ ਬਿਰਸਪਣਾ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੧੧੭॥

ਹੋਠ ਪਾਟਣੇ ਕਾ ਉਪਾਯ (ਵੰਗਸੇਨਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਜਾਵਕ ਮੋਮ ਜੁ ਤੇਲ ਮੈ ਆਛਾ ਲੇਪ ਕਰਾਇ।
ਫੁਟਤ ਕੁਰਾੜੇ ਹੋਠ ਹੀ ਨਰਮ ਕਰਤ ਰੰਗ ਦਾਇ॥੧੧੮॥

੧੯੧੩—ਲਾਖ, ਮੋਮ ਤੇ ਤੇਲ ਸਮਾਨ ਲਵੇ, ਪਹਿਲੇ ਤੇਲ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਵਿੱਚ ਮੋਮ ਪਾਵੇ, ਫਿਰ ਪੀਸੀ ਹੋਈ ਲਾਖ ਪਾਕੇ ਮਲ੍ਹਮ ਜੇਹੀ ਕਰਕੇ ਹੋਠਾਂ ਤੇ ਲੇਪ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਹੋਠ ਫਟੇ ਅਰ ਖੌਚੜੇ ਨਰਮ ਹੋਣ, ਰੰਗ ਲਾਲ ਕਰੇ ॥੧੧੮॥

ਆਂਬ ਪੱਤ੍ਰ ਕਟੁ ਤੇਲ ਮਲਿ ਤਾਂਕੋ ਗਰਮ ਕਰਾਇ।
ਸੇਕ ਦੇਹੁ ਯੁਗ ਹੋਠਕੋ ਅਤਿ ਕੋਮਲ ਸੁਖ ਥਾਇ ॥੧੧੯॥

੧੯੧੪—ਅੰਬ ਦੇ ਨਰਮ ਪੱਤਰੇ ਕੌੜੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਮਲੇ ਅਰ ਫਿਰ ਗਰਮ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਦਾ ਦੋਹਾਂ ਹੋਠਾਂ ਨੂੰ ਸੇਕ ਦਵੇ ਤਾਂ ਹੋਠਾਂ ਨੂੰ ਨਰਮ ਕਰੇ ॥੧੧੯॥

ਗੇਰੂ ਸਾਜੀ ਸੇਂਧਵਾ ਮੋਮ ਸਿਧਾਰਥ ਤੇਲ।
ਅਗਨਿ ਪਕਾਈ ਹੋਠ ਮਲ ਹੋਠ ਫਟਤ ਕੋ ਠੇਲ ॥੧੨੦॥

੧੯੧੫-ਗੇਰੂ, ਸੱਜੀ, ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਮੋਮ ਅਰ ਕੌੜਾ ਤੇਲ ਪੀਹਕੇ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇਲ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਪਕਾਵੇ, ਫਿਰ ਹੋਠਾਂ ਪਰ ਮਲੇ ਤਾਂ ਹੋਠ ਨਰਮ ਕਰੇ ਅਰ ਫਟਣਾ ਬੰਦ ਹੋਵੇ ॥੧੨੦॥

†ਪਰਬਾਲੀ ਲੈ ਬਾਂਧਿਓ ਹੇਠ ਊਪਰੇ ਜਾਨ ।
ਅਥਵਾ ਬਿੰਬੀ ਬਾਂਧੀਏ ਹੋਠ ਸੋਜ ਕੀ ਹਾਨ ॥੧੨੧॥

੧੯੧੬–ਪ੍ਰਬਾਲੀ–ਨਿੰਮ ਦੀਆਂ ਕੂੰਮਲੀਆਂ ਲੈਕੇ ਹੇਠ ਉੱਪਰ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਹੋਠਾਂ ਪਰ ਬੰਨ੍ਹੇ ਤਾਂ ਸੋਜ ਹੋਠਾਂ ਦੀ ਨਾਸ ਹੋਵੇ । ਯਾ:–

੧੯੧੭–੧੯੧੮–ਕੰਦੂਰੀ ਫਲ ਲੈ ਕੇ ਹੇਠ ਉੱਪਰ ਦੇ ਹੋਠ ਉੱਪਰ ਬੰਨ੍ਹੇ ਤਾਂ ਹੋਠਾਂ ਦੀ ਸੋਜ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੧੨੧॥

ਯੌਬਨ ਪਿੜਕਾ ਉਪਾਇ–(ਵੈਦਜੀਵਨਾਤ)

ਬਚ ਧਨੀਆਂ ਅਰ ਲੋਧ ਲੈ ਜਲ ਸੋ ਲੇਪ ਲਗਾਇ ।
ਜੋਬਨ ਕੀ ਪਿੜਕਾ ਮਿਟਤ ਦੀਨੀ ਮੇਘ ਬਤਾਇ ॥ ੧੨੨ ॥

੧੯੧੯–ਵਚ, ਧਨੀਆਂ ਅਰ ਲੋਧ ਲੈ ਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਜੋਬਨ ਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੂੰਹ ਉਪਰਦੀਆਂ ਫਿੰਨਸੀਆਂ ਨਾਮ ਕਰੇ ॥੧੨੨॥

(ਵੰਗਸੇਠਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਸੇਂਧਾ ਲੋਧ ਜੁ ਸਰਖਪਾ ਬਚ ਜਲ ਲੇਪੋ ਆਨ ।
ਮਰਚ ਗਰੋਚਨ ਨੀਰ ਲਿਪ ਜੋਬਨ ਪਿੜਕਾ ਹਾਨ ॥ ੧੨੩ ॥

੧੯੨੦–ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਪਠਾਣੀਲੋਧ, ਸਰ੍ਹੋਂ ਤੇ ਵਚ ਜਲ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਉਪਰ ਦੀਆਂ ਫਿੰਨਸੀਆਂ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ । ਯਾ:–

੧੯੨੧–ਕਾਲੀ ਮਿਰਚ ਤੇ ਗਰੋਚਨ ਦਾ ਜਲ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਯੌਬਨ ਸਮਯ ਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੂੰਹ ਉਪਰਦੀਆਂ ਫਿਨਸੀਆਂ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੧੨੩॥

ਚੌਪਈ

ਕੁਸ਼ਟ ਪ੍ਰਯੰਗੁ ਮੰਗੁ ਮੰਜਿਸਟ ਮਸੂਰ । ਬਟ ਕੂਪਲ ਅਰ ਲੋਦ ਸੁ ਪੂਰ ।
ਚੰਦਨ ਰਕਤ ਬਦਨਲਿ ਪਨੀਰ।ਬਦਨਬਯੰਗ ਪਿੜਕਾਜੁਤਗੀਰ ॥੧੨੪॥
ਬਟ ਪੱਤਰ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਲੇਇ । ਚੰਦਨ ਰਕਤ ਮਾਲਤੀਦੇਇ ।
ਕੁਸ਼ਟ ਕਾਲ ਹਰਿ ਲੋਦ ਮੰਗਾਇ । ਜਲ ਸੋਪੀਸੀਲੇਪਕਰਾਇ ॥੧੨੫॥
ਬਦਨ ਵਯੰਗ ਜੋਬਨ ਕੋ ਕੀਲ । ਏਤੋ ਜਾਵਤ ਖਿਨ ਮਹਿ ਛੀਲ ।
ਕ੍ਰਾਂਤਿ ਜੋਤਿ ਮੁਖ ਦੂਨੀ ਕਰੈ । ਛਾਈ ਮੁਖ ਕੀ ਦੂਰੈ ਧਰੈ ॥ ੧੨੬ ॥

---

†ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰਬਾਲ ਨਾਮ ਮੂੰਗੇ ਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਏਥੇ ਨਿੰਮ ਦਾ ਵਾਚਕ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ ।

੧੯੨੨–ਕੁੱਚ, ਪ੍ਰਯੰਗੂ, ਗੰਦਣੀ-ਮਜੀਠ, ਲਾਲ ਮਸਰ, ਬੋਹੜ ਦੀਆਂ ਲਾਲ ਕੂੰਮਲੀਆਂ, ਪਠਾਣੀਲੋਧ ਤੇ ਲਾਲ ਚੰਦਨ ਪੀਹਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਉੱਪਰ ਦੀਆਂ ਛਾਈਆਂ ਤੇ ਫਿਨਸੀਆਂ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੧੨੪॥

੧੯੨੩–ਬੋਹੜ ਦੇ ਪੀਲੇ ਪੱਤ੍ਰ, ਰਕਤ ਚੰਦਨ, ਚੰਬੇਲੀ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ, ਕੁੱਠ ਦਾਰਹਲਦੀ (ਯਾ ਕਸੁੰਭੇ ਦੇ ਫੁੱਲ (ਤੇਲੋਧ ਲੈ ਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦਾ ਟੇਢਪਨ, ਯੋਬਨ ਕਾਲ ਦੇ ਮੂੰਹ ਦੇ ਕਿੱਲ ਤੇ ਛਾਈਆਂ ਇਹ ਸਭੇ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ਅਰ ਮੂੰਹ ਦੀ ਆਭਾ-ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੂਣੀ ਕਰੇ ॥੧੨੫॥੧੨੬॥

ਦੋਹਰਾ

ਸਾਜੀ ਲੋਦ ਉਸੀਰ ਯਵ ਚੰਦਨ ਮਧੁ ਘ੍ਰਿਤ ਪਾਇ।
ਗੁੜ ਗੋ ਮੂਤ੍ਰ ਸੋਂ ਪਕ੍ਵ ਕਰ ਬਦਨ ਚਰਨ ਲਿਪ ਲਾਇ॥ ੧੨੭ ॥
ਬਦਨ ਬਜੰਗ ਜੋਬਨ ਯਿੜਕ ਨੀਲ ਛਾਇ ਸਬ ਜਾਇ।
ਚਰਨ ਹਸਤ ਕੋਮਲ ਕਰਤ ਜੋ ਉਠ ਪ੍ਰਾਤ ਮਲਾਇ॥ ੧੨੮ ॥

੧੯੨੪–ਸੱਜੀ, ਲੋਧ, ਖੱਸ, ਜੌਂ, ਚੰਦਨ, ਸ਼ਹਿਤ, ਘਿਉ ਤੇ ਗੁੜ ਧਾਕੇ ਗਊਮੂਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਪਕਾਵੇ ਅਰ ਫਿਰ ਮੂੰਹ ਵਾ ਪੈਰਾਂ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਦਾ ਵਿੰਗਾਪਨ, ਜੋਬਨ ਦੇ ਕਿੱਲ, ਨੀਲ ਅਰ ਛਾਈਆਂ ਇਹ ਸਭ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਨਰਮ ਕਰੇ, ਜੇ ਕਦੇ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਨਿੱਤ ਮਲਨੇ ਦਾ ਅਭਜਾਸ ਰੱਖੇ ॥੧੨੭॥੧੨੮॥

ਕਾਲੀਯਕ ਉਤਪਲ ਗਰੀ ਸੰਖ ਨਾਭ ਦਧਿ ਸੰਗ।
ਲੇਪ ਬਦਨ ਸੋ ਕੀਜੀਏ ਸਸਿਭਾ ਪਿੜਕਾ ਭੰਗ॥ ੧੨੯ ॥

੧੯੨੫–†ਦਾਰਹਲਧੀ, ਕੌਲਡੋਡੇ ਦੀ ਗਿਰੀ ਤੇ ਸੰਖ ਦੀ ਨਾਭੀ, ਸਮਾਨ ਲੈਕੇ ਦਹੀਂ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਪਿੜਕਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਕੇ ਮੂੰਹ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਸਮਾਨ ਚਮਕੇ ॥੧੨੯॥

ਚੰਦਨ ਬਕਮ ਪ੍ਰਯੰਗ ਕੁਠ ਲੋਧ ਪਤ੍ਰ ਬਟ ਪੀਤ।
ਚੰਦਨ ਰਕਤ ਜੁ ਲੇਪ ਜਲ ਸਸਿਭਾ ਕਰੀਤ॥ ੧੩੦ ॥

੧੯੨੬–ਚੰਦਨ, ਬਕਮ ਲਕੜੀ, ਮਾਲਕੰਗਨੀ, ਕੁੱਠ, ਲੋਧ, ਬੋਹੜ ਦੇ ਪੀਲੇ ਪੱਤਰ ਤੇ ਲਾਲ ਚੰਦਨ ਪੀਹਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਸਮਾਨ ਮੂੰਹ ਹੋਵੇ ॥੧੩੦॥

ਮੁਖ ਰੋਗ ਦੇ ਪੱਥ–ਪਰਿਹਾ

ਸ੍ਵੇਦ ਬਮਨ ਬਰੇਚਨ ਕੁਰਲਾ ਕੀਜੀਏ।
ਪ੍ਰਤਿਸਾਰਣ ਸਿਗ੍ਰ ਮੋਖਨ ਧੂਮ ਸੁ ਦੀਜੀਏ।
ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਅਗਨ ਜੋ ਕਰਮ ਧਾਨਪ ਕੁਲ ਥਾਨ ਹੀ।

---

†ਕਾਲੀਯਕ–ਦਾਰਹਲਧੀ ਹੈ ਦੇਖ ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼ ਪ੍ਰਿ: ੩੯।

ਮੂੰਗ ਜਵਹਿ ਪਟੋਲ ਕਰੇਲਾ ਮਾਨ ਹੀ॥੧੩੧॥
ਲਘੁ ਮੂਲੀ ਕਾਪੂਰ ਜੁ ਪਾਨ ਬਖਾਨੀਏ।
ਤਪਤ ਨੀਰ ਅਰ ਕ੍ਵਾਥ ਸੁ ਘੀਉ ਜੁ ਜਾਨੀਏ।
ਕਟੁਕ ਤਿਕਤ ਸਬ ਵਰਗ ਮਿਤ੍ਰ ਏ ਭਾਖੀਏ।
ਮੁਖ ਰੋਗੀ ਕੇ ਹੇਤ ਸੁ ਮੇਘੇ ਦਾਖੀਏ॥੧੩੨॥

੧੯੨੭-ਪਸੀਨਾ, ਕੈ, ਜੁਲਾਬ, †ਕੁਰਲੇ ਕਰਨੇ, ਪ੍ਰਤਿਸਾਰਣ—ਅਰਥਾਤ ਮੰਜਨ,ਫਸਤ ਕਰਨਾ, ਧੂਆਂ ਦੇਣਾ, ਨਸਤ੍ਰ ਦੇਣੀ, ਅੱਗ ਦੇ ਨਾਲ ਦਾਗ ਦੇਣੀ, ਧਾਂਨ, ਕੁਲੱਥ, ਮੂੰਗ, ਜੌਂ, ਪਟੋਲ, ਕਰੇਲੇ, ਛੋਟੀ ਮੂਲੀ, ਕਪੂਰ ਦਾ ਜਲ, ਪਾਨ, ਬੀੜੇ, ਤੱਤਾ ਜਲ, ਕੱਥ ਅਰ ਘਿਉ, ਕੌੜੇ ਅਰ ਤੀਖਣ ਪਦਾਰਥ ਇਹ ਸਭ ਮੂੰਹ ਰਗ ਵਾਲੇ ਦੇ ਕੱਥ ਹਨ॥੧੩੧॥੧੩੨॥

ਕੁਪੱਥ-ਪਰਿਹਾ

ਦੰਤ ਕਾਸ਼ਟ ਸਨਾਨ ਅਮਲ ਪਲ ਝਖ ਕਹੀ।
ਦਧਿ ਗੁੜ ਖੀਰ ਜੁ ਮਾਸ ਰੂਖ ਅੰਨ ਨਹਿ ਸਹੀ।
ਕਠਨਾਸਨ ਗੁਰ ਅਧੋ ਬਦਨ ਨਹਿ ਸੇਵਹੀ।
ਦਿਵਸ ਨੀਂਦ ਕੇ ਤਯਾਗੇ ਅਪਥ ਸਦੇਵਹੀ॥੧੩੩॥

੧੯੨੮-ਦਾਤਣ, ਸਨਾਨ, ਖਟਾਈ, ਮੱਛੀ ਦਾ ਮਾਸ, ਦਹੀਂ ਗੁੜ, ਦੁੱਧ, ਮਾਂਸ, ਰੁਖੇ ਅੰਨ, ਕਰੜੇ ਭੋਜਨ, ਭਾਰੇ ਅੰਨ, ਮੂੰਹ ਭਾਰ ਸੌਣਾ ਅਤੇ ਦਿਨ ਦਾ ਸੋਣਾ ਇਹ ਸਭ ਕੁਪੱਥ ਹਨ॥੧੩੩॥

ਅਬ ਨਾਸ ਰੋਗੇ ਨਿਦਾਨ-ਦੋਹਰਾ

ਕਫ ਬਿਕਾਰ ਤੇ ਜਾਨਿਯੇ ਰੋਗ ਨਾਸਕਾ ਜੋਰ।
ਪੀਨਸਾਦਿ ਦੁਖ ਉਪਜੈ ਮਾਧਵ ਜਾਨੋ ਔਰ॥੧੩੪॥

ਕਫ ਦੇ ਵਿਕਾਰ ਤੇ ਨਾਸਕਾ ਦਾ ਰੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਨਜ਼ਲਾ ਆਦਿ ਜੋਰ ਪਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਧਵ ਤੇ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੀਏ॥੧੩੪॥

ਲੱਛਣ--ਦੋਹਰਾ

ਸ੍ਰਵਤ ਬੰਦ ਦੁਰਗੰਧਿ ਕਫ ਜਲਤ ਨਾਸਕਾ ਜਾਨ।
ਗੁੰਗਲੀ ਕ੍ਰਿਮ ਛਿਕੁਰਾ ਪਰਤ ਰਕਤ ਪਰਤ ਪਕ ਠਾਨ॥੧੩੫॥

ਵਗਣਾ, ਬੰਦ ਹੋਣਾ, ਦੁਰਗੰਧੀ ਔਣੀ, ਕਫ, ਸੜਨਾ, ਗੰਧ ਨਾ ਔਣੀ, ਕ੍ਰਿਮ, ਚੂਹਾ ਪੈਣਾ, ਨਕਸੀਰ ਅਰ ਨਾਸਾਂ ਦਾ ਪਕਣਾ ਆਦਿ ੧੯ ਰੋਗ ਨਾਸਾਂ ਦੇ ਹਨ॥੧੩੫॥

---

†ਕੁਰਲੇ ਦੇ ਥਾਂ ਔਸਧੀਆਂ ਦਾ "ਕਵਲ" ਧਾਰਣ ਅਰਥ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ।

ਨਾਸਕਾ ਸੂਕੀ ਉਪਾਇ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਸਿਤਾ ਸ੍ਵੇਤ ਜੀਰਾ ਗਹੇ ਗੋ ਘ੍ਰਿਤ ਨਾਵਨ ਦੇਇ।
ਸੁਕੀ ਨਾਸਕਾ ਹਰਤ ਹੁਇ ਦੁਰਗੰਧ ਸ੍ਰਵਤ ਹਰੇਇ॥ ੧੩੬ ॥

੧੯੨੯—ਮਿਸ੍ਰੀ, ਚਿੱਟਾਜੀਰਾ, ਲੈਕੇ ਬਰੀਕ ਕਰਕੇ ਗੌਕੇ ਘਿਉ ਵਿੱਚ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਨਸਵਾਰ ਸੁੱਕੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਦੇ ਹਟੌਣ ਹਾਰੀ ਹੈ ਅਰ ਦੁਰਗੰਧੀ ਤੇ ਵਗਣੇ ਨੂੰ ਬੀ ਹਟਾਵੇ ਹੈ ॥੧੩੬॥

ਪੀਨਸ (ਨਜ਼ਲੇ) ਕੋ—ਦੋਹਰਾ

ਫਲ ਬ੍ਰਿੰਦਾਲ ਤਿਲ ਦ੍ਵੈ ਪ੍ਰਮਿਤ ਮਿਰਚਾਂ ਤਹਿ ਸਮ ਪੀਸ।
ਨਾਸ ਦੇਹੁ ਜਲ ਸੰਗ ਹੀ ਪੀਨਸ ਰੋਗੁ ਨ ਦੀਸ॥ ੧੩੭ ॥

੧੯੩੦—ਘੱਘਰਵੇਲ ਦਾ ਫਲ ਤੇ ਤਿਲ, ਦੋਨੋਂ ਇਕ ਸਮਾਨ, ਇਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਮਿਰਚਾਂ ਪਾਕੇ ਪੀਹੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਜਲ ਨਾਲ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਪੀਨਸ (ਰੇਸ਼ਾ) ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੧੩੭॥

ਗੁੜ ਸੋ ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਪੀਸਕੈ ਨਿਤ ਉਠ ਖਾਵੈ ਕੋਇ।
ਪੀਨਸ ਜਾਵੈ ਤੁਰਤ ਹੀ ਕਹੀ ਔਖਧੀ ਸੋਇ॥ ੧੩੮ ॥

੧੯੩੧—ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ (ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ, ਸੁੰਢ) ਪੀਹਕੇ ਗੁੜ ਨਾਲ ਨਿੱਤ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਤੁਰਤ ਹੀ ਰੇਸ਼ਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੧੩੮॥

†ਗੁੰਗਲੀ ਉਪਾਇ--ਦੋਹਰਾ

ਲਾਲ ਮਰਚ ਸਮ ਹਿੰਗੁ ਲੈ ਪੀਸੀ ਨਾਸ ਦਿਵਾਇ।
ਗੁੰਗਲੀ ਜਾਵਤ ਕ੍ਰਿਮ ਮਰਤ ਸਾਚੀ ਦਈ ਬਤਾਇ॥ ੧੩੯ ॥

੧੯੩੨-ਲਾਲਮ੍ਰਿਚ ਤੇ ਹਿੰਙ ਇਕ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਪੀਹਕੇ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਗੁੰਗਲੀ (ਮਿਣ ਮਿਣਾਹਟ) ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਕ੍ਰਿਮ ਮਰ ਜਾਵੇ ਇਹ ਯਥਾਰਥ ਹੈ ॥੧੩੯॥

ਲਾਲ ਮਰਚ ਬ੍ਰਿੰਦਾਲ ਫਲ ਹਿੰਗੁ ਪੀਸੀਏ ਤੀਨ।
ਨਾਸ਼ ਦੇਹੁ ਨਕ ਬੀਚ ਹੀ ਗੁੰਗਲੀ ਕ੍ਰਿਮ ਸਬ ਹੀਨ॥ ੧੪੦ ॥

੧੯੩੩—ਲਾਲ ਮ੍ਰਿਚ, ਘੱਘਰਵੇਲ ਦਾ ਫਲ ਅਰ ਹਿੰਙ, ਤਿੰਨੇ ਪੀਹਕੇ ਨਸਵਾਰ ਨੱਕ ਵਿਚ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਗੁੰਗਲੀ ਅਰ ਕ੍ਰਿਮਿ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੧੪੦॥

ਫਲ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਅਰ ਕਾਯਫਲ ਕੰਟਾਰੀ ਕੇ ਬੀਜ।
ਕਣਾ ਮੂਰ ਨਾਵਨ ਕਰੋ ਪੀਨਸ ਜਾਵਤ ਖੀਜ॥ ੧੪੧ ॥

---

†ਮਿਣਮਿਣ ਕਰਨ ਹਾਰਾ।

੧੯੩੪—ਸਮੁੰਦ੍ਰਫਲ, ਕਾਯਫਲ, ਕੰਡਯਾਰੀ ਦੇ ਬੀਜ ਤੇ ਪਿਪਲਾ ਮੂਲ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਨਜ਼ਲਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੧੪੧॥

ਨਾਕ ਦੁਰਗੰਧ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਕਾਇਫਲ ਨਕ ਛਿਕਣ ਕਨਮੂਰ।
ਨਾਸ ਦੇਹੁ ਦਿਨ ਸਾਤ ਹੀ ਪੀਨਸ ਦੁਰਗੰਧ ਚੂਰ ॥੧੪੨॥

੧੯੩੫—ਤ੍ਰਿਫਲਾ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਆਵਲੇ) ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ (ਮਘ, ਮਿਰ, ਸੁੰਢ) ਕਾਯਫਲ, ਨਕ ਛਿੱਕਣੀ ਤੇ ਪਿਪਲਾਮੂਲ ਪੀਹਕੇ ਨਸਵਾਰ ਨੱਕ ਵਿਚ ੭ ਦਿਨ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਨਜ਼ਲਾ ਅਰ ਦੁਰਗੰਧੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੧੪੨॥

ਕੇਸਰ ਫੂਲ ਕਪਾਸਕੇ ਕਸਤੂਰੀ ਕੋ ਪਾਇ।
ਫਲ ਸਮੁੰਦ ਲੈ ਨਾਸ ਦੈ ਦੁਰਗੰਧ ਨਜਲਾ ਜਾਇ ॥ ੧੪੩ ॥

੧੯੩੬—ਕੇਸਰ ਕਪਾਹ ਦੇ ਫੁਲ, ਕਸਤੂਰੀ ਅਰ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਫਲ ਪੀਹਕੇ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਦੁਰਗੰਧੀ ਅਰ ਨਜ਼ਲਾ ਜਾਵੇ ॥੧੪੩॥

ਉੱਲ ਉਪਾਇ

ਜਲ ਘਸ ਦੇਵੇ ਨਾਸ ਹੀ ਨਯਾ †ਰੁਹੀੜਾ ਆਨ।
ਉੱਲ ਰੋਗ ਸਭ ਜਾਇ ਮਿਟ ਆਛੀ ਨਾਸ ਬਖਾਨ ॥ ੧੪੪ ॥

੧੯੩੭—ਨਮਾਂ †ਰੁਹੀੜਾ ਲੈ ਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਘਿਸਾਕੇ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉੱਲ—ਹੁਲ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੧੪੪॥

ਬੀਜ ਧਨੰਤਰ ਮਿਰਚ ਮਿਲਿ ਸੂਕੀ ਦੇਵੇ ਨਾਸ।
ਉੱਲ ਰੋਗ ਸਭ ਜਾਤ ਹੈ ਕੀਨੀ ਮੇਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ॥ ੧੪੫ ॥

੧੯੩੮—‡ਮੌਸਨ ਦੇ ਬੀਜ ਤੇ ਮ੍ਰਿਚ ਦੋਨੋਂ ਪੀਹਕੇ ਸੁੱਕੀ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉੱਲ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੧੪੫॥

ਨਾਸਕਾ ਲਹੂ ਉਪਾਇ--ਦੋਹਰਾ

ਆਂਬ ਬੀਜ ਦਾਰਮ ਕਲੀ ਪੀਸੀ ਨਾਸ ਦਿਵਾਇ।

---

†ਰੁਹੀਮੇ ਦੇ ਸਿੰਮਲ ਜੇਹੇ ਫੂਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਅਕਸਰ ਮਾਰਵਾੜ ਵਿਖੇ ਹੀ ਅਧਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

‡ਧਨੰਤਰਬੀਜ-ਸੌਸਨ ਦੇ ਬੀਜ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਤ ਭੇਦ ਹੈ ਕੋਈ ਭੋਣਭੜਿੰਗ ਦੇ ਬੀਜ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕੋਈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਕਾਂਤਾ ਦੇ ਬੀਜ ਆਖਦੇ ਹਨ ਮਖਜ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸੌਸਨ ਦੇ ਹੀ ਬੀਜ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜੋ ਠੀਕ ਹਨ।

ਨਾਸ ਦੇਹੁ ਵਾ ਫਟਕੜੀ ਰਕਤ ਤਰਤ ਮਿਟ ਜਾਇ॥ ੧੪੬ ॥

੧੮੩੯–ਅੰਬ ਦੀ ਗਿਟਕ ਤੇ ਅਨਾਰ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਪੀਹਕੇ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ । ਯਾ:–
੧੮੪੦–ਫਟਕੜੀ ਦੀ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਲਹੂ ਪੈਂਦਾ, ਭਾਵ ਨਕਸੀਰ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੧੪੬॥

ਨਾਕ ਲੂਤ ਉਪਾਇ

ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਬੀਜ ਕਰੰਜੁਵਾ ਗੋ ਮੂਤਰ ਸੋ ਲਪ।
ਯਾਹੀ ਕੀ ਨਾਵਨ ਕਰੋ ਨਾਕ ਲੂਤ ਜੁ ਸੰਖੇਪ ॥ ੧੪੭ ॥

੧੮੪੧–ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ (ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ, ਸੁੰਢ) ਕਰੰਜੂਏ ਦੇ ਬੀਜ, ਗਊਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਅਰ ਇਸੇ ਦੀ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਨੱਕਦੀ ਲੂਤ ਜਾਵੇ ॥੧੪੭॥

ਨਾਕ ਫਿੰਨਸੀ ਉਪਾਇ

ਮਰਚ ਨਿਰਬਸੀ ਰਗੜ ਕੈ ਤਾਂ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰਾਇ।
ਫੁਨਸੀ ਮਿਟ ਸੁਖ ਕੋ ਕਰਤ ਦਿਵਸ ਸਾਤ ਲੌ ਲਾਇ ॥ ੧੪੮ ॥

੧੮੪੨–ਮ੍ਰਿਚ ਤੇ ਨਿਰਬਸੀ ਦੋਨੋਂ ਘੋਟਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ੭ ਦਿਨ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨੱਕ ਦੀ ਫਿਨਸੀ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੧੪੮॥

ਨਾਕ ਪਕੇ ਕਾ ਉਪਾਇ

ਕਟੁਕ ਤੇਲ ਸੋਂ ਮਰਚ ਘਸਿ ਵਾ ਲਾਵਤ ਕਟੁ ਤੇਲ।
ਪਕੀ ਨਾਸਕਾ ਦੁਖ ਟਰਤ ਤਿੱਤ ਜਲਤ ਕੋ ਠੇਲ ॥ ੧੪੯ ॥

੧੮੪੩–ਕੋੜੇ ਤੇਲ ਵਿੱਚ ਮ੍ਰਿਚ ਘਸਾਕੇ ਲਾਵੇ, ਤਾਂ:–
੧੮੪੪–ਤੇਲ ਹੀ ਕੌੜਾ ਲਾਵੇ, ਤਾਂ ਨੱਕ ਦਾ ਪਾਕਾ ਜਾਵੇ ॥੧੪੯॥

ਨੱਕ ਰੋਗੇ ਪੱਥ-ਚੌਪਈ

ਕੁਲਥ ਮੁਗਦ ਬੈਂਗਨ ਕਰੇਲਾ । ਸਿਗ੍ਰ ਬਾਲ ਮੂਲ ਕਾ ਮੇਲਾ ।
ਲਸਨ ਦਹੀ ਤਾਤ ਲੈਨੀਗਮਦਯ ਲ ਵਨ ਲਘੁ ਮੋਜਨ ਥੀਰ ॥੧੫੦ ॥

੧੮੪੫–ਕੁਲੱਥ, ਮੂੰਗੀ, ਵਤਾਊਂ, ਕਰੇਲੇ, ਸੁਹਾਂਵਣਾਂ, ਛੁਟੀਮੂਲੀ, ਲਸਨ, ਦਹੀਂ, ਗਰਮ ਜਲ, ਸ਼ਰਾਬ, ਨਿਮੱਕ ਅਰ ਹਲਕੇ ਭੋਜਨ, ਇਹ ਸਭ ਪੱਥ ਰੂਪ ਹਨ ॥੧੫੦॥

ਕੁਪੱਥ--ਦੋਹਰਾ

ਸਨਾਨ ਕ੍ਰੋਧ ਭੂ ਸੇਜਯਾ ਮੂਤ ਬੇਗ ਕਾ ਰੋਧ।
ਸਸਿ ਚਾਂਦਨੇ ਕੁਪਥ ਭਨਿ ਨਾ ਕਰ ਬਹੁਤਾ ਕ੍ਰੋਧ॥ ੧੫੧ ॥

੧੮੪੬–ਸ਼ਨਾਣ ਕਰਨਾ, ਕ੍ਰੋਧ ਕਰਨਾ, ਭੂੰਜੇ ਸੋਣਾ ਮੂਤ੍ਰ ਆਦਿ ਬੇਗਾਂ ਦਾ ਰੋਕਣਾਂ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਦੀ

ਚਾਂਦਨੀ ਵਿੱਚ ਫਿਰਨਾ, ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗ ਵਿਖੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਪੱਥ ਹਨ ॥੧੫੧॥

ਅਥ ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗ ਨਿਦਾਨ--ਦੋਹਰਾ

ਉਸਨ ਤਪਤ ਜਲ ਡੂਬਨੇ ਸੁਪਨ ਦੇਖਨੇ ਦੂਰ।
ਸ੍ਵੇਦ ਧੂਮ ਰਜ ਬਮਨ ਤੇ ਬਿਟ ਮੂਤ ਬੰਧਹਿ ਪੂਰ ॥ ੧੫੨ ॥
ਸੋਕ ਰੁਦਨ ਅਤਿ ਕੋਪ ਮਦ ਰਿਤ ਵਿਪਰਯ ਕੇ ਭੇਦ।
ਅਤਿ ਮੈਥੁਨ ਰੋਕਤ ਰੁਦਨ ਅਭਿਘਾਤਹਿ ਬਸੁ ਖੇਦ ॥ ੧੫੩ ॥
ਰੋਗ ਘਨੇ ਹੈਂ ਨੈਨ ਕੇ ਕਿਹਲੌਂ ਕਰੋਂ ਬਖਾਨ।
ਬਾਤ ਪਿਤ ਕਫ ਤੀਨ ਤੈ ਜਾਨੋ ਸਗਲੇ ਠਾਨ ॥ ੧੫੪ ॥

ਧੁੱਪ ਨਾਲ ਤਪੇ ਹੋਏ ਜਲ ਵਿੱਚ ਗੋਤਾ ਮਾਰਨਾ। ਸੁਪਨੇ ਵਿਖੇ ਦੂਰ ਦੇਖਣਾ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਪਰ ਪਸੀਨਾ ਔਣਾ, ਧੂੰਆਂ, ਧੂੜੀ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਖੇ ਪੈ ਜਾਣੇ ਤੇ, ਸੋਕ ਤੇ, ਰੋਣੇ ਤੇ, ਅਤਯੰਤ ਕੈ, ਬਿਸਟਾ ਤੇ, ਮੂਤਰ ਦੇ ਬੇਗ ਰੋਕਣੇ ਤੇ, ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ, ਅਤਯੰਤ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਤੇ, ਰਿਤੂ (ਮੌਸਮ) ਦੇ ਪਲਟਣ ਤੇ, ਅਤਯੰਤ ਮੈਥੁਨ ਦੇ ਕਰਨ ਤੇ, ਰੋਣਾ ਰੋਕਣ ਤੇ, ਚੋਟ ਆਦਿ ਦੇ ਲਗਣੇ ਤੇ ਅਰ ਬਹੁਤੀ ਤਕਲੀਫ ਕਰਨੇ ਆਦਿ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਥੋਂ ਤਕ ਕਹੇ ਜਾਣ, ਫਿਰ ਬੀ ਇਹ ਰੋਗ ਬਾਤ, ਪਿਤ, ਅਰ ਕਫ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਤੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਉਂ ਜਾਣੋ ॥੧੫੨ ਤੋਂ ੧੫੪॥

ਤੋਦ ਸਤੰਭ ਸੰਘਰਖਣੰ ਪਾਰਖ ਸਿਰੋਭਿਤਾਪ।
ਰੋਮ ਹਰਖ ਬਿਸੁਸਕਤਾ ਅਸ੍ਰੂ ਸੀਤਲ ਥਾਪ ॥ ੧੫੫ ॥

ਤੋਦ-ਸੂਈਆਂ ਚੁਭਾਣੇ ਜੇਹੀ ਪੀੜਾ, ਸਤੰਭ—ਅਕੜੇਮਾਂ, ਸੰਘਰਣਖਣੰ-ਤੋੜਨੇ ਚੋਭਣੇ ਜੇਹੀ ਪੀੜ, ਪਾਰੁਖ-ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਰੇਤਾ ਪੈ ਜਾਣ ਜੇਹੀ ਪੀੜ, ਸਿਰੋਭਿ ਤਾਪ-ਸਿਰ ਨੂੰ ਪੀੜ, ਰੋਮ ਹਰਖ- ਰੋਮ ਖੜੇ ਹੋਣੇ ਬਿਸੁਸਕਤਾ-ਰੁਖਤਾ ਅਰਥਾਤ ਨੇਤ੍ਰ ਸੁਕੇ ਰਹਿਣੇ, ਅਸਰੂ ਸੀਤਲ ਥਾਪ-ਇਸਤਰਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਠੰਦੇ ਆਸੂ ਬਹਿਣੇ। ਇਹ ਬਾਤ ਨਾਲ ਦੁਖ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥੧੫੫॥

ਪਿੱਤ ਦ੍ਰਿਗ ਰੋਗ ਲੱਛਣ-ਦੋਹਰਾ

ਦਾਹ ਪਾਕ ਧੂਮਾਯਨੰ ਸਿਸਰਾਭਿ ਨੰਦ ਜਾਨ।
ਉਸਨ ਅਸ੍ਰ ਦ੍ਰਿਗ ਪੀਤਤਾ ਸੋਜ ਜਾਨਿਯੋ ਬਾਨਿ ॥ ੧੫੬ ॥

ਦਾਹ (ਸੜੱਨ), ਪਕਣਾ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਧੂੰਆਂ ਜੇਹਾ ਨਿਕਲਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦੇਣਾ, ਠੰਢੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਨੇ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੋਣੀ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਰਮ ਆਂਸੂ ਬਹਿਣੇ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਰੰਗਤ ਪੀਲੀ, ਅਰ ਸੋਜ ਜੇਹੀ ਹੋਣੀ, ਇਹ ਪਿੱਤ ਤੇ ਦੁਖਦੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥੧੫੬॥

ਕਫ ਦ੍ਰਿਗ ਰੋਗ ਲੱਛਣ-ਦੋਹਰਾ

ਉਸ਼ਨਾਭਿ ਨੰਦਾ ਗੁਰੁ ਦ੍ਰਿਗਨ ਸੋਫ ਕੰਡੂ ਅਤਿ ਸੀਤ।

ਪਿੱਛਲ ਸ੍ਰਵ ਬਹੁ ਸ੍ਵੇਤਤਾ ਕਫ ਲੱਛਨ ਇਹ ਮੀਤ ॥ ੧੫੭ ॥

ਗਰਮ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਪਰਸ਼ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੋਣੀ, ਨੇਤ੍ਰ ਭਾਰੀ ਰਹਿਣੇ, ਸੋਜ, ਤੇ ਖੁਰਕ ਹੋਵੇ । ਨੇਤ੍ਰ ਅਤਜੇਤ ਠੰਢੇ ਰਹਿਣੇ, ਪਿੱਛ ਜੇਹੀ ਗਿੱਦ ਸ੍ਰਵੇ, ਅਤੇ ਚਟਿਆਈ ਬਹੁਤੀ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਕਫ ਕਰਕੇ ਦੁਖਣੇ ਆਏ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥੧੫੭॥

ਰਕਤ ਦ੍ਰਿਗ ਲੱਛਣ—ਦੋਹਰਾ

ਰਕਤ ਅਸ੍ਰ ਲੋਹਤ ਦ੍ਰਿਗਨਿ ਪਿੱਤ ਲਿੰਗ ਸਮ ਤੇਹ ।
ਰਕਤ ਬਿਕੋਰੈ ਦ੍ਰਿਗ ਦੁਖੈ ਜਾਨ ਲਛਨਾ ਸੋਹ ॥ ੧੫੮ ॥

ਲਾਲ ਅਾਂਸੂਆਂ ਦਾ ਸ੍ਰਾਵ ਟਪਕੇ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਲਾਲ, ਹੋਰ ਸਭ ਲੱਛਣ ਪਿੱਤ ਰੋਗ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਜਾਨਣੇ, ਇਹ ਰਕਤ (ਲਹੂ) ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਤੇ ਦੁਖਦੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥੧੫੮॥

ਬਾਤ ਦ੍ਰਿਗ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਸੇਂਧਵ ਲੋਦ ਜੁ ਰਾਜਤਵ ਸੀਤ ਬਾਰ ਸੰਗ ਪੀਸ ।
ਲੇਪਨ ਨੇਤ੍ਰਨਿ ਬਿਚ ਭਰੋ ਬਾਤ ਰੋਗ ਦ੍ਰਿਗ ਖੀਸ ॥ ੧੫੯ ॥

੧੮੪੭—ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਪਠਾਣੀਲੋਧ, †ਰਾਜਤਵ ਕਹੀਏ ਸ਼ੀਰ ਖਿਸ਼ਤ, ਸਮਾਨ ਭਾਗ ਲੈ ਕੇ ਠੰਢੇ ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਪਰ ਲੇਪ ਲਾਵੇ ਅਤੇ ਵਿੱਚ ਬੀ ਭਰੇ ਤਾਂ ਵਾਯੂ ਕਰਕੇ ਦੁਖਦੇ ਨੇਤ੍ਰ ਅਰਾਮ ਕਰੇ ॥੧੫੯॥

ਰਿੰਡ ਮੂਲ ਫਲ ਨਾਗਰੰ ਯਸਟੀ ਲੈ ਤਵਰਾਜ ।
ਲੇਪ ਕਰੇ ਨਵਨੀਤ ਸੇ ਬਾਤ ਰੋਗ ਦ੍ਰਿਗ ਭਾਜ ॥੧੬੦॥

੧੮੪੮—ਅਰਿੰਡ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਅਰਿੰਡ ਦੇ ਫਲ, ਸੁੰਢ, ਮੁਲੱਠੀ ਤੇ ਸ਼ੀਰ ਖਿਸ਼ਤ ਲੈ ਕੇ ਮੱਖਣ ਨਾਲ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਾਤ ਦੇ ਦੁਖਦੇ ਨੇਤ੍ਰ ਰਾਜੀ ਕਰੇ ॥੧੬੦॥

ਸਰਪੰਖਾ ਸੇਂਧਵ ਮਧੁਕ ਸੁੰਠੀ ਜਲ ਦ੍ਰਿਗ ਲਾਇ ।
ਪੂਰਤ ਵਾ ਰੁਜ ਸਬ ਹਰਤ ਦ੍ਰਿਗ ਕੇ ਜੋਹੈ ਬਾਇ ॥੧੬੧॥

੧੮੪੯—ਸਰਪੰਖਾ ਬੂਟੀ, ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ, ਮੁਲੱਠੀ ਤੇ ਸੁੰਢ, ਲੈ ਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਪਰ ਲਗਾਵੇ ਅਥਵਾ ਵਿੱਚ ਪਾਵੇ, ਤਾਂ ਵਾਯੂ ਕਰਕੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਰ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੧੬੧॥

ਪਿੱਤ ਰੋਗ ਉਪਾਇ (ਵੰਗਸੇਨਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਮਨਸਿਲ ਦਾਰ ਨਿਸਾ ਮਧੁਕ ਲੋਦ ਰਸਾਂਜਨ ਜਾਨ ।
ਛੇਲੀ ਪਯ ਸੋ ਪਕ੍ਵ ਕਰ ਲੇਪਨ ਦ੍ਰਿਗ ਮਹਿ ਠਾਨ ॥੧੬੨॥

---

†ਤਵਰਾਜ—ਸ਼ੀਰ ਖਿਸ਼ਤ ਹੈ, ਪਾਠ ਵਾਸਤੇ 'ਰਾਜਤਵ' ਪਰ ਕੀਤਾ ਹੋਯਾ ਹੈ, ਹਿਰਮਚੀ ਮਿਟੀ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਸਲੀ ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼ ਪ੍ਰਿ: ੬੬ ਦੇਖਕੇ ਨਾਮ ਵਾਸਤੇ ਕਰੋ ।

ਜਿਤੇ ਰੋਗ ਹੈਂ ਪਿੱਤ ਕੇ ਤੇਤੇ ਭਾਗਤ ਜੋਇ।
ਬੰਗਸੈਨ ਮਧਿ ਇਮ ਭਨੀ ਕਹਿਤ ਮੇਘ ਲਖਿ ਸੋਇ ॥੧੬੩॥

੧੮੫੦–ਮਨਸ਼ਿਲ, ਦਾਰਹਲਦੀ, ਮੁਲੱਠੀ, ਲੋਧ ਤੇ ਰਸੌਂਤ ਬਕਰੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਪਕਾਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਜਾਂ ਕੁਝ ਵਿੱਚ ਬੀ ਪਾਵੇ, ਤਾਂ ਜਿਤਨੇ ਪਿੱਤ ਕਰਕੇ ਹੋਏ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਰੋਗ ਹਨ, ਸੋ ਸਭੇ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੧੬੨॥੧੬੩॥

ਲੋਦ ਨਿੰਬਕੇ ਪਾਨ ਪਿਸ ਕਰੋ ਪੋਟਲੀ ਚੀਰ।
ਸਜਲ ਕਰੀ ਦ੍ਰਿਗ ਪਰ ਧਰੋ ਮਿਟਤ ਆਂਖ ਪਿਤ ਪੀਰ ॥੧੬੪॥

੧੮੫੧–ਲੋਧ ਤੇ ਨਿੰਮ ਦੇ ਪਤ੍ਰ ਬਰੀਕ ਪੀਹਕੇ ਕਪੜੇ ਵਿਚ ਪੋਟਲੀ ਬਣਾ ਲਵੇ, ਗਿੱਲੀ ਕਰਕੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਪਰ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ ਕਰੇ।

ਚੰਦਨ ਮਧੁਕੰ ਜਾਤਿ ਪਖ ਗੇਰੂ ਲੇਪਤ ਨੀਰ।
ਤੋਦ ਅਖਿਖਜੰਦਹ ਹਰਤ ਇਹ ਦ੍ਰਿਗਨ ਪਿੱਤ ਹਰਿ ਬੀਰ ॥੧੬੫॥

੧੮੫੨–ਚੰਦਨ,ਮੁਲੱਠੀ, ਚੰਬੇ ਦੇ ਫੁਲ ਅਤੇ ਗੇਰੂ, ਲੈ ਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਚੋਭਾਂ, ਦੂਖਦੀ ਅੱਖ ਅਰ ਪਿੱਤ ਸੰਬੰਧੀ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੧੬੫॥

ਸਲੇਖਮ ਦ੍ਰਿਗ ਰੋਗ ਉਪਾਇ (ਵੰਗਸੇਨਾਤ)

ਸੂੰਠ ਨਿੰਬ ਜਲ ਪੀਸਕੈ ਨੇਤਰ ਪਰ ਜੁ ਬੰਧਾਇ।
ਦ੍ਰਿਗ ਬਿਕਾਰ ਕਫ ਜਾਤ ਮਿਟ ਬੰਗਸੈਨ ਮਤਿ ਭਾਇ ॥੧੬੬॥

੧੮੫੩–ਸੁੰਢ, ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤਰ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਪਰ ਬੰਨ੍ਹੇ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਕਫ ਕਰਕੇ ਹੋਏ ਵਿਕਾਰ ਸਭੇ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੧੬੬॥

ਲੋਧ ਨਿੰਬ ਸੇਂਧਾ ਪਿਸੀ ਕਰੋ ਪੋਟਲੀ ਜਾਨ।
ਸਜਲ ਕਰੀ ਦ੍ਰਿਗ ਪਰ ਧਰੋ ਕਫਕੇ ਰੁਜਕੀ ਹਾਨ ॥੧੬੭॥

੧੮੫੪–ਲੋਧ, ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ ਅਤੇ ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ, ਪੀਹਕੇ ਪੋਟਲੀ ਕਰੇ। ਗਿੱਲੀ ਕਰਕੇ ਓਹ ਪੋਟਲੀ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਪਰ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਕਫ ਕਰਕ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਹੋਏ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੧੬੭॥

ਘ੍ਰਿਤ ਭੂਨੈ ਲੈ ਆਮਰੇ ਮਨਸਿਲ ਲੋਦ ਮਿਲਾਇ।
ਊਪਰ ਦ੍ਰਿਗ ਕੇ ਲੇਪ ਕਰ ਕਫ ਰੁਜ ਦ੍ਰਿਗਕੇ ਜਾਇ ॥ ੧੬੮ ॥

੧੮੫੫–ਘੋਉ ਨਾਲ ਭੁੰਨੇ ਆਵਲੇ, ਮਨਸਿਲ ਅਤੇ ਲੋਧ ਮਿਲਾਕੇ ਪੀਹੇ, ਫਿਰ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਉਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਫ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੧੬੮॥

ਅਵਧ ਫੇਨ ਤਵਰਾਜ ਜਲ ਪੀਸ ਦ੍ਰਿਗਨ ਕੋ ਪੂਰ।
ਕਫ ਪੀਰਾ ਦ੍ਰਿਗ ਕੀ ਮਿਟਤ ਔਰ ਰੋਗ ਸਬ ਚੂਰ ॥ ੧੬੯ ॥

੧੯੫੬—ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਝੱਗ ਤੇ ਸ਼ੀਰਖਿਸ਼ਤ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਕਫ ਕਰਕੇ ਹੋਈ ਪੀੜਾ ਅਰ ਰੋਗ ਬੀ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ।।੧੬੯।।

ਮਾਸਾ ਮਾਸਾ ਲੀਜੀਏ ਗੇਰੂ ਹਲਦੀ ਸੁੰਠ ।
ਰੱਤੀ ਰੱਤੀ ਇਹ ਗਹੋ ਆਫੂ ਲੌਂਗ ਜੁ ਗੁੰਠ ॥ ੧੭੦ ॥
ਨੀਰ ਘਸੀ ਉਸਨੈ ਕਰੀ ਲੇਪ ਕਰੋ ਦ੍ਰਿਗ ਜਾਨ ।
ਚੋਟ ਲਗੀ ਲਾਲੀ ਦ੍ਰਿਗਨ ਪੀਰ ਦੁਖਨ ਕੀ ਹਾਨ ॥ ੧੭੧ ॥
ਸੇਂਧਾ ਤੱਕ੍ਰਹਿ ਮਰਚ ਘਸ ਕਾਂਸੀ ਭਾਂਜਨ ਪਾਇ ।
ਲੇਪ ਪੂਰ ਯੁਗਨੈਨ ਪਰ ਕਫਕੇ ਰੋਗ ਮਿਟਾਇ॥ ੧੭੨ ॥

੧੯੫੭—ਗੇਰੂ, ਹਲਧੀ ਤੇ ਸੁੰਢ ਇਹ ਇੱਕ ਇੱਕ ਮਾਸਾ, ਅਫੀਮ, ਤੇ ਲੌਂਗ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਰੱਤੀ ਰੱਤੀ ਭਰ ਲੈ ਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਚੋਟ ਲਗੀ ਹੋਈ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਲਾਲੀ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਪੀੜ, ਇਤਨੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ।।੧੭੦। ੧੭੧।।

ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ, ਲੱਸੀ, ਤੇ ਮ੍ਰਿਚ, ਕਾਂਸੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਘੋਟੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਦੋਹਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਵੇ, ਅਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਫ ਕਰਕੇ ਹੋਏ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ।।੧੭੨।।

ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ ਦ੍ਰਿਗ ਰੋਗ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

†ਸੁਮਨ ਖਾਰ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਮਧੁਕ ਬਲਾ ਸੰਖ ਘਸ ਨੀਰ ।
ਬਰਤਿ ਕਰੀ ਦ੍ਰਿਗ ਅੰਜ ਜੁਗ ਰਕਤ ਪਿਤਗਤਿ ਪੀਰ ॥ ੧੭੩ ॥

੧੯੫੮—†ਚੰਬੇਲੀ ਦੇ ਫੂਲ, ਜੌਂਖਾਰ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜੇ ਆਵਲੇ) ਮੁਲਠੀ, ਖਿਰੈਂਟੀ ਅਰ ਸੰਖ ਇਹ (ਵਰਖਾ ਦੇ) ਜਲ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ ਬੱਤੀ ਕਰਕੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਲਹੂ ਅਰ ਪਿਤ ਦੀ ਨੇਤ੍ਰ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੧੭੩॥

ਤ੍ਰਿਫਲ ਗੜੂਚੀ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰ ਪੀਵੈ ਮਧੁ ਕੈ ਸੰਗ ।
ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਰੁਜ ਅਵਰ ਸਬ ਕਰਤ ਤਤਛਿਨੈ ਭੰਗ ॥ ੧੭੪ ॥

੧੯੫੯—ਤ੍ਰਿਫਲਾ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਆਵਲੇ) ਤੇ ਗਲੋਯ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਰਕਤ ਅਰ ਪਿਤ ਦੀ ਪੀੜ ਤੇ ਹੋਰ ਬੀ ਨੇਤ੍ਰ ਰਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ।੧੭੪॥

ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਨਿੰਬ ਪਟੋਲ ਬ੍ਰਿਖ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰੀ ਪੁਰ ਪਾਇ ।
ਪੀਵਤ ਦ੍ਰਿਗ ਕੇ ਰੋਗ ਸਬ ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਮਿਟ ਜਾਇ॥ ੧੭੫

---

†ਸੁਮਨ - ਚੰਬੇ ਦੇ ਫੂਲ ਹਨ, ਦੇਖੋ ਅੰ: ਕ: ਪ੍ਰ: ੧੯੨ ਤੇ ਵੰਗਸੇਨ ਪ੍ਰਿ: ੧੫੮ ਪਰੰਤੂ ਏਥੇ ਆਲੋਂ ਮੁਹਾਰੀਆਂ ਅੰਡ ਕੁਛ ਵੰਦ ਕਕਕੇ ਬੀ ਆਪਣੇ ਮੰਜੇ ਹੇਠ ਸੋਟਾ ਨਹੀਂ ਫੇਰਦਾ ।

੧੬੬੦–ਤ੍ਰਿਫਲਾ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ ਆਵਲੇ,) ਨਿੰਮ ਦੇ ਪਤ੍ਰ ਪਟੋਲ ਅਰ ਬਾਂਸਾ ਪਾ ਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਗਲ ਪਾਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਰਕਤ ਅਰ ਪਿਤ ਕਰਕੇ ਹੋਏ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ।।੧੭੫।।

ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਰਾਤ ਭਿਗੋਇਕੈ ਪ੍ਰਾਤਹਿ ਪਾਨੀ ਛਾਨ ।
ਛੀਂਟੇ ਦੇਵੈ ਦ੍ਰਿਗਨ ਕੋ ਰਕਤ ਪਿਤ ਰੁਜਹਾਨ ॥ ੧੭੬ ॥

੧੬੬੧–ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਦੀ ਛਿਲ ਰਾਤ ਨੂੰ ਭੇਉਂ ਛਡੇ, ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਪਾਣੀ ਪੁਣਕੇ, ਉਸ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਪਰ ਛਿੱਟੇ ਮਾਰੇ ਤਾਂ ਰਕਤ ਅਰ ਪਿੱਤ ਦਾ ਰੋਗ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ।।੧੭੬।।

ਅੰਜਨ ਦੇ ਸਮਯ

(ਨੇਤ੍ਰੀ ਅੰਜਨ ਕਰਨ ਦਾ ਵੇਲਾ)–ਦੋਹਰਾ

ਸਿਸਰ ਹੇਮੰਤ ਮਧਯਾਨ ਮੈ ਰੁਤ ਬਸੰਤ ਸਬ ਕਾਲ ।
ਗ੍ਰੀਖਮ ਸਰਦੇ ਪ੍ਰਾਤ ਸੰਧਿ ਅੰਜਨ ਕਰਿਯੋ ਲਾਲ ॥ ੧੭੭ ॥

੧੬੬੨–ਸਿਸਰ (ਫਗਣ ਚੇਤ੍ਰ), ਹਿਮੰਤ (ਮਘਰ ਪੋਹ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਦੋਪਹਿਰ ਨੂੰ, ਬਸੰਤ (ਮਾਘ ਫਗਣ) ਰੁਤ ਸਰਬ ਦਾ ਕਾਲ, ਗ੍ਰੀਖਮ (ਵੈਸਾਖ ਜੇਠ) ਤੇ ਸਰਦ (ਅਸੂ ਕਤਕ) ਰਿਤੂ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਤੇ ਸੰਧਯਾ ਵੇਲੇ ਅੰਜਨ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪੌਣਾ ਸਰੇਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਹੈ ।।੧੭੭।।

ਅਕਾਲ ਸਮਯ

ਬਰਖਾ ਰੁਪ ਅੱਬਰ ਪਟਲ ਅਤਿ ਰਜ ਉਸਨਹਿ ਜੋਰ।
ਅੰਜਨ ਦ੍ਰਿਗ ਨਹਿ ਪਾਈਏ ਕਰਤ ਲਗਤ ਰੁਜ ਕੋਰ ॥ ੧੭੮ ॥

੧੬੬੩–ਵਰਸਾਤ ਦੀ ਬਹਾਰੇ ਜਦ ਬੱਦਲ ਛਾਏ ਹੋਣ, ਅਤਜੰਤ ਧੂੜ ਕਦੇ ਉਡ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਬਹੁਤੀ ਗਰਮੀ ਪੈ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਅੰਜਨ ਨਾ ਪਾਵੇ । ਜੇ ਕਦੇ ਅੰਜਨ ਉਪਰ ਕਹੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਪੌਂਦਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕ੍ਰੋੜ ਰੋਗ ਪੈਦਾ ਹੋਇ ਔਂਦੇ ਹਨ ।।੧੭੮।।

ਸਰਬ ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗ ਉਪਾਇ--ਦੋਹਰਾ

ਰਸਾਂਜਨ ਮਧੁ ਪਾਇਕੈ ਵਾ ਰਸ ਜਾਤੀ ਪਾਤ।
ਲੈ ਅੰਜਨ ਦ੍ਰਿਗ ਪਾਈਏ ਪਿੱਤ ਰੋਗ ਸਬ ਜਾਤ ॥ ੧੭੯॥

੧੬੬੪–ਰਸੌਂਤ ਤੇ ਸ਼ਹਿਤ ਮਿਲਾਕੇ ਯਾ:-

੧੬੬੫–ਚੰਬੇਲੀ ਦੇ ਪੱਤਾਂ ਦਾ ਰਸ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾ ਕੇ ਨੇਤ੍ਰੀ ਅੰਜਨ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਪਿੱਤ ਦੇ ਸਭੋ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ।।੧੭੯।।

ਸ਼ੋਨਾ ਗੇਰੂ ਆਨੀਏ ਅਰੁ ਤੁਲਸੀ ਦਲ ਪਾਇ।
ਗੋ ਗੋਬਰ ਰਸ ਅੰਜਦ੍ਰਿਗ ਪਿੱਤ ਦਗਧ ਰੁਜ ਜਾਇ ॥ ੧੮੦ ॥

੧੯੬੬—ਸੋਨਾਗੇਰੂ (ਪੀਲਾ ਗੇਰੂ) ਤੁਲਸੀ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਗੋਕੇ ਗੋਹੇ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਪਿਤ ਸੜੇ ਦਾ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੧੯੦॥

ਤਿਮਰਾਂਜਨ

ਤਗ੍ਰ ਪੱਤ੍ਰ ਕਰਪੂਰ ਨਿਸ ਅੰਜਨ ਉਤਪਲ ਨੀਲ ।
ਦ੍ਰਿਗ ਜੁਗ ਅੰਜਨ ਨਿਤ ਕਰੇ ਤਿਮਰ ਰੋਗ ਸਭ ਹੀਲ ॥ ੧੯੧ ॥
ਉਤਪਲ ਪਤ ਸਤ੍ਰਹ ਗਹੇ ਸੌਇਕ ਮੁਗਦਾ ਜਾਨ ।
ਕਣਾ ਬੀਜ ਸਤ ਮੇਲੀਏ ਸੋ ਬੀਰਕ ਸਮ ਠਾਨ ॥ ੧੯੨ ॥
ਅੰਜਨ ਪੀਸੋ ਸੂਭ ਸਕਲ ਲੈ ਦ੍ਰਿਗ ਮਹਿ ਸੋ ਪਾਇ ।
ਤਿਮਰ ਰੋਗ ਦੂਰੈ ਟਰਤ ਬੰਗਸੈਨਕੇ ਭਾਇ ॥ ੧੯੩ ॥
ਕਾਤਕ ਫਲ ਘਸ ਸਹਿਤ ਸੋ ਅੰਜਨ ਅੰਜ ਦ੍ਰਿਗ ਦੋਇ ।
ਤਿਮਰ ਸ੍ਰਾਵ ਲਾਲੀ ਮਿਟਤ ਪੀਰ ਨ ਕਬਹੂੰ ਹੋਇ ॥ ੧੯੪ ॥

੧੯੬੭—ਤਗਰ, ਤੇਜਪੱਤਰ, ਕਪੂਰ, ਹਲਧੀ, ਸੁਰਮਾਂ ਤੇ ਨੀਲੇ ਕਮਲ ਪੀਹਕੇ ਦੋਹਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਜਨ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਤਿਮਰ (ਅੰਧੇਰਾ) ਰੋਗ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰੇ॥੧੯੧॥

੧੯੬੮—ਕਮਲ ਫੁੱਲ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ੧੭, ਮੂੰਗੀ ਦੇ ਪਤੇ ੧੦੦, ਮਘ ਦੇ ਬੀਜ ੧੦੦, ਤੇ ਸਫੈਦ †ਸੁਰਮਾ ਸਭ ਦੇ ਸਮਾਨ ਭਾਗ ਲੈ ਕੇ ਪੀਹਕੇ ਅੰਦਨ ਦੋਹਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਕਰੇ ਤਾਂ ਤਿਮਰ ਰੋਗ ਨਾਸ ਹੋਵੇ (ਇਹ ਵੰਗਸੇਨ ਵਿਚ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ)॥੧੯੨॥੧੯੩॥

੧੯੬੯—ਨਿਰਮਲੀ ਬੂਟੀ ਦੇ ਫਲ ਸ਼ਹਿਤ ਵਿਚ ਘਸਾਕੇ ਨੇਤ੍ਰੀ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਤਿਮਰ, ਸ੍ਰਾਵ (ਪਾਣੀ ਦਾ ਵਗਣਾ) ਲਾਲੀ ਅਰ ਪੀੜ ਸਭੋ ਦੂਰ ਕਰੇ ।

(ਚੰਦ੍ਰਪ੍ਰਭਾ ਬਟੀ)—(ਵੰਗਸੇਨਾਤ)

ਸਾਠ ਕਾਣ ਗਣ ਲੀਜੀਏ ਅੱਸੀ ਤਿਲ ਪਰਸੂਨ ।
ਜਾਤੀ ਕੁਸਮ ਪਚਾਸ ਹੀ ਮਰਚਾਂ ਖੋੜਸ ਚੂਨ ॥ ੧੯੫ ॥
ਬਾਟੀ ਕੀਜੈ ਪੀਸਕੇ ਚੰਦ੍ਰਪ੍ਰਭਾ ਇਸ ਨਾਮ ।
ਰੋਗ ਘਨੇ ਦ੍ਰਿਗਕੇ ਹਰਤ ਭਨੇ ਸੁਨੋ ਇਸ ਕਾਮ ॥ ੧੯੬ ॥
ਤੋਇ ਤਿਮਰ ਫੋਲਾ ਸਹਿਤ ਰਾਤ੍ਰਅੰਧ ਪਯ ਛਾਗ ।
ਚਿਪਟ ਹਟਤ ਗੋਮੂਤ੍ਰ ਸੰਗ ਤੀਨ ਦੋਖ ਸਭ ਭਾਗ ॥ ੧੯੭ ॥

---

†ਸੌਬੀਰ—ਸੂਰਮਾਂ ਸਫੈਦ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਚਕਿਤਸਾ ਕੌਸ਼ ਤੇ ਟੀਕਾ ਭਾ: ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ।

੧੯੭੦–ਮਘਾਂ ੬੦, ਤਿਲਾਂ ਦੇ ਫੁਲ ੮੦, ਚੰਬੇਲੀ ਦੇ ਫੁਲ ੫੦ ਤੇ ਮਿਰਚਾਂ ੧੬ ਲੈ ਕੇ ਪੀਹੇ, ਬੱਟੀ ਕਰੇ, ਇਸਦਾ ਨਾਮ 'ਚੰਦ੍ਰਪ੍ਰਭਾ' ਹੈ, ਇਹ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸਭੇ ਰੋਗ ਦੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਜਿਸਤਰਾਂ ਤਿਮਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਲ ਨਾਲ, ਫੋਲੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ, ਰਾਤ ਦੇ ਅੰਧਰਾਤੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬਕਰੀ ਦੇ ਦੂਧ ਨਾਲ, ਚਿਪਚਿਪਾਹਟ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਗਊ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਅੰਜਨ ਕਰਨੇ ਤੇ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਆਦਿ ਸਭ ਰੋਗ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਦੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ॥੧੮੫ ਤੋਂ ੧੮੭॥

ਡਲਕੇ ਦਾ ਉਪਾਉ–ਦੋਹਰਾ

ਬੀਜ ਕਪਾਸ ਗਿਰੀ ਗਰੇ ਅੰਬ ਦਲ ਮੇਲ ਰਸੌਤ।
ਮਧੁ ਸੋ ਅੰਜਨ ਦ੍ਰਿਗ ਕਰੋ ਦ੍ਰਿਗ ਕਾ ਸ੍ਰਾਵ ਸਫੇਤ ॥ ੧੮੮ ॥

੧੯੭੧–ਵੜੇਵਿਆਂ ਦੀ ਅੰਬ ਦੇ ਨਰਮ ਪੱਤੇ ਤੇ ਰਸੌਂਤ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਵਗਣਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੧੮੮॥

ਪਟਲ ਛੌੜ–ਉਪਾਇ

ਤਿੰਤੜੀਕ ਫਲ ਪਕ੍ਵ ਗਹਿ ਸੈਂਧਵ ਲਵਨ ਮਿਲਾਇ।
ਕਾਂਸਿ ਭਾਂਜਨੇ ਰਗੜ ਕਰ ਦ੍ਰਿਗ ਪਟਲਹਿ ਤੇ ਜਾਇ ॥ ੧੮੯ ॥

੧੯੭੨–ਇਮਲੀ ਦੇ ਪਕੇ ਹੋਏ ਫਲ ਤੇ ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ, ਕਾਂਸੀ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਘੋਟੇ ਅਰ ਫਿਰ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਪਟਲ, ਛੌੜ ਸਭੇ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੧੮੯॥

ਰਾਤਅੰਧੇ (ਅੱਧਰਾਤੇ) ਦਾ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਉਤਪਲ ਨਾਲੀ ਗੇਰਕੰ †ਪਿੰਡਾਲਕ ਸਬ ਪੀਸ।
ਗੋ ਗੋਬਰ ਰਸ ਅੰਜੀਏ ਨਿਸ ਅੰਧਾ ਬਹੁ ਦੀਸ ॥ ੧੯੦ ॥

੧੯੭੩–ਕਮਲ ਦੀ ਡੰਡੀ, ਗੇਰੂ ਤੇ ਪਿੰਡਾਲਕ ਇਹ ਤਿਨ ਪੀਹਕੇ ਗਊ ਦੇ ਗੋਹੇ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਅੰਧਰਾਤਾ ਜਾਵੇ ॥੧੯੦॥

ਕਣਾ ਕਰੰਜੂ ਬੀਜ ਗਿਰਿ ਰਸਵਤ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਲੋਦ।
ਸ੍ਰਰਣ ਫੂਲ ਸੁੰਠੀ ਪਿਸੇ ਕਾਂਜੀ ਜਲ ਸੋ ਸੋਦ ॥ ੧੯੧ ॥
ਬੱਟੀ ਕਰ ਛਾਯਾ ਧਰੇ ਸੂਕੀ ਜਲ ਘਸਿ ਅੰਜ।
ਨਿਸਅੰਧ ਕੰਡੂ ਤਿਮਰ ਹਰ ਨੈਨ ਰੋਗ ਸਭ ਭੰਜ ॥ ੧੯੨ ॥

੧੯੭੪–ਮਘ, ਕਰੰਜੂਏ ਦੇ ਬੀਆਂ ਦੀ ਗਿਰੀ, ਰਸੌਂਤ, ਹਰੜ,ਬਹੇੜਾ, ਆਵਲੇ, ਲੋਧ, ਧਤੂਰੇ ਦੇ

---

†ਪਿੰਡਾਲਕ–ਪਿੰਡਾਰਕ ਇਹ ਇਕ ਕਿਸਮ ਟਿੰਡੇ ਦੇ ਸਾਗ ਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਇਹ ਫਲ ਪੂਰਬ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਨਿਰਨਾ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਦੇਖੋ ਸਾਕਾਧਿਕਾਰ ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼,

ਫੁੱਲ ਤੇ ਸੁੰਢ ਸਮਾਨ ਭਾਗ ਲੈ ਕੇ ਕਾਂਜੀ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਗੋਲੀ ਬਣਾਕੇ ਛਾਵੇਂ ਸੁਕਾ ਰਖੇ। ਸੁੱਕ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜਲ ਨਾਲ ਘਿਸਾਕੇ ਅੰਜਨ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਰਾਤ ਦਾ ਅੰਧਰਾਤਾ, ਖੁਰਕ, ਤਿਮਰ ਅਰ ਸਭੋ ਰੋਗ ਹੋਰ ਬੀ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੧੯੧॥੧੯੨॥

ਘਸੀ ਰੀਠੜਾ ਜਲ ਸਹਿਤ ਦ੍ਰਿਗਮਹਿ ਅੰਜਨਪੂਰ।
ਨਿਸ ਅੰਧਾ ਰੁਜ ਜਾਤ ਮਿਟ ਜਿਮ ਤਮ ਭਾਜਤ ਸੂਰ॥ ੧੯੩ ॥
ਜਾਇਪਤ੍ਰ ਨਿਸ ਅੰਜ ਦ੍ਰਿਗ ਰਸਵਤ ਨਿਸ ਯੁਗ ਪਾਇ।
ਦੋਊ ਜੋਗ ਜਲ ਸੰਗ ਕਰ ਨਿਸ ਅੰਧ ਛਿਨ ਮਹਿ ਜਾਇ ॥ ੧੯੪ ॥

੧੯੭੫—ਰੀਠੜੇ ਦੀ ਛਿੱਲ ਜਲ ਨਾਲ ਘਿਸਾਵੇ, ਫੇਰ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਅੰਜਨ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਰਾਤ ਦਾ ਅੰਧਰਾਤਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੧੯੩॥

੧੯੭੬—ਚੰਬੇਲੀ ਦੇ ਪਤੇ ਤੇ ਹਲਧੀ ਨਾਲ ਘਿਸਾਕੇ ਨੇਤ੍ਰੀ ਪਾਵੇ।

੧੯੭੭—ਰਸੌਂਤ ਤੇ ਹਲਧੀ ਜਲ ਨਾਲ ਘਿਸਾਕੇ ਨੇਤ੍ਰੀ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਅੰਧਰਾਤਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੧੯੪॥

ਮੱਜਾ ਲੈ ਦ੍ਰਿਗਫਲ ਤਨੀ ਜਲ ਸੋਂ ਦ੍ਰਿਗ ਮਹਿ ਅੰਜ।
ਭੰਜ ਨਿਸਾਰਤ ਅੰਧ ਹੀ ਅਵਰ ਰੋਗ ਸਬ ਰੰਜ॥ ੧੯੫ ॥

੧੯੭੮-ਬਹੇੜੇ ਦੀ ਗਿਰੀ ਲੈ ਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਨੇਤ੍ਰੀ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਰਾਤ ਦੇ ਅੰਧਰਾਤੇ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ਅਰ ਹੋਰ ਬੀ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੧੯੫॥

ਚੰਦ੍ਰਪ੍ਰਭਾ ਬਟੀ—ਦੋਹਰਾ

ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਸੇਂਧਵ ਲੌਹ ਰਜ ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਪੀਸ ਛਨਾਇ।
ਛਾਂਗੀ ਪਯ ਸੰਗ ਪੀਸਕੈ ਆਛੀ ਬਟੀ ਬਨਾਇ॥ ੧੯੬ ॥
ਦੁਖਤ ਆਂਖ ਪਯ ਸੰਗ ਘਸ ਫੋਲਾ ਕਾਂਜੀ ਸੰਗ।
ਤਿਮਰ ਸਹਿਤ ਸੋ ਜਾਤ ਟਰ ਪਟਲ ਸਿਵਾਲਹਿ ਭੰਗ॥ ੧੯੭ ॥
ਨਿਸਾ ਅੰਧ ਅਰ ਕਾਮਲਾ ਕਾਚਮਾਚ ਰਸ ਅੰਜ।
ਢਲਕਾ ਕਦਲੀ ਨੀਰ ਹਰਿ ਅਪਰ ਰੋਗ ਜਲ ਭੰਜ ॥੧੯੮॥

੧੯੭੯—ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ: ਆਵਲੇ, ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਲੋਹਚੂਨ, ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ ਤੇ ਸੁੰਢ ਇਕ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਪੀਹੇ, ਫਿਰ ਬਕ੍ਰੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਰੱਖੇ। ਫਿਰ ਦੁਖਦੀ ਅੱਖ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਨੇਤ੍ਰੀ ਪਾਵੇ, ਫੋਲੇ ਨੂੰ ਕਾਂਜੀ ਨਾਲ ਘਿਸਾਕੇ, ਤਿਮਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ, ਪਟੋਲ ਰੋਗ ਨੂੰ ਜਲ ਦੇ ਜਾਲੇ ਨਾਲ ਨੇਤ੍ਰੀ ਪਾਵੇ। ਅੰਧਰਾਤੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਤੇ ਕਮਲਾ (ਪੀਲੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ) ਵਾਲੇ ਹੈ ਮਕੋਇ (ਭੰਬੋਲੇ) ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਘਿਸਾਕੇ, ਡਲਕੇ ਵਾਲੇ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰੀ ਕੇਲੇ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਸਿਸਾਕੇ, ਅਰ ਹੋਰ ਰੋਗਾਂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਲ ਨਾਲ ਘਿਸਾਕੇ, ਅੰਜਨ ਪੁਆਵੇ ਤਾਂ ਸਭੀ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ (ਪਰੰਤੂ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਮਾਤ੍ਰਾ ਮਟਰ ਪ੍ਰਮਾਨ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਵੇ) ॥੧੯੬ਤੋਂ੧੯੮॥

ਫੋਲਾ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਬਟ ਪਯ ਸੰਗ ਕਪੂਰ ਘਸਿ ਅੰਜਤ ਫੋਲਾ ਜਾਇ।
ਅੱਖ ਬੀਜ ਸੇਂਧਾ ਘਸੀ ਪੁਸਪ ਮਿਟਤ ਦ੍ਰਿਗ ਪਾਇ ॥ ੧੯੯ ॥
ਹਰੜ ਆਮਰੇ ਪੀਪਰੀ ਕੂੰਜਲ ਮਾਲਤਿ ਪਾਇ।
ਬੱਟੀ ਕਰ ਦ੍ਰਿਗ ਅੰਜੀਏ ਫੋਲਾ ਦੂਰ ਪਰਾਇ ॥ ੨੦੦ ॥
ਸੰਬੂਕ ਕੁਰਕਟੀ ਆਂਡ ਤੁਚ ਭਸਮ ਕਰੀਨੈ ਪੀਸ।
ਮਾਖਨ ਸੋਂ ਘਸ ਅੰਜ ਦ੍ਰਿਗ ਫੋਲਾ ਸਗਲਾ ਖੀਸ ॥ ੨੦੧ ॥

੧੯੯੦–ਬੋਹਰ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਮੁਸ਼ਕਕਪੂਰ ਘਿਸਾਕੇ ਨਿਤ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਫੋਲਾ ਜਾਵੇ।

੧੯੯੧-ਬਹੇੜੇ ਦੀ ਗਿਰੀ ਤੇ ਸੇਧਾ ਨਿਮਕ ਘਿਸਾਕੇ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬੀ ਫੋਲਾ ਜਾਵੇ ॥੧੯੯॥

੧੯੯੨–ਹਰੜ, ਆਵਲੇ, ਮਘ, ਤੇ ਚੰਬੇਲੀ ਦੀਆਂ ਕੂੰਮਲੀ, ਘੋਟਕੇ ਬੱਟੀ ਕਰਕੇ ਨੇਤ੍ਰੀ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਫੋਲਾ ਜਾਵੇ ॥੨੦੦॥

੧੯੯੩-ਘੋਗਾ, ਕੁਕੜੀ ਦੇ ਆਂਡੇ ਦੀ ਛਿੱਲ ਦੀ ਭਸਮ, ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਪੀਹਕੇ ਫਿਰ ਮੱਖਣ ਵਿਚ ਘੋਟੇ ਫਿਰ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਅੰਜਨ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਫੋਲਾ ਜਾਵੇ ॥੨੦੧॥

ਟੰਕ ਤੀਨ ਕਚ ਸ੍ਯਾਮ ਲੈ ਖੰਡ ਸ੍ਵੇਤ ਟੰਕ ਚਾਰ।
ਪੀਸ ਛਾਨ ਚੁਟਕੀ ਦ੍ਰਿਗਨਿ ਪਾਵਤ ਫੋਲਾ ਵਾਰ ॥ ੨੦੨ ॥

੧੯੯੪-ਕਾਲਾ ਕਚ ੩ ਟੰਕ, ਚਿੱਟੀ ਖੰਡ ੪ ਟੰਕ, ਪੀਹ ਛਾਣਕੇ ਚੁਟਕੀ ਨਾਲ ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਫੋਲਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੦੨॥

(ਵੈਦਜੀਵਨਾਤ)

ਸੋਨਮਖੀ ਘਸ ਮਧ ਸੰਗਹਿ ਅੰਜਨ ਕੀਜਤ ਨੈਨ।
ਫੋਲਾ ਮਿਟ ਸੁਖ ਕੋ ਲਹਿਤ ਏ ਔਖਦਭਨਿ ਐਨ ॥ ੨੦੩ ॥

੧੯੯੫-ਸੋਇਨ ਮੱਖੀ, ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਘਿਸਾਕੇ ਨੇਤ੍ਰੀ ਅੰਜਨ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਫੋਲ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੦੩॥

ਸੀਤਲਾ ਕੇ ਫੋਲੇ ਕੋ

ਸ੍ਯਾਮ ਕੰਚ ਸੂਖਮ ਕਰੀ ਤਾਂਮੇ ਭਾਜਨ ਪਾਇ।
ਤੀਨ ਯਾਮ ਨਿੰਬੂ ਰਸਹਿ ਕਾਂਸੀ ਸੋਂ ਰਗੜਾਇ ॥ ੨੦੪ ॥
ਗੁੰਜਾ ਭਾ ਗੋਲ ਕਰੇ ਪੈਂਤੀ ਦਿਨ ਲੈ ਅੰਜ।
ਸੀਤਲ ਫੋਲਾ ਅਵਰ ਪੁਖ ਘਨੇ ਰੁਜਨ ਕੋ ਭੰਜ ॥ ੨੦੫ ॥

੧੯੮੬-ਕਾਲੀ ਕੱਚ ਬ੍ਰੀਕ ਕਰਕੇ ਤਾਂਬੇ ਦੇ ਧਾਤੂ ਵਿੱਚ ਪਾਵੇ, ਫਿਰ ੩ ਪਹਿਰ ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਕਾਂਸੀ ਦੇ ਘੋਟੇ ਨਾਲ ਰਗੜੇ। ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਰੱਤੀ ਬਰਾਬਰ ਬਣਾਵੇ ਅਰ ੩੫ ਦਿਨ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਦਾ ਫੋਲਾ ਤੇ ਹੋਰ ਸਭੇ ਫੋਲੇ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੦੪॥੨੦੫॥

ਬਾਰਾਂਸਿੰਗਾ ਸ੍ਰਿੰਗਲੈ ਗਰਧਭ ਸਯਾਮ ਜੁ ਦੰਤ।
ਬਨਿਤਾ ਪਯ ਸੌਂ ਪੀਸ ਕਰ ਬਟੀ ਕਰੋ ਸਮ ਸੰਤ॥ ੨੦੬ ॥
ਬਨਿਤਾ ਪਯ ਸੋ ਅੰਜ ਦ੍ਰਿਗ ਭੰਜਤ ਫੋਲਾ ਏਹ।
ਸੀਤਲ ਫੋਲਾ ਜਾਤ ਸਬ ਤ੍ਰੈ ਦਿਨ ਮੈਂ ਲਖ ਤੇਹ॥ ੨੦੭ ॥

੧੯੮੭-ਬਾਰਾਂ ਸਿੰਙੇ ਦਾ ਸਿੰਙ ਤੇ ਕਾਲੇ ਗਧੇ ਦਾ ਦੰਦ ਔਰਤ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਹੀ ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਪਾਯਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਦਾ ਫੋਲਾ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੦੬॥੨੦੭॥

ਸ੍ਵੇਤ ਖੰਡ ਨਿੰਬੂ ਰਸਹਿ ਦਿਨ ਚੌਦਾਂ ਲੈ ਅੰਜ।
ਸੀਤਲ ਫੋਲਾ ਜਾਤ ਮਿਟ ਤਿਮਰ ਪਟਲ ਸਭ ਭੰਜ ॥ ੨੦੮ ॥

੧੯੮੮-ਚਿੱਟੀ ਖੰਡ ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ੧੪ ਦਿਨ ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਦਾ ਫੋਲਾ, ਹੋਰ ਤਿਮਰ, ਪਟਲ, ਸਭ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੦੮॥

ਪੜਵਾਲ ਕੋ-ਦੋਹਰਾ

ਬਿਖ ਸੋਧਤਿ ਸੀਸਾ ਘਸੀ ਬਾਰ ਉਪਾਰ ਲਗਾਇ।
ਦ੍ਰਿਗ ਪਰਤਾ ਪਰਵਾਲ ਹਰ ਕਹਿਤ ਮੇਘ ਸੁਖ ਪਾਇ ॥ ੨੦੯॥

੧੯੮੯-†ਮਿੱਠਾ ਤੇਲੀਆ ਸੋਧਕੇ ਅਰ ਸਿੱਕੇ ਪੁਰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਘਿਸਾਕੇ ਪੜਤਾਲ ਪੁਟਕੇ ਉਪਰ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਪੜਵਾਲ ਹਟਾਵੇ ਅਰ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ॥੨੦੯॥

ਅਰਕ ਤੂਲ ਪਯ ਅਰਕ ਕੇ ਬਾਟੀ ਕਰੀ ਜਰਾਇ।
ਤੇ ਕੱਜਲ ਦ੍ਰਿਗ ਅੰਜਿਯੈ ਸਬੀ ਨੇਤ੍ਰ ਰੁਜ ਜਾਇ ॥ ੨੧੦ ॥

੧੯੯੦-ਅੱਕ ਦਾ ਰੂੰ ਅੱਕ ਦੇ ਦੁਧ ਨਾਲ ਤਰ ਕਰਕੇ ਸੁਕਾਕੇ ਬੱਟੀ ਬਣਾਕੇ ਜਲਾਵੇ, ਉਪਰ ਲਾਟ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ ਰੱਖਤੇ ਕੱਜਲ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਉਹ ਕੱਜਲ ਲੈ ਕੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗ ਅਰ ਪੜਵਾਲ ਆਦਿ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੧੦॥

ਮਾਖਕ ਸਿੱਗ ਪਾਤ ਰਸ ਅੰਜਨ ਕਰ ਦ੍ਰਿਗ ਦੋਇ।
ਬਾਤ ਪਿੱਤ ਕੋਫ ਰੁਜ ਹਰਤ ਨੈਨ ਰੋਗ ਸਬ ਖੋਇ ॥ ੨੧੧ ॥

---

†ਮਿਠੇ ਤੇਲੀਏ ਨੂੰ ਗਊਮੂਤ ਵਿਚ ਡੱਬ ਰਖੇ, ਨਿਤ ਮੂਤ ਬਦਲਦਾ ਰਹੇ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੇਲੀਏ ਵਿਚ ਸੂਈ ਚੋਭੀ ਹੋਈ ਪਾਰ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੁੱਧ ਜਾਣੇ, ਫਿਰ ਗਰਮ ਪਾਨੀ ਨਾਲ ਧਕੇ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਗੌਕੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਸੁਕਾ ਰਖੇ ਏਹੋ ਸੁਧ ਤੇਲੀਆ ਜਾਣੇ ਜਿਥੇ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪਵੇ ਪਾਵੇ।

੧੯੯੧—ਸੋਨਮੱਖੀ ਸੁਹਾਂਵਣੇ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਤ, ਪਿੱਤ ਅਰ ਕਫ ਦੇ ਸਭੇ ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੧੧॥

ਪਟਲ ਕੋ

ਸੁੰਠਿ ਯਸਿਟ ਰਸ ਭੰਗਰਾ ਤੈਲ ਸੰਗ ਦ੍ਰਿਗ ਪੀਸ।
ਪਟਲ ਘਟਤ ਦ੍ਰਿਗ ਕੇ ਸਕਲ ਨੈਨੋ ਬਹੁ ਅਤਿ ਦੀਸ॥ ੨੧੨॥

੧੯੯੨—ਸੁੰਢ ਮੁਲੱਠੀ ਤੇ ਭੰਗਰੇ ਦਾ ਰਸ ਤੇਲ ਵਿਚ ਪੀਹਕੇ ਨੇਤ੍ਰੀ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਪਟਲ ਹਟਾਵੇ, ਹੋਰ ਬੀ ਸਭ ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੧੨॥

ਸੋਰਠਾ

ਗੇਰੂ ਪਥਜ਼ਾ ਦਾਰੁ ਸੈਂਧਵ ਰਸਵਤ ਨਿਤ ਪਿਸੇ।
ਦ੍ਰਿਗ ਕੇ ਰੋਗ ਵਿਡਾਰ ਲੇਪਤ ਜਲ ਸੰਗ ਤੀਨ॥ ੨੧੩॥

੧੯੯੩—ਗੇਰੂ, ਹਰੜ. ਦੇਵਦਾਰ, ਸੈਂਧਾਨਿਮਕ ਅਰ ਰਸੌਂਤ ਪੀਹਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪਟਲ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੧੩॥

ਮੰਦਦ੍ਰਿਸਟੀ ਕੋ ਅੰਜਨ—ਦੋਹਰਾ

ਗੰਧਕ ਪਾਰਾ ਖਰਲ ਕਰ ਚੰਗੇਰੀ ਰਸ ਪਾਇ।
ਅੰਜਨ ਦ੍ਰਿਗ ਅੰਜੇ ਸ੍ਰਵੈ ਦ੍ਰਿਸਟ ਰੋਗ ਸਭ ਜਾਇ॥ ੨੧੪॥
ਚੰਗੇਰੀ ਚੰਦਨ ਖਟਕ ਲੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਜਲ ਪੀਸ।
ਰੋਗ ਹਰਤ ਦ੍ਰਿਗ ਕੇ ਸਕਲ ਨੈਨਹੁ ਬਹੁ ਅਤਿ ਦੀਸ॥ ੨੧੫॥

੧੯੯੪-ਗੰਧਕ, ਪਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਸੌਚਲ ਬੂਟੀ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਖਰਲ ਕਰੇ ਅਰ ਫਿਰ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਵਗਣਾ ਤੇ ਮੰਦ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸੱਭੋ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੧੪॥

੧੯੯੫—ਸੌਂਚਲ ਬੂਟੀ, ਚੰਦਨ ਤੇ ਖਟਕਲ ਲੈ ਕੇ ਪੀਸਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਤਮਾਮ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ਅਰ ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਬਹੁਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆਵੇ। ੨੧੫॥

ਨੀਨਵਾਯ ਕੋ--ਸੋਰਠਾ

ਘਨ ਲੈ ਬਿੱਲਕਾ ਮੂਰ ਗੋਮੂਤਰ ਅੰਜਨ ਕਰੇ।
ਨੀਲ ਬਾਤ ਕੋ ਚੂਰ ਪਟਲ ਤਿਮਰ ਭਜਤ॥ ੨੧੬॥

੧੯੯੬—ਮੋਥਾ ਤੇ ਬਿੱਲ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਗਊ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਘੱਟਕੇ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨੀਲਾਵਾਯ, ਪਟਲ ਅਰ ਤਿਮਰ ਦੂਰ ਕਰੇ॥੨੧੬॥

ਫੋਲਾ ਲਾਲੀ ਉਪਾਯ (ਵੰਗਸੇਨਾਤ)--ਸੋਰਠਾ

ਛਾਂਗ ਮੂਤ ਘਸਿ ਪਾਇ ਭੱਦਰ ਮੁਸਤਾ ਦ੍ਰਿਗਨ ਮਹਿ।

ਫੋਲਾ ਲਾਲੀ ਜਾਇ ਬੰਗਸੇਨ ਮਤਿ ਉਚਰੈ॥ ੨੧੭॥

੧੬੯੭—†ਨਾਗਰ ਮੋਥਾ ਬੱਕ੍ਰੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਘਿਸਾਕੇ ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਫੋਲਾ ਲਾਲੀ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੨੧੭॥

ਪ੍ਰਨੇਹ (ਨੇਤ੍ਰ ਪੀਲੇ ਹੋਣੇ) ਦਾ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਦ੍ਰੋਣ ਪੁਖਪ ਰਸ ਨੈਨ ਭਿਲਿ ਰੋਗੁ ਕਾਮਲਾ ਜਾਇ।
ਵਾ ਜਲ ਸੇ ਰਾਂਮਠ ਅੰਜੇ ਪਨਰੇਹਾ ਜੁ ਪਲਾਇ॥ ੨੧੮॥

੧੬੯੮—ਗੁੰਮੇ ਦੇ ਫੁਲ ਦਾ ਰਸ ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਕਮਲਾ (ਪੀਲਾਪਨ) ਰੋਗ ਨਾਸ ਹੋਵੇ, ਯਾ:—

੧੬੯੯-ਹਿੰਙ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਨੇਹ ਅਰਥਾਤ ਯਰਕਾਨ (ਪੀਲਾਪਨ) ਨੇਤ੍ਰ ਦਾ ਜਾਵੇ ॥੨੧੮॥

ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਹਰਣੇ--ਸੋਰਠਾ

ਸੇਂਧਾ ਜਲ ਘਸ ਪਾਇ ਬ੍ਰਿਹਤੀ ਫਲ ਮਧੁ ਸੰਗ ਹੀ।
ਨੈਨ ਯੋਗ ਜੁਗ ਥਾਇ ਅੰਜਨ ਤੇ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਹਰਤ॥ ੨੧੯॥

੧੭੦੦-ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ ਜਲ ਨਾਲ ਘਿਸਾਕੇ ਪਾਵੇ। ਯਾ:-

੧੭੦੧-ਕੰਡਿਆਰੀ ਦੇ ਫਲ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਪਾਵੇ, ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਹਟੌਣ ਹਾਰੇ ਹਨ, ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਪਾਵੇ ॥੨੧੯॥

ਸਿਗ੍ਰੁ ਕੇਸਰ ਨਾਗਿ ਨੀਲ ਕਮਲ ਸਿਗ੍ਰੁ ਤੁਖਮ।
ਜਲ ਪਿਸਿ ਅੰਜਨ ਥਾਗਿ ਪਰਤ ਨੈਨ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਟਰਤ॥ ੨੨੦॥
ਮਧੁ ਮਰਚਾਂ ਕੋ ਪੀਸ ਅਸ੍ਵ ਲਾਲ ਵਿਚ ਪਾਇਕੈ।
ਅੰਜਨ ਦ੍ਰਿਗ ਮਹਿ ਦੀਜ ਅਤਿ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਦੂਰੇ ਭਜਤ॥ ੨੨੧॥

੧੭੦੨—ਸੁਹਾਵਣਾਂ, ਨਾਗਕੇਸਰ, ਨੀਲੋਕਮਲ, ਸੁਹਾਂਵਣੇ ਦੇ ਬੀਜ. ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨੀਂਦ ਹਟ ਜਾਵੇ ॥੨੨੦॥

੧੭੦੩—ਸ਼ਹਿਤ ਤੇ ਮ੍ਰਿਚਾਂ ਪੀਹਕੇ ਫਿਰ ਵਿੱਚ ਘੋੜੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਦੀਆਂ ਲਾਲਾਂ ਪਾਵੇ। ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤੀ ਨੀਂਦ ਔਂਦੀ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੨੧॥

ਨਸਵਾਰ--ਸੋਰਠਾ

ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਸੇਂਧਵ ਲੂਨ ਮਰਚ ਪੀਸ ਸੰਗ ਵਾਰਿਕੈ।
ਨਾਵਨ ਕਰ ਬਹੁ ਗੂਨ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਤਜ ਸਬ ਜਾਤ ਹੈ॥ ੨੨੨॥

---

†ਨਾਗਰ ਮੋਥਾ ਨੂੰ ਹੀ ਭਦ੍ਰ ਮੋਥਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੧੯੦੪—ਤ੍ਰਿਫਲਾ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਆਵਲੇ) ਸੇਂਧਾ ਲੂਣ ਤੇ ਮਿਰਚਾਂ, ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤੀ ਨੀਂਦ ਔਂਦੀ ਬੰਦ ਕਰੇ ॥੨੨੨॥

ਸਿਰਸ ਬੀਜ ਗੋ ਮੂਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਸੇਂਧਵ ਮਰਚ ਲੈ।
ਪੀਸੀ ਅੰਜਨ ਹੂਤ ਅਤਿ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਟਰਿ ਜਾਤ ਛਿਨ ॥ ੨੨੩॥

੧੯੦੫—ਸਰੀਂਹ ਦੇ ਬੀਜ, ਗਊਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪੀਹਕੇ ਅੰਜਨ ਕਰੇ, ਯਾ:—

੧੯੦੬—ਮਘ, ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ ਤੇ ਮ੍ਰਿਚ ਪੀਹਕੇ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨੀਂਦ ਬਹੁਤੀ ਔਂਦੀ ਤਿਆਗ ਜਾਵੇ ॥੨੨੩॥

ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਬ੍ਰਹਤੀ ਲੀਜ ਯਸਟੀ ਸੇਂਧਵ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰ।
ਪੀਵਤ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਖੀਜ ਕੁੰਭਕਰਨ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਟਰਤ ॥ ੨੨੪॥

੧੯੦੭—ਤ੍ਰਿਫਲਾ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਆਵਲੇ) ਕੰਡਿਆਰੀ, ਮੁਲੱਠੀ, ਤੇ ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ, ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਕੁੰਭਕਾਨ ਜੇਹੀ ਬੀ ਨੀਂਦ ਤਿਆਗ ਜਾਵੇ ॥੨੨੪॥

ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਕਰਣ ਉਪਾਇ-ਚੌਪਈ

ਸਰਪੰਖਾ ਜੜ ਜਲ ਸੋ ਪੀਸ। ਲੇਪ ਸੀਸ ਪਰਿ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਦੀਸ।
ਸ੍ਵੇਤ ਖੰਡ ਗੋਪਯ ਸੋ ਖਾਇ। ਪਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਬਹੁ ਨਿੰਦਾ ਆਇ ॥੨੨੫॥

੧੯੦੮—ਸਰਪੁੰਖਾ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਸਿਰ ਤੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਆਵੇ।

੧੯੦੯—ਚਿੱਟੀਖੰਡ ੪ ਤੋਲੇ ਗੌਕੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਫੱਕੇ ਤਾਂ ਅਤਜੰਤ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਆਵੇ ॥੨੨੫॥

ਤਾਜੀ ਘੋੜੇ ਕੀ ਲਵ ਲੇਇ। ਛੇਲੀ ਪਯ ਕਸਤੂਰੀ ਦੇਇ।
ਤੀਨੋ ਘਸ ਦ੍ਰਿਗ ਅੰਜਨ ਕਰੋ। ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਹੋਇ ਅਨਿੰਦ੍ਰਾ ਹਰੋ ॥੨੨੬॥

੧੯੧੦—ਘੋੜੇ ਦੀ ਤਾਜੀ ਲਵ, ਬੱਕ੍ਰੀ ਦਾ ਦੁੱਧ ਤੇ ਕਸਤੂਰੀ ਤਿੰਨੇ ਘਿਸਾਕੇ ਅੰਜਨ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਵਹੁਤੀ ਨੀਂਦ ਆਵੇ ॥੨੨੬॥

ਜਾਤੀਫਲ ਅਰ ਭੰਗ ਜਰਾਇ। ਅਠ ਅਠ ਮਾਸੇ ਤੋਲ ਲਿਆਇ।
ਛੇਲੀ ਪਯ ਸੋ ਤਾਲੂ ਮਲੇ। ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਬਹੁਤ ਅਨਿੰਦ੍ਰਾ ਟਲੇ ॥੨੨੭॥

੧੯੧੧—ਜਾਫਲ ਤੇ ਭੰਗ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦੋਨੋਂ ਅੱਠ ਅੱਠ ਮਾਸੇ ਤੋਲਕੇ ਲਵੇ ਅਰ ਬੱਕ੍ਰੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਤਾਲੂ ਵਿੱਚ ਮਲੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤੀ ਨੀਂਦ ਆਵੇ ॥੨੨੭॥

ਦੋਹਰਾ

ਅਜਾ ਦੂਧ ਸੋ ਭੰਗ ਪਿਸ ਚਰਣ ਲੇਪ ਯੁਗ ਦਾਇ।
ਅਤਿ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਤਾਂਕੋ ਕਰਤ ਜਿਮ ਰਾਵਣ ਅਨੁਜਾਇ ॥੨੨੮॥

ਕਣਾ ਮੂਰ ਗੁੜ ਮੇਲਕੈ ਗੋਲੀ ਕਰਕੈ ਖਾਇ।
ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਕਰਣੀ ਬਾਤ ਹਰਿ ਦੀਨੀ ਮੇਘ ਬਤਾਇ॥੨੨੯॥

੧੯੧੨–ਬਕ੍ਰੀ ਦੇ ਦੁਧ ਨਾਲ ਭੰਗ ਪੀਹਕੇ ਦੋਹਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਵਿਚ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕੁੰਭ ਕਾਨ ਦੀ ਤਰਾਂ ਨੀਂਦ ਆਵੇ ॥੨੨੮॥

੧੯੧੩–ਪਿਪਲਾਮੂਲ, ਗੁੜ ਵਿਚ ਪਾਕ ਗੋਲੀ ਕਰੇ ਅਰ ਖਾਵੇ, ਤਾਂ ਅਤਜੰਤ ਨੀਂਦ ਆਵੇ ॥੨੨੯॥

ਕਾਕ ਜੰਘ ਜੜ ਡਾਲ ਵਾ ਬੰਧੇ ਸਿਖਾ ਲਜਾਇ।
ਕੁੰਭਕਰਨ ਸਮ ਸੋ ਸੁਵਤ ਅਤਿ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਤਿਸ ਬਾਇ॥੨੩੦॥
ਭੇਡ ਦੂਧ ਕਰ ਪਦ ਮਲੇ ਜਾਤੀ ਫਲ ਵਿਚ ਪੀਸ।
ਦਸਮ ਦ੍ਵਾਰ ਲੇਪਨ ਕਰੋ ਕੁੰਭਕਰਨ ਸਮ ਦੀਸ॥੨੩੧॥

੧੯੧੪–ਕਾਕਜੰਘਾਂ ਦੀ ਜੜ ਯਾ ਡਾਲੀ ਬੋਦੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਤਾਂ ਕੁੰਭ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਆਂਈ ਘੋਰ ਸੌਂ ਜਾਵੇ ॥੨੩੦॥

੧੯੧੫–ਜਾਫਲ ਭੇਡ ਦੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਰਗੜਕੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲਾਵੇ ਅਰ ਦਸਮੇਂ ਦਾਰ ਪਰ ਬੀ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕੁੰਭਕਰਨ ਵਾਂਗ ਸੋਵੇ ॥੨੩੧॥

ਨੇਤ੍ਰ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਤਿਮਰ ਤੇਲ ਫੋਲਾ ਘ੍ਰਿਤੈ ਭੰਗਰੇ ਰਸ ਘਸਿ ਖਾਜ।
ਰਕਤ ਸਹਿਤ ਘਸ ਪਾਇ ਦ੍ਰਿਗ ਨਿਸ ਅੰਧ ਕਾਂਜੀ ਭਾਜ॥੨੩੨॥
ਪਾਂਚ ਕਹੇ ਅਨੂਪਾਨ ਇਹ ਇਨਕੇ ਸੰਗਿ ਮਿਲਾਇ।
ਇਟਸਿਟ ਘਸ ਏਕੋ ਸਹੀ ਦ੍ਰਿਗ ਨੌਤਨ ਕਰਵਾਇ॥੨੩੩॥

੧੯੧੬–ਤਿਮਰ ਰੋਗ ਪਰ ਤੇਲ ਨਾਲ, ਫੋਲੇ ਨੂੰ ਘੇਉ ਨਾਲ, ਖੁਰਕ ਨੂੰ ਭੰਗਰੇ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ, ਰਕਤ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਤ ਵਿਚ, ਰਾਤ ਦੇ ਅੰਧਰਾਤੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਾਂਜੀ ਨਾਲ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਅਨੁਪਾਨਾਂ ਨਾਲ ਅਕੱਲੀ ਇਟਸਿਟ ਦੀ ਜੜ ਘੋਟ ਕੇ ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਨਵੀਨ ਨੇਤ੍ਰ ਕਰੇ ਅਰ ਇਤਨੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੩੨॥੨੩੩॥

ਨੈਨਾਮ੍ਰਿਤ ਅੰਜਨ–ਦੋਹਰਾ

ਸੰਖ ਨਾਭਿ ਤੁਥ ਬੋਲ ਲੈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਖਰ ਪਰ ਪੀਸ।
ਨਿੰਬੂ ਰਸ ਦ੍ਰਿਗ ਪਾਈਏ ਸਰਬ ਰੋਗ ਮਿਟ ਦੀਸ॥੨੩੪॥

੧੯੧੭–ਸੰਖ ਦੀ ਨਾਭੀ, ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ, ਬੀਜਾਬੋਲ, ਮਘ ਤੇ ਸੰਗ ਬਸਰੀ, ਪੀਹਕੇ ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੩੪॥

ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਸੇਂਧਵਾ ਯਸਟੀ ਮੋਥ ਰਸੌਂਤ।
ਕਮਲ ਲੌਂਗ ਤਾਂਬਾ ਬੜਿੰਗ ਪੀਸੀ ਕਪਰ ਪਨੌਤ ॥੨੩੫॥
ਜਲਧਰ ਵਾ ਜਲ ਓਸਕੇ ਪੀਸੀ ਵਟੀ ਬਨਾਇ।
ਪਟਲ ਬਿੰਦ ਮੋਤੀ ਮਿਟਤ ਜੋ ਤੀਯ ਪਯ ਸੋ ਪਾਇ ॥੨੩੬॥
ਤਿਮਰ ਰੋਗ ਸਬ ਜਾਤ ਟਰ ਅਵਰ ਜਾਇ ਬਹੁ ਰੋਗ।
ਸਬਤੇ ਖਾਸੀ ਔਖਧੀ ਬੰਗਸੈਨ ਕਾ ਯੋਗ ॥੨੩੭॥

੧੯੧੮–ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ, ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ, ਮੁਲੱਠੀ, ਮੋਥਾਂ, ਰਸੌਂਤ ਕਮਲ ਪਤ੍ਰ, ਲੌਂਗ, ਤਾਂਬਾ ਤੇ ਬਾਵੜਿੰਗ ਪੀਹਕੇ ਕਪੜ ਛਾਣ ਕਰੇ। ਵਰਖਾ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਯਾ ਅਸਮਾਨ ਤਰੇਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਬੱਟੀ ਬਨਾਵੇ। ਅਰ ਪਟਲ, ਮੋਤੀਆਬਿੰਦ ਨੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਦੁਧ ਨਾਲ ਪੌਣ ਤੇ ਹਟਾਵੇ ਹੋਰ ਤਿਮਰ ਰੋਗ ਹੋਰ ਬਹੁਤੇ ਰੋਗ ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਅੰਜਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਇਹ ਵੰਗਸੇਨ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ॥੨੩੫ ਤੋਂ ੨੩੭॥

ਅੰਧੇ ਕਾ ਅੰਜਨ–ਦੋਹਰਾ

ਨਰ ਕਚ ਭਸਰ ਜੁ ਟੰਕ ਤ੍ਰੈ ਮਰਚ ਬੀਸ ਗਿਨ ਪਾਇ।
ਕੱਚ ਮਰਚ ਸਮ ਪੀਸ ਸਬ ਪੀਸੀ ਬਸਨ ਛਨਾਇ ॥੨੩੮॥
ਲੈ ਅੰਜਨ ਦ੍ਰਿਗ ਕੀਜੀਏ ਮਿਟਤ ਅੰਧ ਕਾ ਰੋਗ।
ਤਿਮਰ ਛੌੜ ਲਾਲੀ ਮਿਟਤ ਫੋਲਾ ਖੋਵਨ ਯੋਗ ॥੨੩੯॥

੧੯੧੧–ਆਦਮੀ ਦੇ ਰੋਮਾਂ ਦੀ ਭਸਮ ੩ ਟੰਕ (੧ ਤੋਲਾ), ਮਿਰਚਾਂ ੨੦ ਗਿਣਕੇ, ਮਿਰਚਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕੱਚ ਪਾਕੇ ਪੀਹਕੇ ਕਪੜ ਛਾਣ ਕਰਕੇ ਲੈ ਕੇ ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਅੰਜਨ ਪਾਵੇ ਅੰਧਾ, ਤਿਮਰ, ਛੌੜ ਅਤੇ ਲਾਲੀ ਇਤਨੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੩੮॥੨੩੯॥

ਭੂਤਾਂਜਨ ਗੋਲੀ–ਦੋਹਰਾ

ਮਰਚ ਰੀਂਗਨੀ ਛਾਲ ਹਿੰਗ ਕਟਫਲ ਸਾਬਨ ਫੂਲ।
ਗੋਲੀ ਕਰ ਰਾਖੇ ਸਹੀ ਵੈਦ ਜਾਹੁ ਮਤਿ ਭੁਲ ॥੨੪੦॥
ਰਾਸਭ ਮੂਤਰ ਸੇ ਘਸੀ ਅੰਜ ਲਗਾਏ ਜਿਸ ਭੂਤ।
ਜਾਤ ਭਾਗ ਪਰਦੇਸ ਜਿਨ ਬੋਲਤ ਏ ਅਦਭੂਤ ॥੨੪੧॥

੧੯੨੦–ਮ੍ਰਿਚ; ਕੰਡਿਆਰੀ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਹਿੰਙ ਕਾਯਫਲ ਤੇ ਫੁੱਲ ਸਬੂਣ ਅਰਥਾਤ ਸਬੂਣ ਦੀ ਝੱਗ ਭਾਵ ਖਰਾ ਸਬੂਣ, ਇਸ ਦੀ ਗੋਲੀ ਬਣਾਕੇ ਵੈਦ ਪਾਸ ਰੱਖੇ, ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਗਧੇ ਦੇ ਮੂਤਰ ਨਾਲ ਘਿਸਾਕੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭੂਤ ਚਿੰਬੜਿਆ ਹੋਵੇ, ਅੰਜਨ ਕਰਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਜਿੰਨ ਦੇਸ ਛਡਕੇ ਪ੍ਰਦੇਸ ਨੂੰ ਭੱਜ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਅਸਚਰਜ ਗੋਲੀ ਹੈ ॥੨੪੦॥੨੪੧॥

ਮੋਤੀਆਬਿੰਦ ਉਪਾਇ--ਦੋਹਰਾ

ਕੜੂ ਬੜਿੰਗ ਜੰਗੀਹਰੜ ਨਿੰਬਪਾਤ ਨਿਸਧਾਰ।
ਚਿਤ੍ਰਕ ਦਾਲਚੀਨੀ ਕਣਾ ਮੰਮੀਰਾ ਹਰਤਾਲ ॥੨੪੨॥
ਸੇਂਧਾ ਸੁੰਠੀ ਪੀਸ ਸਬ ਕੇਸਰ ਜਲ ਗੁਟ ਕੀਜ।
ਲਬ ਸੌ ਨੇਤ੍ਰੈ ਅੰਜ ਯੁਗ ਮੋਤਿਬਿੰਦ ਕੋ ਖੀਜ॥ ੨੪੩ ॥

੧੯੨੧–ਕੌੜ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ, ਜੰਗਹਰੜ, ਨਿੰਮ, ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ, ਹਲਧੀ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਦਾਲਚੀਨੀ, ਮਘ, ਮਮੀਰਾਂ, ਵਰਕੀਆ ਹੜਤਾਲ, ਸੇਂਧਾਲੂਣ ਅਤੇ ਸੁੰਢ ਸੱਭੇ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਪੀਹੇ ਅਰ ਕੇਸਰ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਲਵ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਜਨ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਮੋਤੀਆਬਿੰਦ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੨੪੨॥੨੪੩॥

ਅੰਜਨ

ਪੰਚ ਵਰਨ ਕਚ ਟੰਕ ਤ੍ਰੈ ਅਸ੍ਵ ਗ੍ਰੀਵ ਨਰ ਵਾਰ।
ਘੋਰਾ ਨਖ ਟੰਕ ਤੀਨ ਤ੍ਰਿਕ ਸਬਨ ਪ੍ਰਬਕ ਲੈ ਧਾਰ॥ ੨੪੪ ॥
ਕਰਖ ਤੁਥ ਭੂਨਜਾ ਗਹੋ ਲੇ ਸਬ ਕੁੱਜੇ ਪਾਇ।
ਮੁਦ੍ਰਾ ਕਰ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਧਰੋ ਯਾਮ ਅਗਨਿ ਦੁਇ ਬਾਇ॥ ੨੪੫ ॥
ਪਿਛੈ ਕਾਢ ਖਰਲੋਂ ਨਿਕੀ ਕਣਾ ਸੰਗਿਸਰੀ ਪਾਇ।
ਬੀਜਾਬੋਲ ਸਮੁੰਦਰਝਗ ਤ੍ਰਿਕ ਤ੍ਰਿਕ ਟੰਕ ਰਲਾਇ॥ ੨੪੬ ॥
ਸੂਖਮ ਪੀਸੀ ਅੰਜੀਏ ਸਾਤੇ ਤੀਨ ਪ੍ਰਮਾਨ।
ਬਿੰਦ ਮੋਤ ਲਾਲੀ ਤਿਮਰ ਪਟਲ ਰੋਗ ਸਬ ਹਾਨ॥ ੨੪੭ ॥

੧੯੨੨–ਪੰਜਾਂ ਰੰਗਾਂ ਦਾ (ਹਰਾ, ਕਾਲਾ, ਚਿੱਟਾ, ਲਾਲ ਤੇ ਪੀਲਾ) ਕੱਚ ੧ ਤੋਲੇ, ਘੋੜੇ ਦੀ ਗਰਦਨ ਦੇ ਰੋਮ, ਆਦਮੀ ਦੀ ਹਜਾਮਤ ਦੇ ਰੋਮ ਤੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਸੁੰਮ, ਇਹ ਸੱਭੇ ੧–੧ ਤੋਲਾ, ਭੁੰਨਿਆਂ ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ੧ ਤੋਲਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕੁੱਜੇ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਕੁੱਜਾ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਉਪਰ ਚਾੜ੍ਹਕੇ ਦੋਪਹਿਰ ਹੇਠ ਅੱਗ ਜਲਾਵੇ, ਪਿਛੋਂ ਲਾਹਕੇ ਠੰਢਾ ਕਰਕੇ ਪੀਹਕੇ ਅਰ ਫਿਰ ਮਘ, ਸੰਗ ਬਸਰੀ, ਬੀਜਾ ਬੋਲ ਤੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰਝੱਗ ਇਹ ਸਭ ੧–੧ ਤੋਲਾ ਪਿਛੋਂ ਵਖਰੀਆਂ ੨ ਪੀਹ ਛਾਣਕੇ ਰਲਾਵੇ, ਫਿਰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਲਕੇ ਬ੍ਰੀਕ ਕਰੇ ਅਰ ਬਾਦ ੨੧ ਦਿਨ ਬੇਨਾਗਾ ਅੰਜਨ ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਮੋਤੀਆਂਬਿੰਦ, ਲਾਰੀ, ਤਿਮਰ ਅਰ ਪਟਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰੇ।੨੪੪ਤੋਂ੨੪੭।

ਅਬ ਨੇਤ੍ਰ ਲਾਲ, ਦੁਖਦੇ ਸਰਬ ਰੋਗੇ ਪੋਟਲੀ-- ਦੋਹਰਾ

ਸੇਂਧਾ ਘ੍ਰਿਤ ਲੈ ਅਜਾ ਕੇ ਲੇਂਦ ਪੀਸ ਘ੍ਰਿਤ ਲਾਇ।

ਕਰੋ ਪੋਟਲੀ ਵਸਨ ਬੰਧਿ ਕਾਂਜੀ ਜਲ ਭਿਗਵਾਇ ॥ ੨੪੮ ॥
ਨੈਨਾ ਊਪਰ ਰਾਖਿਯੇ ਮਿਟਤ ਨੈਨ ਕੀ ਪੀਰ।
ਕੰਡੂ ਪੀਰਾ ਦਾਹ ਮਿਟ ਬਹੁ ਸੁਖ ਲਹੈ ਸਰੀਰ ॥ ੨੪੯ ॥

੧੯੨੩—ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਬੱਕ੍ਰੀ ਦਾ ਘਿਊ ਤੇ ਲੋਧ ਪੀਹਕੇ ਘਿਉ ਲਾਕੇ ਪੋਟਲੀ ਬਸਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਕਰੇ ਅਰ ਪੋਟਲੀ ਕਾਂਜੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਭਿਉਂਕੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਨੇਂਤ੍ਰਾਂ ਉਪਰ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਪੀੜ ਜਾਵੇ। ਹੋਰ ਖੁਰਕ ਪੀੜ ਅਰ ਦਾਹ ਬੀ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੪੮॥੨੪੯॥

ਪੋਟਲੀ (ਯੋਗ ਚਿੰਤਾਮਣੀਆਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਤ੍ਰਿਫਲ ਲੋਦ ਨਿੰਬ ਸੇਂਧਵਾ ਰਜਨੀ ਦਲਹਿ ਪਟੋਲ।
ਪੀਸ ਵਸਨ ਸਿਤ ਬਾਂਧੀਏ ਕਰੋ ਪੋਟਲੀ ਤੋਲ ॥ ੨੫੦ ॥
ਜਲ ਭਿਗੋਇ ਦ੍ਰਿਗ ਪਰ ਧਰਤ ਹਰਤ ਦ੍ਰਿਗਨ ਕੌ ਰੋਗ।
ਦੋ ਸਾਤਾ ਲੌ ਕੀਜੀਏ ਯੋਗ ਚਿੰਤਾਮਨ ਯੋਗ ॥ ੨੫੧ ॥

੧੯੨੪—ਤ੍ਰਿਫਲਾ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਆਵਲੇ), ਲੋਧ; ਨਿੰਮ ਦੇ ਪਤਰੇ, ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਹਲਦੀ ਤੇ ਪਟੋਲ ਦੇ ਪਤਰੇ ਪੀਹਕੇ ਸਫੇਦ ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹੇ, ਤੋਲਕੇ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਬਰ ਦੀਆਂ ਪੋਟਲੀਆਂ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਭਿਉਂ ਭਿਉਂ ਕੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਪਰ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਤਮਾਮ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ,ਇਉਂ ਦੋ ਸਾਤੇ ਤੱਕ ਕਰੇ ॥੨੫੦॥੨੫੧॥

ਪੋਟਲੀ (ਗੁਰੂ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦਾਤ)--ਚੌਪਈ

ਅੰਬਲੀ ਪਤ੍ਰ ਲੋਦ ਬਖਾਨੀ। ਹਰਦ ਫਟਕਰੀ ਭੂਨੀ ਆਨੀ।
ਵਸਨ ਬਾਂਧ ਪੀਸੀ ਨੇ ਏਹ। ਦ੍ਰਿਗ ਪਰ ਰਾਖੇ ਸਜਲ ਕਰੇਹ ॥ ੨੫੨ ॥
ਨੇਤਰ ਪੀਰਾ ਸਗਲੀ ਜਾਇ। ਸਾਚੀ ਔਖਧ ਦਈ ਬਤਾਇ।
ਮੈਂ ਅਪਨੇ ਗੁਰਕੇ ਮੁਖ ਸੁਨੀ। ਨੈਨੋ ਦੇਖ ਮੇਘ ਇਤਗੁਨੀ॥ ੨੫੩ ॥

੧੯੨੫—ਇਮਲੀ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਲੋਧ, ਹਲਦੀ ਤੇ ਫਟਕੜੀ ਭੁੰਨੀ ਹੋਈ ਪੀਹਕੇ ਚਿੱਟੇ ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਪੋਟਲੀ ਬੰਨ੍ਹਕੇ, ਜਲ ਵਿੱਚ ਤਰ ਕਰਕੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਪਰ ਫੇਰੇ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ ਇਹ ਪੋਟਲੀ ਮੈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਾਰ ਬਿੰਦ ਤੇ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ॥੨੫੨-੫੩॥

ਰਸਵਤ ਮਿਸਰੀ ਕਾਲਫੀ ਭੂੰਨੀ ਫਟਕਰ ਪਾਇ।
ਪੈਸਾ ਪੈਸਾ ਏਕ ਹੀ ਆਫੂ ਟੰਕ ਦੁਇ ਦਾਇ ॥ ੨੫੪ ॥
ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਭੂਨਕੇ ਟੰਕ ਏਕ ਸਭ ਪੀਸ।
ਜਲ ਸੋ ਘਸ ਡਬੀ ਭਰੇ ਜੋ ਤਾਂਬੇ ਕੀ ਦੀਸ ॥ ੨੫੫ ॥

ਭਰ ਸਲਾਕ ਨੈਨਨਿ ਖਿਪੋ ਦੁਖਤ ਆਂਖ ਹੁਇ ਢੰਗ।
ਫੋਲਾ ਲਾਲੀ ਛੋੜ ਧੁੰਧ ਪਟਲ ਤ੍ਰਿਮਰ ਸਭ ਭੰਗ ॥ ੨੫੬ ॥

੧੯੨੬–ਰਸੌਂਤ, †ਕਾਲਫੀ ਮਿਸਰੀ, ਤੇ ਖਿੱਲ ਕੀਤੀ-ਹੋਈ ਫਟਕੜੀ ਇਹ ਸਭ ਪੈਸਾ ਪੈਸਾ ਭਰ, ਅਰ ਅਫੀਮ ਦੋ ਟੰਕ ਅਰਥਾਤ ੮ ਮਾਸੇ ਭਰ, ਭੁੰਨਿਆ ਹੋਯਾ ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਇਕ ਟੰਕ (੪ ਮਾਸੇ) ਅਰ ਫਿਰ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਜਲ ਨਾਲ ਬ੍ਰੀਕ ਘੋਟਕੇ ਤਾਂਬੇ ਦੀ ਡੱਬੀ ਵਿਚ ਭਰ ਰੱਖੇ। ਇਸ ਦੀ ਸਲਾਈ ਭਰ ਕੇ ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਪਾਵੇ, ਤਾਂ ਦੁਖਦੀ ਅੱਖ ਚੰਗੀ ਕਰੇ, ਹੋਰ ਫੋਲ, ਲਾਲੀ, ਛੋੜ, ਧੁੰਧ, ਪਟਲ, ਅਰ ਤਿਮਰ ਰੋਗ ਸਭ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਹੈ ।।੨੫੪ ਤੋਂ ੨੫੬।।

ਚੌਪਈ

ਕਥ ਰਸੌਂਤ ਜੀਰਾ ਸਿਤਸਿਤਾ । ਫਟਕਰਿ ਪੈਸਾ ਪੈਸਾ ਮਿਤਾ ।
ਆਫੂ ਦੋਇ ਟੰਕ ਲੈ ਖਰੀ । ਨੀਲਾ ਟੰਕ ਏਕ ਸੋ ਧਰੀ ॥ ੨੫੭ ॥
ਫਟਕਰਿ ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਭੁਨ । ਪੀਸੋ ਜਲ ਸੋਂ ਸਬਹੀ ਗੁਨ ।
ਤਾਂਬਰ ਭਾਂਜਨ ਰਾਖੋ ਸੰਹੀ । ਪਾਵੇ ਦ੍ਰਿਗ ਦੁਖ ਸਬਹੀ ਵੰਹੀ ॥ ੨੫੮ ॥

੧੯੨੭–ਕੱਥ, ਰਸੌਂਤ, ਚਿੱਟਾ ਜੀਰਾ, ਮਿਸ੍ਰੀ, ਤੇ ਫਟਕੜੀ ਇਹ ਸਭ ਪੈਸਾ ਪੈਸਾ ਭਰ, ਪੱਕੀ ਅਫੀਮ ਦੋ ਟੰਕ, ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਭੁੰਨ ਲਵੇ। ਫਿਰ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਜਲ ਨਾਲ ਰਗੜ ਕੇ ਤਾਂਬੇ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਰੱਖੇ, ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭੇ ਤਰਾਂ ਦੇ ਦੁਖਦੇ ਨੇਤ੍ਰ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰੇ ।।੨੫੭।।੨੫੮।।

ਪੜਵਾਲ ਉਪਾਇ--ਸੋਰਠਾ

ਦ੍ਰਿਗ ਕੇ ਕੇਸ ਉਪਾਰ ਬਿਸਟਾ ਲੇਪੋ ਬਾਜ਼ ਕੀ ।
ਮਿਟਤ ਰੋਗ ਪਰਵਾਰ ਦਿਨ ਚੌਦਾਂ ਲੌਂ ਲੇਪੀਏ ॥ ੨੫੯ ॥

੧੯੨੮–ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਉਗੇ ਹੋਏ ਪੜਵਾਲਾਂ ਦੇ ਰੋਮ ਪੁਟਕੇ ਬਾਜ਼ ਪੰਛੀ ਦੇ ਬਿਸ਼ਟੇ ਦਾ ਲੇਪ ੧੪ ਦਿਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਪੜਵਾਲ ਨਾਸ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਉਗਦੇ ਹਨ ।।੨੫੯।।

ਪੁਨਾ ਦੁਖਦੇ ਦ੍ਰਿਗ ਉਪਾਇ--ਦੋਹਰਾ

ਕੌਡੀ ਭਸਮ ਜੁ ਕਾਥ ਲੇ ਆਫੂ ਟੰਕ ਟੰਕ ਜਾਨ ।
ਕਟੁਕ ਤੇਲ ਘਸਿ ਬਾਲ ਮਹਿ ਕਾਂਜੀ ਭਾਂਜਨ ਠਾਨ ॥ ੨੬੦ ॥
ਘਾਸਾ ਕੀਜੈ ਯਾਮ ਜੁਗ ਨੈਨੋ ਅੰਜਨ ਕੀਜ ।
ਦੁਖਤ ਆਂਖ ਪੀਰਾ ਸਕਲ ਛਿਨਮਹਿ ਜਾਵਤ ਛੀਜ ॥ ੨੬੧ ॥

੧੯੨੯—ਕੌਡੀ ਦੀ ਭਸਮ, ਕੱਥ ਤੇ ਅਫੀਮ ਇਹ ਸਭ ਟੰਕ ਟੰਕ ਕਹੇਂਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਤੇਲ ਪਾਇ

---

†ਬੀਕਾਨੇਰ ਮਿਸ੍ਰੀ.

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ੨ ਪਹਿਰ ਘਿਸਾਵੇ, ਫਿਰਨੇ ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਵੇ, ਤਾਂ ਦੁਖਦੇ ਨੇਤ੍ਰ ਅਰ ਪੀੜਾ ਸਭ ਦਾ ਨਸ਼ਟ ਕਰੇ ॥੨੬੦॥੨੬੧॥

ਨੇਤ੍ਰ ਦੁਖਦੇ ਕੋ ਘ੍ਰਿਤ—ਚੌਪਈ

ਸੰਗਿਸਰੀ ਸਿਰਸਾਹੀ ਏਕ। ਤਾਹੀ ਸਮ ਫਟਕੜਿ ਲੈ ਟੇਕ।
ਪਰੋਲਾ ਕਾਂਸੀ ਟੰਕ ਜੁ ਚਾਰ। ਮਾਸਾ ਮਰਚਾਂ ਦਖਣਿ ਧਾਰ ॥ ੨੬੨ ॥
ਕਹਾ ਪਰੋਲਾ ਭਸਮ ਕਰਾਇ। ਔਰ ਸਭੈ ਪੀਸੀ ਸੁ ਛਨਾਇ।
ਗੋਘ੍ਰਿਤਪੰਸੇ ਪਾਂਚ ਮੰਗਾਇ। ਤਾਂ ਮਹਿ ਸਭ ਔਖਦ ਦੈਪਾਇ॥ ੨੬੩ ॥
ਪੈਸਾ ਨਿੰਬ ਲਕਰੀ ਮੁਖ ਲਾਇ। ਕਾਂਸੀ ਭਾਂਜਨ ਮੋ ਰਗੜਾਇ।
ਏਕ ਮਾਸ ਲੌ ਰਗੜਾ ਕਰੀ। ਪਾਛੇ ਤਾਂਬਰ ਭਾਂਜਨ ਧਰੀ ॥ ੨੬੪ ॥
ਭਰ ਸਲਾਕ ਨੈਨੋ ਮੋਹਿ ਪਾਇ। ਦੁਖਤ ਆਂਖ ਕੀ ਪੀੜਾ ਜਾਇ।
ਲਾਲੀ ਡਲਕਾ ਧੁੰਦ ਪਰਵਾਲ। ਬਾਤ ਬਾਮਨੀ ਗਲਤ ਵਿਡਾਰ ॥੨੬੫॥

ਦੋਹਰਾ

ਭੇਦ ਨ ਕਾਹੂੰ ਦੀਜੀਏ ਰਾਖੋ ਗੁਪਤ ਵਿਚਾਰ।
ਗੁਨ ਰਾਖੇ ਗੁਨ ਹੋਤ ਹੈ ਨਹਿਤੋ ਹੋਤ ਖਵਾਰ ॥੨੬੬॥

੧੬੩੦—†ਸੰਗਬਸਰੀ ਸਵਾ ਦੋ ਤੋਲੇ। ਫਟਕੜੀ ਸਵਾ ਦੋ ਤੋਲੇ, ਕਾਂਸੀ ਦਾ ‡ਪਰੋਲਾ ੪ ਟੰਕ। ਦੱਖਣੀ ੦ਮ੍ਰਿਚਾ ੧ ਮਾਸਾ, ਕਹੇਂਦਾ ਪਰੋਲਾ ਸਾੜਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰਕੇ ਪਾਵੇ, ਫਿਰ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੇਲਕੇ ਪਾਹਕੇ ਛਾਣ ਲਵੇ, ਅਰ ਪੰਜ ਪੈਸਾ ਭਰ ਗੋਕਾ ਘ੍ਰਿਤ ਮਿਲਾਕੇ, ਪਰੰਤੂ ਨਿੰਬ ਦੇ ਸੋਟੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪੈਸਾ ਜੜਾਕੇ ਉਕਤ ਘ੍ਰਿਤ ਆਦਿ ਚੀਜਾਂ ਕਾਂਸੀ ਦੇ ਕਟੋਰੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ੧ ਮਹੀਨਾ ਘੋਟੇ। ਪਿਛੋਂ ਕੱਢਕੇ ਤਾਂਬੇ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਾ ਰਖੇਂ, ਸਲਾਈ ਨਾਲ ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਪਾਵੇ ਤਾ ਦੁਖਦੀ ਅੱਖ ਦੀ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਹੋਰ ਲਾਲੀ, ਡਲਕਾਂ, ਧੁੰਧ, ਪੜਵਾਲ, ਬਾਤਰੋਗ, ਪਲਕਾਂ ਦਾ ਝੜ ਜਾਣਾ ਆਦਿ ਤਮਾਮ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਇਹ ਦਵਾਈ ਬਣਾਕੇ ਬਕ ਬਕ ਨਾ ਕਰਦਾ ਫਿਰੇ, ਗੁਪਤ ਰਖੇ ਤਦੇ ਹੀ ਗੁਣਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ॥੨੬੨ ਤੋਂ ੨੬੬॥

ਅਥ ਧੁੰਧ, ਫੋਲਾ, ਬਗਲਗੰਧ, ਖਾਜ ਉਪਾਇ-ਚੌਪਈ

ਪਲ ਇਕ ਸਿਕਾ ਪਤ੍ਰੇ ਕਰੋ। ਕਤਰੀ ਖਰਲ ਮਾਹਿ ਸੋ ਧਰੋ।
ਤਾਂ ਸਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਪਾਵੈ ਸਹੀ ਖਰਲ ਕਰੋ ਜਬ ਸੂਕੇ ਕਹੀ ॥੨੬੭॥

---

†ਸਿੰਗਬਸਰੀ ਨੀਲੇ ਥੋਥੇ ਦਾ ਹੀ ਭੇਦ ਹੈ, ਇਹ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਨਲੀ ਵਾਂਗ ਉਸਦੇ ਵਿੱਚ ਛੇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਦੂਜੀ ਬਿਨਾਂ ਛੇਕੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

‡ਜਿਸ ਲੀਰ ਨਾਲ ਠਠਿਆਰ ਭਾਂਡੇ ਪੋਚਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ 'ਪ੍ਰੋਲਾ' ਆਖਦੇ ਹਨ।

੦ਮ੍ਰਿਚ ਦਾ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਮੇਘ ਦੇ ਨ੍ਰਿਘੰਟ ਵਿਚੋਂ ਅਗੇ ਦੇਖੋ।

ਸੰਗਿਸਰੀ ਸਾਮੁੰਦ੍ਰਹਿ ਫੇਨ। ਪਲ ਪਲ ਤਾਂਮਹਿ ਪੀਸੀ ਦੇਨ।
ਨੀਕੀ ਕਰ ਨੇਤ੍ਰ ਮਹਿ ਅੰਜ। ਸਕਲਰੋਗ ਨੇਤ੍ਰਨ ਕਰ ਭੰਜ ॥੨੬੮॥

੧੯੩੧–ਸਿਕਾ ੪ ਤੋਲੇ ਲੈ ਕੇ ਪਤਰੇ ਕਰਾਵੇ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਤਰਕੇ ਖਰਲ ਵਿਚ ਪਾਵੇ। ਇਸ ਸਿਕੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀਆਂ ਮਘਾਂ ਪਾਵੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਕੇ ਖਰਲ ਕਰੇ ਅਰ ਫਿਰ ਸੰਗਬਸਰੀ, ਸਮੁੰਦਰਝਗ ੪-੪ ਤੋਲੇ ਪੀਹਕੇ ਮਿਲਾਵੇ ਫਿਰ ਰਗੜੇ, ਜਦ ਬਰੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਅੰਜਨ ਕਰੇ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸਰਬ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੬੭॥੨੬੮॥

ਫੋਲੇ ਕੋ-ਦੋਹਰਾ

ਪਲ ਮਿਸਰੀ ਇਕ ਕਾਲਫੀ ਅਧ ਪਲ ਨੀਲਾ ਤੁੱਥ।
ਭੂਨ ਪੀਸ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਫੋਲਾ ਮਿਟ ਦ੍ਰਿਗ ਸੁੱਥ ॥੨੬੯॥

੧੯੩੨–ਕਾਲਫੀ (ਬੀਕਾਨੇਰੀ) ਮਿਸਰੀ ੪ ਤੋਲੇ, ਭੁੰਨਿਆਂ ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ੨ ਤੋਲੇ ਬਰੀਕ ਪੀਹਕੇ ਨੇਤ੍ਰੀ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਫੋਲਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੬੯॥

ਦ੍ਰਿਗ ਕੇ ਸਰਬ ਰੋਗੇ ਉਪਾਇ-ਦੋਹਰਾ

ਪਲ ਪਤ੍ਰ ਸਿੱਕੇ ਤਨੇ ਨਕ ਲਿੱਕਣ ਪਲ ਦੋਇ।
ਪੀਸ ਛਾਨ ਦ੍ਰਿਗ ਅੰਜੀਏ ਸਰਬ ਨੈਨ ਰੁਜ ਖੋਇ ॥੨੭੦॥

੧੯੩੩–ਇਕ ਪਲ (੪ ਤੋਲੇ) ਸਿੱਕੇ ਦੇ ਪਤਰੇ ਕਰੇ। ਨਕਛਿਕਣ ਬੂਟੀ ੮ ਤੋਲੇ ਪਾਕੇ ਪੀਸ ਛਾਣ ਨੇਤ੍ਰੀ ਅੰਜਨ ਪਾਵੇ, ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੭੦॥

ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗੇ ਪੱਥ-ਦ੍ਵੈਯਾਛੰਦ

ਅਸਦੋਤਨ ਲੰਘਨ ਅੰਜਨ ਸ੍ਵੇਦਨ ਰੇਚਿ ਲੇਪ ਘ੍ਰਿਤ ਪਾਨੰ ॥
ਪ੍ਰਤਿਸਾਰਨ ਸ੍ਵਾਪਤਿ ਨਿਸ ਮੋਖਨਿ ਰੁਧਿਰ ਅਗਨਿ ਸਿਕ ਜਾਨੰ ॥
ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਮੁਗਦ ਯਵਾ ਅਖਜਤ ਹਿਮ ਸਹਿਤ ਸੇਂਧਵਾ ਦ੍ਰਾਖਯਾ।
ਲਘੁ ਮੂਲੀ ਇਟਸਿਟ ਜਲ ਪਿਪਲ ਕਾਕਮਾਚ ਕਾ ਰਾਖਯਾ ॥੨੭੧॥
†ਕੁਸਤੰਵਰ ਚੰਦਨ ਨਾਰੀ ਪਯ ਭੰਗ੍ਰਾ ਲੋਹਿਤ ਸਾਲਾ।
ਸਰਵ ਤਿਕਤ ਹਲਕਾ ਅੰਨ ਖਾਵੇ ਰਸਕੁਮਾਰ ਸੁਵ ਘਾਲਾ।
ਨੇਤ੍ਰਰੋਗ ਕਹੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਪਥਯ ਸਕਲ ਏ ਨਾਮਾ।
ਬਿਨਪਥ ਔਖਧ ਗੁਨਨਹਿ ਕਰਤੀ ਗੁਰਬਿਨ ਅਕਲ ਨ ਕਾਮਾ ॥੨੭੨॥

---

†ਕੁਸਤੁੰਬਰ—ਧਨੀਆਂ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਧਨੀਆਂ ਨਾਮ। ਹੋਰ ਦੇਖੋ ਅਮਰ ਕੋਸ਼।

੧੯੩੪–ਪੋਟਲੀ ਨਿਚੋੜਨਾ, ਬ੍ਰਤ ਰਖਣੇ, ਅੰਜਨ ਕਰਨਾ, ਪਸੀਨਾ ਦੇਣਾ, ਦਸਤ ਦੇਣੇ, ਲੇਪ ਕਰਨੇ, ਘਿਉ ਪਿਲੌਣਾ। ਪ੍ਰਤੀਸਾਰਣ– ਛਿਟੇ ਮਾਰਨੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੁਲਾਉਣਾ, ਲਹੂ ਕੱਢਣਾ, ਅਗਨੀ ਦਾ ਸੇਕ ਦੇਣਾ। ਜ਼ਿਸਤ ਦੇਣ, ਮੂੰਗੀ, ਜੌਂ, ਚਾਵਲ, ਠੰਢੇ ਪਦਾਰਥ ਦੇਨੇ, ਸਹਤ, ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ, ਮੁਨੱਕਾ, ਛੋਟੀ ਮੂਲੀ, ਇਟਸਿਟ ਦਾ ਸਾਗ, ਜਲਪੀਪਲ, ਮਕੋਇ †ਧਨੀਆਂ, ਚੰਦਨ ਦਾ ਲੇਪ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਦੁਧ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਟਪਕਾਨਾਂ) ਭੰਗ੍ਰਾ, ਲਾਲ ਚਾਵਲ, ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਤੀਖਣ, ਹਲਕੇ ਅੰਨ ਖਾਣੇ ਯੋਗ ਹਨ, ਤੇ ਕੁਆਰ ਦਾ ਰਸ ਇਹ ਸਭ ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗ ਵਿਚ ਪੱਥ ਰੂਪ ਕਹੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਿਨਾਂ ਪੱਥ ਦੇ ਔਸ਼ਧੀ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਸਚ ਹੈ ਆਪਨੀ ਬੁਧੀ ਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ॥੨੭੧॥੨੭੨।

ਕੁਪੱਥ–ਦਵੈਯਾਛੰਦ

ਕ੍ਰੋਧ ਸੋਕ ਮੈਥੁਨ ਵਿਟ ਮੂਤਰ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਵਮਨਿ ਜੁ ਰੋਕੇ।
ਬੇਗ ਬਿਧਾਰਨ ਸੂਖਸਮ ਦੇਖਣ ਮਜਨ ਰੋਵਨ ਸੇਕੇ।
ਦੰਤ ਧਾਵਨੰ ਨਿਸਕਾ ਭੋਜਨ ਆਤਪ ਬਹੁ ਬਕਬਾਦਾ।
ਛਰਦਿਨ ਮਹੁਵਾ ਦਧਿ ਜਲ ਪਾਨੰ ਸਾਕ ਸਕਲ ਨਹਿ ਖਾਦਾ ॥੨੭੩॥
ਖਲੈ ਕਟਿਲਕ ਮਤਸ ਸੁਰਾ ਸਬ ਮਾਂਸ ਅਜਾ ਨਾਂ ਖਾਵੇ।
ਲਵਨ ਵਿਦਾਹੀ ਤੀਖਣ ਤੁਰੰਮ ਪਾਨ ਉਖਣ ਨਹਿ ਚਾਵੇ।
ਕਟੁਕ ਅਨ ਭਾਰੀ ਨਹੀ ਦੇਵੇ ਜੋ ਦੇਵੇ ਦੁਖ ਪਾਈ।
ਕਹੇ ਕੁਪੱਥ ਨੈਨ ਰੁਜ ਹੇਤਹਿ ਵੈਦ ਨ ਕਾਹੂ ਦਾਈ ॥੨੭੪॥

੧੯੩੫–ਕ੍ਰੋਧ ਕਰਨਾ, ਸ਼ੋਕ ਕਰਨਾ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੰਗ, ਵਿਸ਼ਟਾ, ਮੂਤ੍ਰ, ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਤੇ ਵਮਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੇਗਾਂ ਦਾ ਰੋਕਣਾ, ਬਰੀਕ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇਖਣੀਆਂ, ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ, ਰੋਣਾ, ਅੱਗ ਸੇਕਣੀ, ਦਾਤੁਨ ਕਰਨੀ, ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ, ਧੁੱਪੇ ਬਹਿਣਾ, ਬਹੁਤਾ ਬਕ ਬਾਦ ਬੋਲਣਾ, ਕੈ ਕਰਨੀ, ਮਹੂਏ ਦੇ ਫੁਲ ਖਾਣੇ, ਦਹੀਂ, ਬਹੁਤਾ ਜਲ ਪੀਣਾ, ਪਤਿਆਂ ਦੇ ਸਭਤਰਾਂ ਦੇ ਸਾਗ ਖਾਣੇ, ਕੁੱਲਰ, †ਕਰੇਲੇ, ਮਛੀ, ਸ਼ਰਾਬ, ਬਕਰੇ ਆਦਿ ਦੇ ਸਭ ਮਾਸ ਨ ਖਾਵੇ, ਬਹੁਤੇ ਨਮਕੀਨ, ਦਾਹ ਕਰਨਹਾਰੇ, ਤੀਖਣ, ਖੱਟੇ, ਪਾਨ ਹੋਰ ਗਰਮ ਪਦਾਰਥ ਨ ਖਾਵੇ, ਕੌੜੇ ਭਾਰੇ ਅੰਨ ਇਹ ਸਭ ਬਰਜ ਦੇਵੇ, ਜੇ ਨਾਂ ਬਰਜੇ ਤਾਂ ਦੁਖ ਦੇਣਹਾਰੇ ਹਨ, ਇਹ ਸਭ ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗ ਵਿਖੇ ਕੁਪੱਥ ਹਨ, ਵੈਦ ਕਿਸੀ ਨੂੰ ਨਾ ਦੇਵੇ ॥੨੭੩॥੨੭੪॥

ਅਬ ਸਿਰ ਰੋਗ ਨਿਦਾਨ–ਚੌਪਈ

ਬਾਤ ਪਿੱਤ ਕਫ ਤੀਨੋ ਜਾਨ। ਸੰਨਿਪਾਤ ਖਜਤ ਰਕਤ ਵਖਾਨ।
ਕ੍ਰਮ ਤੇ ਸਿਰ ਦਸ ਉਪਜੇ ਰੋਗ। ਤਾਂਕੇ ਨਾਮ ਕਹੋਂ ਸੁਨਿ ਲੋਗ ॥੨੭੫॥

---

†ਕੁਸਤੁੰਬਰ–ਧਨੀਆਂ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਧਨੀਆ ਨਾਮ। ਹੋਰ ਦੇਖੋ ਅਮਰ ਕੋਸ਼।
†ਕਟਿਲਕ–ਕਰੇਲੇ ਹਨ, ਦੇਖੋ ਚਕਿਤਸਾ ਕੋਸ਼।

ਬਾਤ ਪਿੱਤ ਕਫ ਸੰਨਹਿ ਪਾਤ। ਰਕਤ ਜੁ ਕ੍ਰਿਮ ਸਾਤਮ ਰਵਿ ਵਾਤ।
ਅਰਧ ਸੀਸ ਅਰ ਘੇਰਨ ਕਹੀ। ਦਸਮਿ ਘੂੰਘਤਾ ਜਾਨੋਂ ਸਹੀ ॥੨੭੬॥

ਬਾਤ, ਪਿੱਤ, ਕਫ, ਸੰਨਿਪਾਤ, ਖਯ, ਰਕਤ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਮ ਕਰਕੇ ਸਿਰ ਵਿਖੇ ਦਸ ਰੋਗ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਓਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ:-

੧ ਬਾਤ, ੨ ਪਿੱਤ, ੩ ਕਫ, ੪ ਸੰਨਿਪਾਤ, ੫ ਰਕਤ, ੬ ਕ੍ਰਿਮਿ ਦਾ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ੭ ਸੂਰਯ ਬਾਤ ਤੇ ੮ ਅਧੇ ਸਿਰ ਦੀ ਪੀੜ, ੯ ਘਾਰ ਤੇ ੧੦ ਵਾਂ ਘੂੰਘਤਾ ਰੋਗ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਇਉਂ ਸਬ ਸਿਰ ਦੇ ਰੋਗ ਦਸੇ ਹਨ ॥੨੭੫॥੨੭੬॥

ਲੱਛਣ-ਚੌਪਈ

ਪੀਰ ਘਨੀ ਨਿਸ ਸਰਦੀ ਮਾਹਿ। ਮੁਖ ਫੀਕਾ ਕਲੇਜਾ ਧੁਕ ਧੁਖਾਇ।
ਮਸਤਕ ਸੀਤ ਵਾਤ ਕੋ ਪੀਰ। ਜਾਨੋ ਲਛਨ ਗੁਨੀ ਗੰਭੀਰ ॥੨੭੭॥
ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਮਾਥਾ ਪੀਰ ਕਰਾਇ। ਤਪਤ ਸੀਸ ਅਰ ਘਨਾ ਫਿਰਾਇ।
ਬਦਨ ਕਟੁਕ ਜਾਨੋ ਜਿਸ ਹੋਇ। ਪਿਤ ਪੀਰ ਸਿਰਭਾਖੀ ਸੋਇ ॥੨੭੮॥
ਭਾਰੀ ਸੀਸ ਸੀਤ ਪੁਟਜਾਨ। ਪ੍ਰਤਿਸਜਾਯ ਮੁਖ ਲਿਪਤ ਕਫਾਨ।
ਕਫਕੇ ਲਛਨ ਕਹੇ ਬਖਾਨ। ਮਾਧਵ ਤੇ ਜਾਨੋ ਮਨ ਮਾਨ ॥੨੭੯॥
ਰੁਧਰ ਕੋਪ ਪਿੜਕਾ ਅਤਿ ਲਾਲ। ਸੀਸ ਭਾਰ ਗਰਮੀ ਬਹੁ ਭਾਲ।
ਪਿੱਤ ਲਿੰਗ ਸਮਰਕਤ ਬਿਕਾਰ। ਭੌਂਕੇਲਛਨ ਤਿਮਹੀ ਧਾਰ ॥੨੮੦॥
ਬਾਤਪਿਤ ਕਫ ਲਛਨ ਮਿਲੈ। ਸੰਨਿਪਾਤ ਲਛਨ ਸੋ ਭਿਲੇ।
ਚੜਤੇ ਰਵਿ ਜੋ ਦੂਖੈ ਸੀਸ। ਸੂਰਜ ਬਾਤ ਕਹੀ ਥਿਰ ਕੀਸ ॥ ੨੮੧ ॥
ਆਧਾ ਸੀਸੀ ਦੁਖੈ ਜੋ ਜਾਨ। ਆਧ ਸਿਰਾ ਤਾਂ ਵੈਦੇ ਠਾਨ।
ਕ੍ਰਿਮ ਤੇ ਲੋਹੂ ਨਾਕ ਪਰਾਇ ਘਾਰਰੋਗ ਮੂਰਛਤ ਕਰਵਾਇ ॥ ੨੮੨ ॥
ਅਲਪ ਮਾਤ੍ਰ ਕਛੁ ਕਹੇ ਵਖਾਨ। ਤਾਂਹਿ ਚਕਿਤਸਾ ਕਰੋ ਸੁਜਾਨ।
ਮਤਵਲ ਕਾਰਨ ਕਹੇ ਜੁ ਯੋਗ। ਵਾਤ ਪਿਤ ਕਫ ਤੀਨੋ ਰੋਗ ॥ ੨੮੩ ॥

(੧)-ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਰਦੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਪੀੜ ਹੋਵੇ। ਮੂੰਹ ਦਾ ਸੁਆਦ ਫਿਕਫਿਕਾ ਰਹੇ, ਕਲੇਜਾ ਧੁਖੇ ਤੇ ਸਿਰ ਠੰਢਾ ਰਹੇ, ਇਹ ਵਾਯੂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਹੈ ॥੨੭੭॥

(੨)-ਪਿਆਸ ਲੱਗੇ, ਮੱਥਾ ਪੀੜ ਕਰੇ, ਸਿਰ ਤਪੇ, ਅਰ ਚੱਕ੍ਰ ਖਾਵੇ, ਤੇ ਮੂੰਹ ਦਾ ਸੁਆਦ ਕੌੜਾ ਰਹੇ, ਇਹ ਤਿਸਨੂੰ ਪਿੱਤ ਦੀ ਸਿਰ ਪੀੜ ਹੁੰਦੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥੨੭੮॥

(੩)-ਸਿਰ ਭਾਰਾ, ਸੀਤ ਕਰਕੇ ਜਕੜਿਆ ਜੇਹਾ, ਰੇਸ਼ਾ, ਅਰ ਮੂੰਹ ਕਫ ਨਾਲ ਲਿਪਿਆ ਜੇਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਫ ਦੀ ਸਿਰ ਪੀੜ ਕਹੌਂਦੀ ਹੈ ॥੨੭੯॥

(੪)—ਲਹੂ ਦਾ ਕੋਪ, ਲਾਲ ਲਾਲ ਫਿਨਸੀਆਂ ਸਿਰ ਭਾਰਾ ਅਰ ਬਹੁਤੀ ਗਰਮੀ ਹੋਵੇ, ਹੋਰ ਲੱਛਣ ਪਿੱਤ ਤੇ ਸਮਾਨ ਹੋਣ ਤਾਂ ਰਕਤ ਦੀ ਸਿਰ ਪੀੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ॥

(੫)—ਭੈ ਦੀ ਪੀੜ ਬੀ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਏਹੋ ਜੇਹੇ ਲੱਛਣ ਜਾਨਣੇ ॥੨੯੦॥

(੬)—ਬਾਤ ਤੇ ਪਿੱਤ ਦੇ ਕਫ ਦੇ ਲੱਛਣ ਸੱਭੇ ਇਕ ਥਾਂ ਮਿਲ ਜਾਨ ਤਾਂ ਸੰਨਿਪਾਤ ਦੀ ਪੀੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

(੭)—ਸੂਰਯ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਜੋੜ੍ਹੀ ਪੀੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਵੇ, ਓਹ ਸੂਰਯ ਬਾਤ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (ਇਹ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਦ ਘਟਦੀ ਹੈ) ॥੨੯੧॥

(੮)—ਇਕ ਪਾਸਾ ਸਿਰ ਦਾ ਪੀੜ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਵੈਦ ਅੱਧੇ ਸਿਰ ਦੀ ਪੀੜ ਆਖਦੇ ਹਨ ।

(੯)—ਕ੍ਰਿਮਿ ਕਰਕੇ ਪੀੜਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨੱਕ ਰਸਤੇ ਲਹੂ ਔਂਦਾ ਹੈ ।

(੧੦)—ਘਾਰ ਰੋਗ ਮੂਰਛਾ ਹੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ॥੨੯੨॥

ਇਹ ਸਭ ਲੱਛਣ ਕੁਛ ਥੋੜੇ ਜੇਹੇ ਕਹੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੋ, ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਵਾਸਤੇ ਬਾਤ ਪਿੱਤ ਤੇ ਕਫ ਕਰਕੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਯੋਗ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ॥੨੯੩॥

ਬਾਤ ਤੇ ਸਿਰ ਦੁਖਦੇ ਕੇ ਉਪਾਇ—ਚੌਪਈ

ਇਰਿੰਡ ਤੇਲ ਸੁ ਕੁਠ ਪਿਸਾਇ । ਦੇਵੈ ਰੋਗੀ ਮਸਤਕ ਲਾਇ ।
ਬਾਤ ਪੀਰ ਸਬਹੀ ਮਿਟਜਾਇ । ਸਿਧ ਜੋਗ ਮੈਦੀਆਬਤਾਇ ॥ ੨੯੪ ॥

੧੯੩੬—ਅਰਿੰਡ ਦੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਕੁੱਠ ਪੀਹਕੇ ਰੋਗੀ ਮੱਥੇ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਵਾਯੂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੯੪॥

ਦੇਵਦਾਰ ਕੁਠ ਖਸ ਤਗਰ ਸੁੰਠੀ ਕਾਂਜੀ ਪਾਸ ।
ਮਸਤਕਿ ਲੇਪੇ ਉਸਨ ਕਰ ਬਾਤ ਪੀਰ ਸਬ ਖੀਸ ॥ ੨੯੫ ॥

੧੯੩੭—ਦੇਵਦਾਰ, ਕੁੱਠ, ਖੱਸ, ਤਗਰ ਤੇ ਸੁੰਢ ਕਾਂਜੀ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਮੱਥੇ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਾਤ ਦੀ ਪੀੜ ਜਾਵੇ ॥੨੯੫॥

ਏਰੰਡ ਜੜ ਮੁਚਕੰਦ ਜਲ ਪੀਸੀ ਮਾਥੇ ਲਾਇ ।
ਪ੍ਰਬਲ ਸੀਸ ਕੀ ਬੇਦਨਾ ਛਿਨ ਮਹਿ ਜਾਵਤ ਸਾਇ ॥ ੨੯੬ ॥

੧੯੩੮—ਅਰਿੰਡ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਤੇ †ਮੁਚਕੰਦ ਦੀ ਛਿੱਲ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਮੱਥੇ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਭਾਰੀ ਬੀ ਸਿਰ ਦੀ ਪੀੜ ਤੁਰਤ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੨੯੬॥

ਮਿਰਚ ਸਿਗ੍ਰੂ ਰਸ ਪੀਸਕੈ ਮਸਤਕ ਲੇਪੈ ਏਹ ।
ਅਥਵਾ ਏਰੰਡੈ ਤੇਲ ਸੋ ਬਾਤ ਪੀਰ ਨਸ ਜੇਹ ॥ ੨੯੭ ॥
ਕੁਠਦਾਰ ਕਟੁ ਫਲ ਪਿਸੇ ਮੇਲੀ ਏਰੰਡ ਤੇਲ ।
ਮਸਤਕ ਲੇਪਨ ਲਾਈਓ ਸੀਸ ਅਨਲ ਦੁਖ ਠੇਲ ॥ ੨੯੮ ॥

੧੯੩੯—ਮ੍ਰਿਚ, ਸੁਹਾਂਵਣੇ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਪੀਸ ਕੇ ਮੱਥੇ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਯਾ—

---

†ਮੁਚਕੰਦ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਦਰਖਤ ਦੂਜਾ ਝਾੜ, ਏਥੇ ਬ੍ਰਿਛ ਲਵੇ ।

੧੯੪੦—ਮ੍ਰਿਚਾਂ ਅਰਿੰਡ ਦੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾ ਬਾਤ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ ਕਰ ॥੨੮੭॥

੧੯੪੧—ਕੁੱਠ, ਦੇਵਦਾਰ, ਕਾਯਫਲ ਪੀਹਕੇ ਅਰਿੰਡ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾਕੇ ਮੱਥੇ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਵਾਂਯੂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੮੮॥

ਪਿਤ ਸਿਰੋਵਰਤ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਚੰਦਨ ਦੂਵ ਕਸੇਰੂਆ ਧਾਤ੍ਰੀ ਸਿਵਾ ਉਸੀਰ।
ਕਮਲ ਬੀਜ ਹੌਬੇਰਗਹਿ ਪੀਸੋ ਪਾਈ ਨੀਰ॥ ੨੮੯॥
ਲੇਪੇ ਰੋਗੀ ਪੁਟ ਵਿਖੇ ਦਿਨ ਦਸ ਤੀਕ ਲਗਾਇ।
ਯਾ ਚੰਦਨੈ ਕਪੂਰ ਸਟਿ ਜਲ ਲੇਪੋ ਸੁਖੁ ਪਾਇ॥ ੨੯੦॥

੧੯੪੨—ਚੰਦਨ, ਖੱਬਲ, †ਕਸੇਰੂ, ਆਵਲੇ, ਹਰੜ, ਖੱਸ, ਕਮਲ ਡੋਡੇ, ਅਤੇ ਹਊਬੇਰੂ ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਰੋਗੀ ਦੀਆਂ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਇਸਤਰਾਂ ਨਿਯਮ ਨਾਲ ਦਸ ਦਿਨ ਲਾਵੇ। ਯਾ:—

੧੯੪੩—ਚੰਦਨ, ਕਪੂਰ ਤੇ ਕਚੂਰ ਜਲ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰ ਤਾਂ ਪਿੱਤ ਪੀੜ ਸਿਰ ਦੀ ਨਿਸਚੇ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੨੮੯॥੨੯੦॥

ਚੰਦਨ ਨੇਤ੍ਰ ਮਾਲ ਲੈ ਕਮਲ ਖਸਹਿ ਪਦਮਾਖ'
ਕਾਸੇਰੂ ਧਾਤ੍ਰੀ ਜਲਹਿ ਲੇਪ ਪਿੱਤ ਦੁਖ ਨਾਖ ॥ ੨੯੧॥

੧੯੪੪—ਚੰਦਨ, ਨੇਤ੍ਰਬਾਲਾ, ਕਮਲਡੋਡੇ, ਖੱਸ, ਪਦਮਾਖ (ਲਕੜੀ), ਕਸੇਰੂ ਤੇ ਆਵਲੇ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਪਿੱਤ ਪੀੜਾਜਾਵੇ ॥੨੯੧॥

†ਸਠੀ ਅਖਤ ਗਾਜਨੀ ਚੰਦਨ ਮੇਲ ਕਪੂਰ।
ਜਲ ਸੋ ਪੀਸੀ ਲੇਪ ਕਰ ਸੀਸ ਪਿੱਤ ਕੋ ਚੂਰ॥ ੨੯੨॥

੧੯੪੫—†ਸਠੀ ਦੇ ਚਾਵਲ, ਗਾਜਨੀ ਮਿਟੀ, ਚੰਦਨ ਤੇ ਕਪੂਰ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਪਿੱਤ ਪੀੜਾ ਜਾਵੇ ॥੨੯੨॥

(ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਕੁੰਕਮ ਯਸਟੀ ਹਰੜ ਘ੍ਰਿਤ ਸਿਤਾ ਪੀਸਕੇ ਲਾਇ।
ਪਿੱਤ ਵੇਦਨਾ ਸੀਸ ਕੀ ਛਿਨ ਮਹਿ ਦੇਇ ਗਵਾਇ॥ ੨੯੩॥

੧੯੪੬—ਕੇਸਰ, ਮੁਲਠੀ, ਹਰੜ, ਘੇਉ ਤੇ ਮਿਸ਼ਰੀ ਪੀਹਕੇ ਲੇਪ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਪਿੱਤ ਦੀ ਪੀੜਾ ਤੁਰਤ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੨੯੩॥

---

‡ਕਸੇਰੂ—ਛਪੜ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਥੋਂ ਸੰਘਾੜੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ, ਓਨ੍ਹਾ ਉਪਰ ਕੰਡੇ ਜੇਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਰੰਗਤ ਕਾਲੀ ਜੇਹੀ, ਜਕਰ ਛਿਲੀਏ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਚਿੱਟਾ ਰੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

†ਸਠੀਅਖਤ—ਕਰਕੇ ਕਚੂਰ ਅਤੇ ਬਹੇੜਾ ਅਰਥ ਬੀ ਠੀਕ ਹੈ।

ਕਫ ਸੀਸ ਦੁਖਦੇ ਕੋ ਉਪਾਇ--ਦੋਹਰਾ

ਕੁੰਠ ਰਾਸਨਾ ਮੋਚਰਸੁ ਛੜ ਏਰੰਡ ਵਿਧਾਰ।
ਵਚ ਜਲ ਤਾਂਬੇ ਕਰ ਲਿਪੇ ਕਫਕੀ ਪੀੜਾ ਡਾਰ॥ ੨੯੪ ॥

੧੯੪੭—ਕੁੱਠ, ਰਾਸਨਾ, ਮੋਚਰਸ, ਛੜ, ਅਰਿੰਡ, †ਬਿਧਾਰਾ ਅਤੇ ਵਚ ਜਲ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਫ ਦੀ ਸਿਰ ਪੀੜ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੨੯੪॥

(ਵੰਗਸੇਨਾਤ)--ਦੋਹਰਾ

ਵਚ ਵਿਸ੍ਵਾ ਪਥਜਾ ਜਰਣ ਸੈਂਧਵ ਤਾਤੇ ਨੀਰ॥
ਨਾਵਨ ਦੇ ਲੈ ਨਾਕ ਮਹਿ ਕਫਕੀ ਭਾਜਤ ਪੀਰ॥ ੨੯੫॥

੧੦੪੮–ਵਚ, ਸੁੰਢ, ਹਰੜ ਜ਼ੀਰਾ ਅਤੇ ਸੈਂਧਾਨਿਮਕ, ਗਰਮ ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਨੱਕ ਵਿਚ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਕਫ ਦੀ ਸਿਰ ਪੀੜ ਜਾਂਦੀ ਰਹੇ ॥੨੯੫॥

ਸਿਲਾਜੀਤ ਚਵ ਰੇਣੁਕਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਸੁੰਠਿ ਵੜਿੰਗ।
ਸਿਗ੍ਰੂ ਮਯੂਰੀ ਬੀਜ ਨਿਸ ੦ਇੰਦ੍ਰਾਖੀ ਜੜਿ ਰੰਗ ॥ ੨੯੬ ॥
ਪੀਰ ਬਾਰ ਸੋ ਵਾਰ ਤ੍ਰੈ ਦਿਨ ਮੈ ਨਾਵਨ ਦਾਇ।
ਮਾਰਤ ਕਫਕੀ ਪੀਰ ਕੋ ਵਾਰ ਨ ਲਾਵਨ ਪਾਇ॥ ੨੯੭ ॥

੧੯੪੯–ਸਿਲਾਜੀਤ, ਚੱਬ, ਸੰਭਾਲੂ ਦੇ ਬੀਜ, ਸੁੰਢ, ਬਾਈਵੜਿੰਗ, ਸੁਹਾਂਵਣਾ, ਪੁਟਕੰਡੇ ਦੇ ਬੀਜ, ਹਲਦੀ ੦ ਜੀਵਕਰਿਰਭਿ ਪੀਹਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਵਾਯੂ ਕਫ ਦੀ ਸਿਰ ਪੀੜ ਤੁਰਤ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੯੬॥੨੯੭॥

ਆਧਾ ਸੀਸੀ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਪੀਪਰ ਮਰਚਾਂ ਲੋਦ ਭਨ ਮਨਸਿਲ ਪਾਨੀ ਪੀਸ।
ਨਾਵਨ ਕੀਜੇ ਵਾਰ ਤ੍ਰਯ ਅਰਧ ਸੀਸ ਦੁਖ ਖੀਸ॥ ੨੯੮ ॥

੧੯੫੦–ਮਘ, ਮਿਰਚ ਲੋਧ ਅਤੇ ਮਨਸਿਲ ਪਾਕੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਪੀਹੇ. ਦਿਨ ਵਿਚ ੩ ਬਾਰ ਨਸਵਾਰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਅੱਧੇ ਸਿਰ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੨੯੮॥

(ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)--ਦੋਹਰਾ

ਕੇਸਰ ਭੁਨੀ ਗੋ ਘ੍ਰਿਤਹਿ ਤਾਂ ਸਮ ਸਿਤਾ ਮਿਲਾਇ।

---

†ਬਿਧਾਰੇ ਨੂੰ ਯੂਨਾਨੀ ਵਿੱਚ "ਸ਼ਾਰਫ" ਆਖਦੇ ਹਨ।

੦ਇੰਦ੍ਰਾਖੀ–ਜੀਵਕਰਿਖਭ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ, ਤੁੰਮੇ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਮਿਲਨੀ ਕਠਨ ਹੈਂ ਅਭਾਵ ਮੇ ਸਿਆਲੀਆਂ ਲਵੇ।

ਘਸਕੇ ਨਾਵਨ ਦੀਜੀਏ ਅਰਧਸੀਸ ਦੁਖ ਜਾਇ॥ ੨੯੯ ॥
ਹਰਮਲ ਜੜ ਕੀ ਨਾਸ ਦੇ ਵਾ ਲੈ ਕਾਨ ਬੰਧਾਇ।
ਅਰਧ ਸੀਸ ਕੀ ਵੇਦਨਾ ਬਹੁਰ ਨਾ ਦਰਸੁ ਦਿਖਾਇ॥ ੩੦੦॥
ਮਿਰਤਕ ਮਾਖੀ ਮਰਚ ਸਮ ਪੀਸੀ ਅੰਜਨ ਕੀਜ।
ਜਾਸ ਤਰਫ ਨਹਿ ਬੇਦਨਾ ਤਾਂ ਦ੍ਰਿਗ ਅੰਜਨ ਦੀਜ ॥ ੩੦੧ ॥
ਅਰਧ ਸੀਸ ਕੀ ਵੇਦਨਾ ਭਾਗ ਜਾਤ ਪਰਦੇਸ।
ਦਰਸ ਦੇਖ ਤਿਯ ਚਪਲ ਕਾ ਜਿਮ ਸਾਧਨ ਕੋ ਵੇਸ॥ ੩੦੨॥

੧੯੫੧–ਗਊ ਦੇ ਘ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕੁਛ ਕੇਸਰ ਭੁੰਨਕੇ ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਬ੍ਰਾਬਰ ਦੀ ਮਿਸ਼ਰੀ ਪਾਕੇ, ਰਗੜ ਕੇ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਅੱਧੇ ਸਿਰ ਦੀ ਪੀੜ ਜਾਵੇ।

੧੯੫੨–ਹਰਮਲ ਦੀ ਜੜ ਦੀ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ, ਯਾ:–

੧੯੫੩–ਹਰਮਲ ਦੀ ਜੜ ਕੰਨ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਤਾਂ ਅੱਧੇ ਸਿਰ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ ਹੋਕੇ ਮੁੜ ਨਾਂ ਆਵੇ ॥੨੯੯॥੩੦੦।

੧੯੫੪–ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਮੱਖੀ ਤੇ ਮ੍ਰਿਚ ਇਕ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਪੀਹਕੇ ਅੰਜਨ ਕਰੇ। ਪਰੰਤੂ ਜਿਸ ਤਰਫ ਪੀੜਾ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਉਸ ਤਰਫ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਪਾਵੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਅੱਧੇ ਸਿਰ ਦੀ ਪੀੜ ਇਸਤਰਾਂ ਭੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸਤਰਾਂ ਚਪਲ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਮਾਤ੍ਰ ਤੇ ਸਾਧੂ ਦਾ ਸਰੇਸ਼ਟ ਭਾਵ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥੩੦੧॥੨੦੨॥

ਰਕਤ ਕਨੇਰ ਜੁ ਪਾਤ ਰਸ ਮਿਸਰੀ ਮਾਹਿ ਮਿਲਾਇ।
ਪ੍ਰਾਤ ਉਠੀ ਨਾਵਨ ਕਰੋ ਆਧਾ ਸੀਸੀ ਜਾਇ॥ ੩੦੩ ॥
ਮਿਰਚ ਨਮੋਲੀ ਸਮ ਕਰੀ ਨਿੰਬੂ ਰਸ ਸੋਂ ਪੀਸ।
ਅੰਜਨ ਕੀਜੇ ਦ੍ਰਿਗਨ ਯੁਗ ਅਰਧ ਸੀਸ ਦੁਖ ਖੀਸ॥ ੩੦੪ ॥

ਸੋਰਠਾ

ਅਜੈ ਮੂਤ੍ਰ ਘਸਿ ਨਾਸ ਦੀਜੈ ਫਲ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੀ।
ਅਰਧ ਸੀਸ ਦੁਖ ਨਾਸ ਚਾਰ ਵਾਰ ਪ੍ਰਾਤਹਿ ਲਹੇ॥ ੩੦੫॥

੧੯੫੫–ਲਾਲ ਕਨੇਰ ਦੇ ਪੱਤਾਂ ਦਾ ਰਸ, ਮਿਸ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਕੇ, ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਉੱਠਕੇ ਨਸਵਾਰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਅੱਧੇ ਸਿਰ ਦੀ ਪੀੜਾ ਜਾਵੇ॥੩੦੩॥

੧੯੫੬–ਮ੍ਰਿਚ ਤੇ ਨਿੰਮ ਦੀ ਨਮੋਲੀ ਇਕ ਸਮਾਨ, ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ ਪੀਹਕੇ ਅੰਜਨ ਦੋਹਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰੇ ਤਾਂ ਅੱਧੇ ਸਿਰ ਦੀ ਪੀੜਾ ਜਾਵੇ॥੩੦੪॥

੧੯੫੭–ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਫਲ ਬਕਰੀ ਦੇ ਮੂਤਰ ਵਿੱਚ ਘੋਟਕੇ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਅੱਧੇ ਸਿਰ ਦੀ ਪੀੜਾ

ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਚਾਰ ਦਿਨ ਨਸਵਾਰ ਲਵੇ ॥੩੦੫॥

ਦੋਹਰਾ

ਮੰਤਰ ਸੇਤੀ ਝਾੜੀਏ ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਵਾ ਸਾਤ।
ਆਧਾ ਸੀਸੀ ਜਾਤ ਦੁਖੁ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਵਿਖਜਾਤ ॥ ੩੦੬ ॥

੧੬੫੮—ਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਝਾੜਾ ੩ ਯਾਂ ੭ ਦਿਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਅੱਧੇ ਸਿਰ ਦੀ ਪੀੜ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੩੦੬॥

੧੬੫੯—"ਓਂ ਨਮੋ ਆਧਾ ਸੀਸੀ, ਹੂੰ ਹੂੰ ਕਾਰੀ, ਪਹਿਰ ਪਚਾਰੀ ਮੁਖ, ਮੁੰਦ ਘਾਟ ਲੇ ਡਾਰੀ †"ਅਮੁਕਾਰੈ" ਸੀਸ ਰਹੇ,ਮੁਖ ਮਹੇਸ਼ੂਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਫੁਰੈ, ਓਂ ਠਾ: ਠਾ: ਸ੍ਵਾਹਾ:।'

ਸੂਰਜ ਬਾਤ ਉਪਾਇ—ਸੋਰਠਾ

ਮਰਚ ਵਰਚ ਕੁਠ ਲੇਇ ਯਸਟਿ ਕਣਾ ਚਿਤ੍ਰਕ ਪਿਸੇ।
ਕਾਂਜੀ ਲੇਪ ਕਰੇਇ ਰਵਿ ਕੀ ਬਾਤ ਮਿਟਾਵਨਾ ॥ ੩੦੭॥

੧੬੬੦—ਮਿਰਚ, ਵਚ, ਕੁੱਠ, ਮੁਲੱਠੀ, ਮਘ ਤੇ ਚਿਤ੍ਰਾ ਪੀਹਕੇ ਮਥੇ ਪਰ ਕਾਂਜੀ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਬਾਤ ਮਿਟੇ ॥੩੦੭॥

ਨਸਜ ਯੋਗਾਤ—ਦੋਹਰਾ

ਮਿਸਰੀ ਕੇਸਰ ਗੋ ਘ੍ਰਿਤੈ ਨਾਸ ਦੇਹੁ ਪਰਭਾਤ।
ਸੂਰਜ ਅਨਲ ਚਖਖ੍ਰ ਸਰਵ ਅਰਧ ਸੀਸ ਦੁਖੁ ਜਾਤ ॥ ੩੦੮॥

੧੬੬੧—ਮਿਸ਼ਰੀ ਤੇ ਕੇਸੱਰ ਦੀ ਗਊ ਦੇ ਘੇਉ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਨਸਵਾਰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸੂਰਜਬਾਤ, ਨੇਤ੍ਰ, ਭਰਵੱਟੇ, ਸਾਰੇ ਸਿਰ ਤਥਾ ਅੱਧੇ ਸਿਰ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੩੦੮॥

ਗੁੜ ਹਿੰਗ ਜਲ ਸੋ ਨਾਸ ਦੈ ਰਵਿ ਕੀ ਬਾਤ ਮਿਟਾਇ।
ਫਲ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਨਾਂਵਨ ਕਰੇ ਨਾਸਤ ਰਵਿ ਕੀ ਵਾਇ ॥ ੩੦੯ ॥

੧੬੬੨—ਗੁੜ ਤੇ ਹਿੰਙ ਲੈ ਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸੂਰਜਬਾਤ ਨਾਸ ਹੋਵੇ।

੧੬੬੩—ਜਲ ਨਾਲ ਸਮੁੰਦਫਲ ਦੀ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸੂਰਜਬਾਤ ਜਾਵੇ ॥੩੦੯॥

ਅੰਧਾ, ਹੇੜਾ, ਘੂੰਘਤਾ, ਘੇਰਾ, ਏਕ ਭੇਦ (ਪੀੜ ਹੈ)

ਤਿਸਕਾ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਗੁੜ ਸੁੰਠੀ ਜਲ ਸੰਗ ਲੈ ਨਾਕ ਮਾਹਿ ਨਸਵਾਰ।
ਅੰਧਾ ਹੇੜਾ ਘੂੰਘਤਾ ਘੇਰਾ ਤੀਨ ਬਿਡਾਰ ॥ ੩੧੦ ॥

---

†ਇਸ ਜਗਾ ਪੀੜ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਾਮ ਪੜ੍ਹ।

੧੯੧੪–ਗੁੜ ਤੇ ਸੁੰਢ ਦੀ ਜਲ ਨਾਲ ਨੱਕ ਵਿਚ ਨਸਵਾਰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਅੰਧਾ, ਹੇੜਾ, ਘੂੰਘਤਾ, ਘੇਰਾ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸਿਰ ਪੀੜਾਂ ਨਾਸ ਕਰੇ ।।੩੧੦।।

†ਪਤੰਜਾਰੀ ਕੇ ਬੀਜ ਹੀ ਮਿਰਚ ਨਰਨ ਕੇ ਮੁਤ ।
ਨਾਵਨ ਤੇ ਅੰਧਹੇੜ ਮਿਟ ਘੂੰਘਤ ਘੇਰਾ ਸੂਤ ॥ ੩੧੧ ॥

੧੯੬੫–ਸੁਖਮਦਲੀ ਦੇ ਬੀਜ ਤੇ ਮਿਰਚ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿਖੇ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਅੰਧਾ, ਹੇੜਾ, ਘੂੰਘਤ, ਘੇਰਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ।।੩੧੧।।

ਘੂੰਘਤਾ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਤ੍ਰਿਕੁਟ ਲੌਂਗ ਲੈ ਅਕਰਕਰ ਪੀਪਰ ਮੂਲ ਮਿਲਾਇ ।
ਟੰਕ ਪੰਚ ਪੰਚ ਏ ਗਹੋ ਸਿਤਾ ਤੀਸ ਟੰਕ ਪਾਇ ॥ ੩੧੨ ॥
ਗੁੜ ਪਲ ਚਾਰੇ ਪਾਈਏ ਗੁਟੀ ਕਰੋ ਕਰ ਪਾਤ ।
ਤੀਨ ਟੰਕ ਨਿਤ ਖਾਈਏ ਤ੍ਰਯ ਸਾਤਾ ਲੈ ਬਾਤ ॥ ੩੧੩ ॥
ਘੂੰਘਤ ਘੇਰਾ ਜਾਤ ਮਿਟ ਔਰ ਬ੍ਰਿਥਾ ਸਬ ਜਾਇ ।
ਗੁਰ ਭਾਖਜੋ ਸੋਈ ਕਰੈ ਨਹਿ ਤੋ ਅਪਜਸ ਥਾਇ ॥ ੩੧੪ ॥

੧੯੬੬–ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ (ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ, ਸੁੰਢ), ਲੌਂਗ, ਅਕ੍ਰਕਰਾ ਤੇ ਪਿਪਲਾ ਮੂਲ ਇਹ ਸਭੇ ੨੦–੨੦ ਮਾਸੇ, ਮਿਸ਼ਰੀ ੧੨੦ ਮਾਸੇ ਅਰ ਗੁੜ ੧੬ ਤੋਲੇ ਪੱਤ ਬਣਾਕੇ ੧ ਤੋਲੇ ਦੀ ਗੋਲੀ ਬਨ੍ਹ ਰਖੇ । ਨਿਤ ੩ ਸਾਤੇ ਇਕ ਇਕ ਗੋਲੀ ਖਾਯਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਘੂੰਘਤਾ ਘੇਰਾ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ਅਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬੀ ਪੀੜਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨਾ ਰਹੇ । ਹੋਰ ਜੋ ਕੁਛ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਤਾਯਾ ਹੋਵੇ ਸੋ ਕਰੇ, ਅਨਜਥਾ ਕਰਨਾ ਅਪਜਸ ਦਾ ਥਾਂ ਹੈ ।।੩੧੨ਤੋਂ੩ ੪।।

ਸੋਰਠਾ

ਦਸ ਪੈਸੇ ਬ੍ਰਿਧ ਦਾਖ ਮਿਸਰੀ ਸਾਢੇ ਸਾਤ ਹੀ ।
ਮਰਚ ਪਈਸਾ ਭਾਖ ਕਣਾ ਟੰਕ ਦੁਇ ਘਾਲੀਏ ॥ ੩੧੫ ॥
ਗੁਟੀ ਟਾਂਕ ਕਰ ਪੀਸ ਪ੍ਰਾਤ ਸਾਂਝ ਨਿਤ ਖਾਤ ਰਹੁ ।
ਮਿਟਤ੍ ਪੀਰ ਸਭ ਸੀਸ ਘੂੰਘਤ ਘੇਰਾ ਜਾਤ ਦੁਖ ॥ ੩੧੬ ॥

੧੯੬੭–ਬੜੀ ਦਾਖ ੧੦ ਪੈਸੇ ਭਰ, ਮਿਸਰੀ ਸਾਢੇ ੭ ਪੈਸੇ ਭਰ । ਮ੍ਰਿਚ ੧ ਪੈਸਾ ਭਰ, ਮਘਾਂ ੮ ਮਾਸੇ ਪੀਹਕੇ ੪ ਮਾਸੇ ਦੀ ਗੋਲੀ ਕਰੇ, ਪ੍ਰਾਤਾ ਕਾਲ ਤੇ ਸੰਧਯਾ ਵੇਲੇ ਖਾਵੇ, ਤਾਂ ਸਭਤਰਾਂ ਦੀ ਸਿਰਪੀੜ

---

†ਪਤੰਜਾਹੀ-ਸੁਖਮਦਲੀ ਬੂਟੀ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਦ੍ਰਬਦਰਪਣ ਪ੍ਰਿ: ੩੧੪ ਇਸਦੇ ਬਾਰ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੇ ਕਿ ਮੇਰੇ ਘਰ ਪੁਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਹੋਊ ਯਾ ਕੰਨਿਆਂ ? ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਜਾਕੇ ਜੜ੍ਹ ਪੁਟੇ । ਜੇ ੧ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਪੁਤ੍ਰ, ਜੇ ੨ ਨਿਕਲਨ ਤਾਂ ਕੰਨਯਾ, ਇਤਿ ਤੰਤਰੇ ।

ਜਾਵੇ ਅਰ ਘੁੰਘਤਾ ਘੇਰਾ ਬੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੩੧੫॥੩੧੬॥

ਮਸਤਕ ਰੋਗ ਸੀਤਾਂਗ ਸੰਨਿਪਾਤ ਕੋ ਰੋਟ
(ਯੋਗ ਚਿੰਤਾਮਣੀਮਤਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਕੁਠ ਕਲੌਂਜੀ ਵਿਖ ਵਚ ਆਨ। ਅਜਮਾ ਅਰ ਅਜਮੋਦਾ ਠਾਨ।
ਪੁਹਕਰਮੂਰ ਪਿਸੈ ਸਮ ਏਹ। ਕਨਿਕ ਰੋਟੁ ਇਕ ਕੀਜੈ ਨੇਹ॥ ੩੧੭॥
ਏਕ ਤਰਫ ਦਾਰੂ ਭੁਰਕਾਇ। ਸੋ ਵਹੁ ਰੋਟ ਸਿਰਹਿ ਬੰਧਵਾਇ।
ਸੰਨ ਸੀਤਾਂਗ ਸੀਸਮਸਿਪੀਗਉਲ ਮ੍ਰਿਗੀ ਸਰ ਵਾਤ ਬਹੀਰ॥ ੩੧੮॥

੧੬੬੮–ਕੁੱਠ, ਕਲੌਂਜੀ, ਵਿਖ ਵਚ, ਅਜਵਾਇਣ, ਅਜਮੋਦ ਤੇ ਪੁਹਕਰਮੂਲ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਪੀਹ ਲਵੇ, ਅਰ ਇੱਕ ਅੱਛਾ ਰੋਟ ਕਣਕ ਦੇ ਆਟੇ ਦਾ ਪਕਾਵੇ, ਉਸ ਰੋਟ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਹ ਦਵਾਈ ਭੁਰਕਕੇ ਓਹ ਰੋਟ ਸਿਰ ਪਰ ਬੰਨੇ, ਤਾਂ ਸੀਤਾਂਗ ਸੰਨਿਪਾਤ, ਸਿਰ ਦੀ ਪੀੜ, ਉੱਲ, ਮ੍ਰਿਗੀ ਅਰ ਹੋਰ ਬਾਤ ਦੇ ਵਿਕਾਰ ਸਭ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੩੧੭॥੩੧੮॥

ਉੱਲ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਸੁੰਠ ਮਰਚ ਟੰਕ ਆਠ ਦੁਇ ਅਧ ਪਲ ਧਨੀਆਂ ਪਾਇ।
ਸਠੀ ਚਾਵਲ ਪਲ ਗਹੋ ਖਾਰਕ ਪਲ ਇਕ ਲਜਾਇ॥ ੩੧੯॥
ਸੂਖਮ ਚੂਰਨ ਅਰਕ ਦਿਨ ਮੰਤਰ ਇਕ ਸੌ ਆਠ।
ਬੇਹੇ ਜਲ ਸੋ ਖਾਈਏ ਉੱਲਵੇਗ ਸਬ ਨਾਠ॥ ੩੨੦॥

੧੬੬੯–ਸੁੰਢ, ਮ੍ਰਿਚ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ੧੬-੧੬ ਮਾਸੇ, ਧਨੀਆਂ ੨ ਤੋਲੇ ਸੱਠੀ ਦੇ ਚਾਵਲ ੪ ਤੋਲੇ, ਸੁਲੇਮਾਨੀ ਖਜੂਰ ੪ ਤੋਲੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬ੍ਰੀਕ ਚੂਰਣ ਕਰ ਲਵੇ, ਅਰ ਐਤਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ੧੦੮ ਬਾਰ ਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਮੰਤ੍ਰ ਕੇ ਫਿਰ ਬੇਹੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਉੱਲ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੩੧੯॥੩੨੦॥

ਯਥਾ ਮੰਤ੍ਰ

ਸੂਰਜ ਨਾਥੇ ਨਤੰ ਪ੍ਰੋਕਤੰ ਯੰ ਪ੍ਰੋਕਤੰ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰਿਣਾ।
ਤਦੋਕਤੰ ਨਾਰਸਿੰਹੇਨ ਤੇਨ ਚਕ੍ਰੇ ਹਿਵਾਯੁਨਾ॥ ੩੨੧॥

ਸਰਬ ਸੀਸ ਰੋਗ ਉਪਾਇ
ਲਵੰਗਾਦਿ ਨਸਵਾਰ (ਵੰਗਸੇਨਾਤ(–ਚੌਪਈ

ਏਕ ਲਵੰਗ ਨਿਸ ਤੁਖ ਯਵ ਦੋਇ। ਸਰਖਤ ਦਾਨੇ ਤੀਸ ਸੁ ਹੋਇ।
ਚਾਰ ਧਾਨ ਹਿੰਗਚਨਕ ਪ੍ਰਮਾਨ। ਪੀਪਰ ਮਰਚਾਂ ਦੋ ਦੋ ਜਾਨ॥ ੩੨੨॥

ਸੇਂਧਵ ਸਮ ਜਲ ਨਾਸ ਦਿਵਾਇ। ਸਿਰਕੀ ਪੀੜਾ ਸਾਰੀ ਜਾਇ।
ਕਰਨ ਸੂਲ ਬੋਲੋ ਅਪਤੰਤ੍ਰ। ਅਰਧ ਸੀਸ ਕਾ ਜਾਨੋ ਮੰਤ੍ਰ॥ ੩੨੩ ॥
ਮਨੁਯਾਸਤੰਬ ਸਤੰਬ ਹਨ ਜਾਨ। ਲਿਸ਼ ਅੰਧਾ ਪਟਲਾਰਬੁਦ ਠਾਨ ॥
ਤਿਮਰ ਰੋਗ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰਾਇ। ਗੋਪੀ ਰਾਖਜੇ ਵੈਦ ਜੁ ਰਾਇ ॥ ੩੨੪ ॥
ਨਾਵਨ ਤੇ ਦ੍ਰਿਗ ਸਿਰਕੇ ਰੋਗ। ਜਾਵਤ ਜਾਨੋ ਉਤਮ ਯੋਗ।
ਆਦਿ ਲਵੰਗਕ ਨਾਵਨ ਏਹ। ਅਵਰ ਔਖਧੀ ਨਾਹੀ ਕੇਹ ॥ ੩੨੫ ॥

੧੯੭੦–ਲੌਂਗ ੧, ਛਿੱਲ ਉਤਾਰੇ ਜੌਂ ੨, ਸਰੋਂ ਦੇ ਦਾਣੇ ੩, ਧਾਨਾਂ ਦੇ ਦਾਣੇ ੪, ਹਿੰਙੁ ਛੋਲੇ ਦੇ ਸਮਾਨ, ਮਘਾ ੨, ਮਿਰਚਾਂ ੨ ਅਰ ਸਾਧਾ ਨਮਕ ਸਭ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਲੈ ਕੇ ਘਟ ਪੀਸ ਜਲ ਨਾਲ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸਿਰ ਦੀ ਸਭਤਰਾਂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਜਾਵੇ। ਕੰਨ ਦਾ ਸੂਲ, ਬੋਲਾਪਨ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਨਿਸਚੇ ਇਕ ਤੰਤ੍ਰ (ਟੂਣਾ) ਹੈ। ਇਸਤਰਾਂ ਅੱਧੇ ਸਿਰਦੀ ਪੀੜ ਦਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਛੂਮੰਤ੍ਰ ਹੈ। ਹੋਰ ਮੁਨਜਾਸਤੰਭ (ਧੌਣ ਆਕੜ ਜਾਣੀ), ਜਬਾੜਿਆਂ ਦਾ ਆਕੜ ਜਾਣਾ, ਅੰਧਰਾਤਾ, ਪਟਲ, ਅਰਬਦ ਤੇ ਤਿਮਰ ਰੋਗ, ਇਤਯਾਦਿ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ, ਨਸਵਾਰ ਦੇਣ ਤੇ ਹੀ ਨੇਤ੍ਰ ਅਰ ਸਿਰ ਦੇ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸਤ ਇਹ ਗੁਪਤ ਰਖਣੇ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ॥੩੨੨ਤੋਂ੩੨੫॥

ਕ੍ਰਿਮਿ ਸਿਰ ਪੀੜ ਉਪਾਇ (ਵੰਗਸੇਨਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਵੜਿੰਗ ਸਰਜਕਾ ਦੰਤੀ ਹਿੰਗੁ। ਗੋਮੂਤ੍ਰ ਤਾਂਮਹਿ ਲੈ ਅੰਗ।
ਸਰਸਵ ਤੇਲੈ ਪਕ੍ਵ ਕਰਾਇ। ਤਾਹਿ ਤੇਲਕੀ ਨਾਵਨ ਦਾਇ॥ ੩੨੬ ॥
ਕ੍ਰਿਮ ਕੀ ਪੀਰ ਸੀਸ ਦੂਖ ਜਾਇ। ਕ੍ਰਿਮ ਹਰਨਾ ਇਹ ਤੇਲ ਕਹਾਇ
ਬੰਗਸੇਨ ਸਾਚੀ ਬਿਧ ਕਹੀ। ਮੇਘ ਬਿਨੋਦੇ ਮੇਘੈ ਲਹੀ ॥ ੩੨੭॥

੧੯੭੧–ਬਾਇਵੜਿੰਗ, ਸੱਜੀ, ਦੰਤੀਤੇ ਹਿੰਗ, ਇਨਾਂ ਵਿਚ ਗਊਮੂਤ੍ਰ ਪਾਕੇ (ਘੋਟੇ), ਫਿਰ ਸਰਹੋਂ ਦੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਪਕਾਵੇ, ਫਿਰ ਛਾਣਕੇ ਤੇਲ ਕਰ ਰੱਖੇ, ਫਿਰ ਇਸ ਤੇਲ ਦੀ ਨਸਵਾਰ, ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਮਿ ਕਰਕ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸਿਰ ਦੀ ਪੀੜ ਦਾ ਦੁੱਖ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ਇਹ ਤੇਲ ਕ੍ਰਿਮਿ ਹਰਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਹ ਵੰਗਸੇਨ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ॥੩੨੬॥੩੨੭॥

ਚੰਦਨ ਕੁਸ਼ਟ ਹਰਦ ਲੈ ਦੋਇ। ਏਰੰਡ ਜੜ ਕਾਂਜੀ ਲਿਪ ਸੋਇ।
ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ ਸੀਸ ਕੀ ਪੀਰ। ਕਹਤ ਮੇਘ ਸੋ ਹੁਈ ਵਿਹੀਰ ॥ ੩੨੮ ॥

੧੪੭੨–ਚੰਦਨ,ਕੁੱਟ, ਹਲਧੀ ਦਾਰਹਲਧੀ ਤੇ ਅਰਿੰਡ ਦੀ ਜੜ, ਕਾਂਜੀ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ ਦੀ ਸਿਰ ਪੀੜ ਜਾਵੇ ॥੩੨੮॥

ਇੰਦ੍ਰ ਲੁਪਤ (ਬਾਲਚਰ) ਉਪਾਇ–ਚੌਪਈ

ਕਾਂਜੀ ਸੋ ਏਲੋਂਕੇ ਬੀਜ। ਲੇਪੇ ਸਕ੍ਰ ਲੁਪਤ ਜੁ ਖੀਸ।

ਦਦਰੂ ਕੰਡੂ ਰਕਤ ਬਿਚਾਰ। ਇਨਕੋ ਜਾਵਤ ਲਗਤ ਨ ਬਾਰ॥ ੩੨੯॥

੧੯੭੩–ਕਾਂਜੀ ਵਿੱਚ ਘੋਟਕੇ ਏਲੋਂ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਇੰਦ੍ਰ ਲਪਤ (ਬਾਲਚਰ) ਜਾਵੇ। ਹੋਰ ਦੱਦ੍ਰੀ, ਖੁਰਕ ਅਰ ਖੂਨ ਦਾ ਵਿਗਾੜ ਇਸਦੇ ਲੇਪ ਲੈਣ ਨਾਲ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੩੨੯॥

(ਵੰਗਸੇਨਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਬ੍ਰਹਤੀ ਜੜ ਭਲਾਤ ਤਿਲ ਵਾਰੁ ਪੀਸਕੈ ਲਾਇ।
ਵਾਲਚਰਾ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈ ਵੰਗਸੈਨ ਮਤਿ ਭਾਇ॥ ੩੩੦॥

੧੯੭੪–ਕੰਡਿਆਰੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਭਿਲਾਵੇ ਤੇ ਤਿਲ, ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ (ਸਿਰਪਰ ਯਾ ਜਿਥੇ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਵੇ) ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਲਚਰ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੩੩੦॥

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਗੋਕ ਮੂਤ ਸੋਂ ਜਪਾ ਫੂਲ ਪਿਸਵਾਇ।
ਵਾਰ ਚਰਨ ਪਰਿ ਲੇਪ ਕਰ ਯਵ ਜਿਮ ਕੇਸ ਉਗਾਇ॥ ੩੩੧॥

੧੯੭੫–ਮਘਾਂ ਗੋਕੇ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪੀਹਕੇ ਲਾਵੇ, ਯਾ:–

੧੯੭੬–†ਗੁਲਤਰਰਾ ਲੈ ਕੇ ਗਊਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ ਬਾਲਚਰ ਪਰ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਜੌਆਂ ਦੀ ਨਿਆਈ ਕੇਸ ਉਗ ਆਵਣ ॥੩੩੧॥

ਅਮਲਤਾਸ ਦਲ ਲਾਖ ਲੈ ਸਿਵਾ ਪਮਾਰ ਜੁ ਬੀਜ।
ਵਾਰ ਸੰਗ ਲੇਪਨ ਕਰੋ ਦਾਰੁਨ ਸਿਰ ਕਾ ਬੀਜ॥ ੩੩੨॥
ਕਾਂਕੋਲੀ ਜੜ ਹਰੜ ਤਿਲ ਤੇਲ ਪਕ੍ਵ ਕਰ ਲਾਇ।
ਦਾਰੁਨ ਹਰਿ ਚਿਰਕਾਰ ਕੋ ਫੋੜਾ ਫੁਨਸੀ ਜਾਇ॥ ੩੩੩॥
ਕੁੰਕਮ ਮਰਚਾਂ ਦੋਇ ਇਕ ਭਾਗ ਤੇਲ ਘਸਿ ਲੇਪ॥
ਸਿਰ ਕਾ ਦਾਰੁਨ ਜਾਤ ਹੈ ਗੰਜ ਰੋਗ ਸੰਖੇਪ॥ ੩੩੪॥
ਕਾਕ ਜੰਘ ਜੜ ਪਤ੍ਰ ਰਸ ਸਿਰ ਕੋ ਲੇਪ ਲਗਾਇ।
ਦਾਰੁਨ ਮਿਟ ਹੈ ਸੀਸ ਕਾ ਰਕਤ ਵਾਤ ਜੋ ਥਾਇ॥ ੩੩੫॥

੧੯੭੭–ਅਮਲਤਾਸ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਲਾਖ, ਹਰੜ ਤੇ ਏਲਾਂ ਦੇ ਬੀਜ, ਜਲ ਨਾਲ ਸਿਰ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਾਲ ਨਾਂ ਉੱਗੇ ਹੋਏ ਫਿਰ ਜੰਮ ਆਵਣ ॥੩੩੨॥

੧੯੭੮–‡ਕਾਂਕੋਲੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਤੇ ਹਰੜ, ਤਿਲਾਂ ਦੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਪਕਾਕੇ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਚਿਰਕਾਲਦਾ ਬੀ

---

†ਜਪਾਫੂਲ–ਇਸਨੂੰ ਗੁਲਤੁਰਰਾ, ਓਡ ਹੁਲ ਅਤੇ ਗੁੜਹਲ ਆਦਿ ਨਾਮਾਂ ਤੇ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਦੀ ਰੰਗਤ ਲਾਲ ਅਤੇ ਗੋਲ ਖ਼ੁਸ਼ਨੁਮਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਕਸਰ ਇਸਨੂੰ ਮਾਲੀ ਲੋਕ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਹੁਤਾ ਲਾਯਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

‡ਕਾਂਕੋਲੀ–ਅਸ਼ਟਵਰਗ ਵਿਚਲੀ ਦਵਾਈ ਹੈ, ਸੋ ਅਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਸਿਆਲੀਆਂ ਪਾਕੇ ਕੰਮ ਤੋਰ ਲਵੇ।

ਬਾਲਚਰ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਪਰ ਬਾਲ ਪੈਦੇ ਹੋਇ ਆਵਣ, ਹੋਰ ਫੋੜੇ ਫੁੰਸੀ ਕਰ ਗਏ ਰੋਮ ਹੀ ਉਗਦੇ ਹਨ ॥੩੩੩॥

੧੯੭੯–ਕੇਸਰ ਤੇ ਮ੍ਰਿਚਾਂ ਦੋ ਭਾਗ, ਇਕ ਭਾਗ ਤੇਲ ਵਿਚ ਘਸਾਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਿਰ ਦੀ ਟਟਰੀ ਅਰਥਾਤ ਬਾਲਚਰ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ਅਰ ਗੰਜ ਬੀ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇ ॥੩੩੪॥

੧੯੮੦–ਕਾਕਜੰਘੀ ਦੀ ਜੜ ਇਸੇ ਦੇ ਪਤਿਆਂ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਸਿਰ ਦੀ ਟਟਰੀ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਹੋਰ ਰਕਤ ਬਾਤ ਬੀ ਜਾਵੇ ॥੩੩੫॥

ਬ੍ਰਹਤੀ ਫਲ ਗੁੰਜ ਮੂਲ ਫਲ ਲੇਪੋ ਜਲਕੈ ਸੰਗ।
ਇੰਦ੍ਰਲੁਪਿਤ ਦੂਰੇ ਟਰਤ ਸੀਸ ਵੇਦਨਾ ਭੰਗ ॥ ੩੩੬ ॥
ਗੋਖਰ ਤਿਲ ਕੇ ਫੂਲ ਲੈ ਸਰਸੋਂ ਪੀਸ ਲਗਾਇ।
ਜਮੇ ਕੇਸ ਦਾੜ੍ਹੀ ਸਿਰਹਿ ਇੰਦ੍ਰ ਲੁਪਿਤ ਮਿਟ ਜਾਇ ॥ ੩੩੭ ॥

੧੯੮੧–ਕੰਡਿਆਰੀ ਦੇ ਫਲ, ਰਤਕਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਤੇ ਰਤਕਾਂ ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਟੱਟਰੀ ਅਰ ਸਿਰ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੩੩੬॥

੧੯੮੨–ਭੱਖੜਾ, ਤਿਲਾਂ ਦੇ ਫੁਲ ਤੇ ਸਰ੍ਹੋਂ ਪੀਹਕੇ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਜਿਸ ਰੋਮ ਨਾਂ ਹੋਣ, ਉਸ ਜਗਾ (ਦਾੜ੍ਹੀ ਸਿਰ ਪਰ) ਪੈਦਾ ਕਰੇ ॥੩੩੭॥

(ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)

ਰਸਾਂਜਨ ਗਜ ਰਦਨ ਕੀ ਭਸਮ ਲੇਪ ਕਰ ਸੀਸ।
ਘਨੇ ਵਾਰ ਤਹਿ ਊਗਵੈਂ ਸਾਰੰਗਧਰਿ ਭਨ ਈਸ ॥ ੩੩੮ ॥

੧੯੮੩–ਰਸੌਂਤ, ਹਾਥੀ ਦੇ ਦੰਦ ਦੀ ਸੁਆਹ, ਇਹ ਸਿਰ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕੇਸ ਜਮਾਵੇ। ਇਹ ਸਾਰੰਗਧਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ॥੩੩੮॥

ਗੰਜ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਲੋਹ ਭਾਂਡ ਮਹਿ ਪਾਇ ਕਰ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਭਸਮ ਕਰਾਇ।
ਕਟੁਕ ਤੇਲ ਸੌਂ ਸਿਰ ਮਲੇ ਖਲਤ ਰੋਗ ਨ ਰਹਾਇ ॥ ੩੩੯ ॥

੧੯੮੪–ਲੋਹੇ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਸਾੜੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਕੌੜੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਸਿਰ ਤੇ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਗੰਜ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੩੩੯॥

ਗੁੰਜ ਜਾਰਕੈ ਧੂਰਿਕੈ ਕਟੁਕ ਤੇਲ ਸਿਰ ਲਾਇ।
ਗੰਜ ਰੋਗ ਸਬ ਜਾਤ ਹੈ ਗੰਬਹਿ ਦਈ ਬਤਾਇ ॥ ੩੪੦ ॥
ਕੌਡੀ ਭਸਮੰ ਕੰਪਲ ਹੀ ਤੇਲ ਕਟੁਕ ਸੰਧੂਰ।
ਗੰਜ ਰੋਗ ਨੀਕੇ ਪਿਟਕ ਦਦ੍ਰੂ ਲੂਤ ਧਭ ਚੂਰ ॥ ੩੪੧ ॥

੧੬੮੫-ਰੱਤਕਾਂ ਦੀ ਸੁਆਹ ਸਿਰ ਤੇ ਧੂੜਕੇ ਉਪਰ ਕੌੜਾਤੇਲ ਲਾਵੇਂ, ਤਾਂ ਬੀ ਗੰਜ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੩੪੦॥

੧੬੮੬-ਕੌਡੀ ਸਾੜੀ ਹੋਈ, ਕਬੀਲਾ, ਕੌੜਾ ਤੇਲ ਤੇ ਸੰਧੂਰ ਲੈ ਕੇ ਮੇਲਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਗੰਜ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਕਰੇ, ਫਿੰਨਸੀ, ਦਦ੍ਰੀ ਅਰ ਲੂਤ ਮਿਟਾਵੇ ॥੩੪੧॥

ਚੌਪਈ

ਖਰੜਵਾਲ ਕਾ ਭਸਮ ਕਰਾਇ। ਮਾਹਖੀ ਗੋਬਰ ਰਸ ਨਿਕਲਾਇ।
ਯਾ ਰਸ ਲਾਈ ਰਾਖ ਲਗਾਇ। ਗੰਜ ਰੋਗ ਫੋੜਾ ਸਭ ਜਾਇ ॥ ੩੪੨ ॥

੧੬੮੭—ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਤੱਪੜ ਦੀ ਸੁਆਹ ਕਰਕੇ ਅਰ ਮਹੀਂ ਦੇ ਗੋਹੇ ਦਾ ਰਸ ਕੱਢਕੇ ਪਹਿਲੇ ਲਾਵੇ, ਪਿਛੋਂ ਸੁਆਹ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਗੰਜ ਅਰ ਫੋੜਾ ਸਭ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ। ੩੪੨॥

ਸੈਂਧਵ ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਆਨ। ਸਰਪ ਕੰਚੁਲੀ ਕੰਪਲ ਠਾਨ।
ਕਥ ਮੁਰਦਾਸੰਗ ਕਉੜੇ ਤੇਲ। ਲੇਪੇ ਸੀਸਰਗੰਜ ਸੋ ਠੇਲ॥ ੩੪੩ ॥

ਦੋਹਰਾ—

ਗੋਮੂਤ੍ਰ ਨਿਤ ਧੋਈਏ ਗੰਜ ਸੀਸ ਕਾ ਜਾਇ।
ਅਸ੍ਵ ਮੂਤ੍ਰ ਵਾ ਸਿਰ ਮਲੇ ਗੰਜ ਰੋਗ ਟਰ ਜਾਇ ॥੩੪੪॥

੧੬੮੮—ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਨੀਲਾਥੋਥਾ, ਸੱਪ ਦੀ ਕੁੰਜ, ਕਬੀਲਾ, ਕੱਥ, ਤੇ ਮੁਰਦਾਸੰਗ, ਕੌੜੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਸਿਰ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਗੰਜ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੩੪੩॥

੧੬੮੯—ਗੋਕੇ ਪੇਸ਼ਾਬ ਨਾਲ ਨਿੱਤ ਧੋਵੇ, ਯਾ:—

੧੬੯੦—ਘੋੜੇ ਦੇ ਮੂਤਰ ਨਾਲ ਧੋਵੇ ਤਾਂ ਗੰਜ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੩੪੪॥

ਸਿਰ ਵਾਲਾਂ ਮੇ ਨਿਕੀ ਬਰੂਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂਕਾ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਮਹਿਦੀ ਕੀਕਰਲੁੰਗ ਕਥ ਮੁਰਦਾ ਸੰਗ ਨਸਪਾਲ।
ਭਠਿਆਲੇ ਕਾ ਧੂਮ ਲੈ ਕਾਬੀਲਾ ਅਤਿ ਲਾਲ ॥੩੪੫॥
ਖਰੜ ਕੀਕਰੀ ਲੁੰਗਕੀ ਇਨਕੀ ਭਸਮ ਕਰਾਇ।
ਕਟੁਕ ਤੇਲ ਸੌਂ ਲਾਈਏ ਸਬਹਿ ਬਰੂਰੀ ਜਾਇ ॥੩੪੬॥
ਜੋ ਤੋ ਪਾਕੀ ਮੁਹ ਕਰਤ ਤਾਕਾ ਏਹ ਉਪਾਇ।
ਸਾਜੀ ਨਿ ਨਿੰਬਪਾਤ ਪਿਸ ਲਾਵਤ ਚੰਗਾ ਥਾਇ ॥੩੪੭॥
ਗੰਜ ਰੋਗ ਦਾਰਣ ਮਿਟਤ ਦਦ੍ਰ ਲੂਤ ਮਿਟ ਲਾਇ।
ਫੋੜਾ ਚੰਬਲ ਜਾਤ ਹੈ ਜੋ ਟੁਕ ਸੇਂਧਾ ਪਾਇ ॥੩੪੮॥

੧੯੯੧—ਮਹਿੰਦੀ, ਕਿਕ੍ਰ ਦੇ ਲੁੰਡ, ਕੱਥ, ਮੁਰਦਾਸੰਗ, ਨਸਪਾਲ, ਭੱਠੀ ਦਾ ਧੂੰਆਂ, ਕੰਬੀਲਾ, ਤੱਪੜ ਤੇ ਕਿਕਰ ਦੇ ਲੁੰਡ ਲੈਕੇ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਸਾੜ ਲਵੇ, ਫਿਰ ਸਭ ਬਰੀਕ ਪੀਹਕੇ ਕੌੜੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਬਰੂਹੀ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ। ਜੇ ਪੱਕੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਕਰੇ ਫਿਰ ਪਿਛੋਂ ਸੱਜੀ, ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤੇ ਪੀਹਕੇ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਅਰਾਮ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਭੇੜਾ ਬੀ ਗੰਜ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਸੱਕਦਾ ਹੈ, ਟੱਟ੍ਰੀ, ਦੱਦਰ, ਲੂਤ, ਫੋੜਾ ਅਤੇ ਚੰਬਲ ਸਭ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ,ਪਰੰਤੂ ਜਰਾ ਕੁਛ ਸੇਂਧਾਲਿਮਕ ਇਸ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ ਕਰੇ॥੩੪੫ਤੋਂ੩੪੮॥

ਪੁਨਾ ਉੱਲ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਮੈਨ ਜੁ ਫਲ ਕਾ ਬੀਜ ਲੈ ਜਲ ਸੋ ਤਿਸ ਨਸਵਾਰ।
ਘਸੀ ਏਹ ਰਤੀ ਵਜਨ ਉੱਲ ਰੋਗ ਕੋ ਟਾਲ ॥੩੪੯॥

੧੯੯੨—ਰਾੜੇ ਦੇ ਫਲ ਦੇ ਬੀਜ ਦੀ ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਇਕ ਰੱਤੀ ਭਰ ਨਸਵਾਰ ਚਾੜੇ ਤਾਂ ਉੱਲ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ। ੩੪੯॥

ਉੱਲ ਕੋ ਕਾਗਜੀ—ਦੋਹਰਾ

ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਪੁਰ ਗਹੋ ਆਫੂ ਮਿਠਾ ਪੀਸ।
ਜਲ ਸੋ ਲਾਵੇ ਕਾਗਜੀ ਦਿਨ ਤ੍ਰਿਕ ਪੰਚ ਵਾ ਦੀਸ ॥੩੫੦॥
ਰੋਗ ਮਿਟਤ ਸਭ ਉੱਲਕੋ ਬਾਲਾਵਾਤ ਜੈਪਾਲ।
ਪਕੇ ਤੁ ਮਾਖਨ ਲਾਈਏ ਚੰਗਾਂ ਹੁਇ ਤਤਕਾਲ ॥੩੫੧॥

੧੯੯੩—ਨੀਲਾਥੋਥਾ, ਗੁੱਗਲ, ਅਫੀਮ ਅਤੇ ਮਿੱਠਾ ਤੇਲੀਆ, ਸਭੇ ਇਕ ਸਮਾਨ ਲਵੇ, ਅਰ ਜਲ ਨਾਲ ਰਜੜਕੇ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਉਪਰ ਕਾਗਜ਼ੀ ਲਾਵੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਤਰੇ ਯਾ ੧੦ ਦਿਨ ਲਗਾਵੇ, ਤਾਂ ਉੱਲ ਨਾਸ ਕਰੇ। †ਯਾ:-

੧੯੯੪—ਜਮਾਲਗੋਟੇ ਦੀ ਗਿਰੀ ਜਲ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ ਕਾਗਜ਼ੀ ਲਾਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਕਦੇ ਪੱਕ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੱਖਣ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰੇ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ॥੩੫੦॥੩੫੧॥

ਸਿਰ ਦੇ ਪੱਥ— ਸ਼ੰਕਰ ਛੰਦ

ਕਰ ਸ੍ਵੇਦ ਨਾਵਨ ਧੂਮ ਪਾਨੰ ਲੇਪ ਛਰਦ ਵਿਰੇਕ।
ਕਰਤ ਮੋਖਣ ਵਹਨਿ ਵਸਤਹਿ ਸੀਸ ਲੰਘਨ ਟੇਕ।
ਜੀਰਣ ਸਰਪਿ ਜੁ ਸਾਲ ਸਸ ਟਕ ਯੂਖ ਦੁਗਧ ਪਟੋਲ।
ਲੈ ਦਾਖ ਸਿਗ੍ਰੂ ਕਾਰਵੇਲੀ ਪਾਲਕੰ ਅਮੋਲ ॥੩੫੨॥

---

†ਪਰੰਤੂ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਗੱਦ ਕਰਨ ਕੋਮਲ ਸ਼ਥਾਨਾਂ ਪਰ ਅਜੇਹੇ ਲੇਪ, ਚਿਰਾਤਕ ਲੱਗੇ ਨਾ ਰੱਖ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬਹੁਤ ਗਾੜੇ ਲਾਵੇ, ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਾਲਿਕੇਰੀ ਮਾਤਲੁੰਗੰ ਤੇਲ ਤਕ੍ਰ ਅਨਾਰ।
ਆਮਰੇ ਭੰਗਰਾਜਿ ਕਾਂਜਿਕ ਹਰੜ ਕੁਸਟ ਕੁਮਾਰ।
ਉਸੀਰ ਚੰਦਨ ਮਤਸ ਏਲਾ ਪਥਜ ਸਿਰ ਰੁਜ ਏਹ।
ਕਹਤ ਮਘ ਬਿਚਾਰ ਦੀਜੈ ਪਥਜਾਪਥਜ ਤੇਹ॥੩੫੩॥

੧੯੯੫-ਪਸੀਨਾ ਦੇਵੇ, ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ, ਧੂੰਆਂ ਪਿਲਾਵੇ, ਲੇਪ ਲਗਾਵੇ, ਕੈ ਕਰਾਵੇ, ਦਸਤ ਦੇਵੇ, ਲਹੂ ਕਢਾਵੇ, ਸੇਕ ਕਰਾਨਾ, ਸਿਰੋਬਸਤੀ (ਜਿਸਨੂੰ ਤਿੱਬ ਵਾਲੇ ਤਨਕੀਆ ਸਿਰ ਆਖਦੇ ਹਨ) ਕਰਾਵੇ, ਬ੍ਰਤ; ਪੁਰਾਣਾ ਘ੍ਰਿਤ, ਸੱਠੀ ਦੇ ਚਾਵਲ, ਯੂਖ,ਦੁੱਧ, ਪਟੋਲ,ਦਾਖ, ਸੁਹਾਂਵਣਾ, ਕਰੇਲਾ, ਪਾਲਕ, ਨਲਿਏਰ, ਬਿਜੌਰਾ, ਤੇਲ, ਲੱਸੀ ਅਨਾਰ, ਆਵਲੇ, ਭੰਗਰਾ, ਕਾਂਜੀ, ਹਰੜ, ਕੁੱਠ; ਕੁਆਰ, ਖੱਸ, ਚੰਦਨ, ਮੱਠਾ ਤੇ ਇਲਾਚੀ, ਇਹ ਸਭ ਸਿਰ ਰੋਗ ਵਿਚ ਸੇਵਨੇ ਪੱਥ ਹਨ ॥੩੫੨॥੩੫੩॥

ਕੁਪੱਥ

ਖਜਤ੍ਰ ਤ੍ਰਿਟ ਜੰਭਾਈ ਮੂਤ੍ਰਵਾਤਾ ਨੀਂਦਾ ਵੇਗ ਵਿਧਾਰ।
ਸ੍ਰਮ ਜੁ ਮਾਰਗ ਅੰਨ ਵਿਰੁਧ ਸੀਤ ਸਲਲ ਵਿਕਾਰ।
ਦੰਤ ਧਾਵਨ ਦਿਵਾ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਮਜਨੰ ਜਲ ਸੀਤ।
ਕੁਪਥ ਭਾਖੇ ਸੀਸ ਰੋਗਹਿ ਮੇਘ ਭਨ ਸੁਨ ਮੀਤ॥੩੫੪॥

੧੯੯੬—ਛਿੱਕ, ਪਿਆਸ, ਉਬਾਸੀ, ਮੂਤ੍ਰ, ਅਧੋਵਾਯੂ ਤੇ ਨੀਂਦ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੇਗ ਰੋਕਣੇ। ਰਸਤੇ ਦਾ ਥਕੇਮਾਂ, ਵਿਰੁਧ ਭੋਜਨ, ਠੰਢੇ (ਨਦੀਆਂ) ਦੇ ਜਲ ਇਹ ਵਿਕਾਰ ਰੂਪ ਹਨ। ਹੋਰ ਦਾਤੁਣ, ਦਿਨ ਦਾ ਸੌਣਾ, ਠੰਢੇ ਜਲ ਵਿਚ ਸਨਾਨ ਕਰਨਾ। ਇਹ ਸਭ ਸਿਰ ਰੋਗ ਵਿਖੇ ਕੁਪੱਥ ਰੂਪ ਹਨ ॥੩੫੪॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ ਮੁਨਿ ਮੇਘਰਾਜ ਬਿਰਚਤੇ ਕਰਣਰੋਗ,
ਮੁਖਰੋਗ, ਨਾਸਾਂ ਰੋਗ, ਪ੍ਰਮੁਖ, ਨਾਮ ਦਸਮੋ ਧਜਾਇ ॥੧੦॥

ਦਸਮ ਧਜਾਂਯ ਸਮਾਪਤ ॥੧੦॥

ਗਯਾਰਵਾਂ ਧਯਾਯ

ਦੋਹਰਾ

ਨਮੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵ ਕੋ ਸਕਲ ਮਨੋਰਥ ਸਿੱਧ।
ਤਿਨਹਿ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਅਬ ਗਯਾਰਵੇਂ ਧਯਾਯ ਸੁ ਕਹੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ॥੧॥

ਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਮਨੋਰਥ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ, ਯਾਰਵਾਂ ਧਯਾਯ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ॥੧॥

ਪ੍ਰਿਥਮ ਪੁਰਖ ਕੋ ਚਾਹੀਯਤ ਲਿੰਗ ਤੇਜ ਵੰਧੇਜ।
ਤਾਂਹੀ ਕੋ ਅਬ ਯੋਗ ਸੁਨ ਯਾਤੇ ਤਿਯ ਕਰ ਹੇਜ ॥੨॥

ਪਹਿਲੇ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਲਿੰਗ ਦੀ ਤੇਜੀ ਅਤੇ ਬੰਧੇਜ। ਸੋ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੁਣ ਇਹੋ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸਤੇ †ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੇਜ ਕਰੇ ॥

ਸੋਮ ਰੋਗ ਲੱਛਣ-ਦੋਹਰਾ

ਬਾਰ ਬਾਰ ਜੋ ਮੂਤਰੈ ਸਰਦੀ ਮੇ ਬਹੁ ਬਾਰ।
ਜਲ ਪ੍ਰਮੇਹ ਸਮ ਜਾਨਿਓ ਏਕੈ ਵਿਧ ਉਪਚਾਰ ॥੩॥
ਬਹੁ ਮੂਤ੍ਰਤਾ ਸੋਮ ਰੁਜ ਮੂਤ੍ਰਾਤਿਸਾਰ ਵਖਾਨ।
ਸੋਮ ਰੋਗ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈ ਪੰਡਿਤ ਔਖਦ ਠਾਨ ॥੪॥

ਜੇੜ੍ਹਾ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਮੂਤਰੇ ਅਰ ਸਰਦੀ ਕਾਲ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਬੀ ਬਹੁਤਾ ਮੂਤਰੇ, ਇਹ ਜਲ ਪ੍ਰਮੇਹ ਸਮਾਨ ਜਾਣੋ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਯਤ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਹੀ ਹੈ ॥੩॥

ਬਹੁਤਾ ਮੂਤਰੇ ਇਸਨੂੰ ਸੋਮ ਰੋਗ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਯਾ ਮੂਤ੍ਰ ਦੇ ਅਤਿਸਾਰ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਇਸੇ ਨੂੰ ਸੋਮ ਰੋਗ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਪੰਡਿਤ ਜਨ ਇਸਦਾ ਯਤਨ ਦਸਦੇ ਹਨ :-॥੪॥

ਉਤਾਇ (ਵੰਗਸੇਨਾਤ)-ਦੋਹਰਾ

ਤਾਲਕੰਦ ਖਰਜੂਰ ਲੈ ਯਸਟੀ ਕੰਦਵਿਦਾਰ।
ਮਿਸਰੀ ਮਧ ਸੌਂ ਚਾਟੀਐ ਸੋਮ ਰੋਗ ਕੋ ਟਾਰ ॥੫॥

੧੯੯੭-ਤਾੜ ਦਾ ਫਲ, ਅਜੂਰ, ਮੁਲੱਠੀ, ਵਿਦਾਰੀ ਕੰਦ (ਸਿਆਲੀਆਂ) ਤੇ ਮਿਸਰੀ ਸਮਾਨ

---

†ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੇਜ, ਬਲ ਬੰਦੇਜ ਤੇ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਪੀਹਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਚੱਟੇ ਤਾਂ ਸੋਮ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੫॥

ਤਾਲਕੰਦ ਚੰਦਨ ਅਰੁਨ ਕਦਲੀ ਫੂਲ ਖਜੂਰ ।
ਪਯ ਸੋਂ ਪੀਵਤ ਪ੍ਰਾਤ ਹੀ ਸੋਮ ਰੋਗ ਹੁਇ ਦੂਰ ॥੬॥

੧੯੯੮—ਤਾੜ ਦਾ ਫਲ, ਲਾਲ ਚੰਦਨ, ਕੇਲੇ ਦੇ ਫੁਲ ਤੇ ਖਜੂਰ, ਸਮਾਨ ਭਾਗ ਲੈਕੇ ਪੀਹੇ, ਅਰ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਤਾ ਕਾਲ ਫੱਕੇ ਤਾਂ ਸੋਮ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੬॥

ਮਾਖ ਚੂਨ ਮਧੁ ਸਰਕਰਾ ਕੰਦ ਵਿਦਾਰੀ ਯਸਟਿ ।
ਪਯ ਸੋਂ ਪ੍ਰਾਤਹਿ ਖਾਈਏ ਸੋਮ ਰੋਗ ਹੁਇ ਨਸ਼ਟਿ ॥੭॥

੧੯੯੯—ਮਹਾਂ ਦੀ ਦਾਲ ਦਾ ਆਟਾ, ਸ਼ਹਿਤ, ਖੰਡ ਵਿਦਾਰੀਕੰਦ ਤੇ ਮੁਲੱਠੀ ਪੀਹਕੇ ਚੂਰਣ ਕਰੇ ਅਰ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਫੱਕੇ ਤਾਂ ਸੋਮ ਰੋਗ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੭॥

ਚੌਪਈ

ਆਫੂ ਮਾਸਾ ਏਕ ਮੰਗਾਇ । ਵਡੇ ਜਾਇਫਲ ਵੀਚ ਧਰਾਇ ।
ਸੋ ਜਾਫਲ ਦਾਰਮ ਫਲ ਪਾਇ । ਮਾਟੀ ਕਪੜਾ ਸੀਤ ਲਗਾਇ ॥੮॥
ਤਾਕੋ ਗੋਸੇ ਮਾਹਿ ਪਕਾਇ । ਭਸਮ ਨ ਹੋਵਤ ਸੁਧ ਕਢਾਇ ।
ਮਾਟੀ ਝਾੜ ਸਭੋ ਪਿਸਵਾਇ । ਰਤੀ ਏਕ ਸਹਿਤ ਸੋ ਖਾਇ ॥੯॥
ਸੋਮ ਰੋਗ ਜਲ ਮੇਹ ਵਿਨਾਸ । ਕਰਤ ਬੰਧੇਜ ਔਖਦੀ ਖਾਸ ।
ਯਤਨ ਸੰਗ ਔਖਦ ਏ ਕਰੇ । ਬਹੁ ਮੂਤ੍ਰਤਿ ਕਾ ਨਾਸ ਸੁ ਧਰੇ ॥੧੦॥

੨੦੦੦—ਅਫੀਮ ਇੱਕ ਮਾਸਾ ਲਵੇ । ਵਡੇ ਜਾਇਫਲ ਦੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦੇਵੇ ਉਸੇ ਜਾਇਫਲ ਨੂੰ ਇਕ ਅਨਾਰ ਵਿਚ ਪਾਵੇ । ਉਸ ਅਨਾਰ ਨੂੰ ਕਪੜੇ ਵਿਚ ਸੀਕੇ ਫਿਰ ਮਿਟੀ ਲਾਕੇ ਲਿਪੇ । ਇਸਨੂੰ ਗੋਹਿਆਂ ਵਿਚ ਪਕਾਵੇ । ਸੜਨ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਸੁਧ ਹੋਏ ਨੂੰ ਕੱਢ ਲਵੇ । ਉਪਰਲੀ ਮਿਟੀ ਝਾੜਕੇ ਹੋਰ ਸਭੋ ਪੀਹ ਰਖੇ । ਇਸ ਵਿਚੋਂ ੧ ਰੱਤੀ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਖਾਯਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸੋਮ ਰੋਗ, ਤੇ ਜਲ ਪ੍ਰਮੇਹ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ । ਇਹ ਦਵਾਈ ਅਛਾ ਬੰਧੇਜ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਇਹ ਦਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤੇ ਮੂਤ੍ਰ ਔਣ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦੇਵੇ ॥੮ਤੋ ੧੦॥

ਬਿੰਦੁ ਕੁਸ਼ਾਦ ਨਿਦਾਨ--ਦੋਹਰਾ

ਬਸਨ ਸਹਿਤ ਭੋਗੇ ਤ੍ਰਿਯਾ ਵਾ ਰਤਿ ਹੋਵਤ ਭੰਗ ।
ਅਰ ਸੁਜਾਕ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈ ਬਿੰਦ ਕੁਸ਼ਾਦ ਸੁਰੰਗ ॥੧੧॥

ਕਪੜਿਆਂ ਵਾਲੀ (ਰਿਤੁਵੰਤੀ) ਇਸਤ੍ਰੀਨਾਲ ਭੋਗ ਕਰੇ, ਅਥਵਾ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਰਤੀ ਅਰਥਾਤ

†ਕ੍ਰੀੜਾ ਰੁਕ ਜਾਵੇ। ਯਾ ਸੁਜ਼ਾਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਬਿੰਦ ਕੁਸ਼ਾਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੧੧॥

ਲੱਛਣ--ਦੋਹਰਾ

ਲਿੰਗ ਛਿਦ੍ਰ ਹੋਇ ਮੋਕਲਾ ਵੀਰਯ ਖਲਤ ਸਤਾਵਿ।
ਅਥਵਾ ਸ੍ਰਵਤਾ ਹੀ ਰਹਿਤ ਹਿਰਸ ਮੋਹ ਭਨਿ ਭਾਵ॥੧੨॥

ਲਿੰਗ ਦਾ ਛੇਕ ਮੋਕਲਾ (ਖੁਲ੍ਹਾ) ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬੀਰਜ ਛੇਤੀ ਨਿਕਲ ਜੀਦਾ ਹੈ। ਅਥਵਾ ਸ੍ਰਵਤਾ-(ਵਗਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ‡ਹਿਰਸ ਪ੍ਰਮੋਹ ਆਖਦੇ ਹਨ ॥੧੨॥

ਬਿੰਦ ਕੁਸ਼ਾਦ ਉਪਾਇ--ਦੋਹਰਾ

ਕਲੀ ਸਿਰਸਾਹੀ ਪਾਂਚ ਲੈ ਕੁਠਾਲੀ ਪਾਇ ਪਘਾਰੁ।
ਕੜਛੀ ਸੋਂ ਹਿਲਵਤ ਰਹੈ ਏ ਔਖਦ ਲੈ ਡਾਰੁ॥੧੩॥
ਚਾਰੁ ਚਾਰੁ ਪੈਸੇ ਗਹੋ ਪੁਛ ਨਿਸਾ ਅਜਵਾਨ।
ਪਿਪਲ ਤੁਚ ਫਿਰ ਪਾਈਏ ਫੇਰ ਆਵਰੇ ਠਾਨ॥੧੪॥
ਚਾਰੋ ਪੀਸੀ ਛਿਨ ਛਿਨਹਿ ਪਾਵਤ ਅਰੁ ਰਗੜਾਇ।
ਮਰਤ ਕਲੀ ਸੋ ਛਾਨੀਐ ਆਛਾ ਵਸਨ ਮਗਾਇ॥੧੫॥
ਪਾਇ ਖਰਲ ਟੀਕੀ ਕਰੋ ਰੋਂਵਧਿ ਸੰਗਿ ਪਿਸਾਇ।
ਤਾਕੋ ਗਜਪੁਟ ਦੀਜੀਏ ਖਾਨ ਯੋਗ ਤੌ ਥਾਇ॥੧੬॥
ਕਨਕ ਤਨਾ ਜੁ ਨਿਸਾਸਤਾ ਮਿਰਚ ਗਲੋਇ ਸਤ ਲਜ਼ਾਇ।
ਏਲਾ ਆਨੋ ਵ੍ਰਿਧ ਹੀ ਪੈਸਾ ਪੈਸਾਂ ਭਾਇ॥੧੭॥
ਪੈਸਾ ਭਰ ਬੰਗ ਪਾਈਏ ਸਭੀ ਪੀਸ ਪਯ ਸੰਗ।
ਖਾਵਤ ਮਾਸਾ ਏਕ ਨਿਤ ਬਿੰਦ ਕੁਸਾਦ ਸੁ ਭੰਗ॥੧੮॥
ਸੋਮ ਰੋਗ ਅਰ ਮੋਹ ਸਬ ਜਾਤੇ ਲਗੈ ਨ ਵਾਰ।
ਲਿੰਗ ਤੇਜ ਦੂਨਾ ਹੁਵੈ ਜਯੋਂ ਅਯ ਕੌ ਹਥਿਆਰ॥੧੯॥

੨੦੦੧--ਕਲੀ ੧੧। ਤੋਲੇ ਲਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਕੁਠਾਲੀ ਭਾਵ ਕੜਾਹੀ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਹੇਠ ਅਗ ਜਗਾਕੇ ਪਿਘਲਾਵੇ। ਫਿਰ ਉਸ ਕਲੀ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੀ ਕੜਛੀ ਨਾਲ ਹਿਲਾਈ ਜਾਵੇ,ਅਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ

†ਦੂਸਰਾ ਆਦਮੀ ਅਚਾਣਕ ਆ ਜਾਣ ਤੇ ਡਰਕੇ ਛਡ ਤੁਰੇ।

‡ਹਿਰਸ ਪ੍ਰਮੋਹ ਦਾ ਅਸਲ ਭਾਵ ਏਹ ਹੈ, ਕਿ ਸੋਹਣੀ ਸੂਰਤ ਦੇਖ ਦੇਖਦੇ ਖ਼ੁਦਬਖ਼ੁਦ ਵੀਰਜ ਸ੍ਰਵਦਾ ਰਹੇ। ਅਰਥਾਤ ਦ੍ਰਸ਼ਨ ਮਾਤ੍ਰ ਤੇ ਹੀ ਬਹਿ ਤੁਰੇ।

ਉਪਰ ਬਰੂਰਦਾ ਰਹੇ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਚੀਜਾਂ ੪-੪ ਪੈਸੇ ਭਰ ਹੋਣ, ਸੋ ਪੁਖਨਿਸਾ ਅਰਥਾਤ ਕੱਚੀ ਹਲਦੀ ਅਜਵੈਣ ਦੇਸੀ, ਪਿੱਪਲ ਦੀ ਛਿੱਲ ਅਰ ਆਵਲੇ,ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੀਹਕੇ ਛਿਨ ਛਿਨ ਵਿੱਚ ਉਪਰ ਭੁਰਕੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਰਗੜੇ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਜਦ ਕਲੀ ਮਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਰੀਕ ਕਪੜਾ ਲੈਕੇ ਛਾਣ ਲਵੇ। ਫਿਰ ਖਰਲ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਦਹੀਂ ਗੋਕੇ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਟਿੱਕੀ ਬਣਾਇ, ਗਜਪੁਠ ਦੇਕੇ ਫੂਕ ਰੱਖੇ, ਇਹ ਫਿਰ ਖਾਣ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਸਤਾ, ਮਿਰਚ, ਗਲੋ ਦਾ ਸਤ ਤੇ ਇਲਾਚੀ ਵੱਡੀ ਇਹ ਸਭ ਪੈਸਾ ਪੈਸਾ ਭਰ ਲਵੇ, ੧ ਪੈਸਾ ਭਰ ਉਪਰਲੀ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਵੰਗ (ਕਲੀ) ਪਾਕੇ ਪੀਹਕੇ ਗੋਕੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ੧ ਮਾਂਸਾ ਖਾਯਾ ਕਰੇ, ਬੇਨਾਗਾ ੧ ਸਾਤਾ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿੰਦੁਕੁਸ਼ਾਦ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ। ਸੋਮ ਰੋਗ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਹ ਛੇਤੀ ਹਟੇ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਦਾ ਤੇਜ ਇਤਨਾ ਦੂਣਾ ਵਧੇ ਮਾਨੋ ਕੋਈ ਲੋਹੇ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਹੈ ॥੧੩ ਤੋਂ ੧੯॥

ਦੋਹਰਾ—

ਈਸਬੰਦ ਮੂਲੀ ਤੁਖਮ ਕੁਚਲੇ ਅਕਰਾਕਰਾਇ।
ਮਾਲਕੰਗਨੀ ਬਾਵਚੀ ਕੁਠ ਭਲੀ ਲੈ ਆਇ ॥੨੦॥

ਨਵ ਨਵ ਟੰਕ ਜੁ ਪ੍ਰਿਥਕ ਲੈ ਮਿੱਠਾ ਪੈਸਾ ਏਕ।
ਅਧ ਪਲ ਪਾਵੇ ਜਾਇਫਲ ਦਰੜੀ ਸੀਸੀ ਏਕ ॥੨੧॥

ਮੁਖ ਮਹਿ ਖਸ ਦੇ ਕਾਢੀਐ ਹੇਠ ਕਟੋਰੀ ਰਾਖ।
ਯੰਤ੍ਰ ਪਤਾਲ ਕਰੀ ਕਢੋ ਤੇਲ ਤਨੀ ਵਿਧ ਭਾਖ ॥੨੨॥

ਆਫੂ ਚਾਰ ਜੁ ਗੁੰਜ ਭਰ ਪਾਰਦ ਗੁੰਜਾ ਦੋਇ।
ਤੇਲ ਮਾਹਿ ਸੋ ਪੀਸੀਏ ਸੀਸੀ ਪਾਵੇ ਸੋਇ ॥੨੩॥

ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਯਾ ਚਤ੍ਰ ਦਸ ਲੇਪ ਲਿੰਗ ਕੋ ਕੀਜ।
ਉਪਰ ਬਾਂਧੇ ਪਾਨ ਦਲ ਬਿੰਦੁਕਸ਼ਾਦ ਸੁਖੀਜ ॥੨੪॥

ਹਥਰਸ ਸੋਮ ਜੁ ਰੋਗ ਹੀ ਜਾਵਤ ਛਿਨ ਮਹਿ ਏਹ।
ਲਿੰਗ ਤੇਜ ਹੋਇ ਸੌ ਗੁਨੋ ਤਿਯ ਕੋ ਬਹੁ ਸੁਖ ਦੇਇ ॥੨੫॥

੨੦੦੨-ਹਰਨਲ, ਮੂਲੀ ਦੇ ਬੀਜ, ਕੁਚਲੇ, ਅਕਰਕਰਾ, ਮਾਲਕੰਙਣੀ ਬਾਵਚੀ ਤੇ ਕੁੱਠ ਕੌੜੀ, ਇਹ ਸਭ ਨੌ ਨੌ ਟੰਕ, ਮਿੱਠਾ ਤੇਲੀਆ ੧ ਪੈਸਾ ਭਰ, ਦੋ ਤੋਲੇ ਜਾਇਫਲ, ਪਾਕੇ ਦਰੜਾ ਜੇਹਾ ਸਭ ਦਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ੀਸੀ ਵਿਚ ਪਾਕੇ, ਸ਼ੀਸੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ †ਖੱਸ ਦੇ ਕੇ ਹੇਠ ਕਟੋਰੀ ਰੱਖਕੇ ਪਤਾਲ ਯੰਤ੍ਰ ਦ੍ਵਾਰਾ ਤੇਲ ਕੱਢ ਲਵੇ ਫਿਰ ਉਸ ਤੇਲ ਵਿਚ ਅਫੀਮ ੪ ਰੱਤੀ ਭਰ ਤੇ ਪਾਰਾ ੨ ਰੱਤੀਆਂ ਪਾਕੇ ਪੀਹੇ, ਫਿਰ ਇਸ ਤੇਲ

---

†ਖੱਸ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਚੀਜਾਂ ਹੇਠ ਨਾਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ,ਸੋ ਕਦੇ ਖੱਸ ਸੱੜਕੇ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸਤੇ ਲੋਂਹੇ ਦੀ ਤਾਰ ਗੁਛਾ ਕਰਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਤੇਲ ਕੱਢੇ।

ਨੂੰ ਸ਼ੀਸ਼ੀ ਪਾਕੇ ਰੱਖੇ, ਇਸਨੂੰ ੭ ਦਿਨ ਯਾ ੧੪ ਦਿਨ ਲਿੰਗ †ਪਰ ਮਲੇ ਅਰ ਪਾਨਪੱਤ੍ਰ ਉੱਪਰ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਆ ਕਰੇ ਤਾਂ ਵਿੰਦ‡ਕੁਸ਼ਾਦ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ। ਹਥਰਸ ਦਾ ਵਿਗਾੜ ਤੇ ਸੋਮ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ। ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਸੌ ਗੁਣਾ ਲਿੰਗ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਅਜੇਹਾ ਲਿੰਗ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੁਖ ਦੇਣਹਾਰਾ ਹੈ ॥੨੦ ਤੋਂ ੨੫॥

ਬਾਂਸੇ ਰਸੁ ਸੋਂ ਮਾਰਿਕੈ ਵੱਡੀ ਲਾਇਚੀ ਸੰਗ।
ਜਿਸਤ ਗੁੰਜ ਭਰ ਨਿਤ ਖਵੇ ਬਿੰਦਕ ਸਾਦਹਿ ਭੰਗ ॥੨੬॥

੨੦੦੩—ਬਾਂਸੇ ਦੇ ੦ਰਸ ਨਾਲ ਜਿਸਤ ਮਾਰਕੇ ਵੱਡੀ ਇਲਾਚੀ ਨਾਲ ੧ ਰੱਤੀ ਨਿੱਤ ਆਵੇ ਤਾਂ ਬਿੰਦਕੁਸ਼ਾਦ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ। ਲਿੰਗ ਦੀ ਸੌ ਗੁਣੀ ਤੇਜੀ ਹੋਵੇ ॥੨੬॥

ਦੋਹਰਾ

ਪਲ ਮਿਸਰੀ ਲੈ ਕਾਲਪੀ ਇਕ ਪਲ ਸਿਰਸ ਜੁ ਬੀਜ।
ਪੀਸ ਕਰਖ ਜਲ ਸੋ ਅਚੋ ਬਿੰਦ ਕੁਸ਼ਾਦਹਿ ਖੀਜ ॥੨੭॥

੨੦੦੪—ਕਾਲਫੀ ਮਿਸ਼ਰੀ ੪ ਤੋਲੇ, ਸਰੀਂਹ ਦੇ ਬੀਜ ੪ ਤੋਲੇ ਪੀਹਕੇ ੧ ਤੋਲਾ ਨਿੱਤ ਜਲ ਨਾਲ ਖਾਵੇ। ਤਾਂ ਵਿੰਦਕੁਸ਼ਾਦ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ॥੨੭॥

ਚੌਪਈ

ਸੰਗਦਰਾਜ ਸਿਰਸਾਹੀ ਤੀਨ। ਪੈਸੇ ਆਠ ਲਵੰਗਹਿ ਲੀਨ।
ਤਾਸਮ ਅਛੀ ਆਫੂ ਮੇਲ। ਭਸਮ ਕਰੋ ਕੁਠਾਲੀ ਠੇਲ ॥੨੮॥
ਲੋਹ ਦੰਡ ਸੋ ਗਾਹਾ ਕਰੇ। ਹੇਠ ਕੜਾਹੀ ਅਗਨਿ ਜੁ ਬਰੇ।
ਰਗੜਤ ਭਸਮ ਹੋਤ ਜਬ ਜਾਇ। ਤਬ ਸੋ ਸੀਤਲ ਕਰੀ ਰਖਾਇ॥੨੯॥
ਪਾਨ ਪਾਤ ਗੁੰਜਾ ਇਕ ਖਾਇ। ਬਿੰਦਕੁਸ਼ਾਦ ਸੁ ਦੂਰ ਪਰਾਇ।
ਬਢਤ ਤੇਜ ਬੰਧੇਜ ਸੁ ਕਰੈ॥ ਦਿਨ ਇਕ ਬੀਸੇ ਖਾਵਨ ਧਰੈ॥੩੦॥

੨੦੦੫—ਸੰਗਦਰਾਜ ੩ ਸਿਰਸਾਹੀਆਂ, ਲੌਂਗ ੮ ਪੈਸੇ ਭਰ, ਪੱਕੀ ਅਫੀਮ ੮ ਪੈਸੇ ਭਰ, ਕੜਾਹੀ ਵਿਚ ਪਾਕ ਫੂਕੇ, ਲੋਹੇ ਦੇ ਡੰਡੇ ਨਾਲ ਘੋਟੀ ਜਾਵੇ। ਕੜਾਹੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਅੱਗ ਜਗਾ ਦੇਵੇ। ਰਗੜਦਿਆਂ ਰਗੜਦਿਆਂ ਜਦ ਸੁਆਹ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਠੰਢੀ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਛੱਡੇ। ਇਸਨੂੰ ਪਾਨ ਦੇ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ੧ ਰੱਤੀ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਬਿੰਦਕੁਸ਼ਾਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਤੇਜੀ ਤੇ ਵਧਕੇ ਬੰਧੇਜ ਕਰੇ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ੨੧ ਦਿਨ ਖਾਵੈ ॥੨੮ ਤੋਂ ੩੦॥

---

†ਤੇਲ ਦਾ ਮਲਣਾ ਯਾ ਲਗੌਣਾ ਲਿੰਗ ਦੀ ਉਪਰ ਤਰਫ ਕਰੇ, ਹੇਠ ਲਗੌਣਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।
‡ਵਿੰਦਕੁਸ਼ਾਦ—ਅਰਥਾਤ ਧਾਤ ਛੇਤੀ ਨਿਕਲ ਜਾਣੀ ਛੇਕ ਮੋਕਲਾ ਹੋਣ।
੦ਕੜਾਹਾ ਵਿਚ ਜਿਸਤ ਪਾਕੇ ਅੱਗ ਪਰ ਧਰੇ ਤੇ ਬਾਂਸੇ ਦਾ ਰਸ ਪਈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਹਲਾਵੇ, ਮਰਕੇ ਵੱਲ ਜਾਏ।

ਦੋਹਰਾ

ਬੀਜਬੰਦ ਅਰ ਮੋਚਰਸ ਜਾਤੀਫਲ ਦਧਿ ਸੋਖ।
ਜਾਵੱਤ੍ਰੀ ਤਜ ਕਮਰਕਸ ਗੋਖਜਰ ਅਸਗੰਧ ਜੋਖ ॥੩੧॥
ਸਤਾਵਰੇ ਤਮਾਲ ਦਲ ਸਜਾਮ ਮੂਸਲੀ ਆਨ।
ਲਾਸੂੜੇ ਗਾਜਰ ਤੁਖਮ ਮਸਤਕ ਰੂਮੀ ਠਾਨ ॥ ੩੨ ॥
ਪਲ ਪਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਸਬਨ ਕੀ ਗੋ ਪਯ ਪੰਚ ਜੁ ਸੇਰ।
ਸਭੀ ਪੀਸ ਖੋਵਾ ਕਰੀ ਲੇਹੁ ਉਤਾਰੀ ਫੇਰ ॥੩੩॥
ਸਹਿਤ ਸੰਗ ਗੋਲੀ ਕਰੀ ਕਰਖ ਏਕ ਪਯ ਸੰਗ।
ਰਜਨੀ ਕੋ ਨਿਤ ਖਾਈਐ ਵਿੰਦਕੁਸ਼ਾਦਹਿ ਭੰਗ ॥੩੪॥
ਕਾਮ ਬਧਤ ਅਤਿ ਚੌਗੁਨੋ ਸੋਮ ਰੋਗ ਕਾ ਨਾਸ।
ਮਿਲਤ ਤੀਯ ਅਤਿ ਚਾਯ ਕਰੁ ਕਬਹੁ ਨ ਛਾਡਤ ਪਾਸ ॥੩੫॥

੨੦੦੬—†ਬਿੰਦਬੀਜ, ਮੋਚਰਸ, ਜਾਫਲ, ਸਮੁੰਦ੍ਰਸੋਖ, ਜਾਵਤ੍ਰੀ, ਤਜ ਸੱਕ, ਕਮਰਕੱਸ, ਭੱਖੜਾ, ਅਸਗੰਧ, ਸਤਾਵਰ, ਤਮਾਲਪਤ੍ਰ, ਕਾਲੀਮੂਸਲੀ, ਲਸੂੜੇ, ਗਾਜਰ ਦੇ ਬੀਜ ਤੇ ਰੂਮੀ ਮਸਤਕੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੪-੪ ਤੋਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਲਵੇ। ਗੋਕਾ ਦੁੱਧ ੫ ਸੇਰ ਪਾਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਬਸਤਾਂ ਪੀਹਕੇ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਖੋਵਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਇੱਕ ਇੱਕ ਤੋਲੇ ਦੀ ਗੋਲੀ ਬੰਨ੍ਹੇ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਇੱਕ ਖਾਯਾ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਬਿੰਦਕੁਸ਼ਾਦ ਨਾਸ ਹੋਵੇ, ਕਾਮਦੇਵ ਚੌਗੁਣਾ ਵਧੇ, ਸੋਮਰੋਗ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਸਤ੍ਰੀ ਚਾਉ ਧਾਰਕੇ ਮਿਲੇ, ਪਾਸ ਸੇ ਕਦੇ ਬੀ ਨਾ ਜਾਵੇਗੀ ॥ ੩੧ ਤੋਂ ੩੫ ॥

ਚੌਪਈ

ਬਕਾਯਨ ਜੜ ਛਾਲ ਮੰਗਾਇ। ਪੋਸਤ ਕੂੰਪਲ ਖਸ ਜੁ ਰਲਾਇ।
ਲਘ ਦੋਧਕਸਬਬਸਨ ਛਨਾਇ। ਪਚਾਸ ਪਚਾਸ ਜੁ ਮਾਸੇ ਲਿਆਏ ॥੩੬॥
ਖਟ ਜੁ ਸੇਰ ਪੱਕੇ ਗੋ ਦੂਧ। ਸਭੀ ਮੇਲ ਖੋਵਾ ਕਰ ਸੂਧ।

---

†ਬੀਜਬੰਦ-ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਚਮਕਦਾਰ ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਚੂਕੇ ਦੇ ਬੀਜ ਕਈ ਸ਼ਤਜਾਨਾਸੀ ਦੇ ਬੀਜ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਬੂਟੀ ਸਈ ਪਾਲਕ ਦੇ ਰੁਕ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਪਰ ਬੀਜਾਂ ਦੇ ਬੰਦਾਂ ਦੇ ਬੰਦ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਓਹੋ ਬੀਜ ਬੰਦ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਹਨੂਵਾਣ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਟੀਕਾ ਵਾਲੇ ਦਾ ਮਤ ਖਰੇਟੀ ਦੇ ਬੀਜ ਹਨ, ਕਈਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਭੇੜਭੜਿੰਗ ਦੇ ਬੀਜ ਹਨ, ਅਰਲ ਵਿੱਚ ਚੂਕੇ ਦੇ ਬੀਜ ਹੀ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹਨ।

ਛੇ ਸਿਰਸਾਹੀ ਖੰਡ ਪਵਾਇ। ਛੇ ਸਿਰਸਾਹੀ ਸਹਿਤ ਮਿਲਾਇ ॥੩੭॥
ਛੇ ਸਿਰਸਾਹੀ ਗੋ ਘ੍ਰਿਤ ਦੇਇ। ਸਬੀ ਮੇਲ ਖੋਏ ਮੈ ਲੇਹ।
ਦੋ ਸਿਰਸਾਹੀ ਗੋਲੀ ਨਾਇ। ਵਿੰਦਕੁਸ਼ਾਦ ਸੋਮ ਰੁਜ ਜਾਇ ॥੩੮॥

੨੦੦੭—ਬਕਾਇਣ ਦੀ ਜੜ ਦੀ ਛਿਲ। ਪੋਸਤਦੀਆਂ ਕੂੰਮਲੀਆਂ ਖੱਸ, ਤੇ ਛੋਟੀ ਦੋਧਕ, ਪੀਹ ਛਾਣਕੇ ਰਖੇ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਪੰਜਾਹ ਪੰਜਾਹ ਮਾਸੇ ਹੋਣ। ਗੋਕਾ ਦੂਧ ੬ ਸੇਰ ਪੱਕਾ ਪਾਕੇ ਖੋਯਾ ਕਰਕੇ ੬† ਸਿਰਸਾਹੀਆਂ ਖੰਡ ਪਾਵੇ, ੬ ਸਿਰਾਹੀਆਂ ਹੀ ਸ਼ਹਿਤ ਰਲਾਵੇ।੬ਸਿਰਸ਼ਾਹੀ ਗੋਕਾ ਘ੍ਰਿਤ ਪਾਵੇ। ਇਹ ਸਭੋ ਖੋਏ ਵਿਚ ਮਿਲਾਕੇ, ਦੋ ਸਿਰਸਾਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਗੋਲੀ ਕਰਕੇ ਖਾਯਾ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਬਿਦਕੁਸ਼ਾਦ ਤੇ ਸੋਮਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥ ੩੬ ਤੋਂ ੩੮ ॥

ਚੌਪਈ

ਈਸ ਬੰਦ ਅਧਸੇਰ ਮੰਗਾਇ। ਦੋ ਸੇਰ ਪਾਨੀ ਮੈ ਉਬਲਾਇ।
ਪਾਛੈ ਤਾਕੋ ਛਾਹਿ ਸੁਕਾਇ। ਸੇਰ ਏਕ ਗੋ ਦੂਧ ਲੈ ਆਇ ॥੩੯॥
ਦੂਧ ਮਾਂਹਿ ਸੋ ਪਾਇ ਕੜਾਇ। ਸਬੇ ਦੂਧ ਤਾਂ ਮਹਿ ਸੁਕਵਾਇ।
ਤਾਂ ਮਹਿ ਔਖਦ ਏ ਲੈ ਧਰੋ। ਸਹਿਤ ਸੇਰ ਮਿਸਰੀ ਅਧਿਕਰੋ ॥੪੦॥
ਪਾਤ ਕਰੀ ਮੈ ਪਾਵੇ ਏਹ। ਤਾਂਕੇ ਨਾਮ ਭਲੇ ਸੁਨ ਲੇਹ।
ਗੂੰਦ ਨਗੌਰੀ ਦਸ ਲੈ ਪੈਸੇ। ਜਾਫਲ ਟੰਕ ਦਸੇ ਲੈ ਪੈਸੇ ॥੪੧॥
ਏਲਾ ਲੌਂਗ ਜੁ ਪੰਚ ਪੰਚ ਟੰਕ। ਮਿਠਾ ਟੰਕ ਏਕ ਲੈ ਅੰਕ।
ਸਬੇ ਮੇਲਿ ਗੋਲੀ ਟੰਕ ਕਰੋ। ਦੂਧ ਸੰਗ ਖਾਵਨ ਨਿਸ ਧਰੋ ॥੪੨॥
ਸੋਮ ਰੋਗ ਅਰ ਬਿੰਦਕੁਸ਼ਾਦਿ। ਦੁਗਨ ਤੇਜ ਹਥਰਸ ਵਿਖਵਾਦ।
ਬੀਸ ਮੇਹ ਛਿਨਮਾਹਿ ਮਿਟਾਇ। ਉਤਮ ਔਖਦਦਈ ਬਤਾਇ ॥੪੩॥

੨੦੦੮—ਹਰਮਲ ਅਧਸੇਰ। ਦੋ ਸੇਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਕੇ, ਅੱਗ ਚਾੜ੍ਹ ਉਬਾਲੇ, ਇਸਨੂੰ ਫਿਰ ਛਾਵੇਂ ਸੁਕਾਵੇ, ਸੁਕੇ ਤਾਂ ੧ ਸੇਰ ਦੁਧ ਵਿਚ ਪਾਵੇ ਕਾੜ੍ਹੇ, ਜਦ ਸਾਰਾ ਦੁਧ ਸੁਕ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਦਵਾਵਾਂ ਪਾਵੇ ਕਿ—ਸ਼ਹਿਤ ੧ ਸੇਰ, ਮਿਸਰੀ ਅਧ ਸੇਰ, ਪੱਤ ਕਰਕੇ ਪਾਕੇ ਫਿਰ ਇਹ ਪਾਵੇਕਿ—ਨੌਗੋਰੀ ਗੂੰਦ ੧੦ ਪੈਸੇ ਭਰ, ਜਾਯਫਲ ੧੦ ਪੈਸੇ ਭਰ, ਇਲਾਚੀ ੫ ਟੰਕ ਲੌਂਗ ੫ ਟੰਕ, ਮਿਠਾ ਤੇਲੀਆ ੧ ਟੰਕ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਗੋਲੀ ੧ ਟੰਕ ਦੀ ਬਣਾਵੇ। ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਰਾਤ ਨੂੰ ਖਾਵੇ, ਤਾਂ ਸੋਮਰੋਗ ਬਿੰਦ-ਕੁਸ਼ਾਦ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਦੂਣਾ ਤੇਜ ਵਧੇ, ਹੱਥ ਰਸ ਦਾ ਦੂਸ਼ਣ ਦੂਰ ਹੋਵੇ, ਵਿਖਾਦਿ ਕਰਨ ਨਾਸਨ ਹਾਰ ਅਰ ਬੀਸ ਪ੍ਰਮੇਹਾਂ ਦੇ ਹਟੇਣ ਹਾਰੀ ਸਰੇਸ਼ਠ ਦਵਾਈ ਹੈ ॥੩੯ ਤੋਂ ੪੩ ॥

†ਇਕ ਸਿਰਸਾਹੀ ਸਵਾ ਦੋ ਤੋਲੇ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਬਾਜੀਕਰਣ—ਦੋਹਰਾ

ਪਥੜਾ ਨਾਗਰ ਪੀਪਰੀ ਏਲਾ ਪਤ੍ਰ ਜੁ ਜਾਨ ।
ਮਿਰਚ ਜਾਇਫਲ ਅਸਗੰਧ ਕੇਸਰ ਲੌਂਗ ਵਖਾਨ ॥੪੪॥
ਸਬਕੇ ਸਮ ਬੰਗ ਪਾਈਐ ਪੀਸ ਟੰਕ ਪਯ ਸੰਗ ।
ਖਾਵਤ ਨਾਸੈ ਵੀਸ ਹੀ ਮੇਹ ਰੋਗ ਸਬ ਭੰਗ ॥੪੫॥
ਸਬਲ ਕਰਤ ਬਾਜੀ ਕਰਤ ਜੋਰ ਰੰਗ ਤਨ ਹੋਇ ।
ਭੋਗਤ ਬਹੁਤੀ ਕਾਮਨੀ ਲਿੰਗ ਰੋਗ ਸਬ ਖੋਇ ॥੪੬॥

੨੦੦੯—ਹਰੜ, ਸੁੰਢ, ਮਘ, ਇਲਾਚੀ, ਤਜਪੱਤ੍ਰ, ਮਿਰਚ, ਜਾਫਲ, ਅਸਗੰਧ, ਕੇਸਰ ਤੇ ਲੌਂਗ ਇਕ ਸਮਾਨ, ਫਿਰ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਮ੍ਰਿਤ ਕਲੀ ਪਾਕੇ ਪੀਹਕੇ ਮਿਲਾਵੇ, ੧ ਟੰਕ ਗੋਕੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਨਿੱਤ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ੨੦ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੇਹ ਸਭ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ । ਬਲ ਕਰੇ, ਬਾਜੀਕਰਣ ਵਧੇ, ਜ਼ੋਰ ਵਧੇ, ਰੰਗ ਵਧੇ, ਬਹੁਤੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਭੋਗਨ ਦੀ ਸਮਰਥ ਹੋਵੇ ਤੇ ਲਿੰਗ ਦੀਆਂ ਤਮਾਮ ਹਰਕਤਾਂ ਦੂਰ ਕਰੇ ॥ ੪੪ ਤੋਂ ੪੬ ॥

ਵੰਗਸੇਨਾਤ-ਦੋਹਰਾ

ਧਾਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀਫਲ ਸਿਤਾ ਏਲਾ ਲੌਂਗ ਕਪੂਰ ।
ਗੋਖਰ ਕੇਸਰ ਸਾਲਮਲੀ ਸੌਂਫ ਸੁੰਢ ਬੰਗਪੂਰ ॥੪੭॥
ਦੂਧ ਸਹਿਤ ਇਕ ਟੰਕ ਹੀ ਖਾਵਤ ਜੋ ਨਰ ਏਹ ।
ਬੀਸ ਮੇਹ ਨਸਿ ਜਾਤ ਹੈ ਵਧੈ ਬੀਜ ਬਲ ਤੇਹ ॥੪੮॥

੨੦੧੦—ਆਵਲੇ, ਜਾਫਲ, ਮਿਸ਼ਰੀ, ਇਲਾਚੀ, ਲੌਂਗ, ਕਪੂਰ, ਭੱਖੜਾ; ਕੇਸਰ, ਸਿੰਮਲ ਦੀ ਮੂਸਲੀ, ਸੌਂਫ, ਸੁੰਢ ਤੇ ਬੰਗ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਇਕ ਟੰਕ ਅਰਥਾਤ ੪ ਮਾਸੇ ਪੁਰਖ ਇਸਤ੍ਰੀ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ੨੦ ਪ੍ਰਮੇਹ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਬੀਰਜ ਤੇ ਬਲ ਵਧਦਾ ਹੈ ॥ ੪੭ ਤੋਂ ੪੮ ॥

ਤ੍ਰਫੁਖਨ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਛੜ ਗਹੋ ਤੁਰਗ ਏਲਾ ਕੰਕੋਲ ।
ਪਤ੍ਰਜ ਕੇਸਰ ਚੰਦਨੰ ਜਾਤਿ ਪਤ੍ਰ ਗੋ ਘੋਲ ॥੪੯॥
ਲੌਂਗ ਸਿੰਗ੍ਰਾਟਕ ਕਮਲ ਹੀ ਉਪਕੁੰਚਕ ਅਜਵਾਨ ।
ਸਬ ਤੇ ਆਧੀ ਬੰਗ ਧਰ ਚੂਰਨ ਪੀਸੀ ਠਾਨ ॥੫੦॥
ਬੰਗੇਸ੍ਵਰ ਇਸ ਨਾਮ ਹੈ ਦੂਗਨੀ ਸਿਤਾ ਮਿਲਾਇ ।
ਕਰਖ ਏਕ ਨਿਤ ਖਾਈਐ ਗੋ ਪਯ ਸਾਥ ਮੰਗਾਇ ॥੫੧॥

ਦਵੈਯਾ

ਅਗਨਿ ਘਨੀ ਬਗ ਬੀਸ ਪ੍ਰਮੇਹਾ ਪ੍ਰਦਰ ਅਸਮਰੀ ਜਾਵੈ।
ਧਾਤੁ ਛੀਨ ਅਰ ਮੂਤ੍ਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਛ ਰਕਤ ਜੁ ਪਿੱਤ ਘਟਾਵੈ।
ਅਮਲ ਪਿੱਤ ਸੂਕ੍ਰ ਕਾ ਦੂਖਨ ਬਲੀ ਪਲੱਤਨ ਹੋਈ।
ਜੀਵਤ ਵਰਸ ਏਕ ਸੌ ਜਾਨੋ ਰਸਾਯਨ ਗੁਨ ਜੋਈ ॥੫੨॥
ਖੰਡ ਪੁਰਖ ਬਹੁ ਤੀਯਾ ਰਮ ਹੈ ਜੈਸੇ ਚਟਕ ਵਿਚਾਰੇ।
ਬਾਜੀਕਰਨ ਕਹਯੋ ਯਹਿ ਚੂਰਨ ਬੰਗਸੈਨ ਮਤਿ ਧਾਰੇ।
ਰੋਗ ਦੇਖਕੈ ਵੈਦ ਜੁ ਦੇਵੈ ਤੌ ਤਨ ਹੁਇ ਸੁਖਕਾਰੀ।
ਔਰ ਰੋਗ ਔਖਧ ਹੈ ਔਰੈ ਤੌ ਵਹਿ ਔਗੁਨ ਧਾਰੀ ॥੫੩॥

੨੦੧੧-ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ (ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ, ਸੁੰਢ) ਤ੍ਰਿਫਲਾ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜੇ ਆਵਲੇ) ਛੜ, ਮੁਲਠੀ, ਇਲਾਚੀ, ਸਰਦਚੀਨੀ, ਤੇਜਪਤ੍ਰ, ਕੇਸਰ, ਚੰਦਨ, ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ, ਲੌਂਗ, ਸੰਘਾੜੇ, ਕਮਲਡੋਡੇ ਤੇ ਕਾਲਾ ਜੀਰਾ, ਸਭੇ ਸਮਾਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਅੱਧੀ ਬੰਗ, ਚੂਰਣ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਸਭ ਤੋਂ ਦੂਣੀ ਮਿਸ਼ਰੀ ਪਾਵੇ, ਇਸਦਾ ਨਾਮ "ਬੰਗੇਸ੍ਵਰਰਸ" ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸਨੂੰ ੧ ਤੋਲਾ ਗੌਕੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਖਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਜਠਰਾਗਨੀ ਬਹੁਤ ਵਧਾਵੇ, ਬਲ ਕਰੇ ਬੀਸ ਪ੍ਰਮੇਹ, ਪ੍ਰਦਰ ਪਥਰੀ ਧਾਂਤੂ ਦੀ ਕਮੀ, ਮੂਤ੍ਰ ਦੀ ਕ੍ਰਿਛਤਾ, ਰਕਤ ਪਿੱਤੀ, ਅਮਲ ਪਿੱਤੀ, ਬੀਰਜ ਦੇ ਨੁਕਸ, ਝੁਰੜੀਆਂ ਦਾ ਪੈਣਾ ਤੇ ਅਕਾਲ ਸਮਯ ਸਫੇਦ ਕੇਸ਼ ਹੋਣੇ ਆਦਿ ਸਭ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ। ਇਸ ਬੰਗੇਸ੍ਵਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਇਕ ਸੌ ਸਾਲ ਜੀਵੇ। ਇਸਦੇ ਗੁਣ ਰਸਾਇਣ ਕਰਨ ਹਾਰੇ ਹਨ। ਨਮਰਦ ਪੁਰਖ ਬਹੁਤੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਰਮਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਚਿੜਾ ਤੇਜਵੰਤ ਹੁੰਦਾ ਬਾਜੀਕਰਣ ਹਾਰਾ ਚੂਰਣ ਇਹ ਵੰਗਸੇਨ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਵੈਦ ਰੋਗ ਜਾਚਕੇ ਦੇਵੇ। ਜੇ ਕਦੇ ਰੋਗ ਹੋਰ, ਔਸ਼ਧੀ ਹੋਰ ਤਾਂ ਗੁਣ ਦੇ ਥਾਂ ਔਗੁਣ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ॥੪੯ ਤੋਂ ੫੩॥

ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ-ਚੌਪਈ

ਆਸਗੰਧ ਅਰ ਲੇਹੁ ਵਿਧਾਰਾ। ਦਸ ਦਸ ਪਲ ਦੋਨੋ ਸੁ ਵਿਚਾਰਾ।
ਪੀਸੀ ਸਭ ਸਮ ਮਿਸਰੀ ਪਾਇ। ਅਧਪਲ ਗੋਪਯ ਸਾਥ ਖਵਾਇ ॥੫੪॥
ਖਾਵਤ ਮਾਸ ਏਕ ਜੋ ਜਾਨੀ। ਘਨੋ ਜੋਰ ਸਭ ਮੇਹ ਵਿਹਾਨੀ।
ਵਧੈ ਕਾਮ ਤੀਯਾ ਮਨ ਮਾਨੈ। ਬੀਰਜ ਦੋਖ ਸਬਹੂੰ ਕੋ ਭਾਨੈ ॥੫੫॥

੨੦੧੨-ਅਸਗੰਧ, ਵਿਧਾਰਾ, ੪੦-੪੦ ਤੋਲੇ ਲਵੇ। ਪੀਹਕੇ ਦੋਹਾ ਦੇ ਸਮਾਨ ਮਿਸ਼ਰੀ ਪਾਕੇ ੨ ਤੋਲੇ ਗੋਕੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਖਵਾਵੇ। ਜਦ ੧ ਮਹੀਨਾ ਖਾਂਦੇ ਨੂੰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤਾ ਜ਼ੋਰ ਵਧੇ, ਬੀਸ ਪ੍ਰਮੇਹ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ। ਬੀਰਜ ਵਧੇ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਮਨ ਪਤੀਜੇ ਅਰ ਜੋ ਕੁਝ ਬੀਰਜ ਦਾ ਦੋਖ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੫੪॥੫੫॥

(ਵੈਦ ਕੰਤੂਹਲਾਤ)

†ਵਲਜਾ ਗੋਖਰ ਕਪਿਕਛ ਬੀਜ। ਗੰਗੇਰਨ ਸਤਾਵਰ ਲੀਜ।
ਤਾਲ ਮੂਲ ਅਰ ਤਾਲਮਖਾਨਾ। ਸਬਹੀ ਪੀਸੀ ਚੂਰਨ ਛਾਨਾ॥੫੬॥
ਕਰਖ ਮਾਨ ਗੋ ਪਯ ਸੰਗ ਖਾਇ। ਸਾਤ ਰਾਤ ਲੈ ਕਰੇ ਉਪਾਇ।
ਗਤਿਵੀਰਜ ਸੋਵੀਰਜਹੋਇ। ਕਰਤ ਬੰਦੇਜ ਸੁਖਲਿਤ ਨ ਸੋਇ॥੫੭॥

੨੦੧੩—†ਆਵਲੇ, ਭਖੜਾ, ਕੌਂਚਬੀਜ, ਗੰਗੇਰਨ (ਅਰਥਾਤ ਗੁਲਸਕਰੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਕੰਘੀ ਬੂਟੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ, ਬੋਲਦੇ ਹਨ) ਸਤਾਵਰ, ਤਾਲ ਦੀ ਮੂਲੀ ਤੇ ਤਾਲਨਖਾਣਾ, ਸਮ ਭਾਗ ਪੀਹੇ, ਅਰ ਛਾਣੇ, ੧ ਤੋਲੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਰੋਜ ੭ ਦਿਨ ਖਾਵੇ, ਤਾਂ ਜਿਸਦਾ ਬੀਰਜ ਨਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਸੋ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਬੰਧੇਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਛੇਤੀ ਖਲਾਸ ਹੋਣਾ ਬੰਦ ਹੋਵੇ॥੫੬॥੫੭॥

(ਤਿਬਾਤ)

ਸਾਲਮ ਸਤਕਾਕਲ ਸਿਲਜੀਤ। ਸੌਰੰਜਾ ਸਤਾਵਰ ਮੀਤ।
ਰੂਮੀ ਮਸਤਕ ਤਜ ਮੰਗਾਇ। ਵੰਸਦ੍ਰਿਗਨ ਗੁਜਰਾਤੀ ਪਾਇ॥੫੮॥
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੂਸਲੀ ਸਤ ਜੁ ਗਿਲੋਈ। ਤਾਲਮਖਾਨਾ ਗੋਖਰ ਸੋਈ।
ਮੋਚਰਸਹਿ ਸਲਯਾਰਾ ਲੇਇ ਦੋਨੋ ਏਲਾ ਪਤ੍ਰ ਜੁ ਦੇਇ॥੫੯॥
ਅਵਧ ਸੌਖ ਬਹੁ ਫਲੀ ਉਸੀਰ। ਬੀਜਬੰਦ ਲਾਮੂੜੇ ਬੀਰ।
ਸ੍ਵੇਤ ਮੂਸਲੀ ਚੰਦਨ ਸ੍ਵੇਤ। ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ ਸਬਹੀ ਲੇਤ॥੬੦॥
ਪੀਸੀ ਸਬ ਮਹਿ ਬੰਗ ਰਲਾਇ। ਦੋ ਤੋਲੇ ਭਰ ਤੋਲ ਮੰਗਾਇ।
ਸਿਤਾ ਕਾਲਪੀ ਸਭ ਸਮ ਪੀਸ। ਗਊ ਦੂਧ ਸੋ ਖਾਵਤ ਨੀਸ॥੬੧॥
ਅਥਵਾ ਬਕਰੀ ਪਯ ਸੋ ਦੇਇ। ਤੋਲਾ ਏਕ ਜੁ ਮਾਨ ਕਰੇਇ।
ਬਲੀ ਪੁਸਟ ਬੰਧੇਜ ਸੁ ਕਾਮ। ਲਿੰਗ ਦੋਖ ਕਾ ਰਹੇ ਨ ਨਾਮ॥੬੨॥
ਜਾਵਤ ਬੀਸ ਮੇਹ ਰੁਜ ਸੋਮ। ਜਯੋਂ ਸੁਗੰਧ ਜਾਵਤ ਲਖ ਥੋਮ।
ਬਢਤ ਧਾਂਤ ਘੋਰੇ ਕੀ ਜੋਮ। ਤਾਸ ਪੁਰਖ ਤਿਯ ਛਡੈ ਨ ਕੋਮ॥੬੩॥

---

†ਵਲਜਾ...ਆਵਲੇ ਹਨ, ਦੇਖੋ ਚਕਿਤਸਾ ਕੋਸ਼

੨੦੧੪—†ਸਿਮਲ ਸਫੇਦ, ਸ਼ਕਾਕਲ, ਸਿਲਾਜੀਤ, ਸੁਰੰਜਾਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਸਤਾਵਰ, ਰੂਮੀਮਸਤਕੀ, ਤਜ, ਗੁਜਰਾਤੀ, ‡ਤਬਾਸੀਰ, ਕਾਲੀ ਮੂਸਲੀ, ਗਿਲੋਯ, ਦਾ ਸਤ, ਤਾਲਮਖਾਣਾ, ਭੱਖੜਾ, ਮੰਜਰਸ, ਸਲਿਆਰਾ, ਛੋਟੀ ਇਲਾਚੀ, ਡੋਡਾਇਲਾਚੀ, ਤੱਜ ਪੱਤਰ (ਤਮਾਲ ਪਤ੍ਰ ਬੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਸੋਖ, ਬਹੁਫਲੀ, ਖੱਸ ਚੂਕੇ ਦੇ *ਬੀਜ, ਲਸੂੜੇ, ੦ਬਰਾਹੀਕੰਦ, ਚਿੱਟੀਮੂਸਲੀ ਤੇ ਚਿੱਟਾ ਚੰਦਨ, ਇਹ ਸਭ ਤੋਲਾ-ਤੋਲਾ। ਪੀਹਕੇ ਫਿਰ ਦੋ ਤੋਲੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੰਗ ਪਾਵੇ। ਸਭ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਕਾਲਪੀ ਮਿਸ਼ਰੀ ਪੀਹਕੇ ਮਿਲਾਵੇ। ਫਿਰ-ਇਕ ਤੋਲਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਗੌਂ ਕੇ ਯਾ ਬਕ੍ਰੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਨਿੱਤ ਖਾਵੇ। ਬਲਵੰਤ ਕਰੇ, ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰੇ, ਬੰਧੇਜ ਕਰੇ। ਲਿੰਗ ਦੇ ਦੋਖ ਨਾ ਨਾਮ ਤਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੇ ਦੇਵੇ, ਬੀਸ ਪ੍ਰਮੇਹ, ਸੋਮ ਰੋਗ, ਇਉਂ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸਤਰਾਂ ਲਸਨਪਾਸੋਂ ਸੁਗੰਧੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇ ਹੈ। ਧਾਤੁ ਘੋੜੇ ਦੀ ਧਾਤੂ ਤਰਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧੇ, ਤਿਸੁ ਅਜੇਹੇ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਿਸਤਰਾਂ ਛਡ ਸਕਦੀ ਹੈ? ॥੫੮ ਤੋਂ ੬੩॥

ਧਾਤ ਛੀਨ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਗੋਖਰ ਪਾਨ ਜਟਾ ਗਹੇ ਸਤਾਵਰ ਕੰਦ ਵਿਚਾਰ ॥
ਏਕ ਏਕ ਪਲ ਏ ਲਹੋ ਕੌਚ ਉਟੰਗਨ ਧਾਰ ॥੬੪॥
ਵਲਾ ਵੀਜ ਪਲ ਦੋਇ ਦੁਇ ਅਸਗੰਧ ਪਲ ਤ੍ਰਯ ਲੇਇ ॥
ਏਲਾ ਤਜ ਤਮਾਲ ਹੀ ਕਣਾ ਆਮਰੇ ਦੇਇ ॥੬੫॥
ਕੇਸਰ ਚੰਦਨ ਰਕਤ ਛੜ ਗਜ ਕੇਸਰ ਜੁ ਲਵੰਗ ॥
ਛਿੰਨਾ ਮੂਲੀ ਤਾਲ ਕੀ ਬੰਸ ਦ੍ਰਿਗਨ ਲੈ ਅੰਗ ॥੬੬॥
ਚਾਰ ਜਾਤ ਏ ਟੰਕ ਸਬ ਚੂਰਨ ਪੀਸੀ ਛਾਨ ॥
ਸਿੰਬਲ ਰਸ ਪੁਟ ਦੀਜੀਏ ਇਕ ਬਿੰਸਤ ਸੁਭ ਠਾਨ ॥੬੭॥
ਕੁਸ ਰਸ ਭਾਵਨ ਵੀਸ ਦੇ ਧੂਪ ਸੁਕਾਈ ਪੀਸ ॥
ਸਬ ਸਮ ਸਿਤਾ ਮਿਲਾਵਹੋ ਅਧਿ ਪਲੁ ਖਾਵੇ ਈਸ ॥੬੮॥
ਨਸ਼ਟਬੀਜ ਸਹਿਬੀਜ ਹੁਇ ਭੋਗਤ ਇਕ ਸੌ ਨਾਰ ॥
ਘੋਰਾ ਸਮ ਵੀਰਯ ਬਧੈ ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਛ ਰੁਜ ਹਾਰ ॥੬੯॥

---

†ਸਿਮਲ ਕਾਲਾ, ਲਾਲ ਭੇਦ ਕਰਕੇ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਥੇ ਕਾਲਾ ਲਵੇ। ਕਈ 'ਸਾਬਲ'' ਅਰਥ ਬੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

‡ਕਈ ਗੁਜੇਰਾਤੀ-ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਲਾਚੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਅਗੇ ਦੋਨੋਂ ਲਾਚੀਆਂ ਹਨ, ਇਸਤੇ ਤਬਾਸ਼ੀਰ ਅਰਥ ਹੈ, ਭ੍ਰਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤਿੱਬ ਦੇਖੋ।

*ਬੀਜ ਬੰਦ-ਚੂਕੇ ਦੇ ਬਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਕਈ ਖਿਰੈਟੀ ਬੀਜ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਚਮਕਦਾਰ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

੦ਬੀਰ ਬਰਾਹੀਕੰਦ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਸ਼ਬਦ ਸਾਗਰ,

ਕਾਮ ਦੇਵ ਇਸ ਨਾਮ ਭਨ ਕਹਯੋ ਧਨੰਤ੍ਰ ਆਪ ॥
ਸੇਵਤ ਪਯ ਸੌਂ ਚਤ੍ਰ ਨਰ ਕਟਿਤ ਲਿੰਗਕੇ ਪਾਪ ॥੭੦॥

੨੦੧੫-ਭੱਖੜਾ, ਪਾਨ ਦੀ ਜੜ, ਸਤਾਵਰ ਤੇ ਵਿਦਾਰੀਕੰਦ (ਸਿਆਲੀਆਂ), ਇਹ ਸਭ ੪—੪ ਤੋਲੇ, ਕੌਂਚਬੀਜ, ਉਟੰਙਣਬੀਜ, ਖਿਰੈਟੀ ਦੇ ਬੀਜ (ਬੀਜਬੰਦ) ਇਹ ੮—੮ ਤੋਲੇ, ਅਸਗੰਧ ੧੨ ਤੋਲੇ, ਇਲਾਚੀ, ਤਜ ਸੱਕ, ਤਮਾਲ ਪੱਤ੍ਰ, ਮਘ, ਆਵਲੇ, ਕੇਸਰ, ਲਾਲਚੰਦਨ, ਛੜ, ਨਾਗਕੇਸਰ, ਲੌਂਗ, ਗਿਲੋਯ, ਤਾੜ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਬੰਸਲੋਚਨ, ਚਾਰਜਾਤ (ਦਾਲਚੀਨੀ, ਇਲਾਚੀ, ਤਜਪਤ੍ਰ, ਨਾਗਕੇਸਰ) ਇਹ ਸਭ ੪-੪ ਮਾਸੇ ਪੀਸਕੇ ਛਾਣ ਚੂਰਨ ਕਰ ਲਵੇ, ਫਿਰ ਸਿੰਬਲ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦੇ ਰਸ ਦੀਆਂ ੨੧ ਪੁਠਾਂ ਦੇਵੇ, ਫਿਰ ਕੁਸ਼ਾ ਦੇ ਰਸ ਦੀਆਂ ੨੦ ਭਾਵਨਾ ਦੇਵੇ। ਫਿਰ ਸਭ ਦੇ ਸਮਾਨ ਦੀ ਮਿਸ਼ਰੀ ਪਾਕੇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੋ ਤੋਲੇ ਦੀ ਖਾਵੇ। ਜਿਸਦਾ ਬੀਰਜ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਓਹ ਬੀਰਜ ਨਾਲ ਭਰੇ, ਇਕ ਸੌ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭੋਗਣੇ ਦੀ ਸਮਰਥ ਹੋਵੇ। ਘੋੜੇ ਦੇ ਸਮਾਨ ਬੀਰਜ ਵਧਾਵੇ, ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਛ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਚੂਰਣ ਦਾ ਨਾਮ "ਕਾਮਦੇਵ ਚੂਰਣ" ਹੈ, ਧਨੰਤ੍ਰ ਨੇ ਆਪ ਲਿਖਯਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਚਤੁਰ ਪੁਰਖ ਦੂਧ ਨਾਲ ਸੇਵਨ ਕਰਿਆ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਨ ਲਿੰਗ ਦੇ ਪਾਪ ਹੀ ਕੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ ॥੬੪॥ ਤੋਂ ੭੦॥

ਸੋਰਠਾ

ਆਫੂ ਕੇਸਰ ਸੁੰਠ ਮਿਰਚ ਪੀਪਰੀ ਅਕਰਕਰਾ ॥
ਜਲਵਤ੍ਰੀ ਲੇ ਗੁੰਠ ਏਲਾ ਲਘੁ ਜਾਤੀਫਲਾ ॥੭੧॥
ਕੇਸਰ ਗਜ ਧਤੂਰ ਦਾਰਛਿਨੀ ਭਨ ਰੇਨੁਕਾ ॥
ਮੋਚਰਸਹਿ ਲੈ ਪੂਰ ਪਾਨ ਰਸੈ ਇਕ ਜਾਮ ਪਿਸ ॥੭੨॥
ਗੁਟੀ ਚਨਕ ਪਯ ਸੰਗ ਨਿਸਕੋ ਸੋਵਤ ਖਾਈਏ ॥
ਬਧਤ ਬੀਜ ਤਿਯ ਸੰਗ ਏਕ ਪਹਰ ਬੰਧੇਜ ਭਨ ॥੭੩॥

੨੦੧੬-ਪਕਾਈ ਹੋਈ ਅਫੀਮ, ਕੇਸਰ, ਸੁੰਢ, ਮਘ, ਅਕਰਕਰਾ, ਜਾਵਤ੍ਰੀ, ਬੁਜੀਲਾਚੀ, ਜਾਫਲ, ਨਾਗਕੇਸਰ, †ਧਤੂਰਾ, ਦਾਲਚੀਨੀ, ਸੰਭਾਲੂ ਦੇ ਬੀਜ, ਤੇ ਮੋਚਰਸ, ਪਾਨਾਂ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਇਕ ਪਹਿਰ ਚੰਗਾ ਖਰਲ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਛੋਲਿਆਂ ਦੇ ਦਾਣ ਪ੍ਰਮਾਣ ਗੋਲੀ ਕਰਕੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਵਕਤ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਬੀਰਜ ਵਧੇ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਇਕ ਪਹਿਰ ਦਾ ਬੰਧੇਜ ਕਰੇ ॥੭੩॥

ਚੌਪਈ

ਸੇਰ ਅਰਧ ਬਾਵਚਿ ਨਿਰਗੰਧ ॥ ਸੇਰ ਦੂਧ ਮਹਿ ਕਾੜ੍ਹ ਸੁ ਬੰਧ ॥
ਹੋਤ ਕਿਸਾਰ ਸਾਰਖੀ ਜਬੈ ॥ ਪਾਂਚ ਟਾਂਕ ਨਿਤ ਖਾਵਹੁ ਤਬੈ ॥੭੪॥

---

†ਧਤੂਰੇ ਦੇ ਬੀਜ ਲੇਕੇ ਗਊਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ੭ ਦਿਨ ਤਰ ਰੱਖੇ, ਮੂਤ੍ਰ ਨਿੱਤ ਬਦਲ ਦਿਆ ਕਰੇ ਬਾਦ ਮਲਕੇ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧਕੇ ਸੁਕਾਕੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਪਾਵੇ।

ਤ੍ਰਯ ਸਾਤਾ ਲੌਂ ਕਰੋ ਉਪਾਇ ॥ ਗਈ ਧਾਤ ਬਹੁਰੋ ਫਿਰ ਥਾਇ ॥
ਬਲ ਤੇਜੀ ਦੂਨੀ ਤਿਸ ਕਰੈ ॥ ਅਕਰੈ ਲਿੰਗ ਛੇਦ ਅਯ ਵਰੈ ॥੭੫॥

੨੦੧੭-ਸ਼ੁੱਧ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਬਾਵਚੀ ਅੱਧਾ ਸੇਰ। ਉਸਨੂੰ ੧ ਸੇਰ ਦੁਧ ਵਿਚ ਕਾੜ੍ਹੇ। ਜਦੋਂ ਓਹ ਖੋਏ ਵਾਂਗ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ੨੦ ਮਾਸੇ ਨਿੱਤ ਖਾਵੇ। ਤਿੰਨ ਸਾਤੇ ਅਰਥਾਤ ੨੧ ਦਿਨ ਤਕ। ਗਈ ਹੋਈ ਧਾਤੂ, ਫਿਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਲ ਤੇ ਤੇਜੀ ਅਗੇ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣੀ ਕਰੇ। ਲਿੰਗ ਅਜਿਹਾ ਆਕੜੇ ਕਿ ਲੋਹੇ ਦੇ ਛੇਕ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਦੇਵੇ ॥੭੪॥੭੫॥

ਮਾਖ ਚੂਨ ਪਲ ਏਕ ਮੰਗਾਇ ॥ ਘ੍ਰਿਤ ਮਧ ਖੰਡ ਜੁ ਸ੍ਵੇਤ ਰਲਾਇ ॥
ਚਾਰੋ ਸਮ ਅਵਲੇਹੀ ਚਟੋ ॥ ਘਨੀ ਧਾਂਤ ਤਿਰਯਾ ਮਦ ਘਟੈ ॥੭੬॥

੨੦੧੮—੧੯-ਮਹਾਂ ਦਾ ਆਟਾ ੪ ਤੋਲੇ, ਘਿਉ ਸ਼ਹਿਤ ਅਤੇ ਚਿਟੀ ਖੰਡ ਬੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਰਲਾਵੇ। ਚਾਰਾਂ ਦਾ ਤੋਲ ਇਕ ਸਮਾਨ ਅਰਥਾਤ ੪-੪ ਤੋਲੇ ਹੀ ਕਰੇ ਅਰ ਚਟਣੀ ਵਾਂਗ ਕਰਕੇ ਚੱਟੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤੇ ਧਾਤੂ ਪੈਦਾ ਕਰੇ, ਉਹ ਫਿਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਮਦ ਨੂੰ ਘਟਾਵੇ ॥੭੬॥

ਹਥ ਰਸ ਉਪਾਇ—ਸੋਰਠਾ

ਗੋਖਜਰ ਟਾਂਕ ਜੁ ਤੀਨ ਤ੍ਰਯ ਪੈਸੇ ਤਿਲ ਸਯਾਮ ਭਨਿ ॥
ਖੀਰ ਸੇਰ ਇਕ ਲੀਨ ਸਬ ਕੀ ਖੀਰ ਪਕਾਇ ਭਖ ॥੭੭॥
ਏਕ ਮਾਸ ਗੌ ਏਮ ਸੰਧਯਾ ਸਭ ਭੋਜਨ ਕਰੋ।
ਹਥਰਸ ਜਾਵਤ ਤੇਮ ਲਿੰਗ ਤੇਜ ਕਾਮਨਿ ਰਿਝੈ ॥੭੮॥

੨੦੨੦—੨੧—ਭਖੜਾ ੧ ਤੋਲਾ, ਕਾਲੇ ਤਿਲ ੩ ਪੈਸੇ ਭਰ, ਦੁੱਧ ੧ ਸੇਰ, ਫਿਰ ਸਭ ਦੀ ਖੀਰ ਰਿੰਨ੍ਹ ਕੇ ਖਾਵੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ੧ ਮਹੀਨਾ ਕਰੇ, ਹਰ ਰੋਜ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਖਾਵੇ ਅਰ ਸੰਧਯਾ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਖਾਯਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਹਥਰਸ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਜਾਵੇ। ਲਿੰਗ ਦੀ ਤੇਜੀ ਦੇਖਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੇ ॥੭੭॥੭੮॥

ਅਕਰਕਰਾ ਦਸ ਟੰਕ ਕੇਸਰ ਟੰਕ ਜੁ ਦੁਇ ਭੰਨ।
ਬੰਗ ਟੰਕ ਤ੍ਰਯ ਅੰਕ ਪੰਚ ਟੰਕ ਜਾਤੀਫਲਾ ॥੭੯॥
ਦੁਰਦੁ ਟਾਂਕ ਛੈਆਨ ਗੁਟਿਕਾ ਆਫੂ ਜਲ ਸਹਿਤ।
ਕੋਕਨ ਸਮ ਨਿਸਖਾਨ ਗਨੋ ਬੰਧੇਜ ਅਨੰਗ ਬਹੁ ॥੮੦॥

੨੦੨੨—ਅਕਰਕਰਾ ੧੦ ਟੰਕ, ਕੇਸਰ ੨ ਟੰਕ, ਬੰਗ ੩ ਟੰਕ, ਜਾਫਲ ੫ ਟੰਕ ਸਿੰਗਫ ੬ ਟੰਕ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੋਲੀ †ਅਫੀਮ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਕਰੇ। ਸੋ ਕੋਕਨਬੇਰ ਸਮਾਨ ਗੋਲੀ ਹੋਵੇ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤਾ ਹੀ ਬੰਧੇਜ ਕਰੇ ਅਰ ਕਾਮ ਜਾਗੇ ॥੭੯॥੮੦॥

†੫ ਮਾਸੇ ਅਫੀਮ ਪੱਕੀ ਲੈਕੇ ਜਲ ਵਿਚ ਭਿਉਂਕੇ ਘੋਲ ਉਸ ਜਲ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਬੰਨੇ।

ਹਥ ਰਸ ਕੋ—ਚੌਪਈ

ਸੁੰਨ ਅਕਰਕਰ ਜਾਤੀਫਲਾ। ਲੌਂਗ ਕੰਕੋਲ ਜੁ ਪਦਮਾਖ ਲਾ।
ਕੇਸਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਗਰਾ। ਤੀਨ ਤੀਨ ਟੰਕ ਲੈ ਸਬ ਧਰਾ ॥੯੧॥
ਦਾਰੂ ਕੈ ਸਮ ਕਦ ਮੰਗਾਇ। ਸ੍ਵੇਤ ਸਿਤਾ ਕਥ ਜਾਨੋ ਭਾਇ।
ਗੁਟਕਾ ਮਧ ਸੋ ਟਾਂਕ ਪ੍ਰਮਾਨ। ਖਾਵਤ ਸੰਧਯਾ ਸਿਤ ਪਯ ਪਾਨ ॥੯੨॥
ਕਰਤ ਬੰਧੇਜ ਧਾਤੂ ਬਹੁ ਹੋਇ। ਤੇਜ ਦੁਗਨ ਤਿਸ ਨਰ ਕੇ ਜੋਇ।
ਹਸਤ ਕਰਮ ਕਾ ਦੂਖਨ ਟਰੈ। ਕਾਮਨਿ ਕਾ ਮਨ ਨਿਹਚੈ ਹਰੈ ॥੯੩॥

੨੦੨੩—ਸੁੰਢ, ਅਕਰਕਰਾ, ਜਾਫਲ, ਲੌਂਗ, ਸਰਦਚੀਨੀ, ਕਮਲ ਡੋਡੇ, ਕੇਸਰ, ਮਘ, †ਕਾਲਾ ਅਗਰੂ ਸਭੋ ੧-੧ ਤੋਲਾ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਸਮਾਨ ਕੱਥ, ਕੱਥ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਖੰਡ, ਫਿਰ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ੪ ਮਾਸੇ ਦੀ ਕਰੇ। ਇਸਨੂੰ ਸੰਧਯਾ ਸਮਯ ਖਾਵੇ, ਮਿਸ਼ਰੀ ਮਿਲਾਯਾ ਦੁੱਧ ਕੋਸਾ ੨ ਉਪਰੋਂ ਪੀਵੇ। ਇਹ ਬੰਧੇਜ ਪੈਦਾ ਕਰੇ, ਧਾਤੂ ਵਧਾਵੇ। ਅਗੇ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣਾ ਤੇਜ ਤਿਸਨੂੰ ਵਧੇ। ਹਥ ਰਸ ਦਾ ਦੋਖ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਓਹ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਕਾਮ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹਰਾਵੇ ॥੯੧ ਤੋਂ ੯੩॥

ਚੌਪਈ

ਸ੍ਵੇਤ ਰਕਤ ਕਨੇਰ ਜੁ ਜਟਾ। ਨਵਨਵ ਟਾਂਕ ਦੋਊ ਲੈ ਕੂਟਾ।
ਟੰਕ ਟੰਕ ਅਭਰਕ ਰਸੁ ਪਾਇ। ਮਿੱਠਾ ਤੇਲੀਆ ਟੰਕ ਦੋ ਪਾਇ ॥੯੪॥
ਬਾਲ ਮੂਤ੍ਰ ਘਸਿ ਗੁਟੀ ਬਨਾਇ। ਚਨਕ ਬਰਾਬਰ ਛਾਹਿ ਸੁਕਾਇ।
ਅਪਨੇ ਮੂਤ੍ਰ ਰਗੜੀ ਲੇਪ। ਸੋਵਤ ਵਾਰੇ ਇਹੁ ਇਸ ਮੇਪ ॥੯੫॥
ਸਾਰ ਸਲਾਕਾ ਜਿਮ ਲਿੰਗ ਥਾਇ। ਭਗ ਜੁ ਲੋਹ ਕੋ ਛੇਦ ਕਰਾਇ।
ਕਰਤ ਬੰਧੇਜ ਜਾਮ ਲੌ ਜਾਇ। ਹਾਰਤ ਤ੍ਰਿਯ ਤਿਸ ਹਾਰ ਨ ਹੋਇ ॥੯੬॥

੨੦੨੪—ਚਿੱਟੇ ਤੇ ਲਾਲ ਕਨੇਰਾ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਜੜ ਦੀ ਛਿੱਲ ੩—੩ ਤੋਲੇ ਲੈਕੇ ਕੁਟਾਵੇ। ੪ ਮਾਸੇ ਮ੍ਰਿਤ ਅਭ੍ਰਕ ਤੇ ੪ ਮਾਸੇ ਮ੍ਰਿਤ ਪਾਰਾ ਅਰਥਾਤ ਰਸ ਸੰਧੂਰ ਪਾਵੇ, ਅਤੇ ਮਿੱਠਾ ਤੇਲੀਆ ੮ ਮਾਸੇ ਪਾਵੇ। ਬਾਲਕ ਦੇ ਮੂਤਰ ਵਿਚ ਘਸਾਕੇ ਚਣੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਗੋਲੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਛਾਵੇਂ ਸੁਕਾਵੇ। ਫਿਰ ਗੋਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੂਤਰ ਵਿੱਚ ਰਗੜਕੇ ਸੌਣ ਵੇਲੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਲਿੰਗ ਪਰ ਲਾ ਲਿਆ ਕਰੇ ਤਾਂ ਲੋਹੇ ਦੀ ਸਲਾਈ ਵਾਂਗ ਆਕੜ ਬਹੇ ਮਾਨੋ! ਭਗ, ਲੋਹੇ ਵਿਚ ਛੇਕ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਰ ਤਕ ਬੰਦੇਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਭਾਵੇਂ ਹਾਰ ਜਾਵੇ ਪਰੰਤੂ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ॥੯੪ ਤੋਂ ੯੬॥

---

†ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਗਰ-ਕਾਲਾ ਅਗਰ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਆ: ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼ ਪ੍ਰਿ: ੩੯॥

ਧਾਤੁ ਕਰਣ—ਸੋਰਠਾ

ਸਿੰਬਲ ਜੜ ਰਸ ਕਾਢ ਸ੍ਵੇਤ ਖੰਡ ਮਿਲਿ ਪੀਜੀਐ।
ਵੀਰਜ ਅਤ ਹੀ ਬਾਢ ਭਗ ਭੂ ਵਰਸਤ ਮੇਘ ਜਿਮ ॥੮੭॥

੨੦੨੫—ਸਿੰਬਲ ਦੀ ਜੜ ਦਾ ਰਸ ਕੱਢੇ। ਚਿੱਟੀ ਖੰਡ ਪਾਕੇ ਉਹ ਰਸ ਪਾ ਲਵੇ। ਇਸਤਰਾਂ ਕੁਛ ਦਿਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵੀਰਜ ਅਤਯੰਤ ਵਧੇ, ਮਾਨੋ ਭਗ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਪਰ ਮੀਂਹ ਹੀ ਵਰਸਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੮੭॥

ਮਿਸਰੀ ਪੈਸੇ ਚਾਰ ਅਰਧ ਪਈਸਾ ਮੋਚਰਸ।
ਸਪਤ ਦਿਵਸ ਭਖਕਾਰ ਵੀਰਜ ਹੋਵਤ ਅਤ ਘਨਾ ॥੮੮॥

੨੦੨੬—ਮਿਸ਼ਰੀ ੪ ਪੈਸੇ ਭਰ, ਮੋਚਰਸ ਅੱਧਾ ਪੈਸਾ ਭਰ। ਇਸਨੂੰ ੭ ਦਿਨ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਬੀਰਜ ਅਤਯੰਤ ਵਧੇ ॥੮੮॥

ਬਹੁ ਫਲ ਖਰਹਟਿ ਪਾਨ ਘੋਟੀ ਤਿਸ ਪਾਈ ਪਿਵੈ ॥
ਬੀਰਜ ਹੋਇ ਨ ਹਾਨ ਰੰਗ ਰੂਪ ਦੂਨਾ ਬਢੈ ॥੮੯॥

੨੦੨੭—ਬਹੁਫਲੀ, ਖਿਰੈਟੀ ਤੇ ਪਾਨ ਪੱਤੇ ਘੋਟਕੇ ਮਿਸ਼ਰੀ ਪਾਇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਬੀਰਜ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਬਲਕੇ ਰੰਗ ਰੂਪ ਦੂਨਾ ਵਧੇ ॥੮੯॥

ਅਸਥੰਭਨ--ਦੋਹਰਾ

ਕਟੁਕ ਜੁ ਤੋਰੀ ਬੀਜ ਪਿਸਿ ਨੀਰ ਸੰਗ ਘਸਿ ਰੰਗ ॥
ਪਗ ਤਲ ਮਰਦੇ ਯੁਗ ਘਰੀ ਸੇਜ ਬੈਠ ਕਰ ਰੰਗ ॥੯੦॥
ਭੋਗਤ ਤ੍ਰਿਯਕੋ ਸੇਜ ਪਰ ਹੋਵਤ ਨਹੀਂ ਖਲਾਸ ॥
ਜਬਹਿ ਪਾਦ ਭੂਪਰ ਧਰਤ ਭੋਗ ਤਨਾ ਹੋਇ ਨਾਸ ॥੯੧॥

੨੦੨੮—ਕੌੜੀ ਤੋਰੀ ਦੇ ਬੀਜ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਘੋਟੇ, ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਮਲੇ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਕੰਮ ਸੇਜਾ ਤੇ ਬੈਠਕੇ ਕਰੇ। ਓਥੇ ਬੈਠਾ ਹੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਭੋਗੇ ਫਿਰ ਖਲਾਸ ਨ ਹੋਵੇ। ਜਦ ਤੱਕ ਪੈਰ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਨਾ ਛੁਹਾਵੇ ॥੯੦॥੯੧॥

ਲੇਪ—ਸੋਰਠਾ

ਇਟਮਿਟ ਪਗ ਕੋ ਲੇਪ ਸੂਕੇ ਤ੍ਰਿਯ ਸੋ ਭੋਗ ਕਰ।
ਧੋਏ ਰਿਤ ਸੰਖੇਪ ਨਹਿ ਤੋ ਵਰਸ ਨ ਛੂਟ ਹੀ ॥੯੨॥

ਚੌਪਈ

ਸ੍ਵੇਤ ਕਮਲ ਆਡੂ ਕੋ ਲੀਜ। ਸ੍ਵੇਤ ਕਾਕ ਜੰਘ ਜਰ ਕੋ ਦੀਜ।

ਪੁਰਖ ਨਾਭ ਮਹਿ ਲੇਪ ਲਗਾਇ। ਨੀਰ ਸੰਗ ਸੰਗ ਤ੍ਰਿਯਾ ਕਰਾਇ॥੯੩॥
ਛੂਟਤ ਨ ਵੀਰਜ ਜਾਨੋ ਸਹੀ। ਜੋ ਧੋਵਤ ਤਨ ਛੂਟੇ ਸਹੀ।
ਸਿਧ ਯੋਗ ਭਾਖਾ ਕਰ ਕਹਯਾ। ਮੇਘ ਬਿਨੋਦੇ ਰਾਜੀ ਰਹਯਾ॥੯੪॥

੨੦੨੯—†ਇਟਸਿਟ ਦਾ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਲੇਪ ਲਾਵੇ, ਜਦ ਸੁੱਕੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਭੋਗ ਕਰੇ। ਜਦ ਪੈਰ ਧੋਵੇ ਤਾਂ ਛੁਟੇ, ਨਾ ਧੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਲ ਤੱਕ ਬੀ ਨਹੀਂ ਖਲਾਸ ਹੁੰਦਾ॥੯੨॥

੨੦੩੦—ਚਿੱਟਾਕਮਲ, ਅਫੀਮ ਤੇ ਚਿੱਟੀ ਕਾਕਜੰਘੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਘੋਟਕੇ ਲੇਪ ਪੁਰਖ ਦੀ ਧੁੰਨੀ ਪਰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਕਰੇ ਅਰ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੰਗ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਛੁਟਦਾ। ਇਹ ਸਿੱਧ ਯੋਗ ਕਿਹਾ ਹੈ॥੯੩॥੯੪।

ਸੋਰਠਾ

ਪਾਰਾ ਲਾਖ ਅਫੀਮ ਕਨਕ ਬੀਜ ਕਪੂਰ ਜਲ।
ਕਹਤ ਸਬੇ ਹਕੀਮ ਨਰ ਨਾਭਹਿ ਤ੍ਰਿਯ ਜੰਘ ਲਿਪ॥੯੫॥
ਸੰਗ ਕਰਤ ਨਰ ਨਾਰਿ ਸ੍ਵਾਨ ਜੇਮ ਅਟਕੇ ਰਹਿਤ।
ਧੋਏ ਛੁਟ ਤਤਕਾਰ ਨਹਿ ਤੌ ਵੀਰਯ ਨਹਿ ਛੁਟਤ॥੯੬॥

੨੦੩੧—ਪਾਰਾ, ਲਾਖ, ਅਫੀਮ, ਧਤੂਰੇ ਦੇ ਬੀਜ ਤੇ ਕਪੂਰ ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਤੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਧੁੰਨੀ ਅਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀਆਂ ਜੰਘਾਂ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸੰਗ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਟਕਿਆ ਰਹੇ। ਜਦ ਧੋਏ ਤਾਂ ਤਤਕਾਲ ਛੁਟੇ॥੯੫॥੯੬॥

ਚੌਪਈ

ਹਰਮਲ ਸਿਰਸਾਹੀ ਲੇ ਚਾਰ। ਦੂਧ ਸੇਰ ਮਹਿ ਦੇਵੇ ਡਾਰ।
ਤਾਂਕਾ ਖੋਆ ਕਰੇ ਬਨਾਇ। ਆਫੂ ਮਾਸਾ ਦੇਹੁ ਰਲਾਇ॥੯੭॥
ਮਾਸੇ ਚਾਰ ਜੁ ਨਿਸ ਕੋ ਖਾਇ। ਪੀਵਤ ਪਯ ਫਿਰ ਜਲ ਨ ਪਵਾਇ।
ਸਥੰਭਨਿ ਕਰ ਹੈ ਆਛਾ ਮੈਨ। ਕਹਤ ਮੇਘ ਮੈ ਭਾਖੀ ਐਨ॥੯੮॥

੨੦੩੨—ਹਰਮਲ ੪ ਸਿਰਸਾਹੀਆਂ, ਇਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੇਰ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਦਾ ਖੋਵਾ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ੧ ਮਾਸਾ ਅਫੀਮ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ੪ ਮਾਸੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਖਾਵੇ, ਪਿੱਛੋਂ ਦੁੱਧ ਪੀਵੇ, ਜਲ ਨਾ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਕਾਮ ਦਾ ਚੰਗਾ ਬੰਧਨ ਕਰੇ॥੯੭॥੯੮॥

ਦੋਹਰਾ

ਆਫੂ ਮਾਸੇ ਚਾਰ ਲੇ ਪੈਸਾ ਬੜਕੇ ਬੀਜ।

---

†ਇਟਸਿਟ ਜੰਗਲੀ ਲਵੇ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੀ ਨਾ ਲਵੇ।

ਚਨਾ ਖੀਲ ਟੰਕ ਆਠ ਗਹੁ ਭੰਗ ਪੈਸਾ ਭਰ ਬੀਜ ॥੯੯॥
ਪੈਸਾ ਹੀ ਭਰ ਜਾਇਫਲ ਗੋਲੀ ਨਿੰਬੂ ਨੀਰ ।
ਦਮਰੀ ਭਰ ਨਿਤ ਖਾਈਐ ਰਿਤ ਥੰਭੈ ਗੁਨ ਵੀਰ ॥੧੦੦॥
ਹਸਤ ਕਰਮ ਦੂਸ਼ਨਿ ਮਿਟੈ ਹਟਤ ਸੋਮ ਰੁਜ ਜਾਨ ।
ਖੰਡ ਪੁਰਖ ਤੇ ਪੁਰਖ ਹੁਇ ਤਰੁਨੀ ਅਤਿ ਸੁਖਦਾਨ ॥੧੦੧॥

੨੦੩੩–ਅਫੀਮ ੪ ਮਾਸੇ, ਬੋਹੜ ਦੀਆਂ ਗੋਲ੍ਹਾਂ ੧ ਪੈਸਾ ਪ੍ਰਮਾਣ । ਚਣੇ ਦੀਆਂ ਖਿੱਲਾਂ ੮ ਟੰਕ । ਭੰਗ ਦੇ ਬੀਜ ੧ ਪੈਸਾ ਭਰ ਤੇ ਜਾਯਫਲ ੧ ਪੈਸਾ ਭਰ, ਗੋਲ। ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ ਘੋਟਕੇ ਦਮੜੀ ਭਰ ਅਰਥਾਤ ੧। ਮਾਸੇ ਦੀ ਕਰੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਬੀਰਜ ਰੋਕੇ, ਹਥ ਰਸ ਦਾ ਦੋਖ ਮਿਟੇ, ਸੋਮ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਨਮਰਦ ਤੋਂ ਨਮਰਦ ਹੋਵੇ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਅਤਯੰਤ ਸੁਖ ਦੇਵੇ ॥੯੯ ਤੋਂ ੧੦੧॥

ਸਤ ਗਲੋਯ ਮਾਰਯੋ ਗਗਨ ਏਲਾ ਮਾਗਧਿ ਸਾਰ ।
ਸਿਤਾ ਸਹਿਤ ਸੋ ਚਾਟਿਯੇ ਖੰਡ ਪੁਰਖ ਨਰਕਾਰ ॥੧੦੨॥

੨੦੩੪–ਗਿਲੋਯ ਦਾ ਸਤ ਮਾਰਿਆ ਅਭਰਕ, ਇਲਾਚੀ, ਮਘ ਤੇ ਲੋਹਾ ਮ੍ਰਿਤ ਮਿਲਾਕੇ ਖੰਡ ਤੇ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਚੱਟੇ, ਨਮਰਦ ਤੋਂ ਮਰਦ ਹੋਵੇ ॥੧੦੨॥

ਤਾਲਮਖਾਨਾ ਖਸਖਸਹਿ ਕੌਚ ਬੀਜ ਗਿਰ ਪਾਇ ।
ਢਾਕ ਗੂੰਦ ਸਾਠੀ ਚਵਲ ਸਕਰ ਸ੍ਵੇਤ ਮੰਗਾਇ ॥੧੦੩॥
ਪੀਸੀ ਗੋ ਘ੍ਰਿਤ ਮਸਲ ਕੈ ਪੈਸਾ ਇਕ ਨਿਤ ਖਾਇ ।
ਰੇਤ ਬੰਧ ਅਤਿ ਹੋਤ ਹੈ ਊਪਰ ਗੋ ਪਯ ਪਯਾਇ ॥੧੦੪॥

੨੦੩੫–ਤਾਲਮਖਾਣਾ, ਖਸਖਸ, ਕੌਂਚ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਦੀ ਗਿਰੀ, ਢਕਦਾ ਗੂੰਦ ਸਠੀ ਦੇ ਚਾਵਲ ਤੇ ਚਿੱਟੀ ਖੰਡ ਪਾਕੇ ਪੀਹਕੇ ਗੋਕਾ ਘਿਉ ਪਾਕੇ ਮਸਲ ਲਵੇ, ਇਸ ਵਿਚੋਂ ੧ ਪੈਸਾ ਭਰ ਨਿੱਤ ਖਾਵੇ, ਤਾਂ ਬੀਰਜ ਰੋਕੇ, ਪਰੰਤੂ ਉਪਰੋਂ ਗੋਕਾ ਕੋਸਾ ਦੁੱਧ,ਪਿਲਾ ਦੇਵੇ ॥੧੦੩॥੧੦੪॥

ਜਲੀਧਾਤੁ ਕਾ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਗੰਦ ਨਗੌਰੀ ਕਲਖ ਦਸ ਖਸਖਸ ਪਲ ਪੰਚ ਪਾਇ ।
ਕੂਟੀ ਪੈਸਾ ਇਕ ਭਖੋ ਦਿਨ ਚੌਦਾਂ ਲੌ ਲਿਆਇ ॥੧੦੫॥
ਜਰੀ ਧਾਤ ਨਿਕਸੀ ਪਰਤ ਸੁਧਿ ਧਾਤੁ ਬਹੁ ਹੋਇ ।
ਜੋਰ ਰੰਗ ਤਨ ਮਹਿ ਰਕਤ ਜੋ ਨਰ ਖਾਵਤ ਕੋਇ ॥੧੦੬॥

੨੦੩੬–†ਨਗੌਰੀ ਗੂੰਦ ੧੦ ਤੋਲੇ, ਖਸਖਸ ੨੦ ਤੋਲੇ। ਕੁੱਟਕੇ ੧ ਪੈਸਾ ਭਰ ਨਿੱਤ ੧੪

---

†ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਿੰਭਰੀ ਗੂੰਦ ਹੈ ਹੋ ਫੁਲਾਰਦਾ, ਸੋ ਸਫੇਦ ਉੱਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਦਿਨ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਜਲੀ ਹੋਈ ਧਾਤੂ ਨਿਕਸ ਪਵੇ ਅਰ ਧਾਤੂ ਸਾਫ਼ ਹੋਵੇ, ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਰੰਗਤ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕਰੇ, ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਕੋਈ ਪੁਰਖ ਖਾਵੇ ॥੧੦੫॥ ੧੦੬॥

ਨਮਰਦ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਸੇਰ ਜੁ ਤੀਨੋਂ ਭੇਡ ਪਯ ਪੱਕਾ ਵਜਨ ਮੰਗਾਇ।
ਕੌਚ ਉਟੰਗਨ ਬੀਜ ਲੈ ਸ੍ਵੇਤ ਸੰਖੀਆ ਲਜਾਇ ॥੧੦੭॥
ਕਨੇਰ ਸ੍ਵੇਤ ਜੋ ਜੜ ਤੁਚਾ ਅਰਕ ਮੂਰ ਤੁਚ ਠਾਨ।
ਭੰਗਜਟਾ ਤੁਚ ਆਨੀਐ ਅਧਿ ਅਧਿ ਪਲ ਸਭ ਮਾਨ ॥੧੦੮॥
ਪੀਸੀ ਦੂਧੇ ਕਾੜ੍ਹਕੇ ਖੋਵਾ ਕਰਕੇ ਰਾਖ।
ਲਿੰਗ ਲੇਪ ਦਿਨ ਪਚ ਕਰੋ ਕਰ ਕਾ ਕਰਮ ਸੁ ਨਾਖ ॥੧੦੯॥

੨੦੩੭. ਭੇਡ ਦਾ ਦੁੱਧ ੩ ਸੇਰ ਪੱਕਾ, ਕੌਂਚ ਬੀਜ, ਉਟੰਙਣ ਬੀਜ, ਚਿੱਟਾ †ਸਿੰਮਲ ਖਾਰ, ਚਿੱਟੇ ਕਨੇਰ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਅੱਕ ਜੜ ਦੀ ਛਿੱਲ ਤੇ ਭੰਗ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਇਹ ਸਭ ਦੋ ਦੋ ਤੋਲੇ ਉਕਤ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ, ਕਾੜ੍ਹਕੇ ਖੋਵਾ ਕਰਕੇ ਰੱਖੇ। ਫਿਰ ਇਸ ਨਾਲ ੫ ਦਿਨ ਲਿੰਗ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਹਥ ਰਸ ਤੇ ਹੋਯਾ ਦੋਸ਼ ਜਾਵੇ ॥੧੦੭॥੧੦੯॥

ਪਾਉ ਉਟੰਗਨ ਤੁਖਮ ਲੈ ਸੇਰ ਭੇਡ ਕਾ ਖੀਰ।
ਰੀਂਧ ਖੀਰ ਲਿੰਗਹਿ ਮਲੋ ਹਸਤ ਕਰਮ ਮਿਟ ਪੀਰ॥੧੧੦॥

੨੦੩੮. ਪਾਉ ਭਰ ਉਟੰਙਣ ਦੇ ਬੀਜ, ਇਕ ਸੇਰ ਭੇਡ ਦਾ ਦੁਧ, ਖੀਰ ਰਿੰਨ੍ਹਕੇ ਲਿੰਗ ਪਰ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਹਥ ਰਸ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੧੧੦॥

ਵਿਸਟਾ ਆਨ ਵਿਰਾਹ ਕੀ ਇਕ ਪੈਸਾ ਭਰ ਮਾਨ।
ਚਾਰ ਟੰਕ ਮਧੁ ਮੇਲ ਕੈ ਲੇਪੁ ਲਿੰਗੁ ਪਰ ਠਾਨ ॥੧੧੧॥
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਵਾ ਚਤ੍ਰ ਦਸ ਨਿਸ ਕੇ ਇਮ ਨਿਤ ਕੀਜ।
ਹਸਤ ਕਰਮ ਦੂਸ਼ਨ ਮਿਟਤ ਤਿਯਕੋ ਭੋਗਤ ਹੀਂਜ ॥੧੧੨॥

੨੦੩੯. ਜੰਗਲੀ ਸੂਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਟਾ ੧ ਪੈਸਾ ਭਰ ਲਵੇ। ਉਸ ਵਿਚ ੧੬ ਮਾਸੇ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਕੇ ਨਿੱਤ ਲਿੰਗ ਪਰ ਮਲੇ, ਇਹ ਲੇਪ ੭ ਯਾ ੧੪ ਦਿਨ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰੇ ਤਾਂ ਹਥ ਰਸ ਦਾ ਰੋਗ ਮਿਟ ਜਾਵੇ, ਅਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭੋਗਣੇ ਦੀ ਸਮਰਥ ਹੋਵੇ ॥੧੧੧॥੧੧੨॥

ਅਸਥੰਭਨ–ਚੌਪਈ

ਕਾਮ ਕਰਤ ਜੌ ਰਵਿ ਕੈ ਵਾਰ। ਕੂਤਾ ਕੂਤੀ ਲੇਹੁ ਨਿਹਾਰ।

---

†ਸਿੰਮਲ ਖਾਰ ਜ਼ੈਹਰ ਹੈ, ਇਸਤੇ ਲਿੰਗ ਦਾ ਹੇਠਲਾ ਭਾਗ ਅਤੇ ਸਪਾਰੂ ਬਚਾਕੇ ਲਾਵੇ।

ਦੋਨੋ ਪੂਛਕੇ ਲੇਵੇ ਬਾਰ। ਕਰ ਤਵੀਤ ਸੋ ਕਟਿ ਲੈ ਧਾਰ ॥੧੧੩॥
ਕਛੁ ਸਿੰਧੂਰ ਤਿਸ ਸੰਗ ਰਲਾਇ। ਤਿਯਕਾ ਸੰਗ ਕਰੇ ਨਰ ਜਾਇ।
ਛੁਟਤ ਨ ਵੀਰਯ ਲਾਹੈ ਛੂਟੈ। ਤਿਯਕਾ ਕਾਮ ਸਗਲ ਹੀ ਘੂਟੈ ॥੧੧੪॥

੨੦੪੦. ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਚੌਦੇ ਦੇ ਦਿਨ ਕੁਤਾ ਕੁਤੀ ਭੋਗ ਕਰਦੇ ਫਸ ਰਹੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਓਨਾ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਪੂਛ ਦੇ ਰੋਮ ਕਤਰ ਲਵੇ ਓਨਾਂ ਵਿਕ ਕੁਛ ਸੰਧੂਰ ਪਾਕੇ ਫਿਰ ਓਨਾਂ ਰੋਮਾਂ ਨੂੰ (ਤਾਵੀਜ) ਵਿਚ ਮੜਾਕੇ ਪੁਰਸ਼ ਕਮਰ ਨਾਲ ਭੋਗ ਸਮਯ ਬੰਨੇ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਸੰਗ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬੀਰਜ ਨ ਛੁਟੇ। ਜੇ ਤਾਵੀਜ਼ ਕਮਰ ਨਾਲੋਂ ਲਾਹੇ ਤਾਂ ਖਲਾਸ ਹੋਵੇ ॥੧੧੩॥੧੧੪॥

ਲਿੰਗ ਸਥੂਲ (ਮੋਟਾ) ਕਰਨ ਕੋ—ਦੋਹਰਾ

ਸਰਸਵ ਅਸਗੰਧ ਜਾਇਫਲ ਮੰਜਿਸਟਾ ਘਸਿ ਲੇਪ।
ਲਿੰਗ ਲਗਾਯੇ ਲਿੰਗ ਅਤਿ ਫੂਲ ਮੂਸਲ ਸਮ ਮੇਪ ॥੧੧੫॥

੨੦੪੧. ਸਰਹੋਂ, ਅਸਗੰਧ, ਜਾਫਲ ਤੇ ਮਜੀਠ ਘੋਟਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਲਿੰਗ ਉਤੇ ਲੇਪ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਲਿੰਗ ਫੁਲਕੇ ਮੋਹਲੇ ਜਿੱਡਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ॥੧੧੫॥

ਕੀਕਰ ਦਲ ਮਰਚਾਂ ਗਹੋ ਅਖਜ ਜੁ ਫਲ ਕੀ ਛਾਲ।
ਤੀਨੋ ਸਮ ਲੈ ਕੱਥਕੋ ਗੁਟੀ ਪਾਂਨ ਰਸ ਲਾਲ ॥੧੧੬॥
ਚਨਕ ਸਮੇ ਗੋਲੀ ਕਰੋ ਲਵ ਸੋ ਲਿਪ ਲਿੰਗ ਏਹ।
ਫੂਲ ਚੌਗੁਨਾ ਲਿੰਗ ਹੁਇ ਭਗ ਮਹਿ ਜਾਇ ਨ ਤੇਹ ॥੧੧੭॥

੨੦੪੨–ਕਿੱਕਰ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਮਿਰਚਾਂ, ਬਹੇੜੇ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਕੱਥ ਲੈਕੇ ਲੈਕੇ ਪਾਨਾਂ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਚਣੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਗੋਲੀ ਬਣਾਵੇ, ਫਿਰ ਲਵ ਨਾਲ ਲਿੰਗ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਫੁੱਲ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਚੌਗੁਣਾ ਹੋਵੇ, ਤਿਸ ਦਾ ਭਗ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਮੁਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥੧੧੬॥੧੧੭॥

ਅਸਗੰਧ ਅਰ ਗਜ ਪੀਪਰੀ ਉਪਲੋਟੇ ਲੈ ਜਾਲ।
ਮਹਿਖ ਮੂਤ ਲਿੰਗ ਲੇਪ ਕਰ ਫੂਲਤਿ ਅਤਿਹੀ ਲਾਲ।

੨੦੪੩. ਅਸਗੰਧ, ਲੰਮੀ ਮਘ ਤੇ ਫੂਕੇ ਹੋਏ ਜਮਾਲ ਗੋਟੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹੀਂ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਰਗੜਕੇ ਲਿੰਗ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਅਤਜੀਤ ਫੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੧੧੮॥

ਸੋਰਠਾ

ਬੋਹਰ ਵਚ ਅਸਗੰਧ ਗਜ ਕੇਸਰ ਧਤੂਰ ਫਲ।
ਬ੍ਰਹਤੀ ਬੀਜਸੁਬੰਦ ਤਾਂ ਮਹਿ ਮੇਲ ਸਿਵਾਲ ਹੀ ॥੧੧੯॥

ਸੂਖਮ ਜਲ ਸੋ ਪੀਸ ਲੇਪ ਲਿੰਗ ਸੰਧਜਾ ਕਰੋ।
ਫੂਲੀ ਮੂਸਲ ਦੀਸ ਲਿੰਗ ਦੇਖ ਤਿਯ ਭਗਤ ਬਹੁ ॥੧੨੦॥

੨੦੪੪. ਥੋਹਰ, ਵਚ, ਅਸਗੰਧ, ਨਾਗ ਕੇਸਰ ਧਤੂਰੇ ਦੇ ਫਲ, ਕੰਡਿਆਰੀ, ਬੀਜਬੰਦ (ਖਰੈਟੀ ਦੇ ਬੀਜ) ਅਰ ਇਸ ਵਿਖੇ ਜਾਲਾ (ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਾਈ) ਮੇਲਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਬ੍ਰੀਕ ਪੀਹੇ, ਸੰਧਜਾ ਨੂੰ ਲਿੰਗ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਫੂੱਲਕੇ ਮੋਹਲੇ ਜਿੱਡਾ ਦਿੱਸੇ, ਅਜੇਹੇ ਲਿੰਗ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਠਹਿਰ ਨਾ ਸਕੇ ॥੧੧੯॥੧੨੦॥

ਦੋਹਰਾ

ਬ੍ਰਹਤੀ ਫਲ ਰਸ ਪੀਸੀਏ ਮਧੁ ਕਪੂਰ ਇਕ ਗੁੰਜ।
ਲੇਪ ਲਿੰਗ ਨਿਸ ਕਰ ਸਵੇਂ ਫੂਲੀ ਅਹਿ ਜਯੋਂ ਕੁੰਜ ॥੧੨੧॥

੨੦੪੫. ਇੱਕ ਰੱਤੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਪੂਰ ਤੇ ਸ਼ਹਿਤ ਨੂੰ ਕੰਡਯਾਰੀ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਪੀਹਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਲਿੰਗ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਅਰ ਸੌਂ ਰਹੇ, ਦਿਨੇ ਫੁੱਲੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਪ ਕਿਨਾਰੇ ਬੈਠਾ ਫੁੰਕਾਰਦਾ ਹੈ ॥੧੨੧॥

ਤਾਲਮਖਾਨਾ ਗੋਖਜਰੂ ਅਰਨੀ ਸੋਨਾ ਬੀਜ।
ਲੇਹੁ ਰੇਨੁਕਾ ਪਾਨ ਰਸ ਗੋਭੀ ਰਸ ਵਾ ਲੀਜ ॥੧੨੨॥
ਪੀਸੀ ਲੇਪੋ ਲਿੰਗ ਪਰ ਏਰੰਡ ਪਤ੍ਰ ਬੰਧਾਇ।
ਹੋਵਤ ਮੋਟਾ ਲਿੰਗ ਅਤਿ ਲਖ ਤਿਯ ਭਾਗੀ ਜਾਇ ॥੧੨੩॥

੨੦੪੬. ਤਾਲਮਖਾਣਾ, ਭੱਖੜਾ, ਅਰਣੀ, ਧਤੂਰੇ ਦੇ ਬੀਜ ਅਰ ਰੇਣੁਕਾ ਅਰਥਾਤ ਸੰਭਾਲੂ ਦੇ ਬੀਜ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਨ ਦੇ ਰਸ ਯਾ ਗੋਭੀ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਪੀਹਕੇ ਲਿੰਗ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਅਰ ਉੱਪਰ ਅਰਿੰਡ ਦੇ ਪੱਤੇ ਬੰਨ੍ਹੇ, ਲਿਗ ਮੋਟਾ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭੱਜਦੀ ਜਾਵੇ ॥੧੨੨॥੧੨੩॥

ਲਿੰਗ ਵਧਾਵਨ ਉਪਾਇ (ਯੋਗ ਚਿੰਤਾਮਣੀ ਮਤਾਂਤ)

ਪੁਠਕੰਡਾ ਜਵ ਤਗਰ ਕੰਟਾਰੀ। ਬ੍ਰਿਧ ਮਰਚ ਸੇਂਧਾ ਕੁਠ ਧਾਰੀ।
ਤਿਲ ਮਾਖਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਅਸਗੰਧ। ਸਰਖਪ ਪੀਸੋਮਧੁ ਸਨਬੰਧ ॥੧੨੪॥
ਲੇਪਤ ਲਿੰਗ ਵੀਸ ਦਿਨ ਮਾਨ। ਵਧਤ ਘਨਾ ਨਿਤ ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ ਜਾਨ।
ਮੋਟਾ ਲਾਂਬਾ ਦੇਖਤ ਤੀਯ। ਨਿਕਟ ਨ ਆਵਤ ਕਰਹੈ ਸੀਯ ॥੧੨੫॥

੨੦੪੭. ਪੁੱਠਕੰਡਾ, ਜੌਂ, ਤਗਰ, ਕੰਡਿਆਰੀ, †ਬਿਧਾਰਾ, ਮਿਰਚ, ਸੇਂਧਾ ਨਿਮਕ, ਕੁੱਠ, ਤਿਲ, ਮਾਂਹ ਮਘ, ਅਸਗੰਧ ਤੇ ਸਰ੍ਹੋਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਲਿੰਗ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਲਿੰਗ ਬਹੁਤ ਵਧੇ, ਹਰ ਰੋਜ ਅਜੇਹੇ ਮੋਟੇ ਲੰਮੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਢੁਕਦੀ "ਸੀ" ਕਹਿਕੇ ਭੱਜੇ ॥੧੨੪॥੧੨੫॥

---

†ਬ੍ਰਿਧ-ਵਿਧਾਰਾ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਚਕਿਤਸਾ ਕੋਸ਼।

ਸੋਰਠਾ

ਗੋਘ੍ਰਿਤ ਸਿੰਬਲ ਗੂੰਦ ਲੇਪ ਕਰੋ ਨਿਤ ਲਿੰਗ ਪਰ।
ਭਾਗਤ ਤਿਯ ਮੁਖ ਮੂੰਦ ਲਿੰਗ ਮੂਸਲ ਲਾਂਬਾ ਲਖੀ ॥੧੨੬॥

੨੦੪੮. ਸਿੰਮਲ ਦੇ ਗੂੰਦ ਦਾ ਗੋਕੇ ਘਿਉ ਨਾਲ ਲਿੰਗ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਲਿੰਗ ਨੂੰ ਮੋਟਾ ਕਰੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਮੋਹਲੇ ਜਿਡਾ ਲੰਮਾ ਦੇਖਕੇ ਇਸਤਰੀ ਮੂੰਹ ਮੁੰਦਕੇ ਭੱਜ ਜਾਵੇ ॥੧੨੬॥

ਇਟਸਿਟ ਜੜਕੇ ਆਨ ਨੀਂਬ ਗੂੰਦ ਦੋਨੋ ਪਿਸੇ।
ਕਰੰਜ ਤੇਲ ਲਿਪ ਠਾਨ ਦਿਨ ਦਿਨ ਬਾਧਤ ਲਿੰਗ ਬਹੁ ॥੧੨੭॥

੨੦੪੯. ਇਟਸਿਟ ਦੀ ਜੜ੍ਹ †ਨਿੰਮ ਦਾ ਗੂੰਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਕਰੰਜੂਏ ਦੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਪੀਹਕੇ ਲਿੰਗ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਹਰ ਰੋਜ ਲਿੰਗ ਵਧੇ ॥੧੨੭॥

ਅਥ ਇਸਤ੍ਰੀ ਚਕਿਤਸਾ—ਦੋਹਰਾ

ਜਨਮ ਬਾਂਝਨੀ ਏਕ ਹੈ ਕਾਕਬਾਂਝਨੀ ਬੀਯ।
ਮ੍ਰਿਤਵਤਸਾ ਤੀਸੀ ਕਹੀ ਨਾਲ ਪਰਾਵ੍ਰਿਤਿ ਤੀਯ ॥੧੨੮॥
ਜਨਮ ਬਾਂਝਨੀ ਸੋ ਕਹੀ ਜਾਕੇ ਗਰਭ ਨ ਮੂਲ।
ਪ੍ਰਿਥਮ ਜਨਤ ਸੁਤ ਬੰਝ ਫਿਰ ਕਾਕਬਾਂਝਨੀ ਹੂਲ ॥੧੨੯॥
ਮ੍ਰਿਤਵਛਾ ਸੋਈ ਲਖੋ ਜਨਮਤ ਅਰ ਮਰ ਜਾਹਿ।
ਨਾਲ ਪਰਾਵ੍ਰਿਤਿ ਇਮ ਭਨੀ ਹੁਇ ਪੁਤ੍ਰੀ ਸੁਤ ਨਾਹਿ ॥੧੩੦॥

ਇਕ ਜਨਮ ਬਾਂਝਨੀ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਕਾਕਬਾਂਝਨੀ ਹੈ, ਤੀਜੀ ਮਿਤ ਵਤਸਾ ਹੈ, ਚੌਥੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਵਰਤਿ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਹੀ ਹੈ। ਜਨਮ ਬਾਂਝਨੀ ਉਸਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜਿਸਨੂੰ ਮੁਢ ਤੋਂ ਗ੍ਰਭ ਨਾ ਹੋਯਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਸਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਇਕ ਬਾਰ ਗ੍ਰਭ ਹੋਯਾ ਹੋਵੇ ਫਿਰ ਨਾਂ ਹੋਵੇ ਓਹ ਕਾਕਬਾਂਝਨੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਓਹ ਮ੍ਰਿਤਵਤਸਾ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਜਾਏ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣ। ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਵਰਤਿ ਓਹ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਪੁਤ੍ਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ, ਪੁੱਤ੍ਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥੧੨੮ ਤੋਂ ੧੩੦॥

ਬਾਂਝਨੀ ਯੋਨਿ ਸੁੱਧ ਕਰਨ ਉਪਾਇ

ਚਨਕ ਖੀਲ ਮੇਥੀ ਭੁਨੀ ਵਸਨ ਪੋਟਲੀ ਬਾਂਧ।
ਸਮੈ ਜੁ ਰਿਤਕੈ ਤੀਨ ਦਿਨ ਭਗ ਮੈ ਰਾਖੇ ਬਾਂਧ ॥੧੩੧॥
ਕਰ ਮੱਜਮ ਉਠ ਪ੍ਰਾਤ ਕੋ ਇਹ ਬਿਧ ਤੀਯ ਕਰੇਜਿ।

†ਨਿੰਮ ਦਾ ਗੂੰਦ ਪੂਰਬ ਦੀ ਤਰਫ ਨਿੰਮਾਂ ਪਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਲਹੈ ਗਰਭ ਪਤਿ ਸੰਗ ਤਿਯ ਜੌ ਹਰਿ ਕਿਰਪਾ ਥੋਇ ॥੧੩੨॥

੨੦੫੦—ਛੋਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖਿੱਲਾਂ, ਭੁੰਨੀ ਹੋਈ ਮੇਥੀ, ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਬਸਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਪੋਟਲੀ ਬੰਨ੍ਹਕੇ, ਰਿਤੂਕਾਲ ਸਮਯ, ੩ ਦਿਨ ਭਗ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ॥੧੩੧॥

ਜੇ ਸਨਾਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਰੋਜ ਇਸਤ੍ਰੀ ਇਸਤਰਾਂ ਕਰੇ ਤਾਂ ਪਤੀ ਦਾ ਸੰਗ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਗਰਭ ਧਾਰਣ ਕਰੇ, ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਬੀ ਜੇ ਹਰੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੋਵੇ ॥੧੩੨॥

ਲਘੁ ਬੈਂਗਨ ਕੀ ਫਾਰ ਤ੍ਰਯ ਕਰ ਗੋ ਘ੍ਰਿਤੇ ਤਲਾਇ ।
ਪੀਸੀ ਗੰਧਕ ਤਾਸ ਮਹਿ ਸੀਤਲ ਕਰਕੈ ਪਾਇ ॥੧੩੩॥
ਰਿਤ ਜੁ ਸਮੈ ਭਗ ਮਾਹਿ ਰਖ ਦਿਵਸ ਤੀਨ ਲੈ ਜਾਨ ।
ਸੁਧ ਯੋਨ ਤੌ ਹੋਤ ਹੈ ਸੁਤ ਜਨਨੈ ਮਨ ਮਾਨ ॥੧੩੪॥

੨੦੫੧—ਛੋਟੇ ਵਤਾਊਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਫਾੜਾਂ ਕਰਕੇ, ਗੌਕੇ ਘੇਉ ਵਿੱਚ ਤਲੇ, ਅਰ, ਫਾੜਾਂ ਠੰਢੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਗੰਧਕ ਪੀਹਕੇ ਫਾੜ ਉਪਰ ਪਾਕੇ, ਰਿਤੂ ਕਾਲ ਦੇ ੩ ਦਿਨ ਭਗ ਵਿਚ ਉਹ ਫਾੜ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਯੋਨੀ ਸੁੱਧ ਹੋਵੇ, ਮਨ ਵਿੱਚ ਜਾਣੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਹੋਊ ॥੧੩੩॥੧੩੪॥

ਚੌਪਈ

ਲੌਂਗ ਜਵਤ੍ਰੀ ਜਰਣ ਜੁ ਸਜਾਮ । ਅਵਧ ਸੋਖ ਜਾਤੀਫਲ ਥਾਮ ।
ਕਮਰਕਸਹਿ ਖੋਪਾ ਅਖਰੋਟ । ਨਿਵਜੇ ਪਿਸਤਾ ਪੀਸੀ ਘੋਟ ॥੧੩੫॥
ਗਿਰੀ ਬੈਦਾਮ ਜੋ ਸਭੈ ਪਿਸਾਇ । ਤੀਨ ਪੋਟਲੀ ਕਰੋ ਬਨਾਇ ।
ਦਿਵਸ ਪੋਟਲੀ ਤ੍ਰਿਕਤ੍ਰਿਕ ਧਰੈ । ਭਗਕਾ ਰੋਗ ਸਬੀ ਤੁਮ ਹਰੈ ॥੧੩੬॥
ਜੋ ਤੋ ਭਗ ਮੈ ਗਰਮੀ ਕਰੈ । ਘ੍ਰਿਤ ਧੋਈ ਭਗ ਫੋਹਾ ਧਰੈ ।
ਗਰਮੀ ਭਗਕੀ ਦੂਰ ਕਰਾਇ। ਤਤਛਿਨ ਤ੍ਰਿਯਕੇ ਗਰਭ ਜੁ ਥਾਇ॥੧੩੭॥

੨੦੫੨—ਲੌਂਗ, ਜਵੱਤ੍ਰੀ, ਕਾਲਾ ਜੀਰਾ, ਸਮੁੰਦ੍ਰਸੋਖ, ਜਾਫਲ, ਕਮਰ ਕੱਸ; ਖੋਪਾ, ਅਖਰੋਟ, ਨੇਵਜੇ, ਪਿਸਤਾ ਅਤੇ ਬਦਾਮਗਿਰੀ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਘੋਟ ਪੀਹਕੇ, ਤਿੰਨ ਪੋਟਲੀਆਂ ਬਣਾਵੇ । ਇਸ ਤਰਾਂ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ੩ ਪੋਟਲੀਆਂ ਰੱਖੇ, ਤਾਂ ਭਗ ਦਾ ਤਮਾਮ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ । ਜੇ ਇਹ ਪੋਟਲੀ ਭਗ ਵਿੱਚ ਗਰਮੀ ਕਰਦੀ ਜਾਪੇ ਤਾਂ ਘੇਉ ਧੋਕੇ ਫੈਹਾ ਰੱਖੇ । ਗਰਮੀ ਭਗ ਦੀ ਤੁਰਤ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ । ਉਮੈਦ ਵਾਰੀ ਛੇਤੀ ਹੋਵੇ ॥੧੩੫ ਤੋਂ ੧੩੭॥

ਸੰਤਾਨ ਉਪਾਇ

ਮੋਰਸਿਖਾ ਗਜ ਕੇਸਰੈ ਮਿਸਰੀ ਆਛੀ ਪਾਇ ।
ਸਪਤ ਸਪਤ ਏ ਟੰਕ ਲੈ ਕੇਸਰ ਚਾਰ ਮੰਗਾਇ ॥੧੩੮॥

ਪੀਸ ਪੁਰੀ ਤ੍ਰਿਕ ਕੀਜੀਐ ਰਿਤ ਸਨਾਨ ਮਹਿ ਖਾਇ।
ਏਕ ਵਰਣ ਗੋ ਦੂਧ ਸੋਂ ਬਾਲਕ ਹਾਥੈ ਦਾਇ ॥੧੩੯॥
ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਲੌ ਖਾਈਏ ਹੋਵਤ ਪੁਤਰ ਧੀਯ।
ਕਹਿਤ ਮੇਘ ਪੰਡਿਤ ਕਰੋ ਰਮੈ ਖਸਮ ਜੋ ਤੀਯ ॥੧੪੦॥

੨੦੫੩–ਮੋਰਸਿਖਾ, ਨਾਗਕੇਸਰ, ਮਿਸਰੀ, ਏਹ ੨੮–੨੮ ਮਾਸੇ, ਕੇਸਰ ੧੬ ਮਾਸੇ ਪਾਕੇ, ਪੀਹੇ ਅਰ ਪੁੜੀਆਂ ੩ ਕਰੇ। ਰਿਤੂ ਸਨਾਨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਰੰਗਦੀ ਗਊ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਖਾਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਕੰਨਜਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਦੁਆਵੇ ਤਾਂ ਪੁੱਤ ਯਾਂ ਧੀਯ, ਅਵੱਸ਼ ਹੋਵੇ । ਫਿਰ ਬੀ ਜੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਰਮਣ ਕਰੇ ॥੧੩੮ ਤੋਂ ੧੪੦॥

(ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਸਰਪੰਖਾ ਪੰਚ ਅੰਗ ਹੀ ਰਵਿ ਵਾਰੇ ਅਣਵਾਇ।
ਏਕ ਵਰਣ ਗੋਖੀਰ ਸਜੋਂ ਕੰਨਜਾ ਹਾਥ ਪਿਸਾਇ ॥੧੪੧॥
ਰਿਤੁ ਸਨਾਨ ਕਰ ਪੀਜੀਐ ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਪਰਮਾਨ।
ਮੂੰਗ ਸਾਲਕਾ ਪਥਜ ਕਰ ਸੁਤ ਬਾਂਝਨਿ ਕੋ ਠਾਨ ॥੧੪੨॥
ਦਿਵਸ ਨੀਂਦ ਭਯ ਸੋਕ ਤਨ ਔਰ ਤਿਆਗ ਉਦੇਗ।
ਲਹਤ ਕਾਮਨੀ ਪੁਤ੍ਰ ਕੋ ਪਤਿ ਸੰਗੈ ਅਤਿਵੇਗ ॥੧੪੩॥
ਰੁਦ੍ਰ ਜਟਾ ਸਰਪਾਂਖ ਹੀ ਏਕ ਵਰਨ ਗੋ ਦੂਧ।
ਪੂਰਬ ਰੀਤ ਸੋ ਪੀਜੀਏ ਪਢ ਮੰਤ੍ਰ ਅਤਿ ਸੂਧ ॥੧੪੪॥
ਕਰਖ ਮਾਨ ਨਿਤ ਪੀਜੀਐ ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਲੌ ਏਹ।
ਗਣੇਸ ਨਾਮ ਮੰਤ੍ਰ ਕਹਜੋ ਅਵਰ ਨ ਜਾਨੋ ਕੇਹ ॥੧੪੫॥

੨੦੫੪. ਸਰਪੰਖਾ ਦੇ ਪੰਜੇ ਅੰਗ ਅਰਥਾਤ ਮੂਲ ਤੋਂ ਸਭੋ ਪੁਟਕੇ ਐਤਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ਲਿਆਵੇ। ਫਿਰ ਇਕ ਰੰਗ ਦੀ ਗਊ ਦੇ ਦੁਧ ਨਾਲ ਕੰਨਜਾ ਪਾਸੋਂ ਪੀਸਾਵੇ। ਇਸਨੂੰ ਫਿਰ ਰਿਤੂ ਦਾ ਸਨਾਨ ਕਰਕੇ ਬਲ ਮੂਜਬ ਅੰਦਾਜਕੇ ੭ ਦਿਨ ਪੀਵੇ। ਮੂੰਗੀ ਚਾਵਲਾਂ ਦਾ ਪੱਥ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬੰਧਿਆ ਨੂੰ ਬੀ ਪੁਤਰ ਹੋਵੇ, ਦਿਨ ਦਾ ਸੌਣਾਂ, ਭਯ, ਸ਼ੋਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਉਦਵੇਗ ਤਿਆਗ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਤ੍ਰ ਪਾਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਪਤੀ ਦੇ ਸਾਥ ਰਵਣ ਕਰੇ ॥੧੪੧ ਤੋਂ ੧੪੩॥

੨੦੫੫. †ਰੁਦ੍ਰਜਟਾ ਤੇ ਸਰਪੁੰਖਾ ਇਨਾਂ ਦਾ ਸਰਬਾਂਗ ਲੈਕੇ ਇਕ ਰੰਗ ਦੀ ਗਊ ਦੇ ਦੁਧ ਨਾਲ

---

†ਰੁਦ੍ਰਜਟਾ–ਸੁਗੰਧ ਪਤ੍ਰਿਕਾ ਵੇਲ ਹੈ, ਇਸੇ ਨੂੰ ਸੰਕਰ ਜਟਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਅਭਾਵ ਵਿਚ ਬੋਹੜ ਦੀ ਦਾੜੀ ਲਵੇ।

੧ ਤੋਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਖਾਵੇ, ਪਿਛੇ ਕਹੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ, ਅਰ ੧੦੮ ਬਾਰ ਗਣੇਸਨਾਮ ਮੰਤ੍ਰ† ਸੁੱਧ ਪਾਠ ਕਰੇ ਇਸਤਰਾਂ ੩ ਦਿਨ ਰਿਤੂ ਕਾਲ ਕਰੇ ਤਾਂ ਪੁਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ॥੧੪੪॥੧੪੫॥

ਚੌਪਈ

ਫਲ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਸਿਰਸਾਹੀ ਚਾਰਿ। ਵਛੀ ਮੂਤ੍ਰ ਪੀਸੈ ਸਾਰ।
ਚਾਰਯਾਮ ਪੀਸੀ ਗੁਟ ਕਰੇ। ਪੰਚੋਤ੍ਰ ਆਛੀ ਪੁਟ ਧਰੇ ॥੧੪੬॥
ਏਕ ਏਕ ਗੋਲੀ ਨਿਤ ਖਾਇ। ਮੂੰਗ ਭਾਤ ਕਾ ਪਥ ਕਰਾਇ।
ਔਰ ਵੱਥ ਭੱਖਨ ਨਹਿ ਕਰੈ। ਪਤਿ ਸੰਗੈ ਤ੍ਰਿਯ ਗਰਭ ਸੁਧਰੈ ॥੧੪੭॥

੨੦੫੬. ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਫਲ ੯ ਤੋਲੇ ਲਵੇ। ਵੱਛੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ੪ ਪਹਿਰ ਘੋਟੇ, ਗੋਲੀ ਬਣਾਵੇ। ਇਕ ਸੌ ਪੰਜ ਬਾਰ ਮੂਤ੍ਰ ਪਾਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪੁਠ ਦੇਵੇ ਫਿਰ‡ਇਕ ਇਕ ਗੋਲੀ ਖਾਵੇ। ਮੂੰਗੀ, ਚਾਵਲਾਂ ਦਾ ਪੱਥ ਖਾਵੇ। ਹੋਰ ਸਭ ਬਰਜ ਦੇਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਪਤੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰੇ ਤਾਂ ਪੁਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ॥੧੪੬॥੧੪੭॥

ਦੋਹਰਾ

ਪੁਖ ਨਖਤ੍ਰ ਰਵਿ ਦਿਨੈ ਦੇਵਦਾਰ ਜੜ ਆਨ।
ਤੋਲਾ ਭਰ ਗੋ ਖੀਰ ਸੋ ਖਾਵਤ ਗਰਭ ਸੁਠਾਨ ॥੧੪੮॥

੨੦੫੭. ਪੁਖ ਨਛਤ੍ਰ ਐਤਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ਦੇਵਦਾਰ ਦੀ ਜੜ ਲੈ ਆਵੇ। ਤੋਲਾ ਪ੍ਰਮਾਨ ਗੋਕੇ ਦੁਧ ਨਾਲ ਰਿਤੂ ਸਨਾਨ ਪਿਛੋਂ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਗਰਭ ਹੋਵੇ ॥੧੪੮॥

ਸ੍ਵੇਤ ਕੰਟਾਰੀ ਮੂਲ ਲੈ ਵਾ ਸਰਪੰਖਾ ਮੂਰ।
ਜਲ ਸੌਂ ਪੀਵਤ ਗਰਭ ਤੀਜ ਪੂਰਬ ਜਿਮ ਸੋ ਪੂਰ ॥੧੪੯॥

੨੦੫੮. ਚਿਟੀ ਕੰਡਯਾਰੀ ਦੀ ਜੜ ਲਵੇ, ਯਾ :—
੨੦੫੯. ਸਰਪੰਖਾ ਦੀ ਜੜ ਲਵੇ, ਪਿਛੇ ਦੀ ਤਰਾਂ ਦਿਨ ਨਛਤ੍ਰ ਆਦਿ ਮੇਲ ਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਗਰਭ ਨਾਲ ਭਰੇ ॥੧੪੯॥

ਚੌਪਈ

0ਈਸੁਰਲਿੰਗੀ ਦਾਨੇ ਸਾਤ। ਮੋਤੀ ਮੋਰਸਿਖਾ ਲੈ ਘਾਤ।
ਊਟਕੰਟਾਰੀ ਜਾਤੀਫਲਾ। ਜਰਣ ਸ੍ਵੇਤ ਵੇ ਟੰਕ ਟੰਕ ਭਲਾ ॥੧੫੦॥

---

†"ਓਂ ਸ੍ਰੀ ਗਣੇਸ਼ਾਯਨਮਹ" ਇਹ ਮੰਤ੍ਰ ਹੈ।
‡ਇਸ ਦੀਆਂ ੭੫ ਗੋਲੀਆਂ ਕਰੇ।
0ਪੰਚਗੁਰੀਆ ਪੂਰਬ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਵੇਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੀਜ ਉਪਨ ਸ਼ਿਵਲਿੰਗ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਸ਼ਿਵਲਿੰਗੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪੀਸੀ ਚੂਰਨ ਪੁਟ ਕਾ ਸਾਤ। ਰਿਤ ਉਪਰਾਂਤਹਿ ਗੋ ਪਯ ਖਾਤ।
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਅਲੂਨਾ ਖਾਇ। ਤ੍ਰੀਯਾ ਬਾਂਝਨੀਕੈ ਸੁਤ ਥਾਇ ॥੧੫੧॥

੨੦੬੦. ਸ਼ਿਵਲਿੰਗੀ ਦੇ ਦਾਣੇ ੭ ਹੋਰ ਮੋਤੀ, ਮੋਰ ਸਿਖਾ, ਊਟ ਕਟਾਰਾ, ਜਾਫਲ ਤੇ ਜ਼ੀਰਾ ਚਿੱਟਾ, ਇਹ ਸਭ ੪—੪ ਮਾਸੇ ਪੀਹਕੇ ਚੂਰਣ ਕਰੇ ਅਰ ਸਤ ਪੁੜੀਆਂ ਬਣਾਵੇ, ਰਿਤੂ ਦੇ ਸਨਾਨ ਪਿਛੋਂ ਗਊ ਦੇ ਦੁਧ ਨਾਲ ਖਾਵੇ। ਸੱਤ ਦਿਨ ਨਿਮਕ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਬੰਝ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਬੀ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਵੇ ॥੧੫੦॥੧੫੧॥

ਦੋਹਰਾ

ਮੋਰਸਿਖਾ ਗਜ ਕੇਸਰੈ ਸੰਖਾਹੋਲੀ ਪਾਇ।
ਪੀਸੀ ਤ੍ਰਯ ਤ੍ਰਯ ਟੰਕ ਕੀ ਪੁੜੀਆਂ ਲੇਹੁ ਬਨਾਇ॥੧੫੨॥
ਖੀਰ ਸੰਗ ਸੋ ਖਾਈਏ ਰਿਤ ਕੈ ਅੰਤ ਵਖਾਨ।
ਦੂਧ ਭਾਤ ਕਾ ਪਥਯ ਕਰ ਤਿਯ ਸੁਤ ਪਾਵਤ ਮਾਨ ॥੧੫੩॥

੨੦੬੧. ਮੋਰ ਸਿਖਾ, ਨਾਗਕੇਸਰ ਤੇ ਭੋਂਡਭਤਿੰਗ ਪੀਹਕੇ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਟੰਕ ਦੀਆਂ ਪੁੜੀ ਪੁੜੀਆਂ ਕਰਕੇ ਦੁਧ ਨਾਲ ਰਿਤੂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਖਾਵੇ। ਦੁਧ, ਚਾਵਲ ਸੇਵਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਤ੍ਰਵੰਤੀ ਹੋਵੇ ॥੧੫੨॥੧੫੩॥

ਸੋਰਠਾ

ਚੰਦਨ ਕਮਲ ਤਮਾਲ ਗਜਕੇਸਰ ਧਾਤ੍ਰੀ ਤੁਖਮ।
ਚੰਦਨ ਰਕਤ ਸੁ ਘਾਲ ਤ੍ਰਯ ਤ੍ਰਯ ਮਾਸੇ ਪ੍ਰਥਕ ਸਭ ॥੧੫੪॥
ਜਲ ਸਹ ਗੋਲੀ ਟਾਂਕ ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਰਿਤ ਅੰਤ ਭਖ।
ਗੋਪਯ ਸੰਗਹਿ ਆਂਕ ਇਸ ਵਿਧ ਤ੍ਰਿਯ ਕੋ ਸੁਤ ਹੁਵੈ ॥੧੫੫॥

੨੦੬੨. ਚੰਦਨ, ਕਮਲ, ਤਮਾਲਪਤ੍ਰ, ਨਾਗਕੇਸਰ, ਆਵਲੇ ਦੇ ਦਾਣੇ ਭਾਵ ਫਲ ਤੇ ਰਕਤ ਚੰਦਨ, ਸਭੇ ੩-੩ ਮਾਸੇ ਲਵੇ। ਫਿਰ ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਗੋਲੀ ੪ ਮਾਸੇ ਦੀ ਕਰੇ ਅਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਇਸ ਤਰਾਂ ਰਿਤੂਕਾਲ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਗੋਕੇ ਦੁਧ ਨਾਲ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਪੁਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ॥੧੫੪॥੧੫੫॥

ਦੋਹਰਾ

ਈਸਰ ਲਿੰਗੀ ਵੀਜ ਲੈ ਮਰਯਾਦਾ ਇਕ ਵੀਸ।
ਦੇਵਦਾਰ ਗੰਧਕ ਹਰਧ ਟੰਕ ਟੰਕ ਸਬ ਦੀਸ ॥੧੫੬॥
ਗੁੜ ਮੈ ਗੋਲੀ ਤ੍ਰਯ ਕਰੋ ਰਿਤੁ ਸਨਾਨ ਕਰ ਖਾਇ।
ਏਕ ਵਰਨ ਗੋ ਦੁਧ ਸੋ ਪੁਤ੍ਰਵਤੀ ਤ੍ਰਿਯ ਥਾਇ ॥੧੫੭॥

੨੦੬੩–ਸ਼ਿਵਲਿੰਡੀ ਦੇ ਦਾਣੇ ੨੧ ਗਿਣ ਕੇ ਲੇਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੇਵਦਾਰ ਗੰਧਕ ਤੇ ਹਲਦੀ ੪-੪ ਮਾਸੇ ਅਤੇ ਦੂਣਾ ਗੁੜ ਪਾਕੇ ਤਿੰਨ ਗੋਲੀਆਂ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਰਿਤੂ ਦੇ ਸਨਾਨ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਰੰਗੀ ਗਊ ਦੇ ਦੁਧ ਨਾਲ ੧ ਗੋਲੀ ਨਿੱਤ ਖੁਲਾਵੇ ਵਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਤ੍ਰਵੰਤੀ ਹੋਵੇ ॥੧੫੬॥੧੫੭॥

ਕੇਸਰ ਗਜ ਸਤਾਵਰੀ ਗੋ ਰੋਚਨ ਅਸਗੰਧ।
ਟੰਕ ਵੀਸ ਸਬ ਪੀਸਕੈ ਸਾਤ ਪੁੜੀ ਇਨ ਬੰਧ॥੧੫੮॥
ਪੀਵਤ ਪ੍ਰਾਤਹਿ ਸਾਤ ਦਿਨ ਏਕ ਵਰਨ ਗੋ ਖੀਰ।
ਖਾਤ ਅਲੂਨਾ ਸੁਤੁ ਜਨੈ ਨਾਰ ਭਲੀ ਵਿਧ ਬੀਰ ॥੧੫੯॥

੨੦੬੪—ਨਾਗਕੇਸਰ, ਸਤਾਵਰ, ਗੋਰੋਚਨ ਤੇ ਅਸਗੰਧ, ਸਭੇ ੮੦ ਮਾਸੇ ਪੀਹਕੇ ਇਸਦੀਆਂ ੭ ਪੁੜੀਆਂ ਕਰੇ। ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ੭ ਦਿਨ ਇਕ ਰੰਗ ਦੀ ਗਊ ਦੇ ਦੁਧ ਨਾਲ ਲਵੇ ਅਲੂਣਾ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਪੁਤ੍ਰ ਕਰੇ॥੧੫੮॥੧੫੯॥

ਕੇਸਰ ਗਜ ਹੌਬੇਰ ਹੀ ਵੀਸ ਟੰਕ ਲੈ ਪੀਸ।
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਗੋ ਖੀਰ ਸੋ ਰਿਤ ਅੰਤਹਿ ਸੁਤ ਦੀਸ ॥੧੬੦॥

੨੦੬੫–ਨਾਗ ਕੇਸਰ ਤੇ ਹਊਬੇਰ, ਇਹ ੮੦ ਮਾਸੇ ਲੈਕੇ ਪੀਹੇ, ੭ ਦਿਨ ਗੌਕੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਰਿਤੂ ਪਿਛੋਂ ਲਵੇ, ਪੁਤ੍ਰਵਤੀ ਹੋਵੇ ॥੧੬੦॥

ਕਾਕ ਬਾਂਝਨੀ ਉਪਾਇ (ਰਸਰਤਨਾਕਰ) ਦੋਹਰਾ

†ਬਿਸ਼ਨੂੰ ਕ੍ਰਾਂਤ ਸੁ ਸੂਲ ਲੈ ਮਹਿਖੀ ਖੀਰੈ ਪੀਸ।
ਮਹਿਖੀ ਮਾਖਨ ਰਿਤ ਸਮੈ ਖਾਵਤ ਬੇਟਾ ਥੀਸ ॥੧੬੧॥
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਲੌਂ ਕੀਜੀਐ ਯੁਕਤਿ ਪਾਛਲੀ ਜਾਨ।
ਕਾਕ ਬਾਂਝਨੀ ਸੁਤ ਜਨਤ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਬਾਨਿ ॥੧੬੨॥

੨੦੬੬–†ਬਿਸਨੂੰ ਕ੍ਰਾਂਤਾ ਦੀ ਜੜ, ਮਹੀਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ, ਮਹੀਂ ਦੇ ਮੱਖਣ ਵਿੱਚ ਰਿਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਪੁਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਕਰੇ। ਸੱਤ ਦਿਨ ਪੀਵੇ ਏਹੋ ਯੁਕਤੀ ਪਿਛਲੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਾਂਕ ਬਾਂਝਨੀ ਪੁਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ॥੧੬੧॥੧੬੨॥

ਪੁਖਜ ਨਖਤ੍ਰ ਰਵਿ ਦਿਨੈ ਅਸਗੰਧ ਲੇਹੁ ਸਮੂਰ।
ਮਹਿਖੀ ਪਯ ਸੋ ਪੀਸਕੈ ਕਰਖ ਯੁਗਮ ਲੈ ਪੂਰ ॥੧੬੩॥
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਇਮ ਨਿਤ ਕਰੋ ਗਰਭ ਲਹਤ ਹੈ ਨਾਰਿ।

---

†ਬਿਸ਼ਨੂੰਕ੍ਰਾਂਤਾ ਨੀਲੇ ਫੂਲ ਵਾਲਾ ਭੇੜਭੜਿੰਗ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਮੇਘ ਨੇ ਕੁਰਫਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਨ੍ਰਿਘੰਟ ਮੇਘ।

ਚਿਰਿਜੀਵੀ ਸੁਤ ਹੋਤ ਹੈ ਪਤਿ ਸੰਗੈ ਸੁਖਕਾਰ ॥੧੬੪॥

੨੦੬੭. ਪੁੱਖ ਨਛਤ੍ਰ ਐਤਵਾਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਸਗੰਧ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਲਵੇ। ਮਹੀਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ੨ ਤੋਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣ। ਸੱਤ ਦਿਨ ਨਿੱਤ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸਤਰੀ ਗਰਭਵੰਤੀ ਹੋਵੇ। ਪੁਤਰ ਚਿਰੰਜੀਵੀ ਜਣੇ, ਪਰੰਤੂ ਪਤੀ ਨਾਲ ਸੰਗ ਕਰਦੀ ਰਹੇ ॥੧੬੩॥੧੬੪॥

ਕਾਂਕ ਬਾਂਝਨੀ ਉਦਰ ਸੁਧ ਕਰਨ ਉਪਾਇ

ਖੰਡ ਤ੍ਰਿਵੀ ਨੈਪਾਲਹੀ ਦੋ ਦੋ ਟੰਕ ਪ੍ਰਮਾਨ।
ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਪਯ ਸੰਗ ਅਰ ਰਿਤਕਾਲਹਿ ਇਹੁ ਠਾਨ ॥੧੬੫॥
ਦੂਧ ਭਾਤ ਕਾ ਪਥ ਕਰ ਸਾਂਝ ਸਵੇਰੈ ਖਾਇ।
ਕਾਕ ਬਾਂਝਨੀ ਔਰ ਪ੍ਰਿਯ ਉਦਰੈ ਸੁੱਧ ਕਰਾਇ ॥੧੬੬॥

੨੦੬੮. ਖੰਡ, ਤ੍ਰਿਵੀ ਤੇ ਚਿਰੈਤਾ, ਇਹ ਤਿੰਨੇ ੮-੮ ਮਾਸੇ ਪੀਹਕੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਰਿਤੂ ਕਾਲ ਸਮਯ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਫਕੇ। ਦੁਧ ਚਾਵਲ ਦੋਨੋਂ ਵਕਤ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਕਾਕ ਬਾਂਝਨੀ ਅਰ ਹੋਰ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋਈ ਖਾਵੇ, ਤਾਂ ਪੇਟ ਸੁਧ ਕਰੇ ॥੧੬੫॥੧੬੬॥

ਮ੍ਰਿਤਬਤਸਾ ਲੱਛਣ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਏਕ ਦੋਇ ਤ੍ਰਿਕ ਚਾਰ ਪਚ ਵਰਸ ਹੋਇ ਕਰਵਾਰ।
ਮਰਤ ਮਿਰਤਵਤਸਾਕਹੀ†ਅਠਰਾਹਾ ਸੋ ਧਾਰ ॥੧੬੭॥

੨੦੬੯. ਜਿਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ੧, ੨, ੩, ੪, ਅਥਵਾ ੫ ਸਾਲ ਦਾ ਬਾਲ ਹੋ ਕੇ ਮਰ ਜਾਵੇ। ਇਸਨੂੰ ਮ੍ਰਿਤਬਤਸਾ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ †ਅਠਰਾਹ ਹੈ ॥੧੬੭॥

ਮ੍ਰਿਤਬਤਸਾ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਬਾਲਜੋਨਿਸਾ ਹੁਤਾਸਨਾ ਦਾਰੁ ਨਿਸਾ ਸੁਰਦਾਰ।
ਹਰੜ ਲਾਇਚੀ ਲਘੁ ਕਹੀ ਪਿੱਤ ਪਾਪਰਾ ਡਾਰ ॥੧੬੮॥
ਕਣਾ ਮੁਸੱਬਰ ਸਟਿ ਗੁਲੀ ਅਜਮੋਦਾ ਪਦਮਾਖ।
ਕਾਮੁੰਭਾ††ਰਾਸਾਂਜਨੀ ਵਾਇਵੜਿੰਗ ਸੁ ਭਾਖ ॥੧੬੯॥
ਮਾਸਾ ਚੂਰਨ ਇਕ ਜਲਹਿ ਗਰਭ ਰਹੈ ਤੌ ਖਾਇ।

---

†ਅਠਰਾਹ ਦੀਆਂ ਸਭ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਨਿਦਾਨ ਸੇਹਤ ਮੇਰੇ ਬਣਾਏ ਬਾਲ ਚਕਿਤਸਾ ਵਿਚੋਂ ਵੇਰਵਾ ਤੇ ਯਤਨ ਦੇਖੋ

††"ਰਾਸਾਂਜਨੀ" ਸੁੱਧ ਪਾਠ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਦਾਰਹਲਦੀ ਤੇ ਮੂੰਗ ਫੱਧ ਹਨ ਹੋਰ ਰਾਮ ਬਿਨੋਦ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਖਟ ਮਾਸਹਿ ਲੌ ਖਾਈਏ ਨਿਤ ਉਪਰਹਿ ਨਹਿ ਦਾਇ ॥੧੭੦॥
ਮ੍ਰਿਤਵੱਛਾ ਦੂਖਨ ਮਿਟੈ ਅਠਰਾਹਾ ਮਿਟ ਦੋਖ।
ਭਲੀ ਔਖਦੀ ਮੈ ਕਹੀ ਸਭ ਔਖਧ ਤੇ ਜੋਖ ॥੧੭੧॥

੨੦੭੦. ०ਮੁਸ਼ਕਬਾਲਾ, ਹਲਧੀ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਦਾਰਹਲਦੀ, ਦੇਵਦਾਰ, ਹਰੜ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਛੋਟੀ ਇਲਾਚੀ, ਪਿਤਪਾਪੜਾ, ਮਘ, ਏਲੂਆ, ਕਚੂਰ, ਮੂੰਗਾ ਅਜਮੋਦ, ਪਦਮਾਖ, ਕੁਸੁੰਭਾ, ਰਸੌਂਤ ਤੇ ਬਾਇੰਵੜਿੰਗ ਪੀਹਕੇ ਚੂਰਣ ਕਰੇ, ਫਿਰ ੧ ਮਾਸਾ ਜਲ ਨਾਲ ਨਿਤ ਗਰਭ ਹੋਏ ਤੋਂ ੬ ਮਹੀਨੇ ਤਕ ਖਾਵੇ, ਉਪਰੰਤ ਨਾ ਖਾਵੇ,ਤਾਂ ਮ੍ਰਿਤਬਤਸਾ ਦਾ ਦੂਸ਼ਣ ਮਿਟਾਵੇ, ਅਰ ਅਠਾਰਾਹੇ ਦਾ ਦੋਖ ਬੀ ਮਿਟੇ। ਇਹ ਸਰੇਸ਼ਟ ਦਵਾਈ ਹੈ, ਸਭ ਦਵਾਈਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉਤਮ ਹੈ ॥੧੬੮ ਤੋਂ ੧੭੧॥

ਮਹਿਦੀ ਗੁੜ ਰਤਾਂਜਨੀ ਕਟੂ ਤੂੰਬੀ ਗਿਰ ਲੇਇ।
ਕੁੜਾ ਕਮਲ ਲੈ ਸੁਰਖ ਹੀ ਗਦਹੋ ਲੇਂਡਾ ਦੇਇ ॥੧੭੨॥
ਏ ਸਬ ਮੂਤ੍ਰ ਪੀਸਕੈ ਗੋਲੀ ਕੋਕਨ ਬੇਰ।
ਹੋਤ ਗਰਭ ਤੌ ਪ੍ਰਾਤ ਸਮ ਖਾਵਤ ਤਿਯ ਨਿਤ ਮੇਰ ॥੧੭੩॥
ਪਾਂਚ ਮਾਸ ਲੌ ਨਿਤ ਨਿਤੈ ਖਾਵਤ ਪਰੈ ਨ ਦੇਇ।
ਜਨਮੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ਘੁਟੀ ਰਤੀ ਯਾਹਿ ਕੀ ਲੇਇ ॥੧੭੪॥
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਲੌ ਦੀਜੀਏ ਚਿਰਿਜੀਵੀ ਹੁਇ ਬਾਲ।
ਅਠਰਾਹਾ ਦੁਖ ਜਾਤ ਮਿਟ ਤਾਹਿ ਭਖੈ ਨਹਿ ਕਾਲ ॥੧੭੫॥

੨੦੭੧. ਮਹਿੰਦੀ, ਗੁੜ, ਰਸੌਂਤ, ਕੌੜੀ ਤੂੰਬੀ ਦੀ ਗਿਰੀ, ਕੁੜਾਸਕ ਲਾਲਕਮਲ ਤੇ ਗਧੇ ਦਾ ਲੇਂਡਾ ਇਹ ਸਭ ਇਕ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਗਊ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪੀਹਕੇ ਕੋਕਨ ਬੇਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਗੋਲੀ ਕਰੇ। ਜਦ ਗਰਭ ਹੋਯਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਿਤ ੧ ਗੋਲੀ ਖਾਵੇ। ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਤਾਂਈ ਰੋਜ ਰੋਜ ਖਾਵੇ, ਉਪਰੰਤ ਨਾ ਖਾਵੇ, ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਘੁਟੀ ਇਸੇ ਦੀ ਇਕ ਰੱਤੀ ਲੈ ਕੇ ੭ ਦਿਨ ਤਕ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਬੱਚਾ ਚਿਰੰਜੀਵੀ ਹੋਵੇ। ਅਠਰਾਹੇ ਦਾ ਦੁਖ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ, ਅਕਾਲ ਸਮਯ ਕਾਲ ਨਹੀਂ ਗ੍ਰਸਦਾ ॥੧੭੨ ਤੋਂ ੧੭੫॥

ਚੌਪਈ

ਲੌਂਗ†ਜਾਲਕਾ ਮੂਲ ਮੰਗਾਇ। ਮਰਚ ਲਾਇਚੀ ਵਿਖਾ ਢਵਾਇ।

०ਬਾਲਯੋ-ਮੁਸਕਬਾਲਾ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਦ੍ਰਬ ਦਰਪਨ ਤੇ ਰਾਮ ਬਿਨੋਦ।

†ਜਬ-ਕਦੰਬ੍ਰਿਛ ਹੈ, ਜਿਸ ਬ੍ਰਿਛ ਉਪਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਗੋਪੀਆਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਦੇਖੋ ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼ ਪ੍ਰਿ: ੬੨. ਇਸ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਕੁਛ ਚੀਜਾਂ ਵੱਧ ਹਨ, ਫਿਰ ਬੀ ਰਾਮ ਬਿਨੋਦ ਨਾਲ ਹੂਬਹੂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਪ੍ਰਯੋਗ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਸ਼ੈਦ ਛਪਣ ਵਕਤ ਮੂਲ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਸੋਧਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਰਣਵ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਹੈ।

ਅਜਵਾਇਨ ਅਜਮੋਦ ਵਿਸਾਲਾ। ਨਵਸਾਦਰ ਤੁਲਸੀ ਵਿਜਡਾਲਾ॥੧੭੬॥
ਕਣਾ ਸੰਗਸਰੀ ਹਲਦਿ ਸੁਹਾਗਾ। ਬਿੜਸੁਲੂਨ ਕਚਲੂਨ ਸਭਾਗਾ।
ਸੇਂਧਵ ਸੌਂਚਰ ਚਿਤ੍ਰਕ ਬੇਲ। ਕਨੇਰ ਕੂੰਪਲੀ ਹਿੰਗਲ ਘੇਲ ॥੧੭੭॥
ਸੁੰਠ ਏਲੁਵਾ ਵਾਇਵੜਿੰਗ। ਬਾਲਜੋ ਛੜ ਖਾਜੂਰ ਭੜਿੰਗ।
ਸੋਵਣਮਖੀ ਹਰੜੇ ਹਿੰਗ। ਨਰ ਮੂਤ੍ਰ ਸੋ ਪੀਸੇ ਚੰਗ ॥੧੭੮॥
ਚਨਕ ਸਮਾਨ ਗੁਟੀ ਨਿਤ ਖਾਇ। ਧਰਤ ਗਰਭ ਤਬ ਏਹੁ ਸੇਵਾਇ।
ਪਾਂਚ ਮਾਸ ਲੌ ਖਾਵਤ ਤੀਯ। ਊਪਰ ਤਾਂਕੋ ਮੂਲ ਨ ਦੀਯ ॥੧੭੯॥
ਜਨਮਤ ਬਾਲਕ ਘੁਟੀ ਦਿਵਾਇ। ਮਾਸ ਏਕ ਲੌ ਨੀਰ ਘਸਾਇ।
ਮ੍ਰਿਤਵਤਸਾ ਕਾ ਰੋਗ ਮਿਟਾਇ। ਚਿਰਜੀਵੀ ਜੋ ਬਾਲਕੁ ਥਾਇ ॥੧੮੦॥

੨੦੭੨. ਲੌਂਗ, ਕਦੰਮ ਬ੍ਰਿਛਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਮ੍ਰਿਚ, ਇਲਾਚੀ, ਪਤੀਸ, ਅਜਵਾਇਨ, ਅਜਮੋਦ, ਤੁੰਮਾਂ, ਨੌਸ਼ਾਦਰ, ਤੁਲਸੀ ਦੇ ਬੀਜ, ਮਘ, ਸੰਗਬਸਰੀ, ਹਲਦੀ, ਸੋਹਾਗਾ, ਵਿੜਲੂਣ, ਕੱਚਲੂਣ, ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਸੌਂਚਰ ਲੂਣ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਬੀਜ ਬੱਲ, ਕਨੇਰ ਦੀਆਂ ਕੂੰਮਲਾਂ,ਸ਼ਿੰਗ੍ਰਫ, ਸੁੰਢ, ਏਲੂਕਾ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ, ਅਸਗੰਧ, ਛੜ, ਖਜੂਰ, ਵੜਿੰਗੀ, ਸੋਨਮਖੀ, ਹਰੜਾਂ ਤੇ ਹਿੰਙ, ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂਤ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਘੋਟੇ, ਫਿਰ ਚਣੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਗੋਲੀ ਕਰਕੇ ੧ ਨਿੱਤ ਖਾਵੇ, ਜਦੋਂ ਗਰਭ ਹੋਵੇ ਤੇ ਤਦ ਖਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇ। ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਤਕ ਖਾਵੇ। ਉਪਰੰਤ ਨਾਂ ਦੇਵੇ। ਜਦ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਤਕ ਜਲ ਵਿਚ ਘਿਸਾਕੇ ਘੁਟੀ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਮ੍ਰਿਤਬਤਸਾ ਦਾ ਦੁੱਖ ਮਿਟੇ। ਬਾਲਕ ਚਿਰੰਜੀਵੀ ਹੋਵੇ ॥੧੭੬ ਤੋਂ ੧੮੦॥

ਨਾਲਪ੍ਰਾਵਰਤ ਉਪਾਇ—ਚੌਪਈ

ਗਰਭ ਧਰੇ ਤਿਯ ਮਾਸ ਜੁ ਦੋਇ। ਤਾਂ ਪਰ ਏਹ ਉਪਾਇ ਕਰੋਇ।
ਦਿਨ ਬਾਹਠਵਾਤ੍ਰੇਹਠ ਜਾਨ। ਤਿਸ ਚਿਨ ਔਖਧ ਕੀਜੇ ਪਾਨ ॥੧੮੧॥
ਮਾਸਾ ਮਾਸਾ ਭੰਗਕੇ ਬੀਜ। ਨਿਤ ਇਸ ਬਿਧ ਕਾਮਨਿ ਨਿਗਲੀਜ।
ਮਾਸਾ ਤੀਨਲੌ ਕਰੋ ਉਪਾਇ। ਕੰਨਜਾ ਮਿਟ ਆਛੋ ਸੁਤ ਥਾਇ ॥੧੮੨॥

੨੦੭੩. ਜਦ ਗਰਭ ਹੋਵੇ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ, ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਜਾਣ। ਤਿਸ ਪਿਛੋ ਇਹ ਉਪਾਇ ਕਰਨਾ। ਅਰਥਾਤ ਦਿਨ ੬੨ ਯਾਂ ੬੩ ਤਕ ਹੋਏ ਹੋਣ (ਅਧਿਕ ਨਾ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹੋਣ) ਤਿਸ ਦਿਨ ਇਹ ਦਵਾਈ ਅਰੰਭੇ ਕਿ ੧ ਮਾਂਸਾ ਭੰਗ ਦੇ ਬੀਜ ਹਰ ਰੋਜ ਇਸਤ੍ਰੀ ਗੁੜ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਨਿਗਲ ਲਿਆ ਕਰੇ, ਇਸਤਰਾਂ ੩ ਮਹੀਨੇ ਤਕ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕੰਨਜਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਹਟਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ॥੧੮੧॥੧੮੨॥

ਮੋਰਪੰਖ ਟਿਕੀ ਕੇ ਲਹਈ ॥ ਨਰ ਘੋੜੇ ਕੇ ਪਰ ਪੁਨ ਲਹਈ ॥
ਰੱਤੀ ਪਰ ਕੋ ਵਜਨ ਸੁਜਾਨੋ ॥ ਗੁੜ ਕੀ ਗੋਲੀ ਮਧ ਸੁ ਠਾਨੋ ॥

ਗਰਭਧਰੇ ਦਿਨ ਹੋਇ ਪੰਤਾਲੀ॥ ਇਹਬਿਧਿ ਤਬਹੀਕਰੋ ਸੰਭਾਲੀ॥੧੯੩॥
ਕਾਲੀ ਬੂਈਂ ਕੀ ਜੜ ਲੇਹ। ਚਾਰ ਟਾਂਕ ਗੋ ਪਯ ਸੇ ਦੇਹ॥
ਸਤਰ ਏਕਹਤ੍ਰ ਬਹੱਤਰ। ਇਨਦਿਨ ਊਪਰ ਤ੍ਰਿਕਦਿਨ ਏਕਰ॥੧੯੪॥
ਤਿਸ ਤਿਯ ਕੇ ਹੋਵਤ ਨਹੀ ਧੀਯ॥ ਜਨਮੈ ਪੁਤ੍ਰ ਸੁੰਦਰ ਦੀਯ॥
ਆਛੀ ਔਖਦ ਸਤਯ ਸੁਜਾਨ॥ ਕਰੋ ਵੈਦ ਤੁਮ ਹੋਇ ਨ ਹਾਨ॥੧੯੫॥

੨੦੭੪. ਮੋਰ ਦੇ ਖੰਭ ਦੀ ਟਿਕੀ ੧ ਤੇ ਘੋੜੇ ਦਾ ਪਰ ਰੱਤੀ ੧, ਇਹ ਗੁੜ ਲਪੇਟ ਕੇ ਗੋਲੀ ਕਰੇ, ਅਰ ਜਦ ਗਰਭ ਹੋਏ ਨੂੰ ੪੫ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣ; ਤਦੋਂ ਇਹ ਖੁਲਾਵੇ ਤਾਂ ਲੜਕੀਆਂ ਪਲਟਕੇ ਲੜਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ।

ਕਾਲੀ ਬੂੰਈਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਇਹ ੧੬ ਨਿਤੰ ਗੋਕੇ ਦੁਧ ਨਾਲ ਦੇਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਖੁਆਵੇ ਕਿ ਜਦ ੭੦ ਯਾਂ ੭੧ ਯਾ ੭੨ ਦਿਨ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦੇਵੇ। ਫਿਰ ਉਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਧੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਕਿੰਤੂ ਸੁੰਦ੍ਰ ਪੁਤ੍ਰ ਜਮ ਸਕਦੀ ਹੈ ਇਹ ਦਵਾਈ ਬਹੁਤ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੈ, ਕਦੇ ਬਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀ॥੧੯੩ ਤੋਂ ੧੯੫॥

ਸੋਰਠਾ

੦।'ਬ ਜੜੇ ਰਸ ਲੇਇ ਤੰਦੁਲ ਜਲ ਸੁ ਮਿਲਾਇ ਪਿਵ।
ਰਿਤ ਸਨਾਨ ਕਰ ਦੇਇ ਸੁਤਾ ਜਨਤ ਸੁਤ ਜਨਮ ਹੀ॥੧੯੬॥

੨੦੭੫. ਨਿੰਮ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦਾ ਰਸ ਲਵੇ, ਇਹ ਚੌਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਪੀਵੇ, ਰਿਤ੍ਰ ਸਨਾਨ ਹੋਏ ਤੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਪੁਤ੍ਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪੁਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ॥੧੯੬॥

ਵਿਠ ਕਬੂਤਰ ਆਨ ਸੋਹਾਗਾ ਸਮ ਪੀਸ ਲਿਪ।
ਲਿੰਗ ਲੇਪ ਸੰਗਠਾਨ ਤਿਯ ਸੋ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਤ ਹੈ॥੧੯੭॥

੨੦੭੬. ਕਬੂਤ੍ਰ ਦੀ ਵਿਠ ਤੇ ਸੁਹਾਗਾ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਪੀਹਕੇ ਲਿੰਗ ਉਤੇ ਲਾ ਕੇ ਫਿਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੰਗ ਕਰੇ,ਤਾਂ ਬੀ ਪੁੱਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਕਰੇ॥੧੯੭॥

ਦੋਹਰਾ

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪੰਚਮੀ ਰਾਤ ਜਬ ਉਦੇ ਹੋਤ ਹੈ ਚੰਦ।
ਸਤਾਵਰ ਜੜ ਤਵ ਗਹੋ ਪੀਸਤ ਤੀਯ ਅਨੰਦ॥੧੯੮॥
ਰਿਤ ਸਮਾਨ ਕਰ ਪੀਜੀਐ ਏਕ ਵਰਨ ਗੋ ਖੀਰ।
ਪੁਤ੍ਰੀ ਮਿਟ ਪੁਤ੍ਰ ਜਨੈ ਕਹਤ ਮੇਘ ਸੁਨ ਬੀਰ॥੧੯੯॥

੨੦੭੭. ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪੱਖ ਦੀ ਪੰਚਮੀ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦ ਚੰਦ ਚੜੇ ਤਾਂ ਸ਼ਤਾਵਰ ਦੀ ਜੜ ਲੈਕੇ

ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਪੀਹੇ ਅਰ ਰਿਤੂ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਰੰਗ ਦੀ ਗਊ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਪੁੱਤ੍ਰੀ ਹਟਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ॥੧੮੮॥੧੮੯॥

ਚੌਪਈ

ਗਜ ਕੇਸਰ ਵਿਧਾਰਾ ਕੁਸ਼ਟ। ਬੇਰ ਸਮਾਨ ਗੁਟੀ ਜਲ ਸੁਸਟ।
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਲੌ ਖਾਵਤਿ ਨਾਰਿ। ਪੁਤ੍ਰ ਜਨਮੈ ਰਮਿਹੈ ਭਰਤਾਰ ॥੧੯੦॥

੨੦੭੮. ਨਾਗਕੇਸਰ, ਵਿਧਾਰਾ ਤੇ ਕੂਠ ਮਿਠੀ ਸਮਾਨ ਭਾਗ ਲੈਕੇ ਬੇਰ ਬਰਾਬਰ ਗੋਲੀ ਬਣਾਵੇ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ੭ ਦਿਨ ਤੱਕ ਇਸਤਰੀ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ॥੧੯੦॥

ਗਰਬ ਸ੍ਰੂਵਤੇ ਕਾ ਉਪਾਇ—ਸੋਰਠਾ

ਚੰਦਨ ਮਿਸਰੀ ਆਨ ਸਿਤਾ ਟੰਕ ਤ੍ਰਿਕ ਜਲ ਸਹਤ।
ਕਰਤ ਤ੍ਰਿਯਾ ਨਿਤ ਪਾਨ ਗਰਭ ਥੰਮੈ ਜੋ ਸ੍ਰੂਵਤ ਹੀ ॥੧੯੧॥

੨੦੭੯. ਚਿੱਟਾਚੰਦਨ, ਮਿਸ਼ਰੀ ਅਤੇ †ਮੁਸ਼ਕਬਾਲਾ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਇਕ ਤੋਲਾ ਨਿੱਤ (੭ ਦਿਨ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੂਵਦਾ ਗਰਭ ਥੰਮ ਜਾਵੇ ॥੧੯੧॥

ਮਿਸਰੀ ਪੈਸੇ ਦੋਇ ਹੁਰਮਜਿ ਪੈਸਾ ਅਰਧ ਸਮ।
ਸ੍ਰੂਵਤ ਗਰਭ ਥਿਰ ਹੋਇ ਜੋ ਸੀਤਲ ਜਲ ਸੋ ਅਚੈ ॥੧੯੨॥

੨੦੮੦. ਮਿਸ਼ਰੀ ਦੋ ਪੈਸਾ ਭਰ, ‡ਈਸਬਗੋਲ ਅੱਧਾ ਪੈਸਾ ਭਰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਤ (੭ ਦਿਨ) ਠੰਢੇ ਜਲ ਨਾਲ ਫੱਕੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੂਵਦਾ ਗਰਭ ਰੁਕੇ ॥੧੯੨॥

ਦੋਹਰਾ

ਮੌਲੀ ਬਾਰ ਇਕਵੀਸ ਲੈ ਤਿਯ ਪਗ ਸਿਖ ਲੌ ਮਾਪ।
ਵਾਟ ਗਾਂਠ ਦੇ ਸਪਤ ਹੀ ਸਾਤ ਸਾਤ ਪਢ ਥਾਪ ॥੧੯੩॥
ਗੁਗਲ ਧੂਨੀ ਦੇ ਕਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੈ ਕਟਿ ਬਾਂਧ।
ਰਵਿਵਾਰੈ ਪਢਿ ਮੰਤ੍ਰ ਸੋ ਕਰਤ ਗਰਭ ਕੀ ਸਾਂਧ ॥੧੯੪॥

੨੦੮੧. ਮੌਲੀ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ੨੧ ਲੈ ਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰ ਤੱਕ ਨਾਪੇ, ਵੱਟਕੇ ਸੱਤ ਗੰਢਾਂ ਦੇਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਗੰਢ ਗੰਢ ਪਰ ੭ ਬਾਰ ਅੱਗੇ ਲਿਖਤਾ ਮੰਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹੇ; ਫਿਰ ਗੁੱਗਲ ਦੀ ਧੂਣੀ ਦੇਕੇ ਐਤਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਲੱਕ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰੂਵਦਾ ਗਰਭ ਰੁਕੇ ।੧੯੩॥੧੯੪।

()ਅਥ ਮੰਤ੍ਰ—

ਓਅੰ ਬਾਂਧੇ ਸਰੂਵੇ ਬਾਂਧੂ ਜਾਯ। ਬਾਂਧੋ ਮੈਂ ਮਭ ਹੀ ਬਨਰਾਯ। ਬਾਂਧੂ ਨਦੀ ਬਹੰਤੇ ਨੀਰ। ਬਾਂਧੂ ਸਭ

---

†ਸਿਤਾ ਕਰਕੇ ਏਥੇ ਮੁਸ਼ਕਬਾਲਾ ਅਰਥ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਰਾਮ ਬਿਨੋਦ.

‡ਹੁਰਮਜਿ—ਈਸਬਗੋਲ ਹੈ, ਤਸੱਲ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦੇਖੋ ਵੈਦਸਾਰੋਧਰਾਤ ਤੇ ਰਾਮ ਬਿਨੋਦ।

()ਪਾਠ ਮੂਲ ਗ੍ਰੰਥਾਨੁਸਾਰ ਸੁਧ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕੋ ਢਕਾ ਸ਼ਰੀਰ। ਹਾਡ ਕੀ ਬੀਂਧਨ ਮੈਣਕਾ ਬਾਣ। ਬਾਂਧਰੇ ਰਕਤੀਆਂ ਬੀਰ (੦ਅਮਕੀ ਕਾ) ਗਰਭ ਦੇ ਮਤ ਜਾਣ। ਗੁਰ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਹਮਾਰੀ ਭਗਤਿ ਫੁਰਹੋ ਮੰਤ੍ਰ ਈਸੁਰੋ ਵਾਚਾ ਨ: ॥੧੯੫।

ਦੂਜੀ ਵਿਧੀ--ਦੋਹਰਾ

ਸੂਤ ਕੁਮਾਰੀ ਕੱਤਿਆ ਤਾਂਕੀ ਡੋਰ ਵਟਾਇ।
ਪਢ ਮੰਤ੍ਰ ਸੌ ਏਕ ਅਠ ਦੇਵੇ ਕਮਰ ਬੰਧਾਇ ॥੧੯੬॥
ਰਵਿ ਜੁ ਵਾਰ ਇਹ ਬਿਧ ਕਰੋ ਊਠੀ ਪ੍ਰਾਤੈਕਾਲ।
ਝਰਤ ਗਰਭ ਸੋ ਬੰਦ ਹੁਇ ਮੰਤ੍ਰ ਸੋਂ ਤਤਕਾਲ ॥੧੯੭॥

੨੦੮੨. ੮੩. ਕੁਆਰੀ ਕੰਨਜਾਂ ਦੇ ਕੱਤੇ ਸੂਤ ਦੀ ਡੋਰ ਵੱਟੇ, ਉਸ ਡੋਰ ਪਰ ਵੱਟਦੇ ਸਮਯ ੧੦੮ ਬਾਰ ਅੱਗੇ ਲਿਖਜਾ ਮੰਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹੇ, ਫਿਰ ਇਹ ਡੋਰ ਲੱਕ ਨਾਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਬੰਧਾ ਦੇਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਵਿਧ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਉੱਠਕੇ ਐਤਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸ੍ਰਵਦਾ ਗਰਭ ਰੁਕ ਜਾਵੇ ॥੧੯੬॥੧੯੭॥

ਅਥ ਮੰਤ੍ਰ:—

ਓਂ ਰਕਤੇ ਰਕਤ ਵਾਂਤੇ ਹੂੰ ਸਫਟ ਸ੍ਵਾਹ: ॥

*ਸਜੀਵ ਛੌੜ ਫੂਲਨ ਉਪਾਇ (ਰਾਮ ਬਿਨੋਦਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਸੁੰਠ ਸਤਾਵਰ ਅਸਗੰਧਾ ਯਸਟੀ ਅਰੁ ਭ੍ਰਿਗਰਾਜ।
ਅਜਾ ਦੂਧ ਸੋ ਸਾਤ ਦਿਨ ਪੀਵਤ ਗਰਭ ਸੁ ਸਾਜ ॥੧੯੮॥

੨੦੮੪-੮੫—ਸੁੰਢ, ਸਤਾਵਰ, ਅਸਗੰਧ, ਮੁਲੱਠੀ ਤੇ ਭੰਗਰਾ ਪੀਹਕੇ ਬੱਕ੍ਰੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ੭ ਦਿਨ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਗਰਭ ਹਰਾ ਹੋਵੇ ॥੧੯੮॥

ਕੌਲ ਬੀਜ ਪਦਮਾਖਲੇ ਸਿੰਘਾੜੇ ਲੈ ਪਾਇ।
ਜੀਰਾ ਟੰਕ ਚੌਤਾਲਿ ਸਭ ਸੁਖਮ ਪੀਸ ਛਨਾਇ ॥੧੯੯॥
ਟਾਂਕ ਜੁ ਤ੍ਰਿਕ ਗੋਦੂਧ ਸੋ ਪ੍ਰਾਤਹਿ ਪੀਵਤ ਨਾਰਿ।
ਦੋਸਾੜ੍ਹਾ ਛੌੜਾ ਫੂਲੇ ਮੂਢ ਗਰਭ ਦੁਖ ਟਾਰ ॥੨੦੦॥

੨੦੮੬-੮੭—ਕੌਲਡੋਡੇ, ਪਦਮਾਖ (ਲੱਕੜੀ, ਸਿੰਘਾੜੇ ਅਤੇ ਜੀਰਾਂ ਇਹ ਸਭ ੪੪ ਟੰਕ ਅਰਥਾਤ ੧੭੬ ਮਾਸੇ ੧੪ ਤੋਲੇ ੮ ਮਾਸੇ) ਬ੍ਰੀਕ ਪੀਹਕੇ ਕੱਪੜਛਾਣ ਕਰਕੇ ਨਿੱਤ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ੧ ਤੋਲਾ ਗੋਕੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੀ ਲਿਆ ਕਰੇ। ਦੋ ਸਾਤੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਛੌੜ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਹੋ ਆਵੇ, ਇਸੇਤਰਾਂ ਮੂੜ ਗਰਭ ਬੀ ਟਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੧੯੯॥੨੦੦॥

੦ਏਥੇ ਗਰਭਵੰਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਪੜੇ, ਅਸਾਂ ਇਹ ਪਾਠ ਸਭ ਠੀਕ ਕੀਤੇ ਹਨ।

*ਸੁਸਕ ਗਰਭ ਦੇ ਸਜੀਵ ਹੋਣ ਨੂੰ ਫੂਲਨ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰਾਂ ਛੋੜ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿੰਤੂ ਹਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹਰੇ ਹੋਣ ਦੇ ਹਨ।

ਸੋਰਠਾ

ਤਜ ਤਮਾਲ ਬ੍ਰਿਧ ਦਾਰੁ ਵੇਸਨ ਲੌਂਗ ਇਲਾਇਚੀ।
ਜਾਤੀਫਲ ਲੇ ਡਾਰ, ਜੀਰਾ ਯਸਿਟ ਸੁ ਪੀਸੀਯੇ ॥੨੦੧॥
ਸਬ ਸਮਹਸਤਾ ਮਿਲਾਇ ਪਾਂਚ ਟਾਂਕ ਰੋਘ੍ਰਿਤ ਸੋ।
ਗ੍ਰਭ ਬ੍ਰਿਧਿ ਹੋਇ ਆਇ ਜੋ ਖਾਵਤ ਨਿਤ ਨਾਰ ਇਹੁ ॥੨੦੨॥

੨੦੮੮, ਤਜਸੱਕ, ਤਮਾਲ ਪੱਤ੍ਰ, ਬਿਧਾਰਾ, †ਵਿਸਣ, ਲੌਂਗ, ਇਲਾਚੀ ਬੁੱਜੀ, ਜਾਫਲ, ਚਿੱਟਾ ਜੀਰਾ ਤੇ ਮੁਲੱਠੀ ਸਮਾਨ ਭਾਗ ਲੈ ਕੇ ਪੀਹੇ ਅਰ ਫਿਰ ਸਭ ਦੇ ਸਮਾਨ ਦੀ ਮਿਸਰੀ ਮਿਲਾਕੇ ੨੦ ਮਾਸੇ ਗੌਕੇ ਘਿਉ ਨਾਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਿੱਤ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਗ੍ਰਭ ਵਧ ਆਵੇ ॥੨੦੧॥੨੦੨॥

ਅਸਟਾ ਦਸ ਸਨ ਬੀਜ ਪੀਸ ਤੇਲ ਵਾ ਦੂਧ ਸੋ।
ਜੋ ਪ੍ਰਾਤਹਿ ਤਿਯ ਲੀਜ ਬ੍ਰਿਧਿ ਛੋਡ ਦਿਨ ਸਾਤ ਮੋਹਿ ॥੨੦੩॥

੨੦੮੯. ਸਣ ਦੇ ਬੀਜ ੧੮ ਗਿਣਕੇ ਲਵੇ, ਪੀਹਕੇ ਤੇਲ ਯਾ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਿੱਤ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਛੋੜ ੭ ਦਿਨ ਵਿਚ ਵਧ ਆਵੇ ॥੨੦੩॥

ਅਬ ਜਿਸਕੇ ਬਾਲਕ ਨਿਨਾਵੀ ਕਰਕੇ ਮਰ ਮਰ ਜਾਵੈਂ ਤਾਂਕੋ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਬਾਂਸਾ ਜੀਰਾ ਮਹਿਦਰੀ, ਕਲੌਂਜੀ ਰਗੜ ਪਤਾਲ।
ਕਟੁ ਤੂੰਬੀ ਕੇ ਬੀਜ ਲੈ ਰਤਗੋੜਾ ਲੈ ਲਾਲ ॥੨੦੪॥
ਅਠ ਅਠ ਮਾਸੇ ਸਬ ਗਹੋ ਕਾੜ੍ਹਾ ਦੈ ਚਤਰੰਸ।
ਗਰਭ ਮਾਸ ਜਬ ਸਾਤ ਕੋ ਹੁਇ ਤਬ ਏਹ ਕਰੰਸ ॥੨੦੫॥
ਦਸ ਦਿਨ ਲੌ ਨਾਰੀ ਪਿਵੈ ਗਰਭ ਦੋਖ ਮਿਟ ਜਾਇ।
ਨਿਨਾਵੀ ਨਹਿ ਹੋਤ ਹੈ ਬਾਲਕ ਬਹੁਤੀ ਆਇ ॥੨੦੬॥

੨੦੯੦. ਬਾਂਸਾ, ਜੀਰਾ, ਮਹਿੰਦੀ, ਕਲੌਂਜੀ, ਛਿਲਹਿੰਟਾ (ਤਰੜ) ਕੌੜੀ ਤੂੰਬੀ ਦੇ ਬੀਜ, ਰਤਗੋੜਾ–ਰਕਤ ਚੰਦਨ, ਇਹ ਸਭ ਅਠ ਅਠ ਮਾਸੇ, ਚੀਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਚਤੁਰਾਂਸ਼ ਕਾੜ੍ਹਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਦੇਵੇ। ਇਸਨੂੰ ਦਸ ਦਿਨ ਤਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਗ੍ਰਭ ਦਾ ਦੋਖ ਨਾਸ ਕਰੇ। ‡ਨਿਨਾਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਬੱਚੇ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਆਯੂ ਹੋਵੇ ॥੨੦੪॥੨੦੬॥

---

†ਵਿਸਣ–ਕਸੌਂਦੀ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਭਾਜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਨੂੰ ਮਰਦ ਬੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਨਾਮ ਵਾਸਤੇ ਦੇਖੋ ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼, ਗੁਣ ਵਾਸਤੇ ਦੇਖੋ ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪਰੰਤੂ ਆਲੋਮੁਹਾਰੀ ਅਸ਼ੁਧ ਪਾਠ ''ਸੇਵਨ'' ਲਿਖਦਾ ਹੈ।
‡ਜੰਮਦੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਪਰ ਫੋੜੇ ਫਿਨਸੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਗਲ ਸੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,

ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੇ †ਗਰਭ ਕਰੰਗ, ਮ੍ਰਿਤ ਛੋੜਾਹੋ, ਤਿਸਕਾ ਉਪਾਇ—ਚੌਪਈ

ਗਾਜਰ ਬੀਜ ਟਾਂਕ ਲੈ ਸਾਤ। ਤੇਲ ਟੰਕ ਬੀਸ ਜੋ ਘਾਤ।
ਪੀਸੀ ਕਟੁਕ ਤੇਲ ਸੋਂ ਪੀਤ। ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਲੌ ਜਾਨੋ ਮੀਤ ॥੨੦੭॥
†ਗਰਭ ਕਰੰਗੁ ਦਿਨ ਚੌਥੇ ਪਰੈ। ਅਥਵਾ ਤਾਕੀ ਭਸਮ ਸੁ ਕਰੈ।
ਗੋਲਾ ਤਿਯ ਕਾ ਛਿਨ ਮਹਿ ਜਾਇ। ਉਦਰ ਸੁਧ ਹੁਇ ਬਾਲ ਕਥਾਇ ॥੨੦੮॥

੨੦੯੧. ਗਾਜਰ ਦੇ ਬੀਜ ੭ ਟੰਕ, ਤੇ ਕੌੜਾ ਤੇਲ ੨੦ ਟੰਕ। ਪਹਿਲੇ ਗਾਜਰ ਦੇ ਬੀਜ ਪੀਹਕੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਪੀਵੇ। ਇਸ ਤਰਾਂ ੩ ਦਿਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਗਰਭ ਦਾ ਕੁਰੰਗ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਗਿਰ ਪਵੇ। ਯਾ ਉਸਦੀ ਅੰਦਰੇ ਭਸਮ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਜੇ ਗੋਲਾ ਹੋਵੇ ਓਹ ਬੀ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ। ਪੇਟ ਸੁਧ ਹੋਕੇ ਬਾਲਕ ਹੋਵੇ ॥੨੦੭॥੨੦੮॥

ਦੋਹਰਾ

ਸਯਾਮ ਭੰਭੋਲਨ ਜੜ ਗਹੀ ਅਖਯਤ ਜਲ ਸੋਂ ਪੀਤ।
ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਮਹਿ ਕਰੰਗ ਤਿਯ ਮਿਟ ਜਾਵਤ ਸੁਨ ਮੀਤ ॥੨੦੯॥

੨੦੯੨. ਕਾਲੇ ਭੰਭੋਲੇ ਅਰਥਾਤ ਪੀਲਕ ਦੀ ਜੜ ਲੈਕੇ, ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਕੁਰੰਗ ੩ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਮਿਟ ਜਾਵੇ ॥੨੦੯॥

ਨਵਸਾਦਰ ਜਵਖਾਰ ਲੈ ਪਾਂਚ ਲੂਨ ਲੇ ਡਾਰ।
ਸਿਪੀ ਜਾਲੀ ਪਾਈਐ ਮੇਲੋ ਸੇਂਮਲਖਾਰ ॥੨੧੦॥
ਅਠ ਅਠ ਮਾਸੇ ਪ੍ਰਥਕ ਸਬ ਪੀਸੀ ਕਪਰ ਛਨਾਇ।
ਅਰਕ ਖੀਰ ਪੁਟ ਤੀਨ ਦੈ ਕੰਨਯਾ ਤੀਨ ਦਿਵਾਂਇ ॥੨੧੧॥
ਗੁੰਜਾਂ ਤੀਨ ਖਵਾਈਏ ਗੁੰਜਾਂ ਤੀਨ ਵਧਾਇ।
ਦੋ ਮਾਸੇ ਲੌ ਚਾਟੀਏ ਗੋਲਾ ਕਰੰਗ ਮਿਟਾਇ ॥੨੧੨॥
ਰਕਤ ਗੁਲਮ ਟਰ ਫਿਰੰਗ ਕੋ ਕਾਟਤ ਛਿਨ ਮਹਿ ਏਹ।
ਕਹਤ ਮੇਘ ਸਾਚੀ ਕਹੀ ਜੋ ਤਿਯ ਇਸਕੋ ਲੇਹ ॥੨੧੩॥

੨੦੯੩. ਨੁਸਾਦ੍ਰ, ਜੌਂਖਾਰ, ਪੰਜੇ ਲੂਣ, ਫੂਕੀ ਹੋਈ ਸਿੱਪੀ ਦੀ ਸੁਆਹ ਅਤੇ ਸਿੰਮਲਖਾਰ ਇਹ ਸਭ ਅੱਠ ਅੱਠ ਮਾਸੇ ਲੈਕੇ ਪੀਸ ਕਪੜ ਛਾਣ ਕਰੇ ਅਰ ਫਿਰ ਅੱਕ ਦੇ ਦੁਧ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪੁਠਾਂ ਦੇਵੇ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਕੁਆਰ ਗੰਦਲ ਦੇ ਰਸ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪੁਠਾਂ ਦੇਕੇ ਰਖੇ, ਇਸ ਵਿਚੋਂ ੩ ਰੱਤੀਆਂ ਖੁਲਾਵੇ,

---

†ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਗੋਲਾ ਜੇਹਾ ਗੁਭ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਸਮੇਤ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ ਅਥਵਾ ਗਰਭ ਗਿਰ ਜਾਵੇ, ਫਿਰ ਅੰਦਰ ਕਰੰਗ ਯਾਂ ਛੌੜ ਫਸਿਆ ਰਹੇ, ਉਸਦੇ ਕੱਢਨ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਰੱਤੀਆਂ ਵਧਾਉਂਦਾ ਜਾਵੇ, ਫਿਰ ਦੋ ਮਾਸੇ ਤਕ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗੋਲਾ ਅਰ ਕਰੰਗ, ਰਕਤ ਗੋਲਾ ਤੇ ਬਾਦਫਰੰਗ ਤੁਰਤ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੧੧ ਤੋਂ ੨੧੩॥

ਵਿਸਖਪਰਾ ਟੰਕ ਲੇਵੇ ਚਾਰ। ਅਜਾ ਮੂਤ ਸੋ ਪੀਵੈ ਨਾਰ।
ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਲੌ ਇਹ ਬਿਧਿ ਕਰੈ।ਕਰੰਗ ਗਰਭ ਤੇਤਤ ਛਿਨ ਗਿਰੈ॥੨੧੪॥

੨੦੯੪. ਬਿਸਖਪਰਾ ੪ ਟੰਕ ਲੈ ਕੇ ਬਕ੍ਰੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ੩ ਦਿਨ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਗਰਭ ਵਿਚੋਂ ਕਰੰਗ ਛਿਨ ਭਰ ਵਿਚ ਗਿਰ ਪਵੇ, ਜੇਹੜਾ ਅੰਦਰ ਖੋਲ ਫਸਿਆ ਹੈ ॥੨੧੪॥

(ਕਾਲ ਗਜ਼ਾਨਾਤ)

ਸੇਰਾ ਖਾਂਡ ਜੁ ਅਠ ਅਠ ਟਾਂਕ। ਸਾਂਤ ਦਿਵਸ ਲੌ ਤਿਯ ਅਚਆਂਕ।
ਰਕਤ ਗੁਲਾਮ ਕਰੰਗ ਗਿਰ ਪਰੈ। ਕਾਲਗਿਆਨ ਬਾਨੀ ਉਚਰੈ ॥੨੧੫॥

੨੦੯੫. ਸ਼ੋਰਾ ਤੇ ਖੰਡ ਅੱਠ ਅੱਠ ਟੰਕ, ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਤ ਦਿਨ ਤਕ ਇਸਤਰੀ ਖਾਂਵੇ ਤਾਂ ਰਕਤ ਦਾ ਗੋਲਾ ਤੇ ਕਰੰਗ ਗਿਰ ਪਵੇ ਇਹ ਕਾਲਗਜ਼ਾਨ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ॥੨੧੫॥

ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਜੋਨਿ ਸੂਲ ਉਪਾਇ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਇੰਦ੍ਰਵਾਰਨੀ ਲਾਂਗੁਲੀ ਅਪਾਮਾਰਗ ਕੋ ਪੀਸ।
ਭਗ ਮੈ ਦੇਵੇ ਬਰਤਿ ਕਰ ਜਲ ਮੋ ਸੂਲ ਜੁ ਖੀਸ ॥੨੧੬॥

੨੦੯੬. ਇੰਦ੍ਰਵਾਰਨੀ–ਤੁੰਮੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਯਾ ਤੁੰਮਾ, ਨਲਿਯੇਰ† ਗਿਰੀ ਤੇ ਪੁਟਕੰਡਾ ਪੀਹਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਬੱਤੀ ਕਰਕੇ ਭਗ ਵਿਚ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਯੋਨੀ ਦੀ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੨੧੬॥

ਨਿੰਬ ਪਾਤ ਜਲ ਪੀਸਿਯੇ ਏਰੰਡ ਬੀਜ ਮੰਗਾਇ।
ਲੇਪੇ ਭਗਕੇ ਵੀਚ ਮੋ ਜੋਨਿ ਸੂਰ ਸਬ ਜਾਇ ॥੨੧੭॥

੨੦੯੭. ਨਿੰਮ ਦੇ ਪਤੇ, ਤੇ ਅਰਿੰਡ ਦੇ ਬੀਜ, ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਭਗ ਵਿੱਚ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਯੋਨੀ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੨੧੭॥

ਜਵਾਸਾ ਜੜ ਆਨਕੇ ਤੀਨ ਟੰਕ ਪਰਮਾਨ।
ਸੀਤ ਸਲਲ ਸੋ ਪੀਜਿਯੇ ਯੋਨਿ ਸੂਰ ਕੀ ਹਾਨਿ ॥੨੧੮॥

੨੦੯੮. ਜਵਾਂਹੇਂ ਦੀ ਜੜ ਲੈ ਕੇ ੩ ਟੰਕ ਬੇਹੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਪੀਵੇ, ਤਾਂ ਯੋਨੀ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੨੧੮॥

ਪਤ੍ਰ ਹਰੇ ਮੰਗਾਇਕੇ ਲੇਹੁ ਕਪਾਸਹਿ ਪੀਸ।
ਗੋਲੀ ਕਰ ਭਗ ਮਹਿ ਧਰੈ ਯੋਨਿ ਸੂਲ ਨਹਿ ਦੀਸ ॥੨੧੯॥

---

†ਲਾਂਗੁਲੀ—ਨਲਿਯੇਰ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਚਕਿਤਸਾ ਕੋਸ਼,

੨੦੯੯. ਹਰੇ ਪੱਤੇ ਕਪਾਹ ਦੇ ਲੈਕੇ, ਪੀਹਕੇ ਗੋਲੀ ਬਣਾਕੇ, ਯੋਨੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ, ਤਾਂ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੧੯॥

ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੇ ਗਰਭ ਸੂਲਕਾ ਉਪਾਇ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਅਕਸ ਮਾਤ ਜਬ ਗਰਬ ਧਰਾਇ। ਪ੍ਰਥਮ ਮਾਸ ਤਬ ਵੇਦਨ ਥਾਇ।
ਦਸਮ ਮਾਸ ਲੌ ਪੀਰਾ ਹੋਇ। ਰਸਰਤਨਾਕਰਿ ਭਾਖੀ ਸੋਇ ॥੨੨੦॥
ਚੰਦਨ ਪਦਮ ਕੇਸਰਹਿ ਲਜਾਇ। ਗਊ ਦੂਧ ਸੋਂ ਦੇਹੁ ਪਿਲਾਇ।
ਪਲ ਮਾਤ੍ਰ ਇਸਕਾ ਹੈ ਮਾਨ। ਪ੍ਰਥਮ ਮਾਸ ਗ੍ਰਭ ਵੇਦਨ ਹਾਨ ॥੨੨੧॥
ਕਕਰਾਸ੍ਰਿੰਗੀ ਯਸਟੀ ਪਾਇ। ਨੀਲੇ ਕਮਲ ਗੋਪਯ ਪੀਸਾਇ।
ਪੀਵਤ ਨਾਰਿ ਗ੍ਰਭ ਕਾ ਸੂਰ। ਦ੍ਵਿਤਯਿ ਮਾਸ ਮਿਟਾਵਤ ਸੂਰ ॥੨੨੨॥
ਕੁਸਟ ਤੱਗਰ ਸ੍ਰੀ ਖੰਡ ਮਿਨਾਲ। ਕਮਲ ਕੇਸਰੈ ਪਿਯ ਜਲ ਨਾਲ।
ਪੀਵਤ ਗਰਭ ਬੇਦਨਾ ਹਰੈ। ਤੀਜੈ ਨਾਸ ਜੁ ਤਿਯ ਸੁਖ ਕਰੈ ॥੨੨੩॥
ਨੀਲ ਕਮਲ ਮ੍ਰਿਨਾਲ ਤ੍ਰਿਕੰਟਾ। ਕਸੇਰੂ ਗੋ ਖੀਰੈ ਵੰਟਾ।
ਪੀਵਤ ਨਾਰ ਗਰਭਦੁਧ ਜਾਇ। ਚੌਥੇ ਮਾਸ ਜੁ ਹੋਵਤ ਕਾਇ ॥੨੨੪॥
ਕਾਂਕੋਲੀ ਇਟ ਸਿਟ ਲੈ ਤਗਰ। ਗੋਖਜਰ ਨੀਲੇ ਕਮਲਸੁ ਇਮਕਰ।
ਗਰਭ ਮਾਸ ਜੋ ਪੰਚਮ ਸੂਰ। ਗੋ ਖੀਰਹਿ ਪਿਵ ਹੋਵਤ ਦੂਰ ॥੨੨੫॥
ਕਪਿੱਥ ਮੱਜ ਅਰੁ ਸਿਤਾ ਮਿਲਾਇ। ਸੀਤ ਸਲਲ ਮਹਿ ਲੇਹੁ ਪਿਸਾਇ।
ਗੋਖੀਰੈ ਪਿਵ ਸੂਰ ਮਿਟਾਇ। ਛਠੇ ਮਾਸ ਕਾ ਜਾਨੋ ਭਾਇ ॥੨੨੬॥
ਕਰਚੂਰ ਪੁਹਕਰ ਜੜਆਨ। ਨੀਲ ਕਮਲ ਪੀਸੋ ਜੜ ਠਾਨ।
ਸੂਲ ਮਿਟੈ ਸਾਤਮ ਜੋ ਮਾਸ। ਗੋਖੀਰੈ ਜੋ ਖਾਵਤ ਤਾਸ ॥੨੨੭॥
ਯਸਟਿ ਬਹੇੜਾ ਲੈ ਪਦਮਾਖ। ਮੁਸਤ ਕਸੇਰੂ ਆਨੀ ਰਾਖ।
ਨੀਲ ਕਮਲ ਗਜ ਪੀਪਰ ਲੇਹੁ। ਗਊ ਦੂਧ ਸੋ ਪੀਵਤ ਏਹੁ ॥੨੨੮॥
ਅਸਟ ਮਾਸ ਕੈ ਗਰਭੇ ਸੂਰ। ਲੈ ਔਖਧ ਤੀਯਾ ਕੋ ਪੂਰ।
ਮਿਟੈ ਵੇਦਨਾ ਸਾਚੀ ਕਹੀ। ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਤੇ ਮੈ ਲਹੀ ॥੨੨੯॥
ਕੰਕੋਲ ਬਿਸਾਲਾ ਬੀਜ ਮੰਗਾਇ। ਮਧੁ ਸੋਂ ਚਾਟੇ ਬੇਦਨ ਜਾਇ।

ਨਵਮ ਮਾਸਕਾਸੂਲ ਮਿਟਾਵੈ। ਕਹਤ ਮੇਘ ਸਭ ਵੇਦਨ ਭਾਵੈ ॥੨੩੦॥
ਸਿਤਾ ਗੋਸਤਨੀ ਮਧੁ ਅਰ ਦਾਖ। ਨੀਲ ਕਮਲ ਗੋ ਦੂਧੇ ਰਾਖ।
ਦਸਮ ਮਾਸ ਜੋ ਸੂਲ ਕਹਾਇ। ਗਰਭ ਵੇਦਨਾ ਦੂਰ ਕਰਾਇ ॥੨੩੧॥

ਅਰਾਨਕ ਜਿਸ ਦਿਨ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਗਰਭ ਹੋ ਆਵੇ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਪਹਿਲੇ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਦਸਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਪੀੜ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਰ :-॥੨੨੦॥

੨੧੦੦. ਲਾਲ ਚੰਦਨ, ਕਮਲਕੇਸਰ ਇਹ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਪਲ ਪ੍ਰਮਾਣ (੪ ਤੋਲੇ) ਪੀਹਕੇ ਗਊ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਗਰਭ ਦਾ ਸੂਲ ਪਹਿਲੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੨੨੧॥

੨੧੦੧. ਕੱਕੜ ਸਿੰਘੀ, ਮੁਲੱਠੀ ਤੇ ਨੀਲੇ ਕਮਲ ਫੁੱਲ ਗੋਕੇ ਦੁਧ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਪਿਲਾਵੇ ਤਾਂ ਦੂਸਰੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਗ੍ਰਭ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੨੨੨॥

੨੧੦੨, ਕੁੱਠ,ਤਗਰ,ਚੰਦਨ,ਕਮਲ ਦੀ ਡੰਡੀ ਤੇ ਕੌਲ ਦਾ ਕੇਸਰਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਤੀਸਰੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਗਰਭ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੨੨੩॥

੨੧੦੩. ਨੀਲੇ ਕਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਕਮਲਡੰਡੀ, ਭੱਖੜਾ ਤੇ ਕਸੇਰੂ ਇਹ ਸਭ ਗੋਕੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਚੌਥੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਗਰਭ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੨੪॥

੨੧੦੪. ਕਾਂਕੋਲੀ, ਇਟਸਿਟ, ਤਗ੍ਰ ਭੱਖੜਾ ਤੇ ਨੀਲੇ ਕਮਲ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਗਰਭ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੨੫॥

੨੧੦੫. ਕੈਂਥ ਦੀ ਗਿਰੀ ਤੇ ਮਿਸਰੀ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਗੋਕੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਛੇਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਗਰਭ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੨੬॥

੨੧੦੬. ਕਚੂਰ, ਪੁਹਕਰਮੂਲ ਤੇ ਨੀਲੇ ਕਮਲ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਗੋਕੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਸੱਤਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੨੨੭॥

੨੧੦੭. ਮੁਲੱਠੀ, ਬਹੇੜੇ, ਕਮਲ ਡੋਡੇ, ਮੋਥਾ, ਕਸੇਰੂ, ਨੀਲੇਕਮਲ ਤੇ ਗਜਮਧ, ਘੋਟਕੇ ਗੋਕੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਅੱਠਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਗਰਭ ਸੂਲ ਨਾਸ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਸਭ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਵਿੱਚ ਲੇਖ ਹਨ। (ਪਰੰਤੂ ਬੇਢੰਗ। ਅੰਡ ਵੰਡ) ॥੨੨੮॥੨੨੯॥

੨੧੦੮. ਕੰਕੋਲੀ (ਸਰਦਚੀਨੀ), ਤੂੰਮੇਂ ਦੇ ਬੀਜ ਪੀਹਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਚੱਟੇ ਤਾਂ ਨੌਂਮੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੨੩੦॥

੨੧੦੯. ਮਿਸਰੀ; ‡ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਦਾਖ ਅਰਥਾਤ ਕਾਲਾ ਮਣਕਾ, ਸ਼ਹਤ,ਮੁਣੱਕਾ ਤੇ ਨੀਲੇ ਕਮਲ ਗੋਕੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਦਸਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਗਰਭ ਸੂਲ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੨੩੧॥

ਇਸਤ੍ਰੀ ਸਰਬ ਸੂਲ ਗਰਭ ਉਪਾਇ (ਵੰਗਸੇਨਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਉਤਪਲ ਸਿਵਾ ਖੀਰਕਾ ਲੇਇ। ਮੂਲੀ ਸੂਕੀ ਆਛੀ ਦੇਇ।
ਮੇਲ ਮਜਿਸਟਾ ਚੂਰਨ ਕਰੋ। ਗੋਪਯ ਸੇਤੀ ਖਾਵਨ ਧਰੋ ॥੨੩੨॥
ਕਰਖ ਮਾਨ ਨਿਤ ਖਾਵਤ ਨਾਰਿ। ਗਰਭ ਸੂਲ ਸਭ ਜਾਵਤ ਟਾਰ।

‡ਦੇਖ ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼,

ਗਰਭ ਮਾਸ ਜਤੋਂ ਗਜਾਰਾਂ ਕਹੇ। ਤਾਂਕਾ ਸੂਰ ਗਵਾਵੈ ਯਹੇ ॥੨੩੩॥

੨੧੧੦. ਨੀਲੋਕਮਲ, ਆਂਵਲੇ, ਖੀਰ ਕਾਂਕੋਲੀ, ਸੁਕਾਈ ਹੋਈ ਮੂਲੀ ਤੇ ਮਜੀਠ, ਪੀਹਕੇ ਚੂਰਨ ਬਣਾ ਕੇ ਗੋਕੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ੧ ਤਲਾ ਪ੍ਰਮਾਨ ਖਾਵੇ, ਤਾਂ ਗਰਭ ਦਾ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਸ ਹੋਵੇ। ਅਰ ਹੋਰ ਯਾਰ੍ਹਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਸੂਲ ਸਭ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੨੩੨॥੨੩੩॥

ਅਥ ਗਰਭਣੀ ਜ੍ਵਰ ਉਪਾਇ (ਵੰਗਸੇਨਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਚੰਦਨ ਲੋਧਰ ਸਾਰਵਾ ਦਾਖ ਸਰਕਰਾ ਪਾਇ।
ਕ੍ਵਾਥ ਕਰੀ ਬਨਿਤਾ ਪਿਵੈ ਗਰਭਨਿ ਤਾਪ ਮਿਟਾਇ ॥੨੩੪॥

੨੧੧੧. ਚੰਦਨ, ਲੋਧ, ਉਸ਼ਬਾ, ਮੁਣੱਕਾ ਤੇ ਖੰਡ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਹੜਾ ਕਰਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੀਵੇ, ਤਾਂ ਗਰਭਣੀ ਦਾ ਤਾਪ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੨੩੪॥

ਤਿਕਤ ਕਿਰਾਤਹਿ ਲੋਦ ਲੈ ਬਲਾ ਅਤਿਬਲਾ ਪਾਇ।
ਪਰਨੀ ਸਾਲ ਜੁ ਪ੍ਰਿਸਟ ਹੀ ਵਚ ਪਿਚਮੰਦ ਮਿਲਾਇ ॥੨੩੫॥
ਕਲਕ ਕਰੀ ਪਚਾਈਐ ਤਾਮਹਿ ਤੇਲ ਰਲਾਇ।
ਤੇਲ ਕਰੀ ਨਾਵਨ ਕਰੇ ਵਾ ਅੰਗਹਿ ਮਰਦਾਇ ॥੨੩੬॥
ਖਾਵਨਿ ਭੀ ਤਾਕੋ ਕਰੋ ਮਿਟਤ ਗਰਭਨੀ ਤਾਪ।
ਕਹਤ ਮੇਘ ਨਿਸਚੈ ਲਖੋ ਤਾਪ ਵਡੋ ਸੰਤਾਪ ॥੨੩੭॥

੨੧੧੨. ਕੌੜ, ਚਰੈਤਾ, ਲੋਧ, ਖਿਰੈਟੀ ਕੰਘੀਬੂਟੀ, ਸਾਲਪ੍ਰਣੀ, ਪ੍ਰਿਸਟਪ੍ਰਣੀ, ਵਚ ਤੇ ਨਿੰਮ ਘੋਟਕੇ ਫਿਰ ਉਸ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਤੇਲ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ, ਜਦ ਤੇਲ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸਾਫ ਕਰ ਰੱਖੇ। ਫਿਰ ਉਸ ਤੇਲ ਦੀ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਅਰ ਅੰਗਾ ਪਰ ਮਾਲਿਸ਼ ਕਰੇ. ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਖਾਣ ਨੂੰ ਬੀ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਗਰਭਣੀ ਦਾ ਤਾਪ ਜਾਵੇ ॥੨੩੫ ਤੋਂ ੨੩੭॥

ਅਰਧ ਨਾਰੀ ਨਟੇਸ਼੍ਵਰ ਜ੍ਵਰ ਕੋ—ਦੋਹਰਾ

ਪਾਰਦ ਮਰਚਾਂ ਟੰਕ ਟੰਕ ਅਜਯਪਾਲ ਫਲ ਸਾਤ।
ਬੀਸ ਕਣਾ ਸਬ ਪੀਸਕੈ ਵਸਨ ਪੌਟਲੀ ਘਾਤ ॥੨੩੮॥
ਅਜਾ ਦੂਧ ਇਕ ਸੇਰ ਮਹਿ ਡੋਲ ਯੰਤ੍ਰ ਪਚਵਾਇ।
ਏਕ ਦ੍ਰਿਗਨਿ ਮਹਿ ਅੰਜਯੇ ਏਕ ਤਰਫ ਜ੍ਵਰ ਜਾਇ ॥੨੩੯॥
ਲੈ ਅਜੇ ਦ੍ਰਿਗ ਦੂਸਰੇ ਸਕਲ ਤਾਪ ਕਾ ਨਾਸ।
ਕਹਤ ਮੇਘ ਭੇਖਜ ਭਲੀ ਵੈਦ ਕਰੋ ਸਬ ਤਾਸ ॥੨੪੦॥

੨੧੧੩. ਪਾਰਾ ੧ ਟੰਕ, ਮ੍ਰਿਚ ੧ ਟੰਕ ਜੇਪਾਲ ਦੇ ੭ ਦਾਣੇ ਤੇ ਮਘਾਂ ੨੦ ਗਿਣਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ

ਨੂੰ ਪੀਹਕੇ ਕਪੜੇ ਵਿਚ ਪੋਟਲੀ ਬੰਨ੍ਹੇ। ਉਸ ਨੂੰ ੧ ਸੇਰ ਬਕਰੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਡੋਲ ਯੰਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਪਕਾ ਕੇ ਪੀਹਕੇ ਅੰਜਨ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰੱਖੇ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਜੇ ਇਕ ਨੇਤ੍ਰ ਵਿਚ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਕ ਤਰਫਦਾ ਤਾਪ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਦੂਸਰੇ ਨੇਤ੍ਰ ਵਿਚ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਤਾਪ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੩੯ ਤੋਂ ੨੪੦॥

ਵਿਸੂਚਿਕਾ ਸੂਲ, ਤਪ ਕੋ ਅੰਜਨ—ਦੋਹਰਾ

ਵਯੋਖ ਕਰੰਜੂ ਫਲਗਿਰੀ ਨਿਸਾ ਜੁਖਮ ਸਬ ਪੀਸ।
ਮਾਤ ਲੁੰਗ ਰਸ ਕਰ ਗੁਟੀ ਛਾਉਂ ਸੁਕਾਵੇ ਈਸ ॥੨੪੧॥
ਨੈਨਾਂਜਨ ਘਸ ਕੀਜੀਐ ਜਲ ਸੋਂ ਸੂਰ ਮਿਟਾਇ।
ਰੋਗ ਵਿਸੂਚੀ ਤਾਪ ਸਬ ਨਰ ਨਾਰੀ ਕੋ ਜਾਇ ॥੨੪੨॥

੨੧੧੪. ਵਯੋਖ (ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ; ਤੇ ਸੁੰਢ) ਮੀਚਕੇ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਦੀ ਗਿਰੀ, ਦਾਰਹਲਧੀ ਤੇ ਹਲਧੀ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਬਿਜੌਰੇ ਦੇ ਰਸ ਵਿਕ ਘੋਟਕੇ ਗੋਲੀ ਬਣਾਕੇ ਛਾਵੇਂ ਸੁਕਾ ਰੱਖੇ। ਫਿਰ ਜਲ ਨਾਲ ਘਿਸਾਕੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਅੰਜਨ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਸੂਲ ਨਾਸ ਹੋਵੇ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਹੈਜ਼ਾ, ਅਤੇ ਤਾਪ ਸਭ ਪੁਰਖ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੪੧॥੨੪੨॥

ਮਰਚ ਕਰੰਜੂ ਕੰਪਲਾ ਘੋਰੇ ਮੂਤ੍ਰ ਪਿਸਾਇ।
ਗੁਟੀ ਕਰੀ ਦ੍ਰਿਗ ਅੰਜਿਯੇ ਸੂਰ ਤਾਪ ਸਬ ਜਾਇ ॥੨੪੩॥

੨੧੧੫. ਕਾਲੀ ਮ੍ਰਿਚ, ਮੀਚਕੇ ਦੀਆਂ ਕੂੰਮਲੀਆਂ, ਘੋੜੇ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਗੋਲੀ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਫਿਰ ਫਿਰ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸੂਲ ਅਰ ਤਾਪ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੪੩॥

ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੇ ਫੂਲ ਕਰਣ ਉਪਾਯ [ਵੰਗਸੇਨਾਤ]-ਦੋਹਰਾ

ਏਲਾ ਲੂਨ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਲੈ ਜਾਤੀਫਲ ਗੋਮੂਤ ॥
ਵਾਤੀ ਕਰ ਭਗ ਰੰਧ੍ਰਧਰ ਅਤਿ ਰਤਿ ਤਿਯ ਕੋ ਹੂਤ ॥੨੪੪॥

੨੧੧੬. ਇਲਾਚੀ, ਸਮੁੰਦਰ ਲੂਣ ਤੇ ਜਾਫਲ, ਗਊਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਬੱਤੀ ਕਰਕੇ ਯੋਨੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਅੜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਤਯੰਤ ਫੁੱਲ ਹੋਣੇ ਜਾਰੀ ਕਰੇ ॥੨੪੪॥

ਤਿਲ ਗੁੜ ਭਾਰਗੀ ਨਿੰਬ ਦਲ ਏਰੰਡ ਜੜ ਕਰ ਕ੍ਵਾਥ।
ਸਪਤ ਦਿਵਸ ਪਿਯ ਕਾਮਨੀ ਰਿਤ ਆਵਤ ਬਹੁ ਆਬ ॥੨੪੫॥

੨੧੧੭. ਤਿਲ, ਗੁੜ, ਭੜਿੰਗੀ, ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ ਅਤੇ ਅਰਿੰਡ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੪ ਤੋਲੇ ਦਾ ਨਿਤ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਪਿਛੋਂ ਗੁੜ ਪਾਕੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ੭ ਦਿਨ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਪਿਲਾਵੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤੀ ਰਿਤੂ ਜਾਰੀ ਕਰੇ ॥੨੪੫॥

ਵਿਸਟਾ ਆਨ ਵਿੜਾਲ ਕੀ ਭਗਮਹਿ ਧੂਨੀ ਦੇਇ।
ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਵਾ ਸਾਤ ਲੌ ਤਿਯਕੋ ਅਤਿ ਰਤਿ ਥੇਇ ॥੨੪੬॥

੨੧੧੮. ਗਿੱਦੜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਟਾ ਲੈ ਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭਗ ਵਿਚ ਮੂੰਹ ਭਾਰ ਕਰਕੇ ਧੂਣੀ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਯਾ ਸੱਤ ਦਿਨ ਵਿਚ ਅਤਯੰਤ ਰਿਤੂ ਜਾਰੀ ਹੋਵੇ ।।੨੪੬।।

ਤੂੰਮਾ ਜੜ ਜਲ ਪੀਸਕੈ ਵਾਤੀ ਕਰ ਭਗ ਰਾਖ।
ਆਵਤ ਫੂਲ ਸੁ ਤੀਯ ਬਹੁ ਵੰਗਸੇਨ ਇਮ ਭਾਖ ॥੨੪੭॥

੨੧੧੯. ਤੂੰਮੇ ਦੀ ਜੜ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਬਤੀ ਕਰੇ, ਉਹ ਭਗ ਵਿਚ ਅਗੇ ਕਰਕੇ ਰਖੇ, ਤਾਂ ਬੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਫੁਲ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ।।੨੪੭।।

ਕਣਾਂ ਮੈਨਫਲ ਗੁੜ ਤਿਲਹਿ ਦੰਤੀ ਕੀਕਰ ਛਾਲ।
ਤੂੰਮਾ ਜੜ ਜਵਖਾਰ ਲੈ ਸੁਨਹੀ ਖੀਰ ਲੈ ਡਾਲ ॥੨੪੮॥
ਗੋਲੀ ਕਰਕੇ ਭਗ ਧਰੋ ਪਾਂਚ ਸਾਤ ਦਸਵਾਰ।
ਗਏ ਫੂਲ ਫਿਰ ਹੋਤ ਹੈਂ ਵੇਦਨ ਸਗਲੀ ਟਾਰ ॥੨੪੯॥

੨੧੨੦. ਮਘ, ਰਾੜਾ, ਗੁੜ, ਤਿਲ, ਜਬੋਲੋਟੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਕਿਕ੍ਰ ਦੀ ਛਿਲ, ਤੂੰਮੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਜੌਂਖਾਰ, ਤੇ ਥੋਹਰ ਦਾ ਦੁੱਧ। ਏਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਗੋਲੀ ਕਰਕੇ ੫ ਯਾ ੭ ਯਾ ੧੦ ਦਿਨ ਭਗ ਵਿਚ ਰਖੇ, ਤਾਂ ਗਏ ਹੋਏ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਫੁੱਲ ਬੀ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਤਕਲੀਫ ਹਟਾਕੇ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ।।੨੪੮।।੨੪੯।।

ਪਾਉ ਏਕ ਤਿਲ ਸਯਾਮ ਲੈ ਨੀਰ ਸੇਰ ਲੈ ਏਕ।
ਕਰੀ ਕ੍ਵਾਥ ਚਤਰਾਂਸ ਪਿਵ ਪ੍ਰਾਤੈ ਨਿਰਨੈ ਟੇਕ ॥੨੫੦॥
ਦੋ ਸਾਤਾ ਲੈ ਪੀਜੀਏ ਰਿਤ ਆਵਤ ਤਿਯ ਜੋਰ।
ਧਰਤ ਗਰਭ ਸੋ ਕਾਮਨੀ ਕਸ਼ਟ ਨ ਕਰਤੀ ਔਰ ॥੨੫੧॥

੨੧੨੧. ਪਾਉ ਭਰ ਕਾਲੇ ਤਿਲ, ਅਰ ਜਲ ਇੱਕ ਸੇਰ ਵਿੱਚ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਜਦ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਸੜਕੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਤਾ ਨਿਰੇਹਾਰ ਇਹ ਕਾੜ੍ਹਾ ਪੀਵੇ, ਇਸਤਰਾਂ ਦੋ ਸਾਤੇ ਤਕ ਗਰੇ ਤਾਂ ਅਤਜੰਤ ਜੋਰ ਦੀ ਰਿਤੂ ਜਾਰੀ ਹੋਵੇ ਅਰ ਗਰਭ ਧਾਰਣ ਕਰੇ ।।੨੫੦।।੨੫੧।।

ਸੋਰਠਾ

ਜਲ ਮਹਿ ਗੋਲੀ ਟਾਂਕ ਚੂਨਾ ਕਲੀ ਮੰਗਾਇ ਕਰ।
ਪ੍ਰਾਤ ਨਿਗਲ ਤਿਯ ਆਂਕ ਫੂਲ ਘਨੇ ਤਿਸਕੋ ਕਰਤ ॥੨੫੨॥
ਭਿੰਗ੍ਰ ਰਾਜ ਤਿਲ ਸਯਾਹ ਪੀਸੀ ਪੈਸਾ ਜਲ ਸਹਿਤ।
ਪੀਵਤ ਫਾਕੀ ਯਾਹ ਫੂਲ ਘਨੇ ਤਿਯ ਲਹਤ ਹੈ ॥੨੫੩॥

੨੧੨੨. ਚੂਨਾ ਕਲੀ ਦੀ ੪ ਮਾਸੇ ਦੀ ਗੋਲੀ ਜਲ ਨਾਲ ਕਰੇ । ਉਹ ਗੋਲੀ ਪ੍ਰਾਤਾ ਨਿਰੇਹਾਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਿਗਲ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਫੁੱਲ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ।।੨੫੨।।

੨੧੨੩. ਭੰਗਰਾ ਤੇ ਕਾਲੇ ਤਿਲ ਪੀਹਕੇ ਪੈਸਾ ਭਰ ਜਲ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਫੱਕੀ ਲਿਆ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤੇ ਫੁੱਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ॥੨੫੩।

ਨਵਸਾਦੂ ਤੂਯ ਟਾਂਕ ਕੁੱਠ ਟਾਂਕ ਤੀਨੋ ਗਹੋ।
ਦਸ ਦਿਨ ਚਾਟਨਿ ਸਾਂਕ ਘ੍ਰਿਤ ਸੋਂ ਫੂਲ ਜੁ ਘਨੇ ਕਰ ॥੨੫੪॥

੨੧੨੪. ਨੁਸ਼ਾਦਰ ੩ ਟੰਕ ਤੇ ਕੁੱਠ ੩ ਟੰਕ ਇਹ ੧੦ ਦਿਨ ਘਿਉ ਨਾਲ ਚੱਟੇ ਤਾਂ ਇਹ ਬੀ ਫੁੱਲ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ॥੨੫੪॥

ਰਿਤੁਨਾਸਨ ਉਪਾਇ—ਚੌਪਈ

ਸਿੰਬਲ ਕੇਸੂ ਫੂਖ ਮੰਗਾਇ। ਖੈਰ ਰੂਖ ਕੀ ਤੁਚਾ ਰਲਾਇ॥
ਅਰਕ ਕੂੰਪਰੀ ਪੀਸੇ ਖਰੀ। ਪਾਂਚ ਟਾਂਕ ਕੀ ਪੁਰੀਆ ਕਰੀ ॥੨੫੫॥
ਪੈਸੇ ਪਾਂਚ ਜੁ ਤੇਲ ਲਿਆਇ। ਤਾਂਮੈ ਪੁਰੀਆ ਘੋਲ ਪਿਲਾਇ।
ਰਿਤੁ ਕੈ ਸਮੈ ਕਰਤ ਤਿਯ ਏਹ। ਜਨਮ ਸਕਲ ਲੌ ਰਿਤੁ ਨਾ ਬੇਹ ॥੨੫੬॥

੨੧੨੫. ਸਿੰਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਕੇਸੂ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਖੈਰ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਛਿੱਲ ਅਤੇ ਅੱਕ ਦੀਆਂ ਕੂੰਮਲੀਆਂ ਪੀਹਕੇ ੨੦ ਮਾਸੇ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਰੇ, ਅਰ ਫਿਰ ੩ ਪੈਸੇ ਭਰ ਤੇਲ ਲੈ ਕੇ ਪੁੜੀ ਘੋਲਕੇ ਰਿਤੂ ਦੇ ਸਮਯ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਉਮਰ ਤੱਕ ਫੁੱਲ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੫੫।੨੫੬॥

ਦੋਹਰਾ

ਤੱਕਰ ਸੋਂ ਕੇਸੂ ਪੁਸ਼ਪ ਪੀਵਤ ਰਿਤ ਮਹਿ ਨਾਰ।
ਬਹੁਰ ਫੂਲ ਨਾ ਆਵ ਹੈ ਸਾਚੀ ਕਹੀ ਵਿਚਾਰ ॥੨੫੭॥

੨੧੨੬. ਲੱਸੀ ਨਾਲ ਕੇਸੂ ਦੇ ਫੁੱਲ ਰਿਤੂ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਦੇ ਬੀ ਫੁੱਲ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੇ ॥੨੫੭॥

ਰਿਤਕੇ ਸਮੇ ਜੁ ਟਾਂਕ ਤ੍ਰਿਯ ਬੇਹੇ ਜਲ ਸੋ ਖਾਇ।
ਸੋਨਾ ਗੇਰੂ ਨਾਮ ਸੋ ਬਹੁਰੋ ਫੂਲ ਨ ਥਾਇ ॥੨੫੮॥

੨੧੨੭. ਸੋਨਾਗੇਰੂ (ਪੀਲਾਗੇਰੂ) ੧ ਤੋਲਾ ਰਿਤੂ ਕਾਲ ਦੇ ਸਮਯ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬੇਹੇ ਜਲ ਨਾਲ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਦੇ ਫੁੱਲਵਤੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥੨੫੮॥

(ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਸਰਪੰਖਾ ਜੜ ਕਰਖ ਇਕ ਤੰਦੁਲ ਜ ਸੋ ਪੀਤ।
ਮਿਟਤ ਫੂਲ ਅਤਿ ਯੋਨਿ ਕੇ ਕਹਯੋ ਯੋਗ ਸੁਭ ਮੀਤ ॥੨੫੯॥

੨੧੨੮. ਸਰਪੁੰਖੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ੧ ਤੋਲਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਚਾਵਲਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਿੱਤ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਯੋਨੀ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਫੁੱਲ ਔਂਦੇ ਰੋਕ ਦੇਵੇ ॥੨੫੯॥

ਰੰਡੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਗਰਭ ਨਾ ਧਰੇ ਤਿਸਦਾ ਉਪਾਯ

ਗੁੰਜਦਾਲ ਚੂਰਨ ਕਰੀ ਪੈਸਾ ਏਕ ਜੁ ਡਾਰ।
ਤੇਲ ਏਕ ਪਲ ਪਾਇ ਪਿਵ ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਇਮਕਾਰ ॥੨੬੦॥
ਗਰਭ ਨ ਹੋਵਤ ਤੀਯ ਕੋ ਰਮਤ ਘਨੇ ਜੌ ਯਾਰ।
ਸੋ ਨਿਸਚੈ ਨਾ ਕੀਜਿਯੋ ਜਾਕੇ ਸਿਰ ਭਰਤਾਰ ॥੨੬੧॥

੨੧੨੯. ਰੱਤਕਾਂ ਦੀ ਦਾਲ ਬ੍ਰੀਕ ਕਰਕ ੧ ਪੈਸਾ †ਭਰ ਤੇ ਤੇਲ ੧ ਪਲ (੪ ਤੋਲੇ) ਵਿੱਚ ਘੋਲਕੇ ੩ ਦਿਨ, ਰਿਤੂ ਸਮਯ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਗਰਭ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੇ ਯਾਰਾਂ ਨਾਲ ਰਮਣ ਕਰਦੀ ਫਿਰੇ। ਪਰੰਤੂ ਐਸੀ ਦਵਾਈ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰ ਪਰ ਪਤੀ ਹੈ ਨਾਂ ਕਰੇ ॥੨੬੦॥੨੬੧॥

ਸ਼ਰਖਪ ਸਿੰਬਲ ਫੂਲ ਹੀ ਨੀਰ ਉਬਾਲੀ ਦੇਇ।
ਪੀਵਤ ਰਿਤ ਕੈ ਕਾਲ ਸੋ ਗਰਭ ਨ ਹੋਵਤ ਤੇਯ॥੨੬੨॥

੨੧੩੦. ਸਰ੍ਹੋਂ ਤੇ ਸਿੰਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲ ਜਲ ਵਿੱਚ ਕਾਹੜ ਕੇ ਰਿਤੂ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪਿਲਾਵੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਗਰਭ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥੨੬੨॥

(ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)--ਦੋਹਰਾ

ਦੇਵਦਾਲ ਯਵ ਕਰਖ ਇਕ ਪੀਸ ਨੀਰ ਸੋ ਪੀਤ।
ਗਰਭ ਸ੍ਰਵਤ ਨਾਰੀ ਤਨਾ ਜਾਕੋ ਅਨਜ ਜੁ ਮੀਤ ॥੨੬੩॥

੨੧੩੧. ਘੱਘਰ ਵੇਲ ਤੇ ਜੌਂ ਖਾਰ ੧ ਤੋਲਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਜਲ ਵਿੱਚ ਘੋਟਕੇ ਪਿਲਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਯਾਰੀ ਦਾ ਗ੍ਰਭ ਗਿਰ ਜਾਵੇ।।੨੬੩॥

ਦਲ ਏਰੰਡ ਵਾ ਕਾਠ ਲੈ ਆਠ ਅੰਗੁਲੀ ਜਾਨ।
ਯੋਨਿ ਮਾਹਿ ਖੇਪਨ ਕਰੋ ਗਰਭ ਗਿਰਤ ਮਨ ਮਾਨ॥੨੬੪॥

੨੧੩੨. ਅਰਿੰਡ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ਯਾ ਅਰਿੰਡ ਦੀ ਨਰਮ ਲੱਕੜੀ ਅੰਗੁਲੀ ਤੱਕ ਯੋਨੀ ਵਿਚ ਫੇਰੇ ਤਾਂ ਗਰਭ ਗਿਰ ਪਵੇ ॥੨੬੪॥

ਨਿਰਗੁੰਡੀ ਦਲ ਚਿਤ੍ਰਾ ਮੂਤ੍ਰ ਮਧੁਹਿ ਪਿਸਾਇ।
ਗਰਮ ਕਰੀ ਇਕ ਕਰਖ ਭਖ ਗਰਭ ਭਾਰ ਮਿਟ ਜਾਇ ॥੨੬੫॥

੨੧੩੩. ਬਣੇਂਦੇ ਦੇ ਪਤਰੇ ਤੇ ਚਿੱਤ੍ਰਾ, ਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪੀਹਕੇ ਗਰਮ ਕਰੇ, ਫਿਰ ੧ ਤੋਲਾ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਗਰਭ ਦਾ ਭਾਰ ਗਿਰ ਪਵੇ ॥੨੬੫॥

---

†ਯਾਦ ਰਹੇ—ਇਹ ਵਜਨ ਬਹੁਤਾ ਹੈ, ਬਲ ਸੋਚਕੇ ਦੇਵੇ।

(ਵੰਗਸੇਨਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਬੀਜ ਪਲਾਸ ਜੁ ਮਧੁ ਘ੍ਰਿਤਹਿ ਪੀਸ ਯੋਨਿ ਵਿਚ ਲੇਪ ॥
ਫੂਲ ਸਮੈ ਇਹੁ ਕੀਜੀਐ ਕਰਤ ਬਾਂਝਨੀ ਮੇਪ ॥੨੬੬॥

੨੧੩੪. ਪਲਾਹ ਦੇ ਬੀਜ, ਸ਼ਹਤ ਤੇ ਘਿਓ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਯੋਨੀ ਵਿਚ ਲੇਪ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਕੰਮ ਰਿਤੂ ਸਮਯ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬੰਧਯਾ ਹੋਵੇ ॥੨੬੬॥

ਸੇਂਧਾ ਮਾਖ ਜੁ ਤੇਲ ਸੋ ਗੋਲੀ ਕਰ ਭਗ ਦੇਇ ॥
ਤੁਰਤ ਬਾਂਝਨੀ ਹੋਤ ਤਿਯ ਘਨੇ ਰਮੈ ਪਤਿ ਜੋਯ ॥੨੬੭॥

੨੧੩੫. ਸੇਂਧਾਲੂਣ ਤੇ ਮਾਂਹ ਤੇਲ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਗੋਲੀ ਕਰੇ ਅਰ ਭਗ ਵਿਚ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਤੁਰਤ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਬੰਧਯਾ ਕਰੇ, ਭਾਵੇਂ ਫਿਰ ਕਿਤਨੇ ਪਤੀ ਰਮਨ ਕਰਦੀ ਫਿਰੇ ॥੨੬੭॥

ਬਾਲਕ ਰਦਨ ਜੁ ਪ੍ਰਿਥਮ ਹੀ ਟੂਟਤ ਲੇਹੁ ਮੜ੍ਹਾਇ।
ਲੇ ਕਟਿ ਬਾਂਝ ਕਾਮਨੀ ਤੁਰਤ ਬਾਂਝਨੀ ਥਾਇ ॥੨੬੮॥

੨੧੩੬. ਬਾਲਕ ਦਾ ਦੰਦ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜੇੜਾ ਉਖੜੇ, ਉਹ ਲੈਕੇ (ਚਾਂਦੀ) ਵਿੱਚ ਮੜ੍ਹਾਕੇ ਤਾਵੀਜ਼ ਕਰ ਲਵੇ। ਉਸਨੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਮਰ ਨਾਲ ਬੰਨ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਤੁਰਤ ਬੰਧਿਆ ਹੋ ਜਾਵੇ ॥੨੬੮॥

ਪੁਖਯ ਨਖਯਤ੍ਰ †ਹਰਪ੍ਰਿਯਾ ਆਨ ਮੂਲ ਕਟਿ ਬਾਂਧ।
ਹੋਇ ਬਾਂਝਨੀ ਯੋਖਿਤਾ ਗਰਭ ਨ ਧਰਤੀ ਸਾਂਧ ॥੨੬੯॥

੨੧੩੭. ਪੁੱਖ ਨਛੱਤ੍ਰ ਨੂੰ †ਤੁਲਸੀ ਦੀ ਜੜ ਲੈ ਕੇ ਕਮਰ ਨਾਲ ਬੰਨੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬੰਧਯਾ ਹੋਵੇ, ਫਿਰ ਕਦੇ ਗਰਭ ਨਹੀਂ ਧਾਰਦੀ ॥੨੬੯॥

ਬੀਜ ਤੰਦੁਲਾ ਪੀਸਕੇ ਤੰਦੁਲ ਜਲ ਸੋਂ ਪੀਯ।
ਰਿਤੁ ਕਾਲਹਿ ਹੁਇ ਬਾਂਝਨੀ ਗਰਭ ਨ ਧਾਰਤ ਤੀਯ ॥੨੭੦॥

੨੧੩੮. ਤਾਂਦੁਲੇ ਦੇ ਦਾਣੇ ਪੀਹਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਰਿਤੂ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਬੰਧਯਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਕਦੇ ਗ੍ਰਭ ਨਾ ਧਾਰੇ ॥੨੭੦॥

‡ਜਪਾਫੂਲ ਕਾਂਜੀ ਸਹਿਤ ਰਿਤਕੈ ਸਮਯ ਜੁ ਪੀਤ।
ਗਰਭ ਨ ਧਾਰਤ ਕਾਮਨੀ ਜੋ ਜਗ ਰਮ ਹੈ ਮੀਤ ॥੨੭੧॥

੨੧੩੯. ‡ਓਡਹੁੱਲ ਦੇ ਫੂਲ ਕਾਂਜੀ ਨਾਲ ਰਿਤੂ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਗ੍ਰਭ ਨਾ ਧਾਰੇ, ਭਾਵੇਂ ਨਿਤ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਮਿੱਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਹੱਸਦੀ ਤੁਸਦੀ ਫਿਰੇ ॥੨੭੧॥

---

†ਹਰਿਪ੍ਰਿਯਾ–ਤੁਲਸੀ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਚਕਿਤਸਾ ਕੋਸ਼।

‡ਜਪਾਫੂਲ-ਓਡ ਹੁਲਦੇ ਫੂਲ ਹਨ, ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਤੁਰਰਾ ਬੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਅਕਸਰ ਬਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਵਗੈਰਾ ਵਿਖੇ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਕਲ ਛੁਟੇ ਦਾ ਲੱਛਣ

ਛੂਟਤ ਕਲਾ ਜਬ ਤ੍ਰਿਯਾ ਕੀ ਪਰੈ ਯੋਨਿ ਤੇ ਵਾਰ ।
ਸ੍ਵੇਤ ਰਕਤ ਤਾਂਕੇ ਕਹੈ ਪ੍ਰਦਰ ਰੋਗ ਅਧਿਕਾਰ ॥੨੭੨॥

ਜਦ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਕਲ ਛੁਟੇ ਤਾਂ ਯੋਨੀ ਵਿਚੋਂ ਜਲ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ਚਿੱਟਾ ਤੇ ਲਾਲ ਭੇਦ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੨੭੨॥

ਰਕਤ ਪ੍ਰਦਰ ਉਪਾਇ (ਵੰਗਸੇਨਾਤ) ਦੋਹਰਾ

ਬਾਲਾ ਚੰਦਨ *ਰਾਜਤਵ ਤੰਦੁਲ ਜਲ ਸੋ ਦੇਇ ।
ਰਕਤ ਪ੍ਰਦਰ ਪੀੜਾ ਟਰਤ ਤ੍ਰਿਯ ਕੋ ਅਤਿ ਸੁਖੁ ਥੋਇ ॥੨੭੩॥

੨੧੪੦. ੦ਹਲਧੀ, ਚੰਦਨ ਤੇ *ਸ਼ੀਰ ਖਿਸ਼ਤ ਮਾਫਕ ਵਜ਼ਨ ਚਾਵਲਾਂ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਫਕਾਵੇ ਤਾਂ ਰਕਤ ਪ੍ਰਦਰਦਾ ਦੁੱਖ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੁਖ ਪਾਵੇ ॥੨੭੩॥

ਰਸਾਂਜਨ ਤਵਰਾਜ ਲੈ ਚੌਲਾਈ ਜੜ੍ਹ ਪਾਇ ।
ਤੰਦੁਲ ਜਲ ਸੋਂ ਪੀਜੀਐ ਰਕਤ ਪ੍ਰਦਰ ਮਿਟਿ ਜਾਇ ॥੨੭੪॥

੨੧੪੧. ਰਸੌਂਤ †ਸ਼ੀਰਖਿਸ਼ਤ ਤੇ ਚੌਲਾਈ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੀਹਕੇ ਚਾਵਲਾਂ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਰਕਤ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੭੪॥

ਸਿਵਾ ਬੀਜ ਅਖਯਤ ਸਲਿਲ ਪੀਂਵਤ ਤ੍ਰਿਯ ਪਰਭਾਤ ।
ਰਕਤ ਪ੍ਰਦਰ ਸਭ ਜਾਤ ਹੈ ਕਹਤ ਮੇਘ ਸੁਭ ਬਾਤ ॥੨੭੫॥

੨੧੪੨. ਆਵਲੇ ਦੇ ਫੁਲ, ਚਾਵਲਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ, ਇਹ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਨਿਤ ਪੁਣਕੇ ਜਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਰਕਤ ਪ੍ਰਦਰ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੨੭੫॥

ਬਲਾ ਮੂਲ ਕੋ ਭਸਮ ਕਰ ਮਧੁ ਸੋ ਪੀਵਤ ਨਾਰ ।
ਵਾ ਮਧੁ ਵਾਂਸਾ ਰਸ ਪਿਵਤ ਰਕਤ ਪ੍ਰਦਰ ਸਬ ਟਾਰ ॥੨੭੬॥

੨੧੪੩. ਖਿਰੇਟੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਨੂੰ ਸਾੜਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਆਹ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੀਵੇ ਯਾਂ:-
੨੧੪੪. ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਬਾਂਸ ਦਾ ਰਸ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਰਕਤ ਪ੍ਰਦਰ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੨੭੬॥

ਯਸਟੀ ਪਲ ਚਉ ਸਿਤਾ ਇਕ ਤੰਦੁਲ ਜਲ ਘਸਿ ਦੇਇ ।
ਉਠ ਪੀਵਤ ਪਰਭਾਤ ਤ੍ਰਿਯ ਰਕਤ ਪ੍ਰਦਰ ਹਰਿ ਲੇਇ ॥੨੭੭॥

੨੧੪੫. ਮੁਲੱਠੀ ੧੬ ਤੋਲੇ, ਮਿਸ਼ਰੀ ੪ ਤੋਲੇ ਇਹ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਕਈ ਦਿਨ ਘੋਟ ਘੋਟ

੦ਬਾਲਾ-ਹਲਦੀ ਹੈ ਦੇਖੋ ਸਾਲਿਗਰਾਮ ਕੋਸ਼ ।
*ਤਵਰਾਜ- ਸ਼ੀਰਖਿਸ਼ਤ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਚਕਿਤਸਾ ਕੋਸ਼ ।
†ਵਿੰਗਸੇਨ ਵਿਚ ਰਸੌਂਤ ਤੇ ਚੌਲਾਈ ਦੀ ਜੜ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਹਨ,

ਨਿੱਤ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਰਕਤ ਪ੍ਰਦਰ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੭੭॥

(ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਚਨਕ ਰਸਾ ਘ੍ਰਿਤ ਖੀਰ ਸਿਤ, ‡ਸਿਵ ਮਧੁ ਸਿਤਾ ਮਿਲਾਇ।
ਰਕਤ ਪ੍ਰਦਰ ਕੌ ਹਰਤ ਹੈ ਦੋਊ ਯੋਗ ਪਿਵਾਇ ॥੨੭੮॥

੨੧੪੬. ਛੋਲਿਆਂ ਦਾ ਰਸ ਘਿਉ, ਦੁੱਧ ਤੇ ਮਿਸ਼ਰੀ ਪਾਕੇ ਪੀਵੇ। ਯਾ:-

੨੧੪੭.‡ਗੁੱਗਲ ਸ਼ਹਿਤ ਤੇ ਮਿਸ਼ਰੀ ਮਿਲਾਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਰਕਤ ਪ੍ਰਦਰ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ । ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਯੋਗ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹਨ ॥੨੭੮॥

ਸ੍ਵੇਤ ਪ੍ਰਦਰ ਉਪਾਇ (ਵੰਗਸੇਨਾਤ)—ਸੋਰਠਾ

ਕਾਕ ਜੰਘ ਕਾ ਮੂਰ ਵਾ ਜੜ ਲੇਹੁ ਕਪਾਸ ਕੀ।
ਤੰਦੁਲ ਜਲ ਪਿਯ ਪੂਰ ਸ੍ਵੇਤ ਪ੍ਰਦਰ ਤ੍ਰਿਯਕਾ ਹਰਤ ॥੨੭੯॥

੨੧੪੮. ਕਾਕਜੰਘੀ ਜੀ ਜੜ੍ਹ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਪਾਨੀ ਨਾਲ, ਯਾ:-

੨੧੪੯. ਕਪਾਹ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਪਾਨੀ ਨਾਲ ਘੋਟ, ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਦੋਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਚਿੱਟਾ ਪ੍ਰਦਰ ਯੋਨੀ ਵਿਚੋਂ ਪਾਨੀ ਦਾ ਪੈਣਾ) ਬੰਦ ਕਰੇ ॥੨੭੯॥

ਚੌਪਈ

ਦਾਰਵੀ ਕ੍ਵਾਥ ਸ਼ਹਿਤ ਸੋ ਪੀਸ। ਵਾ ਧਾਵੇ ਵਾ ਧਾਤ੍ਰੀ ਮੀਤ।
ਤੀਨ ਕ੍ਵਾਥ ਮਧੁ ਸੰਗ ਪਿਲਾਇ। ਪ੍ਰਿਥਕਸ੍ਵੇਤ ਪ੍ਰਦਰਨਸਜਾਇ ॥੨੮੦॥

੨੧੫੦. ਦਾਰਹਲੀ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਕੇ ਪੀਵੇ। ਯਾ:-

੨੧੫੧. ਧਾਵਿਆਂ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਕੇ ਪੀਵੇ। ਯਾ:-

੨੧੫੨. ਆਵਲਿਆਂ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਕੇ ਪੀਵੇ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੱਖ ਵੱਖਰੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਚਿੱਟਾ ਪਾਨੀ ਵਗਣਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੨੮੦॥

ਗਜ ਕੇਸਰ ਤਕਰ ਲੈ ਸੰਗ। ਫਾਕਤ ਸ੍ਵੇਤ ਪ੍ਰਦਰ ਕੋ ਭੰਗ।
ਤੱਕ੍ਰ ਸੇਤੀ ਸਾਰੁ ਖੁਲਾਇ। ਪ੍ਰਦਰ ਸ੍ਵੇਤ ਬਨਿਤਾ ਕਾ ਜਾਇ ॥੨੮੧॥

੨੧੫੩. ਨਾਗਕੇਸਰ ਲੱਸੀ ਦੇ ਨਾਲ ਫੱਕੇ ਤਾਂ ਚਿੱਟਾ ਪ੍ਰਦਰ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਯਾ:—

੨੧੫੪. ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਲੋਹਾ ਲੱਸੀ ਨਾਲ ਖੁਲਾਵੇ ਤਾਂ ਚਿੱਟਾ ਪਾਨੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਯੋਨੀ ਵਿਚੋਂ ਜਾਂਦਾ ਰੁਕ ਜਾਵੇ ॥੨੮੧॥

ਸਰਬ ਪ੍ਰਦਰ ਉਪਾਇ--ਚੌਪਈ

ਤੀਨ ਟੰਕ ਮੀਂਗਨ ਲੈ ਮੂਸ। ਅਜਾ ਖੀਰ ਸੌਂ ਪ੍ਰਦਰ ਨ ਹੂਸ ॥

---

‡ਸਿਵਾ—ਗੁਗਲ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਭਾ: ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਹੋਰ ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼,

ਲਾਖ ਨੀਰ ਸੋ ਫਾਕਤਜੋਇ। ਸਕਲ ਪ੍ਰਦਰ ਕੀ ਪੀੜ ਨ ਹੋਇ ॥੨੮੨॥

੨੧੫੫. ਤਿੰਨ ਟੰਕ ਚੂਹੇ ਦੀਆਂ ਤਾਜ਼ੀਆਂ ਮੇਂਗਣਾ ਲੈ ਕੇ ਬੱਕਰੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਫਕਾਵੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਦਰ ਤੇ ਪਾਣੀ ਬੰਦ ਕਰੇ। ਯਾ:-

੨੧੫੬. ਪਿੱਪਲ ਦੀ ਲਾਖ ਜਲ ਨਾਲ ਫੱਕੇ ਤਾਂ ਪਦਰ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੨੮੨॥

ਦੋਹਰਾ

ਅਰਕ ਫੂਲ ਚੂਰਨ ਕਰੀ ਉਸਨ ਨੀਰ ਸੌਂ ਦੇਇ।
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਲੈ ਪ੍ਰਾਤ ਸਮ ਰੋਗੁ ਪ੍ਰਦਰ ਨ ਰਹੇਇ ॥੨੮੩॥

੨੧੫੭. ਅੱਕ ਦੇ ਫੁੱਲ ਪੀਹਕੇ ਗਰਮ ਜਲ ਨਾਲ ੭ ਦਿਨ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਫਕਾਵੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਦਰ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੨੮੩॥

ਆਂਬ ਬੀਜ ਯੁਗ ਟਾਂਕ ਲੈ ਸਿਤਾ ਟੰਕ ਯੁਗ ਆਨ।
ਚਾਵਲ ਜਲ ਸੋ ਪੀਤ ਤਿਯ ਸਕਲ ਪ੍ਰਦਰ ਕੀ ਹਾਨ ॥੨੮੪॥

੨੧੫੮. ਅੰਬ ਦੀ ਗਿਟਕ ੪ ਟੰਕ ਲੈਕੇ ਤੇ ਮਿਸਰੀ ੪ ਟੰਕ ਮਿਲਾ ਕੇ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਫਕੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੮੪॥

ਚੌਪਈ

ਕਿਰਾਂਤ ਰਸਾਂਜਨ ਘਨ ਭਲਾਤ। ਬਿਲ ਸਿੰਘਾਨਨ ਦਾਰਵੀ ਘਾਤ।
ਕਰ ਕ੍ਵਾਥ ਵਿਚ ਸਹਤ ਰਲਾਇ। ਪੀਵਤ ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਾਤਹਿ ਭਾਇ ॥੨੮੫॥
ਸ੍ਵੇਤ ਰਕਤ ਪੀਲਾ ਪਰਮੇਹ। ਤ੍ਰਿਯਕਾ ਜਾਵਤ ਜਾਨੋ ਏਹ।
ਜੈਸੇ ਨਰਕੋ ਮੇਹ ਕਹਾਇ। ਤੈਸੇ ਤੀਯ ਕੋ ਪ੍ਰਦਰਾ ਥਾਇ ॥੨੮੬॥

੨੧੫੯. ਚਿਰੇਤਾ, ਰਸੌਂਤ, ਮੋਥਾ, †ਭਿਲਾਵੇ, ਬਿਲਗਿਰੀ, ਬਾਂਸਾ, ਤੇ ਦਾਰਹਲਦੀ, ਲੈ ਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਅਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹਤ ਪਾਕੇ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਚਿੱਟਾ, ਲਾਲ, ਪੀਲਾ, ਪ੍ਰਦਰ ਅਰ ਪ੍ਰਮੇਹ ਨਾਸ ਕ੍ਰਰੇ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੇਹ ਹੈ, ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਰੋਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੨੮੫॥੨੮੬-॥

ਚੌਪਈ

‡ਕਰੁੰਡ ਜਟਾ ਚੰਦਨ ਮਧੁਕ ਕਰਖ ਚਾਵਲਹਿ ਨੀਰ।
ਪੀਵਤ ਤਿਯ ਪਰਭਾਤ ਉਠ ਸਕਲ ਪ੍ਰਦਰ ਹਰਿ ਪੀਰ ॥੨੮੭॥

---

†ਭਿਲਾਵੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਵਿਚ ਅਯੁਕਤ ਹਨ, ਏਥੇ "ਰਲਾਤ" ਪਾਠ ਚਾਹੀਏ, ਪਰੰਤੂ ਪਾਠ ਬਹੁਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਏਹੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆਯਾ ਹੈ।

੨੧੬੦. ‡ਕਰੰਡ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਚੰਦਨ ਤੇ ਮੁਲੱਠੀ, ੧ ਤੋਲਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਚਾਵਲਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਉਠਕੇ ਪੀ ਲਿਆ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੨੮੭॥

ਪ੍ਰਦਰ ਯੋਨੀ ਸੂਲ ਉਪਾਇ–(ਵੰਗਸੇਨਾਤ) ਦੋਹਰਾ

ਵਾਕੁਚਿ ਦਾਰ ਨਿਸਦਾਰ ਲੈ ਜਲ ਸੋ ਪੀਸ ਪਿਵਾਇ।
ਯੋਨਿ ਰੋਗ ਸਦ ਸੂਲ ਹੀ ਦੇਵੈ ਤੁਰਤ ਗਵਾਇ॥੨੮੮॥

੨੧੬੧. ਬਾਵਚੀ, ਦੇਵਦਾਰ ਤੇ ਦਾਰਹਲਧੀ ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਦਰ ਸਮਯ ਯੋਨੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੂਲ ਤੁਰਤ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੨੮੮॥

(ਵੰਗਸੇਨਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਲਸਨ ਧੂਮ ਘਰ ਕੋ ਗਹੇ ਵਿੜੰਗ ਵਿਸਾਲਾ ਪਾਇ।
ਕੰਟਾਰੀ ਫਲ ਤੇਯ ਸੋ ਭਗ ਮਹਿ ਲੇਪ ਕਰਾਇ ॥੨੮੯॥
ਕ੍ਰਿਮ ਕੀ ਪੀਰਾ ਸੂਰ ਸਬ ਜਾਤ ਯੋਖਤਾ ਰੋਗ।
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਲੌ ਕੀਜੀਯੇ ਵੰਗਸੇਨ ਕਾ ਯੋਗ ॥੨੯੦॥

੨੧੬੨. ਲਸਨ, ਘਰ ਦਾ ਧੂੰਆਂ, ਬਾਵੜਿੰਗ, ਤੁੰਮਾ,ਅਤੇ ਕੰਡਿਆਰੀ ਦੇ ਫਲ, ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਯੋਨੀ ਵਿੱਚ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਮਿ ਕਰਕੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪੀੜਾ, ਹਰ ਸੂਲ ਇਹ ਸਭ ੭ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੮੯॥੨੯੦॥

ਕਾਲੌਂਜੀ ਵਿੜਲਵਨ †ਵਿਖ ਵਯੋਖ ਪੀਪਰੀ ਮੂਰ।
ਸੁੰਠੀ ਕਲਕ ਕਰਾਇ ਪਿਵ ਯੋਨਿ ਸੂਲ ਸਭ ਚੂਰ॥੨੯੧॥

੨੧੬੩. ਕਲੌਂਜੀ; ਵਿੜਲੂਣ, †ਬਲਗੁੰਦ, ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ, ਪਿਪਲਾ ਮੂਲ ਅਰ ਸੁੰਢ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ੦ਕਲਕ ਕਰਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਯੋਨੀ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੯੧॥

ਨਿੰਬ ਅਰਿੰਡ ਕੋ ਮੂਲ ਲੈ ਵਾ ਖਸ ਮਧੁ ਸੋ ਪੀਤ।
ਦੋਊ ਕ੍ਵਾਥ ਏ ਪ੍ਰਿਥਕ ਸਬ ਸੂਰ ਲੇਤ ਹੈਂ ਜੀਤ॥੨੯੨॥

੨੧੬੪. ਨਿੰਮ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਤੇ ਅਰਿੰਡ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਇ ਪੀਵੇ ਯਾ:–

੨੧੬੫. ਖੱਸ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਤ ਪੀਵੇ । ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਕਾੜ੍ਹੇ ਸੂਲ ਜਿੱਤਣੇ ਹਾਰੇ ਹਨ ॥੨੯੨॥

---

‡ਕਰੰਡ-ਪੀਲਾ ਬਾਂਸਾ ਹੈ, ਅਮਰਕੋਸ਼ ਟੀਕਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ,

†ਵਿਖ-ਬੱਲਗੁੰਦ ਹੈ ਦੇਖੋ ਸਾਲਗਰਾਮ ਕੋਸ਼, ਅਲੌਮੁਹਾਰੀਏ ਦੀ ਕਿਤਨੀ ਭੁਲ ਹੈ, ਕਲਕ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾ ਤੇਲੀਆ ਪਾ ਦੇਣਾ।

੦ਕਲਕ ਤੇ ਕ੍ਵਾਥ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਅੱਗੇ ਦੇਖੋ,

ਸੋਰਠਾ

ਜਵਾਖਾਰ ਨੀਰ ਸਰਪੰਖਾ ਜਲ ਉਸਨ ਸੋਂ।
ਭਗ ਕੀ ਹਰਤੇ ਪੀਰ ਦੋਊ ਯੋਗ ਯਹਿ ਪ੍ਰਿਥਕ ਲਖ ॥੨੯੩॥

੨੧੬੬. ਜਲ ਵਿੱਚ ਜੌਂਖਾਰ ਪੀਵੇ ਯਾ:—

੨੧੬੭. ਸਰਪੁੰਖਾ (ਸਰਫੋਂਕਾ) ਗਰਮ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੈ ਫੱਕੇ, ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਯੋਨੀ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੇ ਹਨ ॥੨੯੩॥

ਮੁੰਡੀ ਮੂਲ ਪਿਸਾਇ ਤੇਲ ਇਰਿੰਡਹਿ ਲੇਪ ਭਗ।
ਭਗ ਕਾ ਸੂਲ ਮਿਟਾਇ ਨਵ ਪ੍ਰਸੂਤ ਕੌ ਕਾਮਨੀ ॥੨੯੪॥

੨੧੬੮. ਮੁੰਡੀ ਦੀ ਜੜ, ਅਰਿੰਡ ਦੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ ਭਗ ਵਿਚ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਸੂਤਵਤੀ ਦੀ ਯੋਨੀ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੨੯੪॥

ਯੋਨੀ ਦੁਰਗੰਧ ਉਪਾਯ—ਦੋਹਰਾ

ਨਿੰਬੂ ਜੜ ਕੀ ਛਾਲਕਾ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰੀ ਭਗ ਧੋਇ।
ਮਿਟਤ ਯੋਨਿ ਦੁਰਗੰਧਤਾ ਰੋਗ ਨ ਕੋਊ ਹੋਇ ॥੨੯੫॥

੨੧੬੯. ਨਿੰਬੂ ਦੀ ਜੜ ਦੀ ਛਿਲ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਭਗ ਧੋਵੇ ਤਾਂ ਯੋਨੀ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧੀ ਮਿਟੇ ਹੋਰ ਬੀ ਕੋਈ ਰੋਗ ਨ ਹੋਵੇ ॥੨੯੫॥

ਗੁੜ ਗੁਗਲ ਘ੍ਰਿਤ †ਸਿਤ ਸਿਤਾ ਇਨਕੀ ਭਗ ਦੈ ਧੂਪ।
ਸੰਧਜਾ ਕੋ ਦੁਰਗੰਧ ਭਗ ਭਜੈ ਤਾਸ ਕੋ ਨੂਪ ॥੨੯੬॥

੨੧੭੦. ਗੁੜ, ਗੁੱਗਲ, ਘੇਉ, †ਚੰਦਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਭਗ ਵਿਚ ਧੂਣੀ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਦੁਰਗੰਧੀ ਨਾਸ ਹੋਵੇ। ਅਜੇਹੀ ਔਰਤ ਦਾ ਭਜਣਾ ਅਨੂਪਮ ਹੈ ॥੨੯੬॥

ਦਾਰ ਧਤੂਰਾ ਨਿੰਬ ਲੈ ਗਜ ਕੇਸਰ ਲੈ ਪਾਇ।
ਬ੍ਰਿਖਜ ਅਰਜਨਾ ਛਾਲ ਹੀ ਇਨਕਾ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰਾਇ ॥੨੯੭॥
ਯੋਨਿ ਪਖਾਲੈ ਯਾਹਿ ਸੋ ਅਥਵਾ ਲੇਪ ਕਰਾਇ।
ਜਾਵਤਿ ਜੋਤਿ ਦੁਰਗੰਧਤਾ ਦੀਨੀ ਮੇਘ ਸੁਨਾਇ ॥੨੯੮॥

੨੧੭੧. ਦੇਵਦਾਰ, ਧਤੂਰੇ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਨਾਗਕੇਸਰ, ਬਾਂਸਾ, ਤੇ ਕਊਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਛਿਲ, ਲੈਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਉਸ ਕਾੜ੍ਹੇ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ, ਨਿੱਤ ਕਈ ਦਿਨ ਯੋਨੀ ਧੋਯਾ ਕਰੇ, ਯਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੇਪ ਹੀ ਯੋਨੀ ਵਿਚ ਕਰੇ ਤਾਂ ਦੁਰਗੰਧੀ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੨੯੭॥੨੯੮॥

---

†ਸਿਤ—ਚਿੱਟਾ ਚੰਦਨ ਹੈ. ਦੇਖੋ ਚਕਿਤਸਾ ਕੋਸ਼।

ਨਿੰਬ ਉਬਾਲੀ ਧੋਈਐ ਨਿੰਬ ਲੇਪ ਵਾ ਕੀਜ।
ਮਿਟਤ ਯੋਨਿ ਦੁਰਗੰਧਤਾ ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਲੌ ਕੀਜ॥੨੯੯॥

੨੧੭੨. ਨਿੰਮ ਉਬਾਲਕੇ ਉਸ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਯੋਨੀ ਧੋਏ, ਯਾ ਨਿੰਮ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਯੋਨੀ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧੀ ੭ ਦਿਨ ਵਿਚ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ॥੨੯੯॥

ਅਥ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੁਰਗੰਧ ਕਾ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਚੰਦਨ ਕੇਸਰ ਦਾਰ ਸੁਰ ਇੰਦ੍ਰ ਯਵੇ ਕੁਠ ਲੌਂਗ।
ਕਮਲ †ਮੂਲਕਾ ਮਧੁ ਸਹਿਤ ਗੁਟਿਕਾ ਕੀਜਤ ਯੋਗ ॥੩੦੦॥
ਧੂਪ ਕਰੋ ਸਬ ਦੇਹ ਕੋ ਨਰ ਨਾਰੀ ਜਗ ਜੋਇ।
ਜਬ ਜਨਕੋ ਇਹ ਬਸ ਕਰਤ ਯੋਨਿ ਵਾਸਨਾ ਖੋਇ ॥੩੦੧॥

੨੧੭੩. ਚੰਦਨ, ਕੇਸਰ, ਦੇਵਦਾਰ, ਇੰਦ੍ਰਜੌਂ, ਕੁੱਠ, ਲੌਂਗ, ਕਮਲ ਫੁੱਲ, ਤੇ †ਖੱਸ ਘੋਟਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਕਰੇ। ਫਿਰ ਇਸਦਾ ਪੁਰਖ ਇਸਤ੍ਰੀ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਬੀ ਧੂਪ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਸੀ ਕਾਰ ਹੈ, ਯੋਨੀ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧੀ ਤਾਂ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਨਾਸ ਕਰਨੇ ਹਾਰਾ ਹੈ ॥੩੦੦॥੩੦੧॥

ਦਸਾਂਗ ਧੂਪ (ਵੰਗਸੇਨਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਚੰਦਨ ‡ਬਾਲਜੋ ਮੋਥ ਕਪੂਰ। ਕੇਸਰ ਅਗਰ ਜੁ ਮ੍ਰਿਗਮਦ ਚੂਰ।
੦ਸੇਲਾਰਸਨਖੁਛੜ ਮੰਗਵਾਇ। ਧੂਪ ਕੀਯੇ ਸਭ ਦੁਰਗੰਧ ਜਾਇ॥੩੦੨॥
ਘਨ ਚੰਦਨ ਹਰੜੇ ਜੁ ਉਸੀਰ। ਨਾਗਰ ਲੋਧਰ ਲਿਪੇ ਸਰੀਰ।
ਗਾਤ੍ਰ ਦੁਰਗੰਧ ਨਰ ਅਰ ਨਾਰਿ। ਮਿਟਤ ਨ ਲਾਗਤ ਜਾਨੋ ਵਾਰ॥੩੦੩॥

੨੧੭੪. ਚੰਦਨ, ‡ਮੁਸ਼ਕਬਾਲਾ, ਮੋਥਾ, ਕਪੂਰ ਕੇਸਰ, ਅਗਰ, ਕਸਤੂਰੀ, ਕਚੂਰ ੦ਸਿਲ੍ਹਕ ਗੂੰਦ, ਨੱਖੂ ਤੇ ਛੜ, ਪੀਹਕੇ ਧੂਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸਭ ਦੁਰਗੰਧੀ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਧੂਪ ਵਸੀ ਕਰਨੇ ਹਾਰਾ ਹੈ ॥੩੦੨॥

੨੧੭੫, ਨਾਗਰਮੋਥਾ, ਚੰਦਨ, ਹਰੜ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਖੱਸ, ਸੁੰਢ, ਤੇ ਲੋਧ, ਇਹ ਸਭ ਲੈਕੇ ਘੋਟਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਭਰ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧੀ ਪੁਰਖ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੩੦੩॥

ਹਰੜ ਸ੍ਰੀ ਫਲ ਕਾ ਲੈ ਮੂਰ। ਬੀਜ ਕਰੰਜੁ ਨਿੰਬੂ ਚੂਰ।
ਜਲ ਸੋ ਲੇਪੋ ਵਾ ਤਨ ਧੂਰ। ਸਗਲ ਗਾਤਕੀ ਦੁਰਗੰਧ ਦੂਰ॥੩੦੪॥

---

†ਮੂਲਕਾ—ਖੱਸ ਹੈ ਦੇਖੋ ਆਇਨਾ ਅਦਵੀਆਤ ਪ੍ਰਿ: ੪੦੨ ਏਥੇ ਮੂਸੇ ਵਾਲਾ ਤੇ ਆਲੋਮੁਹਾਰੀ ਕਮਲ ਦੀ ਜੜ ਅਰਥ ਦਸਕੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ।

‡ਵਾਲਜੋਂ—ਮੁਸ਼ਕਬਾਲਾ ਹੈ ਦੇਖੋ ਦ੍ਰਬ ਦਰਪਣ ਪ੍ਰਿ: ੪੪੫

੦ਸੇਲਾਰਸ—ਸਿੱਲ੍ਹਕ ਬ੍ਰਿਛ ਦਾ ਗੂੰਦ ਹੈ ਪੱਕ ਲਸੂੜੇ ਦੇ ਰਸ ਸਮਾਨ ਚੀਕੂਣਾ ਤੇ ਧੂੰ ਰੰਗਾ ਹੁੰਦਾਹੈ।

੨੧੭੬. ਹਲਕੇ, ਬਿੱਲ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਮੀਚਕੇ ਦੇ ਦਾਣੇ, ਨਿੰਬੂ ਤੇ ਕਚੂਰ, ਪੀਹਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਯਾ ਸਰੀਰ ਪਰ ਧੂੜੇ ਤਾਂ ਸਭ ਸਰੀਰ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧੀ ਦੂਰ ਹੋਵੇ ॥੩੦੪॥

(ਵੰਗਸੇਨਾਤ)--ਚੌਪਈ

ਲੋਦ ਨਿੰਬ ਦਾਰਮ ਫਲ ਸਾਰ। ਤਨ ਕੋ ਲੇਪੋ ਪੀਸੀ ਵਾਰਿ।
ਤਨ ਕੀ ਦੁਰਗੰਧ ਜਾਵੈ ਸਹੀ। ਵੰਗਸੇਨ ਤੇ ਮੇਘੇ ਕਹੀ ॥੩੦੫॥

੨੧੭੭. ਲੋਧ ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ ਤੇ ਨਸਪਾਲ ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧੀ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੩੦੫॥

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਗੁਰ ਚੰਦਨ ਔਸੀਰ। ਨਿੰਬ ਪਾਤ ਰਸ ਲੇਪ ਸਰੀਰ।
ਸਕਲ ਗੰਧ ਤਨ ਕੀ ਮਿਟ ਜਾਇ। ਪੁਰਖ ਰਮੈ ਤ੍ਰਿਯ ਬਹੁਸੁਖ ਪਾਇ ॥੩੦੬॥

੨੧੭੮. ਕਾਲਾ ਅਗਰ, ਚੰਦਨ, ਖੱਸ ਤੇ ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਸਾਰ ਸਰੀਰ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧੀ ਨਾਸ ਹੋਵੇ, ਫਿਰ ਪੁਰਖ ਬੜੇ ਚਾਵ ਨਾਲ ਮਾਣੇ ॥੩੦੬॥

ਦੋਹਰਾ

ਘਨ ਹਰੜੇ ਤਾਂਬੂਲ ਦਲ ਪਾਨੀ ਸੋ ਪੀਸਾਇ।
ਲੇਪਨ ਕੀਜੇ ਗਾਤ ਪਰ ਸਰਬ ਦੁਰਗੰਧਾ ਜਾਇ ॥੩੦੭॥

੨੧੭੯. ਮੋਥਾ ਹਰੜਾਂ ਤੇ ਪਾਨੋ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਸਰੀਰ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਭ ਸਰੀਰ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧੀ ਜਾਵੇ ॥੩੦੭॥

ਚੌਪਈ

ਭੂਨ ਕੁਲਥ ਛੜ ਚੰਦਨ ਕੁਸਟ। ਵਾਂਸਾ ਤ੍ਵਕ ਪੀਸੋ ਸਬ ਸੁਸਟਿ।
ਧੂਰੋ ਸਬ ਤਨ ਦੁਰਗੰਧ ਮਿਟੈ। ਸ੍ਵੇਦਘਨਾ ਸਬ ਤਨ ਕਾ ਹਟੈ ॥੩੦੮॥

੨੧੮੦. ਭੁੰਨੇ ਹੋਏ ਕੁਲਥ ਦੇ ਦਾਣੇ, ਛੜ, ਚੰਦਨ, ਕੁੱਠ, ਬਾਂਸਾ ਅਤੇ ਦਾਲਚੀਨੀ ਸਬ ਸੁੱਕੀਆਂ ਪੀਹੇ, ਫਿਰ ਸਰੀਰ ਪਰ ਧੂੜੇ ਤਾਂ ਸਭ ਦੁਰਗੰਧੀ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਅਰ ਬਹੁਤਾ ਪਸੀਨਾ ਔਂਦਾ ਬੀ ਬੰਦ ਹੋਵੇ ॥੩੦੮॥

ਦੋਹਰਾ

ਯੁਗਨਿਸ ਸੇਂਧਾ ਕੁਸਟ ਬਚ ਮਰਚ ਲੇਪ ਤਨ ਨੀਰ।
ਦੁਰਗੰਧਾ ਤਨ ਕੀ ਮਿਟੈ ਪਤਿ ਬਸਿ ਹੋਵੈ ਬੀਰ ॥੩੦੯॥

੨੧੮੧. ਦੋਨੋਂ ਹਲਧੀਆਂ, ਸੇਂਧਾ ਲੂਣ, ਕੁੱਠ, ਵਚ ਤੇ ਮ੍ਰਿਚ ਸਰੀਰ ਪਰ ਜਲ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ; ਸੁਗੰਧੀ ਪਰ ਪਤੀ ਮੋਹਿਤ ਹੋਕੇ ਵਸੀ ਹੋਵੇ ॥੩੦੯॥

ਯੋਨੀ ਜਲ ਹਰਣ ਸੰਕੋਚਨ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਜਟਾ ਕਰੇਲਾ ਪੀਸਕੇ ਕਰੇ ਬਰਤਕਾ ਸਾਇ।
ਯੋਨ ਵੀਚ ਧਰ ਕਾਮਨੀ ਯੋਨਿ ਸੰਕੋਚਨ ਥਾਇ ॥੩੧੦॥

੨੧੯੨. ਕਰੇਲੇ ਦੀ ਜੜ ਪੀਹਕੇ ਬਰੀਕ ਕਪੜੇ ਵਿਚ ਬੱਤੀ ਜੇਹੀ ਕਰੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਬੱਤੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਯੋਨੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲਵੇ ਤਾਂ ਤੰਗ ਹੋ ਜਾਵੇ ॥੩੧੦॥

ਕੁੱਠ ਮਰਚ ਨੀਲੇ ਕਮਲ ਵਚ ਅਸਗੰਧਾ ਲੋਦ।
ਨਿਸਾ ਪੀਸ ਭਗ ਧੂਰੀਐ ਕਾਠੀ ਹੋਇ ਪਤਿ ਮੋਦ ॥੩੧੧॥

੨੧੯੩. ਕੁੱਠ, ਮ੍ਰਿਚ, ਨੀਲੇ ਕੰਲ, ਵਚ, ਅਸਗੰਧ, ਲੋਧ ਤੇ ਹਲਧੀ ਪੀਹਕੇ ਭਗ ਅੰਦਰਧੂੜਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਕਰੜੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਪਰ ਪਤੀ ਆਨੰਦ ਹੋਵੇ ॥੩੧੧॥

(ਵੰਗਸੇਨਾਤ)

ਬੇਤ ਜਟਾ ਕਾ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰ ਯੋਨਿ ਸਾਤ ਦਿਨ ਧੋਇ।
ਬਿਰਧ ਕੁਮਾਰੀ ਹੋਤ ਹੈ ਬੰਗਸੈਨ ਮਤ ਸੋਇ ॥੩੧੨॥

੨੧੯੪. (ਜਲ) ਬੇਂਤ ਦੀ ਜੜ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ੭ ਦਿਨ ਯੋਨੀ ਦਿਨ ਵਿਚ ਕਈ ਬਾਰ ਧੋਵੇ ਤਾਂ ਬੁੱਢੀ ਬੀ ਕੁਆਰੀ ਸਮਾਨ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਵੰਗਸੈਨ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ॥੩੧੨॥

ਪਲਾਸ ਉਦੰਬਰ ਫਲ ਗਹੀ ਤਿਲ ਕਾ ਤੇਲ ਮਿਲਾਇ।
ਸਹਿਤ ਮੇਲ ਭਗ ਲੇਪੀਐ ਬ੍ਰਿਧ ਕੁਮਾਰੀ ਥਾਇ ॥੩੧੩॥

੨੧੯੫. ਪਲਾਹ ਦੇ ਫਲ ਤੇ ਗੁੱਲਰ ਦੇ ਫਲ, ਇਨਾਂ ਵਿਚ ਤਿਲਾਂ ਦਾ ਤੇਲ ਅਰ ਕਛ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾ ਕੇ ਭਗ ਵਿਚ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬੁੱਢੀ ਬੀ ਕੁਅਰੀ ਜੇਹੀ ਹੋਵੇ ॥੩੧੩॥

ਤੂੰਬਾਦਲ ਵਾ ਬੀਜ ਲੈ ਤਾ ਸਮ ਲੋਧ ਮਿਲਾਇ।
ਲੇਪੇ ਪੀਸੀ ਜੋਨ ਮੈ ਜੋਨ ਨੀਰ ਮਿਟ ਜਾਇ ॥੩੧੪॥

੨੧੯੬. ਤੂੰਬੇ ਦੇ ਪੱਤੇ ਵਾ ਬੀਜ ਲੈਕੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਲੋਧ ਪਾਕੇ ਪੀਹਕੇ ਯੋਨੀ ਵਿਚ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਯੋਨੀ ਦਾ ਜਲ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇ ॥੩੧੪॥

ਭਗ ਬ੍ਰਿਧ ਕਰਣ ਉਪਾਇ--ਦੋਹਰਾ

ਤੇਲ ਤਿਲਾਂਕਾ ਖੋਪਰਾ ਕੰਨਜਾ ਨਾਭਿ ਲਿਪਾਇ।
ਵਿਗਸ ਪਰੈ ਭਗ ਅਤਿ ਵਡੀ ਲਿੰਗ ਮੁਸਲ ਸਮ ਜਾਇ ॥੩੧੫॥

੨੧੯੭. ਤਿਲਾਂ ਦੇ ਤੇਲ ਤੈ ਗਰੀ ਦਾ ਤੇਲ ਦੋਨੋਂ ਮਿਲਾਕੇ ਕੁਛ ਚਿਰ ਕੁਆਰੀ ਦੀ ਧੁੰਨੀ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਭਗ ਦਾ ਮੂੰਹ ਖਿੜ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੋਹਲੇ ਜੇਡਾ ਜਾ ਸਕੇ ॥੩੧੫॥

(ਡਾਮਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਸ੍ਵੇਤ †ਲਾਂਗਲੀ ਕੰਦ ਮਧ ਨਾਭਿ ਯੋਨਿ ਲਿਪ ਪੀਸ।
ਬ੍ਰਿਧ ਤੀਯ ਸਮ ਭਗ ਹੁਵੈ ਮੰਤ੍ਰ ਪਢ ਇਕ ਬੀਸ॥੩੧੬॥

੨੧੮੮. ਚਿੱਟੀ ਲਾਂਗਲੀ ਭਾਵ ਚਿੱਟੀ †ਕਲਿਹਾਰੀ ਦਾ ਕੰਦ ਲੈ ਕੇ ਪੀਹੇ ਅਰ ਫਿਰ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਨਾਭਿਯਨੀ ਵਿੱਚ ਭਾਵ ਨਾਭੀ ਦੇ ਡੂੰਘ ਵਿਚ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬੁੱਢੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਕੰਨਜਾ ਦੀ ਭਗ ਚੌੜੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਲੇਪ ਪਰ ਹੇਠ ਲਿਖਯਾ ਮੰਤ੍ਰ ੨੧ ਬਾਰ ਪੜ੍ਹ ਲਵੇ, ਫਿਰ ਲੇਪੇ॥੩੧੬॥

ਯਥਾ ਮੰਤ੍ਰ:—
"ਓਂ ਹ੍ਰੀਂ ਵਿਕਾਸਯ ਵਿਕਾਸ਼ਯ ਸ੍ਵਾਹ"

ਭਗ ਸੰਕੋਚਨ ਉਪਾਯ–ਦੋਹਰਾ

ਗੋਕਾ ਮਠਾ ਮੰਗਾਇਕੈ ਭਗ ਧੋਵੈ ਤਿਯ ਨਿੱਤ।
ਸੀਖ ਤਾਹ ਨਹਿ ਮਾਵਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਤ ਪਿਯ ਮਿੱਤ॥੩੧੭॥

੨੧੮੯. ਗੋਕਾ ਮੱਠਾ ਲੈਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਿੱਤ, ਦਿਨ ਵਿਚ ਕਈ ਬਾਰ ਭਗ ਧੋਵੇ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਸੀਖ ਤੱਕ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਪਤੀ ਅਰ ਮਿੱਤ੍ਰ ਤੰਗ ਦੇਖਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ॥੩੧੭॥

ਸੋਰਠਾ

ਫਟਕਰ ਧਾਵੇ ਫੂਲ ਮਾਜੂ ਫਲ ਛਾਨੇ ਵਸਨ।
ਗੁਟੀ ਦੇਹ ਭਗ ਮੂਲ ਜਲ ਸੋਕਰ ਸੰਕੋਚ ਹੁਇ॥੩੧੮॥

੨੧੯੦. ਫਟਕੜੀ, ਧਾਵੇ ਦੇ ਫੁੱਲ ਤੇ ਮਾਜੂ ਫਲ, ਪੀਹਕੇ ਕੱਪੜ ਛਾਣ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਗੋਲੀ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਭਗ ਦੇ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਜਲ ਸੋਖਣ ਕਰਕੇ ਸੰਕੋਚ (ਤੰਗ) ਕਰੇ॥੩੧੮॥

ਫੋਹਾ ਕਰ ਬਟ ਦੂਧ ਕਾ ਭਗ ਕੇ ਮਾਹਿ ਦਿਵਾਇ।
ਅਤਿ ਭੀੜੀ ਹੋਇ ਯੋਨਿ ਤਿਯ ਲਿੰਗ ਨ ਤਾਮਹਿ ਜਾਇ॥੩੧੯॥

੨੧੯੧. ਬੋਹੜ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਰੂੰ ਦਾ ਫੰਹਾ ਤਰ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਭਗ ਦੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਯੋਨੀ ਬਹੁਤ ਭੀੜੀ ਹੋਵੇ, ਲਿੰਗ ਵਿਚ ਨਾ ਜਾ ਸੱਕੇ॥੩੧੯॥

ਤਾਜਾ ਨੀਰ ਮੰਗਾਇਕੈ ਤੋਰੀ ਫੂਲ ਪਿਸਾਇ।

---

†ਲਾਗਲੀ—ਕਲਿਹਾਰੀ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਅਮਰਕੋਸ਼, ਪਰੰਤੂ ਲਾਂਗਲੀ ਦੇ ਹੇਠ ਕੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਚਿਟੇ ਆਦਿ ਭੇਦ ਤੇ ਲਾਂਗਲੀ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਹੇਠ ਦਾ ਕੰਦ ਲਵੇ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਮਿਠੇ ਤੇਲੀਏ ਦੀ ਜਾਤੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਬੀ ਲੇਪ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ, ਅਣਜਾਣ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਤਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਬੀ ਅੜ ਬੈਠਦੇ ਹਨ, ਪਰਤੂ ਕੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਢਾਲ ਪਰ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਮਿਥਯਾ ਕਥਨ ਰੂਪ ਬਾਰ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਝੂਠੇ ਹਾਂ, ਹੂੰ. ਕੁਛ ਨਾ ਕੁਛ ਬੋਲਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਮੇਲਿ ਫਟਕੜੀ ਭਗ ਲਿਪੇ ਭਗ ਸੰਕੋਚਨ ਥਾਇ ॥੩੨੦॥

੨੧੯੨. ਤੋਰੀਆਂ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਫਟਕੜੀ ਪਾਕੇ ਸੱਜਰੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਭਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਿੱਪ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਤੰਗ ਹੋਵੇ ॥ ੩੨੦॥

ਅਥ ਸੁਖ ਪ੍ਰਸੂਤ ਕੋ ਉਪਾਯ

ਜਲ ਮੰਤ੍ਰੋ ਤਾਜਾ ਗਹੀ ਸਾਤ ਵਾਰ ਸੁਭ ਠਾਨ ।
ਸੋ ਜਲ ਪੀਵਤ ਹੀ ਛੁਟੈ ਜਨਮ ਲੇਤ ਸੁਤ ਮਾਨ ॥੩੨੧॥

੨੧੯੩. ਸੱਜਰਾ ਜਲ ਲੈ ਕੇ ਸਤ ਬਾਰ ਮੰਤਰੇ, ਇਹ ਫਿਰ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਂਵਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਬੱਚਾ ਜਨਮ ਲੇਵੇ ॥੩੨੧॥

ਯਥਾ ਮੰਤ੍ਰ:-

"ਓਂ ਮੁਕਤਾ ਵਿਪਾਸਾ ਵਿਡਜਸ ਮੁਕਤਾ, ਸੂਰਯੋ ਪਰ ਸਮਯ:ਸੁਕੰਗਰ ਭਦ, ਗਰਭਬ੍ਰ ਮੱਤ ਸਿਰ ਸ੍ਵਾਹ:"

(ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)-ਚੌਪਈ

ਸਾਲਿਪਰਨਿ ਕਾ ਮੂਲ ਘਸਾਇ। ਜਲ ਤੰਦੁਲ ਸੋ ਨਾਭਿ ਲਿਪਾਇ।
ਵਸਤ ਯੋਨ ਦੀ ਲੇਪ ਕਰੀਜੈ। ਕਸ਼ਟੀ ਬਨਿਤਾ ਰੋਗ ਹਰੀਜੈ ॥੩੨੨॥

੨੧੯੪. ਸਾਲਪਰਣੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਘੱਟਕੇ ਚਾਵਲਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੁੰਨੀ ਤੇ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਬਸਤੀ (ਮੂਤ੍ਰਾਸ਼ਯ) ਅਰ ਯੋਨੀ (ਪੁਤ੍ਰਦਾਨ) ਪਰ ਬੀ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਕਸ਼ਟ ਨਾਲਪ੍ਰਸੂਤ ਹੋਣਾ ਹਟਕੇ ਸੁਖ ਸਾਥ ਪ੍ਰਸੂਤ ਹੋਵੇ ॥੩੨੨।

ਮਾਤਲੁੰਗ ਜੜ ਯਸਟਿ ਮਧੁ ਘ੍ਰਿਤ ਸੋ ਪੀਵਤ ਨਾਰ ।
ਮਿਟਤ ਕਸ਼ਟ ਕਸ਼ਟੀ ਤਨਾ ਸੁਖ ਪਾਵਤ ਤਤਕਾਰ ॥੩੨੩॥

੨੧੯੫. ਬਿਜੌਰੇ (ਨਿੰਬੂ) ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਮੁਲੱਠੀ ਤੇ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਕੇ ਘਿਉ ਨਾਲ ਉਹ ਜਲ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਕਸ਼ਟ ਨਾਲ ਕਸ਼ਟਿਤ ਹੋਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤਤਕਾਲ ਹੀ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ ॥੩੨੩॥

ਪਿਪਲ ਜੜ ਤੁਚ ਕਰਖ ਇਕ ਦੂਧ ਵੀਸ ਪਲ ਆਨ ।
ਪੀਵਤ ਹੀ ਕਸ਼ਟੀ ਛੁਟੈ ਕੀਨੀ ਮੇਘ ਵਖਾਨ ॥੩੨੪॥
ਪੁਠਕੰਡਾ ਜੜ ਆਨਕੇ ਭਗਮੇ ਰਾਖਤ ਨਾਰਿ ।
ਕਸ਼ਟੀ ਤੁਰਟ ਖਲਾਸ ਹੁਇ ਮੂਢ ਗਰਭ ਭੀ ਧਾਰ ॥੩੨੫॥

੨੧੯੬. ਪਿੱਪਲ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦੀ ਛਿੱਲ ੧ ਤੋਲਾ, ਗੋਕਾ ਦੁਧ ੧ ਸੇਰ ਪੱਕਾ ਮਿਲਾਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਜਣੇਪੇ ਦਾ ਕਸ਼ਟ ਛੁਟੇ ॥੩੨੪।

੨੧੯੭. ਪੁਟਕੰਡੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭਗ ਵਿਚ ਰਖੇ ਤਾਂ ਕਸ਼ਟੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੁਰਤ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਵੇ, ਅਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੂਢ ਗਰਭ ਦਾ ਦੁਖ ਭੀ ਨਾ ਰਹੇ ।।੩੨੫।।

†ਆਟ ਰੂਖ ਕਾ ਮੂਲ ਲੈ ਪਿਤ ਪਾਪਰਾ ਪੀਸ ।
ਨਾਭਿ ਯੋਨਿ ਤਿਯ ਲੇਪ ਕਰ ਕਸ਼ਟ ਨ ਤਿਯ ਕੌ ਦੀਸ ।।੩੨੬।।
ਤੂੰਬੀਪਤ੍ਰ ਲੋਧ ਸਮ ਪੀਸੋ ਯੋਨਿ ਲਿਪਾਇ ।
ਕਸ਼ਟੀ ਤਿਯਕੀ ਬੇਦਨਾ ਜਾਤ ਮਿਟੀ ਸੁਭ ਥਾਇ ।।੩੨੭।।

੨੧੯੮. †ਬਾਂਸ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਤੇ ਪਿੱਤ ਪਾਪੜਾ ਪੀਹਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਨਾਭਿ ਅਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਯੋਨੀ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਛੇਤੀ ਬੈਦ ਖਲਾਸ ਹੋਵੇ ।੩੨੬।

੨੧੯੯. ਤੂੰਬੀ ਦੇ ਪਤ੍ਰ ਤੇ ਲੋਧ ਸਮਾਨ ਲੈਕੇ ਪੀਹਕੇ ਯੋਨੀ ਵਿਚ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਸ਼ਟੀ ਹੋਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਪੀੜਾ ਮਿਟ ਜਾਵੇ ।।੩੨੭।।

ਲਿੰਗ ਧੁਵਾਵੇ ਪੁਰਖਾ ਕਾ ਗੋਕੇ ਦੂਧ ਜੁ ਮਾਹਿ ।
ਸੋ ਪਯ ਪੀਵਤ ਕਾਮਨੀ ਕਸ਼ਟ ਬੇਦਨਾ ਜਾਇ ।।੩੨੮।।

੨੨੦੦. ਗੋਕੇ ਦੂਧ ਵਿਚ ਪੁਰਖ, ਭਾਵ ਪਤੀ ਦਾ ਲਿੰਗ ਧੁਆਕੇ ਉਹ ਦੁਧ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਪਿਲਾਵੇ ਤਾਂ ਤੁਰਤ ਕਸ਼ਟ ਮਿਟੇ ।।੩੨੮।।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਸ਼ਟਮੀ ਚੌਦਸਹਿ ਸਹਦੇਵੀ ਜੜ ਲੇਹੁ ।
ਬਨਿਤਾ ਕੇ ਕਟਿ ਬਾਂਧੀਐ ਕਸ਼ਟੀ ਤੁਰਤ ਹਰੇਹੁ ।।੩੨੯।।

੨੨੦੧. ਅੰਧੇਰੇ ਪੱਖ ਦੀ ਅਸ਼ਟਮੀ ਯਾਂ ਚੌਦਸ ਨੂੰ ਸਹਦੇਵੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੁਟਕੇ ਆਂਦੀ ਹੋਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਗਲ ਪਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਤੁਰਤ 'ਕਸ਼ਟ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ।।੩੨੯।।

ਕੰਟਾਰੀ ਲਘੁ ਜੜ ਗਹੀ ਅਰਕ ਵਾਰ ਦਿਨ ਸੋਇ ।
ਗਊ ਸੀਸ ਕੇ ਊਪਰੇ ਘਰੀ ਏਕ ਰਖਿ ਜੋਇ ।।੩੩੦।।
ਗੁੱਗਲ ਧੂਨੀ ਦੇ ਕਰੀ ਕਸ਼ਟੀ ਕਟਿ ਜੁ ਬੰਧਾਇ ।
ਤੁਰਤ ਕਸ਼ਟ ਤੇ ਛੂਟ ਹੈ ਆਛੀ ਕਹੀ ਬਨਾਇ ।।੩੩੧।।
ਪਾਠਾ ਮੂਲ ਘਸਾਇਕੇ ਭਗ ਪਰ ਲੇਪ ਲਗਾਇ ।
ਸੁਖ ਪ੍ਰਸਵੇ ਸੋ ਕਾਮਨੀ ਦੀਨੀ ਮੇਘ ਬਤਾਇ ।।੩੩੨।।

੨੨੦੨. ਛੋਟੀ ਕੰਡਯਾਰੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਐਤਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ਲੈਕੇ ਉਹ ਫਿਰ ਗਊ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਘੜੀਕੁ ਰੱਖਕੇ ਫਿਰ ਗੁੱਗਲ ਦੀ ਧੂਣੀ ਦੇ ਕੇ, ਕਸ਼ਟ ਵਾਲੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਗਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਤਾਂ ਤੁਰਤ ਕਸ਼ਟ ਤੇ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋਵੇ । ੩੩੦।।੩੩੧।।

---

†ਆਟਰੂਖ–ਬਾਂਸਾ ਹੈ । ਦੇਖੋ ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼,

੨੨੦੩. ਪਾਠਾ (ਬਹਿਕੜ) ਇਸਦੀ ਜੜ੍ਹ ਨਾਲ ਘਿਸਾਕੇ ਭਗ ਉੱਤੇ ਲੇਪ ਤਾਂ ਸੁਖ ਨਾਲ ਹੱਸਦੀ ਤੁਸਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪ੍ਰਸੂਤ ਹੋਵੇ ॥੩੩੨॥

ਇਸਤ੍ਰੀ ਦ੍ਰਵਣ ਕੇ ਉਪਾਇ–ਸੋਰਠਾ

ਅੰਬਲੀ ਫਲ ਸਿੰਧੂਰ ਮਧੁ ਸੋਂ ਲੇਪੇ ਯੋਨਿ ਵਿਚ।
ਭੋਗ ਕਰਤ ਨਰ ਸੂਰ ਦ੍ਰਵੈ ਤੁਰਤ ਸੋ ਕਾਮਨੀ ॥੩੩੩॥

੨੨੦੪. ਇੰਮਲੀ ਦਾ ਫਲ ਤੇ ਸੰਧੂਰ, ਸ਼ਹਤ ਨਾਲ ਯੋਨੀ ਵਿੱਚ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਜਵਾਨ ਪੁਰਖ ਭੋਗ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੁਰਤ ਖਲਾਸ ਹੋਵ ॥੩੩੩॥

ਦੋਹਰਾ

ਘੱਘਰ ਬੇਲ ਜੁ ਮਧੁ ਸਹਤ ਪੀਸ ਯੋਨਿ ਵਿਚ ਲਾਇ।
ਦ੍ਰਵਤ ਕਾਮਨੀ ਰਿਤ ਸਮੈ ਆਛੀ ਦਈ ਬਤਾਇ ॥੩੩੪॥

੨੨੦੫. ਘੱਘਰਵੇਲ ਸ਼ਹਤ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਯੋਨੀ ਵਿਚ ਲੇਪੇ ਤਾਂ ਭੋਗ ਸਮਜ ਤੁਰਤ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦ੍ਰਵ ਬਹੇ ॥੩੩੪॥

ਸੋਰਠਾ

ਕਾਥ ਕਬੂਤਰ ਵੀਠ ਫਟਕਰਿ ਪੀਸੋ ਪਾਨ ਰਸ।
ਪੂੰਗੀ ਸਮ ਗੁਟਿ ਦੀਠ ਖਾਤ ਕਾਮਨੀ ਦ੍ਰਵਤ ਰਤਿ ॥੩੩੫॥

੨੨੦੬. ਕੱਥ, ਕਬੂਤਰ ਦੀ ਵਿਠ ਤੇ ਫਟਕੜੀ ਪਾਨ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਪੀਹਕੇ ਸੁਪਾਰੀ ਸਮਾਨ ਗੋਲੀ ਕਰੇ, ਭੋਗ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਖੁਆਵੇ ਤਾਂ ਤੁਰਤ ਦ੍ਰਵੇ ॥੩੩੫॥

ਕਣਾ ਮਰਚ ਧਾਤੂਰ ਲੋਦ ਕੰਟਾਰੀ ਬੀਜ ਲੈ।
ਲਿੰਗ ਲੇਪ ਮਧੁ ਪੂਰ ਦ੍ਰਵਤ ਕਾਮਨੀ ਰਤਿ ਸਮੈ ॥੩੩੬॥

੨੨੦੭. ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ, ਧਤੂਰਾ, ਲੋਦ ਤੇ ਕੰਡਿਆਰੀ ਦੇ ਬੀਜ, ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਲਿੰਗ ਤੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਰਤ ਕ੍ਰੀੜਾ ਵਿਚ ਥੱਕ ਬਹੇ ॥੩੩੬॥

(ਡਾਮਰਾਤ) ਸੋਰਠਾ

†ਪੁਖ ‡ਸਿਵਾਲ ਕਰਪੂਰ ਮੁੰਡੀ ਫੂਲ ਪਿਸਾਇ ਮਧ।
ਲਿੰਗ ਲੇਪ ਰਤਿ ਪੂਰ ਵਸੀ ਹੋਤ ਤਿਯ ਦ੍ਰਵਤ ਅਤਿ ॥੩੩੭॥

੨੨੦੮. †ਪੁਖ-ਨਾਗਕੇਸਰ, ‡ਸਿਵਾਲ-ਜਾਲਾ, ਕਪੂਰ ਤੇ ਮੁੰਡੀ ਦੇ ਫੁਲ ਸ਼ਹਤ ਦੇ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ

---

†ਪੁਖ-ਨਾਗ ਕੇਸਰ ਹੈ ਦੇਖੋ ਔਸਧੀ ਕੋਸ਼,
‡ਸਿਵਾਲ-ਜਲ ਦਾ ਜਾਲਾ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਦ੍ਰਬ ਦਰਪਣ ਤੇ ਹੋਰ ਅਮਰ ਕੋਸ।

ਭੋਗ ਸਮਯ ਲਿੰਗ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦ੍ਰਵ ਜਾਵੇ ਅਰ ਵਸਿ ਹੋਵੇ ॥੩੩੭॥

ਦੋਹਰਾ

ਟੰਕਣ ਮਧੁ ਕਰਪੂਰ ਹੀ ਲਿੰਗ ਲੇਪ ਕਰ ਭੋਗ ।
ਦ੍ਰਵਤ ਨਾਰਿ ਅਰ ਵਸਿ ਹੁਵੈ ਏ ਡਾਮਰ ਕੇ ਯੋਗ ॥੩੩੮॥

੨੨੦੯. ਸੋਹਾਗਾ, ਸ਼ਹਤ ਤੇ ਕਪੂਰ ਲਿੰਗ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰਕੇ ਭੋਗ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦ੍ਰਵ ਜਾਵੇ ਅਰ ਵਸਿ ਹੋਵੇ ॥੩੩੮॥

ਬ੍ਰਹਤੀ ਜੜ ਮਰਚਾਂ ਕਣਾ ਗੋਰੋਚਨ ਮਧ ਪੀਸ ।
ਲਿੰਗ ਲੇਪ ਰਤਿ ਕੀਜੀਐ ਦ੍ਰਵਤ ਵਸੀ ਕਰ ਦੀਸ ॥੩੩੯॥

੨੨੧੦. ਕੰਡਿਆਰੀ ਦੀ ਜੜ, ਮ੍ਰਿਚ, ਮਘ ਤੇ ਗੋਰੋਚਨ, ਸ਼ਹਤ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਲਿੰਗ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰਕੇ ਭੋਗ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦ੍ਰਵੇ ਅਰ ਵਸਿ ਹੋ ਜਾਵੇ ॥੩੩੯॥

ਮਨਸਿਲ ਮਧੁ ਗੰਧਕ ਘ੍ਰਿਤੈ ਲਿੰਗ ਲੇਪ ਰਮਿ ਨਾਰ ।
ਦ੍ਰਵੈ ਤੁਰਤ ਅਰ ਵਸਿ ਹੁਵੈ ਡਾਮਰ ਮਨਹਿ ਵਿਚਾਰ ੩੪੦॥

੨੨੧੧. ਮਨਸਿਲ, ਸ਼ਹਤ ਤੇ ਗੰਧਕ, ਘੇਉ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਲਿੰਗ ਤੇ ਲੇਪ ਕੇ ਰਮਣ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਛੇਤੀ ਦ੍ਰਵ ਜਾਵੇ ਅਰ ਵਸ ਹੋਵੇ ॥੩੪੦॥

ਜਲ ਸੋ ਪੀਸੀ ਲਾਂਗਲੀ ਕੰਦ ਲੇਪ ਕਰ ਹਾਥ ।
ਹਾਥ ਲਗਾਯੇ ਦ੍ਰਵਤਿ ਤਿਯ ਜਿਮ ਘ੍ਰਿਤ ਅਗਨੈ ਸਾਥ ॥੩੪੧॥

੨੨੧੨. ਜਲ ਨਾਲ †ਕਲਿਹਾਰੀ ਦਾ ਕੰਦ ਪੀਹਕੇ ਹਥਾਂ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਓਹ ਹੱਥ ਲਗਾਏ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦ੍ਰਵ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਅੱਗ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗਿਆ ਘੇਉ ਪਿਘਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੩੪੧॥

ਜੋ ਡਾਮਰ ਕੇ ਯੋਗ ਹੈਂ ਮੰਤ੍ਰ ਇਕ ਸੌ ਆਠ ।
ਲਿੰਗ ਲੇਪ ਤੌ ਕੀਜੀਯੈ ਨਹਿ ਤੌ ਇਕਵੀ ਮਾਠ ॥੩੪੨॥

ਜਿਤਨੇ ਜਿਤਨੇ 'ਡਾਮਰ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੇ ਯੋਗ ਕਹੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਸਮਯ ੧੦੮ ਬਾਰ ਮੰਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਦਵਾਈ ਮੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਲਿੰਗ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ । ਜੇਕਰ ਇਤਨੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ੨੧ ਬਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਮੰਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹੇ (ਮੰਤ੍ਰ ਬਿਨਾ ਸਿਧੀ ਨਹੀਂ ਹੈ) ॥੩੪੨॥

ਯਥਾ ਮੰਤ੍ਰ:—

"ਓਅੰ ਨਮੋ ਭਗਵਤੇ, ਓਅੰ ਡਾਂਮਰੇਸ਼੍ਵਰਾਯ ਇਸਤ੍ਰੀਣਾਂ ਮਦੰ
ਪਾਤਯ ਪਾਤਯ, ਸ੍ਵਾਹਾ ਠ: ਠ: ।"

---

†ਦੇਖੋ ਨੋਟ ਪੇਜ ਨੰ: ੭੫੫.

ਅਥ ਭਰਤਾ ਵਸੀ ਕਰਣ (ਪਤੀ ਵਸਿ ਕਰਨ) ਦੀ ਵਿਧੀ

ਦੋਹਰਾ

ਸੂਤ ਕੁਮਾਰੀ ਕੱਤਿਆ ਇਕ ਵਿੰਸਤ ਕਰ ਤਾਰ।
ਇਕ ਵਿੰਸਤ ਦੈ ਗਾਂਠ ਤਿਸ ਤਾਂਕੀ ਸੁਨੋ ਵਿਚਾਰ ॥੩੪੩॥
ਗਾਂਠ ਗਾਂਠ ਕੇ ਊਪਰੇ ਇਕ ਵਿੰਸਤਿ ਪੜ੍ਹਿ ਮੰਤ੍ਰ।
ਪ੍ਰਥਕ ਪ੍ਰਥਕ ਪੜ੍ਹਿ ਪੜ੍ਹਿ ਕਰੀ ਘ੍ਰਿਤ ਪੁਰ ਧੂਨੀ ਤੰਤ੍ਰ॥੩੪੪॥
ਲੈ ਡੱਬੀ ਧਰ ਕਾਮਨੀ ਧੂਪ ਕਰਤ ਜੋ ਨਿੱਤ।
ਤਿਯਕੈ ਵਸਿ ਪਤਿ ਹੋਤ ਅਤਿ ਕਹਯੋ ਮੰਤ੍ਰ ਸੁਨ ਮਿੱਤ ॥੩੪੫॥

੨੨੧੩. ਕੁਆਰੀ ਕੰਨਯਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਸੂਤ ਕਤਵਾਕੇ ਉਸਦੀਆਂ ੨੧ ਤਾਰਾਂ ਇਕ ਥਾਂ ਕਰਕੇ ਧਾਗਾ ਲਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਗੰਢਾਂ ੨੧ ਦੇਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਇੱਕ ਇੱਕ ਗੰਢ ਉਪਰ ਇੱਕੀ ੨ ਬਾਰ ਮੰਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਫੂਕ ਮਾਰਦਾ ਜਾਵੇ, ਫਿਰ ਉਸ ਧਾਗੇ ਨੂੰ ਘਿਉ ਨੂੰ ਗੁੱਗਲ ਦੀ ਧੂਣੀ ਦੇਕੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਡੱਬੀ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖੇ, ਅਤੇ ਉਕਤ ਧੂਣੀ ਨਿੱਤ ਦਿੰਦੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਪਤੀ ਵਸਿ ਵਿੱਚ ਹੋ ਜਾਏ, ਸੋ ਅੱਗੇ ਹੁਣ ਹੇ ਮਿਤ੍ਰ! ਮੰਤ੍ਰ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ:-। ੩੪੩॥੩੪੪॥

ਯਥਾ ਮੰਤ੍ਰ:-

"ਓਂ ਮੇਰਾ ਕਾਮਣ ਰਾਤਾ ਸਿੰਘਰੁਵੰਨਾ ਮੁਵਰਵੰਨਾ, ਮੈ ਪਿਯ ਬਾਂਧੋਂ ਆਪਣੋਂ ਜਿਉਂ ਬਾਛੇ ਬਾਂਧੋਂ ਹਾਲੈ ਡੋਲੈ, ਮੈ ਪਿਯ ਬਾਂਧੋਂ, ਮੂਲ ਨ ਡੋਲੈ, ਜਾਣੈ ਬਾਂਧੋਂ ਜਣ ਪਤਿ ਬਾਂਧੋਂ ਏਕ ਸਾਸੂ ਨਣਦ, ਏਕ ਸਊਂਕਣ ਬਾਂਧੋਂ, ਜਬਲਗ ਜੀਵੈ ਤਬ ਲਗ ਬਾਂਧੋਂ ਚਾਟਯ ਮੂਆ ਪਾਛਇਖੇਹ ਪਲਾਟ ਇੱਜਉ"†ਅਮੁਕਉ" ਔਰ ਕੰਨਹਿ ਜਾਏ ਤੌ ਤੂੰ "‡ਅਮੁਕ" ਪਕੜੀ, ਤਾਂ ਨਾਥ ਗੁਰ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਮੇਰੀ ਭਗਤਿ ਫੁਰਹੋ *ਮੰਤ੍ਰ ਈਸੂਰੋ ਵਾਚਾ ੦ਨੈ:।"

ਅਥ ਕੁਚ ਕਠਨ ਕੋ ਉਪਾਇ-ਚੌਪਈ

ਵਚ ਕੁਠ ਗਜ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਅਸਗੰਧ। ਜਟਾ ਕਨੇਰ ਸੁ ਦਾਰੜੋ ਸੰਧਿ।
ਜਲ ਮਹਿ ਰਾਤਹਿ ਰਾਖ ਭਗੋਇ। ਪ੍ਰਾਤਹਿ ਪੀਸੈ ਨੀਕਾ ਸੋਇ ॥੩੪੬॥
ਮਾਖਣ ਸੋ ਮਹਲਮ ਕਰਵਾਇ। ਕੁਚਕੈ ਊਪਰ ਲੇਪ ਲਗਾਇ।

---

†ਇਥੇ ਪਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਪੜੇ,

‡ਇਥੇ ਜਿਸ ਵਲ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ; ਉਸ ਦੋਸਤਾਨੀ ਦਾ ਨਾਮ ਪੜੇ।

*ਮੰਤ੍ਰ ਸਾਧਨ ਵੇਲੇ ੬ ਚਕ੍ਰ ਮਿਲਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਸਿੱਧੀ ਦੇ ਮੁਖ ਕਾਰਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ੬ ਚਕ੍ਰ ਦੇਖਣੇ ਚਾਹੋ ਤਾਂ 'ਨਿਤਯਤੰਤ੍ਰ' ਮੁਲਾਹਜ਼ਾ ਕਰੋ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਆਕਡਮ' ਚੱਕ੍ਰ ਬਹੁਤ ਜਰੂਰੀ ਹੈ, ਸੋ ਓਸਦਾ ਵੇਰਵਾ 'ਵਿਸ਼ਕੋਸ਼' ਪੰਗਤੀ 'ਅ' ਪ੍ਰਿ: ੨੧ ਦੇਖਕੇ ਤਸੱਲੀ ਕਰੋ।

੦ਇਹ ਮੰਤ੍ਰ ਅਸਾਂ ਸੁਧ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਪਾਥਰ ਸਮ ਹੋਵਤ ਕਠੋਰ। ਕਹਤ ਮੇਘ ਤੁਮ ਲਖੇ ਨ ਔਰ ॥੩੪੭॥

੨੨੧੪. ਵਚ, ਕੂਠ, ਵਡੀ ਮਘ, ਅਸਗੰਧ ਤੇ ਕਨੇਰ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਸਭੇ ਦਰੜਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਲ ਵਿੱਚ ਭਿਉਂ ਰੱਖੇ। ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਘੋਟੇ ਅਰ ਫਿਰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮਖਣ ਪਾਕੇ ਮੱਲਮ ਬਣਾ ਲਵੇ, ਉਸਦਾ ਲੇਪ ਕੁਚਾਂ ਪਰ ਲਾਯਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਈ ਦਿਨ ਲੇਪ ਦੇ ਨਾਲ ਮੰਮੇ ਪੱਥਰ ਸਮਾਨ ਕਰੜੇ ਕਰੇ,ਇਸਦਾ ਫਲ ਪਜਾਰੇ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ॥੩੪੬॥੩੪੭॥

ਰਤਨ ਜੋਤਿ ਜਲ ਸੰਗ ਪਿਸਾਇ। ਚਾਰ ਸੇਰ ਰਸ ਲਉ ਕਰਾਇ।
ਕਟੁ ਫਲੁ ਪੈਸੇ ਦਸ ਪੀਸਾਇ। ਸੋ ਤਾਹੂ ਮਹਿ ਦੇਹੁ ਰਲਾਇ॥੩੪੮॥
ਤੇਲ ਚਾਰ ਪਲ ਪਇ ਪਕਾਇ। ਰਹੈ ਤੇਲ ਤਬ ਲੈ ਉਤਰਾਇ।
ਰੂਈਂ ਸੇਤੀ ਕੁਚ ਪਰ ਧਰੋ। ਕਨ ਬਿੱਲ ਸਮ ਕੁਚ ਹੁਯ ਕਰੋ ॥੩੪੯॥

੨੨੧੫. ਰਤਨਜੋਤ ਲੈਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਸਰਦਾਈ ਵਾਂਗ ਘੋਟ ਘੋਟ ਛਾਣ ਛਾਣ ੪ ਸੇਰ ਰਸ ਕੱਢ ਲਵੇ। ਇਸ ਵਿਚ ੧੫ ਪੈਸੇ ਭਰ ਕਾਯਫਲ ਪੀਹਕੇ ਰਲਾਵੇ। ਫਿਰ ਮਿੱਠਾ ਤੇਲ ੪ ਪਲ (੧੬ ਤੋਲੇ) ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ, ਜਦ ਪਾਣੀ ਸੜਕੇ ਤੇਲ ਮਾਤ੍ਰ ਆਣ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਪੁਣਕੇ ਤੇਲ ਛਾਣ ਰੱਖੇ ਫਿਰ ਉਸ ਤੇਲ ਨਾਲ ਰੂੰ ਦਾ ਫੋਹਾ ਤਰ ਕਰਕੇ ਮੰਮਿਆਂ ਪਰ ਰਖਿਆ ਕਰੇ। (ਇਸਤਰਾਂ ਕੁਛ ਚਿਰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੰਮੇ) ਬਿੱਲ ਵਾਂਗ ਕਰੜੇ ਹੋਣ ॥੩੪੮॥੩੪੯॥

ਦੋਹਰਾ

ਪਦਮ ਬੀਜ ਮ੍ਰਿਨਾਲ ਸਿਤ ਖਾਵਤ ਤਿਯ ਜੋ ਆਨ।
ਮਾਸ ਏਕ ਮਹਿ ਜਾਨੀਯੇ ਕਠਿਨ ਹੋਤ ਕੁਚ ਮਾਨ ॥੩੫੦॥

੨੨੧੬. ਕੌਲਡੋਡੇ, ਕੌਲਾਂ ਦੀ ਡੰਡੀ, ਤੇ ਮਿਸ਼ਰੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀ ੧ ਮਹੀਨੇ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਮੰਮੇ ਕਰੜੇ ਕਰੇ ॥੩੫੦॥

ਚੂਰਣ ਕਰਕੇ ਕੁਸ਼ਟ ਕਾ ਮਧੁ ਘ੍ਰਿਤ ਸੋ ਅਵਲੇਹ।
ਕਠਨ ਹੋਤ ਕੁਚ ਯੁਗਮ ਹੀ ਸਾਚੀ ਔਖਦ ਏਹ ॥੩੫੧॥

੨੨੧੭. †ਕੁੱਠ ਬੀਕ ਪੀਹਕੇ ਸ਼ਹਤ ਘੇਉ ਨਾਲ ਚਟਣੀ ਕਰੇ, ਅਰ ਚੱਟੇ ਤਾਂ ਦੋਨੋਂ ਮੰਮੇ ਕਰੜੇ ਕਰੇ, ਇਹ ਦਵ ਈ ਸੱਚੀ ਹੈ ॥੩੫੧॥

ਘ੍ਰਿਤ ਮਧ ਸੇਤੀ ਪੀਸਕੇ ਦੇਵਦਾਰ ਕੁਚ ਲਾਇ।
ਵਾ ਮਾਖਨ ਲੈ ਭੈਂਸਕਾ ਕਠਨ ਕਰਤ ਕੁਚ ਭਾਇ ॥੩੫੨॥

੨੨੧੮. ਘੇਉ ਤੇ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਦੇਵਦਾਰ ਪੀਹਕੇ ਮੰਮਿਆਂ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੈ। ਯਾ:-
੨੨੧੯. ਨਿੱਤ ਮਹੀਂ ਦਾ ਮੱਖਣ ਮੰਮਿਆਂ ਪਰ ਲਾਯਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਰੜ ਹੋਣ ॥੩੫੨॥

---

†ਕੁੱਠ-ਕੌੜੀ ਤੇ ਮਿੱਠੀ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮਿੱਠ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮਿੱਠ ਲਵੇ,।

ਤੇਲ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਮੁੰਡੀ ਦਸਪਲ ਚੌਗੁਨ ਨੀਰ। ਅਰਧ ਸੇਖ ਜਲ ਰਾਖੋ ਬੀਰ।
ਏਤੌਂ ਕ੍ਵਾਥ ਤਨਾ ਪਰਮਾਨ। ਸੇਰ ਤੇਲ ਤਿਲਕਾ ਲੈ ਠਾਨ ॥੩੫੩॥
ਫੇਰ ਕਢਾਵੇ ਤੇਲ ਰਖਾਇ। ਸੋਲੈ ਸੀਸੀ ਭਾਂਜਨ ਪਾਇ।
ਨਾਸ ਦੇਹੁ ਅਰ ਪਾਨ ਕਰਾਇ। ਕੁਚਕੋ ਕਠਨ ਕਰਤ ਹੈ ਸਾਇ ॥੩੫੪॥

੨੨੨੦. ‡ਮੁੰਡੀ ਦੀ ਜੜ ੧੦ ਪਲ (੪੦ ਤੋਲੇ), ਇਸ ਵਿਚ ੪੦ ਪਲ (੧੬੦ ਤੋਲੇ) ਪਾਣੀ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ,ਜਦ ਅੱਧਾ ਅਰਥਾਤ ੧ ਸੇਰ ਪੱਕਾ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਾੜ੍ਹਾ ਅੱਗ ਤੋਂ ਹੇਠ ਲਾਹਕੇ ਪੁਣੇ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਤਿਲਾਂ ਦਾਂ ਤੇਲ ਪਾਕੇ ਮੁੜ ਕ੍ਾੜ੍ਹੇ। ਜਦ ਤੇਲ ਮਾਤ੍ਰ ਆਣ ਰਹੇ ਤਦ ਉਤਾਰਕੇ ਪੁਣ ਕੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਭਰ ਰਖੇ। ਫਿਰ ਇਸ ਤੇਲ ਦੀ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ, ਅਤੇ ਖੁਲਾਵੇ, ਤਾਂ ਮੰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਕਰੜੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਕਰੇ ॥੩੫੩॥੩੫੪॥

ਸਜਾਮਾਂ ਰਜਨੀ ਬਲਾ ਜੁ ਲੂਨ। ਲਾਜਾ ਸਮ ਲੀਜੇ ਏ ਗੂਨ।
ਇਨਤੇ ਅਠਗੁਨ ਨੀਰ ਮਿਲਾਇ। ਪਾਦਸੇਖ ਜਲ ਲੇਹੁ ਕਢਾਇ ॥੩੫੫॥
ਤਾਂਤੇ ਆਧਾ ਤੇਲ ਜੁ ਲੇਹ। ਵਾ ਭੈਂਸਨ ਕਾ ਆਜਮਿ ਲੇਇ।
ਅਗਨਿ ਦੇਇਕੈ ਤੇਲ ਰਖਾਇ। ਨਾਵਨ ਤੇ ਕੁਚ ਕਠਨ ਕਰਾਇ ॥੩੫੬॥

੨੨੨੧. ਸਜਾਮ-ਲਤਾ ਵਿਸ਼ੇਖ, ਅਥਵਾ, ਮਘ, ਹਲਦੀ, ਖਿਰੈਟੀ, ਸੇਂਧਾਲੂਣ, †ਧਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖਿੱਲਾਂ, ਇਹ ਸਭ ਇਕ ਬਰਾਬਰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾ ਨਾਲੋਂ ਅੱਠ ਗੁਣਾ ਜਲ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ, ਜਦ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਆਣ ਰਹੇ ਛਾਣੇ। ਫਿਰ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਅੱਧਾ ਤੇਲ ਯਾ ਮਹੀਂ ਦਾ ਘੋਉ ਪਾਕੇ ਅੱਗ ਦੇਕੇ ਮੁੜ ਕਾੜ੍ਹੇ, ਜਦ ਤੇਲ ਹੀ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਛਾਣ ਰਖੇ। ਇਸ ਤੇਲ ਦੀ ਫਿਰ ੦ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਮੰਮੇ ਕਰੜੇ ਕਰੇ ॥੩੫੫॥੩੫੬॥

ਕੁਚ*ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਣ ਉਪਾਯ—ਦੋਹਰਾ

ਹਾਥਾ ਜੋਰਿ ਪ੍ਰਯੰਗ ਫੁਲ ਤ੍ਰਿਫਲ ਮਰਚ ਲੈ ਸੁੰਠਿ।
ਕਾਲੇ ਤਿਲ ਰਜਨੀ ਕਣਾ ਪੈਸਾ ਪੈਸਾ ਗੁੰਠ ॥੩੫੭॥
ਘ੍ਰਿਤ ਪਲ ਪਾਵੇ ਚਾਰ ਗੋ ਅਗਨਿ ਦੇਇ ਪਕਵਾਇ।

---

‡ਜੇ ਮੁੰਡੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਨਾਂ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਸੁਬਾਂਗ ਪਾਵੇ।

†ਪਾਠਾ ਇਹ ਖੋਜ ਭਾਲ ਅਤੇ ਮੂਲਾਨੁਸਾਰ ਸੁਧ ਕੀਤੇ, ਤਾਂ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਜੀਰਾ ਆਦਿ ਕਲਪਣਾ ਅਗਜਾਤਪਣਾ ਹੈ।

੦ਨਸਵਾਰ ਦਿਨੇ ਦੇਵੇ ਨਿਰੇਹਾਰ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਭੁਲਕੇ ਬੀ ਨਾ ਦੇਵੇ।

*ਕੁਚ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਉਚੇ ਕਰਨੇ ਅਰਥਾਤ ਲਟਕਣ ਹਟੌਣੀ ਹੈ,ਤੇ ਕਠਨ ਦਾ ਅਰਥ ਕਰੜੇ ਕਰਨੇ ਹੈ, ਇਤਨਾ ਭੇਦ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਤਲਬ ਇਕ ਹੀ ਹੈ।

ਰਹਜੋ ਘੀਉ ਕੁਚ ਲਾਈਐ ਕੁਚ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਥਾਇ ॥੩੫੮॥
ਇਕ ਵਿੰਸਤਿ ਦਿਨ ੦ਨਾਸ ਦੈ ਯਾਹੀ ਘ੍ਰਿਤ ਕੀ ਜਾਨ।
ਘ੍ਰਿਤ ਸਮ ਤੰਦੁਲ ਜਲ ਖਿਪੀ ਪ੍ਰੁਹਪ ਸਮੇ ਨਸਿ ਠਾਨ ॥੩੫੯॥
ਕਠਿਨ ਪਯੋਧਰ ਬਿੱਲ ਸਮ ਕਰਤ ਨ ਲਾਗੈ ਵਾਰ।
ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਅਰ ਕਠਿਨ ਕੇ ਏਕੋ ਯੋਗ ਉਦਾਰ ॥੩੬੦॥

੨੨੨੨. ‡ਹਾਥਾ ਜੋੜੀ, ਪ੍ਰਯੰਗੂ ਦੇ †ਫੁਲ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ ਆਵਲੇ) ਮ੍ਰਿਚ ਸੁੰਢ, ਕਾਲੇ ਤਿਲ, ਹਲਧੀ ਤੇ ਮਘਾਂ, ਇਹ ਸਭ ਪੈਸਾ ਪੈਸਾ ਭਰ ਲਵੇ (ਅਠਗੁਣਾਂ ਪਾਣੀ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ ਫਿਰ ਛਾਣਕੇ) ਗੋਕਾ ਘਿਉ ੪ ਪਲ (੧੬ ਤੋਲੇ) ਪਾਕੇ ਅੱਗ ਦੇ ਕੇ ਪਕਾਵੇ। ਫਿਰ ਜਦ ਘੇਉ ਮਾਤ੍ਰ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਸਾਫ ਕਰ ਰੱਖੇ, ਉਹ ਘੇਉ ਫਿਰ ਮੰਮਿਆਂ ਪਰ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਅਰਥਾਤ ਲਟਕਣ ਹਟਾਵੇ, ਇਸ ਤਰਾਂ ੨੧ ਦਿਨ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਘ੍ਰਿਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਚੌਲਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪਾਕੇ ਰਿਤੂ ਸਮਯ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੰਮੇ ਬਿੱਲ ਦੀ ਤਰਾਂ ਕਰੜੇ ਦੇਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੰਮੇ ਉਚੇ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ, ਅਰ ਕਰੜੇ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਇਕੋ ਹੀ ਅਣੋਖੀ ਦਵਾਈ ਹੈ, ਸੋ ਬਹੁਤ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ॥੩੫੭ ਤੋਂ ੩੬੦॥

(ਬ੍ਰਿੰਦਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਕਨਕ ਚੂੰਨ ਅਰ ਖੰਡ ਲੈ ਸੋਈ ਪੀਸ ਸਮਾਨ।
ਕੂਲਰ ਕਰ ਗੋ ਘੀਉ ਸੋ ਆਧ ਸੇਰ ਸੁਭ ਠਾਨ ॥੩੬੧॥
ਕੁਚਪਰ ਬਾਂਧੇ ਦਿਨ ਚਵਧ ਵਾ ਸਤਾਤ੍ਰਿਕ ਏਹ।
ਸ੍ਵਰਨ ਬਰਨ ਸਮ ਬਿੱਲ ਸੇ ਕਰੋ ਨ ਕੋਇ ਸੰਦੇਹ ॥੩੬੨॥

੨੨੨੩. ਕਣਕ ਦਾ ਆਟਾ, ਖੰਡ ਤੇ ਸੋਏ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਇਕ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਗੋਕੇ ਘੇਉ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲਰ ਜੇਹੀ ਬਣਾਵੇ, ਅੰਦਾਜ਼ ਅੱਧਕੁ ਸੇਰ ਹੋਵੇ। ਸੋ ਮੰਸਿਆਂ ਉਤੇ ਚੌਦਾਂ ਕੁ ਦਿਨ ਤਕ, ਯਾ ੨੧ ਦਿਨ ਤਕ ਬੰਨ੍ਹੇ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਸੋਨੇ ਰੰਗ ਚਮਕਦਾਰ ਅਰ ਬਿੱਲ ਵਾਂਗ ਕਰੜੇ ਨਿਰਸੰਸੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ॥੩੬੨॥

ਕੁਚਪਯ (ਦੁਧ) ਕਰਣ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਸੇਰ ਦੁਗਧ ਵਾ ਤੱਕ੍ਰ ਲੈ ਮੰਤ੍ਰੋ ਇਕਵੀ ਵਾਰ।
ਪ੍ਰਾਤ ਉਠੈ ਕਾਮਨਿ ਪਿਵੈ ਦੁਗਧ ਸ੍ਰਵੈ ਜਲ ਧਾਰ ॥੩੬੩॥

੨੨੨੪. ਸੇਰ ਭਰ ਦੁਧ ਯਾ ਲੱਸੀ ਲੈਕੇ ਉਸ ਪਰ ੨੧ ਬ੍ਰਾਰ ਇਹ ਮੰਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹੇ; ਉਸਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਉਠਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੀਵੇ, ਦੁਧ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਟਾਂਕੇ ॥੩੬੩।

---

‡ਦੋਨੋਂ ਹਥ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
†ਗੋਂਦਣੀ ਦੇ ਫੁੱਲ।

ਯਥਾ ਮੰਤ੍ਰ:-

"ਓਂ ਸਣਾ ਪਲਾਂ ਸਹ ਦੁਗਧੰ ਕੁਰੂ ਕੁਰੂ ਸ੍ਵਾਹਾ"

ਦੋਹਰਾ

ਜੀਰਾ ਸ੍ਵੇਤ ਮੰਗਾਇਕੈ ਪੀਸੀ ਟਾਂਕ ਪ੍ਰਮਾਨ।
ਸੇਰ ਦੂਧ ਸੋਂ ਪੀਵਹੈ ਦੁਗਧ ਘਨੋ ਤਿਯ ਮਾਨ ॥੩੬੪॥
ਅਧ ਪਲ ਤੰਦਲ ਲੈ ਕਰੀ ਅਜਾ ਦੂਧ ਇਕ ਸੇਰ।
ਸਾਤਵਾਰ ਮੰਤ੍ਰੀ ਪਿਵੈ ਦੁਗਧ ਸ੍ਰਵਤ ਨਹਿ ਦੇਰ ॥੩੬੫॥

੨੨੨੫. ਚਿਟਾਜੀਰਾ ੪ ਮਾਸੇ, ਪੀਹਕੇ ੧ ਸੇਰ, ਦੁਧ ਨਾਲ ਨਿੱਤ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਦੁੱਧ ਹੋਵੇ ॥੩੬੪॥

੨੨੨੬. ਅੱਧਾ ਪਲ (੨ ਤੋਲੇ) ਚੌਲ ਲੈਕੇ ਬਕ੍ਰੀ ਦਾ ਦੁੱਧ ੧ ਸੇਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਉਸ ਪਰ ੭ ਬਾਰ ਮੰਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਦੇਰ ਤੋਂ ਦੁੱਧ ਸ੍ਰਵੇ ॥੩੬੫॥

ਯਥਾ ਮੰਤ੍ਰ:-

"ਓਂ ਕ੍ਰੋਂ ਕਲੀਂ ਸਤਨ ਅਮੁਕੀ ਦੁਗਧੇਨ ਪੂਰਯ ਮੁੰਚਯ ਮੁੰਚਯ ਸ੍ਵਾਹਾ"

ਦੋਹਰਾ

ਮਾਸੇ †ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਪੰਚ ਲੈ ਗਊ ਦੂਧ ਸੋਂ ਪੀਤ।
ਦੁਗਧ ਘਨਾ ਤਿਯ ਕੁਚ ਹੁਵੈ ਕਹਤ ਮੇਘ ਸੁਨਿ ਮੀਤ ॥੩੬੬॥

੨੨੨੭. ‡ਕਾਲਾ ਜੀਰਾ ੫ ਧੇਸੇ ਲੈ ਕੇ ਗੋਕੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਪੀਵੇ, ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਥਣਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਦੁੱਧ ਵਧਾਵੇ ॥੩੬੬॥

ਕੁਚ ਪਾਕ ਉਪਾਇ

ਲਘੂ ਜ੍ਵਾਰ ਤਕ੍ਰ ਸਹਿਤ ਗੀਧੀ ਕੁਚੈ ਬੰਧਾਇ।
ਪਾਕਤ ਫੂਟਤ ਦੁਖ ਘਟਤ ਕੁਚ ਸਬ ਵੇਦਨ ਜਾਇ ॥੩੬੭॥

੨੨੨੮. ਛੋਟੀ ਜ੍ਵਾਰ--ਅਰਥਾਤ ਚਰ੍ਹੀ ਅੰਨ, ਲੱਸੀ ਵਿਚ ਰਿੰਨ੍ਹਕੇ ਥਣਾਂ ਉਪਰ ਬੰਨ੍ਹੇ ਤਾਂ ਪੱਕੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਫੁੱਟ ਜਾਵੇ, ਦੁੱਖ ਘਟੇ, ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਥਣਾਂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੩੬੭॥

ਕਾਕਜੰਘ ਸਰਬਾਂਗਹੀ ਜਲ ਪੀਸੀ ਕੁਚ ਲੇਪ।
ਪਾਕਾ ਵ੍ਰਿਨ ਚੰਗਾ ਹੁਵੈ ਤਨ ਦੁਖ ਹੋਇ ਸੰਖੇਪ ॥੩੬੮॥

੨੨੨੯. ਕਾਕਜੰਘੀ ਬੂਟੀ ਜੜ ਪੱਤਾਂ ਸਮੇਤ ਸਭੋ ਪੁੱਟਕੇ, ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਥਣਾਂ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ। ਪੱਕਾ ਹੋਯਾ ਫੋੜਾ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਵੇ। ੩੬੮॥

---

†ਏਥੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਪੜ੍ਹੇ।

‡ਏਥੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਕਾਲਾ ਜੀਰਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਭਾ: ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਮਘ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਨੀਂਬ ਪਾਨ ਜਲ ਸੰਗਹੀ ਕੁਚ ਕੋ ਪੀਸ ਲਗਾਇ।
ਕਾਚਾ ਪਾਕਤ ਦੁਖ ਟਰਤ ਹਰਤ ਵੇਦਨਾ ਸਾਇ ॥੩੬੯॥

੨੨੩੦. ਨਿੰਮ ਤੇ ਪਾਨ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਲਗਾਵੇ, ਤਾਂ ਬ੍ਰਿਣ ਕੱਚਾ ਪੱਕੇ ਅਰ ਤਮਾਮ ਦੁੱਖ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਕਿਸੀ ਤਰਾਂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾ ਰਹੇ ॥੩੬੯॥

ਕੁਚ ਗੰਠ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਬ੍ਰਹਮਦੰਡੀ ਪਚਾਂਗ ਲੇ ਜੀਰਾ ਸਯਾਮ ਸਮਾਨ।
ਟਾਂਕ ਤੀਨ ਨਿਤ ਫਾਕੀਐ ਕੁਚ ਕੀ ਗਾਂਠ ਜੁ ਹਾਨ ॥੩੭੦॥

੨੨੩੧. ਬ੍ਰਹਮਡੰਡੀ ਬੂਟੀ ਮਾਂਗੋਪਾਂਗ ਪੁੱਟਕੇ ਉਸਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਕਾਲਾ ਜੀਰਾ ਪਾਕੇ, ਫਿਰ ਉਹ ਨਿੱਤ ੩ ਟੰਕ ਫੱਕੇ ਤਾਂ ਚੁਚੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੩੭੦॥

ਕੁਖ ਛਿਦ੍ਰ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਸੂਖਮ ਰਾਲ ਪੀਸਾਇਕੇ ਉਸਨ ਕਰੀ ਘ੍ਰਿਤ ਪਾਇ।
ਜਲ ਮੇ ਮਰਦੋ ਯਾਮ ਇਕ ਪਾਨੀ ਦੂਰ ਕਰਾਇ ॥੩੭੧॥
ਕਾਗਦ ਲਾਈ ਕੁਚ ਧਰੋ ਕੁਚਕਾ ਛਿਦ੍ਰ ਜੁ ਜਾਇ।
ਪਾਕਾ ਬ੍ਰਿਣ ਚੰਗਾ ਕਰਤ ਜੋ ਟੁਕ ਥੋਥਾ ਪਾਇ ॥੩੭੨॥

੨੨੩੨. ਰਾਲ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਬ੍ਰੀਕ ਪੀਹੇ ਉਸ ਵਿਚ ਗਰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਯਾ ਘੇਉ ਪਾਕੇ ਫਿਰ ਜਲ ਨਾਲ ੧ ਪਹਰ ਘੋਟਕੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜਲ ਕੱਢ ਸੁੱਟੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਕਾਗਜ਼ ਪਰ ਲਾਕੇ ਮੰਮਿਆ ਤੇ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਮੰਮਿਆਂ ਪਰ ਹੋਯਾ ਛਿੱਦ੍ਰ ਛੇਕ) ਨਾਸ ਹੋਵੇ। ਹੋਰ ਪੱਕਾ ਹੋਯਾ ਫੋੜਾ ਚੰਗਾ ਕਰੇ, ਪਰੰਤੂ ਜੇਕਰ ਵਿਚ ਜਰਾਕੁ ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ਪਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ੩੭੧॥੩੭੨॥

(ਵੰਗਸੇਨਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਤੂੰਮਾ ਜੜ ਜਲ ਲੇਪੀਏ ਨਿਸ ਕੁਮਾਰ ਦਲੁ ਲੇਇ।
ਤਪਤ ਕਰੀਨੇ ਬੰਧੀਐ ਕੁਚ ਕੀ ਪੀਰ ਹਰੇਇ ॥੩੭੩॥

੨੨੩੩. ਤੂੰਮੇ ਦੀ ਜੜ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਤੱਤੀ ਕਰਕੇ ਲੇਪੇ, ਯਾ:-

੨੨੩੪. ਹਲਧੀ ਤੇ ਕੁਆਰ ਗੰਦਲ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਤਾਂ ਕੁਚਾਂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੩੭੩॥

ਚੌਪਈ

ਨਿੰਬ ਪੱਤ੍ਰ ਕਿਰਾਤ ਜੁ ਦਾਰ। ਪਾਠਾ ਮੂਰਬਾ ਛਿੰਨਾ ਡਾਰੁ।
ਕਟੁਕ ਰੋਹਨੀ ਕ੍ਵਾਥਕਰਾਇ। ਧੋਵਤ ਪੀਵਤ ਕੁਚ ਦੁਖ ਜਾਇ ॥੩੭੪॥

੨੨੩੫. ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ, ਚਿਰੈਤਾ, ਦੇਵਦਾਰ, ਪਾਠਾ (ਪਲਾਹ ਜੜੀ) ਮੋਂਡਿਓਂ (ਹਬੱਲਾਸ),

ਗਿਲੋਯ ਤੇ ਕੌੜ ਲੈ ਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ। ਫਿਰ ਕਾੜ੍ਹੇ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਧੋਵੇ ਅਰ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਮੰਮਿਆਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇ ॥੩੭੪॥

(ਵੰਗਸੇਨਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਸਰਬ ਕੁਚਨ ਕੇ ਰੋਗ ਕੋ ਜੋਕਾਂ ਦੇਹ ਲਗਾਇ।
ਲੋਹੂ ਨਿਕਸਤ ਚੰਗ ਹੁਇ ਵੰਗਸੇਨ ਕੇ ਭਾਇ ॥੩੭੫॥

੨੨੩੬. ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਮੰਮਿਆਂ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਉਤੇ ਜੋਕਾਂ ਲਾ ਦੇਵੇ। ਲਹੂ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਆਰਾਮ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਵੰਗਸੇਨ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ॥੩੭੫॥

ਕਛਰਾਲੀ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਜਰਣ ਸਜਾਮ ਮਰਚਾਂ ਗਹੀ ਅਰਕ ਦੂਧ ਸੋ ਪੀਸ।
ਕਛਰਾਲੀ ਪਰ ਲੇਪੀਐ ਕਛਰਾਲੀ ਨਹਿ ਦੀਸ ॥੩੭੬॥

੨੨੩੭. ਕਾਲਾ ਜੀਰਾ ਤੇ ਮ੍ਰਿਚਾਂ ਅੱਕ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਕਛਰਾਲੀ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਛਰਾਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬੀ ਨਾ ਆਵੇ, ਕਿੰਤੂ ਦਬ ਜਾਵੇ ॥੩੭੬॥

ਸੋਰਠਾ

ਬਟਕਾ ਦੂਧ ਲਗਾਇ ਕਛਰਾਲੀ ਸਭ ਭਰਮ ਹੁਇ।
ਤਾਕੀ ਪੀਰਾ ਜਾਇ ਫੂਟਤ ਵਾ ਵਿਚ ਹੀ ਦਬਤ ॥੩੭੭॥

੨੨੩੮. ਬੋਹੜ ਦਾ ਦੁੱਧ ਲਾਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਰੂੰ ਤਰ ਕਰਕੇ ਉਪਰ ਰਖੇ, ਕਛਰਾਲੀ ਭਸਮ ਹੋਵੇ। ਫੁੱਟ ਬਹੇ ਯਾ ਵਿੱਚੇ ਭਸਮ ਹੋ ਜਾਵੇ ॥੩੭੭॥

ਰਾਖ ਏਰਣਾ ਲਾਇ ਇਕ ਵਿੰਸਤਿ ਮੰਤ੍ਰੀ ਕਰੀ।
ਸਪਤ ਦਿਵਸ ਕਰਵਾਇ ਰੋਗ ਕਛਰਾਲੀ ਜਾਤ ਮਿਟ ॥੩੭੮॥

੨੨੩੯, ਏਰਣੇ ਗੋਹੇ ਦੀ ਸੁਆਹ ਲੇਕੇ ਉਸ ਪਰ ੨੧ ਬਾਰ ਮੰਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹੇ। ਇਸ ਤਰਾਂ ੭ ਦਿਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਛਰਾਲੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ। ੩੭੮॥

ਯਥਾ ਮੰਤ੍ਰ:—

"ਓਂ ਨਮੋ ਆਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਕੋ ਬਨਮੈ ਬਜਾਈ ਬਾਂਦਰੀ ਜਿਨ ਜਾਯਾ ਹਨੂਮੰਤ। ਬਦ੍ਰ, ਥਣੇਲਾ, ਕਾਂਖੇ ਲਾਈ ਯੇ ਤੀਨੋ ਭਸਮੰਤ, ਗੁਰੂ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਮੇਰੀ ਭਕਤਿ ਫੁਰਹੋ ਮੰਤ੍ਰ, ਓਂ ਹ੍ਰੀਂ ਜਾ: ਜਾ: ਜਾ: ਠ: ਠ: ਠ: ਸ੍ਵਾਹਾ।"

ਕੇਸ ਰੰਜਨ ਵਿਧੀ (ਵੰਗਸੇਨਾਤ)--ਦੋਹਰਾ

ਭ੍ਰਿੰਗਰਾਜ ਰਸ ਤੀਨ ਫਲੁ ਗੁੜ ਕਾਂਸੀ ਸਜਿ ਲੋਦ।
ਇਨਕੋ ਪੀਸੀ ਛਾਨੀਐ ਇਰਜ ਨੀਰਦੈ ਸੋਦ ॥੩੭੯॥

ਏਕ ਮਾਸ ਲੌ ਰਾਖਿਕੈ ਸ੍ਵੇਤ ਕੇਸ ਪਰ ਲਾਇ।
ਸ੍ਯਾਮ ਹੋਤ ਅਤਿ ਕਚ ਘਨੇ ਸਾਚੀ ਕਹੀ ਬਨਾਇ ॥੩੯੦॥

੨੨੪੦. ਭੰਗਰੇ ਦਾ ਰਸ, ਤੀਨ ਫਲ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਆਂਵਲੇ), ਗੁੜ, ਕਾਂਜੀ, ਸੱਜੀ ਤੇ ਲੋਧ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾ ਨੂੰ ਪੀਹਕੇ ਛਾਣ ਲਵੇ, ਫਿਰ ਵਿੱਚ ਗੰਨੇ ਦਾ ਰਸ ਪਾਕੇ ੧ ਮਹੀਨਾ ਭਰ ਰੱਖਕੇ ਪਿੱਛੋਂ ਚਿੱਟੇ ਕੇਸਾਂ ਪਰ ਲਾਵੇ ਤਾ ਅਤਜੈਤ ਕਾਲੇ ਕੇਸ਼ ਕਰੇ, ਇਹ ਬਾਤ ਸੱਚੀ ਹੈ ॥੩੭੯॥੩੯੦॥

ਭ੍ਰਿੰਗਰਾਜ ਰਸ ਨੀਲਨੀ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਆਮਰ ਬੀਜ।
ਲੋਹਚੂਨ ਕਾਂਜੀ ਸਹਿਤ ਪੀਸੀ ਲੇਪ ਕਰੀਜ ॥੩੯੧॥
ਸ੍ਯਾਮ ਹੋਤ ਕਚ ਸੀਸ ਮੂਖ ਬੂਢਾ ਤਰਨ ਕਹਾਇ।
ਕਾਮਨੀ ਬੂਢੀ ਤਰੁਨ ਹੁਇ ਊਪਰ ਤੇਲ ਮਲਾਇ ॥੩੯੨॥
ਹਰੜ ਬਹੇੜਾ ਆਮਰੇ ਲੋਹਚੂਨ ਸਮ ਚਾਰ।
ਪਾਨੀ ਮੋਹ ਏਹ ਪੀਸੀਏ ਇਨ ਸਮ ਤੇਲ ਜੁ ਡਾਰ ॥੩੯੩॥
ਭ੍ਰਿੰਗ ਰਾਜ ਰਸ ਤੇਲ ਸਮ ਅਗਨਿ ਕਰੀ ਪਕਵਾਇ।
ਰਹੈ ਤੇਲ ਤਬ ਲੀਜੀਓ ਚਿਕਨੇ ਬਾਸਨ ਪਾਇ ॥੩੯੪॥
ਸੋ ਗਾਡੇ ਲਹਿ ਭੂਮ ਮਹਿ ਏਕ ਮਾਸ ਲੌ ਜਾਨ।
ਪਾਛੈ ਦਾੜੀ ਮੂਛ ਮਲ ਕੇਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਤਿ ਮਾਨ ॥੩੯੫॥
ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਰਸ ਕਚ ਧੋਈਯੈ ਰਾਤ ਰਾਖ ਕੈ ਏਹ॥
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਇਮ ਹੀ ਕਰੇ ਨਿਤ ਨਿਤ ਜਾਨੋ ਤੇਹ ॥੩੯੬॥
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਇਸਕੇ ਕੀਯੇ ਜਾਵ ਜੀਵ ਲੌ ਸ੍ਯਾਮ।
ਭਮਰੇ ਸਮ ਕਚ ਹੋਤ ਹੈਂ ਲਹੈ ਨ ਸ੍ਵੇਤਹਿ ਨਾਮ ॥੩੯੭॥

੨੨੪੧. ਭਾਂਗਰੇ ਦੇ ਰਸ, ਵਸਮਾਂ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜੇ, ਆਂਵਲੇ) ਅੰਬ ਦੀਆਂ ਗਿਟਕਾਂ ਤੇ ਲੋਹਚੂਨ ਕਾਂਜੀ ਮਿਲਾਕੇ ਪੀਹੇ, ਫਿਰ ਕੇਸਾਂ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਅਰ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇਸ ਕਾਲੇ ਕਰੇ, ਬੁੱਢਾ ਬੀ ਜਵਾਨ ਹੋਵੇ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਬੁੱਢੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਵਾਨ ਜਾਪੇ, ਫਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਤੇਲ ਲਾਵੇ ।੩੯੧॥੩੯੨॥

੨੨੪੨. ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਆਂਵਲੇ ਤੇ ਲੋਹਚੂਨ, ਇਹ ਚਾਰੇ ਇਕ ਸਮਾਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪੀਹੇ, ਫਿਰ ਬ੍ਰਾਬਧ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾਵੇ। ਤੇਲ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਭਾਂਗਰੇ ਦਾ ਰਸ ਪਾਕੇ ਅੱਗ ਉਪਰ ਪਕਾਵੇ। ਜਦ ਤੇਲ ਮਾਤ੍ਰ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਨਿਤਾਰ ਛਾਣ ਚੀਕਣੇ ਪਾਤ੍ਰ ਵਿਚ ਭਰਕੇ ੧ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਦੱਬ ਦੇਵੇ। ਪਿੱਛੋਂ ਕੱਢਕੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਮੁੱਛਾਂ ਪਰ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਕੇਸ ਬਹੁਤ ਕਾਲੇ ਕਰੇ। ਪਿੱਛੋਂ ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਕੇਸ ਧੋਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਰਾਤ ਲਗਾ ਰਹਿਣੇ ਦੇਵੇ। ਸੱਤ ਦਿਨ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਬੇਨਾਗਾ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਜਿਤਨਾਂ ਚਿਰ ਜੀਵੇ ਉਤਨਾਂ ਚਿਰ ਕੇਸ ਕਾਲੇ ਰਖੇ। ਭੌਰ ਵਾਂਗ ਕਾਲੇ ਕੇਸ ਰਹਿਣ, ਕਦੇ ਚਿਟਿਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਤੱਕ

ਨਾ ਰਹੇ ॥੩੮੩ ਤੋਂ ੩੮੭॥

ਸੋਰਠਾ

ਥੋਥਾ ਮਾਸਾ ਏਕ ਮਾਜੂ ਭੂਨਿਆ ਟੰਕ ਤ੍ਰਯ।
ਜੰਗਹਰੜ ਟੰਕੇਕ ਜਲ ਸੌ ਘਸਿ ਕਾਂਜੀ ਬਿਖੈ ॥੩੮੮॥
ਕਾਂਜੀ ਸੌ ਮਰਦਾਠਿ ਚਾਰਯਾਮ ਕਚ ਲੇਪ ਨਿਸ।
ਨੀਰ ਆਮਰਾ ਲਗਾਇ ਪ੍ਰਾਤਹਿ ਧੋਵੈ ਕਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ॥੩੮੯॥

੨੨੪੩. ਨੀਲਾਥੋਥਾ ੧ ਮਾਸਾ, ਭੁੰਨੇ ਹੋਏ ਮਾਜੂਫਲ ੩ ਟੰਕ, ਜੰਗ ਹਰੜ ੧ ਟੰਕ ਜਲ ਵਿੱਚ ਘੋਟ ਕੇ ਫਿਰ ਕਾਂਜੀ ਵਿੱਚ ਕਾਂਸੀ ਨਾਲ ਚਾਰ ਪਹਿਰ ਰਗੜੇ, ਫਿਰ ਕੇਸਾਂ ਪਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਲੇਪ ਕਰੇ। ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਆਵਲਿਆਂ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਧੋਵੇ ਤਾਂ ਕੇਸ ਕਾਲੇ ਕਰੇ ॥੩੮੮॥੩੮੯॥

ਭੂਰੀ ਕਲਪ–ਸੋਰਠਾ

ਪੈਸੇ ਪਾਂਚ ਮੰਗਾਇ ਮੁਲਤਾਨੀ ਮਾਟੀ ਜਰਦ।
ਪਾਥਰ ਚੂਨਾ ਪਾਇ ਪਾਂਚ ਜੁ ਪੈਸੇ ਜਲ ਭਿਗਾ ॥੩੯੦॥
ਮਾਸਾ ਆਠ ਜੁ ਲੇਹੁ ਮੁਰਦਾਸੰਗ ਜੁ ਥਾਲ ਘਸਿ।
ਚਾਰ ਜਾਮ ਦੇਹੁ ਪਾਛੇ ਨਿਸ ਕਚ ਲੇਪ ਕਰ ॥੩੯੧॥
ਪਤ੍ਰ ਭੁਰਜ ਬੰਧਾਇ ਨਿਸ ਕੋ ਕੀਜੀ ਸੋਇ ਰਹੁ।
ਨੀਰ ਆਮਰੇ ਧੁਆਇ ਕਲਪ ਭੂਸਰੀ ਕਚ ਕਰਤ ॥੩੯੨॥

੨੨੪੪. ਗਾਜਣੀ ਮਿੱਟੀ ੫ ਪੈਸੇ ਭਰ, ਪੱਥਰ ਦਾ ਚੂਨਾਂ ੫ ਪੈਸੇ ਭਰ ਪਾਵੇ, ਸੋ ਜਲ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜਿਆ ਹੋਯਾ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਉਸ ਵਿੱਚ ੮ ਮਾਸੇ ਮੁਰਦਾਸੰਗ ਪਾਕੇ ਕਾਂਸੀ ਦੇ ਥਾਲ ਵਿੱਚ ਘਸਾਵੇ, ੨ ਪਹਰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਰਗੜਕੇ ਫਿਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੇਸਾ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ। ਉਪਰ ਭੋਜਪੱਤ੍ਰ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਵੇ ਅਰ ਸੌਂ ਰਹੇ, ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਆਵਲਿਆਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋਵੇ ਤਾਂ ਕੇਸ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕਰੇ। ੩੯੦ ਤੋਂ ੩੯੪॥

ਇਸਤ੍ਰੀ ਰੋਗ ਦੇ ਪੱਥ–ਸ਼ੰਕਰ ਛੰਦ

ਜੋ ਪਥ੍ਯ ਅਰ ਅਪਥ੍ਯ ਭਾਖੇ ਰਕਤ ਪਿੱਤੈ ਭਾਲ।
ਸੋ ਪ੍ਰਦਰ ਰੋਗੈ ਜੋਰ ਦੀਜੈ ਨਾਰਿ ਕੋ ਸੁਨਿ ਲਾਲ।
ਸਾਲ ਖਸਟਿਕ ਮੁਗਦ ਲਾਜਾ ਕਨਕ ਸਾਤੂ ਖੀਰ।
ਨਵਨੀਤ ਘ੍ਰਿਤ ਕਲਜਾਇ ਮਿਸਰੀ ਸਹਿਤ ਪਨਿਸੰਭੀਰ ॥੩੯੩॥

ਲੈ ਕਦਲਿ ਧਾਤ੍ਰੀ ਦਾਖ ਸੀਤਲ ਨੀਰ ਚੰਦਨ ਲੇਪ।
ਕਰਿਪੂਰ ਮਾਲਾ ਸੀਤ ਮਰਦਨ ਮਜਨੰ ਸਭ ਖੇਪ।
ਵਾਤ ਕਫ ਕੀ ਹਰਨ ਹਾਰੀ ਵਸਤ ਤਰਪਨ ਜਾਨ।
ਕਸਤੂਰਕਾ ਲਘੁ ਅੰਨ ਜਾਨੰ ਪਥ੍ਯ ਸਕਲ ਵਖਾਨ ॥੩੯੪॥

੨੨੪੫. ਜੇੜ੍ਹੇ ਪੱਥ ਤੇ ਅਪੱਥ ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਰੋਗ ਵਿੱਚ ਕਹੇ ਹਨ, ਓਹ ਸਭ ਪ੍ਰਦ੍ਰ ਰੋਗ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਜੋੜ ਦੇਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਦੋਖਾਨੁਸਾਰ ਖਾਣੇ ਤੇ ਨਾ ਖਾਣੇ ਚਾਹੀਏ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਬਾਤ ਬਿਆਧੀ ਦੇ ਪੱਥ ਤੇ ਅਪੱਥ ਯੋਨੀ ਰੋਗ ਵਿੱਚ ਜੋੜੇ, ਹੋਰ ਬਾਸਮਤੀ ਦੇ ਚਾਵਲ ਤੇ ਸੱਠੀ ਦੇ ਚਾਵਲ, ਮੂੰਗੀ, ਖਿੱਲਾਂ, ਕਣਕ, †ਸੱਤੂ, ਦੁੱਧ, ਮੱਖਣ, ਘਿਉ ਤੇ ‡ਰਸਾਲਾ, ਮਿਸ਼ਰੀ, ਸ਼ਹਿਤ, ਕਟਹਲ, ਕੇਲਾ, ਆਵਲੇ, ਦਾਖ (ਅੰਗੂਰ), ਠੰਢਾ ਜਲ, ਚੰਦਨ ਦਾ ਲੇਪ, ਕਪੂਰ, ਮਾਲਾ (ਫੁੱਲ), ਠੰਢੇ ਮਰਦਨ ਕਰਨੇ, ਸਨਾਨ, ਇਹ ਸਭ ਕਰਨੇ। ਬਾਤ, ਕਫ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀਆਂ ਬਸਤੂਆਂ ਤਥਾ ਤਰਪਣ, ਕਸਤੂਰੀ ਅਰ ਹੋਰ ਹਲਕੇ ਭੋਜਨ ਇਹ ਸਭ ਗਰਭਣੀ ਦੇ ਯੋਗ ਪੱਥ ਹਨ ॥੩੯੩॥੩੯੪॥

ਕੁਪੱਥ

ਸ੍ਵੇਦਨ ਬਮਨ ਜੁ ਕਲਹਿ ਖਜਾਰ। ਵਿਖਮਾਸਨ ਆਸਾਤਮ ਧਾਰ।
ਤਿਮਰ ਜੁ ਚੋਰੀ ਪ੍ਰਿਯ ਜਨਸੰਗ॥ਅਤਿਵ੍ਯਾਯਾਮ ਮਾਖਾ ਸਭਰੰਗ॥੩੯੫॥
ਭਾਰੀ ਭਾਰ ਜੁ ਜਗੈ ਅਕਾਲ। ਸ੍ਵਪਨਕਠਿਨ ਆਸਨ ਨਾ ਭਾਲ।
ਵੇਗ ਉਦ੍ਵੇਗਾ ਸੋਕ ਕਖਾਇ। ਵੇਗ ਰੋਕਨਾ ਬ੍ਰਤੇ ਕਹਾਇ॥੩੯੬॥
ਮਾਰਗ ਤੀਖਯਣ ਉਸਨ ਵਿਰੁਧ। ਵਿਸਟੰਭੀ ਭੋਜਨ ਨਾਖਿਧ।
ਰਕਤ ਨਿਕਾਰਨ ਊਚਾ ਸੈਨ। ਗਰਭਵਤੀ ਕੋ ਏ ਨਹਿ ਐਨ ॥੩੯੭॥
ਵਾਤਲ ਵਸਤੁ ਜੁ ਖਾਵਤ ਨਾਰਿ। ਕੁਬੜਾ ਅੰਧਾ ਜੜ ਹੁਇ ਬਾਰ।
ਵਾਮਨ ਅਥਵਾ ਹੋਵਤ ਸਹੀ। ਕਹਤ ਮੇਘ ਪਥ੍ਯਾਪਥ ਲਹੀ ॥੩੯੮॥
ਪਿੱਤਹ ਖਲਿਤ ਪਿੰਗ ਹੁਇ ਜੋਇ। ਕਫਤੇ ਚਿਤ੍ਰ ਪਡ ਬਿਗੋਇ।
ਦੇਖੀ ਨਾਰੀ ਗਰਭਨਿ ਕਰੇ। ਯਥਾ ਯੋਗ ਪਥ੍ਯਾਪਥ ਧਰੇ ॥੩੯੯॥

੨੨੪੬. ਪਸੀਨਾ, ਕੈ, ਲੜਨਾ, ਖਾਰਾਂ, ਵਿਖਮਾਸਨ, (ਓਕੜਰੇਬੈਠਨਾ) ਨਾਹਿਤ ਵਾਲੇ ਭੋਜਨ, ਅੰਧੇਰੇ ਫਿਰਨਾ, ਚੋਰੀ ਕਰਨਾ, ਪਿਆਰੀ ਦੀ ਸੰਗਤ, ਭਾਵ ਭੋਗ, ਬਹੁਤੀ ਕਸਰਤ, ਮਾਸ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ,

---

†ਸੱਤੂ—ਧਾਨਾ ਦੀਆਂ ਖਿੱਲਾਂ ਦੇ ਦੇਵੇ ਤੇ ਜਾਣੇ।
‡ਦੇਖੋ ਨੋਟ, ਮੇਘ ਟੀਕਾ ਪ੍ਰਿ: ੨੬੧।

ਰੰਗ ਤਮਾਸ਼ੇ, ਬਹੁਤ ਭਾਰੇ ਭਾਰ ਚੁੱਕਣੇ, ਅਕਾਲ ਸਮਯ ਜਾਗਣਾ ਤੇ ਸੌਣਾ, ਕਠਨ ਆਸਣ ਲੈਣੇ, ਬੇਗ, ਉਦਵੇਗ ਕਹੀਏ ਘਬਰਾਹਟ ਹੋਣਾ ਕਾਹਲੀਪਨ, ਸ਼ੋਕ ਕਰਨਾ, ਕਸੈਲੇ, ਬੇਗਾਂ ਦਾ ਰੋਕਣਾ, ਬ੍ਰਤ, ਰਸਤੇ ਚਲਨਾ, ਤੀਛਣ, ਗਰਮ, ਵਿਰੁਧ ਕਬਜ਼ੀਕਾਰਕ,ਇਹ ਸਭ ਖਾਣੇ ਕੁਪੱਥ ਹਨ । ਲਹੂ ਦਾ ਕਢਣਾ, ਤੇ ਉਚੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਕਰਕੇ ਸੌਣਾ, ਇਹ ਸਭ ਗਰਭਵੰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਅਪਥ ਹਨ, ਨਾ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਏ ॥੩੯੫ ਤੋਂ ੩੯੭॥

ਜੇਕਰ ਗਰਭਵੰਤੀ ਬਾਤਲ (ਬਾਦੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਬਸਤਾਂ) ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਗਰਭ ਦਾ ਕੁੱਬਾ, ਅੰਨ੍ਹਾਂ, ਜੜ, ਯਾ ਬੌਨਾ ਬਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਪਿੱਤ ਵਧਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬਸਤਾਂ ਸੇਵੇ ਤਾਂ ਖਲਤੀ (ਨਿਪੁੰਸਕ), ਪਿੰਗਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਕਫ ਕਾਰਕ ਵਸਤਾਂ ਸੇਵੇ ਤਾਂ ਬੱਚਾ ਚਿਤ੍ਰਕੁਸ਼ਟ ਭਾਵ ਚਿਟੇ ਕੁਸ਼ਟ ਵਾਲਾ ਅਰ ਪਾਂਡੂ (ਪੀਲਾ ਰੰਗ ਦਾ) ਬੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। †ਗਰਭਵੰਤੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਜੈਸਾ ਚਾਹੀਏ ਪਥਜਾਪਥ ਅਨੁਸਾਰ ਸੇਵਨ ਕਰਾਵੇ ॥੩੯੮॥੩੯੯॥

ਅਥ ਬਾਲ ਚਕਿਤਸਾ—ਦੋਹਰਾ

ਬਾਲਕ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ਦੂਧ ਪੀਵਤ ਇਕ ਜਾਨ।
ਦੂਧ ਅੰਨ ਦੋ ਭਖਤ ਜੋ ਏ ਦੂਜਾ ਪਰਮਾਨ ॥੪੦੦॥
ਤੀਜਾ ਖਾਇ ਅਨਾਜ ਹੀ ਤੀਨ ਜਾਤ ਏ ਬਾਲ।
ਵੜਿੰਗ ਮਾਨ ਦੈ ਔਖਦੀ ਵਰਖ ਏਕ ਮਹਿ ਲਾਲ ॥੪੦੧॥
ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਵਰਸ ਜੁ ਵਧਤ ਹੈ ਤਿਮਹਿ ਵਧਾਉ ਵੜਿੰਗ।
ਮਾਸ ਮਾਸ ਦਾਨਾ ਵਧੈ ਹੁਇ ਵਿਧ ਮਾਤ੍ਰਾ ਅੰਗ ॥੪੦੨॥
ਹੋਵਤ ਸੋਲਾਂ ਵਰਸ ਕੋ ਤੋ ਦੈ ਟੰਕ ਜੁ ਚਾਰ।
ਜ੍ਵਾਨ ਤਨੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਹੀ ਸਾਰੰਗਧਰ ਅਨੁਸਾਰ ॥੪੦੩॥

ਬਾਲਕ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦੁਧ ਪੀਂਦਾ, ਦੂਜਾ ਦੁਧ ਅੰਨ ਦੋਨੋਂ ਖਾਂਦਾ, ਤੇ ਤੀਜਾ ਅੰਨ ਹੀ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਔਸ਼ਧੀ ਬਾਵੜਿੰਗ ਦੇ ਦਾਣੇ ਜਿੰਨੀ ੧ ਸਾਲ ਤਕ ਦੇਵੇ ਫਿਰ ਜਜੋਂ ਜਜੋਂ ਬਾਲਕ ਦੀ ਉਮਰ ਵਧਦੀ ਜਾਵੇ, ਤਜੋਂ ਤਜੋਂ ਦਵਾਈ ਬਾਵੜਿੰਗ ਸਮਾਨ ਵਧਾਈ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਮਹੀਨੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਇੱਕ ਇੱਕ ਦਾਨਾ ਬਾਵੜਿੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਨ ਦਵਾਈ ਵਧਾਵੇ। ਫਿਰ ਜਦ ਸੋਲਾਂ ਸਾਲ ਤਕ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ੪ ਟੰਕ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਮਾਤ੍ਰਾ ਜਵਾਨ ਦੀ, ਸਾਰੰਗਧਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਸ਼ਟਾਦਿ ਦਵਾਈ ਦੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਰਸ, ਵਿਖ ਦੇਣੇ ਮਨ੍ਹਾ ਕਹੇ ਹਨ ॥੪੦੦ ਤੋਂ ੪੦੩॥

ਅਥ ਬਾਲ ਰੋਗ ਵਿਧਾਨ

ਜਸਾ ਮਾਤਾ ਦੂਧ ਪਿਵ ਤੈਸਾ ਰੋਗ ਕਰਾਇ।
ਪਥਜ ਖਾਤ ਜੈਸਾ ਤ੍ਰਿਯਾ ਤੈਸਾ ਕੁਚ ਪਯ ਥਾਇ ॥੪੦੪॥

†ਏਥੇ ਆਲੋਮੁਹਾਰੀਏ ਅਰਥ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਗਿਆ, ਪਾਠ ਬੀ ਸੁਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਚੌਪਈ

ਵਾਤ ਖਜ਼ਾਮ ਸੂਰ ਅਰ ਕ੍ਰਿਸ ਅੰਗ। ਬੇਗ ਰੋਧ ਵਾ ਮੂਤ੍ਰ ਭੰਗ।
ਪਿਤਹਿ ਸ੍ਵੇਦ ਭਿੰਨ ਮਲ ਬਾਲ। ਰੋਗ ਕਾਮਲਾ ਜਾਨੋ ਲਾਲ ॥੪੦੫॥
ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਤਨ ਅਤਿ ਉਸਨ ਜੋ ਹੁਇ। ਪਿਤ ਕੋਪ ਸਰਵਾਂਗੇ ਜੋਇ।
ਕਫ ਪਯ ਪੀਵੇ ਸੁਨੋ ਵਿਚਾਰ। ਸਰਬ ਰੋਗ ਏ ਪਯ ਅਨੁਸਾਰ ॥੪੦੬॥
ਕਫੀ ਰੋਗ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਜੜਸੂਨ। ਲਿਪਤ ਬਦਨ ਵਮ ਜਾਨੋ ਊਨ।
ਜੈਸਾ ਨਾਰੀ ਪਥਜ ਜੁ ਖਾਇ। ਜੈਸਾ ਦੂਧ ਤੈਸਾ ਰੁਜ ਥਾਇ ॥੪੦੭॥
ਰੋਵਤ ਕੁਬੜਾ ਕਾਣਾ ਹੋਇ। ਦੂਧ ਦੋਖ ਤੇ ਜਾਨੋ ਸੋਇ।
ਜੇਤੇ ਰੋਗ ਪੁਰਖ ਕੋ ਜਾਨ। ਤੇਤੇ ਬਾਲਕ ਕੋ ਭੀ ਠਾਨ ॥੪੦੮॥
ਬਾਲਕ ਕੋ ਜੋ ਕੰਟਾ ਪਰੇ। ਕਫ ਕੋਪੇ ਤੇ ਤਾਲੂ ਧਰੇ।
ਵਾਤ ਪਿੱਤ ਕਫਕਾ ਵਿਸਤਾਰ। ਤਾਕਾ ਕਰਿਯੋ ਸਮਝ ਵਿਚਾਰ ॥੪੦੯॥

ਜਿਸਤਰਾਂ ਦਾ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁਧ ਪੀਵੇ, ਤੇਹਾ ਹੀ ਰੋਗ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸਤਰਾਂ ਦਾ ਪੱਥ ਮਾਤਾ ਖਾਵੇ, ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਦਾ ਦੁਧ ਥਣਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਬਾਲਕ ਬਾਤ ਸੰਬੰਧੀ ਦੁਧ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਸੁਰ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅੱਗ ਲਿੱਸੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਬੇਗ ਰੁਕਦੇ ਅਰ ਮੂਤ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਜੇ ਪਿੱਤ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਵਾਲਾ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘੇ ਤਾਂ ਪਸੀਨਾ, ਪਤਲੇ ਦਸਤ ਅਤੇ ਕਾਮਲਾ ਰੋਗ ਹੋਵੇ, ਪਿਆਸ ਲੱਗੇ ਤੇ ਦੇਹ ਗਰਮ ਹੋਵੇ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਸਭਨਾਂ ਅੰਗਾਂ ਵਿਖੇ ਪਿਤ ਦਾ ਕੋਪ ਬਾਲਕ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਫ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਵਾਲਾ ਦੁੱਧ ਪੀਵੇ, ਤਾਂ ਕਫ ਦੇ ਰੋਗ, ਬਹੁਤਾ ਸੋਵੇ, ਜੜ ਰਹੇ, ਸੁੰਨਾਂ, ਮੂੰਹ ਲਾਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਰਹੇ, ਕੈ ਆਵੇ। ਇਸਤੇ ਜਾਣੋ ਕਿ ਜਿਸਤਰਾਂ ਦਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੱਥ ਖਾਵੇ, ਤਿਸੇ ਤਰਾਂ ਦਾ ਦੁਧ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ, ਤਿਸੇ ਤਰਾਂ ਦਾ ਰੋਗ ਹੋਵੇ। ਰੋਣਾ, ਕੁੱਬੇ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਕਾਣਾ, ਇਹ ਰੋਗ ਦੁੱਧ ਦੇ ਦੋਖ ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਣੋ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਾਲਕ ਨੂੰ "ਤਾਲੂਕੰਡਾ" ਰੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (ਇਹ ਜਵਾਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ) ਇਹ ਕਫ ਦੇ ਕੋਪ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਜਾਣੋ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਬਾਤ ਦਾ, ਪਿਤ ਦਾ ਤੇ ਕਫ ਦਾ ਸਾਰਾ ਬਿਸਤਾਰ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਸਮਝਕੇ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥੪੦੪ ਤੋਂ ੪੦੯॥

ਬਾਲ ਜ੍ਵਰ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਸਰਤਕਾਂਚਲੀ ਵਾਲ ਨਰ ਗੁਗਲ ਸਰਖਪ ਸ੍ਵੇਤ।
ਆਨ ਛਲੀਰਾ ਘ੍ਰਿਤ ਸਹਿਤ ਮੰਤ੍ਰੀ ਦੇਵੇ ਲੇਤ ॥੪੧੦॥
ਧੂਪ ਕਰਾਵੇ ਮੰਤ੍ਰ ਪੜ ਝਾੜਾ ਸਾਥ ਕਰਾਇ।
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਲੌ ਕੀਜੀਐ ਬਾਲਕ ਤਾਪ ਨਸਾਇ ॥੪੧੧॥

੨੨੪੭. ਸੱਪ ਦੀ ਕੁੰਜ, ਆਦਮੀ ਦੇ ਰੋਮ, ਗੁੱਗਲ, ਚਿੱਟੀ ਸਰ੍ਹੋਂ, ਛਲੀਰਾ ਘ੍ਰਿਤ ਤੇ ਸ਼ਹਿਤ ਲੈ ਕੇ ਮੰਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਦੇਵੇ ਅਰ ਓਹ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਧੂੰਣੀ ਕਰੇ, ਨਾਲ ਝਾੜਾ ਕਰੇ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ੭ ਦਿਨ ਤਕ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਬਾਲਕ ਦਾ ਤਾਪ ਜਾਵੇ ॥੪੧੦॥੪੧੧॥

ਯਥਾ ਮੰਤ੍ਰ:-
"ਓਂ ਨਮੋ ਭਗਵਤੇ ਰੁਦ੍ਰਾਯ ਸਤਜੇ ਸਤਜੇ ਵਨ ਸ੍ਵਾਹ:"

ਪੁਨਾ ਤਾਪ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਤਵਾਸੀਰ ਲਾਇਚੀ ਖੁਰਦ ਲਾਜਾ ਮਾਸੀ ਯਸਟਿ।
ਸਿਤਾ ਸਹਿਤ ਮਧੁ ਮੇਲ ਚਟੁ ਮਿਟਤ ਤਾਪ ਹੁਇ ਸੁਸਟਿ ॥੪੧੨॥
ਮਨਸਿਲ ਮਾਸੀ ਯਸਟਿ ਲੈ ਲਾਜਾਂ ਮਧੁ ਸੌਂ ਚਾਟ।
ਬਾਲਕ ਕਾ ਤਪੁ ਜਾਤ ਹੈ ਹੋਕਰ ਬਾਰਾਂ ਬਾਟੁ ॥੪੧੩॥
ਸਿੰਗੀ ਵਿਖ ਅਤਿ ਪੀਪਰੀ ਮਧੁ ਸੌਂ ਦੇਹੁ ਚਟਾਇ।
ਜ੍ਵਰ ਖਾਂਸੀ ਵਮਿ ਜਾਤਿ ਹੈ ਬਾਲਕ ਤਨ ਸੁਖ ਥਾਇ ॥੪੧੪॥

੨੨੪੮. ਤਵਾਸੀਰ, ਛੋਟੀ ਇਲਾਚੀ ਦੇ ਦਾਣੇ, ਧਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖਿੱਲਾਂ, ਛੜ, ਮੁਲੱਠੀ ਛਿੱਲਕੇ, ਮਿਸ਼ਰੀ ਤੇ ਸ਼ਹਿਤ, ਸਮੇਤ ਮਿਲਾਕੇ ਚੂਰਣ ਬਣਾਕੇ ਫਿਰ ਚਟਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਲਕ ਦਾ ਤਾਪ ਜਾਵੇ ॥੪੧੨॥

੨੨੪੯. ਮਨਸਿਲ, ਛੜ, ਮੁਲੱਠੀ ਤੇ ਫੁਲੀਆਂ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਚੱਟੇ ਤਾਂ ਬਾਲਕ ਦਾ ਤਾਪ ਬਾਰਾਂ ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਕੇ ਜਾਵੇ ॥੪੧੩॥

੨੨੫੦. ਕਕੜਸਿੰਙੀ, ਪਤੀਸ ਤੇ ਮਘ, ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਫੱਕੀ ਚਟਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਲਕ ਦਾ ਤਾਪ, ਖਾਂਸੀ ਅਰ ਕੈ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੪੧੪॥

ਮਧੁ ਸੰਗਹ ਚਾਟਨ ਕਰੋ ਆਨੀ ਪੀਸ ਪਤੀਸ।
ਕਾਸ ਵਮੀ ਜ੍ਵਰ ਜਾਤ ਹੈ ਬਾਲਕ ਬਹੁ ਸੁਖ ਦੀਸ ॥੪੧੫॥
ਮਾਸੀ ਲਾਜਾ ਪੀਪਰੀ ਕਕਰਾਸਿੰਗੀ ਮੇਲ।
ਲੇਹੁ ਰਸਾਂਜਨ ਪੀਸ ਕੈ ਸਹਿਤ ਮਾਹਿੰ ਸੋ ਠੇਲ ॥੪੧੬॥
ਪ੍ਰਾਤਹਿ ਚਾਟਨ ਬਾਲ ਜੋ ਸ੍ਵਾਸ ਕਾਸ ਜ੍ਵਰ ਜਾਇ।
ਛਰਦ ਮਿਟਤ ਸਬ ਜਾਤ ਕੀ ਪੀਰਾ ਬਾਲ ਨ ਥਾਇ ॥੪੧੭॥

੨੨੫੧. ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਪਤੀਸ ਪੀਹਕੇ ਚਟਾਵੇ ਤਾਂ ਖਾਂਸੀ, ਕੈ ਅਰ ਪਾਪ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੪੧੫॥

੨੨੫੨. ਛੜ, ਖਿੱਲਾਂ, ਮਘ, ਕਕੜਸਿੰਙੀ ਤੇ ਰਸੌਤ ਪੀਹਕੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਚਟਾਵੇ ਤੇ ਦਮਾਂ, ਖੰਘ, ਤਾਪ ਤੇ ਕੈ, ਸਭ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੪੧੬॥੪੧੭॥

ਅਤੀਸਾਰ ਉਪਾਇ--ਦੋਹਰਾ

ਕਣਾਂ ਰਸਾਂਜਨ ਆਨੀਯੇ ਆਂਬ ਬੀਜ ਗਿਰ ਪਾਇ।
ਮਧੁ ਸੋਂ ਚਾਟਨ ਬਾਲ ਨਿਤ ਅਤੀਸਾਰ ਵਮਿ ਜਾਇ॥੪੧੮॥

੨੨੫੩. ਮਘ. ਰਸੌਂਤ ਤੇ ਅੰਬ ਦੀ ਗਿਟਕ ਪੀਹਕੇ ਚੂਰਣ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਸ਼ਹਤ ਵਿਚ ਲਬੇੜ ਕੇ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਚਟਾਵੇ, ਤਾਂ ਅਤੀਸਾਰ ਤੇ ਕੈ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੪੧੮॥

ਲਾਜਾ ਸੇਂਧਵ ਆਨੀਐ ਆਂਬ ਬੀਜ ਕਰ ਕ੍ਵਾਥ।
ਮਧੁ ਸੋਂ ਪੀਵੇ ਬਾਲ ਨਿਤ ਅਤੀਸਾਰ ਕੀ ਹਾਥ ॥੪੧੯॥

੨੨੫੪. ਖਿੱਲਾਂ, ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਅੰਬ ਦੀ ਗਿਟਕ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਕੇ ਬਾਲਕ ਨਿੱਤ ਪਿਲਾਵੇ, ਤਾਂ ਅਤੀਸਾਰ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੪੧੯॥

ਛਰਦਿ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਸੇਂਧਾ ਲਾਜਾ ਪੀਸਕੇ ਬੀਜੌਰੇ ਰਸੁ ਪਾਇ।
ਬਾਲਕ ਕੌ ਇਹ ਦੀਜੀਯੇ ਛਰਦ ਰੋਗੁ ਟਰ ਜਾਇ ॥੪੨੦॥

੨੨੫੫. ਸੇਂਧਾਲੂਣ ਤੇ ਫੁਲੀਆਂ ਪੀਹਕੇ ਬਿਜੌਰੇ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਛਰਦਿ (ਕੈ) ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੪੨੦॥

ਬਦਰਿ ਚੰਗੇਰੀ ਪਾਤ ਲੇ ਕਾਕ ਮਾਚ ਕਾਪਿੱਥ।
ਲੇਪੋ ਉਦਰ ਜੁ ਬਾਲ ਕੇ ਅਤੀਸਾਰ ਹੁਇ ਕੱਥ ॥੪੨੧॥

੨੨੫੬. ਬੇਰੀ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ, ਸੈਂਬਲ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ, ਭਬੋਲੇ ਅਰਥਾਤ ਮਕੋ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ, ਤੇ ਕੈਥ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ, ਇਹ ਸਭੋ ਬਰੀਕ ਪੀਹਕੇ, ਬਾਲਕ ਦੇ ਪੇਟ ਉਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਅਤੀਸਾਰ ਬੰਦ ਕਰੇ ॥੪੨੧॥

ਬਾਤ ਗੁਲਮ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਸੇਂਧਾ ਸੁੰਠੀ ਹਿੰਗੁ ਲੈ ਏਲਾ ਭਾਰਗੀ ਪੀਸ।
ਘ੍ਰਿਤ ਸੋਂ ਚਾਟਤ ਬਾਲ ਨਿਤ ਬਾਤ ਗੁਲਮ ਨਹਿ ਦੀਸ ॥੪੨੨॥

੨੨੫੭. ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ, ਸੁੰਢ, †ਹਿੰਙ, ਇਲਾਚੀ ਤੇ ਭੜਿੰਗੀ ਪੀਹਕੇ ਘਿਉ ਨਾਲ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਚਟਾਵੇ ਤਾਂ ਪੇਟ ਦਾ ਗੋਲਾ ਵਾਯੂ ਕਰਕੇ ਹੋਯਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੪੨੨॥

ਗੋਖਰੁ ਸੇਂਧਾ ਦਾਰ ਵਚ ਸ੍ਰਿੰਗੀ ਘਨ ਜੁ ਵੜਿੰਗ।
ਘ੍ਰਿਤ ਸੋਂ ਨਿਤ ਬਾਲਕ ਚਟੇ ਵਾਤ ਗੁਲਮ ਦੁਖ ਭੰਗ ॥੪੨੩॥

---

†ਹਿੰਙ ਘਿਉ ਵਿਚ ਭੁੰਨਕੇ ਪਾਵੇ।

੨੨੫੮, ਭੱਖੜਾ, ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ,ਦੇਵਦਾਰ, ਵਚ, ਕਕੜਸਿੰਙੀ, ਮੋਥਾ ਤੇ ਬਾਵੜਿੰਗ ਘਿਉ ਨਾਲ ਨਿੱਤ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਚਟਾਵੇ ਤਾਂ ਵਾਯੂ ਦਾ ਗੋਲਾ ਜਾਵੇ ॥੪੨੩॥

ਬਾਲ ਕੰਡਾ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਵਰਚ ਕੁਸਟ ਹਾਰੀਤਕੀ ਮਧ ਸੋਂ ਪੀਸ ਚਟਾਇ।
ਬਾਲ ਤਾਲੁਕੰਟਾ ਮਿਟੈ ਉਤਮ ਏਹੁ ਉਪਾਇ ॥੪੨੪॥

੨੨੫੯. ਵਚ, ਕੁਠ ਤੇ ਹਰੜ ਪੀਹਕੇ ਸ਼ਹਤ ਨਾਲ ਚਟਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਲਕ ਦੇ ਤਾਲੂ ਦਾ ਕੰਡਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਸਰੇਸ਼ਟ ਯਤਨ ਹੈ ॥੪੨੪॥

ਬਾਲ ਨੇਤ੍ਰ ਉਪਾਯ—ਦੋਹਰਾ

ਮਨਸਿਲ ਸੰਖ ਰਸਾਂਜਨੀ ਪੀਸੀ ਦ੍ਰਿਗ ਮਹਿ ਅੰਜ।
ਸਹਿਤ ਸੰਗ ਸਭ ਰੁਜ ਹਰਤ ਸਕਤ ਪੀਰ ਕੋ ਭੰਜ ॥੪੨੫॥

੨੨੬੦. ਮਨਸਿਲ, ਸੰਖ ਤੇ ਰਸੌਂਤ ਪੀਹਕੇ ਸ਼ਹਤ ਨਾਲ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਤਮਾਮ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੪੨੫॥

ਕਸੇਰੂ ਘਨ ਦਾਰੁ ਪਿਸਿ ਅਜਾ ਖੀਰ ਸੋ ਲੇਪ।
ਸਕਲ ਪੀਰ ਦ੍ਰਿਗ ਕੀ ਹਰਤ ਰਕਤ ਪੀਰ ਸੰਖੇਪ ॥੪੨੬॥

੨੨੬੧, ਕਸੇਰੂ ਮੋਥਾ ਤੇ ਦੇਵਦਾਰ ਪੀਹਕੇ ਬਕ੍ਰੀ ਦੇ ਦੁਧ ਨਾਲ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ਅਰ ਰਕਤ ਦੀ ਪੀੜਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਬੀ ਹਟੇ ॥੪੨੬॥

ਪੁਨਾ ਅਤੀਸਾਰ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਆਂਬ ਬੀਜ ਸੇਂਧਾ ਸ਼ਹਿਤ ਚਾਟਤ ਮਿਟਿ ਅਤਿਸਾਰ।
ਬੀਜ ਪੂਰ ਰਸ ਯਸਟਿ ਸਿਤ ਅਤੀਸਾਰ ਸਿਸ ਟਾਰ ॥੪੨੭॥

੨੨੬੨. ਅੰਬ ਦੀ ਗਿਟਕ ਤੇ ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ ਸਹਤ ਨਾਲ ਚਟੇ ਤਾਂ ਅਤੀਸਾਰ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਯਾ:—
੨੨੬੩. ਬਿਜੌਰੇ ਦਾ ਰਸ,ਮੁਲੱਠੀ ਤੇ ਮਿਸ਼ਰੀ ਮਿਲਾਕੇ ਚਟਾਵੇ ਤਾਂ ਅਤੀਸਾਰ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੪੨੭॥

ਹਿਕ੍ਵਾ ਉਪਾਇ--ਦੋਹਰਾ

ਜੰਬੂ ਤਿੰਦੁਕ ਫੂਲ ਫਲ ਘ੍ਰਿਤ ਮਧੁ ਸੋਂ ਚਟਵਾਇ।
ਬਾਲਕ ਕੀ ਹਿਕ੍ਵਾ ਮਿਟਤ ਬੰਗਸੇਨ ਕੇ ਭਾਇ ॥੪੨੮॥

੨੨੬੪. ਜਾਮਣ ਦੇ ਫੁਲ, ਤੇਂਦੂ †ਬ੍ਰਿਛ ਦੇ ਫਲ ਘਿਉ ਤੇ ਸ਼ਹਤ ਨਾਲ ਚਟਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਲਕ ਦੀ ਹਿਡਕੀ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੪੨੮॥

---

†ਤੇਂਦੂ ਬ੍ਰਿਛ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਾਮ ਅਬਨੂਸ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਲਕੜੀ ਮਜਬੂਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸਦੇ ਫਲ ਪਾਵੇ। ਭਰਮ ਨਿਬ੍ਰਿਤੀ ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਅਮਰਕੋਸ ਅਤੇ ਦੂਬ ਦਰਪਣ ਦੇਖਕੇ ਕਰ ਲੇ।

ਹਿਕ੍ਵਾ ਛਰਦਿ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਪੀਪਰ ਯਸਟੀ ਸਰਕਰਾ ਮਾਤਲੁੰਗ ਰਸ ਪਾਇ।
ਮਧ ਸੋਂ ਚਾਟਤ ਵਮਿ ਮਿਟਤ ਹਿਕਾ ਦੂਰ ਪਰਾਇ ॥੪੨੯॥

੨੨੬੫. ਮਘ, ਮੁਲੱਠੀ, ਖੰਡ ਤੇ ਬਿਜੌਰੇ ਦਾ ਰਸ ਪਾਕ ਸ਼ਹਤ ਨਾਲ ਚਟਾਵੇ ਤਾਂ ਹਿੜਕੀ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੪੨੯॥

ਕਟੁਕ ਰੋਹਿਨੀ ਮਧੁ ਸ਼ਹਿਤ ਚਾਟਤ ਹਿਕ੍ਵਾ ਨਾਸ।
ਵਾਤ ਛਰਦਿ ਸਭ ਜਾਤ ਹੀ ਏ ਚਟਨੀ ਅਤਿ ਖਾਸ ॥੪੩੦॥
ਸੋਨਾ ਗੇਰੂ ਸ਼ਹਿਤ ਸੋਂ ਜੋ ਚਾਟਤ ਹੈ ਬਾਲ।
ਜਾਤ ਮਿਟੀ ਹਿਕਾ ਬਡੀ ਸਿਸੁ ਪ੍ਰਸੰਨ ਲਖ ਲਾਲ ॥੪੩੧॥

੨੨੬੬. ਕੌੜ ਸ਼ਹਤ ਨਾਲ ਚਟੇ ਤਾਂ ਹਿੜਕੀ, ਕੈ ਨਾਸ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਚਟਨੀ ਬਹੁਤ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ॥੪੩੦॥

੨੨੬੭. ਪੀਲਾਗੇਰੂ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਚਟਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹਿੜਕੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੪੩੧॥

ਵਿਸਰਪ ਉਪਾਇ--ਚੌਪਈ

ਪਾਟੋਲੀ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਆਰਿਸਟ। ਅਥਵਾ ਹਰਦੀ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਪਿਸਟ ॥
ਦੋਯ ਯੋਗ ਪੀਸੀ ਜਲ ਪੀਤ। ਜਾਵਤ ਤਾਪ ਵਿਸਰਪ ਜੁ ਮੀਤ ॥੪੩੨॥

੨੨੬੮. ਪਟੋਲਪੱਤ੍ਰ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਤੇ ਨਿੰਮ, ਯਾ:-

੨੨੬੯. ਹਲਦੀ ਤੇ ਤ੍ਰਿਫ਼ਲਾ ਪੀਹਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਦੋਨੋ ਯੋਗ ਇਕ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਲੈ ਕੇ ਭਿਉਂ ਕੇ ਜਲ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਤਾਪ ਅਰ †ਵਿਸਰਪ ਦੋਨੋਂ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੪੩੨॥

ਉਤਪਲ ਅਤਿ ਵਿਖ ਲੇਹੁ ਕਲਾਰ। ਚੰਦਨ ਰਕਤ ਸਾਰਵਾ ਡਾਰ ॥
‡ਯਸਟਿ੦ਪ੍ਰਪੌਂਡਰਿਕਲੇਹੁ ਮਜੀਠ।ਮਧੁਕਸਰਖਪਾਜਲਸੋਂਪੀਠ ॥੪੩੩॥
ਲੇਪ ਕਰੇ ਬਾਲਕ ਤਨ ਏਹ। ਘ੍ਰਾਨ ਨਾਸ ਸ੍ਰੋਣਿਤ ਗਤਿ ਏਹ ॥
ਸਿਰਕ ਔਰ ਵਿਸਰਪ ਮਿਟਾਇ। ਵਿਸਫੋਟਕ ਸਭ ਦੂਰ ਪਰਾਇ ॥੪੩੪॥

---

†ਵਿਸ਼ਰਪ ਰੋਗ ਨੂੰ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਛਾਦੂਬਾਇ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੜਨ ਸਮੇਤ ਫਿੰਸੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਵਿਚਰਪ ਰੋਗ ਕੁਸਟ ਦਾ ਭੇਦ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਫੁਨਸੀਆਂ ਲਾਲੋ ਲਾਲ ਦਾਗੋ ਦਾਗ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਪਾਮ ਦੀਆਂ ਫਿਨਸੀਆਂ ਵਿਚ ਖੁਰਕ, ਦਾਰ ਤੇ ਪਾਣੀ ਵਗਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਥਿਮ੍ਹਾ ਦੇ ਸਫੇਦ ਦਾਗ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

੨੨੭੦. ਕੌਲ, ਪਤੀਸ ਤੇ ਨੀਲੋਫਰ, ਲਾਲ ਚੰਦਨ, ਉਸ਼ਬਾ ‡ਭੜਿੰਗੀ ੦ਪੁੰਡੇਰੀਆ, ਮਜੀਠ, ਮੁਲੱਠੀ ਤੇ ਸਰੋਂ ਇਹ ਸਭ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹੇ, ਫਿਰ ਇਸਦਾ ਲਪ ਬਾਲਕ ਦੇ ਸਰੀਰ ਪਰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨੱਕ, ਨਾਸ ਹੋਯਾ ਖੂਨ ਤਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਰ ਸਿਰ ਵਿਖੇ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਵਿਸਰਪ, ਵਿਸਫੋਟਕ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਤਮਾਮ ਦੇਹ ਫਟ ਚੁਕੀ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਸਭ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੪੩੩॥੪੩੪॥

(ਵੰਗਸੇਨਾਤ)

ਵਟ ਉਦੰਬਰ ਪਿਲਖਨ ਅਸ੍ਵਥ। ਬੇਤ ਮਜਿਸਟਾ ਚੰਦਨ ਯਸਥ।
ਯਸਟੀ ਪਦਮਕ ਮੇਲ ਉਸੀਰ। ਸਰਬ ਪੀਸੀਐ ਪਾਈ ਨੀਰ ॥੪੩੫॥
ਲੇਪ ਕਰੋ ਤਨ ਜਿਹ ਰੁਜ ਹੋਇ। ਦਾਹ ਵਿਸਰਪ ਜੁ ਸਬ ਕੋ ਖੋਇ।
ਵਿਸਫੋਟਕ ਬੇਦਨ ਬ੍ਰਿਣ ਜਾਇ। ਬੰਗਸੇਨ ਮਤ ਮੇਘ ਸੁਨਾਇ ॥੪੩੬॥

੨੨੭੧. ਬੋਹੜ ਦੀ ਛਿੱਲ ਯਾ ਦਾੜ੍ਹੀ, ਗੁੱਲਰ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਪਿਲਖਣ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਪਿਪਲ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਜਲਵੇਂਤ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਮਜੀਠ, ਚੰਦਨ, ਜਾਮਣ ਦੀ ਛਿੱਲ ਮੁਲੱਠੀ, ਪਦਮਾਖ ਲਕੜੀ ਯਾ ਛਿੱਲ ਅਤੇ ਖੱਸ, ਇਹ ਸਭੇ ਇਕ ਸਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟ ਕੇ ਸਰੀਰ ਪਰ ਜਿਥੇ ਰੋਗ ਫੈਲਿਆ ਹੋਯਾ ਹੋਵੇ, ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਦਾਹ (ਸੜਨ) ਵਿਸਰਪ ਅਰਥਾਤ ਛਾਰੂਬਾਇ ਅਤੇ ਵਿਸਫੋਟ ਰੋਗ ਹੋਰ ਬ੍ਰਿਣ ਸਭੇ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੪੩੫॥੪੩੬॥

ਥਿੰਮ ਉਪਾਇ—ਚੌਪਈ

ਗ੍ਰਿਹ ਜੁ ਧੂਮ ਨਿਸ ਕੁਸ਼ਟ ਮੰਗਾਇ। ਇੰਦ੍ਰ ਜਵ ਰਾਲਹਿ ਖਸ ਪਾਇ।
ਚੰਦਨ †ਪਦਮ ਲੇਪੀਐ ਬਾਲ। ਪਾਂਮ ਵਿਚਰਚਿ ਥਿੰਮ ਕੇਟਾਲ॥੪੩੭॥

੨੨੭੨. ਘਰਦਾ ਧੂੰਆਂ, ਹਲਧੀ, ਕੁੱਠ. ਇੰਦ੍ਰਜੌਂ, ਰਾਲ, ਖੱਸ, ਚੰਦਨ ਤੇ †ਕਮਲ, ਸਭੇ ਸਮਾਨ ਲੈਕੇ ਪੀਹਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਾਲਕ ਦੀ ਪਾਮ, ਰੋਗ ਅਤੇ ਥਿੰਮੁ, ਸਭ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੪੩੭॥

ਤਿਲ ਤੰਦੁਲ ਖਸ ਨਾਰੀ-ਦੂਧ। ਲੇਪਤ ਤਨ ਬਾਲਕ ਕਾ ਸੂਧ।
ਪਾਂਮ ਸਿਧਮ ਵਿਚਰਚਤਿ ਜਾਇ। ਏਔਖਧਆਛੀ ਹਿਤਸਾਇ ॥੪੩੮॥

੨੨੭੩. ਤਿਲ ਤੇ ਚਾਵਲ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਘੋਟਕੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ਸਰੀਰ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਪਾਮ, ਥਿੰਮੁ ਤੇ ਵਿਚਰਚਿਕਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਦਵਾਈ ਬੀ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ॥੪੩੮॥

ਅਫਾਰਾ ਸੂਲ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਸੇਂਧਾ ਸੁੰਠੀ ਭਾਰਗੀ ਏਲਾ ਘ੍ਰਿਤ ਅਰ ਹਿੰਗ।

---

‡ਯਸਟੀ=ਭੜਿੰਗੀ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼।
੦ਪ੍ਰਪੌਂਡਿਕ=ਪੰਡੇਰੀਆ ਬ੍ਰਿਛ ਹੈ, ਕੌਲ ਨਹੀਂ।
†ਪਾਠਾਂਤ੍ਰ ਮਦਨ=ਪਾਠ ਹੈ-ਸੋ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਰਾੜ੍ਹਾ ਅਰਥ ਕਰੇ।

ਚਟਤ ਅਫਾਰਾ ਵਾਤ ਕੋ ਸੂਲ ਰੋਗ ਸਭ ਭੰਗ ॥੪੩੯॥

੨੨੭੪. ਸੋ ਧਾਲੂਣ, ਸੁੰਢ, ਭੜਿੰਗੀ, ਇਲਾਚੀ, ਘਿਉ ਤੇ ਹਿੰਙ ਪੀਹਕੇ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਚਟਣੀ ਕਰਕੇ ਚੱਟੇ ਤਾਂ ਅਫਾਰਾ, ਬਾਤ ਦਾ ਸੂਲ ਇਹ ਸਭ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥ ੩੯॥

ਪੀਪਰ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਘਨ ਸ਼ਹਿਤ ਬਾਲ ਚਟੈ ਪਰਭਾਤ।
ਸੂਲ ਅਫਾਰਾ ਵਾਤ ਕੋ ਵਾਰ ਨ ਲਾਗਤ ਜਾਤ ॥੪੪੦॥

੨੨੭੫. ਮਘ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਤੇ ਮੋਥਾ, ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਚਟਾਵੇ ਤਾਂ ਸੂਲ, ਵਾਯੂ ਕਰਕੇ ਹੋਯਾ ਅਫਾਰਾ ਇਹ ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੪੪੦॥

ਮੂਤ੍ਰ ਬੰਦ ਕੋ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਕਣਾ ਮਰਚ ਮਧੁ ਸਰਕਰਾ ਏਲਾ ਸੈਂਧਵ ਪੀਸ।
ਚਾਟਤ ਬਾਲਕ ਸਪਤ ਦਿਨ ਮੂਤ੍ਰ ਬੰਦ ਨਹਿ ਦੀਸ ॥੪੪੧॥

੨੨੭੬. ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ, ਸ਼ਹਿਤ, ਖੰਡ,ਇਲਾਚੀ ਤੇ ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ ਪੀਹਕੇ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ੭ ਦਿਨ ਚਟਾਵੇ ਤਾਂ ਬੰਦ ਹੋਯਾ ਮੂਤ੍ਰ ਖੁੱਲੇ ॥੪੪੧॥

ਨੇਤ੍ਰ ਦੁਖਦੇ ਕੋ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਮਾਤ ਦੂਧ ਕਟੁ ਤੇਲ ਲੈ ਕਾਂਜੀ ਸੰਗ ਮਿਲਾਇ।
ਦੀਪਕ ਸਿਖਾ ਪਕਾਇ ਲਿਪ ਦ੍ਰਿਗਨਿ ਰਕਤ ਦੁਖ ਜਾਇ ॥੪੪੨॥

੨੨੭੭. ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ, ਕੌੜਾ ਤੇਲ ਤੇ ਕਾਂਜੀ ਮਿਲਾਕੇ, ਦੀਵੇ ਦੀ ਲਾਟ ਉਤੇ ਪਕਾਕੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੪੪੨॥

(ਵੰਗਸੇਨਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਯੁਗਮਨਿਸਾ ਰੋਹਨਿ ਲੈ ਯਸਟਿ। ਨਿੰਬ ਪਾਤ ਜਲ ਪੀਸੇ ਸੁਸਟਿ।
ਤਾਂਮਰ ਭਾਂਜਨ ਰਗੜਾ ਕਰੈ। ਲੇਖ ਕੁਕੂਣਕ ਦ੍ਰਿਗ ਦੁਖ ਹਰੈ ॥੪੪੩॥

੨੨੭੮. ਦੋਨੋਂ ਹਲਧਾਆਂ, ਕੌੜ, ਮੁਲੱਠੀ ਤੇ ਨਿੰਬ ਦੇ ਪੱਤੇ ਜਲ ਨਾਲ ਤਾਂਮੇਂ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਘੋਟ ਕੇ ਕੁਕੂਣਕ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਨੇਤ੍ਰ ਦੁਖਦੇ ਰਾਜੀ ਕਰੇ ॥੪੪੩॥

ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਲੋਧਰ ਬ੍ਰਹਤੀ ਦੋਇ। ਸ੍ਰਿੰਗ ਬੇਰ ਇਟਮਸਿਟਕੋ ਧੋਇ।
ਜਲ ਸੋ ਪੀਸ ਸੁਖੋਸਨ ਲੇਪ। ਕੁਕੂਣਕ ਕਫਦ੍ਰਿਗ ਦੁਖ ਖੇਪ ॥੪੪੪॥

੨੨੭੯. ਤ੍ਰਿਫਲਾ, ਲੋਧ, ਦੋਨੋਂ ਕੰਡਿਆਰੀਆਂ, ਆਦ੍ਰਿਕ ਅਤੇ ਇਟਸਿਟ ਲੈਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਕੋਸਾ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ †ਕੁਕੂਣਕ ਅਰ ਕਫ ਕਰਕੇ ਦੁਖਦੇ ਨੇਤ੍ਰ ਅੱਛੇ ਕਰੇ ॥੪੪੪॥

---

†ਕੁਕੂਣਕ ਰੋਗ ਬਾਲਕਾ ਦੀਆਂ ਪਾਲਕਾਂ ਵਿਖੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪੀੜ, ਖੁਰਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨੇਤ੍ਰ ਬਚਾ ਖੋਲਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਮਨਸਿਲ ਪੀਪਰ ਸੰਖ ਰਸੌਤ। ਵਟੀ ਕਰੀ ਜਲ ਰਾਖ ਉਦੋਤ।
ਘਸਿ ਅੰਜਨ ਲਵ ਸੋ ਦ੍ਰਿਗ ਅੰਜ। ਸਰਬ ਰੋਗ ਬਾਲਕ ਕਾ ਭੰਜ॥੪੪੫॥

੨੨੮੦. ਮਨਸਿਲ, ਮਘ, ਸੰਖ ਤੇ ਰਸੌਂਤ, ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਗੋਲੀ ਕਰ ਰਖੇ। ਫਿਰ ਗੋਲੀ ਲਵ ਨਾਲ ਘਿਸਾਕੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਾਲਕ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੪੪੫॥

ਮੁਖਪਾਕ ਉਪਾਇ—ਚੌਪਈ

ਮਰਖਪਿ ਕੇਤਕਿ ਆਮਰਸਾਰ। ਗੇਰੂ ਮਧੁ ਰਸਾਂਜਨ ਧਾਰ।
ਚਾਟਤ ਅਥਵਾ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰਾਇ। ਬਦਨ ਪ੍ਰਖਯਾਲੋ ਪਾਕ ਮਿਟਾਇ॥੪੪੬॥

੨੨੮੧. ਸਰੂੰ, ਕੇਤਕੀ ਬ੍ਰਿਛ, ਆਵਲੇਸਾਰ, ਗੇਰੂ, ਸ਼ਹਿਤ ਤੇ ਰਸੌਂਤ ਇਹ ਸਭ ਸਮਾਨ ਲੈਕੇ ਪੀਹਕੇ ਮਿਲਾਕੇ ਚੱਟੇ, ਯਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਮੂੰਹ ਧੋਵੇ ਤਾਂ ਪਾਕ ਮਿਟੇ ॥੪੪੬॥

ਗੁਦਾਪਾਕ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਅਸ੍ਵਥ ਛਾਲ ਦਲ ਮਧ ਗਹੀ ਲੇਪ ਬਦਨ ਗੁਦ ਕੀਜ।
ਪਾਕ ਮਿਟਾਵਤ ਛਿਨਕ ਮਹਿ ਬਦਨ ਪਾਕ ਭੀ ਦੀਜ ॥੪੪੭॥

੨੨੮੨. ਪਿੱਪਲ ਦੀ ਛਿੱਲ ਤੇ ਪੱਤੇ ਲੈਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ ਗੁਦਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਗੁਦਾ ਪਾਕ ਮਿਟੇ, ਇਸੇਤਰਾਂ ਮੂੰਹ ਦਾ ਪਾਕ ਬੀ ਨਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥੪੪੭॥

ਜਾਤੀਫਲ ਪਥਯਾ ਨਿਸਾ ਦਾਰ ਯਸਟਿ ਮਧੁ ਪਾਇ।
ਇਸ ਸੋ ਗੁਦਾ ਜੁ ਧੋਈਐ ਗੁਦਾ ਪਾਕ ਮਿਟ ਜਾਇ॥੪੪੮॥

੨੨੮੩. ਜਾਫਲ, ਹਰੜ, ਦਾਰਹਲਧੀ, ਮੁਲੱਠੀ ਤੇ ਸ਼ਹਿਤ ਲੈਕੇ, ਪਾਣੀ ਪਾਕੇ ਇਸ ਨਾਲ ਗੁਦਾ ਧੋਵੇ ਤਾਂ ਪਾਕ ਮਿਟੇ ॥੪੪੮॥

ਰਸਵਤ ਲਾਵੇ ਨੀਰ ਸੋਂ ਅਥਵਾ ਦੇਹੁ ਪਿਲਾਇ॥
ਸੰਖ ਯਸਟਿ ਚੂਰਨ ਭਖੈ ਗੁਦ ਪਾਕੀ ਸੁਭ ਥਾਇ॥੪੪੯॥

੨੨੮੪. ਰਸੌਂਤ ਜਲ ਨਾਲ ਘਿਸਾਕੇ ਪਾਕ ਪਰ ਲਾਵੇ, ਯਾ:—
੨੨੮੫. ਰਸੌਂਤ ਜਲ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ ਪਿਲਾਵੇ, ਯਾ:—
੨੨੮੬. ਸੰਖ ਤੇ ਮੁਲੱਠੀ ਦਾ ਚੂਰਣ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਗੁਦਾ ਪਾਕ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੪੪੯॥

ਸੋਥ (ਸੋਜ) ਉਪਾਇ (ਵੰਗਸੇਨਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਗੋਮਾਖਨ ਸੋ ਚਾਟੀਐ ਮਰਚਾਂ ਪੀਸ ਰਲਾਇ।
ਸੋਥ ਮਿਟਤ ਬਾਲਕ ਤਨੀ ਬੰਗਸੇਨ ਮਤਿ ਭਾਇ ॥੪੫੦॥

੨੨੮੭ ਪੀਹਕੇ ਮ੍ਰਿਚਾਂ ਗੋਕੇ ਮੱਖਣ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਚਟੇ ਤਾਂ ਬਾਲਕ ਦੀ ਸੋਜ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੪੫੦॥

ਘਨ ਪੇਠੇ ਕੇ ਬੀਜ ਲੇ †ਭਦ੍ਰਦਾਰੁ ਯਵ ਇੰਦ੍ਰ।
ਜਲੁ ਪੀਸੀ ਤਾਤਾ ਕਰੀ ਲੇਪ ਜੁ ਸੋਥ ਘਟਿੰਦ੍ਰ ॥੪੫੧॥

੨੨੮੮. ਮੋਥਾ, ਪੇਠੇ ਦੇ ਬੀਜ, †ਦੇਵਦਾਰ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰ ਜੌਂ, ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸੋਜ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ॥੪੫੧॥

ਚੋਰ ਦੰਦ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਜਨਮਤ ਹੀ ਬਾਲਕ ਮੁਖੇ ‡ਰਦਨ ਹੋਤ ਜੇ ਕੋਇ।
ਸੋ ਬਾਲਕ ਨਹ ਰਾਖਸੰ ਮਾਤ ਤਾਤ ਭਯ ਹੋਇ ॥੪੫੨॥
ਖਾਵਤ ਸਕਲ ਪ੍ਰਵਾਰ ਕੋ ਆਂਢ ਗੁਆਂਢ ਕੋ ਖਾਇ।
ਨਗਰ ਵਸੈ ਨਾਂ ਸੋ ਸੁਖੀ ਸੋ ਪੁਰ ਯਮਪੁਰ ਜਾਇ ॥੪੫੩॥

੨੨੮੯. ਜਨਮਦਿਆਂ ਹੀ ਬਾਲਕ ਦੇ ਜੇ ਕੋਈ ਨਾਲ ਹੀ ‡ਦੰਦ ਉਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਲਕ ਨਹੀਂ, ਕਿੰਤੂ ਰਾਖਸ਼ ਹੈ ਇਸਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਭਯ ਹੋਵੇਗਾ ॥੪੫੨॥

ਇਹ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਤੇ ਆਂਢ ਗੁਆਂਢ ਨੂੰ ਬੀ ਖਾਵੇਗਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਨੱਗਰ ਬੀ ਸੁਖੀ ਨਾ ਵੱਸੇਗਾ, ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਓਹ ਨਗਰ ਯਮ ਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾਵੇਗਾ ॥੪੫੩॥

ਜਿਸ ਮਾਸ ਮਹਿ ਬਾਲਕ ਦੇ ਦੰਦ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੈਂ ਪਹਿਲੇ ਵਰਖ ਮਹਿ ਜਨਮ ਕੇ ਮਾਸ ਤਾਂਕਾ ਫਲ–ਚੌਪਈ

ਪ੍ਰਿਥਮ ਮਾਸ ਹੁਇ ਮਾਤਾ ਖਾਇ। ਦੂਜੇ ਤੀਜੇ ਪਿਤਾ ਹਨਾਇ।
ਚੌਥੇ ਭਾਈ ਪੰਚਮ ਮਾਮਾ। ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਧਨ ਖਸਟਮਿ ਨਾਮਾ ॥੪੫੪॥
ਦੰਤ ਸਹਿਤ ਜੋ ਜਨਮੇ ਬਾਲ। ਸੋ ਤੋ ਦੰਤ ਜਗਤ ਕੋ ਕਾਲ।
ਤਾਂਕੋ ਤੁਰਤੇ ਦੇਹੁ ਉਖੇਰ। ਨਹਿ ਤੋ ਵਖਤ ਨ ਆਵੈ ਫੇਰ ॥੪੫੫॥

ਜੇ ਪਹਿਲੇ ਮਹੀਨੇ ਦੰਦ ਉੱਗਣ ਤਾਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਖਾਵੇ। ਦੂਸਰੇ ਯਾ ਤੀਸਰੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਲਕ ਦੰਦ ਕਢੇ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਮਹੀਨੇ ਕੱਢੇ ਤਾਂ ਭ੍ਰਾਤਾ ਨੂੰ, ਪੰਜਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਮਾਮੇ ਨੂੰ ਮਾਰੇ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਧਨ ਛੇਵੇਂ ਤੇ ਨੌਮੇਂ ਮਹੀਨੇ ਦੰਦ ਕੱਢੇ ਤਾਂ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੪੫੪॥

ਜੇੜ੍ਹਾ ਬਾਲਕ ਦੰਦਾਂ ਸਮੇਤ ਜੰਮੇ, ਓਹ ਤਾਂ ਦੈਂਤ ਹੈ, ਜਗਤ ਦਾ ਕਾਲ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ। ਓਨਾਂ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਤਾਬੜਤੋੜ ਉਖੇੜ ਦੇਵੋ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਜੇਹਾ ਵਕਤ ਫਿਰ ਨਾ ਹੱਥ ਆਊ ॥੪੫੫॥

---

†ਭਦ੍ਰਦਾਰੁ–ਦੇਵਦਾਰਹੈ, ਦੇਖ ਚਕਿਤਸਾ ਕੋਸ਼
‡ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਸੁਥਰੇ ਦੀ ਸੀ।

ਪੂਜਾ ਵਿਧੀ (ਵੰਗਸੇਨਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਨੌਕਾ ਮਹਿ ਬਾਲਕ ਬੈਠਾਇ। ਦਖਣ ਦਿਸ ਬਾਲਕ ਮੁਖ ਥਾਂਇ।
ਮਧੁ ਲਾਜਾ ਦਧਿ ਪੂਜਾ ਕਰੋ। ਆਗੈ ਦੀਪਕ ਬਾਰੀ ਧਰੋ ॥੪੫੬॥
ਏਹ ਪੂਜਾ ਕਰਿ ਗ੍ਰਹਿ ਲੈ ਲਾਵੈ। ਬਾਲਕ ਤੀਨ ਚੁਮਾਵੈ ਭਾਵੈ।
ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਪੁਨਪੁਨ ਕਰਵਾਇ। ਤੀਨੋ ਵਾਰੀ ਲੇਹੁ ਨੁਲਾਇ ॥੪੫੭॥
ਤੌ ਬਾਲਕ ਹੋਵਤ ਸੁਖ ਕਾਇ ॥ ਤਾਕੀ ਸੰਕ ਨ ਰਹੈ ਲਗਾਇ।
ਏ ਅਰਿਸ਼ਟ ਕੀ ਬਾਤ ਬਖਾਨੀ। ਵੰਗਸੈਨ ਮਤਿ ਮੇਘੈ ਆਨੀ ॥੪੫੮॥

੨੨੯੦. ਨਾਵ ਵਿੱਚ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਬੈਠਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਦੱਖਣ ਦਿਸ਼ਾ ਵਲ ਮੂੰਹ ਰੱਖੇ, ਅਰ ਸ਼ਹਿਤ, ਫੁੱਲੀਆਂ ਤੇ ਦਹੀਂ, ਇਹ ਬਾਲਕ ਦੇ ਅਗੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਤੌਰ ਧਰੇ, ਫਿਰ ਦੀਵਾ ਬੀ ਬਾਲ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਘਰ ਵਿਚ ਲੈ ਆਵੇ। ਘਰ ਆਕੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ਤਿੰਨ †ਚੁਮ ਪ੍ਰੇਮ ਧਾਰ ਕੇ ਲਵੇ। ਤਿੰਨ ਦਿਹਾੜੇ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਪੂਜਾ ਦਾ ਢਗ ਕਰੇ, ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤਿੰਨ ਬਾਰੀ ਸਨਾਨ ਕਰਾ ਲਿਆਯਾ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਬਾਲਕ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ। ਤਿਸਦੇ ਗ੍ਰਹ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ੰਕਾ ਨਹੀਂ ਲਗੀ ਰਹਿ ਸੱਕਦੀ। ਇਹ ਅਰਿਸ਼ਟਕ ਬਾਤ ਵੰਗਸੇਨ ਵਿਚੋਂ ਕਹੀ ਹੈ ॥੪੫੬॥੪੫੭॥੪੫੮॥

ਤ੍ਰਿੱਖਲ ਬਾਲ ਕੋ ਉਪਾਇ--ਦੋਹਰਾ

ਤੀਨ ਸੁਤਾ ਜਨਮੈ ਪ੍ਰਿਥਮ ਪਾਛੈ ਸੁਤ ਜਨਵਾਇ।
ਸੋ ਤਿੱਖਲ ਤੁਮ ਜਾਨਿਯੋ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਧਨ ਖਾਇ ॥੪੫੯॥
ਪੁਤਰ ਅਥਵਾ ਪੁਤਰੀ ਤਿੱਖਲ ਦੀਏ ਬਤਾਇ।
ਲੜਕੀ ਖਾਵੇ ਮਾਤ ਕੋ ਲੜਕਾ ਤਾਤ ਖਾਇ ॥੪੬੦॥
ਤਾਂਕੀ ਪੂਜਾ ਕੀਜੀਐ ਤਾਂਕਾ ਦੋਖ ਮਿਟਾਇ।
ਨਹਿ ਤੌ ਬਾਲਕ ਹੀ ਮਰੈ ਅਥਵਾ ਭਯ ਬਹੁ ਥਾਇ ॥੪੬੧॥

੨੨੯੧, ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਕੁੜੀਆਂ ਜੰਮੀਆਂ ਹੋਣ, ਪਿੱਛੋਂ ਕਾਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਤਿੱਖਲ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮਾਤਾ, ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਧਨ ਸਭ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁੱਤ੍ਰ ਅਥਵਾ ਪੁੱਤ੍ਰੀ, ਇਹ ਤ੍ਰਿੱਖਲ ਦੱਸ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਸੋ ਲੜਕੀ ਮਾਂ ਨੂੰ, ਲੜਕਾ ਪਿਉ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਦੋਖ ਮਿਟਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਾਲਕ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਯਾਂ ਭਯ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੁਛ ਨਾ ਕੁਛ ਉਪੱਦ੍ਰਵ ਅਵੱਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥੪੫੯ ਤੋਂ ੪੬੧॥

---

†ਇਹ ਸਭ ਅਰਥ ਮੂਲ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ, ਟਪਲੇ ਬਾਜ ਆਪਣੀ ਫੂੰਹਾ ਵਿਚ ਹੇਠ ਉਤੇ ਬਾ ਹੋ ਪੈਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੀ ਓਟ ਅੱਗੇ ਓਹ ਕਰ ਬੀ ਕੀ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਏਥੇ ਮੂਸਈ, ਕਿਧਰੇ ਭੁਰਿਆ, ਭਲਾ ਆਲੋਮੁਹਾਰੀ ਤਾਂ ਸਦਾ ਬੇਮੁਹਾਰ ਹੈ ਹੀ, ਤਸੱਲੀ ਵਾਸਤੇ ਦੇਖੋ ਵੰਗਸੇਨ ਜਿਸਦਾ ਇਹ ਉਪਾਉ ਹੈ।

ਤੀਨ ਅੰਨ ਵਸਤਰ ਤ੍ਰੈਕੈ ਤੀਨ ਧਾਤ ਦ੍ਵਜ ਦੇਹ॥
ਨਵ ਗ੍ਰਿਹ ਪੂਜਾ ਜਪ ਕਰੈ ਤੌ ਸੁਖ ਸਭਹੀ ਲੇਹ ॥੪੬੨॥

੨੨੯੨. ਤਿੰਨ ਅਨਾਜ, ਤਿੰਨ ਰੰਗ ਦੇ ਕਪੜੇ ਤੇ ਤਿੰਨਧਾਤਾਂ, ਇਹ ਕਿਸੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵੇ। ਨੌਆਂ †ਗ੍ਰਿਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਅਰ ਜਾਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੪੬੨॥

ਬਾਲਕ ਪੁਸਟ ਕਰਣ ਉਪਾਯ (ਬਾਲਚਕਿਤਸਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਬ੍ਰਹਮੀ ਕੁਸ਼ਟ ਦੁਰਾਲਭਾ ਸੈਂਧਵ ਸਿਰਸ ਮੰਗਾਇ।
ਕਣਾ ਕੰਕੋਲੀ ਕਲਕ ਕਰ ਘ੍ਰਿਤ ਸੋ ਦੇਹੁ ਪਕਾਇ ॥੪੬੩॥
ਕਛੁਕ ਦੂਧ ਗੋ ਪਾਇਕੇ ਘ੍ਰਿਤ ਕੀ ਯੁਕਤ ਬਨਾਇ।
ਦੀਜੈ ਬਾਲਕ ਕੋ ਸਦਾ ਮੇਧਾ ਆਯੁ ਬਧਾਇ ॥੪੬੪॥
ਰਾਖਸ਼ ਭਾਜਤ ਭੂਤ ਭਯ ਬਾਲ ਰੋਗ ਸਬ ਜਾਇ।
ਬਲ ਕਰਤਾ ਘ੍ਰਿਤ ਮੈ ਕਹਯੋ ਬਾਲ ਚਕਿਤਸਾ ਲਾਇ॥੪੬੫॥

੨੨੯੩. ਬ੍ਰਹਮੀ ਬੂਟੀ, ਮਿੱਠੀ ਕੁੱਠ, ਧਮਾਹਾਂ ਬੂਟੀ, ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਸਰੀਂਹ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਮਘ ਤੇ ਸ਼ਕਾਕਲ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਲਕ ਕਰਕੇ ਘਿਉ ਪਾਵੇ, ਫਿਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਥੋੜਾ ਦੁੱਧ ਪਾ ਕੇ ਘਿਉ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਪਕਾਕੇ ਘ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰੱਖੇ। ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਚਟਾਯਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬੁਧੀ ਤੇ ਆਯੂ ਵਧਾਵੇ ਅਰ ਰਾਖਸ, ਭੂਤ ਦਾ ਡਰ ਇਹ ਸਭ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਹੋਰ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਬਾਲਕ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਬਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਇਹ ਘ੍ਰਿਤ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ॥੪੬੩ ਤੋਂ ੪੬੫॥

ਆਸਗੰਧ ਕਾ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰ ਪਾਦ ਸੇਖ ਜਲ ਲੇਇ।
ਤਾਂਕੋ ਦਸ ਗੁਨ ਦੂਧ ਕੇ ਸਕਲ ਸਮੇ ਘ੍ਰਿਤ ਦੇਇ ॥੪੬੬॥
ਘ੍ਰਿਤ ਰਾਖੀ ਬਾਲਕ ਚਟੈ ਪੁਸ਼ਟ ਕਰੈ ਬਲਵਾਨ।
ਰੂਪ ਤੇਜ ਬਹੁਤਾ ਕਰਤ ਆਯੁ ਬਧੈ ਗੁਨ ਮਾਨ ॥੪੬੭॥

੨੨੯੪. ਅਸਗੰਧ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਰਿਹਾ ਪਾਣੀ ਲਵੇ, ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਦੱਸ ਗੁਣਾਂ ਦੁੱਧ ਅਰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਦਾ ਘ੍ਰਿਤ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ। ਜਦ ਘਿਉ ਮਾਤ੍ਰ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਸਾਫ ਕਰ ਰੱਖੇ, ਫਿਰ ਇਹ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਚਟਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਲਕ ਪੁਸ਼ਟ ਅਰ ਬਲ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਤਿਸ ਬਾਲਕ ਦਾ ਰੂਪ ਤੇ ਤੇਜ ਵਧੇਰੇ ਵਧੇ, ਹੋਰ ਆਯੂ ਬੀ ਵਧਾਵੇ ॥੪੬੬॥੪੬੭॥

---

†ਰਾਹੂ, ਕੇਤੂ, ਸ਼ਨੀ, ਚੰਦ੍ਰ, ਮੰਗਲ, ਸੂਰਯ, ਬ੍ਰਿਹਸਪਤੀ, ਸ਼ੁਕ੍ਰ ਤੇ ਬੁਧ ਇਹ ੯ ਗ੍ਰਿਹ ਹਨ, ਦੇਖ ਸ਼ੀਘਰ ਬੋਧ।

ਸੰਗ੍ਰਹਿਣੀ ਉਪਾਇ (ਵੰਗਸੇਨਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਅਜਾਖੀਰ ਸਮਿ ਸਰਪਿ ਮਿਲਾਇ। ਚੰਗੇਰੀ ਰਸ ਆਢਕੁ ਥਾਇ॥
ਧਾਵੇ ਉਤਪਲ ਲੇਹੁ ਮਜੀਠ। ਸੇਂਧਾ ਕਪਿਥ ਬਜੋਖ ਸੁਪੀਠ॥੪੬੮॥
ਕੁਸ਼ਟ ਬਿੱਲ ਘਨ ਮੇਲ ਪਕਾਇ। ਤਾਂਕਾ ਘ੍ਰਿਤ ਵਿਧਿ ਲੇਹੁ ਕਰਾਇ।
ਖਾਵਤ ਬਾਲਕ ਗ੍ਰਹਿਣੀ ਜਾਇ।ਅਤੀਸਾਰ ਛਿਨ ਮਾਹਿ ਮਿਟਾਇ॥੪੬੯॥

੨੨੯੫. ਬਕ੍ਰੀ ਦਾ ਦੁੱਧ, ਘੇਉ, ਸੌਂਚਲ ਦਾ ਰਸ ੮ ਸੇਰ ਪਾਵੇ। ਫਿਰ ਧਾਵੇ ਦੇ ਫੁੱਲ,ਕਮਲ ਫੁਲ, ਮਜੀਠ, ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਕੈਂਥ ਦਾ ਗੁੱਦਾ, ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ, ਸੁੰਢ, ਕੁੱਠ, ਬਿਰਾਗਰੀ ਤੇ ਮੋਥਾ (ਇਹ ਸਭ ਦੋ ਦੋ ਤੋਲੇ) ਮਿਲਾਕੇ ਅਰ ੬੪ ਤੋਲੇ ਘੇਉ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ। ਜਦ ਘ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਖੁਲਾਵੇ। ਸੰਗ੍ਰਹਿਣੀ ਅਤੇ ਅਤੀਸਾਰ ਨਿਸ਼ਚੇ ਨਾਸ ਕਰੇ॥੪੬੮॥੪੬੯॥

(ਪਾਠਾਦਿ ਘ੍ਰਿਤ)

ਪਾਠਾ ਅਤਿ ਬਿਖ ਕੁਸ਼ਟ ਜੁ ਦਾਰ। ਸਰਲ ਪੀਪਰਾ ਦੋਨੋ ਡਾਰ।
ਤੇਜਵਤੀ ਚਿਤ੍ਰਕ ਗੰਠੀਰ। ਸੁੰਠੀ ਸਰਲ ਫਲਾ ਲੈ ਭੀਰ॥੪੭੦॥
ਉਭੈ ਹਰਿਦ੍ਰਾ ਸੋਯ ਸਵੇਰ। ਅਜਮੋਦਾ ਵੜਿੰਗਹਿ ਭੇਰ।
ਕਟਿ ਰੋਹਣਿ ਵਚ ਔਰ ਸੁਗੰਧ। ਮਰਚ ਮਾਤਲੁੰਗ ਜੜ ਸੰਬੰਧ॥੪੭੧॥
ਦਾਰਮ ਤੁਚ ਸਮ ਪੀਸ ਮੰਗਾਇ। ਪਯ ਘ੍ਰਿਤ ਪਾਈ ਘੀਉ ਪਚਾਇ।
ਘ੍ਰਿਤ ਕੀ ਯੁਕਤਿ ਵਖਾਨੋ ਏਹ। ਸੋ ਮਾਲਕ ਕੋ ਖਾਵਤ ਨੇਹ॥੪੭੨॥
ਕੋਸ਼ਟ ਕ੍ਰਿਮ ਆਰੋਚਕੁ ਜਾਇ। ਪਾਂਡੁ ਰੋਗ ਕ੍ਰਿਮ ਗੁਲਮ ਪਰਾਇ।
ਸ੍ਵਾਸ ਦੇਨਤਾ ਸ੍ਵਰਕਾ ਭੰਗ। ਬਾਲਕ ਕੇ ਰੁਜ ਸਾਰੇ ਡੰਗ॥੪੭੩॥
ਬਲੀ ਰੋਜ ਬਾਲਕ ਅਤਿ ਹੋਇ। ਪੁਸ਼ਟ ਆਯੁ ਨਿਤ ਵਧ ਹੈ ਸੋਇ।
ਬਾਲਕ ਰੋਗ ਹਰਨਨਿਤ ਕਹਿਯਾ।ਜੈਸਾ ਗ੍ਰੰਥ ਜੁਮਾਹੈ ਲਸਿਯਾ॥੪੭੪॥

੨੨੯੬. ਪਾਠਾ (ਬਹਿਕੜ), ਪਤੀਸ, ਕੁੱਠ ਮਿੱਠੀ, ਦੇਵਦਾਰੂ, ਰਾਲ, ਮਘ,ਲੰਮੀ ਮਘ, †ਤੇਜਬਲ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ‡ਮਜੀਠ, ਸੁੰਢ, ਸਾਲ ਬ੍ਰਿਛ ਦੇ ਫਲ, ਸਤਾਵਰ, ਹਲਧੀ, ਦਾਰਹਲਧੀ, ਰਾਸਨਾ, ਅਜਮੋਦ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ, ਕੌੜ, ਵਚ, ०ਖਵੀ, ਬਿਜੌਰੇ ਦੀ ਜੜ ਤੇ ਅਨਾਰ ਦੀ ਛਿਲ, ਇਹ ਸਭ ਸਮਾਨ ਭਾਗ ਲੈਕੇ ਬ੍ਰੀਕ ਪੀਹੇ, ਫਿਰ ਦੁੱਧ ਘੇਉ ਪਾਕੇ ਪਕ ਵੇ ਤੇ ਘ੍ਰਿਤ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਘਿਉ ਬਣਾਵੇ। ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਫਿਰ ਖਾਣ

---

†ਤੇਜਵੰਤੀ=ਤੇਜਬਲ ਹੈ, ਦੇਖ ਆ: ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼,
‡ਗੰਠੀਰ=ਮਜੀਠ ਹੈ ਦੇਖੋ ਯੂਨਾਨੀ ਕੋਸ਼,
०ਸੁਗੰਧ=ਖਭੀ ਹੈ ਦੇਖੋ ਆ: ਕਸ਼: ਇਹ ਮਿਠਾ 'ਕਾਹ' ਹੈ। ਯੂਨਾਨੀ 'ਅਜ਼ਖਰ' ਬੋਲਦੇ ਹਨ।

ਵਾਸਤੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਪੇਟ ਦੇ ਕ੍ਰਿਮਿ, ਅਰੁਚੀ, ਪਾਡੂ ਰੋਗ, ਕ੍ਰਿਮਿ ਜੂੰਆਂ ਆਦਿ), ਪੇਟ ਦਾ ਗੋਲਾ, ?ਸ੍ਵਾਸ ਰੋਗ, ਦੀਨਤਾ (ਅੜੀ), ਤੇ ਸੁਰਭੰਗ, ਇਹ ਬਾਲਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ ਬਲਵੰਤ ਹੁੰਦਾ ਜਾਵੇ, ਪੁਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਆਯੂ ਵਧਾਵੇ ਹੈ। ਇਹ ਘ੍ਰਿਤ ਬਾਲਕ ਦੇ ਰੋਗ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਰੇਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੪੭੦ ਤੋਂ ੪੭੪॥

ਅਥ ਬਾਲਕ ਬੁਧਿਕਰਣ ਉਪਾਇ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)

ਦੇਵਦਾਰ ਅਤਿ ਵਿਖ ਗੋ ਮੂਤ। ਕੰਟਾਰੀ ਰਸੁ ਘ੍ਰਿਤ ਵਚ ਹੂਤ।
ਮਾਲਕੰਗੁਨੀ ਸਭੈ ਪਿਸਾਇ। ਚਾਟਤ ਬਾਲਕ ਬੁਧਿ ਕਰਾਇ ॥੪੭੫॥

੨੨੯੭. ਦੇਵਦਾਰ, ਪਤੀਸ, ਗਊਮੂਤ੍ਰ, ਕੰਡਿਆਰੀ ਦਾ ਰਸ, ਘੇਉ, ਵਚ ਤੇ ਮਾਲਕੰਗਣੀ, ਸਾਰੇ ਪੀਹਕੇ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਚਟਾਯਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬੁੱਧੀ ਵਧੇ ॥੪੭੫॥

ਦੋਹਰਾ

ਬ੍ਰਹਮੀ ਮੁੰਡੀ ਸੁੰਠ ਵਚ ਪੀਪਰਿ ਮਧ ਸੋ ਚਾਟ।
ਬੁਧਿ ਘਨੀ ਸੁਧ ਬਚਨ ਹੁਇ ਕਰਖ ਮਾਨ ਨਹਿ ਘਾਟ ॥੪੭੬॥

੨੨੯੮. ਬ੍ਰਹਮੀ, ਮੁੰਡੀ, ਸੁੰਢ, ਵਚ, ਮਧ ਤੇ ਸ਼ਹਿਤ ਪੀਹਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚਟਾਯਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬੁੱਧੀ ਬਹੁਤ ਵਧੇ, ਸੁਰ ਸਾਫ ਹੋਵੇ, ਪਰੰਤੂ †ਕਰਖ (੧ ਤੋਲੇ) ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਾ ਖਲਾਵੇ ॥੪੭੬॥

ਚੌਪਈ

ਮਾਲਕੰਗੁਨੀ ਮੁਸਲੀ ਲੇਇ। ਮਧ ਸੋ ਚਾਟੇ ਬੁਧ ਕਰੇਇ।
ਅਪਾਮਾਰਗ ਵਚ ਸ਼ਹਿਤ ਦਿਖਾਇ। ਬੁਧਿ ਘਨੀ ਬਾਲਕ ਦੇ ਬਾਇ।

੨੨੯੯. ਮਾਲਕੰਗਣੀ ਤੇ ਮੂਸਲੀ, ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਚਟਾਯਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬੁੱਧੀ ਵਧਾਵੇ।
੨੩੦੦. ਪੁਟਕੰਡਾ ਤੇ ਵਚ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਖਵਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਲਕ ਵਿਚ ਬੁੱਧੀ ਹੋਵੇ ॥੪੭੭॥

‡ਸਿਖਰੀ ਵਚ ਸੁੰਠੀ ਜੁ ਵੜਿੰਗ। ਸੌਂਫ ਸਤਾਵਰ ਛਿਨਾ ਅੰਗ।
ਹਰੜ ਘੀਉ ਸੋ ਟਾਂਕ ਜੁ ਖਾਇ। ਗ੍ਰੰਥ ਸਹਸ੍ਰੰ ਨਿਤ ਪਠਵਾਇ ॥੪੭੮॥

੨੩੦੧. ‡ਕਕੜਸਿੰਗੀ, ਵਚ, ਸੁੰਢ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ, ਸੌਂਫ, ਸਤਾਵਰ, ਗਿਲੋਯ ਤੇ ਹਰੜ ਦੀ ਛਿਲ ਪੀਹਕੇ ਘੇਉ ਨਾਲ ੪ ਮਾਸੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਿੱਤ ਚਟਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਲਕ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨੇ ਹਾਰਾ ਹੋਵੇ ॥੪੭੮॥

?ਡਬਾਂ ਰੋਗ।

†ਬਾਲਕ ਦੀ ਆਯੂ ਦੇਖਕੇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਲਪੇ, ਕਰਖ ਲਿਖਯਾ ਦੇਖਕੇ ਹੀ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਇਸਦਾ ਅਸਲ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਜਦ ਕਰਖ ਮਾਤ੍ਰਾ ਖਾਣ ਦੀ ਆਯੂ ਦਾ ਬਾਲਕ ਹੋਵੇ ਤਦ ਖਲੌਣਾ ਅਰੰਭੇ।

‡ਸਿਖਰੀ–ਕਕੜਸਿੰਗੀ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਚਕਿਤਸਾ ਕੋਸ਼।

ਅਸਗੰਧਾ ਅਜਮੋਦਾ ਪਾਠ। ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਕੁਸ਼ਟ ਜੁ ਸੇਂਧਾ ਮਾਠ ॥
੦ਬ੍ਰਹਮਬੀਜ ਮਿਸਿਵਚ ਮਧੁ ਘੀਯ। ਕਰਖਮਾਨ ਚਾਟਤ ਨਿਸ ਦੀਯ।
ਭੋਜਨ ਖੀਰ ਤਨਾ ਕਰਵਾਇ। ਮੂਕਪਨਾ ਬਾਲਕ ਕਾ ਜਾਇ।
ਏਕ ਸਹੰਸ੍ਰ ਪਠਤ ਸਾਲੋਕ। ਨਿਤ ਨਿਤ ਵਚਨ ਪ੍ਰਗਟ ਤਿਸ ਹੋਕ।

੨੩੦੨. ਅਸਗੰਧ, ਅਜਮੋਦ, ਪਾਠਾ ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ, ਸੁੰਢ, ਕੁਠਮਿੱਠੀ,ਸੇਂਧਾਲੂਣ ੦ਪਲਾਹ ਦੇ ਬੀਜ, ਸੌਂਫ, ਵਚ, ਸ਼ਹਿਤ ਤੇ ਘੋਉ ਪੀਹਕੇ ੧ ਤੋਲਾ ਨਿੱਤ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚਟੇ ਤੇ ਭੋਜਨ ਖੀਰ ਦਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਾਲਕ ਦਾ ਗੁੰਗਪਨਾ ਜਾਵੇ, ਅਰ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਲੋਕ ਨਿੱਤ ਪੜ੍ਹ ਸਕੇ। ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ ਤਿਸਦੇ ਵਚਨਾਂ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਆਵੇ ॥੪੭੯॥੪੮੦॥

ਬਲਾ ਵਰਚ ਆਛੀ ਪਿਸਵਾਇ। ਜੋਤਿਕ ਮਤਿ ਕਾ ਤੇਲ ਰਲਾਇ।
ਅਲਪ ਅਲਪ ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ ਸਿਸੁਖਾਇ। ਚਾਰ ਨਿਖਕ ਲੌ ਚਟਤਾ ਜਾਇ।
ਮਧੁਰ ਪਥਜ ਨਿਰਵਾਤ ਕਰਾਇ। ਬ੍ਰਹਮਚਾਰਿ ਕਵਿ ਹੋਵੈ ਸਾਇ।
ਘਨੀ ਬੁਧਿ ਬਾਲਕ ਕੋ ਕਰੈ। ਸਕਲ ਬਾਤਸੁਨਿ ਚਿਤੈ ਧਰੈ ॥੪੮੩॥

੨੩੦੩, ਖਿਰੈਤੀ ਤੇ ਵਚ, ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਬਰੀਕ ਪੀਹਕੇ ਮਾਲਕੰਙਣੀ ਦਾ ਤੇਲ ਉਸ ਵਿਚ ਮਿਲਾਕੇ ਥੋੜੀ ਥੋੜੀ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਖੁਆਇਆ ਕਰੇ। ਕ੍ਰਮ ਸੇ ੪ ਮਾਸੇ ਤਕ ਚੱਟਦਾ ਜਾਵੇ। ਪਿਛੋਂ ਮਿਠਾ ਪੱਥ ਨ੍ਰਿਬਾਤਥਾਨ ਰਹੇ ਤਾਂ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਕਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਬਾਲਕ ਦੀ ਬਹੁਤ ਬੁਧੀ ਵਧੇ, ਗਲ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਚਿਤ ਵਿਚ ਧਾਰ ਲਵੇ॥੪੩੧ ਤੋਂ ੪੮੩॥

ਰਵਿ ਸਸਿ ਗ੍ਰਹਿਣੇ ਵਚਾ ਪੁਟਾਇ। ਤਾਂਕੋ ਪੀਸੀ ਘ੍ਰਿਤ ਸੋ ਖਾਇ।
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਮਹਿ ਪਠੇ ਸੁਜਾਨ। ਚੌਦਾਂ ਵਿਦਜਾ ਕਾ ਪਰਮਾਨ ॥੪੮੪॥

੨੩੦੪. ਸੂਰਜ ਯਾ ਚੰਦਰਮਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਵਚ ਪੁਟ ਕੇ ਰਖੇ, ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਪੀਹਕੇ ਘ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਖੁਲਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਲਕ ਸਤਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਜਾ ਪੜ੍ਹੇ ॥੪੮੪॥

ਦੋਹਰਾ

ਏਤੇ ਯੋਗ ਕਹੇ ਪ੍ਰਗਟ ਵਿਦਜਾ ਕਰਨ ਪ੍ਰਮਾਨ।
ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਮੰਤਰ ਸਹਿਤ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਿਧਮਾਨ ॥੪੮੫॥

੨੩੦੫. ਇਹ ਬੁਧੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਿਤਨੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਇਹ ਮੰਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹ ਲਏ ਤਾਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਜਾਣੋ ॥੪੮੫॥

੦ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਜ–ਪਲਾਹ ਦੇ ਬੀਜ, ਦੇਖੋ ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼।

ਯਥਾ ਮੰਤ੍ਰ:—

"ਓਂ ਸ੍ਰ: ਹਯ ਸ੍ਰੀ ਵਾਗੇਸ੍ਵਰਾਯ ਨਮ: ।"

ਅਥ ਬਾਲਕ ਦੰਦ ਕ੍ਰੀੜੇ ਕੋ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਇਕ ਬਿੰਸਤਿ ਜੋ ਵਾਰਿ ਪਰ ਪੂੰਗੀ ਫਲ ਗਲ ਧਾਰ ।
ਇਸ ਮੰਤਰ ਕੇ ਯੋਗ ਤੇ ਦੰਤ ਕਰੀੜਤ ਟਾਰ ॥੪੮੬॥

੨੩੦੬. ਇਹਮੰਤ੍ਰ ੨੧ ਬਾਰ ਸੁਪਾਰੀ ਦੇ ਫਲ ਤੇ ਪੜ੍ਹਕੇ ਗਲ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੇ ਬਾਲਕ ਦੰਦ ਕ੍ਰੀੜਨੋਂ ਹਟੇ ॥੪੮੬॥

ਯਥਾ ਮੰਤ੍ਰ:—

"ਓਂ ਹਰ ਹਰ ਤਿਮਰ ਰੱਖਜਾ ਸ੍ਵਾਹਾ:"

ਦੋਹਰਾ

ਰਵਿ ਦਿਨ ਕੁਤਾ ਢਾਢ ਲੈ ਗੁਗਲ ਧੂਪ ਕਰੇਇ ॥
ਬਾਲਕ ਕੇ ਗਲ ਬਾਂਧੀਐ ਦੰਤ ਕ੍ਰੀੜ ਹਰੇਇ ॥੪੮੭॥

੨੩੦੭. ਐਤਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹ ਲੈ ਕੇ ਗੁੱਗਲ ਦਾ ਧੂਪ ਦੇਵੇ। ਫਿਰ ਬਾਲਕ ਦੇ ਗਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਤਾਂ ਦੰਦਾ ਦਾ ਕ੍ਰੀੜਨਾ ਹਟੇ ॥੪੮੭॥

ਅਥ ਬਾਲਕ ਡਭਾ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਅਜਵਾਇਨ ਵਿਠ ਸਿਆਲਕੀ ਖਾਵਤ ਡਭਾ ਮਿਟਾਇ ।
ਚੋਕ ਲੌਂਗ ਗੁੰਜਾ ਭਖੇ ਜਿਸਕਾ ਡਭਾ ਨਸਾਇ ॥੪੮੮॥

੨੩੦੮. ਅਜਵਾਇਣ ਤੇ ਗਿੱਦੜ ਦਾ ਗੂੰਹ †ਖੁਲਾਵੇ ਤਾਂ ਡਭਾ ਜਾਵੇ ।

੨੩੦੯. ਚੋਕ, ਲੌਂਗ ਤੇ ਰਤਕਾਂ ਖੁਆਵੇ ਤਾਂ ਬਾਲਕ ਦਾ ਡਭਾ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੪੮੮॥

ਕੇਸਰ ਬੋਲ ਜੁ ਲੀਜੀਯੇ ਦੋ ਦੋ ਗੁੰਜਾਂ ਮਾਨ ।
ਚਾਰ ਗੁੰਜ ਲੈ ਏਲੁਵਾ ਗੋਲੀ ਸਾਤ ਵਖਾਨ ॥੪੮੯॥
ਪਾਨੀ ਸੋ ਘਸਿ ਕੀਜੀਯੇ ਪਾਨੀ ਪਯ ਵਾ ਮਾਤ ।
ਬਾਲਕ ਕੋ ਇਕ ਦੀਜੀਐ ਬਾਲ ਡਭਾ ਮਿਟ ਜਾਤ ॥੪੯੦॥

੨੩੧੦. ਕੇਸਰ, ਬੱਲਗੂੰਦ, ਇਹ ਦੋ ਦੋ ਰਤੀਆਂ, ਏਲੂਆਂ ੪ ਰਤੀਆਂ ਪਾਕੇ ਸਤ ਗੋਲੀਆਂ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਘੋਟ ਕੇ ਬਣਾਵੇ, ਫਿਰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਯਾ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁਧ ਨਾਲ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਇਕ ੨ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਡਭਾ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੪੮੯॥੪੯੦॥

---

†ਮਾਤ੍ਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਆਯੂ ਪਰ ਕਰੇ ।

ਬਾਲਕ‡ਬੁਰਨਾਵੀ ਉਪਾਇ–ਚੌਪਈ

ਗੇਰੂ ਹਰਦੀ ਕੜੂ ਮੰਗਾਇ। ਨੀਲ ਜੁ ਕੰਠਿ ਨਿੰਬ ਦਲ ਪਾਇ।
ਕਾਲੀ ਜੀਰੀ ਨਿੰਬ ਕੀ ਛਾਲ। ਰਕਤ ਚੰਦਨ ਕੌਵੇਰੀ ਡਾਲ ॥੪੯੧॥
ਗਾਜਨ ਮਾਟੀ ਧਾਤ੍ਰੀ ਫਲਾ। ਨਿੰਬ ਨੀਰ ਸਭ ਪੀਸੇ ਭਲਾ।
ਬੁਰਨਾਵੀਪਰ ਲੇਪ ਕਰਾਇ। ਮਿਟਬੁਰਨਾਵੀਸਿਸ ਸੁਖਥਾਇ ॥੪੯੨॥

੨੩੧੧. ਗੇਰੂ, ਹਲਧੀ, ਕੜੂ, ਨੀਲ ਕੰਠੀ ਬੂਟੀ, ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤੇ, ਕਾਲੀ ਜੀਰੀ, ਨਿੰਮ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਰਕਤ ਚੰਦਨ, ਕੁੱਠ, ਗਾਚਨੀ ਮਿਟੀ ਤੇ ਆਵਲੇ ਇਹ ਸਭ ਨਿੰਮ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਬੁਰਨਾਵੀ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬੁਰਨਾਵੀ ਮਿਟੇ ਬੱਚਾ ਸੁਖ ਪਾਵੇ। ੪੯੧॥੪੯੨॥

ਬਾਲਕ †ਪੜਛਾਮਾ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰਾ

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰਾਸਭਹਿ ਰਵਿ ਦਿਨੈ ਤਾਂ ਪਰ ਮੱਜਨ ਕੀਜ।
ਸਾਤ ਵੇਰ ਇਮ ਕੀਜੀਐ ਬਾਲਕ ਛਾਯਾ ਛੀਜ ॥੪੯੩॥

੨੩੧੨. ਕਾਲੇ ਖੋਤੇ ਉਤੇ ਐਤਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ (ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ) ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਸਨਾਨ ਕਰਾਵੇ। ਇਸ ਤਰਾਂ ੭ ਦਿਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਾਲਕ ਦਾ ਪਛੜਾਮਾ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੪੯੩॥

ਬਾਲ ਰੋਗੇ ਪੱਥ–ਚੌਪਈ

ਪਥਜ ਕਹਜੋ ਨਰ ਜ੍ਵਰ ਮੰਝਾਰ। ਸੋ ਬਾਲਕ ਕੇ ਤਪਕੋ ਧਾਰ।
ਪਥਜ ਅਪਥਜ ਸਕਲ ਵਿਧ ਤੇਹ। ਜੋ ਦੇਖੇ ਸੋਈ ਵਿਧਿ ਲੇਹ ॥੪੯੪॥

੨੩੧੩. ਜੇਹੜਾ ਪੱਥ ਆਦਮੀ ਦੇ ਤਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਓਹ ਬਾਲਕ ਦੇ ਤਪ ਭੀ ਜਾਣੇ। ਹੋਰ ਭੀ ਪੱਥ ਤੇ ਅਪੱਥ ਓਸੇ ਤਰਾਂ ਆਦਮੀ ਵਾਲੇ ਜਾਨਣੇ। ਜੇਹਾ ਰੋਗ ਦੇਖੇ ਤੇਹਾ ਹੀ ਦੇਵੇ ॥੪੯੪॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ ਮੁਨਿ ਮੇਘ ਰਾਜ ਵਿਚਰਤੇ ਪੁਰਖ,
ਇਸਤ੍ਰੀ, ਬਾਲਕ ਚਕਿਤਸਾ ਨਾਮ ਏਕਾ ਦਸਮੋ ਧਜਾਇ ॥੧੧॥

ਯਾਰ੍ਹਵਾਂ ਧਜਾਯ ਸਮਾਪਤ ॥੧੧॥

****

‡ਇਸ ਰੰਗ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਪੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਫਿਟਮੂੰਹੀ ਭੀ ਆਖਦੇ ਹਨ।

†ਪਛੜਾਮਾ=ਕਿਸੀ ਦੀ ਛਾਯਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਰੋਗ ਹੈ,ਇਸ ਨਾਲ ਨਿੱਤ ਨਿੱਤ ਬਚਾ ਸੁਕਦਾ ਜਾਂਦਾ ਨਿਰਾ ਛਾਯਾ ਮਾਤ੍ਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰੀਖਆ ਨਿਰਮਲ ਸਹਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਦੇਖੋ।

ਅਥ ਬਾਰਵਾਂ ਅਧਜਾਯ

ਮਿਸ੍ਰਤ ਅਧਜਾਯ ਬਰਨਨੰ

ਦੋਹਰਾ

ਅਲਖ ਪੁਰਖ ਅਰ ਸਾਰਦਾ ਗੁਰ ਗਨੇਸ਼ ਸਭ ਸੰਤ।
ਚਰਨ ਨਮੋਂ ਇਨਕੇ ਸਕਲ ਮਿਸ੍ਰਤ ਧਜਾਇ ਭਣੰਤ ॥੧॥

ਜੇਹੜਾ ਲਖਜਾ ਨਾ ਜਾਵੇ,ਐਸਾ ਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾਂ, ਸਰਸ੍ਵਤੀ, ਗੁਰੂ, ਗਣੇਸ਼ ਅਰ ਸਭੇ ਸੰਤ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਰਲਿਆ ਮਿਲਿਆ ਅਧਜਾਯ ਬਰਨਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ॥੧॥

ਸਥਾਵਰ ਜੰਗਮਾਦਿ ਵਿਖ ਉਪਾਇ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਜੀਆ ਪੋਤਾ ਮਜ ਜਲ ਪੀਸੀ ਨਾਵਨ ਅੰਜ।
ਖਾਵਤ ਅਥਵਾ ਲੇਪੀਐ ਸਰਵ ਜਹਰ ਕੋ ਭੰਜ ॥੨॥
ਨਿਖਕ ਮਾਨ ਪਰਮਾਨ ਘਸ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਬਾਤ।
ਥਾਵਰ ਜੰਗਮ ਕ੍ਰੂਰ ਵਿਖ ਕ੍ਰਿਤਿਮ ਭੀ ਮਿਟ ਜਾਤ ॥੩॥

੨੩੧੪. ਜੀਏ ਪੋਤੇ ਦੀ ਗਿਰੀ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ, ਯਾ:-
੨੩੧੫. ਜੀਏ ਪੋਤੇ ਦੀ ਗਿਰੀ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਅੰਜਨ ਪਾਵੇ, ਯਾ:-
੨੩੧੬. ਜੀਏ ਪੋਤੇ ਦੀ ਗਿਰੀ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਖਾਵੇ, ਯਾ:-
੨੩੧੭. ਜੀਏ ਪੋਤੇ ਦੀ ਗਿਰੀ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਥਾਵਰ (ਪਥਰਾਦਿ ਦੀ) ਜ਼ਹਰ, ਜੰਗਮ (ਬਿਛੂ ਆਦਿ ਦੀ) ਜ਼ਹਰ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੀ ਕ੍ਰੂਰ ਹੋਵੇ, ਨਾਸ ਕਰੇ । ਪਰੰਤੂ ਲੇਪ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੪ ਮਾਸੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਘਿਸਾਕੇ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਥਾਵਰ ਜੰਗਮ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਤਮ ਵਿਚ ਸਭੇ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੩॥

ਸਰਪੰਖਾ ਪੰਚਾਂਗ ਲੇ ਦੇਵਦਾਲ ਸਰਬੰਗ।
ਨਰ ਮੂਤਰ ਸੋ ਦੀਜੀਐ ਵਿਖ ਸਭ ਹੋਵਤ ਭੰਗ ॥੪॥
ਸਾਬਣ ਟੰਕਣ ਤੁਥ ਵਚ ਫਲਕੁੰਡੀ ਨਿਸਿ ਜਾਨ।
ਏਕ ਏਕ ਨਰ ਮੂਤ੍ਰ ਸੋ ਦੇਵਤ ਵਿਖ ਕੀ ਹਾਨ ॥੫॥
ਟੰਕਣ ਦੇਵ ਜੁ ਦਾਲ ਹੀ ਜਲ ਸੋਂ ਵਿਖ ਕੀ ਹਾਨ।
ਦੇਵ ਦਾਲ ਤਰੂਖਣ ਪਿਸੀ ਨਾਸ ਦੇਤ ਵਿਖ ਭਾਨ ॥੬॥
ਗਿਰ ਕਰਣੀ ਜੋ ਸ੍ਵੇਤ ਹੁਇ ਤਾਸ ਮੂਲ ਦਲ ਲੇਇ।
ਪੀਸੀ ਪੀਵਤ ਵਿਖ ਮਿਟਤ ਕਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਬਚ ਜੋਇ ॥੭॥
ਯਾਂਕੋ ਪੀਸੀ ਲੇਪੀਐ ਢੋਲ ਵਾਂਸ ਮਿਰਦੰਗ।
ਸਬਦ ਸੁਨੀ ਵਿਖ ਜਾਤ ਹੈ ਕਾਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਹੁਇ ਚੰਗ ॥੮॥
ਜੇਤੇ ਯੋਗ ਕਹੇ ਪ੍ਰਗਟ ਬਿਨ ਮੰਤ੍ਰਨ ਕੋ ਨਾਹਿ।
ਇਕ ਵਿੰਸਤ ਮੰਤ੍ਰਨ ਪੜ੍ਹੀ ਸਿਧ ਕਾਜ ਜਗਤਾਹਿ ॥੯॥

੨੩੧੮. ਸਰਪੁੰਖਾ ਦਾ ਪੰਚਾਂਗ, ਯਾ:—

੨੩੧੯. ਘਘਰਵੇਲ ਦਾ ਪੰਚਾਂਗ, ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਖ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ।

੨੩੨੦. ਸਾਬੂਣ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ, ਯਾ:-

੨੩੨੧. ਸੁਹਾਗਾ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ, ਯਾ:-

੨੩੨੨. ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ, ਯਾ:-

੨੩੨੩. ਵਚ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਘੋਟਕੇ ਯਾ:-

੨੩੨੪. ਘਘਰਵੇਲ †ਦਾ ਫਲ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਘੋਟਕੇ, ਯਾ:-

੨੩੨੫. ਹਲਦੀ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ, ਇਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਇੱਕ ਚਾਹੋ ਕੋਈ ਦੇਵੇ ਸਭੋ ਵਿਖ ਨਾਸ ਹੋਵੇ।

੨੩੨੬. ਸੁਹਾਗਾ ਘੱਘਰਵੇਲ ਦਾ ਫਲ ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟ ਪਿਲਾਵੇਂ ਤਾਂ ਵਿਖ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ।

੨੩੨੭. ਘਘਰਵੇਲ ਦਾ ਫਲ ਤੇ ਤ੍ਰਿਕਟੇ (ਮਘ, ਮਿਰਚ, ਸੁੰਢ) ਦੀ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਵਿਖ ਨਾਸ ਹੋਵੇ।

੨੩੨੮. ਚਿੱਟੇ ਫੁੱਲ ਵਾਲੀ ਹਰਮਲ ਦੀ ਜੱੜ ਤੇ ਪੱਤੇ ਪੀਹਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਵਿਖ ਵਾਲਾ ਕਾਲਗ੍ਰਸਤ ਬੀ ਅਛਾ ਹੋਵੇ।

੨੩੨੯. ਅਰ: ਇਸੇ ਨੂੰ ਪੀਹਕੇ ਢੋਲ, ਬਾਂਸਰੀ, ਅਥਵਾ ਜੋੜੀ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਜਿਆਂ

---

†ਫਲ ਕੁੰਡਾ-ਘਘਰਵੇਲ ਦਾ ਫਲ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਰਸਰਤਨਾਕਰ।

ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਬਿਖ ਉਤਰੇ ਅਰ ਸੱਪ ਦਾ ਡੰਗ ਬੀ ਅੱਛਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਤਨੇ ਯੋਗ (ਨੁਸਖੇ) ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਬਿਨਾਂ ਮੰਤ੍ਰਿਤ ਕੀਤੇ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਉਪਰ ੨੧ ਵਾਰ ਮੰਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਮੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਸਭ ਕਾਰਜ ਸਿੱਧ ਕਰਨੇ ਹਾਰੇ ਇਹ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ॥੪ ਤੋਂ ੯॥

ਯਥਾ‡ ਮੰਤ੍ਰ:-

ਓਂ ਨਮੋ ਭਗਵਤੇ ਉਡਾਮਰੇਸ੍ਵਰ ਕਵਿਚ ਅਮ੍ਰਿਤ ਜਟਾਹ, ਠਾ: ਠਾ:

ਅਥ ਸਰਪ ਵਿਖ ਉਪਾਇ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)-ਚੌਪਈ

ਪਾਰਦ ਗੰਧਕ ਟੰਕਣ ਨਿਸਾ। ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ਆਨੀ ਦਸਾ।
ਦੇਵਦਾਲ ਰਸੁ ਮਰਦੋ ਯਾਮ। ਚਾਰ ਟੰਕ ਇਕ ਭਖੀਯੇ ਆਮ ॥੧੦॥
ਕਾਲਵਜ੍ਰਾਸਨਿ ਰਸ ਇਸ ਨਾਮ। ਸਰਬ ਜ਼ਹਿਰ ਕੇ ਆਵਤ ਕਾਮ।
ਨਰਹਿ ਮੂਤ੍ਰ ਸੇ ਪੀਵਤ ਜੋਇ। ਕਾਲ ਦੰਸਟ੍ਰ ਭੀ ਜੀਵਤ ਸੋਇ ॥੧੧॥

੨੩੩੦. ਪਾਰਾ: ਗੰਧਕ, ਸੁਹਾਗਾ, ਹਲਦੀ ਤੇ ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ੧ ਪਹਿਰ ਤਕ ਘੱਘਰਵੇਲ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਘੋਟੇ, ਫਿਰ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ੪ ਟੰਕ ਖਾਵੇ। ਇਸਦਾ ਨਾਮ "ਕਾਲ ਬਜ੍ਰਾਨਿਰਸ" ਹੈ। ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੰਮ ਔਂਦਾ ਹੈ ਜੇਹੜਾ ਇਸਨੂੰ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਪੀਵੇ ਓਹ ਸੱਪ ਦਾ ਡੰਗਿਆ ਬੀ ਜਾਵੇ ॥੧੦॥੧੧॥

ਦੋਹਰਾ

ਸ੍ਵੇਤ ਅਪਰਾਜਿਤ ਮੂਲ ਲੈ ਦੇਵਦਾਲ ਜੜ ਪੀਸ।
ਜਲ ਸਿਉ ਨਾਵਨ ਦੀਜੀਏ ਸਰਬ ਦੰਸਟ ਬਚ ਈਸ ॥੧੨॥

੨੩੩੧. ਚਿਟੀ ਹਰਮਲ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਤੇ ਘਘਰ ਵੇਲ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੀਹਕੇ ਜਲ ਨਾਲ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸਭਤਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੧੨॥

ਟੰਕਣ ਪੀਸੋ ਪਾਨੀ ਸੰਗ। ਅਰਕ ਮੂਲ ਜਲ ਸੋ ਪਿਸਿ ਅੰਗ।
ਨਾਵਨ ਦੇਵੇ ਯੋਗ ਸੁ ਦੋਇ। ਕਾਲ ਦੰਸਟ ਜੀਵਤ ਨਰ ਸੋਇ ॥੧੩॥

੨੩੩੨. ਸੁਹਾਗਾ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਪੀਹੇ ਯਾ:-

੨੩੩੩. ਅੱਕ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹੇ, ਇਸਤਰਾਂ ਦੋਹਾਂ ਯੋਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੀ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸਪ ਦਾ ਡੰਗਿਆ ਪੁਰਖ ਜੀਵੇ ॥੧੩॥

ਟੰਕਣ ਔਰ ਮੂਸਲੀ ਦੇਇ। ਜਲ ਸੌਂ ਵਿਖ ਭਾਗੈ ਅਹਿ ਦੇਇ।
ਸੈਂਧਵ ਨਰਕੇ ਮੂਤ੍ਰ ਪਿਲਾਇ। ਅਹਿਕੀ ਵਿਖ ਸਭ ਦੂਰ ਪਰਾਇ ॥੧੪॥

੨੩੩੪. ਸੁਹਾਗਾ ਅਰ ਮੂਸਲੀ ਜਲ ਨਾਲ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸੱਪ ਦੀ ਵਿਖ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ।

---

‡ਅਜਕਲ ਇਹ ਮੰਤਰ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

੨੩੩੫. ਸੇਂਧਾ ਨਿਮਕ ਆਦਮੀ ਦੇ ਪੇਸ਼ਾਬ ਨਾਲ ਪਿਲਾਵੇ ਤਾਂ ਸੱਪ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ॥੧੪॥

ਕਟੁ ਤੂੰਬੀ ਜੜ੍ਹ ਪੀਸੇ ਸਹੀ। ਗਊ ਮੂਤ ਸੋਂ ਗੋਲੀ ਕਹੀ।
ਛਾਇ ਸੁਕਾਇ ਸੁ ਨਰਕੇ ਮੂਤ। ਗੋਮੂਤਰ ਜੀਰਣ ਘ੍ਰਿਤ ਦੂਤ ॥੧੫॥
ਇਨਸੇ ਖਾਵਤ ਨਰ ਜੇ ਕੋਇ। ਜੀਵਤ ਨਰ ਤਿਸ ਦੁਖ ਨਹਿ ਹੋਇ।
ਸਰਬ ਜਹਰ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰਾਇ। ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਏਮ ਕਹਾਇ ॥੧੬॥

੨੩੩੬. ਕੌੜੀ ਤੂੰਬੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੀਹੇ, ਅਰ ਗਊ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਕਰੇ, ਛਾਵੇਂ ਸੁਕਾ ਕੇ ਫੇਰ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ, ਯਾ ਗਊ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਘਿਉ ਨਾਲ, ਇਕ ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਖੁਲਾਵੇ ਤਾਂ ਪੁਰਖ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥ ੧੬ ॥

ਨਿਸਾ ਕ੍ਵਾਥ ਗੋ ਦੂਧ ਮਿਲਾਇ। ਸਰਬ ਜਹਿਰ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰਾਇ।
ਕੁਸ਼ਟ ਨਿਸਾ ਕ੍ਵਾਥੀ ਪੈ ਮੇਲ। ਸਰਬ ਜਹਰ ਕੋ ਦੇਵੈ ਠੇਲ ॥੧੭॥

੨੩੩੭. ਹਲਦੀ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ, ਗਊ ਦਾ ਦੁਧ ਪਾਕੇ ਕਰੇ, ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਯਾ:—

੨੩੩੮. ਕੁਠ ਤੇ ਹਲਦੀ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ ਪਿਲਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭਤਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਸੱਪ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਰੋਕੇ ॥੧੭॥

੨੩੩੯. ਕੁੱਠ, ਹਲਦੀ, ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਸ਼ਹਿਤ, ਘਿਉ ਨਾਲ ਚੱਟੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਟੁਕੜੇ ਕਰੇ ॥੧੭॥

ਕੁਸ਼ਟ ਨਿਸਾ ਮਧ ਘ੍ਰਿਤ ਸੋ ਚਾਟ। ਸਰਬ ਜਹਰ ਹੋਇ ਬਾਰਾਂ ਬਾਟ।
ਕਟਕ ਤੂੰਬਰੀ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰਾਇ।ਮਧ ਘ੍ਰਿਤ ਪੀਵੇ ਵਿਖ ਨਸ ਜਾਇ ॥੧੮॥
ਕਹੇ ਯੋਗ ਇਨਕਾ ਹੋਇ ਮੰਤ੍ਰ। ਇਕ ਵਿੰਸਤ ਵਾਰੀ ਪਠ ਤੰਤ੍ਰ।
ਸਿਧ ਹੋਤ ਤਬ ਜਾਨੋ ਸਹੀ। ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਐਸੇ ਕਹੀ ॥੧੯॥

੨੩੪੦. ਕੌੜੀ ਤੂੰਬੀ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਘੋਉ ਪਾਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਨਸਾਵੇ ॥ ੧੮ ॥

ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਜੋਹੜੇ ਯੋਗ ਕਹੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਤ੍ਰਿਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਮੰਤ੍ਰ ੨੧ ਬਾਰ ਪੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੧੯॥

ਯਥਾ ਮੰਤ੍ਰ:—

"ਓਂ ਸ਼ਤਾਵਰੀਕਾ ਤਿਯ ਸੰਜਵੇ ਸ੍ਵਾਹਾ"

ਪਾਤਾਲ ਗਰੜ ਕਾ ਮੂਲ ਲੈ ਘਰ ਮਹਿ ਦੈ ਲਮਕਾਇ।
ਸਰਪ ਦੇਖ ਦੂਰਹਿ ਭਜਤ ਬਹੁਰਿ ਨ ਫਿਰਕੇ ਆਇ ॥੨੦॥

੨੩੪੧. ਛਿਲਹਿੰਟਾ ਦੀ ਜੜ ਲੈਕੇ ਘਰ ਵਿਚ ਛਤ ਨਾਲ ਲਮਕਾ ਛਡੇ ਤਾਂ ਸੱਪ ਦੇਖਕੇ ਦੂਰ ਭਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਮੁੜ ਘਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ॥੨੦॥

ਮੰਤਰਸੋ ਮੰਤ੍ਰੀ ਕਰੀ ਸਪਤ ਵਾਰ ਪ੍ਰਮਿ ਦੂਧ।
ਘਰ ਮੇ ਡਾਰੇ ਤਤਛਿਨੈ ਸਰਪ ਜਾਤ ਨਸ ਸੂਧ ॥੨੧॥

੨੩੪੨. ਏਸ ਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਮੰਤ੍ਰਿਆ ਹੋਯਾ ੭ ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਦੁਧ ਘਰ ਵਿਚ ਛਿੜਕੇ ਤਾਂ ਸੱਪ ਭਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੨੧॥

ਯਥਾ ਮੰਤ੍ਰ:-
"ਓਂ ਉਸ਼ਨ: ਸਰਪਜ: ਕੁਲਾਯ ਸ੍ਹਾਹਾ"

ਦੋਹਰਾ

ਜੀਆ ਪੋਤਾ ਮੱਜ ਲੈ ਗੋ ਪਯ ਲੇਪ ਕਰਾਇ।
ਅਰ ਅੰਜਨ ਦ੍ਰਿਗ ਕੀਜੀਯੈ ਸਰਪ ਜਹਿਰ ਮਿਟ ਜਾਇ ॥੨੨॥

੨੩੪੩. ਜੀਏ ਪੋਤੇ ਦੀ ਗਿਰੀ ਲੈ ਕੇ ਗੋਕੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਕਰੇ ਅਰ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸੱਪ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਮਿਟ ਜਾਵੇ ॥੨੨।

ਬ੍ਰਿਸਚਕ (ਬਿਛੂ) ਵਿਖ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਰਾਸਭ ਸਿਰ ਵਾ ਪੂੰਛਕੇ ਵਾਰ ਧੂੰਮ ਜੁ ਕਰਾਇ।
ਬ੍ਰਿਸਚਕ ਵਿਖ ਨਾਸੈ ਸਹੀ ਕਹਿਤ ਮੇਘ ਸਤ ਭਾਇ ॥੨੩॥

੨੩੪੪, ਗਧੇ ਦੇ ਸਿਰ ਯਾ ਪੂਛ ਦੇ ਰੋਮਾਂ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਬਿੱਛੂ ਦੀ ਬਿਖ ਨਿਸਚੇ ਜਾਵੇ॥੨੩॥

ਚੌਪਈ

ਮੋਰ ਪਰੇਵਾ ਕੁਰਕਟ ਬੀਠ। ਅਰਕ ਜਟਾ ਚਾਰੋ ਕੋ ਪੀਸ।
ਧੂਪ ਕਰਾਵੇ ਨਰ ਅਰੁ ਨਾਰਿ। ਬ੍ਰਿਸਚਕ ਅਹਿ ਸਬ ਬਿਖਕੋਟਾਰ ॥੨੪॥

੨੩੪੫. ਮੋਰ ਕਬੂਤ੍ਰ ਤੇ ਕੁੱਕੜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿੱਠ ਅਰ ਅੱਕ ਦੀ ਜੜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਹਾਂ ਨੂੰ ਪੀਹ ਲਵੇ। ਇਸਦਾ ਪੁਰਖ ਅਥਵਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਧੂਪ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਬਿਛੂ ਦੀ ਵਿਖ ਅਰ ਸੱਪ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਸਭ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੪॥

ਰਜਨੀ ਚੂਰਨ ਧੂਪ ਦੈ ਬ੍ਰਿਸਚਕ ਵਿਖ ਨ ਰਹਾਇ।
ਕੇਸ ਅਸ੍ਵਕੇ ਸਾੜਕੇ ਧੂਪੇ ਜਹਿਰ ਮਿਟਾਇ ॥੨੫॥

੨੩੪੬. ਹਲਧੀ ਦੇ ਚੂਰਣ ਦਾ ਧੂਪ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਬਿਛੂ ਦੀ ਵਿਖ ਨਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
੨੩੪੭. ਘੋੜੇ ਦੇ ਵਾਲ ਸਾੜਕੇ ਧੂਪ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਹਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥੨੫॥

ਸਿਖਿ ਕੁਰਕਟ ਕੇ ਪਾਂਖ ਲੈ ਸੇਂਧਾ ਸਰਖਪ ਤੇਲ।

ਧੂਪ ਦੇਤ ਵਿਖ ਜਾਤ ਹੈ ਬ੍ਰਿਸਚਕ ਅਹਿਵਿਖ ਠੇਲ ॥੨੬॥

੨੩੪੮. ਮੋਰ ਤੇ ਕੁੱਕੜ ਦੇ ਖੰਭ, ਸੇਂਧਾਲੂਣ ਤੇ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦਾ ਤੇਲ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਦੇਣ ਤੇ ਬਿੱਛੂ ਤੇ ਸੱਪ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰ ਸੱਕਦੀ ॥੨੬॥

ਚੌਪਈ

ਕੇਸ ਨਿੰਬ ਦਲ ਲੈ ਹਰਤਾਲ। ਲਵਨ ਘੀਉ ਧੂਪੇ ਤਤਕਾਲ।
ਮੋਰਪਾਂਖ ਘ੍ਰਿਤ ਧੂਪ ਕਰਾਇ। ਦੋਊ ਯੋਗ ਬ੍ਰਿਸਚਕ ਵਿਖ ਜਾਇ ॥੨੭॥

੨੩੪੯. ਰੋਮ, ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤਰੇ, ਵਰਕੀਆਂ ਹੜਤਾਲ, ਲੂਣ ਤੇ ਘੇਉ ਲੈਕੇ ਛੜੀ ਧੂਪ ਦੇਵੇ। ਯਾ:
੨੩੫੦. ਮੋਰ ਦੇ ਖੰਭ ਤੇ ਘਿਉ ਦੀ ਛੇੜੀ ਧੂਣੀ ਧੁਖਾਕੇ ਦੇਵੇ, ਇਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਜੋਗਾਂ ਤੇ ਬਿਛੂ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ॥੨੭॥

(ਵੰਗਸੇਨਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਅਖਜਤ ਜਲ ਸੋਂ ਪੀਸਕੇ ਬੰਸ ਬੀਜ ਲੈ ਲਾਇ।
ਬਿਛੂ ਬਿਖ ਸਭ ਜਾਤ ਹੈ ਬੰਗਸੈਨ ਮਤ ਭਾਇ ॥੨੮॥
ਦਲ ਕਪਾਸ ਕੇ ਪੀਸਕੇ ਬੰਸ ਬੀਜ ਲੈ ਲਾਇ।
ਮੋਰਪੰਖ ਘ੍ਰਿਤ ਹਿੰਗ ਲਿਪ ਬਿੱਛੂ ਕੀ ਵਿਖ ਜਾਇ ॥੨੯॥

੨੩੫੧. ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਬਾਂਸ ਦੇ ਬੀਜ ਪੀਹਕੇ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਬਿਛੂ ਦੀ ਵਿਖ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੰਗਸੇਨ ਦਾ ਹੈ ॥੨੮॥
੨੩੫੨. ਕਪਾਹ ਦੇ ਪੱਤੇ ਤੇ ਬਾਂਸ ਦੇ ਦਾਣੇ ਪੀਹਕੇ ਡੰਗ ਪਰ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿਖ ਜਾਵੇ:—
੨੩੫੩. ਮੋਰ ਦੇ ਖੰਭ ਘੇਉ ਤੇ ਹਿੰਙ ਲੈਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਿਛੂ ਦੀ ਵਿਖ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੨੯॥

ਸੁੰਠ ਘਸੇ ਜਲ ਸੰਗ ਲੈ ਨਾਵਨ ਦੀਜੈ ਏਹ।
ਬਿੱਛੂ ਕੀ ਵਿਸ ਨਾ ਰਹੈ ਵੰਗਸੇਨ ਮਤਿ ਤੇਹ ॥੩੦॥

੨੩੫੪. ਸੁੰਢ ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟੇ, ਇਸ ਦੀ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਬਿਛੂ ਦੀ ਵਿਖ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਵੰਗਸੇਨ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ॥੩੦॥

ਮੋਰਪਾਂਖ ਦਲ ਡੇਕ ਕੈ ਅਥਵਾ ਸੂਹਨਿ ਸੰਗ।
ਮੰਤ੍ਰਹਿ ਸੇ ਝਾੜਾ ਕਰੇ ਬਿਛੂ ਬਿਖ ਕਾ ਭੰਗ ॥੩੧॥

੨੩੫੫. ਮੋਰ ਦੇ ਖੰਭ, ਡੇਕ ਦੇ ਪੱਤੇ ਲੈਕੇ ਯਾ ਝਾੜੂ ਨਾਲ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਝਾੜਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਿਛੂ ਦੀ ਵਿਖ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੩੧॥

ਯਥਾ ਮੰਤ੍ਰ:—
"ਓਂ ਵਿਸ਼ਕੰਟਾ ਉਤਰ ਉਤਰ ਸ੍ਵਾਹਾ:"

ਅਬ ਕੰਨਖਜੂਰਾ ਵਿਖ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਦੀਪਕ ਤੇਲ ਲਗਾਈਐ ਖਰਜੂਰਕ ਵਿਖ ਜਾਇ।
ਲਾਗਯੋ ਖਰਜੂਰਕ ਜਹਾਂ ਤਾਤਾ ਪਾਨੀ ਪਾਇ ॥੩੨॥

੨੩੫੬. ਦੀਵੇ ਦਾ ਤੇਲ ਡੰਗ ਪਰ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਕੰਨ ਖਜੂਰੇ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਉਤਰੇ।

੨੩੫੭. ਜਿਥੇ ਕੰਨ ਖਜੂਰਾ ਲਗ ਜਾਵੇ ਅਰ ਉਤਰੇ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਥਾਂ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਗੇਰੇ ਤਾਂ ਕੰਨ ਖਜੂਰਾ ਤੁਰਤ ਉਤਰ ਜਾਵੇ ॥੩੨॥

ਚੰਗੇਰੀ ਸੇਂਧਾ ਲਵਨਿ ਮੇਲ ਸੇਕ ਦੇ ਸੇਕ।
ਖਰਜੂਰਕ ਵਿਖ ਜਾਤ ਮਿਟ ਵਡੀ ਔਖਦੀ ਏਕ ॥੩੩॥

੨੩੫੮. ਸੌ ਚਲ ਤੇ ਸੇਂਧਾਲੂਣ ਮਿਲਾਕੇ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਸੇਕ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਕੰਨ ਖਜੂਰੇ ਦੀ ਵਿਖ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਅੱਛੀ ਦਵਾਈ ਹੈ ॥੩੩॥

ਬਾਨਰ ਵਿਖ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਫੂਲ ਜੁ ਅਰਕ ਕਨੇਰ ਕੇ ਕੰਦ ਲਾਂਗੁਲੀ ਪਾਇ।
ਮਰਚਾਂ ਪਾਠਾ ਪੀਸਕੈ ਆਰਨਾਲ ਸੰਗ ਸਾਇ ॥੩੪॥
ਲੇਪ ਕਰੋ ਤਾਂਕੇ ਪਰੈ ਆਛੀ ਵਿਧਿ ਸੋ ਏਹ।
ਬਾਨਰ ਕੀ ਵਿਖ ਜਾਤ ਹੈ ਆਛੀ ਔਖਧ ਤੇਹ ॥੩੫॥

੨੩੫੯. ਅੱਕ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਕਨੇਰ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਕਲਿਹਾਰੀ ਦਾ ਕੰਦ, ਮ੍ਰਿਚਾਂ ਤੇ ਪਾਠਾ (ਬਹਿਕੱੜ) ਪੀਹਕੇ ਕਾਂਜੀ ਨਾਲ ਲੇਪ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਵਿਖ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਤਮ ਔਸ਼ਧੀ ਹੈ ॥੩੪॥੩੫॥

ਬਾਨਰ ਜੜ ਅਖਯਤ ਜਲੈ ਬਾਨਰ ਦੰਸਟਿ ਲਗਾਇ।
ਵਾ ਨਰ ਕੋ ਸੁਖ ਹੋਤ ਹੈ ਬਾਨਰ ਜਹਿਰ ਮਿਟਾਇ ॥੩੬॥

੨੩੬੦. ਕੌਂਚ ਦੀ ਜੜ, ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਬਾਂਦਰ ਦੇ ਡੰਗ ਪਰ ਲਾਵੇ, ਜਿਸਦੇ ਲਾਵੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬਾਂਦਰ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥੩੬॥

ਮੂਸੇ ਵਿਖ †ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਮਨਸਿਲ ਕੁਸ਼ਟ ਹਰਤਾਰ ਲੇ ਨਿਰਗੁੰਡੀ ਰਸ ਪੀਸ।
ਪਾਨ ਕਰਤ ਮੂਖਕ ਜਹਿਰ ਵੇਦਨ ਤਾਹਿ ਨ ਦੀਸ ॥੩੭॥

੨੩੬੧. ਮਨਸਿਲ, ਕੁੱਠ ਤੇ ਹੜਤਾਲ ਲੈਕੇ ਸੰਭਾਲੂ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਘੋਟੇ, ਫਿਰ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਚੂਹੇ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾ ਠਹਿਰੇ ।੩੭॥

---

†ਮਾਰਵਾੜ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਚੂਹੇ ਹਨ।

ਚਿੰਚਾਫਲ ਗ੍ਰਿਹਧੂਮ ਲੈ ਅਧਪਲ ਘ੍ਰਿਤ ਸੋ ਖਾਇ।
ਸਾਤ ਦਿਵਸ ਲੌ ਚਾਟੀਐ ਮੂਖਕ ਵਿਖ ਨ ਰਹਾਇ ॥੩੮॥

੨੩੬੨. ਇਮਲੀ ਦਾ ਫਲ, ਘਰ ਦਾ ਧੂੰਆਂ, ਇਹ ਅੱਧਾਕੁ ਪਲ ਘੇਉ ਨਾਲ ੭ ਦਿਨ ਤਕ ਚੱਟੇ ਤਾਂ ਚੂਹੇ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਨਾ ਰਹੇ ॥੩੮॥

ਗ੍ਰਿਹ ਕਾ ਧੂੰਵਾ ਲਾਈਐ ਅਖਤ ਕੇ ਜਲ ਏਹ।
ਅਥਵਾ ਦੂਧ ਪਚਾਇ ਲਿਪ ਮੂਖਕ ਵਿਖ ਨ ਰਹੇਇ ॥੩੯॥

੨੩੬੩. ਘਰ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਡੰਗ ਪਰ ਲਾਵੇ, ਯਾ:-
੨੩੬੪. ਦੁੱਧ ਪਕਾਕੇ ਲਿਪੇ ਤਾਂ ਚੂਹੇ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਨਾ ਰਹੇ ॥੩੯॥

ਅਪਾਮਾਰਗ ਕਾ ਮੂਲ ਪਿਸ ਕਰਖ ਏਕ ਮਧ ਸੰਗ।
ਚਾਟਤ ਮੂਖਕ ਸ੍ਵਾਨ ਵਿਖ ਸਰਬ ਹੋਤ ਹੈ ਭੰਗ ॥੪੦॥

੨੩੬੫. ਪੁਟਕੰਡੇ ਦੀ ਜੜ ਪੀਹਕੇ ੧ ਕਰਖ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਚਟੇ ਤਾਂ ਚੂਹੇ ਦੀ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਜਾਵੇ ॥੪੦॥

(ਵੰਗਸੇਨਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਮਧੁ ਕਪਿਥ ਗੋਬਰ ਰਸਹਿ ਚਾਟਤ ਬਿਖ ਕੀ ਹਾਨਿ।
ਰਸ ਕਪਿਥ ਮਧ ਸਰਕਰਾ ਮੂਖਕ ਵਿਖੁ ਪਰਮਾਨ ॥੪੧॥

੨੩੬੬. ਸ਼ਹਿਤ ਤੇ ਕੈਥ ਗੋਹੇ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਮਿਲਾਕੇ ਚਟਾਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਹਰ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਯਾ:—
੨੩੬੭. ਕੈਥ ਦਾ ਰਸ, ਸ਼ਹਿਤ ਤੇ ਖੰਡ ਖੁਲਾਵੇ ਤਾਂ ਚੂਹੇ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਜਾਵੇ ॥੪੧॥

ਸ੍ਵਾਨ (ਕੁੱਤੇ ਦੀ) ਵਿਖ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਕੰਨਜ਼ਾ ਦਲ ਸੇਂਧਾ ਪਿਸੇ ਗਰਮ ਕਰੀਨੈ ਬਾਂਧ।
ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਲੌ ਹਲਕਿਆ ਕੂਤਾ ਵਿਖਕੋ ਸਾਂਧ ॥੪੨॥

੨੩੬੮. ਕੁਆਰ ਨਾਲ ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ ਪੀਹੇ, ਫਿਰ ਤੱਤਾ ਕਰਕੇ ਡੰਗ ਪਰ ਬੰਨ੍ਹੇ, ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਵਿਚ ਹੋਲਕੇ ਕੁਤੇ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੪੨॥

(ਯੋਗ ਚਿੰਤਾਮਣੀਮਤਾਂਤ)

ਜਪੋਲੋਟਾ ਮਰਚ ਲੇ ਤੂੰਬੀ ਗਰੀ ਸੁਹਾਗ।
ਸਿੰਗਰਫ ਗੁੜ ਸੋਂ ਕਰ ਗੁਟੀ ਉਸਨ ਨੀਰ ਭਖ ਲਾਗ ॥੪੩॥
ਸ੍ਵਾਨ ਜ਼ਹਿਰ ਸਬ ਜਾਤ ਹੈ ਹਲਕੇ ਕੀ ਮਿਟ ਜਾਇ।
ਕਹਤ ਮੇਘ ਸਾਚੀ ਕਹੀ ਕਰਿਯੋ ਬੈਦ ਸੁਧਾਇ ॥੪੪॥

੨੩੬੯. ਜਮਾਲਗੋਟਾ, ਮਿਰਚ, ਤੂੰਬੇ ਦੀ ਗਿਰੀ, ਸੁਹਾਗਾ ਤੇ ਸਿੰਗ੍ਰਫ ਲੈਕੇ ਗੁੜ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਕਰਕੇ ਗਰਮ ਜਲ ਨਾਲ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਕੁਤੇ ਦੀ ਸਭਤਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਜਾਵੇ ਅਰ ਹਲਕੇ ਕੁਤੇ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਬੀ ਨਾਂ ਰਹੇ ॥੪੩॥੪੪॥

ਚੌਪਈ

ਜਪੋਲੋਟਾ ਇਟਸਿਟ ਆਨ। ਦਲ ਪਟੋਲ ਟੰਕ ਟੰਕ ਪ੍ਰਮਾਨ।
ਦੂਨੇ ਗੁੜ ਸੋ ਗੋਲੀ ਕਰੇ। ਕੋਕਨ ਬੇਰ ਸਮਾਨ ਸੁ ਧਰੇ ॥੪੫॥
ਉਸਨ ਨੀਰ ਸ ਪ੍ਰਾਤਹਿ ਦੇਇ। ਹਲਕੇ ਕੂਤੇ ਕੀ ਬਿਖ ਜੇਇ।
ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਲੌ ਕਰਤ ਵਿਰੇਚ। ਸ੍ਵਾਨ ਦੰਸਟ ਕਾ ਏਹੀ ਪੇਚ ॥੪੬॥

੨੩੭੦. ਜਮਾਲਗੋਟਾ, ਇਟਸਿਟ ਤੇ ਪਟੋਲ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ਇਹ ਸਭ ਟੰਕ ਟੰਕ। ਸਭਨਾ ਤੋਂ ਦੂਣਾ ਗੁੜ ਪਾਕੇ ਗੋਲੀ ਕੋਕਨ ਬੇਰ ਬਰਾਬਰ ਕਰ ਲਵੇ। ਗਰਮ ਜਲ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ੧ ਨਿਗਲਾਵੇ, ਜਿਸਨੂੰ ਹਲਕੇ ਕੁਤੇ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਹੈ। ਇਸਤਰਾਂ ੩ ਦਿਨ ਤਾਈਂ ਦੇਵੇ, ਇਸ ਨਾਲ ਦਸਤ ਹੋਕੇ ਕੁਤੇ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਜਾਂਦੀ ਰਹੇ ॥੪੫॥੪੬॥

ਪ੍ਰਥਮ ਦਿਨਹਿ ਭਖ ਅਰਧ ਕੁਚੀਲਾ। ਦੂਜੇ ਪੌਣਾ ਤੀਜ ਸਭੀਲਾ।
ਸ੍ਵਾਨ ਦੰਸਟ ਪੀਰਾ ਮਿਟ ਜਾਈ। ਅਪਾਮਾਰਗ ਜੜ ਮਧੁ ਘ੍ਰਿਤਖਾਈ॥੪੭॥

੨੩੭੧. ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਅੱਧਾ ਕੁਚਲਾ ਖਾਵੇ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਪੌਣਾ ਅਰ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਸਭੋ ਖਾ ਲਵੇ, ਤਾਂ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਵਿਖ ਦੀ ਪੀੜਾ ਜਾਵੇ। ਯਾ:-

੨੩੭੨. ਪੁੱਟਕੰਡੇ ਦੀ ਜੜ ਸ਼ਹਿਤ ਤੇ ਘੇਉ ਨਾਲ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਜਾਵੇ ॥੪੭॥

ਦੋਹਰਾ

ਅਰਕ ਦੂਧ ਗੁੜ ਤੇਲ ਲੇ ਸ੍ਵਾਨ ਦੰਸਟ ਕੇ ਲੇਪ।
ਵਾ ਕੁਰਕਟ ਵਿਸ਼ਟਾ ਲਿਪੇ ਸ੍ਵਾਨ ਦੰਸਟ ਸੰਖੇਪ ॥੪੮॥

੨੩੭੩. ਅੱਕ ਦਾ ਦੁੱਧ, ਗੁੜ, ਤੇਲ ਲੈਕੇ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਕੱਟੇ ਥਾਂ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਵਿਖ ਜਾਵੇ, ਯਾ:-

੨੩੭੪. ਕੁੱਕੜ ਦੀ ਵਿੱਠ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਡੰਗ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਜਾਵੇ।

ਅਥ ਸਰਬ ਜੀਵ ਵਿਖ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਦੰਸਟ ਠੌਰ ਤੇ ਰੁਧਰਿ ਹੀ ਦੇਵੈ ਤੁਰਤ ਨਿਕਾਲ।
ਲੋਹ ਸਲਾਕਾ ਗਰਮ ਕਰ ਦਹੇ ਠੌਰ ਤਤਕਾਲ ॥੪੯॥
ਵਿਸਖਪਹਾ ਜੜ ਪੀਸਕੈ ਤਾਂ ਪਰ ਲੇਪ ਲਗਾਇ।
ਬਰਕ ਵਰਾਘ੍ਰ ਸ਼੍ਰਿੰਗਾਲ ਰਿਛ ਤਰਕ ਬੀਪ ਅਸ਼੍ਵਾਸਇ ॥੫੦॥

ਏਤੇ ਕੇ ਵਿਖ ਸਭ ਮਿਟੈ ਚੰਗਾ ਹੁਇ ਨਰਨਾਰਿ ।
ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਏ ਕਹੀ ਜਾਨੋ ਵਿਖ ਅਧਿਕਾਰ ॥੫੧॥

੨੩੭੫. ਡੰਗ ਦੀ ਥਾਂ ਦਾ ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ ਲਹੂ ਕਢਾ ਦੇਵੇ । ਫਿਰ ਲੋਹੇ ਦੀ ਸਲਾਈ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਓਹ ਥਾਂ ਦਾਗ ਦੇਵੇ ॥੪੯॥

੨੩੭੬. ਵਿਸਖਪਰੇ ਦੀ ਜੜ ਪੀਹਕੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਡੰਗ ਦੀ ਜਗਾ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਸ਼ੇਰ, ਬਘਜਾੜ, ਗਿੱਦੜ, ਰਿੱਛ, ਤਰਕ, ਦੀਪ (ਚਿਤ੍ਰਾ), ਘੋੜਾ ਤੇ ਕੁੱਤਾ ਇਤਨਿਆਂ ਦੀ ਵਿਖ ਮਿਟੇ, ਪੁਰਖ ਇਸਤ੍ਰੀ ਰਾਜੀ ਹੋਵੇ । ਇਹ ਬਾਤ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਵਿਚ ਵਿਖ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਖੇ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਜਾਣ ਲਵੇ ॥੫੦॥੫੧॥

ਦੋਹਰਾ

ਜੀਆ ਪੋਤਾ ਮਜ ਲੇ ਸੀਤ ਤੋਯ ਸੋ ਪੀਸ ।
ਨਾਵਨ ਅੰਜਨ ਕੀਜੀਐ ਖਾਤ ਨਿਖਕ ਇਕ ਦੀਸ ॥੫੨॥
ਵਜ਼ਾਘਰ ਮੂਖਕ ਭੈ ਕਹੀ ਬ੍ਰਿਸਚਕ ਬਿੱਲੀ ਜਾਨ ।
ਇਨਕੀ ਵਿਖ ਦੂਰੈ ਟਰਤ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਬਾਨਿ ॥੫੩॥
ਭ੍ਰਿੰਗ ਰਾਜ ਰਸੁ ਪੀਸੀਐ ਬੰਬੀ ਮਾਟੀ ਸਜਾਮ ।
ਦੰਸਟ ਠੌਰ ਪਰ ਲਾਈਐ ਸਰਪ ਜ਼ਹਿਰ ਕੈ ਕਾਮ ॥੫੪॥

੨੩੭੭. ਜੀਏਪੋਤੇ ਦੀ ਗਿਰੀ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਅਰ ੪ ਮਾਸੇ ਖੁਲਾ ਬੀ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਬਾਘ. ਚੂਹਾ, ਡੱਡੂ, ਬਿੱਛੂ ਤੇ ਬਿੱਲੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਵਿਖ ਨਾਸ ਹੋਵੇ, ਇਉਂ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਤੇ ਬਚਨ ਹਨ ॥੫੨॥ ੫੩॥

੨੩੭੮. ਭੰਗਰੇ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਬੰਬੀ ਦੀ ਕਾਲੀ ਮਿੱਟੀ ਡੰਗ ਦੀ ਜਗਾ ਪਰ ਲਿਪੇ ਤਾਂ ਸੱਪ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਹਟਵੇ ॥੫੪॥

ਕੁਲਥ ਪੀਸ ਅਖਜਤ ਉਦਕ ਘ੍ਰਿਤ ਸੋ ਲੇਪ ਲਗਾਇ ।
ਸਰਬ ਕੀਟ ਵਿਖ ਨਾ ਰਹੈ ਉਤਮ ਉਪਾਇ ॥੫੫॥

੨੩੭੯. ਕੁਲਥ, ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਘਿਉ ਪਾਕੇ ਲੇਪੇ, ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਕੀੜਿਆਂ ਦੀ ਵਿਖ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਰੇਸ਼ਟ ਯਤਨ ਹੈ ॥੫੫॥

ਚੌਪਈ

ਪਾਠਾ ਤ੍ਰਿਖਣ ਸੋਂਧਾ ਆਠ । ਯਵਾਖਾਰ ਵਾੜਿੰਗ ਵਖਾਨ ।
ਸਜੀਅਤਿ ਵਿਖ ਕੁਸ਼ਟ ਜੁ ਹਿੰਗੁ । ਤਗਰ ਵਚ ਪੀਸੋ ਸਮ ਅੰਗ ॥੫੬॥
ਪਾਠ ਕਰਤ ਨਰ ਇਸਕੋ ਸਹੀ । ਸਕਲ ਕੀਟ ਕੀ ਵਿਖ ਨਹਿ ਰਹੀ ।

ਮੂਖਕ ਕੂਤਾ ਦੰਸਟ ਮਿਟਾਇ। ਵੰਗਸੇਨ ਮਤਿ ਸਾਚੀ ਗਾਇ ॥੫੭॥

੨੩੮੦. ਪਾਠਾ, ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ, ਸੁੰਢ, ਸੇਂਧਾਲੂਣ, ਜੌਂਖਾਰ, ਬਾਵਤਿੰਗ, ਸੱਜੀ, ਪਤੀਸ, ਕੁੱਟ, ਹਿੰਙ, ਤਗਰ ਤੇ ਵਚ, ਸਮਾਨ ਭਾਗ ਲੈਕੇ ਪੀਹੇ, ਫਿਰ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਕੀੜਿਆ ਦੀ ਵਿਖ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ, ਹੋਰ ਚੂਹੇ ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਦਾ ਡੰਗ ਮਿਟੇ, ਇਹ ਵੰਗਸੇਨ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ॥੫੬॥੫੭॥

ਸਿਰਸ ਪੰਚ ਹੀ ਅੰਗ ਮੰਗਾਇ। ਕ੍ਵਾਥ ਕਰੀ ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਭੁਰਕਾਇ।
ਮਧ ਸੇ ਪੀਵਤ ਉਠ ਪਰਭਾਤ। ਸਰਬ ਕੀਟ ਕੀ ਵਿਖਟਰ ਜਾਤ ॥੫੮॥

੨੩੮੧. ਸਰੀਂਹ ਦਾ ਪਚਾਂਗ ਲੈਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਉਪਰ ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਬਹੂਰ ਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਇ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਉਠਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਕੀੜਿਆ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੫੮॥

ਸੇਂਧਾ ਸੌਂਫ ਪਿਸੀ ਘ੍ਰਿਤ ਲੇਪ। ਦੰਸਟ ਮਖਯਕਾ ਹੁਇ ਸੰਖੇਪ।
ਗਊ ਮੂਤ ਸੋਂ ਧੋਈ ਜਾਇ। ਦੰਸਟ ਪਿਪੀਲਕ ਮਾਖੀ ਕਾਇ ॥੫੯॥

੨੩੮੨. ਸੇਂਧਾਲੂਣ ਤੇ ਸੌਂਫ ਘਿਉ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਮੱਖੀ ਡੂਮਣੇ ਆਦਿ ਦਾ ਡਸਿਆ ਅੱਛਾ ਹੋਵੇ, ਯਾ:—

੨੩੮੩. ਗਊਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਕੀੜੀ ਅਰ ਮੱਖੀ ਦਾ ਡੰਗ ਧੋਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਹਰ ਜਾਵੇ ॥੫੯॥

ਸੇਂਧਾ ਘ੍ਰਿਤ ਕੇ ਲੇਪ ਲਗਾਇ। ਮਾਖੀ ਕੀ ਵਿਖ ਦੂਰ ਪਰਾਇ।
ਪ੍ਰਿਥੀਹਲ ਮਾਛਰਕੀ ਵਿਖ ਜਾਇ।ਭੂੰਡ ਜ਼ਹਿਰ ਮੁੜ ਕਦੇ ਨ ਆਇ ॥੬੦॥

੨੩੮੪. ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ ਤੇ ਘਿਉ ਲੇਪੇ ਤਾਂ ਮੱਖੀ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਦੂਰ ਹੋਵੇ। ਹੋਰ ਕੀੜੀ, ਮੱਛਰ ਤੇ ਭੂੰਡ (ਧਮੋੜੀ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਹਿਰ ਮੁੜ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਆ ਸੱਕਦੀਆਂ ॥੬੦॥

ਦੋਹਰਾ

ਪਾਨੀ ਸੋ ਪੀਸੀ ਕਰੀ ਲੇਪ ਕਰੇ ਹਰਤਾਲ।
ਸਰਬ ਦੰਸਟ ਕਾ ਦੁਖ ਹਰਤ ਕਰਿਯੋ ਵੈਦ ਵਿਚਾਰ ॥੬੧॥

੨੩੮੫. ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਹੜਤਾਲ ਪੀਹਕੇ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਡੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਵੇ, ਇਸਨੂੰ ਵਿਚਾਰਕੇ ਅਵੱਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥੬੧॥

ਮਦ ਵਿਨਾਸ—ਦੋਹਰਾ

ਆਫੂ ਭੰਗ ਵਿਕਾਰ ਕੇ ਗਰਮ ਦੂਧ ਕਰ ਪੀਤ।
ਵੜੇਮਾ ਗਿਰ ਪੀਜੀਯੈ ਕਨਿਕ ਜ਼ਹਿਰ ਕੋ ਜੀਤ ॥੬੨॥

੨੩੮੬. ਅਫੀਮ ਅਰ ਭੰਗ ਦੇ ਮਦ (ਨਸ਼ੇ) ਚੜੇ ਪਰ ਗਰਮ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਵੇ। ਜੇ ਧਤੂਰੇ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਚੜੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੜੇਮੇ ਦੀਆਂ ਗਿਰੀਆਂ (ਦੁੱਧ ਯਾ ਪਾਣੀ ਨਾਲ) ਪੀਵੇ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੬੨॥

ਕਟੁਕ ਤੇਲ ਲੈ ਲੇਪੀਯੇ ਕਰਦਮ ਕੀ ਵਿਖ ਚਾਰ।
ਅਰਕ ਸੁਨਹੀ ਵਿਖ ਟਰਤ ਹੈ ਮਾਟੀ ਲੇਪ ਸੁ ਕਾਰ ॥੬੩॥

੨੩੮੭. ਕੌੜੇ ਤੇਲ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾ ਚਿੱਕੜ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਯਾ:-
੨੩੮੮. ਅੱਕ ਤੇ ਥੋਹਰ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰਨ ਤੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥੬੩॥

ਸੇਂਧਾ ਮਰਚਾਂ ਨੀਰ ਸੋ ਪੀਵਤ ਜੋ ਨਰ ਨਾਰਿ।
ਪੂੰਗੀ ਫਲ ਮਦੁ ਜਾਤ ਮਿਟਿ ਤਾਂਕੀ ਏਹੁ ਵਿਚਾਰ ॥੬੪॥

੨੩੮੯. ਸੇਂਧਾਲੂਣ ਤੇ ਮ੍ਰਿਚ ਜਲ ਨਾਲ ਪੁਰਖ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜੇੜਾ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਸੁਪਾਰੀ ਦੇ ਫਲ ਦਾ †ਮਦ (ਨਸ਼ਾ) ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੬੪॥

ਕ੍ਰਿਤਮ (ਕੀਤੀ), ਵਿਖ ਉਪਾਇ–ਦੋਹਰ

ਵਿਖੁ ਵੰਤਾ ਜੋ ਜੀਵ ਵਿਖ ਉਪਵਿਖ ਚੂਰਣ ਜਾਨ।
ਮਿਸ੍ਰਤ ਨਖ ਕਚਿ ਲੋਹੁ ਹੀ ਅਸਥਿ ਸਿੰਘ ਅਹਿ ਠਾਨ ॥੬੫॥
ਏ ਵਿਖ ਕ੍ਰਿਤਮ ਜਾਨੀਏ ਤਾਂਕੇ ਲਛਨ ਏਹ।
ਆਲਸ ਜੜਤਾ ਕਾਸਹੀ ਵਲ ਖਯ ਸ੍ਵਾਸ ਜੁਰੇਹਿ ॥੬੬॥
ਰਕਤ ਸ੍ਾਵ ਚਖਜ ਪੀਤ ਹੋਇ ਸੋਫ ਹੋਤ ਤਨ ਜਾਸ।
ਕ੍ਰਿਤਮ ਵਿਖਕੇ ਚਿਹਨ ਏ ਔਖਦ ਕਹਿਹੋਂ ਤਾਸ ॥੬੭॥

੨੩੯੦. ਵਿਖ ਵਾਲਾ ਜੀਵ, ਵਿਖ, ਉਪਵਿਖ, ਚੂਰਣ, ਮਿਸ੍ਰਤ, ਨਹੁੰ, ਕੇਸ਼, ਰਿੜ੍ਹ ਦਾ ਲਹੂ, ਹੱਡੀ, ਸ਼ੇਰ ਅਤੇ ਸੱਪ ਆਹਿ ਕਿਸੀ ਦੀ ਹੋਵੇ। (ਇਹ ਖਾਈ ਜਾਂ ਚੁਭ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿਖ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ) ਇਸਨੂੰ ਕ੍ਰਿਤਮ ਵਿਖ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਇਸਦੇ ਲੱਛਣ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਆਲਸ,ਜੜਤਾ,ਖਾਂਸੀ, ਬਲ ਦਾ ਨਾਸ, ਦਮਾਂ ਤੇ ਸੁਰਭੰਗ। ਲਹੂ ਸ੍ਰਵਣਾ, ਨੇਤ੍ਰ ਪੀਲੇ, ਸਰੀਰ ਪਰ ਸੋਜਾਜਿਸ ਦੇ ਹੋਵੇ,ਤਿਸਨੂੰ ਕ੍ਰਿਤਮ ਵਿਖ ਵਾਲਾ ਜਾਣੋ, ਇਹ ਚਿਹਨ ਤਿਸਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਦਵਾਈ ਸੁਣੋ, ॥੬੫ ਤੋਂ ੬੭॥

ਕ੍ਰਿਤਮ ਵਿਖ ਉਪਾਇ–ਚੌਪਈ

ਸੁਧ ਸੂਤ ਮ੍ਰਿਤ ਹੇਮ ਮੰਗਾਇ। ਸੋਨਾ ਮਾਖੀ ਸੁਧ ਰਲਾਇ।
ਤੀਨੋ ਸਮ ਸੁਧਿ ਗੰਧਕ ਦੇਇ। ਕੰਨਜਾ ਰਸ ਮਰਦੋ ਦਿਨ ਤੇਇ ॥
ਸੋ ਸੂਕਾ ਇਕ ਮਾਖ ਪ੍ਰਮਾਨ। ਸਿਤਾ ਸਹਿਤ ਸੋ ਕਰੀਐ ਪਾਨ ॥
ਵਨਿਮੂਲ ਸ੍ਰਤਪਜ ਮਿਲਿ ਖਾਇ। ਕ੍ਰਿਤਮ ਵਿਖਕਾ ਨਾਸ ਕਰਾਇ ॥੬੮॥

---

†ਐਸਾ ਏਹ ਪ੍ਰਯੋਗ ਮਲਾਯਾ ਦੇਸ਼ ਵਿਚਰਦੇ ਸਮਯ ਅਜ਼ਮਾਯਾ ਸੀ।

੨੩੯੧. ਸੁਧ ਪਾਰਾ, ਮ੍ਰਿਤ ਸੋਨਾ, ਸੋਨਾਮੁਖੀ ਸੁਧ ਕੀਤੀ ਹੋਈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾ ਸਮਾਨ ਸੁਧ ਗੰਧਕ ਪਾਵੇ, ਫਿਰ ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਆਰ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਦੋ ਦਿਨ ਘੋਟੇ । ਇਸਦਾ ਸੁਕਾਕੇ ਚੂਰਨ ੧ ਮਾਸਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਸ਼ਰੀ ਤੇ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਦਿਆ ਕਰੇ, ਯਾ:-

੨੩੯੨. ਚਿੱਤਰੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਕੋਸੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਤਮ ਵਿਖ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੬੮॥੬੯॥

ਦੋਹਰਾ

ਜੀਆਪੋਤਾ ਮੱਜ ਲੈ ਗੋ ਮੂਤ੍ਰ ਟੰਕੇਕ ।
ਘਨੀ ਜ਼ਹਿਰ ਸਬ ਜਾਤ ਕੀ ਪੀਵਤ ਮਿਟਤ ਅਨੇਕ ॥੭੦॥

੨੩੯੩. ਜੋਏ ਪੋਤੇ ਦੀ ਗਿਰੀ, ੧ ਟੰਕ (੪ ਮਾਸੇ) ਗਊ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਪੀਵੇਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤੀ ਜ਼ਹਰ ਸਭ ਕਿਸਮ ਦੀ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇ,॥੭੦॥

ਚੌਪਈ

ਜੀਆ ਪੋਤਾ ਗਿਰ ਜਲ ਖਾਇ । ਕਾਂਜੀ ਸੋ ਅਥਵਾ ਨਿਸ ਖਾਇ ।
ਦੇਵਦਾਲਿ ਨਰ ਮੂਤ੍ਰਹਿ ਦੇਇ । ਸਰਪਾਂਖੀ ਗਿਰ ਕਰਨੀ ਲੇਇ ॥੭੧॥
ਇੰਦ੍ਰ ਵਾਰੁਣੀ ਪ੍ਰਿਥਕ ਬਖਾਨ । ਆਛੇ ਯੋਗ ਕਹੇ ਮਨ ਮਾਨ ।
ਤੇਲ ਅਫੀਮ ਜੁ ਖਾਈ ਏਨ । ਤਾਂਕੇ ਹਿਤ ਮੈ ਭਾਖੇ ਲੇਨ ॥੭੨॥

੨੩੯੪. ਜੋਏ ਪੋਤੇ ਦੀ ਗਿਰੀ ਜਲ ਨਾਲ ਖਾਵੇ, ਯਾ:-
੨੩੯੫. ਕਾਜੀ ਨਾਲ ਹਲਦੀ ਪੀਹਕੇ ਖਾਵੇ,ਯਾ:-
੨੩੯੬.ਘੱਘਰ ਵੇਲ ਦਾ ਫਲ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਦੇਵੇ, ਯਾ:-
੨੩੯੭. ‡ਗੰਧਨਾਂਕੁਲੀ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਦੇਵੇ, ਯਾ:-
੨੩੯੮. ਹਰਮਲ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਦੇਵੇ, ਯਾ:-
੨੩੯੯. ਤੂੰਮਾ ਫਲ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਦੇਵੇ, ਇਹ ਨੁਸਖੇ ੨ ਉਸਨੂੰ ਦੇਵੇ ਜਿਸਨੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਮਿਲਾਕੇ ਅਫੀਮ ਖਾਧੀ ਹੋਵੇ ਉਸਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਨਵ੍ਰਿਤੀ ਵਾਸਤੇ ਦੇਵੇ ॥੭੧ ।੭੨॥

ਕਾਚ ਮਾਚ ਰਸ ਘ੍ਰਿਤ ਮਧੁ ਖਾਇ ਸਕਲ ਜ਼ਹਿਰ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰਾਇ ।
ਨਾਗਦਮਨ ਗਿਰ ਕਰਨੀ ਲੇਇ । ਮੁੰਡੀ ਜਲ ਪਿਵ ਜ਼ਹਿਰ ਹਰੇਇ ॥੭੩॥

੨੪੦੦. ਭਕੋਲਾ (ਮਕੋ, ਦਾ ਰਸ ਘ੍ਰਿਤ ਤੇ ਸ਼ਹਿਤ ਮਿਲਾਕੇ ਖੁਲਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਯਾ:-

੨੪੦੧. ਨਾਗਦੋਣ ਬੂਟੀ, ਹਰਮਲ ਦੇ ਦਾਣੇ ਤੇ ਮੁੰਡੀ ਬੂਟੀ ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਹਰ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੭੩॥

‡ਗੰਧਨਾਂਕੁਲੀ=ਸਰਪਾਂਖੀ ਬੂਟੀ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਦੇਹਰਾਦੂਨੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ।

ਆਨ ਅਰੀਠਾ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰਾਇ। ਵਾ ਤਾਂਬਰ ਉਕਲਾਈ ਪਜ਼ਾਇ।
ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਜਲ ਵਾ ਦੇਹ। ਸਕਲ ਜ਼ਹਿਰ ਖਾਈ ਹਰਿ ਲੇਹ ॥੭੪॥

੨੪੦੨. ਰੀਠਾ ਲੈਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਯਾ:—

੨੪੦੩. ਤਾਂਬਾ ਕਾੜ੍ਹਕੇ ਪੀਵੇ, ਯਾ:-

੨੪੦੪. ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਜਲ ਨਾਲ ਛਕਾਵੇ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਖਾਧੀ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੇ ਯੋਗ ਹਨ ॥੭੪॥

(ਰਸਮੰਜਰੀਆਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਇਕ ਵਿੰਸਤ ਜੋ ਵਾਰ ਹੀ ਮੰਤਰ ਸੋ ਲੈ ਕਾਰ।
ਸਕਲ ਜਗਤ ਕੀ ਵਿਖ ਹਰੈ ਰਸਮੰਜਰਿ ਮਤਿ ਧਾਰ ॥੭੫॥
ਏਸ ਮੰਤ੍ਰ ਕੇ ਸਿਮਰਣੇ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਨਸ ਜਾਇ।
ਲਖ ਮੰਤ੍ਰੀ ਕੇ ਦਰਸ ਕੇ ਜ਼ਹਿਰ ਨ ਰਹਿਤੀ ਕਾਇ ॥੭੬॥

੨੪੦੫. ਇਸ ਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ੨੧ ਬਾਰ ਮੰਤਰੇ ਅਰਥਾਤ ਝਾੜਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਮਾਤ੍ਰ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਇਹ ਰਸਮੰਜਰੀ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ॥੭੫॥

ਇਸ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਸਿਮਰਨ (ਜਾਪ) ਯਾ ਝਾੜਾ ਕਰਨੇ ਤੇ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਬੀ ਨਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਮੰਤ੍ਰੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਮਾਤ੍ਰ ਤੇ ਜ਼ਹਿਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰ ਸਕਦੀ॥੭੬॥

ਯਥਾ ਮੰਤ੍ਰ:-

"ਓਅੰ ਨਮੋ ਭਗਵਤੇ ਸ੍ਰੀ ਘੋਣੇ ਯ: ਹਰ ਹਰ ਦਰ ਦਰ ਪਰ ਪਰ ਤਰ ਤਰ ਵਰ ਵਰ ਵੇਧ ਵੇਧ ਸਲ: ਸਲ: ਰਰ ਰਰ ਰਰ ਰਰ ਰਰ ਰਰ ਰਰ ਰਰ ਰਰ ਰਰ ਲਾਂ ਲਾਂ ਹਰ ਹਰ ਹਰ ਭਾਂ ਭਾਂ ਭਾਂ ਸਰ ਸ੍ਰੀਂ ਸਰ ਖ੍ਰੀਂ ਖ੍ਰੀਂ ਖ੍ਰੀ ਵੱਖੀਂ ਵੱਖੀਂ ਵੱਖੀਂ ਹ੍ਰੀ ਹ੍ਰੀ ਹ੍ਰੀ ਭਗਵਤਿ ਸ੍ਰੀ ਘਰੋਣੇਯਾ ਭਗਵਤਿ ਸ੍ਰੀ ਘਰੋਣੇਯਾ ਜੰਸ: ਜੰਸ: ਸਵਰ ਸਵਰ ਜੁਸ: ਜੁਸ: ਸਦਾਵਰ ਰੂਪ ਹ੍ਰੀ ਸਦਾ ਵਰ ਰੂਪ ਹ੍ਰੀ ਸਦਾ ਵਰ ਰੂਪ ਹ੍ਰੀ ਵਰ ਵਿਹੰਗ ਮਾਨੁਖ ਯੋਗ ਖੇਮੰਚ ਸਦੇ ਪਰਿ ਸਦਾ ਵਰਿ ਵਿਹੰਗ ਮਾਨੁਖ ਯੋਗੇ ਖੇਮੰ ਸਦੇ ਪਰਿ ਸਦਾ ਵਰਿ ਵਿਹੰਗ ਮਾਨੁਖ ਯੋਗ ਖੇਮ ਸਦੇ ਪਰਿ ਖ: ਖ: ਖ: ਸ੍ਵਾਹਾ"

ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪੱਥ—ਚੌਪਈ

ਅਰਿਸਟਾ ਬੰਧਨ ਅਰ ਮੰਤ੍ਰ। ਛਰਦ ਬਿਰੇਚਨ ਜਾਗਣ ਤੰਤ੍ਰ।
ਸ੍ਰੋਣਤ ਮੋਖਣ ਅੰਗੇਵਾਰਨ। ਅਭਿਖੇਕਾ ਅੰਜਨ ਪ੍ਰਤਿਸਾਰਨ ॥੭੭॥
ਵਟਨਾ ਨਾਵਨ ਲੇਪ ਜੁ ਸੇਕ। ਪਰਧਮ ਨੂੰ ਉਪਧਾਨੰ ਦੇਕ।
ਪ੍ਰਤਿ ਵਿਖ ਧੂਮਨਿ ਸੰਗਿ ਪ੍ਰਬੋਧ। ਸਾਠੀ ਚਾਵਲ ਕੋਧਾ ਸੋਧ ॥੭੮॥
ਮੂਗਦਾ ਘ੍ਰਿਤ ਜੀਰਣ ਪ੍ਰਿਯੰਗੁ। ਤੇਲ ਜੁ ਵੈਂਗਨ ਮਧੁਰੀ ਅੰਗ।
ਧਾਤ੍ਰੀ ਫਲ ਮੂੰਡ ਕੇ ਪਰਣੀ। ਚੌਲਾਈ ਜੀਵੰਤੀ ਧਰਣੀ ॥੭੯॥

ਦਾਰਮ ਲਸਨੰ ਕਾਲ ਜੁ ਸਾਕ। ਗਜ ਕੇਸਰ ਪਥਜਾ ਮਧੁ ਸਾਕ।
ਸੀਤ ਨੀਰ ਸਿਤ ਸੈਂਧਾ ਨਿਸਾ।ਪਸਚਮ ਉਤਰ ਪਵਨ ਸੁ ਇਸਾ ॥੯੦॥
ਮੁਸਤਾ ਚੰਦਨ ਸ੍ਵੇਤ ਸਿਰੀਖ। ਕਸਤੂਰੀ ਤਿਕਤਾ ਪਯ ਈਖ।
ਹੇਮ ਜੁ ਕੁੰਕਮ ਪਥਜ ਵਖਾਨ। ਯਥਾ ਯੋਗ ਹੋਵਤ ਸੋ ਠਾਨ ॥੯੧॥

੨੪੦੬. †ਕੁਟਕੀ ਦਾ ਬਨੂਣਾ, ਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਝਾੜਨਾ, ਕੈ, ਦਸਤ ਦੇਣੇ, ਜਗੌਣਾ ਭਾਵ ਚੇਤਨ ਕਰਨਾ. ਲਹੂ ਕੱਢਣਾ, ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਰੋਕਣਾ ਭਾਵ ਦੱਬਣਾ, ਜਲ ਛਿੜਕਣਾ, ‡ਅਜਨ ਪੌਣਾ, ਵਿਖ ਦਾ ਹਟੌਣਾ, ਵਟਨਾ ਮਲਨਾ, ਨਸਵਾਰ ਦੇਣਾ, ਲੇਪ ਕਰਨਾ, ਸੇਕ ਕਰਨਾ, ਦਾਗਣਾ, ਸਿਰਹਾਣਾ ਦੇਣਾ, ਹੋਰ ਕੋਈ ੦ਦੂਸਰੀ ਵਿਖ ਦੇਣੀ, ਧੂੰਆਂ ਦੇਨਾ, ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਕਰੌਣਾ, ਹੋਰ ਖਾਣ ਨੂੰ ਸੱਠੀਦੇ ਚੌਲ, ਕੋਦਾ, ਮੂੰਗੀ, ਪੁਰਾਣਾ ਘੇਉ, ਕੰਡੂਣੀ, ਤੇਲ, ਵਤਾਊਂ, ਮਿੱਠੀਆਂ ਬਸਤਾਂ, ਆਵਲੇ, †ਸੇਂਚਲ, ਚੌਲਾਈ, ਡੋਡੀ ਸਾਕ, ਅਨਾਰ, ਲਸਨ. ਕਾਲਾ ਸਾਗ, ਨਾਗਕੇਸਰ, ਹਰੜ, ਸਹਤ, ਸਰਦ ਪਾਣੀ, ਚੰਦਨ, ਸੇਂਧਾ ਨਿਮਕ, ਹਲਦੀ, ਪੱਛਮ ਤੇ ਉੱਤ੍ਰ ਵਲ ਦੀ ਪੌਣ, ਮੋਥਾ, ਚਿੱਟਾ ਚੰਦਨ, ਸਰੀਂਹ, ਕਸਤੂਰੀ, ਤੀਖਣ ਪਦਾਰਥ, ਦੁੱਧ, ਗੰਨੇ, ਸੋਨਾ ਤੇ ਕੇਸਰ, ਇਹ ਸਭ ਪੱਥ ਕਹੇ ਹਨ। ਜੈਸੇ ਯੋਗ ਸਮਝੇ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਏ ॥੮੭ ਤੋਂ ੯੧॥

ਕੁਪੱਥ--ਦੋਹਰਾ

ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਰੁਧਾਹਾਰਹੀ ਪਾਨ ਵਜਾਵਾਯ ਪ੍ਰਬਾਤ।
ਅਭਯੰਜਨ ਸ੍ਰਮ ਸ੍ਵੇਦ ਵਿਧ ਧੂਮਪਾਨ ਵਿਖਯਾਤ ॥੯੨॥

੨੪੦੭. ਕ੍ਰੋਧ ਕਰਨਾ, ਵਿਰੁੱਧ ਭੋਜਨ ਖਾਣੇ, ਪਾਨ ਚੱਬਣੇ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਸੰਗ, ਬਹੁਤਾ ਪਵਨ ਵਿਖੇ ਫਿਰਨਾ। ਮਾਲਸ਼, ਥਕੇਵਾਂ, ਪਸੀਨਾ ਤੇ ਧੂੰਮ੍ਰਪਾਨ ਵਿਧੀ ਅਰਥਾਤ ਹੁੱਕਾ ਪੀਣਾ, ਵਿਖ ਵਾਲਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰੇ, ਇਹ ਕੁਪੱਥ ਹਨ ॥੯੨॥

ਰੇਚਨ (ਜੁਲਾਬ) ਵਿਧੀ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਪ੍ਰਿਥਮ ਸਨੇਹ ਸ੍ਵੇਦ ਕਰਵਾਤ। ਤਾਂਕੇ ਪੀਛੇ ਰੇਚ ਵਿਖਯਾਤ।
ਪਾਚਨ ਔਖਧ ਦੇਹ ਪਚਾਇ। ਆਮ ਸਲੇਖਮ ਕਹੀ ਸੁਨਾਇ ॥੯੩॥
ਸਰਦ ਬਸੰਤਹਿ ਰਿਤ ਮੈ ਰੇਚ। ਔਰ ਰਿਤਹਿ ਮਹਿ ਕਾਰਨ ਪੇਜ।
ਦੂਬ ਹਰੜ ਸੈਂਧਾ ਕਵਚ ਬੀਜ ਬੀਜ ਪਨਵਾਰ।
ਕਾਂਜੀ ਤਕ੍ਰਹਿ ਲੇਪ ਦੱਦਰੂ ਰੋਗ ਸੁ ਡਾਰ ॥੩੦੬॥

---

†ਨਿਗੰਧ ਬਾਵਚੀ ਦੇ ਥਾਂ ਕਿਤੇ 'ਨਿਗੰਧ ਦਾਵਚੀ, ਭੀ ਅਸ਼ੁੱਧ ਪਾਠ ਹੈ, ਸੋ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਭੁੱਲ ਹੈ, ਏਥੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਪਦ ਦਾ ਕਈ ਅਣਜਾਣ 'ਨਿਆਜਬੋ, ਅਰਥਾਤ ਬਣ ਤੁਲਸੀ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਬੀ ਅਯੁਕਤ ਹੈ। ਬਣ ਤੁਲਸੀ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਨੂੰ ਯੂਨਾਨੀ 'ਫਰੰਜਮੁਸ਼ਕ, ਬੋਲਦੇ ਹਨ।

ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੇਵੇ। ਹਰ ਕਿਸੀ ਨੂੰ ਦਸਤ ਨਾ ਦੇ ਬਹੇ, ਦਸਤ ਦੇਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੇਵੇ ॥੯੩॥੯੪॥

ਰੇਚਨ ਯੋਗ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋੜ ਹੈ)—ਦਵੱਯਾਛੰਦ

ਕਫ ਪਿੱਤਹਿ ਉਦਰਹਿ ਅਧਮਾਨੇ ਕੋਸ਼ਟ ਅਸੁਧਹਿ ਰੇਚੇ।
ਜੀਰਨ ਜ੍ਵਰ ਗਰ ਵਜਾਪਤ ਅਰਸਾ ਪਾਂਡ ਉਦਰ ਗੰਠਿ ਪੇਚੇ।
ਵਾਤ ਰਕਤ ਭਾਗੰਦਰ ਹਿਦ ਗਦ ਆਰੁਚਿ ਫੀਹਾ ਮੇਹਾ।
ਯੋਨਿ ਗੁਲਮ ਗਦ ਬ੍ਰਿਣ ਵਿਦ੍ਰਧਿ ਛਰਦਿ ਵਿਸੂਚੀ ਏਹਾ ॥੯੫॥
ਵਿਸਫੋਟਕ ਅਰਦਿਤ ਗੁਦ ਮੇਦਰ ਕੁਸ਼ਟ ਸੰਗਿਤਾ ਨਾਸਾ।
ਬਦਨ ਸਿਰੋਗਦ ਕਰਨ ਵਖਾਨੇ ਯਕ੍ਰਿਤ ਸੋਫ ਵਿਕਾਸਾ।
ਨੈਨ ਰੋਗ ਕ੍ਰਿਮ ਅਰ ਉਦਗਾਰਾ ਸੂਲ ਜੁ ਮੂਤਰ ਘਾਤਾ।
ਇਨ ਰੋਗਨ ਕੋ ਰੇਚ ਵਖਾਨਕੇ ਸਾਰੰਗਧਰਹਿ ਪਛਾਤਾ ॥੯੬॥

੨੪੦੮. ਕਫ ਪਿੱਤ ਵਾਲ ਨੂੰ, ਜਿਸਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਅਫਾਰਾ ਰਹੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਠਾ ਸਾਫ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਦਸਤ ਦੇਵੇ। ਪੁਰਾਣੇ ਤਾਪ ਵਾਲੇ ਨੂੰ, ਜਿਸਦੇ ਵਿਖ ਵਿਆਪਤ ਹੋਏ, ਬਵਾਸੀਰ, ਪਾਂਡੂ, ਪੇਟ ਰੋਗੀ, ਗ੍ਰੰਥ ਰੋਗੀ, ਬਾਤ ਰਕਤ, ਭਗੰਦਰ ਰੋਗ ਪਰ, ਹ੍ਰਿਦਜ ਰੋਗ, ਅਰੁਚੀ, ਲਿੱਫ, ਪ੍ਰਮੇਹ, ਯੋਨੀ ਰੋਗ, ਗੁਲਮ ਰੋਗ, ਬ੍ਰਿਣ ਰੋਗ, ਵਿਦ੍ਰਧੀ ਰੋਗ, ਵਮਨ, ਹੈਜ਼ਾ, ਵਿਸਫੋਟ, ਲਕੁਵਾ, ਗੁਦਾ ਰੋਗ, ਇੰਦ੍ਰੀ ਰੋਗ, ਕੁਸ਼ਟ, ਸਾਬ ਤੇ ਨਾਸਾਂ ਰੋਗ। ਮੂੰਹ, ਸਿਰ, ਕੰਨ ਰੋਗ, ਯਕ੍ਰਿਤ, ਸੋਜ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਚੜਨਾ ਤੇ ਨੇਤਰ ਰੋਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੁਲਾਬ ਕਰੌਣਾ ਸਰੇਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੯੫॥੯੬॥

ਅਯੋਗ (ਜੁਲਾਬ ਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ)—ਚੌਪਈ

ਬਾਲ ਬ੍ਰਿਧ ਅਰ ਚਿਕੁਨ ਜੁ ਖੀਨ। ਖਜਤਿ ਕਾਯਰ ਕਾਮਾਤੁਰ ਦੀਨ।
ਮਾਰਗੁਸ੍ਰਮਕ੍ਰਿਸਅਤਿਸੁਕੁਮਾਰ। ਸ਼ਾਂਤਿਤ੍ਰਿਖਾ ਅਸਬੂਲਹਿ ਨਾਰਿ ॥੯੭॥
ਨਮੋ ਤਾਪ ਅਰ ਗਰਭਣਿ ਨਾਰੀ। ਨਵ ਪ੍ਰਸੂਤ ਨਾਰੀ ਸੁ ਵਿਚਾਰੀ।
ਰੂਖਹਿ ਸਲਜ ਮਦਾਤਯ ਪਾਨ। ਮੰਦਾਗਨ ਇਨ ਰੇਚਨ ਠਾਨ ॥੯੮॥

੨੪੦੯. *ਬਾਲਕ, †ਬੁੱਢਾ, ਅਤੀ ਸਨੇਹ (ਤੇਲ) ਪੀਣੇ ਪਰ, ਉਰੂ ਖਤ ਵਾਲਾ ਅਧੀਰ, ਕਾਮ ਕਰਕੇ ਆਰਤ, ਕਮਜ਼ੋਰ, ਰਸਤੇ ਦੇ ਥਕੇਵੇਂ ਵਾਲਾ, ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ‡ਬੱਚਾ, ਤ੍ਰਿਖਾ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰਮਤ ਅਰਥਾਤ

---

*ਬਾਲਕ ੧੬ ਸਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ.
†ਬੁੱਢਾ ੭੦ ਸਾਲਾਂ ਦਾ।
‡ਸੁਕਮਾਰ—ਕਹੀਏ ਕੋਮਲ—ਦੇਖੋ ਵੰਗਸੇਨ ਪਿ: ੬੭੪ ਪ: ੧੭

ਬਹੁਤਾ ਪਜਾਸ ਵਾਲਾ, ਮੋਟਾ, ਇਸਤਰੀ, ਨਵੀਨ ਤਾਪ ਵਾਲਾ, ਗੁਭਣੀ ਔਰਤ, ਨਈ ਪ੍ਰਸੂਤ ਹੋਈ ਇਸਤਰੀ, ਰੂਖਾ, ਘਾਉ ਵਾਲਾ, ਮਦਾਤਯ ਰੋਗ ਵਾਲਾ ਅਰਥਾਤ ਬਹੁਤਾ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਅਰ ਮੰਦਾਗਨੀ ਵਾਲਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੁਲਾਬ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਇਹ ਅਯੋਗਜ ਹਨ ॥੮੭॥੮੮॥

ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ੦ਰੇਚਨ–ਦੋਹਰਾ

ਬਹੁ ਪਿੱਤੈ ਮ੍ਰਿਦ ਰੇਚ ਹੈ ਮੱਧਮ ਬਹੁ ਕਫ ਜਾਨਿ ।
ਬਹੁ ਵਾਤੈ ਵਿਧਿ ਰੇਚ ਕਰਿ ਤੀਖਣ ਨਾਮ ਸੁਠਾਨਿ ॥੮੯॥
ਏਰੰਡ ਤੇਲ ਸੁ ਦੂਧ ਸੋ ਪੀਵਤ ਮ੍ਰਿਦ ਏ ਰੇਚ ।
ਅਮਲਤਾਸ ਤ੍ਰਿਵਤਾ ਕੜੂ ਮਧਮ ਰੇਚ ਸੁ ਪੇਚ ॥੯੦॥
ਅਜੇਪਾਲ ਥੋਹਰ ਦੁਗਦ ਚੋਕ ਤੀਖਣੰ ਤੇਹ ।
ਮ੍ਰਿਦ ਪਿੱਤਹਿ ਮੱਧਮ ਕਫਹਿ ਤੀਖਣ ਬਾਤਹਿ ਲੇਹ ॥੯੧॥

੨੪੧੦. ਜੇ ਬਹੁਤਾ ਪਿੱਤ ਵਧਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮ੍ਰਿਦ ਰੇਚਨ ਅਰਥਾਤ ਨਰਮ ਜੁਲਾਬ ਦੇਵੇ। ਜੇ ਬਹੁਤ ਕਫ ਵਧੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਧਮ ਰੇਚਨ (ਦਰਮਿਆਨਾ ਜੁਲਾਬ) ਦੇਵੇ। ਜੇ ਕਦੇ ਵਾਯੂ ਬਹੁਤ ਵਧੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੀਖਣ ਰੇਚਨ ਅਰਥਾਤ ਜੁਲਾਬ ਦੇਵੇ ॥੮੯॥

੨੪੧੧. ਅਰਿੰਡ ਦਾ ਤੇਲ ਦੁਧ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਮਿਲਾਵੇ, ਇਹਨੂੰ ਮ੍ਰਿਦ ਰੇਚਨ ਅਰਥਾਤ ਨਰਮ ਜੁਲਾਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਮਲਤਾਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ, ਤ੍ਰਿਵੀ ਅਤੇ ਕੌੜ ਕਾੜ੍ਹਕੇ ਦਸਤ ਦੇਵੇ, ਸੋ ਮੱਧਮ ਰੇਚਨ (ਦਰਮਿਆਨਾ ਜੁਲਾਬ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਜਮਾਲਗੋਟਾ, ਥੋਹਰ ਦਾ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਚੋਕ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਦਸਤ ਕਰਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਤੀਖਨ ਜੁਲਾਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਦਾ ਕੋਠਾ ਮ੍ਰਿਦ (ਨਰਮ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਫ ਪਕ੍ਰਿਤੀ (ਬਲਗਮੀ ਆਦਤ ਵਾਲੇ) ਦਾ ਕੋਠਾ ਮਧਮ (ਨ ਨਰਮ ਨ ਕਰੜਾ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਬਾਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੋਵੇ, ਉਸਦਾ ਕੋਠਾ ਤੀਖਣ [ਕਰੜਾ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੇਰਵਾ ਸਮਝੋ ॥੯੦॥੯੧॥

ਕ੍ਵਾਥ ਮਾਤ੍ਰਾ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਵਡੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੋ ਪਲ ਜਾਨ। ਦਸਤ ਲਗੈ ਤਿਸ ਤੀਸ ਪ੍ਰਮਾਨ।
ਇਕ ਪਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਮਧਜ਼ਮ ਕਹੀ। ਵੀਸ ਵਰੇਚਨ ਤਾਂਸੋ ਲਹੀ ॥੯੨॥
ਛੋਟੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਅਧ ਪਲ ਜੋਇ। ਦਸਤ ਦਸੋ ਤਾਂਹੂ ਤੇ ਹੋਇ।
ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਬਾਤ ਬਖਾਨੀ॥ਮੇਘ ਰਿਖਹਿ ਸਬਕੈ ਹਿਤ ਠਾਨੀ ॥੯੩॥

੨੪੧੨. ਦਸਤਾ ਵਾਸਤੇ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਦੀ ਵਡੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੨ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੮ ਤੋਲੇ ਕਾੜ੍ਹਕੇ ਛੁਹੀ ਹੋਈ ਦੀ ਦੇਵੇ, ਤਿਸ ਨਾਲ ੩੦ ਦਸਤ ਹੋ ਸਕਣਗੇ। ਇਕ ਪਲ ਰਹੀ ਅਰਥਾਤ ੪ ਤੋਲੇ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਮੱਧਮ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ੨੦ ਦਸਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਛੋਟੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਅਧ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ਦੋ

੦ਪ੍ਰਕ੍ਰਤੀ=ਮਿਜਾਜ਼, ਅਰਥਾਤ ਤਬੀਅਤ ਮਦਝ।

ਤੋਲੇ ਦੀ ਹੈ; ਇਸ ਨਾਲ ੧੦ ਦਸਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਮਤ ਸਾਰੰਗਧਰ ਦਾ ਹੈ ॥੯੨॥੯੩॥

ਮਧੁ ਘ੍ਰਿਤ, ਔਖਧ ਨਾਲ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ—ਚੌਪਈ

ਚੂਰਨ ਗੋਲੀ ਕਲਕ ਜੁ ਸੰਗ। ਕਰਖ ਮਾਨ ਘ੍ਰਿਤ ਮਧੁ ਲੈ ਅੰਗ।
ਕਰਖ ਦੋਇਪਲ ਵਾ ਇਕ ਜਾਨ। ਰੋਗਦੇਖ ਤੀਨੋ ਵਿਧਿਠਾਨ ॥੯੪॥

੨੪੧੩. ਚੂਰਣ, ਗੋਲੀ ਅਤੇ ਕਲਕ ਨਾਲ ਘ੍ਰਿਤ ਤੇ ਸ਼ਹਤ ੧ ਕਰਖ (੧ ਤੋਲਾ) ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇਵੇ ਯਾ ਦੋ ਕਰਖ (੨ ਤੋਲੇ) ਦੇਵੇ ਅਥਵਾ ੧ ਪਲ (੪ ਤੋਲੇ) ਦੇਵੇ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਵਿਧੀਆਂ ਰੋਗ ਦੇਖਕੇ ਕਰੇ ॥੯੪॥

ਬਾਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਕੋ ਰੇਚਨ—ਦੋਹਰਾ

ਸੇਂਧਾ, ਤ੍ਰਿਵਤਾ ਸੁੰਠ ਲੈ ਉਸਨ ਨੀਰ ਸੋ ਫਾਕ।
ਵਾਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਰੇਚਨ ਕਹਯਾ ਸਾਰੰਗਧਰ ਕੇ ਵਾਕ ॥੯੫॥

੨੪੧੪. ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ, ਤ੍ਰਿਵੀ ਅਤੇ ਸੁੰਢ ਗਰਮ ਜਲ ਨਾਲ ਫਕਾਵੇ। ਇਹ ਬਾਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਰੇਚਨ ਸਾਰੰਗਧਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੯੫॥

ਪਿਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਕੋ ਰੇਚਨ—ਦੋਹਰਾ

ਤ੍ਰਿਵਤਾ ਚੂਰਨ ਪੀਸਕੈ ਦਾਖ ਕ੍ਵਾਥ ਸੋ ਦੇਇ।
ਪਿਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਹਿ ਜੁ ਰੇਚ ਹੈ ਸਾਰੰਗਧਰ ਮਹਿ ਏਹ ॥੯੬॥

੨੪੧੫. ਤ੍ਰਿਵੀ ਦਾ ਚੂਰਣ ਪੀਹਕੇ ਮੁਣੱਕੇ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਦੇਵੇ। ਇਕ ਪਿਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਦਾ ਰੇਚਨ ਸਾਰੰਗਧਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ॥੯੬॥

ਕਫ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਵਾਲੇ ਕੋ ਰੇਚਨ—ਦੋਹਰਾ

ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰਾਇਕੈ ਗਊ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪਾਇ।
ਤ੍ਰਿਯੁਖਣ ਭੁਰਕੀ ਪਿਯੈ ਕਫ ਕਾ ਰੇਚਨ ਥਾਇ ॥੯੭॥

੨੪੧੬. ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਗਊ ਮੂਤ੍ਰ ਪਾਵੇ । ਉਪਰ ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਬਰੂਰ ਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਫ ਦਾ ਰੇਚਨ, ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੯੭॥

ਖਟ (ਛੇ) ਰਿਤੂ ਦਾ ਜੁਲਾਬ—ਚੌਪਈ

ਇਰਿੰਡ ਤੇਲ ਸਮ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਕ੍ਵਾਥ। ਕ੍ਵਾਥ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਵਾ ਚੂਨੇ ਸਾਥ।
ਅਥਵਾ ਦੂਧਸਾਥ ਮਿਲ ਪੀਤ। ਗ੍ਰੀਖਮ ਰਿਤ ਰੇਚਨ ਏ ਮੀਤ ॥੯੮॥
ਤ੍ਰਿਵੀ ਇੰਦ੍ਰਜਵ ਪੀਪਰ ਸੁੰਠ। ਚੂਰਨ ਇਨਕਾ ਕੀਚੈ ਗੁੰਠ।
ਦਾਖਰਸਹਿ ਮਧੁਪਾਈ ਖਾਇ। ਵਰਖਾ ਰਿਤ ਮਹਿ ਰੇਚਨ ਥਾਇ ॥੯੯॥

ਤ੍ਰਿਵੀ ਧਮਾਹਾ ਮੁਸਤਾ ਸਿਤਾ। ਨੇਤਰਬਾਲਾ ਚੰਦਨ ਇਤਾ।
ਦਾਖਨੀਰ ਯਸਟੀ ਵਾ ਨੀਰ। ਸਰਦਰੁਤਹਿ ਰੇਚਨ ਹੁਇ ਬੀਰ ॥੧੦੦॥
ਤ੍ਰਿਵੀ ਸੁ ਚਿਤ੍ਰਾ ਪਾਠਾਦਾਰ। ਜੀਰਾ ਵਚ ਅਰ ਚੋਕ ਸੁ ਡਾਰ।
ਚੂਰਨ ਕਰ ਤਾਤੇ ਜਲ ਖਾਇ। ਹੇਮੰਤੇ ਰਿਤ ਰੇਚਨ ਥਾਇ ॥੧੦੧॥
ਪੀਪਰ ਨਾਗਰ ਸੇਂਧਾਂ ਤ੍ਰਿਵੀ। ਅਰ ਸੂਨਾਇ ਚੂਰਨ ਕਰ ਇਵੀ।
ਸਹਿਤਸੰਗ ਖਾਵਤ ਨਰ ਨਾਰਿ। ਸਿਸਰ ਬਸੰਤਹਿ ਰੇਚਨ ਕਾਰਿ॥੧੦੨॥
ਤ੍ਰਿਵਤਾ ਸਮ ਮਿਸਰੀ ਕੋ ਪਾਇ। ਗ੍ਰੀਖਮ ਕਾਲਹਿ ਰੇਚਨ ਥਾਇ।
ਖਟਰਿਤ ਕਾ ਰੇਚਨ ਇਹੁ ਕਹਯਾ। ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਮੇਘੈ ਲਹਯਾ ॥੧੦੩॥

੨੪੧੭. ਅਰਿੰਡ ਦੇ ਤੇਲ ਸਮਾਨ ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਦੇ ਕਾੜੇ ਦਾ ਜਲ, ਯਾ ਇਹ ਜਲ ਤੇਲ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣਾ ਅਥਵਾ ਦੁਧ ਮਿਲਾਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗ੍ਰੀਖਮ ਰਿਤੂ (ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦਾ) ਰੇਚਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੯੮॥

੨੪੧੮. ਤ੍ਰਿਵੀ, ਇੰਦਰ ਜੌਂ, ਮਘ ਤੇ ਸੁੰਢ ਇਨਾਂ ਦਾ ਚੂਰਣ ਲਵੇ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦਾ ਰਸ ਅਤੇ ਸ਼ਹਤ ਪਾਕੇ ਖੁਲਾਵੇ, ਅਜੇਹਾ ਜੁਲਾਬ ਵਰਸਾਤ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਏ ॥੯੯॥

੨੪੧੯. ਤ੍ਰਿਵੀ, ਧਮਾਹਾਂ, ਮੋਥਾ, ਮਿਸਰੀ, ਨੇਤ੍ਰਬਾਲਾ (ਕਮਲ ਦੀਆਂ ਤਰੀਆਂ), ਚਿੱਟਾ ਚੰਦਨ ਬੂਰ ਇਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਯਾ ਮੁਲੱਠੀ ਦੇ ਘੋਟਕੇ ਕੱਢੇ ਹੋਏ ਜਲ ਨਾਲ ਦੇਵੇ, ਇਹ ਸਰਦ ਰਿੱਤੂ (ਅੱਸੂ ਕੱਤਕ) ਵਿੱਚ ਜੁਲਾਬ ਦੇਣੇ ਯੋਗ ਹਨ ॥੧੦੦॥

੨੪੨੦. ਤ੍ਰਿਵੀ, ਚਿਤਰੇ ਦੀ ਛਿਲ, ਪਲਾਹ ਜੜ, ਦੇਵਦਾਰ, ਚਿੱਟਾ ਜੀਰਾ ਵਚ ਅਤੇ ਚੋਕ ਇਨਾਂ ਦਾ ਚੂਰਣ ਕਰਕੇ ਗਰਮ ਜਲ ਨਾਲ ਖੁਲਾਵੇ, ਇਹ ਜੁਲ ਬ ਹੇਮੰਤ ਰਿਤੂ (ਪੋਹ ਮਾਘ) ਵਿਖੇ ਦੇਣੇ ਯੋਗ ਹਨ ॥੧੦੧॥

੨੪੨੧. ਮਘ, ਸੁੰਢ, ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ, ਤ੍ਰਿਵੀ ਅਤੇ ਸਰਨਾਇ ਇਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਚੂਰਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਪੁਰਖ ਇਸਤ੍ਰੀ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਸਿਸਰ ਅਤੇ ਬਸੰਤ ਰਿਤੂ ਦਾ ਰੇਚਨ ਕਹੀਂਦਾ ਹੈ ॥੧੦੨॥

੨੪੨੨. ਤ੍ਰਿਵੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਮਿਸਰੀ ਪਾਕੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗ੍ਰੀਖਮ ਰਿਤੂ ਦਾ ਰੇਚਨ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ੬ ਰੁਤਾਂ ਦਾ ਜੁਲਾਬ ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੋਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ॥੧੦੩॥

ਸਰਬ ਕੋ ਰੇਚਨ (ਅਭਯਾਦਿ ਮੋਦਕ)--ਚੌਪਈ

ਅਭਯਾ ਮਰਚਾਂ ਸੁੰਠ ਵੜਿੰਗ। ਧਾਤ੍ਰੀ ਫਲ ਪੀਪਰਿ ਤ੍ਰਕ ਅੰਗ।
ਤੰਤ੍ਰਕ ਘਨ ਸੋ ਪਤ੍ਰ ਤਮਾਲ। ਸਮਜੁ ਭਾਗ ਸਭ ਏਲੈ ਡਾਲ ॥੧੦੪॥
ਇਕਤੇ ਤ੍ਰਿਗੁਣੀ ਦੰਤੀ ਪਾਇ। ਇਕਤੇ ਆਠ ਗੁਣੀ ਤ੍ਰਿਵਿ ਲਯਾਇ।
ਇਕਤੇ ਖਟਗੁਣਸਿਤਾ ਮਿਲਾਇ।ਮਧੁਸੋਮੋਦਕ ਕਰਖ ਬਨਾਇ ॥੧੦੫॥

ਸੀਤਲ ਜਲ ਸੋਂ ਇਕ ਇਕ ਖਾਇ। ਲਗੈ ਵਰੇਚ ਮਹਾਂ ਸੁਖ ਥਾਇ।
ਗਰਮ ਵਸਥ ਖਾਵੈ ਤੋ ਬੰਦ। ਪਾਨਾਹਾਰ ਵਿਹਾਰ ਨਿਕੰਦ ॥੧੦੬॥
ਵਿਖਮ ਤਾਪ ਮੰਦਾਗਨਿ ਪੰਡ। ਕਾਸ ਭਗੰਦਰ ਅਰਸਾ ਚੰਡ।
ਖਈ ਕੁਸ਼ਟ ਦੁਰਨਾ ਵਮਿ ਦਾਹ। ਭਰਮੋਦਰ ਗਲਗੰਡ ਅਨਾਹ ॥੧੦੭॥
ਮੇਦ ਪਲੀਹਾ ਨੇਤ੍ਰਹਿ ਰੋਗ। ਵਾਤ ਰੋਗ ਮੂਤਰ ਕ੍ਰਿਛ ਯੋਗ।
ਜਘਨ ਅਸਮਰੀ ਪਾਰਸੁ ਪੀਨ। ਜੰਘੋਦਰ ਕਚ ਸ੍ਵੇਦਨ ਦੀਨ ॥੧੦੮॥
ਅਭਯਾਦਿਕ ਮੋਦਕ ਇਸਨਾਮ। ਇਨ ਰੋਗਨ ਕੋ ਕਰਤਾ ਖਾਮ।
ਮਹਾਂ ਰਸਾਯਨ ਸਾਰੰਗਧਰੈ। ਕਹਤ ਮੇਘ ਰੇਚਨ ਹੁਇ ਖਰੈ ॥੧੦੯॥

੨੪੨੩. ਹਰੜ ਦੀ ਛਿਲ, ਮ੍ਰਿਚ, ਸੁੰਢ, ਬਾਵੜਿੰਗ, ਆਂਵਲੇ, ਮਘਾਂ, ਤਜਸਕ, ਪਿਪਲਾਮੂਲ, ਮੋਥਾ ਤੇ ਤਮਾਲ ਪਤ੍ਰ ਇਹ ਸਭ ਇਕ ਸਮਾਨ ਅਰਥਾਤ, ੧-੧ ਤੋਲਾ ਲਵੇ, ਇਕ ਚੀਜ ਨਾਲੋਂ ਤ੍ਰਿਗੁਣੀ ਅਰਥਾਤ ੩ ਤੋਲੇ †ਦੰਤੀ ਪਾਵੇ। ਇੱਕ ਨਾਲੋਂ ਅੱਠ ਗੁਣੀ ਭਾਵ ੮ ਤੋਲੇ ਤ੍ਰਿਵੀ ਦੀ ਛਿਲ ਪਾਵੇ ਇਕ ਨਾਲੋਂ ਛੇ ਗੁਣੀ ਭਾਵ ੬ ਤੋਲੇ ਮਿਸਰੀ ਲਵੇ। ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਬਰੀਕ ਚੂਰਣ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਤੋਲਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਕੇ ਮਿਲਾਕੇ ਲੱਡੂ ੧-੧ ਤੋਲੇ ਦਾ ਬੰਨੇ, ਇਨਾਂ ਲੱਡੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ੧ ਲੱਡੂ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਖਾਕੇ ਉਪਰੋਂ ਠੰਢਾ ਪਾਣੀ ਪੀਵੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਦਸਤ ਬੜੀ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਕਿਸੀ ਤਰਾਂ ਦੀ ਤਕਲੀਫ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਿਛੋਂ ਜੇ ਗਰਮ ਚੀਜ਼ ਖਾ ਲਵੇ ਤਾਂ ਦਸਤ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਖਮ ਤਾਪ, ਮੰਦਾਗਨੀ ਪਾਂਡੂ ਰੋਗ,ਖਾਂਸੀ, ਭਗੰਦਰ, ਬਵਾਸੀਰ, ਖਈ ਕੁਸਟ੦ਬੁਰਨਾਵੀ, ਵਮਨ, ਦਾਹ, ਭ੍ਰਮਰੋਗ, ਉਦਰ ਰੋਗ, ਹਜੀਰਾਂ, ਅਫਾਰਾ, ਮੋਟਾਪਨ, ਲਿਵ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਰੋਗ, ਬਾਤ ਰੋਗ, ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਛ, ਜੰਗਾ ਦੇ ਰੋਗ, ਪਥਰੀ, ਜਾੜੂਲ, ਜੰਮ, ਕਮਰ ਦਰਦ, ਜੰਘਾਂ ਦੀ ਤੇ ਪੇਟ ਦੀ ਕੱਠੀ ਪੀੜ ਅਰ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਛੇਤੀ ਚਿੱਟੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਣਾ, ਇਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਰੋਗਾਂ ਪਰ ਅਭਯਾਦਿ ਮੋਦਕ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਤਮਾਮ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਭਾਰੀ ਰਸਾਯਨ ਰੂਪ ਸਾਰੰਗਧਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਰੇਸ਼ਟ ਜੁਲਾਬ ਹੈ ॥੧੦੪ ਤੋਂ ੧੦੯॥

ਜੁਲਾਬ ਰਖਯਾ--ਦੋਹਰਾ

ਬੇਗ ਨ ਰੋਕੈ ਸ੍ਵਪਨ ਨਹਿ ਛੁਵੈ ਨ ਸੀਤ ਲਵਾਰ।
ਪਵਨ ਰਹਿਤ ਗ੍ਰਿਹਿ ਬੈਠਿਯੈ ਸਮ ਜਾਗਾ ਪਗ ਧਾਰ॥੧੧੦॥
ਉਸਨ ਨੀਰ ਛਿਨ ਛਿਨ ਪਿਵੇ ਲਗੈ ਦਸਤ ਅਤਿਜਾਨ।

---

†ਦੰਤੀ-ਜਮਾਲਗੋਟੇ ਦੀ ਜੜ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਇਸਦੇ ਅਭਾਵ ਵਿਚ 'ਜੁਲਾਬਾ' ਗੰਢ ਪਾਵੇ। ਏਸੇ ਨੂੰ ਦੰਤੀ ਜਾਣੋ, ਇਸਤੋਂ ਭਿੰਨ ਦੰਤੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੦ਦੂਰਨਾਮ ਤੇ ਕੁਸ਼ਟ ਹੀ ਹੈ।

ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਮੈ ਲਹਜੇ ਕਹਿਤ ਮੇਘ ਸੁਨਿ ਬਾਨਿ ॥੧੧੧॥

੨੪੨੪. ਮਲ, ਪਵਨ ਦਾ ਬੇਗ ਨਾ ਰੋਕੇ, ਸੇਵੇ ਨਹੀਂ, ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਨਾਂ ਸਪਰਸ਼ ਕਰੇ, ਜਿਸ ਥਾਂ ਹਵਾ ਨਾ ਲੱਗੇ ਅਜੇਹੇ ਘਰ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਅਰ ਉਚੇ ਨੀਵੇਂ ਪੈਰ ਨਾ ਧਰੇ, ਕਿੰਤੂ ਸਮਾਨ ਥਾਂ ਪੈਰ ਧਰੇ। ਗਰਮ ਜਲ ਦਾ ਘੁਟ ਬਾਰੰਬਾਰ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਦਸਤ ਅਤਜੰਤ ਅਤੇ ਖੁਲ੍ਹਕੇ ਆਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੋਂ ਕਹੇ ਹਨ ॥੧੧੧॥

ਸ਼ੁਧ ਰੇਚਨ ਲੱਛਣ--ਦੋਹਰਾ

ਪ੍ਰਿਥਮ ਮੈਲ ਫੁਨਿ ਪਿੱਤ ਹੀ ਫੇਰ ਅਉਖਧੀ ਜਾਨ।
ਫਿਰ ਨਿਕਸੈ ਕਫ ਮੇਘ ਭਨ ਰੇਚਨ ਸੁਧਿ ਵਖਾਨ ॥੧੧੨॥

੨੪੨੫. ਪਹਿਲ ਮੈਲ, ਫੇਰ ਪਿੱਤ, ਫਿਰ ਦਵਾਈ ਨਿਕਲੇ, ਤਾਂ ਸ਼ੁਧ ਜੁਲਾਬ ਲੱਗਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੧੧੨॥

ਅਥ ਅਸੁਧ ਰੇਚਨ ਲੱਛਣ--ਚੌਪਈ

ਨਾਭਿ ਆਕੜੈ ਕੁਖਜ ਸੁ ਸੂਲ। ਵਾਤ ਪੁਰੀਖ ਮਿਲੈ ਇਕ ਮੂਲ।
ਅੰਗਭਾਰੀ ਮੰਡਲਗਦਖਾਜ।ਅਰੁਚਿ ਵਮਿ ਅਧਿਮਾਨਹਿਰਾਜ ॥੧੧੩॥
ਵੈਦਾਹੀ ਭ੍ਰਮ ਤਾਂਕੋ ਹੋਇ। ਜਾਂਕੋ ਰੇਚਨ ਲਗੈ ਨ ਜੋਇ।
ਪਾਚਨ ਸਨੇਹਨ ਕਰਿ ਪੁਨ ਦੇਇ। ਰੇਚਨ ਰਾਈ ਸੁਧ ਕਰੇਇ ॥੧੧੪॥
ਸਠੀ ਚਾਵਲ ਮੂੰਗ ਰਲਾਇ। ਇਨਕਾ ਯੂਖ ਖੁਲਾਵੈ ਸਾਇ।
ਤਾਂਪਰ ਰੇਚਨ ਪ੍ਰਾਤਹਿ ਦੇਇ। ਕਹਤ ਮੇਘ ਤੌ ਗੁਨਹਿ ਕਰੇਇ ॥੧੧੫॥

੨੪੨੬. ਨਾਭੀ ਆਕੜ ਜਾਵੇ, ਵੱਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੂਲ ਹੋਵੇ, ਹਵਾ ਤੇ ਮੈਲ ਮਿਲਕੇ ਔਣੇ, ਅੰਗਾਂ ਵਿਖੇ ਭਾਰੀਪਨਾ, ਚਕਤੇ. ਗੱਦ, ਖੁਰਕ, ਅਰੁਚੀ, ਕੈ, ਅਫਾਰਾ, ਬਹੁਤਾਦਾਹ ਤੇ ਭ੍ਰਮ ਤਿਸਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਜੁਲਾਬ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਨਾ ਲਗੇ। ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਪਾਚਨ ਔਸਧੀਆਂ, ਅਰ ਤੇਲ ਆਦਿ ਪਿਲਾਕੇ ਮੁੜ ਦਸਤ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਦਸਤ ਦੇਕੇ ਸੁੱਧ ਕਰੇ। ਪੱਥ ਸੱਠੀ ਦੇ ਚੌਲ ਵਿੱਚ ਮੂੰਗ ਰਲਾਕੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੂਖ ਬਣਾਕੇ ਖੁਲਾਵੇ। ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਮੁੜ ਜੁਲਾਬ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਸੁੱਧ ਹੋਵੇ ॥ ੧੧੩ ਤੋਂ ੧੧੫॥

ਅਥ ਬ੍ਰਿਹਿਤ ਨਾਰਾਂਸ ਰਸ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਹਿੰਗਲੂ ਗੰਧਕਿ ਸੁਧਿ ਜੈਪਾਲ। ਸੁਧ ਸੂਤ ਟੰਕਣ ਹਰਤਾਲ।
ਸਮ ਪੀਸੀ ਰਤੀ ਸਮ ਖਾਇ। ਉਸਨ ਨੀਰ ਸੋ ਰੇਚ ਕਰਾਇ ॥੧੧੬॥
ਉਦਰ ਰੋਗ ਅਰ ਗੁਲਮ ਪਰਾਇ। ਵਿਖਮ ਤਾਪ ਸੋ ਨਾਮ ਨ ਥਾਇ।
ਸਕਲ ਕਾਮ ਮਹਿ ਦੇਵੇ ਸਹੀ। ਵੈਦ ਆਪਨੀ ਅਕਲ ਸੁਲਹੀ ॥੧੧੭॥

੨੪੨੭. ਸਿੰਗ੍ਰਫ, ਸੁਧ ਗੰਧਕ ਆਂਵਲੇਸਾਰ, ਸੋਧੇ ਜਮਾਲਗੋਟੇ ਦੇ ਦਾਣੇ, ਸੁੱਧ ਪਾਰਾ, ਸੁਹਾਗਾ, ਵਰਕੀਆ ਹੜਤਾਲ ਸਮਾਨ ਭਾਗ ਲੈਕੇ ਘੋਟੇ, ਜਦ ਰਸ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਰਤੀ ੧ ਖੰਡ ਵਿੱਚ ਰਖਕੇ ਨਿਗਲੇ, ਪਿਛੋਂ ਤੱਤਾ ਜਲ ਪਿਲਾਵੇ ਤਾਂ ਪੇਟ ਦੇ ਰੋਗ, ਵਾਉ ਗੋਲਾ ਤੇ ਵਿਖਮ ਤਾਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਤਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਹੋਰ ਭੀ ਸਭ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਦਸਤਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਦਿਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਵੈਦ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੁਧੀ ਚਾਹੀਏ। ਇਹ ਰਸ ਦਸਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਤਮ ਹੈ।੧੧੬॥੧੧੭॥

ਨਰਾਚ ਰਸ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਪਾਰਾ ਟੰਕਣ ਮਰਚ ਲੈ ਟੰਕ ਟੰਕ ਪਰਮਾਨ।
ਗੰਧਕ ਪੀਪਰ ਸੁੰਠਿ ਏ ਦੋ ਦੋ ਟੰਕ ਵਖਾਨ ॥੧੧੮॥
ਨਿਸ ਤੁਖ ਸੋਧਾ ਬੀਜ ਲੈ ਦੰਤੀ ਕੇ ਸੁਭ ਜੋਇ।
ਸਭਕੇ ਸਮ ਏ ਪਾਈਐ ਖਰਲ ਯਾਂਮ ਦੋ ਹੋਇ ॥੧੧੯॥
ਖੰਡ ਸਾਥ ਦੋ ਗੁੰਜ ਭਰ ਤਾਤੇ ਪਾਨੀ ਸੰਗ।
ਲਗੈ ਰੇਚ ਖਾਵਨ ਕਿਯੈ ਪਥਜ ਯਵਾਂਗੂ ਅੰਗ ॥੧੨੦॥

੨੪੨੮. ਪਾਰਾ, ਸੁਹਾਗਾ ਤੇ ਮ੍ਰਿਚ ਇਹ ੪–੪ ਮਾਸੇ, ਗੰਧਕ, ਮਘ, ਤੇ ਸੁੰਢ; ਇਹ ੮-੮ ਮਾਸੇ। ਸੋਧੇ ਹੋਏ ਤੇ ਛੋਹ ਉਤਾਰੇ ਜਮਾਲ ਗੋਟੇ ਦੇ ਬੀਜ, ਇਹ ਸਭਨਾ ਜਿਤਨੇ। ਫਿਰ ਦੋ ਪਹਿਰ ਖਰਲ ਕਰਕੇ ਰਸ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਖੇ। ਇਸਨੂੰ ਖੰਡ ਵਿਚ ਦੋ ਰਤੀਆਂ ਦੇਕੇ ਪਿਛੋਂ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦਾ ਘੁਟ ਭਰਾਵੇ ਤਾਂ ਦਸਤ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਪੱਥ ਯਵਾਗੂ ਖੁਲਾਵੇ ॥੧੧੮ ਤੋਂ ੧੨੦॥

ਇਛਾ ਭੇਦੀ ਰਸ (ਵੈਦ ਕੰਤੂਹਲਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਪਾਰਾ ਟੰਕਣ ਗੰਧਕ ਪਾਇ। ਅਜੈ ਪਾਲ ਮਰਚਾਂ ਮੰਗਵਾਇ।
ਹਰਧ ਜਵਾਨੀ ਅਰ ਜਵਖਾਰ। ਇਰੰਡ ਬੀਜ ਸੋ ਖਰਲੋਂ ਸਾਰ ॥੧੨੧॥
ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਲੌ ਮਰਦੋ ਸਹੀ। ਦੋ ਰਤੀ ਰੇਚਨ ਕੋ ਕਹੀ।
ਦਸ ਚੁਲਕਾ ਪਿਵ ਤਾਤਾ ਨੀਰ। ਦਸੇ ਰੇਚ ਇਹ ਕਰਤਾਬੀਰ ॥੧੨੨॥

੨੪੨੯. ਪਾਰਾ, ਗੰਧਕ, ਜਮਾਲ ਗੋਟਾ, ਮਿਰਚਾਂ, ਹਲਦੀ, ਜਵਾਇਣ, ਜੌਂਖਾਰ ਤੇ ਅਰਿੰਡ ਦੇ ਬੀਜ, ਸਭੋ ਸਮਾਨ ਲੈਕੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਖਰਲ ਕਰੇ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ੨ ਰਤੀਆਂ ਜੁਲਾਬ ਵਾਸਤੇ ਖੰਡ ਵਿਚ ਰਖਕੇ ਨਿਗਲਾਵੇ। ਪਿਛੋਂ ਦਸ ਚੁਲੀਆਂ ਤਤੇ ਪਾਨੀ ਦੀਆ ਪਿਲਾਵੇ ਤਾਂ ਦਸੇ ਦਸਤ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ॥੧੨੨॥

ਵਮਨ ਵਿਧੀ [ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ]–ਚੌਪਈ

ਬਲਵੰਤਾ ਕਫ ਵਿਆਪਕ ਕੁਸ਼ਟ। ਹਰਲਾ ਸਹਿਵਿਖ ਅਰਬੁਦ ਸੁਸਟ।
ਹੋਤ ਸੂਰ ਅਸਥਾਨ ਕੇ ਰੋਗ। ਮੰਦ ਅਗਨਿ ਸਿਲੀਪਦਹਿਯਜੋਗ ॥੧੨੩॥

ਆਜੀਰਣਹਿ ਵਿਸਰਪੈ ਮੇਹ। ਭ੍ਰਮ ਵਿਦਰਕਾ ਪੀਨਸ ਤੇਹ।
ਅਪਸਮਾਰ ਵ੍ਰਿਧਿ ਜ੍ਵਰ ਉਨਮਾਦ। ਸ੍ਵਾਸ ਕਾਮ ਜਿਹਵਾਕੇਵਾਦ ॥੧੨੪॥
ਨਾਸਾਂ ਤਾਲੂ ਰਕਤਾਤਿਸਾਰ। ਹੋਠ ਕਰਨ ਸ੍ਰਾਵੇ ਪਿਰਕਾਰ।
ਗਲਗੰਢੀ ਕਫਮੇਦਵਿਕਾਰ। ਆਮਾਤੀਸਾਰ ਇਨਹਿਹਿਤਧਾਰ॥੧੨੫॥

੨੪੩੦. ਜਿਸਨੂੰ ਕੈ ਕਰੌਣੀ ਹੋਵੇ ਉਹ ਬਲਵੰਤ ਹੋਵੇ, ਜਿਸਦੇ ਕਫ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇ, ਕੁਸ਼ਟੀ, ਮੂੰਹੋਂ ਲਾਰਾਂ ਟਪਕਦੀਆਂ ਹੋਣ, ਵਿਖ ਰੋਗੀ, ਅਰਬੁਦ ਰੋਗ ਵਾਲਾ, ਸੂਲ ਵਾਲਾ, ਮੱਮਿਆ ਦੇ ਰੋਗ, ਮੰਦ ਅਗਨੀ ਵਾਲਾ, ਸ਼ਲੀਪਦ ਰੋਗ ਵਾਲਾ, ਅਜੀਰਣ ਵਾਲਾ, ਪ੍ਰਮੇਹੀ; ਭ੍ਰਮੀ, ਵਿਦਾਰਕਾ ਰੋਗ ਵਾਲਾ, ਰੇਸ਼ੇ ਵਾਲਾ, ਅਪਸਮਾਰ (ਮ੍ਰਿਗੀ) ਵਾਲਾ, ਅੰਗ ਬ੍ਰਿਧੀ ਵਾਲਾ, ਜ੍ਵਰ ਵਾਲਾ, ਉਨਮਾਦ ਵਾਲਾ, ਸ੍ਵਾਸ, ਕਾਸ ਵਾਲਾ, ਜਿਹਵਾ ਰੋਗ ਵਾਲਾ, ਨਾਸਾਂ ਰੋਗੀ, ਤਾਲੂ, ਰਕਤ ਅਤਿਸਾਰ ਵਾਲਾ, ਹੋਠ ਰੋਗੀ, ਕਰਣ ਸ੍ਰਾਵ ਵਾਲਾ, ਪਿਤ ਵਾਲਾ, ਗਲ ਗੰਡ ਵਾਲਾ, ਕਫ ਵਾਲਾ, ਮੋਟਾ ਅਰ ਆਮ ਦੇ ਅਤੀਸਾਰਾ ਵਾਲਾ ਹਇ ਬਿਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਕੈ ਕਰੌਣੀ ਅੱਛੀ ਹੈ ॥੧੨੩ ਤੋਂ ੧੨੫॥

ਵਮਨ ਨਿਖਿਧ (ਕੈ ਨਾ ਦੇਣੇ ਯੋਗ)—ਚੌਪਈ

ਤਿਮਰਗੁਲਮ ਕ੍ਰਿਸ ਗਰਭਨਿ ਨਾਰ। ਸਥੂਲ ਤ੍ਰਿਖਾਤਰ ਬਾਲਕ ਕਾਰ।
ਮਦਾਰਤੀ ਰੂਖਜਵਾਯੁ। ਉਦਾਵਰਤ ਉਰਛਤ ਖਯ ਮਾਂਡ ॥੧੨੬॥
ਓਰ ਧਰਕਤ ਪਾਠਕ ਸ੍ਵਰ ਘਾਤ। ਬੂਢੇ ਕੋ ਨਾ ਕਰੀਏ ਬਾਤ।
ਬਾਲਬ੍ਰਿਧਿ ਕਾਯਰ ਜੋ ਹੋਇ। ਇਨਕੋ ਵਮਿਮਤਿ ਕਰੀਯੋ ਕੋਇ॥੧੨੭॥

੨੪੩੧. ਨੇਤ੍ਰਾਂ, ਤਿਮਰ ਰੋਗੀ, ਪੇਟ ਦੇ ਗੋਲੇ ਵਾਲਾ, ਲਿੱਸਾ, ਗਰਭਵਤੀ ਇਸਤਰੀ, ਬਹੁਤ ਮੋਟਾ, ਪਯਾਸ ਨਾਲ ਬਿਆਕੁਲ, ਬਾਲਕ, ਸ਼ਰਾਬੀ, ਖੁਸ਼ਕੀ ਵਾਲਾ, ਵਾਯੂ ਦੇ ਵਿਕਾਰ ਵਾਲਾ, ਪਾਂਡੂ ਵਾਲਾ, ਉਦਾਵਰਤ ਰੋਗ ਵਾਲਾ, ਉਰੂ ਛਤ (ਸੀਨੇ ਦੇ ਘਾਉ ਵਾਲਾ), ਖਈ ਵਾਲਾ, ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਧੜਕਣ ਵਾਲਾ, ਪਾਠੀ ਜਿਸਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਬੈਠ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਬੁੱਢਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਮਨ ਦੇਣ ਦੀ ਗਲ ਤਕ ਨਾ ਕਰੇ। ਜੇਹੜਾ ਬਾਲਕ ਵਾ ਬੁਢਾ ਡਰਾਕਲ ਹੋਵੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਕੈ ਨਾ ਕਰਾਵੇ। ਇਹ ਸਭ ਉਕਾਰੀਆਂ ਦੇਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹਨ ॥੧੨੬॥੧੨੭॥

ਕੈ ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਯ--ਦੋਹਰਾ

ਸਰਦ ਬਸੰਤਹਿ ਪ੍ਰਾਵ੍ਰਟਹਿ ਵਮਨ ਇਨੌ ਮਹਿ ਕੀਜ।
ਵਰਖਤ ਪਾਲੇ ਰਾਤ ਕੋ ਵਮਨਿ ਨ ਕਾਹੂ ਦੀਜ ॥੧੨੮॥
ਦਹੀ ਦੂਧ ਵਾ ਤਕ੍ਰ ਹੀ ਯਾਵਾਂਗੂ ਵਾ ਪੀਤ।
ਇਨ ਸੌ ਕਫ ਕੋ ਪਾਈਐ ਪ੍ਰਥਮ ਵਮਨ ਦੈ ਮੀਤ ॥੧੨੯॥
ਕੰਠਕ ਲਗਹਿ ਪਿਵੀ ਕਰੀ ਤੌ ਤਿਸ ਵਮਨਿ ਕਰਾਇ।

ਕਫ ਔਖਧ ਪਿਤਹਿ ਪਵਨ ਅਨੁਕਰਮੈ ਨਿਕਲਾਇ॥੧੩੦॥

੨੪੩੨. ਸਰਦ, ਬਸੰਤ ਤੇ ਵਰਖਾ ਰੁਤ ਵਿਚ ਕੇ ਕਰਾਵੇ। ਵਰਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ, ਸਰਦੀ ਵਿਚ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਕਰਾਵੇ। ਦਹੀ, ਦੁਧ, ਲੱਸੀ ਅਥਵਾ ਯਵਾਂਗੂ ਮਿਲਾਕੇ ਇਸਤਰ੍ਹਾ ਪਹਿਲੇ ਕਫ ਨੂੰ ਕ੍ਰੋਪਿਤ ਕਰ ਲਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਉਕਤ ਬਸਤਾ ਨੂੰ ਗਲ ਤਕ ਰੱਜਕੇ ਪੀ ਲਵੇ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਦ ਪੇਟ ਭਰਿਆ ਹੋਯਾ ਹੋਵੇ ਤਦੋਂ ਫਿਰ ਉਕਾਰੀਆ ਅਰਥਾਤ ਕੈ ਦੇਵੇ, ਇਸ ਕੈ ਨਾਲ ਪਹਿਲ ਕਫ, ਫਿਰ ਦਵਾਈ, ਬਾਦ ਮੈ ਪਿੱਤ, ਪਿਛੋਂ ਵਾਯੂ ਇਸ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਕੈ ਹੋ ਗਈ ਸਮਝੋ ॥੧੨੯॥ ੧੩੦॥

ਵਮਨ ਕ੍ਵਾਥ ਮਾਤ੍ਰਾ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਕੁੜਵ ਮਾਨ ਔਖਧ ਕੋ ਪਾਇ। ਜਲ ਆਢਕ ਮਹਿ ਲੈ ਅਟਵਾਇ।
ਅਰਧ ਭਾਗ ਲੈ ਪੀਵਤ ਸੋਇ। ਤਾਂਤੇ ਵਮਨਿ ਕਰਾਵੈ ਜੋਇ॥੧੩੧॥
ਕ੍ਵਾਥ ਨੀਰ ਨਵ ਪ੍ਰਸਥ ਪ੍ਰਮਾਨ। ਵਡੀ ਮਾਤਰਾ ਇਹੀ ਪ੍ਰਮਾਨ।
ਖਟਜੁਪ੍ਰਸਥ ਜਲ ਮੱਧਮ ਕਹੀ।ਤੀਨ ਪ੍ਰਸਥ ਜਲ ਜਘਨਜ ਸਹੀ॥੧੩੨॥
ਕਲਕ ਚੂਰਣ ਅਵਲੇਹੁ ਪਛਾਨ। ਤੀਨੋਂ ਪਲ ਵ੍ਰਿਧਿ ਮਾਤ੍ਰਾ ਆਨ।
ਮੱਧਮ ਮਾਤ੍ਰਾ ਇਨ ਪਲ ਦੋਇ।ਜਘਨਜ ਮਾਤ੍ਰਾਪਲ ਇਕ ਹੋਇ॥੧੩੩॥

੨੪੩੩. ਕੈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਦੀ ਦਵਾਈ ਇਕ ਕੁੜਵ=(੩੨ ਤੋਲੇ) ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਵਿਚ ਜਲ ਆਢਕ–(੮ ਸੇਰ) ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹੋ, ਜਦ ਸੜਕੇ ਅੱਧਾ ਰਹੈ ਤਾਂ ਛਾਣਕੇ ਪਿਲਾਵੇ, ਇਸਤੇ ਕੈ ਹੋਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਜਿਸ ਕ੍ਵਾਥ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ੯ ਪ੍ਰਸਥ [੭ ਸੇਰ ੩ ਛਟਾਂਕ ੧ ਤੋਲਾ] [੫੭੬ ਤੋਲੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਜੋੜ ਹੈ] ਹੋਵੇ, ਸੋ ਇਹ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਡੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਲ ੬ ਪ੍ਰਸਥ=[੩੮੪ ਤੋਲੇ] ਹੋਵੇ ਸੋ ਪਿਲੌਣਾ ਮੱਧਮ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਦੇ ੩ ਪ੍ਰਸਥ–[੧੯੨ ਤੋਲੇ] ਕ੍ਵਾਥ ਦਾ ਜਲ ਹੋਵੇ ਸੋ ਪਿਲਾਉਣਾ ਛੋਟੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਕਲਕ, ਚੂਰਣ,ਅਤੇ ਚਟਣੀ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੈ, ਸੋ ੩ ਪਲ–[੧੨ ਤੋਲੇ] ਦੀ ਵਡੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੈ। ੨ ਪਲ=[੮ ਤੋਲੇ] ਦੀ ਮਧਮ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੈ ਤੇ ਛੋਟੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੧ ਪਲ (੪ ਤੋਲੇ) ਦੀ ਕਹੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਵੇਰਵਾ ਜਾਣੇ ॥੧੩੧ ਤੋਂ ੧੩੩॥

ਵਮਨ ਨਿਕਲਨ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾਂ–ਚੌਪਈ

ਵਮਨ ਵੇਗ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵ੍ਰਿਧਿਆਠ। ਜਾਂਸੋਂ ਨਿਕਸਹਿ ਪਿਤਕੇ ਕਾਠ।
ਖਟ ਜੁ ਵੇਗ ਮਧਜ ਹੈ ਕਹੇ। ਵੇਗ ਜੁ ਚਾਰਹਿ ਜਘਨਜ ਲਹੇ॥੧੩੪॥
ਵਮਨਿ ਵਰੇਚਨ ਲੋਹੂ ਸ੍ਰਵੈ। ਪਲ ਤੇਰਾਂ ਕਾ ਪ੍ਰਸਥ ਜੁ ਲਵੈ।
ਔਰ ਠੌਰ ਪਲ ਸੋਲਾਂ ਕਹਜਾ। ਪ੍ਰਸਥਮਾਨ ਸਾਰੰਗਧਰ ਲਹਜਾ॥੧੩੫॥

ਦੋਹਰਾ

ਕੌੜੇ ਤੀਛਨ ਕਫ ਜਿਤੇ ਸ੍ਵਾਦ ਸੀਤਲਹਿ ਪਿੱਤ।
ਸ੍ਵਾਦ ਸਲੂਨੇ ਉਸਨ ਕਰ ਅਮਲ ਵਾਤ ਕਫ ਜਿੱਤ ॥੧੩੬॥

੨੪੩੪. ਜੇਹੜੀ ਕੈ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਉਲਟੇ (ਉਸ ਨਾਲ ੭ ਬਾਰ ਤਕ ਸਭ ਦੋਖ ਗਿਰਨ), ਫਿਰ ਅੱਠਵੇਂ ਬੇਗ ਨਾਲ ਪਿੱਤ ਨਿਕਲੇ, ਇਹ ਸ਼੍ਰਿਧ ਬੇਗ ਅਰਥਾਤ ਉਤਮ ਬੇਗ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ (੫ ਬਾਰੀ ਸਭੋ ਦੋਖ ਗਿਰਨ) ਫਿਰ ਛੇਵੀਂ ਬਾਰ ਪਿਤ ਨਿਕਲੇ ਇਹ ਬੇਗ ਮਧਮ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਦੇ (੩ ਬਾਰ ਸਭੇ ਦੋਖ ਨਿਕਲਨ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਬਾਰ) ਪਿੱਤ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਨਿਸ਼ਟ ਬੇਗ ਅਰਥਾਤ ਛੋਟੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਹੀਦੀ ਹੈ। ਕੈ, ਦਸਤ ਅਤੇ ਲਹੂ ਦਾ ਕਢਨਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ੧ ਪ੍ਰਸਥ (੧੩ ਪਲ ਦਾ) ਅਰਥਾਤ ੫੨ ਤੋਲੇ ਦਾ ਜਾਣੇ। ਹੋਰ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ੧ ਪ੍ਰਸਥ ੧੬ ਪਲ ਦਾ ਅਰਥਾਤ ੬੪ ਤੋਲੇ ਦਾ ਵਰਤੇ ਤੇ ਜਾਣੇ। ਇਹ ਪ੍ਰਸਥ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ। ਕੌੜੇ ਯਾ ਤੀਛਣ ਦ੍ਰਵ ਔਸ਼ਧੀ ਨਾਲ ਵਮਨ ਕਰਾਵੇ ਤਾਂ ਕਫ ਦੇ ਹਾਰੀ ਕਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦ੍ਰਵਾਂ ਦਾ ਸ੍ਵਾਦ ਮਿਠਾ ਯਾ ਠੰਢਾ ਹੋਵੇ ਅਜਿਹੇ ਦ੍ਰਵਾਂ ਨਾਲ ਕੈ ਕਰਾਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਿੱਤ ਦਾ ਨਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਹੜੇ ਦ੍ਰਵ ਸ੍ਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸਲੂਣੇ ਅਰ ਗਰਮ ਤਥਾ ਅਮਲ ਪਦਾਰਥ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਮਨ ਕਰਾਈ ਬਾਤ ਤੇ ਕਫ ਦੇ ਜਿਤਣ ਹਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ॥੧੩੪ ਤੋਂ ੧੩੬॥

ਕਫ ਵਮਨ ਦ੍ਰਵ–ਦੋਹਰਾ

ਪੀਪਰਿ ਸੇਂਧਾ ਮੈਣਫਲ ਚੂਰਨ ਕਰੋ ਬਨਾਇ।
ਉਸਨ ਨੀਰ ਸੋ ਪੀਜੀਐ ਕਫ ਸਾਰੀ ਨਿਕਲਾਇ ॥ ੧੩੭ ॥

੨੪੩੫. ਮਘ, ਸੇਂਧਾਲੂਣ ਅਤੇ ਰਾੜਾ ਇਨਾਂ ਦਾ ਚੂਰਣ ਗਰਮ ਜਲ ਨਾਲ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਕਫ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ ॥੧੩੭॥

ਪਿਤ ਵਮਨ ਦ੍ਰਵ–ਦੋਹਰਾ

ਦਲ ਪਟੋਲ ਵਾਂਸਾ ਗਹੀ ਨਿੰਬ ਪੀਸ ਕਰ ਚੂਨ ॥
ਸੀਤਲ ਜਲ ਪੀਵਨ ਕਰਤ ਪਿੱਤ ਛਰਦ ਹੁਇ ਗੂਨ ॥ ੧੩੮ ॥

੨੪੩੬. ਪਟੋਲ ਪਤ੍ਰ, ਬਾਂਸੇ ਦੇ ਪਤ੍ਰ ਨਿੰਮ ਦੇ ਪਤ੍ਰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੂਰਣ ਠੰਢੇ ਜਲ ਨਾਲ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕੈ ਪਿੱਤ ਦੇ ਕਢਨ ਵਾਲੀ ਕਹੀਦੀ ਹੈ ॥੧੩੮॥

ਕਫ ਵਮਨ ਦ੍ਰਵ

ਕਫ ਵਾਤੇ ਪਜ ਮੈਣਫਲ ਯਾਂਸੋ ਵਮਨ ਕਰਾਇ।
ਸੇਂਧਾ ਤਾਤੇ ਨੀਰ ਦੈ ਜਾਹਿ ਅਜੀਰਨ ਥਾਇ॥ ੧੩੯ ॥

੨੪੩੭. ਕਫ ਬਾਤ ਨੂੰ ਦੁਧ ਤੇ ਰਾੜਾ ਦੇਕੇ ਵਮਨ ਕਰਾਵੇ।

੨੪੩੮. ਜਿਸਨੂੰ ਅਜੀਰਣ (ਬਦਹਜ਼ਮੀ) ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਗਰਮ ਜਲ ਨਾਲ ਸੇਂਧਾਲੂਣ ਦੇਵੇ ॥੧੩੯॥

ਵਮਨ ਕਰ ਜਿਹਵਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਨੇ ਦਾ ਉਪਾਇ

ਵਮਨਿ ਕੀਏ ਜਿਹਵਾ ਨਿਕਸ ਆਵਤ ਬਾਹਰ ਜੋਇ।
ਦਾਖ ਤਿਲਾ ਕਾ ਕਲਕ ਕਰ ਲੇਪਤ ਅੰਤਰ ਹੋਇ॥ ੧੪੦॥
ਵਮਨ ਔਖਧੀ ਪੀਯ ਕੈ ਊਚੇ ਆਸਨ ਬੈਠ।
ਗੋਡੇ ਸਮ ਊਚਾ ਹੂਵੈ ਨੀਚਾ ਹੋਇ ਨ ਬੈਠ ॥੧੪੧॥
ਪੀਵਤ ਵਮਨੈ ਆਨੀਐ ਏਰੰਡ ਨਾਲ ਮੰਗਇ।
ਸੋ ਪਾਈ ਹਿਲਾਇ ਮੁਖ ਤੁਰਤਹਿ ਵਮਨਿ ਕਰਾਇ॥ ੧੪੨॥

੨੪੩੯. ਕੈ ਕਰਦੇ ਸਮਯ,ਜ਼ਬਾਨ (ਜੀਭ) ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਵੇ ਅੰਦਰ ਨਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦਾਖ ਦਾ ਤੇ ਤਿਲਾਂ ਦਾ "ਕਲਕ" ਕਰਕੇ ਜੀਭ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਵੜੇ ॥੧੪੦॥

੨੪੪੦. ਕੈ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦਵਾਈ ਪੀਕੇ ਉਚੇ ਆਸਣ ਬਹੇ. ਗੋਡਿਆਂ ਸਹਾਰੇ ਉਚਾ ਹੋ ਬਹੇ, ਨੀਵਾਂ ਹੋਕੇ ਨਾ ਬੈਠੇ ॥੧੪੧॥

੨੪੪੧. ਕੈ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦਵਾਈ ਪੀਕੇ ਇਕ ਅਰੰਡ ਦੀ ਨਾਲੀ [ਯਾ ਖੰਭ] ਲੈ ਲਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਹਿਲਾਵੇ ਤਾਂ ਤੁਰਤ ਵਮਨ ਕਰਾਵੇ ਹੈ ॥੧੪੨॥

ਵਮਨ ਦੇ ਪਥ–ਸੋਰਠਾ

ਸਠੀ ਅਰ ਸੁਖਦਾਇ, ਮੂੰਗ ਮੇਲ ਖਿਚੜੀ ਕਰੋ।
ਤੀਜੇ ਪਹਰ ਲਯਾਇ, ਖਾਵਤ ਰੋਗੀ ਵਮਨਿ ਕਰਿ॥ ੧੪੩॥

੨੪੪੨. ਸਠੀ ਯਾਂ ਵਾਸਮਤੀ ਦੇ ਚਾਵਲ ਮੂੰਗੀ ਪਾਕੇ ਖਿਚੜੀ ਕਰੇ, ਕੈ ਕਰਨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਤੀਸਰੇ ਪਹਿਰ ਖੁਆਵੇ ॥੧੪੩॥

ਵਮਨ ਵਿਧੀ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਸੇਂਧਾ ਲਵਨ ਮੰਗਾਇਕੈ ਅਰਕ ਦੂਧ ਪੁਟ ਤੀਨ।
ਗੋਪਯ ਸੋ ਇਕ ਟਾਂਕ ਦੈ ਵਮਨਿ ਕਰਤ ਜਿਹ ਦੀਨ॥ ੧੪੪॥

੨੪੪੩. ਸੇਂਧਾਲੂਣ ਲੈਕੇ ਅੱਕ ਦੇ ਦੁਧ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪੁੱਠਾਂ ਦੇਕੇ ਸੁਕਾ ਰਖੇ। ਗੌਕੇ ਦੁਧ ਨਾਲ ੧ ਟੰਕ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਕੈ ਕਰਾਵੈ ॥੧੪੪॥

ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਟੰਕ ਦੈ ਉਸਨ ਨੀਰ ਵਮਿ ਕਾਰ।
ਕਰਖ ਮੈਣ ਫਲ ਉਸਨ ਜਲ ਪੀਵਤ ਛਰਦ ਸੁਧਾਰ॥ ੧੪੫॥

੨੪੪੪. ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ਗਰਮ ਜਲ ਨਾਲ ੧ ਟੰਕ [੪ ਮਾਸੇ] ਫਕਾਵੇ ਤਾਂ ਤੁਰਤ ਕੈ ਲਿਆਵੇ।
੨੪੪੫. ਰਾੜਾ ੧ ਤੋਲਾ ਗਰਮ ਜਲ ਨਾਲ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਵਮਨ ਕਰਾਵੇ।

ਵਸਤੀ (ਪਿਚਕਾਰੀ) ਵਿਧੀ-ਚੌਪਈ

ਵਸਤਿ ਕਰਮ ਹੈ ਦੋ ਪਰਕਾਰ। ਅਨਵਾਸਨ ਨਰੂਹਾ ਧਾਰ।
ਸਨੇਹ ਸਨਿਗਧ ਸੋ ਹੈ ਅਨਵਾਸ। ਤੇਲ ਕ੍ਵਾਥ ਪਯ ਨਿਰੂਹਣ ਭਾਸ॥
ਵਸਤਿ ਪਾਯ ਜੋ ਗੁਦ ਮਹਿ ਦੇਇ। ਸੋ ਤੌ ਵਸਤਿ ਭੁਕਾਨਾ ਲੇਇ।
ਨਿਰੂਹਣਤੇ ਉੱਤਰ ਵਸਤਿ। ਅਨਵਾਸਨ ਭੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਤਸਤਿ॥ ੧੪੭॥
ਪਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਅਨੁਵਾਸਨ ਜਾਨ। ਅਰਧ ਪਲਨ ਭੀ ਭਾਖੀ ਠਾਨ।
ਤੀਖਯਣ ਅਗਨੀ ਬਾਤ ਵਿਕਾਰ। ਰੂਖਯਨਿ ਅਨੁਵਾਸਨ ਲੈਕਾਰ।

੨੪੪੬. ਵਸਤੀਕ੍ਰਮ ਭਾਵ ਪਿਚਕਾਰੀ ਕਰਨੀ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਅਨੁਵਾਸਨ ਵਸਤੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਨਿਰੂਹਣ ਵਸਤੀ। ਸੋ ਸਨੇਹ=ਘ੍ਰਿਤ ਤੇਲ ਆਦਿ ਨਾਲ ਭਰਕੇ ਚੀਕਣੀ ਕਰਕੇ ਲਗਾਈ ਜਾਵੇ ਓਹ "ਅਨੁਵਾਸਨ ਵਸਤੀ" ਕਹੀਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾੜ੍ਹਾ, ਦੁਧ ਅਰ ਤੇਲ ਰਲਾਕੇ ਪਿਚਕਾਰੀ ਕਰੀਏ ਓਹ "ਨਿਰੂਹਣ ਵਸਤੀ" ਕਹੌਂਦੀ ਹੈ॥੧੪੬॥

ਉਕਤ ਵਸਤੂਆਂ ਪਿਚਕਾਰੀ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਗੁਦਾ ਵਿਚ ਦੇਵੇ। ਐਸੀ ਵਸਤੀ (ਪਿਚਕਾਰੀ) ‡ਭੁਕਾਨੇ ਦੀ ਲਵੇ। ਨਿਰੂਹਣ ਵਸਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਅਨੁਵਾਸਨ ਵਸਤੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦਸਦੇ ਹਾਂ:—

ਅਨੁਵਾਸਨ ਵਸਤੀ ਵਿਚ ਕਾੜ੍ਹੇ ਆਦਿ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੧ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੪ ਤੋਲੇ ਭਰੇ ਯਾਂ ਦੋ ਤੋਲੇ ਭਰੇ, ਇਹ ਅਗਨੀ ਤੇਜ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਯਾ ਵਾਯੂ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਵਿਖੇ ਅਥਵਾ ਰੁੱਖੀ (ਖੁਸ਼ਕ) ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ।

ਵਸਤੀ (ਪਿਚਕਾਰੀ) ਦੇ ਅਯੋਗ-ਚੌਪਈ

ਕੁਸ਼ਟ ਪ੍ਰਮੇਹੀ ਥੂਲ ਸਰੀਰ। ਉਦਰ ਨਿਰੂਹਣ ਇਨ ਨਹਿ ਧੀਰ।
ਅਨੁਵਾਸਨ ਭੀ ਕਰੈ ਨ ਕੋਇ। ਕੁਸ਼ਟੀ ਕੋ ਅਨੁਵਾਸਨ ਹੋਇ॥੧੪੯॥
ਆਜੀਰਣ ਉਨਮਾਦੀ ਤ੍ਰਿਖਾ। ਸੋਕ ਮੂਰਛਾ ਅਰੁਚਿ ਜੁ ਲਖਾ।
ਭਯਸ੍ਵਾਸੀ ਖਯਜ ਨੋ ਕਾਸ। ਇਨਨਹਿ ਕਰੀਐ ਪੰਡਿਤ ਭਾਸ॥੧੫੦॥

੨੪੪੭. ਕੁਸਟੀ, ਪ੍ਰਮੇਹੀ, ਮੋਟਾ ਅਤੇ ਪੇਟ ਦੇ ਰੋਗ ਵਾਲਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰੂਹਣ ਵਸਤੀ ਨ ਕਰੇ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਅਨੁਵਾਸਨ ਵਸਤੀ ਬੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਹਾਂ ਕੁਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਅਨੁਵਾਸਨ ਵਸਤੀ ਕਰੇ। ਅਜੀਰਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ, ਉਨਮਾਦੀ [ਪਾਗਲ] ਨੂੰ ਪਯਾਸ ਵਾਲੇ, ਸ਼ੋਕ ਵਾਲੇ, ਮੂਰਛਾ ਵਾਲੇ, ਅਰੁਚੀ ਵਾਲੇ, ਭਯਭੀਤ ਨੂੰ, ਦਮੇਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਖਯ ਕਾਸ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰੂਹਣ ਵਸਤੀ ਨਾ ਕਰੇ।

---

‡ਐਸੀ ਵਸਤੀ ਬੱਕਰੇ ਦੇ ਪਤਾਲੂਆਂ ਦੀ ਕਰੇ, ਜਿਸਨੂੰ ਯੂਨਾਨੀ ਵਿਚ "ਹੁਕਨਾ" ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਭੁਕਾਨੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਗੁਦਾ ਵਿਚ ਦੇਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਦਵਾਈ ਭਰਕੇ ਪਿਛੋਂ ਦਬਾਵੇ, ਤਾਂ ਓਹ ਦਵਾਈ ਗੁਦਾ ਰਸਤੇ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਜਾਵੇ।

ਅਥ ਯੰਤ੍ਰ (ਪਿਚਕਾਰੀ) ਪ੍ਰਮਾਣ--ਦੋਹਰਾ

ਸੋਨਾ ਆਦਿਕ ਧਾਤੁ ਸਬ ਕਾਨ ਵਾਂਸ ਨੜ ਦੰਤ।
ਸਿੰਗਾਗ੍ਰਮਨਿ ਸੁ ਆਦਿਕਾ ਯੰਤ੍ਰ ਕਰਿਯੇ ਸੰਤ ॥੧੫੧॥
ਏਕ ਵਰਖ ਕੇ ਆਦਿ ਲੈ ਆਠ ਵਰਸ ਲੌ ਜਾਨ।
ਵਰਖ ਵਰਖ ਮੈ ਅੰਗੁਲੀ ਯੰਤਰ ਵਧਤਾ ਠਾਨ ॥੧੫੨॥
ਵਰਖ ਦੁਆਦਸ ਲਗ ਕਹਜੇ ਅੰਗੁਲ ਆਠਹਿ ਯੰਤ੍ਰ
ਤਿਸ ਊਪਰ ਵਾਰਾਂਗੁਲੀ ਸਬ ਵਰਸੈ ਮਹਿ ਮੰਤ੍ਰ ॥ ੧੫੩ ॥
ਨਾਲ ਅਕਾਰ ਜੋ ਕੀਜੀਯੇ ਵਾ ਗੋ ਪੂਛ ਅਕਾਰ।
ਅੱਗਲ ਛੇਕ ਜੁ ਮੂੰਗ ਸਮ ਪਾਛਾ ਅੰਗੁਲਸਾਰ ॥੧੫੪॥
ਤਾਹਿ ਔਖਦੀ ਭਰ ਕਰੀ ਨਾਲ ਭੁਕਾਨਾ ਲਾਇ।
ਗੁਦਾ ਇੰਦ੍ਰੀ ਬਦਨ ਦੈ ਪਿਚਕਾਰੀ ਵਤ ਥਾਇ ॥ ੧੫੫ ॥
ਸੀਤਹਿ ਕਾਲ ਬਸੰਤ ਰਿਤੁ ਦਿਨ ਕੋ ਵਸਤਿ ਕਰਾਇ।
ਗ੍ਰੀਖਮ ਵਰਖਾ ਸਰਦ ਰਿਤੁ ਰਾਤਿਰ ਕਰੀਐ ਲਜਾਇ ॥ ੧੫੬ ॥
ਚਿਕਨਾ ਭੋਜਨ ਦੇਇਕੈ ਪਛੈ ਨ ਲੈ ਅਨੁਵਾਸ।
ਮਦ ਮੂਰਛਾ ਕੋ ਕਰਤ ਹੈ ਦੋ ਮਾਰਗ ਚਿਕਨਾਸ ॥੧੫੭॥

੨੪੪੮. ਸੋਨੇ ਆਦਿਕ ਧਾਤੂਆਂ ਦੀ, ਲੱਕੜ ਦੀ, ਬਾਂਸ ਦੀ, ਨੜੇ ਦੀ, ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦੀ, ਹਰਨ ਆਦਿ ਦੇ ਸਿੰਙ ਦੀ, ਜਿਸਦੇ ਅੱਗਰ ਭਾਗ ਅਰਥਾਤ ਮੂੰਹ ਵਿਖ ਮਣੀ=ਪੰਨਾ ਬਿਲੌਰ ਲਗਾਯਾ ਹੋਯਾ ਹੋਵੇ। ਐਸੀ ਪਿਚਕਾਰੀ ਬਾਲਕ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰਾਵੇ। ਇੱਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਅੱਠਾ ਸਾਲਾਂ ਤਕ, ਸਾਲ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ੧ ਅੰਗੁਲੀ ਪਿਚਕਾਰੀ (ਯੰਤ੍ਰ) ਵਧਾਉਂਦਾ ਜਾਵੇ। [ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਨਾਪ ਦੀਆਂ ਅੱਠ ਪਿਚਕਾਰੀਆਂ ਬਣਵਾਵੇ] ਜਦ ਆਯੂ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤਕ ਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਅੱਠ ਅੰਗੁਲ ਦਾ ਹੀ ਯੰਤ੍ਰ ਰੱਖੇ। ਇਸ ਆਯੂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋ ਫਿਰ ਬਾਰਾਂ ਅੰਗੁਲੀ ਦਾ ਯੰਤ੍ਰ ਸਭ ਸਾਲਾਂ ਤਕ ਰੱਖੇ। ਉਸ ਪਿਚਕਾਰੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ †ਨਾਲ ਦੀ ਤਰਾਂ ਦਾ ਕਰੇ, ਯਾਂ ਗਊ ਦੀ ਪੂਛ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਪਾਸਿਓਂ ਮੋਟਾ, ਦੂਸਰੀ ਤਰਫੋਂ ਪਤਲਾ ਰਖਵਾਵੇ, ਮੂੰਹ ਦਾ ਮੂਹਰਲਾ ਛੇਕ ਮੂੰਗ ਦੇ ਦਾਣੇ ਸਮਾਨ, ਪਿਛਲਾ ਛੇਕ ਛੋਟੀ ਅੰਗੁਲੀ ਸਮਾਨ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਦਵਾਈ ਭਰਕੇ ਨਾਲ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪਾਸੇ ਭੁਕਾਨਾ ਲਾਵੇ। ਓਹ ਭੁਕਾਨਾ, ਫਿਰ ਗੁਦਾ, ਇੰਦ੍ਰੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਦੇਕੇ ਪਿਚਕਾਰੀ ਦੀ ਤਰਾਂ ਦੱਏ, ਸਰਦੀ ਵਿੱਚ ਬਸੰਤ ਰੁਤੇ ਦਿਨ ਨੂੰ ਵਸਤੀ ਕਰੇ। ਗਰਮੀ ਦੇ ਸਮਯ ਵਰਖਾ ਰੁਤ ਤਥਾ ਸਰਦ ਰੁਤ ਵਿਖੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵਸਤੀ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੈ।

†ਕਲਮ ਵਾਂਗ ਢਾਲਮਾਂ।

ਚੀਕੁਣਾ ਭੋਜਨ ਖੁਲਾਕੇ ਪਿੱਛੋਂ ਅਨੁਵਾਸਨ ਵਸਤੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀ ਖਿੰਧਾਈ ਮਦ ਅਤੇ ਮੂਰਛਾ ਨੂੰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸਤੇ ਐਸਾ ਨਾ ਕਰੇ ॥੧੫੧ ਤੋਂ ੧੫੭॥

ਅਨੁਵਾਸਨ ਵਸਤੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪ੍ਰਮਾਨ–ਦੋਹਰਾ

ਵੱਡੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਖਟ ਪਲਹਿ ਮੱਧਮ ਪਲ ਹੈ ਤੀਨ।
ਸਿਰਸਾਹੀ ਇਕ ਜਾਨਿਯੇ ਹੀਨ ਮਾਤਰਾ ਕੀਨ ॥ ੧੫੮ ॥
ਅਨੁਵਾਸਨ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਹੀ ਸਾਰੰਗਾਧਰ ਅਨੁਸਾਰ।
ਸਤਾਵਰ ਸੇਂਧਾ ਪਿਸੀ ਇਨਕਾ ਚੂਰਨ ਡਾਰ ॥੧੫੯॥
ਤਿਸ ਚੂਰਨ ਕੋ ਪੀਸਕੈ ਸਨੇਹ ਵਿਖੇ ਦੈ ਲੇਇ।
ਤਿਸ ਚੂਰਨ ਕੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਸਾਰੰਗਧਰ ਸੁਨ ਲੇਇ ॥੧੬੦॥
ਉੱਤਮ ਮਾਸੇ ਖਟ ਕਹੀ ਮੱਧਮ ਮਾਸੇ ਚਾਰ।
ਛੋਟਿ ਮਾਸੇ ਦੋਇ ਲਖ ਏ ਮਾਤ੍ਰਾ ਅਧਿਆਰ ॥ ੧੬੧ ॥

੨੪੪੯. ਵੱਡੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੬ ਪਲ–(੨੪ ਤੋਲੇ) ਦੀ, ਮੱਧਮੰ ਮਾਤ੍ਰਾ ੩ ਪਲ–(੧੨ ਤੋਲੇ) ਦੀ ਅਤੇ ਸਰਸਾਹੀ–[ਸਵਾ ਦੋ ਤੋਲੇ] ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੀਨ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੁਵਾਸਨ ਵਸਤੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਸਾਰੰਗਧਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਹੀ ਹੈ। ਸਤਾਵਰ, ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ ਪੀਹਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੂਰਣ ਕਰਕੇ ਸਨੇਹ (ਤੇਲ, ਘ੍ਰਿਤ) ਵਿੱਚ ਪਾਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਚੂਰਣ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੋਂ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ:-

ਉੱਤਮ ਮਾਤ੍ਰਾ ੬ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ, ਮੱਧਮ ਮਾਤ੍ਰਾ ੪ ਮਾਸੇ ਦੀ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੋ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ, ਇਉਂ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦਾ ਮਿਕਦਾਰ ਅਨੁਵਾਸਨ ਵਸਤੀ ਵਿਚ ਜਾਣੇ ॥੧੫੮ ਤੋਂ ੧੬੧॥

ਅਨੁਵਾਸਨ ਵਸਤੀ ਸਨੇਹ ਮਾਤ੍ਰਾ–ਦੋਹਰਾ

ਛਿੰਨਾ ਏਰੰਡ ਰੋਹਿਕੰ ਭਾਰਿੰਗੀ ਬ੍ਰਿਖ ਕੂੰਜ।
ਕਾਕ ਟੂਟਿਕਾ ਸਹ ਚਰੰ ਸਤਾਵਰ ਲੈ ਸੰਜ ॥੧੬੨॥
ਪਲ ਪਲ ਏ ਸਭਹੀ ਲਵੇ ਪਾਛੇ ਕਹੇ ਸੁਜਾਨ।
ਯਵ ਮਾਖਾ ਅਲਸੀ ਕੁਲਿਥ ਦੋ ਦੋ ਪਲ ਏ ਮਾਨ ॥੧੬੩॥
ਸੇਰ ਬਵੰਜਾ ਨੀਰ ਮਹਿ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੋ ਬਨਾਇ।
ਰਹੈ ਸੇਰ ਤੇਰਾਂ ਜਬੈ ਤਾਂਕੋ ਲੇਹੁ ਖਨਾਇ ॥ ੧੬੪ ॥
ਤੀਨ ਸੇਰ ਤਿਹਿ ਤੇਲ ਦੇ ਤਾਂਕੋ ਤੇਲ ਪਕਾਇ।
ਜੀਵਨਯਗਨ ਪਲ ਇਕੋ ਤਾਮਹਿ ਦੇਹੁ ਰਲਾਇ ॥੧੬੫॥

ਸਬਕਾ ਏਹੁ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਇਸਕਾ ਕਰ ਅਨਵਾਸ।
ਅਤਿ ਸਮੀਰ ਯਾਤੇ ਮਿਟੈ ਸਾਰੰਗਧਰਹਿ ਵਿਲਾਸ॥ ੧੬੬ ॥
ਔਰ ਵਾਤ ਸਭ ਜਾਨਿਯੇ ਸਾਰੰਗਧਰ ਕੇ ਮਾਂਹਿ।
ਅਤੀ ਗ੍ਰੰਥ ਕੇ ਬਧਨ ਭਯ ਅਲਪ ਕਹੀ ਮੈ ਬਾਹਿ॥ ੧੬੭॥

੨੪੫੦. ਗਿਲੋਯ, ਅਰਿੰਡ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦੀ ਛਿੱਲ. ਖਵੀ (ਅਜਖਰ), ਭੜਿੰਗੀ. ਬਾਂਸਾ, ਮੀਚਕੇ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਕਾਂਟੂਟੀ, ਪੀਲਾ ਬਾਂਸਾ ਅਤੇ ਸਤਾਵਰ, ਇਹ ਸਭ ੪-੪ ਤੋਲੇ ਪਿਛਲੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲੇਵੇ ਅਰ ਜੌਂ, ਮਾਂਹ, ਅਸਲੀ, ਕੁਲਥ (ਅਤੇ ਕੱਚੇ ਬੇਰ) ਇਹ ਸਭ ੮-੮ ਤੋਲੇ ਲਵੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰੜਾ ਜੇਹਾ ਕਰਕੇ ੫੨ ਸੇਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹੇ, ਜਦ ਸੜਕੇ ਤੇਰਾਂ ਸੇਰ ਆ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਛਾਣਕੇ, ਫਿਰ ਉਸ ਵਿਚ ੩ ਸੇਰ ਤੇਲ ਪਾਕੇ ਪਰੰਤੂ :-ਇਸ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨੀਗਣ, ਜੀਵਕ, ਰਿਖਭ, ਮਦਾ, ਮਹਾ ਮੇਦਾ, (ਦੋਨੋਂ ਬ੍ਰਹਮਨ) ਰਿਧੀ, ਬ੍ਰਿਧੀ; ਕਾਕੋਲੀ, ਮੁਗਵਾਨ (ਮੁਗਦ ਪ੍ਰਨੀ). ਮਖਵਨ (ਮਾਖਪ੍ਰਨੀ) ਜੀਵੰਤੀ ਅਤੇ ਮੁਲੱਠੀ, ਇਹ ਜੀਵਨੀਗਣ ਹੈ, ਜੋ ਖੋਜ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਸੋ ੧ ਪਲ, ਪਾਕੇ ਤੇਲ ਪਕਾਵੇ, ਫਿਰ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਰਖੇ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਅਨੁਵਾਸਨ ਵਸਤੀ ਵਿਚ ਭਰਕੇ ਲਾਵੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਅਨੁਵਾਸਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤਜੰਤ ਵਾਯੂ ਇਸ ਨਾਲ ਹਟਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਰੰਗਧਰ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਕੁਛ ਅਧਿਕ ਬਾਤ ਜਾਨਣੀ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਸਾਰੰਗਧਰ ਵਿੱਚ ਦੇਖੋ। ਗ੍ਰੰਥ ਵਧ ਜਾਣੇ ਕਰਕੇ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ॥੧੬੨ ਤੋਂ ੧੬੭॥

ਨਸਜ (ਨਸਵਾਰ) ਬਿਧੀ-ਦੋਹਰਾ

ਸਨੇਹਨ ਰੇਚਨ ਜਾਤ ਦੋ ਨਾਵਨ ਕਾਜ ਵਿਚਾਰ।
ਨਾਵਨ ਨਸਜ ਜੁ ਨਾਮ ਦ੍ਵੈ ਸਾਰੰਗਧਰ ਅਨਸਾਰ॥੧੬੮॥
ਕਫ ਰੁਜਿ ਕੋ ਪ੍ਰਭਾਤ ਲੈ ਪਿੱਤਹਿ ਲੇ ਮਧਜਾਨ।
ਵਾਤੇ ਯਾਮ ਜੁ ਪਾਛਲੇ ਦਿਨ ਕੋ ਨਾਵਨ ਠਾਨ॥੧੬੯॥
ਘਨੋ ਰੋਗ ਜੋ ਹੋਤ ਹੈ ਤੋ ਨਿਸਿ ਲੇ ਨਸਵਾਰ।
ਰੋਗ ਅਲਪ ਤੌ ਨਾ ਲਹੇ ਸਾਰੰਗਧਰਹਿ ਵਿਚਾਰ॥੧੭੦॥

੨੪੫੧. ਨਾਵਨ=ਨਸਵਾਰ ਉਹ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੇੜ੍ਹੀ ਨੱਕ ਰਸਤੇ ਦਵਾਈ ਚਾੜ੍ਹੀ ਜਾਵੇ, ਸੋ ਸਨੇਹਨ ਅਰ ਰੇਚਣ ਨਾਮ ਤੇ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਨਾਵਨ ਨਸਜ, ਇਹ ਦੋ ਨਾਮ ਇਸਦੇ ਸਾਰੰਗਧਰ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ। ਕਫ ਦੇ ਰੋਗ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ, ਪਿੱਤ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੋਪਹਿਰੇ ਅਤੇ ਵਾਯੂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰ ਭਾਂਵ ਲੌਂਦੇ ਵੇਲੇ, ਇਸਤਰਾਂ ਦਿਨੇ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ। ਜੇ ਬਹੁਤਾ ਰੋਗ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਸਵਾਰ ਲਵੇ। ਜੇ ਥੋੜਾ ਰੋਗ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਾ ਲਵੇ, ਇਹ ਸਾਰੰਗਧਰ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਹੈ॥੧੬੮ ਤੋਂ ੧੭੦॥

ਨਿਖਿੱਧ ਸਮਜ—ਚੌਪਈ

ਭੋਜਨ ਅੰਤਹਿਦੁਰਦਿਨ ਤਰਪਨ। ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਤਸਜਾ ਗਰਭ ਨਿਵਨਿਤਨਿ।
ਵਿਖ ਪੀਤੇ ਆਜੀਰਣ ਸੋਕ। ਵਸਤਿ ਸਨੇਹਹਨਿ ਆਸਵ ਲੋਕ ॥੧੭੧॥
ਕ੍ਰੋਧੀ ਵੇਗ ਵਿਰੋਧੀ ਬਾਲਕ। ਤ੍ਰਿਖਾਵੰਤ ਬੂਢੇ ਅਸਨਾਨਕ।
ਇਨ ਜਨ ਕੋ ਨਸਵਾਰ ਨ ਦੇਇ। ਜੌ ਦੇਵੈ ਤੋ ਅਪਜਸ ਲੇਇ ॥੧੭੨॥
ਆਠ ਵਰਸ ਤੇ ਊਪਰ ਜਾਨ। ਅੱਸੀ ਵਰਖ ਲਗਹਿ ਸੋ ਠਾਨ।
ਰੇਚਨ ਨਾਸਤੇਲ ਰਸਤੀਖਜਣ। ਕ੍ਵਾਥਰਸਾ ਵਾ ਮਾਨਸੁਨੀਖਨ ॥੧੭੩॥

੨੪੫੨. ਭੋਜਨ ਖਾਕੇ ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ ਝੜ ਝੁਸੀ ਵਿਚ, ਤਰਪਣ ਕੀਤੇ ਪਰ, ਨਏ ਜ਼ਕਾਮ ਪਰ, ਗਰਭਵੰਤੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ, ਵਿਖ ਖਾਏ ਨੂੰ, ਅਜੀਰਣ ਵਾਲੇ ਸੋਕੀ ਨੂੰ, ਵਸਤੀ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਵਾਲ ਨੂੰ; ਮਦ ਪਾਨੀ ਨੂੰ, ਕ੍ਰੋਧੀ ਨੂੰ, ਬੇਗਾਂ ਦੇ ਰੋਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ, ਬਾਲਕ ਨੂੰ, ਪਿਆਸਵੰਤ-ਨੂੰ, ਬੁਢੇ ਨੂੰ ਅਤੇ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਨੂੰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਨਸਵਾਰ ਨਾ ਦੇਵੇ। ਜੇ ਭੁਲਕੇ ਦੇ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਅਪਯਸ ਲਵੇ। ਇਹ ਨਸਵਾਰ ਕਰਮ ੮ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ੮੦ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਕਰੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਜੇੜੀ ਰੇਚਨ ਨਸਵਾਰ ਹੈ ਉਹ ਤੇਲ ਦੀ ਯਾ ਤੀਖਣ ਰਸ ਆਦਿ, ਅਥਵਾ ਕ੍ਵਾਥ ਦਾ ਰਸ ਉਸ ਦੀ ਦੇਵੇ। ਹੁਣ ਇਸ ਦਾ ਵਜ਼ਨ ਸੁਣੋ ॥ ੧੭੧ ਤੋਂ ੧੭੩ ॥

ਮਾਤ੍ਰਾ ਪ੍ਰਮਾਣ—ਦੋਹਰਾ

ਆਠ ਛੇਵ ਵਾ ਚਾਰ ਹੀ ਬੂੰਦ ਨਾਕ ਮਹਿ ਦੇਇ।
ਉੱਤਮ ਮਧਜਮ ਜਘਨਜ ਹੀ ਅਨੁਕ੍ਰਮ ਮਾਤ੍ਰਾ ਲੇਇ॥੧੭੪॥
ਤੀਖਨ ਕੀ ਇਕ ਟੰਕ ਦੇ ਹਿੰਗ ਏਕ ਜਵ ਮਾਨ।
ਸੇਂਧਵ ਕੀ ਇਕ ਮਾਖ ਸਮ ਆਨ ਟੰਕ ਪਯ ਠਾਨ ॥੧੭੫॥
ਪਾਨੀ ਕਰਖ ਜੁ ਤੀਨ ਹੀ ਕਰਖ ਮਧਜ ਦ੍ਰਵਜ ਦੇਇ।
ਦੋਇ ਭੇਦ ਅਵਪੀੜ ਇਕ ਪ੍ਰਧਮਨ ਬਿਧ ਤੋਇ ॥੧੭੬॥
ਕਲਕ ਕਰੀ ਵਸਨੈ ਧਰੀ ਰਸਾ ਕਾਢਨੀ ਪੀਰ।
ਸੋ ਅਵਪੀੜਤ ਆਖਿਐ ਬਿਧਿ ਸਾਰੰਗਧਰ ਬੀਰ ॥੧੭੭॥
ਖਟ ਅੰਗੁਲ ਨਾਲਿਕ ਵਿਖੈ ਜੋ ਫੂਕੀਜੈ ਨਾਕ।
ਸੂਕੀ ਹੀ ਨਾਵਨ ਕਹੀ ਪ੍ਰਧਮਨ ਸੋ ਵਿਦ੍ਵਾਕ ॥੧੭੮॥

੨੪੫੩. ਰੇਚਨ ਨਸਵਾਰ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ੮, ੬ ਯਾਂ ੪ ਨੱਕ ਵਿਚ ਪਾਵੇ, ਇਸ ਤਰਾਂ ਕ੍ਰਮ ਤੇ

ਉੱਤਮ, ਮੱਧਮ ਅਰ ਛੋਟੀ ਭਾਵ ਕਨਿਸਟ ਮਾਤ੍ਰਾ ਜਾਣੇ। ੮ ਬੂੰਦਾਂ ਦੀ ਉਤਮ, ੬ ਬੂੰਦਾਂ ਦੀ ਮੱਧਮ ਅਤੇ ੪ ਬੂੰਦਾਂ ਦੀ ਨਸਵਾਰ ਕਨਿਸਟ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੀਖਣ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨਸਵਾਰ ੪ ਮਾਸੇ ਦੀ ਦੇਵੇ, ਹਿੰਙ ੧, ਜੌਂ ਜਿਤਨੀ ਦੇਣੀ ਕਹੀ ਹੈ। ਸੇਂਧੇ ਨਿਮਕ ਦੀ ੧ ਮਾਸੇ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ, ਇਸ ਤਰਾਂ ੩੨ ਮਾਸੇ ਦੁਧ ਦੀ ਨਸਵਾਰ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਜਾਣੇ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੩ ਤੋਲੇ ਦੀ, ਸੋ ਇਸ ਵਿਚ ਦੁਧ ਪਾ ਲਵੇ। ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਭੇਦ ਹਨ, ਇੱਕ "ਅਵਪੀੜ" ਦੂਜੀ "ਪ੍ਰਧਮਨ" ਨਸਵਾਰ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਲਕ ਕਰਕੇ ਬਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਰਸਾ ਕੱਢਣ ਵਾਸਤੇ ਜੇੜ੍ਹਾ ਨਿਪੱਤਣਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਘੁੱਟਕੇ ਨਿਚੋੜਨਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ "ਅਵਪੀੜ" ਆਖੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੰਗਧਰ ਦਾ ਮਤ ਹੈ। ਜੇੜ੍ਹੀ ੬ ਉਂਗਲੀ ਨਲੀ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਨੱਕ ਵਿਚ ਸੁਕੀ ਹੀ ਫੂਕੀ ਜਾਵੇ, ਸੋ ਇਹ ਦੂਜੀ ਵਿਧੀ "ਪ੍ਰਧਮਨ" ਨਸਵਾਰ ਕਹੰਦੀ ਹੈ ॥੧੭੪ ਤੋਂ ੧੭੮॥

ਨੱਸ ਦੇ ਅਯੋਗ

ਖਯ ਗਲ ਰੋਗ ਸੁ ਛਰਦ ਕਫ ਨਿੰਦ੍ਰਾ *ਵਿਖ ਸੰਨਪਾਤ।
ਮਾਨ ਵਿਕਾਰ ਕ੍ਰਿਮ ਕੋ ਕਹੀ ਅਵਪੀੜਨ ਕੀ ਬਾਤ ॥੧੭੯॥
ਹੰਸ ਊਪਰੇ ਰੋਗ ਕਫ ਸੂਰ ਖਯ ਅਰੁਚਿ ਕੁਸ਼ਟ।
ਅਪਸਮਾਰ ਪੀਨਸ ਕਹੀ ਪ੍ਰਤਿਸਜਾਇ ਲਖ ਸੁਸਟ ॥੧੮੦॥
ਸਿਰਿ ਸੂਲਹਿ ਅਰ ਸੋਫ ਕੋ ਰੇਚਨ ਨਾਵਨ ਦੇਇ।
ਕਾਯਰ ਤ੍ਰਿਯ ਕ੍ਰਿਸ ਬਾਲ ਕੋ ਸਨੇਹ ਨ ਨਸਕਰਿ ਸੇਇ ॥੧੮੧॥
ਉਤਕਟ ਵਿਖ ਕੋ ਫੂਕੀਐ ਸੂਕੀ ਨਾਸ ਕਰਾਇ।
ਧੀਰਜਵੰਤ ਕੋ ਦੀਜੀਐ ਤੀਖਨ ਨਾਸ ਬਨਾਇ ॥੧੮੨॥

੨੪੫੪. ਖਈ ਗਲ ਰੋਗ, ਕੈ, ਨਿੰਦ੍ਰਾ, ਵਿਖ ਸੰਨਿਪਾਤ, ਮਨ ਦੇ ਵਿਕਾਰ ਤਥਾ ਕ੍ਰਿਮੀ ਰੋਗ ਵਾਲੇ ਨੂੰ "ਅਵਪੀੜ" ਨੱਸ ਦੇਵੇ। ਉੱਪਰ ਦੇ ਰੋਗ ਜਿਸਤਰਾਂ ਭੌਂਹ, ਮਥਾ, ਕਪਾਲ ਅਤੇ ਦਸਮੇਂ ਦ੍ਵਾਰ ਤਕ, ਕਫਜੰਨ, ਸੂਰਭੰਗ, ਅਰੁਚੀ, ਕੁਸ਼ਟ, ਮ੍ਰਿਗੀ, ਪੀਨਸ, ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਾਯ, ਸਿਰ ਪੀੜ ਅਤੇ ਸੋਜ ਰੋਗ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੇਚਨ ਨੱਸ ਦੇਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਡਰਾਕੂਲ, ਇਸਤ੍ਰੀ, ਲਿੱਸਾ ਤੇ ਬਾਲਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਨੇਹ ਨਸ ਨਾ ਸੇਵਨ ਕਰਾਵੇ। ਅਤਜੰਤ ਉਤਕਟ ਦੋਖ ਅਰਥਾਤ ਵਧੇ ਹੋਏ ਦੋਖ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਵਿੱਖ ਜਾਂ ਸੰਨਿਆਸ ਆਦਿ ਰੋਗ ਹਨ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੈਂਗਜਾ (ਹੋਸ਼) ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸੁੱਕੀ ਨਸਵਾਰ ਫੂਕ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਾਵੇ। ਧੀਰਜ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਤੀਖਣ ਨਾਸ ਦੇਵੇ ॥੧੭੯ ਤੋਂ ੧੮੨॥

ਰੇਚਨ ਨੱਸ–ਚੌਪਈ

ਗੁੜ ਸੁੰਠੀ ਜਲ ਸੰਗ ਪਿਸਾਇ। ਸੇਂਧਾ ਵਾ ਪੀਪਰ ਜਲ ਪਾਇ।
ਜਲ ਸੈ ਨਾਵਨ ਕਰੀਯੈ ਏਹ। ਕਾਨ ਨੈਨ ਮੁਖ ਸਿਰਗਦ ਜੇਹ ॥੧੮੩॥

---

*ਵਿਖ–ਵਿਖਮਜ੍ਵਰ ਹੈ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਵਾਚਕ ਨਹੀਂ, ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦੇਖ ਸਾਰੰਗਧਰ।

ਔਰ ਬਾਤ ਸਾਰੰਗਧਰ ਜਾਨ। ਅਲਪ ਬਾਤ ਮੈ ਕਹੀ ਬਖਾਨ।
ਵਧੇ ਗ੍ਰੰਥ ਤਾਂਤੇ ਨਹਿ ਕਹੀ। ਪੰਡਿਤ ਹੋਇ ਸੋ ਬੂਝੈ ਸਹੀ ॥੧੯੪॥

੨੪੫੫. ਗੁੜ ਤੇ ਸੁੰਢ ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ। ਯਾ—

੨੪੫੬. ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ ਤੇ ਮਘ ਜਲ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਫਿਰ ਜਲ ਨਾਲ ਹੀ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ, ਜਿਸਨੂੰ ਕੰਨ, ਨੇਤ੍ਰ, ਮੂੰਹ ਤੇ ਸਿਰ ਦਾ ਰੋਗ, ਰੋਗ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਬਾਤਾਂ ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੋਂ ਜਾਣੋ, ਏਥੇ ਥੋੜੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਵਧ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਕਹੀ। ਜੇ ਪੰਡਿਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚੋਂ ਦੇਖ ਲਵੇ ॥੧੯੪॥

ਧੂਮ੍ਰ ਪਾਨ ਮਾਤ੍ਰਾ—ਦੋਹਰਾ

ਕਰਖ ਮਾਨ ਸੋ ਦੀਜੀਐ ਬਰਸ ਬਾਰਾਂ ਉਪਰੰਤ।
ਅੱਸੀ ਕੈ ਅੰਤਰ ਵਿਖੇ ਪਰੇ ਨ ਕਰਿਯੇ ਸੰਤ ॥੧੯੫॥
ਸ੍ਵਾਸ ਕਾਸ ਮਨਿ ਯਾਹ ਨੂੰ ਸਿਰੋ ਰੋਗ ਕਫ ਵਾਤ।
ਪੀਨਸ ਇਨਕੋ ਕੀਜੀਐ ਧੂਮ੍ਰਪਾਨ ਵਿਖਜਾਤ ॥੧੯੬॥

੨੪੫੭. ਕਿਸੀ ਯੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਰਸਤੇ ਧੂਆਂ ਖਿਚਣਾ ਧੂਮ੍ਰਪਾਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਵਿਧੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ੧ ਤੋਲਾ ਦਵਾਈ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਅੱਸੀ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਕ ਖਿਚਾਵੇ, ਪਿਛੋਂ ਬੰਦ ਕਰੇ। ਦਮਾ, ਖੰਘ, ਮਨਯਾਸਤੰਭ, ਹਨੂਸਥੰਭ, ਸਿਰ ਰੋਗ, ਕਫ ਬਾਤ ਅਰ ਪੀਨਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੋਗਾਂ ਵਾਸਤੇ ਧੂਮ੍ਰ ਪਾਨ ਕਰਨਾ ਅਛਾ ਹੈ ॥੧੯੫॥੧੯੬॥

ਧੂਮ੍ਰ ਅਯੋਗ--ਦਵੈਯਾ ਛੰਦ

ਸ੍ਰਾਂਤ ਭੀਤ ਗਤਿ ਵਸਤਿ ਵਰੇਚਨ ਜਗੇ ਰਾਤ ਨਰ ਜੋਈ।
ਦਾਹ ਤ੍ਰਿਖਾ ਤ੍ਰਿਮਰੀ ਅਧਮਾਨਹਿ ਸਿਰੋਭਿ ਤਾਪੀ ਹੋਈ।
ਤਾਲ ਸੋਖ ਉਦਰੀ ਵਮਿਮੇਹਾ ਨਾਰਿ ਗਰਭਨੀ ਖੀਨਾ।
ਖਜਤ ਪਾਂਡੂ ਰੁਖਾ ਪਯ ਖਾਵਤ ਘ੍ਰਿਤ ਮਧੂ ਆਸਵ ਲੀਨਾ ॥੧੯੭॥

ਦੋਹਰਾ

ਭੁਕਤਿ ਅੰਨਿ ਦਧ ਮਤਸਹੀ ਬਾਲ ਬ੍ਰਿਧਿ ਕ੍ਰਿਸ ਜਾਨ।
ਅਕਾਲ ਸਮੇ ਇਨਹਿ ਨ ਕਰੋ ਜਾਨੀ ਧੂਮਰ ਪਾਨ ॥੧੯੮॥

੨੪੫੮. ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ, ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਵਸਤੀਕਰਮ ਅਤੇ ਰੇਚਨ ਕਰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਯਾ ਹੋਵੇ, ਰਾਤ ਦੇ ਜਾਗਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ (ਮੂਲਾਨੁਸਾਰ) ਜਿਸਨੂੰ ਰਤੀ ਕ੍ਰੀੜਾ ਜਾਗੀ ਹੋਵੇ ਦਾਹ ਵਾਲੇ, ਪਿਆਸ ਵਾਲੇ, ਤ੍ਰਿਮਰ ਰੋਗੀ, ਅਫਾਰੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ, ਜਿਸਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਸੰਤਾਪ ਹੋਵੇ। ਜਿਸਦਾ ਤਾਲੂ ਸੁਕਦਾ ਹੋਵੇ,

ਪੇਟ ਦਾ ਰੋਗੀ, ਕੈ ਵਾਲਾ, ਪ੍ਰਮੇਹੀ, ਇਸਤਰੀ ਗਰਭਵੰਤੀ, ਲਿੱਸਾ, ਖਤ ਵਾਲਾ, ਪਾਂਡੂ ਰੋਗੀ, ਰੁਖਾ, ਦੁਧ ਘਿਉ, ਸ਼ਹਤ, ਮਦ, ਜਿਸਨੇ ਅੰਨ, ਖਾਧਾ ਹੋਵੇ, ਦਹੀਂ, ਮਛੀ ਖਾਈ ਹੋਵੇ, ਹੋਰ ਬਾਲ ਬ੍ਰਿਧ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਰ †ਅਕਾਲ ਸਮਯ ਵਿਚ ਇਸਤਰਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧੂਮਰਪਾਨ ਨ ਕਰਾਵੇ ॥੧੮੭॥੧੮੮॥

‡ਗੰਡੂਖ ਕੁਰਲੀ ਵਿਧੀ—ਦੋਹਰਾ

ਪਾਂਚ ਵਰਖ ਉਪਰਾਂਤਹੀ ਗੰਡੂਖ ਕਵਲ ਸਬ ਕੀਨ ।
ਪਾਂਚ ਸਾਤ ਲਗ ਕੀਜਿਯੈ ਕੁਰਲਾ ਇਹੁ ਕਹਿ ਦੀਨ॥੧੮੯॥

੨੪੫੯—੫ ਸਾਲ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕੁਰਲੇ ਤੇ ਕਵਲ—ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਗ੍ਰਾਸ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਰਖੇਣਾ ਇਹ ਸਭ ਕਰੇ । ਕੁਰਲੀਆਂ ੫ ਯਾ ੭ ਕਰੇ ॥੧੮੯॥

ਲੇਪ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪ੍ਰਮਾਣ—ਦੋਹਰਾ

ਅਰਧ ਅੰਗੁਲੀ ਸਮ ਲਿਪੇ ਵਾ ਅੰਗੁਲ ਤ੍ਰਿਯ ਭਾਇ ।
ਵਾ ਅੰਗੁਲ ਕਾ ਭਾਗ ਚਤੁ ਮੋਟਾ ਲੇਪ ਬਤਾਇ ॥੧੯੦॥

੨੪੬੦—ਅੱਧੀ ਅੰਗੁਲ ਮੋਟਾ ਯਾ ੩ ਅੰਗੁਲੀ ਮੋਟਾ ਅਥਵਾ ਅੰਗੁਲੀ ਦਾ ਚੋਥਾ ਹਿੱਸਾ ਮੋਟਾ ਲੇਪ ਕਰੇ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਲਾ ਯਾ ਮੋਟਾ ਨ ਕਰੇ ॥੧੯੦॥

ਨੇਤ੍ਰ ਅੰਜਨ ਪ੍ਰਮਾਣ—ਦੋਹਰਾ

ਲੇਖਨ ਕੋ ਅਠਵੰਦ ਹੈ ਸਨੇਹਨ ਕੋ ਦਸ ਬਿੰਦ ।
ਰੋਪਨ ਕੋ ਦ੍ਵਾਦਸ ਕਹੀ ਜਾਨੋ ਰਸ ਮਤ ਇੰਦ ॥੧੯੧॥
ਸੀਤ ਕਾਲ ਮਹਿ ਉਸਨ ਦੈ ਉਸਨੈ ਸੀਤਲ ਪਾਇ ।
ਅੰਗੁਲ ਦੋ ਕੀ ਪੋਟਲੀ ਸਾਰੰਗਧਰਹਿ ਬਤਾਇ ॥੧੯੨॥
ਅਸਚੋਤਨ ਕੋ ਵਾਕਸਤ ਵਾ ਚੁਟਕੀ ਕਾ ਬੈਨ ।
ਭਾਗੀ ਅਖਜਨ ਕਾ ਕਥਨ ਮਾਤ੍ਰਾ ਜਾਨੋ ਐਨ ॥੧੯੩॥
ਵਿੜਾਲ ਪਦੋ ਕੀ ਮਾਤਰਾ ਮੂਖਾ ਲੇਪ ਪ੍ਰਮਾਨ ।
ਗੁਟਕਾ ਰਸ ਚੂਰਣ ਕਹਯੋ ਅੰਜਨ ਤੀਨ ਵਿਧਾਨ ॥੧੯੪॥

੨੪੬੧—ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਬੂੰਦ ਟਪਕੌਣ ਨੂੰ ਇਸਤਰਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖਣ ਕਰਮ ਮੈਲ ਉਖਾੜਨੇ) ਨੂੰ ੮ ਬੂੰਦਾਂ ਪਾਵੇ, ਸਨੇਹ ਕਰਮ (ਤੇਲਾਦਿ) ਨੂੰ ੧੦ ਬੂੰਦਾ ਟਪਕਾਵੇ ਅਤੇ ਰੋਪਣ

---

†੧੨ ਸਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅਰ ੮੦ ਸਾਲ ਦੇ ਬਾਦ ।

‡ਜੋ ਪਾਣੀ ਯਾ ਘ੍ਰਿਤ, ਤੇਲ ਅਥਵਾ ਕਾੜੇ ਆਦਿ ਪਤਲੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਭਰਕੇ ਕੁਛਚਿਰ ਕੁਰਲ ਕੁਰਲ ਯਾ ਗਰਲ ਗਰਲ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ "ਕੁਰਲੀ" ਆਖਦੇ ਹਨ ।

ਕਰਮ (ਭਰਨ) ਨੂੰ ੧੨ ਬੂੰਦਾਂ ਰਸ ਦੀਆਂ ਪਾਵੇ। ਹੇ ਚੰਦ੍ਰ ਸਮਾਨ ਉਜ੍ਹਲ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਇਹ ਜਾਣ ਲਵੇ! ਜੇ ਸਰਦੀ ਦੀ ਬਹਾਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਰਾ ਕੁਛ ਗਰਮ ਕਰਕੇ, ਅਰ ਜੇ ਗਰਮੀ ਦੀ ਬਹਾਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਠੰਢੀ ਕਰਕੇ ਬੂੰਦ ਟਪਕਾਵੇ, ਸੋ ਪੋਟਲੀ ਦੇ ਅੰਗੁਲੀ ਵਿਚ ਲੈਕੇ ਰਸਾਦਿ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋਕੇ ਯਾ ਭਰਕੇ ਨਿਚੋੜੇ। ਅਸਚੋਤਨ ਕਹੀਏ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਖੇ ਬੂੰਦ ਟਪਕਾਨਾ, ਸੋ ਨੇਤ੍ਰ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਬੂੰਦ ਪਾਵੇ, ਅਰ ਉਹ ਪਾਈ ਬਸਤੂ ਰਸ, ਦੁਧ, ਘ੍ਰਿਤ, ਆਦਿ ਸੌ ਗੁਰੂ ੦ਅਖਰ ਤੋਲਣ ਤਕ, ਯਾ ਸੌ ਚੁਟਕੀ ਬਜਾਣ ਤਕ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਰਖੇ। ਇਹ ਭਾਰੀ ਅੱਖੀਆਂ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦਾ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। (ਪਰੰਤੂ ਇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ "ਭਾਨੀ ਅੱਖਨ ਕਾਕਵਿਨ ਮਾਤ੍ਰਾ ਜਾਨੋ ਐਨ" ਇਉਂ ਪਾਠ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀਜਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਠੀਕ ਅੱਖੀਆਂ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਭਾਨੀ-ਨਾਮ ਕਹੀ ਹੈ)। ਵਿਡਾਲ ਪਦਹਿ ਅਰਥਾਤ ਅੱਖਾਂ ਮੁੰਦਕੇ ਹੇਠ ਉਪਰਲੀ ਪਲਕ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰਨਾ ਅਰ ਕੁਛ ਉੱਚਾ ਕਰ ਦੇਣੇ ਨੂੰ ਵਿਡਾਲ ਪਦ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਸਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ †ਮੁਖ ਦੇ ਲੇਪ ਪ੍ਰਮਾਣ ਜਾਣੇ। ਹੋਰ ਗੋਲੀ ਰਸ ਤੇ ਚੂਰਣ ਇਸ ਤਰਾਂ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਅੰਜਨ ਕਿਹਾ ਹੈ॥ ੧੯੧ ਤੋਂ ੧੯੪ ॥

ਅੰਜਨ ਵਿਧੀ-ਚੌਪਈ

ਪਕ੍ਵਾ ਦੇਖ ਪਿਛਾਨੀ ਦੇਇ। ਨੈਨ ਮਾਂਹਿ ਅੰਜਨ ਸੁਧਿ ਤੇਇ।
ਦੁਪਹਰੇ ਸਿਸਿਰੈ ਹੇਮੰਤ। ਚਾਰੋਂ ਯਾਮ ਬਸੰਤ ਪ੍ਰਜੰਤ ॥੧੯੫॥
ਪ੍ਰਥਮ ਪਾਛਲੇ ਪਹਿਰਿ ਵਖਾਨ। ਗ੍ਰੀਖਮੁ ਸਰਦ ਰਿਤਹਿ ਮਹਿ ਠਾਨ।
ਨਿਰਬਾਦਲ ਨਿਰਧੂਰ ਆਕਾਸ। ਵਰਖਾਰੁਤ ਅੰਜਨ ਸਭ ਭਾਸ ॥੧੯੬॥

੨੪੬੨-ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪੱਕਾ ਦੇਖ ਜਾਚਕੇ ਅੰਜਨ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਸ਼ੁਧ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਸਾਧਾਰਣ ਨੇਤ੍ਰ ਅੰਜਨ ਸਿਸਰ ਰੁਤ (ਮਘਰ, ਪੋਹ) ਵਿਚ ਤੇ ਹੇਮੰਤ ਰੁਤ (ਮਾਗ, ਫਗਣ) ਵਿਚ ਦੋਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਪਾਵੇ। ਬਸੰਤ ਰੁਤ (ਚੇਤ, ਵੈਸਾਖ) ਵਿਚ ਚਾਰੇ ਪਹਰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਚਾਹੇ ਪਾਵੇ। ਗ੍ਰੀਖਮ (ਜੇਠ, ਹਾੜ) ਤੇ ਸਰਦਰੁਤ (ਅੱਸੂ, ਕੱਤਕ) ਵਿਖੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਰ, ਅਰਥਾਤ ਸੁਵੇਰ ਵੇਲੇ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪਾਵੇ। ਵਰਖਾ ਰੁਤ (ਸੌਣ, ਭਾਦੋਂ) ਵਿਚ ਅਸਮਾਨ ਸਾਫ, ਬੱਦਲ ਨਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਗਰਦ ਗੁਬਾਰ ਬੀ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਅੰਜਨ ਪਾਵੇ ॥੧੯੫॥੧੯੬॥

ਅੰਜਨ ਨਿਖੇਧ-ਚੌਪਈ

ਰੁਦਨ ਪੀਤ ਮਦ ਨਵਜ੍ਵਰ ਜਾਨ। ਆਜੀਰਣ ਅਰੁ ਵੇਗ ਜੁ ਹਾਨ।

੦ਮੁਕਤਾ, ਸਿਆਰੀ ਤੇ ਔਂਕੜ ਇਹ ਤਿੰਨ ਛਡਕੇ ਹੋਰ ਸਭ ਗੁਰੂ ਹਨ ਭਾਵ ਦੋ ਮਾਤ੍ਰ ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ ਜਾਣੇ।

†ਏਥੇ ਮੁਖਾ=ਮੁਖ ਹੈ ਤਸੱਲੀ ਲਈ ਦੇਖੋ ਸਾਰੰਗਧਰ, ਭਾਵ ਇਹੁ ਹੈ ਕਿ ਮੂੰਹ ਦਾ ਲੇਪ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਅੰਗੁਲ ਮੋਟਾ ਲੇਪ ਦੋਖਘਨ ਹੈ, ਪੌਣੀ ਅੰਗੁਲ ਮੋਟਾ ਲੇਪ ਚਾੜਨਾ ਵਿਖਘਨਾ ਹੈ। ਅੱਧੀ ਅੰਗੁਲ ਮੋਟਾ ਲੇਪ ਵਰਣ ਕਰਨੇ ਹਾਰਾ ਹੈ ਇਸੇਤਰਾਂ ਗਿਲਾ ਲੇਪਰੋਗ ਹਰਤਾਹ, ਸੁਕਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਹਰਤਾ ਹੈ।

ਇਨਕੋ ਅੰਜਨ ਕਰੇ ਨ ਕੋਇ। ਜੋ ਕਰਸੀ ਸੋ ਤਿਸ ਰਿਪੁ ਹੋਇ ॥੧੯੭॥

੨੪੬੩-ਰੋਂਦਾ, ਸ਼੍ਰਾਬ ਪੀਕੇ ਨਏ ਤਾਪਵਾਲਾ, ਅਜੀਰਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਬੇਗਾਂ ਦੇ ਰੋਕਣ ਵਾਲਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਜਨ ਨਾ ਕਰੇ, ਜੇ ਕਰੇ ਤਾਂ ਤਿਸ ਰੋਗੀ ਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੋਊ ॥੧੯੭॥

ਅੰਜਨ ਮਾਤ੍ਰਾ–ਚੌਪਈ

ਤੀਖਜਣ ਅੰਜਨ ਰੇਣੁ ਪ੍ਰਮਾਣ। ਵਾ ਡੂਢਾ ਵਾ ਦੂਨਾ ਜਾਨ।
ਰਸ ਅੰਜਨ ਮਾਤ੍ਰਾ ਜੁ ਵੜਿੰਗ। ਤੀਨ ਉੱਤਮਹਿ ਜਾਨੋ ਅੰਗ ॥੧੯੮॥
ਮੱਧਮ ਦੋਇ ਵੜਿੰਗ ਬਖਾਨ। ਹੀਨ ਬੜਿੰਗ ਜੁ ਏਕੋ ਠਾਨ।
ਕਰੇ ਸੁਰਮਚੂ ਅੰਗੁਲ ਆਠ। ਏ ਸਾਰੰਗਧਰ ਮੈ ਹੈ ਪਾਠ ॥੧੯੯॥

੨੪੬੪–ਤੀਖਣ ਅੰਜਨ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਸੰਭਾਲੂ ਦੇ ਬੀਜ †ਬਰ ਬਰ ਦੀ ਬੱਤੀ ਬਨਾਵੇ, ਉਤਨੀ ਹੀ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇ, ਯਾ ਇਸ ਬੀਜ ਨਾਲੋਂ ਡੂਢੀ ਅਥਵਾ ਦੂਣੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਵੇ। ਜੇ ਰਸ ਦਾ ਅੰਜਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਬਾਇਵੜਿੰਗ ਦੇ ਤਿੰਨ ਦਾਣੇ ਸਮਾਨ ਉਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੱਧਮ ਮਾਤ੍ਰਾ ੨ ਦਾਣੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਅਤੇ ਹੀਣ ਮਾਤ੍ਰਾ ਇੱਕ ਬਾਇਵੜਿੰਗਦੇ ਦਾਣੇ ਸਮਾਨ ਕਹੀ ਹੈ। ਸੁਰਮਚੂ ੮ ਅੰਗੁਲੀ ਲੰਬਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਇਹ ਸਭ ਸਾਰੰਗਧਰ ਦੀ ਵਿਧੀ ਹੈ ॥੧੯੮॥੧੯੯॥

ਅੰਜਨ ਦੇ ਸਮਯ–ਦੋਹਰਾ

ਸ਼ੀਤ ਬਰਸਨਾ ਅਭ੍ਰ ਬਹੁ ਤਾਂਮਹਿ ਦ੍ਰਿਗ ਨਹਿ ਅੰਜ।
ਸ੍ਯਾਮ ਪੂਤਲੀ ਹੇਠ ਹੀ ਅੰਜਨ ਸੋ ਤਹਿ ਅੰਜ ॥੨੦੦॥

੨੪੬੫-ਸਰਦੀ ਵਿਚ, ਵਰਖਾ ਹੁੰਦੀ ਅਰ ਬਦਲਾਂ ਨਾਲ ਛਾਦਿਤ ਅਕਾਸ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅੰਜਨ ਨਾਂ ਕਰੇ। ਹੇਠਲੀ ਕਾਲੀ ਪੁਤਲੀ ਵਿਚ ਅੰਜਨ ਪੌਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ॥੨੦੦॥

ਅਥ ਸ੍ਵਰਸ ਵਿਧੀ (ਕਾੜ੍ਹੇ ਆਦਿ ਦੇ ਥਾਂ) ਪ੍ਰਮਾਣ

ਗੀਲੀ ਔਖਦ ਕੂਟਕੇ ਰਸਾ ਲੇਹੁ ਨਿਚੋਰ।
ਤਾਂਕਾ ਨਾਮ ਸ੍ਵਰਸ ਕਹਜੇ ਦੂਜਾ ਭੀਹੈ ਔਰ ॥੨੦੧॥
ਸੂਕਾ ਗੀਲਾ ਦ੍ਰਵ ਲੈ ਆਠ ਗੁਨੇ ਜਲ ਭੇਇ।
ਏਕ ਪਾਦ ਜਲ ਆ ਰਹੈ ਵਜਨ ਸਿਰਸਾਹੀ ਦੇਇ ॥੨੦੨॥
ਰਾਤ ਦਿਵਸ ਰਾਖੀ ਕਰੀ ਅਗਨਿ ਸਿੱਧ ਕਰ ਪ੍ਰਾਤ।
ਸੋ ਜਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪਲ ਕਹੀ ਤੀਜੀ ਏਹ ਵਖ੍ਯਾਤ ॥੨੦੩॥

---

†ਭਾਵ ਇਹੁ ਹੈ ਕਿ ਇਤਨੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਵੇ।

ਕਛੁ ਸੂਕਾ ਕਛੁ ਆਦ੍ਰ ਦ੍ਰਵ ਕੁੜਵ ਮਾਨ ਸੋ ਲੇਇ।
ਤਾਂਤੇ ਜਲ ਦੁਗਨਾ ਧਰੇ ਦ੍ਰਵਜ ਜਕੇਵ ਕਰੇਇ ॥੨੦੪॥
ਰਾਤ ਦਿਵਸ ਸੋ ਰਾਖਕੇ ਤਾਂਕਾ ਰਸਾ ਛਿਨਾਇ
ਇਕ ਸਿਰਸਾਹੀ ਮਾਨੁ ਤਿਸ ਸਭ ਔਖਧ ਸੋ ਪਜਾਇ॥੨੦੫॥

੨੪੬੬-ਗਿੱਲੀ ਔਸ਼ਧੀ ਕੁੱਟਕੇ ਉਸਦਾ ਰਸ ਨਿਕੋੜਕੇ ਕੱਢ ਲਵੇ, ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਸ੍ਵਰਸ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਹੋਰ ਤਰਾਂ ਭੀ ਹੈ ਕਿ:-

ਸੁੱਕਾ ਗਿੱਲਾ ਦ੍ਰਵ (ਔਸ਼ਧੀ ਆਦਿ) ਲੈਕੇ ਅੱਠ ਗੁਣੇ ਪਾਨੀ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਭੇਉਂ ਰਖੇ। ਦਿਨੇ ਕਾੜ੍ਹੇ. ਜਦ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਆ ਰਹੇ ਤਾਂ ਭੀ ਇਹ ਸ੍ਵਰਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੧ ਸਿਰਸਾਹੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਦ੍ਰਵ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦਿਨ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਰਖਕੇ ਫਿਰ ਅਗਨੀ ਪਰ ਪਕਾਵੇ। ਸੋ ਇਸ ਜਲ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਰਲ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਤੀਜੀ ਵਿਧੀ ਹੈ, (ਔਸ਼ਧੀ ਆਦਿ) ਦ੍ਰਵ ਕੁੱਛ ਗਿੱਲਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ੩੨ ਤੋਲੇ ਲਵੇ। ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣਾ ਪਾਣੀ ਭਾਵ ੬੪ ਤੋਲੇ ਪਾਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਦ੍ਰਵ ਨੂੰ ਯਵ ਕੋਬ ਕੁੱਟਕੇ ਕਰ ਲਵੇ, ਫਿਰ ਪਾਵੇ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਭਿੱਜਾ ਰਾਤ ਦਿਨ ਰੱਖਕੇ ਇਸਦਾ ਰਸ ਛਾਣ ਲਵੇ, ਇਸਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਇਕ ਸਿਰਸਾਹੀ ਦੀ ਹੈ, ਸਭ ਔਖਧੀਆਂ ਨਾਲ [ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ] ਲੋੜ ਹੈ ਪਿਆਵੇ ॥੨੦੧ ਤੋਂ ੨੦੫॥

ਅਬ ਰਸ ਕ੍ਵਾਥ ਮੈ ਜੋ ਬਸਤੂ ਪ੍ਰਾਇ ਪੀਵੈ ਤਿਸਕਾ ਮਾਨ

ਮਧੁ ਮਿਸਰੀ ਗੁੜ ਖਾਰ ਜਵ ਜੀਰਾ ਲਵਨ ਜੁ ਤੇਲ।
ਘੀਉ ਆਦਿ ਚੂਰਨ ਸਕਲ ਦੋਇ ਟੰਕ ਲੈ ਠੇਲ ॥੨੦੬॥
ਕਿਸੀਰਸੇ ਮਹਿ ਪਾਈਐ ਤਾਂਕਾ ਏਹੁ ਪ੍ਰਮਾਨ।
ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਮੇਘ ਲਹਿ ਮੇਘ ਬਿਨੋਦਹਿ ਆਨ ॥੨੦੭॥

੨੪੬੭-ਸ਼ਹਤ, ਮਿਸ਼ਰੀ, ਗੁੜ, ਜੌਂਖਾਰ, ਜੀਰਾ, ਲੂਣ, ਤੇਲ ਤੇ ਘਿਉ ਆਦਿ ਤਥਾ ਚੂਰਣ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ (ਕਾੜ੍ਹੇ ਰਸ ਆਦਿ) ਵਿਚ ਦੋ ਟੰਕ (੮ ਮਾਸੇ) ਪ੍ਰਮਾਣ ਪਾਵੇ। ਕਿਸੀ ਰਸ ਵਿਚ ਪਾਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਏਹੋ ਜਾਣੇ, ਇਹ ਸਾਰੰਗੁਧਰ ਵਿਚੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ ॥੨੦੬॥੨੦੭॥

ਔਖਧ ਸਾਥ ਅੱਖਤ (ਚਾਵਲ) ਜਲ ਦੇਣ ਵਿਧੀ

ਨਿਸ ਤੁਖ ਤੰਦੁਲ ਏਕ ਪਲ ਆਠਗੁਣਾ ਜਲ ਪਾਇ।
ਤਾਂਕੋ ਮਸਲੀ ਨੀਰ ਸੋਂ ਪਲ ਵਾ ਆਧ ਦਿਵਾਇ ॥੨੦੮॥

੨੪੬੮, ਤੋਹਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਚੌਲ ੧ ਪਲ ੪ ਤੋਲੇ ਲੈਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਗੁਣਾਂ ਜਲ ਪਾਵੇ। ਉਸਨੂੰ ਜਰਾ ਮਲਕੇ ਉਹ ਪਾਣੀ ੧ ਪਲ–੪ ਤੋਲੇ ਅਥਵਾ ਅੱਧਾ ਪਲ=੨ ਤੋਲੇ ਦੇਵੇ, ਇਸ ਦੀ ਲੋੜ ਜਿੱਥੇ ਚਾਵਲਾਂ ਦਾ ਜਲ ਪੀਣਾ ਯਾ ਦੇਣਾ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਓਥੇ ਜਾਣੇ ॥੨੦੮॥

ਪੁਟ ਪਾਕ ਵਿਧੀ--ਦੋਹਰਾ

ਔਖਧ ਚੂਰਨ ਕੀਜੀਐ ਸ੍ਵਰਸ ਸੰਗ ਭਿਗੋਇ।
ਤਾਂ ਪਰ ਭੀਗਾ ਵਸਨ ਦੈ ਲੇਪੈ ਅੰਗੁਲ ਦੋਇ ॥੨੦੯॥
ਵਟ ਕੁੰਭੇਰ ਕੇ ਪਤ੍ਰ ਗਹਿ ਤਾ ਪਰ ਦੇਹੁ ਲਪੇਟ।
ਘਟੀ ਏਕ ਤਿਸ ਅਗਨਿ ਮਹਿ ਲੇਹੁ ਪਕਾਈ ਸੇਟ ॥੨੧੦॥
ਤਾਂਕਾ ਰਸ ਪਲ ਏਕ ਲੈ ਤਾਂਮਹਿ ਏ ਲੈ ਪਾਇ।
ਕਲਕ ਚੂਰਨ ਮਧੁ ਕਰਖ ਤਿਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦਈ ਬਤਾਇ ॥੨੧੧॥

੨੪੬੯. ਦਵਾਈ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਬਰੀਕ ਕਰ ਲਵੇ, ਫਿਰ ਉਸੇ ਦਵਾਈ ਦੇ ਸ੍ਵਰਸ ਨਾਲ ਭੇਉਂਕੇ ਉਸ ਉਤੇ ਗਿਲਾ ਕਪੜਾ ਦੇਕੇ ਦੋ ਉਂਗਲੀ ਮੋਟਾ ਲੇਪ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਬੋਹੜ ਅਤੇ ਕੁੰਭੇਰ ਦੇ ਪਤੇ ਉਸ ਪਰ ਲਪੇਟ ਕੇ, ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਘੜੀ ਤਕ ਅੱਗ ਵਿਚ ਪਕਾ ਲਵੇ। ਜਿਸਦਾ ਪੁਟਪਾਕ ਹੈ ਉਸਦਾ ਰਸ ਚਾਰ ਤੋਲੇ ਲਵੇ, ਉਸ ਵਿਚ ਫਿਰ ਪੁਟਪਾਕ ਪਾਵੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਲਕ, ਚੂਰਣ ਅਤੇ ਸ਼ਹਤ ਇਕ ਤੋਲੇ ਪਰਮਾਣ ਮਿਲਾਵੇ, ਇਹ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦਾ ਪਰਮਾਣ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ॥ ੨੦੯ ਤੋਂ ੨੧੧ ॥

ਕ੍ਵਾਥ ਪ੍ਰਮਾਣ--ਦੋਹਰਾ

ਔਖਧ ਪਾਵੈ ਪਲ ਇਕੇ ਪਾਨੀ ਸੋਲ ਗੁਨਾਇ।
ਲੇਹੁ ਆਠਮਾਂ ਭਾਗ ਜਲ ਦੋ ਪਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪਜਾਇ ॥੨੧੨॥
ਔਰ ਬਾਤ ਪਾਛੇ ਕਹੀ ਜਾਨੋ ਜ੍ਵਰ ਅਧਿਕਾਰ।
ਅਲਪ ਇਹਾਂ ਭੀ ਹੈ ਕਹੀ ਸਾਰੰਗਧਰ ਅਨੁਸਾਰ ॥੨੧੩॥

੨੪੭੦. ਔਸ਼ਧੀ ੧ ਪਲ=੪ ਤੋਲੇ ਲਿਆਵੇ. ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੋਲਾਂ ਗੁਣਾਂ ਪਾਣੀ ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹੇ, ਜਦ ਅੱਠਮਾਂ ਭਾਗ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਰੱਖੇ, ਅਰ ਦੋ ਪਲ=੮ ਤੋਲੇ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪਿਲਾਵੇ। ਹੋਰ ਇਸ ਬਾਬਤ ਜੇੜ੍ਹਾ ਤਾਪ ਦੇ ਵਰਨਣ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਜਾਣੋ। ਥੋੜੀ ਬਾਤ ਏਥੇ ਬੀ ਸਾਰੰਗਧਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕਹੀ ਹੈ।੨੧੨।੨੧੩।

ਕਲਕਾਦਿ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਧੀ--ਦੋਹਰਾ

ਦ੍ਰਵ ਏਕ ਪਲੁ ਅਸਟ ਜਲੁ ਰਾਤ੍ਰਿ ਰਾਖਿ ਭਿਗੋਇ।
ਪ੍ਰਾਤਹਿ ਕਾੜ੍ਹੀ ਜਲ ਪਿਵੈ ਦੋ ਪਲ ਰਾਖੀ ਸੋਇ ॥੨੧੪॥

੨੪੭੧. ਦ੍ਰਵ (ਬਸਤੂ) ਇੱਕ ਪਲ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਪਲ ਪਾਣੀ ਪਾਕੇ ਰਾਤ ਭੇਉਂ ਰੱਖੇ। ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਕਾੜ੍ਹਕੇ ਉਹ ਜਲ ਦੋਪਲ ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਛਟਾਂਕ ਰਖੇ ਅਤੇ ਪੀਵੇ. ਇਸਨੂੰ ਕਲਕ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਬਾਕੀ ੨੩੧ ਛੰਦ ਵਿਚ ਅਗੇ ਦੇਖੋ ॥੨੧੪।

ਯਵਾਂਗੂ ਵਿਧਿ ਮਾਨ--ਦੋਹਰਾ

ਔਖਧ ਪਾਵੈ ਚਾਰ ਪਲ ਚੌਂਸਠ ਪਲ ਦੇ ਨੀਰ।
ਤਾਂਕੀ ਕ੍ਰਾਥੀ ਅਰਧ ਲੈ ਯਵਾਂਗੂ ਬਿਧ ਬੀਰ ॥੨੧੫॥

੨੪੭੨. ਦਵਾਈ ਚਾਰ ਪਲ ਇਸ ਵਿਚ ਚੌਹਠ (੬੪) ਪਲ ਜਲ ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਅੱਧਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰ ਲਵ, ਇਹ ਯਵਾਂਗੂ ਦੀ ਵਿਧੀ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ ॥੨੧੫॥

ਯੂਖ ਵਿਧੀ--ਦੋਹਰਾ

ਦ੍ਰਵਯ ਕਲਕ ਪਲੁ ਏਕ ਲੈ ਸੁੰਠ ਕਣਾ ਇਕ ਟੰਕ॥
ਪ੍ਰਸਥ ਨੀਰ ਮੈ ਪਾਈਐ ਕਹਜੈ ਯੂਖ ਵਿਧ ਅੰਕ ॥੨੧੬॥

੨੪੭੩. ਦ੍ਰਵ ਦਾ ਕਲਕ ਕਰਕੇ ੧ ਪਲ ਲੈਕੇ, ਉਸ ਵਿਚ ਸੁੰਢ ਤੇ ਮਘ ੪ ਮਾਸੇ ਪਾਵੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ੬੪ ਤੋਲੇ ਜਲ ਵਿਚ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਯੂਖ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੨੧੬॥

ਪਾਨਕ ਵਿਧੀ

ਚੂਰਣ ਇਕ ਪਲ ਲੀਜੀਯੇ ਚੌਸਠ ਪਲ ਜਲ ਪਾਇ।
ਆਧਿ ਰਹੈ ਤਬ ਪੀਜੀਐ ਪਾਨਕ ਭਾਖਿਆ ਸਾਇ ॥੨੧੭॥

੨੪੭੪. ਦਵਾਈ ਦਾ ਚੂਰਣ ੪ ਤੋਲੇ ਉਸ ਵਿਚ ੬੪ ਪਲ (੨੫੬ ਤੋਲੇ) ਜਲ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ ਜਦ ਅੱਧਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਪੀਵੇ ਇਸਨੂੰ 'ਪਾਨਕ' ਆਖਦੇ ਹਨ ॥੨੧੭॥

ਖੀਰ ਪਾਕ ਵਿਧੀ--ਦੋਹਰਾ

ਆਠ ਗੁਣਾ ਪਯ ਦ੍ਰਵਯ ਤੇ ਦੂਧੇ ਚੌਗੁਣ ਨੀਰ।
ਅਗਨਿ ਪਕਾਈ ਪਯ ਰਹੈ ਕਹੀ ਪਾਕ ਵਿਧ ਖੀਰ॥੨੧੮॥

੨੪੭੫. ਚੀਜ਼ ਨਾਲੋਂ ਦੁੱਧ ਅੱਠ ਗੁਣਾ, ਦੁੱਧ ਨਾਲੋਂ ਚੌਗੁਣਾ ਜਲ ਪਾਕੇ ਅੱਗ ਪਰ ਪਕਾਵ, ਜਦ ਦੁੱਧ ਹੀ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾ ਉਤਾਰੇ, ਇਹ ਖੀਰ ਪਾਕ ਦੀ ਵਿਧੀ ਹੈ।੨੧੮॥

ਅੰਨਕ੍ਰਿਯਾ--ਦੋਹਰਾ

ਆਨੋ ਖਟ ਗੁਣ ਨੀਰ ਕਰ ਰਿਧੈ ਯਵਾਂਗੂ ਹੋਇ।
ਸੋ ਜਾਨੋ ਵਿਧ ਭੇਦੜੀ ਨਾਮ ਯਵਾਂਗੂ ਸੋਇ ॥੨੧੯॥

੨੪੭੬. ਅੰਨ ਨਾਲੋਂ ਛੇ ਗੁਣਾ ਜਲ ਪਾਵੇ, ਅਰ ਰਿੰਨ੍ਹੇ, ਸੋ ਯਵਾਂਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਹੋ ਵਿਧੀ ਭੇਦੜੀ ਅਰਥਾਤ *ਖਿਚੜੀ ਦੀ ਹੈ, ਸੋਈ ਨਾਮ ਯਵਾਂਗੂ ਦਾ ਹੈ ॥੨੧੯॥

---

*ਦੋਹਰਾ-ਪੰਜ ਦੁਵੰਜੀ ਖੀਦੜੀ ਚੌਣਾ ਪਾਣੀ ਪਾਇ।
ਗਿੜਵਲ ਗਿੜਵਲ ਜਦ ਕਰੇ ਹੇਠੋਂ ਅੱਗ ਹਟਾਇ।

ਵਿਲੇਪੀ–ਦੋਹਰਾ

ਇਕ ਪਲ ਲੀਜੈ ਔਖਧੀ ਸੋਲ ਗੁਨਾ ਜਲ ਪਾਇ।
ਚੌਥਾ ਭਾਗ ਜੁ ਰਾਖ ਜਲ ਸੋਇ ਵਿਲੇਪੁ ਕਹਾਇ ॥੨੨੦॥

੨੪੭੭. ਇਕ ਪਲ (੪ ਤੋਲੇ) ਔਖਧੀ ਲਵੇ, ਉਸ ਵਿਚ ਸੋਲਾਂ ਗੁਣਾਂ ਜਲ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ, ਅਰ ਜਦ ਚੌਥਾ ਭਾਗ ਜਲ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਉਤਾਰ ਲਵੇ;ਇਹ ਵਿਲੇਪੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੨੨੦॥

ਪੇਯਾ ਯੂਪ–ਦੋਹਰਾ

ਦ੍ਰਵਹਿ ਤੇ ਚੌਸਠ ਗਨਾ ਜਲ ਪਾਈ ਉਕਲਾਇ।
ਚੌਦਸ ਭਾਗ ਰਖਾਇ ਪਿਵ ਪੇਯਾ ਯੂਖ ਬਤਾਇ ॥੨੨੧॥

੨੪੭੮. ਦ੍ਰਵ ਨਾਲੋਂ ਚੌਂਠ ਗੁਣਾਂ ਜਲ ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹੇ। ਜਦ ਚੌਧਵਾਂ ਭਾਗ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਪੀਵੇ ਇਹ ਪੇਯਾ ਯੂਖ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ॥੨੨੧॥

ਭਕਤ ਵਿਧੀ–ਦੋਹਰਾ

ਤੰਦੁਲ ਪਲ ਲੈ ਚਾਰ ਹੀ ਚੌਦਾਂ ਪਲ ਜਲੁ ਪਾਇ।
ਤਾਹ ਉਬਾਲੀ ਨੀਰ ਲੈ ਦੀਨੀ ਭਕਤ ਦਿਖਾਇ ॥੨੨੨॥

੨੪੭੯. ਚੋਲ ੪ ਪਲ (੧੬ ਤੋਲੇ) ਜਲ ੧੪ ਪਲ (੫੬ ਤੋਲੇ) ਪਾਕੇ ਉਬਾਲੇ, ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਉਬਾਲਿਆਂ ਚੋਲਾਂ ਦਾ ਜਲ ਨਿਤਾਰਕੇ ਦੇਣਾ ਭਕਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਿੱਛ ਹੈ ॥੨੨੨॥

ਸੁੱਧ ਮੰਡ–ਦੋਹਰਾ

ਭਕਤ ਮੰਡ ਕੋ ਲੇਇਕੇ ਚੌਦਾਂ ਗੁਣ ਜਲ ਪਾਇ।
ਤਾਹਿ ਕਾਢ ਮੰਡ ਰਾਖਿਯੈ ਸੁੰਠੀ ਸੇਂਧਵ ਥਾਇ ॥੨੨੩॥
ਸੁੱਧ ਮੰਡ ਇਸ ਨਾਮ ਹੈ ਸਾਰੰਗਧਰ ਇਮ ਭਾਖ।
ਦੀਪਨ ਪਾਚਨ ਕਰਤ ਹੈ ਮੇਘ ਵਿਨੋਦੇ ਦਾਖ ॥੨੨੪॥

੨੪੮੦. ਭਕਤ ਦਾ ਮੰਡ ਅਰਥਾਤ ਪਿਛ ਲੈਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਚੌਦਾਂਗੁਣਾਂ ਮੁੜ ਜਲ ਪਾਵੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਕਾੜ੍ਹੇ ਅਰ ਮੰਡ ਮਾਤ੍ਰਾ ਰਖੇ, ਉਸ ਵਿਚ ਸੁੰਢ ਤੇ ਸੇਂਧਾਲੂਣ ਪਾਕੇ ਦੇਵੇ ਇਸਨੂੰ ਸੁਧ ਮੰਡ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਦੀਪਨ ਪਾਚਨ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥੨੨੩॥੨੨੪॥

ਬਾਦ ਮੰਡ–ਦੋਹਰਾ

ਤੁਸ ਸਮੇਤ ਯਵ ਰਿੰਧਿਯੇ ਚੌਦਾਂ ਗੁਣ ਜਲ ਦੇਇ।
ਸੋ ਪਕਾਇਕੇ ਪੀਜੀਏ ਵਾਦਜ ਜੁ ਮੰਡ ਕਹੇਇ ॥੨੨੫॥

ਲਾਜਾ ਕਾ ਮੰਡ ਕੀਜੀਏ ਸੋ ਲਾਜਾ ਮੰਡ ਜਾਨ।
ਸਾਰੰਗਧਰ ਐਸੇ ਕਹਯੋ ਮੇਘ ਵਿਨੋਦੇ ਠਾਨ ॥੨੨੬॥

੨੪੮੧. ਤੋਹਾਂ ਸਮੇਤ ਜੋਂ ਰਿੰਨ੍ਹਕੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ੧੪ ਗੁਣਾਂ ਜਲ ਪਾਕੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਪਕਾਕੇ ਪੀਵੇ, ਇਸਦੇ ਬਾਦਮੰਡ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸੇਤਰਾਂ ਲਾਜਾਂ (ਫੁੱਲੀਆ) ਦਾ ਮੰਡ ਕਰ ਲਵੇ, ਓਹ ਲਾਜਾਂ ਦਾ ਮੰਡ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਰੰਗਧਰ ਦੀ ਰੀਤੀ ਹੈ ॥੨੨੫॥੨੨੬॥

ਫਾਂਟ ਵਿਧੀ–ਦੋਹਰਾ

ਤਪਤ ਨੀਰ ਲੈ ਅਸਟ ਪਲ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਪੀਸ ਪਲ ਪਾਇ।
ਮਸਲ ਸੀਤ ਕਰ ਛਾਨ ਜਲ ਦੋ ਪਲ ਦੇਹੁ ਪਿਲਾਇ ॥੨੨੭॥
ਮਧੁ ਮਿਸਰੀ ਤਾਂਮਹਿ ਦਿਵੋ ਅਥਵਾ ਗੁੜ ਤਹਿ ਦੇਇ।
ਕਹਯੋ ਵਜਨ ਜਯੋਂ ਕ੍ਵਾਥ ਮਹਿ ਸੋਈ ਇਸ ਮਹਿ ਲੇਇ ॥੨੨੮॥

੨੪੮੨. ਤੱਤਾ ਜਲ ੮ ਪਲ [੩੨ ਤੋਲੇ] ਪਾਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਪੀਸੀ ਹੋਈ ਚੀਜ਼ ੧ ਪਲ [੪ ਤੋਲੇ] ਪਾਕੇ ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਮਲਕੇ ਠੰਢਾ ਕਰਕੇ ਛਾਣ ਲਵੇ, ਇਹ ਫਾਂਟ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੋ ਪਲ ਦੀ ਪਿਲਾਵੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਫਿਰ ਸ਼ਹਿਤ ਤੇ ਮਿਸ਼ਰੀ ਪਾਵੇ, ਅਥਵਾ ਗੁੜ ਪਾਵੇ। ਹੋਰ ਵਜ਼ਨ ਇਸਦਾ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕ੍ਵਾਥ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਓਸੇ ਤਰਾਂ ਪਾਵੇ ॥੨੨੭॥੨੨੮॥

ਮੰਥ ਵਿਧੀ–ਦੋਹਰਾ

ਸੀਤਲ ਜਲ ਪਲ ਚਾਰ ਲੈ ਪੀਸ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਪਲ ਪਾਇ।
ਮਾਟੀ ਪਾਤ੍ਰ ਮਸਲ ਪਿਵ ਦੋ ਪਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਲਜਾਇ ॥੨੨੯॥

੨੪੮੩. ਠੰਢਾ ਪਾਣੀ ੪ ਪਲ [੧੬ ਤੋਲੇ] ਪੀਹਕੇ ਦਰੱਵ ਉਸ ਵਿਚ ੧ ਪਲ [੪ ਤੋਲੇ] ਪਾਵੇ। ਇਸਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ†ਰਿੜਕ ਕੇ ਪੀਵੇ, ਇਹ ਮੰਥ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੋ ਪਲ ਦੀ ਪਿਲਾਵੇ ॥੨੨੯॥

ਹਿਮ ਵਿਧੀ-ਦੋਹਰਾ

ਪੀਸ ਦ੍ਰਵ੍ਯ ਪਲ ਏਕ ਲੈ ਛੇ ਪਲ ਜਲਹਿ ਭਿਗੋਇ।
ਅਥਵਾ ਰਾਖੀ ਨਿਸ ਪਿਵੋ ਦੋ ਪਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਸੋਇ ॥੨੩੦॥

੨੪੮੪. ਪੀਹਕੇ ਦ੍ਰਵ ਇਕ ਪਲ [੪ ਤੋਲੇ], ਉਸ ਵਿੱਚ ਛੇ ਪਲ (੨੪ ਤੋਲੇ) ਜਲ ਪਾਕੇ ਭੇਉਂ ਛੱਡੋ ਅਥਵਾ ਰਾਤ ਰਖਕੇ ਹੀ ਦਿਤੇ ਨਿਤਾਰ ਪੀਵੇ, ਇਸਦੀ ਦੋ ਪਲ (੮ ਤੋਲੇ) ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੈ ॥੨੩੦॥

---

†ਜਿਸਤਰਾਂ ਬੀਹ ਦਾਣਾ ਰਿੜ ਕੇ ਪੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸੋ 'ਮੰਥ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਪਾਤ੍ਰ ਕਹਿਣ ਤੇ ਪੱਥਰ ਕੱਚ ਚੀਨੀ ਆਦਿ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਹੋਵੇ।

ਕਲਕ ਵਿਧੀ-ਦੋਹਰਾ

ਹਰਤ ਔਖਦੀ ਲੇਇ ਕਰ ਪਾਨੀ ਸੰਗ ਪਿਸਾਇ।
ਅਥਵਾ ਸੂਕੀ ਹੀ ਪਿਸੇ ਘਰੀ ਘਰੀ ਜਲ ਥਾਇ ॥੨੩੧॥
ਨਾਮ ਕਹਜੇ ਪ੍ਰਖੇਪਸੀ ਵਾ ਉਪਕਲਕ ਬਤਾਇ।
ਕਰਖ ਮਾਨ ਸੇ ਪੀਜੀਐ ਮਧ ਘ੍ਰਿਤ ਦੁਗਨਾ ਪਾਇ ॥੨੩੨॥
ਕਲਕ ਮਾਹਿ ਜਲ ਚੌਗੁਨੇ ਮਸਰੀ ਗੁੜ ਸਮ ਪਾਇ।
ਸਕਲ ਮਾਨ ਵਿਧਿ ਏ ਕਹੀ ਸਾਰੰਗਧਰ ਕੇ ਭਾਇ ॥੨੩੩॥

੨੪੮੫. ਹਰੀ ਦਵਾਈ ਲੈਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਚਟਣੀ ਵਾਂਗ ਘੋਟੇ ਅਥਵਾ ਸੁੱਕੀ ਹੀ ਬਰੀਕ ਪੀਹੇ, ਘੜੀ ਘੜੀ ਜਲ ਪਾਕੇ ਪੀਹੇ। ਇਸਦਾ ਨਾਮ 'ਪ੍ਰਖੇਪਸੀ' ਅਥਵਾ "ਉਪਕਲਕ" ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਤ੍ਰਾ ਇਸਦੀ ਕਰਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ, ਸ਼ਹਿਤ ਤੇ ਘੇਉ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਾਤ੍ਰਾ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣਾ ਪਾਵੇ, ਕਲਕ ਵਿਚ ਜਲ ਚਾਰ ਗੁਣਾਂ, ਮਿਸ਼ਰੀ ਤੇ ਗੁੜ ਸਮਾਨ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪਾਵੇ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਮਾਨ ਵਿਧੀ ਜੋੜ੍ਹੀ ਕਹੀ ਹੈ, ਸਾਰੰਗਧਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਕਲਕ ਦੀ ਰੀਤੀ ੨੧੪ ਛੰਦ ਅੰਕ ਵਿਚ ਪਿਛੇ ਦੇਖੋ ॥੨੩੧ ਤੋਂ ੨੩੩॥

ਚੂਰਣ ਵਿਧੀ-ਦੋਹਰਾ

ਚੂਰਣ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਰਖ ਹੈ ਗੁੜ ਚੂਰਨ ਸਮ ਜਾਨ।
ਮਿਸਰੀ ਦੂਨੀ ਪਾਈਐ ਹਿੰਗ ਭੁੰਨਕੇ ਠਾਨ ॥੨੩੪॥
ਘ੍ਰਿਤ ਚੂਰਣ ਤੇ ਦੁਗਨ ਲੈ ਮਠਾ ਛਾਛ ਚੌ ਭਾਗ।
ਵਾਤ ਤੀਨ ਪਲ ਪਿੱਤ ਦੁਇ ਕਫ ਕੇ ਪਲ ਲੈ ਰਾਗ॥੨੩੫॥

੨੪੯੬. ਬਰੀਕ ਕੁੱਟ ਪੀਹਕੇ ਛਾਣ ਲਵੇ, ਇਉਂ ਚੂਰਣ (ਫੱਕੀ) ਬਣਾ ਲਵੇ। ਇਸਦੇ ਖਾਣ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੧ ਤੋਲੇ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁੜ ਪੌਣਾ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚੂਰਣ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਪਾਵੇ, ਮਿਸ਼ਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚੂਰਣ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣੀ ਪਾਵੇ। ਹਿਙ ਘਿਉ ਵਿਚ ਭੁੰਨ ਕੇ ਪਾਵੇ। ਚੱਟਣ ਯਾ ਖਾਣ ਵੇਲੇ ਘਿਉ ਚੂਰਣ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣਾ ਲਵੇ। ਈਸੇ ਤਰਾਂ ਮੱਠਾ, ਲੱਸੀ ਪੀਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਚਾਰ ਗੁਣੀ ਲੈਕੇ ਖਾਵੇ। ਵਾਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ (ਚੂਰਣ ਚਟਨੀ, ਗੋਲੀ, ਕਲਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਣ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੧੨ ਤੋਲੇ ਦੇਵੇ। ਪਿੱਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ੮ ਤੋਲੇ ਖੁਲ ਵੇ ਅਤੇ ਕਫ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ੪ ਤੋਲੇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੇਣੀ ਕਹੀ ਹੈ। ਰਾਗ ਨਾਮ ਪ੍ਰੇਮ ਸੇ।੨੩੪॥੨੩੫॥

ਗੋਲੀ ਵਿਧੀ-ਦੋਹਰਾ

ਔਖਦ ਸੌਂ ਚੌਗੁਨ ਸਿਤਾ ਵਾ ਗੁੜ ਪੁਰਾਨੋਂ ਦੇਇ।
ਚੂਰਨ ਸਮ ਗੁੱਗਲ ਧਰੇ ਚੂਰਣ ਸਮ ਮਧੁ ਲੇਇ ॥੨੩੬॥

ਪਾਨੀ ਪਾਵੈ ਦੋਗੁਨਾ ਚੂਰਣ ਤੇ ਸੁਨ ਲਾਲ।
ਬਰੀ ਬਨਾਵੈ ਪਾਤ ਕਰ ਕਰਖ ਮਾਨ ਸਭ ਲਾਲ ॥੨੩੭॥

੨੪੮੭. ਔਖਧ (ਚੂਰਣ ਨਾਲੋਂ ੪ ਗੁਣੀ ਮਿਸ਼ਰੀ ਯਾ ਖੰਡ) ਜਿੱਥੇ ਕਹੀ ਹੋਵੇ ਪਾਵੇ। ਗੁੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੂਣਾਂ, ਗੁੱਗਲ ਪੈਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚੂਰਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ, ਸ਼ਹਿਤ ਬੀ ਇਤਨਾਂ ਹੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੂਣਾ ਪਾਕੇ, ਫਿਰ ਪੱਤ ਕਰਕੇ ਗੋਲੀ ਬੰਨ੍ਹੇ, (ਗੋਲੀ ਨੂੰ ਗੁਟੀ, ਬਟੀ, ਬਟਕਾ, ਬਰੀ ਬੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ) ਇਸ਼ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ੧ ਤੋਲੇ† ਦਾ ਹੋਵੇ ॥੨੩੬॥੨੩੭॥

ਇੰਦ੍ਰੀ ਝਾੜ (‡ਇੰਦ੍ਰੀ ਜੁਲਾਬ) ਦੀ ਵਿਧੀ–ਚੌਪਈ

ਰੇਵਦਚੀਨੀ ਪਲ ਪਰਮਾਨ। ਕਲਮੀ ਸੋਰਾ ਪਲ ਪਰ ਠਾਨ॥
ਕਰਖ ਏਕ ਯਵਖਾਰ ਮਿਲਾਇ। ਪੀਸੀ ਸਿਰਸਾਹੀ ਇਕਖਾਇ ॥੨੩੮॥
ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਲੌ ਯਾਕੋ ਖਾਇ। ਊਪਰ ਕੱਚੀ ਲਸੀ ਪਜਾਇ॥
ਲਾਗੈ ਇੰਦ੍ਰੀ ਝਾਰ ਸੁਖਾਸਾ। ਸਬ ਇੰਦ੍ਰੀ ਕਾ ਰੋਗੁ ਵਿਨਾਸਾ ॥੨੩੯॥

੨੪੮੮. ਰੇਵਦਚੀਨੀ ੪ ਤੋਲੇ, ਕਲਮੀ ਸ਼ੋਰਾ ੪ ਤੋਲੇ ਅਤੇ ਜੌਂਖਾਰ ੧ ਤੋਲਾ ਮਿਲਾਕੇ ਪੀਹਕੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ੨। ਤੋਲੇ ਫਕਾਵੇ। ਉੱਪਰੋਂ ਕੱਚੀ ਲੱਸੀ ਪਿਲਾਵੇ, ਇਸ ਤਰਾਂ ੩ ਦਿਨ ਕਰੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਇੰਦ੍ਰੀ ਜੁਲਾਬ ਲੱਗੇ, ਮੂਤ੍ਰ ਬਹੁਤ ਖੁੱਲ੍ਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਆਵੇ।ਇੰਦ੍ਰੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੋਖ ਅਰਥਾਤ ਮੂਤ੍ਰ ਦੀ ਰੋਕ, ਜਲਨ ਆਦਿ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੨੩੮॥੨੩੯॥

ਦੋਹਰਾ–

ਟੰਕ ਏਕ ਯਵਖਾਰ ਲੇ ਕੱਚੀ ਲੱਸੀ ਸੰਗ।
ਲਾਗਤ ਇੰਦ੍ਰੀ ਝਾਰ ਸੁਭ ਰੋਗੁ ਇੰਦ੍ਰੀ ਭੰਗ ॥੨੪੦॥
ਕੇਮੂ ਜਲ ਕੇ ਸੰਗ ਲੈ ਕਰਖ ਹ ਯਵਖਾਰ॥
ਲਗਤ ਇੰਦ੍ਰੀ ਝਾੜ ਸੁਭ ਕਹੀ ਬਾਤ ਸੁਖ ਕਾਰ ॥੨੪੧॥
ਪੱਥਜ ਦੂਧ ਅਖਜਤ ਭਖੇ ਔਰ ਵਸਤ ਸਭ ਤਜਾਗ।
ਮਿਟਤ ਰੋਗੁ ਇੰਦ੍ਰੀ ਤਨਾ ਤਨ ਲੇਵੈ ਸੁਖ ਭਾਗ ॥੨੪੨॥

੨੪੮੯. ਜੌਂਖਾਰ ੪ ਮਾਸੇ ਕੱਚੀ ਲੱਸੀ ਨਾਲ ਫਕਾਵੇ, ਇੰਦ੍ਰੀ ਜੁਲਾਬ ਕਰੇ। ਤਮਾਮ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੪੦॥

---

†ਇਹ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਾਸਟੀ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਹੈ, ਰਸ ਆਦਿ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

‡ਇਹ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸੁਜ਼ਾਕ ਆਦਿ ਰੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸੇਵਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੨੪੯੦. ਕੇਸੂਆਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ੧ ਤੋਲਾ ਜੌਂਖਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਬੀ ਇੰਦ੍ਰੀ ਝਾੜ ਲਾਵੇ ॥੨੪੧॥

ਇਸ਼ ਪਿੱਛੋਂ ਪੱਥ ਦੁੱਧ ਚਾਵਲ ਦਾ ਖਾਵੇ, ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਰਜ ਰੱਖੇ। ਇੰਦ੍ਰੀ ਦਾ ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ਅਰ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਗਰਮੀ ਆਦਿ ਮੂਤ੍ਰ ਰਸਤੇ ਕੱਢ ਦੇਵੇ ॥੨੪੨॥

ਨੂਰਾ ਵਿਧੀ, (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਟੰਕ ਦੋਇ ਮੇਲੋ ਹਰਤਾਲ। ਸੰਖਚੂਨ ਖਟ ਸਾਣ ਜੁ ਡਾਲ।
ਟੰਕ ਪਲਾਸ ਦੋਇ ਲੈ ਖਰਾਰ। ਕੇਲੇ ਰਸ ਸੋਂ ਮਰਦੇ ਸਾਰ ॥੨੪੩॥
ਸਾਤ ਲੇਪ ਯਾਹੀ ਕੈ ਕਰੈ। ਤਨ ਕੇ ਵਾਲ ਸਕਲ ਏ ਹਰੈ।
ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਮੇਘੇ ਲਹੀ। ਮੇਘ ਬਿਨੋਦੇ ਭਾਖਾ ਕਹੀ ॥੨੪੪॥

੨੪੯੧. ਵਰਕੀਆ ਹੜਤਾਲ ੯ ਮਾਸੇ। ਸੰਖ ਦਾ ਚੂਰਣ ੪ ਮਾਸੇ ਅਤੇ ਪਲਾਹ ਦੀ ਖਾਰ ੯ ਤੋਲੇ ਲੈਕੇ, ਕੇਲੇ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਫਿਰ ਇਸਦੇ ੭ ਲੇਖ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਰੋਮ ਸਭੇ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੪੩॥੨੪੪॥

ਦੋਹਰਾ–

ਫਲ ਪਟੋਲ ਕੇ ਆਨਕੇ ਪਾਨੀ ਸੰਗਿ ਪਿਸਾਇ॥
ਲੇਪੁ ਸਾਤ ਦਿਨ ਕੀਜੀਐ ਵਾਲ ਸਕਲ ਨ ਰਹਾਇ ॥੨੪੫॥

੨੪੯੨. ਪਟੋਲ ਦੇ ਫਲ ਲੈਕੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਘੋਟੇ। ਫਿਰ ਇਸ ਦਾ ੭ ਦਿਨ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਲੇਪ ਦੇ ਥਾਂ ਦੇ ਰੋਮਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੪੫॥

ਪਿੱਤ ਉਪਾਯ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਮ੍ਰਿਤ ਸੂਤਾਭ੍ਰਕ †ਮੁੰਡ ਜੁ ਸਾਰ। ਅਰਕ ਤਾਪਜ ਗੰਧਿਕ ਹਰਤਾਲ।
ਯਸਟਿਦਾਖ ਛਿੰਨਾ ਰਸੁ ਪੀਸ। ਵਾਂਸੇਰਸੁ ਲਾਂਗਲ ਦਿਨ ਈਸ ॥੨੪੬॥
ਨਿਖਕ ਮਾਨ ਸਿਤ ਮਧੁ ਸੋ ਖਾਇ। ਪਿੱਤ ਦਾਹ ਕ੍ਰਿਮ ਸੋਥ ਨਸਾਇ।
ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਤਾਪ ਪਿਤ ਕਾ ਹਰੈ। ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਏਹ ਉੱਚਰੈ ॥੨੪੭॥

੨੪੯੩. ਮ੍ਰਿਤ ਪਾਰਾ, ਮ੍ਰਿਤ ਅਭ੍ਰਕ, ਮ੍ਰਿਤ †ਕਾਂਤੀ ਲੋਹਾ, ਮ੍ਰਿਤ ਲੋਹਾ, ਮ੍ਰਿਤ ਤਾਂਬਾ, ਮ੍ਰਿਤ ਸੋਨਮੱਖੀ, ਸੁੱਧ ਗੰਧਕ, ਸੁੱਧ ਹੜਤਾਲ, ਮੁਲੱਠੀ ਤੇ ਮੁਨੱਕਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਿਲੋ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ ਪੀਹੇ, ਯਾ ਬਾਂਸੇ ਦੇ ਰਸ, ਅਥਵਾ ਕਲਿਹਾਰੀ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ ਪੀਹਕੇ ਰੱਖੇ। ਫਿਰ ੪ ਮਾਸੇ ਮਿਸ਼ਰੀ ਤੇ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਖਾਵੇ, ਤਾਂ ਪਿੱਤ, ਦਾਹ, ਕ੍ਰਿਮ ਰੋਗ, ਸੋਜਾ, ਪਿਆਸ ਤੇ ਪਿੱਤ ਦਾ ਤਾਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੪੬॥੨੪੭॥

---

†ਇਸਦਾ ਨੋਟ ਨੰ: ੪੨੧ ਪ੍ਰਿ: ੨੦੫ ਪਰ ਪਿੱਛੇ ਦੇਖੋ।

ਚੌਪਈ-

ਸਿਤਾ ਖੀਰ ਵਾ ਯਸਟੀ ਨੀਰ। ਜਲ ਸੋਂ ਚੰਦਨ ਪੀਵਤ ਬੀਰ।
ਤੀਨ ਯੋਗ ਯੇ ਪਿੱਤ ਪ੍ਰਹਾਰ। ਦਾਹ ਤ੍ਰਿਖਾ ਸਬਹੀ ਗੁਨਕਾਰ ॥੨੪੮॥

੨੪੯੫. ਮਿਸਰੀ ਤੇ ਦੁਧ, ਯਾ:-
੨੪੯੬. ਮੁਲੱਠੀ ਤੇ ਜਲ, ਯਾ:-
੨੪੯੭. ਜਲ ਨਾਲ ਚੰਦਨ, ਇਹ ਮੰਨੇ ਯੋਗ ਪੀਣ ਨੂੰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ, ਪਿੱਤ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ਅਰ ਇਹ ਦਾਹ ਤੇ ਤ੍ਰਿਖਾ ਵਿੱਚ ਬੀ ਗੁਣਕਾਰ ਹੈ ॥੨੪੮॥

ਚੌਪਈ-

ਏਲਾ ਚੰਦਨ ਧਨੀਆਂ ਪਾਇ। ਵਲਾ ਆਮਰੇ ਯਸਟੀ ਲਗਾਇ।
ਦਾਰਮ ਫੂਲ ਦੁਪਹਰੀ ਲੇਇ। ਖਜੂਰੀ ਸਮ ਵਜਨ ਪਿਸੇਇ ॥੨੪੯॥
ਇਨਕੇ ਸਮ ਸਿਤ ਮਿਸਰੀ ਪਾਇ। ਇਕ ਸਿਰਸਾਹੀ ਨਿਤ ਉਠ ਖਾਇ।
ਪਿੱਤ ਰੋਗ ਮੇਟੈ ਅਤਿਸਾਰ। ਇਸਕਾ ਨਾਮੁ ਕੀਆ ਵਿਸਤਾਰ ॥੨੫੦॥

੨੪੯੮. ਲਾਚੀ, ਚੰਦਨ, ਧਨੀਆਂ, ਖਿਰੇਟੀ, ਆਵਲੇ; ਮੁਲੱਠੀ, ਅਨਾਰਦਾਣਾ, ਗੁਲ ਦੁਪਹਰੀ ਦੇ ਫੁੱਲ ਤੇ ਖਜੂਰ ਇਹ ਸਭ ਸਮਾਨ ਲੈਕੇ ਪੀਹੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਸਫੇਦ ਮਿਸ਼ਰੀ ਪਾਕੇ ਫਿਰ ਨਿੱਤ ੧ ਸਰਸਾਹੀ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਪਿਤ ਦੇ ਰੋਗ ਅਰ ਅਤੀਸਾਰ ਸੱਭੇ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੪੯॥੨੫੦॥

ਕਫ ਉਪਾਇ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)-ਚੌਪਈ

ਮੰਥਾਨ ਭੈਰਵ ਰਸ

ਮ੍ਰਿਤਕ ਪਾਰਾ ਤਾਂਬਾ ਹਿੰਗ। ਪੁਖਕਰ ਮੂਰ ਸੇਂਧਵਾ ਅੰਗ।
ਗੰਧਕ ਤਾਲਕਣੂਜੁਮੰਗਾਇ। ਸਮਇਨਰਸਸੋਂ ਖਰਲ ਕਰਾਇ ॥੨੫੧॥
ਦੇਵਦਾਲਿ ਇਟਸਿਟ ਚੌਲਾਈ। ਨਿਰਗੁੰਡੀ ਕਟ ਤੂੰਬੀ ਲਾਈ।
ਇਨਸੋਂਮਰਦੇਦਿਨ ਇਕ ਜਾਨ। ਰਸ ਮੰਥਾਨ ਭੈਰਵੰਗਜਾਨ ॥੨੫੨॥
ਮਾਖ ਮਾਨ ਮਧੁ ਸੰਗਹਿ ਖਾਇ। ਅਥਵਾ ਨਿੰਮ ਕ੍ਵਾਥ ਸੇ ਦਾਇ।
ਕਫ ਕਾ ਰੋਗ ਸਭੀ ਮਿਟ ਜਾਇ। ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਜਾਨੋਭਾਇ ॥੨੫੩॥

੨੪੯੯. ਮਾਰਿਆ ਪਾਰਾ ਤੇ ਤਾਂਬਾ, ਹਿੰਙ, ਪੁਹਕਰਮੂਲ, ਸੇਂਧਾ ਨਿਮਕ, ਆਵਲੇਸਾਰ ਗੰਧਕ, ਹੜਤਾਲ ਤੇ ਕਣੂ, ਸਮਾਨ ਭਾਗ ਲੈਕੇ ਘੱਘਰਬੇਲ. ਇਟਸਿਟ, ਚੌਲਾਈ, ਸੰਭਾਲੂ. ਤੇ ਕੌੜੀ ਤੂੰਬੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਇਕ ਦਿਨ ਘੋਟਕੇ, ਰਸ "ਮੰਥਾਨ ਭੈਰਵ" ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਵੇ। ੧ ਮਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਖਵਾਵੇ। ਯਾ ਨਿੰਮ ਦੇ ਕਾਹੜੇ ਨਾਲ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਕਫ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ॥ ੨੫੧ ਤੋਂ ੨੫੩॥

ਦੋਹਰਾ—

ਕਰਖ ਏਕ ਸੁਧ ਗੰਧਕੰ ਉਸਨ ਘੀਉ ਵਾ ਨੀਰ।
ਪੀਵਤ ਹੀ ਕਫ ਕੋ ਹਰਤ ਸਾਚ ਕਹੀ ਇਹ ਬੀਰ ॥੨੫੪॥

੨੫੦੦. ਕਰਖ ਪ੍ਰਮਾਨ ਗੰਧਕ ਸੁੱਧ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਤਤੇ ਘੇਉ ਯਾ ਤੱਤੇ ਜਲ ਨਾਲ ਖੁਲਾਵੇ ਤਾਂ ਕਫ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਇਹ ਸੱਚੀ ਕਹੀ ਹੈ ॥੨੫੪॥

ਬਾਤ ਰੋਗੇ ਉਪਾਇ (ਵੈਦਕੰਤੂਹਲਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਬਾਤ ਗਜਾਂਕੁਸ ਰਸ

ਅਭਰਕ ਗੰਧਕ ਲੋਹ ਮ੍ਰਿਤ ਪਾਰਾ ਸ੍ਰਿੰਗੀ ਤਾਲ।
ਤੂਖੂ ਣ ਵਿਖ ਮਾਖੀ ਹਰੜ ਅਰਨੀ ਸਮ ਲੈ ਡਾਲ ॥੨੫੫॥
ਮੁੰਡੀ ਰਸੁ ਖਰਲੋ ਦਿਵਸ ਸਾਤ ਗੁੰਜ ਦੋ ਖਾਇ।
ਸਾਧਜਾਸਾਧਜ ਜੁ ਬਾਤ ਸਭ ਅਰਦਿਤ ਸੰਧਿ ਮਿਟਾਇ ॥੨੫੬॥
ਕੁਬਜ ਧਨੁਖ ਮਨਜਾਸਤੰਭ ਕਟਿਰੁਕ ਪਖਜਾ ਘਾਤ।
ਪੰਗੁ ਸੋਕ ਮੋਢੂ ਅਨਿਲ ਸਪਤ ਧਾਤ ਗਦ ਘਾਤ ॥੨੫੭॥
ਸਰਬ ਅਨਿਲ ਭਾਗੀ ਜਬੈ ਵੈਦਜ ਕੰਤੂਹਲ ਭਾਖ।
ਵਾਤ ਗਜਾਂਕੁਸ ਰਸੁ ਕਹਜੋ ਮੇਘ ਦਿਨੋਦੈ ਸਾਖ ॥੨੫੮॥

੨੫੦੧. ਅਭ੍ਰਕ ਮਾਰਿਆ, ਸੁੱਧ ਗੰਧਕ, ਮਾਰਿਆ ਲੋਹਾ, ਮਾਰਿਆ ਪਾਰਾ, ਕਕੜ ਸਿੰਙੀ, ਹੜਤਾਲ ਵਰਕੀਆ, ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ, ਸੁੰਢ, ਤੇਲੀਆ, ਸੋਨਮੁੱਖੀ, ਹਰੜ ਅਤੇ ਅਰਣੀ, ਇਹ ਸਭ, ਸਮਾਨ ਭਾਗ ਲਵੇ, ਪੀਹਕੇ ਛਾਣੇ ਅਰ ਮੁੰਡੀ ਬੂਟੀ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ ੭ ਦਿਨ ਖਰਲ ਕਰਕੇ ਰੱਖੇ ਫਿਰ ੨ ਰੱਤੀਆਂ ਖਾਵੇ, ਤਾਂ ਸਾਧਜ ਅਰ ਅਸਾਧਯਬਾਤ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਮੂੰਹ ਦਾ ਵਿੰਗਾ ਹੋਣਾ, ਸੰਧੀਆਂ=ਜੋੜਾਂ ਦਾ ਜੁੜਨਾ, ਕੁਬਜ=ਕੁਬੇ ਹੋਣਾ, ਧਨਖ=ਧਨਖ ਵਾਂਗ ਨਿੰਮ ਜਾਣਾ, ਮਨਜਾ ਸਤੰਭ, ਕਮਰ ਦਰਦ, ਅਧਰੰਗ, ਪਿੰਗਲਾਪਨ, ਸੋਕ ਹੋਣਾ, ਨਲਾਂ ਦੀ ਵਾਯੂ, ਹੋਰ ਸੱਤਾਂ ਧ ਤਾਂ ਦੇ ਰੋਗ ਮਾਤ੍ਰ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵਾਯੂ ਨਸ਼ਟ ਹੋਵੇ। ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਬਾਤ ਗਜਾਂਕੁਸ ਰਸ ਹੈ ।੨੫੫ਤੋਂ ੨੫੮ ॥

ਦੁਸ਼ਟ ਪਾਨੀ ਵਿਕਾਰ ਅਰਥਾਤ ਪਾਨੀ ਬਦਲ--ਚੌਪਈ

ਘਨ ਤਿਕਤਾ ਤ੍ਰਿਵਿਤਾ ਕਿਰਾਤ। ਸੁੰਠ ਕਣਾ ਪਥਜਾ ਨਿੰਬ ਪਾਤ।
ਸਤਾਵਰਘ੍ਰਿਤ ਸੋਂ ਅਵਲੇਹ॥ ਨੀਰ ਬਦਲ ਕਾ ਦੋਖ ਹਰੇਹ ॥੨੫੯॥

੨੫੦੨. ਮੋਥਾ, ਕੌੜ, ਤ੍ਰਿਵੀ, ਚਰੈਤਾ, ਸੁੰਢ, ਮਘ, ਹਰੜ, ਨਿੰਮ ਦੇ ਪਤ੍ਰ, ਸਤਾਵਰ, ਲੈਕੇ ਪੀਹਕੇ ਚੂਰਣ ਕਰੇ ਅਰ ਘੇਉ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਚਟਣੀ ਵਾਂਗ ਕਰੇ ਤੇ ਚੱਟੇ ਤਾਂ ਪਾਨੀ ਦੇ ਬਦਲ ਦਾ ਦੋਖ ਅਰ ਦੁੱਖ ਮਿਟੇ ॥੨੫੯॥

ਦੋਹਰਾ—

ਸੁੰਠੀ ਜਾਜੀ ਕਲਕ ਕਰ ਭੋਜਨ ਆਗ ਖਾਇ।
ਅਨੇਕ ਦੇਸ ਕੇ ਵਾਰ ਕਾ ਦੇਵਤ ਦੋਖ ਗਵਾਇ ॥੨੬੦॥

੨੫੦੩–ਸੁੰਢ ਤੇ ਜੀਰਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਲਕ ਕਰਕੇ ਭੋਜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸੇਵਨ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਦੇਸਾਂਤ੍ਰ ਦਾ †ਜਲ ਦੋਖ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥ ੨੬੦ ॥

ਮਹਾ ਨਿੰਬ ਯਵਖਾਰ ਲੈ ਉਸਨ ਨੀਰ ਸੋ ਪੀਤ।
ਅਨੇਕ ਦੇਸ ਕੇ ਵਾਰ ਕਾ ਦੋਖ ਗਵਾਵਤ ਮੀਤ ॥੨੬੧॥

੨੫੦੪—ਵਕਾਇਣ ਤੇ ਜੌਂਖਾਰ ਗਰਮ ਜਲ ਨਾਲ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਜਲ ਦੋਖ ਤੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥ ੨੬੧ ॥

ਸੰਤਾਨ ਉਪਾਇ—ਦੋਹਰਾ

ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਸੋਖ ਪਲ ਦੋਇ ਲੈ ਵੱਛੀ ਮੂਤ੍ਰ ਪੀਸ।
ਏਕ ਦਿਵਸ ਲੌਂ ਪੀਸਕੇ ਗੁਟੀ ਪੰਝਤ੍ਰ ਦੀਸ ॥੨੬੨॥
ਏਕ ਏਕ ਨਿਤ ਖਾਇ ਤ੍ਰਿਯ ਦਾਲ ਭਾਤ ਪੱਥ ਖਾਇ।
ਪੁੱਤਰ ਨਿਸਚੈ ਜਨਮ ਹੈ ਸਾਚੀ ਬਾਤ ਬਤਾਇ ॥੨੬੩॥

੨੫੦੫. ਸਮੁੰਦਰ ਸੋਖ ੮ ਤੋਲੇ, ਵੱਛੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਇਕ ਦਿਨ ਘੋਟਕੇ ੭੫ ਗੋਲੀਆਂ ਬਣਾਵੇ। ਫਿਰ ਰਿਤ੍ਰ ਅੰਤੇ ਇਕ ਇਕ ਗੋਲੀ ਨਿਤ ਇਸਤ੍ਰੀ ਖਾਣੀ ਅਰੰਭੇ ਅਰ ਦਾਲ, ਚਾਵਲ ਦਾ ਪੱਥ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਨਿਸਚੇ ਪੁਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ॥ ੨੬੨ ॥ ੨੬੩ ॥

ਸਰਬ ਬ੍ਰਿਣ ਮੱਲਮ—ਦੋਹਰਾ

ਪੈਸਾ ਏਕ ਜੁ ਰਾਲ ਲੈ ਮਾਸਾ ਥੋਥਾ ਪਾਇ।
ਧੇਲਾ ਭਰ ਹਲਧੀ ਗਹੇ ਕਪੜ ਛਾਨ ਕਰਵਾਇ ॥੨੬੪॥
ਮਾਸੇ ਚਾਰ ਜੁ ਤੇਲ ਕਟ ਸਿਲ ਪਰ ਪੀਸੋ ਏਹ।
ਸੌ ਵਾਰੀ ਜਲ ਧੋਈਐ ਪਾਛੈ ਸਿਲ ਪਰ ਦੇਹ ॥੨੬੫॥
ਧੇਲਾ ਭਰ ਗੁੱਗਲ ਖਿਪੀ ਪੀਸੀ ਭਾਂਜਨ ਪਾਇ।
ਫੋਹਾ ਕਰ ਬ੍ਰਿਣ ਲਾਈਐ ਸੇਕੋ ਬ੍ਰਿਣ ਸਭ ਜਾਇ ॥੨੬੬॥

---

†ਬਦ ਨਾਰੈਣ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਦਾ ਜਲ ਦੋਖ ਮਿਟਾਣ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦਾ ਕਈ ਵਾਰ ਸੇਵਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

੨੫੦੬-ਰਾਲ ੧ ਪੈਸਾ ਭਰ, ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ੧ ਮਾਸਾ ਭਰ ਤੇ ਹਲਦੀ ਧੇਲਾ ਭਰ; ਇਹ ਸਭੇ ਕੱਪੜ ਛਾਣ ਕਰੇ, ਇਸ ਵਿਚ ੪ ਮਾਸੇ ਕੌੜਾ ਤੇਲ ਪਾਕ ਸਿਲ ਪਰ ਘੋਟੇ, ਫਿਰ ਸੌ ਬਾਰ ਜਲ ਨਾਲ ਧੋਵੇ, ਮੁੜ ਫਿਰ ਸ਼ਿਲ ਪਰ ਰੱਖਕੇ ਇਕ ਧੇਲਾ ਭਰ ਗੁਗਲ ਪਾ ਕੇ ਪੀਹ ਕੇ ਡੱਬੀ ਵਿਚ ਪਾ ਰਖੇ, ਅਰ ਫੈਹੇ ਪਰ ਲਾਕੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਉਤੇ ਲਾਕੇ ਸੇਕ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਫੋੜ, ਜ਼ਖਮ, ਘਾਉ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥ ੨੬੪ ਤੋਂ ੨੬੬ ॥

(ਅਥ ਨ੍ਰਿਘੰਟ) ਬਨੌਖਧੀ ਵਿਰਜਾਨ ਬਰਨਨੰ-ਦੋਹਰਾ

ਹਰੜ ਗੁਣ

ਸਦਨ ਭਈ ਹਰਿਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹਰਤ ਰੰਗ ਹਰਿ ਰੋਗ।
ਤਾਂਤੇ ਨਾਮ ਹਰੀਤਕੀ ਕਹਤ ਅਮਰ ਅਹਿ ਲੋਗ ॥੨੬੭॥
ਵਿਜਯ ਅੱਭੜਾ ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਜੀਵੰਤੀ ਪੁਨਿ ਜਾਤ।
ਕਹੀ ਰੋਹਨੀ ਚੇਤਕੀ ਬਹੁਰ ਪੂਤਨਾ ਸਾਤ ॥੨੬੮॥

ਚੌਪਈ

ਜੀਵੰਤੀ ਜੀਵਨ ਕੇ ਯੋਗਾ। ਪ੍ਰਗਟ ਪੂਤਨਾ ਪਾਵਨਿ ਲੋਗਾ।
ਅਮੀਸਮਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਜਾਨੋ। ਵਿਜਯ ਕਰਨ ਵਿਜਯਾ ਸੁ ਬਖਾਨੋ॥੨੬੯॥
ਅਭੜਾ ਅਭੈਦਾਨ ਕੀ ਦਾਤਾ। ਰੋਹਿਨ ਪੁਸਟ ਕਰਨ ਗੁਨ ਖਜਾਤਾ।
ਚੇਤਨਿ ਕਰਨਿ ਚੇਤਕੀ ਭਾਖੀ। ਇਹ ਹੈ ਦਖਜਅਸ੍ਵ ਨੈ ਭਾਖੀ ॥੨੭੦॥
ਜਾਤਰੂਪ ਜੀਵੰਤੀ ਰੰਗੀ। ਭਾਰੀਂ ਅਸਥ ਪੂਤਨਾ ਅੰਗੀਂ।
ਕਹੀ ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਅਤਿ ਦਲਵੰਤੀ। ਵਿਜਯਾ ਤੂੰਬਰਿ ਰੂਪ ਵਿਕਸੰਤੀ ॥੨੭੧॥
ਪਾਂਚ ਰੇਖ ਅਭੜਾ ਕੀ ਨਿਰਖੇ। ਰੋਹਨਿ ਅੰਗ ਰਹਤ ਤੁਮ ਪਰਖੋ!
ਸਿਵ ਦ੍ਰਿਗ ਅਗ ਚੇਤਕੀ ਕਹੀਯੇ। ਤਾਕੇ ਕਰਮ ਸੁ ਆਗੇ ਗਹੀਯੇ ॥੨੭੨॥
ਜੀਵੰਤੀ ਸਭ ਰੁਜ ਕੋ ਹਰਤੀ। ਲੇਪਨਿ ਮਾਹਿ ਪੂਤਨਾ ਪਰਤੀ।
ਦੇਹੁ ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਰੇਚਨ ਯੋਗਾ। ਵਿਜਯਾ ਵਿਦੈ ਕਰਤ ਸਭ ਰੋਗਾ ॥੨੭੩॥
ਆਖਨਿ ਅਭੜਾ ਅਤਿ ਹਿਤਕਾਰੀ॥ ਕਹੀ ਰੋਹਣੀ ਬਰਣ ਪ੍ਰਹਾਰੀ।
ਚਤੁਰ ਚੇਤਕੀ ਚੂਰਨ ਪਾਵੇ। ਸਪਤ ਜਾਤ ਕੇ ਗੁਣ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ॥੨੭੪॥

ਦੋਹਰਾ

ਉਸਨ ਰੂਖ ਬੁਧਿਪ੍ਰਦ ਸਰਾ ਲਘੁ ਆਯੁਖ ਚਖਜੁ ਪ੍ਰਾਯ।

ਬ੍ਰਿਣ ਕੁਸ਼ਟ ਜੁ ਅਰਸ ਹਰਿ ਸੋਫੋਦਰ ਕ੍ਰਿਤ ਘਾਯ ॥੨੭੫॥
ਮੇਹ ਅਫਾਰਾ ਗ੍ਰਹਣਿ ਵਮਿ ਹਿਕ੍ਵਾ ਸੁਰ ਕਾ ਭੰਗ।
ਕੰਦੁ ਬ੍ਰਿਣ ਪਲੀਹਾ ਗੁਲਮ ਸੂਲ ਵਿਖਮ ਕੇ ਅੰਗ ॥੨੭੬॥
ਸ੍ਵਾਸ ਕਾਸ ਹਿਯ ਰੋਗ ਕੋ ਪਾਚਨ ਤਾਹ ਅਨਾਹ।
ਗੁਨ ਭਾਖੇ ਏਹ ਹਰੜ ਕੇ ਅਤੀਸਾਰ ਕੋ ਨਾਹ ॥੨੭੭॥

੨੫੦੭. ਹਰੀ ਦਾ ਸਦਨ—ਘਰ, ਭਾਵ ਖੀਰ ਸਮੁੰਦ੍ਰ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ, ਇਸ ਤੇ ਹਰਾ ਰੰਗ ਹੈ, ਹਰਨੇ=ਨਾਸ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ ਹੈ ਰੋਗਾਂ ਦੇ, ਤਾਂਤੇ ਇਸਦਾ ਨਾਮ 'ਹਰੀਤਕੀ' ਹੈ, ਦੇਵਤਾ ਅਰ *ਸ਼ੇਸ਼ ਲੋਗ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਵਿਜਿਆ, ਅਭਜਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ, ਜੀਵੰਤੀ, ਰੋਹਣੀ, ਚੇਤਕੀ ਤੇ ਪੂਤਨਾ ਇਹ ੭ ਨਾਮ ਹਨ। ਸੋ ਜੀਵੰਤੀ ਹਰੜ ਜੀਵਨ ਯੋਗ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਪੂਰਣ ਰੋਗ ਨੂੰ ਹਰਨੇ ਵਾਲੀ ਜਾਂਤੇ ਜੀਵਾ-ਵਨੇ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਪੂਦਨਾ ਹਰੜ, ਲੇਗ ਵਿਚ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਨੇਹਾਰੀ ਹੈ (ਇਹ ਲੇਪ ਕਾਰਜ ਵਿਖੇ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੈ)। ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਹਰੜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਮਾਨ ਹੈ) ਇਹ ਰੇਚਨ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਸਰੇਸਟ ਹੈ)। ਵਿਜਿਆ ਹਰੜ, ਵਿਜਯ—ਜਿਤ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਹੈ। (ਇਹ ਸੰਪੂਰਣ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਹੈ)। ਅਭਜਾ ਹਰੜ, ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਅਭਯ ਦੇਣ ਹਾਰੀ ਹੈ ਇਹ ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗ ਵਿਖੇ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੈ) ਰੋਹਣੀ ਹਰੜ, ਪੁਸਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। (ਇਹ ਬ੍ਰਿਣ ਘਾਉ ਭਰਨੇ ਵਿੱਚ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੈ)। ਚੇਤਕੀ ਹਰੜ, ਚੇਤਨਤਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ (ਇਹ ਚੂਰਣ ਵਾਸਤੇ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੈ) ਇਹ ਦਖ ਨੇ ਅਸੁਨੀ ਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਹੀ ਹੈ। ਜੀਵੰਤੀ ਦਾ ਰੰਗ ਸੋਨੇ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰੀ ਗਿਟਕ ਵਾਲੀ ਪੂਤਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਨ੍ਰਿਤਾ, ਬਹੁਤੇ ਦਲ ਵਾਲੀ ਕਹੀ ਹੈ। ਵਿਜਿਆ †ਹਰੜ, ਤੂੰਬੀ ਦੇ ਰੂਪ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਭਜਾ ਉਤੇ ਪੰਜ ਲਕੀਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਰੋਹਣੀ ਹਰੜ ਰੇਖਾਂ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਿੰਨਾਂ ਲਕੀਰਾਂ ਵਾਲੀ ਚੇਤਕੀ ਹਰੜ ਕਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ—ਹਰੜ ਦੇ ਗੁਣ ਅੱਗੇ ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਸੁਣੋਂ! ਜੀਵੰਤੀ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਹਰਣ ਹਾਰੀ ਹੈ। ਲੇਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਤਨਾ ਹਰੜ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਸਤਾਂ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾਂ ਹਰੜ ਪੌਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਜਿਆ ਸਭ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਹਰਣ ਹਾਰੀ ਹੈ। ਅੱਖੀਆਂ ਦੇ ਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਭਜਾ ਹੈ। ਰੋਹਣੀ ਬਿਨਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਚਤੁਰਵੈਦ ਚੇਤਕੀ ਨੂੰ ਚੂਰਣਾਂ ਵਿਚ ਪੌਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਸੱਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹਰੜ ਦੇ ਗੁਣ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਗਰਮ ਹੈ, ਰੁੱਖੀ ਹੈ, ਬੁੱਧੀ ਵਧੌਨ ਵਾਲੀ, ਦਸਤਾਵਰ, ਹਲਕੀ, ਆਯੂ ਵਧਾਣੇ ਵਾਲੀ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਾਸਤੇ ਗੁਣਕਾਰ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਕਰਨ ਹਾਰੀ, ਕੋੜ੍ਹ, ਬਵਾਸੀਰ, ਸੋਫੋਦਰ, ਕ੍ਰਿਮਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੇਹ, ਅਫਾਰਾ, ਸੰਗ੍ਰਹਿਣੀ, ਕੇ, ਹਿੜਕੀ, ਸੁਰਭੰਗ. ਖੁਰਕ, ਫੋੜੇ, ਲਿੱਫ, ਗੋਲਾ, ਸੂਲ, ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਵਿਖਮਤਾਈ, ਦਮਾ, ਕਾਸ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਰੋਗ, ਪਾਚਨ ਕਰਨ ਹਾਰੀ, ਅਫਾਰਾ ਅਤੇ ਅਤੀਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਹਰੜ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ‡ਮੁਰੱਬਾ ਬੀ ਪਾਯਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ੨੬੭ ਤੋਂ ੨੭੭ ॥

---

*ਪਾਠ 'ਅਹਿ' ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ' 'ਅਰ' ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਏਹ ਲੋਹਾ ਅਰਥ ਜਾਨਣਾ।

†ਪਾਠਾਂਤ੍ਰ 'ਤੁੰਬਰਿ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਤੁਥ' ਪਾਠ ਹੈ, ਸੋ ਨੀਲੇ ਥੋਥੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਾਲੀ ਅਰਥ ਹੈ।

‡ਸੋ ਵਿਧੀ, ਹਰੜ ੧੦੦ ਤਕ ਗਿਣਕੇ ਲਵੇ, ਪਾਣੀ ਪੀਲੇ ਉਬਾਲੇ, ਜਦ ਨਰਮ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਉਤਾਰ ਕੇ ਸੂਈ ਮਾਰਕੇ ਪੱਛੇ, ਖੁਸ਼ਕ ਕਰਕੇ ਦੂਣਾ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਕੇ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਫਿਰ ਜੋਸ਼ ਦੇਵੇ, ਜਦ ਪੱਕ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤਜਮੱਕ, ਲੌਂਗ, ਸੁੰਢ, ਲਾਚੀਦਾਣਾ ਤੇ ਰੂੰਮੀ ਮਸਤਕੀ ਦੋ ਦੋ ਤੋਲੇ ਪਾਕੇ ਰੱਖ ਛੱਡੇ, ੮੦ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸੇਵਨ ਕਰੇ।

ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ

ਹਰੜ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਬੜੇ ਬੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਲੱਕੜੀ ਬਹੁਤ ਪੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਪੱਤੇ ਬਾਂਸੇ ਵਾਂਗ ਦੋ ਦੋ ਪੱਤੇ ਇਧਰ ਉਧਰ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਕੁਛ ਲਾਲੀ ਸਮੇਤ ਹਰੇ ਹਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫੁੱਲ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸਦੇ ਹਰੇ ਫਲ ਬਿਹਾਰੀ ਨਿੰਬੂਆਂ ਵਾਂਗ ਦੋਨੋਂ ਤਰਫ ਲੰਮੇ ਨੋਕਦਾਰ ਅਰ ਵਿਚੋਂ ਗੋਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਸੁਕ ਜਾਣ ਤਾਂ ਖੁਰਦਲੇ ਜੇਹੇ ਉਪਰੋਂ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਰੇਖਾਂ ਉਪਰੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰੜ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਅੱਧੀ ਇੰਚੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ੫ ਇੰਚੀ ਤਕ ਲੰਮੀ ਅਰ ੬ ਮਾਸੇ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ੫ ਤੋਲੇ ਤਕ ਤੋਲ ਵਿੱਚ ਹਰੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ੫ ਤੋਲੇ ਦੀ ਹਰੜ ਘੱਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਦੇਸਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਔਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਤ੍ਰਾ ੪ ਰਤੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ੬ ਮਾਸੇ ਤਕ ਹੈ।

ਬਹੇੜਾ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਕੇਸ ਰੂਖ ਸ੍ਵਰਕਾਰ ਹਿਮ ਉਸਨ ਵੀਰਜ ਦ੍ਰਿਗ ਜਾਨ।
ਕਾਸ ਪਿੱਤ ਕਫ ਹਰਿ ਸਦਾ ਸ੍ਵਾਦ ਪਾਕ ਅਖਿਠਾਨ ॥੨੭੮॥

੨੫੦੮. ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਰੁੱਖਾ, ਸੁਰਹੀਨਤਾ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਸਪਰਸ ਵਿਚ ਠੰਢਾ, ਵੀਰਜ ਵਿਖੇ ਗਰਮ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਹਿਤਕਾਰੀ ਜਾਣ ਲਵੋ। ਖੰਘ, ਪਿੱਤ, ਕਫ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰਨੇ ਵਾਲਾ ਬਹੇੜਾ ਸ੍ਵਾਦ ਪਾਕ ਕਹੀਏ ਮਿਠੇ ਪਾਕ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਅਮਲ ਸ੍ਵਾਦ ਤੇ ਵਾਯੂ ਹਰਨੇਹਾਰਾ ਹੈ, ਮਿੱਠੇ ਸ੍ਵਾਦ ਤੇ ਪਿੱਤ ਹਰਨੇਹਾਰਾ ਹੈ। ਰੂਖ ਅਤੇ ਕਸੈਲੇ ਸ੍ਵਾਦ ਤੇ ਕਫ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ, ਇਸਤ੍ਰਰਾਂ ਬਹੇੜਾ ਤਿੰਨਾਂ ਦੋਖਾਂ ਦੇ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲਾ ਹੈ॥੨੭੮॥

ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ

ਬਹੇੜੇ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਸਾਖੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਕਹੌਂਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਧਰਤੀ ਪਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਮਹੂਏ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਗੁੱਛੇ ਜੇਹੇ ਲਟਕਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਛੋਟੇ ਕਾਗਜ਼ੀ ਨਿੰਬੂ ਸਮਾਨ ਗੋਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਵਿਚ ਫਲਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਇਹ ਬ੍ਰਿਛ ਪਰਬਤਾਂ ਪਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵੈਦਕ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤਾ ਬਰਤਾਵ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹੀ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਤੰਤ੍ਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਰਤਾਵ ਵਿਚ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਮਥੁਰਾ ਅਰ ਕਾਂਸ਼ੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਰਾਮ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਬਹੁਤ ਦੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਹੇੜਾ ਤੋਲ ਵਿਚ ੧ ਤੋਲੇ ਤਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੩ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ।

ਆਵਲੇ ਦੇ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਅਰ ਮੇਹ ਹਰਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਹਰਿ ਕੱਚ ਸਜਾਮ।
ਵਿਖਜ ਰਸਾਯਨ ਜਾਨਿਯੇ ਹਰੜ ਸਮਹਿ ਇਸ ਕਾਮ ॥੨੭੯॥
ਅਮਲ ਸ੍ਵਾਦ ਤੇ ਪਵਨ ਹਰਿ ਮਧੁਰ ਸ੍ਵਾਦ ਤੇ ਪਿੱਤ।
ਰੂਖ ਕਖਾਯੇ ਕਫ ਹਰਤ ਤੀਨ ਦੋਖ ਜਿਤ ਮਿੱਤ ॥੨੮੦॥

੨੫੦੯–ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਦਾ ਨਾਸਕ, ਪ੍ਰਮੇਹ ਦਾ ਹਰਨਹਾਰਾ, ਪਜਾਸ ਬੁਝਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਕਰਨਹਾਰਾ। ਬੀਰਜ ਬਰਧਕ, *ਰਾਸਾਯਣ ਰੂਪ, ਹੋਰ ਹਰੜ ਸਮਾਨ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਆਵਲਾ, ਅਮਲ ਸਵਾਦ ਹੋਣ ਤੇ ਵਾਯੂ ਹਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ, ਮਿੱਠਾ ਸਵਾਦ ਹੋਣ ਤੇ ਪਿੱਤ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ। ਰੁਖਾਂ ਅਰ ਕਸੈਲਾ ਹੋਣ ਤੇ ਕਫ ਦਾ ਨਾਸਕ ਹੈ, ਇਸ ਤਰਾਂ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ॥ ੨੭੯॥ ੨੮੦॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਆਵਲਾ ਸ਼ਾਖੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਰੁਖ ਹੈ, ਜੰਗਲ ਅਰ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜੰਗਲੀ ਆਵਲਾ ਛੋਟਾ, ਦੇਸੀ ਆਵਲਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਗੁਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਰਦ ਰੁਤ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਫਲਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਪੱਤੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਇਮਲੀ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਡਾਲੀਆਂ ਪਰ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਸਮਾਨ ਪੀਲੇ ਪੀਲੇ ਫੁੱਲ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਮਾਘ, ਫੱਗਣ ਵਿੱਚ ਆਵਲੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੇਖਣੇ ਵਿੱਚ ਗੋਲ ਗੋਲ ਕੁਛ ਹਰੇ ਪੀਲੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਕਾਸ਼ੀ ਰਾਮ ਨਗਰ ਦੇ ਆਵਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ਾਂਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਕਾਸ਼ੀ–ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਆਵਲੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਇਤਨੇ ਵੱਡੇ ਆਵਲੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਇਸ ਪਰ ੬ ਰੇਖਾਂ ਹਦਵਾਣੇ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ੬ ਕੋਣ ਵਾਲੀ ਬਹੁਤ ਕਰੜੀ ਗਿਟਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ †ਮੁਰੱਬਾ ਅਚਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਕੋਈ ਆਵਲਾ ਤੋਲ ਵਿੱਚ ੩ ਤੋਲੇ ਤੱਕ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਤ੍ਰਾ ਇਸ ਦੀ ੪ ਮਾਸੇ ਤੋਂ ੬ ਮਾਸੇ ਤੱਕ ਦੀ ਹੈ।

ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਗੁਣ–ਦੋਹਰਾ

ਵਾਤ ਪਿੱਤ ਕਫ ਕੋ ਹਰਤ ਖਈ ਕੁਸ਼ਟ ਵਮਿ ਮੇਹ।
ਦ੍ਰਾਵਕ ਸ੍ਵਾਸਹਿ ਰਕਤ ਗੁਦ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਕਹਯੋ ਸੁ ਏਹ ॥੨੮੧॥

੨੫੧੦. ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਵਾਯੂ, ਪਿੱਤ, ਕਫ ਨੂੰ ਹਰਨਹਾਰਾ ਅਰ ਖਈ, ਕੁਸਟ ਕੈ, ਪ੍ਰਮੇਹ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ। ਦਸਤਾਵਰ ਹੈ, ਦਮਾ, ਰਕਤ, ਗੁਦਾ ਰਸਤੇ ਆਵੇ ਤਾਂ ਬੰਦ ਕਰਨਹਾਰਾ ਇਹ ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਦਾ ਗੁਣ ਕਿਹਾ ਹੈ॥ ੨੮੧॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ ਤੇ ਆਵਲੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਭਾਗ ਲੈਕੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨਾ ਇਸਨੂੰ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਗਿਲੋਯ ਗੁਣ–ਦੋਹਰਾ

ਉਸਨ ਭੁਖ ਕਰਿ ਵਮਿ ਹਰਣ ਜ੍ਵਰ ਪਿਤ ਕਾਮਲਵਾਇ।

---

*ਰਸਾਇਣ–ਜੋ ਬ੍ਰਿਧ ਅਵਸਥਾ ਤਥਾ ਤਾਪ ਆਦਿ ਹੈ ਨਾਸ ਕਰਕੇ ਧਾਤੂਆਂ ਨੂੰ ਪਸ਼ਟ ਕਰੇ, ਉਸ਼ਨੂੰ ਰਸਾਇਣ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਇਹ ੭੦ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਬੀ ਬਲ ਕਰੇ, ਐਸਾ ਜਾਣੇ।

†ਆਵਲਾ ਬਨਾਰਸੀ ਲੈਕੇ ੧੦੦ ਗਿਣਕੇ ਉਬਾਲੇ, ਨਰਮ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਪੱਛਕੇ ਖੁਸ਼ਕ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਕੇ ਮੁੜ ਪਕਾਵੇ। ਫਿਰ ਤ੍ਰਿਵੀ ਚਿੱਟੀ ੪ ਤੋਲੇ ਬਰੀਕ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਬਦਾਮ ਰੋਗਨ ਨਾਲ ਤਰ ਕਰਕੇ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਅਮਰ ਬਾਤ ਵਿੱਚ ਭਰ ਰੱਖੇ, ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਵਰਤੇ।

ਵਾਤ ਰਕਤ ਕੁਸ਼ਟ ਮੇਹ ਹਰਿ ਕਰਤ ਗਿਲੋਇ ਗੁਣ ਧਾਇ ॥੨੯੨॥

੨੫੧੧. ਗਰਮ ਹੈ, ਭੁੱਖ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੀ, ਕੇ ਨਾਸ਼ਕ, ਤਾਪ, ਪਿੱਤ, ਕਾਮਲਾ ਰੋਗ, ਵਾਯੂ, ਬਾਤ ਰਕਤ, ਕੁਸ਼ਟ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਹ ਹਰਨਹਾਰੀ ਗਿਲੋਯ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥ ੨੯੨ ॥

ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ

ਗਿਲੋਯ ਦੀ ਵੇਲ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਉੱਤੇ ਚੜੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੱਤੇ ਪਾਨ ਜੇਹੇ, ਜਿਸ ਪਰ ਵੈਸਾਖ, ਜੇਠ ਵਿਚ ਮੋਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗਿਲੋਯ ਦੀਆਂ ਦੋ ਜਾਤੀਆਂ ਹਨ, ਇਕ ਗਿਲੋਯ ਨੂੰ ਫਲ ਨਹੀਂ ਲਗਦੇ। ਦੂਸਰੀ ਗਿਲੋਯ ਹੈ ਮਕਈ ਦੇ ਦਾਨਿਆਂ ਜੇਡੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਗੁੱਛੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਪੱਕਣ ਪਰ ਲਾਲ ਲਾਲ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੀ ਗਿਲੋਯ ਦਾ *ਸਤ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਓਹ ਸਤ ਵੈਦਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਗਿਲੋਯ ਦੀ ਲਕੜੀ ਅਰ ਰਸ ਸੇਵਨ ਵਿੱਚ ਐਂਦੇ ਹਨ ॥੨੯੨॥

ਬਾਂਸਾ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਕ੍ਰਿਮ ਜਿਤ ਖਯ ਵਮਿ ਕਾਸ ਜਿਤ ਮੇਹ ਕੋਢ ਜ੍ਵਰ ਸ੍ਵਾਸ।
ਵਾਤਲ ਸੁਰ ਕਰ ਰਕਤ ਹਰਿ ਬਾਂਸਾ ਏ ਗੁਨ ਭਾਸ ॥੨੯੩॥

੨੫੧੨. ਕ੍ਰਿਮ ਜਿੱਤਣੇ ਹਾਰਾ, ਖਯ ਕੈ, ਖਾਂਸੀ ਪ੍ਰਮੇਹ, ਕੋੜ੍ਹ, ਤਾਪ, ਤੇ ਦਮਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣੇ ਹਾਰਾ, ਵਾਯੂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਸੁਰ ਵਧਾਣੇ ਵਾਲਾ, ਅਤੇ ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਬਾਂਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ੨੯੩ ॥

ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ

ਬਾਂਸੇ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਅਰਥਾਤ ਝਾੜ ਜੰਗਲ ਅਰ ਬਣ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਚਾਈ ੪ ਯਾ ੫ ਫੁੱਟ ਤਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫੁੱਲ ਚਿੱਟੇ, ਲਾਲ ਅਤੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਪੱਤੇ ਗੌਂਦਣੀ ਬ੍ਰਿਛ ਜੇਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਲਾਲ ਫੁੱਲ ਵਾਲਾ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਹਿਤ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਕਾਲੇ ਬਾਂਸੇ ਨੂੰ ਕੰਢੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਪਤ੍ਰ, ਫੁੱਲ ਤੇ ਜੜ੍ਹ ਦੀ ਛਿੱਲ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬਿੱਲ ਗੁਣ--ਸੋਰਠਾ

ਦੀਪਨ ਪਾਚਨ ਗ੍ਰਾਹ, ਉਸਨ ਕਟਕ ਕਖਾਯ ਲਘੁ।
ਕਫ ਵਾਦੀ ਗੁਨਯਾਹਿ, ਸਨਿਗਧ ਤਿਕਤ ਹ੍ਰਿਦਿ ਬਲ ਕਰਤ ॥੨੯੪॥
ਬਿੱਲਗਿਰ ਗ੍ਰਾਹੀ ਜਾਨ, ਸੂਲ ਆਮ ਅਤੀਸਾਰ ਹਰਿ।
ਲਘੁ ਅਤਿ ਗੁਣ ਲਘੁ ਠਾਨਿ, ਬਿੱਲ ਤਨ ਏ ਗੁਨ ਭਨੇ ॥੨੯੫॥

੨੫੧੩. ਬਿੱਲ ਬ੍ਰਿਛਦਾ ਛਿੱਲ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਤੇਜ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਪਾਚਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਕਬਜ਼ ਕਰਨ

---

*ਡਾਲੀ ਪਤਿਆਂ ਸਮੇਤ ਗਿਲੋਯ ਕੁਟਕੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਭਿਉਂ ਛੱਡੇ, ਦਿਨੇ ਹੋਰ ਪਾਣੀ ਪਾਵੇ ਨਿਤਾਰ ਨਿਤਾਰ, ਹੇਠੋਂ ਸੁਫੈਦ ਰੰਗ ਦਾ ਸਤ ਇਉਂ ਕੱਢ ਰੱਖੇ।

ਹਾਰਾ, ਗਰਮ, ਕੌੜਾ, ਕਸੈਲਾ. ਹਲਕਾ,ਕਫ਼, ਬਾਦੀ ਨੂੰ ਗੁਣਕਾਰ ਇਸਦਾ ਗੁਣ ਹੈ, ਸਨਿਗਧ (ਚਕ੍ਰਿਣਾ), ਤਿਕਤ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਬਲ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਗਰਮ, ਇਸਦੀ ਗਿਰੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਿੱਲ ਕੱਥ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਕਬਜ ਕਰਨ ਹਾਰੀ. ਸੂਲ ਨੂੰ, ਆਮ ਨੂੰ ਤੇ ਅਤੀਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਅਤਿਅੰਤ ਛੋਟੇ ਦੇ ਗੁਣ ਵੀ ਥੋੜੇ ਹਨ, ਇਹ ਸਭ ਗੁਣ ਬਿੱਲਦੇ ਕਹੇ ਹਨ।

ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ

ਬਿੱਲ ਦਾ ਬ੍ਰਿਛ ਬੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਡਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕੰਢੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਡਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਡੰਡਲ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਤ੍ਰਿਸੂਲ ਅਕਾਰ ਦੇ ਪੱਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫੁੱਲ ਚਿੱਟੇ ਸੁਗੰਧੀਦਾਰ, ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਗੋਲ ਮੋਲ ਪੱਕੇ ਛਿਲਕੇ ਵਾਲੇ, ਤੋਲ ਵਿੱਚ ਅਧ ਪਾਉ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਢਾਈ ਸੇਰ ਤਕ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਖਾਣ ਵਿਚ ਸਵਾਦ, ਬੀਜ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੂੰਦ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਲੇਸਲੀ ਚੀਜ ਗੁਦੇ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗ੍ਰੀਖਮ ਰੁਤ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਪੱਤੇ ਗਿਰਕੇ ਨਵੇ ਲਾਲ ਪੱਤੇ ਨਿਕਲਣੇ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਜੇੜ੍ਹੇ ਫਿਰ ਹਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਲਕੜੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦੀ ਛਿੱਲ ਦਸਮੂਲ ਦੀ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦੀ ਛਿੱਲ ਤੇ ਕੱਚੇ ਫਲ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਔਸਧੀ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ. ਬਿੱਲ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਹਿੰਦ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਏਕ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ॥੨੯੪॥੨੯੫॥

ਦੋਨੋਂ ਕੰਡਿਆਰੀ ਗੁਣ—ਸ਼ੰਕਰਛੰਦ

ਏ ਉਸਨ ਰੂਖੀ ਕਟੁਕ ਤਿਕਤਾ ਲਘੁ ਜੁ ਪਾਚਨ ਜਾਨ।
ਦੀਪਨੰ ਅਰੁਚੰ ਚੁ ਕਾਸਹਿ ਸ੍ਵਾਸ ਤਾਪ ਸੁਭਾਨ।
ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿੱਛ੍ਰ ਜੁ ਕਫੈ ਪਥਰੀ ਪੀਨਸੰ ਕ੍ਰਿਮ ਮੇਹ।
ਬਾਤ ਕੰਡੂ ਕਾਸ ਰੁਗ ਹਰ ਦ੍ਵੈ ਬ੍ਰਿਹਤਿ ਗੁਣ ਏਹ॥ ੨੯੬॥

੨੫੧੪—੧੫. ਕੰਡਯਾਰੀ ਗਰਮ, ਰੂਖੀ, ਕੌੜੀ, ਤਿਕਤ, ਹਲਕੀ, ਪਾਚਨ, ਅਗਨੀ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਹਾਰੀ, ਅਰੁਚੀ. ਖੰਘ, ਦਮਾਂ, ਤਾਪ, ਮੂਤ੍ਰਕ੍ਰਿਛ, ਪਥਰੀ, ਕ੍ਰਿਮਿ, ਪ੍ਰਮੇਹ, ਵਾਯੂ, ਖੁਰਕ, ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਖਾਂਸੀ ਦਾ ਰੋਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਦੋਨੋਂ ਤਰਾਂ ਦੀ ਕੰਡਯਾਰੀ ਹੈ॥ ੨੯੬॥

ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ

ਕੰਡਿਆਰੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਝਾੜ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਡੀ ਨੂੰ ਕੰਢੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਪੱਤੇ ਵੈਂਙਣ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਗੋਲ ਮੋਲ ਵਡੇ ਆਂਵਲੇ ਸਮਾਨ. ਚਿਤਲੇ ਤੇ ਪੀਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਛੋਟੇ ਕੰਡਯਾਰੀ ਦੇ ਝਾੜ ਪ੍ਰਿਥੀ ਪਰ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਤਿਆਂ ਤੇ ਸ਼ਾਖਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕੰਢੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫੁਲ ਵੈਂਗਨੀ ਰੰਗ ਦੇ, ਫਲ ਛੋਟੇ ਤੇ ਕੱਚੇ ਗੁਲਰ ਦੇ ਫਲਾਂ ਸਮਾਨ ਹਰੇਅਰ ਚਿੱਟੇ ਚਿਤਲੇ, ਫਿਰ ਪੱਕ ਜਾਣ ਤਾਂ ਪੀਲੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰੀ †ਚਿੱਟੀ ਦੇ ਵੀ ਏਹੋ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਘਟ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉੱਦ ਢੂੰਡਣੇ ਤੇ ਮਿਲ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਸੁਬਾਂਗ ਹੀ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਰਣੀ ਗੁਣ--ਚੌਪਈ

ਵੀਰਜ ਉਸਨ ਕਫਹਿ ਜਿਤ ਬਾਤ। ਕਟਕ ਤਿਕਤ ਤਿਵਰਾਮ ਧੁਰਾਤ।

†ਅਣਜਾਣ ਵੈਦ ਚਿੱਟੀ ਕੰਡਿਆਰੀ ਨੂੰ ਲਛਮਣਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ।

ਅਗਨਿ ਕਰਨ ਹਰਿ ਹੈ ਸਬ ਸ੍ਵਾਸ।ਅਰਣੀ ਤਾਪ ਹਰਤ ਗੁਣਭਾਸ॥੨੯੭॥

੨੫੧੬. ਉਸ਼ਨ ਵੀਰਜ, ਕਫ, ਬਾਤ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੀ, ਕੌੜੀ, ਤਿਕਤ, ਕਸੈਲੀ, ਮਿੱਠੀ, ਜਠਰਾਗਨੀ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਹਾਰੀ, ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਸਵਾਸ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਅਤੇ ਤਾਪ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਰਣੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥ ੨੯੭ ॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਅਰਣੀ ਦੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਬ੍ਰਿਛ ਸਭ ਸਥਾਨਾਂ ਪਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਗੋਲ ਥੋੜੇ ਨੋਕ ਵਾਲੇ ਨਰਮ, ਫੁੱਲ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੇ ਗੁੱਛੇਦਾਰ, ਫਲ ਛੋਟੇ ਕਰੌਂਦੇ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗੰਧ ਔਂਦੀ ਹੈ। ਡਾਲੀਆਂ ਨੀਚੇ ਨੂੰ ਹੋਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸਦੀਆਂ ਡਾਲੀਆਂ ਦੀ ਲਕੜੀ ਅੰਦਰੋਂ ਪੋਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਕਸਰ ਇਹ ਪਹਾੜੀ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥੨੯੭॥

ਕੌੜ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਲਘੁ ਸਰ ਰੂਖੀ ਦਾਹ ਹਿਮ ਪਿੱਤ ਕ੍ਰਿਮਹਿ ਕਫ ਨਾਸ।
ਸ੍ਵਾਸ ਕਾਸ ਜ੍ਵਰ ਪਿੱਤ ਕੋ ਪਾਂਡੁ ਹਰਤ ਕਟੁਕਾਸ॥੨੯੮॥

੨੫੧੭. ਹਲਦੀ. ਦਸਤਾਵਰ, ਰੁੱਖੀ ਹੈ, ਦਾਹ, ਪਿੱਤ, ਕ੍ਰਿਮਿ, ਕਫ, ਸ੍ਵਾਸ, ਕਾਸ, ਤਪ, ਪਿੱਤ ਦਾ ਤਪ ਤੇ ਪਾਂਡੂ ਨੂੰ ਕੁਟਕੀ (ਕੌੜ) ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ॥੨੯੮॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਕੁਟਕੀ ਬਹੁਤੀ ਵਰਖਾ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਔਸ਼ਧੀ ਹੈ। ਇਸਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰੀਕ, ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਕੁਛ ਕੁਛ ਕਾਸ਼ਟ ਰੂਪ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਗੋਲ, ਚੌੜਾਈ ਵਿਚ ਅਧਿਕ ਲੰਮੇ, ਜੜ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਸੰਕੁੜੇ ਹੋਏ, ਅਗਿਉਂ ਚੌੜੇ ਹੋਏ ਕੁਛ ਚਿਕਨੇ, ਕਟੀ ਹੋਈ ਝਾਲਰਦਾਰ ਕਿਨਾਰੇ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਰ ਗਾੜ੍ਹੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਘਨੇ ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਗੁਛੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਦਵਾਈ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥੨੯੮॥

ਚਿਰਾਇਤਾ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਵਾਤਲ ਸੀਤਲ ਰੂਖਜ ਲਘੁ ਸੰਨਿਪਾਤ ਜ੍ਵਰ ਕਾਸ॥
ਸ੍ਵਾਸ ਦਾਹ ਪਿੱਤੈ ਰਕਤ ਨੈਪਾਲੀ ਹਰਜਾਸ॥੨੯੯॥

੨੫੧੮—ਚਿਰੈਤਾ, ਬਾਤ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਠੰਢਾ, ਖੁਸ਼ਕ, ਹਲਕਾ, ਸੰਨਿਪਾਤ, ਤਾਪ, ਖਾਂਸੀ, ਸ੍ਵਾਸ, ਦਾਹ, ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ ਨੂੰ ਨੈਪਾਲੀ ਅਰਥਾਤ ਚਿਰੈਤਾ ਹਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ॥ ੨੯੯ ॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਚਿਰੈਤੇ ਦੇ ਗੁਲਮ ਨੇਪਾਲ, ਕੋਕਣ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸੋਲਨ ਆਦਿ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਗੁਲਮ ਦੋ ਤਿੰਨ ਗਿੱਠਾਂ ਉੱਚੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਤੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ, ਫੁਲ ਡਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਚਿਟੇ ਰੰਗ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੌੜਾ ਅਤੇ ਮਿਠਾ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਸਬਾਂਗ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੋ ਮਾਸੇ ਤੋਂ ੬ ਮਾਸੇ ਤਕ ਹੈ ॥ ੨੯੯ ॥

ਕੁੜਾ ਗੁਣ–ਦੋਹਰਾ

ਦੀਪਨ ਰੂਖਾ ਹਿਮ ਕਹਯੋ ਪਿੱਤ ਰਕਤ ਅਤਿਸਾਰ।
ਅਰਸ ਕੁਸਟ ਤ੍ਰਿਟ ਕਫ ਹਰਤ ਕੁੜਾ ਕਰਤ ਗੁਣਸਾਰ ॥੨੯੦॥

੨੫੧੯–ਅਗਨੀ ਦੀਪਨ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਖੁਸ਼ਕ, ਸਰਦ, ਪਿੱਤ ਨੂੰ ਲਹੂ ਦੇ ਅਤੀਸਾਰਾਂ (ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ) ਨੂੰ, ਬਵਾਸੀਰ ਕੁਸ਼ਟ ਪਿਆਸ ਤੇ ਕਫ ਹਰਨਹਾਰਾ ਕੁੜਾ ਸੱਕ ਹੈ, ਹੋਰ ਵੀ ਸਰੇਸ਼ਟ ਗੁਣ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ।

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਕੁੜੇ ਦਾ ਰੁਖ ਬਹੁਤ ਬੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ. ਪੱਤੇ ਲੰਮੇ, ਫੁੱਲ ਚਿਟੇ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਰੁਖ ਦੀ ਛਿਲ ਨੂੰ ਕੁੜਾ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਇਸਦੀਆਂ ਫਲੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋਹੜੇ ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਇੰਦ੍ਰ ਜੌਂ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੌੜੇ ਤੇ ਮਿਠੇ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। (ਇਸ ਦੇ ਅਭਾਵ ਵਿਚ ਤੇਂਦਰੀ ਯਾ ਲਾਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੈ ॥੨੯੦॥

ਇੰਦ੍ਰਯੁਵ ਗੁਣ–ਸੋਰਠਾ

ਤੀਨ ਦੋਖ ਅਤਿਸਾਰ, ਕ੍ਰਿਮ ਕੁਸਟ ਕੋ ਹਰਤ ਹੈ।
ਰਕਤ ਅਰਸ ਜੁ ਵਿਕਾਰ, ਸੀਤਲ ਗ੍ਰਾਹੀ ਇੰਦ੍ਰ ਜਵ ॥੨੯੧॥

੨੫੨੦–ਇੰਦ੍ਰ ਜੌਂ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਨੂੰ, ਅਤੀਸਾਰਾਂ ਨੂੰ, ਕ੍ਰਿਮਾਂ ਨੂੰ, ਕੁਸਟ ਨੂੰ, ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ ਨੂੰ, ਬਵਾਸੀਰ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ,ਗੁਣ ਠੰਢਾ ਹੈ ਤੇ ਕਾਬਜ ਹੈ(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ) ਉੱਪਰ ਆ ਚੁਕਾ ਹੈ॥੨੯੧॥

ਅਸਗੰਧ ਗੁਣ–ਸੋਰਠਾ

ਸੋਫੋਦਰ ਕਫ ਵਾਤ, ਖਯ ਹਰਿ ਵੀਰਜ ਕਰਨਿ ਭਨਿ।
ਉਸਨ ਰਸਾਯਣ ਦਾਤ, ਆਸਗੰਧ ਗੁਨ ਏਕ ਹੈ ॥੨੯੨॥

੨੫੨੧–ਪੇਟ ਦੀ ਸੋਜ, ਕਫ, ਬਾਤ ਤੇ ਖਈ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਹੈ, ਵੀਰਜ ਨੂੰ ਵਧੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਗਰਮ ਹੈ, ਰਸਾਇਣ ਦਾਤਾ ਅਸਗੰਧ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ॥ ੨੯੨॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਅਸਗੰਧ ਦੇ ਝਾੜ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਜੰਗਲਾਂ ਅਰ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਹੇਠਾਂ ਛੋਟੀ ਮੂਲੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਕੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਪੁਟਕੇ ਸੁਕਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਓਹੋ ਅਸਗੰਧ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ॥ ੨੯੨॥

ਭਖੜਾ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਸੀਤਲ ਬਲ ਬ੍ਰਿਧਿ ਸ੍ਵਾਦ ਅਤਿ ਸ੍ਵਾਸ ਕਾਸ ਮੇਹਾਰ॥
ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਛ ਹਿਯ ਗਦ ਸੂਦਨ ਗੋਖੁਰੂ ਕੇ ਗੁਣ ਧਾਰ ॥੨੯੩॥

੨੫੨੨--ਠੰਢਾ ਹੈ, ਬਲ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਅਤਿਅੰਤ ਸਵਾਦ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਦਮੇਂ ਨੂੰ, ਖਾਸੀ ਨੂੰ, ਪ੍ਰਮੇਹ ਨੂੰ, ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਛ ਨੂੰ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਰੋਗ ਨੂੰ, ਮੂਤ੍ਰਾਸ਼ਯ ਨੂੰ ਸੋਧਨ ਭਾਵ ਸਾਫ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਇਹ ਭਖੜੇ ਦਾ ਗੁਣ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥ ੨੯੩॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਭੱਖੜਾ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਇਹ ਵੱਡਾ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਦੇਸੀ ਇਹ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਾੜੀ ਭੱਖੜੇ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਝਾੜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਪੀਲੇ ਅਰ ਚਿੱਟੇ ਫੁਲ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦੇ ਚਾਰ ਕੋਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਇਕ ਇਕ ਕੰਢਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੇਸੀ ਭੱਖੜੇ ਦਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਪਰ ਛੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪੱਤੇ ਛੋਲਿਆ ਦੇ ਪੱਤਿਆ ਵਾਂਗ ਤੇ ਫੁੱਲ ਪੀਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦੇ ਉਪਰ ਛੇ ਕੰਢੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।੨੯੩॥

ਮੁਲੱਠੀ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਗੁਨ ਸੀਤਲ ਅਰ ਬਲ ਕਰਨ ਤ੍ਰਿਖਾ ਛਰਦ ਪਿਤ ਜੀਤ।
ਮੁਹਲੱਠੀ ਗੁਨ ਏ ਕਹੈ ਕਹਤ ਮੇਘ ਸੁਨ ਮੀਤ ॥੨੯੪॥

੨੫੨੩—ਮੁਲੱਠੀ ਠੰਢੀ ਬਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਹਾਰੀ, ਪਯਾਸ, ਕੈ ਤੇ ਪਿੱਤ ਆਦਿ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣੇ ਹਾਰੀ ਕਹੀ ਹੈ ॥ ੨੯੪ ॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਮੁਲੱਠੀ ਦਾ ਝਾੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪੱਤੇ ਛੋਟੇ ਤੇ ਗੋਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲੀ ਪਤਲੀ ਤੇ ਛੋਟੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਫਲ ਲਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਜੜ ਮਿੱਠੀ ਅਤੇ ਤਿਕਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਏਹੋ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ. ਦੂਸਰੀ ਮੁਲੱਠੀ ਵੇਲ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਮਿੱਠੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਜਲ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਪਕਾਕੇ *ਸਤ ਵੀ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ੨੯੪ ॥

ਸੁੰਢ ਗੁਣ--ਸ਼ਿਕਰ ਛੰਦ

ਪਾਚਨੀ ਰੁਚਿ ਕਰਣ ਹਰਨੀ ਆਮ ਵਾਤ ਸੁ ਜਾਨ।
ਸਨਿਗਨ ਉਸਨਾ ਵਾਤ ਹਰਿ ਕਤ ਬੰਧ ਕੋਸ੍ਰ ਰਹਾਨ।
ਸ੍ਵਾਸ ਕਾਸ ਹਿਯ ਰੋਗੁ ਵਮਿ ਸੁਥ ਸੂਲ ਅਰਸ ਅਨਾਹ।
ਚਰਨ ਸਲੀਪਦ ਹਰਨ ਏਤੇ ਸੁੰਠ ਕੇ ਗੁਣ ਯਾਹ ॥੨੯੫॥

੨੫੨੪–ਪਚੋਣ ਵਾਲੀ, ਰੁਚੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਆਮ ਬਾਤ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ, ਚੀਕੁਣੀ, ਗਰਮ, ਵਾਯੂ ਤੇ ਕਫ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ, ਮਲ ਕਰਕੇ ਰੁਕੇ ਹੋਏ ਕੋਠੇ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਕਰਨ ਹਾਰੀ। ਦਮਾ,

---

*ਧੋ ਕੇ, ਸੁਕਾ ਕੇ, ਕੁਟ ਕੇ ਜਲ ਵਿਚ ਭਿਉਂ ਕੇ ਕਾੜ੍ਹੇ, ਛਾਣ ਕੇ ਫਿਰ ਕਾੜ੍ਹੇ, ਗਾੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਲਾਹ ਲਵੇ, ਏਹ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਰੁਬਸੂਸ ਅਰਥਾਤ ਸਤ ਮੁਲੱਠੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਖਬਰਦਾਰ ਰਹੋ! ਇਹ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਬਣੌਟੀ ਹੀ ਬਣਕੇ ਵਿਕਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਅਭਾਵ ਮੁਲੱਠੀ ਬਰੀਕ ਛਾਣਕੇ ਪਾਵੇ।

ਖਾਂਸੀ, ਸੀਨੇ ਦੇ ਰੋਗ, ਕੇ ਸੋਜ, ਸੂਲ, ਬਵਾਸੀਰ, ਅਫਾਰਾ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਸਲੀਪਦ ਰੋਗ ਇਤਯਾਦੀ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ ਇਹ ਸੁੰਢ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥ ੨੯੫ ॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਸੁੰਢ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਬੀਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਗੁਲਮ ਜਾਤੀ ਦੀ ਬਨਸਪਤੀ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕੰਦ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਅਸਾਮ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਈ ਜਾਤੀ ਦੀ ਸੁੰਢ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਮੋਠ ਦੀ ਸੁੰਢ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਵਧਕੇ ਹੈ। ਪੱਤੇ ਬਾਂਸੇ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤ ਲੰਮੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਜੜ੍ਹ ਵਿਚ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸਨੂੰ 'ਅਦ੍ਰਿਕ' ਆਖਦੇ ਹਨ, ਇਹੋ ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਸੁਕਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੁੰਢ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੁੰਢ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਭ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੨ ਤੋਂ ੬ ਮਾਸੇ ਤਕ ਹੈ ॥੨੯੫॥

ਅਦ੍ਰਿਕ ਗੁਣ—ਚੌਪਈ

ਭੇਦਨ ਦੀਪਨ ਅਰੁ ਕਟ ਰੂਖਾ। ਤੀਖਜਨ ਉਸਨ ਵਾਤ ਜੁ ਸੂਖਾ।
ਅਫਾਰਾਸੂਲ ਜੁ ਕਫਿਪਰਹਾਰੀ। ਅਦ੍ਰਕ ਕੇ ਗੁਨ ਸੁੰਠਸੰਭਾਰੀ ॥੨੯੬॥

੨੫੨੬—ਮਲ ਦਾ ਭੇਦਨ ਕਰਨਹਾਰਾ. ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਤੇਜ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਕਟੂ (ਚਰਪਰਾ), ਖੁਸ਼ਕ, ਤੀਛਣ, ਗਰਮ ਵਾਯੂ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਹਾਰਾ. ਅਦ੍ਰਿਕ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ, ਹੋਰ ਗੁਣ ਸੁੰਢ ਸਮਾਨ ਹਨ।

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਅਦਰਕ ਰੇਤਲੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਬੀਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪੱਤ੍ਰ ਹਲਦੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਸਭ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਸੁੰਢ ਸਮਾਨ ਹੈ ॥੨੯੬॥

ਮ੍ਰਿਚ ਕਾਲੀ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਉਸਨ ਰੂਖ ਪਿੱਤਹਿ ਕਰਨ ਦੀਪਨ ਹਰਿ ਕਫ ਵਾਇ।
ਸ੍ਵਾਸ ਸੂਲ ਕ੍ਰਿਮਿ ਸ੍ਵਰ ਭੰਗਹਿ ਜੀਤਤ ਮਰਚ ਗੁਨਾਇ ॥੨੯੭॥

੨੫੨੭—ਗਰਮ, ਖੁਸ਼ਕ, ਪਿੱਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਹਾਰੀ, ਅਗਨੀ ਤੇਜ ਕਰਨਹਾਰੀ. ਕਫ, ਵਾਯੂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੀ, ਸੂਲ, ਕ੍ਰਿਮਿ ਤੇ ਸੁਰ ਭੰਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਗੁਣ ਕਾਲੀ ਮ੍ਰਿਚ ਦਾ ਹੈ ॥ ੨੯੭ ॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਮ੍ਰਿਚ ਦੀ ਵੇਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪੱਤੇ ਪਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਨੋਕਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਫਲ ਗੋਲ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਝੁਮਕੇਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੱਚੇ ਫਲ ਹਰੇ, ਬਹੁਤ ਚਰਪਰੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਪੱਕ ਜਾਣ ਤਾਂ ਅਤਿਅੰਤ ਤੀਛਣ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮ੍ਰਿਚ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਕ ਪੂਰਬ ਦੀ, ਦੂਜੀ ਦਖਣ ਦੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਦੱਖਣ ਦੀ ਗੁਣ ਵਿਚ ਵਧਕੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਅਨਜਾਣ ਆਦਮੀ ਚਿੱਟੀ ਮ੍ਰਿਚ ਨੂੰ ਦੱਖਣੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਕਿੰਤੂ ਓਹ ਦਖਣੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪੂਰਬੀ ਮ੍ਰਿਚ ਚਿੱਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਧੋਈਏ ਤਾਂ ਚਿਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੱਖਣੀ ਮ੍ਰਿਚ ਉਪਰੋਂ ਭੂਰੀ, ਅੰਦਰੋਂ ਹਰਿਆਈ ਲੀਏ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਤੀਖਣ ਅਧਿਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਾਨਣੀ। ਮ੍ਰਿਚ ਦੀ ਵੇਲ

ਕਿਸੀ ਤਰਾਂ ਦੇ ਯਾਂ ਬ੍ਰਿਛ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ *ਚਲ ਸਕਦੀ। ਇਸਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੧ ਰੱਤੀ ਤੋਂ ੧ ਮਾਸੇ ਤਕ ਦੀ ਹੈ ॥੨੯੭॥

ਪੀਪਲ (ਮਘ) ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਵ੍ਰਿਖਜ ਰਸਾਯਨ ਰੇਚਨੀ ਪਿੱਤਲ ਕਾਸ ਗਵਾਇ।
ਸ੍ਵਾਸ ਉਦਰ ਜ੍ਵਰ ਹਰਿ ਲਘੁ ਪੀਪਰਿ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਇ॥ ੨੯੮ ॥

੨੫੨੮—ਬਲਦਾਇਕ ਰਸਾਇਣ ਰੁਥ, ਦਸਤਾਵਰ, ਪਿੱਤ, ਖਾਂਸੀ, ਦਮਾਂ. ਪੇਟ ਰੋਗ, ਅਤੇ ਤਾਪ ਨੂ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੀ, ਹਲਕੀ ਹੈ, ਇਹ ਮਘ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ ॥੨੯੮॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਇਸਦੀ ਗੁਲਮ ਜਾਤੀ ਦੀ ਇਕ ਵੇਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਲ ਤੀਛਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਤੇ ਪਾਨ ਦੇ ਪਤਿਆਂ ਵਾਗ ਨਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਜੜ ਨੂੰ 'ਪਿਪਲਾਮੂਲ' ਆਖਦੇ ਹਨ। †ਮਾਲਵੇ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਓਥੋਂ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ਾਂਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਘਾਂ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਇਕ ਛੋਟੀਆਂ ਦੂਸਰੀਆਂ ਵਡੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਗਜਪੀਪਲੀ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਛੋਟੀ ‡ਬਹੁਤੀ ਗੁਣਕਾਰ ਹੈ। ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੀ ਮਘ ਘਣੀ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੪ ਰੱਤੀ ਦੀ ਹੈ ॥੨੯੮॥

ਗ੍ਰੰਥਕ (ਪਿਪਲਾਮੂਲ) ਗੁਣ—ਚੌਪਈ

ਦੀਪਨ ਪਾਚਨ ਲਘੁ ਪਿਤਕਾਰ। ਭੇਦੀ ਕਫ ਵਾਤੋਦਰ ਹਾਰ।
ਗੁਲਮ ਪਲੀਹਾ ਕ੍ਰਿਮਿ ਅਨਾਹ। ਸ੍ਵਾਸਖਈ ਹਨ ਗ੍ਰੰਥਕ ਸਾਹਿ ॥੨੯੯॥
ਚਬਕ ਜਾਨੀਯੇ ਤਾਕੀ ਡਾਲ। ਗੁਦਾ ਰੋਗੁ ਹਰਿ ਚਵਕਾ ਭਾਲ।
ਤਾਕਾ ਫਲ ਗਜ ਪੀਪਲ ਕਹੀ। ਤਿਸਕਾ ਗੁਣ ਗ੍ਰੰਥਕ ਸਮਸਹੀ॥੩੦੦॥

੨੫੨੯—ਅਗਨੀ ਤੇਜ ਕਰਨਹਾਰਾ. ਪਾਚਨ, ਹਲਕਾ, ਪਿੱਤ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ। ਦਸਤਾਵਰ, ਕਫ, ਬਾਤ, ਉਦਰਵਿਕਾਰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ। ਪੇਟ ਦਾ ਗੋਲਾ, ਲਿੱਫ, ਕ੍ਰਿਮਿ (ਚਮੂਣੇ) ਅਫਾਰਾ, ਦਮਾਂ, ਤੇ ਖਈ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਪਿੱਪਲਾ ਮੂਲ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਡਾਲੀ ਚਵਕ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚਵਕ ਗੁਦਾ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ ਗਜ ਪੀਪਲ 'ਚੱਵ' ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ਇਸਦਾ ਗੁਣ ਪਿੱਪਲਾ ਮੂਲ ਸਮਾਨ ਹੈ ॥੨੯੯॥੩੦੦॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਚੱਵਕ ਗੁਲਮ ਜਾਤੀ ਦਾ ਹੈ। ਪੱਤੇ ਕੇਲੇ ਜੇਹੇ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਨਰਮ ਤੇ ਪਤਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਨੂੰ ਗਜਪੀਪਲ (ਲੰਮੀ ਮਘ) ਆਖਦੇ ਹਨ। ਮਾਤ੍ਰਾ ੪ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ, ਅਣਜਾਣ ਵੈਦ ਮਘ ਦੇ ਥਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

---

*ਇਹ ਸਭ ਬਾਤਾਂ ਅਸਾਂ ਚੀਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਸਮੇਂ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ।
†ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ਼ ਉਜੈਨ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੰਗਲ ਦੇਸ਼ ਨਾ ਸਮਝ ਲੈਣਾ।
‡ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਛੋਟੀ ਮਘ ਘੱਟ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਗਜ ਪੀਪਲੀ ਪਾਕੇ ਵੈਦ ਕੰਮ ਤੋਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਚਿਤ੍ਰਾ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਕਟਕ ਪਾਕ ਪਾਚਨ ਲਘੂ ਵ੍ਰਹਨਿ ਕਰਨ ਜਿਤ ਕਾਸ।
ਰੂਖਜ ਉਸਨ ਗ੍ਰਹਨੀ ਹਰੈ ਅਰਸ ਕੁਸਟ ਕ੍ਰਿਮ ਨਾਸ ॥੩੦੧॥
ਕਫ ਬਾਦੀ ਵਾਤਾਰਸ ਹਰ ਸਲੇਖਮ ਪਿੱਤ ਵਿਦਾਰ।
ਚਿੱਤ੍ਰਕ ਗੁਣ ਗ੍ਰਾਹੀ ਵਡੇ ਲਖੇ ਚਤੁਰ ਗੁਣਕਾਰ ॥੩੦੨॥

੨੫੩੦—ਕਟਕ—ਪਾਕ ਵਿਚ ਚਰਪਰਾ, ਪਾਚਨ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਹਲਕਾ ਬਲਵਰਧਕ. ਖਾਸੀ ਨੂੰ ਜਿਤਣ ਵਾਲਾ, ਖੁਸ਼ਕ, ਗਰਮ ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ, ਬਵਾਸੀਰ, ਕੋੜ੍ਹ, ਕ੍ਰਿਮਿ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ। ਕਫ, ਬਾਦੀ ਦੀ ਅਤੇ ਬਾਤ ਦੀ ਬਵਾਸੀਰ ਨੂੰ ਬਲਗਮ, ਤੇ ਪਿੱਤ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਚਿਤਰੇ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਬਜ ਕਾਰਕ ਇਹ ਵਧਰਾ ਗੁਣ ਜਾਣ ਲਵੇ।

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਚਿਤਰੇ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜੇਹਾ ਇਕ ਤਰਾਂ ਦਾ ਰੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪੱਤੇ ਗੋਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਚਿੱਟੇ, ਲਾਲ, ਤੇ ਕਾਲੇ ਤਿੰਨ ਤਰਾਂ ਦੇ ਫੁੱਲ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਜੜ ਦੀ ਛਿੱਲ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਪਾਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਚਿਟੇ ਫੁਲ ਵਾਲਾਂ ਚਿਤ੍ਰਾ ਬਹੁਤ ਗੋਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ ਸਰੀਰ ਪਰ ਲੇਪਨ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਚਕਤੇ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਵੈਦਕ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਅਗਨੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੧ ਮਾਸੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਦੇ ਨਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਏ ॥੩੦੧॥੩੦੨॥

ਪੰਚਕੋਲ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਕਣਾ ਪੀਪਰੀ ਮੂਰ ਚਵ ਚਿੱਤ੍ਰਕ ਨਾਗਰ ਪੰਚ।
ਤੀਖਜਣ ਉਸਨ ਪਾਚਨ ਦਿਪਨਿ ਵਾਤ ਗੁਲਮ ਕਫ ਰੰਚ ॥੩੦੩॥
ਪਿੱਤ ਕੋਪਨੰ ਸੂਲ ਹਰਿ ਉਦਰ ਪਲੀਹਾ ਜਾਇ॥
ਅਫਾਰਾ ਹਰਿ ਪੰਚਕੋਲ ਗੁਨ ਨਾਮ ਪੰਚ ਦਿਖਲਾਇ ॥੩੦੪॥

੨੫੩੧-ਮਘ, ਪਿਪਲਾਮੂਲ ਚੱਵ. ਚਿੱਤ੍ਰਾ ਤੇ ਸੁੰਢ ਇਹ ਔਠ ਅੱਠ ਮਾਸੇ ਲੈਕੇ ਮਿਲਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਪੰਜ ਕੋਲ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤੀਛਣ; ਗਰਮ, ਪਾਚਨ, ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨਹਾਰੇ, ਬਾਤ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ, ਕਫ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੇ, ਪਿੱਤ ਨੂੰ ਕ੍ਰਧਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਸੂਲ ਨੂੰ ਹਰਨੇ ਹਾਰੇ, ਪੇਟ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ; ਲਿੱਫ ਨੂੰ, ਅਰ ਅਫਾਰੇ ਨੂੰ ਪੰਚ ਕੋਲ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੇ ਹਨ ॥੩੦੪॥

ਅਜਵਾਇਨ ਗੁਣ—ਚੌਪਈ

ਪਾਚਨ ਤੀਖਨ ਉਸਨ ਵਖਾਨ। ਕਟੁ ਲਘੁ ਦੀਪਨ ਤਿਕਤ ਸੁ ਠਾਨ।
ਹ੍ਰਿਦ ਪਿੱਤਲ ਸੁੱਕ੍ਰ ਹਿਤ ਸੂਰ। ਵਾਤ ਸਲੇਖਮ ਜਾਵਤ ਦੂਰ ॥੩੦੫॥

੨੫੩੨—ਪਾਂਚਨ, ਤੀਛਣ, ਗਰਮ, ਕੌੜੀ, ਹਲਕੀ, ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਤੇਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਪਾਕ ਵਿਚ ਚਰਪਰੀ, ਹ੍ਰਿਦ ਕਹੀਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰਨੇ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਪਿੱਤ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਵੀਰਯ ਵਧੌਣ ਵਾਲੀ, ਸੂਲ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ, ਵਾਯ, ਬਲਗਮ, ਪੇਟ ਦਾ ਅਫਾਰਾ, ਗੋਲਾ, ਪੇਟ ਦੇ ਅਫਾਰਾ, ਗੋਲਾ, ਤੋਟ ਦੇ ਕ੍ਰਿਮਿ ਤੇ ਲਿੱਫ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ ਅਜਵਾਇਣ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥੩੦੫॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਅਜਵਾਇਣ ਦੇ ਝਾੜ ਜਾਰ ਚਾਰ ਫੁਟ ਉਚੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰਿਸਾਨ ਲੋਗ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਬੀਜਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਹਾਲੋਂ ਵਾਂਗ ਛਟੇ ਛੋਟੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਡਾਲੀ ਉਪਰ ਛਤੇ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਟੇ ਚਿੱਟੇ ਫੁੱਲ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਪੱਕ ਜਾਣ ਤਾਂ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਕੇ ਦਾਣੇ ਕੱਢਦੇ ਹਨ, ਓਹੋ ਅਜਵਾਇਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਭੇਦ ਨਾਲ ਇਹ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ॥੩੦੫॥

ਅਜਮੋਦ ਗੁਣ

ਉਦਰ ਅਨਾਹ ਗੁਲਮ ਕ੍ਰਿਮਜੀਤ। ਰੋਗ ਪਲੀਹਾ ਜਾਵਤ ਮੀਤ।
ਅਜਮੋਦਾਕਰਵਾਤਗਵਾਇ।ਵ੍ਰਿਖਜਾਨਲਿਲਘੁਦ੍ਰਿਗ ਰ ਦ ਜਾਇ ॥੩੦੬॥

੨੫੩੩–ਅਜਮੋਦ, ਕਫ ਤੇ ਵਾਯੂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਲ ਵਧੌਣ ਵਾਲੀ, ਅਗਨਿ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਹਾਰੀ, ਭਾਵ ਚਾਹਕਾਰਕ ਹੈ, ਹਲਕੀ ਤੇ ਨੇਤ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ ਹੈ ॥੩੦੬॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਅਜਮੋਦ ਦੇ ਝਾੜ ਵੀ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਅਜਵਾਇਨ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਾਲੀ ਲੋਗ, ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਖੇਤ ਹੀ ਬੀਜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੀਆਂ ਡਾਲੀਆਂ ਉਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਛੱਤੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਓਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਚਿੱਟੇ ਚਿੱਟੇ ਫੁੱਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਛਤਿਆਂ ਦੇ ਪੱਕ ਜਾਣ ਪਰ ਛੱਤੇ ਫਟਕੇ ਦਾਣੇ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਜਮੋਦ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਅਜਵਾਇਣ ਨਾਲੋਂ ਚੌਗੁਣੇ ਵੱਡੇ ਦਾਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥੩੦੬॥

ਧਨੀਏ ਦੇ ਗੁਣ

ਤੁਵਰ ਸਨਿਗਧ ਜੁ ਪਾਂਚਨ ਕਹੀ। ਲਘੁਮੂਤ੍ਰਲ ਵਮਿ ਕ੍ਰਿਮ ਹਰਿ ਸਹੀ।
ਤੀਨ ਦੋਖ ਨੁਤ ਉਸਨਾ ਜਾਨ। ਦੀਪਨ ਰੁਚਜੰ ਗੁਨਜੁ ਵਖਾਨ ॥੩੦੭॥

੨੫੩੪–*ਤੁਵਰ ਅਰਥਾਤ ਧਨੀਆਂ ਚੀਕੁਣਾ, ਪਾਚਨ, ਹਲਕਾ ਮੂਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਕੈ, ਕ੍ਰਿਮਿ ਅਰ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ, ਗਰਮ ਹੈ, ਅਗਨੀ ਵਧੌਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਰੁਚੀਕਾਰਕ ਗੁਣ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੩੦੭॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਧਨੀਆਂ ਵੀ ਝਾੜ ਜਾਤੀ ਦਾ ਹੈ, ਖੇਤਾਂ ਅਰ ਬਾਗਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾਇਆ ਯਾ ਬੀਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

---

*ਤੁਵਰ–ਕਧੈਲਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸਦੇ ਪਤੇ ਕਟੀਲੇ ਅਰਥਾਤ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਅਰ ਨਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਡਾਲੀ ਉਪਰ ਫ਼ਤੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਪੱਕ ਜਾਣੇ ਪਰ ਗੋਲ ਗੋਲ ਮੂੰਗ ਵਾਂਗ ਦੇ ਦਾਣੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਓਹ ਦਾਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ਾਂਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ. ਇਸਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੋ ਮਾਸੇ ਤੋਂ ਛੇ ਮਾਸੇ ਤਕ ਹੈ। ਹਰੇ ਪੱਤ੍ ਭਾਜੀ, ਸਬਜੀ ਵਿਚ ਘਿਉ ਨਾਲ ਤੜਕਕੇ ਪਾਓ ਤਾਂ ਨਿਰਾਲੇ ਆਨੰਦ ਦੇ ਦੇਣੇਹਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਰਕਤ ਚੰਦਨ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਹਿਮ ਸੁਕ੍ਰਲ ਜੁਰ ਵਮਿ ਚਖਜ ਖਯ ਪਯਾਸ ਰਕਤ ਪਿਤ ਨਾਸ।
ਇਨ ਰੋਗਨ ਗੁਨ ਕਰਤ ਹੈ ਚੰਦਨ ਰਕਤ ਪ੍ਰਕਾਸ ॥੩੦੮॥

੨੫੩੨-ਠੰਢਾ, ਬੀਰਜ ਵਰਧਕ, ਤਾਪ, ਕੈ ਅਰ ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ। ਖਈ, ਪਯਾਸ, ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ, ਪਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਹਾਰਾ ਰਕਤ (ਲਾਲ) ਚੰਦਨ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥ ੩੦੮ ॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਲਾਲ ਚੰਦਨ ਦੇ ਸਰੀਂਹ ਦੇ ਸਮਾਨ ਬੜੇ ਬੜੇ ਉਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਤੇ ਕੁਛ ਲੰਮੇ, ਕੋਣੇ ਗੋਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਦੋ ਦੋ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਇੰਚ ਲੰਮੀਆਂ ਫਲੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਫਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲਾਲ ਲਾਲ ਰੱਤਕਾਂ ਜੇਹ ਦਾਣੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਲਕੜੀ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਏਹੋ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿੱਚ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਨੂੰ ਰਕਤ (ਲਾਲ) ਚੰਦਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੪ ਦਾਸੇ ਦੀ ਹੈ ॥੩੦੮॥

ਅਗੁਰ ਗੁਣ

ਸੀਤਵਾਦ ਕਫ ਪਿੱਤ ਹਰਿ ਚਰਮ ਅੱਖ ਦੁਖ ਕਾਨ।
ਉਸਨ ਤੀਖਣੰ ਚੰਦਨੰ ਅਗਰ ਤਨਾ ਗੁਣ ਜਾਨ ॥੩੦੯॥

੨੫੩੬--ਠੰਢਾ, ਵਾਯੂ, ਕਫ, ਤੇ ਪਿੱਤ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ, ਚਮੜੇ ਦੇ ਫੋਗਾਂ ਨੂੰ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ, ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗਰਮ ਹੈ. ਤੀਛਣ ਹੈ, ਇਹ ਅਗੁਰ ਚੰਦਨ ਦੇ ਗੁਣ ਕਹੇ ਹਨ ॥੩੦੯॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਮਲਯ ਪਰਬਤ ਕਰ ਅਸਾਮ ਤਥਾ ਪ੍ਰਸਾਂਤ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਦੇ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿੱਚ ਅਗੁਰ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀਆਂ ਡਾਲੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਸਗੋਂ ਕਈ ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿੰਗ ਧੜਿੰਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਗਰ ਦੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਕਾਲਾ ਅਗੁਰ ਸਭ ਤੋਂ ਸਰੇਸਟ ਹੈ। ਵੈਦਯਕ ਦੀਆਂ ਔਸ਼ਧੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿੱਚ ਕਾਲਾ ਹੀ ਸਰੇਸ਼ਟ ਮੰਨਿਆਂ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਰਾ ਇਤਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜਲ ਵਿਚ ਡੁਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੰਦਾਂ ਹੇਠ ਦਬਾਈਏ ਤਾਂ ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਲ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਸੁਗੰਧੀ ਕਢੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਾਲੇ ਅਗੁਰ ਜੇਹੇ ਦੂਸਰੇ ਅਗੁਰ ਸੁਗੰਧੀਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ॥੩੦੯ ॥

ਕਪੂਰ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਹਿਮ ਬਾਲਕੁ ਸੀਤਲ ਕਹਯੋ ਤ੍ਰਿਖਾ ਦਾਹ ਕਫ ਹਾਰਿ।

ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਪਿੱਤਹਿ ਜ੍ਵਰਹਿ ਜਿਤੈ ਕਪੂਰ ਸੁ ਸਾਰ ॥੩੧੦॥

ਅਰਥ—ਹਿਮਬਾਲਕ—ਮੁਸਕਕਪੂਰ, ਠੰਢਾ ਹੈ, ਪਿਆਸ, ਦਾਹ, ਕਫ, ਰਕਤਪਿੱਤ, ਪਿੱਤ ਅਤੇ ਤਾਪ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ ॥੩੧੦॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਕਪੂਰ ਦੇ ਬਿਛ *ਚੀਨ ਤੇ ਜਾਪਾਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬਿਛ ਤੇਜ ਜਾਤੀ ਵਿਚੋਂ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀਆਂ ਡਾਲੀਆਂ ਦੀ ਛਿੱਲ ਉਪਰੋਂ ਖੇਰੜੀ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਚ ਕੂਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੱਤੇ ਲੰਬੇ ਕੁਛ ਗੁਲਾਈਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਡਾਲੀਆਂ ਉਤੇ ਮੌਰ (ਬੂਰ) ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਫਲ ਮਟਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਗੋਲ ਗੋਲ ਤੇ ਗੁਛੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਫਲਾਂ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਪੂਰ ਜੇਹੀ ਸੁਗੰਧੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਛਿੱਲ ਨੂੰ ਘੁੱਟੀਏ ਤਾ ਦੁੱਧ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੁੱਧ ਦਾ ਕਪੂਰ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਕਪੂਰ ਦੀਆਂ ਕਈ †ਜਾਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ—ਭੀਮਸੇਨੀ, ਪਿੰਜ, ਪੋਤਾਸ, ਹਿਮ, ਸਿਤ, ਪਾਂਸੂ, ਸ਼ੰਕ੍ਰਾਵਾਸਸੰਗ, ਅਬਦਸਾਰ, ਜੂਤਿਕਾ, ਤੁਖਾਰ, ਪਤ੍ਰਿਕਾ, ਰੂਪ, ਸੀਤਲ ਅਤੇ ਪਰਣ ਕਪੂਰ ਇਤਯਾਦੀ। ਦੂਸਰੇ ਚੀਨਿਆਂ ਕਪੂਰ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਤਿਮ (ਬਣੌਟੀ) ਕਪੂਰ ਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥੩੧੦॥

ਕਸਤੂਰੀ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਖਰ੍ਹਾਰ ਉਸਨ ਕਟੁ ਤਿਕਤ ਗੁਰ ਸੀਤ ਸੋਖ ਕਫ ਵਾਤ।
ਸੁੱਕ੍ਰਲ ਵਮਿ ਜ੍ਵਰ ਇਨ ਹਰਤ ਗੁਨ ਕਸਤੂਰੀ ਸਾਤ ॥੩੧੧॥

ਅਰਥ—ਖਾਰੀ, ਗਰਮ, ਕੌੜੀ, ‡ਤੀਛਣ, ਭਾਰੀ, ਸਰਦ, ਸੋਖ, ਕਫ ਤੇ ਬਾਤ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਹਰਨ ਹਾਰੀ, ਬੀਰਜ ਵਧੌਣ ਵਾਲੀ, ਕੈ ਅਤੇ ਤਾਪ ਆਦਿ ਦੀ ਨਾਸ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥੩੧੧॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਕਸਤੂਰੀ ਹਰਣ ਦੀ ਨਾਭੀ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰਣ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਉਸਦੀ ਨਾਭੀ ਵੱਢ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਨਾਫਾ (ਨਾਭਾ) ਤੋਲ ਵਿਚ ੩ ਯਾ ੪ ਤੋਲੇ ਤਕ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਕਸਤੂਰੀ ਦਾ ਨਾਭਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਪਰ ਇਸਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰੰਗ ਭੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸਿਉਂ ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਅਜੇਹਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆੜੂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਾਭੇ ਨੂੰ ਚੀਰਕੇ ਵਿਚੋਂ ਕਸਤੂਰੀ ਕਢਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵਿਚੋਂ ਮਕਈ ਦੇ ਆਟੇ ਸਮਾਨ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਵਿਚੋਂ ਸੀਲ੍ਹ ਦੇ ਦਾਣੇ ਜੇਹੀ ਕਿਸੀ ਵਿਚੋਂ ਤਿਲਾਂ ਜੇਹੀ, ਕਿਸੀ ਵਿਚੋਂ ਕੁਲਥੀ ਦੇ ਬੀਆਂ ਸਮਾਨ, ਕਿਸੀ ਵਿਚੋਂ ਕਲੌਂਜੀ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਸਮਾਨ, ਅਰ ਕਿਸੀ ਨਾਭੀ ਵਿਚੋਂ ਇਲਾਇਚੀ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਸਮਾਨ ਕਸਤੂਰੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਰਨਾਂ ਦੀ ਨਾਭੀ ਵਿਚੋਂ

---

*ਇਸਦੀ ਲਕੜੀ ਦੇ ਸੰਦੂਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬਸਤ੍ਰ ਆਦਿ ਰਖੋ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਤਰਾਂ ਦਾ ਲੇਹਾ ਲਗਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਅਸਾਂ ਚੀਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਸਮਯ ਇਸ ਦੀ ਲਕੜੀ ਦਾ ਸੰਦੂਕ ਅਤੇ ਇਕ ਬਣਮਾਨੂ ਮੁਲ ਲਿਆ ਸੀ, ਸੋ ਤਕਲੀਫ ਦੇ ਕਾਰਣ ਦੇਸ਼ ਤਕ ਨਹੀਂ ਆਯਾ।

†ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੇਦ ਮੇਰੇ ਬਣਾਏ 'ਨਿਰਮਲ ਕੋਸ਼' ਵਿਚ ਦੇਖੋ।

‡ਤੀਛਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਅਸਥਾਨ ਜਾ ਪੁਜਦੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਬਦਰਕਾ ਹੈ।

ਕਸਤੂਰੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਹਰਨ ਕਸ਼ਮੀਰ. ਨੈਪਾਲ ਅਤੇ ਕਾਮਰੂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਓਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਕਸਤੂਰੀ ਮ੍ਰਿਗ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ *ਬਣੌਟੀ ਬਹੁਤ ਬਣਾਕੇ ਵੇਚਦੇ ਹਨ, ਮਾਤ੍ਰਾ ਪੌਨੇ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ ॥੩੧੧॥

ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ ਗੁਣ—ਚੌਪਈ

ਉਸਨ ਕਟੁਕ ਲਘੁ ਕਫ ਹਰਨ ਅਰੁਕੰ ਵਰਣ ਕਰਾਇ।
ਸ੍ਵਾਸ ਕਾਸ ਵਮਿ ਤ੍ਰਿਟ ਜਹਿਰ ਜਾਵਤ੍ਰੀ ਤੇ ਜਾਇ॥੩੧੨॥

੨੫੩੯–ਗਰਮ, ਕੌੜੀ, ਹਲਕੀ, ਕਫ, ਅਰੁਚੀ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੀ, ਰੰਗ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਹੈ, ਦਮਾਂ, ਖਾਂਸੀ, ਕੈ, ਪਿਆਸ ਅਤੇ ਜ਼ਹਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ ਨਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ॥੩੧੨॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ ਤੇ ਜਾਇਫਲ ਇਕ ਹੀ ਰੁੱਖ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੁਮਾਂਦ੍ਰਾ, ਸਿੰਗਲ ਅਤੇ ਪੇਨਾਂਗ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਹਾਂ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਦੇ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿਚ ਜਾਇਫਲ ਅਧਿਕਤਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਸ਼ੁੰਦ੍ਰ, ਹਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਦੱਖਣ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸਦੀ ਅਧਿਕਤਾ ਹੋਣ ਲਗੀ ਹੈ। ਜਾਇਫਲ ਦੇ ਉਪਰ ਦੀ ਛਿਲ ਫਟਕੇ ਲਾਲ ਕੇਸਰ ਜੇਹੀ ਚਪਟੀ ਜੇਹੀ ਜੇੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸੋਈਓ ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਫਲ ਦੇ ਬੀਜ ਨੂੰ ਜਾਇਫਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੁਗੰਧ ਹੋਣੇ ਤੇ ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ ਪਾਨ ਵਿਚ ਰੱਖਕੇ ਵੀ ਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੪ ਰੱਤੀਆਂ ੧ ਮਾਸੇ ਤਕ ਦੀ ਹੈ ॥੩੧੨॥

ਕੇਸਰ ਗੁਣ

ਬ੍ਰਿਨ ਸੋਧਨ ਤ੍ਰਯ ਦੋਖ ਹਰਿ ਕਟੁ ਹਿਕ੍ਵਾ ਵਮਿ ਜੀਤ।
ਬਦਨ ਗੰਧ ਦੁਖ ਸੀਸ ਕ੍ਰਿਮ ਕਸਰੰ ਗੁਣ ਮਿਟਿ ਸੀਤ ॥੩੧੩॥

੨੫੪੦–ਜ਼ਖਮਾਂ ਨੂੰ ਭਰਨ ਵਾਲਾ, ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਦਾ ਨਾਸਕ, ਕੌੜਾ, ਹਿਡਕੀ, ਕੈ, ਮੂੰਹ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧੀ, ਸਿਰ ਪੀੜਾ ਤੇ ਕ੍ਰਿਮਿ ਰੋਗ ਤੇ ਸੀਤ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ॥੩੧੩॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਕੇਸਰ ਦੇ ਝਾੜ, ਕਾਸ਼ਮੀਰ, ਬਲਖ ਬੁਖਾਰਾ, ਤੇ ਈਰਾਨ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਤਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਝਾੜ ਨਾ ਬਹੁਤਾ ਵਡਾ ਨਾ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਕਿੰਤੂ ਮੱਧਮ ਜਾਤੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਝਾੜ ਦੇ ਹੇਠ ਇਕ †ਗੰਢ ਜੇਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਪਰ ਇਕ ਛੱਤੇਦਾਰ ਫੂਲ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਓਸਦੇ ਉਪਰ ਮਹੀਨ ਮਹੀਨ ਤਾਰਾਂ ਨਿਕਲਦੀਆ ਹਨ, ਉਹ ਕੁਛ ਪੀਲੇਪਨ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਸੁੰਭੇ ਦਾ ਫਲ ਲਾਲ ਤੰਤੂਆਂ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਏਸੇਤਰਾਂ ਕੇਸਰ ਦੇ ਫੁੱਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਓਨਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ

---

*ਹਰਣ ਦੀ ਖੱਲੜੀ ਵਿਚ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਬੌੜਾ ਅਤ੍ਰ ਪਾਕੇ ਗਿਲੀ ਮਿਟੀ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਕਟਕੇ ਨਾਪੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਬਣਾਕੇ ਵੇਚਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਖਬਰਦਾਰ ਰਹੋ।

†ਯੂਨਾਨੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੰਢ ਨੂੰ 'ਕੁੰਗੂ ਮੁਦੀ' ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਡੱਬੀਆਂ ਵਿਚ ਭਰ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਸਭਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਕੇਸਰ ਸਰੇਸ਼ਟ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਕਾ ਹੋਯਾ ਸੁਗੰਧੀ ਸਮੇਤ ਗਰਮ, ਕੇਸਰ ਦੇਸੀ ਵੈਦਯਕ ਚਕਿਤਸਾ ਦੀ ਅਪੇਖਯਾ ਈਰਾਨੀ ਚਕਿਤਸਾ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਵਧੇਰੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਈਰਾਨ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਵਰਤਣਾ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਵ ਕਰਨ ਨੇ ਵਾਸਤੇ ਈਰਾਨ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰੀਵੀਆਂ ਕੇਸਰ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਕਪੜੇ ਪੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਸਵ ਹੋਣੇ ਦੇ ਬਾਦ, ਜਰਾਯੂ ਦੀ ਪੀੜਾ ਹਟੌਣ ਵਾਸਤੇ, ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨਿਯਮ ਨਾਲ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹੰਨ। ਹੋਮਿਓ ਪੈਥਿਕ ਦੇ ਮਤ ਵਿਖੇ ਰਜੋ (ਰਿਤੂ) ਸੰਬੰਧੀ ਰੋਗ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੩ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਕੇਸਰ ਬਣੌਟੀ ਬਣਕੇ ਵਿਕਦਾ ਹੈ, ਪਾਂਪੁਰ (ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ) ਵਿਖੇ ਕੇਸਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਮੱਘਰ ਮਹੀਨੇ ਉਤਰਦਾ ਹੈ ਮੈਂ ਓਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਸਰਦੀ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ, ਸੋ ਜੇਹੜਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੇ, ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੇਸਰ ਨੂੰ ਧੋ ਧਾ ਕੇ ਸੁਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੩੧੩॥

ਲੌਂਗ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਰੂਖੋ ਹਿਮ ਪਾਚਨ ਤਿਕਤ ਲਘੁ ਚੱਖਯੁ ਸੂਰ ਵਿਕਾਰ।
ਖਯਤ ਖਯ ਅਫਰਾ ਕਾਸ ਕਫ ਸ੍ਵਾਸ ਪਿੱਤ ਗੁਣ ਕਾਰ ॥੩੧੪॥
ਪੀਨਸ ਵਿਖ ਤ੍ਰਿਟ ਅਸ੍ਰਗ ਔਰ ਮਿਟੈ ਅਧਮਾਨ।
ਏਤੇ ਗੁਣ ਹੈ ਲੌਂਗ ਕੇ ਤਾਪ ਵਾਤ ਕੋ ਠਾਨ ॥੩੧੫॥

੨੫੪੧—ਰੁੱਖਾ, ਠੰਢਾ, ਪਾਚਨ, ਤੀਛਣ, ਹਲਕਾ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਹਿਤਕਾਰੀ ਸੂਲ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ, ਖਈ ਨੂੰ ਖਯ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਅਫਾਰਾ, ਤਾਪ ਅਤੇ ਵਾਯੂ ਸਭ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਾ ਲੌਂਗ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ ॥੩੧੪॥੩੧੫॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਲੌਂਗ ਦੇ ਰੁੱਖ ਜੰਗਲ ਮਲਯਵਾਰ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਤਾ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਦੇਖਣੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੇ, ਹਰੇ ਹਰੇ ਪਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਹਾਂ ਸੁਗੰਧ ਔਂਦੀ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਅਰਥਾਤ ਕਲੀਆਂ ਨੂੰ ਲੌਂਗ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਲੌਂਗਾਂ ਦੇ ਗੁੱਛੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਪਰ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਕ੍ਰੀਬ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਨੂੰ ਕੋਹਾਂ ਤਕ ਸੁਗੰਧੀ ਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਧੰਨਯ ਹੈ ਓਹ ਮਲਯਵਾਰ ਆਦਿਕ ਦੇਸ਼, ਜਿੱਥੇ ਅਜੇਹੇ ਸੁਗੰਧੀ-ਦਾਰ ਬ੍ਰਿਛ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੩ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ ॥੩੧੪॥੩੧੫॥

ਜਾਤੀਫਲ (ਜਾਇਫਲ) ਗੁਣ—ਸ਼ੰਕਰ ਛੰਦ

ਉਸਨ ਤੀਖਯਣ ਔਰ ਰੇਚਨ ਦੀਪਨੰ ਕ੍ਰਿਮ ਨਾਸ।
ਵਮਨ ਪੀਨਸ ਹ੍ਰਿਦਯ ਸ੍ਵਾਸੈ ਹਰਤ ਸਕਲੇ ਕਾਸ।
ਬਾਤ ਹਰਤਾ ਸ੍ਵਰਸ ਕਰਤਾ ਮੁਖ ਵਿਰਸ ਹਰ ਸੋਖ।
ਕਫ ਗੁਵਾਵੈ ਥੰਭੈ ਬੀਰਜ ਜਾਯਫਲ ਗੁਨ ਜੋਖ ॥੩੧੬॥

੨੫੪੨—ਗਰਮ, ਤੀਖਣ, ਦਸਤਾਵਰ, ਅਗਨੀ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਕ੍ਰਿਮਿ ਨਾਸ਼ਕ, ਕੈ, ਰੇਸ਼ਾ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਰੋਗ, ਸਵਾਸ ਰੋਗ, ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਖਾਂਸੀ, ਵਾਯੂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਸੁਰ ਵਧੌਣਾ ਵਾਲਾ, ਮੂੰਹ ਦੀ ਵਿਰਸਤਾ ਹਟੌਣ ਵਾਲਾ, ਸੋਖ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਕਫ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਤੇ ਬੰਧੇਜ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਜਾਇਫਲ ਹੈ ॥੩੧੬॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਪੂਰਬ ਅਰ ਦੱਖਣ ਦਿਸ਼ਾ ਦੀ ਤਰਫ ਜਾਇਫਲ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਫਲ ਜਾਮਣੂ ਦੇ ਸਮਾਨ, ਕੁਛ ਲੰਬਾਈ ਸਮੇਤ, ਗੋਲ ਗੋਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸਦੀ ਛਿਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਾਲ ਜੈਸਾ ਗੁੱਛਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਕੁਛ ਕਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਪੀਲਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਰੜਾ ਬੀਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਤੋੜੀਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਜਾਇਫਲ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਮਾਤ੍ਰਾ ੪ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ ॥੩੧੬॥

ਦਾਲਚੀਨੀ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਲਘੁ ਉਸਨ ਕਟੁ ਤਿਕਤ ਹੀ ਪਿੱਤਲ ਕਫ ਹਰਿ ਬਾਤ।
ਕੰਡੂ ਅਰੁਚਿ ਕ੍ਰਿਮ ਅਰਸ ਰੁਜ ਪੀਨਸ ਹਿਯ ਗਦ ਗਾਤ ॥੩੧੭॥
ਵਸਤੁ ਰੋਗੁ ਹਿਯ ਸੁਕ੍ਰ ਕਰ ਦਾਲਚੀਨਿ ਗੁਨ ਏਹ।
ਗੁਣ ਜੁ ਰਤਨਮਾਲਾ ਭਨੇ ਕਹੇ ਮੇਘ ਸੋ ਤੇਹ ॥੩੧੮॥

੨੫੪੩—ਹਲਕੀ, ਗਰਮ, ਕੌੜੀ, ਤੀਛਣ, ਪਿੱਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਕਫ ਤੇ ਵਾਯੂ ਦੀ ਨਾਸਕ, ਖੁਰਕ, ਅਰੁਚੀ, ਕ੍ਰਿਮਿ, ਬਵਾਸੀਰ, ਨਜ਼ੁਲਾ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਰੋਗ, ਮੂਤ੍ਰਾਸ਼ਯ ਦੇ ਰੋਗ ਹਰਨ ਵਾਲੀ, ਵੀਰਜ ਵਧੌਣ ਵਾਲੀ, ਅਜੇਹੀ ਗੁਣ ਵਤੀ 'ਗੁਣਰਤਨਮਾਲਾ' ਵਿੱਚ ਦਾਲਚੀਨੀ ਕਹੀ ਹੈ ॥੩੧੭॥੩੧੮॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਦਾਲਚੀਨੀ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ, ਸਿੰਗਲ (ਲੰਕਾ) ਮਲਯਵਾਰ, ਕੋਚੀਨ, ਚੀਨ, ਸੁਮਾਤ੍ਰਾ ਅਰ ਜਾਵਾ ਆਦਿ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸਦੇ ਪੱਤ੍ਰ ਤਮਾਲ ਪਤ੍ਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਕਾਈਏ ਤਾਂ ਲੌਂਗਾਂ ਜੇਹੀ ਸੁਗੰਧੀ ਔਂਦੀ ਹੈ, ਡੰਡੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਚਿੱਟਾ ਫੁੱਲ ਔਂਦਾ ਹੈ, ਫੁਲ ਵਿਚ ਗੁਲਾਬ ਵਾਂਗ ਸੁਗੰਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਲ ਕ੍ਰੌਂਦੇ ਦੇ ਫਲ ਸਮਾਨ ਕੁਛ ਲਾਲ, ਕੁਛ ਸਫੇਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਤੇਲ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਫੂਲ ਦਾ ਅਰਕ ਅਰ ਸਾਰਾਂਸ ਬਣੌਂਦੇ ਹਨ। ਲੰਕਾ ਦੀ ਦਾਲਚੀਨੀ ਉਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਪਤਲੀ ਛਿਲ ਨੂੰ ਦਾਲਚੀਨੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਢੰਗ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਜਾਤਿ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਮੋਟੀ ਛਿਲ ਨੂੰ †'ਤਜ' ਆਖਦੇ ਹਨ, ਦਾਲਚੀਨੀ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੨ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ ॥੩੧੭॥੩੧੮॥

ਤਜ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਪੀਨਸ ਅਸ੍ਰ ਆਮ ਹਰਿ ਕੰਡੂ ਮੁਖ ਦੁਰਗੰਧ।

---

†'ਤਜ' ਦਾਲਚੀਨੀ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੀ ਹੈ।

ਹ੍ਰਿਦਯ ਵਸੰਤਿ ਕੋ ਹਰਤ ਸਬ ਤਿਕਤ ਰੂਖਯ ਸਨਬੰਧ ॥੩੧੯॥
ਉਸਨ ਲਘੂ ਪਿੱਤਲ ਕਰਨ ਗੁਦਾ ਜੰਤ ਹਰਿ ਲੇਇ।
ਕਫ ਸੋਕ ਸੁੱਕ੍ਰ ਕਰਤ ਗੁਣ ਤਜ ਭਾਖੇ ਮੇਇ ॥੩੨੦॥

੨੫੪੪-ਨਜ਼ੁਲਾ, ਬਵਾਸੀਰ, ਆਮ, ਖੁਰਕ, ਮੂੰਹ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧੀ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਰੋਗ, ਮੂਤ੍ਰਾਸ਼ਯ ਦੇ ਰੋਗ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ ਹੈ, ਤੀਛਨ, ਰੁਖੀ ਹੈ, ਗਰਮ ਹਲਕੀ, ਪਿੱਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੁਦਾ ਦੇ ਜੀਵ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ, ਕਫ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਕ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਬੀਰਜ ਵਧੌਣ ਵਾਲੀ ਤਜ ਕਹੀ ਹੈ। ਮਾਤ੍ਰਾ ੭ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ ॥੩੧੯॥੩੨੦॥

ਲਘੁਇਲਾ (ਬੁੱਜੀ ਲਾਈ) ਗੁਣ-ਦੋਹਰਾ

ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਛ ਕਫ ਸ੍ਵਾਸ ਹੀ ਕਾਸ ਅਰਸ ਹਰਿ ਬਾਤ।
ਲਘੁ ਵਮਿ ਹਰਨੀ ਏ ਕਹੀ ਲਘੁ ਏਲਾ ਗੁਨ ਖਜਾਤ ॥੩੨੧॥

੨੫੪੫-ਮੂਤ੍ਰਕ੍ਰਿਛ, ਕਫ. ਦਮਾਂ, ਖਾਂਸੀ, ਬਵਾਸੀਰ, ਵਾਯੂਨਾਸ਼ਕ, ਹਲਕੀ, ਕੈ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਬੁਜੀ ਇਲਾਇਚੀ ਕਹੀ ਹੈ ॥੩੨੧॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਛੋਟੀ ਇਲਾਚੀ ਜਿਸਨੂੰ ਬੁੱਜੀ ਯਾ ਗੁਜਰਾਤੀ ਇਲਾਇਚੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਝਾੜ ਗੁਜਰਾਤ ਅਰ ਮਲਯਵਾਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਝਾੜ ਲਾਲ (ਡੋਡਾ) ਇਲਾਇਚੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਫੁੱਲ ਸਫੇਦ ਇਲਾਇਚੀ ਦੇ ਅਰ ਲਾਲ ਇਲਾਇਚੀ ਦੋਹਾ ਦੇ ਸੁਗੰਧੀ ਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਬੀਜ (ਦਾਣੇ) ਕਾਲੇ ਸਰਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਾਤ੍ਰਾ ਇਸਦੀ ਨਿਯਮਿਤ ਨਹੀਂ ॥੩੨੧॥

ਬ੍ਰਿਧਏਲਾ (ਡੋਡਾ ਇਲਾਇਚੀ) ਗੁਣ-ਚੌਪਈ

ਰੂਖੀ ਲਘੁ ਉਸਨਾ ਗੁਣਕਾਰ। ਪਿੱਤ ਕਰਤ ਖਜਤ ਵਰਧਨ ਸਾਰ।
ਵਰਣ ਕਰਤ ਹਰਿ ਕਫ ਵਮ ਬਾਤ। ਵਡੀਏਲਾਚੀ ਗੁਣ ਵਖਜਾਤ॥੩੨੨॥

੨੫੪੬-ਰੁਖੀ. ਗਰਮ, ਪਿੱਤਕਾਰਕ, ਜ਼ਖਮ ਵਧੌਣ ਭਾਵ. ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ ਨੂੰ ਹਟੌਣ ਵਾਲੀ, ਰੰਗ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਕੈ ਤੇ ਬਾਤ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵਡੀ ਇਲਾਇਚੀ ਕਹੀ ਹੈ ॥੩੨੨॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਵਡੀ ਇਲਾਇਚੀ ਦੇ ਝਾੜ ਵੀ, ਅਦ੍ਰਿਕ ਦੇ ਸਮਾਨ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਤੇ ਵੀ ਅਦ੍ਰਿਕ ਵਾਂਗ ਪਰੰਤੂ ਅਦ੍ਰਿਕ ਨਾਲੋਂ ਕੁਛ ਚੌੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦਾਣਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੁਗੰਧੀ ਔਂਦੀ ਹੈ, ਰੰਗ ਲਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਪਰ ਜਟਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਟਾਂ ਤੋੜ ਦੇਣੇ ਪਰ ਵਿਚੋਂ ਤ੍ਰਿਕੋਣੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਫਿਰ ਦਾਣੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ॥੩੨੨॥

ਨਾਗ ਕੇਸਰ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਉਸਨ ਰੂਖ ਕਖਾਯ ਲਘੁ ਕੰਡੂ ਅਰਸ ਗਵਾਇ।
ਤ੍ਰਿਖਾ ਸ੍ਵੇਦ ਹ੍ਰਿਲਾਸ ਕਫ ਪੀਨਸ ਜੀਤੇ ਥਾਇ॥੩੨੩॥

੨੫੪੭-ਗਰਮ. ਰੁਖਾ, ਕਸੈਲਾ, ਹਲਕਾ, ਖੁਰਕ ਤੇ ਬਵਾਸੀਰ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ, ਤੇਹ ਪਸੀਨਾ, ਉਬਤ ਔਂਦੇ, ਕਫ, ਨਜ਼ੁਲਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਿਤਣੇ ਵਾਲਾ ਨਾਗਕੇਸਰ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ ॥੩੨੩॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਪੁੰਨਾਗ ਬ੍ਰਿਛ ਦਾ ਕੇਸਰ ਅਰਥਾਤ, ਨਾਗ ਚੰਬੇ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਗ ਕੇਸਰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀਆਂ ਦੋ ਜਾਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਗੋਆ ਅਤੇ ਕੋਕਣ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਔਂਦਾ ਹੈ। ਪੁੰਨਾਗ ਦੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਬ੍ਰਿਛ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਲਕੜੀ ਇਮਾਰਤ ਆਦਿ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਔਂਦੀ ਹੈ, ਪਤੇ ਚਿੰਰੋੜ ਦੇ ਸਮਾਨ ਲੰਬੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਉਤੇ ਲਾਲ ਫੁਲ ਬਹੁਤ ਬੜੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਔਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਫੁਲ ਵਿਚੋਂ ਜੋੜੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਦਾਣੇ ਜੇਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਸਨੂੰ ਹੀ ਵੈਦਜ ਲੋਗ ਨਾਗ ਕੇਸਰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਮਾਤ੍ਰਾ ੨ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਅਨਜਾਣ ਵੈਦ ਇਕ ਲੱਕੜੀ ਨੂੰ 'ਗਜ ਕੇਸਰ' ਭੁੱਲ ਨਾਲ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਸੋ ਭੁਲੇਖੇ ਥਾਜਾਂ ਤੋਂ ਬਚੋ, ਪਰੰਤੂ ਇਕ 'ਨਾਗ ਕੇਸਰ' ਭੂਟਾਨ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਔਂਦਾ ਹੈ, ਓਹ ਚੰਦਨ ਦੇ ਬੂਰ ਜੇਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਹਰਿਦਵਾਰ ਤੇ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ॥੩੨੩॥

ਪਤ੍ਰਜ ਗੁਣ-ਦੋਹਰਾ

ਉਸਨ ਮਧੁਰ ਤੀਖਜਣ ਲਘੁ ਪਿੱਤਲ ਹਰਿ ਕਫ ਜਾਨ।
ਅਰੁਚਿ ਪੀਨਸ ਵਾਤ ਹਰਿ ਪੱਤ੍ਰਜ ਗੁਨ ਏ ਠਾਨ॥੩੨੪॥

੨੫੪੮-ਗਰਮ, ਮਿੱਠੀ, ਤੀਛਣ, ਹਲਕੀ, ਪਿੱਤ ਕਾਰਕ, ਕਫ ਨਾਸਕ, ਅਰੁਚੀ, ਨਜ਼ਲਾ ਤੇ ਬਾਤ, ਏਹਨਾਂ ਦੀ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ ਪੱਤ੍ਰਜ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥੩੨੪॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਪਤ੍ਰਜ-ਤੇਜ ਪੱਤ੍ਰ ਯਾ ਤਮਾਲ ਪੱਤ੍ਰ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਉਤ੍ਰਾ ਖੰਡ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਪਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਤੇ ਲੰਬੇ ਲੰਬੇ ਤਜ ਦੇ ਪਤਿਆਂ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਕੋਈ ਵੈਦਜ ਤਜ ਦੇ ਪਤਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪੱਤ੍ਰਜ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਗੰਧਿਤ ਪਦਾਰਥ ਹੈ, ਕਲਮੀ ਤੇਜ ਯਾ ਤਜਸੱਕ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ॥੩੨੪॥

ਤ੍ਰਿਜਾਤ ਚਤੁਰਜਾਤ ਨਾਮ-ਦੋਹਰਾ

ਤ੍ਵਗ ਏਲਾ ਪੱਤ੍ਰਜ ਤ੍ਰਿਕੈ ਏ ਸੁਗੰਧ ਤ੍ਰਿਕ ਮਾਨ।
ਗਜ ਕੇਸਰ ਜਬ ਪਰਤ ਹੈ ਚਤੁਰ ਜਾਤ ਤੌ ਠਾਨ॥੩੨੫॥

੨੫੪੯-ਦਾਲਚੀਨੀ, ਇਲਾਇਚੀ, ਤਜ ਪੱਤ੍ਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਸੁਗੰਧੀ ਯਾ ਤ੍ਰਿਜਾਤ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਇਸ ਵਿਚ ਨਾਗ ਕੇਸਰ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਚਟੁਰਜਾਤ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥੩੨੫॥

ਸੇਂਧਾ ਲੂਣ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਪਾਚਨ ਦੀਪਨ ਮਧੁਰ ਹਿਮ ਚਖਯੁ ਰੋਗ ਹਿਤਕਾਰ।
ਤੀਨ ਦੋਖ ਕੇ ਏ ਹਰਤ ਸੇਂਧਾ ਲਵਨ ਏ ਧਾਰ ॥੩੨੬॥

੨੫੫੦–ਪਾਚਨ, ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਤੇਜ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਮਿੱਠਾ, ਠੰਢਾ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਹਿਤਕਾਰਕ ਅਰ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਇਹ ਸੇਂਧਾ ਲੂਣ ਹੈ ॥੩੨੬॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਸੇਂਧੇ ਲੂਣ ਦੀਆਂ ਸਿੰਧੁ ਦੇਸ਼ ਅਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ †ਖੀਵੜਾ ਨਾਮਕ ਸਥਾਨ ਪਰ ਖਾਣਾਂ ਹਨ, ਪਥਰ ਵਾਂਗ ਖੋਦਕੇ ਕਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਿਆਂ ਨਿਮਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ੁਧ ਅਰ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲਾਲ ਤੇ ਸਫੈਦ ਭੇਦ ਨਾਲ ਇਹ ਨਿਮਕ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਚਿੱਟਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਹੈ।

ਸੌਂਚਰ ਲੂਣ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਅਫਾਰਾ ਉਦਰ ਵਿਕਾਰ ਹਰਿ ਪੇਟ ਬੱਧ ਹਰਿ ਸੂਲ।
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਔਰ ਅਨੇਕ ਹੈਂ ਸਭ ਲਵਨਹਿੰ ਦੇ ਮੂਲ ॥੩੨੭॥

੨੫੫੧–ਅਫਾਰਾ, ਪੇਟ ਦੇ ਵਿਕਾਰ, ਪੇਟ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ, ਸੂਲ ਦਾ ਨਾਸਕ ਹੈ। ਕਾਲੇ ਹੋਰ ਲੂਣ ਅਨੇਕਾਂ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਜੋ ਨਿਮਕ ਸਭਨਾ ਦੇ ਮੂਲ ਹਨ ॥੩੨੭॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਇਹ ਨਿਮਕ ਸੱਜੀ ਅਰ ਮਿਠੇ ਨੋਨ ਅਰਥਾਤ ਸਰਸਾਂਭਰ ਤੋਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਰਾ ਹੈ ॥੩੨੭॥

ਸਾਂਭਰ ਲੂਣ ਗੁਣ--ਚੌਪਈ

ਉਸਨ ਪਿੱਤਲੰ ਤੀਖਣ ਜਾਨ। ਲਘਵਾਤਾ ਘਨ ਕਟੁ ਪਕ ਆਨ।
ਅਭਿਖਜੰਦੀ ਸਾਂਭਰ ਗੁਣ ਏਹ। ਰਤਨਮਾਲ ਗੁਨ ਭਾਖੇ ਤੇਹ ॥੩੨੮॥

੨੫੫੨—ਗਰਮ, ਪਿੱਤ ਕਾਰਕ, ਤੀਛਣ, ਬਾਤਨਾਸ਼ਕ, ਪਾਕ ਵਿਚ ਕਟਪਨਾ ਤੇ ਕਾਬਜ਼। ਇਹ ਸਾਂਭਰ ਲੂਣ ਦੇ ਗੁਣ ਰਤਨਮਾਲ ਵਿਚ ਕਹੇ ਹਨ ॥੩੨੮॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਸਾਂਭਰ ਲੂਣ ਮਰੂ ਦੇਸ ਦੇ ਖਾਰੇ ਤਲਾਵਾਂ (ਛਪੜਾਂ) ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਾਲਦੇ ਹਨ ॥੩੨੮॥

ਜੌਂਖਾਰ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਅਗਨਿ ਕਰਨ ਕਫ ਵਾਤ ਹਰਿ ਆਮ ਸੂਲ ਅਉ ਸ੍ਵਾਸ।
ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਛ ਪਥਰੀ ਉਦਰ ਯਵਾਖਾਰ ਗੁਨ ਭਾਸ ॥੩੨੯॥

---

†ਖੀਵੜੇ ਵਿਚ ਲੂਣ ਦੀ ਖਾਨ ਦੇਖਣੇ ਜੋਗ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਆਗਜ਼ਾ ਪਤ੍ਰ ਲਏ ਬਗੈਰ ਅੰਦਰ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਖਾਲਾ ਜੀ ਦਾ ਵਾੜਾ ਨਹੀਂ।

ਗੁਲਮ ਅਰ ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ ਮਿਟੈ ਪਾਂਡੁ ਅਨਾਹ ਪਲੀਹ।
ਹ੍ਰਿਦਯ ਰੋਗ ਜ੍ਵਰ ਵਿਖਮ ਹਰਿ ਯਵਾਖਾਰ ਗੁਨ ਏਹ ॥੩੩੦॥

੨੫੫੩-ਅਗਨਿ ਕਰਨਹਾਰੀ, ਕਫ, ਬਾਤ, ਆਮ, ਸੂਲ, ਦਮਾਂ, ਮੂਤ੍ਰਕ੍ਰਿਛ, ਪਥਰੀ, ਹੋਰ ਪੇਟ ਰੋਗ, ਯਵਖਾਰ ਨਾਸ ਕਰੇ ਹੈ, ਹੋਰ ਪੇਟ ਦਾ ਗੋਲਾ, ਸੰਗ੍ਰਹਿਣੀ, ਪਾਂਡੂ, ਅਫਾਰਾ, ਲਿਫ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਰੋਗ, ਤਾਪ (ਵਿਖਮਤਾਪ) ਸਭਨ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਇਹ ਯਵਖਾਰ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ ॥੩੨੯। ੩੩੦॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਕੱਚੇ ਜਵਾਂ ਦਾ ਪੰਚਾਂਗ ਲੈਕੇ ਸੁਕਾਕੇ ਸਾੜ ਲਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖ ਜਲ ਵਿਚ ਭਿਉਂਕੇ ਕਸੁੰਭੇ ਦੀ ਤਰਾਂ ਰੈਣੀ ਟਪਕਾ ਲਵੇ, ਫਿਰ ਕੜਾਹੀ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਅਗਨੀ ਪਰ ਚਾੜ੍ਹਕੇ ਪਾਣੀ ਜਲਾ ਦੇਵੇ, ਜਦ ਨਿਮਕ ਹੇਠ ਜਮ ਜਾਵੇ, ਖੁਰਚ ਕੇ ਉਤਾਰਕੇ ਕੱਚ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਰਖ ਲਵੇ, ਇਸਨੂੰ ਹੀ ਜੌਂਖਾਰ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਅਜਕਲ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬਣੌਟੀ ਵਿਕਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਨਫੇ ਦੇ ਥਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੋਚਕੇ ਹੱਥ ਪਾਓ ॥੩੨੯॥੩੩੦॥

ਸੱਜੀ ਖਾਰ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਗੁਲਮ ਸੂਲ ਕੋ ਹਰਤ ਹੈ ਔਰ ਜੇਮ ਯਵਖਾਰ।
ਭੂਖ ਕਰਤ ਕਫ ਕੋ ਹਰਤ ਸਾਜੀਖਾਰ ਵਿਚਾਰ ॥੩੩੧॥

੨੫੫੪—ਪੇਟ ਦਾ ਗੋਲਾ, ਸੂਲਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਗੁਣ ਜੌਂ ਖਾਰ ਵਾਂਗ ਹੈ ਭੁਖ ਲਗੌਂਦੀ, ਕਫ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਹਾਰੀ ਸੱਜੀ ਖਾਰ ਕਹੀ ਹੈ ॥੩੩੧॥

ਸੁਹਾਗਾ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਅਗਨਿ ਕਰਤ ਰੂਖਾ ਗਰਮ ਉਦਰ ਰੋਗ ਕਫ ਨਾਸ।
ਵਾਤ ਹਰਨ ਕੋ ਭਲਾ ਏ ਗੁਣ ਟੰਕਣ ਕੇ ਖਾਸ ॥੩੩੨॥

੨੫੫੫—ਅਗਨੀ ਤੇਜ਼ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਕੁਸ਼ਕ, ਗਰਮ, ਪੇਟ ਦੇ ਰੋਗ ਤੇ ਕਫ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ। ਬਾਤ ਨਾਸ ਕਰਨੇ ਨੂੰ ਅਤਿਅੰਤ ਭਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਣ ਸੁਹਾਗੇ ਦੇ ਕਹੇ ਹਨ ॥੩੩੨॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਸੁਹਾਗੇ ਦੀ ਉੱਤਰ ਦਸ਼ਾ ਦੀ ਤਰਫ ਭੋਟਾਨ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਖਾਣ ਹੈ। ਭੋਟੀਏ ਲੋਗ ਖੋਦ ਖੋਦ ਕੇ ਬਕਰਿਆਂ ਉਤੇ ਲੱਦ ਲਿਔਂਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀਆਂ ਚਾਰ ਚਾਰ ਛੇ ਛੇ ਰੱਤੀ ਦੀਆਂ ਚਿੱਟੀਆਂ ਚਿੱਟੀਆਂ ਚੌਂਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਚੌਕੀਆਂ ਯਾਂ ਕੱਚਾ ਸੁਹਾਗਾ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਕੁਛ ਤਾਂ ਓਸਾਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ਾਂਤ੍ਰਾਂ ਵਲ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰ ਕੁਛ ਰਾਮ ਨਗਰ ਦੀ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਪਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਨੌਸ਼ਾਦਰ ਵਾਂਗ ਬੜੇ ਬੜੇ ਟੁਕੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥੩੩੨॥

ਪਾਨ ਗੁਣ--ਸ੍ਵੈਯਾ

ਤਿਕਤ ਕਖਾਇ ਕਟੂ ਮਧੁਰਾ ਨਿਤ ਉਸਨਾਖਜਾਰ ਕਫਹਿ ਸਭ ਨਾਸੈ।
ਵਾਤ ਵਿਧਾਰਤ ਕ੍ਰਿਮਿ ਪ੍ਰਹਾਰਤ ਦੁਰਗੰਧ ਜੋ ਮੁਖ ਮੈ ਹਰਿ ਵਾਸੈ।
ਵਦਨਹਿ ਭੂਖਨ ਟਾਰਤ ਦੂਖਨ ਕਾਮ ਅਗਨਿ ਜੋ ਤੇਜ ਪ੍ਰਕਾਸੈ।
ਸ੍ਰਾਕਰ ਰਕਤ ਜੁ ਪਿੱਤ ਵਿਕਾਰੀ ਏ ਗੁਣ ਮੇਘ ਤਾਂਬੂਲ ਸੁਭਾਸੈ ॥੩੩੩॥

੨੫੫੬–ਤੀਛਣ, ਕਸੈਲਾ, ਚਰਪਰਾ, ਮਿੱਠਾ, ਗਰਮ, ਖਾਰਾ, ਕਫ ਦਾ ਨਾਸਕ, ਵਾਯੂ ਨਾਸਕ, ਕ੍ਰਿਮਿ ਨਾਸਕ, ਮੁਖ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧੀ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਮੂੰਹ ਦਾ ਭੂਖਣ ਅਰਥਾਤ ਮੂੰਹ ਸੋਹਣਾ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਦੂਖਣ ਦੁਰਗੰਧੀ ਆਦਿ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਕਾਮ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਸੁਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਤੇ ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਇਹ ਗੁਣ ਪਾਨ ਪਤ੍ਰ ਵਿਚ ਹਨ ॥੩੩੩॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਪਾਨ ਦੀ ਵੇਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਬਹੁਤ ਸੋਭਾਇਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਜਾਤੀਆਂ ਹਨ, ਵੰਗਲਾ, ਮੋਹਵਾ, ਮਹਾਰਾਜ ਪੁਰ, ਬਿਲੋਆ, ਕਪੂਰੀ ਤੇ ਫੁੱਲਵਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਨ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੋਹਵੇ ਦੇ ਪਾਨ ਦੀ ਤੇ ਫੁੱਲਵੇ ਦੇ ਪਾਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਵੈਦਕ ਵਿਚ ਅਧਿਕ ਵੰਗਲਾ ਪਾਨ ਦਾ ਹੀ ਨਾਮ ਔਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਨਾਂ ਦੀ ਵੇਲ ਅਕਸਰ ਟੱਟੀਆਂ ਉੱਪਰ ਹੀ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਦੇਖੀਦੀ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਅਗਸਤਿਆਂ ਦੇ ਰੁਖ ਪਰ ਵੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਦ੍ਰਿਸਟੀ ਆਈ ਹੈ। ਪਾਨ ਦਾ ਪੱਤ੍ਰ, ਰਸ, ਯਾਂ ਜੜ੍ਹ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਾਨਪੱਤ੍ਰ ਵਿਚ ਚੂਨਾ, ਕੱਥ ਆਦਿ ਪਾਕੇ ਬੀੜਾ ਬਨਾਕੇ ਚਬਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥੩੩੩॥

ਵੈਂਙਣ (ਵਤਾਊਂ) ਗੁਣ–ਦੋਹਰਾ

ਤਿਕਤ ਉਸਨ ਦੀਪਨ ਗਰਮ ਕਟੂ ਸੁਕ੍ਰਲ ਕਫ ਕਾਰ।
ਤਾਪ ਵਾਤ ਕ੍ਰਿਮਿ ਸ੍ਵਾਸ ਹਰਿ ਆਰੁਚ ਵੈਂਗਨ ਸਾਰ ॥੩੩੪॥

੨੫੫੭–ਵਤਾਊਂ, ਤੀਛਣ, ਉਸਨ, ਅਗਨੀ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਗਰਮ ਹੈ, ਅਤਿਅੰਤ ਗਰਮ ਨਹੀਂ, ਚਰਪਰਾ, ਬੀਰਜ ਵਰਧਕ, ਕਫ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ, ਤਾਪ, ਬਾਤ, ਕ੍ਰਿਮਿ ਸ੍ਵਾਸ ਤੇ ਅਰੁਚੀ-ਸਭ ਦਾ ਨਾਸਕ ਹੈ ॥੩੩੪॥

ਕਰੇਲਾ–ਗੁਣ

ਵਾਤ ਸਲੇਖਮ ਕਾਸ ਹਰਿ ਅਰਸ ਤਾਪ ਕ੍ਰਿਮਿ ਹਾਰ।
ਦਿਪਨ ਕਰਤ ਏ ਜਾਨਿਯੋ ਕਾਰ ਵੇਲ ਫਲ ਧਾਰ ॥੩੩੫॥

੨੫੫੮–ਬਾਤ, ਬਲਗਮ, ਖਾਂਸੀ, ਬਵਾਸੀਰ, ਤਾਪ, ਕ੍ਰਿਮਿ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਤੇ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨਹਾਰਾ ਇਹ ਕਰੇਲੇ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ ॥੩੩੫॥

ਕਕੌੜਾ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਸ੍ਵਾਸ ਕਾਸ ਜ੍ਵਰ ਕੁਸਟ ਹਰਿ ਹ੍ਰਿਲਾਸਾ ਰੁਚਿ ਨਾਸ ॥
ਦੀਪਨ ਕਟੁਕ ਜੁ ਪਾਕ ਹੈ ਕਕੌੜਾ ਗੁਣ ਰਾਸ ॥੩੩੬॥

੨੫੫੯—ਦਮਾਂ, ਖਾਸੀ, ਤਪ, ਕੁਸ਼ਟ, ਕਚਕਚਾਹਟ, ਅਰੁਚੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ। ਅਗਨੀ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਪਾਕ ਵਿਚ ਚਰਪਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਣ ਕਕੌੜੇ ਅਰਥਾਤ ਜੰਗਲੀ ਕਰੇਲੇ ਦੇ ਹਨ ॥੩੩੬॥

ਵਾਥੂ ਸਾਗ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਕਟੁ ਪਾਚਨ ਬਲੁ ਕ੍ਰਿਤਿ ਰੁਚਿਰ ਰਕਤ ਅਰਸ ਹਰਿ ਖਜ਼ਾਰ।
ਫੀਹਾ ਕ੍ਰਿਮਿ ਤ੍ਰਯ ਦੋਖ ਹਰਿ ਬਾਥੂ ਸਾਗ ਬਿਚਾਰ ॥੩੩੭॥

੨੫੬੦—ਚਰਪਰਾ, ਪਾਚਨ, ਬਲ ਕਾਰਕ, ਰੁਚਿ ਕਾਰਕ, ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ, ਬਵਾਸੀਰ ਹਰਨੇ ਖਾਰਾ ਹੈ। ਲਿੱਫ, ਕ੍ਰਿਮਿ ਤੇ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਦੇ ਹਰਨੇ ਹਾਰਾ ਵਾਥੂ ਦਾ ਸਾਗ ਜਾਣਨਾ ॥੩੩੭॥

ਚੋਲਾਈ ਸਾਗ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਸੀਤਲ ਲਘੁ ਕਫ ਪਿੱਤ ਹਰਿ ਦਿਪਨ ਰਕਤ ਪਿਤ ਜੀਤ।
ਸ੍ਰਸਟ ਮੂਤ੍ਰ ਮਲੁ ਰੁਚਿ ਕਰਤ ਚੋਲਾਈ ਗੁਣ ਸੀਤ ॥੩੩੮॥

੨੫੬੧—ਠੰਢੀ, ਹਲਕੀ, ਕਫ ਤੇ ਪਿੱਤ ਦੀ ਨਾਸਕ, ਅਗਨੀ ਤੇਜ ਕਰਨ ਹਾਰੀ, ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਨੂੰ ਜਿੱਤਨ ਵਾਲੀ, ਮੂਤ੍ਰ ਮਲ ਨੂੰ ਸਰਵਾਨੇ ਵਾਲੀ, ਅਰ ਰੁਚੀ ਕਰਾਨੇ ਵਾਲੀ ਚੋਲਾਈ ਕਹੀ ਹੈ ॥੩੩੮।

ਪਾਲਕ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਬਾਤਲ ਸੀਤਾ ਭੇਦਨੀ ਕਫ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਰੀ ਜਾਨ।
ਵਿਸਟੰਭੀ ਮਧੁ ਸ੍ਵਾਸ ਵਿਖ ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਹਰਿ ਠਾਨ ॥੩੩੯॥

੨੫੬੨—ਬਾਤ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ, ਠੰਢੀ, ਮਲ ਨੂੰ ਪਤਲੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਕਫ ਕਾਰਕ, ਭਾਰੀ, ਕਾਬਜ਼, ਮਿੱਠੀ, ਸਵਾਸ, ਪਿੱਤ ਅਰ ਰਕਤ ਪਿਤੀ ਦੀ ਨਾਸਕ ਹੈ ॥੩੩੯॥

ਸੋਏ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਵਾਤ ਹਰਨ ਕਫ ਪਿੱਤ ਕਰ ਰੁਚਜਾ ਲਘੁ ਤਰਪਾਕ।
ਉਸਨ ਸਾਗ ਸੋਇਆ ਤਨੇ ਰਕਤ ਮਾਲ ਗੁਣ ਵਾਕ ॥੩੪੦॥

੨੫੬੩—ਬਾਤ ਹਰਤਾ, ਕਫ ਪਿੱਤ, ਕਰਨ ਹਾਰੇ, ਰੁਚੀ ਕਾਰਕ, ਹਲਕੇ, ਅਤਿਅੰਤ ਪਾਕ

ਕਰਤਾ, ਗਰਮ। ਇਹ ਸੋਏ ਸਾਗ ਦੇ ਗੁਣ 'ਗੁਣ ਰਤਨ ਮਾਲ' ਵਿੱਚ ਕਹੇ ਹਨ ॥੩੪੦॥

ਮੇਥੀ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਦੀਪਨ ਹ੍ਰਿਦਯ ਬੱਧ ਬ੍ਰਿਟ ਕ੍ਰਿਮ ਸੁਕ੍ਰ ਹਰਿ ਜਾਨ।
ਗੁਲਮ ਸੂਲ ਕਫ ਵਾਤ ਹਰਿ ਮੇਥੀ ਗੁਨ ਪਰਮਾਨ ॥੩੪੧॥

੨੫੬੪—ਅਗਨਿ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਹਾਰੀ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਲੀ, ਵਿਸਟਾ, ਕ੍ਰਿਮਿ ਤੇ ਬੀਰਜ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੀ, ਗੋਲੇ ਨੂੰ, ਸੂਲ ਨੂੰ, ਕਫ ਤੇ ਬਾਤ ਨੂੰ ਹਰਨੇ ਵਾਲੀ ਮੇਥੀ ਕਹੀ ਹੈ ॥੩੪੧॥

ਚਣੇ ਸਾਗ ਦੇ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਦੁਰਜਰੂ ਵਿਸਟੰਭੀ ਚਨਕ ਕਰਤ ਵਾਤ ਕਫ ਏਹ।
ਪਿੱਤ ਹਰਤ ਅਰ ਸੋਫ ਹਰਿ ਚਨਕ ਸਾਗ ਗੁਨ ਏਹ ॥੩੪੨॥

੨੫੬੫—ਛੋਲਿਆਂ ਦਾ ਸਾਗ, ਦੁਰਜਰ ਭਾਵ ਚਿਰ ਪਿਛੋ ਪੱਕਣੇ ਵਾਲਾ, ਕਾਬਜ਼, ਬਾਤ, ਕਫ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ। ਪਿੱਤ ਨਾਸਅ, ਸੋਜ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਿਹਾ ਹੈ ।੩੪੨॥

ਸਰਸੋਂ ਸਾਗ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਬਹੁ ਵਿਟ ਮੂਤਰ ਉਸਨ ਗੁਰ ਕਟੁਕ ਖਾਰ ਵਿਦਾਹ।
ਤੀਖਨ ਦੋਖ ਤ੍ਰਯਾਪਹੰ ਲਵਨ ਸਰਖਪਾ ਯਾਹ ॥੩੪੩॥

੨੫੬੬-ਵਿਸ਼ਟਾ ਤੇ ਮੂਤ੍ਰ ਬਹੁਤੇ ਵਧੌਣ ਵਾਲਾ, ਗਰਮ, ਭਾਰਾ, ਚਰਪਰਾ. ਖਾਰੀ, ਵਿਦਾਹੀ, ਤੀਛਣ, ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਦਾ ਨਾਸਕ, ਨਮਕੀਨ ਅਜਹੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦਾ ਸਾਗ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੩੪੩॥

ਮੂਲੀ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਪਾਚਨ ਲਘੁ ਉਸਨਾ ਕਹੀ ਹਰਤ ਵਾਤ ਕਫ ਕਾਰ।
ਪਿੱਤਲ ਮੂਲੀ ਗੁਣ ਕਰੈ ਲਘੁ ਮੂਲੀ ਗੁਣ ਧਾਰ ॥੩੪੪॥

੨੫੬੭-ਪਾਚਨ, ਹਲਕੀ, ਗਰਮ, ਵਾਯੂ ਹਰਨੇ ਵਾਲੀ, ਕਫ ਕਾਰਚ, ਪਿੱਤ ਵਧਾਣ ਵਾਲੀ, ਮੂਲੀ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ, ਇਹ ਹਲਕੀ ਗੁਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ॥੩੪੪॥

ਮਤੀਰਾ (ਤਰਬੂਜ਼ = ਹਦਵਾਣਾ) ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਗੁਰ ਸਨਿਗਧ ਅਰ ਪਿੱਤ ਹਰਿ ਸ੍ਵਾਦ ਸੀਤ ਹਰਿ ਬਾਤ।
ਮਧੁਰ ਨੈਨ ਹ੍ਰਿਤ ਮੂਤ੍ਰ ਸੁਧ ਗੁਣ ਤਰਬੂਜ਼ ਵਿਖਜ਼ਾਤ ॥੩੪੫॥

੨੫੬੮-ਭਾਰਾ, ਚੀਕੁਣਾ, ਪਿੱਤ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਸ੍ਵਾਦੂ, ਠੰਢਾ, ਬਾਤ ਨਾਸ਼ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਮਿੱਠਾ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਤੇ ਮੂਤ੍ਰ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਤਰਬੂਜ (ਹਦਵਾਣਾ) ਕਿਹਾ ਹੈ॥ ੩੪੫॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਹਦਵਾਣਾ—ਮਤੀਰਾ, ਰੇਤਲੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਅਧਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਵੇਲ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਪਤੇ ਗੋਲ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਕਿੰਗੁਰੇਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫੁੱਲ ਹਰੇ, ਕਾਲੇ,. ਬਿਚਿਤ੍ਰ ਅਰ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੱਚੇ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਚਿੱਟਾ, ਪਕਨੇ ਪਰ ਲਾਲ, ਬੀਜ ਬੀ ਕਾਲੇ ਲਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚੇਤ੍ਰ, ਵੈਸਾਖ ਤੇ ਜੇਠ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੇਓੜਕ ਹਦਵਾਣੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ ਸਰਧੇ ਤਰਬੂਜ਼ ਓਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਭੋ ਰੰਗ ਢੰਗ ਤਾਂ ਏਨ੍ਹਾਂ ਜੇਹਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਗੁੱਦਾ ਪੀਲਾ, ਬੀਜ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਾਰ ਕੱਤਕ ਮੱਘਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ॥੩੪੫॥

ਤਰ ਫੂਟ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਸੀਤਲ ਰੂਪੀ ਗ੍ਰਹਿਣੀ ਮਧੁਰਾ ਗੁਰ ਪਿੱਤ ਹਾਰ।
ਪਾਕੀ ਫੂਟ ਤਰ ਪਿੱਤ ਕ੍ਰਿਤ ਵ੍ਰਹਿਨ ਕਰਕਟੀ ਕਾਰ ॥੩੪੬॥

੨੫੬੯—ਠੰਢੀ, ਰੂਖੀ, *ਗ੍ਰਹਿਣੀ, ਮਿੱਠੀ. ਭਾਰੀ. ਪਿੱਤ ਨਾਸ਼ਕ, ਪੱਕੀ· ਹੋਈ ਫੁੱਟ ਤੇ ਤਰ (ਕਕੜੀ) ਪਿੱਤ ਕਾਰਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਰਕਟੀ ਤਰ †ਬਿਹਣ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਹੈ ॥੩੪੬॥

ਖਰਬੂਜ਼ਾ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਵਲਯੰ ਮੂਤ੍ਰਲ ਉਦਰ ਸੁੱਧ ਗੁਰ ਸਨਿਗਧ ਸਰ ਸੀਤ।
ਸ੍ਵਾਦ ਵਿਖ ਪਿੱਤਹਿ ਹਰਤ ਅਨਲ ਹਰਤ ਗੁਣ ਮੀਤ ॥੩੪੭॥

੨੫੭੦-ਬਲਦਾਯਕ=ਮੂਤ੍ਰ ਕਾਰਕ, ਪੇਟ ਸੁਧ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਭਾਰਾ, ਚੀਕੁਣਾ, ਦਸਤਾਵਰ, ਸਰਦ, ਸ੍ਵਾਦੂ, ਵਿਖ ਅਤ ਪਿੱਤ ਦਾ ਨਾਸਕ ਤੇ ਬਾਤਨਾਸ਼ਕ ਖਰਬੂਜਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।।੩੪੭॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਖਰਬੂਜੇ ਦੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਰੇਤਲੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਗੋਲ ਗੋਲ ਅਰ ਫੁੱਲ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਔਂਦੇ ਹਨ। ਚੇਤ, ਵੈਸਾਖ ਵਿੱਚ ਫਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਦੇਖਣੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਤੇ ‡ਦਸ ਰੇਖਾਂ ਸਮੇਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਰੰਗ ਪੀਲਾ ਤੇ ਰੇਖਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਨੀਲਾ, ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਗੁਦੇ ਸਮੇਤ ਬੀਜ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਬੀਜ ਧੋਕੇ ਸਾਫ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗਿਰੀਆ ਕੱਢਕੇ ਮਗਜ਼ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।੩੪੭॥

---

*ਜੋ ਦੀਪਨ ਅਰ ਪਾਚਨ ਕਰੇ ਤਥਾ ਆਪਣੀ ਗਰਮੀ ਦ੍ਵਾਰਾ ਕਫ, ਧਾਤੂ ਮਲ ਦੇ ਰਸ ਨੂੰ ਸੁਕਾਵੇ, ਉਹ 'ਗ੍ਰਾਹੀ' ਯਾ 'ਗ੍ਰਾਹਨੀ' ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸੁੰਢ, ਚਿੱਟਾ ਜੀਰਾ ਆਦਿ ਹਨ।

†ਜੇੜਾ ਦ੍ਰਵਜ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਵਧਾਵੇ, ਉਸਨੂੰ 'ਬ੍ਰਿਹਣ' ਆਖਦੇ ਹਨ।

‡ਤੇਰਾ ਰੇਖਾਂ ਤਕ ਦਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਵਿਰਲਾ।

ਖੀਰਾ ਗੁਣ

ਲਘੁ ਨੀਲੰ ਤ੍ਰਿਟ ਦਾਹ ਕਲਮ ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਕ੍ਰਿਮ ਜੀਤ।
ਸ੍ਵਾਦ ਤਿਕਤ ਪਾਕਾ ਉਸਨ ਦੋ ਖੀਰਾ ਗੁਣ ਮੀਤ ॥੩੪੮॥

੨੫੭੧-ਛੋਟਾ ਖੀਰਾ ਪਿਆਸ, ਦਾਹ, ਕਲਮ=ਗਿਲਾਨੀ, ਰਕਤ, ਪਿੱਤ ਤੇ ਕ੍ਰਿਮਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪਕੇ ਖੀਰੇ ਦਾ ਸਵਾਦੂ, ਤੀਛਣ ਤੇ ਗਰਮ ਇਹ ਗੁਣ ਦੋਨੋਂ †ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਖੀਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੈ ॥੩੪੮॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਖੀਰੇ ਮਾਲੀ ਲੋਕ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੀਜਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਵੇਲ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਜਾਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਬੀਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਵੇਲ ਫੈਲਕੇ ਫਲ ਫੁੱਲ ਲਗ ਔਂਦੇ ਹਨ। ਫੁੱਲ ਪੀਲੇ ਫਲ ੧ ਗਿੱਠ ਤਕ ਲੰਬੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰੇ ਬਾਲਮਖੀਰੇ ਕਹੌਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮਾਲਵੇ ਪ੍ਰਾਂਤ (ਉਜੈਨ ਵੱਲ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਭੀ ਵੇਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰੰਗ ਦੇ ਪੀਲੇ, ਵਿੱਹ ਵਿੱਚ ਕੰਡੇ ਜੇਹੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰੀਬ ਕ੍ਰੀਬ ਰੰਗ ਢੰਗ ਇਕੋ ਜੇਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੱਕ ਜਾਣ ਤਾਂ ਦੋਨੋਂ ਤਰਾਂ ਦਿਆਂ ਖੀਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬੀਜ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰੀ ਖੀਰੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬੀਜਾਂ ਦੇ ਮਗਜ਼ ਕੱਢੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਖੀਰੇ; ਫਲ ਤੇ ਬੀਜ ਹੀ ਵਰਤਾਵ ਵਿਚ ਔਂਦੇ ਹਨ ॥੩੪੮॥

ਘੀਆ (ਵੱਡ) ਗੁਣ

ਸਨਿਗਧ ਸਰਾ ਪਿੱਤੈ ਹਰਤ ਕਰਤ ਵਾਤ ਕੋ ਏਹ।
ਮਹਾਂ ਕੋਸਾਂਤਿਕ ਨਾਮ ਤਿਸ ਘੀਆ ਵੱਡ ਕਹੇਹ ॥੩੪੯॥

ਚੀਕਣੀ, ਦਸਤਾਵਰ; ਪਿੱਤ ‡ਅਰ ਬਾਤ ਨੂੰ ਹਰਨੇ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਮ 'ਮਹਾਂਕੋਸ਼ਾਂਤਿਕੀ (ਮਹਾ ਫਲਾ ਤੇ ਹਸਤਿ ਘੋਖਾ) ਆਦਿ ਹਨ, ਏਸੇ ਨੂੰ ਘੀਆ, ਘੀਆ ਕੱਦੂ ਅਰ ਵੱਡ ਦੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ॥੩੪੯॥

ਤੋਰੀ ਗੁਣ-ਦੋਹਰਾ

ਸੀਤਾ ਮਧਰਾ ਹਿਮ ਗੁਰੂ ਕਫ ਪਾਕੇ ਕਰਿ ਦੇਇ॥
ਬੱਲਜਾ ਦਾਹ ਕੁਰੀ ਕਫੀ ਵਾਤ ਪਿੱਤ ਹਰਿ ਲੇਇ॥੩੫੦॥

੨੫੭੩-ਠੰਢੀ, ਮਿੱਠੀ, ਹਿਮ=ਸਰਦ, ਤਰ; ਭਾਰੀ, ਪੱਕੀ ਹੋਈ ਕਫਕਾਰਕ ਹੈ। ਬਲਦਾਇਕ, ਦਾਹ ਤੇ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਦੇ ਹਰਨੇ ਵਾਲੀ ਹੈ ॥੩੫੦॥

---

†ਦੋਨੋਂ ਭੇਦ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੋ।

‡ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ 'ਕਰਤ' ਹੋਣ ਤੇ ਬਾਤ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ ਅਰਥ ਨਹੀਂ; ਕਿੰਤੂ ਪਿੱਤ ਬਾਤ ਹਰਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ ਜਾਨਣਾ ਤਸੱਲੀ ਲਈ ਦੇਖੋ ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ ਪ੍ਰਿ: ੩੨੧

ਪਿੰਡੋਲ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਪਾਚਨ ਹ੍ਰਿਦ ਦੀਪਨ ਲਘੁ ਵ੍ਰਿਖਜ ਉਸਨ ਚਿਕਨਾਸ।
ਕਾਸ ਰੁਧਰ ਜ੍ਵਰ ਦੋਖ ਤ੍ਰਿਜ ਕ੍ਰਿਮ ਪਿੰਡੋਲ ਵਿਨਾਸ ॥੩੫੧॥

੨੫੭੪—ਪਾਚਨ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਨੂੰ ਬਲ ਦੇਣ ਹਾਰਾ, ਅਗਨੀ ਤੇਜ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਹਲਕਾ, †ਬ੍ਰਿਖਜ, ਗਰਮ, ਚੀਕੁਣਾ, ਖਾਂਸੀ, ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ, ਤਾਪ, ਤ੍ਰਿਦੋ ਖਦੇ ਕ੍ਰਿਮਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ ਪਿੰਡੋਲ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੩੫੧॥

ਕੱਦੂ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਵਾਤ ਪਿੱਤ ਹਰਿ ਬਲ ਕਰਤ ਰੁਚਿਪ੍ਰਦ ਕਫ ਕਰਿ ਜਾਨ॥
ਮਿਸਟ ਤੂੰਬੜੀ ਤਿਮ ਲਖੋ ਕੱਦੂ ਕੇ ਗੁਣ ਠਾਨ ॥੩੫੨॥

੨੫੭੫—ਲੰਬਾ ਕੱਦੂ, ਅੱਲ—ਆਲ, ਬਾਤ ਪਿੱਤ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਬਲਦਾਇਕ ਰੁਚੀ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ, ਕਫਕਾਰਕ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ ਮਿਠੀ ਤੂੰਬੀ ਹੈ ॥੩੫੨॥

ਤਿੰਨ ਜੀਰਾ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਰੂਖ ਕਟੂਸਨ ਦੀਪਨੰ ਲਘੁ ਗ੍ਰਾਹੀ ਪਿੱਤਕਾਰ।
ਚਖਜੁਖ ਪਵਨ ਜੁ ਗੁਲਮ ਹਰਿ ਛਰਦ ਹਰਨ ਗੁਨਧਾਰ ॥੩੫੩॥
ਕਫ ਕ੍ਰਿਮ ਮੇਧ ਸੁ ਗਰਭ ਸੁਧਿ ਤੀਨੋ ਕੇ ਗੁਨ ਭਾਲ।
ਕਾਲੌਂਜੀ ਸਿਤ ਸਜਾਮ ਤ੍ਰਿਕ ਜੀਰੇ ਜਾਨੋਂ ਲਾਲ ॥੩੫੪॥

੨੫੭੬—ਜੀਰੇ ਤਿੰਨੇ ਰੁਖੇ ਚਰਪਰੇ, ਗਰਮ, ਅਗਨੀ ਤੇਜ ਕਰਨਹਾਰੇ, ਹਲਕੇ, ‡ਗ੍ਰਾਹੀ, ਪਿੱਤ ਕਾਰਕ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਹਿਤਕਾਰੀ, ਬਾਤ ਗੁਲਾਮ ਤੇ ਕੇ ਦੇ ਹਰਨ ਹਾਰੇ, ਕਫ, ਕ੍ਰਿਮਿ, ਮੈਧਾ —ਬੁਧੀ ਨੂੰ ਹਿਤਕਾਰੀ, ਗਰਭਾਸ਼ਯ ਨੂੰ ਸੁਧ ਕਰਨ ਹਾਰੇ, ਕਲੋਂਜੀ, ਚਿਟਾ ਜੀਰਾ ਤੇ ਕਾਲਾ ਜੀਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਕਹੇ ਹਨ॥ ੩੫੩ ॥ ੩੫੪ ॥

ਹਿੰਙ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਤੀਖਜਣ ਪਾਚਨ ਉਸਨ ਰੁਚਿ ਹਰਤ ਸੂਲ ਕਫ ਵਾਤ।
ਗੁਲਮਾਨਾ ਹੈ ਕ੍ਰਿਮ ਉਦਰ ਹਰਤ ਹਿੰਗ ਖਜਾਤ ॥੩੫੫॥

੨੫੭੭— ਤੀਖਣ, ਪਾਚਨ, ਗਰਮ, ਰੁਚੀ ਕਾਰਕ, ਸੂਲ ਤੇ ਕਫ, ਵਾਯੂ ਗੁਲਮ, ਅਨਾਹ, ਪੇਟਦੇ ਕ੍ਰਿਮਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹਿੰਙ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ ॥ ੩੫੫ ॥

---

†ਜੇੜ੍ਹੀ ਚੀਜ ਛੇਤੀ ਹੀ ਬੀਰਜ ਨੂੰ ਵਧਾਵੇ ਉਸਨੂੰ 'ਬ੍ਰਿਖਜ' ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜੇਹਾ ਕੁ ਦੁੱਧ ਹੈ।
‡ਦੇਖੋ ਤਰ ਫੁਟ ਦੇ ਗੁਣ ਵਾਲਾ ਨੋਟ।

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਹਿੰਙ ਦਾ ਗੁਲਮ, ਈਰਾਨ ਅਰ ਕੰਧਾਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਅਰ ਛਿੱਲ ਵਿਚੋਂ ਚੀਰਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਦੁਧ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਰਖਣ ਤੇ ਗੂੰਦ ਸਮਾਨ ਜਮ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਮਹਿਕ ਅਰ ਉਗ੍ਰ ਗੰਧ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਤਿਆਂ ਯਾਂ ਬੱਕਰੇ ਦੀ ਖੱਲ ਵਿਚ ਰਖਕੇ ਸੁਕਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਸਨੂੰ ਹਿੰਙ ਆਖਦੇ ਹਨ; ਪਰੰਤੂ ਹਿੰਙ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ 'ਹੀਰਾ' ਹਿੰਙ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸੇ ਨੂੰ ਵੈਦਜ ਲੋਕ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਲਿਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਠਾਨ ਲੋਕ ਕਾਬਲ, ਈਰਾਨ ਤੇ ਖੁਰਾਸਾਨ ਵਲੋਂ ਵੇਚਣ ਨੂੰ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਵਿਚ ਮਿਲਾਵਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਲਸਨ ਤੇ ਛੋਲਿਆਂ ਦਾ ਵੇਸਨ ਮਿਲਾਕੇ ਹਿੰਙ ਦਾ ਪਾਣੀ ਉਪਰ ਛਿੜਕ ਕੇ ਜਮਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਲਸਨੀ ਹਿੰਙ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਸਬਜੀ ਭਾਜੀ ਵਿਚ ਅਜੇਹੀ ਹਿੰਙ ਪਾਈਏ ਤਾਂ ਸਵਾਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਹਿੰਙ ਨੂੰ ਯਵਨ ਲੋਕ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਹਿੰਙ ਭੁੰਨਕੇ ਪਾਈਦੀ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ 'ਅੰਜਦਾਨ' ਰੁਖ ਦਾ ਗੂੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥੩੫੫॥

ਬੰਸ ਲੋਚਨ (ਤਵਾਸੀਰ) ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਵ੍ਰਿਹਨ ਬ੍ਰਿਖ ਯਾ ਸੀਤ ਮਧੁ ਹਰਤ ਸ੍ਵਾਸ ਗੁਨ ਕਾਸ।
ਪਿੱਤ ਨਾਸ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਖਈ ਮਿਟੈ ਕਾਮਲਾ ਭਾਸ ॥੩੫੬॥

੨੫੭੮—†ਬ੍ਰਿਹਣ, ‡ਬ੍ਰਿਖਜ, ਠੰਢੀ ਤੇ ਮਿਠੀ; ਦਮਾ, ਖਾਂਸੀ, ਪਿੱਤ, ਪਜਾਸ; ਖਈ ਅਤੇ ਕਾਮਲਾ ਸਭ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ਹੈ ॥ ੩੫੬ ॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਬੰਸਲੋਚਨ ਵੱਡੇ ਅਰ ਮੋਟੇ ਪੋਲੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਬਾਂਸਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਸ ਦੇ ਸਮਾਨ ਗੰਢ ਗੰਢ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਬਾਂਸ ਪਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਨਲਿਯੇਰ ਦੇ ਦੁਧ ਸਮਾਨ ਜਮ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਂਸਾਂ ਨੂੰ ਵੱਢ ਵੱਢ ਕੇ ਸੁਕਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਦ ਓਹ ਰਸ ਬੀ ਸੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਬਾਂਸ ਪਾੜਕੇ ਗੰਢ ਗੰਢ ਵਿਚੋਂ ਸੁਕਾ ਹੋਯਾ ਚਿੱਟਾ ਚਿੱਟਾ ਰਸ ਕਢਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਬੰਸਲੋਚਨ ਅਰਥਾਤ ਤਵਾਸ਼ੀਰ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਖਬਰਦਾਰ ਰਹੋ ! ਇਹ ਬਨਾਉਟੀ ਦੁਧ ਪਥਰੀ ਨਾਲ ਮੇਲਕੇ ਵੇਚਦੇ ਹਨ ।੩੫੬

ਗੰਨਾ ਨਾਮ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਇਖਜ ਮਧੁਰ ਸਰ ਸੀਤ ਹੈ ਵਲ ਕਫ ਵ੍ਰਿਹਨ ਏਹ।
ਮੂਤ੍ਰ ਸ੍ਰਾਵ ਕ੍ਰਿਮ ਕੋ ਕਰੈ ਸਨਿਗਧ ਵ੍ਰਿਖਜ ਭਨਿ ਤੇਹ ॥੩੫੭॥

੨੫੭੯-ਗੰਨਾਂ, ਮਿੱਠਾ, ਦਸਤਾਵਰ, ਠੰਢਾ, ਬਲ, ਕਫ ਕਰਮਹਾਰਾ ਹੈ। ਬਿਹਣ ਹੈ, ਮੂਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਕ੍ਰਿਮਿ ਦਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਚੀਕੁਣਾ, ਬ੍ਰਿਖਜ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ੩੫੭ ॥

---

†ਤਰ ਫੁਟ ਦਾ ਨੋਟ ਦੇਖੋ। ‡ਪਿੰਡੋਲ ਦਾ ਨੋਟ ਦੇਖੋ।

ਇੱਖ ਰਸ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਤਰਪਣ ਅਤਿ ਪ੍ਰਮੋਦ ਕਰ ਪਿੱਤ ਰੁਧਿਰ ਹਰਿ ਜਾਨ।
ਰੁਚਿ ਕਰ ਮਨ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਿ ਗੰਨਾ ਰਸ ਗੰਨਾ ਰਸ ਗੁਣ ਠਾਨ ॥੩੫੮॥

੨੫੮੦—ਗੰਨੇ ਦੀ ਰਸ, ਤਰਪਣ ਅਤਯੰਤ ਪ੍ਰਮੋਦ (ਅਨੰਦ) ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ ਪਿੱਤ ਦੀ ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ ਦੀ ਨਾਸ ਕਰਨੇਹਾਰੀ, ਰਚੀ ਕਾਰਕ ਮਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨੇ ਹਾਰੀ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ ॥ ੩੫੮ ॥

ਮਧੁ (ਸਹਤ) ਗੁਣ--ਚੌਪਈ

ਬ੍ਰਿਹਨ ਵਲੇਖਨ ਬ੍ਰਿਣ ਸਭ ਖੋਗ। ਦੀਪਨ ਗ੍ਰਾਹੀ ਨੈਨਨ ਜੋਗ।
ਸੋਤ੍ਰ ਵਿਸੋਧਨ ਸ੍ਵਰਕਰ ਜਾਨ। ਮੇਧਾ ਕਰ ਕਫ ਪਿਤਹਿਹਾਨ ॥੩੫੯॥
ਵਮਨਿ ਮੇਦ ਹਿਕ੍ਵਾ ਤ੍ਰਿਟ ਸ੍ਵਾਸ। ਦਾਹ ਉਦਰਕ੍ਰਿਮ ਵਿਖ ਅਰ ਕਾਸ।
ਕੁਸ਼ਟ ਅਰਸਪਿਤ ਉਦਰ ਜੋ ਮੋਹ। ਇਨ ਰੋਗਨ ਹਿਤ ਮਧੁ ਗੁਨ ਸੋਹ।

੨੫੮੧-ਬ੍ਰਿਹਣ, *ਵਲਿਖਨ, ਫੋੜਿਆਂ ਦਾ ਨਾਸਕ, ਅਗਨੀ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, †ਗ੍ਰਾਹੀ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਹਿਤਕਾਰਕ, ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਸੁਰ ਵਧਾਨੇ ਵਾਲਾ, ਮੇਧਾ—ਬੁੱਧੀ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ, ਕਫ ਤੇ ਪਿੱਤ ਦਾ ਨਾਸਕ, ਕੈ, ਮੋਟਾਪਨ, ਹਿਚਕੀ, ਪਜਾਸ, ਦਮਾਂ, ਦਾਹ, ਪੇਟ ਦੇ ਕ੍ਰਿਮਿ, ਵਿਖ, ਖਾਂਸੀ, ਕੋੜ੍ਹ, ਬਵਾਸੀਰ, ਪਿੱਤ, ਪੇਟ ਰੋਗ ਤੇ ਭ੍ਰਮ। ਇਤਨੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ ॥ ੩੫੯ ॥੩੬੦॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਸ਼ਹਿਤ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਕ ਭੂਮਨੇ ਦਾ ਵੱਡੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦਾ, ਇਕ ਛੋਟੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦਾ, ਸੋ ਛੋਟੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸਰੇਸ਼ਟ ਕਹਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਛੱਤਾ ਮੱਖੀਆਂ ਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਨ੍ਹੇਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਵਿਚ ਛੱਤਾ ਤੋੜ ਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਕੱਢ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਇਸਦੇ ਛੱਤੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮੋਮ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਸੁਆਦ ਨਿਹਾਯਤ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਰੰਗ ਲਾਲ, ਚਿਟਾ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੩ ਤੋਲੇ ਦੀ ਹੈ ॥ ੩੫੯ ॥ ੩੬੦ ॥

ਮਿਸ਼੍ਰੀ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਗੁਰਸਰ ਹਰਹੇ ਵਾਤ ਕਫ ਵਾਤ ਪਿੱਤ ਹਰਿ ਲੇਇ।
ਜਲ ਸੰਗਹਿ ਸੀਤਲ ਹੁਵੈ ਮਿਸਰੀ ਕੇ ਗੁਣ ਤੇਇ ॥੩੬੧॥

---

*ਵਿਸੇਸਲੇਖਣ ਅਰਥਾਤ ਰਸ ਆਦਿ ਧਾਤੂ ਅਤੇ ਬਾਤਾਦਿ ਦੋਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਕਾਕੇ ਦੇਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਬਲ ਵਧਾਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਲੇਖਨ ਆਖਦੇ ਹਨ।

†ਅਗਨੀ ਤੇਜ਼ ਕਰੇ, ਆਮ ਆਦਿਕਾਂ ਨੂੰ ਪਕਾਵੇ (ਪਾਚਨ ਕਰੇ) ਤਥਾ ਉਸਨ ਬੀਰਜ ਹੋਣ ਤੇ ਜਲ ਸ੍ਵਰੂਪ ਜੋ ਕਫਾਦਿ ਦੋਖ ਧਾਤੂ ਤੇ ਮਲ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਕਾਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਗ੍ਰਾਹੀ ਆਖਦੇ ਹਨ।

੨੫੯੨-ਭਾਰੀ, ਦਸਤਾਵਰ, ਬਾਤ ਤੇ ਕਫ, ਪਿਤ ਤੇ ਬਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਹੈ। ਜਲ ਨਾਲ (ਸ਼ਰਬਤ) ਕੀਤੀ ਠੰਢੀ ਹੈ, ਇਹ ਮਿਸ਼ਰੀ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ। ਮਿਸ਼ੀ ਖੰਡ ਪਕਾਕੇ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ॥ ੩੬੧॥

ਖੰਡ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਖੰਡ ਵਿਮਲ ਹਿਮ ਚੀਕਨੀ ਵਿਖਜ ਗੁਰੂ ਤਿਸ ਜਾਨ।
ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਖਜਤ ਖੀਨ ਤ੍ਰਿਟ ਹਰੈ ਅਨਿਲ ਸਰਮਾਨ॥੩੬੨॥

੨੫੯੩-ਖੰਡ ਸਾਫ, ਠੰਢੀ, ਕੀਕੁਣੀ, ਬ੍ਰਿਖਜ, ਭਾਰੀ ਹੈ, ਰਕਤ ਪਿੱਤ, ਖਤ ਤੇ ਖੀਣਤਾ, ਪਯਾਸ, ਵਾਯੂ ਦੀ ਨਾਸਕ ਤੇ ਦਸਤਾਵਰ, ਖੰਡ ਰਾਬ ਤੋਂ ਖਾਚੀ ਦ੍ਵਾਰਾ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ॥ ੩੬੨॥

ਲਾਲ ਖੰਡ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਬਲੁ ਕਖਾਇ ਗ੍ਰਾਹੀ ਸਰਸ ਹਰੈ ਪਵਨ ਗੁਰ ਭਾਲ।
ਰੁਚਿ ਕਰ ਖੰਡ ਸਬ ਬਾਤ ਹਰਿ ਕਹੇ ਮੇਘ ਗੁਨ ਲਾਲ॥੩੬੩॥

੨੫੯੪-ਬਲਕਾਰਕ, ਕਸੈਲੀ, ਗ੍ਰਾਹੀ, ਰਸਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਬਾਤ ਨਾਸਕ, ਭਾਰੀ ਰੁਚੀ ਕਾਰਕ, ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਬਾਤ ਨਾਸਕ ਲਾਲ ਖੰਡ ਕਹੀ ਹੈ॥ ੩੬੩॥

ਗੁੜ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਰੁਚਿ ਕਰ ਤੀਖਜਨ ਉਸਨ ਕਟੁ ਬ੍ਰਿਹਣ ਹਰਿ ਹੈ ਕਾਸ।
ਸ੍ਵਾਸ ਹਰਤ ਜੀਰਣ ਭਲਾ ਗੁੜ ਗੁਨ ਨਿਰਗੁਨ ਭਾਸ॥੩੬੪॥

੨੫੯੫- ਰੁਚੀ ਕਾਰਕ, ਤੀਛਣ, ਗਰਮ, ਚਰਪਰਾ, ਬ੍ਰਿਹਣ, ਖਾਂਸੀ ਤੇ ਦਮਾਂ ਨਾਸਕ। ਪੁਰਾਣਾ ਅੱਛਾ ਹੈ, ਇਹ ਗੁੜ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ (ਗੁੜ ਗੰਨੇ ਦਾ ਰਸ ਕਾੜ੍ਹਕੇ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਖੱਟੀ ਦਾਖ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਕਫ ਪਿੱਤਹਿ ਕੋ ਹਰਤ ਹੈ ਵਾਤ ਪਿੱਤ ਹਰਿ ਲੇਇ॥
ਵਲਕਰ ਪਾਚਨ ਗੁਣ ਕਹੇ ਤੁਰਸਦਾਖ ਭਨ ਤੇਇ॥੩੬੫॥

੨੫੯੬-ਕਫ ਪਿੱਤ ਤੇ ਬਾਤ ਨੂੰ ਹਰਨ ਹਾਰੀ, ਬਲਕਾਰਕ, ਪਾਚਨ ਇਹ ਗੁਣ ਖੱਟੀ ਦਾਖ ਦੇ ਹਨ॥ ੩੬੫।

ਵੱਡੀ ਦਾਖ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਸ੍ਵਾਸ ਦਾਹ ਮਦਾਤਯ ਹਰਿ ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਜ੍ਵਰ ਦਾਹ।
ਤ੍ਰਿਖਾ ਹਰਣ ਰੁਚਿ ਕਰ ਕਹੀ ਦਾਖ ਮੁਨੱਕਾ ਸਾਸ॥੩੬੬॥

੨੫੭੮—ਦਮਾਂ, ਮਦਾਤਯ ਦਾ ਦਾਹ, ਰਕਤ ਪਿੱਤ, ਤਪ, ਦਾਹ, ਪਿਆਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਦਾਖ (ਜਿਸਨੂੰ ਮੁਣੱਕਾ ਆਖਦੇ ਹਨ) ਹੈ ॥੩੬੬॥

(ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਕਿਸਮਿਸ (ਸਉਗੀ) ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੀਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਅਥਵਾ ਛੋਟੇ ਬੀਜਾਂ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਭਿੰਨ ਵੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਬੀ ਮੁਣੱਕੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਦਾਖ, ਕਾਲੀ; ਲਾਲ ਅਰ ਕਿਸਮਿਸ ਹਰੀ, ਲਾਲਇਤਜ ਦੀ ਅਨੇਕ ਜਾਤੀ ਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਅਧਿਕ ਉਤਪੱਤੀ ਕਾਬੁਲ, ਕੰਧਾਰ ਤਥਾ ਓਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਕਾਠ ਦੀਆਂ ਟੱਟੀਆਂ ਉਪਰ ਇਸਦੀ ਵੇਲ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਪੱਤੇ ਹੱਥ ਦੀ ਆਕ੍ਰਿਤੀ ਜੇਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਮਾਨੋਂ ਹਥੇਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜ ਉਂਗਲੀਆਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਫਲ ਗੁਛਿਆਂ ਨਾਲ ਲਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗੂਰ ਆਖਦੇ ਹਨ; ਏਹੋ ਅੰਗੂਰ ਸੁਕਕੇ ਦਾਖ ਯਾ ਮੁਣੱਕਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਾਲੇ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਦਾਖ ਅਤੇ ਭੂਰੇ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਭੂਰੀ ਦਾਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਮੁਣੱਕਾ (ਗੋਸਤਨੀ ਮਹੋਕਡਿ) ਆਦਿ ਨਾਮਾਂ ਨਾਲ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ॥੩੬੬॥

ਖਜੂਰ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਮਧੁਰ ਸੀਤ ਰੁਚ ਕਰਿ ਕਹੀ ਖਤਤ ਖਯ ਹਰਿ ਕਫ ਵਾਤ।
ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਹਰਿ ਸੁਕ੍ਰ ਦੇ ਖਾਰਿਕ ਗੁਣ ਵਿਖਯਾਤ ॥੩੬੭॥

੨੫੭੯–ਮਿੱਠੀ, ਠੰਢੀ, ਰੁਚਿਕਾਰਕ, ਖਤ ਖਈ, ਕਫ ਬਾਤ ਤੇ ਰਕਤ ਪਿਤ ਏਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰਨ ਹਾਰੀ, ਬੀਰਜ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਹ 'ਖਾਰਿਕ' ਨਾਮ ਖਜੂਰ ਦੇ ਗੁਣ ਕਹੇ ਹਨ ॥੩੬੭॥

ਛੁਹਾਰਾ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਸ੍ਵਾਸ ਕਾਸ ਤ੍ਰਿਟ ਤਾਪ ਖਤਤ ਕੋਸਟ ਵਾਯੁ ਅਭਿਘਾਤ।
ਅਤੀਸਾਰ ਹਰਿ ਗੁਣ ਕਹੇ ਨਾਮ ਛੁਹਾਰਾ ਖਯਾਤ ॥੩੬੮॥

੨੫੮੦–ਦਮਾਂ, ਖਾਂਸੀ, ਪਿਆਸ, ਤਾਪ, ਖਤ, ਕੋਠੇ ਦੀ ਵਾਯੂ, ਚੋਟ ਤੇ ਅਤੀਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਛੁਹਾਰਾ ਹੈ। ੩੬੮॥

(ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਖਜੂਰ ਤੇ ਛੁਹਾਰੇ ਦੀ ਆਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਧਿਕ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਿੰਡ ਖਜੂਰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਬਹਾਰੀ ਹੋਣ ਤੇ ਅਧਿਕ ਸਮਯ ਤਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਦੂਸਰੀ ਖਜੂਰ ਪਸਚਮ ਦੇਸ਼ ਯਾ ਕਾਬੁਲ ਆਦਿ ਵਲੋਂ ਔਂਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਹੋਰ ਖਜੂਰ ਅੰਨ ਦੇਸ਼ੋਂ ਔਂਦੀ ਹੈ, ਓਹ ਮੁਣੱਕੇ ਦੀ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਸਚਮੀ ਖਜੂਰ ਨੂੰ ਹੀ ਛੁਹਾਰਾ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਖਜੂਰ, ਪਿੰਡ ਖਜੂਰ ਤਥਾ ਛੁਹਾਰੇ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਫਲ ਗੁੱਛੇ ਵਾਂਗ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਸਮਯ ਪਰ ਤੋੜ ਤੋੜ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਹੁਣ ਕਲਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਇਸਦੀ ਖੰਡ ਵੀ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।੩੬੮॥

ਨਿੰਬੂ ਗੁਣ--ਪਰਿਹਾਛੰਦ

ਵਾਤ ਪਿੱਤ ਵਮਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਮੁਖ ਕਾ ਸੋਖ ਹੀ।
ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਕਫ ਹਰਤਾ ਆਰੁਚਿ ਦੋਖ ਹੀ।
ਵਧ ਕੋਸ਼ਟ ਕ੍ਰਿਮ ਤਾਪ ਸਕਲ ਏ ਨਾਸ ਹੀ।
ਨਿੰਬੂ ਕੇ ਗੁਣ ਮੇਘ ਨ੍ਰਿਘੰਟ ਜੁ ਭਾਸ ਹੀ ॥੩੬੯॥

੨੫੯੦—ਬਾਤ, ਪਿਤ, ਕੈ, ਪਜਾਸ, ਮੂੰਹ ਦਾ ਸੁਕਣਾ, ਰਕਤ ਪਿਤ, ਕਫ, ਅਰੁਚੀ, ਬਧ ਕੋਸ਼ਟ, ਕ੍ਰਿਮਿ, ਤਾਪ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿੰਬੂ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ ॥੩੬੯॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਨਿੰਬੂ, ਕਾਗਜ਼ੀ ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਉੱਤਮ ਉੱਤਮ ਫਾਟਿਕਾਂਵਾਂ ਵਿਚ ਮਾਲੀ ਲੋਗ ਹੀ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬੂਟੇ ਨ ਬੜੇ ਨ ਛੋਟੇ, ਬਲਕਿ ਮੱਧਮ (ਦਰਮਜਾਨੇ) ਜਾਤੀ ਦੇ ਰੁਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਜਾਮਨ ਸਮਾਨ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਚਿਕਨੇ ਤੇ ਫੁਲ ਸਫੇਦ ਰੰਗ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਅਰ ਫਲ ਗੋਲ ਗੋਲ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਪੱਕਣੇ ਤੇ ਪੀਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਤਲੀ ਛਿਲ ਦੇ ਹੋਣ ਤੇ ਏਹੋ ਕਾਗਜੀ ਨਿੰਬੂ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਕੁਛ ਕੁਛ ਭੇਦ ਵਾਲਾ ਮਿਠਾ ਨਿੰਬੂ (ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ) ਭੇ ਬਿਜੋਰਾ ਨਿੰਬੂ ਕਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਅਚਾਰ ਵੀ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੩੬੯॥

ਅਨਾਰ ਗੁਣ--ਸੋਰਠਾ

ਰੋਚਨ ਮਧੁਰ ਅਨਾਰ, ਦੋਖ ਤ੍ਰਿਕੈ ਤਪ ਤਪਤ ਹਰਿ।
ਦੋ ਦਾਰਮ ਗੁਨ ਧਾਰ, ਭੂਖ ਕਰਤ ਅਤਿਸਾਰ ਹਰਿ ॥੩੭੦॥

੨੫੯੧—ਰੁਚੀਕਾਰਕ, ਮਿਠਾ ਅਨਾਰ ਹੈ, ਇਹ ਤ੍ਰਿਦੋਖ, ਤਾਪ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਤਪਤ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਖਟਾ ਅਨਾਰ, ਭੁਖ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਅਤੀਸਾਰਾਂ ਦਾ ਨਾਸਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ॥੩੭੦॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਅਨਾਰ ਦਾ ਬ੍ਰਿਛ ਮੱਧਮ ਅਕਾਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਸਥਾਨਾਂ ਪਰ ਮਲਦਾ ਹੈ। ਉਤਰਾਖੰਡ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ, ਕਾਬਲ, ਕੰਧਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਤੇ ਹਰੇ ਤੇ ਲੰਮੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਅਤਿਅੰਤ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਸੰਧੂਰੀਆ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਨਾਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਜਾਤੀਆਂ ਹਨ, ਇਕ ਨਰ ਦੂਜਾ ਨਾਰੀ, ਨਰ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਲਗਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਲ ਨਹੀਂ ਲਗਦੇ। ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਅਨਾਰ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਛੋਟੇ ਤੇ ਫਲ ਗੋਲ ਬੜੇ ਬੜੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਣੇ, ਮਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸਫੇਦ ਯਾ ਲਾਲ, ਕੋਈ ਧੁਸਰੇ ਕਾਂਤੀ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੜਤ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਬੇਸ਼ ਸੁਹਾਵਣੀ ਜੜੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਈ ਮਿਠੇ, ਕਈ ਖਟਮਿਠੇ, ਕਈ ਖੱਟੇ, ਇਸਤਰਾਂ ਤਿੰਨ

ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਵਾਦ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਦਾਣੇ, ਫੁੱਲ, ਪੱਤ੍ਰ ਤੇ ਛਿੱਲ ਸਭੋ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਵੀ ਲੋਕ ਇਸਦੀ ਜੜਤ ਦੀ ਸੋਭਾ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ॥੩੭੦॥

ਅੰਬ ਗੁਣ--ਸੋਰਠਾ

ਪਿੱਤਲ ਪਵਨ ਨਸਾਇ. ਰੁਚਿ ਕਰ ਵ੍ਰਿਹਨ ਮਧੁਰ ਗੁਰ।
ਚਿਕਨ ਸੰਗ੍ਰਹਿਨੀ ਜਾਇ, ਬਲ ਪਲ ਕਰ ਪਾਕਾ ਜੁ ਗੁਣ ॥੩੭੧॥

੨੫੯੨—ਪਿੱਤ ਕਾਰਕ, ਪਵਨ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਰੁਚੀਕ ਰਕ, ਬ੍ਰਿਹਣ, ਮਿੱਠਾ, ਭਾਰਾ, ਚੀਕੁਨਾ, ਸੰਗ੍ਰਾਹੀ ਹੈ, ਅਥਵਾ ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ ਨਾਸਕ ਹੈ। ਬਲ ਤੇ ਮਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ ਪੱਕਾ ਅੰਬ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੩੭੧॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਅੰਬ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਕਈ ਭੇਦ, ਕਈ ਜਾਤੀਆਂ ਹਨ, ਕਈ ਸਥਾਨਾਂ ਪਰ ਬਾਗਾਂ ਦੇ ਬਾਗ ਹਨ। ਇਸਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਮੌਰ (ਬੂਰ) ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਫਲ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਫਲ ਕੱਚਾ ਹਰਾ, ਪੱਕ ਜਾਣੇ ਪਰ ਲਾਲ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿੱਠਾ ਰਸ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨੇ ਹਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਵਰਤਾਵ ਕਈ ਕਿਸਮ ਨਾਲ ਹੈ, ਚੂਸਕੇ ਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਚਾਰ, ਅਮਚੂਰ, ਮੁਰੱਬਾ ਪਾਕੇ ਆਦਿ ਇਸਤਰਾਂ ਫਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਛਿੱਲ, ਪੱਤੇ ਤੇ ਗਿਟਕ ਵੀ ਕੰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਸੱਠੀ ਚਾਵਲ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਲਾਘਵ ਸੀਤਲ ਉਦਰ ਵਧ ਵਾਤ ਪਿੱਤ ਸਮ ਭਾਇ।
ਸੱਠੀ ਅਰ ਸੁਖ ਦਾਸ ਗੁਨ ਕਹੇ ਸਕਲ ਸਮ ਭਾਇ ॥੩੭੨॥

੨੫੯੩-ਹਲਕੇ, ਸੀਤਲ, ਉਦਰ ਭਾਵ ਪੇਟ ਦੀ ਮਲ ਨੂੰ ਬੰਧਨੇ ਵਾਲੇ, ਬਾਤ, ਪਿੱਤ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਸਤਰਾਂ ਸੱਠੀ (ਧਾਈਆਂ) ਦੇ ਚਾਵਲ ਤੇ ਬਾਸਮਤੀ ਦੇ ਚਾਵਲ ਇਕ ਸਮਾਨ ਗੁਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ॥੩੭੨॥

ਮੂੰਗ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਰੂਖੇ ਕਫ ਪਿੱਤਹਿ ਹਰਤ ਲਘੁ ਹਿਮ ਗ੍ਰਾਹੀ ਬਾਲ।
ਅਨਿਲ ਅਲਪ ਹੈ ਦ੍ਰਿਗ ਹਿਤੂ ਮੂੰਗੀ ਏ ਗੁਣ ਲਾਲ ॥੩੭੩॥

੨੫੯੪—ਖੁਸ਼ਕ, ਕਫ, ਪਿੱਤ ਨਾਂਸਕ, ਹਲਕੇ, ਠੰਢੇ, ਗ੍ਰਾਹੀ, ਕੁਛ ਕੁ ਬਾਦੀ ਕਰਨਹਾਰੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਇਹ ਮੂੰਗ ਕਹੇ ਹਨ ॥੩੭੩॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਮੂੰਗੀ ਕਾਲੀ, ਹਰੀ, ਪੀਲੀ ਚਿੱਟੀ ਤੇ ਲਾਲ, ਭੇਦ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ। ਸੁਸ੍ਰਿਤ ਨੇ ਹਰੀ ਮੂੰਗੀ ਗੁਣਵੰਤੀ ਕਹੀ ਹੈ, ਚਰਕ ਵੀ ਹਰੀ ਮੂੰਗੀ ਨੂੰ ਗੁਣਕਾਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀਆਂ

ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕ ਹਲਕਾਪਨ ਹੈ, ਇਹ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬੀਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥੩੭੪॥

ਮੋਠ ਗੁਣ–ਦੋਹਰਾ

ਵਮਿ ਕਫ ਪਿੱਤਹਿ ਹਰਿ ਰੁਖੇ ਜ੍ਵਰ ਨਾਸਨ ਕ੍ਰਿਮਿ ਕਾਰ।
ਲਘੁ ਭਾਖੇ ਗੁਨ ਮੋਠ ਕੇ ਸਕਲੰ ਤਾਪ ਹਿਤ ਧਾਰ ॥੩੭੪॥

੨੫੯੫–ਕੈ, ਕਫ, ਪਿੱਤ, ਖੁਸ਼ਕ ਤਪ ਨਾਸਕ ਕ੍ਰਿਮਿ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਹਲਕੇ ਸਭਨਾਂ ਤਾਪਾਂ ਵਾਸਤੇ ਗੁਣਕਾਰ ਮੋਠ ਕਹੇ ਹਨ ॥੩੭੪॥

ਚਣੇ (ਛੋਲਿਆਂ ਦੇ ਗੁਣ)–ਦੋਹਰਾ

ਸੀਤਲ ਲਘੁ ਰੁਖੇ ਅਨਿਲ ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਕਫ ਹਾਰ।
ਵਿਸਟੰਭੀ ਵੀਰਜ ਹਰਨ ਚਣੇ ਕੁਸਟ ਪਰਿਹਾਰ ॥੩੭੫॥

੨੫੯੬–ਠੰਢੇ, ਹਲਕੇ, ਖੁਸ਼ਕ, ਬਾਤ, ਖੂਨ, ਪਿੱਤ ਤੇ ਕਫ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੇ ਹਨ, ਕਾਬਜ ਤੇ ਬੀਰਜ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੇ ਇਹ ਛੋਲਿਆਂ ਦੇ ਗੁਣ ਕਹੇ ਹਨ ॥੩੭੫॥

ਮਸੂਰ ਗੁਣ–ਦੋਹਰਾ

ਗ੍ਰਾਹੀ ਲਘੁ ਸੀਤਲ ਵਰਨ ਹਰੇ ਰੁਧਰ ਕਫ ਪਿੱਤ।
ਤਾਹਿ ਸਾਗੁ ਲਘੁ ਹੈ ਕਹਜੋ ਅਤੀਸਾਰ ਹਰਿ ਮਿੱਤ ॥੩੭੬॥

੨੫੯੭–ਗ੍ਰਾਹੀ (ਕਾਬਦ), ਹਲਕੇ, ਠੰਢੇ, ਰੰਗ ਕਾਰਕ, ਰੁਧਿਰ, ਕਫ, ਪਿੱਤ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੇ ਅਰ ਏਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਗ ਹਲਕਾ ਹੈ, ਅਤੀਸਾਰਾਂ ਦਾ ਨਾਸਕ ਹੈ ॥੩੭੬॥

ਕੁਲਥ ਗੁਣ–ਪਰਿਹਾ ਛੰਦ

ਕੁਲਥ ਉਸਨ ਲਘੁ ਕਸਨ ਸ੍ਵਾਸ ਕਫ ਨਾਸ ਹੈ।
ਸਰਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਗ ਪੀਨਸ ਅਸਮਰਿ ਕਾਸ ਹੈ।

੨੫੯੮–ਕੁਲਥ, ਗਰਮ, ਹਲਕੇ, ਕਸੇਲੇ, ਦਮਾਂ, ਕਫ ਦੇ ਨਾਸਕ ਹਨ। ਦਸਤਾਵਰ ਹਨ ਬਾਤ, ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗ; ਨਜ਼ੁਲਾ; ਪਥਰੀ, ਖਾਂਸੀ, ਬੀਰਜ, ਗ੍ਰਾਹੀ=ਭਾਵ ਉਸਨ ਬੀਰਜ ਹਨ, ਗੋਲਾ, ਪਸੀਨਾ, ਅਫਾਰਾ, ਹਿਡਕੀ ਕ੍ਰਿਮ, ਤੇ ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਹਾਰੇ ਹਨ, ਇਹ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਅਨਾਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥੩੭੭॥

ਪਾਪੜ ਗੁਣ--ਚੌਪਈ

ਲਘੁ ਰੂਖੇ ਮੂੰਗਾ ਕੇ ਜਾਨ। ਪੁਸ਼ਟ ਕਰਤ ਗੁਨ ਮਾਖਾ ਠਾਨਿ।
ਸੱਜੀ ਜਲ ਸੋਂ ਖਜਾਰ ਕਹਾਇ। ਦੋ ਜਾਤਾਂ ਪਾਪੜ ਗੁਨ ਲਜਾਇ ॥੩੭੮॥

੨੫੯੯-ਪਾਪੜ ਮੂੰਗੀ ਦੇ ਹਲਕੇ, ਖੁਸ਼ਕ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਮਹਾਂ ਦੇ ਪਾਪੜ ਪੁਸ਼ਟੀਕਾਰਕ ਹਨ। ਸੱਜੀ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਖਾਰ ਦੇਕੇ ਦੋਨੋਂ ਤਰਾਂ ਦੇ ਪਾਪੜ ਬਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਜਿਸਤਰਾਂ ਦਾ ਗੁਣ ਦਾਲ ਵਿਚ ਓਸੇ ਤਰਾਂ ਦਾ ਗੁਣ ਉਸਦੇ ਪਾਪੜ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥੩੭੮॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਜਿਸਦੀ ਦਾਲ ਦੇ ਪਾਪੜ ਤਿਆਰ ਕਰਨੇ ਹੋਣ, ਉਸਦੀ ਦਾਲ ਭਿਉਂ ਛੱਡੇ, ਧੋਕੇ ਛਿਲਕਾ ਲਾਹ ਕੇ ਸੁਕਾ ਕੇ ਆਟਾ ਕਰ ਲਵੇ, ਫਿਰ ਹਿੰਙ, ਹਲਦੀ, ਜੀਰਾ, ਨਿਮਕ, ਸੱਜੀ ਹੋਰ ਮਸਾਲੇ ਪਾਕੇ ਪਤਲੇ ਤੇਲ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਵੇਲਕੇ ਸੁਕਾ ਰਖੇ, ਪਾਪੜਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਿਆਰਾਂ ਉੱਪਰ ਭੁੰਨਕੇ ਖਾਵੇ, ਅਤਿਅੰਤ ਰੁਚੀਕਾਰਕ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰਦੀਪਕ ਪਾਚਕ ਹਨ ॥੩੭੮॥

ਲਾਜਾ ਗੁਣ–ਪਰਿਹਾ

ਲਾਘਵ ਦੀਪਨ ਸੀਤ ਮੇਧ ਤ੍ਰਿਟ ਹਰਤ ਹੈ।
ਮਲ ਕਫ ਕਰਿ ਹਹਿ ਦਾਹ ਵਮਨ ਉਖਰਤ ਹੈ।
ਅਸ੍ਰ ਪਿੱਤ ਹਰਿ ਮੇਹ ਜਾਤ ਅਤਿਸਾਰ ਹੀ।
ਯਵ ਤੰਦੁਲ ਕੀ ਲਾਜਾ ਗੁਣ ਵਿਸਤਾਰ ਹੀ ॥੩੭੯॥

੨੬੦੦–ਹਲਕੀਆ, ਅਗਨੀ ਦੀਪਨ ਕਰਨ ਹਾਰੀਆਂ, ਠੰਢੀਆਂ, ਮੇਦ (ਮੋਟਾਪਨ). ਪਜਾਸ ਦੀਆਂ ਨਾਸਕ, ਮਲ ਤੇ ਕਫ ਕਾਰਕ, ਦਾਹ ਤੇ ਕੈ ਦੀਆਂ ਹਰਨੇ ਵਾਲੀਆਂ, ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ, ਪਿਤ, ਪ੍ਰਮੇਹ ਤੇ ਅਤੀਸਾਰ ਹਰਨ ਹਾਰੀਆਂ ਯਵਾਂ ਤੇ ਚਾਵਲਾਂ ਦੀਆਂ ਖਿੱਲਾਂ ਕਹੀਆਂ ਹਨ ॥੩੭੯॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਧਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚਾਵਲ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ, ਓਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛਿਲਕੇ ਸਮੇਤ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਭੁਨਾ ਲਵੇ ਤਾਂ ਓਹ ਲਾਜਾਂ–ਫੁੱਲੀਆਂ ਕਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸੱਤੂ ਗੁਣ–ਪਰਿਹਾ

ਸਾਲ ਲਾਜ ਹਿਮ ਮਧੁਰ ਗ੍ਰਾਹਿ ਲਘੁਵਾਤਲੀ।
ਹਿਯ ਗਦ ਕਲਮ ਜ੍ਵਰ ਦਾਹ ਮੂਰਛਾ ਘਾਤ ਹੀ।
ਪਿੱਤ ਰਕਤ ਸ੍ਰਮ ਘਰਮ ਵਜਾਸ੍ਰਮ ਜਾਤ ਹੈ।
ਸਾਤੂ ਕੇ ਗੁਣ ਏਹ ਮੇਘ ਭਨਿ ਵਾਤ ਹੈ ॥੩੮੦॥

੨੬੦੧–ਸਾਲੀ ਲਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸੱਤੂ ਠੰਢੇ, ਮਿੱਠੇ, ਗ੍ਰਾਹੀ, ਹਲਕੇ ਬਾਤ ਕਾਰਕ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਰੋਗ, ਗਿਲਾਨੀ, ਤਾਪ, ਦਾਹ, ਮੂਰਛਾ ਰਕਤ ਪਿਤ, ਥਕੇਵਾਂ, ਗਰਮੀ, ਕਸ੍ਰਤ ਦਾ ਥਕੇਵਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਨਾਸਕ ਸੱਤੂ ਹਨ ॥੩੮੦॥

ਦੁਗਧ ਗੁਣ ਵਰਨਣੰ

ਗੋਦੂਧ ਗੁਣ--ਚੌਪਈ

ਰਸਾਯਨਗੁਰ ਮਧੁਰਵਖਾਨ। ਬਲਿ ਕਰਿ ਸੀਤਲ ਸਨਿਗਧ ਸੁ ਠਾਨਿ।
ਧਾਤ ਕਰਨ ਪਿੱਤਹਿ ਕੋ ਜੀਤ। ਕਾਮੀ ਕਾ ਗੁਰ ਜਾਨੋ ਮੀਤ ॥੩੯੧॥
ਉੱਤਮ ਕਾਲੀ ਗੋਕਾ ਦੂਧ। ਸ੍ਵੇਤ ਸਲੇਖਮ ਗੁਰ ਲਖ ਸੂਧ।
ਗੋਪਯ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਮ ਜੋ ਵਖਾਨ। ਮੇਘ ਕਹੈ ਨਿਰਘੰਟ ਸੁਜਾਨ ॥੩੯੨॥

੨੬੦੨-*ਰਸਾਇਣ, ਭਾਰੀ, ਮਿਠਾ, ਬਲਕਾਰਕ, ਠੰਢਾ, ਚੀਕ੍ਰਣਾ, ਧਾਤੂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਪਿਤ ਨਾਸ਼ਕ, ਕਾਮੀ ਦਾ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਕਾਲੀ ਗਊ ਦਾ ਦੁੱਧ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੈ,। ਸਫੇਦ ਰੰਗ ਦੀ ਗਊ ਦਾ ਦੁਧ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਭਾਰੀ ਹੈ, ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਗਊ ਦਾ ਦੁਧ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਨ੍ਰਿਘੰਟ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ॥੩੯੧॥੩੯੨॥

ਭੈਂਸ ਦੁੱਧ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਵਲ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਸੁੱਕ੍ਰ ਕਰੇ ਮਧੁਰ ਗੁਰੂ ਕਫ ਕਾਰ।
ਸੀਤਲ ਚਿਕਨਾ ਭੂਖ ਹਰਿ ਭੈਂਸ ਦੂਧ ਗੁਣ ਸਾਰ ॥੩੯੩॥

੨੬੦੩-ਬਲ, ਨੀਂਦ ਤੇ ਬੀਰਜ ਕਾਰਕ ਹੈ। ਮਿੱਠਾ, ਭਾਰੀ ਤੇ ਕਫ ਕਾਰਕ ਹੈ। ਠੰਢਾ, ਸਨਿਗਧ ਹੈ, ਭੁੱਖ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਇਹ ਭੈਂਸ ਦੇ ਦੁੱਧ ਦੇ ਗੁਣ ਕਹੇ ਹਨ ॥੩੯੩॥

ਅਜਾ (ਬਕ੍ਰੀ) ਦੁੱਧ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਤੀਨ ਦੋਖ ਹਰਿ ਵਿਖਮ ਹਰਿ ਤੀਖਣ ਅਜ ਕੋ ਖੀਰ।
ਅਲਪ ਕਾਯ ਜਲਪਾਨ ਤੁਛ ਸਰਵ ਰੋਗ ਹਰਿ ਧੀਰ ॥੩੯੪॥

੨੬੦੪--ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ; ਵਿਖਮ (ਤਾਪ) ਨੂੰ ਹਟੇਣ ਵਾਲਾ ਤੀਛਣ ਬੱਕ੍ਰੀ ਦਾ ਦੁੱਧ ਹੈ ਬੱਕ੍ਰੀ ਅਲਪ ਕਾਯ ਅਰਥਾਤ ਸਰੀਰ ਛੋਟਾ ਹੋਵੇ ਤੇਜਲ ਪਾਨ ਥੋੜਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਦੁਧ ਸਰਬ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਹਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ॥੩੯੪॥

ਊਟਨੀ ਦੁਧ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਉਸਨ ਲਘੁ ਸੁ ਲਵਨਹੀ ਅਰਸ ਉਦਰ ਕ੍ਰਿਮਿ ਵਾਤ।

*ਜੋ ਦੇਹ ਦੀ ਬ੍ਰਿਧ ਅਵਸਥਾ ਅਤੇ ਤਾਪਾਦਿ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਉਸਨੂੰ 'ਰਾਸਾਇਣ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਸ ਆਦਿ ਧਾਤੂਆਂ ਦਾ ਜੋ ਘਰ ਹੋਵੇ ਸੋ ਰਸ ਇਣ ਕਹਾਵੇ ਹੈ।

ਸੋਫ ਸਲੇਖਮ ਅਫਾਰਾ ਦੂਧ ਊਟਨੀ ਘਾਤ ॥੩੯੫॥

੨੬੦੫--ਗਰਮ, ਹਲਕਾ, ਸਲੂਣਾ ਹੈ, ਬਵਾਸੀਰ, ਪੇਟ ਦੇ ਕ੍ਰਿਮਿ. ਵਾਯੂ, ਸੋਜਾਂ, ਬਲਗਮ ਤੇ ਅਫਾਰਾ ਊਟਣੀ ਦਾ ਦੂਧ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ ॥੩੯੫॥

ਨਾਰੀ ਦੂਧ ਗੁਣ–ਦੋਹਰਾ

ਸੰਜੀਵਨ ਵ੍ਰਿਹਘਨ ਸਜਤਮ ਤਰਪਣ ਨੇਤਰ ਯੋਗ।
ਪਿੱਤ ਰਕਤ ਨਾਵਨ ਰਿਤੈ ਨਾਰੀ ਪਯ ਗੁਨ ਰੋਗ ॥੩੯੬॥

੨੬੦੬–ਸੰਜੀਵਨ (ਪ੍ਰਾਣਰੂਪ) ਬ੍ਰਿਹਣ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਵਧੌਣ ਵਾਲਾ 'ਸਜਤਮ (ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ) ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਤਰਪਣ ਕਰਨੇ ਯੋਗ, ਪਿੱਤ ਰਕਤ ਵਿਖੇ ਨਸਵਾਰ ਦੇਣਾ ਗੁਣਕਾਰ ਹੈ, ਇਤਨੇ ਗੁਣ ਵਾਲਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਦੁੱਧ ਹੈ ॥੩੯੬।

ਗੋਕੇ ਦਹੀਂ ਦੇ ਗੁਣ (ਅਤ੍ਰਾਤ)--ਸੋਰਠਾ

ਅਮਲ ਸ੍ਵਾਦ ਰਸ ਗ੍ਰਾਹਿ, ਗੁਰ ਉਸਨਾ ਗਦ ਵਾਤ ਜਿਤ।
ਮੇਦ ਸੁੱਕ੍ਰ ਵਲਜਾਹਿ, ਕਫ ਕਰ ਰਕਤ ਜੁ ਪਿੱਤ ਕਰਿ ॥੩੯੭॥
ਅਗਨਿ ਸੋਖ ਕ੍ਰਿਤ ਜਾਨ, ਚਿਕਨਾ ਮਧੁਰ ਜੁ ਦੀਪਨੰ।
ਬਲ ਕਰ ਬਾਤਹਿ ਹਾਨ, ਰੁਚਿਕਰ ਗੋਦਧ ਜਾਨ ਗੁਣ ॥੩੯੮॥

੨੬੯੭--ਅਮਲ ਸ੍ਵਾਦ=ਆਵਲੇ ਦੇ ਜ਼ਾਇਕੇ ਵਾਲਾ, ਰਸ ਗ੍ਰਾਹੀ=ਦੀਪਨ ਪਾਚਨ ਕਰਨੇ ਹਾਰਾ ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੀ ਗਰਮਾਈ ਨਾਲ ਕਫ ਧਾਤੂ ਮਲ ਦੇ ਰਸ ਨੂੰ ਸੁਕਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਭਾਰਾ, ਗਰਮ ਵਾਯੂ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਜਿਤਣੇ ਵਾਲਾ, ਮੇਦ=ਮੋਟਾਪਨ, ਬੀਰਜ, ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਫ, ਰਕਤ ਪਿੱਤ, ਅਗਨੀ, ਸੋਖ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਚੀਕੂਣਾ, ਮਿੱਠਾ, ਦੀਪਨ, ਬਲਕਰਨਹਾਰਾ, ਵਾਯੂਨਾਸਕ ਤੇ ਰੁਚੀ ਕਾਰਕ ਗਊ ਦਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ॥੩੯੭॥੩੯੮॥

ਭੈਂਸ (ਮਹੀਂ) ਦਧਿ ਗੁਣ–ਦੋਹਰਾ

ਘਨ ਮਧੁਰਾ ਮਲ ਰਕਤ ਕਹਿ ਕਫ ਸੋਫਹਿ ਵ੍ਰਿਖਜ ਕਾਰਿ।
ਪਿੱਤ ਵਾਤ ਕਾ ਕੋਪ ਕਰਿ ਭੈਂਸ ਦਹੀ ਗੁਣ ਧਾਰਿ ॥੩੯੯॥

੨੬੦੮—ਗਾੜ੍ਹਾ=ਭਾਵ ਚੀਕੂਣਾ, ਮਿੱਠਾ, ਮਲ, ਰਕਤ ਕਫ, ਸੋਜ ਤੇ *ਬ੍ਰਿਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ। ਪਿੱਤ ਬਾਤ ਦਾ ਕੋਪ ਕਾਰਕ ਭੈ ਸਦਾ ਦਹੀਂ ਜਾਨਣਾ ॥੩੯੯।

---

*ਜੋ ਸੀਘ੍ਰ ਹੀ ਬੀਰਜ ਨੂੰ ਵਧਾਵੇ ਸੋ 'ਬ੍ਰਿਖਜ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਜਾ ਦਹੀਂ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਉਸਨ ਵਾਤ ਖਯ ਨਾਸ ਹੁਇ ਅਰਸ ਕਾਸ ਮਿਟ ਜਾਇ॥
ਅਗਨਿ ਕਰਤ ਵ੍ਰਿਖਜ ਮਧੁਰ ਹੀ ਵਾਤ ਪਿੱਤ ਹਰਿ ਸਾਇ ॥੩੯੦॥

੨੬੦੯--ਗਰਮ ਹੈ, ਵਾਯੂ ਤੇ ਖਈ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਬਵਾਸੀਰ, ਖਾਂਸੀ ਦਾ ਨਾਸਕ, ਅਗਨੀ, ਵਧੌਣ ਵਾਲਾ, *ਬ੍ਰਿਖ, ਮਿੱਠਾ, ਬਾਤ ਪਿੱਤ ਦਾ ਹਰਨ ਹਾਰਾ ਬਕ੍ਰੀ ਦਾ ਦਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੩੯੦॥

ਗੋਤਕ੍ਰ (ਲੱਸੀ) ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਤੀਨ ਦੋਖ ਹਰਿ ਰੁਚ ਦਿਪਨ ਹ੍ਰਿਦਿ ਅਰਸ ਸਵ ਜਾਇ।
ਪੱਥਜ ਭਲਾ ਗੋਤਕ੍ਰ ਕਾ ਜਠਰ ਰੋਗ ਹਿਤ ਪਾਇ ॥੩੯੧॥

੨੬੧੦—ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਨਾਸਕ, ਰੁਚੀ ਕਾਰਕ, ਅਗਨਿ ਪ੍ਰਦੀਪਕ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਤੇ ਬਵਾਸੀਰ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰੀ, ਪੇਟ ਰੋਗ ਵਾਸਤੇ ਪੱਥ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਣ ਗੌਕੀ ਲੱਸੀ ਵਿੱਚ ਹੈ ॥੩੯੧॥

ਭੈਂਸ ਤਕ੍ਰ (ਲੱਸੀ) ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਪਲੀਹਾ ਗ੍ਰਹਨੀ ਅਰਸ ਹਿਤ ਘਨ ਅਰ ਸੋਫ ਕਰਾਇ।
ਭੂਖ ਮੰਦ ਅਤਿਸਾਰ ਹਰਿ ਭੈਸ ਤੱਕ੍ਰ ਗੁਣ ਲਜਾਇ ॥੩੯੨॥

੨੬੧੧-ਲਿੱਫ; ਸੰਗ੍ਰਹਿਣੀ; ਬਵਾਸੀਰ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿਤਕਾਰੀ, ਮੋਟਾਪਨ, ਤੇ ਸੋਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ. ਭੁੱਖ ਰੋਕਣੇ ਵਾਲੀ, ਤੇ ਦਸਤਾਂ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਹੀਂ ਦੀ ਲੱਸੀ ਕਹੀ ਹੈ ॥੩੯੨॥

ਅਜਾ (ਬੱਕਰੀ) ਤਕ੍ਰ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਲਘੁ ਸਨਿ ਗਧ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਹਰਿ ਗੁਲਮ ਅਰਸ ਹਰਿ ਸੂਲ।
ਗ੍ਰਹਿਨੀ ਪਾਂਡ ਵਿਨਾਸਨੀ ਅਜਾ ਤੱਕ੍ਰ ਗੁਣ ਮੂਲ ॥੩੯੩॥

੨੬੧੨—ਹਲਕੀ, ਚੀਕੁਣੀ, ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਨਾਸ਼ਕ, ਗੋਲਾ, ਬਵਾਸੀਰ, ਸੂਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿਣੀ ਤੇ ਪਾਂਡੂ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਬਕ੍ਰੀ ਦੀ ਲੱਸੀ ਕਹੀ ਹੈ ॥੩੯੩॥

ਮਾਖਨ ਗੁਣ--ਚੌਪਈ

ਗੁਰ ਗ੍ਰਾਹੀ ਮਾਖਨ ਤਤਕਾਲ। ਮੀਠਾ ਸੀਤਲ ਮੇਧਜ ਸੁ ਨਾਲ।
ਲਘੁ ਪਿੱਤਹਿ ਵਾਤਨ ਕੋ ਹਰੈ। ਭੂਖ ਕਰਨ ਖਯ ਦ੍ਰਿਗਹਿਤ ਧਰੈ ॥੩੯੪॥
ਅਰਸ ਕਾਸ ਬ੍ਰਿਣ ਨਾਸ ਕਰਾਇ। ਚਿਰਕੋ ਮਥਜੋ ਸੁ ਮੇਦੀ ਥਾਇ।
ਬਲ ਕ੍ਰਿਤ ਬਾਲਕ ਸੋਥੈ ਦੇਇ। ਮਾਖਨਕੇ ਗੁਣ ਜਾਨੋ ਤੇਇ ॥੩੯੫॥

---

*ਜੋ ਸੀਘ੍ਰ ਹੀ ਬੀਰਜ ਨੂੰ ਵਧਾਵੇ ਸੋ 'ਬ੍ਰਿਖਜ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

੨੬੧੩-ਭਾਰੀ, ਗ੍ਰਾਹੀ, ਮਿੱਠਾ, ਠੰਢਾ, ਬੁੱਧੀ ਵਰਧਕ, ਹਲਕਾ, ਪਿੱਤ, ਬਾਤ ਨਾਸ਼ਕ, ਭੁਖ ਵਧਾਨੇ ਵਾਲਾ, ਖਈ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਹਿਤਕਾਰੀ; ਬਵਾਸੀਰ' ਖਾਂਸੀ, ਬ੍ਰਿਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼, ਕਰਨਹਾਰਾ ਚਿਰਦਾ ਰਿੜਕਿਆਂ ਮੇਦਕਾਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਲ ਕਾਰਕ, ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਸੋਜ ਕਰਨਹਾਰਾ। ਇਹ ਸਭ ਮੱਖਣ ਦੇ ਗੁਣ ਕਹੇ ਹਨ ॥ ੩੯੪ ॥ ੩੯੫ ॥

ਗੋਘ੍ਰਿਤ ਗੁਣ-ਦੋਹਰਾ

ਮਧੁਰ ਵ੍ਰਿਖਜ ਕਫ ਵਾਤ ਪਿਤ ਹਰੇ ਚੱਖਜ ਸੁ ਸੁਜਾਨ।
ਮੇਧਜ ਗੁਣੋਤਮ ਵਲ ਕਰਤ ਗੋਕਾ ਘ੍ਰਿਤ ਗੁਣ ਠਾਨਿ ॥੩੯੬॥

੨੬੧੪-ਮਿੱਠਾ, ਬ੍ਰਿਖ ਕਫ, ਬਾਤ, ਪਿਤ ਦਾ ਨਾਸ ਕਾਰਕ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਹਿਤਕਾਰੀ, ਬੁਧੀ ਵਧੌਣ ਵਾਲਾ; ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਬਲ ਵਿਚ ਵਧਕੇ ਗੋਕਾ ਘ੍ਰਿਤ ਹੈ ॥ ੩੯੬ ॥

ਅਜਾ ਘ੍ਰਿਤ ਗੁਣ-ਦੋਹਰਾ

ਬਲ ਵਰਧਨ ਦੀਪਨ ਚਖਜਸ ਸ੍ਵਾਸ ਕਾਸ ਖਜਨਾਸ।
ਅਰਸ ਸਲੇਖਮ ਜਾਤ ਮਿਟਿ ਅਜਾ ਸਰਪ ਗੁਨ ਭਾਸ ॥੩੯੭॥

੨੬੧੫-ਬਲ ਵਧੌਣ ਵਾਲਾ, ਦੀਪਨ, ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗ, ਦਮਾਂ, ਖਾਂਸੀ, ਖਈ ਦਾ ਨਾਸਕ। ਬਵਾਸੀਰ ਬਲਗਮ ਮਿਟੌਣ ਵਾਲਾ, ਇਹ ਗੁਣ ਬਕ੍ਰੀ ਦੇ ਘ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕਹੇ ਹਨ ॥ ੩੯੭ ॥

ਭੈਂਸ ਘ੍ਰਿਤ ਗੁਣ-ਦੋਹਰਾ

ਸਮਨ ਵਾਤ ਪਿਤ ਸੀਤਲਾ ਮਧੁਰ ਗੁਰੂ ਵਲਦੇਇ ॥
ਵਿਸਟੰਭੀ ਘ੍ਰਿਤ ਭੈਂਸ ਕਾ ਅਤ੍ਰੇ ਰਿਖ ਗੁਨ ਭੇਇ ॥੩੯੮॥

੨੬੧੬-ਬਾਤ ਪਿੱਤ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਠੰਢਾ, ਮਿੱਠਾ ਭਾਰਾ, ਬਲਕਾਰਕ ਤੇ ਕਬਜ਼ੀ ਕਾਰਕ ਇਹ ਗੁਣ ਮਹੀਂ ਦੇ ਘੇਉ ਵਿਚ ਅਤ੍ਰਯ ਮਤ ਵਿਚ ਕਹੇ ਹਨ ॥ ੩੯੮ ॥

ਅਥ ਮੂਤ੍ਰ ਬਰਨਨੰ

ਘੋੜਾ ਮੂਤ੍ਰ ਗੁਣ-ਦੋਹਰਾ

ਉਦਰ ਭੇਦ ਕ੍ਰਿਮ ਦੱਦ੍ਰ ਹਿਤ ਕਫ ਜੁ ਸੀਸ ਰੁਜ ਗੰਜ।
ਹਰਤ ਰੋਗ ਏਤੇ ਸਕਲ ਘੋੜਾ ਮੂਤ੍ਰ ਜੁ ਸੰਜ ॥੩੯੯॥

੨੬੧੭-ਪੇਟ ਨੂੰ ਭੇਦਨ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਕ੍ਰਿਮਿ (ਚਮੂੰਣੇ) ਦਾਦ, ਕਫ, ਸਿਰ ਪੀੜ, ਗੰਜ। ਇਤਨੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਦਾ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ ॥ ੩੯੯ ॥

ਭੈਂਸ ਮੂਤ੍ਰ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਅਰਸ ਪਾਂਡ ਸੁਥ ਗੁਲਮ ਹਰ ਭੈਂਸ ਮੂਤ ਗੁਨ ਏਹ।

੨੬੧੮-ਬਵਾਸੀਰ, ਪਾਂਡੂ, ਸੋਜ ਤੇ ਗੁਲਮ ਦੇ ਹਰਨਹਾਰਾ ਮਹੀਂ ਦਾ ਮੂਤ੍ਰ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਭੇਡ ਮੂਤ੍ਰ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਸਫ ਗੁਲਮ ਮਲ ਅਰਸ ਹਰਿ ਮੇਹ ਭੇਡ ਗੁਨ ਤੇਹ ॥੪੦੦॥

੨੬੧੯-ਸੋਜ, ਗੋਲਾ, ਮਲ, ਬਵਾਸੀਰ, ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰ ਭੇਡ ਦਾ ਮੂਤ੍ਰ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥ ੪੦੦ ॥

ਹਸਤੀ ਮੂਤ੍ਰ ਗੁਣ--ਚੌਪਈ

ਅਰਸ ਗੁਲਮ ਵਿਖ ਫੀਹਾ ਕੁਸਟਾ ਕ੍ਰਿਮ ਹਰਿ ਗਜਕਾ ਮੂਤ੍ਰ ਜੁ ਸੁਸਟਿ॥

੨੬੨੦-ਬਵਾਸੀਰ, ਗੋਲਾ, ਵਿਖ, ਲਿਫ, ਕੋੜ੍ਹ ਤੇ ਕ੍ਰਿਮਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਰਨੇਹਾਰਾ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਦਾ ਗੁਣ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਊਟ ਮੂਤ੍ਰ ਗੁਣ

ਸੋਫ ਅਰਸ ਕ੍ਰਿਮ ਉਦਰੋਨਮਾਦਾ ਉਸਟ ਮੂਤ੍ਰ ਜੋ ਸੂਲ ਗਵਾਦਿ ॥੪੦੧॥

੨੬੨੧-ਸੋਜ, ਬਵਾਸੀਰ, ਪੇਟ ਦੇ ਕ੍ਰਿਮਿ, ਉਨਮਾਦ ਤੇ ਸੂਲ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਊਟ ਮੂਤ੍ਰ ਦਾ ਗੁਣ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥ ੪੦੧ ॥

ਗੋਮੂਤ੍ਰ ਗੁਣ--ਸੋਰਠਾ

ਸੋਥ ਉਦ੍ਰ ਕ੍ਰਿਮ ਕੁਸ੍ਟ, ਵਾਤੁ ਪਾਂਡੁ ਵਮਿ ਗੁਲਮ ਹਰਿ।
ਅਫਾਰਾ ਵਿਖ ਕੋ ਸੁਸਟ, ਅਰੁਚਿ ਸੂਲ ਗੋਮੂਤ ਹਰਿ ॥੪੦੨॥

੨੬੨੨-ਸੋਜਾ, ਪੇਟ ਦੇ ਕ੍ਰਿਮਿ (ਚਮੂਣੇ) ਕੋੜ੍ਹ, ਬਾਤ, ਪਾਡੂ, ਕੈ, ਗੋਲਾ ਅਫਾਰਾ, ਵਿਖ, ਅਰੁਚੀ ਤੇ ਸੂਲ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ ਗਊ ਦਾ ਮੂਤ੍ਰ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਖਰ (ਗਧੇ) ਮੂਤ੍ਰ ਦਾ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਗ੍ਰਹਣਿ ਕੁਸਟ ਉਨਮਾਦਿ ਕ੍ਰਿਮ ਮੇਹ ਰੋਗੁ ਸਬ ਜਾਇ।
ਰਾਸਭ ਕਾ ਮੂਤਰ ਕਹਤ੍ਯਾ ਅਤ੍ਰੈ ਰਿਖ ਨੇ ਸਾਇ ॥੪੦੩॥

੨੬੨੩-ਸੰਗ੍ਰਹਿਣੀ, ਕੋੜ੍ਹ, ਉਨਮਾਦ, ਕ੍ਰਿਮਿ (ਪੇਟ ਦੇ ਚਮੂਣੇ) ਪ੍ਰਮੇਹ ਰੋਗ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ ਇਹ ਗੁਣ ਗਧੇ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਅਤ੍ਰਯ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥ ੪੦੩ ॥

ਨਰ ਨਾਰੀ ਮੂਤ੍ਰ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਨਰਹਿ ਮੂਤ੍ਰ ਗੁਣਕਾਰ ਬਹੁ ਤੀਨ ਦੋਖ ਹਰਿ ਲੇਇ ॥੪੦੪॥

੨੬੨੪-ਨਰ ਮਾਤ੍ਰ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਧਾ, ਊਂਟ, ਹਾਥੀ, ਮਨੁਖ ਤੇ ਘੋੜੇ ਦਾ ਮੂਤ੍ਰ ਬਹੁਤਾ ਗੁਣਕਾਰ ਹੈ। ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ। ਸਭ ਨਾਰੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਊ, ਬਕਰੀ ਮਹੀਂ ਤੇ ਭੇਡ ਦਾ ਮੂਤ੍ਰ ਸੁਧੀ ਕਾਰਕ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਣ ਹਨ ॥ ੪੦੪ ॥

ਤੇਲ ਗੁਣ ਵਰਨਨੰ

ਤਿਲਾਂ ਦਾ ਤੇਲ ਗੁਣ-ਦੋਹਰਾ

ਕਰੈ ਵਰਨ ਵਲ ਉਸਨ ਅਤਿ ਕ੍ਰਿਸ ਹਰਿ ਕਰਤ ਸਥੂਲ।
ਮੇਹ ਨੈਨ ਸਿਰ ਸੂਲ ਹਰਿ ਤੇਲ ਤਿਲੋਂ ਗੁਨ ਮੂਲ ॥ ੪੦੫ ॥

੨੬੨੫-ਰੰਗ ਪੈਦਾ ਕਰਨਹਾਰਾ; ਬਲਵਰਧਕ, ਬਹੁਤ ਗਰਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਤਾ ਦਾ ਨਾਸਕ; ਮੋਟਾ ਕਰਨ-ਹਾਰਾ, ਪ੍ਰਮੇਹ ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗ ਸਿਰ, ਸੂਲ ਰੋਗ ਹਰਨੇ ਹਾਰਾ ਤਿਲਾਂ ਦਾ ਤੇਲ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥ ੪੦੫ ॥

ਸਰਸੋਂ ਤੇਲ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਉਸਨ ਕੰਡ ਕ੍ਰਿਮ ਕੁਸਟ ਹਰਿ ਸੀਸ ਕਰਨ ਵਿਖ ਰੋਗ।
ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਹਰਿ ਲਘੁ ਕਹਜੋ ਸਰਸਵ ਤੇਲ ਸੁ ਯੋਗ ॥ ੪੦੬ ॥

੨੬੨੬-ਗਰਮ, ਖੁਰਕ, ਪੇਟ ਦੇ ਕ੍ਰਿਮਿ; ਕੋੜ੍ਹ, ਸਿਰ ਦੇ ਰੋਗ, ਕੰਨਾਂ ਦੇ, ਵਿਖ ਦੇ ਰੋਗ, ਰਕਤ ਪਿਤ ਦੇ ਹਰਨੇਹਾਰਾ ਤੇ ਹਲਕਾ ਗੁਣ ਸਰਸੋਂ ਦੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਬਰਨਨੰ ਕੀਤਾ ਹੈ ॥ ੪੦੬ ॥

ਮਾਲ ਕੰਙਨੀ ਤੇਲ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਪਿੱਤਲ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ ਬੁਧਿ ਪ੍ਰਦਾ ਗਦ ਗਦ ਬਚਨ ਉਚਾਰ।
ਵਾਤ ਹਰਣ ਏਰੰਡ ਭੀ ਵਾਤ ਹਰਣ ਗੁਣ ਕਾਰ ॥ ੪੦੭ ॥

੨੬੨੭-ਪਿੱਤ ਕਾਰਕ, ਸਿੰਮ੍ਰਤੀ (ਯਾਦਗਾਰ) ਬੁਧੀ ਵਧੌਣ ਵਾਲਾ, ਗੂੰਗੇ ਤੋਂ ਗਦਗਦ ਬਚਨ ਉਚਾਰਣ ਕਰਾਣ ਹਾਰਾ ਤੇ ਬਾਤ ਨਾਸਕ ਇਹ ਗੁਣ ਮਾਲ ਕੰਙਨੀ ਦੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਐਸਾ ਹੀ ਗੁਣ ਅਰਿੰਡ ਤੇਲ ਵਿਚ ਹੈ; ਵਿਸ਼ੇਸ ਕਰਕੇ ਵਾਯੂ ਨਾਸਕ ਤੇ ਦਸਤਾਵਰ ਹੈ ॥ ੪੦੭ ॥

ਮਦਯ (ਸ਼ਰਾਬ) ਗੁਣ--ਚੌਪਈ

ਦੀਪਨ ਰੋਚਨ ਸਰ ਕਹਵਾਇ। ਰਕਤ ਪਿਤ ਜੋ ਪੁਸਟ ਕਰਾਇ।
ਤੁਸਟ ਕਰਤ ਤੀਖਣ ਅਤਿ ਉਸਨ। ਵਾਤ ਸਲੇਖ ਮਹਰਿਹੈ ਇਸਨ॥੪੦੮॥
ਯੁਕਤ ਪਿਵੈ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਾਨ। ਆਯੁਕਤੇ ਪਿਵ ਵਿਖ ਸਮ ਠਾਨ।

ਨਵਾ ਮਦਰ ਗੁਰ ਦੋਖ ਕਰਾਇ ਮਦਰ ਪੁਰਾਤਨ ਬਹੁ ਗੁਨ ਥਾਇ॥੪੦੯

੨੬੨੮-ਦੀਪਨ=ਅਗਨੀ ਤੇਜ਼ ਕਰਨਹਾਰੀ; ਰੋਚਨ=ਰੁਚੀਕਾਰਕ ਦਸਤਾਵਰ, ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਟੀ ਦੇ ਕਰਨਹਾਰੀ, ਤੁਸਟੀ=ਆਨੰਦਕਾਰਕ ਤੀਛਣ, ਅਤਯੰਤ ਗਰਮ, ਵਾਯੂ, ਕਫ ਦੀ ਨਾਸ਼ਕ ਸ਼ਰਾਬ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਯੁਕਤੀ ਨਾਲ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਅਯੁਕਤੀ ਨਾਲ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਵਿਖ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਤਾਜੀ ਮਦਰਾ ਭਾਰੀ ਦੋਖ ਪੈਂਦਾ ਕਰਨ-ਹਾਰੀ ਕਹੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਦਿਰਾ ਪੁਰਾਣੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗੁਣ-ਕਾਰੀ ਹੈ॥ ੪੦੮ ॥ ੪੦੯ ॥

ਪਵਨ ਗੁਣ ਵਰਨਨੰ

ਪੂਰਬ ਬਾਤ ਗੁਣ--ਸ਼ੰਕਰ ਛੰਦ

ਅਨਿਲ ਗੁਰ ਸਾਨਿਗਧ ਉਸਨਾ ਪਿੱਤ ਰੁਧਿਰ ਸੁਕਾਰ।
ਵਿਦਾਹ ਵਾਤਲ ਸਾਂਤ ਹਰ ਕਫ ਸੋਖ ਕੋ ਹਿਤ ਧਾਰ।
ਸਵਾਦ ਖਟ ਅਭਿਖਜੰਦਿ ਤਜੁਗ ਭਨਿ ਅਰਸ ਵਿਖ ਕ੍ਰਿਮ ਦੂਖ।
ਸੰਨ ਪਾਤੰ ਤਾਪ ਸਵਾਸੰ ਆਮ ਵਾਤਕ ਕੂਪ॥ ੪੧੦॥

੨੬੨੯-ਵਾਯੂ ਕਾਰਕ, ਭਾਰੀ, ਸਨਿਗਧ ਗਰਮ, ਪਿਤ ਖੂਨ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਰਨਹਾਰੀ। ਦਾਹ ਕਰਨਹਾਰੀ, ਬਾਤਲੀ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਸ਼ਕ, ਕਫ, ਸੋਥ ਨੂੰ ਕਿਤਕ ਰੀ, ਖੱਟਾ ਸਵਾਦ, ਕਬਜੀ ਕਾਰਕ, ਤਜੁਗ (ਕਸੈਲੀ) ਬਵਾਸੀਰ ਵਿਖ, ਕ੍ਰਿਮਿ ਸੰਨਿਪਾਤ, ਤਾਪ, ਦਮਾਂ ਤੇ ਆਮ ਬਾਤ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁਪੰਣ ਵਾਲੀ ਹੈ॥ ੪੧੦॥

ਦਖਨ ਪਵਨ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਹਰਿ ਸਵਾਦ ਲਘੁ ਸੀਤਲ ਬਲ ਜੁ ਚੱਖਜ।
ਵੀਰਯ ਕਰ ਵਾਤਲ ਨਹੀ ਦੱਖਜਣ ਪਵਨ ਸੁਰੱਖਜ॥ ੪੧੧॥

੨੬੩੦-ਰਕਤ ਪਿਤ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ-ਹਾਰੀ, ਸਵਾਦੂ ਹਲਕੀ, ਠੰਢੀ, ਪੁਸ਼ਟੀਕਾਰਕ ਨੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਹਿਤਕਾਰੀ, ਬੀਰਜ ਵਰਧਕ ਬਾਤ ਕਾਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਦਖਨ ਪਵਨ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ॥ ੪੧੧॥

ਪਸਚਮ ਵਾਤ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਤੀਖਣ ਸੋਖਜਣ ਬਲੁ ਹਰੈ ਮੇਦ ਪਿੱਤ ਕਫ ਹਾਰ।
ਲਘੂ ਪ੍ਰਭੰਜਨ ਵਰਧਨਾ ਪਸਚਮ ਪਵਨ ਵਿਚਾਰ॥ ੪੧੨॥

੨੬੩੧-ਤੀਛਣ, ਸੋਖਣਕਾਰ, ਬਲਦੀਨਾਸ਼ਕ, ਮੇਦ (ਮੋਟਾਪਨ), ਪਿੱਤ ਤੇ ਕਫ ਦੀ ਨਾਸ਼ਕ ਹਲਕੀ ਤੇ ਵਾਯੂ ਦੀ ਵਰਧਕ ਪਸਚਮ ਦੀ ਪਵਨ ਦਾ ਗੁਣ ਜਾਨਣਾ॥ ੪੧੨॥

ਉੱਤਰ ਪਵਨ ਗੁਣ

ਸੀਤ ਚਿਕਨ ਅਰ ਦੋਖ ਕੁਪ ਕਲੇਦਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਸਥਾਨ।
ਬਲੁਕਰਿ ਮਧੁਰ ਜਿ ਮ੍ਰਿਦ ਕਹੀ ਉੱਤਰ ਪਵਨ ਵਿਧਾਨ॥ ੪੧੩॥

੨੯੩੨-ਠੰਢੀ, ਚੀਕੁਣੀ, ਦੋਖਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ, ਕਲੇਦਨ, ਪ੍ਰਿਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਸਥਾਨ ਪਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਬਲ ਕਾਰਕ, ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਕੋਮਲ ਉੱਤਰ ਦੀ ਪਵਣ ਜਾਣੋ॥ ੪੧੩॥

*ਚਾਰ ਵਿਦਿਸ ਪਵਨ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਈਸਾਨੀ ਕਟੁ ਜਾਨੀਜੇ ਅਗਨਿ ਕਹੀ ਲਘੁ ਰੂਖ।
ਵਿਦਾਹੀ ਨੈਰਿਤ ਕਰੀ ਤਿਕਤ ਵਾਯੁ ਵਜਸ ਹੂਖ॥ ੪੧੪॥

੨੯੩੩-ਈਸਾਨ ਕੋਣ ਦੀ ਕੌੜੀ, ਅਗਨ ਕੋਣ ਦੀ ਹਲਕੀ ਤੇ ਰੁੱਖੀ, ਨੈਰਤ ਕੋਣ ਦੀ ਦਾਹ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਬਾਇਵ ਕੋਣ ਦੀ ਤੀਛਣ ਵਾਯੂ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ॥ ੪੧੪॥

ਨਸਜ (ਨਸਵਾਰ) ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਪ੍ਰਸੰਨ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਦ੍ਰਿੜ ਦੰਤ ਕਚ ਮੁਖ ਸਸਿ ਪਲਿਤ ਵਿਹੀਨ।
ਕਮਲ ਸੁਗੰਧਹਿ ਕੰਠ ਪਿਕ ਨਾਵਨ ਕੇ ਗੁਨ ਕੀਨ॥ ੪੧੫॥

੨੯੩੪--ਪ੍ਰਸੰਤਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਦੰਦਾਂ, ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ (ਮਜਬੂਤ) ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਸਮਾਨ ਕਰਨਹਾਰੀ, ਬੁਢਾਪਾ ਦੂਰ ਕਰਨ-ਵਾਲੀ, ਕਮਲ ਸਮਾਨ ਸੁਗੰਧੀ ਕਾਰਕ, ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਕੋਇਲ ਸਮਾਨ ਸਾਫ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਅਜੇਹੀ ਗੁਣ ਵਾਲੀ ਨਸਵਾਰ ਕਹੀ ਹੈ॥ ੪੧੫॥

ਵਮਨ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਕਾਸੇਪ ਲੇਪ ਸ੍ਰਰ ਭੇਦ ਹਿਤ ਤੰਦ੍ਰਾ ਨੀਂਦ ਪ੍ਰਸੇਕ।
ਦੁਰਗੰਧ ਵਿਖੁ ਗ੍ਰਹਿਣੀ ਕਫਹਿ ਹਰਤ ਵਮਨਿ ਗੁਨ ਟੇਕ॥੪੧੬॥

੨੯੩੫--ਖਾਂਸੀ, ਕਫ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਲਿਪਿਆ ਰਹਿਣਾ, ਸੁਰਭੰਗ ਨੂੰ ਹਿਤਕਾਰੀ, ਤੰਦ੍ਰਾ, ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਪਸੀਨਾ, ਦੁਰਗੰਧੀ, ਵਿਖ (ਜ਼ਹਰ) ਸੰਗ੍ਰਹਿਣੀ, ਤੇਕਫ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਾਰਕ ਵਮਨ ਦਾ ਗੁਣ ਕਿਹਾ ਹੈ॥ ੪੧੬॥

ਵਿਰੇਚਨ (ਜੁਲਾਬ) ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਪਾਂਚੋਇੰਦ੍ਰੀ ਬਲੁ ਕਰਣ ਬ੍ਰਿਧਿ ਧਾਤੁ ਥਿਰ ਜੋਤ।
ਅਗਨਿਕਰੈ ਵਯ ਕਰਿ ਬਲਹਿ ਰੇਚ ਪਾਂਚ ਗੁਨ ਹੋਤ॥ ੪੧੭॥

ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਰਯਾਨ ਚਕ੍ਰ ਇਸੀ ਟੀਕਾ ਦੀ ਪਿ: ੬ ਪਿਛੇ ਦੇਖੋ।

੨੬੩੬--ਪੰਜਾਂ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਵਿਚ ਬਲ; ਧਾਤੂ ਤੇ ਲਤਾਂ ਦੀ ਜੋਤ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਵੇ। ਅਗਨਿ ਆਯੂ ਵਧੌਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਬਲ ਕਰਤਾ, ਜੁਲਾਬ ਦਾ ਗੁਣ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥ ੪੧੭ ॥

ਵਸਤੀ (ਪਿਚਕਾਰ) ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਬਾਤ ਪਿੱਤ ਕਫ ਰਕਤ ਹਰਿ ਸੰਨਿਪਾਤ ਗੁਣਕਾਰ।
ਵਸਤਿ ਤਨੇ ਗੁਨ ਏ ਕਹੈ ਨਿਰਘੰਟਹਿ ਜ ਮਝਾਰ ॥ ੪੧੮ ॥

੨੬੩੭--ਬਾਤ, ਪਿੱਤ, ਕਫ ਤੇ ਰਕਤ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰਨਹਾਰੀ ਤੇ ਸੰਨਿਪਾਤ ਨੂੰ ਗੁਣ ਕਾਰਕ ਇਤਨੇ ਗੁਣ ਵਸਤੀ ਵਿਚ ਕਹੇ ਹਨ ॥ ੪੧੮ ॥

ਸੀਤਲ (ਠੰਢੇ) ਪਾਨੀ ਦੇ ਗੁਣ--ਦੂਜਾ ਛੰਦ

ਸੀਤੇ ਹਿਰਦ ਹਰੈ ਬ੍ਰਿਣ ਪਿੱਤਹਿ ਦਾਹ ਵਿਖਹਿ ਸ੍ਰਮੁਹਾਰੀ।
ਛਰਦਿ ਅਜੀਰਣ ਮੱਦ ਮਦਾਤਯ ਕੁਸ਼ਟ ਨਵੇ ਜੁਰ ਕਾਰੀ।
ਗਲਗ੍ਰਹਿ ਗ੍ਰਹਣੀ ਪੀਨਸ ਅਫਰਾ ਹਿੱਕ੍ਰਾ ਗਲਮੰ ਗਵਾਵੇ।
ਵਿੱਦ੍ਰਧਿ ਮੋਹਾ ਆਰੁਚਿ ਕਾਸੰ ਸ੍ਵਾਸੇ ਧਾਤ ਸੁਭਾਵੈ ॥ ੪੧੯ ॥

ਦੋਹਰਾ

ਸਬ ਕਾ ਜੀਵਨ ਮੂਲ ਜਲ ਰੋਗ ਦੇਖ ਕੇ ਦੇਇ।
ਕਹੂੰ ਸੀਤ ਕਹੂੰ ਉਸਨਿ ਭਨਿ ਅਲਪ ਵਾਤ ਭਨਿ ਤੋਇ ॥੪੨੦।

੨੬੩੮--ਸ਼ੀਤਲ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਯ, ਬ੍ਰਿਣਹਾਰਕ, ਪਿੱਤ, ਦਾਹ, ਵਿਖ, ਥਕੇਵਾ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਕੈ, ਅਜੀਰਣ ਮਦ ਮਦਾਤਯ, ਕੁਸ਼ਟ ਤੇ ਨਵੀਨ ਤਾਪ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਰਾ, ਗਲਗ੍ਰਹਿ, ਸੰਗ੍ਰਹਿਣੀ, ਨਜ਼ੂਲਾ, ਅਫਾਰਾ, ਹਿਡਕੀ ਤੇ ਗੋਲਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਵੌਣ ਵਾਲਾ, ਵਿਦ੍ਰਧੀ ਰੋਗ, ਪ੍ਰਮੇਹ, ਅਰੁਚੀ, ਕਾਸ, ਸ੍ਵਾਸ ਤੇ ਧਾਤੂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਜਲ ਸਭ ਦਾ ਪ੍ਰਾਣ ਰੂਪ ਹੈ. ਫਿਰ ਭੀ ਰੋਗ ਦੇਖਕੇ ਠੰਢਾ ਤੱਤਾ) ਦੇਣਾ ਯੋਗਯ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੀ ਜਗਾ ਠੰਢਾ, ਕਿਸੀ ਥਾਂ ਗਰਮ ਦੇਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਅਲਪ ਮਾਤ੍ਰ ਬਾਰਤਾ ਕਹੀ ਹੈ, ਅਧਿਕ ਆਪ ਸਮਝ ਲਵੋ ॥੪੧੯॥੪੨੦।

ਤ੍ਰਿਵਤਾ (ਤ੍ਰਿਵੀ) ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਤਿਕਤ ਰੂਖਜ ਉਸਨਾ ਕਟੂ ਸ੍ਵਾਦ ਸਮੀਰ ਵਿਨਾਸ।
ਸੋਫੋਦਰ ਕਫ ਪਿੱਤ ਜ੍ਵਰ ਹਰਤ ਰੇਚਨੀ ਭਾਸ ॥ ੪੨੧ ॥

੨੬੩੯—ਤੀਛਣ, ਕਸੈਲੀ, (ਖੁਸ਼ਕ) ਗਰਮ, ਕੜਵੇ ਸਵਾਦ ਦੀ, ਬਾਤ ਨਾਸ਼ਕ, ਪੇਟ ਦੀ ਸੋਜ, ਕਫ, ਪਿੱਤ ਤੇ ਤਾਪ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਹਾਰੀ ਦਸਤਾਵਰ ਹੈ ॥ ੪੨੧ ॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਚਿੱਟੀ ਤ੍ਰਿਵੀ ਦੀ ਵੇਲ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫੁਲ ਸਫੈਦ ਤੇ ਫਲ ਗੋਲ ਗੋਲ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਚਾਰ ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪੱਤੇ ਨੋਕਦਾਰ ਗੋਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਵੇਲ ਦੀ ਲਕੜੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਧਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਲਕੜੀ ਦੀ ਛਿੱਲ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੩ ਦ੍ਰਿਮ ਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਖੁਰਾਸਾਨ ਯਾ ਸਿੰਧ ਵਲੋਂ ਔਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਗੁਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ॥ ੪੨੧ ॥

ਸਯਾਮ (ਕਾਲੀ) ਤ੍ਰਿਵਤਾ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਰੇਚਨ ਮੂਰਛਾ ਦਾਹ ਭ੍ਰਮ ਹਰੈ ਉਸਨ ਗੁਨ ਜਾਨ।
ਕੰਠਹਿ ਉਤਕਰਖਣ ਕਰੀ ਗੁਣ ਸੁਨਾਇ ਸੋ ਮਾਨ ॥ ੪੨੨॥

੨੬੪੦–ਦਸਤਾਵ, ਮੂਰਛਾ; ਦਾਹ, ਭ੍ਰਮ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਗਰਮ ਹੈ। ਕੰਠ (ਹਲਕ) ਦਾ ਘਿਸਨਾ (ਕੁਰੇਕੁਰੀ ਜਲੂਨ) ਕਰਨਹਾਰੀ ਹੋਰ ਗੁਣ ਸਰਨਾਇ ਸਮਾਨ ਹਨ ॥ ੪੨੨ ॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਕਾਲੀ ਤ੍ਰਿਵੀ ਦੀ ਬੀ ਵੇਲ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਫੁਲ ਕਾਲਾਪਨ ਲੀਏ ਵੈਂਗਣੀ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪੱਤੇ ਗੋਲ ਨੋਕਦਾਰ ਸਫੈਦ ਤ੍ਰਿਵੀ ਦੀ ਤਰਾਂ ਦੇ, ਫਲ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਤ੍ਰਿਵੀ ਲਾਲ ਫੁਲ ਵਾਲੀ ਬੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਧਿਕ ਦਸਤਾਵਰ ਕਾਲੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਬੀ ਵੈਦਾਂ ਨੇ ਚਿੱਟੀ ਨੂੰ ਸਰੇਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥ ੪੨੨ ॥

ਤੁੰਮਾ ਜੜ੍ਹ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਤਿਕਤ ਕਟੁਕ ਪਾਕੇ ਰਸੰ ਲਘੁ ਉਸਨਾ ਕਰਿ ਬੀਜ।
ਪਿੱਤ ਕਾਮਲਾ ਕਫ ਉਦਰ ਰੋਗ ਪਲੀਹਾ ਖੀਜ ॥ ੪੨੩ ॥

੨੬੪੧–ਤੀਛਣ, ਪਾਕ ਵਿਖੇ ਚਰਪਰੀ, ਰਸ ਵਾਲੀ, ਹਲਕੀ, ਗਰਮ ਬੀਰਜ ਕਰਨਹਾਰੀ, ਪਿੱਤ, ਕਾਮਲਾ, ਕਫ, ਪੇਟ ਦੇ ਰੋਗ ਤੇ ਲਿੱਫ ਦੀ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ ਤੁੰਮੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਕਹੀ ਹੈ ॥੪੨੩॥

ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ

ਤੁੰਮੇ ਦੇ ਛੋਟਾ ਬੜਾ ਭੇਦ ਕਰਕੇ ਦੋ ਭੇਦ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਵੇਲ ਅਧਿਕ ਤਰ ਮੈਰਿਆਂ, ਰੇਤਲਿਆਂ ਸਥਾਨਾਂ ਪਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪੱਤੇ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਹਦਵਾਣੇ ਜਹੇ, ਫੁਲ ਪੀਲੇ, ਬਰੀਕ ਕੰਡੇ ਸਮੇਤ ਛੋਟੀ ਨਰੰਗੀ ਜੇਹਾ। ਜੇੜੇ ਤੁੰਮੇ ਦੀ ਵੇਲ ਰੇਤਲੀ ਹੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਫਲ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਫਲ ਦਾ ਗੁਦਾ ਅਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੜ੍ਹ ਹੀ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥੪੨੩॥

ਅਲੀਸ ਫਲੀ (ਅੰਮਲਤਾਸ) ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਗੁਰ ਅਲੀਸ ਫਲਿ ਕਾ ਤਨੇ ਨਿਰਘੰਟਹਿ ਮਤ ਧਾਰ ॥੪੨੪ ॥

੨੬੪੨–ਭਾਰੀ, ਸ੍ਵਾਦੂ, ਠੰਢੀ, ਕੋਮਲ, ਦਸਤਕਾਰ ਅਰਥਾਤ ਮਲ ਨੂੰ ਪਤਲਾ ਕਰਨ ਹਾਰੀ, ਇਹ ਗੁਣ ਅਲੀਸਫਲੀ= ਅੰਮਲਤਾਸ ਦੇ ਦੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥ ੪੨੪ ॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਅੰਮਲਤਾਸ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਬੜੇ ਬੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਵਡੀ ਜਾਮਣ ਦੇ ਸਮਾਨ, ਸ਼ਾਖਾਂ ਵਿਚ ਦੋਨੋਂ ਤਰਫ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫੁਲ ਪੰਜ ਪੰਜ ਪੰਖੁੜੀ ਦੇ ਪੀਲੇ ਹਰ ਏਕ ਡਾਲੀ ਨਾਲ ਜੜੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜੇਹੀ ਸੋਭਾਇਮਾਨ ਹੋ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮਾਨੋਂ ਪੀਤਾਂਬਰ ਹੀ ਧਾਰਣ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਫਲੀ ੨ ਗਿੱਠ ਤੋਂ ੪ ਗਿੱਠ ਤਕ ਦੀ ਲੰਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਲੀ ਵਿਚੋਂ ਕਾਲਾ ਗੁੱਦ, ਬੀਜ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਖੀਜਾਂ ਜੇਹੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਗੁਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਤ੍ਰਾ ੨ ਤੋਲੇ ਤੋਂ ੪ ਤੋਲੇ ਦੀ ਹੈ ॥ ੪੨੪ ॥

ਦੰਤੀ ਗੁਣ

ਸਰ ਪਾਕੇ ਰਸੁ ਕਟੁ ਦਿਪਨ ਤੀਖਜਣ ਉਸਨ ਵਖਾਨ।
ਪਿੱਤਾਸਰ ਕਫ ਸੋਫ ਕ੍ਰਿਮਿ ਉਦਰ ਰੋਗ ਕੀ ਹਾਨ ॥ ੪੨੫ ॥

੨੬੪੩--ਦਸਤਾਵਰ ਹੈ, ਪਾਕ ਵਿੱਚ ਤੇ ਰਸ ਵਿਚ ਕਰਪਰੀ ਹੈ, ਅਗਨੀ ਦੀਪਨ ਕਰਨਹਾਰੀ ਤੀਛਣ, ਗਰਮ, ਪਿੱਤ ਤੇ ਰੁਧਿਰ ਵਿਕਾਰ, ਕਫ ਸੋਜ, ਪੇਰ ਦੇ ਕ੍ਰਿਮਿ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ।

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਛੋਟੀ ਤੇ ਬੜੀ ਦੰਤੀ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ੨ ਭੇਦ ਹਨ, ਇਸਦੇ ਝਾੜ, ਜੰਗਲ ਯਾ ਬਣ ਵਿਚ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਤ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਅਰ ਮੋਟੇ ਦਲ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਅਕ੍ਰਿਤੀ ਗੁੱਲਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫੁੱਲ ਮਹੂਏ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਜੇਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਫਲ 'ਜਨਾਲਗੋਟਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਿੰਨ ੨ ਫਲ ਇਕਠੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਬੜੀ ਦੰਤੀ ਦਾ ਬੜਾ ਬ੍ਰਿਛ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਅਰਿੰਡ ਜੇਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਅਰਿੰਡ ਜੇਹਾ ਹੀ ਬੀਜ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਯਗ ਵਿੱਚ ਜੜ੍ਹ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥ ੪੨੫ ॥

ਜੈਪਾਲ ਗੁਣ–ਦੋਹਰਾ

ਗੁਰ ਰੇਚੀ ਚਿਕਨਾ ਕਹਜਾ ਪਿੱਤ ਕਫਹਿ ਕੋ ਜੀਤ ।
ਸਬਲ ਜੁਲਾਬ ਕਰਾਇ ਇਹ ਅਜੈਪਾਲ ਗੁਨ ਮੀਤ ॥ ੪੨੬ ॥

੨੬੪੪--ਭਾਰੀ ਦਸਤਾਵਰ ਚੀਕੁਣਾ, ਪਿੱਤ ਤੇ ਕਫ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣਹਾਰਾ ਬਹੁਤ ਬੜਾ ਜੁਲਾਬ ਕਰੌਣ ਵਾਲਾ 'ਅਜੈਪਾਲ' ਜੈਪਾਲ, ਜਮਾਲਗੋਟਾ, ਜਪੋਲੋਟਾ ਤੇ ਦੰਤੀ ਬੀਜ ਦਾ ਗੁਣ ਕਿਹਾ ਹੈ।

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਜਮਾਲਗੋਟੇ ਦੰਤੀ ਦੇ ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਗਿਰੀ ਵਿਚ ਤੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਬ੍ਰਿਛ ਛੋਟਾ ੨—੩ ਫੁਟ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਨੂੰ ਦੰਤੀ, ਤੇ

ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵੰਤ (ਬੜੀ ਦੰਤੀ) ਆਖਦੇ ਹਨ। ਛੋਟੀ ਦੰਤੀ ਦੇ ਪਤੇ ਬਾਂਸੇ ਵਾਂਗ ਸਮਾਨਤਾ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਬੜੀ ਦੰਤੀ ਦੇ ਪਤੇ ਬੜੇ, ਅਰ ਕੱਟੇ ਜੇਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵੈਦ ਲੋਗ ਇਸਦੇ ਬੀਜ ਦੀ ਗਿਰੀ ਨੂੰ *ਸੁਧ ਕਰਕੇ ਚਿਕਣਾਈ ਹਟਾਕੇ ਸੇਵਨ ਵਿਚ ਲਿਔਂਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਵਸਤੂਆਂ ਮੇਲਕੇ ਤੇ ਬਗੈਰ ਮੇਲ ਦੇ ਤੇਲ ਵੀ ਜੁਲਾਬ ਦੇ ਕੰਮ ਔਂਦਾ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੧ ਗਿਰੀ ਤਕ ਹੈ ॥੪੨੬॥

ਯਵਾਂਸਾ, ਧਵਾਂਸਾ ਗੁਣ–ਦੋਹਰਾ

ਸ੍ਵਾਸ ਤਿਕਤ ਸਰ ਹਿਮ ਲਘੁ ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਹਰਿ ਪਿੱਤ।
ਭ੍ਰਾਂਤ ਹਰੈ ਦੋਊ ਕਹੇ ਗੁਣ ਸਮ ਜਾਨੋ ਮਿੱਤ ॥ ੪੨੭ ॥

੨੬੪੫–ਸ੍ਵਾਸ ਨਾਸਕ, ਤੀਖਣ, ਦਸਤਾਵਰ, ਠੰਢਾ, ਹਲਕਾ, ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਨੂੰ ਤੇ ਪਿੱਤ ਨੂੰ, ਹੋਰ ਭ੍ਰਾਂਤੀ ਨੂੰ ਹਰਨਹਾਰਾ ਜਵਾਹਾਂ ਤੇ ਧਮਾਹਾਂ ਦੋਨੋਂ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹਨ ॥੪੨੭॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਜਵਾਹਾਂ, ਰੇਤਲੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਜਲ ਕਿਨਾਰੇ ਪਾਸ, ਖਾਦਿਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੱਤੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ, ਉਸ ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟੇ ਫਲ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਕੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਪੂਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਹੱਥ ਭਰ ਉੱਚੇ ਝਾੜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੩ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ। ਧਮਾਹਾਂ ਬੀ ਜਵਾਂਹੇਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜਵਾਂਹੇਂ ਦੇ ਕੰਡੇ ਕੁਛ ਧਮਾਂਹੇਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਧਮਾਂਹੇਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਕੁਛ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਵਰਖਾ ਦੇ ਆਦਿ ਅੱਤ ਫਲਦਾ ਫੁਲਦਾ ਹੈ। ਵਰਖਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਣ ਦੋਨਾਂ ਦਾਂ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਮੁਲਖ ਖੁਰਾਸਾਨ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਉਪਰ ਤੁਰੰਜਬੀਨ ਜੰਮ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਸਵਾਦ ਵਿੱਚ ਕੌੜਾ ਹੈ ਮਾਤ੍ਰਾ ੨ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ ॥੪੨੭॥

ਮੁੰਡੀ ਗੁਣ–ਦੋਹਰਾ

ਤਿਕਤ ਕਟੁਕ ਉਸਨਾ ਮਧੁਰ ਲਘੁ ਵੀਰਜ ਕਰਿ ਏਹ।
ਮੇਧਜ ਗੰਡ ਅਪਚੀ ਕ੍ਰਿਮਹਿ ਯੋਨਿ ਪਾਂਡ ਗੁਣ ਤੇਹ ॥੪੨੮॥

੨੬੪੬–ਤੀਛਣ, ਚਰਪਰੀ (ਕਸੈਲੀ), ਗਰਮ ਮਿੱਠੀ, ਹਲਕੀ, ਵੀਰਜ ਵਰਧਕ, ਬੁੱਧੀ ਪ੍ਰਦ, ਗੰਡ ਮਾਲਾ, ਅਪਚੀ, ਪੇਟ ਦੇ ਕ੍ਰਿਮਿ, ਯੋਨੀ ਰੋਗ ਤੇ ਪਾਂਡੂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੇ ਗੁਣ ਮੁੰਡੀ ਦੇ ਕਹੇ ਹਨ ॥੪੨੮॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਮੁੰਡੀ ਅਰ ਮਹਾਂ ਮੁੰਡੀ ਭੇਦ ਤੇ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਤ੍ਰਿਣ ਸਮਾਨ, ਪ੍ਰਸਰ ਜਾਤੀ ਦੀ

---

*ਜੈਪਾਲ ਦੇ ਬੀਜ ਲੀਰ ਦੀ ਪੋਟਲੀ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਤਾਂਬੀਏ ਵਿਚ ਗੋਹਾ ਮਹੀਂ ਦੇ ਕੁਛ ਪਾਣੀ ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਜਦ ਨਰਮ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਦਾਣੇ ਧੋਕੇ ਛਿੱਲਕੇ ਵਿਚਾਂ ਪਿਤਾ ਕੱਢਕੇ ਫਿਰ ਗੋਕੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਉਬਾਲਕੇ ਸੁਕਾਕੇ ਪ੍ਰਯੰਗ ਵਿਚ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸੁਧ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਕ ਬਨਸਪਤੀ ਹੈ। ਪੱਤੇ ਅੰਗੁਲੀ ਸਮਾਨ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਕਦੰਬ ਦੇ ਸਮਾਨ ਲਾਲ ਸਫੈਦ ਰੰਗ ਦੇ ਖ੍ਰਦਲੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਸਰਬਾਂਗ ਜਾ ਫੁੱਲ ਹੀ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਵਕਤ ਇਸ ਦੀਆਂ ਜਿਤਨੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨਿਗਲ ਜਾਵੇ, ਉਤਨੇ ਸਾਲ ਨੇਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਦੁਖਦੇ।

ਅਪੁਟ ਕੰਡਾ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਸਰ ਤੀਖਣ ਕਫ ਵਾਤ ਹਰਿ ਦੀਪਨ ਦਦ੍ਰੂ ਨਾਸ।
ਅਰਸ ਅਫਾਰਾ ਸੂਲ ਕੰਡੁ ਉਦਰਾਪਚੀ ਹੈਰਾਸ॥ ੪੨੯॥

੨੬੪੭--ਦਸਤਾਵਰ, ਤੀਛਣ, ਕਫ, ਬਾਤ ਨਾਸਕ, ਅਗਨੀ ਵਰਧਕ, ਦਾਦ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਬਵਾਸੀਰ ਅਫਾਰਾ, ਸੂਲ, ਖੁਰਕ ਤੇ ਪੇਟ ਦੀ ਅਪਚੀ ਸਭ ਦੇ ਦੂਰ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ॥੪੨੯॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਪੁਟਕੰਡਾ—ਅਪਾਮਾਰਗ, ਆਂਧੀ ਝਾੜਾਂ ਦੇ ਝਾੜ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨਾ ਤੇ ਬੀਜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਔਂਦੇ ਹਨ। ਧਰਤੀ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਇਕ ਸ੍ਵਾ ਦੋ ਦੋ ਹੱਥ ਉੱਚੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਗੋਲ, ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਰੰਗ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਬਾਲ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਲਾਂ ਪਰ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਉਲਟੇ (ਪੁੱਠੇ) ਕੰਡੇ ਵਾਲੇ ਬੀਜ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਚਿੱਟਾ ਲਾਲ ਭੇਦ ਨਾਲ ਪੁਟਕੰਡਾ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ॥੪੨੯॥

ਕੰਬੀਲਾ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਕਫ ਪਿੱਤ ਕ੍ਰਿਮਿ ਗੁਲਮਾ ਉਦਰ ਬ੍ਰਿਣ ਹਰਿ ਰੇਚਕ ਸੋਇ।
ਸੀਤਲ ਕਟੁ ਗ੍ਰਾਹੀ ਕਹਯੋ ਕੰਬੀਲਾ ਗੁਣ ਜੋਇ॥ ੪੩੯॥

੨੬੪੮—ਕਫ, ਪਿੱਤ, ਪੇਟ ਦੇ ਕ੍ਰਿਮਿ, ਗੋਲਾ ਉਦਰ ਵਿਕਾਰ, ਬ੍ਰਿਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਦਸਤਾਵਰ ਹੈ। ਠੰਢਾ, ਚਰਪਰਾ ਤੇ ਗ੍ਰਾਹੀ ਇਹ ਕੰਬੀਲੇ ਦੇ ਗੁਣ ਕਹੇ ਹਨ॥੪੩੦॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਕੰਬੀਲਾ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ ਦੇ ਫਲ ਦੀ ਰਜ—ਲਾਲ ਰੇਤ ਜੇਹੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਬਾਇਵੜਿੰਗ ਦੇ ਉਪਰ ਲਾਲ ਲਾਲ ਰਜ ਜੇਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਕੇ ਬਾਂਸ ਦੀਆਂ ਟੋਕਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਰਕੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਲਤੜਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਓਹ ਰਜ ਹੇਠ ਕੱਪੜੇ ਪਰ ਆਣ ਡਿਗਦੀ ਹੈ, ਸੋਈਓ ਫਿਰ ਕੰਬੀਲਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਤੀ ਲੋਕ ਪੰਡਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆਕੇ ਵੇਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਾਬਲੀ ਤਾਂ ਲੋਕ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਊਂਟ ਭਰ ਭਰ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਖਬਰਦਾਰ! ਦੇਖ ਭਾਲ ਲੋ ਧੂਰਤ ਲੋਗ ਇਸ ਵਿਚ ਖਰਦਲੀਆਂ ਇਟਾਂ ਦਾ ਪੀਪਾ ਡਾਲਕੇ ਦਾਮ ਦੇ ਲਾਲਚ ਖੋਟਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਮਾਤ੍ਰਾ ਨਿਯਮਿਤ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਕੰਬੀਲਾ ਅੱਗ ਲਾਈਏ ਤਾਂ ਸੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥੪੩੦॥

ਵਸਮਾ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਰੇਚਨ ਪਿਕਤਾ ਕੇਸ ਰੰਗ ਮੋਹੁ ਭਰਮ ਮਿਟ ਜਾਇ।

ਰੁੰਸਨ ਉਦਰ ਕਫ ਪਲੀਹ ਹਰਿ ਵਾਤ ਰਕਤ ਮਿਟ ਜਾਇ ॥੪੩੧॥

੨੬੪੯—ਦਸਤਾਵਰ, ਤੀਛਣ, ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗਣ ਵਾਲਾ, ਮੋਹ, ਭਰਮ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਗਰਮ, ਉਦਰ ਰੋਗ, ਕਫ, ਲਿੱਫ ਤੇ ਬਾਤ ਰਕਤ ਦੂਰ ਕਰਨਹਾਰਾ ਵਸਮਾ ਅਰਥਾਤ ਨੀਲ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੪੩੧॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਨੀਲ ਦੇ ਬੂਟੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨ ਲੋਗ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੀਜਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਸਰਫੂੰਕੇ ਦੇ ਸਮਾਨ ਨੀਲੇ ਅਰ ਕੁਛ ਰਾਲਾਪਨ ਲੀਏ ਹੋਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਦੀ ਫਲੀ ਟੇਢੀ ਅਰ ਗੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੀਆਂ ਡਾਲੀਆਂ ਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਕੁੱਟੀ ਕਰਕੇ ਕੂੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਗੋਕੇ ਗਾਲਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਇਸਦਾ ਨੀਲ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ. ਇਹ ਨੀਲੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਔਂਦਾ ਹੈ, ਪੱਤ੍ਰ ਪੀਹਕੇ ਚੂਰਣ ਕਰ ਰੱਖੇ, ਓਹ ਵਸਮਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੪੩੧:

ਨਿੰਮ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਸੀਤਲ ਲਘੁ ਗ੍ਰਾਹੀ ਕਟੁਕ ਅਗਨਿ ਵਾਤ ਕਿਤਿ ਜਾਨ।
ਵਮਿ ਕਫ ਬ੍ਰਿਣ ਕੁਸ਼ਟਹਿ ਹਰਤ ਮੇਹ ਪਿੱਤ ਨਿੰਬ ਠਾਨ ॥੪੩੨॥

੨੬੫੦-ਠੰਢੀ, ਹਲਕੀ, ਗ੍ਰਾਹੀ, ਚਰਪਰੀ, ਅਗਨੀ ਤੇ ਵਾਯੂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਹੈ, ਕੈ ਕਫ, ਬ੍ਰਿਣ, ਕੁਸ਼ਟ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਿੰਮ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥੪੩੨॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਨਿੰਮ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਬਹੁਤ ਉਚੇ ਘਨਾਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਤੇ ਕੰਡਣੀਦਾਰ, ਅਣੀਦਾਰ, ਨੋਕ ਕੁਛ ਫਿਰੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਵਿਚ ਕੋਮਲ ੨ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਤਾਜ਼ੇ ਪੱਤੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਮੌਰ ਬੀ ਪਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਰੁਤ ਦੇ ਅੰਤ ਪਰ ਬਰੀਕ ਅਰ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੇ ਫੂਲ ਔਂਦੇ ਹਨ। ਥੋੜੀ ਥੋੜੀ ਚੰਮੇਲੀ ਜੇਹੀ ਸੁਗੰਧੀ ਵੀ ਫੂਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਔਂਦੀ ਹੈ। ਫਲ ਲੰਬੇ ਅਰ ਗੋਲ ਖਿਰਣੀ ਦੇ ਫਲਾਂ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਨਿੰਮੋਲੀਆਂ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਖਾਣੇ ਵਿਚ ਫਲ ਮਿੱਠਾ; ਪਹਿਲੇ ਕੱਚਾ ਹਰਾ, ਫਿਰ ਪੱਕ ਕੇ ਪੀਲਾ ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰੋਂ ਗਿਰੀ ਵਿਚੋਂ ਤੇਲ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਬ੍ਰਿਛ ਗ੍ਰਾਮ ਅਰ ਬਾਹਰ ਹਰ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿਖੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਿੰਮ ਕੋੜੀ ਤੇ ਮਿੱਠੀ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮਿੱਠੀ ਨਿੰਮ ਦੱਖਣ ਦੀ ਤਰਫ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ. ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਰਤਾਵ ਵਿਖੇ ਕੋੜੀ ਨਿੰਮ ਹੀ ਔਂਦੀ ਹੈ ॥੪੩੨॥

ਚੋਕ ਗੁਨ--ਦੋਹਰਾ

ਰੇਚਨ ਤਿਕਤਾ ਮਦਨ ਨੁਤ ਕੇਸ ਕਾਰਿਣੀ ਜਾਨ।
ਕ੍ਰਿਮਿ ਕੰਡੂ ਕਫ ਕੁਸਟ ਵਿਖ ਆਫਾਰਾ ਸਭ ਹਾਨ ॥੪੩੩॥

੨੬੫੧-ਦਸਤਾਵਰ, ਤੀਛਨ, ਮਦਨ ਦ੍ਰਾਵਕ, ਕੇਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਪੇਟ ਦੇ ਚਮੂਣੇ, ਖੁਰਕ, ਕਫ, ਕੋੜ੍ਹ ਵਿਖ (ਜ਼ਹਰ) ਤੇ ਅਫਾਰਾ, ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਚੋਕ ਦਾ ਗੁਣ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੪੩੩॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਸਤਜਾਨਾਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਕਟੇਹਰੀ ਤੇ ਭਰਭੰਡਾ ਵੀ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਝਾੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਖੜਹਰ, ਖਾਈਆਂ ਢੇਰ, ਰੂੜੀਆਂ ਯਾ ਸੁਕੇ ਤਾਲ, ਛੱਪੜਾਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ, ਰਾਹ ਖੇੜਿਆਂ ਪਰ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਪਤੇ, ਫਲ, ਸ਼ਾਖਾਂ ਆਦਿ ਸਭ ਅੰਗ ਕੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਫੂਲ ਪੀਲੇ ਪੀਲੇ, ਫਲਾਂ ਦੇ ਡੰਡੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਬੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੇਲ ਕੱਢਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਪਤੇ ਤੋੜਨੇ ਪਰ ਅੰਦਰੋ ਪੀਲਾ ਦੁੱਧ ਟਪਕਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਜੜ੍ਹ ਨੂੰ ਕੋਕ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇਸ ਦੇ ਲੋਗ ਇਸ ਨੂੰ ਊਟ ਕਟੇਲਾ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਊਟਕਟੇਲਾ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਮਖਜ਼ਨ ਵਿਚ ਚੋਕ ਇਕ ਕਿਸੀ ਪਹਾੜੀ ਫਲ ਦਾ ਰੁੱਖ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੩ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ ॥੪੩੩॥

ਮੈਨਫਲ (ਰਾੜਾ) ਗੁਣ-ਦੋਹਰਾ

ਤਿਕਤ ਵੀਰਯ ਕਰਿ ਉਸਨ ਲਘੁ ਲੇਖਨ ਵਮਨੀ ਏਹ।
ਰੂਖਾ ਕੁਸ਼ਟ ਕਫਹਿ ਗੁਲਮ ਅਫਾਰਾ ਸੋਫ ਗਮੇਇ ॥ ੪੩੪ ॥

੨੬੫੨-ਤਿਕਤ (ਤੀਛਣ), ਬੀਰਜ ਵਰਧਕ, ਗਰਮ, ਹਲਕਾ, ਲੇਖਨ (ਜਖਮ ਭਰਨ ਵਾਲਾ); ਵਮਨ (ਕੈ) ਕਰਾਣ ਵਾਲਾ, ਰੂਖਾ, ਕੁਸ਼ਟ ਕਫ, ਗੋਲਾ ਅਫਾਰਾ ਤੇ ਸੋਜੇ ਦਾ ਨਾਸਕ ਮੈਨਹਲ (ਰਾੜਾ) ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੪੩੪॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਮੈਨਫਲ ਰਾੜੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਬੜਾ ਬ੍ਰਿਛ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੱਤੇ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਗੋਲ ਗੋਲ, ਖਰਦਲੇ ਆਮ੍ਹਣੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਦੋਨੋਂ ਤਰਫ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੂਰਤ ਪੁਟਕੰਡੇ ਜੇਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫੁਲ ਗੋਲ ਪੰਖਰੀਆਂ ਵਾਲਾ, ਰੰਗ ਚਿੱਟਾ, ਕੁਛ ਕੁਛ ਪੀਲਾ ਜੇਹਾ ਹੈ। ਫਲ ਅਖਰੋਟ ਜੇਹਾ ਗੋਲ ਅਰ ਉਸ ਵਿਚ ਰੇਖਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਬ੍ਰਿਛ ਕਾਂਟੇਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਫਲ ਯਾ ਫਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਗਿਰੀ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥੪੩੪॥

ਪਖਾਣ ਭੇਦ ਗੁਣ

ਅਸਮਭੇਦ ਗ੍ਰਾਹੀ ਉਸਨ ਤੁਵਰ ਸੀਤ ਕਫ ਜੀਤ।
ਗਲਗੰਡ ਅਸ੍ਰ ਵਾਤ ਹਰਿ ਸਰਬ ਰੋਗ ਕੋ ਖੀਤ ॥ ੪੩੫ ॥

੨੬੫੩-ਪਖਾਣ ਭੇਦ ਗ੍ਰਾਹੀ ਹੈ। ਗਰਮ, ਕਸੈਲੀ, ਠੰਢੀ ਤੇ ਕਫ ਨੂੰ ਜਿੱਤਨ ਹਾਰੀ ਹੈ। ਗੰਡ ਮਾਲਾ, ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ, ਵਾਯੂ ਨੂੰ, ਹਰਨਹਾਰੀ, ਦਸਤਾਵਰ, ਇਨਾਂ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਖਯ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਪਖਾਣ ਭੇਦ ਹੈ ॥੪੩੫।

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਪਖਾਣ ਭੇਦ ਦਾ ਝਾੜ ਇਕ ਬਨਸਖਤੀ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚੋਂ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਪਖਾਣ ਭੇਦ

ਦੋ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਬਨਸਪਤੀ ਦੀ ਲਕੜੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਪਖਾਣ ਭੇਦ ਲਕੜੀ ਕਹੀਦਾ ਹੈ, ਦੂਸਰੀ ਖਣਿਜ ਜਾਤੀ ਦੀ ਹੈ ਓਹ ਪੱਥਰ ਹੈ, ਓਹ ਭੀ ਪਖਾਣ ਭੇਦ ਨਾਮ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ, ਓਹ ਹੋਰ ਦੀਪਾਂ ਵਿਚੋਂ ਔਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਯੂਨਾਨੀ ਵਾਲੇ 'ਹੁਜਰੁਲ ਯਹੂਦ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਪਖਾਣ ਭੇਦ ਲਕੜੀ ਨੂੰ ਯੂਨਾਨੀ 'ਗੋਸ਼ਾਦ' ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਵਿਚ 'ਜਬਤਿਆਨਾ' ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਪੰਸਾਰੀ ਲੋਕ ਪਖਾਣ ਭੇਦ ਲਕੜੀ ਯਾ ਪਖਾਣ ਭੇਦ ਪੱਥਰ ਕਹਿਣ ਤੇ ਜਾਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਦੇਸ਼ਾਂਤਰ ਦਾ ਹੋਣ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ॥੪੩੫॥

ਕਚਨਾਰ ਕਲੀ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਸੀਤਲ ਰੂਖੀ ਗ੍ਰਾਹਿਣੀ ਲਘੁ ਪਿੱਤਾ ਸਰ ਨਾਸ।
ਤਾਪ ਪ੍ਰਦਰ ਖਯਤ ਕਾਸ ਨੁਤ ਕਚਨਾਰਾ ਗੁਣ ਭਾਸ ॥੪੩੬॥

੨੬੫੪—ਠੰਢੀ, ਖੁਸ਼ਕ, ਗ੍ਰਹਿਣੀ, ਹਲਕੀ, ਪਿੱਤ ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ; ਤਾਪ, ਪ੍ਰਦਰ, ਖਤ, ਕਾਸ, ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ ਕਚਨਾਰ ਕਲੀ ਕਹੀ ਹੈ ॥੪੩੬॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਕਚਨਾਰ ਲਾਲ ਅਤੇ ਸਫੈਦ ਭੇਦ ਨਾਲ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਰੁੱਖ ਜੰਗਲ ਅਰ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਾਖ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ੨ ਦੋ ਦੋ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਚਿਟੇ ਫੁਲ ਤੇ ਕਲੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਸਰੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕਚਨਾਰ ਭੀ ਇਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਫੁਲ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਔਂਦੇ ਹਨ, ਹੋਰ ਕੁਛ ਵਿਲੱਖਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਦਾ ਸਾਗ ਅਤੇ ਰਾਇਤਾ ਅੱਛਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ॥੪੩੬॥

ਸੰਭਾਲੂ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਨਿਰਗੁੰਡੀ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਕਟੁਕ ਤਿਕਤ ਲਘੁ ਕਖਾਇ।
ਕੇਸਜਾ ਨੇਤ੍ਰ ਹਿਤਕਾਰੀ ਸੂਲ ਸੋਥ ਮਿਟਵਾਇ॥ ੪੩੭॥
ਕ੍ਰਿਮ ਕੁਸ਼ਟਾਰੁਚ ਕਫ ਹਰਤ ਬ੍ਰਿਣ ਸਭ ਨੀਲ ਗਵਾਇ।
ਏਹ ਗੁਣ ਹੈ ਸੰਭਾਲੁ ਕਾ ਨਿਰਘੰਟਹਿ ਮਤਿ ਭਾਇ॥ ੪੩੮॥

੨੬੫੫-ਨਿਰਗੁੰਡੀ=ਸੰਭਾਲੂ, ਸਿੰਮ੍ਰਿਤੀ ਵਧਾਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਕੌੜਾ, ਤੀਛਣ, ਹਲਕਾ, ਕਸੈਲਾ, ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਉੱਤਮ ਕਰਨੇ ਹਾਰਾ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਹਿਤਕਾਰੀ, ਸੂਲ, ਸੋਜੇ ਦਾ ਮਿਟੌਣ ਵਾਲਾ, ਚਮੂੰਣੇ, ਕੋੜ੍ਹ ਅਰੁਚੀ ਤੇ ਕਫ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸਕ ਹੈ, ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਿਣ, ਛਾਈਆਂ ਇਹ ਸੰਭਾਲ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ॥੪੩੭॥੪੩੮॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਸੰਭਾਲੂ ਦਾ ਬ੍ਰਿਛ ਬਣ, ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਤੇ ਹਰ ਹਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਲੰਮੇ, ਇੱਕ

ਇੱਕ ਡੰਡੀ ਉੱਤੇ ਪੰਜ ਪੰਜ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪੱਤੇ ਬਹੁਤ ਹਰੇ, ਹੇਠਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਚਿਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੰਭਾਲੂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਜਾਤਾਂ ਹਨ, ਕਿਸੀ ਉਤੇ ਕਾਲੇ, ਕਿਸੇ ਤੇ ਲਾਲ ਫੂਲ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਅੰਬ ਦੇ ਬੂਰ (ਮੌਰ) ਸਮਾਨ ਗੁੱਛੇਦਾਰ, ਕੇਸਰ ਦੇ ਰੰਗ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੇਸੀ ਭਾਖਾ ਵਿਚ ਬਣ੍ਹਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ॥੪੩੭॥੪੩੮॥

ਕਕੜਸਿੰਙੀ ਗੁਣ-ਦੋਹਰਾ

ਮੇਘ ਸ੍ਰਿੰਗਕਾ ਤਿਕਤ ਸਰ ਵਾਤਲ ਕਾਸ ਵਿਨਾਸ।
ਰੂਖੀ ਪਿੱਤ ਬ੍ਰਿਣਹਿ ਕਫਹਿ ਅਖਿ ਸੂਲ ਹਰਿ ਭਾਸ ॥੪੩੯॥

੨੬੫੬—ਕਕੜਸਿੰਙੀ ਤੀਛਣ, ਦਸਤਾਵਰ, ਬਾਤ, ਖਾਂਸੀ ਦੀ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ, ਖੁਸ਼ਕ, ਪਿੱਤ, ਬ੍ਰਿਣ, ਕਫ ਤੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸੂਲ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ ਹੈ ॥੪੩੯॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਕੱਕੜਸਿੰਙੀ ਦਾ ਬੜਾ ਬ੍ਰਿਛ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਅਕਾਰ ਜੀਏ ਪੋਤੇ ਦੇ ਰੁੱਖ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਫਲੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿੱਚ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਅੰਦਰੋਂ ਖ਼ੋਖਲੀ (ਪੋਲੀ) ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਲੀ ਹੀ ਕੱਕੜਸਿੰਙੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਸਵਾਦ ਵਿੱਚ ਕੌੜੀ ਹੈ ॥੪੩੯॥

ਇਟਸਿਟ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਇਟਸਿਟ ਰੂਖੀ ਉਸਨ ਸਰ ਤਿਕਤ ਮਧੁਰ ਕਟੁ ਜਾਨ।
ਸੋਫਾਨਿਲ ਬ੍ਰਿਣ ਕਫ ਹਰਾ ਰਾਸਾਇਨ ਰੁਚ ਠਾਨ ॥੪੪੦॥

੨੬੫੭—ਇਟਸਿਟ ਰੁਖੀ, ਗਰਮ, ਦਸਤਾਵਰ, ਤੀਛਣ, ਮਿੱਠੀ, ਕਸੈਲੀ, ਸੋਜਾ, ਵਾਯੂ ਬ੍ਰਿਣ ਤੇ ਕਫ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ ਰਸਾਇਣ-ਰੂਪ ਰੁਚੀ ਕਾਰਕ ਕਹੀ ਹੈ ॥੪੪੦॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਇਟਸਿਟ ਦੀਆਂ ਕਈ ਜਾਤਾਂ ਹਨ। ਪਤੇ ਗੋਲ, ਫੁੱਲ, ਲਾਲ, ਚਿਟੇ ਯਾ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਕਈ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਚਿਟੇ ਰੰਗ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਵਿਸਖਪਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਸਾਠੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਸਖਪਰੇ ਦਾ ਝਾੜ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਉਪਰ ਵਿਛਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਤੇ ਗੋਲ ਗੋਲ ਕਿਨਾਰੀਦਾਰ, ਫੁੱਲ ਸਫੈਦ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰੇਤਲੀ ਤਰ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਅਧਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਇਟਸਿਟ ਬੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਫੁੱਲ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਖੇ ਸੁਬਾਂਗ ਯਾ ਜੜ੍ਹ ਹੀ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਲੰਮੀ ਲੰਮੀ ਵੇਲ ਵਧਦੀ ਜਾਵੇ, ਉਸਨੂੰ 'ਹਿਲੜਾ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਟਸਿਟ ਕਈ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥੪੪੦॥

ਰਾਸਨਾ ਗੁਣ —ਦੋਹਰਾ

ਰਾਯਸੇਨ ਗੁਰ ਉਸਨ ਭਨ ਤਿਕਤ ਵਾਤ ਕਫ ਜੀਤ।

ਸੋਫ ਸ੍ਵਾਸ ਵਾਤਾਸ੍ਰ ਗਦ ਸੂਲ ਉਦਰ ਹਰਿ ਮੀਤ ॥੪੪੧॥

੨੬੫੮-ਰਾਇਸਨਾ ਭਾਰੀ, ਗਰਮ, ਤੀਛਣ, ਬਾਤ, ਕਫ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਹਾਰੀ ਸੋਜ, ਦਮਾਂ, ਬਾਤ, ਬਵਾਸੀਰ ਰੋਗ, ਸੂਲ, ਹੋਰ ਪੇਟ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਹੈ ॥੪੪੧॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਰਾਸਨਾ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਅਥਵਾ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲਹੱਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਜੜ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਕੁਛ ਕੁਛ ਸੁਗੰਧ ਬੀ ਔਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪੱਤੇ ਇਸਦੇ ਸਰਨਾਇ ਤੋਂ ਦੂਣੇ ਲੰਮੇ ਚੌੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਆਕ੍ਰਿਤੀ ਸਰਨਾਈ ਜੇਹੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੜ੍ਹ ਦੀ ਆਕ੍ਰਿਤੀ ਸੁੰਢ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਸ੍ਵਾਦ ਤੇਜ ਚਰਪਰਾ, ਰੰਗ ਲਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰਬਾਂਗ ਯਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੜ੍ਹ ਹੀ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬੱਦ੍ਰੀ ਨਾਰਾਇਣ, ਕੇਦਾਰ੍ਹ ਨਾਥ ਵਿਖੇ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਇਧਰ ਘੱਟ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੫ ਮਾਸੇ ਹੈ, ਯੂਨਾਨੀ 'ਜ਼ੰਜਬੀਲਸ਼ ਮੀ ਨਾਮ ਤੇ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ॥੪੪੧॥

ਸਤਾਵਰ ਗੁਣ-ਦੋਹਰਾ

ਸਤਾਵਰ ਗੁਰ ਸੀਤ ਹੈ ਚਿਕਨਿ ਰਸਾਯਨ ਸ੍ਵਾਦ।
ਸੁਕ੍ਰ ਸਤਨਜ ਬਲਿ ਕਰਿ ਕਹੀ ਸੋਫ ਵਾਤਾਸ੍ਰ ਵਾਦ ॥੪੪੨॥

੨੬੫੯-ਸਤਾਵਰ, ਭਾਰੀ, ਠੰਢਾ, ਚੀਕੁਣਾ, ਰਾਸਾਇਣ ਰੂਪ ਸ੍ਵਾਦੂ ਹੈ। ਬੀਰਜ ਤਥਾ ਦੁਧ ਨੂੰ ਵਧੌਣ ਵਾਲਾ, ਬਲਕਾਰਕ, ਰਕਤਵਿਕਾਰ, ਦਾ ਨਾਸਕ ਹੈ ॥੪੪੨॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਸਤਾਵਰ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਵੇਲ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਵੇਲ ਦਾ ਰੰਗ ਸੁਫੇਦੀ ਲੀਏ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪੱਤੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਸੋਏ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਵਲ ਨੂੰ ਕਈ ਕ੍ਰਈ ਵੈਦਜ ਲੋਕ 'ਏਕਲਕੰਠੀ' ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੰਡੇ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫੁਲ ਸਫੇਦ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬਡੀ ਸਤਾਵਰ ਬੀ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵਡੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਅਨੰਤ ਮੂਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਤਾਵਰ ਵਰਖਾ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਹਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਫੁੱਲ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਬ੍ਰਿਛ ਦੇ ਹੇਠ ਸੈਂਕੜੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਓਸੇ ਨੂੰ ਸਤਾਵਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਅਰਬੀ ਵਾਲੇ 'ਸ਼ੁਕਾਕੁਲ ਮਿਸਰੀ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਮਾਤ੍ਰਾ ੭ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ ॥੪੪੨॥

ਸਹਦੇਈ ਆਦਿ ਚਾਰਿ ਬਲਾਂ ਗੁਣ-ਦੋਹਰਾ

ਸਹਦੇਵੀ ਅਰ ਖਰਹਟੀ ਤੀਜੀ ਮਰਹਰਿ ਜਾਨ।
ਗੰਗੇਰਣਿ ਚੌਥੀ ਮਿਲੇ ਵਲਾ ਜੁ ਚਾਰ ਵਖਾਨ ॥੪੪੩॥
ਚਾਰਵਲਾ ਸੀਤਲ ਮਧੁਰ ਬਲ ਅਰ ਕ੍ਰਾਂਤਿ ਕਰੇਇ।

ਸਨਿਗਧ ਗ੍ਰਹਿਨੀ ਵਾਤ ਖਯ ਪਿਤਾਸ੍ਰ ਹਰਿ ਲੇਇ ॥੪੪੪॥
ਸਕਲ ਮੇਹ ਹਰਨੀ ਕਹੀ ਪਿੱਤ ਰੋਗ ਕੋ ਜੀਤ।
ਚਾਰਵਲਾ ਗੁਣ ਸਮ ਕਹੇ ਕਹਿਤ ਮੇਘ ਸੁਨ ਮੀਤ ॥੪੪੫॥

੨੬੬੦-੧ ਸਹਦੇਈ (ਅੜੀਬਲਾ), ੨ ਖਰੈਟੀ (ਮਹਾਂਬਲਾ), ੩ ਨਾਗੇ ਬਲਾ, ਤੇ ਚੌਥੀ ਗੰਗੇਰਣ—ਗੁਲਸਕਰੀ, ਇਹ ਚਾਰ ਬਲਾਂ ਹਨ। ਚਾਰੇ ਬਲਾਂ ਠੰਢੀਆਂ, ਮਿੱਠੀਆਂ, ਬਲ, ਅਰ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਕਰਨ ਹਾਰੀਆਂ, ਚੀਕੁਣੀਆਂ ਗ੍ਰਾਹਣੀਆਂ, ਬਾਤ ਨਾਸਕ, ਖਈ, ਪਿੱਤ; ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਹ ਸਭ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀਆਂ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪਿੱਤ ਰੋਗ ਦੀਆਂ ਨਾਸਕ ਹਨ, ਚੌਹਾਂ ਦਾ ਗੁਨ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹੈ ॥੪੪੩। ੪੪੪॥੪੪੫॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖਰੈਟੀ ਦੇ ਝਾੜ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਪਰ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਚੇ ਘਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਤੇ ਗੋਲ ਫੁਲ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਮੂੰਗ ਦੇ ਸਮਾਨ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਫਲ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਓਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਈ ਦੇ ਸਮਾਨ ਕਾਲੇ ਕਾਲੇ ਬੀਜ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੈਦਜ ਲੋਗ 'ਬੀਜ ਬੰਦ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀਆਂ ੪ ਜਾਤੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਚੂਕੇ ਦੇ ਬੀਆਂ ਨੂੰ ਬੀ ਬੀਜਬੰਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ॥੪੪੩॥ ੪੪੪॥੪੪੫॥

ਤੇਜਬਲ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਪਾਚਨ ਉਸਨਾ ਕਟੁ ਤਿਕਤ ਅਗਨਿ ਕਰੀ ਰੁਚਿਕਾਰ।
ਸ੍ਵਾਸ ਕਾਸ ਕਫ ਵਾਤ ਜਿਤ ਤੇਜ ਸ੍ਰ ਬਲਿ ਗੁਨ ਧਾਰ ॥੪੪੬॥

੨੬੬੧—ਪਾਚਨ, ਗਰਮ, ਕੌੜੀ, ਤੀਛਣ, ਅਗਨੀ ਵਧੌਣ ਵਾਲੀ, ਰੁਚੀ ਕਾਰਕ, ਸ੍ਵਾਸ, ਕਾਸ, ਕਫ ਤੇ ਵਾਯੂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣੇ ਵਾਲੀ ਜਿਹ ਤੇਜ ਬਲ ਦਾ ਗੁਣ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੪੪੬॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਤੇਜ ਬਲ ਦੀ ਵੇਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਛਿੱਲ ਲਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਤੇਜ ਵਲਕਲ ਜਾਂ ਤੇਜ ਬਲ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਫਲ ਕਾਲੀ ਮ੍ਰਿਚ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਗੰਧਿਤ ਪਦਾਰਥ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਾ ਇਸਦੀ ੧ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ ॥੪੪੬॥

ਮਾਲ ਕੰਗੁਲੀ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਯੋਤਕਮਤਿ ਕਟੁ ਤਿਕਤ ਸਰ ਤੀਖਣ ਹਰਿ ਕਫ ਵਾਤ।
ਅਤਿ ਉਸਨਾ ਬੁਧ ਭੂਖ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਕਰਤ ਤਾਸ ਗੁਨ ਖ੍ਯਾਤ ॥੪੪੭॥

੨੬੬੨—ਯੋਤਕਮਤ—ਮਾਲਕੰਙੁਣੀ—ਕੌੜੀ, ਚਰਪਰੀ, ਦਸਤਾਵਰ, ਤੀਛਨ, ਕਫ, ਬਾਤ ਦੀ ਨਾਸ਼ਕ, ਅਤਯੰਤ ਗਰਮ ਹੈ, ਬੁੱਧੀ, ਭੁਖ, ਯਾਦਗਾਰ (ਚੇਤਾ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਰਥਾਤ ਬੁੱਧੀ ਵਰਧਕ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਣ ਮਾਲ ਕੰਙਣੀ ਦਾ ਹੈ ॥੪੪੭॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਮਾਲਕੰਙਣੀ ਦੀ ਵੇਲ ਜੰਗਲ ਅਰ ਬਣਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਪਤੇ ਗੋਲ ਗੋਲ, ਕੁਛ ਕੁਛ ਅਣੀਦਾਰ ਅਰ ਥੋੜੇ ਥੋੜੇ ਕਿੰਗਰੇਦਾਰ ਡੰਡੀ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫੂਲ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਪੰਜ ਪੰਖੜੀ ਦੇ ਝੁਮਕੇਦਾਰ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਭੀ ਝੁਮਕੇਦਾਰ ਛੋਟੇ ਯਾ ਮਟਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਵਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਕੱਚੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹਰਾ, ਪੱਕਣ ਪਰ ਪੀਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅੰਦਰੋਂ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ੬ ਬੀਜ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤੇ ਲੋਗ ਇਸਨੂੰ ਕੋਲ੍ਹੂ ਵਿਚ ਪਿੜਵਾਕੇ †ਤੇਲ ਕਢਵਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪੱਤਾਂ ਦਾ ਸਾਗ ਭੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਵਾਦ ਫਿੱਕਾ ਕੌੜੱਤਣ ਲੀਏ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥੪੪੭॥

ਦੇਵਦਾਰ (ਬਿਆਰ) ਗੁਣ–ਦੋਹਰਾ

ਦੇਵਦਾਰ ਕਟੁ ਚੀਕਨੀ ਤੀਖਣ ਉਸਨ ਲਘੂਨ।
ਹਿਕ੍ਵਾ ਅਫਰਾ ਸੋਥ ਜ੍ਵਰ ਕੰਡੁ ਕਫਾਨਿਲ ਗੂਨ ॥੪੪੮॥

੨੬੬੩–ਦੇਵਦਾਰ, ਕੌੜਾ, ਚੀਕੂਣਾ, ਤੀਛਣ, ਗਰਮ, ਹਲਕਾ ਹੈ, ਹਿੜਕੀ, ਅਫਾਰਾ, ਸੋਜ, ਤਾਪ, ਖੁਰਕ, ਕਫ, ਵਾਯੂ ਨੂੰ ਗੁਣਕਾਰ ਭਾਲ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ ॥੪੪੮॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਦੇਵਦਾਰ ਦੇ ਰੁਖ ਬੜੇ ਬੜੇ ਉੱਚੇ ਛਾਵੇਂਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਤੇ ਲੰਬੇ ਕੁਛ ਗੁਲਾਈਦਾਰ, ਫੂਲ ਅਰਿੰਡ ਦੇ ਫੂਲਾਂ ਸਮਾਨ ਗੁੱਛੇ ਦੇ ਗੁੱਛੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਲਕੜੀ ਦੇ ਤਖਤੇ, ਕੜੀਆਂ, ਚੋਪਟੇ ਤੇ ਲੱਠੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਲਕੜੀ ਵਿਚੋਂ ਅਜੇਹੀ ਸੁਗੰਧ ਔਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸਥਾਨ ਸੁਗੰਧੀ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀਆਂ ਦੋ ਜਾਤੀਆਂ ਹਨ, ਇਕ ਤੇਲ ਸਮਾਨ ਚਿਕਨਾਈਦਾਰ, ਦੂਸਰੀ ਰੁਖੇਪਣ ਸਮੇਤ ਸੁਆਦ ਕੌੜਾ ਹੋਵੇ ਹੈ।

ਚੀਲ੍ਹ ਗੁਣ––ਦੋਹਰਾ

ਸਰਲ ਕਟੁਕ ਪਾਕੇ ਰਸਾ ਮਧੁਰ ਚਿਕਨ ਲਘੁ ਜਾਨ।
ਉਸਨ ਵਾਤ ਦ੍ਰਿਗ ਕੰਠ ਰੁਜ ਕਰਨ ਰੋਗੁ ਹਰਿ ਠਾਨ ॥੪੪੯॥

੨੬੬੪–ਸਰਲ–ਚੀਲ, ਕੌੜੀ, ਪਾਕ ਵਿਚ ਚਰਪਰੀ; ਮਧੁਰਸਾ, ਚੀਕੂਣੀ, ਹਲਕੀ, ਗਰਮ, ਵਾਯੂ, ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗ, ਗਲੇ ਦੇ ਰੋਗ ਤੇ ਕਨ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਹੈ ॥੪੪੯॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਸਰਲ–ਚੀਲ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਹਿਮਾਲਯ ਆਦਿ ਪਰਬਤਾਂ ਪਰ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸਦੇ ਪੱਤੇ ਢੱਕ ਜੇਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਫੂਲ ਬਿਨਾਂ ਗੰਧ ਚਿਟੇ ਰੰਗ ਦੇ, ਇਸਦੀ ਲੱਕੜੀ ਵਿਚੋਂ ਗੂੰਦ ਜੇਹਾ †ਰਸ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਯਾਤ੍ਰਾ ਸਮਯ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਸਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਬੜੇ ਸੋਭਾਇਮਾਨ ਲਗਦੇ ਹਨ ॥੪੪੯॥

---

†ਚੀਪ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੋਹਲੂ ਵਿੱਚ ਤੇਲ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ।

ਪੁਹਕਰ ਮੂਲ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਪੁਖਕਰਿ ਕਟੁ ਤਿਕਤਾ ਉਸਨ ਵਾਤ ਤਾਪ ਕਫ ਜਾਇ।
ਪਾਰਸ਼ ਸੂਲ ਜੁ ਸੋਫ ਚਿਤ ਪੁਖਕਰ ਗੁਨ ਦਿਖਲਾਇ ॥੪੫੦॥

੨੬੬੫-ਪੁਹਕਰ ਮੂਲ ਕੌੜਾ, ਚਰਪਰਾ, ਗਰਮ, ਵਾਤ, ਤਾਪ, ਕਫ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ। ਪਾਰਸ਼ ਪੀੜਾ (ਜ਼ਾਤੁਲ ਜ਼ੰਮ), ਸੋਜ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ ਪੁਹਕਰ ਮੂਲ ਦਾ ਗੁਣ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੪੫੦॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਪੁਹਕਰਮੂਲ ਕੁਠ ਦਾ ਹੀ ਭੇਦ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਠ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਤੇ ਡਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।ਗੁਣ ਬੀ ਇੱਕ ਹੈ। ਕੁਠ ਦੇ ਅਭਾਵ ਵਿਚ ਪੁਹਕਰਮੂਲ ਅਰ ਪੁਹਕਰਮੂਲ ਦੇ ਅਭਾਵ ਵਿਚ ਕੁੱਠ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਤੇ ਕੁਛ ਹੀ ਭੇਦ ਹੈ, ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਇਸਦੀ ਜੜ੍ਹ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਰੰਗ ਕਾਲਾ ਸਵਾਦ ਕੌੜਾ ਜੜ੍ਹ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸੂਤ ਜੇਹੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਕੁਠ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਉਸਨ ਸ੍ਵਾਦ ਤਿਕਤਾ ਕਟੁਕ ਸੁੱਕਰ ਕਰਿ ਲਘੁ ਮਾਨ।
ਕਾਸ ਵਾਤਾਸ੍ਰ ਕੁਸਟ ਕਫ ਵਾਤ ਵਿਸਰਪ ਜੁ ਸਾਨ ॥੪੫੧॥

੨੬੬੬—ਕੁੱਠ, ਗਰਮ ਸਵਾਦੂ, ਚਰਪਰੀ, ਕੌੜੀ, ਬੀਰਜ ਵਰਧਕ, ਹਲਕੀ। ਖਾਂਸੀ, ਬਾਤ, ਰਕਤ, ਕੁਸ਼ਟ, ਕਫ, ਵਾਯੂ ਤੇ ਵਿਸਰਪ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ ॥੪੫੧॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਕੁੱਠ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਪਰਬਤਾਂ ਪਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਅਦਿਕ ਸਮਾਨ ਛੋਟੇ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਖੇ ਵਧੇਰੇ ਹਨ। ਸਿੰਧੁ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਦਾ ਕੁੱਠ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਜੜ ਸੁਗੰਧਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸੇ ਦਾ ਨਾਮ ਕੁੱਠ ਹੈ। ਕੌੜੀ ਤੇ ਮਿੱਠੀ ਹੋਣ ਤੇ ਕੁੱਠ ਦੋ ਭਾਂਤ ਦੀ ਹੈ। ਖਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਔਸ਼ਧੀਆਂ ਵਿਚ ਮਿੱਠੀ ਕੁੱਠ ਪਾਈਦਾ ਹੈ। ਕੌੜੀ ਉਪਰ ਛਲ ਕਾਰਕ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੩ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ ॥੪੫੧॥

ਭੜਿੰਗੀ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਭਾਰਗੀ ਰੂਖਾ ਕਟੁ ਤਿਕਤ ਪਾਚਨ ਰੁਚਿ ਕਰ ਗਰਮ।
ਸੋਫ ਕਾਸ ਕਫ ਸ੍ਵਾਸ ਜ੍ਵਰ ਪੀਨਸ ਮਾਰਤ ਹਰਮ ॥੪੫੨॥

੨੬੬੭-ਭੜਿੰਗੀ ਰੁੱਖੀ (ਖੁਸ਼ਕ), ਕੌੜੀ, ਚਰਪਰੀ, ਪਾਚਨ, ਰੁਚੀ ਕਾਰਕ, ਗਰਮ, ਸੋਜ, ਖਾਂਸੀ, ਕਫ, ਦਮਾਂ, ਤਾਪ, ਤੀਨਸ, ਤਥਾ ਬਾਤ ਦੀ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ ॥੪੫੨॥

---

†ਸੋ ਗੰਦਾ ਬਰੋਜਾ ਹੈ।

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਭੜਿੰਗੀ ਦੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਬ੍ਰਿਛ ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਤੇ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਗੋਲ ਗੋਲ ਸਬਜ਼ ਰੰਗ ਦੇ ਲਲਿਆਈ ਭਾਅ ਮਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਤੇ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਜੜ ਵਿਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਸਾਗ ਚੰਗਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਛਿਲ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ॥੪੫੨॥

ਕਾਇਫਲ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਕਟੁਫਲ ਤੁਵਰ ਤਿਕਤ ਕਟੁ ਹਰਤ ਵਾਤ ਕਫ ਮੇਹ।
ਸ੍ਵਾਸ ਅਰਸ ਕੰਠ ਕਾਸ ਗਦ ਆਰੁਚਿ ਏਹ ਨਸੇਹ ॥੪੫੩॥

੨੬੬੬੮—ਕਾਇਫਲ ਕਸੈਲਾ ਹੈ, ਚਰਪਰਾ, ਕੌੜਾ। ਬਾਤ, ਕਫ ਪ੍ਰਮੇਹ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ, ਦਮਾ, ਬਵਾਸੀਰ, ਕੰਠ ਰੋਗ, ਖਾਂਸੀ ਅਤੇ ਅਰੁਚੀ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ ॥੪੫੩॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਕਾਇਫਲ ਦਾ ਬਹੁਤ ਬੜਾ ਬ੍ਰਿਛ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਸ ਛਿਲਕਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਓਹ ਖਾਰ ਦਾਰ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਤੇ ਪਾਨ ਜੇਹੇ, ਫੁਲ ਲਾਲ ਲਾਲ, ਫਲ ਜਾਇਫਲ ਦੇ ਸਮਾਨ ਗੋਲ ਗੋਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਫਲ ਦੇ ਉੱਪਰ ਦੀ ਛਿਲ ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ 'ਰਾਮ ਪਤ੍ਰ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਛਿੱਲ ਮੋਟੀ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਵਜ਼ਨਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬ੍ਰਿਛ ਪਰ ਸੁਗੰਧਦਾਰ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਫੁੱਲ ਲਗਦੇ ਹਨ; ਸਵਾਦ ਕੌੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਤੇ ਛਿੱਲ ਦੋਨੋਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਔਂਦੇ ਹਨ ॥੪੫੩॥

ਮੋਥਾ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਮੁਸਤਾ ਹਿਮ ਕਟੁ ਤੀਖਣੰ ਦੀਪਨ ਪਾਚਨ ਜਾਨ।
ਕ੍ਰਿਮਿ ਪਿੱਤਾਸ੍ਰ ਕਫ ਕੰਠ ਰੁਜ ਅਤੀਸਾਰ ਜੁਰ ਹਾਨ ॥੪੫੪॥

੨੬੬੬੯—ਮੋਥਾ ਠੰਢਾ, ਕੌੜਾ, ਤੀਛਣ, ਅਗਨੀ ਦੀਪਕ, ਪਾਚਨ; ਪੇਟ ਦੇ ਕ੍ਰਿਮਿ: ਪਿੱਤ ਰੁਧਿਰ ਵਿਕਾਰ; ਕਫ; ਕੰਠ ਦੇ ਰੋਗ; ਅਤੀਸਾਰ; ਤਾਪ ਨਾਸ਼ ਕਰੈ ਹੈ ॥੪੫੪॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਮੋਥਾ—ਨਾਗਰ ਮੋਥਾ ਜਲ ਭੂਮੀ ਵਿਖੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤ੍ਰਿਣ ਜਾਤੀ ਦਾ ਝਾੜ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਡੰਡੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਲੰਬੀ ਤੇ ਤ੍ਰਿਕੋਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਉਪਰ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਫੁਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ॥ ਓਹਨਾਂ ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਇਧਰ ਉਧਰ ਤਿੰਨ ਪੱਤੇ ਬੀ ਲੰਬੇ ਲੰਬੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਹੇਠ ਜੜ ਵਿਚ ਕਸੇਰੂ ਸਦ੍ਰਿਸ਼ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਕੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਨਾਅ੍ਰ ਮੋਥਾ ਯਾ ਮੋਥਾ ਆਖਦੇ ਹਨ; ਸਵਾਦ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਕੌੜਾ ਹੈ ॥੪੫੪॥

ਧਾਵੇ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਧਾਵੇ ਕਟੁ ਹਿਮ ਮਧੁਕਰਾ ਲਘੁ ਪਿੱਤਾਸ੍ਰ ਵਿਡਾਰ।
ਕ੍ਰਿਮਿ ਵਿਸਰਪ ਵਿਖ ਕੋ ਹਰਤ ਅਰੁ ਉਸਨਾ ਅਤਿਸਾਰ ॥੪੫੫॥

੨੬੭੦-ਧਾਵੇ, ਚਰਪਰੇ; ਠੰਢੇ, ਕੋਮਲਤਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ; ਹਲਕੇ, ਪਿਤ ਖ਼ੂਨ ਵਿਕਾਰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੇ; ਕ੍ਰਿਮਿ; ਵਿਸਰਪ, ਜ਼ਹਰ; ਗਰਮੀ ਤੇ ਅਤੀਸਾਰਾਂ ਦੇ ਹਟੌਣ ਹਾਰੇ ਹਨ ॥੪੫੫॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਧਾਵੇ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਬਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਪੱਤੇ ਅਨਾਰ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਸਮਾਨ; ਪਰੰਤੂ ਅਨਾਰ ਦੇ ਪੱਤੇ ਹਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਧਾਵਿਆ ਦੇ ਪੱਤ ਕੁਛ ਕੁਛ ਪੀਲੇਪਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਫੁੱਲ ਬਹੁਤ ਲਾਲ ਕਲੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਸਦੇ ਫੁੱਲ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਵਾਦ ਕਸੈਲਾ ਤੇ ਰੰਗ ਪੀਲਾ ਹੁੰਦਾ ॥੪੫੫॥

ਮਾਈਂ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਮਾਂਈਂ ਅਮਲਾ ਰਸੁ ਪਕੇ ਲਘੁ ਕਖਾਇ ਅਰ ਸੀਤ।
ਪਿਤਾਸ੍ਰ ਕਫ ਕੰਠ ਰੁਜ ਅਤੀਸਾਰ ਹਰਿ ਮੀਤ ॥੪੫੬॥

੨੬੭੧-ਮਾਂਈਂ ਦਾ ਖੱਟਾ ਰਸ ਪਾਕ ਵਿਖੇ ਹਲਕਾ; ਕਸੈਲਾ ਠੰਢਾ; ਪਿੱਤ; ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ, ਕਫ; ਕੰਠ ਦੇ ਰੋਗ ਤੇ ਅਤੀਸਾਰ ਨਾਸ ਕਰੇ ਹੈ ॥੪੫੬॥

ਵਿਦਾਰੀ ਕੰਦ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਕੰਦ ਵਿਦਾਰੀ ਬ੍ਰਿਹਣੀ ਅਰ ਮਧੁਰ ਚਿਕਰਿਸ ਤਨਯ।
ਸੁਕਰ ਕਰ ਗੁਰ ਪਿੱਤ ਹਰਿ ਦਾਹ ਪਵਨ ਹਿਤ ਸਨਜ ॥੪੫੭॥

੨੬੭੨-ਵਿਦਾਰੀਕੰਦ, ਬ੍ਰਿਹਣੀ, ਮਿੱਠਾ, ਚੀਕੁਣਾ, ਦੁੱਧ ਵਧਾਣ ਵਾਲਾ, ਭਾਰਾ, ਪਿਤ, ਦਾਹ, ਬਾਤ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਰ ਮੂਤ੍ਰ ਲਿਔਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ॥੪੫੭॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਵਿਦਾਰੀ ਕੰਦ ਦੀ ਵੇਲ ਅਨੂਪ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਸਥਾਨਾਂ ਪਰ ਖੁਦ ਬਖੁਦ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੇਲ ਜਮੀਨ ਉਪਰ ਫੈਲਦੀ ਹੈ । ਇਸਦੇ ਪਤੇ ਪਾਨ ਪਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਆਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਡੰਡਲ ਅੁਸਧੇ ਲੰਮੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਪਤੇ ਆਹਮੋ ਸਾਹਮਣੇ ਲਗਦੇ ਹਨ । ਪੱਤਿਆਂ ਉਪਰ ਜਾਲ ਵਾਂਗ ਨਸਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਗੁਛੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਕੰਧ ਹੇਠ

ਇਕ ਹਥ ਡੂੰਘੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਦ ਪਰ ਸੂਅਰ ਦੀ ਤੇਰਾਂ ਰੋਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਰੰਗ ਲਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੀ ਕਦਰ ਸੂਅਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੋਵੇ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸਦਾ ਮੂੰਹ ਸਿਰ ਸਾਰਾ ਅਕਾਰ ਸੂਅਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਬਿਰਾਹੀ ਕੰਦ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਭੇਦ ਖੀਰ ਵਿਦਾਰੀ ਕੰਦ ਅਰਥਾਤ ਸਿਆਲੀਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਰੋਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਉਂਞ ਲਾਲ ਚਿੱਟੇ ਭੇਦ ਨਾਲ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਬੀ ਹਨ, ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸਿਆਲੀਆਂ ਅਤੇ ਬਿਰਾਹੀ ਕੰਦ ਦੋਨੋਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸੀ ਤੇ ਇਕ ਦੇ ਅਭਾਵ ਵਿਚ ਦੂਸਰਾ ਕੰਦ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੈਸਾ ਕਿ:-'ਜਹਾਂ ਬਿਦਾਰੀ ਹੋਵੇ ਕਾਲ। ਤਹਾਂ ਪਾਈਏ ਚਰਮ ਕਰਾਲੁ' ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਏਥੇ ਅਗਜਾਤ ਕਈ ਤਰਾਂ ਦੇ ਟਪਲੇ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ॥੪੫੭॥

ਮਜਿਸਟਾ (ਮਜੀਠ) ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਮੰਜਿਸਟਾ ਮਧੁਰ ਤ੍ਰਿਕਤ ਅਰੁ ਕਖਾਇ ਗੁਰੁ ਜਾਨ।
ਉਸਨ ਵਰਨ ਸੁਰ ਕਰਨਿ ਭਨਿ ਸੋਫ ਸਲੇਖਮ ਹਾਨ ॥੪੫੮॥
ਅੱਖਿ ਸੂਲ ਵਿਖ ਰੁਧਿਰ ਹਰਿ ਅਤੀਸਾਰ ਬ੍ਰਿਣ ਜਾਇ।
ਕੁਸਟ ਬਿਸਰਪ ਜੁ ਮੇਹ ਜਿਤ ਮੰਜਿਸਟਾ ਗੁਨ ਯਾਇ ॥੪੫੯॥

੨੬੭੩-ਮਜੀਠ, ਮਿੱਠੀ, ਚਰਪਰੀ, ਕਸੈਲੀ, ਭਾਰੀ, ਗਰਮ, ਰੰਗ ਦਰੁਸਤ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ, ਸੁਰ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ, ਸੋਜ ਤੇ ਕਫ ਦੀ ਨਾਸਕ ਹੈ। ਨੇਤ੍ਰ ਦੀ ਦਰਦ, ਜ਼ਹਰ, ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ, ਅਤੀਸਾਰ, ਬ੍ਰਿਣ. ਕੁਸ਼ਟ ਵਿਸਰਪ, ਪ੍ਰਮੇਹ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲਾ ਗੁਣ ਮੰਜੀਠ ਦਾ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੪੫੮॥੪੫੯॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਮਜੀਠ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਬੀਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਬੂਟਾ ਲੱਤਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੜ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਕੁਛ ਕਾਲਾਪਨ ਲੀਏ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਔਸ਼ਧੀ ਤੋਂ ਵਖਰੀ ਰੰਗ ਦੇ ਬੀ ਬਹੁਤੀ ਕੰਮ ਔਂਦੀ ਹੈ। ਸਵਾਦ ਵਿਚ ਫੋਕੀ ਹੈ ॥੪੫੮॥੪੫੯॥

ਹਰਿਦ੍ਰਾ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਹਲਦੀ ਕਟੁ ਤਿਕਤਾ ਰੁਖੀ ਉਸਨ ਸਲੇਖਣ ਜੀਤ।
ਪਿੱਤ ਹਰਤ ਮੇਹਾਸ੍ਰ ਸ੍ਵਥ ਪਾਂਡੁ ਬ੍ਰਿਣਹਿ ਹਰਿ ਮੀਤ ॥੪੬੦॥

੨੬੭੪-ਹਲਦੀ, ਕੌੜੀ, ਚਰਪਰੀ, ਖੁਸ਼ਕ, ਗਰਮ, ਬਲਗਮ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰੀ, ਪਿੱਤ, ਪ੍ਰਮੇਹ, ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ, ਸੋਫ, ਪਾਂਡੂ ਤੇ ਬ੍ਰਿਣਾਂ ਦੀ ਨਾਸਕ ਹੈ ॥੪੬੦॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਪਹਾੜ ਦੀ ਤਰਫ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹਲਦੀ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਬੀਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਸਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਝਾੜ ਅਰ ਅਦਰਕ ਦੇ ਸਮਾਨ ਚੌੜੇ ਚੌੜੇ ਪੱਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਹੇਠ ਗੰਢਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ

ਖੋਦਕੇ ਧੁੱਪੇ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਇਹ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਹਰੀ ਹਲਦੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਹਲਦੀ ਦੀ ਭਾਜੀ ਬੀ ਅੱਛੀ ਬਣਦੀ ਹੈ; ਇਸਦੀ ਗੰਧ ਪੀਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਸਾਲੇ ਵਿਚ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਵਾਦ ਕੌੜਾ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਤ੍ਰਾ ੫ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ ॥੪੯੦॥

ਦਾਰ ਹਲਦੀ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਦਾਰਹਲਧਿ ਤਿਮਹੀ ਜੁ ਗੁਨ ਕਰਨ ਨੈਨ ਰੁਜ ਹਾਰ।
ਤਾਹਿ ਰਸਾ ਰਸਵਤ ਕਹੀ ਗੁਣ ਨਿਰਘੰਟ ਵਿਚਾਰ ॥੪੯੧॥

੨੬੭੫—ਦਾਰ ਹਲਦੀ ਦਾ ਗੁਣ ਤੇਹਾ ਹੀ ਅਰਥਾਤ ਹਲਦੀ ਜੇਹਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਕੰਨਾਂ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ (ਅਤੇ ਮੁਖ ਦੇ) ਰੋਗ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਦਾ ਰਸ; ਰਸੌਤ ਹੈ। ਇਹ ਨ੍ਰਿਘੰਟ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ॥੪੯੧॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਦਾਰ ਹਲਦੀ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਬਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਉਚੇ ਉਚੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਤੇ ਕ੍ਰੜੇ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਦੇ ਸਮਾਨ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਹ ਬ੍ਰਿਛ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਅਧਿਕ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਲਕੜੀ ਪੀਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਦਾਰਹਲਦੀ ਆਖਦੇ ਹਨ॥ ੪੯੧॥

ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਰਸੌਂਤ)

੨੬੭੬—ਦਾਰ ਹਲਦੀ ਦੀ ਕਚੀ ਅਰ ਗਿਲੀ ਲਕੜੀ ਲੈਕੇ ਚੌਗੁਣੇ ਜਲ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ। ਜਦ ਜਲ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਛਾਣ ਲਵੇ, ਫਿਰ ਉਸ ਕਾੜ੍ਹੇ ਦਾ ਚੌਥਾ ਹਿਸਾ ਰਹੇ ਛਾਣੇ ਜਲ ਵਿਚ ਚਾਰ ਗੁਣਾਂ ਬਕ੍ਰੀ ਯਾ ਗੌਕਾ ਦੁਧ ਪਾਕੇ ਫਿਰ ਕਾੜ੍ਹੇ; ਜਦ ਦੁਧ ਆਦਿ ਸੜਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਗਾੜ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਵੇ; ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਪੱਤਿਆ ਵਿਚ ਪਾ, ਪਾਕੇ ਰਖ ਦੇਵੇ, ਏਹੋ ਰਸੌਂਤ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਜੇੜ੍ਹੀ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਵਿਕਦੀ ਹੈ, ਓਹ ਨਿੰਮ ਆਦਿ ਅੰਡ ਵੰਡਤਾ ਨਾਲ ਭਰੀ †ਬੁਰੀ ਰਸੌਤ ਹੈ ॥੪੯੧॥

ਪਵਾੜ (ਏਲੋਂ) ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਏਲੋਂ ਲਘੁ ਰੂਖੀ ਕਹੀ ਸ੍ਵਾਦੀ ਪਿੱਤ ਵਿਨਾਸ।
ਵਾਤ ਹਰਤ ਹ੍ਰਿਦ ਹਿਮ ਲਖੋ ਮਿਟਤ ਸਲੇਖਮ ਸ੍ਵਾਸ ॥੪੯੨॥
ਕੁਸ਼ਟ ਦੱਦ੍ਰਿ ਕ੍ਰਿਮ ਜੀਤ ਹੈ ਗਰਮ ਜਾਨ ਫਲ ਤਾਸ।
ਕੁਸਟ ਕੰਡੂ ਦੱਦ੍ਰਿ ਵਿਖਹਿ ਵਾਤ ਰਕਤ ਹਰਿ ਭਾਸ ॥੪੯੩॥

---

†ਗੰਦੇ ਬਰੋਜੇ ਵਿਚ ਬੇਲੂਆ ਆਦਿ ਪਾਕੇ ਬੀ ਬਣਾ ਛੱਡਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਖਬਰਦਾਰ ਰਹੋ।

ਵਾਤ ਰਕਤ ਤਿਸੁ ਸਾਗ ਹੈ ਕਫ ਕ੍ਰਿਤ ਲਘੁ ਜੁ ਵਖਾਨ।
ਪ੍ਰਪੁਨਾਟ ਗੁਨ ਮੇਘ ਭਨਿ ਨਿਰਘੰਟਹਿ ਤੇ ਠਾਨ ॥੪੬੪॥

੨੬੭੭-ਏਲੋਂ—ਪਵਾੜ, ਹਲਕੀ, ਖੁਸ਼ਕ, ਸਵਾਦੂ; ਪਿੱਤ, ਬਾਤ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਦੀ ਹਿਤਕਾਰੀ, ਠੰਢੀ, ਅਰ ਬਲਗਮ ਤੇ ਦਮੇਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਹੈ। ਕੁਸ਼ਟ, ਦਾਦ, ਪੇਟ ਦੇ ਕੀੜੇ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਫਲ ਗਰਮ ਹੈ, ਫਲ ਬੀ ਕੁਸ਼ਟ, ਖੁਰਕ, ਦਾਦ; ਜ਼ਹਰ; ਬਾਤ ਰਕਤ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਸਾਗ ਬੀ ਬਾਤ ਰਕਤ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ, ਕਫ ਕਾਰਕ ਹਲਕਾ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਣ 'ਪ੍ਰਪੁਨਾਟ' ਕਹੀਏ 'ਏਲੋਂ' ਦੇ ਨ੍ਰਿਘੰਟ ਵਿਚੋਂ ਕਹੇ ਹਨ ॥੪੬੨ ਤੋਂ ੪੬੪॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਏਲੋਂ, ਬਰਸਾਤ ਵਿਚ ਹੀ ਅਧਿਕਤਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਝਾੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੈ ਇਹ ਜੰਗਲ ਯਾ ਪਹਾੜੀ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਰੱਦੀ ਸਥਾਨਾਂ ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੱਤੇ ਗੋਲ ਅਰ ਇਕ ਡੰਡੀ ਵਿਚ ਪੰਜ ਪੰਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫੁਲ ਪੀਲੇ, ਫਲ ਦੀਆਂ ਫਲੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ ਮੂੰਗੀ ਦੀ ਫਲੀ ਨਾਲੋਂ ਤਿੱਗੁਣੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ; ਉਸ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਮੋਠ ਜੇਹੇ ਦਾਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਪਤਿਆਂ ਦਾ ਸਾਗ ਅੱਛਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰਬਾਂਗ ਯਾ ਜੜ੍ਹ ਯਾ ਕਿਤੇ ਦੀਜ ਹੀ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੜੀ ਛੋਟੀ ਕਰਕੇ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ ॥੪੬੨ ਤੋਂ ੪੬੪॥

ਬਾਵਚੀ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਵਾਕੁਚ ਮਧੁਰਾ ਤਿਕਤ ਕਟੁ ਪਾਕ ਰਸਾਯਨ ਏਹ।
ਵਿਸਟੰਭੀ ਹਿਮ ਰੁਚਜਾ ਸਰਾ ਹ੍ਰਿਦਯ ਭਨਿ ਤੇਹ ॥੪੬੫॥
ਪਿੱਤਾਸ੍ਰ ਕਫ ਸ੍ਵਾਸ ਜ੍ਵਰ ਕੁਸਟ ਮੇਹ ਸਬ ਟਾਰ।
ਕ੍ਰਿਮ ਹਰਿ ਰੂਖੀ ਜਾਨਿਯੇ ਕਹਿਤ ਮੇਘ ਗੁਨਕਾਰ ॥੪੬੬॥
ਤਾਕਾ ਫਲ ਪਿੱਤਹਿ ਕਰਤ ਕ੍ਰਿਛ ਕੁਸਟ ਕਫ ਵਾਤ।
ਇਨਕਾ ਹਰਤਾ ਏ ਕਹਯਾ ਘਨੋ ਕੁਸਟ ਹਿਤ ਖਯਾਤ ॥੪੬੭॥

੨੬੭੮—ਬਾਬਚੀ; ਮਿਠੀ, ਚਰਪਰੀ, ਕੌੜੀ; ਪਾਕ ਵਿਚ ਚਰਪਰੀ ਹੈ; ਰਾਸਾਇਣ ਹੈ। ਕਬਜ਼ੀ ਕਾਰਕ, ਸਰਦ; ਰੁਚੀ ਕਾਰਕ, ਦਸਤਾਵਰ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਨੂੰ ਗੁਣਕਾਰ ਰਕਤ ਪਿੱਤ, ਕਫ, ਹਵਾਸ; ਤਾਪ ਕੋੜ੍ਹ, ਪ੍ਰਮੇਹ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਸਕ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਪੇਟ ਦੇ ਕ੍ਰਿਮਿ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਬਾਵਚੀ ਕਹੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਫਲ ਪਿੱਤ ਕਾਰਕ ਤੇ ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਛ, ਕੁਸਟ ਕਫ, ਬਾਤ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਦ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਕੁਸਟ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਹਿਤ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ। ੪੬੫ ਤੋਂ ॥੪੬੭॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਬਾਵਚੀ ਦਾ ਝਾੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੱਤੇ ਗੁਆਲ ਦੇ ਸਮਾਨ ਫੁਲ ਕਾਲਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਗੁਛੇ ਵਿਚ ਲਗਦੇ ਹਨ ਬੀਜ ਕਾਲੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੁਰਗੰਧੀ ਔਂਦੀ ਹੈ। *ਸੋਧਕੇ ਇਸਦੇ ਬੀਜ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਯਾ ਬਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਔਂਦੇ ਹਨ, ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੋ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ ॥੪੬੫ ਤੋਂ ੪੬੭॥

ਭੰਗਰਾ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਭ੍ਰਿੰਗ ਰਾਜ ਕਟੁ ਤਿਕਤ ਭਨਿ ਉਸਨ ਰੂਖਯ ਕਫ ਜੀਤ।
ਰੁਚਿ ਰਸਾਯਨ ਨੈਨ ਹਿਤ ਵਾਤ ਕੁਸਟ ਹਰਮੀਤ ॥੪੬੮॥
ਕੇਸ ਸਯਾਮ ਸੋ ਕਰਤ ਹੈ ਸਿਰ ਕਾ ਰੋਗ ਗਵਾਇ।
ਸੂਰਯ ਵਲਹ ਗੁਨ ਕਹੇ ਮੇਘੇ ਲਿਖੇ ਬਨਾਇ ॥੪੬੯॥

੨੬੭੯—ਭੰਗਰਾ, ਤੀਖਣ, ਚਰਪਰਾ; ਗਰਮ, ਰੁਖਾ, ਕਫ ਨਾਸਕ, ਰੁਚੀ ਕਾਰਕ, ਰਸਾਇਣ ਰੂਪ; ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਹਿਤਕਾਰੀ; ਬਾਤ ਕੁਸ਼ਟ ਦਾ ਨਾਸਕ, ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਸਿਰ ਰੋਗ ਨਾਸਕ, ਇਹ †ਭੰਗਰੇ ਦੇ ਗੁਣ ਕਹੇ ਹਨ ॥੪੬੮॥੪੬੯॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਭਾਂਗਰੇ ਦੇ ਗੁਲਮ ਜਲ ਕਿਨਾਰੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਵਿਖੇ ਕਾਲਾਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੱਤੇ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਧਾਨਾਂ ਦੇ ਪਤਿਆਂ ਜੇਹੇ; ਹੇਠੋਂ ਦਾਣੇਦਾਰ ਫਲਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦਿਆਂ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਰਸ ਕਾਲਾ ਜੇਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਾਲੇ ਚਿਟੇ ਅਤੇ ਪੀਲੇ ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਭੇਦ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਵਾਦ ਤੇਜ਼ੀ ਲੀਏ ਕੌੜਾ ਹੈ, ਕਾਲਾ ਘੱਟ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ॥੪੬੮॥ ੪੬੯॥

ਪਿੱਤ ਪਾਪੜਾਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਪਰਪਟ ਪਿੱਤਾਸ੍ਰ ਜਿਤੈ ਭ੍ਰੰਮੁ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਕਫ ਤਾਪ।
ਸੀਤ ਤਿਕਤ ਵਾਤਲ ਲਘੂ ਸੰਗ੍ਰਾਹੀ ਲਖ ਆਪ ॥੪੭੦॥

---

*ਪਿੱਛੇ ਸੋਧਨ ਵਾਸਤੇ ਇਸੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ਵੇਖੋ ਨੰ: ੯੫੪ ਪ੍ਰਿੰ; ੩੯੩।

†'ਸੂਰਯਬਲਿਹ' ਦੇ ਥਾਂ ਕਿਤੇ ਪਾਠ 'ਸੂਰਯ ਬੱਲਭ' ਬੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਦੋਨੋਂ ਪਾਠ ਅਯੁਕਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ 'ਸੂਜਨ ਬੱਲਿਹ' ਪਾਠ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੌਜ ਤੇ ਬਲ ਅਰਥ ਨ੍ਰਿਘੰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਯਥਾਰਥ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੂਰਯ ਬਲਭ ਨਾਮ ਭੰਗਰੇ ਦਾ ਕਿਸੇ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਆਯਾ ਨਾਂ ਹੀ ਏਥੇ ਉਪਯੋਗੀ ਹੈ।

੨੬੯੦-ਪਾਪੜਾ, ਪਿੱਤ, ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ, ਭ੍ਰਮ, ਪਿਆਸ, ਕਫ, ਬੁਖਾਰ ਦਾ ਨਾਸਕ ਹੈ ਸਰਦ, ਚਰਪਰਾ, ਬਾਤ ਕਾਰਕ, ਹਲਕਾ ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਾਹੀ ਹੈ ॥੪੭੦॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਪਿੱਤਪਾਪੜੇ ਦੇ ਝਾੜ ਬਹੁਤੇ ਕਣਕ ਦੀ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਉੱਪਰ ਬਾਲ ਨਿਕਲਦੇ ਰਨ। ਇਹ ਦੋ ਜਾਤੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਵਿੱਚ ਨੀਲੇ ਫੁੱਲ, ਦੂਸਰੇ ਵਿੱਚ ਲਾਲ ਫੁੱਲ ਔਂਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲਾਲ ਫੁੱਲ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਫਲਦਾਇਕ ਹੈ। ਸਵਾਦ ਕੌੜਾ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੬ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ ॥੪੭੦॥

*ਤ੍ਰਾਯਮਾਣ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਤ੍ਰਾਯਮਾਨ ਸਰ ਸੁ ਪਿੱਤ ਹਰਿ ਜ੍ਵਰ ਕਫ ਰੁਧਿਰ ਮਿਟਾਇ
ਸੂਲ ਮਿਟੈ ਗੁਣ ਏ ਕਹੈ ਤ੍ਰਾਯਮਾਣ ਹਿਤੁ ਲਗਾਇ ॥੪੭੧॥

੨੬੯੧-ਤ੍ਰਾਯਮਣ, ਦਸਤਾਵਰ, ਪਿੱਤ ਨਾਸ਼ਕ, ਤਾਪ, ਕਫ, ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ ਤੇ ਸੂਲ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ ॥੪੭੧॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਤ੍ਰਾਯਮਾਣ ਦੇ ਪਤੇ ਕਾਹਜ਼ਬਾਲ (ਗੌਜ਼ਦਾਨ) ਦੇ ਸਮਾਨ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਪਰ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਮੱਧ ਵਿਖੇ ਦੋ ਡੰਡੀਆਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਾਯਮਾਨ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਇਹ ਜੰਗਲੀ ਕਾਹਜ਼ਬਾਨ ਹੈ। ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ 'ਅਸਪ੍ਰਕਾਂ' ਤੇ 'ਬੰਗਾਲੀ ਵਿੱਚ 'ਬਲਾਡੁਬਰ' ਆਖਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਬਾਕਲੇ ਦਾ ਹੀ ਭੇਦ ਹੈ, ਸੋ ਤੁਖਮ ਜਰਜਰ ਨਾਮ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ॥੪੭੧।

ਪਤੀਸ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਵਿਖਾ ਉਸਨ ਪਾਚਨ ਤਿਕਤ ਜਿਤੇ ਪਿੱਤ ਅਤਿਸਾਰ ॥
ਕਫ ਹਰਤਾ ਨਿਰਘੰਟ ਭਨਿ ਪੰਡਿਤ ਲਖੋ ਵਿਚਾਰ ॥੪੭੨॥

੨੬੯੨—ਵਿਖਾ—ਪਤੀਸ. ਗਰਮ, ਪਾਚਨ, ਚਰਪਰੀ; ਪਿੱਤ, ਅਤੀਸਾਰ ਅਤੇ ਕਫ ਦਾ ਨਾਮਕ ਹੈ ॥੪੭੨॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਪਤਾਸ ਦੇ ਝਾੜ ਕੇਲੇ ਦੇ ਪਤਿਆਂ ਜੇਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਹੇਠ ਕੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੀਸ—ਪਤੀਸ

*ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਬਨਖਸ਼ਾ ਆਦਿ ਪਾਕੇ ਕੰਮ ਤੋਰੇ।

ਕਾਲਾ, ਚਿੱਟਾ ਤੇ ਲਾਲ ਭੇਦ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਗੁਣ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪਤੀਸ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਪਾਈਦੀ ਹੈ ॥੪੭੨॥

ਕਾਕਮਾਚੀ (ਭਕੋਲਾ) ਗੁਣ–ਦੋਹਰਾ

ਭੰਭੋਲਨਿ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਹਰਿ ਸਨਿਗਧ ਉਸਨ ਅਰੁ ਸ੍ਵਾਦੁ।
ਸੁਕ੍ਰਤ ਹ੍ਰਿਦਜਾ ਸੋਫ ਜਿਤ ਰਾਸਾਯਨ ਜ੍ਵਰ ਵਾਦ ॥੪੭੩॥

੨੬੯੩–ਭੰਭੋਲਾ=ਮਕੋਇ, ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਨਾਸ਼ਕ, ਚੀਕੁਣੀ, ਗਰਮ, ਸਵਾਦੂ, ਬੀਰਜ ਪੈਦਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਰੋਗ, ਸੋਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਸ਼ਕ ਰਸਾਯਣ ਰੂਪ, ਜ੍ਵਰ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰੇ ਹੈ ॥੪੭੩॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਮਕੋਇ–ਭੰਭੋਲਾ ਅਰਥਾਤ ਪੀਲਕ ਦੇ ਝਾੜ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਬੀਜੇ ਹੀ ਬਹੁਤੇ ਉੱਗ ਖਲੋਂਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਲਾਲ ਮਿਰਚ ਸਮਾਨ, ਫੁੱਲ ਸਫੇਦ, ਅਰ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਕਾਲੇ, ਲਾਲ ਅਰ ਕੱਚੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹਰੇ, ਮਕਈ ਦੇ ਦਾਣੇ ਸਮਾਨ ਗੁੱਛੇ ਵਿਚ, ਯਾ ਖੋਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਸਵਾਦ ਕੌੜਾ, ਪਕਣੇ ਪਰ ਮਿੱਠਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਪੱਤੇ ਹੀ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸੁੱਕੀ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੬ ਤੋਂ ੯ ਮਾਸੇ ਤਕ ਅਰ ਹਰੀ ਦੀ ੩ ਤੋਂ ੫ ਮਾਸੇ ਤਕ ਹੈ ॥੪੭੩॥

ਕਾਕਜੰਘਾ ਗੁਣ––ਦੋਹਰਾ

ਕਾਕਜੰਘ ਹਿਮ ਜ੍ਵਰ ਹਰੈ ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਕਫ ਜਾਇ।
ਗੁਨ ਭਾਖੇ ਕੈਤਾਨ ਦੀ ਕਹਿਤ ਮੇਘ ਗੁਨ ਭਾਇ ॥੪੭੪॥

੨੬੯੪–ਕਾਕਜੰਘਾ, ਸਰਦ, ਜ੍ਵਰ, ਰਕਤ ਪਿੱਤ, ਕਫ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਣ ਕਾਕਜੰਘੀ ਦੇ ਕਹੇ ਹਨ ॥੪੭੪॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਕਾਕਜੰਘੀ ਦੇ ਝਾੜ ਜੰਗਲ ਅਰ ਬਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਤੇ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਪਰੰਤੂ ਓਹ ਹਰੇ ਅਰ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫੁੱਲ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਉਪਰ ਖੋਰੜਾ ਪਨ ਅਰ ਬਰੀਕ ਬਰੀਕ ਕੰਡ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੋੜ ਗੰਦਦਾਰ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਔਂਡਾ ਵੇਂਡਾ ਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥੪੭੪॥

ਦੋਲੋਧ ਗੁਣ–ਦੋਹਰਾ

ਲੋਧ ਵਿਰੇਚਕ ਸੀਤ ਅਤਿ ਚੱਖਜ ਸੁ ਕਫ ਪਿਤ ਹਾਰ।

ਸੋਫ ਰਕਤ ਪਿਤਾਸੂ ਹਰਿ ਹਰਤ ਰੋਗੁ ਅਤਿਸਾਰ ॥੪੭੫॥
ਜਾਨਿ ਕਖਾਇ ਜੁ ਲੋਦ ਗੁਨ ਤਾਸ ਫਲੰ ਮਧੁਰਾਇ।
ਤਿਕਤ ਗ੍ਰਾਹੀ ਕਫ ਪਿਤਹਿ ਜੀਤਤ ਜਾਨੋਂ ਭਾਇ ॥੪੭੬॥

੨੬੯੫–ਲੋਧ ਦਸਤਾਵਰ ਹੈ, ਠੰਢੀ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਹੈ ਹਿਤਕਾਰੀ; ਕਫ; ਪਿੱਤ ਦੀ ਨਾਸ਼ਕ, ਸੋਜ ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ, ਰਕਤ ਪਿੱਤ; ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਤੀਸਾਰਾਂ ਦੀ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਹੈ। ਲੋਧ ਦਾ ਗੁਣ ਕਸੈਲਾ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਫਲ ਮਿੱਠਾ ਹੈ। ਕਸੈਲੀ ਹੈ, ਗ੍ਰਾਹੀ ਹੈ, ਕਫ; ਪਿੱਤ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੀ ਹੈ; ਇਹ ਦੋਹਾਂ ਲੋਧਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਕਹੇ ਹਨ ॥੪੭੫॥੪੭੬।

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਲੋਧ ਦੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਬ੍ਰਿਛ ਹਿਮਾਲਯ ਆਦਿ ਪਰਬਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਤੇ ਵਡੇ ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫੁਲ ਚਿਟੇ, ਪੀਲੇ ਤੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਰਲੇਮਿਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਛਿੱਲ ਲੋਧ ਹੈ, ਸੋ ਔਸ਼ਧੀ ਅਤੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਔਂਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਲੋਧ, ਦੂਜੀ ਪਠਾਣੀ ਲੋਧ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੧ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ ॥੪੭੫॥੪੭੬॥

ਵਿਧਾਰਾ ਗੁਣ–ਦੋਹਰਾ

ਵ੍ਰਿਧ ਦਾਰੁ ਕਖਾਇ ਸਰ ਉਸਨ ਤਿਕਤ ਤਿਸ ਜਾਨ।
ਆਮ ਵਾਤ ਵਾਤਾਸੂ ਕਫ ਮੇਹ ਰੋਗੁ ਕੀ ਹਾਨ ॥੪੭੭॥

੨੬੯੬–ਵਿਧਾਰਾ, ਕਸੈਲਾ, ਦਸਤਾਵਰ, ਗਰਮ; ਤੀਛਣ, ਆਮਵਾਤ, ਰਕਤਬਾਤ, ਕਫ, ਪ੍ਰਮੇਹ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ ॥੪੭੭॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਬਿਧਾਰਾ–ਤ੍ਰਿਣ ਜਾਤੀ ਵਿਚੋਂ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਪਤੇ ਲਾਲ ਕੁਛ ਸਜਾਹੀ, ਲੀਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਲਕੜੀ ਤ੍ਰਿਵੀ ਦੀ ਤਰਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਾ ਤਿੰਨ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ, ਯੂਨਾਨੀ ਵਾਲੇ 'ਸ਼ਾਰਫ' ਬੋਲਦੇ ਹਨ ॥੪੭੭॥

ਘੱਗਰ ਵੇਲ ਗੁਣ–ਦੋਹਰਾ

ਦੇਵ ਦਾਲਿ ਰਸੁ ਤਿਕਤ ਹਰਿ ਸੋਫ ਪਾਂਡੁ ਕਫ ਅਰਸ।
ਵਮਨੀ ਤੀਖਜਨ ਕ੍ਰਿਮ ਹਰਤ ਖਯ ਬਿੰਮਹਿ ਜ੍ਵਰ ਖਰਸ ॥੪੭੮॥

੨੬੯੮–ਦੇਵਦਾਲਿ=ਘੱਗਰ ਵੇਲ ਦਾ ਰਸ ਕਸੈਲਾ, ਕੌੜਾ ਜੇਹਾ, ਸੋਜ, ਪਾਂਡੂ, ਕਫ; ਬਵਾਸੀਰ

ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨੇਹਾਰਾ, ਕੈ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਤੀਛਣ, ਕ੍ਰਿਮਿ ਨਾਸਕ, ਖਟੀ, ਥਿੰਮ; ਤਾਪ ਤੇ ਖੁਰਕ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੪੭੮॥;

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਦੇਵਦਾਲੀ; ਬੰਦਾਲ, ਘੱਘਰ ਵੇਲ ਹੈ; ਇਸਦੀ ਵੇਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਖੇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾੜਾਂ ਪਰ ਕ੍ਰਿਸਾਨ ਲੋਗ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਬੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫੁੱਲ ਸਫੇਦ, ਪੀਲੇ ਅਰ ਲਾਲ ਤਿੰਨ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲਾਂ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਕੰਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖਸਖਸ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਜੇਹੇ ਕਾਲੇ ਬੀਜ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਅੰਜੀਰ ਬਰਾਬਰ ਫਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੀਜ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਖੰਡ ਪਾਕੇ ਖਾਏ ਤਾਂ ਰਿਤੂ ਜਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ॥੪੭੮॥

ਲਜਾਲੂ (ਲਾਜਵੰਤੀ) ਗੁਣ–ਦੋਹਰਾ

ਲਜਾਲੂ ਸੀਤਲ ਤਿਕਤ ਅਰ ਕਖਾਇ ਕਫ ਜੀਤ।
ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਅਤਿਸਾਰ ਕਫ ਯੋਨਿ ਰੋਗੁ ਹਰਿ ਮੀਤ ॥੪੭੯॥

੨੬੯੮–ਲਾਜਵੰਤੀ ਠੰਢੀ, ਚਰਪਰੀ, ਕਸੈਲੀ; ਕਫ ਨਾਸਕ ਰਕਤ ਪਿੱਤ; ਅਤੀਸਾਰ, ਕਫ, ਯੋਨੀ ਰੋਗ ਦੀ ਹਰਨੇਹਾਰੀ ਹੈ ॥੪੭੯॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਲਾਜਵੰਤੀ ਦੇ ਝਾੜ ਵੇਲ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਖੈਰ ਦੇ ਸਮਾਨ, ਫੁੱਲ ਗੁਲਾਬਾ, ਨੀਲੇ ਮਿਸ੍ਰਤ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਜੜ੍ਹ ਲਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਈਏ ਤਾਂ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਮਾਰੀ ਸੁਕੜਕੇ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਜਯੋਂ ਕੀ ਤਯੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਕ ਕੰਡੇ ਵਾਲੀ, ਦੂਜੀ ਬਿਨਾਂ ਕੰਡੇ ਦੀ, ਜੇੜ੍ਹੀ ਬਿਨਾਂ ਕੰਡੇ ਦੀ ਹੈ, ਏਹੋ ਹੱਥ ਲਾਉਣ ਤੇ ਸਿਕੁੜਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਲਾਜਵੰਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇਸ ਵਿਚ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਦੇਖੀ ਗਈ ਹੈ ॥੪੭੯॥

ਮੂਸਲੀ ਗੁਣ–ਦੋਹਰਾ

ਮੂਸਲੀ ਮਧੁਰਾ ਵਿਖ ਹੈ ਵੀਰਯੋਸਨ ਗੁਰ ਤਿਕਤ।
ਰਾਸਾਯਨਿ ਬ੍ਰਿਹਨਿ ਕਹੀ ਗੁਦਾ ਵਾਤ ਹਰਿ ਰਕਤ ॥੪੮੦॥

੨੬੯੯–ਮੂਸਲੀ ਮਿੱਠੀ, ਬ੍ਰਿਖਜ, ਬੀਰਜ ਗਰਮ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਹੈ; ਭਾਰੀ; ਤੀਛਣ; ਰਸਾਇਣ, ਬ੍ਰਿਹਣੀ; ਗੁਦਾਦੇ ਰੋਗ (ਬਵਾਸੀਰ ਆਦਿ) ਤਥਾ ਬਾਤ ਅਰ ਰਕਤ ਸਭ ਦੀ ਨਾਸਕ ਹੈ ॥੪੮੦॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਮੂਸਲੀ ਕਾਲੀ ਤੇ ਚਿੱਟੇ ਭੇਦ ਵਾਲੀ ਹੋਣ ਤੇ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚਿੱਟੀ ਮੂਸਲੀ ਨਾਲੋਂ ਕਾਲੀ ਮੂਸਲੀ ਉੱਤਮ ਹੈ। ਕਾਲੀ ਮੂਸਲੀ ਦਾ ਝਾੜ ਚਾਰ ਪੰਜ ਪੱਤੇ ਵਾਲਾ ਖਜੂਰ ਨੁਮਾਂ ਬੂਟਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਪੀਲੇ ਫੂਲ ਔਂਦੇ ਹਨ, ਇਸਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦੇ ਤਲੇ ਅੰਗੁਲੀ ਸਮਾਨ ਮੋਟੀ ਮੂਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਉੱਪਰ ਦੀ ਛਿੱਲ ਭੂਰੇ ਰੰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਦਾ ਗਰਭ ਚਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਮੂਸਲੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਧੂਰਤ ਲੋਗ ਛੋਟੀਆਂ ਗਾਜਰਾਂ ਸੁਕਾਕੇ ਬੀ ਵੇਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਚਿਟੀ ਮੂਸਲੀ ਦਾ ਸੁਵਾਦ ਫਿੱਕਾ ਤੇ ਕਾਲੀ ਮੂਸਲੀ ਦਾ ਭੀ ਫਿੱਕਾ, ਪਰ ਕੁਛ ਕੌੜੱਤਣ ਮਾਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥੪੮੦॥

ਕੌਂਚ ਬੀਜ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਕੌਂਚਬੀਜ ਪਰ ਵ੍ਰਿਖ ਗੁਰ ਮਧੁਰ ਬ੍ਰਿਹਨੀ ਜਾਨ।
ਵਾਤਸਮਨ ਵਾਜੀਕਰਨ ਵੀਰਯ ਕਰਿ ਗੁਨ ਸਾਨ ॥੪੮੧॥

੨੬੬੦—ਕੌਚਬੀਜ ਅਤਯੰਤ ਬ੍ਰਿਖ੍ਯ, ਭਾਰੀ, ਮਿਠਾ, ਬ੍ਰਿਹਣੀ, ਵਾਯੂ ਨਾਸ਼ਕ, ਬਾਜੀਕਰਣ ਹੈ, ਬੀਰਜ ਵਰਧਕ ਇਸਦਾ ਗੁਣ ਹੈ ॥੪੮੧॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਬਣ ਅਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਕੌਂਚ ਦੀ ਵੇਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫੁੱਲ ਸੇਮ ਜੇਹੇ, ਫਲੀਆਂ ਬੀ ਸੇਮ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਫਲੀਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਬਰੀਕ ਰੂਏ (ਕੰਡੇ) ਅਧਿਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਓਹ ਕੰਡੇ ਯਾ ਰੂਏ ਕਿਸੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਗ ਪਰ ਲਗ ਜਾਣ ਤਾਂ ਅੱਗ ਲੱਗ ਉਠਦੀ ਹੈ, ਆਦਮੀ ਖੁਰਕਦਾ ਖੁਰਕਦਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਲੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸੇਮ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਸਮਾਨ ਕਾਲੇ ਬੀਜ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੌਂਚ ਬੀਜ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਜੜ੍ਹ ਤੇ ਬੀਜ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ॥੪੮੧॥

ਸਲੂਨਕ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਵਿਸਨੁ ਕ੍ਰਾਂਤ ਕਟੁਮਧਜ ਹੈ ਕ੍ਰਿਮ ਬ੍ਰਿਣ ਕਫ ਕੋ ਜੀਤ।
ਪਿੱਤ ਹਰਤ ਕੁਲਫਾ ਕਹਯੋ ਤਾਹਿ ਬੀਜ ਲਖ ਮੀਤ ॥੪੮੨॥

੨੬੬੧—ਬਿਸ਼ਨੂੰ ਕ੍ਰਾਂਤਾ-ਸਲੂਣਕ ਅਰਥਾਤ ਕੁਲਫਾ, ਕਸੈਲਾ ਮਧਮ ਹੈ, ਪੇਟ ਦੇ ਚਮੂੰਣੇ, ਬ੍ਰਿਣ, ਕਫ ਅਤੇ ਪਿੱਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਰਨੇਹਾਰਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਬੀਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਿੱਤ ਨਾਸ਼ਕ ਹਨ ॥੪੮੨॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਕੁਲਫਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ॥੪੮੨॥

ਸੰਖਾਹੋਲੀ (ਭੇੜਭੜਿੰਗੀ) ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਸੰਖ ਪੁਸਪਿ ਸਰ ਮੇਧਯ ਸਤਿ ਰਾਸਾਯਨਿ ਕਾਖਾਇ।
ਉਸਨ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਦਾ ਮੋਹੁ ਹਰਿ ਗੁਣ ਜਾਨੋ ਮਤਿ ਭਾਇ ॥੪੯੩॥

੨੬੯੨—ਸੰਖਾਹੋਲੀ—ਭੇੜਭੜਿੰਗ ਦਸਤਾਵਰ ਹੈ, ਮੇਦਾ, ਬੁਧੀਵਰਧਕ ਹੈ। ਰਸਾਯਣ ਰੂਪ; ਕਸੈਲੀ; ਗਰਮ ਯਾਦਗਾਰ ਵਰਧਕ, ਅਗਯਾਨ ਨਾਸਕ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਮਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧੌਣੀ ਇਸਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ॥੪੯੩॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਸੰਖਪੁਸਪੀ—ਸੰਖਾਹੋਲੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਭੇੜਭੜਿੰਗ, ਇਸਦਾ ਛੱਤਾ ਧਰਤੀ ਦੇ ਉਪਰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੱਤੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਧੁਸਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਘਾਹ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫੁਲ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ, ਚਿਟੇ ਰੰਗ ਤੇ ਸੰਖ ਜੇਹੇ, ਇਸਦਾ ਸਾਗ ਅੱਛਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਚਿਟੇ ਫੁਲ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਚਿੱਟੀ ਸੰਖਾਹੋਲੀ ਅਤੇ ਲਾਲ ਫੁਲ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਲਾਲ ਸੰਖਾਹੋਲੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਅਰ ਨੀਲੇ ਫੁਲ ਵਾਲੀ ਸੰਖਾਹੋਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਕ੍ਰਾਂਤਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਮੇਘ ਜੀ ਨੇ ਸਲੂਣਕ ਭਾਵ ਕੁਲਫੇ ਨੂੰ ਹੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਕ੍ਰਾਂਤਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਸੋ ਰਹੋ ॥੪੯੩॥

ਦੋਧਕ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਦੋਧਕ ਗੁਰ ਉਸਨਾ ਰੁਖੀ ਵਾਤਲ ਗਰਭ ਕਰਾਇ।
ਵ੍ਰਿਖਯਾ ਸ੍ਵਾਦ ਵਿਸਟੰਭਿਨੀ ਕੁਸਟ ਕਫਹਿ ਮਿਟ ਜਾਇ ॥੪੯੪॥

੨੬੯੩—ਦੋਧਕ ਭਾਰੀ; ਗਰਮ, ਖੁਸ਼ਕ; ਬਾਤਕਾਰਕ; ਗਰਭ ਕਰਨੇ ਹਾਰੀ; ਬ੍ਰਿਖ, ਸਵਾਦੂ, ਕਬਜ਼ੀ ਕਾਰਕ, ਕੁਸ਼ਟ, ਕਫ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਹਾਰੀ ਹੈ ॥੪੯੪॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਦੋਧਕ, ਦੂਧੀ ਦਾ ਛੱਤਾ ਉਤਾਹਾਂ ਨੂੰ ਫੈਲਦਾ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਤੀ ਪਰ ਹੀ ਫੈਲਦਾ ਹੈ, ਦੋਧਕ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਨੋਕਦਾਰ ਲਾਲ ਪਤਿਆਂ ਵਾਲੀ, ਦੂਜੀ ਗੋਲ ਪਤਿਆਂ ਵਾਲੀ; ਤੇ ਤੀਜੀ ਮੂੰਗ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਸਮਾਨ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਪਤਿਆਂ ਵਾਲੀ, ਪਰੰਤੂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਦੁਧ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ॥੪੯੪॥

ਭਿਲਾਵੇ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਭਲਾਤਕ ਤਿਕਤ ਕਖਾਯ ਅਤਿ ਉਸਨ ਸੁਕ੍ਰ ਹਰਿ ਜਾਨ।

ਲਘੁ ਮਧੁਰਾ ਕੁਸ਼ਟਾਰਸ ਹਰਿ ਵਾਤ ਸਲੇਖਮ ਹਾਨ ॥੪੯੫॥
ਗ੍ਰਹਿਣੀ ਅਫਾਰਾ ਉਦਰ ਦੁਖ ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਲਮ ਹਰਿ ਤਾਪ।
ਅਗਨਿ ਮੰਦ ਕ੍ਰਿਮ ਬ੍ਰਿਣ ਹਰਤ ਸੋਥਕਾਰ ਗੁਨ ਆਪ ॥੪੯੬॥

੨੬੯੪—ਭਿਲਾਵਾ ਤੀਛਣ, ਕਸੈਲਾ, ਅਤਿਅੰਤ ਗਰਮ ਬੀਰਜ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਹਲਕਾ, ਮਿੱਠਾ, ਕੁਸ਼ਟ, ਬਵਾਸੀਰ, ਬਾਤ, ਕਫ, ਸੰਗ੍ਰਹਿਣੀ, ਅਫਾਰਾ; ਪੇਟ ਦੇ ਰੋਗ, ਥਿਮ (ਸਫੇਦ ਕੁਸ਼ਟ), ਗੋਲਾ, ਤਾਪ, ਅਗਨੀ ਦੀ ਮੰਦਤਾਈ, ਕ੍ਰਿਮਿ ਤੇ ਬ੍ਰਿਣ ਦਾ ਹਰਨੇਹਾਰਾ ਅਰ ਸੋਜ ਪੈਦਾ ਕਰਨੇਹਾਰਾ (ਜਹਿਰ) ਹੈ, ਇਹ ਭਿਲਾਵੇ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ ॥੪੯੫॥੪੯੬॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਭਿਲਾਵੇ ਦਾ ਬ੍ਰਿਛ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੱਤੇ ਇਸਦੇ ਬੋਹੜ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫੁਲ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਫੁੱਲ ਕਿੰਚਿਤ ਲਲਾਈ ਲੀਏ ਗੋਲ, ਲੌਂਦੇ ਜੇਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੁੱਕ ਕੇ ਕਾਲੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਓਹਨਾ ਦਾ ਰਸ ਨਹੀਂ ਸੁਕਦਾ, ਰਸ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਬਣਿਆਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸਦਾ *ਤੇਲ ਜ਼ਹਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ॥੪੯੫॥੪੯੬॥

ਗੁੰਮਾਂ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਦ੍ਰੋਣ ਪੁਸਪਿ ਗੁਰ ਰੁਖ ਭਨਿ ਉਸਨ ਸ੍ਵਾਦ ਹਰਿ ਵਾਤ।
ਕ੍ਰਿਮ ਹਰਿ ਕਟੁ ਕਫ ਸੋਫ ਹਰਿ ਹਰਤ ਕਾਮਲਾ ਖਜਾਤ ॥੪੯੭॥

੨੬੯੫—ਗੁੰਮਾਂ = ਦਰੋਣਪੁਸ਼ਪ, ਭਾਰਾ, ਰੁੱਖਾ, ਗਰਮ; ਸਵਾਦੂ, ਵਾਯੂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਮਿ ਨਾਸਕ, ਪਾਕ ਵਿਖੇ ਚਰਪਰਾ, ਕਫ; ਸੋਜਾ, ਤੇ ਕਾਮਲਾ ਰੋਗਾਦਿ ਨਾਸ ਕਰੇ ਹੈ ॥੪੯੭॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਗੁਮੇ ਦੇ ਬੂਟੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੰਢ ਗੰਢ ਵਿਚ ਗੁੱਛੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਓਹਨਾਂ ਗੁੱਛਿਆਂ ਵਿਚ ਚਿੱਟੇ ਫੁਲ ਔਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੀਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦੇ ਉੱਪਰ ਦੋ ਪੱਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੪੯੭॥

ਬ੍ਰਹਮੀ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਬ੍ਰਹਮੀ ਸਰ ਹਿਮ ਸ੍ਵਾਦ ਲਘੁ ਮੇਧਜਾ ਰਸਾਯਨ ਜਾਨ।
ਸ੍ਵਰਜ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਦਾ ਕੁਸ਼ਟ ਹਰਿ ਪਾਂਡ ਮੇਹਾਸਰ ਹਾਨ ॥੪੯੮॥

---

*ਭਿਲਾਵੇ ਜ਼ਰਾ ਦਰੜ ਕੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਛਾਨਣੀ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਹੇਠ ਕਿਸੇ ਬਾਟੀ ਯਾ ਪਰਾਤ ਪਰ ਰਖਕੇ, ਉੱਪਰ ਤਵੇ ਪਰ ਕੋਇਲੇ ਜਲਾਵੇ ਤਾਂ ਤੇਲ ਭਿਲਾਵੇ ਦਾ ਨਿਕਲ ਆਊ, ਵਰਤੋਂ ਪਰ ਸਮਝਕੇ।

੨੬੯੬—ਬ੍ਰਹਮੀ ਦਸਤਾਵਰ ਹੈ । ਠੰਢੀ; ਸਵਾਦੂ, ਹਲਕੀ; ਮੇਧੇ ਨੂੰ ਹਿਤਕਾਰੀ, ਰਸਾਯਣ, ਸੁਰ ਵਧਾਣੇ ਵਾਲੀ; ਸਿੰਮ੍ਰਿਤੀ (ਯਾਦਗਾਰ) ਦੇਣ ਵਾਲੀ, ਕੁਸ਼ਟ ਨਾਸਕ, ਪਾਂਡੂ, ਪ੍ਰਮੇਹ ਤੇ ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਹੈ ॥੪੮੮॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਬ੍ਰਹਮੀ ਬੂਟੀ ਦੇ ਝਾੜ ਦਾ ਛੱਤਾ ਜੇਹਾ ਸਜਲ ਥੈਂਭੀ ਅਥਵਾ ਜਲ ਕਿਨਾਰੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਪਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪੱਤੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਗੋਲ, ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਦੂਸਰੀ ਬ੍ਰਹਮ ਮੰਡੂਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਪੱਤੇ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿੱਚ ਪੱਤੇ ਯਾ ਸੁਬਾਂਗ ਹੀ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੪੮੮॥

ਮੋਚਰਸ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਮੋਚਕੁ ਸੀਤਲ ਗ੍ਰਾਹਿ ਗੁਰੁ ਵ੍ਰਿਖਜ ਜਿਤੈ ਅਤਿਸਾਰ ।
ਪਰਵਾਹੀ ਪਿੱਤਾਸ੍ਰ ਕਫ ਦਾਹ ਨਿਵਾਰਕ ਧਾਰ ॥੪੮੯॥

੨੬੯੭-ਮੋਚਰਸ ਠੰਢਾ; ਗ੍ਰਾਹੀ, ਭਾਰੀ, ਬ੍ਰਿਖਜ, ਅਤੀਸਾਰ ਨਾਸ਼ਕ, ਪ੍ਰਵਾਹਿਕਾ, ਪਿੱਤ, ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ, ਕਫ ਤੇ ਦਾਹ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ ।

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਮੋਚਰਸ ਸਿੰਬਲ ਦਾ ਗੂੰਦ ਹੈ । ਰੰਗ ਦਾ ਲਾਲ, ਸਵਾਦ ਵਿਚ ਫਿਕਾ ਅਤੇ ਲੇਸਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥੪੮੯॥

ਤਾਲਮਖਾਣਾ, ਸਲਾਰਾ ਗੁਣ—ਦੋਹਰ

ਇਖਜੁਰ ਸੀਤਲ ਵ੍ਰਿਖਜ ਗੁਰ ਵਾਤ ਕਫਾਸਰ ਜੀਤ ।
ਸਾਲਯਾਰਾ ਭੀ ਤਿਮ ਲਖੋ ਧਾਤ ਕਰਨ ਬਲਿ ਮੀਤ ॥੪੯੦॥

੨੬੯੮-ਇਖਜੁਰ=ਤਾਲਨਖਾਣਾ, ਠੰਢਾ, ਬ੍ਰਿਖਜ, ਭਾਰਾ, ਬਾਤ, ਕਫ, ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ । ਸਲਜਾਰੇ ਦਾ ਬੀ ਗੁਣ ਇਸੇ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਧਾਤੂ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ; ਬਲ ਵਧਾਨਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਹੈ ॥੪੯੦॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਤਾਲੇਮਖਾਣੇ ਦੇ ਝਾੜ ਜਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤਥਾ ਚੌਮਾਸੇ ਦੇ ਛੱਪੜ, ਢਾਬਾਂ ਆਦਿ ਸੁੱਕਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਪੱਤੇ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਝਾੜਾਂ ਪਰ ਕੰਡੇ

ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁੰਮੇ ਦੇ ਸਮਾਨ ਥਾਂ ਥਾਂ ਗੰਢਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਗੰਢਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੇਹੜੇ ਬੀਜ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ; ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਲਮਖਾਣਾ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਖਾਕੀ, ਚਿਟਿਆਈ ਸੰਮਿਲਤ ਤੋਦਰੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਬੂਟਾ ੧ ਗਜ ਤਕ ਲੰਮਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਤ੍ਰਾ ੭ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਸਲਜਾਰਾ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਬੀਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੪੯੦।

ਧਤੂਰਾ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਧਤੂਰਾ ਮਦ ਵਰਨ ਕ੍ਰਿਤ ਅਗਨਿ ਵਾਤ ਕ੍ਰਿਤ ਏਹ।
ਕੁਸ਼ਟ ਤਾਪ ਹਰਿ ਉਸਨ ਗੁਰ ਕਫ ਕ੍ਰਿਮਿ ਕੰਡੂ ਹਰੇਹ ॥੪੯੧॥

੨੬੯੯—ਧਤੂਰਾ, ਮਦ-ਨਸ਼ਾ ਕਾਰਕ ਹੈ, ਰੰਗ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਕਰਨੇਹਾਰਾ, ਅਗਨੀ ਤਥਾ ਵਾਯੂ ਨੂੰ ਕਰਨਹਾਰਾ। ਕੋੜ੍ਹ, ਤਾਪ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ, ਗਰਮ ਭਾਰਾ, ਕਫ, ਚਮੂੰਨੇ ਤੇ ਖੁਰਕ ਦਾ ਨਾਸਕ ਹੈ ॥੪੯੧॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਧਤੂਰੇ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਜੰਗਲਾਂ ਜਾਂ ਬਾਗਾਂ ਦਿਆਂ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਪਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸਦਾ ਅਕਸਰ ਵਤਾਊਂ ਨਾਲ ਰੰਗ ਢੰਗ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਸਦੇ ਕਈ ਭੇਦ ਹਨ, ਕਾਲਾ ਨੀਲਾ, ਚਿਟਾ, ਪੀਲਾ, (ਇਹ ੪ ਤਰਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੀ ਹੈ), ਹੋਰ ਕਾਲੇ ਅਰ ਸੋਨਹਿਰੀ ਫੂਲਾ ਦਾ ਧਤੂਰਾ ਫੁਲਵਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਤੇ ਪਾਨ ਦੇ ਅਕਾਰ ਜ਼ਰਾ ਕਤੂਏ ਕੋਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਫੂਲ ਘੰਟੇ ਦੇ ਅਕਾਰ, ਵਿਚੋਂ ਸਫੇਦ ਰੰਗ; ਅਤੇ ਨੀਲਾ, ਕਾਲਾ, ਪੀਲਾ ਰੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਪੰਜ ਭਾਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫੂਲ ਦਾ ਬਾਹਰਲਾ ਹਿਸਾ ਪੰਜ ਪੰਖੁੜੀਆਂ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਵਾਲਾ, ਫਲ ਗੋਲ, ਕੰਡੇਦਾਰ, ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਬੀਜ ਕਾਲਾ ਰੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਧਤੂਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਬਹੁਤ ਕਾਲਾ ਹਵੇ, ਅਤੇ ਡੰਡੀ, ਪਤੇ; ਫੂਲ, ਫਲ, ਤਥਾ ਸ੍ਰਬਾਂਗ ਕਾਲਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਲ ਸੁਕ ਕੇ ਫੂਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਓਹਨਾਂ ਬੀਜਾਂ ਨੂੰ ਵੈਦਜ ਲੋਗ ਦਵਾਈਆਂ ਵਿਚ *ਸੋਧਕੇ ਸੇਵਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਤੇ ਸ੍ਰਬਾਂਗ, ਕਿਤੇ ਸ੍ਰਬਾਂਗ, ਕਿਤੇ ਜੜ੍ਹ ਦੀ ਛਿੱਲਾਦਿ।

ਭੰਗ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਵਿਜਯਾ ਤਿਕਤਾ ਗ੍ਰਾਹਿ ਲਘੁ ਦੀਪਨ ਉਸਨ ਵਖਾਨ।
ਪਿੱਤਲ ਮੋਹ ਕਫਹਿ ਹਰੈ ਭੂਖੀ ਮਦ ਕ੍ਰਿਤ ਮਾਨ ॥੪੯੨॥

੨੭੦੦—ਵਿਜਿਆ = ਭੰਗ, ਸੁੱਖਾ, ਤੀਛਣੇ, ਗ੍ਰਾਹੀ, ਹਲਕੀ; ਅਗਨੀ ਵਰਧਕ, ਗਰਮ, ਪਿੱਤ ਕਾਰਕ, ਪ੍ਰਮੇਹ, ਕਫ ਦੀ ਨਾਸਕ, ਭੁੱਖ ਤੇ ਮਦ, ਨਸ਼ਾ ਕਰਨੇ ਹਾਰੀ ਹੈ। ੪੯੨॥

---

*ਧਤੂਰੇ ਬੀਜਾਂ ਨੂੰ ੧ ੨ ਦਿਨ ਗੋ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਤਰ ਕਰਕੇ ਪਿਛੋਂ ਮਲਕੇ ਧੋਕੇ ਉੱਪਰ ਦਾ ਛਿਲਕਾ ਲਾਹਕੇ ਸੁਕਾਕੇ ਰਖੋ, ਏਹੋ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਪਾਵੇ ਇਹ ਸਧ ਹਨ।

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਭੰਗ ਦੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਝਾੜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਅੱਠ ਫੁੱਟ ਨਾਲੋਂ ਅਧਿਕ ਉੱਚੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖ; ਫੁੱਲ ਹਰੇ ਹਰੇ, ਗੁੱਛੇਦਾਰ, ਪਤੇ ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਜੇਹੇ ਲੰਬੇ ਅਤੇ ਕਿੰਗੁਰੇਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਲੰਬਾਈ ਚੁੜਾਈ ਵਿੱਚ ਨਿੰਮ ਦਿਆਂ ਪੱਤਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਏਕ ਡੰਡੀ ਪਰ ਪੰਜ ਯਾ ਸੱਤ ਪਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭੰਗ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਨਰ ਦੂਸਰੀ ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ, ਪੁਰਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਪਤੇ ਲੈਕੇ ਆਦਮੀ ਘੋਟਕੇ ਪੀਂਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਝਾੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਾਂਜੇ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੇ.-ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦ ਤਰੇਲ ਪੈਣੇ ਸੇ ਗਾਂਜੇ ਦੇ ਪਤੇ ਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਉਸ ਵਿੱਚ ਨੰਗੇ ਕਰਕੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਫੇਰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਓਸ, ਅਰ ਪਤਿਆਂ ਦੀ ਮੈਲ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਲਗ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਮਲ ਮਲ, ਮੈਲ ਉਤਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਓਹ ਮੈਲ ਹੀ ਚਰਸ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਕਾਬੁਲ, ਬਲਖ, ਬੁਖਾਰੇ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਔਂਦਾ ਹੈ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਭੰਗ ਦਾ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੈ, ਪੂਰਬ ਦੱਖਣ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਭੰਗ ਬਹੁਤ ਪੀਂਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਿਆਂ ਸਥਾਨਾਂ ਪਰ ਬੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਜੀਵਨ ਬੂਟੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਨਿਰਮਲੇ ਭੰਗ ਨਹੀਂ ਪੀਦੇ। ਵੈਦਕ ਵਿਚ ਭੰਗ ਤੇ ਭੰਗ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਦੇ ਸਿਵਾਯ ਹੋਰ ਕਿਸੀ ਅੰਸ਼ ਦਾ ਵਰਤਾਵ ਨਹੀਂ ਔਂਦਾ, ਪਰੰਤੂ ਗਾਂਜਾ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੪੯੨॥

ਪੋਸਤ ਗੁਣ--ਚੌਪਈ

ਪੋਸਤ ਬ੍ਰਿਖਜ ਸਲੇਖਮ ਬਾਤ। ਅਤੀਸਾਰ ਇਨ ਹਰਿ ਹੈ ਖਯਾਤ।
ਆੱਫੂ ਸੋਖਣਿ ਪਿੱਤਲ ਜਾਨ। ਗ੍ਰਾਹੀ ਵਾਤ ਸਲੇਖਮ ਹਾਨ ॥੪੩੯॥

੨੭੦੧—ਪੋਸਤ ਬ੍ਰਿਖਜ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਬਲਗਮ, ਬਾਤ, ਅਤੀਸਾਰ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ, ਤੇ ਅਫੀਮ ਸੋਖਣ ਕਰਨਹਾਰੀ ਅਰਥਾਤ ਧਾਤੂਆਂ ਨੂੰ ਸੁਕਾਣੇ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਗਰਮ ਗ੍ਰਾਹੀ; ਵਾਯੂ, ਬਲਗਮ ਨਾਸ ਕਰੇ ਹੈ। ੪੯੩।

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਪੋਸਤ ਦੇ ਖੇਤ ਪੂਰਬ, ਦਖਣ ਤੇ ਰੁਹੇਲ ਖੰਡ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸਦੇ ਬੂਟੇ ੪ ਫੁਟ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਓਹਨਾਂ ਉਤੇ ਲਾਲ ਸਫੇਦ ਰੰਗ ਬਰੰਗੇ ਸੋਹਣੇ ਗੁਲਲਾਲੇ ਵਾਂਗ ਫੁੱਲ ਔਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਡੋਡੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਓਹਨਾਂ ਡੋਡਿਆਂ ਨੂੰ ਛੁਰੀਦੀ ਨੋਕ ਨਾਲ ਚੀਰਾ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਓਸ ਵਿਚੋਂ ਦੁਧ ਨਿਕਲ ਕੇ ਜਮ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਓਹ ਅਫੀਮ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਡੋਡਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜੇਹੜੇ ਦਾਣੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ਉਹ ਖਸਖਸ ਤੇ ਡੋਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪੋਸਤ ਆਖਦੇ ਹਨ ॥੪੯੪।

ਸੌਂਫ, ਕਾਸਨੀ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਸਤ ਪੁਖਪਾ ਲਘੁ ਤੀਖਣੀ ਦੀਪਨ ਕਟੁ ਪਿਤਕਾਰ।

ਉਸਨ ਜੁਆਨਿਲ ਕਫ ਹਰਤ ਬ੍ਰਿਣ ਸੂਲਹਿ ਸੁ ਵਿਡਾਰ ॥੪੯੪॥
***ਆਖਿ ਰੋਗੁ ਜਿਤ ਸੋਫ ਭਨਿ ਕਾਸਨਿ ਕਾ ਗੁਨ ਤੇਮ ।**
ਸੂਲ ਯੋਨਿ ਕਾ ਹਰਤ ਹੈ ਗੁਣ ਅਧਿਕੋ ਤਿਸ ਏਮ ॥੪੯੫॥

੨੭੦੨-ਸਤਪੁਸ਼ਪਾ = ਸੌਂਫ ਹਲਕੀ, ਤੀਖਣ, ਅਗਨੀ ਪ੍ਰਜੁਲਤ ਕਰਨਹਾਰੀ, ਚਰਪਰੀ, ਪਿੱਤ ਕਾਰਕ, ਗਰਮ, ਵਾਯੂ ਤੇ ਕਫ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੋਰ ਬ੍ਰਿਣ ਤੇ ਸੂਲ ਦੀ ਬੀ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ ਹੈ। ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਹਟੌਣ ਵਾਲੀ ਸੌਂਫ ਕਹੀ ਹੈ, ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਦਾ ਗੁਣ ਕਾਸਣੀ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਯੋਨੀ ਦੇ ਸੂਲ ਦੀ ਅਤਯੰਤ ਨਾਸਕ ਹੈ; ਇਹ ਗੁਣ ਕਾਸਣੀ ਵਿਚ ਅਧਿਕ ਹੈ।

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਸੌਂਫ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਬੀਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਨਵੀਂ ਸੌਂਫ ਦਾ ਰੰਗ ਹਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੧ ਮਾਸ਼ੇ ਤੋਂ ੬ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ। ਕਾਸਣੀ ਬੀ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਬੀਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਦਾਣੇ ਜੀਰੇ ਜੇਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ॥੪੯੪॥੪੯੫॥

ਕੁਆਰ ਗੁਣ-ਦੋਹਰਾ

ਕੰਨਯਾਂ ਸੀਤਾ ਭੇਦਨੀ ਹਿਤ ਪਲੀਹ ਕਫ ਤਾਪ ।
ਵਿਸਫੋਟਕ ਹਰਿ ਰਕਤ ਪਿਤ ਤ੍ਵਗ ਰੁਜ ਵਹਿਨੀ ਆਪ ॥੪੯੬॥

੨੭੦੩-ਕੁਆਰ ਠੰਢੀ, ਮਲ ਪਤਲੀ ਕਰਨਹਾਰੀ, ਲਿੱਫ, ਕਫ, ਤਾਪ ਤੇ ਵਿਸਫੋਟਕ ਦੇ ਹਰਨੇ ਹਾਰੀ ਹੈ। ਰਕਤ ਪਿਤ, ਤੁਚਾ (ਖੱਲੜੀ) ਦੇ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ਕ ਬ੍ਰਿਹਣੀ ਹੈ ॥੪੯੬॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਕੁਆਰ-ਘੀਕਵਾਰ ਦੇ ਬੂਟੇ ਰੇਤਲੀ ਭੂਮੀ ਅਥਵਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ (ਡਖੇ) ਲੰਮੇ ਅਧਿਕ ਮੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਤੇ ਦੇ ਦੋ ਤਰਫ ਕੰਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਓਹਨਾਂ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗੁੱਦਾ ਘ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸਮਾਨ ਰਸ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪੱਤੇ ਦੀ ਨੋਕ ਅਣੀਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਡੱਖਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਡੰਡਾ ਉਗਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਉਤੇ ਲਾਲ ਫੁਲ ਔਂਦੇਂ ਹਨ। ਫਲ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਇਸੇ ਘੀਕਵਾਰ ਦੇ ਰਸ ਦਾ ਦੇਸਾਂਤਰ ਵਿਚ ਏਲੂਆ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਕਵਾਰ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਕੌੜੀ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ॥੪੯੬॥

---

*ਹਰੀ ਸੌਂਫ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਦਾ ਰਸ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪੌਣਾ ਮੋਤੀਏ ਬਿੰਦ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹੈ।

ਵਚ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਵਚ ਉਸਨਾ ਕਟੁ ਤਿਕਤ ਭਨਿ ਸ੍ਵਰ ਅਰੁ ਅਗਨਿ ਕਰਾਇ।
ਅਪਸਮਾਰ ਕਫ ਸੂਲ ਹਰਿ ਉਨਮਾਦਹਿ ਜੁ ਹਰ ਇ ॥੪੯੭॥

੨੭੫੪—ਵਚ ਗਰਮ, ਕੌੜੀ, ਚਰਪਰੀ, ਸੁਰ ਤੇ ਅਗਨੀ ਵਧੌਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਮ੍ਰਿਗੀ, ਕਫ, ਸੂਲ ਤੇ ਉਨਮਾਦ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਹਾਰੀ (ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ ਵਰਧਕ) ਹੈ ॥੪੯੭।

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਵਚ ਦੇ ਖ਼ੂਲਮ ਅਨੂਪ ਦੇਸ ਵਿਚ ਗੰਨੇ ਦੇ ਸਮਾਨ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਉਤੇ ਫੁਲ ਨਹੀਂ ਉੱਗਦਾ। ਜੜ੍ਹ ਹੀ ਕੰਮ ਔਂਦੀ ਹੈ। ਜੜ੍ਹ ਦੀ ਲਕੜੀ ਨੂੰ ਵਚ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਰੰਗ ਭੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਹੀ ਗੰਧ ਔਂਦੀ ਹੈ ਜੇਹੜੀ ਮਨ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਜੇਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਤਮ ਜਾਤੀ ਦੀ ਵਚ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕੋਈ ਕੋਈ ਪੰਸਾਰੀ ਚਿੱਟੀ ੨ ਲਕੜੀ ਜੇਹੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਗੁਣਦਾਇਕ ਅਰ ਗੰਧ ਯੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਵੈਦਜ ਗੰਧ ਵਾਲੀ ਵਚ ਨੂੰ ਹੀ ਸਰੇਸ਼ਟ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਘੋੜ ਵਚ, ਖੁਰਾਸਨੀ ਵਚ, ਸਫੇਦ ਵਚ, ਮਹਾਂਭਰੀ ਵਚ, ਕੁਲੀਂਵਨ ਅਰ ਅਕਰਕਰਾ ਇਹ ਸਭ ਵਚ ਦੀਆਂ ਹੀ ਜਾਤੀਆਂ ਹਨ ॥੪੯੭॥

ਬਾਇਵੜਿੰਗ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਵੜਿੰਗ ਉਸਨ ਕਟੁ ਤਿਕਤ ਹੈ ਲਘੁ ਰੂਖੀ ਹਰਿ ਸੂਲ।
ਕਫ ਕ੍ਰਿਮਿ ਅਫਰਾ ਉਦਰ ਹਰਿ ਭੁਖੀ ਕਾ ਵਧ ਮੂਲ ॥੪੯੮॥

੨੭੦੫—ਬਾਇਵੜਿੰਗ ਗਰਮ, ਕੜਵਾ, ਚਰਪਰਾ, ਹਲਕਾ, ਰੁਖਾ, ਸੂਲ, ਕਫ, ਪੇਟ ਦੇ ਚਮੂੰਣੇ, ਅਫਾਰਾ ਤੇ ਪੇਟ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ਕ ਹੈ, ਅਗਨੀ ਵਰਧਕ, ਮਲ ਬੰਧਨ ਦੇ ਹਰਨ ਦਾ ਪਖ ਹੈ ॥੯੮॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਬਾਇਵੜਿੰਗ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਪਹਾੜ ਦੀਆਂ ਨਮਾਈਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਓਹਨਾਂ ਉਪਰ ਛੋਟੇ ੨ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਗੁੱਛੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਓਹਨਾਂ ਪਰ ਲਾਲ ੨ ਚੋਜ਼=ਵੌਂਟੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਗੋਲ ਗੋਲ ਦਾਣੇ ਲਗਦੇ ਹਨ ਪੱਤੇ ਕਰੜੇ ਤੇ ਚੀਕੁਣੇ ਲਾਲੀ ਲੀਏ ਗੋ ਦਣੀ ਜੇਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਓਹਨਾਂ ਦਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਇਵੜਿੰਗ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੧੦ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ। ਸਵਾਦ ਕੌੜਾ, ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਫਲਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਦੀ ਲਾਲ ਰਜ ਨੂੰ ਕਬੀਲਾ ਆਖਦੇ ਹਨ ॥੪੯੮॥

ਤਾਲੀਸ ਪਤ੍ਰ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਲਘੁ ਤੀਖਜਨ ਉਸਨਾ ਕਹੇ ਸ੍ਵਾਸ ਕਾਸ ਕਫ ਵਾਤ।

ਹਰ ਰੁਚਯਾ ਗੁਲਮਾਯ ਖਯ ਅਗਨਿ ਮੰਦ ਹਰਿ ਖਜਾਤ ॥੪੯੯॥

੨੭੦੬—ਹਲਕਾ, ਤੀਛਣ, ਗਰਮ ਹੈ, ਦਮਾਂ ਖਾਂਸੀ, ਕਫ ਬਾਤ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ, ਰੁਚੀ ਕਾਰਕ, ਗੁਲਮ, ਖਈ ਤੇ ਅਗਨੀ ਦੀ ਮੰਦਤਾਈ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰੇ ਹੈ ॥੪੯੯॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਤਾਲੀਸ ਪਤ੍ਰ ਦਾ ਰੁਖ ਅਤਜੇਤ ਬੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਤੇ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਚੋਕੂਣੇ, ਆਵਲੇ ਦੇ ਸਮਾਨ ਫਲਾਂ ਦੇ ਗੁੱਛੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਲਕੜੀ ਬਹੁਤ ਪੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਪਤ੍ਰ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ॥੪੯੯ ॥

ਛੜ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਮਾਸੀ ਹਿਮ ਤ੍ਰਯ ਦੋਖ ਹਰਿ ਅਸ੍ਰ ਦਾਹ ਗਵਾਇ॥
ਕੁਸਟ ਵਿਸਰਪ ਸੁ ਜਾਤ ਹੈ ਭੂਤ ਕਸਟ ਗੁਨ ਗਾਇ॥੫੦੦॥

੨੭੦੭—ਮਾਸੀ=ਛੜ, ਠੰਢੀ, ਤ੍ਰਿਦੋਖਨਾਸਕ, ਰਕਤਵਿਕਾਰ, ਦਾਹ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰੇ ਹੈ, ਕੁਸਟ ਬਿਸਰਪ ਤੇ ਭੂਤਾਂ ਦਾ ਕਸ਼ਟ ਇਹ ਬੀ ਸਭ ਨਾਸ ਕਰੇ ਹੈ ॥੫੦੦॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਛੜ ਯਾ ਜਟਾਮਾਸੀ, ਅਥਵਾ ਬਾਲਛੜ, ਗੁਲਮਜਾਤੀ ਦੀ ਬਨਾਸਪਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪੱਤੇ ਸਜੀਵਨ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਿਮਾਲਯ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਉਤੇ ਧੂਮਰ ਰੰਗ ਦੇ ਰੂੰਏ (ਕੰਡੇ) ਜੰਮੇਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਫੁਲ ਗੁਛੇ ਵਿਖੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਬਹੁਤ ਸੁਗਧਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੪ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ ॥੫੦੦॥

ਉਸੀਰ (ਖੱਸ) ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਖੱਸ ਪਾਚਨ ਸਤੰਭਨ ਕਹੀ ਸੀਤਾ ਕਫ ਪਿਤ ਜੀਤ।
ਤ੍ਰਿਸਨਾਸਰ ਵਿਖ ਦਾਹ ਕ੍ਰਿਛ ਬ੍ਰਿਣ ਵਿਸਰਪ ਹਰਿ ਮੀਤ ॥੫੦੧॥

੨੭੦੮—ਖੱਸ ਪਾਚਨ, ਬੀਰਜ ਰੋਕਨ ਵਾਲੀ, ਠੰਢੀ, ਕਫ, ਪਿਤਨਾਸਕ ਪਯਾਸ, ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ, ਵਿਖ, ਦਾਹ, ਮੂਤਰ ਕ੍ਰਿਛ, ਬ੍ਰਿਣ ਤੇ ਵਿਸਰਪ ਹਰਨੇ ਹਾਰੀ ਕਹੀ ਹੈ ॥੫੦੧॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਬੀਰਨ ਦੀ ਜੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਿਮਾਲਯ ਦੇ ਨੇੜ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਖੇ ਬਹੁਤ ਉਤਪੰਨ

ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਜੜ ਦੋ ਦੋ ਫੁੱਟ ਹੇਠ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚੰਗੜ ਲੋਗ ਪੁਟ ਕੇ ਕਠੀ ਕਰਕੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋਕੇ ਸਾਫ ਕਰ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਉਸੇ ਨੂੰ ਬੀਰਣ ਮੂਲ (ਖੱਸ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਧਨੀ ਲੋਗ ਖੱਸ ਦੀਆਂ ਟੱਟੀਆਂ ਬਣਾਕਰ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਮੂਹਰੇ ਲਗਾ ਕੇ ਜਲ ਛਿੜਕਦੇ ਹਨ। ਤਦ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਮੰਦ ਮੰਦ ਪੌਣ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਸੁਗੰਧ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਰੀਰਕ ਗਰਮੀ ਹਟੌਂਦੀ ਅਤੇ ਪਿਆਰੀ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਖੱਸ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋਣ ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਬੀ ਸੇਵਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਵਾਦ ਫਿਕਾ ਮਿਠਿਆਈ ਸਮੇਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥੫੦੧॥

ਕਚੂਰ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਦੀਪਨ ਰੁਚ ਕੁਸ੍ਹ ਰਸ ਜਿਤ ਬ੍ਰਿਣੈ ਮੂਤ੍ਰ ਜਿਤ ਜੋਤ।
ਲਘੂ ਉਸਨ ਹਰਿ ਵਾਤ ਕਫ ਸ੍ਵਾਸ ਗੁਲਾਮ ਕ੍ਰਿਮ ਖੇਤ ॥੫੦੨॥

੨੭੦੯—ਕਚੂਰ ਅਗਨੀ ਦੀਪਕ, ਰੁਚੀ ਕਾਰਕ, ਬਵਾਸੀਰ, ਬ੍ਰਿਣ, ਮੂਤ੍ਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਟੌਣ ਵਾਲਾ, ਹਲਕਾ, ਗਰਮ, ਬਾਤ, ਕਫ, ਸ੍ਵਾਸ, ਗੁਲਮ ਤੇ ਪੇਟ ਦੇ ਕ੍ਰਿਮਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸਕ ਹੈ ॥੫੦੨॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਕਚੂਰ ਦੇ ਝਾੜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਪੱਤੇ ਹਲਦੀ ਦੇ ਸਮਾਨ, ਅਤੇ ਹੇਠ ਅੰਬੀਆਂ ਹਲਦੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਗੰਢ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਗੰਢ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰਕੇ ਸੁਕਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਨੂੰ 'ਕਚੂਰ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਕਸਰ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਹੀ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਰੰਗ ਢੰਗ ਸੁੰਢ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸਦਾ ਚੂਰਣ ਚਿੱਟਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੁਆਦ ਕੌੜਾ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੰਗ ਭੂਰਾ, ਪੀਸਣੇ ਤੇ ਚਿੱਟਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੪ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ।

ਗੁੱਗਲ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਗੁੱਗਲ ਵਿਸਦ ਸੁ ਤਿਕਤ ਭਨ ਮਧੁਰ ਉਸਨ ਕਰਿ ਬੀਜ।
ਵ੍ਰਿਖਜਾ ਭਗਨਿ ਸੰਧਾਨ ਹ੍ਰਿਤ ਪਿੱਛਲ ਦੀਪਨ ਕੀਜ ॥੫੦੩॥
ਰਾਸਾਯਨ ਵਲੁ ਕਰਤ ਤੇ ਹਰਤ ਸੁ ਬ੍ਰਿਣ ਕਫ ਵਾਤ।
ਮੇਦ ਮੇਹ ਅਪਚੀ ਵਮਨਿ ਆਮ ਬਾਤ ਹਰਿ ਖਜਾਤ ॥੫੦੪॥
ਰੁਧਰ ਕਸ਼ਟ ਪਿੜਕਾ ਹਰਤ ਗੰਥ ਸੋਫ ਗੰਢ ਮਾਲ।
ਕ੍ਰਿਮ ਹਰਿ ਵ੍ਰਿਹਣ ਵ੍ਰਿਖਜ ਹੈ ਜੀਰਣ ਲੇਖਨ ਲਾਲ ॥੫੦੫॥

੨੭੧੦—ਗੁੱਗਲ, ਵਿਸਦ (ਰੰਗ ਨਿਖਾਰਨੇ ਵਾਲਾ), ਤੀਛਣ, ਮਿੱਠਾ, ਬੀਰਜ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰਨੇ

ਵਾਲਾ, ਬ੍ਰਿਖਜ, (ਸ ਘ੍ਰ ਬੀਰਜ ਨੂੰ ਵਧੌਣ ਵਾਲਾ , ਭਗਨ ਦੇ ਸੰਧੀ ਜੋੜਨ ਹਾਰਾ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਨੂੰ ਹਿਤਕਾਰੀ, ਪਿੱਛਲ, ਅਗਨੀ ਤੇਜ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਰਾਸਾਯਣ ਰੂਪ, ਬਲ ਕਾਰਕ, ਬ੍ਰਿਣ, ਕਫ ਤੇ ਬਾਤ ਨੂੰ ਹਰਨੇ ਵਾਲਾ, ਮੇਦ ਰੋਗ, ਪ੍ਰਮੇਹ ਰੋਗ, ਅਪਚੀ, ਕੈ, ਆਮ ਬਾਤ, ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ, ਕੁਸ਼ਟ, ਪਿਤਕਾ, ਗੁੰਥੀ ਰੋਗ ਸੋਜ; ਗੰਢ ਮਾਲਾ, ਪੇਟ ਦੇ ਕ੍ਰਿਮਿ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਬ੍ਰਿਹਣ (ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਵਧੌਣ ਵਾਲਾ), ਬ੍ਰਿਖਜ ਮੋਟਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਜੀਰਣ ਅਰ ਲੇਖਨ ਜ਼ਖਮ ਭਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ॥੫੦੩ ਤੋਂ ੫੦੫॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਗੁੱਗਲ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਰੇਤਲੀ ਅਰ ਪਥਰੀਲੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਅਣੀ ਰਹਿਤ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਜੇਹੇ ਤੇ ਫੁੱਲ ਛੋਟਾ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦਾ ਪੰਜ ਪੰਖੜੀ ਵਾਲਾ, ਮੰਜਰੀ ਦੇ ਠੀਕ ਵਿਚਕਾਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਛੋਟੇ ਬੇਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਤਿੰਨ ਧਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ 'ਗੁਗਲੀਆ' ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬ੍ਰਿਛ ਦੇ ਗੂੰਦ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗੁੱਗਲ' ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੱਥਰ ਕੰਕਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਸੁੱਧ ਯਾ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਰੰਗ ਕਾਲਾ ਲਲਿਆਈ ਸਮੇਤ ਸਵਾਦ ਕੌੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ॥੫੦੩ ਤੋਂ ੫੦੫॥

ਰਾਲ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਰਾਲ ਸੀਤ ਗ੍ਰਾਹਣਿ ਤਿਕਤ ਅਰੁ ਕਖਾਇ ਤਿਸ ਜਾਨ।
ਗ੍ਰਹ ਅਸੱਰਵੀ ਸਰਪਿ ਜ੍ਵਰ ਬ੍ਰਿਣ ਸ੍ਵੇਦਾ ਸਬ ਹਾਨ ॥੫੦੬॥

੨੭੧੧-ਰਾਲ ਠੰਢੀ, ਗ੍ਰਾਹਿਣੀ ਤੀਛਣ, ਕਸੈਲੀ, ਗ੍ਰਹਦੋਖ, ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ, ਵਿਸਰਪ ਰੋਗ, ਤਾਪ, ਬ੍ਰਿਣ ਤੇ ਪਸੀਨਾ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ ਹੈ ॥੫੦੬॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਸਾਲ ਦਾ ਬ੍ਰਿਛ ਇਹ ਅਕਸਰ ਉੱਤਰਾ ਖੰਡ ਵਿਖੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਗੂੰਦ ਨੂੰ ਵੈਦਯ ਲੋਗ 'ਰਾਲ' ਆਖਦੇ ਹਨ, ਸਵਾਦ ਕੌੜਾ, ਰੰਗ ਚਿੱਟਾ ਕੁਛ ਪਿਲਿਆਈ ਸਮੇਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੨ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ ॥੫੦੬॥

ਸੂਬ ਕਮਲ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਕਮਲ ਸੀਤ ਅਰ ਵਰਣ ਕਰਿ ਮਧੁਰ ਜਿਤੇ ਕਫ ਪਿਤ।
ਦਾਹਾਸਰ ਤ੍ਰਿਟ ਹਰਤ ਹੈ ਵਿਸਫੋਟਕ ਹਰਿ ਮਿੱਤ ॥੫੦੭॥
ਹਰਿਤ ਵਿਸਰਪ ਸੁ ਜਾਨ ਗਦ ਨੀਲ ਕਮਲ ਗੁਨਕਾਰ।
ਜਿਹ ਤਿਹ ਜੋਗਹਿ ਦੀਜਿਯੈ ਅਵਰ ਕਮਲ ਸਬ ਟਾਰੁ ॥੫੦੮॥

੧੧੨-ਕੰਲ, ਠੰਢਾ ਰੰਗ ਰੂਪ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਮਿੱਠਾ; ਕਫ, ਪਿੱਤ, ਦਾਹ, ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ,

ਪਿਆਸ, ਵਿਸਫੋਟ ਰੋਗ , ਵ੍ਰਿਸਰਪ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੋਗਾਂ ਪਰ ਨੀਲਾ ਕਮਲ ਗੁਣਕਾਰ ਹੈ । ਇਸਤੇ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕਮਲ ਛੱਡਕੇ ਨੀਲਾ ਕਮਲ ਹੀ ਯੋਗ ਵਿਚ ਸੇਵਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥੫੦੭॥੫੦੮॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਕਮਲ ਲਾਲ; ਨੀਲੇ ਅਰ ਚਿੱਟੇ ਫੁੱਲ ਦੇ ਭੇਦ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ । ਕਮਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਡੂੰਘੇ ਅਰ ਨਿਰਮਲ ਤਲਾਵਾਂ ਯਾ ਢਾਬਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੱਤੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਗੋਲ ਗੋਲ ਗੋਲ ਅਰ ਚਿਕਨੇ; ਜਿਹਨਾਂ ਪਰ ਜਲ ਦੀ ਬੂੰਦ ਨਾ ਠਹਿਰ ਸਕੇ; ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਮਨੋਹਰ ਅਰ ਸੋਭਾਇਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਸਦੀ ਹੇਠਲੀ ਡੰਡੀ ਨੂੰ 'ਮ੍ਰਿਣਾਲ' ਆਖਦੇ ਹਨ । ਕਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਿਚ ਜੇਹੜਾ ਪੀਲਾ ਪੀਲਾ ਜੀਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ 'ਕਮਲ ਕੇਸਰ' ਆਖਦੇ ਹਨ । ਕਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਿਚ ਜੇਹੜਾ ਸਰਸ ਰਸ ਲੱਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਮਲ ਦਾ ਰਸ ਯਾ ਮਕਰੰਦ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਕਮਲ ਵਿਚ ਜੇਹੜਾ ਫਲ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਚੱਪਣੀ ਅਤੇ ਓਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੇਹੜੇ ਬੀਜ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਮਲ ਡੋਡੇ, ਜੇਹੜੀ ਕਮਲ ਦੀ ਜੜ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਭਸੀੜੇ, ਭੇਂ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਭੇਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਸਭ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ॥੫੦੭॥੫੦੮॥

ਸਰਪੁੰਖਾ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਸਰਪੁੰਖਾ ਹਤ ਪਲੀਹ ਬ੍ਰਿਣ ਵਿਖੁ ਹਰਿ ਤਿਕਤ ਕਖਾਇ ।
ਕਾਸਾਸ੍ਰ ਜ੍ਵਰ ਸ੍ਵਾਸ ਹਰਿ ਲਘੁ ਭਾਖਯੋ ਗੁਨ ਸਾਇ ॥੫੦੯॥

੨੭੧੩–ਸਰਪੁੰਖਾ ਤਿੱਲੀ, ਬ੍ਰਿਣ ਤੇ ਵਿਖ ਨਾਸ ਕਹਨੇ ਹਾਰਾ ਹੈ, ਤੀਛਣ, ਕਸੈਲਾ ਹੈ, ਖਾਂਸੀ, ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ, ਤਾਪ, ਦਮਾਂ ਨਾਸਕ ਤੇ ਹਲਕਾ ਕਿਹਾ ਹੈ॥੫੦੯॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਸਰਪੁੰਖਾ–ਸਰਫੋਂਕਾ, ਇਸਦੇ ਝਾੜ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪੱਤੇ ਨੀਲ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਨੀਲੇ ਨੀਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫੁਲ ਲਾਲ; ਫਲੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਲਾਲ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸ ਫਲੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਰੂੰਏਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਦੂਸਰੀ ਜ਼ਾਤੀ ਦੇ ਸਰਪੁੰਖੇ ਦੀ ਫਲੀ ਵਿਚ ਰੂੰਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਚਿੱਟੇ ਸਰਪੁੰਖੇ ਦਾ ਝਾੜ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਪਰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪੱਤੇ ਕੁਛ ਇਕ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਚਿਟੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਸਵਾਦ ਕੌੜਾ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੬ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ ॥੫੦੯॥

ਦੋ ਕਨੇਰ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਦੋ ਕਨੇਰ ਬ੍ਰਿਣ-ਕੁਸਟ ਜਿਤ ਲਘੁ ਉਸਨਾ ਹਿਤ ਨੈਨ ।
ਕ੍ਰਿਮਿ ਕੰਡੂ ਹਰਿ ਵਿਖਕਰਾ ਦੋ ਕਨੇਰ ਗੁਣ ਐਨ ॥੫੧੦॥

੨੭੧੪-ਦੋਨੋਂ ਕਨੇਰ, ਬ੍ਰਿਣ, ਕੁਸ਼ਟ ਨਾਸ਼ਕ, ਹਲਕੇ, ਗਰਮ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਹਿਤਕਾਰਕ, ਪੇਟ ਦੇ ਚਮੂਣੇ, ਖੁਰਕ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੇ ਤੇ ਵਿਖ ਕਾਰਕ ਦੋਨੋਂ ਹਨ ॥੫੧੦॥

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ)

ਦੋਨੋਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਨੇਰ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਫੁਲਵਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦ ਤਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਸਦੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਈ ਭੇਦ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਪਰ ਲਾਲ, ਕਿਸੇ ਪਰ ਗੁਲਾਬੀ, ਕਿਸੇ ਪਰ ਚਿੱਟੇ, ਕਿਸੇ ਪਰ ਕਾਲੇ ਫੂਲ ਔਂਦੇ ਹਨ, ਪੱਤੇ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ, ਫਲ ਫਲੀਆਂ ਦਾਰ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਣਕ ਅੰਨ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਕਨਿਕ ਮਧੁਰ ਸੀਤਲ ਗੁਰੂ ਹਰੈ ਵਾਤ ਪਿਤ ਜਾਨ।
ਕਫ ਸੁੱਕਰ ਪ੍ਰਦ ਵਲਯ ਭਨਿ ਸਨਿਗਧਕਰਤ ਸੰਧਾਨ ॥੫੧੧॥
ਜੀਵਨਿ ਵਿਹਨ ਵਰਣ ਕਰ ਰੁਚ ਸਿਥਰੁ ਕਰਿ ਲਖ ਏਹ।
ਸਕਲ ਅੰਨ ਮਹਿ ਤੇ ਭਲੀ ਕਹਿਤ ਮੇਘ ਗੁਣ ਤੇਹ ॥੫੧੨॥

੨੭੧੫—ਕਣਕ, ਮਿੱਠੀ; ਠੰਢੀ, ਭਾਰੀ, ਬਾਤ ਪਿੱਤ ਨਾਸ਼ਕ, ਕਫ ਕਾਰਕ; ਬੀਰਜ ਵਰਧਕ, ਬਲ ਕਾਰਕ, ਚੀਕੁਣੀ; ਸੰਧਾਨ ਕਾਰਕ, ਜੀਵਨ ਰੂਪ, ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਾਰਕ, ਰੰਗ ਵਧਾਨੇ ਵਾਲੀ, ਰੁਚੀ ਕਾਰਕ ਸਥਿਰਤਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ; ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਅਨਾਜਾ ਵਿਚੋਂ ਵਧਕੇ ਹੈ ॥੫੧੧॥੫੧੨॥

ਉੜਦ (ਮਾਂਹ) ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਮਾਖ ਸ੍ਵਾਦ ਗੁਰ ਚਿਕਨ ਰੁਚਿ ਉਸਨ ਵਾਤ ਹਰਿ ਭਾਲ।
ਬੱਲਜਾ ਸੁੱਕਰ ਵ੍ਰਿਹਨਿ ਕਰਨ ਮੇਦ ਪਿੱਤ ਕਰਿ ਲਾਲ ॥੫੧੩॥
ਕਫ ਕ੍ਰਿਤ ਗੁਦ ਕੀਲਾਰਦਿਤ ਪੰਕਤ ਸੂਲ ਵਿਨਾਸ।
ਭਿੰਨ ਮੂਤ੍ਰ ਮਲੁਸਤਨਜ ਦਾ ਔਰ ਜਾਤ ਹੈ ਸ੍ਵਾਸ ॥੫੧੪॥
ਮਾਖ ਦਹੀ ਵੈਂਗਨਿ ਸਫਰਿ ਚਾਰੋਂ ਕਾ ਗੁਨ ਏਕ।
ਪਿੱਤ ਸਲੇਖਮ ਕਰਤ ਹੈ ਵਾਤ ਹਰਣ ਏ ਟੇਕ ॥੫੧੫॥

੨੭੧੬-ਮਾਂਹ, ਸੰਵਾਦੂ, ਭਾਰੇ, ਚੀਕੁਣੇ, ਰੁਚੀ ਕਾਰਕ, ਗਰਮ, ਵਾਯੂ ਨਾਸ਼ਕ; ਬਲਦਾਯਕ, ਬੀਰਜ ਵਰਧਕ, ਬ੍ਰਿਹਣੀ, ਮੇਦ ਅਤੇ ਪਿੱਤ ਕਰਨੇ ਹਾਰੇ, ਕਫ ਕਾਰਕ, ਬਵਾਸੀਰ ਅਰਦਿਤ, ਪੰਕਤੀ ਸੂਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੇ, ਮਲ, ਮੂਤ੍ਰ ਦੀ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਬ੍ਰਿਤੀ ਕਰੌਣ ਵਾਲੇ, ਦੁਧ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਹਾਰੇ,

ਸਵਾਸ ਨਾਸਕ, ਮਾਂਹ, ਦਹੀਂ, ਵਤਾਊਂ ਤੇ ਮੱਛੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੇਹਾ ਗੁਣ ਹੈ। ਪਿੱਤ ਅਰ ਬਲਗਮ ਕਰਨਹਾਰੇ ਹਨ, ਤੇ ਵਾਯੂ ਨਾਸਕ ਇਹ ਜਾਨਣੇ ॥੫੧੩॥੫੧੪॥੫੧੫।

ਰੁਵਾਂਹ ਗੁਣ-ਦੋਹਰਾ

ਰਾਜਮਾਖ ਤਰਪਨ ਤੁਵਰ ਗੁਰ ਗ੍ਰਾਹੀ ਰੁਚਿ ਸ੍ਵਾਦ।
ਰੂਖੇ ਵਾਤਲ ਸਤਨਬਲ ਏ ਗੁਨ ਜੋ ਇਸ ਖਾਦ ॥੫੧੬॥

੨੭੧੭-ਰਾਜ ਮਾਖ-ਰੁਵਾਂਹ, ਤਰਪਣ-ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦਾਯਕ, ਕਸੈਲੇ; ਭਾਰੇ, ਗ੍ਰਾਹੀ, ਰੁਚੀ ਕਾਰਕ, ਸਵਾਦੂ; ਖੁਸ਼ਕ, ਬਾਤ ਕਾਰਕ, ਦੁਧ ਵਰਧਕ ਤੇ ਬਲਕਾਰਕ ਹਨ ਜੋ ਖਾਵੇ ॥੫੧੬॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ ਮੁਨਿ ਮੇਘ ਰਾਜ ਵਿਰਚਤੇ
ਵਿਖ ਉਪਾਇ; ਵਸਤੂ ਗੁਣ, ਨਿਰਘੰਟ ਨਾਮ ਦ੍ਵਾਦਸੋ ਧਯਾਇ ॥੧੨॥
॥ ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ ਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ॥ ੧੨ ॥

ਅੱਥ ਤੇਰ੍ਹਵਾਂ ਅਧਿਆਇ

ਦੋਹਰਾ

ਨਮੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵ ਜੂ ਕਰੋਂ ਸੁ ਬੰਦਨ ਧਾਰ।
ਤਹਿੰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਬਰਨਨ ਕਰੋਂ ਧਯਾਇ ਤ੍ਰਿਯੋਦਸੋ ਚਾਰੁ ॥੧॥
ਸਾਤ ਧਾਂਤ ਉਪਧਾਂਤ ਵਿਧਿ ਪਾਕਜ ਆਜ੍ਯ ਅਵਲੇਹ।
ਆਸਵ ਤੇਲ ਵਿਧਾਨ ਅਬ ਕਹਿਤ ਮੇਘ ਸੁਨਿ ਤੇਹ ॥੨॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ, ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਤੇਰ੍ਹਵਾਂ ਧਯਾਯ ਸੁੰਦਰ ਰਚਦਾ ਹਾਂ ॥੧॥

੨੭੧੮-੧੯-ਇਸ ਵਿਚ ੭ ਧਾਂਤਾ ਤੇ ੭ ਉਪਧਾਤਾਂ (ਦਾ ਮਾਰਨਾ) ਪਾਕਾਦਿ ਦੀ ਵਿਧੀ, ਘ੍ਰਿਤ, ਚਟਣੀਆਂ, ਆਸਵ ਤੇ ਤੇਲਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਕਥਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ॥੨॥

ਸਪਤ ਧਾਤੂ ਨਾਮ—ਦੋਹਰਾ

ਹੇਮ ਤਾਰ ਤਾਂਬਾ ਯਸਦ ਸੀਸਾ ਲੋਹ ਜੁ ਰੰਗ।
ਸਾਤ ਧਾਂਤ ਏ ਕਹਿਤ ਹੈਂ ਸਕਲ ਵੈਦਯ ਗੁਣ ਅੰਗ ॥੩॥

੨੭੨੦-੧ ਸੋਨਾ, ੨ ਚਾਂਦੀ, ੩ ਤਾਂਬਾ, ੪ ਯਸਦ, ੫ ਸ਼ੀਸਾ (ਸਿਕਾ) ੬ ਲੋਹਾ ਤੇ ੭ ਰਾਂਗ (ਕਲੀ) ਇਹ ੭ ਧਾਤਾਂ ਸਾਰੇ ਵੈਦਯ ਗੁਣ ਵਿਚਾਰਕੇ, ਹੇ ਪਯਾਰੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ॥੩॥

ਵੈਦਯ ਲੱਛਣ—ਦੋਹਰਾ

ਵੈਦਯ ਚਤੁਰ ਅਤਿ ਹੀ ਹੁਵੈ ਸੇਵਕ ਚਤੁਰਾ ਜੋਇ।
ਤਾਂਹਿ ਪ੍ਰਥਮ ਲਛਨ ਸੁਨੋ ਕਹਿਤ ਮੇਘ ਕਵਿ ਸੋਇ ॥੪॥

੨੭੨੧--ਵੈਦਯ ਅਤਯੰਤ ਹੀ ਚਤੁਰ ਹੋਵੇ, ਤਿਸੇ ਤਰਾਂ ਦਾ ਸੇਵਕ ਚਤੁਰ ਹੋਵੇ, ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਲੱਛਣ ਸੁਣੋਂ ॥੪॥

ਸ੍ਵੈਯਾ

ਸੋਧਤ ਪਾਰਦ ਮਾਰਤ ਬੰਧਤ ਔਰ ਕਰੈ ਤਿਸੁ ਮੂਰਛ ਜੋਈ।
ਵੱਜਰ ਮਾਰਤ ਗੰਧਕ ਜਾਰਤ ਅੱਭ੍ਰਕ ਸੋਧਨ ਮਾਰਤ ਸੋਈ।
ਸਾਂਤ ਜੁ ਧਾਂਤ ਵਿਖਯਾਤ ਸੁ ਮਾਰਤ ਤੇਲ ਘ੍ਰਿਤੇ ਗੁਟ ਚੂਰਨ ਹੋਈ।
ਸੋ ਜਗ ਮੈ ਸੁ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੁ ਵੈਦਯ ਮਹਾਂ ਗੁਰ ਸੇਵਕ ਜਾਨਤ ਲੋਈ ॥੫॥

ਪਾਰੇ ਦਾ ਸੋਧਨ, ਮਾਰਨ, ਬੰਧਨ ਤੇ ਮੂਰਛਿਤ ਕਰਨਾ ਜਾਣੇ। ਹੀਰਾ ਮਾਰੇ, ਗੰਧਕ [ਪਾਰੇ ਵਿਚ) ਜਾਰੇ, ਅਭ੍ਰਕ ਸੋਧੇ ਤੇ ਮਾਰੇ। ਸੱਤੇ ਧਾਤਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੇਲ, ਘ੍ਰਿਤ ਗੋਲੀ, ਚੂਰਣ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਤੇਲ, ਗੁਣ, ਰੂਪ, ਰੰਗ ਨੂੰ ਠੀਕ ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ, ਸੋ ਅਜੇਹਾ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੋ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਅਤਯੰਤ ਗੁਰਾਂ ਦਾ ਸੇਵਕ, ਜਿਸਨੂੰ ਜਗਤ ਜਾਣੇ, ਸੋਈਓ ਵੈਦ ਹੈ ॥੫॥

ਵੈਦਯ ਸੇਵਕ ਲਛਣ—ਸ੍ਵੈਯਾ

ਸੋਮ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿੱਤਿ ਦਿਆਲ ਸੁ ਮੂਰਤਿ ਸੂਰਤ ਸੁੰਦਰ ਨਾਹਿ ਵਿਕਾਰੀ।
ਸੇਵ ਕਰੈ ਗੁਰੁ ਕੀ ਨਿਤ ਪਾਵਨ ਮਾਤ ਸਮਾਨ ਲਖੈ ਪਰ ਨਾਰੀ।
ਪੰਡਿਤ ਵੈਦਯ ਕ੍ਰਿਆ ਮਗੁ ਪਾਵਤ ਸੈਨ ਲਖੈ ਦ੍ਰਿਗ ਕੀ ਸੁ ਵਿਚਾਰੀ।

ਸੇਵਕ ਵੈਦਜਕੁ ਐਸੇ ਲਖੋ ਮੁਨਿ ਮੇਘ ਭਨੈ ਸਭ ਕੋ ਹਿਤਕਾਰੀ ॥੬॥

੨੭੨੨-ਕੋਮਲ ਸੁਭਾਵ ਦਾ ਦਜਾਲੂ, ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਸੂਰਤ ਸੋਹਣੀ ਹੋਵੇ, ਵਿਕਾਰ ਹੀਣ, ਉਹ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਤਮਾ ਨਿਤਪ੍ਰਤੀ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਪਰਾਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸਮਾਨ ਜਾਣੇ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਪੰਡਿਤ ਹੋਵੇ ਅਰ ਓਹ ਵੈਦ ਰਸ ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਰਸਤਾ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ ਅਰ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਰਮਜ (ਇਸ਼ਾਰਾ) ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਵੈਦ ਦਾ ਸੇਵਕ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਫਿਰ ਬੀ ਸਭ ਦੀ ਹਿਤ ਕਰਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ॥੬॥

ਸਪਤ ਧਾਤੁ ਸੋਧਨ--ਦੋਹਰਾ

ਤੇਲੁ ਤੱਕ੍ਰ ਗੋਮੂਤ ਮਹਿ ਕੁਲਥ ਨੀਰ ਅਰਨਾਲ।
ਗਰਮ ਕਰੀ ਜੁ ਬੁਝਾਈਐ ਚੌਦਾਂ ਵਾਰੀ ਡਾਲ ॥੭॥
ਨਾਗ ਬੰਗ ਵਿਚ ਤੇਲ ਕੇ ਡਾਲੀ ਸੁਧ ਕਰਾਇ।
ਸਾਤ ਧਾਤੁ ਸੁਧ ਹੋਤ ਹੈਂ ਮੇਘੇ ਦਈ ਬਤਾਇ ॥੮॥

੨੨੨੩—ਤੇਲ, ਲੱਸੀ (ਮੱਠਾ;) ਗੋਕਾ ਮੂਤ੍ਰ, ਕੁਲਥਾਂ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਤੇ ਕਾਂਜੀ ਏਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਇਕ ਇਕ ਨੂੰ ਚੌਦਾਂ ਚੌਦਾਂ ਵਾਰੀ ਬੁਝਾਵੇ ॥੭॥

੨੭੨੩ (ੳ)—ਸਿੱਕਾ ਤੇ ਬੰਗ, ਤੇਲ ਵਿਚ ਗਰਮ ਕਰਕੇ *ਬੁਝਾਕੇ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸੁਧ ਕਰ ਲਵੇ। ਇਸਤਰਾਂ ਸੱਤੇ ਧਾਤਾਂ ਸੁਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਕਹੀਆਂ ਹਨ ॥੮॥

ਸੋਨਾ ਮਾਰਨ ਵਿਧੀ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਸੋਨੇ ਤੇ ਦੂਨਾ ਲੈ ਪਾਰਾ। ਤਾਕੇ ਸਮ ਗੰਧਕ ਲੈ ਧਾਰਾ।
ਕਚਨਾਰਹਿ ਜਲ ਦੋਊ ਪੀਸ। ਸੋਨੇ ਪੱਤਰ ਲੇਪੁ ਕਰੀਸ ॥੯॥
ਤਾਂਕੋ ਧਰੀਐ ਮੂਸ ਮੰਝਾਰ। ਅਧੋ ਊਰਧਹਿ ਦੇ ਕਚਨਾਰ।
ਕਚਨਾਰਹਿ ਮਧ ਸੋਨਾ ਪੱਤ੍ਰ। ਪੀਸ ਛਾਲ ਔਰਹਿ ਨਹਿ ਅਤ੍ਰ ॥੧੦॥
ਮਾਟੀ ਲੇਪ ਵਸਨ ਜੁ ਲਗਾਇ। ਗਾਢੀ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਦੇਹੁ ਸੁਕਾਇ।
ਕਠਨ ਆਗੁ ਸੁ ਲੇਹੁ ਪਕਾਇ। ਐਸੀ ਪੁਠ ਵਿਧਿ ਤੀਨ ਕਰਾਇ ॥੧੧॥
ਤੌ ਸੋਨਾ ਮ੍ਰਿਤੁ ਹੋਵਤ ਸਹੀ। ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਮੇਘਹਿ ਲਹੀ।
ਸਬੀ ਜੋਗ ਕੇ ਆਵੈ ਕਾਮ। ਕਹਜੇ ਮ੍ਰਿਗਾਂਕ ਜੁ ਇਸਕਾ ਨਾਮ ॥੧੨॥

---

*ਕਦੇ ਕਦੇ ਬੁਝੌਣ ਵਕਤ ਭੜਾਕਾ ਉਠਕੇ ਧਾਤ ਬਾਹਰ ਉੱਛਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਚੇ।

੨੭੨੪—ਸੋਨੇ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣਾ ਪਾਰਾ, ਪਾਰੇ ਸਮਾਨ ਗੰਧਕ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕਚਨਾਰ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਫਿਰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ ਕਰਾਏ ਹੋਏ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਪਜਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਕਚਨਾਰ ਦਾ ਨੁਗਦਾ ਦੇਕੇ ਕਚਨਾਰ ਨੁਗਦੇ ਦੇ ਅੰਦ੍ਰ ਸੋਨੇ ਦਾ ਪਤ੍ਰਾ ਦੇਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਛਿੱਲ ਪੀਹਕੇ ਹੀ ਨੁਗਦਾ ਕਰੇ। ਫਿਰ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਪਜਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸੰਪੁਟ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬਸਤ੍ਰ ਲਾਕੇ ਬੰਦ ਕਰੇ। ਇਸਤਰਾਂ ਗਾਢੀ ਮੁੰਦ੍ਰਾ (ਸੰਪੁਟ) ਪੱਕਾ ਕਰਕੇ ਸੁਕਾ ਰੱਖੇ। ਫਿਰ ਕਰਡੀ ਅੱਗ ਦੇ ਕੇ ਪਕਾਵੇ। ਅਜੇਹੀਆਂ ੩ ਪੁੱਠਾਂ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸੋਨਾ ਠੀਕ ਮਰ ਜਾਵੇ। ਇਸਦਾ ਨਾਮ 'ਮ੍ਰਿਗਾਂਕ' ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਜੋਗਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਔਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਾਰੰਗਧਰ ਤੋਂ ਮੇਘ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ॥ ੯ ਤੋਂ ੧੨॥

ਮਿਤ੍ਰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਗੁਣ--ਦੋਹਰਾ

ਸੋਨਾ ਸੀਤਲ ਵਿਖਯ ਰਸਾਯਣ ਗੁਰ ਰਸੈ।
ਤੁਵਰ ਪਿੱਛਲੰ ਹ੍ਰਿਦਿਯ ਜੁ ਵਲਜ ਵਖਾਨਿਸੈ।
ਸ੍ਵਾਦ ਪਾਕ ਪਾਵਿਤ੍ਰ ਤਿਕਤ ਵਖਾਨਿਯਾ।
ਵਿਰਹਨ ਨੇਤਰ ਮੇਧ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਸਿਮ ਠਾਨਿਯਾ॥੧੩॥
ਐਧਿਰਾ ਕਰਿ ਥਿਰੁ ਜਾਨ ਸੁ ਸਿਧਦ ਕਾਂਤ ਹੀ।
ਵਿਖਖਯ ਜ੍ਵਰਹਿ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਸਬੀ ਹਰਿ ਸਾਂਤਹੀਂ।
ਸੋਖ ਹਰੈ ਉਨਮਾਦ ਯਾਹਿ ਕੋ ਨਾਸ ਹੈ।
ਸੋਨੇ ਕੇ ਗੁਨ ਮੇਘ ਭਨੈ ਨਹਿ ਭਾਸ ਹੈ॥੧੪॥

ਸੋਨਾ ਠੰਢਾ ਹੈ, ਬ੍ਰਿਖਿਜ=ਸ਼ੀਘਰ ਹੀ ਬੀਰਜ ਨੂੰ ਵਧੌਣ ਵਾਲਾ। ਰਸਾਇਣ—ਬ੍ਰਿਧਤਾ ਅਰ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ, ਭਾਰਾ, ਕਸੇਲਾ, ਪਿੱਛਲ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਨੂੰ ਹਿਤਕਾਰੀ, ਬਲ ਕਾਰਕ, ਸਵਾਦੂ, ਪਾਕ ਹੈ, ਪਵਿਤ੍ਰ, ਤੀਛਣ, ਬ੍ਰਿਹਣ ਸਰੀਰ ਪੁਸ਼ਟ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ, ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ, ਸਿੰਮ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਦੇਣ ਹਾਰਾ, ਸੀਤਲ, ਆਯੂ ਵਰਧਕ, ਸਥਿਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ, ਸਿੱਧੀ, ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਦੇਣ ਹਾਰਾ, ਵਿਖ੍ਰ ਖਈ, ਤ੍ਰਿਦੋਖ; ਸੋਖ ਅਤੇ ਉਨਮਾਦ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਸੋਨੇ ਖਾਣ ਦਾ ਗੁਣ ਕਿਹਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਸੋਨਾ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਇਤਨੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ॥੧੩॥੧੪॥

ਰੂਪਾ ਮਾਰਣ—ਚੌਪਈ

ਰੂਪਾ ਤੋਲੇ ਤੀਨ ਮੰਗਾਇ। ਇਕ ਤੋਲਾ ਹਰਤਾਲ ਲਿਆਇ।
ਨਿੰਬੂ ਰਸ ਸੋ ਮਰਦਨ ਕਰੋ। ਰੂਪਾ ਪਾਤਰ ਲੇਪ ਸੁ ਧਰੋ॥੧੫॥
ਮੂਸ ਮਾਂਹਿ ਪਾਈ ਸੋ ਰਾਖ। ਆਛੀ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਕਰੀਯੋ ਸਾਖ।

ਤੀਸ ਏਰਣੇ ਮਾਂਹਿ ਫੁਕਾਇ। ਐਸੇ ਪੁਟ ਚੌਦਾਂ ਕਰਵਾਇ ॥੧੬॥
ਪੁਟ ਪੁਟ ਮਹਿ ਦੀਜੈ ਹਰਤਾਰੁ। ਚੌਦਾਂ ਆਗ ਦੇਈ ਨੈਜਾਰ।
ਰੂਪਾ ਭਸਮ ਹੋਤ ਤਬ ਸੁਧਿ। ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਭਾਖਾ ਕਿਧਿ ॥੧੭॥

੨੭੨੫-ਰੁਪਾ=ਚਾਂਦੀ ੩ ਤੋਲੇ ਤੇ ਇਕ ਤੋਲਾ ਵਰਕੀਆ ਹੜਤਾਲ ਲੈ ਕੇ ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਖ੍ਰਲ ਕਰੇ। ਫਿਰ ਰੁਪੇ ਦੇ ਪਤਰੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹੋਣ, ਓਹਨਾਂ ਉਪਰ ਲੇਪ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਓਹਨਾਂ ਪੱਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਲਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਅੱਛੀ ਤਰਾਂ ਸੰਪੁਟ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਤੀਹ ਏਰਣੇ ਗੋਹਿਆਂ ਦੀ ਅੱਗ ਦੇਵੇ। ਅਜੇਹੀਆਂ ੧੪ ਪੁਠਾਂ ਦਿਵਾਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਪੁਠ ਪੁਠ ਵਿਚ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਨਿੰਬੂ ਨਾਲ ਘੋਟ ਘੋਟਕੇ ਹੜਤਾਲ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰਦਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਸਤਰਾਂ ਚੌਦਾਂ ਪੁਠਾਂ ਨਾਲ ਰੁਪੇ ਦੀ ਭਸਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੰਗਧਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ॥੧੫ ਤੋਂ ੧੭॥

ਰੂਪਾ ਗੁਣ (ਗੁਣ ਰਤਨਮਾਲਾਤ)--ਦੋਹਰਾ

ਤਾਰ ਸੀਤ ਸਰ ਪਾਕ ਰਸ ਅਮਲ ਸ੍ਵਾਦ ਜੁ ਕਖਾਇ।
ਵਯਸਥਾਪਨ ਲੇਖਨ ਚਿਕਨ ਵਾਤ ਪਿੱਤ ਜਿਤ ਸਾਇ ॥੧੮॥
ਰੋਗੁ ਵੀਸ ਪਰਮੇਹ ਹਰਿ ਔਰ ਰੋਗ ਹਰਿ ਏਹ ॥
ਰਤਨ ਮਾਲ ਤੇ ਮੈ ਕਹੀ ਬੂਝੈ ਪੰਡਿਤ ਤੇਹ ॥੧੯॥

ਤਾਰ=ਰੁਪਾ ਠੰਢਾ; ਦਸਤਾਵਰ, ਪਾਕ ਪਰ ਅਮਲ ਰਸ ਹੈ, ਸਵਾਦੂ, ਕਸੈਲਾ, ਆਯੂ ਥਿਰ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਲੇਖਨ, ਚੀਕਣਾ, ਵਾਤ ਪਿਤ ਦਾ ਜਿਤਣ ਵਾਲਾ ਹੋਰ ਵੀਹ ਪ੍ਰਮੇਹ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬੀ ਅਨੇਕਾਂ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਰੁਪਾ ਹੈ ॥੧੮॥੧੯॥

ਤਾਂਬਾ ਮਾਰਨ ਵਿਧੀ–ਦੋਹਰਾ

ਤਾਂਬਾ ਪੱਤ੍ਰ ਕਰਾਇਕੇ ਇਕ ਸਿਰਸਾਹੀ ਆਨ।
ਕਰਖ ਏਕ ਪਾਰਾ ਗਹੇ ਗੰਧਕ ਪਲ ਅਧ ਮਾਨ ॥੨੦॥
ਕਜਲੀ ਕਰ ਨਿੰਬੂ ਰਸੈ ਲੇਪੋ ਤਾਂਬ੍ਰ ਪੱਤ੍ਰ।
ਗਜ ਪੁਟ ਦੇਵੇ ਤਾਸ ਕੋ ਸੰਪੁਟ ਧਰਕੈ ਤੱਤ੍ਰ ॥੨੧॥
ਤੀਨ ਵਾਰ ਇਮ ਕੀਜਿਯੇ ਪਾਛੈ ਰਸ ਜੁ ਕੁਮਾਰ।
ਸਾਤਵਾਰ ਖਰਲੀ ਫੁਕੋ ਏਕੋ ਹੀ ਨਿਰਧਾਰ ॥੨੨॥
ਤਾਂਬਾ ਮ੍ਰਿਤੁ ਸੁਧ ਹੋਤ ਹੈ ਗੁੰਜਾ ਭਰ ਸੋ ਦੇਇ।

ਨੈਨ ਆਪਨੇ ਮੈ ਲਖ੍ਯੋ ਭਾਖ੍ਯੋ ਈਹਾਂ ਲੇਇ ॥੨੩॥

੨੨੨੬—ਤਾਂਬੇ ਦੇ ਪਤ੍ਰ ਕਰਾਇਕੇ ਇਕ ਸਰਸਾਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਲਵੇ, ਤੇ ਪਾਰਾ ੧ ਤੋਲਾ, ਗੰਧਕ ੨ ਤੋਲੇ, ਪਾਰੇ ਗੰਧਕ ਦੀ ਕਜਲੀ ਨਿੰਬੂ ਦਾ ਰਸ ਪਾਕੇ ਕਰੇ, ਉਹ ਕਜਲੀ ਤਾਂਬੇ ਤੇ ਪਤ੍ਰਿਆਂ ਉਪਰ ਲਿਪੇ। ਫਿਰ ਸਪੁਟ ਵਿਚ ਦੇਕੇ ਗਜਪੁਠ ਦਵਾਰਾ ਫੂਕ ਦੇਵੇ। ਤਿੰਨ ਬਾਰ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਜਲੀ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰ ਕਰਕੇ ਇਕ ਬਾਰ ਫੂਕੇ ਤਾਂ ਤਾਂਬਾ ਸਰਕੇ ਸੁਧ ਹੋਵੇ; ਇਸਨੂੰ ਫਿਰ ਰਤੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਖਾਵੇ, ਇਹ ਨੇਤ੍ਰੀਂ ਦੇਖਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ॥੨੦ ਤੋਂ ੨੩॥

ਤਾਂਬਾ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਮਧੁਰਸੁ ਤਿਕਤਿ ਕਖਾਇ ਕਟੁ ਅਮਲਪਾਕ ਹਰਿ ਪਿੱਤ।
ਰੋਪਨ ਲੇਖਨ ਕਫ ਹਰਨ ਸੀਤ ਜਾਨ ਗੁਣ ਮਿੱਤ ॥੨੪॥

ਮਿੱਠਾ, ਤੀਛਣ, ਕਸੈਲਾ, ਕੌੜਾ, ਪਾਕ, ਖੱਟਾ, ਪਿੱਤ ਨਾਸ਼ਕ, ਰੋਪਨ (ਜ਼ਖਮ ਭਰਨ ਹਾਰਾ) ਲੇਖਨ, ਕਫ ਹਰਨ ਹਾਰਾ ਤੇ ਠੰਢਾ ਗੁਣ ਜਾਣੋ ॥੨੪॥

ਬੰਗ ਮਾਰਨ—ਦੋਹਰਾ

ਕਲੀ ਗਲਾਵੈ ਠੀਕਰੇ ਊਪਰ ਭੁਰਕੇ ਏਹ।
ਅੰਬਲੀ ਤ੍ਰਚ ਅਰ ਅਸ੍ਰਥ ਕੀ ਚੂਰਨ ਕਰਿਕੇ ਤੇਹ ॥੨੫॥
ਵਾਰੰਵਾਰ ਹਿਲਾਈਐ ਛਿਨ ਛਿਨ ਚੂਰਨ ਖਾਇ।
ਭਸਮ ਹੋਤ ਹੈ ਬੰਗ ਤਬ ਪੁਨ ਹਰਤਾਲ ਮੰਗਾਇ ॥੨੬॥
ਬੰਗ ਬਰਾਬਰ ਪਾਇਕੇ ਨਿੰਬੂ ਰਸ ਖਰਲਾਇ।
ਗਜਪੁਟ ਦੇਵੈ ਮੂਸ ਧਰਿ ਸੀਤਲ ਹੋਇ ਨਿਕਲਾਇ ॥੨੭॥
ਪੁਨ ਨਿੰਬੂ ਰਸ ਖਰਲ ਕੈ ਪੁਨ ਗਜਪੁਟ ਤਿਸੁ ਦੇਇ।
ਤਾਂਕੋ ਦਸ ਪੁਟ ਇਮ ਕਰੋ ਮਰਤ ਬੰਗ ਸੁਧ ਤੇਇ ॥੨੮॥

੨੨੨੭—ਕਲੀ ਨੂੰ ਠੀਕਰੇ (ਯਾ ਕੜਾਹੀ) ਵਿਚ ਗਲਾਵੇ ਤੇ ਉਪਰ ਇਹ ਧੂੜੇ—ਇਮਲੀ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਪਿੱਪਲ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਬਰੀਕ ਚੂਰਣ ਕਰਕੇ ਬਾਰੰਬਰ ਪਾਵੇ ਤੇ ਹਿਲਾਵੇ, ਛਿਨ ਛਿਨ ਪਿਛੋਂ ਚੂਰਨ ਦੀ ਚੁਟਕੀ ਧੂੜੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਬੰਗ ਦੀ ਸੁਆਹ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਬੰਗ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਹੜਤਾਲ ਵਰਕੀਆ ਮੰਗਾਕੇ ਪਾਵੇ ਅਰ ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਖਰਲ ਕਰੇ। ਪਜਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸੰਪੁਟ ਵਿਚ ਰੱਖਕੇ ਗਜ ਪੁੱਠ ਦਵਾਰਾ ਫੂਕ ਦੇਵੇ, ਇਸੇ ਢੰਗ ਦੀਆਂ ਦਸ਼ ਪੁੱਠਾਂ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਬੰਗ ਮਰ ਜਾਵੇ ॥ ੨੫ ਤੋਂ ੨੮ ॥

ਬੰਗ ਗੁਣ—ਸ੍ਵੈਯਾ

ਬੰਗ ਲਘੂ ਸਰ ਰੂਖਜ ਕਹੀ ਕਫ ਕੀਟ ਹਰੈ ਸਬ ਮੇਹ ਵਿਨਾਸੈ।
ਪਾਂਡਵ ਸੋਥ ਹਰੈ ਕ੍ਰਿਮ ਕੋ ਵਪੁ ਜੋਰ ਕਰੈ ਉਸਨਾ ਗੁਨ ਭਾਸੈ।
ਸੋਖਜਾਸੁ ਭਾਗਜ ਸੁ ਪੁਸਟ ਕਰੈ ਇਹ ਮੇਘ ਭਨੈ ਗੁਨ ਬੰਗ ਪ੍ਰਕਾਸੈ।
ਪਿੱਤਲ ਜਾਨ ਵਖਾਨ ਕਹਯੋ ਸਬ ਧਾਤਨਿ ਰੋਗਨਿ ਯਾਹੀ ਤੇ ਨਾਸੈ ॥੨੯॥

ਬੰਗ ਹਲਕੀ, ਦਸਤਾਵਰ, ਖੁਸ਼ਕ, ਕਫ; ਚਮੂਣੇ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਪਾਂਡੂ, ਸੋਜ, ਕ੍ਰਿਮਿ ਨਾਸ ਕਰੇ ਤੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਵਧਾਵੇ, ਗਰਮੀ ਵਧਾਵੇ, ਸੋਖ ਨੂੰ ਭਗਾਵੇ ਤੇ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰੇ, ਪਿਤ ਵਧਾਵੇ, ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਧਾਤੂ ਦੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਵੰਗ ਕਹੀ ਹੈ। (ਕਹਾਵਤ ਹੈ, ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਤੰਗ, ਮਰਦ ਨੂੰ ਵੰਗ) ॥੨੯॥

ਜਿਸਤ ਮਾਰਣ—ਦੋਹਰਾ

ਜਿਸਤ ਕੜਾਹੀ ਗਾਲਕੇ ਵਿਸਖਪਰਾ ਜੜ੍ਹ ਪਾਇ।
ਲੋਹੁ ਦੰਡ ਸੋ ਮਰਦੀਏ ਯਾਮ ਏਕ ਲੌ ਸਾਇ ॥੩੦॥
ਜਯੋਂ ਜਯੋਂ ਚੂਰਨ ਪਾਈਐ ਤਿਮੈਂ ਤਿਮੈਂ ਰਗੜਾਇ।
ਮੁਇਆ ਜਿਸਤ ਪੁਨ ਖਰਲ ਕਰ ਰਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਕਾ ਦਾਇ ॥੩੧॥
ਤਾਕੋ ਗਜਪੁਟ ਦੀਜੀਯੇ ਮਰਤ ਜਿਸਤ ਸੁਧ ਹੋਇ।
ਜੋ ਕਾਚਾ ਕਹੂ ਰਹਿਤ ਹੈ ਪੁਨ ਤਿਸ ਆਗ ਕਰੇਇ ॥੩੨॥

੨੧੨੮—ਜਿਸਤ ਨੂੰ ਕੜਾਹੀ ਵਿਚ ਗਾਲੇ, ਉਪਰ ਵਿਸਖਪਰੇ ਇਟਸਿਟ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੀਹਕੇ ਧੂੜੇ ਅਰ ਲੋਹੇ ਦੇ ਡੰਡੇ ਨਾਲ ਘੋਟੇ, ਇਸਤਰਾਂ ਇੱਕ ਪਹਿਰ ਕਰੇ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਚੂਰਣ ਪਾਵੇ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਰਗੜੇ, ਇਸਤਰਾਂ ਜਦ ਜਿਸਤ ਮਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੁਆਰ ਦਾ ਰਸ ਪਾਕੇ ਫਿਰ ਖਰਲ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਗਜਪੁਤ ਦੀ ਅੱਗ ਸੰਪੁਟ ਵਿਚ ਧਰਕੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਜਿਸਤ ਮਰਕੇ ਸ਼ੁਧ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਕਦੇ ਕੱਚਾ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ਮੁੜ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਅੱਗ ਦੇ ਲਵੇ ॥੩੦ ਤੋਂ ੩੨॥

ਯਸਦ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਯਸਦ ਤੁਵਰ ਸੀਤਲ ਤਿਕਤ ਹਰਿ ਹੈ ਕਫ ਪਿਤ ਮੇਹ।
ਪਾਂਡੂ ਸ੍ਵਾਸ ਹਰਿ ਕਾਸ ਚਖ ਜਾਨੋ ਪੰਡਿਤ ਤੇਹ ॥੩੩॥

ਜਿਸਤ ਕਸੈਲਾ, ਠੰਢਾ ਤੀਛਨ; ਕੜ, ਪਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਹ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ, ਪਾਂਡੂ, ਸ੍ਵਾਸ, ਕਾਸ ਤੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਨਾਸਕ ਹੈ ॥੩੩॥

ਸੀਸਾ (ਸਿਕਾ) ਮਾਰਨ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਪਿੱਪਲ ਛਾਲ ਬੁਰਬੁਰੀ ਕੀਜ। ਅਥਵਾ ਧਾਤ੍ਰੀ ਤਰੁ ਤਚਵ ਲੀਜ॥
ਸੀਸੇ ਤੇ ਸੋ ਚੌ ਗੁਨ ਤੋਇ॥ ਠੀਕਰ ਪਾਈ ਨਾਗ ਗਲੇਇ ॥੩੪॥
ਚੌਥਾ ਭਾਗ ਛਾਲ ਕਾ ਪਾਇ। ਕੜਛੀ ਸੋ ਤਾਂਕੋ ਰਗੜਾਇ।
ਵਾਰ ਵਾਰ ਤ੍ਵਚ ਪਾਵੈ ਸਹੀ। ਨਾਗਹਿ ਲਾਵੈ ਛਿਨ ਛਿਨ ਕਹੀ ॥੩੫॥
ਪਹਿਰ ਏਕ ਮੈ ਮ੍ਰਿਤ ਸੁਧ ਜਾਨ। ਤਾਕੈ ਸਮ ਮਨਸਲ ਲੈ ਠਾਨ।
ਕਾਂਜੀ ਸੇਟੀ ਪੀਸੇ ਜੋਇ। ਪੁਨ ਕਸੀਸ ਯਹਿ ਸਮ ਲੇ ਢੋਇ ॥੩੬॥
ਸਕਲ ਪੀਸ ਸੰਪਟ ਮੈ ਪਾਇ। ਤਾਕੋ ਗਜਪੁਟ ਲੇਹੁ ਪਕਾਇ।
ਕਾਂਜੀ ਜਲ ਸੋਂ ਪੁਨ ਪੀਸਾਇ। ਗਜਪੁਟ ਫਿਰ ਤਾਕੋ ਲੈ ਦਾਇ ॥੩੭॥
ਐਸੇ ਹੀ ਪੁਟ ਸਾਠ ਕਰਾਇ। ਮਰਤ ਨਾਗ ਤਬ ਸੁੱਧ ਕਹਾਇ॥
ਯੋਗ ਮਾਂਹਿ ਤੌ ਤਾਕਉ ਦੇਇ। ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਭਾਖੀ ਲੇਇ ॥੩੮॥

੨੭੨੯=ਪਿੱਪਲ ਦੀ ਛਿੱਲ ਦਰੜਾ ਜੇਹੀ ਕਰੇ, ਯਾ ਆਵਲੇ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਛਿੱਲ ਲਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਨਾਲੋਂ ਚੌਗੁਣੀ ਹੋਵੇ, ਠੀਕਰ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਸਿੱਕਾ ਗਲਾਵੇ। ਉਸ ਪਰ ਚੌਥਾ ਹਿਸਾ ਪਹਿਲੇ ਛਿੱਲ ਦਾ ਪਾ ਦੇਵੇ ਤੇ ਕੜਛੀ ਨਾਲ ਰਗੜੀ ਜਾਵੇ। ਫਿਰ ਬਾਕੀ ਬਾਰੰਬਰ ਛਿਲ ਪਾਕੇ ਸਿੱਕੇ ਨੂੰ ਰਗੜੀ ਜਾਵੇ। ਇਸਤਰਾਂ ਇਕ ਪਹਿਰ ਵਿਚ ਸਿਕਾ ਮਰਕੇ ਸੁਧ ਹੋਵੇ, ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਬ੍ਰਾਬਰ ਦੀ ਮਨਸਿਲ ਲਿਆਕੇ ਕਾਂਜੀ ਨਾਲ ਪਾ ਕੇ ਪੀਹੇ। ਇਤਨੀ ਹੀ ਫਿਰ ਕਸੀਸ ਪਾਕੇ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਪੀਹਕੇ ਸੰਪੁਟ ਵਿਚ ਭਰੇ। ਗਜਪੁਟ ਦੇਕੇ ਫੂਕ ਲਵੇ। ਫੇਰ ਕਾਂਜੀ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ ਗਜਪੁਟ ਦੇਵੇ। ਅਜੇਹੀਆਂ ੬੦ *ਪੁਠਾਂ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਿੱਕਾ ਮਰਕੇ ਸੁਧ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਪਾਵੇ। ਇਹ ਸਾਰੰਗਧਰ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ॥੩੪॥ ਤੋਂ ੩੮॥

ਸੀਸਾ (ਸਿੱਕਾ) ਗੁਣ–ਦੋਹਰਾ

ਨਾਗ ਵੰਗ ਸਮ ਜਾਨਿਯੇ ਸੌ ਗਜ ਲੌ ਬਲ ਦੇਇ।
ਹਰੇ ਮੇਹ ਬਲੁ ਕਾਮ ਕਰਿ ਭੂਖਾ ਮ੍ਰਿਤ੍ਯੁ ਹਰੇਇ ॥੩੯॥

*ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਮੇਘ ਵਿਚ ੭ ਪੁਠਾਂ ਬੀ ਪਾਠ ਹੈ, ਸੋ ਅਸ਼ੁਧ ਹੈ।

ਸਿੱਕਾ ਬੰਗ ਸਮਾਨ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਜਾਣੋਂ । ਸੌ ਹਾਥੀ ਸਮਾਨ ਬਲ ਦੇਣ ਹਾਰਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਮੇਹ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਬਹੁਤਾ ਕਾਮ ਵਧਾਵੇ, ਭੁੱਖ ਕਾਰਕ, ਮ੍ਰਿਤੂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ ।।੩੯।।

ਸਾਰ (ਫੌਲਾਦ) ਮਾਰਣ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਸਾਰ ਰੇਤ ਸਿਰਸਾਹੀ ਚਾਰ। ਸਿੰਗਰਫ ਦਸਮਾਂ ਭਾਗ ਜੁ ਡਾਰ।
ਦੋਨੋ ਪੀਸੇ ਰਸ ਜੁ ਕੁਮਾਰ। ਪਹਿਰ ਦੋਇ ਖਰਲੈ ਸੁ ਵਿਚਾਰੁ ॥੪੦॥
ਕੁਜੜੇ ਪਾਈ ਤਾਂਹਿ ਪਕਾਇ। ਸਾਤ ਪੁਟਾਂ ਇਮ ਹੀ ਸੁ ਕਰਾਇ।
ਚੂਲੇ ਧਰਕੈ ਅਗਨਿ ਕਰਾਵੈ। ਲਾਲ ਰੰਗ ਤਾਕਾ ਸੁ ਕਰਾਵੈ ॥੪੧॥
ਮਰਤ ਸਾਰ ਜਾਨੋ ਤੁਮ ਏਹ। ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਭਾਖੀ ਲੇਹ।
ਸੋ ਲੈ ਮੇਘ ਵਖਾਨੀ ਈਹਾ। ਪਾਵੈ ਯੋਗ ਮਾਹਿ ਜਿਹ ਤੀਹਾ ॥੪੨॥

੨੭੩੦–ਸਾਰ (ਲੋਹਾ) ੪ ਸਿਰਸਾਹੀਆਂ ਰੇਤ ਲਵੇ, ਇਸ ਵਿਚ ਦਸਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਸਿੰਗ੍ਰਫ ਪਾਵੇ। ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕਵਾਰ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਘੋਟੇ। ਖਰਲ ਦੋ ਪਹਿਰ ਤਕ ਕਰੇ। ਫਿਰ ਕੁੱਜੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਸੰਪੁਟ ਕਰਕੇ ਸੱਤ ਪੁੱਠਾਂ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਰੇ। ਚੁਲ੍ਹੇ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹਕੇ ਅੱਗ ਦੇਵੇ। ਲਾਲ ਰੰਗ ਜਦ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਰ ਮਰਿਆ ਜਾਣੋ। ਇਹ ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੋਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ।।੪੦ ਤੋਂ ੪੨।।

ਸਾਰ ਗੁਣ–ਚੌਪਈ

ਸਾਰ ਤਿਕਤ ਸਰ ਸੀਤਲ ਰੂਖ। ਲੇਖਨ ਮਧੁਰ ਕੱਖਯ ਸੂਖ।
ਗੁਰ ਉਪਸਥ ਭੁਸਖਈ ਬਖਾਨ। ਵਾਤ ਪਿੱਤ ਕਫ ਕੋ ਹਰਿ ਮਾਨ ।੪੩।
ਸੂਲ ਸੋਫ ਅਰਸਾ ਮਿਟ ਪੰਡੁ। ਰੋਗ ਪਲੀਹਾ ਕ੍ਰਿਮ ਸਤ, ਖੰਡ।
ਮੇਹ ਕੁਸ਼ਟ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰਾਇ। ਲੋਹ ਕ੍ਰਿੱਟਿ ਭੀ ਤਿਮ ਗੁਣ ਥਾਇ ॥੪੪॥

ਸਾਰ ਤੀਛਣ, ਦਸਤਾਵਰ, ਠੰਢਾ ਖੁਸ਼ਕ, ਲੇਖਨ, ਮਧੁਰ, ਕਸੈਲਾ, ਭਾਰੀ; ਉਪਸ਼ਥ (ਆਯੂ ਸਥਿਰ ਰਖਣ ਵਾਲਾ), ਭੁੱਸ, ਖਈ, ਬਾਤ ਪਿੱਤ ਤੇ ਕਫ ਦਾ ਨਾਸਕ ਹੈ। ਸੂਲ, ਸੋਜ, ਬਵਾਸੀਰ ਪਾਂਡੂ, ਲਿਫੂ, ਕ੍ਰਿਮਿ, ਪ੍ਰਮੇਹ ਤੇ ਕੁਸ਼ਟ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਲੋਹਾ ਮ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਨ ਗੁਣ ਵਾਲਾ ਮਨੂਰ ਹੈ ।।੪੪।।

ਸਾਤ ਉਪਧਾਤ ਨਾਮ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਅਭਰਕ ਸੁਰਮਾ ਮਨਸਿਲਾ ਥੂਥਾ ਅਰ ਹਰਤਾਲ।
ਸੰਗਸਰੀ ਸੋਨਾ ਮਖੀ ਸਾਤੋ ਲੇਹੁ ਸੰਭਾਲ ॥੪੫॥

੨੭੩੧—੧ ਅਭਰਕ, ੨ ਸੁਰਮਾ, ੩ ਮਨਸਿਲ, ੪ ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ, ੫ ਹਰਤਾਲ (ਵਰਕੀਆ), ੬ *ਸੰਗਸ੍ਰੀ ਤੇ ੭ ਸੋਨਾਮੱਖੀ, ਇਹ ਸਤ ਉਪਧਾਤਾਂ ਹਨ ॥੪੫॥

ਸਾਤੋਪਧਾਤੁ ਨਾਮ (ਗੁਣਰਤਨਮਾਲਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਦੋਨੋ ਮਾਖੀ ਸਿਲਾਜਿਤ ਪਿੱਤਲੁ ਕਾਸਿ ਸੰਧੂਰ।
ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਸਾਤਮੀ ਏ ਉਪਧਾਤ ਸੁ ਪੂਰ ॥੪੬॥

ਸੋਨਮੱਖੀ, ਰੁੱਪਾਮੱਖੀ; ਸਿਲਾਜੀਤ, ਪਿੱਤਲ, ਕਾਂਸੀ (ਕੈਹਾਂ), ਸੰਧੂਰ ਤੇ ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਇਹ ਸਤ ਉਪਧਾਤੂਆਂ ਹਨ ॥੪੬॥

ਸੋਨਾ ਮੱਖੀ, ਰੁੱਪਾ ਮੱਖੀ ਮਾਰਨ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਸੋਵਨ ਮਾਖੀ ਪਲੁ ਗਹੋ ਸੇਂਧਾ ਪੈਸਾ ਏਕ।
ਜੰਭੀਰੀ ਵਿਜੌਰ ਰਸੁ ਲੋਹ ਪਾਤ੍ਰ ਮਹਿ ਟੇਕ ॥੪੭॥
ਲੋਹ ਦੰਡ ਸੋ ਰਗੜਿਯੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਜਬ ਹੋਇ।
ਸੁੱਧ ਭਈ ਤਬ ਆਖੀਐ ਜਾਨੋ ਪੰਡਿਤ ਸੋਇ ॥੪੮॥
ਕੰਕੋੜਾ ਜੜ੍ਹ ਰਸੁ ਪਿਖੇ ਖਟੇ ਕਾ ਰਸੁ ਪਾਇ।
ਮੇਢਾ ਸ੍ਰਿੰਗੀ ਰਸੁ ਪਿਖੇ ਧੂਪਹਿ ਲੇਹੁ ਸੁਕਾਇ ॥੪੯॥
ਏਕ ਦਿਵਸ ਮੈਂ ਸੁੱਧ ਹੁਇ ਸਾਰੰਗਧਰ ਹੈ ਏਹ।
ਸਬੀ ਯੋਗ ਮਹਿ ਦੀਜਿਯੈ ਜਾਨੋ ਪੰਡਿਤ ਤੇਹ ॥੫੦॥

੨੭੩੨—ਸੋਨਾਮੱਖੀ ੪ ਤੋਲੇ, ਸੇਂਧਾ ਨਿਮਕ ੧ ਪੈਸਾ ਭਰ, ਜੰਭੀਰੀ, (ਗਲ ਗਲ) ਯਾ ਬਿਜੌਰੇ (ਨਿੰਬੂ) ਦਾ ਰਸ ਲੋਹੇ ਦੇ ਪਾਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਡੰਡੇ ਨਾਲ ਰਗੜੇ, ਜਦ ਲਾਲ ਰੰਗ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੁਧ ਹੋਈ ਸਮਝੇ। ਫਿਰ ਉਸ ਵਿਚ ਕੰਕੋੜੇ ਦਾ ਰਸ ਪਾਵੇ ਅਰ ਫਿਰ ਖਟੇ ਦਾ ਰਸ ਪਾਵੇ। ਇਸੇਤਰਾਂ ਮੇਢਾ ਸਿੰਙੀ ਦਾ ਰਸ ਪਾਕੇ ਫਿਰ ਧੁੱਪੇ ਸੁਕਾ ਲਵੇ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਸੁਧ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਸਭ ਯੋਗਾਂ (ਨੁਸਖਿਆਂ) ਵਿਚ ਪੌਣ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੋਵੇ ਇਹ ਸਾਰੰਗਧਰ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ॥੪੭ ਤੋਂ ੫੦॥

ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਸੋਧਨ—ਚੌਪਈ

ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਵੀਠ ਪਰੇਵਾ। ਦਸਮ,ਅੰਸ ਟੰਕਨ ਵਿਚ ਦੇਵਾ।

---

*ਸੰਗਬਿਸਰੀ, ਇਹ ਨੀਲੇ ਥੋਥੇ ਦਾ ਹੀ ਭੇਤ ਹੈ, ਇਸਦੀਆਂ ਦੋ ਜਾਤਾਂ ਹਨ।

ਤਾਕੋ ਪੀਸੀ ਦਧਿ ਮਹਿ ਪਾਇ। ਮ੍ਰਿਦੁ ਅਗਨਿ ਦੈ ਸੁੱਧ ਕਰਾਇ॥੫੧॥

੨੭੩੩—ਨੀਲੇ ਥੋਥੇ ਵਿਚ ਕਬੂਤਰ ਦੀ ਵਿੱਠ ਪਾਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਦਸਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਸੁਹਾਗਾ ਪਾਕੇ ਪੀਹਕੇ ਦਹੀਂ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਘੋਟੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਨਰਮ ਅਗਨੀ ਦੇਕੇ ਪਕਾਵੇ, ਇਸਤਰਾਂ ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ਸੁੱਧ ਕਰੇ ॥੫੧॥

ਸੰਗਸਿਰੀ ਸੋਧਨ—ਦੋਹਰਾ

ਨਰ ਮੂਤ੍ਰ ਜੋ ਪਚਾਈਏ ਸਪਤ ਬਾਰਿ ਸੋ ਜਾਨ।
ਦੋਲਯੰਤ੍ਰ ਕਰ ਸੋ ਸਹੀ ਸੰਗਸਿਰੀ ਸੁੱਧ ਠਾਨ ॥੫੨॥

੨੭੩੪-ਆਦਮੀ ਦੇ ਪੇਸ਼ਾਬ ਵਿੱਚ ਡੋਲ ਯੰਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਸੱਤ ਬਾਰ ਪਚਾਵੇ ਤਾਂ ਸੰਗਸਿਰੀ ਸੁੱਧ ਹੋਵੇ ॥੫੨॥

ਅਭ੍ਰਕ ਸੋਧਨ, ਮਾਰਣ—ਚੌਪਈ

ਕਾਲਾ ਅਭਰਕ ਅਗਨਿ ਧਮਾਇ। ਦੂਧ ਮਾਂਹਿ ਜੋ ਲੇਹੁ ਬੁਝਾਇ।
ਤਾਕੋ ਕੂਟੀ ਕਣ ਕਣ ਕਰੈ। ਮੇਘ ਨਾਦ ਰਸ ਭਾਵਨ ਧਰੈ॥੫੩॥
ਅਸਟ ਯਾਂਮ ਮਰਜਾਦਾ ਜਾਨ। ਤੌ ਅਭਰਕ ਸੋ ਸੁੱਧ ਬਖਾਨ।
ਅਥ ਮਾਰਨ ਕੀ ਬਿਧ ਮੈਂ ਕਹੌਂ। ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਜੈਸੀ ਲਹੌ ॥੫੪॥
ਅਕਰ ਦੂਧ ਸੋਂ ਖਰਲ ਕਰਾਇ। ਤਾਕੀ ਟੀਕੀ ਕਰੈ ਬਨਾਇ।
ਅਰਕ ਪੱਤ੍ਰ ਸੋ ਵੇਢੇ ਸੋਇ। ਤਾਕੋ ਗਜਪੁਟ ਦੇਵੋ ਸੋਇ॥੫੫॥
ਇਸ ਬਿਦ ਸੋਂ ਪੁਟ ਸਪਤ ਕਰਾਇ ॥ ਸਾਤੇ ਗਜਪੁਟ ਤਾਹਿ ਜਰਾਇ।
ਤਾਂ ਪੀਛੇ ਬਟ ਜਟ ਕਰ ਕ੍ਵਾਹ। ਤਾਕੀ ਤੀਨ ਪੁਟਾਂਤ੍ਰਿਕ ਦਾਹ॥੫੬॥
ਸੋ ਮ੍ਰਿਤ ਅਭਰਕ ਤਲਦਸ ਜਾਨ। ਗੋ ਘ੍ਰਿਤ ਪਲ ਆਠੋਂ ਮਹਿ ਠਾਨ।
ਲੋਹੁ ਪਾਤ੍ਰ ਧਰ ਲੇਹੁ ਪਚਾਇ। ਮ੍ਰਿਦੁਅਗਨੀ ਦੈ ਘੀਉ ਜਰਾਇ ॥੫੭॥
ਸੋ ਮ੍ਰਿਤ ਅਭਰਕ ਸੁਧ ਵਖਾਨ। ਰਸ ਰਤਨਾਕਰ ਭਾਖੀ ਬਾਨਿ ॥
ਸਰਬ ਯੋਗ ਮਹਿ ਪਾਵੈ ਏਹ। ਜੈਸਾ ਦੇਖੋ ਤੈਸਾ ਦੇਹ॥੫੮॥

੨੭੩੫-ਕਾਲਾ ਅਭ੍ਰਕ ਲੈਕੇ ਅੱਗ ਵਿਚ ਤਪਾਕੇ ਗੋਕੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਬੁਝਾ ਲਵੇ। ਫਿਰ

ਉਸਨੂੰ ਕੁੱਟਕੇ ਨਿੱਕਾ ਨਿੱਕਾ ਕਰੇ। ਫਿਰ *ਚੌਲਾਈ ਦੇ ਰਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾਂ ਅੱਗ ਪਰ ਧਰ ਅਠ ਪਹਿਰ ਤਕ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਅਭਰਕ ਸੁੱਧ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ ਮਾਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਰਸ ਰਤਨਾਕਰ ਵਿਚੋਂ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ:- ਫਿਰ ਉਸ ਅਭਰਕ ਨੂੰ ਅੱਕ ਦੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਖਰਲ ਕਰੇ ਅਰ ਟਿੱਕੀ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਅਕ ਦੇ ਪਤ੍ਰ ਉਪਰ (ਹੇਠ) ਦੇਵੇ, ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਗਜਪਠ ਦੇਕੇ ਫੂਕੇ। ਇਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਤਪੁੱਠਾਂ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋ ਬੋਹੜ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਪੁਠਾ ਦੇਕੇ ਤਿੰਨੇ ਬਾਰ ਫੂਕੇ। ਸੋ ਅਜਹਾ ਮਾਰਿਆ ਹੋਯਾ ਅਭਰਕ ੧੦ ਪਲ (੪੦ ਤੋਲੇ) ਗੋਕਾ ਘੇਉ ੮ ਪਲ (੩੨ ਤੋਲੇ) ਲੋਹੇ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪ ਕੇ ਪਕਾਵੇ। ਨਰਮ ਅੱਗ ਦੇਕੇ ਇਸਤਰਾਂ ਘੇਉ ਸਾਤ ਲਵੇ। ਤਦ ਉਹ ਮੂਆ ਅਭਰਕ ਸੁੱਧ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਓਹ ਸਭ ਯੋਗਾਂ ਵਿਚ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਦੇਖੇ ਪਾਵੇ: ਤੇ ਖੁਲਾਵੇ) ॥੫੩ ਤੋਂ ੫੮॥

ਅਭ੍ਰਕ ਗੁਣ (ਗੁਣ ਰਤਨਮਾਲਾਤ)–ਪਰਿਹਾ

ਜਰਾ ਮ੍ਰਿਤਯੁ ਜ੍ਵਰ ਹਰੇ ਰੋਗ ਸਬ ਨਾਸ ਹੈ।
ਵੀਰਜ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਘਨਾ ਸਾ ਭਾਸ ਹੈ।
ਮਧੁਰ ਸੀਤ ਆਯੁ ਕਰੈ ਹਰੈ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਹੀ।
ਰਤਨਮਾਲ ਗੁਨ ਕਹੇ ਮੇਹ ਸਬ ਸੋਖ ਹੀ ॥੫੯॥

ਬੁਢਾਪਾ; ਮ੍ਰਿਤ੍ਯੂ ਤੇ ਤਾਪ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਬੀਰਜ ਵਧਾਵੇ, ਸੋਹਣਾ ਰੂਪ ਕਰੇ ਅਰ ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦੇਵੇ। ਮਿਠਾ, ਠੰਢਾ, ਆਯੂ ਕਾਰਕ, ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਦਾ ਨਾਸਕ ਤੇ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੇਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ ਅਭਰਕ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਮਾਤ੍ਰਾ ੧ ਰਤੀ ਸੇ ੬ ਰਤੀ ਤਕ ਹੈ) ॥੫੯॥

ਗੰਧਕ ਸੋਧਨ ਵਿਧੀ (ਰਸ ਰਤਨਾਕਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਚਿਕਨੈ ਭਾਂਜਨ ਗੋਪਯ ਪਾਇ। ਤਾਕੇ ਮੁਖ ਇਕ ਵਸਨ ਬੰਧਾਇ।
ਤਾਂ ਪਰ ਗੰਧਕ ਪਾਵੇ ਸਹੀ। ਤਾਂ ਪਰ ਚਪਨੀ ਦੇਵੇ ਕਹੀ ॥੬੦॥
ਸੋ ਭਾਂਡਾ ਗਾਡੈ ਭੋਇ ਮਾਂਹਿ। ਨਾਗੀ ਚਪਨੀ ਰਹੈ ਸੁ ਤਾਂਹਿ।
ਤਾਂ ਪਰ ਅਗਨਿ ਜੁ ਲਘੁ ਸੀ ਕਰੋ। ਸੇ ਗੰਧਕਦ੍ਰੁਤ ਦੂਧਹਿ ਧਰੋ ॥੬੧॥
ਦੂਧ ਮਾਂਹਿ ਪਰਿਯੋ ਸੋ ਲੀਜ। ਤਾਂਕਾ ਨਾਮੁ ਸੁਧੋ ਧਰੀਜ।
ਸੋ ਪਾਵੇ ਸਬ ਯੋਗਨ ਮਾਂਹਿ। ਰਸ ਰਤਨਾਕਰ ਭਾਖਜੋ ਲਜਾਹਿ ॥੬੨॥

੨੭੩੬–ਬਿਧਿ, ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਗੋਕਾ ਦੁਧ ਪਾਕੇ ਉਸ ਭਾਂਡੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਪਰ ਇਕ ਕਪੜਾ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਵੇ। ਉਸ ਕਪੜੇ ਉਪਰ ਪੀਹਕੇ ਗੰਧਕ ਪਾਵੇ। ਫਿਰ ਉਸ ਉਤੇ ਚੱਪਣੀ ਦੇਵੇ (ਯਾ ਤਵਾ ਦੇਵੇ)

ਚੋਲਾਈ ਦਾ ਰਸ ਹਾਂਡੀ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਵਿਚ ਅਭਰਕ ਪਾਕੇ ਚੁਲੇ ਚਾੜਨੇ ਅੱਠ ਪਹਿਰ ਤਪਾਵੇ।

ਫਿਰ ਉਸ ਭਾਂਡੇ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਦੱਬ ਦੇਵੇ। ਕੇਵਲ ਚੱਪਣੀ ਹੀ ਨੰਗੀ ਰਹਿਣੇ ਦੇਵੇ। ਉਸ ਚਪਣੀ ਉਪਰ ਨਰਮ (ਕੋਇਲੇ ਆਦਿ ਦੇ) ਅੱਗ ਜਲਾਵੇ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਢਲਕੇ ਓਹ ਗੰਧਕ ਦੁਧ ਵਿਚ ਜਾ ਪਵੇਗੀ। ਜੇਹੜੀ ਦੁਧ ਵਿਚ ਜਾ ਪਵੇ ਉਸਨੂੰ ਕੱਢ ਲਵੇ। ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਸੁੱਧਗੰਧਕ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਯੋਗਾਂ ਵਿਚ ਪੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੈ। ੬੦ ਤੋਂ ੬੨॥

ਗੰਧਕ ਗੁਣ—ਚੌਪਈ

ਗੰਧਕ ਪਿੱਤ ਜੁ ਤਿਕਤਕ ਬਲੀ। ਵੀਰਯੋਸਨਾ ਸਰ ਤੁਵਰਾ ਭਲੀ।
ਰਾਸਾਯਨ ਕਫ ਖਯ ਹਰਿ ਵਾਤ। ਕੁਸ਼ਟ ਪਲੀਹਾ ਕੰਡੂ ਘਾਤ ॥੬੩॥

ਗੰਧਕ ਪਿੱਤ ਕਾਰਕ, ਤੀਛਣ, ਬਲਕਾਰਕ, ਬੀਰਜ ਵਰਧਕ, ਦਸਤਾਵਰ, ਕਸੈਲੀ, ਰਸਾਯਣ ਰੂਪ, ਕਫ, ਖਈ, ਬਾਤ, ਕੁਸ਼ਟ, ਲਿੱਫ ਤੇ ਖੁਰਕ ਦੀ ਨਾਸਕ ਹੈ ॥੬੩॥

ਹਰਤਾਲ ਸੋਧਨ (ਰਸਰਤਨਾਕਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਤਾਲ ਦਰੜ ਕੈ ਚੂਰਣ ਕਰੋ। ਡੋਲਾਯੰਤ੍ਰ ਮੇ ਲੈ ਧਰੇ।
ਯਾਮ ਚਾਰ ਚਹੁ ਰਸੈ ਪਕਾਇ। ਕੂਖ ਮਾਂਡ ਰਸ ਤੇਲ ਤਿਲਾਇ ॥੬੪॥
ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਜਲ ਯੁਗ ਜਾਮ ਰਖਾਇ। ਚਤੁਰ ਯਾਮ ਸੋ ਕਾਂਜੀ ਥਾਇ।
ਸੁੱਧ ਤਾਲ ਤਬ ਹੋਵੈ ਸਹੀ। ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਸਾਚੀ ਕਹੀ ॥੬੫॥

੨੭੩੭—ਵਰਕੀ ਹੜਤਾਲ ਦਾ ਦਰੜ ਕੇ ਚੂਰਣ ਕਰ ਲਵੇ। (ਫਿਰ ਲੀਰ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਕੇ) ਦੋਲਾਯੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਚਾਰ ਪਹਰ ਚਾਰਾਂ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਪਚਾਵ, ੪ ਪਹਰ ਪੇਠੇ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ, ੪ ਪਹਰ ਤਿਲਾਂ ਦੇ ਤੇਲ ਵਿਚ, ੪ ਪਹਰ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਵਿਚ, ਇਸੇਤਰਾਂ ੪ ਪਹਰ *ਕਾਂਜੀ ਵਿਚ। ਤਾਂ ਹਰਤਾਲ ਵਰਕੀਆ ਸੁੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ। ੬੪॥੬੫॥

ਹਰਤਾਲ ਮਾਰਨ ਵਿਧੀ—ਚੌਪਈ

ਤ੍ਰਿਕ ਪੈਸੇ ਭਰ ਲੈ ਹੜਤਾਲ। ਕਾਂਜੀ ਤ੍ਰੈ ਪੁਟ ਧੂਪ ਸੁਡਾਰ।
ਜੰਬੀਰੀ ਨਿੰਮ ਰਸਾ ਪਲਾਸ। ਯਾਮ ਯਾਮ ਡਾਵਨ ਦਿਵ ਯਾਸ ॥੬੬॥
ਫਿਰ ਬਕਰੀ ਪਯ ਟੀਕੀ ਕਰੋ। ਪਲਾਸ ਰਾਖ ਸੰਪੁਟ ਮੇ ਭਰੇ।
ਭਸਮ ਮੱਧ ਟੀਕੀ ਜੋ ਧਰਾਇ। ਸੰਪੁਟ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਗਾੜ੍ਹੀ ਥਾਇ ॥੬੭॥

---

*ਚਤੁਰ ਯਾਮ ਰਸ ਪਜ ਜ਼ ਰਖ ਇ।' ਅਸਾ ਪਾਨਾਂਤ੍ਰ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਂਜੀ, ਸੁਧ ਹੈ। ਏਥੇ ਆਲੋ ਮੁਹਾਰੀਏ ਦੀ ਬੁਧੀ ਪਰ ਪੜਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗਜ ਪੁਟ ਕੇਰੀ ਆਗ ਕਰਾਇ। ਧੂੰਮ ਰਹਿਤ ਸੋ ਮਰਿ ਹੈ ਭਾਇ।
ਜੌ ਤਾਮਹਿ ਕਾਚੀ ਧੂੰ ਹੋਇ। ਤਾਕੋ ਫਿਰ ਪੁਟ ਦੈ ਸੁਧ ਜੋਇ ॥੬੮॥

੨੭੩੮-ਤਿੰਨ ਪੱਸੇ ਭਰ ਸੁੱਧ ਹੜਤਾਲ ਨੂੰ ਕਾਂਜੀ ਦੀਆਂ ਤਿਨ ਪੁੱਠਾਂ ਧੁਪੇ ਰਖਕੇ ਦੇਵੇ। ਫਿਰ ਜੰਭੀਰੀ (ਗਲਗਲ) ਦਾ ਰਸ, ਨਿੰਮ ਦਾ ਰਸ, ਪਲਾਹ ਦਾ ਰਸ ਲੈਕੇ ਇਕ ਇਕ ਪਹਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਵਨਾ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਬਕ੍ਰੀ ਦੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਘੋਟਕੇ ਟਿਕੀ ਬੰਨ੍ਹੇ ਅਰ ਪਲਾਹ ਦੀ ਸੁਆਹ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਪੁਟ ਭਰੇ, ਅਰਥਾਤ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਸੁਆਹ ਭਰਕੇ ਉਸ ਸੁਆਹ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਟਿੱਕੀ ਰਖਕੇ ਗਾੜ੍ਹਾ ਲੇਪ ਦੇਕੇ ਫਿਰ ਸੰਪੁਟ ਬੰਦ ਕਰੇ ਅਰ ਗਜ ਪੁੱਠ ਦੀ ਅੱਗ ਦੇਕੇ ਮਾਰੇ। ਜਦ ਨਿਧੂੰਮ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਰੀ ਜਾਣੇ। ਜੇ ਕਦੇ ਉਸ ਵਿਚ ਧੂੰਆਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੱਚੀ ਰਹੀ ਜਾਣੇ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਇਸੇਤਰਾਂ ਪੁੱਠ ਦੇ ਲਵੇ ਤਾਂ ਮਰਕੇ ਸੁੱਧ ਹੋ ਜਾਵੇ ॥੬੬ ਤੋਂ ੬੮ ॥

ਹਰਤਾਲ ਗੁਣ-ਦੋਹਰਾ

ਕਟੁ ਸਨਿਗਧ ਹਰਿ ਬਿਖ ਕੰਡੂ ਕਫ ਪਿੱਤਹਿ ਹਰਿ ਕੁਸ਼ਟ।
ਰੁਧਰ ਪਲਿਤ ਸਭ ਰੁਜ ਹਰੈ ਅਰ ਕਖਾਇ ਬਹੁ ਪੁਸ਼ਟ ॥੬੯॥

ਕੌੜੀ, ਚੀਕੁਣੀ, ਵਿਖ ਨਾਸਕ, ਖੁਰਕ ਹਟੌਣਹਾਰੀ, ਕਫ, ਪਿੱਤ ਤੇ ਕੁਸ਼ਟ ਦੀ ਨਾਸ਼ਕ, ਹੋਰ ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਪਲਿਤ ਰੋਗ (ਚਿੱਟੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ) ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਵੈ ਅਤੇ ਕਸੈਲੀ ਅਰ ਪੁਸ਼ਟੀਕਾਰਕ ਹੈ ॥੬੯॥

ਪਾਰਾ ਸੋਧਨ-ਦੋਹਰਾ

ਨਰ ਕੇ ਮੂਤ੍ਰ ਪਕਾਈਏ ਡੋਲ ਯੰਤ੍ਰ ਕਰ ਸੂਤ।
ਬਸਨ ਬਾਂਧ ਪੁਟ ਸਾਤ ਦੈ ਪਾਰਾ ਸੁੱਧ ਸਹੂਤ ॥੭੦॥

੨੭੩੯—ਪਾਰੇ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਡੋਲ ਯੰਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ੭ ਦਿਨ ਪਕਾਵੇ, ਇਸਤਰਾਂ ਕਪੜੇ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ੭ ਪੁੱਠਾਂ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਪਾਰਾ ਸੁਧ ਹੋਵੇ ॥੭੦॥

ਪਾਰਾ ਮਾਰਨ-ਦੋਹਰਾ

ਫਗਵਾੜੇ ਕੇ ਦੁਗਧ ਸੋਂ ਖਰਲੋ ਰਸ ਪਹਿਰੇਕ।
ਫਗਵਾੜੇ ਕੀ ਪੀਸ ਜਟ ਵਾ ਪਯ ਸਾਥ ਬਬੇਕ ॥੭੧॥
ਦੇਇ ਕੁਠਾਲੀ ਕੀਜੀਏ ਪਾਰਾ ਤਾਂਮੇ ਪਾਇ।
ਦੂਆ ਸੰਪੁਟ ਜੋੜਕੇ ਮੁਦ੍ਰਾ ਕਰੇ ਬਨਾਇ ॥੭੨॥

ਫਗਵਾੜੇ ਪਯ ਰੁਵਕ ਕੇ ਮੁਦ੍ਰਾ ਭਲੀ ਕਰੇਇ।
ਗੋਲਾ ਕਰ ਪੁਨ ਮਿਟੀ ਕੇ ਸੰਪੁਟ ਬੀਚ ਧਰੇਇ ॥੭੩॥
ਮੁੱਦ੍ਰਾ ਕਰ ਗੋਲਾ ਕਰੋ ਮਾਟੀ ਸਾਥ ਸੁਕਾਇ।
ਗਜ ਪੁਠ ਅਗ ਦੈ ਏਰਨੇ ਸੀਤ ਭਏ ਨਿਕਲਾਇ ॥੭੪॥

੨੭੪੦—ਸੁਧ ਪਾਰੇ ਨੂੰ ਫਗਵਾੜੇ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ੧ ਪਹਰ ਖਰਲ ਕਰੇ (ਇਸਦੀ ਗੋਲੀ ਹੋ ਜਾਇਗੀ) ਪਿਛੋਂ ਫਗਵਾੜੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਬਰੀਕ ਪੀਹਕੇ ਫਗਵਾੜੇ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਯਾ ਫਗਵਾੜੇ ਦੀ ਜੜ ਦੀ ਛਿਲ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਦੋ ਕੁਠਾਲੀਆ ਬਣਾਵੇ। ਇਕ ਕੁਠਾਲੀ ਵਿਚ ਪਾਰਾ ਪਾਕੇ, ਦੂਸਰੀ ਕੁਠਾਲੀ ਉਪਰ ਮੂਧੀ ਦੇਕੇ ਮੁਦ੍ਰਾ (ਸੰਪੁਟ) ਫਗਵਾੜੇ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਅਤੇ ਅਰਿੰਡ ਦਾ ਤੇਲ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਕੁੱਟਕੇ ਉਸ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਪਯਾਲੀਆਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਜੋੜਕੇ ਅਭੇਦ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਫਿਰ ਇਕ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਗੋਲਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਗੋਲੇ ਵਿਚ ਸੰਪੁਟ ਰਖਕੇ ਉਸ ਗੋਲੇ ਨੂੰ ਉਸ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਮੁੱਦ੍ਰਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ਅਰ ਸੁਕਾ ਲਵੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਏਰਨੇ ਗੋਹਿਆਂ ਦੀ ਗਜ ਪੁਠ ਦੀ ਅਗ ਦੇਵੇ, ਠੰਢਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮ੍ਰਿਤ ਪਾਰਾ ਕੱਢ ਰੱਖੇ ॥੭੧ ਤੋਂ ੭੪॥

ਪਾਰੇ ਦੇ ਗੁਣ—ਪਰਿਹਾ

ਪਾਰਦ ਖਟ ਰਸ ਚਿਕਨ ਬ੍ਰਿਖਯ ਰਾਸਾਯਨੰ।
ਹਰ ਦੋਖ ਤ੍ਰੈ ਦੁਸ਼ਟ ਸਦਾ ਬਲ ਬਾਹਨੰ।
ਕੁਸ਼ਟ ਮ੍ਰਿਤ ਹਰ ਰੋਗ ਸਕਲ ਰੁਜ ਨਾਸ ਹੈ।
ਹਰ ਸਮ ਪਾਰਾ ਜਾਨ ਦਰਿਦ੍ਰ ਬਿਨਾਸ ਹੈ ॥੭੫॥

ਪਾਰਾ ਖਟ ਰਸ ਹੈ, ਚੀਕੁਣਾ, ਬ੍ਰਿਖ=ਬੀਰਜ ਨੂੰ ਵਧੌਣ ਵਾਲਾ, ਰਾਸਾਯਣ=ਬ੍ਰਿਧਤਾ ਤੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਨਾਸਕ; ਬਲਦਾਇਕ, ਕੁਸ਼ਟ, ਮੌਤ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਣਹਾਰਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਰੂਪ ਪਾਰਾ ਦਰਿਦ੍ਰ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ ॥੭੫॥

ਸਿੰਗ੍ਰਫ ਸੋਧਨ—ਚੌਪਈ

ਮੇਖੀ ਖੀਰਹਿ ਦੁਰਦ ਖੁਲਾਇ। ਅਮਲਵਰਣ ਕੀ *ਭਾਵਨਿ ਦਾਇ।
ਸਪਤ ਬਾਰਯਾਹੀ ਵਿਧ ਧਰੋ। ਦੁਰਦ ਸੁੱਧਤ ਬਹੁਇ ਇਮ ਕਰੋ ॥੭੬॥

---

*ਘੋਟ ਘੋਟਕੇ ਸੁਕਾਕੇ, ਫਿਰ ਰਸ ਪਾਕੇ ਘੋਟੇ, ਫਿਰ ਸੁਕਾਵੇ ਇਸਤਰਾਂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਭਾਵਨਾ ਆਖੀਦਾ ਹੈ।

੨੭੪੧-ਮੇਖੀ=ਭੇਡ ਦੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਸ਼ਿੰਗ੍ਰਫ ਖਰਲ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਅਮਲ ਵਰਗ ਅਰਥਾਤ ਖਟਿਆਈ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਭਾਵਨਾ ਦੇਵੇ ।ਇਸ ਤਰਾਂ ਭਾਵਨਾ ਸੱਤ ਬਾਰ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਸ਼ਿੰਗ੍ਰਫ ਸੁਧ ਹੋਵੇ ॥੭੬॥

ਸਿੰਗ੍ਰਫ ਮਾਰਨ ਵਿਧੀ—ਚੌਪਈ

ਕੰਡਾਰੀ ਰਸੁ ਚੋਵਾ ਦੇਇ। ਚੂਲੇ ਪਰ ਠੀਕਰ ਧਰ ਤੇਇ।
ਸਿੰਗਰਫ ਪਲ ਦੋ ਜਾਨੋ ਸਹੀ। ਖੋੜਸਯਾਮ ਚੁਵਾਦੇ ਕਹੀ ॥੭੭॥
ਸੋ ਸਿੰਗਰਫ ਆਛਾ ਤੁਮ ਜਾਨ। ਦੀਜੋ ਸੋ ਸਬ ਨਰ ਕੋ ਖਾਨ।
ਐਸੀ ਹੀ ਪੁਟ ਮਦ ਕੀ ਦੇਵੈ। ਤੌ ਵਹਿ ਭੂਖਾ ਦੂਰਦ ਕਹੇਵੈ ॥੭੮॥

੨੭੪੨—ਚੁਲ੍ਹੇ ਉਪਰ ਠੀਕਰੇ ਵਿਚ ਸਿੰਗ੍ਰਫ ਧਰਕੇ ਕੰਡਿਆਰੀ ਦੇ ਰਸ ਦਾ ਚੂਆ ਦੇਵੇ। ਸ਼ਿੰਗ੍ਰਫ ੨ ਪਲ ਹੋਵੇ ਤਾ ਸੋਲਾਂ ਪਹਿਰ ਇਸ ਪਰ ਰਸ ਚੋਆਵੇ, ਤੇ ਹੇਠ ਅੱਗ ਜਗਦੀ ਰਹੇ। ਉਹ ਫਿਰ ਸ਼ਿੰਗ੍ਰਫ ਅੱਛਾ ਜਾਣੋਂ। ਸਭ ਯੋਗਾਂ ਵਿਚ ਧਾਵ, ਅਰਸਾਰੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦੇਵੇ। ਜੇ ਕਦੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀਆਂ ਪੁਠਾਂ ਦੇ ਲਵੇ ਤਾਂ ਸਿੰਗ੍ਰਫ ਭੁੱਖਾ ਹੋਯਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥੭੭॥੭੮॥

ਸ਼ਿੰਗ੍ਰਫ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਹਿੰਗਲੁ ਤਿਕਤ ਕਖਾਇ ਕਟੁ ਕਫ ਪਿਤ ਦ੍ਰਿਗ ਰੁਜ ਖੋਇ।
ਹਰੇ ਕੁਸ਼ਟ ਜ੍ਵਰ ਕਾਮਲਾ ਆਮ ਪਲੀਹ ਹਰ ਸੋਇ ॥੭੯॥

ਹਿੰਗਲੁ—ਸਿੰਗ੍ਰਫ ਤੀਛਣ, ਕਸੈਲਾ; ਕੌੜਾ, ਕਫ, ਪਿਤ ਤੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਨਾਸਕ ਹੈ, ਕੜ੍ਹ, ਤਾਪ ਅਤੇ ਕਾਮਲਾ ਰੋਗ ਦੇ ਹਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਆਮ ਤੇ ਪਲੀਹ (ਲਿੱਫ) ਦਾ ਬੀ ਨਾਸਕ ਹੈ ॥੭੯॥

ਸਿਲਾਜੀਤ ਸੋਧਨ—ਚੌਪਈ

ਗੋਦਗਧੇ ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਕੇ ਕਾਥ। ਭ੍ਰਿੰਗਿ ਦਾਰੁਵੀ ਸਿਲਾਜਿਤ ਆਥ।
ਲੋਹ ਪਾਤ੍ਰ ਮੈ ਮਰਦੋ ਏਹ। ਏਕ ਦਿਵਸ ਲੌ ਜਾਨੋ ਤੇਹ ॥੮੦॥
ਤਾਕੋ ਰਾਤ ਰਾਖੀਏ ਸਹੀ। ਊਪਰ ਕਾ ਪ੍ਰਾਤਹਿ ਲੇ ਸਹੀ।
ਸਿਲਾਜੀਤ ਸੋ ਸੁੱਧ ਕਹਾਇ। ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਦੀਓ ਬਤਾਇ ॥੮੧॥

੨੭੪੩-ਗੋਕੇ ਦੁੱਧ, ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ, ਭ੍ਰਿੰਗਿ=ਭਾਂਗਰੇ ਦੇ ਰਸ, ਅਤੇ ਦਾਲ ਹਲਦੀ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਸਿਲਾਜੀਤ ਲੋਹੇ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਰਗੜੇ, ਇਕ ਦਿਨ ਇਸਤਰਾਂ ਕਰੇ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਫੇਰ ਰਾਤ

ਰਖ ਛਡੇ, ਪ੍ਰਾਤਕਾਲ ਉੱਪਰੋਂ ਲਾਹ ਲਵੇ। ਉਹ ਲਾਹੀ ਹੋਈ ਮਲਾਈ ਵਾਂਗ ਸਿਲਾਜੀਤ ਸੁੱਧ ਜਾਣੇ ॥੯੦॥੯੧॥

ਸਿਲਾਜੀਤ ਸਤ੍ਰ ਵਿਧੀ—ਚੌਪਈ

ਸਿਲਾਜੀਤ ਚੂਰਣ ਕਰਵਾਇ। ਤਾਤੇ ਪਾਨੀ ਮਾਹਿ ਰਲਾਇ।
ਮਰਦੋ ਕਰ ਸੋ ਰਾਖ ਜੁ ਯਾਮ। ਛਾਨੀ ਵਸਨਹਿ ਲੇਵੇ ਆਮ ॥੯੨॥
ਮਾਟੀ ਭਾਂਜਨ ਪਾਵੇ ਸੋਇ। ਧੂਪ ਰਾਖਿਯੈ ਤਾਕੋ ਹੋਇ।
ਤਾਕੀ ਛੇਨ ਉਤਾਰੀ ਲੇਇ। ਔਰ ਭਾਜਨਹਿ ਸੀਪੀ ਦੇਇ ॥੯੩॥
ਇਸੀ ਭਾਂਤਿ ਸੋ ਛਿਨ ਛਿਨ ਕਰੈ। ਜੇਠ ਅਸਾੜ੍ਹੇ ਇਸ ਵਿਧ ਧਰੈ।
ਝਾਗਜਮਾਈ ਕਾਗਦ ਪਾਇ। ਅੱਖਜਤ ਭਰ ਲੈ ਅਗਨਿ ਧਰਾਇ ॥੯੪॥
ਜੋ ਫੂਲੀ ਹੁਇ ਲਿੰਗ ਅਕਾਰ। ਸਿਲਾਜੀਤ ਆਛਾ ਸੋ ਧਾਰ।
ਫੋਕ ਤਾਸ ਕਾ ਦੀਜੈ ਡਾਰ। ਸਾਰੰਗ ਧਰ ਮੈਂ ਕਹੀ ਵਿਚਾਰ ॥੯੫॥

੨੭੪੪—ਸੁੱਧ ਸਿਲਾਜੀਤ ਪੀਹਕੇ ਚੂਰਣ ਕਰ ਲਵੇ। ਉਸ ਚੂਰਣ ਨੂੰ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਇਕ ਪਹਿਰ ਤਕ ਰਖੇ ਅਤੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਮਲੇ, ਪਿਛੋਂ ਕਪੜੇ ਵਿਚ ਪੁਣਕੇ, ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਧੁੱਪੇ ਰੱਖੇ, ਉੱਪਰ ਦੀ ਝੱਗ ਉਤਾਰ ਲਵੇ। ਇਉਂ ਨਿਤਾਰਕੇ ਥੱਲੇ ਦੀ ਸਿਲਾਜੀਤ; ਹੋਰ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਮਲੇ ਤੇ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਉਪਰ ਪਾਵੇ। ਇਸੀ ਵਿਧੀ ਮੁਜਬ ਬਾਰੰਬਾਰ ਕਰੇ, ਪਰੰਤੂ ਧੁਪੇ ਰਖਕੇ ਕਰੇ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਵਿਧੀ ਜੇਠ ਹਾੜ ਦੀ ਧੁਪ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸ ਝੱਗ ਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ ਉਤੇ ਪਾਕੇ ਜਮਾ ਰਖੇ (ਏਹੋ ਵਰਤੇ) ਇਹ ਸਾਫ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸਿਲਾਜੀਤ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਚਲ ਪ੍ਰਮਾਣ ਲੈਕੇ ਅੱਗ ਉੱਪਰ ਪਾਵੇ। ਜੇ ਉਹ ਫੁੱਲਕੇ (ਸ਼ਿਵ) ਲਿੰਗ ਦੇ ਅਕਾਰ ਉੱਚੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੁੱਧ ਜਾਣੇ। ਫਕ ਸੁੱਟ ਦੇਵੇ ॥੯੨ ਤੋਂ ੯੫॥

ਮਨਸ਼ਿਲ ਸੋਧਨ—ਦੋਹਰਾ

ਆ ਮੂਤ੍ਰ ਸੋ ਪਿਚਾਈਏ ਮਨਸਿਲ ਯੰਤ੍ਰਹਿ ਦੋਲ।
ਸਪਤ ਬਾਰ ਕਰ ਸ਼ੁੱਧ ਹੁਇ ਦੇਹੁ ਯੋਗ ਮੈ ਘੋਲ ॥੯੬॥

੨੭੪੫—ਬੱਕ੍ਰੀ ਦੇ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਦੋਲਾ ਜੰਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਮਨਸਲ ਪਚਾਵੇ ਭਾਵ ਪਕਾਵੇ। ਇਸਤਰਾਂ ਸੱਤ ਬਾਰ ਪਚਾਉਣ ਨਾਲ ਮਨਸਿਲ ਸੁਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ॥੯੬॥

ਮਨਸਿਲ ਮਾਰਨ—ਦੋਹਰਾ

ਤੈਸੇ ਮਨਸਿਲ ਮਾਰੀਏ ਜੈਸੀ ਵਿਧਿ ਹਰਤਾਲ।
ਅਬ ਤਾਕੇ ਗੁਣ ਕਹਿਤ ਹੌਂ ਸੁਣੋਂ ਸ੍ਰਵਣ ਦੇ ਲਾਲ ॥੮੭॥

੨੭੪੬—ਜਿਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਹੜਤਾਲ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਮਨਸਿਲ ਮਾਰ ਲਵੇ. ਹੁਣ ਇਸ ਦੇ ਗੁਣ ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਕੰਨ ਲਾ ਕੇ ਸੁਣੋਂ ॥੮੭॥

ਮਨਸਿਲ ਗੁਣ—ਦੋਹਰਾ

ਮਨਸਿਲ ਗੁਰ ਬ੍ਰਿਹਣਜੰਸਰਹਿ ਉਸਨ ਤਿਕਤ ਕਟੁ ਜਾਨ।
ਲੇਖਨਿ ਚਿਕਨ ਕਫਾਸ੍ਰੰ ਹਰਿ ਭੂਤ ਸ੍ਵਾਸ ਹਰਿ ਮਾਨ ॥੮੮॥

ਮਨਸਿਲ, ਭਾਰੀ, ਬ੍ਰਿਹਣੀ—ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਟ ਕਰਨਹਾਰੀ, ਦਸਤਾਵਰ, ਗਰਮ, ਤੀਛਣ, ਕੌੜੀ (ਕਸੈਲੀ), ਲੇਖਨੀ, ਚੀਕੁਣੀ, ਕਫ, ਰਕਤ ਵਿਕਾਰ, ਭੂਤ ਬਾਧਾ ਅਤੇ ਸਵਾਸ ਦੀ ਨਾਸਕ ਹੈ।੮੮॥

ਅਬ ਅਵਲੇਹ (ਚਟਨੀ ਦੀ) ਵਿਧੀ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਪ੍ਰਥਮ ਮੇਲ ਔਖਧਿ ਕਰ ਕ੍ਵਾਥ। ਤਾਂਮਹਿ ਚੂਰਣ ਪਾਵੈ ਆਥ।
ਅਵਲੇਹੈ ਚੂਰਣ ਪਲ ਏਕ। ਦੁਗਣਾ ਗੁੜ ਸਿਤ ਚੌਗੁਨ ਟੇਕ ॥੮੯॥
ਚੂਰਣ ਤੇ ਜਲ ਚੌਗੁਣ ਦੇਇ। ਇਸੁ ਭਾਤਹਿ ਅਵਲੇਹੁ ਕਰਾਇ।
ਪਾਤ ਪਕਾਈ ਚੂਰਨ ਪਾਇ। ਆਛੀ ਬਿਧਿ ਅਵਲੇਹੁ ਕਰਾਇ ॥੯੦॥
ਦੁਗਧ ਈਖਰਸ ਦਾਖਹਿ ਸੰਗ। ਵਾਂਸੇ ਕੇ ਕ੍ਵਾਥਹਿ ਵਾ ਅੰਗ।
ਪਾਂਚ ਮੂਲ ਵਾ ਔਰੈ ਕਟਾਹ। ਇਨ ਸੰਗੈ ਅਨੂਪਾਨ ਜੁ ਖਾਹਿ ॥੯੧॥

੨੭੪੭—ਪਹਿਲੇ ਔਸ਼ਧੀਆਂ ਪਾਕੇ ਜਲ ਵਿਚ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ। ਉਸ ਵਿਚ ਚੂਰਣ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਾਵੇ। ਅਵਲੇਹ ਦਾ ਚੂਰਣ ਇਕ ਪਲ (੪ ਤੋਲੇ) ਹੋਵੇ ਉਸ ਵਿਚ ਚਰਨ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣਾ ਗੁੜ, ਤੇ ਮਿਸਰੀ ਚੌਗਣੀ ਪਾਵੇ। ਚੂਰਣ ਨਾਲੋਂ ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਅਧਿਕ ਜਲ ਪਾਵੇ। ਇਸਤਰਾਂ ਚਟਨੀ ਬਣਾਵੇ। ਅਛੀ ਤਰਾਂ ਪੱਤ ਪਕਾਕੇ ਚੂਰਣ ਪਾਵੇ। ਅੱਛੀ ਤਰਕੀਬ ਨਾਲ ਚਟਨੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਵੇ। ਦੁੱਧ ਗੰਨਿਆਂ ਦੀ ਰਸ (ਰਹੁ) ਦਾਖ, ਬਾਂਸੇ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ। ਪੰਚ ਮੂਲ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਅਥਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਦੇਵੇ। ਅਰਥਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੂਪਾਨਾਂ ਨਾਲ ਚਟਨੀ ਖੁਲ ਯਾ ਕਰੇ ॥੮੯ ਤੋਂ ੯੧॥

ਅਥ ਕੰਟਕਾਰੀ (ਕੰਡਯਾਰੀ) ਅਵਲੇਹ-ਦੋਹਰਾ

ਕੰਟਾਰੀ ਪਲੁ ਸੌ ਗਹੀ ਦ੍ਰੋਣ ਏਕ ਜਲ ਪਾਇ।
ਇਨ ਦੋਨੋਂ ਕਾ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰਿ ਚੌਥਾ ਭਾਗੁ ਰਖਾਇ ॥੯੨॥
ਛਾਨ ਨੀਰ ਸੋ ਲੀਜੀਯੇ ਤਾਂਮਹਿ ਚੂਰਨ ਦੇਇ।
ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਸ੍ਰਿੰਗੀ ਚਵ ਘਨਾ ਚਿੱਤ੍ਰਕ ਛਿੰਨਾ ਲੇਹਿ ॥੯੩॥
ਸਟੀ ਰਾਸਨਾ ਭਾਰਗੀ ਅਰ ਜੁ ਯਵਾਸਾ ਪਾਇ।
ਪਲ ਪਲ ਜਾਨੋ ਏ ਸਕਲ ਸਿਤਾ ਬੀਸ ਪਲ ਦਾਇ ॥੯੪॥
ਘੀਉ ਸ਼ਹਿਤ ਪਲ ਆਠ ਦੇ ਕਣਾ ਪੀਸ ਪਲ ਚਾਰ।
ਤੋਖਾ ਖੀਰ ਜੁ ਚਾਰ ਪਲ ਮੇਲ ਪਕਾਇ ਉਤਾਰ ॥੯੫॥
ਪੈਸੇ ਚਾਰ ਸੁ ਕਚਾਟਿਯੇ ਹਿਚਕੀ ਸ੍ਵਾਸ ਜੁ ਕਾਸ।
ਕਫ ਖਾਂਸੀ ਇਕ ਮਾਸ ਮਹਿ ਜ੍ਵਰ ਆਦਿਕ ਸਬ ਨਾਸ ॥੯੬॥

੨੭੪੮—ਕੰਡਯਾਰੀ (ਭੌਂਡੀ) ਦਾ ਸ੍ਰਬਾਂਗ ੧੦੦ ਪਲ ੪੦੦ ਤੋਲੇ, (੫ ਸੇਰ), ਜਲ ੧ ਦ੍ਰੋਣ (੩੨ ਸੇਰ) ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ। ਜਦ ਸੜਕੇ ਚੌਥਾ ਹਿਸਾ ਅਰਾਤ ੮ ਸੇਰ ਜਲ ਬਾਕੀ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਪੁਣਕੇ ਉਸ ਜਲ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਚੂਰਣ ਪਾਵੇ:-ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ (ਮਘ, ਮਿਰਚ ਸੁੰਢ), ਕੱਕੜ-ਸਿੰਗੀ, ਚੱਵ, ਮੋਥਾ, ਚਿਤ੍ਰਾ ਗਿਲੋਯ, ਕਚੂਰ, ਰਾਸਨਾ, ਭੜਿਗੀ, ਤੇ ਧਮਾਹਾਂ ਇਹ ਸਭ ਚਾਰ ਚਾਰ ਤੋਲੇ, ਮਿਸ਼ਰੀ ੧ ਸੇਰ ਪਾਵੇ। ਘਿਉ ਤੇ ਸ਼ਹਤ ੩੨-੩੨ ਤੋਲੇ ਪਾਵੇ। ਮਘ ਬਰੀਕ ਕਰਕੇ ੧੬ ਤੋਲੇ। ਤੋਖਾ ਖੀਰ ਤਬਾਸ਼ੀਰ ੧੬ ਤੋਲੇ। ਬਰੀਕ ਪੀਹਕੇ ਸਭੋ ਪਾਵੇ, ਫਿਰ *ਪਕਾਵੇ, ਵੱਤ ਸਿਰ ਹੋਵੇ ਤਾ ਉਤਾਰ ਰਖੇ। ਫਿਰ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ੪ ਪੈਸੇ ਭਰ ਚਟਾਯਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਹਿੜਕੀ, ਦਮਾਂ, ਖਾਂਸੀ, ਬਲਗਮੀ ਖਾਂਸੀ ਅਰ ਤਾਪ ਆਦਿ ੧ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਨਾਸ ਕਰੇ (ਇਹ ਭੌਂਡੀ ਦੀ ਚਟਣੀ ਬਹੁਤ ਗੁਣਕਾਰ ਹੈ)। ੯੨ ਤੋਂ ੯੬।

ਚਯਵਨ ਪ੍ਰਾਸ਼ਾਯ ਅਵਲੇਹ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)-ਦੋਹਰਾ

ਪਾਟ ਮਜੀਠ ਕੁੰਬੇਰ ਘਨ ਗੋਖਰੁ ਵ੍ਰਿਖਯ ਕਰਚੂਰ।
ਸਾਲ ਪਰਣਿ ਪ੍ਰਿਸਟ ਪਰਣਿ ਬਿਲੁ ਸ੍ਰਿੰਗੀ ਪੁਹਕਰਿ ਮੂਰ ॥੯੭॥

---

*ਪਹਿਲੇ ਪੱਤ ਪਕਾਵੇ, ਜਦ ਰੁਝ ਥੋੜੀ ਕਸਰ ਰਹੇ ਤਾਂ ਮਘ ਤਬਾਸੀਰ ਪਾਵੇ, ਫਿਰ ਜਰਾਕੁ ਸੇਰ ਲੁਆਕੇ ਉਤਾਰ ਲਵੇ, ਚਟਣੀ ਬਹੁਤ ਗਾੜ੍ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਚਟਣ ਮਾਫਕ ਰਹੇ।

ਕਣਾਂ ਕੰਟਾਰੀ ਯੁਗ ਹਰੜ ਦਾਖ ਅਗਰ ਜੁ ਗਿਲੋਇ।
ਜੀਵਕ ਰਿਖਭਾ ਅਗਨਿਮਥ ਜੀਵਨੀਯ ਰਿਧ ਸੋਇ ॥੯੮॥
ਖਰਹਟਿ ਖਟਤਿਲ ਇਟਸਿਟਾ ਮੁਦਗਹਿ ਪਰਣ ਉਸੀਰ।
ਬਹਿਕੜ ਅਰ ਡੋਡੇ ਕਮਲ ਲੇਹੁ ਕੰਕੋਲੀ ਖੀਰ ॥੯੯॥
ਮਾਖ ਪਰਣਿ ਚੰਦਨ ਇਲਾ ਵਲਾ ਵਿਦਾਰੀ ਕੰਦ।
ਕਠੌੜੀ ਬਾਲਾ ਦਰੜ ਪਲ ਪਲ ਸਕਲ ਅਨੰਦ ॥੧੦੦॥
ਧਾਤ੍ਰੀ ਫਲ ਦੇ ਪਾਂਚ ਸੈ ਸਬੀ ਮੇਲ ਇਕ ਥਾਂਹਿ।
ਦ੍ਰੋਣ ਏਕ ਜਲ ਪਾਇਕੈ ਅਸਟ ਵਿਸੇਖੀ ਕ੍ਵਾਹ ॥੧੦੧॥
ਨੀਰੈ ਛਾਨਿ ਕੜਾਹਿ ਦੇ ਘ੍ਰਿਤ ਪਾਵੈ ਪਲ ਸਾਤ।
ਤਾਸ ਪਕਾਈ ਖੰਡ ਭਿਲ ਪਲੁ ਪਚਾਸ ਵਿਖਜਾਤ ॥੧੦੨॥
ਚੂਰਨ ਪਾਇ ਪਕਾਇਕੈ ਸੁਨੋ ਔਖਧੀ ਸਾਰ।
ਦੋ ਪਲ ਮੁਗਧਾ ਪਾਈਐ ਤਬਾਖੀਰ ਪਲ ਚਾਰ ॥੧੦੩॥
ਦਾਰਚੀਨੀ ਕੇਸਰੁ ਗਹੋ ਅਰ ਤਮਾਲ ਲੈ ਪਾਇ।
ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ ਏ ਗਹੋ ਖਟ ਪਲ ਮਧੁ ਲੈ ਦਾਇ ॥੧੦੪॥
ਕਰਿ ਅਵਲੇਹੀ ਚਾਟਿਯੇ ਚਵਨ ਰਖੀਸ੍ਰਰ ਵਾਕ।
ਵਾਲ ਵ੍ਰਿੱਧਿ ਬਲੁ ਦੇਖਕੇ ਵਜਨ ਦੀਜੀਯੇ ਯਾਕ ॥੧੦੫॥
ਖਈ ਧਾਤੁ ਖਯ ਭੰਗ ਸੁਰ ਵਾਤ ਪਿੱਤ ਕਫ ਜਾਇ।
ਹਿਯ ਗਦ ਮੂਤਰ ਦੋਖ ਸਬ ਸੁੱਕ੍ਰਨ ਦੋਖ ਪਰਾਇ ॥੧੦੬॥
ਬਲ ਬੀਰਜ ਤਨ ਰੰਗ ਬੁਧਿ ਦਿਨ ਦਿਨ ਅਧਿਕ ਕਰੇਇ।
ਖਾਟਾ ਤੁਰਸ ਨ ਖਾਈਐ ਸਾਰੰਗਧਰ ਜੁ ਕਹੇਇ ॥੧੦੭॥

੨੭੪੯—ਪਾਟ—ਕਰਕੇ ਪਾਟਲੀ ਗੁਲਾਬ ਹੈ, ਪਾਠਾ ਨਹੀਂ, ਮਜੀਠ; ਕੁੰਭੇਰ=ਜ਼ਰਿਸ਼ਕ, ਮੋਥਾ, ਭੱਖੜਾ, ਬਾਂਸਾ, ਕਚੂਰ, ਸਾਲਪ੍ਰਣੀ, ਪ੍ਰਿਸ਼ਟਪਰਣੀ, ਬਿੱਲਗਿਰੀ, ਕਕੜਸਿੰਙੀ; ਪੁਹਕਰਮੂਲ, ਮਘ, ਦੋਨੋਂ ਕੰਡਿਆਰੀਆਂ, ਹਰੜ ਦੀ ਛਿਲ, ਮੁਣੱਕਾ, ਅਗਰ, ਗਿਲੋਯ, ਜੀਵਕ, ਰਿਖਭ (ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਨਾਂ ਮਿਲਨ ਤਾਂ ਬਿਦਾਰੀ ਕੰਦ ਤੇ ਬਰਾਹੀ ਕੰਦ) ਅਰਣੀ, ਜੀਵੰਤੀ, ਰਿੱਧੀ, ਸਫੇਦ ਤੋਦਰੀ, ਨਾਗਬਾਲਾ, ਭੂੰਜੀ ਆਵਲਾ, ਇਟਸਿਟ, ਬਨ ਮੁੰਗੀ, ਖੱਸ, ਬਹਿੱਕੜ, ਕਮਲ ਡੋਡੇ, ਖੀਰ

ਕੰਕੋਲੀ (ਸ਼ਕਾਕਲ), ਬਨਮਾਹਿ, ਚੰਦਨ, ਇਲਾਚੀ, ਖਿਰੈਟੀ, ਸਿਆਲੀਆਂ, ਕਾਠੋਲੀ–†ਕਾਕਜੰਘੀ ਤੇ ਸੁਗੰਧਬਾਲਾ ਏਹ ਸਭੇ ੪-੪ ਤੋਲੇ ਦਰੜਾ ਜੇਹਾ ਕਰ ਲਵੇ ਤੇ ਆਵਲੇ ੫੦੦ ਗਿਣਕੇ ਪਾਵੇ, ਫਿਰ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਦਰੋਣ (੩੨ ਸੇਰ) ਜਲ ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹੇ, ਜਦ ਅਠਵਾਂ ਭਾਗ ਅਰਥਾਤ ੮ ਸੇਰ ਬਾਕੀ ਜਲ ਸੜਕੇ ਆਨ ਰਹੇ ਤਾਂ ਚੁਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਲਾਹਕੇ ਪੁਣਕੇ ਫਿਰ ਕੜਾਹੀ ਵਿਚ ਪਲਟਾਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ੨੮ ਤੋਲੇ ਘ੍ਰਿਤ ੨੦੦ ਤੋਲੇ (ਢਾਈ ਸੇਰ) ਖੰਡ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ; ਪਰੰਤੂ ਵਿਧੀ ਅਜੇਹੀ ਨਾਲ ਪਕਾਵੇ ਜੋ ਪੱਤ ਨਰਮ ਰਹੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਚੂਰਣ ਕਪੜਛਾਣ ਕੀਤਾ ਹੋਯਾ ਪਾਕੇ ਤੁਰਤ ਅੱਗ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਲਵੇ ਸੋ:—ਮਘ ੮ ਤੋਲੇ, ਤਬਾਸੀਰ ੧੬ ਤੋਲੇ, ਦਾਲਚੀਨੀ ੧ ਤੋਲਾ ਕੇਸਰ ੧ ਤੋਲਾ, ਤਮਾਲ ਪਤ੍ਰ ੧ ਤੋਲਾ ਤੇ ਸ਼ਹਿਤ ੨੪ ਤੋਲੇ ਪਾਕੇ, ਚਟਣੀ ਕਰ ਲਵੇ। ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਚਯਵਨ ਪ੍ਰਸ਼ਾਵਲੇਹ ਹੈ, ਫਿਰ ਚਟਾਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਬਾਲਕ, ਬੁੱਢੇ ਦਾ ਬਲ ਦੇਖਕੇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਨਿਯਤ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਖਈ, ਧਾਤੁਖਯ, ਸੁਰਭੰਗ, ਬਾਤ, ਪਿੱਤ, ਕਫ, ਹਿਰਦੇ ਰੋਗ, ਮੂਤ੍ਰ ਦੋਖ ਤੇ ਬੀਰਜ ਦੋਖ ਸਭੇ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਅਰ ਬਲ, ਬੀਰਜ, ਸਰੀਰ ਦੀ ਰੰਗਤ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧਾਵੇ। ਖੱਟਾ, ਖਾਰਾ ਬਰਜ ਰੱਖੇ ॥ ੯੭ ਤੋਂ ੧੦੭ ॥

ਅਥ ਪੇਠਾ ਅਵਲੇਹ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਪੇਠਾ ਛਿੱਲਕੇ ਬੀਜ ਕਢਾਇ। ਦੋ ਦੋ ਅੰਗੁਲ ਖੰਡ ਕਰਾਇ।
ਸਤਪਲੁ ਖੰਡਤੁਲਾਜਲ ਘਾਲ। ਚੁੱਲੇ ਪਰਧਰਿ ਅਗਨਿ ਜੁਬਾਲ॥੧੦੮॥
ਜਲੁ ਕੜ੍ਹ ਆਧ ਰਹੈ ਤੋਂ ਉਤਾਰ। ਕਪੜੇ ਮਾਹਿ ਨਿਚੋਰੇ ਸਾਰ।
ਲੇ ਪੇਠਾ ਖੰਡ ਧੂਪ ਸੁਕਾਇ। ਤਾਂਕੇ ਸੂਈ ਸੋਂ ਬਿੰਧਾਇ॥੧੦੯॥
ਅਠ ਪਲਘ੍ਰਿਤ ਮਹਿਲਧ ਸਾ ਸੇਕ। ਸਤ ਪਲਖੰਡ ਤੁਲਾਜਲ ਟੇਕ।
ਤਾਂਕੀ ਪਾਤ ਕਰੀ ਦੇ ਖੰਡ। ਤਾਂਹਿ ਪਕਾਵੇ ਅਗਨਿ ਜੁ ਮਡ॥੧੧੦॥
ਯੁਗ ਜੀਰਾ ਸੁੰਠੀ ਲੈ ਕਣਾ। ਪਲ ਪਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਜਾਨੋ ਭਣਾ।
ਏਲਾ ਮਰਚਾਂ ਤੱਜ ਤਮਾਲ। ਧਨੀਯਾ ਅਠ ਅਠ ਟੇਕ ਸੁ ਡਾਲ॥੧੧੧॥
ਪੈਸੇ ਚੌਦਾਂ ਸ਼ਹਿਤ ਡੁਲਾਇ। ਕਰਿ ਅਵਲੇਹੀ ਸੁੱਧ ਰਖਾਇ।
ਖਾਵਤ ਰੋਗੀ ਪੈਸੇ ਚਾਰ। ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਅਰੁ ਖਈ ਵਿਡਾਰ॥੧੧੨॥
ਤਾਪ ਸੋਖ ਵਮਿ ਰੁਧਿਰ ਵਿਕਾਰ। ਵਿਖਮ ਤਾਪ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਉਦਗਾਰ।
ਭੂਖ ਪਿੱਤ ਸ੍ਵਾਸਹਿ ਅਰੁ ਕਾਸ। ਦਾਹਿਧਾਤਖਈ ਰੋਗ ਵਿਨਾਸ॥੧੧੩॥
ਸਰਬ ਰੋਗ ਪਿੱਤਾਂ ਕਾ ਜਾਇ। ਮੁਖ ਨਾਸਾਗੁਦ ਰੁਧਿਰ ਥੰਭਾਇ।

†ਦੇਖੋ ਸਾਰੰਗਧਰ।

ਕੂਖਮਾਂਢ ਅਵਲੇਹਸੁਕਹਿਯਾ।ਮੇਘਰਿਖਹਿਸਾਰੰਗਧਰਲਹਿਯਾ ॥੧੧੪॥

੨੭੫੦-ਪੇਠਾ ਲੈਕੇ ਛਿੱਲਕੇ ਓਸਦੇ ਬੀਜ ਕੱਢ ਦੇਵੇ। ਦੋ ਦੋ ਉਂਗਲੀਆਂ ਓਸਦੇ ਖੰਡ-ਟੁਕੜੇ ਕੱਟਕੇ ਕਰੇ। ਓਹ ਖੰਡ-ਟੁਕੜੇ ੧੦੦ ਪਲ (੫ ਸੇਰ) ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਏ, ਓਹਨਾਂ ਵਿਚ ਤੁਲਾ ੮੦੦ ਤੋਲੇ (੧੦ ਸੇਰ) ਜਲ ਪਾਕੇ ਚੁਲ੍ਹੇ ਪਰ ਚਾੜ੍ਹਕੇ ਹੇਠ ਅਗਨੀ ਜਲਾਵੇ। ਜਦ ਜਲ ਸੜਕੇ ਅੱਧਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਓਹਨਾਂ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਕਪੜੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਨਿਚੋੜ ਦੇਵੇ। ਫੇਰ ਓਹਨਾਂ ਪੇਠੇ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਧੁਪੇ ਸੁਕਾ ਲਵੇ। ਜਦ ਸੁੱਕ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸੂਏ ਨਾਲ ਚੰਗੀਤਰਾਂ ਚੋਕੇ(ਬਿੰਨ੍ਹੇ)। ਫੇਰ ਕੜਾਹੀ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਓਸ ਵਿਚ ੮ ਪਲ=੩੨ ਤੋਲੇ ਘਿਊ ਪਾਕੇ ਥੋੜਾ ਜੇਹਾ ਸੇਕੇ ਅਰ ਫਿਰ ੧੦੦ ਪਲ-੪੦੦ ਤੋਲੇ (੫ ਸੇਰ) ਖੰਡ ਅਤੇ ਤੁਲਾ-੮੦੦ ਤੋਲੇ (੧੦ ਸੇਰ) ਜਲ ਪਾਕੇ ਇਸ ਖੰਡ ਦੀ ਪੱਤ ਕਰੇ ਤੇ ਉਹ ਪੇਠੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਪੱਤ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਅੱਗ ਨਾਲ ਪਕਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਪੱਤ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਰਥਾਤ ਵਤ ਸਿਰ ਆਣ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪੀਹਕੇ ਕਪੜੇ ਛਾਣ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪੱਤ ਵਿਚ ਪਾਵੇ:-ਦੋਨੋਂ ਜੀਰੇ, ਸੁੰਢ ਤੇ ਮਘ ਇਹ ੪-੪ ਤੋਲੇ, ਲਾਚੀ, ਮ੍ਰਿਚਾਂ, ਤਜਸੱਤ; ਤਸਾਲ ਪਤ੍ਰ ਤੇ ਧਨੀਆਂ ਇਹ ੩੨-੩੨ ਮਾਸੇ, ਚੌਦਾਂ ਪੈਸੇ ਭਰ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਕੇ ਠੀਕ ਪਕਾਕੇ ਚਟਣੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਖੇ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਰੋਗੀ ਨਿਤ ੪ ਪੈਸੇ ਭਰ ਖਾਵੇ,ਰਕਤ, ਪਿੱਤ, ਖਈ (ਖੀਣਤਾ), ਤਾਪ, ਸੋਖ, ਕੈ, ਲਹੂ ਦਾ ਵਿਗਾੜ ਵਿਖਮ ਤਾਪ, ਪਯਾਸ, ਡਿਕਾਰ, ਭੁੱਖ ਦਾ ਨਾ ਲਗਣਾ, ਪਿਤ, ਸਵਾਸ ਅਤੇ ਕਾਸ ਦਾਹ, ਧਾਤੂ ਦੀ ਖੀਣਤਾ, ਸਾਰੇ ਪਿੱਤ ਦੇ ਰੋਗ, ਮੂੰਹ, ਨਾਸਾਂ ਤੇ ਗੁਦਾ ਰਸਤੇ ਜਾਂਦਾ ਲਹੂ ਰੋਕ ਦੇਵੇ। ਇਤਯਾਦੀ ਗੁਣ ਕਰਨਹਾਰ ਇਹ ਕੂਖ ਮਾਂਡ (ਪੇਠੇ) ਦੀ ਅਵਲੇਹ ਹੈ॥ ੧੦੮ ਤੋਂ ੧੧੪ ॥

ਅਗਸਤ ਹਾਰੀਤਕਾਦਿ ਅਵਲੇਹ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)-ਸੋਰਠਾ

ਸੌ ਹਰੜੇਂ ਗਿਨ ਲੇਇ, ਆਢਿਕ ਏਕ ਜਵਾਇਨੰ।
ਦਸਮੂਲੀ ਪਲ ਦੇਇ, ਵੀਸ ਆਢਕੇ ਪੰਚ ਜਲ ॥੧੧੫॥
ਚਿਤ੍ਰਕ ਪੀਪਰਮੂਲ, ਸਿਖਿਰੀ ਕੌਚ ਭੜਿੰਗ ਹੀ।
ਸੁੰਠੀ ਪੁਹਕਰਮੂਲ, ਸੰਖਾਹੋਲੀ ਗਜਕਣਾ ॥੧੧੬॥
ਬਲਾ ਜੁ ਪਲ ਪਲੁ ਦੇਇ, ਪਾਉ ਕੜਾਹੈ ਦਰਬ ਸਭ।
ਹਰੜ ਸਬੂਤੀ ਢੋਇ, ਕ੍ਵਾਥੀ ਅਠ ਅੰਸ ਰਾਖੀਐ ॥੧੧੭॥
ਹਰੜੇਂ ਜੁਦੀ ਕਢਾਇ, ਅਉਰ ਨੀਰ ਸਬ ਛਾਨਿ ਲੈ।
ਫੇਰ ਕੜਾਹੈ ਪਾਇ, ਤਾਮਹਿ ਹਰੜਨਿ ਬੀਜ ਦੈ ॥੧੧੮॥
ਘ੍ਰਿਤ ਪਾਵੈ ਪਲ ਅਸ਼ਟ, ਤੇਲ ਪਾਈਐ ਆਠ ਪਲ।
ਸੌ ਪਲ ਗੁੜ ਦੇ ਸੁਸਿਟ, ਮੱਠੀ ਅਗਨਿ ਪਚਾਇ ਸਭ ॥੧੧੯॥

ਪਾਤ ਕਰੀ ਉਤਰਾਇ, ਕੁੜਵ ਕੁੜਵ ਮਧੁ ਪੀਪਰੀ।
ਤਾਂਮੀਹ ਦੇਹੁ ਰਲਾਇ, ਸੀਤਲੁ ਕਰਿ ਭਾਂਜਨ ਧਰੈ॥੧੨੦॥
ਦੋ ਹਰੜੈਂ ਨਿੱਤ ਖਾਇ, ਕੈ ਅਵਲੇਹੀ ਸੰਗ ਗੁਣੇ।
ਖਈ ਕਾਸ ਮਿਟ ਜਾਇ, ਗ੍ਰਹਿਣੀ ਪੀਨਸ ਸ੍ਵਾਸ ਹਰਿ॥੧੨੧॥
ਅਰੁਚਿ ਸ੍ਵਰ ਕਾ ਭੰਗ, ਹਿਕ੍ਵਾ ਅਰਸ ਸੁ ਨਾਂ ਰਹੈ।
ਅਗਸਤ ਮੁਨੀਸ੍ਵਰ ਰੰਗ, ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਮੇਘ ਭਨਿ॥੧੨੨॥

੨੭੫੧-ਹਰੜਾਂ ਗਿਣਕੇ ਸੌ (੧੦੦ ਲਵੇ। ਆਢਕ=੮ ਸੇਰ ਜਵੈਣ, ਦਸ ਮੂਲ ੨੦ ਪਲ (੮੦ ਤੋਲੇ], ਪੰਜ ਆਢਕ (੧ ਮਣ) ਜਲ। ਚਿਤ੍ਰਾ, ਪਿਪਲਾਮੂਲ, ਪੁਚਕੰਡਾ, ਕੌਂਚ ਬੀਜ, ਭੁੜਿੰਗੀ, ਸੁੰਢ, ਪਹਕਰਮੂਲ. ਭੇੜਭੜਿੰਗ, ਗਜ ਪੀਪਲੀ ਤੇ ਖਿਰੇਟੀ, ਇਹ ਸਭ ੨-੨ ਪਲ (੮-੮ ਤੋਲੇ ਲੈਕੇ, ਦਰੜਾ ਜੇਹਾ ਕਰਕੇ ਸਭ ਕੜਾਹੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇ; ਪਰੰਤੂ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਰੜਾਂ ਸਾਬਤ ਪੋਟਲੀਆਂ ਅਰ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਗਦ ਅਠਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਸੜਕੇ ਜਲ ਰਹੇ ਤਾਂ ਹਰੜਾਂ ਵਖਰੀਆਂ ਕੱਢ ਰੱਖੇ, ਹੋਰਨਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੁਣਕੇ, ਮੁੜ ਉਹ ਜਲ ਕੜਾਹੀ ਵਿਚ ਪਾਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਵਿਚ ਗਿਟਕਾਂ ਕੱਢਕੇ ਪਾਵੇ। ਉਸ ਵਿਚ ੩੨ ਤੋਲੇ ਘਿਉ, ੩੨ ਤੋਲੇ ਤੇਲ, ਗੁੜ ੪੦੦ ਤੋਲੇ (੫ ਸੇਰ) ਪਾਕੇ ਮੱਠੀ ਮੱਠੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਪਕਾਵੇ। ਪੱਤ ਕਰਕੇ ਉਤਾਰਕੇ ਫਿਰ ਉਸ ਵਿਚ ੩੨ ਤੋਲੇ ਸ਼ਹਤ, ੩੨ ਤੋਲੇ ਮਘਾਂ ਦਾ ਚੂਰਣ ਪਾਕੇ ਮਿਲਾਵੇ ਅਰ ਠੰਢੀ ਕਰਕੇ ਪਾਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪਾ ਰੱਖ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਹਰੜਾਂ ਇਸ ਅਵਲੇਹ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਨਿੱਤ ਖਾਵੇ, ਤਾਂ ਖਈ, ਖਾਂਸੀ, ਸੰਗ੍ਰਹਿਣੀ, ਪੀਨਸ, ਸਵਾਸ, ਅਰੁਚੀ ਸ੍ਵਰਭੰਗ; ਹਿੜਕੀ ਤੇ ਬਵਾਸੀਰ ਇਹ ਸੱਭੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਇਹ ਅਵਲੇਹ ਰਾਸਾਯਣ ਰੂਪ ਅਗਸਤ ਮੁਨੀ ਨੇ ਕਹੀ ਹੈ ॥ ੧੧੫ ਤੋਂ ੧੨੨ ॥

*ਸੂਰਣ ਅਵਲੇਹ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਕੁਖਮਾਂਡ ਜੋ ਵਿਧ ਅਵਲੇਹ। ਸੋ ਸੂਰਣ ਜਾਨੋ ਵਿਧ ਤੇਹ।
ਓਹੀ ਔਖਧ ਇਸ ਮੈਂ ਪਾਇ। ਅਰਸ ਰੋਗੁ ਸਬ ਨਾਸ ਕਰਾਇ॥੧੨੩॥
ਗੂੜ ਵਾਤ ਹਰਿ ਅਗਨਹਿ ਮੰਦ। ਧਾਤ ਵ੍ਰਿਧਿ ਤਨੁ ਪੁਸਟ ਅਨੰਦ।
ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਮੇਘ ਵਖਾਨੀ। ਮੇਘ ਵਿਨੋਦੈ ਸਬਹਿਤ ਠਾਨੀ॥੧੨੪॥

*ਸੂਰਣ ਜਿਮੀਕੰਦ, ਦੋ ਤਰਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕ੍ਰਾਚੀ ਵਲ ਦਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਤੇ ਬਗੈਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਦੇਸੀ ਜ਼ਹਿਰ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸਤੇ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਪਾਵੇ।

੨੭੫੨-ਜਿਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਪੇਠੇ ਦੀ ਅਵਲਹ ਕਹੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਸੂਰਣ=ਜ਼ਿਮੀਕੰਦ ਦੀ ਅਵਲੇਹ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਜੋੜੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਹਨ, ਸੋਈ ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਵੇ। ਇਹ ਸੂਰਣ ਅਵਲੇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਬਵਾਸੀਰ ਰੋਗ ਦੀ ਨਾਸਕ ਹੈ। ਗੁੜ ਬਾਤ ਅਰਥਾਤ ਪੇਟ ਗੁੰਮ ਰਹਿਣਾ, ਹਵਾ ਨ ਸਰਨੀ, ਅਗਨੀ ਦੀ ਮੰਦਤਾ ਇਹ ਸਭ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਬੀਰਜ ਵਧਾਵੇ, ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਟ ਕਰੇ ॥੧੨੩॥ ੧੨੪॥

ਕੁਟਜਾਦਿ ਅਵਲੇਹ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)-ਚੌਪਈ

ਸੋਲਾਂ ਪਲ ਲੇ ਕੂੜਾ ਜੁ ਛਾਲ। ਦ੍ਰੋਣ ਨੀਰ ਮਹਿ ਕੂਟੀ ਡਾਲ।
ਚੌਥਾ ਅੰਸ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰ ਲੇਇ। ਵਸਤਰ ਛਾਨ ਕੜਾਹੇ ਦੇਇ ॥੧੨੫॥
ਤਾਂਮਹਿ ਗੁੜ ਪਾਵੈ ਪਲੁ ਤੀਸ। ਪਾਤ ਪਕਾਵੇ ਅਗਨਿ ਬਾਲੀਸ।
ਪਕਵੀ ਪਾਤਹਿ ਚੂਰਣ ਪਾਇ। ਰਸਵਤਤ੍ਰਿਕੁਟਾਬਿੱਲਰਲਾਇ ॥੧੨੬॥
ਲਜਾਲੂ ਚਿੱਤ੍ਰਾ ਛੜ ਪਾਡ। ਸੰਭਾਲੂ ਇੰਦਰ ਜਵ ਮਾਠ।
ਸੋਥ ਕਾਰ ਪਾਤੀਸ ਵੜਿੰਗ। ਏਕ ਏਕ ਪਲ ਪੀਸੋ ਚੰਗ ॥੧੨੭॥
ਕਪੜੇ ਛਾਨੀ ਸਭੋ ਰਲਾਇ। ਕੁੜਵ ਕੁੜਵ ਘ੍ਰਿਤ ਮਧੁ ਲੇ ਪਾਇ।
ਖਾਇ ਪਕਾਏ ਇਹ ਅਵਲੇਹ। ਅਰਸ ਪਾਂਡ ਗ੍ਰਹਿਣੀਨਰਹੇਹ ॥੧੨੮॥
ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਅਰ ਕਮਲ ਜੁ ਵਾਇ। ਕੰਠ ਸੋਖ ਅਤਿਸਾਰ ਮਿਟਾਇ।
ਪਿੱਤੀ ਚਿਹਰਾ ਨਾਸੈ ਸੂਲ। ਅਨੂਪਾਨ ਇਸਕੇ ਹੈ ਮੂਲ ॥੧੨੯॥
ਮਧੁ ਘ੍ਰਿਤ ਜਲ ਸੋਂ ਖਾਵਤ ਏਹ। ਅੰਨ ਪੁਰਾਨਾ ਜੀਵੈ ਤੇਹ।
ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਮੇਘ ਵਖਾਨੀ। ਮੇਘ ਕਹੈ ਅਤੀਸਾਰ ਸੁਭਾਨੀ ॥੧੩੦॥

੨੭੫੩-ਸੋਲਾਂ ਪਲ=੬੪ ਤੋਲੇ ਕੁੜੇ ਦੀ ਛਿੱਲ ਲਵੇ। ਦਰੋਣ (੩੨ ਸੇਰ) ਜਲ ਵਿੱਚ ਕੁਟਕੇ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਅੱਗ ਪਰ ਚਾੜ੍ਹਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰ ਰੱਖੇ। ਉਸਨੂੰ ਕਪੜੇ ਵਿਚ ਪੁਣਕੇ ਉਹ ਕਾੜ੍ਹੇ ਦਾ ਜਲ ਮੁੜ ਕੜਾਹੀ ਵਿਚ ਪਾਵੇ। ਉਸ ਵਿਚ ਗੁੜ ੩੦ ਪਲ (੧੩੦ ਤੋਲੇ) ਪਾਕੇ ਅਰ ਪੱਤ ਪਕਾਕੇ ਕਰੇ। ਜਦ ਪੱਤ ਪੱਕ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਚੂਰਣ ਪਾਵੇ, ਰਸੌਂਤ; ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ (ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ, ਸੁੰਢ) ਬਿੱਲਗਿਰੀ, ਲੱਜਾਵੰਤੀ, ਚਿੱਤ੍ਰਾ, ਛੜ, ਪਾਠਾ, ਸੰਭਾਲੂ, ਇੰਦ੍ਰਜੌਂ, ਮਿੱਠੇ ਭਿਲਾਵੇ, ਪਤੀਸ ਤੇ ਬਾਇਵੜਿੰਗ, ਇਹ ਸਭ ੪-੪ ਤੋਲੇ ਪੀਹਕੇ ਕੱਪੜੇ ਛਾਣ ਕਰਕੇ ਪਾਵੇ ਤੇ ਰਲਾਵੇ ਅਰ ਫਿਰ ੩੨ ਤੋਲੇ ਘਿਉ ੩੨ ਤੋਲੇ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਕੇ ਪਕਾਕੇ, ਅਵਲਹ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਵੇ। ਫਿਰ ਇਸਨੂੰ ਖਾਵੇ, ਤਾਂ ਬਵਾਸੀਰ, ਪਾਂਡੂ, ਸੰਗ੍ਰਹਿਣੀ, ਰਕਤ ਪਿੱਤ, ਕਮਲਵਾਇ, ਕੰਠ ਸੋਖ, ਅਤੀਸਾਰ, ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਪਿੱਤ ਤੇ ਸੂਲ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਪਰੰਤੂ ਇਸਦੇ ਅਨੂਪਾਨ, ਸ਼ਹਿਤ, ਘ੍ਰਿਤ ਤੇ ਜਲ ਹੀ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖਾਵੇ। ਇਸ

ਪਰ ਪੁਰਾਣਾ ਅੰਨ (ਭੋਜਨ) ਖਾਂਵੇ । ਨਵੇਂ ਅੰਨ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਰੱਖੇ ॥੧੨੫ ਤੋਂ ੧੩੦॥

ਅਭਯਾਦਿ ਅਵਲੇਹ—ਚੌਪਈ

ਹਰੜ ਕੂੜਾ ਤੁਚ ਇਕ ਲੈ ਤੁਲਾ । ਦਰੋਣ ਨੀਰ ਮੈਂ ਕਾੜੇ ਭਲਾ ।
ਚੌਥਾ ਭਾਗ ਰਖੀ ਜਲ ਛਾਨ । ਪੁਨਾ ਕੜਾਹੇ ਸੋ ਜਲ ਠਾਨ ॥੧੩੧॥
ਤਾਹਿ ਪਕਾਈ ਚੂਰਣ ਪਾਇ । ਘਨ ਪਾਠਾ ਲਜਾਲੂ ਲਜਾਲਿ ।
ਮੋਚ ਰਸਾ ਧਾਵੈ ਕੇ ਫੂਲ । ਅਤਿ ਵਿਖ ਪਲ ਪਲ ਸਬਹੀ ਤੂਲ ॥੧੩੨॥
ਮੇਲ ਪਕਾਈ ਮਧੁ ਸੈਂ ਖਾਇ । ਗੋਮੱਠਾ ਪਯ ਘ੍ਰਿਪ ਵਾ ਦਾਇ ।
ਇਨ ਸੋ ਖਾਵਤ ਹਰਿ ਅਤਿਸਾਰ । ਰਕਤ ਪ੍ਰਵਾਹ ਅਰਸਸਬਟਾਰ ॥੧੩੩॥
ਉਦਰ ਭਾਰ ਸਭ ਪੇਟ ਵਿਕਾਰ । ਏਤੇ ਰੋਗ ਘਟੈਂ ਤਤਕਾਰ ।
ਅਭਯਾਦਿਕ ਸਬ ਜਗ ਵਿਖਜਾਤ । ਕਹਿਤ ਮੇਘ ਅਵਲੇਹ ਸੁਹਾਤ ॥੧੩੪॥

੨੭੫੪—ਹਰੜਾਂ ਤੇ ਕੂੜੇ ਦੀ ਛਿੱਲ ੧ ਤੁਲਾ ਅਰਥਾਤ ੪੦੦ ਤੋਲੇ ਅਰਥਾਤ ਢਾਈ ਸੇਰ ਦੋਨੋਂ ਧੋਹਕੇ ਦਰੋਣ=੩੨ ਸੇਰ ਜਲ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹੇ, ਜਦ ਜਲ ਸੜਕੇ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਪੁਣ ਲਵੇ, ਮੁੜ ਕੜਾਹੇ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪਕਾਵੇ; ਤੇ ਫਿਰ ਇਹ ਚੀਜਾਂ ਦਾ ਚੂਰਣ ਕਰਕੇ ਪਾਵੇ:—ਮੋਥਾ, ਪਾਠਾ, ਲਾਜਵੰਤੀ, ਮੋਚਰਸ, ਧਾਵ ਦੇ ਫੁੱਲ ਤੇ ਪਤੀਸ, ਇਹ ਸਭ ਚਾਰ ਚਾਰ ਤਲੇ ਰਲਾਇਕੇ ਪਕਾਵੇ । ਜਦ ਪੱਕ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰ ਰੱਖੇ । ਫਿਰ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਖਾਇਆ ਕਰੇ । ਯਾ ਗੌਕੇ ਮੱਠ, ਦੁੱਧ ਯਾ ਘਿਉ ਨਾਲ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਅਤੀਸਾਰ ਨਾਸ ਕਰੇ । ਰਕਤ ਪ੍ਰਵਾਹਿਕਾ, ਬਵਾਸੀਰ, ਪੇਟ ਦਾ ਭਾਰੀਪਨ, ਤੇ ਹੋਰ ਪੇਟ ਰੋਗ, ਇਤਯਾਦਿ ਨਾਸ ਕਰ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਅਭਯਾਦੀ ਅਵਲੇਹ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ।੧੩੧॥੧੩੪॥

ਜੀਰਕਾਦਿ ਅਵਲੇਹ—ਚੌਪਈ

ਜੀਰਾ ਮੋਥ ਹਊ ਲੈ ਬੇਰ । ਵੇਰ ਧਨੇਹਲ ਚਿੱਤ੍ਰਕ ਭੇਰ ।
ਅਜਵਾਨੀ ਅਸਗੰਧੁ ਸੁ ਕਣਾ । ਹਿੰਗੁ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਮਰਚ ਸੁ ਭਣਾ ॥੧੩੫॥
ਸੌਂਫ ਪੀਪਰੀ ਮੂਲ ਮਗਾਇ । ਪਲ ਪਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਸਬ ਕੀ ਦਾਇ ।
ਸੇਰ ਚਾਰ ਜਲ ਮਹਿ ਉਕਲਾਇ । ਚੌਥਾ ਭਾਗ ਰਖਾਇ ਛਨਾਇ ॥੧੩੬॥
ਗੁੜ ਪਾਵੇ ਪਲ ਸੋਲਾਂ ਸਹੀ । ਤਾਹੀ ਸਮ ਗੋ ਘ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਹੀ ।

ਤਾਕੀ ਆਛੀ ਪਾਤ ਬਨਾਇ। ਤਾਮੈ ਚੂਰਨ ਏ ਲੈ ਦਾਇ॥੧੩੭॥
ਸੁੰਠ ਕਸੇਲਾ ਜੀਰਾ ਸਜਾਮ ਪਲ ਚਾਰੇ ਚੂਰਣ ਤਿਹ ਠਾਮ।
ਲਾਹਪਾਤ ਮਹਿ ਦੇ ਭੁਰਕਾਇ। ਸੋ ਅਵਲੇਹ ਜੁ ਭਾਂਜਨ ਪਾਇ॥੧੩੮॥
ਗਰਭ ਰੋਗੁ ਸੂਤਕੁ ਜੀਵਾਇ।। ਜਾਵਤ ਜਾਨੋ ਪੰਡਿਤ ਸਇ।
ਜੀਰਾ ਪੰਚਕ ਏਹ ਕਹਾਇ। ਕਹਿਤ ਮੇਘ ਏਤਜਾ ਸੁਖਦਾਇ॥੧੩੯॥

੨੭੫੫–ਜੀਰਾ, ਮੋਥਾ, ਹਊਬੇਰ (ਉਨਾਬ), *ਬੇਰ=ਕੇਸਰ, ਧਨੀਆਂ, ਚਿਤ੍ਰਾਂ, ਜ਼ਰਿਸ਼ਕ, ਅਜਵੈਣ, ਅਸਗੰਧ, ਮਘ, ਹਿੰਗ ਪਤ੍ਰੀ ਅਰਥਾਤ †ਅੰਜਦਾਨ, ਮਿਰਚ, ਸੋਫ ਤੇ ਪਿਪਲਾਮੂਲ, ਇਹ ਸਭ ੪-੪ ਤੋਲੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ੪ ਸੇਰ ਜਲ ਵਿਚ ਕਾੜ੍ਹੇ। ਚੌਥਾ ਭਾਗ ਰਹੇ ਤਾਂ ਪੁਣਕੇ ਮੁੜ ਕੜਾਹੀ ਵਿਚ ਉਹ ਜਲ ਪਾਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ੬੪ ਤੋਲੇ ਗੁੜ ਤੇ ੬੪ ਤੋਲੇ ਘਿਉ ਪਾਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪੱਤ ਪਕਾਵੇ। ਫਿਰ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਚੂਰਣ ਪਾਵੇ:--ਸੁੰਢ, ‡ਕਸਰੂ ਤੇ ਕਾਲਾ ਜੀਰਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੂਰਣ ੪ ਤੋਲੇ ਲਾਹਕੇ ਪੱਤ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਰਲਾਕੇ ਅਵਲੇਹ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਪਾਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪਾਵੇ, ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਗਰਭ ਦੇ ਰੋਗ, ਸੂਤਕ ਰੋਗ, ਇਹ ਜੀਰਾ ਪੰਚਕ ਦੂਰ ਕਰੇ ॥੧੩੫ ਤੋਂ ੧੩੯॥

ਅਥ ਤੇਲ ਘ੍ਰਿਤ ਵਿਧੀ–ਦੋਹਰਾ

ਪ੍ਰਥਮ ਧਜਾਯ ਮਹਿ ਸਭ ਕਹੀ ਤੇਲ ਘਿਉ ਵਿਧ ਤੀਨ।
ਪਕਵਾ ਘ੍ਰਿਤ ਤੈ ਜਾਨਿਯੋ ਹੋਤ ਫੇਨ ਤੇ ਹੀਨ ॥੧੪੦॥

੨੭੫੬–†ਪਹਿਲੇ ਧਜਾਯ ਵਿਚ ਤੇਲ ਤੇ ਘਿਉ ਦੇ ਬਣਾਨ ਦੀ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿਧੀ ਕਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਘ੍ਰਿਤ ਤਦ ਪੱਕਿਆ ਜਾਣੇ, ਜਦ ਝੱਗ ਜਲਕੇ ਸਾਫ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਝੱਗ ਉੱਪਰ ਨਾਂ ਰਹੇ। (ਤੇਲ ਪੱਕਿਆ ਤਦ ਜਾਣੋ ਉੱਪਰ ਝੱਗ ਆਵੇ) ॥੧੪੦॥

ਖੀਰ ਘ੍ਰਿਤ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਰੀਬਕ ਪਲ ਪਲਹਿ ਚਵਕ ਵੰਨਿ ਲੈ ਸੁੰਠ।
ਸੈਂਧਵ ਪਲ ਪਲ ਏ ਗਹੇ ਨਿਸ ਰਾਖੇ ਜਲ ਗੁੰਨ ॥੧੪੧॥

---

*ਬੇਰ—ਕੇਸਰ ਦੇਖੋ ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼।
†ਅੰਜਦਾਨ ਉਹ ਰੁਖ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਦੁਧ ਹਿੰਙ ਹੈ, ਅਭਾਵ ਵਿਚ ਹਿੰਙ ਘਿਉ ਵਿਚ ਤਲਕੇ ਪਾਵੇ।
‡ਕਸੇਰੂ ਛੱਪੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਉਪਰ ਕੰਡੇ ਜੇਹੇ, ਰੰਗ ਉਪਰੋਂ ਕਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
†ਦੇਖੋ ਪਿ: ੫੧ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਧਜਾਯ।

ਪ੍ਰਾਤਹਿ ਕ੍ਵਾਥੀ ਜਲੁ ਗਹੋ ਚੌਥਾ ਭਾਗ ਰਖਾਇ।
ਸੋਲ ਗੁਣਾ ਚੂਰਨ ਥਕੀ ਦੇਵੈ ਗੋ ਘ੍ਰਿਤ ਪਾਇ ॥੧੪੨॥
ਘ੍ਰਿਤ ਜਲ ਪਾਇ ਕੜਾਹਿ ਮੈਂ ਘ੍ਰਿਤੇ ਚੌਗੁਨਾ ਖੀਰ।
ਤੀਨੋਂ ਕੋ ਕਰਿ ਅਗਨਿ ਹੀ ਘੀਉ ਰਖਾਵੇ ਬੀਰ ॥੧੪੩॥
ਚਾਰ ਟਾਂਕ ਨਿਤ ਖਾਈਐ ਵਿਖਮ ਤਾਪ ਸਬ ਜਾਇ।
ਮੰਦਾਗਨਿ ਹਡ ਫੂਟਨੀ 'ਖੀਰਘ੍ਰਿਤੇ' ਨਸ ਜਾਇ ॥੧੪੪॥

੨੭੫੭—ਮਘ, ਪਿਪਲਾਮੂਲ, ਚੱਬ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਸੁੰਢ ਤੇ ਸੇਂਧਾਨਿਮਕ, ਇਹ ਸਭ ੪-੪ ਤੋਲੇ ਲੈਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਲ ਵਿਚ ਭਿਉਂ ਛਡੋ। ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਪੁਣਕੇ ਜਲ ਲੈ ਲਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਜਦ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸੋਲਾਂ ਗੁਣਾਂ ਚੂਰਣ ਨਾਲੋਂ ਅਧਿਕ ਗੋਕਾ ਘਿਉ ਪਾਕੇ ਫਿਰ ਘਿਉ ਤੇ ਕ੍ਵਾਥ ਦਾ ਜਲ ਕੜਾਹੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਘਿਉ ਨਾਲੋਂ ਚੌਗੁਣਾ ਦੁਧ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਤਿੰਨੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਕੜਾਹੀ ਹੇਠ ਅੱਗ ਬਾਲੇ। ਜਦ ਘੇਉ ਮਾਤ੍ਰ ਸੜਕੇ ਮਾਤ੍ਰ ਸੜਕੇ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਰਖ ਲਵੇ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ੪ ਟੰਕ ਨਿਤ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿਖਮ ਤਾਪ, ਮੰਦਾਗਨੀ ਤੇ ਹੱਡ ਫੁਟਣੀ ਇਸ ਖੀਰ ਘ੍ਰਿਤ ਸੇਵਣ ਤੇ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੧੪੧ ਤੋਂ ੧੪੪॥

ਕਫ ਬਾਤ ਪਰ ਚੰਗੇਰੀ ਘ੍ਰਿਤ—ਦੋਹਰਾ

ਕਣਾ ਗਜ ਕਣਾ ਗੋਖਰੂ ਕਣਾ ਮੂਰ ਬਿਲ ਪਾਠ।
ਸੁੰਠ ਚਿੱਤਰਾ ਪਾਪੜਾ ਆਨ ਧਨੈਹਲ ਮਾਠ ॥੧੪੫॥
ਜਾਤੀਫਲ ਅਜਵਾਇਨੀ ਸਮ ਲੈ ਛਾਣੈ ਪੀਸ।
ਜਲ ਮਾਹੈ ਨਿਸ ਰਾਖਕੇ ਪ੍ਰਾਤਹਿ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰੀਸ ॥੧੪੬॥
ਚੌਥ ਭਾਗ ਜਲ ਛਾਨਿਜੇ ਚੌਹਟ ਪਲ ਘ੍ਰਿਤ ਪਾਇ।
ਰਸ ਕੰਗੇਗੀ ਪਾਈਐ ਘ੍ਰਿਤ ਸੋਂ ਚੌਗੁਨ ਲਜਾਇ ॥੧੪੭॥
ਦਹੀ ਚੌਗੁਨਾ ਪਾਇਕੇ ਪਕਵਾਵੇ ਘ੍ਰਿਤ ਪਾਇ।
ਟੰਕ ਚਾਰ ਮਾਤ੍ਰਾ ਸਕਲ ਸਬ ਘ੍ਰਿਤ ਜਾਨੋ ਤੇਹ ॥੧੪੮॥
ਗ੍ਰਹਣੀ ਅਰਸ ਜੁ ਵਾਤ ਕਫ ਗੁਦਾ ਭ੍ਰਿਸਟ ਅੰਨਾਹ।
ਮੂਤ੍ਰਕ੍ਰਿੱਛ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਾ ਹਰਤ ਰੋਗੁ ਜੋ ਖਾਹ ॥੧੪੯॥

੧੭੫੯-ਮਘ, ਲੌਂਗੀ ਮੁਘ, ਭੱਖੜਾ ਪਿਪਲਾਮੂਲ, ਬਿਲ ਪਾਠਾ, ਸੁੰਢ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਪਾਪੜਾ, ਧਨੀਆਂ, ਜਾਫਲ ਤੇ ਅਜਵਾਇਨ ਸਮਾਨ ਭਾਗ ਅਰਥਾਤ ੪-੪ ਤੋਲੇ ਲਵੇ। ਸੋਲਾਂ ਗੁਣ ਜਲ ਵਿਚ ਰਾਤ ਭੇਉਂ ਛਡੇ, ਦਿਨੇ ਕਾੜ੍ਹੇ, ਜਦ ਚੌਥਾ ਹਿਸਾ ਸੜਕੇ ਜਲ ਆਣ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਪੁਣੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਉਸ ਜਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਅੱਗ ਪਰ ਚਾੜ੍ਹੇ, ਉਸ ਵਿਚ ਚੌਹਟ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੨੫੬ ਤੋਲੇ ਘ੍ਰਿਤ ਪਾਵੇ, ਘ੍ਰਿਤ ਨਾਲੋਂ ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਅਰਥਾਤ ੧੦੨੪ ਤੋਲੇ ਸੌਂਚਲ ਦਾ ਰਸ ਪਾਵੇ। ਇਤਨਾਂ ਹੀ ਦਹੀਂ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ ਪੱਕਕੇ ਜਦ ਘ੍ਰਿਤ ਮਾਤ੍ਰ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਰਖੇ। ਇਸਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੧੬ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ (ਇਸੇ ਤਰਾਂ) ਸਭ ਘ੍ਰਿਤ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੧੬ ਮਾਸੇ ਦੀ ਸਮਝੋ) ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਸਭ ਘ੍ਰਿਤ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੧੬ ਮਾਸੇ ਦੀ ਸਮਝੋ) ਇਸੇ ਘਿਉ ਨੂੰ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ ਬਵਾਸੀਰ, ਵਾਤ, ਕਫ, ਗੁਦਾ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਰਥਾਤ ਚਿਰਕਦਾ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ, ਅਫਾਰਾ, ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿੱਛ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਹਿਕਾ, ਇਤਨੇ ਰੋਗ ਇਹ ਘ੍ਰਿਤ ਨਾਸ ਕਰੇ ।

ਮਸੂਰੀ ਘ੍ਰਿਤ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)-ਚੌਪਈ

ਮਸੂਰੀ ਪਲੁ ਸੌ ਪਰਮਾਨ। ਦ੍ਰੋਣ ਨੀਰ ਮਹਿ ਕ੍ਵਾਥੀ ਛਾਨ।
ਚੌਥਾ ਭਾਗ ਰਖਾਈ ਲੇਹ। ਬਿਲਗਿਰੀ ਪਲ ਆਠ ਚਵੇਹ ॥੧੫੦॥
ਪ੍ਰਸਥ ਘੀਉ ਦੇ ਲੇਹੁ ਪਚਾਇ। ਅਤੀਸਾਰ ਸੰਗ੍ਰਹਿਨੀ ਜਾਇ।
ਨਸੈ ਪ੍ਰਵਾਹੀ ਜਾਨੋ ਤੇਹ। ਮਸੁਰ ਆਦਿ ਘ੍ਰਿਤ ਖਾਵਨ ਤੇਹ ॥੧੫੧॥

੨੭੫੯-ਮਸੂਰੀ-ਮਸਰ ੧੦੦ ਪਲ-੪੦੦ ਤੋਲੇ (੫ ਸੇਰ) ਤੇ ਜਲ ਦ੍ਰੋਣ-੩੨ ਸੇਰ ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਜਦ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਸੜਕੇ ਜਲ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਛਾਣ ਲਵੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਬਿੱਲਗਿਰੀ ੩੨ ਤੋਲੇ ਘਿਉ ਪ੍ਰਸਥ ਅਰਥਾਤ ੬੪ ਤੋਲੇ (੧੨ ਛਟਾਕ ੪ ਤੋਲੇ) ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ। ਜਦ ਘ੍ਰਿਤ ਮਾਤ੍ਰ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਲਵੇ, ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਅਤੀਸਾਰ, ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਹੀ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੧੫੦।੧੫੧॥

ਕਾਮਦੇਵ ਘ੍ਰਿਤ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)-ਚੌਪਈ

ਆਸਗੰਧ ਤੁਲਾ ਲੈ ਏਕ। ਆਧਿ ਤੁਲਾ ਗੋਖਰੁ ਕੋ ਟੇਕ।
ਸਾਲਪਰਣਿ ਸੱਤਾਵਰ ਬਲਾ। ਕੰਦ ਬਿਦਾਰੀ ਛਿੰਨਾ ਰਲਾ ॥੧੫੨॥
ਸ੍ਰੱਥ ਕੂਪਲਾ ਇਟਸਿਟ ਲੇਇ। ਕੰਭੇਰੀ ਫਲੁਉੜਦ ਸੁ ਦੇਇ।
ਕਵਲਬੀਜ ਸਭ ਦਸ ਦਸ ਪਲਾ। ਚੱਤ੍ਰ ਦ੍ਰੋਣ ਜਲੁ ਕ੍ਵਾਥ ਸਗਲਾ ॥੧੫੩॥
ਪਾਦ ਸੇਖ ਜਲੁ ਰਾਖੀ ਪਾਇ। ਜੀਵਨੀਯ ਗਣ ਕੁਸਟ ਰਲਾਇ।

ਪਦਮਕ ਚੰਦਨ ਰਕਤ ਮਗਾਇ। ਪੱਤਕ ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਦਾਖ ਲਿਯਾਇ ॥੧੫੪॥
ਕੌਚ ਨੀਲ ਉਤਪਲ ਗਜ ਕੇਸਰੁ। ਦੋਇ ਸਾਰਵਾ ਬਲਾ ਜੁ ਦੋ ਧਰੁ।
ਕਰਖ ਕਰਖ ਸਭ ਪ੍ਰਥਕਜੁ ਲੀਜੈ। ਦੋਪਲ ਮਿਸਰੀ ਤਾਂਮਹਿ ਦੀਜੈ॥੧੫੫॥
ਗੰਨੇ ਕਾ ਰਸੁ ਆਢਕ ਪਾਇ। ਗੋਕਾ ਘ੍ਰਿਤ ਆਢਕ ਲੈ ਦਾਇ।
ਮੰਦਾਗਨਿਕਰ ਸਕਲ ਪਕਾਵੈ। ਰਹੇ ਘੀਉ ਤਉ ਭਾਂਜਨ ਪਾਵੈ ॥੧੫੬॥
ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਉਰ ਖਤ ਖਯ ਪੰਡੁ। ਵਰਣ ਭੇਦ ਹਲੀਮਕ ਦੰਡ।
ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਛ ਪਾਰਸ੍ਵ ਕਾਸੂਲ। ਸ੍ਵਰ ਖਯ ਰਕਤ ਵਾਤ ਕਾ ਮੂਲ ॥੧੫੭॥
ਖਯ ਸੁੱਕਰ ਉਰ ਦਾਹ ਕਾਮਲਾ। ਕਾਸ ਮੋਹ ਹਰਿ ਗਰਭਕੁ ਭਲਾ।
ਸੁਕ੍ਰ ਕਰਿ ਰਸਾਯਨ ਹਿਰਦਯ।ਕਲਪੰਦੇਵਕਾਮ ਘ੍ਰਿਤ ਸਦਯ ॥੧੫੮॥

੨੭੬੦-ਅਸਗੰਧ ੧ ਤੁਲਾ-੮੦੦ ਤੋਲੇ (੧੦ ਸੇਰ), ਭੱਖੜਾ ੪੦੦ ਤੋਲੇ=੫ ਸੇਰ, ਸਾਲ-ਪਰਣੀ, ਸਤ ਵਰ, ਖਿਰੈਟੀ, ਵਿਦਾਰੀ ਕੰਦ ਅਰਥਾਤ ਸਿਆਲੀਆਂ; ਹਰੀ ਗਿਲੋਯ, ਪਿਪਲ ਦੀਆਂ ਲਾਲ ਕੂੰਮਲੀਆਂ, ਇਟਸਿਟ, ਕੁੰਭਰੀ ਫਲ = ਜਰਿਸ਼ਕ, ਮਾਹ ਤੇ ਕਮਲ ਡੋਡੇ, ਇਹ ਸਭ ੧੦-੧੦ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੪੦-੪੦ ਤੋਲੇ ੪ ਦਰੋਣ ਅਰਥਾਤ ੧੨੮ ਤੋਲੇ (੩ ਮਣ ੮ ਸੇਰ) ਜਲ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹੇ, ਜਦ ਚੋਥਾ ਹਿਸਾ ਸੜਕੇ ਬਾਕੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਪੁਣਕੇ ਮੁੜ ਕੜਾਹੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਉਸ ਵਿਚ *ਜੀਵਨ ਯਗਣ (ਅਭਾਵ ਵਿਖੇ ਕੇਵਲ ਖਿਰੈਟੀ ਪਾਵੇ ਮਿੱਠੀ ਕੁੱਠ, ਪਦਮਾਖ; ਲਾਲ ਚੰਦਨ, ਪਤ੍ਰਜ, ਮਘ ਮੁਨਕਾ, ਕੌਂਚ ਬੀਜ, ਨੀਲੇ ਕਮਲ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਯਾ ਬੀਜ, ਨਾਗ ਕੇਸਰ ਦੋਨੋਂ ਸਾਰਵਾਂ ਤੇ ਦੋਨੋਂ ਖਰੈਟੀਆਂ, ਇਹ ਸਭ ੧-੧ ਤੋਲਾ ਲਵੇ। ਮਿਸ੍ਰੀ ੮ ਤੋਲੇ, ਗੰਨਿਆਂ ਦਾ ਰਸ ਆਢ੍ਰਕ (੮ ਸੇਰ) ਇਤਨਾ ਹੀ ਗੋਕਾ ਘਿਉ ਪਾਕੇ ਮੱਠੀ ਮੱਠੀ ਅੱਗ ਪਰ ਪਕਾਵੇ। ਜਦ ਸਭ ਕੁਝ ਸੜਕੇ ਘ੍ਰਿਤ ਮਾਤ੍ਰ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਲਵੇ। ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਘ੍ਰਿਤ ਰਕਤ ਪਿੱਤ, ਉਰੂਛਤ, ਖਈ, ਪਾਂਡੂ, ਬਰਣ ਭੇਦ (ਰਗਤ ਬਦਲ ਜਾਣੀ), ਹਲੀਮਕ, ਮੂਤ੍ਰਕ੍ਰਿਛ, ਪਾਰਸਸੂਲ (ਜਾਤੁਲ ਜੰਮ), ਸੁਰਭੰਗ, ਰਕਤ ਬਾਤ, ਬੀਰਜ ਦਾ ਨਾਸ, ਛਾਤੀ ਦਾ ਦਾਹ, ਕਾਮਲਾ, ਖਾਂਸੀ ਤੇ ਮੋਹ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਗਰਭ ਦਾ ਹਿਤੂ, ਬੀਰਜ ਵਰਧਕ, ਰਸਾਇਣ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਦਾ ਹਿਤੂ ਤੇ ਕਲਪ ਕਾਰਕ ਇਹ ਕਾਮਦੇਵ ਘ੍ਰਿਤ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੧੫੮॥

ਪਾਨੀ ਕਲਯਾਨ ਘ੍ਰਿਤ-ਦੋਹਰਾ

ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਦੋ ਨਿਸਦਾਰ ਕੁੱਠ ਦੋਇ ਸਾਰਵਾ ਆਨ।
ਸਾਲ ਪਰਣਿ ਪ੍ਰਿਯੰਗੁ ਲੈ ਪ੍ਰਸਟਿ ਪਰਣਿ ਕੇ ਠਾਨ ॥੧੫੯॥

---

*ਜੀਵਕਰਿਖਭ, ਮੇਦਾ ਮਹਾਂ ਮੇਦਾ, ਰਿੱਧ, ਬ੍ਰਿਧੀ, ਕੰਕੋਲੀ, ਖੀਰ ਕਾਂਕੋਲੀ, ਮੁਗਦ ਪਰਣੀ, ਮਾਖ ਪਰਣੀ, ਜੀਵੰਤੀ ਅਤੇ ਮੁਲੱਠੀ ੧੨ ਜੀਵਨੀਯ ਗਣ ਹਨ।

ਨੇਤਰ ਬਾਲਾ ਰੇਣੁਕਾ ਤੱਗ੍ਰ ਬਿਸਾਲਾ ਲੇਇ।
ਦੰਤੀ ਦਾਰਿਮ ਕਮਲ ਫੂਲ ਗਜ ਕੇਸਰ ਲੇ ਦੇਇ ॥੧੬੦॥
ਏਲਾ ਪਦਨਕ ਚੰਦਨੰ ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ ਜੁ ਵੜਿੰਗ।
ਦੋ ਬ੍ਰਹਤੀ ਤਾਲੀਸ ਭਨ ਕਰਖ ਕਰਖ ਸਬ ਅੰਗ ॥੧੬੧॥
ਚੌਗੁਣ ਜਲ ਕੌ ਪਾਇਕੈ ਪ੍ਰਸਥ ਏਕ ਘ੍ਰਿਤ ਪਾਇ।
ਪੂਰਬ ਰੀਤ ਸੁ ਘ੍ਰਿਤ ਕਰੇ ਅਪਸਮਾਰ ਖਯ ਜਾਇ ॥੧੬੨॥
ਵਾਤ ਰਕਤ ਉਨਮਾਦਿ ਜ੍ਵਰ ਕਸ ਮੰਦਾਨਲ ਖੋਇ।
ਕਟੀ ਸੂਲ ਤ੍ਰਿਯਾ ਚਤੁਰ ਤਾਪ ਹਰਤ ਸਬ ਜੋਇ ॥੧੬੩॥
ਪ੍ਰਤਜਸਜਾਯ ਵਿਸਰਪ ਕੰਡੂ ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿੱਛ ਵਿਖ ਦੋਇ।
ਪਾਂਡੂ ਮੇਹ ਖਯ ਰਾਖਸਾ ਭੂਤ ਛਾਯ ਨਾਂ ਹੋਇ ॥੧੬੪॥
ਬੰਝਯਾ ਲਭ ਹੈ ਪੁਤ੍ਰ ਕੇ ਸਾਰੰਗਧਰ ਕੀ ਬਾਤ।
ਕਹਿਤ ਮੇਘ ਕਲਯਾਨ ਘ੍ਰਿਤ ਨੀਰ ਨਾਮ ਜੋ ਖਾਤ ॥੧੬੫॥

੨੭੬੧—ਤ੍ਰਿਫਲਾ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਆਂਵਲੇ), ਹਲਧੀ, ਦਾਰੂਹਲਧੀ; ਕੁੱਠ, ਦੋਨੋਂ *ਸਾਰਿਵਾ, ਸਾਲਪ੍ਰਣੀ, ਪ੍ਰਯੰਗੂ (ਗੋਂਦਣੀ, ਅਭਾਵ ਵਿਖੇ ਬਨਖਸਾ, ਪ੍ਰਿਸਟ ਪ੍ਰਣੀ, ਨੇਤ੍ਰਬਾਲਾ, ਸੰਭਾਲੂ ਦੇ ਬੀਜ, ਤਗ੍ਰ, ਤੁੰਮਾ, ਦੰਤੀ ਅਨਾਰ, ਕਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲ; ਨਾਗ ਕੇਸਰ, ਲਾਚਾਂ, ਕਮਲਡੋਡੇ, ਚੰਦਨ; ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ ਬਾਇਵੜਿੰਗ, ਛੋਟੀ ਤੇ ਬੜੀ ਦੋਨੋਂ ਕੰਡਿਆਰੀਆਂ ਤੇ ਤਾਲੀ ਸਪਤ੍ਰ; ਇਹ ਸਭ ਤਲਾ ਤੋਲਾ ਲਵੇ। ਸਭਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਚੌਗੁਣਾ ਪਾਣੀ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ। ਜਦ ਪਾਣੀ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਰਹੇ ਉਤਾਰਕੇ ਛਾਣੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ੬੪ ਤੋਲੇ ਘਿਉ ਪਾਕੇ ਫਿਰ ਪਕਾਵੇ; ਘ੍ਰਿਤ ਮਾਤ੍ਰ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਘਿਉ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਾ ਰੱਖੋ, ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਮ੍ਰਿਗ, ਖਈ, ਬਾਤ ਰਕਤ, ਉਨਮਾਦ, ਤਾਪ, ਖਾਂਸੀ; ਮੰਦਾਗਨੀ, ਕਮਰ ਦਰਦ, ਤਾਪ ਤੇਈਆ, ਤਾਪ ਚੌਥਾ, ਰੋਸਾ ਵਿਸਰਪ, ਖੁਰਕ, ਮੂਤ੍ਰਕਿਛ, ਸਥਾਵਰ, ਜੰਗਮ ਵਿਖੇ, ਪਾਡੂ, ਪ੍ਰਮੇਹ, ਖਯ, ਰਾਖਸ਼ ਤੇ ਭੂਤ ਛਾਯਾ, ਇਹ ਸਭੇ ਨਾਸ ਕਰੇ ਅਤੇ ਬੰਧਯਾ ਪੁਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ ਜੇ ਦਿਹ ਪਾਣੀ ਕਲਯਾਨ ਘ੍ਰਿਤ ਖਾਵੇ ॥੧੫੯ ਤੋਂ ੧੬੫॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾਦਿ ਘ੍ਰਿਤ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਛਿੰਨਾ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰਾਇ ਦੈ ਆਜਜ ਚੌਗੁਨੋ ਰਾਖ।

*ਕਾਲੀ ਸਰ ਤੇ ਗੋਰੀ ਸਰ ਇਹ ਉਸਬੇ ਦਾ ਹੀ ਭੇਦ ਹੈ।

ਵਾਤ ਰਕਤ ਹਰਿ ਕੁਸਟਮਿਟ ਸਾਰੰਗਧਰ ਇਮ ਭਾਖ ॥੧੬੬॥

੨੭੬੨--ਗਿਲੋਜ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਚੋਗੁਣਾ ਘ੍ਰਿਤ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ । ਇਸਦੇ ਸੇਵਨ ਨਾਲ ਬਾਤ ਰਕਤ ਤੇ ਕੁਸ਼ਟ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ॥੧੬੬॥

ਮਹਾਂ ਤਿਕਤ ਘ੍ਰਿਤ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਸਪਦ ਛਦਾ ਸਮਜਾਕ ਪਤੀਸ । ਕੜੂ ਪਾਠ ਮੁਸਤਾ ਖਸ ਲੀਤ ।
ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਪਰਗਟ ਨਿੰਬੁਗਿਲੋਇ। ਕਨਾਸਟੀ ਮੰਜਿਸਟਾ ਢੋਇ ॥੧੬੭॥
ਪਦਮਕ ਚੰਰਨ ਵ੍ਰਿਖ ਧਨਾਸ । ਦੋ ਨਿਸ ਤੁੰਮਾ ਜੜ ਲੈ ਖਾਸ।
ਛਿੰਨਾ ਮੂਰਵਾ ਲੈ ਤ੍ਰਾਯਮਾਨ । ਇੰਦ੍ਰਜਵਾ ਦੋ ਸਾਰਵ ਠਾਨ ॥੧੬੮॥
ਸਤਾਵਰ ਭੂਨਿੰਬੁ ਨੁ ਯਸਟਿ । ਕਰਖ ਕਰਖ ਸਬ ਲੇਵੋ ਸੁਸਟਿ ।
ਕ੍ਵਾਬੀ ਜਲ ਘ੍ਰਿਤ ਚੌਗੁਨ ਪਾਇ। ਘ੍ਰਿਤ ਦੂਗਨਾ ਧਾਤ੍ਰੀ ਰਸਦਾਇ।
ਘ੍ਰਿਤ ਸੇ ਅਠ ਗੁਨ ਜਲ ਕੋ ਮੇਲ । ਘ੍ਰਿਤ ਪਾਕਾਈ ਭਾਂਜਨ ਠੇਲ ॥
ਵਾਤ ਰਕਤ ਰਕਤ ਪਿੱਤੀ ਕੁਸਟ ॥ ਰਕਤ ਅਰਸ ਹਰਿ ਹਿਰਗਦਸੁਸਟ ॥
ਪਾਂਡ ਗੁਲਮ ਵਿਸਰਪ ਜੁ ਤਾਪ ॥ ਗੰਡ ਮਾਲ ਪ੍ਰਦਰਾ ਸੰਤਾਪ ॥
ਖਜੁਦ੍ਰੋਗਇਤਜਾਦਿਕ ਜਾਇ॥ਮਹਾਤਕਤਿ ਘ੍ਰਿਤ ਸਾਰੰਗ ਧਰਾਇ ॥੧੭੧॥

੨੭੬੩–ਸੰਹਿਤ੍ਰਤ; ਸਮਾਕ, ਪਤੀਸ; ਕੌੜ; ਪਾਠਾ, ਮੱਥਾ, ਖੱਸ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ, [ਹਰੜ; ਬਹੇੜਾ, ਆਂਵਲੇ], ਪਾਪੜਾ, ਨਿੰਮ; ਗਿਲੋਜ, ਸਘ, ਕਚੂਰ, ਮਜੀਠ, ਪਦ ਮਾਖ ਚੰਦਨ, ਬਾਂਸਾ, ਧਨੀਆਂ, ਹਲਧੀ, ਦਾਰ ਹਲਧੀ, ਤੁੰਮੇ ਦੀ ਜੜ; ਦੋਨੋਂ ਸਾਰਿਵਾਂ ਸਤਾਵਰ, ਚਿਰੈਤਾ ਤੇ ਮੁਲੱਠੀ, ਇਹ ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ । ਚੌਗੁਣਾ ਜਲ ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹੇ, ਚੋਥਾ ਭਾਗ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਛਾਣੇ, ਚੌਗੁਣਾਂ ਘਿਉ ਪਾਵੇ; ਘਿਓ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣਾ ਆਂਵਲਿਆਂ ਦਾ ਰਸ ਪਾਵੇ। ਘ੍ਰਿਤ ਨਾਲੋਂ ਅੱਠ ਗੁਣਾਂ ਜਲ ਪਾਕੇ ਪਕਾਕੇ ਪਾਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪਾ ਰੱਖੇ । ਸੇਵਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਾਤ ਰਕਤ [ਸੁਰਖਾਬਦਾ] ਰਕਤ ਪਿੱਤੀ, ਕੋੜ੍ਹ, ਖੂਨੀ ਵਾਸੀਰ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਰੋਗ, ਪਾਡੂ, ਗੋਲਾ ਵਿਸਰਪ, ਤਾਪ, ਹਜੀਰਾਂ, ਪ੍ਰਦਰ ਹੋਰ ਖਜਦ੍ਰ ਰੋਗ ਇਰਜਾਦਿ ਸਭੇ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੧੭੧॥

ਕਸੀਸਾਦਿ ਘ੍ਰਿਤ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਕਾਸੀਸੰ ਦੋ ਨਿਸ ਹਰਤਾਲ । ਮਨਸਿਲ ਘਨ ਕੰਪਿਰ ਸੋ ਡਾਰ ।

ਗੰਧਕ ਗੁਗਲ ਮੋਮ ਵੜਿੰਗ। ਤੁੱਥਕ ਮਰਚਾਂ ਕੁਸਟ ਸੁ ਅੰਗ ॥੧੭੨॥
ਰਸਵਤ ਸਰਖਪ ਸੇਤ ਸਿੰਧੂਰ। ਸ੍ਰੀਵਾਂਸਾ ਰਤਿ ਚੰਦਨ ਪੂਰ।
ਇਰਿ ਮੇਧਾ ਵਚ ਨਿੰਬਕਰੰਜੁ। ਛੜ ਸਾਰਵਾ ਸਿਰਸ ਜੁ ਸੰਜ ॥੧੭੩॥
ਮੋਹਲੇਠੀ ਪਦਮਾਖ ਮਜੀਠ। ਲੋਦ ਹਰੜ ਪਨਵਾੜ ਜੁ ਦੀਠ।
ਕਰਖਕਰਖਸਬਪੀਸੀ ਪਾਇ। ਤ੍ਰਿੰਸਤਪਲ ਗੋ ਘ੍ਰਿਤ ਮੰਗਾਇ ॥੧੭੪॥
ਘ੍ਰਿਤ ਮਹਿ ਰਗੜੀ ਧੂਪ ਰਖਾਇ। ਤਾਂਬੇ ਭਾਂਜਨ ਸਪਤ ਦਿਨਾਇ।
ਇਸ ਘ੍ਰਿਤ ਮਰਦਨ ਕੁਸਟ ਨਸਾਇ। ਪਾਮਾ ਦਦ੍ਰਵਿਚ੍ਰਚਕਜਾਇ॥੧੭੫
ਸੂਕ ਦੋਖ ਵਿਸਰਪ ਸੁ ਹਰੈ। ਵਿਸਫੋਟਕ ਉਪਦੰਸ ਸੁ ਟਰੈ।
ਸਿਰਕਾ ਫੋੜਾ ਰਕਤ ਜੁ ਵਾਦ। ਨਾੜੀ ਦੁਸਟ ਬ੍ਰਿਣਾ ਸਬਬਾਦ ॥੧੭੬॥
ਸੋਥ ਭਗੰਦਰ ਲੂਤਾ ਜਾਨ। ਸੋਧਨ ਰੋਪਨ ਸਬ ਬ੍ਰਿਣ ਮਾਨ।
ਕਸੀਸਾਦਿ ਘ੍ਰਿਤ ਸਾਰੰਗਧਰੈ।ਮੇਘ ਜਤੀ ਈਹਾਂ ਅਨੁਸਰੇ ॥੧੭੭॥

੩੭੬੪—ਕਸੀਸ, ਦੋਨੋਂ ਹਲਧੀਆਂ, ਹਰਤਾਲ ਵਰਕੀਆ, ਮਨਸਿਲ, ਮੋਥਾ, ਕਮੀਲਾ, ਗੰਧਕ, ਗੁਗਲ, ਮੋਮ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ, ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ, ਮ੍ਰਿਚ, ਕੁਠ, ਰਸੌਂਤ, ਸੇਤੀ ਸਰੋਂ, ਸਿੰਧੂਰ, *ਬਿਰੋਜਾ, ਲਾਲ ਚੰਦਨ ਰੇਂਵਦ, ਵਚ, ਨਿੰਮ, ਮੀਚਕਾ, ਛੜ, ਸਾਰਵਾ, (ਉਸ਼ਬਾ); ਸਰੀਂਹ, ਮੁਲੱਠੀ, ਪਦਮਾਖ, ਮਜੀਠ, ਲੋਧ, ਹਰੜ ਤੇ ਏਲੋਂ ਦੇ ਬੀਜ, ਇਹ ਸਭ ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ ਲਕੇ, ਪੀਹੇ ਅਰਕੱਪੜ ਛਾਣ ਕਰਕੇ ੩੦ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੧੨੦ ਤੋਲੇ (ਪੱਕੇ ਡੂਢ ਸੇਰ) ਘਿਊ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਰਗੜੇ, ਅਰ ਧੁੱਪੇ ਰਖੇ, ਪਰੰਤੂ ਤਾਮੇ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਧੁੱਪੇ ਘੋਟੇ ੭ ਦਿਨ ਤਕ। ਫਿਰ ਇਸਨੂੰ ਮਲੇ ਤਾਂ ਕੁਸ਼ਟ, ਪਾਮ, ਦਦ੍ਰੀ, ਬਿਚਰਚ, ਸੂਕ ਦੋਖ, ਵਿਸਰਪ, ਵਿਸਪੋਟਕ, ਉਪਦੰਸ਼, ਸਿਰ ਦੇ ਫੋੜੇ, ਰਕਤਬਾਦ, ਨਾੜੀ ਬ੍ਰਿਣ ਕੁਸ਼ਟਬ੍ਰਿਣ, ਸੋਜਾ ਭਗੰਦ੍ਰ ਤੇ ਲੂਤ ਸਭ ਨੂੰ ਇਹ ਘ੍ਰਿਤ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਬ੍ਰਿਣਾਂਦਾ ਸੋਧਨ ਰੋਪਨ ਕਾਰਕ ਕਾਸੀਸਾਦਿ ਘ੍ਰਿਤ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥ ੧੭੨ ਤੋਂ ੧੭੭ ॥

ਜਾਤਯਾਦ ਘ੍ਰਿਤ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਜਾਤੀ ਦੋ ਨਿਮ ਕਤੂ ਪਟੋਲ। ਮੋਮ ਮਜਿਸਟਾ ਯਸਟੀ ਘੋਲ।
ਕਰੰਜ ਸਾਰਵਾ ਤੁਥ ਉਸੀਰ। ਕਲਕ ਕਰੀ ਘ੍ਰਿਤ ਚੌਗਨ ਭੀਰ ॥੧੭੮॥
ਘ੍ਰਿਤ ਕੀਜੀ ਅੰਗੇ ਮਰਦਾਇ। ਸੂਖਮ ਨਾਰੀ ਬ੍ਰਣ ਮਿਟ ਜਾਇ।

*ਸ੍ਰੀ ਵਾਂਸਾ—ਬਿਰੋਜਾ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਵਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਹੋਰ ਦੇਖੋ ਦ੍ਰਬ ਦਰਪਨ ਟੀਕਾ ਸਾਰੰਗਧਰ 'ਰਾਲ'

ਮਰਮਾਸ੍ਰਿਤ ਲੇਦਿਨ ਗੰਭੀਰ। ਸਰਬ ਬ੍ਰਿਣਾ ਲੇਪੈ ਹਰਿ ਪੀਰ ॥੧੭੯॥

੨੭੬੫-ਚੰਬੇਲੀ, ਦੋਨੋਂ ਹਲਦੀਆਂ, ਕੌੜ, ਪਟੋਲ, ਮੋਮ, ਨਜਠਿ, ਮੁਲੱਠੀ, ਮੀਰਕਾ, ਸਾਰਿਵਾ (ਉਸ਼ਬਾ), ਨੀਲਾਥਥਾ ਤੇ ਖੱਸ, ਕਲਕ ਕਰਕੇ ਘਿਉ ਵਿਚ ਪਕਾਵੇ ਅਰ ਫਿਰ ਅਗਾਂ ਪਰ ਮਾਲਿਸ਼ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸੂਖਮ ਨਾੜੀ ਬ੍ਰਿਣ ਨਸੂਰ; ਮਰਮਅਸ੍ਰਿਤ ਘਾਉ, ਗੰਭੀਰਾਦਿ ਸਭ ਬ੍ਰਿਣਾਂ ਪਰ ਲੇਪ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥ ੧੭੮ ॥ ੧੭੯ ॥

ਬਿੰਦੂ ਘ੍ਰਿਤ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)-ਚੌਪਈ

ਚਿੱਤ੍ਰਕ ਪੱਥਜਾ ਸੰਖਾ ਹੋਲੀ। ਕੰਬੀਲਾ ਤ੍ਰਿਵਤਾ ਯੁਗ ਘੋਲੀ।
ਅਮਲਤਾਸ ਦੰਤੀ ਬੀਜ ਬਿਧਾਰਾ। ਕਟ ਤੋਰੀ ਦੰਤੀ ਜੁ ਵਿਡਾਰਾ ॥੧੮੦॥
ਨੀਲੀ ਹਰਮਲ ਸਨਹੀ ਵਿੰਦ੍ਰਾਲ। ਕਨਾ ਮੂਲ ਵਾੜਿੰਗ ਸੁ ਡਾਲ।
ਕੜੂਚੋਕ ਪਿਚ ਪਿਚ ਪਰਮਾਨ। ਕਲਕਕਰੀਘ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਸਥਸੁਠਾਨ ॥੧੮੧॥
ਥੋਹਰ ਪਯ ਪਲ ਖਟ ਜੋ ਲੇਇ। ਅਰਕ ਦੂਧ ਪਲ ਦੋਇ ਜੁ ਦੇਇ।
ਘ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪਾਨੀ ਚੌਗੁਨ ਪਾਇ। ਸਿੱਧ ਕਰੀ ਘ੍ਰਿਤ ਬਿਦ ਜੁਖਾਇ ॥੧੮੨॥
ਗੁਲਮ ਕੁਸਟ ਉਦਾਵਰਤ ਜੁ ਸੂਲ। ਸੋਫ ਅਫਾਰਾ ਰੋਗਨਿ ਮੂਲ।
ਅਸਟ ਉਦਰ ਭਾਗੰਦਰ ਜਾਇ। ਬਿੰਦ ਬਿੰਦ ਮਹਿ ਦਸਤ ਕਰਾਇ ॥੧੮੩॥
ਗੋਉਸਟ ਪਯ ਕੁਲਥਨਿ ਕ੍ਵਾਥ। ਉਸਨ ਨੀਰ ਸੋਂ ਦੇਵੈ ਆਥ।
ਬਿੰਦ ਸੰਖਜਾ ਰੇਚ ਕਰਾਇ। ਬਿੰਦ ਨਾਮ ਘ੍ਰਿਤ ਮੇਘ ਸੁਨਾਇ ॥੧੮੪॥

੨੭੬੬-ਚਿੱਤ੍ਰਾ, ਹਰੜ; ਭੇੜਭੜਿੰਗ, ਕਬੀਲਾ, ਤ੍ਰਿਵੀਆਂ ਦੋਨੋਂ (ਕਾਲੀ ਤੇ ਚਿੱਟੀ, ਅੰਮਲਤਾਸ; ਜਮਾਲਗੋਟਾ, ਬਿਧਾਰਾ, ਕੌੜੀ ਤੋਰੀ, ਜਮਾਲ ਗੋਟਾ, ਵਸਮਾਂ, ਹਰਮਲ, ਥੋਹਰ, ਘਗਰਵੇਲ, ਪਿਪਲਾਮੂਲ; ਬਾਇਵਿੜੰਗ, ਕੌੜ ਤੇ ਚੋਕ, ਇਹ †ਸਭ ਦੋ ਦੋ ਤੋਲੇ ਲੈਕੇ ਕਲਕ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਇਸ ਵਿਚ ੬੪ ਤੋਲੇ ਘ੍ਰਿਤ, ਥੋਹਰ ਦਾ ਦੁਧ ੬ ਪਲ—੨੪ ਤੋਲੇ, ਅੱਕ ਦਾ ਦੁੱਧ ੮ ਤੋਲੇ ਘਿਉ ਨਾਲੋਂ ਪਾਣੀ ਚੌਗੁਣਾ ਪਾਵੇ ਤੇ ਪਕਾਵੇ। ਘਿਉ ਮਾਤ੍ਰ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਥਿੰਧੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਾ ਰਖੇ। ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਗੋਲਾ, ਕੁਸ਼ਟ, ਉਦਾਵਰਤ, ਸੂਲ, ਸੋਜ ਅਫਾਰਾ, ਅੱਠ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪੇਟ ਰੋਗ ਤੇ ਭਗੰਦ੍ਰ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਇਸਦੀ ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਨਾਲ ਦਸਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗਊ, ਊਠਣੀ ਦੇ ਦੁਧ ਨਾਲ ਕੁਲਥ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਅਥਵਾ ਗਰਮ ਜਲ ਨਾਲ ਦੇਵੇ, ਬਿੰਦੂ ਮਾਤ੍ਰ ਦਸਤ ਲਗਾ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਬਿੰਦੂ ਘ੍ਰਿਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ੧੮੦ ਤੋਂ ੧੮੪ ॥

---

†ਪਿਚ ੨ ਤੋਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਜ਼ਨ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਔਖਧੀ ਕੋਸ਼।

ਤ੍ਰਿਫਲਾਦਿ ਘ੍ਰਿਤ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਰਸ ਇਕ ਪ੍ਰਸਥ ਮੰਗਾਇ। ਬਾਂਸੇ ਕਾ ਰਸ ਪ੍ਰਸਥ ਠਵਾਇ।
ਭ੍ਰਿੰਗ ਰਾਜ ਰਸ ਪ੍ਰਸਥ ਸੁ ਲੇ॥ ਬਕਰੀ ਕਾ ਪਯ ਪ੍ਰਸਥ ਰਲੇਹ ॥੧੯੫॥
ਕਲਕ ਮਾਂਹਿ ਘ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਸਥ ਰਲਾਵੇ। ਇਨ ਔਖਧ ਕੋ ਕਲਕ ਕਰਾਵੇ।
ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਪੀਪਰ ਚੰਦਨ ਦਾਖ। ਸੇਂਧਵ ਦੋ ਕਾਂਕੋਲੀ ਰਾਖ ॥੧੯੬॥
ਮੇਧਾ ਬਲਾ ਮਰਚ ਨਿਸ ਦੋਇ। ਸੁੰਠ ਸਿਤਾ ਇਟਸਿਟ ਲੈ ਢੋਇ।
ਪੁੰਡਰੀਕ ਕਮਲੰ ਲੈ ਯਸਟਿ। ਕਰਖੈ ਕਰਖ ਪਚਾਵੇ ਸੁਸਟਿ ॥੧੯੭॥
ਦ੍ਰਿਗ ਪਾਵਤ ਨਕਤਾਧ ਮਿਟਾਇ। ਚਿਪਟਾ ਕੰਡੂ ਸ੍ਰਾਵਿ ਪਰਾਇ।
ਤਿਮਰਪਟਲਨਿਟਹੈਂ ਪੜਵਾਰ। ਸਰਬ ਨੈਨ ਰੁਜਹਰਤ ਵਿਕਾਰ ॥੧੯੮॥
ਪੀਵਨ ਨ੍ਾਵਨ ਅੰਜਨ ਯੋਗੁ। ਮਿਟਤ ਸਕਲ ਦ੍ਰਿਗ ਕਾ ਭਨਿ ਰੋਗੁ॥
ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਏ ਵਿਧਿ ਆਨੀ। ਮੇਘ ਵਿਨੋਦਹਿ ਮੇਘ ਸੁ ਠਾਨੀ ॥੧੯੯॥

੨੭੬੭—ਤ੍ਰਿਫਲੇ—ਹਰੜ, ਬਹੇੜੇ, ਆਵਲੇ ਦਾ ਰਸ ੬੪ ਤੋਲੇ ਬਾਂਸੇ ਦਾ ਰਸ ੬੪ ਤੋਲੇ, ਭੰਗਰੇ ਦਾ ਰਸ ੬੪ ਤੋਲੇ, ਭੰਗਰੇ ਦਾ ਰਸ ੬੪ ਤੋਲੇ, ਬਕ੍ਰੀ ਦਾ ਦੁੱਧ ੬੪ ਤੋਲੇ, ਕਲਕ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਘਿਉ ੬੪ ਤੋਲੇ, ਕਲਕ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਘਿਉ ੬੪ ਤੋਲੇ ਵਿੱਚ ਪਾਵੇ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਮਘ, ਚੰਦਨ, ਦਾਖ, ਸੇਂਧਾ ਨਿਮਕ, ਦੋਨੋਂ ਕੰਕੋਲੀਆਂ. ਮੇਦਾ, ਖਿਰੈਟੀ ਮ੍ਰਿਚ, ਦੋਨੋਂ ਹਲਦੀਆਂ, ਸੁੰਢ, ਮਿਸ਼ਰੀ ਇਟਸਿਟ, ਲਾਲ ਕਮਲ ਤੇ ਮੁਲੱਠੀ, ਇਹ ਸਭ ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ (ਚੌਗੁਣੇ ਜਲ ਵਿਚ ਪਕਾਕੇ ਛਾਣਕੇ ਘ੍ਰਿਤ ਪਾਰੇ) ਫਿਰ ਪਕਾਕੇ ਘ੍ਰਿਤ ਮਾਤ੍ਰ ਰਖੇ। ਨੇਤਰੀਂ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਅੰਧਰਾਤਾ, ਚਿਪਚਿਪਾਹਟ ਖੁਰਕ; ਪਾਣੀ ਵਗਣਾ, ਤਿਮਰ, ਪਟਲ ਤੇ ਤੜਵਾਲ, ਹੋਰ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਇਹ ਘ੍ਰਿਤ ਪੀਣੇ, ਨਸਵਾਰ ਹੋਰ ਅੰਜਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਨੇਤਰ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੧੯੫ ਤੋਂ ੧੯੯॥

ਗੌਰਯਾਦਿ ਘ੍ਰਿਤ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਯੁਗ ਨਿਸ ਬੋਹਰ ਮੂਰਵਾ ਯਸਟਿ। ਛਿੰਨਾ ਦੋ ਚੰਦਨ ਲੈ ਸੁਸਟਿ।
ਪਦਮ ਕੇਸਰਾ ਅਰੁ ਪਦਮਾਖ। ਮੇਦਾ ਲੇਹੁ ਸਾਰਵਾ ਰਾਖ ॥੨੦੦॥
ਉਤਪਲ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਮੇਲ ਉਸੀਰ। ਪੰਚ ਵਲਕਲਾ ਕਲਕ ਕਰੀਰ।
ਕਰਖੋਕਰਖ ਵਜਨ ਜੋ ਲੇਇ। ਪ੍ਰਸਥ ਏਕ ਘ੍ਰਿਤ ਮਾਂਹਿਠਵੇਇ ॥੨੦੧॥

ਘ੍ਰਿਤ ਤੇ ਚੌਗੁਨ ਪਾਨੀ ਪਾਇ। ਘ੍ਰਿਤ ਪਕਾਇ ਖਾਵਨ ਵਾ ਲਾਇ।
ਵਿਸਫੋਟਕਬ੍ਰਿਣਕੀਟ ਵਿਖਾਇ। ਸਰਪ ਜ਼ਹਰਕਾ ਨਾਸਕਰਾਇ ॥੧੯੨॥

੨੭੬੮—ਦੋਨੋਂ ਹਲਦੀਆਂ (ਹਲਧੀ ਤੇ ਦਾਰੂਹਲਧੀ), ਬੋਹਰ, ਮਰੋੜ ਫਲੀ, ਮੁਲੱਠੀ, ਗਿਲੋਯ, ਚਿੱਟਾਚੰਦਣ, ਲਾਲ ਚੰਦਨ, ਕਮਲ ਕੇਸਰ, ਪਦਮਾਖ, ਮੇਦ (ਸਫੈਦ ਬਹਮਣ), ਸਾਰਿਵਾ (ਉਸ਼ਬਾ); ਕਮਲ ਡੋਡੇ. ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਆਵਲੇ, ਖੱਸ, ਪੰਜੇ ਬਲਕਲ (ਬੋਹੜ, ਗੁਲਰ, ਪਿੱਪਲ; ਪਿਲਖਣ ਤੇ ਬੇਤੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਿੱਲ ; ਕਰੀਰ; ਇਹ ਸਭ ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ ਇਸ ਵਿਚ ੬੪ ਤੋਲੇ ਘਿਉ। ਘਿਉ ਨਾਲੋਂ ੪ ਗੁਣਾਂ ਅਧਿਕ ਪਾਣੀ ਪਾਕੇ ਪਕਾਕੇ ਘ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰੇ। ਇਸਨੂੰ ਖਾਵੇ ਯਾ ਲਗਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿਸਫੋਟਕ ਬ੍ਰਿਣ, ਕ੍ਰਿਮ, ਵਿਖ ਤੇ ਸੱਪ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਆਦਿ ਨਾਸ ਕਰੇ ।।੧੯੦ ਤੋਂ ੧੯੨॥

ਮਧੂਰਾਦਿ ਘ੍ਰਿਤ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਬਲ ਮਧੁਕ ਰਾਸਨ ਦਸ ਮੂਰ। ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਪਲ ਪਲ ਸਕਲ ਸਪੂਰ।
ਦ੍ਰੋਣਨੀਰ ਕ੍ਵਾਥ ਜਲਪਾਦ। ਸੇਖ ਰਾਖ ਤਾ ਸਮ ਪਯ ਲਜਾਦ ॥੧੯੩॥
ਪ੍ਰਸਥਸੀਉ ਜੀਵਨੀਯਗਣ ਪਾਇ॥ ਪਿਚ ਪਿਚ ਮਾਤ੍ਰਾ ਘ੍ਰਿਤ ਪਕਵਾਇ॥
ਖਾਵਨ ਨ੍ਹਾਵਨ ਮਰਦਨ ਕਰੇ॥ ਕਾਨ ਸੂਲ ਕੋ ਕਾਨਹਿਭਰੇ ॥੧੯੪॥
ਸਿਰ ਗ੍ਰੀਵਾ ਪਿਠ ਪੀੜਾ ਜਾਇ॥ ਅਰਦਿਤ ਕਰਣਿ ਨਾਕ ਦ੍ਰਿਗਸਾਇ॥
ਜਿਹਵਾਗਲ ਰੁਜ ਏ ਹਰਿ ਰੋਗੁ॥ ਸਿਸਰ ਵਸੰਤਹਸੇਵਨ ਯੋਗ॥੧੯੫॥

੨੭੬੯—ਖਿਰੇਂਟੀ, ਮੁਲੱਠੀ, ਰਾਸਨਾ, ਦਸ਼ੇ ਮੂਲ (੧ ਸਾਲ ਪ੍ਰਣੀ, ੨ ਪ੍ਰਿਸਪ੍ਰਣੀ, ੩ ਬੜੀ ਕੰਡਿਆਲੀ ੪ ਛੋਟੀ ਕੰਡਿਆਰੀ. ੫ ਭੁਖੜਾਂ ੬ ਬਿੱਲ ੭ ਸੋਨੇ ਪਾਠਾ ੮ ਖੰਭਾਰੀ ਜ਼ਰਿਸ਼ਕ), ੯ ਅਰਣੀ ਤੇ ੧੦ ਪਾਦਲ) ਤ੍ਰਿਫਲ =ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਆਵਲ. ਇਹ ਸਭ ਚਾਰ ਚਾਰ ਤੋਲੇ। ਦਰੋਣ=੧੨੮ ਸੇਰ (੩ ਮਣ ੮ ਸੇਰ) ਜਲ ਪਾਕ ਕਾੜ੍ਹੇ ਜਦ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਸੜਕੇ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਛਾਣਕੇ ਉਸਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਦੁੱਧ, ੬੪ ਤੋਲੇ ਘਿਉ, ਅਰ ਫਿਰ †ਜੀਵਣੀ ਗਣ ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ ਪਾਕੇ ਘਿਉ ਪਕਾਵੇ; ਫਿਰ ਉਸ ਘ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਖਾਵੇ, ਯਾ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ, ਯਾ ਮਲੇ। ਕੰਨ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਕੰਨ ਵਿਚ ਪਾਵੇ ਸਿਰ ਧੌਣ ਅਰ ਕਮਰ ਦੀ ਦਰਦ ਮਾਲਸ਼ ਨਾਲ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ, ਲਕਵਾ, ਕੰਨ ਰੋਗ, ਨੱਕ ਰੋਗ, ਨੇਤਰ ਰੋਗ, ਜਿਹਬਾ ਰੋਗ ਤੇ ਗਲ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਘ੍ਰਿਤ ਸਿਸਰ ਰੁਤ ਯਾ ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਵਿਖੇ ਸੇਵਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥ ੧੯੩ ਤੋਂ ੨੯੫ ॥

ਫਲ ਘ੍ਰਿਤ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਤ੍ਰਿਫਲ ਮਧੁਕ ਦੋ ਨਿਸਘਨ ਕੁਸਟ॥ ਕਣਾ ਕਤੂ ਕਟ ਫਲ ਵਚ ਸੁਸਟ॥

†ਜੀਵਣੀਗਣ ਵਾਸਤੇ ਕਾਮਦੇਵ ਘ੍ਰਿਤ ਦਾ ਨੋਟ ਦੇਖੋ।

ਦੋ ਕਾਂਕੋਲੀ ਸੌਂਫ ਵੜਿਗ। ਦੋ ਮੇਦਾ ਰਾਸਨ ਪ੍ਰਿਯੰਗੁ॥੧੯੬॥
ਦੋਇ ਸਾਰਵਾ ਤੂੰਮਾ ਜਟਾ। ਦੋ ਚੰਦਨ ਹਿੰਗੁ ਦੰਤੀ ਅਟਾ।
ਜਾਤੀ ਪੁਸਪ ਕਮਲ ਤਗਖੀਰ। ਅਜਮੋਦਾ ਮਿਸਰੀ ਲੈ ਬੀਰ ॥੧੯੭॥
ਕਰਖ ਕਰਖ ਸਬ ਕਲਕ ਕਰਾਇ। ਗੋਕਾ ਘ੍ਰਿਤ ਇਕ ਪ੍ਰਸਥ ਪਚਾਇ॥
ਚੌਗਨ ਪਾਨੀ ਪਾਵੈ ਸਹੀ। ਪੁੱਖ ਨਖਤ੍ਰ ਕੀਜੈ ਕਹੀ ॥੧੯੮॥
ਪੀਵਤ ਘ੍ਰਿਤ ਜੋ ਇਹੁ ਨਰ ਨਾਰਿ। ਪੁੱਤ੍ਰ ਜਨੈ ਸੋ ਸਹੀ ਵਿਚਾਰ।
ਤੀਨ ਭਾਂਤਿ ਬੰਧਜਾ ਸੁਤ ਲਹੈ। ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਮੇਘੈ ਕਹੈ ॥੧੯੯॥

੨੭੭੦—ਤ੍ਰਿਫਲਾ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਆਵਲੇ), ਮੁਲੱਠੀ, ਹਲਦੀ, ਦਾਰੂਹਲਦੀ, ਮੋਥਾ, ਕੁੱਠ, ਮਘ ਕਾਯਫਲ, ਵਚ, *ਕੰਕੋਲੀ, ਖੀਰ ਕੰਕੋਲੀ, ਸੌਂਫ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ, †ਮੇਦਾ, ‡ਮਹਾਮੇਦਾ, ਰਾਸਨਾ, ਪ੍ਰਯੰਗੂ, ਦੋਨੋਂ ਸਾਰਿਵਾ, ਤੁੰਮੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਚੰਦਨ, ਲਾਲਚੰਦਨ,(ਹਿੰਙ, ਦੰਤੀ (ਜਮਾਲ ਗੋਟੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ), ਚੰਬੇਲੀ ਦੇ ਫੁਲ, ਕਮਲ ਫੁਲ, ਕਮਲ ਫੁਲ; ਤਵਾਸੀਰ ਅਜਮੋਦ ਤੇ ਮਿਸਰੀ, ਇਹ ਸਭ ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਲਕ ਕਰਕੇ ੬੪ ਤੋਲੇ ਗਊਕਾ ਘਿਉ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਚੌਗਣਾ ਪਾਣੀ ਪਾ ਲਵੇ। ਪੁੱਖ ਨਿਛਤ੍ਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਅੱਗ ਪਰ ਪਕਾਕੇ ਘ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਖੇ। ਇਸ ਘ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਜੇਹੜਾ ਪੁਰਸ਼ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੇਵਨ ਕਰੇ, ਸੋ ਪੁਤ੍ਰ ਜਣੇ, ਇਹ ਬਾਤ ਸਤ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬੰਧਜਾ ਬੀ ਪੁਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਕਰੇ॥ ੧੯੬॥ ਤੋਂ ੧੯੮॥

ਪੰਚ ਤਿਕਤ ਘ੍ਰਿਤ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਬ੍ਰਿਖ ਨਿੰਬ ਮ੍ਰਿਤਾ ਵਜਾਘ੍ਰੀ ਲੇਇ। ਪਟੋਲ ਕ੍ਵਾਥ ਚੌਗੁਨ ਜਲ ਦੇਇ।
ਘ੍ਰਿਤ ਪਾਈ ਪਕਾਈ ਖਾਇ। ਪਾਂਡਕੁਸਟ ਵਿਸਰਪ ਨਸਾਇ॥੨੦੦॥
ਵਿਖਮ ਤਾਪ ਅਰਸਾ ਕ੍ਰਿਮ ਹਰੈ। ਰੰਚ ਤਿਕਤ ਘ੍ਰਿਤ ਏ ਗੁਣ ਕਰੈ॥
ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਮੇਘ ਵਖਾਨੀ॥ ਮੇਘ ਵਿਨੋਦਹਿਸਬਹਿਤਠਾਨੀ॥੨੦੧॥

੨੭੭੧—ਬਾਂਸਾ, ਨਿੰਮ, ਗਿਲੋਯ, ਕੰਡਯਾਰੀ ਤੇ ਪਟੋਲਪੱਤ੍ਰ, ਲੈਕੇ ਚੌਗੁਣੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ ਜਦ ਚੌਥਾ ਰਹੇ ਜਾਏ ਤਾਂ ਪੁਣਕੇ ਮੁੜ ਉਸ ਬਾਕੀ ਰਹੇ ਜਲ ਵਿਚ ੬੪ ਤੋਲੇ ਘਿਉ ਪਾਕੇ ਪਕਾਇ, ਘ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਖੇ। ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਪਾਡੂ, ਕੁਸਟ, ਵਿਸਰਪ; ਵਿਖਮ ਤਾਪ; ਬਵਾਸੀਰ ਤੇ ਕ੍ਰਿਮਿ, ਇਹ ਪੰਚ ਤਿਕਤ ਘ੍ਰਿਤ ਨਾਸ ਕਰੇ॥੧੯੯ ਤੋਂ ੨੦੧॥

---

*ਦੋਨੋਂ ਕੰਕੋਲੀਆਂ ਨਾ ਮਿਲਣ ਤਾਂ ਅਸਗੰਧ ਪਾਵੇ।
†ਸਫੈਦ ਸੁਰਖ ਬ੍ਰਹਮਣ ਪਾਵੇ।
‡ਜਮਾਲਗੋਟੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਜੁਲਾਬਾਗੰਢੀ ਪਾਵੇ।

ਤ੍ਰਿਫਲ ਦਿ ਘ੍ਰਿਤ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਦੋ ਵਾਂਸਾ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਕਹੀ ਇਟਸਿਟ ਅਰਲੂ ਗਲੋਇ ॥
ਯੁਗ ਮੇਦਾ ਨਿਸ ਦੋਇ ਲੈ ਰਾਸਨ ਸ੍ਰਤਪਦਿ ਵੋਇ ॥੨੦੨॥
ਕਲਕ ਕਰੀ ਘ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਸਥ ਦੈ ਦੂਧੀ ਚੌਗੁਨ ਮੇਲ।
ਖਾਇ ਪਕਾਇ ਘੀਉ ਤ੍ਰਿਯ ਯੋਨਿ ਸੂਲ ਕੋ ਠੇਲ ॥੨੪੩॥
ਸਰਬ ਯੋਨਿ ਗਦ ਹਰਤ ਹੈ ਫਲ ਘ੍ਰਿਤ ਭਾਖਯੋ ਏਹ।
ਗਰਭ ਤਨੀ ਬਿਰਥਾ ਕਰਤ ਕਹਿਤ ਮੇਘ ਸੁਨਤੇਹ ॥੨੦੪॥

੨੭੭੨—ਦੋਨੋਂ ਬਾਂਸੇ (ਪੀਲਾ ਤੇ ਕਾਲਾ), ਤ੍ਰਿਫਲਾ, ਇਟਸਿਟ, ਸੋਨਾਕ, ਗਿਲੋਯ ਮੇਦਾ, ਮਹਾ ਮੇਦਾ (ਸਫੈਦ, ਸੁਰਖ ਬ੍ਰਾਹਮਨ ,; ਹਲਦੀ, ਦਾਰੂ ਹਲਦੀ, ਰਾਸਨਾ ਤੇ ਸਤਾਵਰ ਪਾਕੇ ਕਲਕ ਕਰਕੇ ੬੪ ਤੋਲੇ ਘਿਉ ਪਾਕੇ ਘ੍ਰਿਤ ਨਾਲੋਂ ਚੌਗੁਣਾ ਦੁਧ ਪਾਕੇ ਪਿਲਾਵੇ ਤੇ ਘ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਖੇ, ਅਰ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਯੋਨੀ ਦੇ ਸੂਲ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਹੋਰ ਬੀ ਸਭ ਰੋਗ ਯੋਨੀ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ, ਅਰ ਗਰਭ ਨੂੰ ਇਸਥਿਰ ਕਰੇ ॥ ੨੦੨ ਤੋਂ ੨੦੪ ॥

ਅਥ ਤੇਲਾਧਿਕਾਰ

ਖਟ ਤੱਕ੍ਰ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਪਾਰਦ ਸਾਨ ਮਰਚ ਅਧਿਸਾਣ। ਅਰਧ ਸਾਣ ਚੰਦਨ ਕੋ ਆਣ।
ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ ਆਧਾ ਟੰਕ। ਮੋਮ ਟੰਕ ਜਲ ਪਾਵੇ ਅੰਕ ॥੨੦੫॥
ਨਵ ਪਲੁ ਕੌੜਾ ਤੇਲ ਮਿਲਾਇ। ਇਨਹਿ ਪਕਾਈ ਕਰ ਪਦ ਲਾਇ।
ਛਾਜਨ ਦੋਖ ਮਿਟੈ ਪਦ ਹਾਥ। ਸਾਰੰਗਧਰ ਮਹਿ ਭਾਖਯੋ ਆਥ ॥੨੦੬॥
ਸੌਂਚਰ ਸੁੰਠੀ ਕੁਸ਼ਟ ਜੁ ਲ਼ਾਖ। ਨਿਸਾ ਮੂਰਵ ਮੁਹਲੋਠੀ ਰਾਖ।
ਖਟ ਗੁਨ ਤੱਕ੍ਰ ਔਰ ਲੇ ਤੇਲ। ਤੇਲ ਪਕਾਈ ਭਾਂਜਨ ਮੇਲ ॥੨੦੭॥
ਮਲੀਐ ਅੰਗ ਸੀਤ ਹਰਿ ਦਾਹ। ਇਨ ਰੋਗਨ ਹਿਤ ਜਾਨੋ ਜਾਹ।
ਖਟਹਿ ਤੱਕ੍ਰ ਏ ਤੇਲ ਕਹਾਇ। ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਮੇਘ ਸੁਨਾਇ ॥੨੦੮॥

੨੭੭੩–ਪਾਰਾ੧ ਸਾਣ (੪ ਮਾਸੇ); ਮ੍ਰਿਰ ਅਧਾਸਾਣ (੨ ਮਾਸੇ), ਅੱਧਾ ਸਾਣ ਚੰਦਨ; ਨੀਲਾਥੋਥਾ ਅੱਧਾ ਟੰਕ (੨ ਮਾਸੇ), ਮੋਮ ੯ ਟੰਕ (੩੬ ਮਾਸੇ) ਕੌੜਾ ਤੇਲ ੯ ਪਲ (੩੬ ਤੋਲੇ) ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ ਅਰ ਤੇਲ ਸਿੱਧ ਕਰ ਰਖੇ। ਫਿਰ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਪਰ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਛਾਈਆਂ (ਫਟਣ ਆਦਿ) ਅਤੇ ਦਾਹ ਸਭ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੦੫॥੨੦੬॥

(ਅਨਜ)

੨੭੭੪–ਸੌਂਚਰਲੂਣ; ਸੁੰਢ, ਕੁੱਠ, ਲਾਖ, ਹਲਦੀ; ਫਰੌਫਲੀ ਤੇ ਮੁਲੱਠੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਚੀਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਛੇ ਗੁਣੀ ਅਧਿਕ ਵੱਸੀ, ਇਤਨਾਂ ਹੀ ਤੇਲ ਪਾਵੇ, ਤੇ ਪਕਾਵੇ। ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਤੇਲ ਪਾਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪਾ ਰਖੇ। ਇਸਦੀ ਫਿਰ ਅੰਗਾਂ ਪਰ ਮਾਲਸ਼ ਕਰੇ, ਸੀਤਾਂਗ ਤੇ ਦਾਹ ਆਦਿ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ।

ਲਾਖਾਦੀ ਤੇਲ ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਆਢਕ ਲਾਖ ਜੁ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰਾਇ। ਚੌਗਨ ਜਲ ਦੇ ਪਾਦ ਰਖਾਇ।
ਤੇਲ ਪ੍ਰਸਥਤਾਮਹਿਲੈ ਪਾਇ। ਮਸਤਦਹੀ ਲੈ ਆਢਕਦਾਇ॥
ਸੌਂਫ ਨਿਸਾ ਅਸਗੰਧ ਸੁਰਦਾਰ। ਕਟੂ ਰੇਣੁਕਾ ਮੂਰਵਾ ਡਾਰ।
ਕੁਸ਼ਟ ਯਸਟਿ ਘਨ ਚੰਦਨ ਲੇਇ। ਰਾਸਨ ਕਰਖ ਕਰਖ ਸਬ ਦੇਇ।
ਪੀਸੀ ਦੈ ਮ੍ਰਿਦ ਅਗਨਿ ਪਚਾਇ। ਭਾਂਜਨ ਪਾਈ ਅੰਗ ਮਲਾਇ।
ਵਿਖਮਤਾਪ ਪ੍ਰਤਿਸਜਾਯ ਜੁ ਸ੍ਵਾਸ। ਤ੍ਰਿਕ ਪਿਠਗ੍ਰਹਿਪਿੱਤ ਜਾਵਤ ਕਾਸ।
ਉਨਮਾਦਹਿ ਮ੍ਰਿਗਿ ਕੰਡੂ ਸੂਰ। ਰਾਖਜ ਸੁ ਦੁਰਗੰਧ ਵਾਤ ਜੁ ਚੂਰ।
ਗਾਤਸਫੁਟਨੰ ਖਈ ਵਿਕਾਰ। ਪੁਸ਼ਟ ਗਰਭ ਮਲਿਨੇ ਤੇ ਧਾਰ॥੨੧੨॥

੨੭੭੫–੮ ਸੇਰ ਪਿਪਲ ਦੀ ਲਾਖ ਲੈਕੇ ਚੌਗੁਣਾਂ ਜਲ ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ ਤੇ ਚੌਥਾ ਭਾਗ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਛਾਣ ਲਵੇ ਅਰ ਉਸ ਵਿਚ ਫਿਰ ੬੪ ਤੋਲੇ ਤੇਲ ਪਾਵੇ, ੮ ਸੇਰ ਕਚਾ ਦਹੀਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪਾਵੇ ਅਰ ਸੌਂਫ, ਹਲਦੀ, ਅਸਗੰਧ, ਦੇਵਦਾਰ; ਕੌੜ, ਰੇਣਕਾ, ਅਭਾਵ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲੂ ਦੇ ਬੀਜ, ਮਰੋੜ ਫਲੀ, ਕੁੱਠ, ਮੁਲੱਠੀ, ਮੋਥਾ, ਚੰਦਨ ਤੇ ਰਸਨਾ ਇਹ ਸਭ ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ ਪੀਹਕੇ ਪਾਵੇ ਤੇ ਮੱਠੀ ਮੱਠੀ ਅੱਗ ਦੇਕੇ ਪਕਾਵੇ। ਜਦ ਤੇਲ ਮਾਤ੍ਰ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਸਾਫ ਕਰ ਰੱਖੇ। ਇਸਨੂੰ ਫਿਰ ਅੰਗਾਂ ਪਰ ਮਾਲਸ਼ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਵਿਖਮ ਤਾਪ, ਰੇਸ਼ਾ; ਦਮਾਂ, ਤਿਹੱਡਾ ਯਾ ਪਿੱਠ ਪੀੜਾ, ਪਿੱਤ, ਖਾਂਸੀ, ਉਨਮਾਦ, ਮ੍ਰਿਗੀ, ਖੁਰਕ, ਸੂਲ, ਰਾਖਸ਼ ਦੋਖ, ਦੁਰਗੰਧੀ, ਵਾਯੂ, ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਸਫੋਟਾਂ ਤੇ ਖਈ, ਇਹ ਸਭ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ। ਮਾਲਸ਼ ਕਰਨੇ ਤੇ ਗ੍ਰਭ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ॥ ੨੦੯ ॥ ਤੋਂ ੨੧੨ ॥

ਨਾਰਾਯਣ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਆਸਗੰਧ ਵਲਜਾ ਵਿਲ ਪਾਠਾ। ਪਾਟਲ ਬ੍ਰਿਹਤੀ ਦੇਇ ਸੁ ਮਾਠਾ।
ਗੋਖਜਰਨਿੰਬ ਅਤਿਬਲਾ ਅਰਨੀ। ਇਟਸਿਟ ਅਰਲੂ ਲੇਹ ਪ੍ਰਸਰਣੀ।
ਦਸ ਦਸ ਪਲ ਪ੍ਰਿਥਕ ਮੰਗਵਾਇ। ਵਾਰ ਦ੍ਰੋਣ ਜਲ ਮਾਹਿ ਪਕਾਇ।
ਪਾਦ ਸੇਖ ਕ੍ਵਾਥੀ ਜਲ ਲੇਇ। ਆਢਕ ਤਿਲ ਕਾ ਤੇਲੁ ਮਿਲੇਇ॥
ਸਤਾਵਰ ਕੋ ਰਸ ਆਢਕ ਪਾਇ। ਤੇਲੋਂ ਚੌਗੁਨ ਗੋਪਯ ਦਾਇ।
ਮੰਦ ਅਗਨਿ ਕਰਿ ਲੇਹੁ ਪਕਾਇ। ਕਲਕ ਕਰੀ ਏ ਔਖਦ ਦਾਇ॥
ਕੁਸਟ ਲਾਇਚੀ ਚੰਦਨ ਬਾਲਾ। ਛੜ ਜੁ ਲੀਰਾ ਸੇਂਧਵ ਰਾਲਾ।
ਅਸਗੰਧ ਵਲਾ ਰਾਸਨਾ ਦਾਰ। ਸਤਪੁਖਜਾ ਤਗਰਾਲੈਡਾਰ॥੨੧੬॥
ਸਾਲਪਰਣਿ ਪ੍ਰਿਸਟਪਰਣੀ ਲਇ॥ ਮੁਗਦ ਪਰਣਿਮਾਖਪਰਣੀ ਦੇਇ॥
ਇਨਕਾ ਚੂਰਣ ਪਾਇ ਪਕਾਇ॥ ਰਹੈ ਤੇਲੁਤਬ ਅੰਗ ਮਲਾਇ॥੨੧੭॥
ਖਾਨ ਪਾਨ ਨਾਵਨ ਇਸ ਕਰੈ॥ ਮਨਜਾਸ੍ਰੰਭ ਜੁਗਲ ਗਹਿ ਹਰੇ।
ਹਨੂਸਤੰਬ ਖਯ ਪਖਜਾ ਘਾਤ॥ ਕੁਵਜ ਬਧਿਰਗਦਭੰਗ ਮਿਟਾਤ॥
ਕਟਿ ਗ੍ਰਹ ਗਾਤ੍ਰ ਸੇਖ ਨਸਾਇ। ਗਧੋ ਸੁੱਕ੍ਰ ਗ੍ਰਿਧਸੀ ਨਸਿ ਜਾਇ॥
ਅੰਤ੍ਰ ਵਿਧੀ ਕੁਸਟ ਜੋ ਹਰੈ॥ ਸਿਰ ਗ੍ਰਹ ਦੰਤ ਪਾਰਸ ਰੁਜ ਹਰੈ॥
ਪਾਗੁਲ ਵਿਖਮ ਬਾਤ ਸਰਬੰਗ॥ ਬੁੱਧ ਹਾਨ ਹਰਿ ਹੈ ਬਹੁ ਅੰਗ॥
ਬੰਧਜਾ ਖਾਇ ਤੌ ਪੁਤ੍ਰਹਿ ਜਨੈ॥ਦੈਤ ਦੁਸਟ ਰਾਖਸ ਕੋ ਹਨੈ॥੨੨੦॥
ਮਾਨੁਖ ਗਜ ਘੋਰਾ ਕੀ ਵਾਇ॥ ਯਾਕੋ ਮਲੀਐ ਦੂਰ ਪਲਾਇ॥
ਨਾਰਾਯਣ ਇਹ ਤੇਲੁ ਕਹਾਇ॥ ਸਾਰੰਗਧਾਰ ਤੇ ਮੇਘ ਬਤਾਇ॥੨੨੨॥

੨੧੬–ਅਸਗੰਧ, ਖਿਰੈਟੀ, ਬਿੱਲ; ਪਾਠਾ, ਪਾਟਲ (ਗੁਲਾਬ), ਦੋਨੋਂ ਕੰਡਿਆਰੀਆਂ, ਭੱਖੜਾ, ਨਿੰਮ, ਅਤੀਬਲਾ, ਅਰਣੀ, ਇਟਸਿਟ, ਸੋਨਾਕਤੇ *ਪਸਾਰਿਣੀ ਅਰਥਾਤ †ਲਾਜਵੰਤੀ ਇਹ

*ਪ੍ਰਸਾਰਿਣੀ ਲਜਾਵੰਤੀ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਆ ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼ ਪ੍ਰਿ: ੧੦੫।

†ਲਜਾਵੰਤੀ ਬੂਟੀ ਹੱਥ ਛੁਹਾਏ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਮਾਰੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਜਾ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਖਿੱਪ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਭ ੪੦-੪੦ ਤੋਲੇ ਲਵੇ ਤੇ ੧੨੮ ਸੇਰ (੩ ਮਣ ੮ ਸੇਰ) ਜਲ ਵਿਚ ਪਕਾਵੇ, ਚੌਥਾ ਹਿਸਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਛਾਣਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਤਿਲਾਂ ਦਾ ਤੇਲ ੮ ਸੇਰ, ਸਤਾਵਰ ਦਾ ਰਸ ੮ ਸੇਰ ਪਾਵੇ ਤੇ ਤੇਲ ਨਾਲੋਂ ਚਾਰ ਗੁਣਾਂ ਗੋਕਾ ਦੁਧ ਪਾਕੇ ਮਠੀ ੨ ਅਗ ਨਾਲ ਪਕਾਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਕਲਕ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦਵਾਈਆਂ ਪਾਵੇ:-ਕੁੱਠ, ਲਾਚੀ, ਚੰਦਨ; ਮੁਰਕਬਾਲਾ, ਛੜ, ਛਲੀਰਾ, ਸੇਂਧਾ ਨਿਮਕ, ਰਾਲ, ਅਸਗੰਧ, ਖਰੈਟੀ, ਰਾਸਨਾ ਦੇਵਦਾਰ, ਸੌਂਫ, ਤਗਰ, ਸਾਲ ਪ੍ਰਣੀ, ਪਿਸਟ ਪਰਣੀ, ਬਨਮੂੰਗੀ ਤੇ ਬਨਮਾਂਹ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਚੂਰਣ ਕਰਕੇ ਕਲਕ ਕੀਤਾ ਹੋਯਾ ਪਾਵੇ ਤੇ ਪਕਾਵੇ। ਜਦ ਤੇਲ ਮਾਤ੍ਰ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਪਾਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪਾ ਰਖੇ, ਫਿਰ ਇਸਦੀ ਮਾਲਸ਼ ਅੰਗਾਂ ਪਰ ਕਰੇ ਯਾ ਖਾਣ ਪੀਣ ਅਥਵਾ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵ ਤਾਂ ਮਨਜਾਸਤੰਭ, ਗਲ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ, ਹਨੂਸਤੰਬ, ਅਧਰੰਗ, ਕੁਬਜਪਨ, ਬਹਰਾਪਨ, ਲਗੜਾਪਨ, ਕਮਰ ਦਾ ਰੁਕਣਾ, ਸਰੀਰ ਦਾ ਸੁਕਣਾ, ਬੀਰਜ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋਣਾ; ਗ੍ਰਿਧਸੀ, ਅੰਤ ਬ੍ਰਿਧੀ, ਕੁਸ਼ਟ, ਸਿਰ ਦਾ ਰੁਕਣਾ, ਦੜ ਪਾਤ (ਵਾਯੂ ਰੋਗ), ਜਾਤੁਲਜੰਮ, ਪਾਗੁਲਪਨ, ਵਿਖਮ ਬਾਤ, ਸੁਬਾਂਗ ਧਸੀ ਵਾਯੂ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਨਾਸ, ਇਤਨੇ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ। ਇਸ ਤੇਲ ਨੂੰ ਬੰਧਯਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਪੁਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਕਰੇ, ਹੋਰ ਦੈਂਤ ਦੁਸਟ, ਰਾਖਸ ਆਦਿ ਲਗੇ ਕੇ ਮਾਰੇ। ਮਨੁੱਖ ਮਾਤ੍ਰ ਦੀ ਤਾਂ ਕੀ ਕਹਿਣੀ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਘੋੜੇ ਆਦਿ ਦੀ ਵਾਯੂ, ਇਸਦੀ ਮਾਲਸ਼ ਕਰਨੇ ਤੇ ਨਾਸ ਹੋਵੈ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਰਾਇਣ ਤੇਲ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥ ੨੧੩ ॥ ਤੋਂ ੨੨੨॥

ਬਲਾਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਬਲਾ ਮੂਲ ਦਸ ਮੂਲਹਿ ਕ੍ਵਾਹ। ਕੁਲਥ ਕੋਲ ਜਵ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰਾਹਿ।
ਕ੍ਵਾਥਹਿ ਤੇ ਪਯ ਅਠ ਗੁਣ ਲੇਇ। ਤੇਲ ਭਾਗ ਜੋ ਏਕ ਠਵੇਇ।
ਜੀਵਨੀਯ ਗਣ ਤੁੰਮਾ ਜਟਾ। ਸਤਾਵਰ ਮੰਜਿਸਟਾ ਅਟਾ।
ਕੁਸਟ ਛਲੀਰਾ ਤਗਰ ਜੋ ਛੜਾ।ਸੇਂਧਾ ਅਗਰ ਸੌਂਫ ਵਚ ਦੜਾ ॥੨੨੪॥
ਦੋਇ ਸਾਰਵਾ ਇਟਸਿਟ ਮੇਲ। ਪੱਤ੍ਰਜ ਅਸਗੰਧ ਏਲਾ ਠੇਲ।
ਇਨਕਾ ਤੇਲੁ ਪਕਾਈ ਦੇਇ। ਤਿਯਕੋ ਗਰਭ ਕਰੈ ਵੈਸੇਇ ॥੨੨੫॥
ਖੀਣ ਧਾਤੂ ਕੇ ਧਾਂਤੁ ਕਰਾਇ। ਵਯਾਯਾਮ ਖੀਨ ਗਾਤ੍ਰ ਮਰਦਾਇ।
ਰੋਗੁ ਸੂਤਕਾ ਯਾਸੋ ਜਾਇ। ਵਾਤ ਰੋਗੁ ਹਰਿ ਜਯੋਂ ਗਜਰਾਇ ॥੨੨੬॥

੨੨੨—ਖਿਰੈਟੀ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ, ਦਸ ਮੂਲ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ, ਕੁਲਥਾਂ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ, ਕੱਚੇ ਬੇਰਾਂ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹ ਤੇ ਜਵਾਂ ਦਾ ਕਾੜ੍ਹਾ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾੜ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਅੱਠ ਗੁਣਾਂ ਦੁੱਧ। ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਤੇਲ ਪਾਵੇ *ਜੀਵਨੀਗਣ; ਤੁੰਮੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਸਤਾਵਰ, ਮਜੀਠ, ਕੁੱਠ; ਛਲੀਰਾ, ਤੱਗਰ, ਛੜ, ਸੇਂਧਾਨਿਮਕਾ ਅਗਰ, ਸੌਂਫ, ਵਚ, ਦੋਨੋਂ ਸਾਰਿਵਾਂ, ਇਟਸਿਟ, ਤਜਪੱਤ੍ਰ, ਅਸਗੰਧ ਤੇ ਇਲਾਚੀ ਪਾਕੇ ਤੇਲ ਧਕਾਵ, ਇਹ ਤੇਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੇਵਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਗਰਭ ਧਾਰਣ ਕਰੇ। ਖੀਣ ਧਾਤੂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਧਾਤੂ ਨਾਲ ਭਰ ਦੇਵੇ। ਪਰੀਸ਼ਰਮ ਕਰਕੇ ਖੀਣ ਭੀ

*ਦੇਖੋ ਨੋਟ ਕਾਮਦੇਵ ਘ੍ਰਿਤ।

ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਾਲਿਸ਼ ਕਰੇ, ਸੂਤਕਾ ਰੋਗ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਮਰਦਨ ਕਰੇ। ਹੋਰ ਬਾਤ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ ।੨੨੩ ਤੋਂ ੨੬੬।

*ਪ੍ਰਸਾਰਿਣੀ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਪ੍ਰਸਾਰਣਿ ਪਲ ਸੌ ਲੈ ਆਇ। ਦਰੋਣ ਨੀਰ ਮਹਿ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰਾਇ।
ਚਤੁਰ ਅੰਸ ਰਾਖੀ ਜਲੁ ਲੇਇ। ਤਾਂਕੈ ਸਮ ਦਧਿ ਮੇਲੀ ਦੇਇ ॥੨੨੭॥
ਤਾਹੀ ਸਮ ਲੇ ਤੇਲੁ ਮਿਲਾਇ। ਤੇਲੁ ਬਰਾਬਰ ਕਾਂਜੀ ਪਾਇ।
ਦੂਧ ਚੌਗੁਣਾ ਤੇਲੌਂ ਜਾਨ। ਤੇਲ ਕਲਕ ਅੱਠਵਾਂ ਸਭ ਛਾਨ ॥੨੨੮॥
ਚਿੱਤ੍ਰਕ ਯਸਟੀ ਪੀਪਰ ਮੂਰ। ਸੇਂਧਾ ਵਚ ਪ੍ਰਸਾਰਣਿ ਪੂਰ।
ਗਜ ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਰਾਸਨ ਭਾਲਾਤ। ਦਾਰੁ ਛੜਾ ਸਤ ਪੁਖਪਾਘਾਤ ॥੨੨੯॥
ਤੇਲੁ ਪਕਾਈ ਪੀਸ ਰਲਾਇ। ਸੀਸੀ ਪਾਈ ਅੰਗ ਮਲਾਇ।
ਵਾਤ ਕੁਵਜ ਪੰਗੁ ਕਫ ਖੰਜ। ਗ੍ਰਿਧ੍ਰਸਿ ਅਰਦਿਤ ਹਨੁ ਪਿਠਵੰਜ ॥੨੩੦॥
ਸਿਰ ਗ੍ਰੀਵਾ ਕਟਸਤੰਬ ਨਸਾਇ। ਵਿਖਮ ਵਾਤ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰਾਇ।
ਨਾਮੁ ਪ੍ਰਸਾਰਣਿ ਤੇਲ ਕਹਾਇ। ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਮੇਘ ਸੁਮਾਇ ॥੨੩੧॥

੨੨੭੮–ਪ੍ਰਸਾਰਿਣੀ=ਲਾਜਵੰਤੀ ਬੂਟੀ ਦਾ ਸੁਬਾਗ ੧੦੦ ਪਲ (੫ ਸੇਰ) ਲਵੇ, ਜਲ ਦਰੋਣ= ੩੨ ਸੇਰ ਵਿਚ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਢੇ। ਸੜ ਕੇ ਜਦ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਅੱਗ ਉਤੋਂ ਪੁਣ ਲਵੇ, ਉਸ ਕਾੜ੍ਹੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ †ਦਹੀਂ ਪਾਵੇ, ਦਹੀਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਤੇਲ ਦੇ ਸਮਾਨ ਕਾਂਜੀ, ਤੇਲ ਤੋਂ ਚੌਗੁਣਾ ਦੁੱਧ ਲਵੇ. ਤੇਲ ਦਾ ਅੱਠਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਸਭੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਵੇ, ਸੋ ਚਿਤ੍ਰਾ, ਮਲੱਠੀ ਪਿਪਲਾਮੂਲ, ਸੇਂਧ ਨਿਮਕ, ਵਚ, ਪ੍ਰਸਾਰਿਣੀ ਅਰਥਾਤ ਲਾਜਵੰਤੀ, ਲੰਬੀ ਮਘ, ਰਾਸਨਾ, ਜਿਲਾਵੇ. ਦੇਵਦਾਰ, ਛੜ ਤੇ ਸੌਂਫ ਇਹ ਪੀਹਕੇ ਨਿਲਾਵੇ ਤੇਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪਕਾ ਲਵੇ। ਤੇਲ ਮਾਤ੍ਰ ਰਹੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੇਲ ਨੂੰ ਸ਼ੀਸ਼ੀ ਵਿਚ ਪਾ ਰੱਖੇ, ਅੰਗਾਂ ਪਰ ਮਾਲਸ਼ ਕਰੇ। ਬਾਤ ਰੋਗ, ਕਬਜ, ਪੰਗੂ, ਕਫ ਦੇ ਰੋਗ, ਖੰਜ ਪਨ, ਗ੍ਰਿਧਸੀ, ਲਕਵਾ, ਹਨੂੰਸਤੰਭ, ਪਿਠ ਦਾ ਜਕੜ ਜਾਣਾ, ਸਿਰ, ਗਰਦਨ, ਕਮਰ ਦਾ ਰੁਕਣਾ ਅਤੇ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿਖਮ ਬਾਤ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਇਹ ਪ੍ਰਸਾਇਣੀ ਤੇਲ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥ ੨੨੭ ਤੋਂ ੨੩੧ ॥

---

*ਪ੍ਰਸਾਰਿਣੀ ਨੂੰ ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਨਿਰਾਲੇ ਨ੍ਰਿਘੰਟ ਵਿੱਚ ਖਿੱਪ ਤੇ ਆਯੁਰ ਵਦਜ ਔਸ਼ਧ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਲਜਾਵੰਤੀ ਲਿਖਯਾ ਹੈ ਤੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਵੀ ਲਜਾਵੰਤੀ ਲਿਖਯਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੇ ਲਜਵੰਤੀ ਹੀ ਯਥਾਰਥ ਹੈ।

†ਦਹੀਂ ਦੇ ਥਾਂ ਆਲੇ ਮੁਹਾਰੀਆ ਸ਼ਹਿਤ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਫੈਸਲਾ ਸਾਰੰਗਧਰ ਦੇਖਕੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਮਾਖਾਦਿ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਮਾਖ ਯਵਾ ਅਲਸੀ ਕੰਟਾਰੀ। ਕੌਂਚ ਕੁਰੰਡ ਗੁਕੰਟ ਸੁਧਾਰੀ।
ਅਰਲੁ ਸਾਤਸਾਤ ਪੁਲਪ੍ਰਿਥਕ। ਚੌਗੁਣ ਜਲ ਪਕਵਾਵੇ ਇਮਕਰ ॥੨੩੨॥
ਚਤੁਰ ਅੰਸ ਰਾਖੀਏ ਪਾਇ। ਬੇਰ ਵੜੇਵੇਂ ਕੁਲਥ ਮੰਗਾਇ।
ਸਣ ਕੇ ਬੀਜ ਮੰਗਾਵੇ ਸਾਇ। ਚੌਦਾਂ ਚੌਦਾਂ ਪਲ ਏ ਲਾਇ॥੨੩੩॥
ਚੌਗੁਣ ਜਲ ਸੋਂ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰੀਜੇ। ਚੌਥਾ ਭਾਗ ਰਖਾਈ ਲੀਜੈ।
ਦੋਨੋਂ ਕ੍ਵਾਥ ਕੜਾਹੇ ਪਾਇ। ਤੇਲ ਪ੍ਰਸਥ ਤਿਲ ਮਾਹਿ ਮਿਲਾਇ ॥੨੩੪॥
ਇਨ ਔਖਧ ਕਾ ਕਲਕ ਕਰਾਇ। ਦੇਵੇਂ ਤਾਂਮਹਿ ਨਾਮ ਸੁਨਾਇ।
ਛਿੰਨਾ ਕੁਸ਼ਟ ਰਾਸਨਾ ਸੂੰਠ। ਕਨਾ ਸੌਂਫ ਇਟਇਟ ਲੈ ਗੂੰਠ।
ਵਲਾ ਪ੍ਰਸਾਰਨਿ ਕਡੂ ਏਰੰਡ। ਛੜ ਪਲ ਅਧ ਅਧ ਸਾਰੇ ਮੰਡ।
ਮੰਦਾਗਿਣ ਦੇ ਤੇਲੁ ਪਚਾਇ। ਖਾਨਪਾਨ ਮਰਦਨ ਕਰਵਾਇ ॥੨੩੬॥
ਗ੍ਰੀਵਾ ਸਤੰਭ ਵਾਹੁ ਅਰਧੰਗ। ਸੋਖ ਅਖੇਪ ਉਰੂਸਤੰਭ।
ਅਪਿਤਾਨ ਸਿਰ ਕੰਪਵਿਸਵਾਸ। ਅਰਦਿਤਸਾਖਾਕੰਪਵਿਨਾਸ ॥੨੩੭॥

੨੩੯੧—ਮਾਂਹ, ਜੌਂ, ਅਲਸੀ, ਚੰਡਿਆਰੀ, ਕੌਂਚਬੀਜ, †ਕਰੁੰਡ, ਭੱਖੜਾ, ਸੋਨਾਕ, ਇਹ ਸਭ ਸਤ ਸਤ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੨੮-੨੮ ਤੋਲੇ ਚਾਰ ਗੁਣੇ ਪਾਣੀ ਪਕਾਵੇ, ਜਦ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਸੜਕੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਛਾਣ ਲਵੇ। ਫਿਰ ਬੇਰ; ਵੜੇਂਮੇ ਕੁਲਥ, ਸਣਦੇ ਬੀਜ ਇਹ ਸਭ ੧੪-੧੪ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੪੮-੪੮ ਤੋਲੇ ਤੇਲ ਤਿਲਾਂ ਦਾ ਪਾਵੇ। ਫਿਰ ਬੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਚੀਜਾਂ ਦਾ ਕਲਕ ਕਰਕੇ ਵਿਚ ਪਾ ਲਵੇ:-ਗਿਲੋਯ; ਕੁਠ, ਰਾਸਨਾ, ਸੁੰਢ, ਮਘ, ਸੌਂਫ, ਇਟਸਿਟ, ਖਿਰੈਟੀ, ਲਾਜਵੰਤੀ, ਕੌੜ, ਅਰਿੰਡ ਤੇ ਛੜ ਇਹ ਸਭ ਦੋ ਦੋ ਤੋਲੇ। ਮੱਠੀ ੪ ਅਗ ਨਾਲ ਤੇਲ ਪਕਾਵੇ, ਫਿਰ ਇਸ ਤੇਲ ਨੂੰ ਖਾਵੇ ਪੀਵੇ ਤੇ ਮਲੇ ਤਾਂ ਗਰਦਨ ਦਾ ਆਕੜਨਾ, ਬਾਹਾਂ ਦਾ ਰੁਕਣਾ, ਅਧਰੰਗ, ਸੋਖ; ਅਖੇਪ, ਉਰੂਸਤੰਭ, ਅਪਤਾਨ ਵਾਯੂ, ਸਿਰਦਾ ਹਿਲਨਾ, ਵਿਸ੍ਵਾਚੀ ਰੋਗ, ਲਕਵਾ ਤੇ ਅੰਗ ਪੜ੍ਹੰਗ ਦਾ ਹਿਲਣਾ, ਇਤਯਾਦਿ ਸਭ ਨਾਸ ਕਰੇ।੨੩੨ ਤੋਂ ੨੩੬॥

---

†ਪੀਲਾ ਬਾਂਸਾ ਹੀ ਲਵੇ।

ਅਨਜ (ਪ੍ਰਖਿਪਤ) ਤੇਲ

ਖੋਪਾ ਗ੍ਰੰਥਕ ਸਾਬਨ ਆਨ । ਦੋ ਦੋ ਪੈਸੇ ਵਜਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ।
ਖਲ ਪਾਇ ਨੀਕੇ ਪਿਸਵਾਇ। ਮਿਸਟ ਤੇਲ ਪਲ ਚਾਰ ਰਲਾਇ ॥੨੩੮॥
ਚਾਰ ਪਹਿਰ ਲੌ ਘਾਸਾ ਕਰੇ ॥ ਪਾਛੈ ਸੀਸੀ ਪਾਈ ਧਰੇ ॥
ਅਰਥ ਅੰਗ ਪੱਖਜਾਪੁਨ ਘਾਤ। ਮਰਦਨ ਤੇ ਸਭ ਬਾਤ ਮਿਟਾਤ ॥੨੩੯॥

੨੭੮੦-ਗਰੀ, ਪਿੱਪਲਾਮੂਲ, ਸਾਬੂਣ ਇਹ ਦੋ ਦੋ ਪੈਸੇ ਭਰ ਖਰ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪੀਹਕੇ ੧੬ ਤੋਲੇ ਮਿੱਠੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ੪ ਪਹਿਰ ਰਗੜਾ ਕਰੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਮਾਲਸ਼ ਕਰੇ ਤਾਂ ਅਧਰੰਗ ਪਾਸਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾਣਾ ਤੇ ਵਾਯੂ ਸਭੇ ਨਾਸ ਕਰ ॥੨੩੮॥੨੩੯॥

ਸਤਾਵਰ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਦਵੈਯਾਛੰਦ

ਸਤਾਵਰ ਯੁਗ ਬਲਾ ਏਰੰਡਹ ਦੋ ਪਰਣੀ ਅਸਗੰਧਾ।
ਗੋਖਰ ਬਿੱਲ ਕੁਰੰਕਟ ਕਾਹੀ ਖਟ ਖਟ ਕਰਖ ਸੁ ਬੰਧਾ ॥
ਚੌਗੁਣ ਜਲ ਸੋ ਕ੍ਰਾਥ ਕਰਾਈ ਪਾਦ ਚਤੁਰਥਾ ਰਾਖੇ ॥
ਤੇਲ ਖੀਰ ਜਲ ਰਸੁ ਸਤਾਵਰ ਪ੍ਰਸਥ ਪ੍ਰਸਥ ਏ ਨਾਖੇ ॥੨੪੦॥
ਦਾਰੁ ਸਤਾਵਰ ਚੰਦਨ ਮਾਸੀ ਸੌਂਫ ਤਗਰ ਕੁਠ ਏਲਾ।
ਵਲਾ ਛਲੀਰਾ ਉਤਪਲ ਜੀਵਕ ਯਸਟਿ ਕਕੋਲੀ ਮੇਲਾ ॥
ਮੇਧਾ ਵ੍ਰਿਧ ਕਰਖ ਕਰਖ ਸਖ ਕਲਕੀ ਤੇਲਹਿ ਮੇਲੋ ॥
ਤੇਲ ਪਕਾਈ ਅੱਗ ਲਗਾਈ ਖਾਵਨ ਕੇ ਭੀ ਏਲੇ ॥੪੧॥
ਅੰਗ ਯੋਨਿ ਸਿਰ ਸੂਲ ਗਵਾਵੇ ਨਾਰੀ ਕੇ ਸੁਤ ਯਾਈ ॥
ਪਾਂਡੁ ਕਾਮਲਾ ਗ੍ਰਿਧਿਸਿ ਸੋਖਾ ਵਾਤ ਰਕਤ ਮਿਟ ਜਾਈ॥
ਵਾਤ ਪਿਤ ਅਰਦਿਤ ਅਧਮਾਨੰ ਦੰਡ ਅਪਤਾਨਕ ਦਹਿ।
ਉਦਰ ਰੁਧਿਰ ਹਰਿ ਤੇਲ ਵਖਾਨਿਆ ਸਤਾਵਰ ਕਹਿਵਾਇ ॥

੨੭੯੧—ਸਤਾਵਰ, ਦੋਨੋਂ ਬਲਾਂ, ਅਰਿੰਡ, ਸਾਲ ਪ੍ਰਣੀ, ਪ੍ਰਿਸ਼ਟਪ੍ਰਣੀ, ਅਸਗੰਧ (ਭੱਖੜਾ, ਬਿਲਗਿਰੀ, ਕਰੁੰਡ—ਪੀਲਾਬਾਂਸਾ, ਤੇ ਕਾਹੀ ਇਹ ਸਭ ੬-੬ ਤੋਲੇ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੌਗੁਣੇ ਜਲ ਵਿਚ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਚੌਥਾ ਹਿਸਾ ਸੜਕੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਪੁਣਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਤੇਲ, ਦੁੱਧ, ਜਲ ਤੇ ਸਤਾਵਰ ਦਾ ਰਸ ਇਹ ੬੪-੬੪ ਤੋਲੇ ਪਾਵੇ, ਫਿਰ ਦੇਵਦਾਰ, ਸਤਾਵਰ; ਚੰਦਨ, ਛੜ, ਸੌਂਫ; ਤਗਰ, ਕੁੱਠ, ਲਾਚੀ, ਖਿਰੈਟੀ, ਛਲੀਰਾਂ, ਕਮਲ, ਜੀਵਕ; ਮੁਲੱਠੀ, ਕਕੋਲੀ, ਮੇਦਾ, ਬ੍ਰਿਧੀ ਇਹ ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕਲਕ ਕਰਕੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਪਾਵੇ। ਫਿਰ ਤੇਲ ਪਕਾਵੇ। ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਅੰਗਾਂ ਪਰ ਮਲੇ ਅਤੇ ਖਾਵੇ। ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਸੂਲ, ਯੋਨੀ ਸੂਲ, ਸਿਰ ਸੂਲ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਅਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਪੁਤਰ ਪੈਦਾ ਕਰੇ। ਹੋਰ ਪਾਂਡੂ, ਕਾਮਲਾ, ਗ੍ਰਿਧਸੀ, ਸੋਖ, ਬਾਤ ਰਕਤ, ਬਾਤ ਪਿੱਤ, ਲਕਵਾ; ਅਫਾਰਾ, ਦੰਡ, ਪਤਾਨਕ; ਦਾਹ, ਉਦਰ ਰੋਗ ਤੇ ਖੂਨ ਰੋਗ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਹਰਨੇ ਹਾਰਾ ਇਹ ਸਤਾਵਰੀ ਤੇਲ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੨੪੦ ਤੋਂ ੨੪੨॥

ਕਾਸੀਸਾਦਿ ਤੇਲ ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਕਾਹੀ ਲਾਂਗਿਲ ਜੜ੍ਹ ਕਾਨੇਰ। ਸੁੰਠ ਕੁਸਟ ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਲੈ ਭੇਰ।
ਮੋਂਧਾ ਮਨਸਿਲ ਚਿਤ੍ਰ ਵੜਿੰਗ। ਬੀਜ ਕੋਸਾਂਤਿਕ ਦੰਤੀ ਅੰਗ ॥੨੪੩॥
ਵਾਸਾ ਚੋਕ ਜੁ ਲੈ ਹਰਿਤਾਲ। ਕਰਖ ਕਰਖ ਇਨ ਕਲਕ ਵਿਚਾਰ।
ਤੇਲ ਪ੍ਰਸਥ ਮਹਿ ਪਾਇ ਪਕਾਇ। ਸੁਨਹਿ ਅਰਕ ਪਯ ਦੋ ਪਲੁ ਦਾਯ।
ਚੌਗੁਣ ਮੂਤਰ ਗੋਕਾ ਦੇਇ। ਤੇਲ ਪਕਾਈ ਲੇ ਪੁਨ ਸੇਇ।
ਅਰਸ ਰੋਗੁ ਸਬ ਮਰਦਨ ਜਾਇ। ਖਰਨਾਦੈ ਭਨਿ ਖਜਾਰ ਕਰਾਇ ॥

੨੭੯੨—ਕਾਹੀ, ਕਲਿਹਾਰੀ, ਕਨੇਰ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਸੁੰਢ, ਕੁਠ; ਮਘ, ਸੰਧਾਲੂਣ, ਮਨਸਿਲ ਚਿਤ੍ਰਾ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ, ਤੋਰੀ ਦੇ ਬੀਜ, ਜਮਾਲਗੋਟਾ, ਬਾਂਸਾ, ਚੋਕ ਦੇ ਹੜਤਾਲ ਇਹ ਸਭ ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ ਲੈਕੇ ਕਲਕ ਕਰੇ, ਇਸ ਵਿਚ ੬੪ ਤੋਲੇ ਤੇਲ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ। ਥੋਹਰ ਤੇ ਅੱਕ ਦਾ ਦੁਧ ੮ ਤੋਲੇ ਪਾਕੇ ਚੌਗੁਣਾ ਗੋਕਾ ਮੂਤ੍ਰ ਪਾਕੇ ਪੁਨਾ ਤੇਲ ਪਕਾਵੇ। ਇਸਦੀ ਮਾਲਿਸ਼ ਤੇ ਬਵਾਸੀਰ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਖਰਨਾਦ ਅਚਾਰਯ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਖਾਰ ਕਾਰਕ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਬਵਾਸੀਰ ਦੇ ਮਹੁਕਿਆਂ ਪਰ ਲੋਣ ਨਾਲ ਗਿਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਤਕਲੀਫ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ॥੨੪੩॥ ਤੋਂ ੨੪੫॥

ਪਿੰਡ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਮਜਿਸਟ ਸਾਰਿਵਾ ਸਰਜ ਲੈ ਮੋਮ ਯਸਟਿ ਪਯ ਸੰਗ।
ਤੇਲ ਪਕਾਈ ਮਰਦਿਯੇ ਵਾਤ ਰਕਤ ਗਦ ਭੰਗ ॥੨੪੬॥

੨੭੯੩—ਮਜੀਠ, ਸਾਰਿਵਾ (ਉਸ਼ਬਾ), ਸੱਜੀ, ਮੋਮ, ਮੁਲੱਠੀ (ਇਹ ਪਲ ਪਲ) ਭਰ ਅਰਥਾਤ

੪-੪ ਤੋਲੇ ਲੈਕੇ ਦੁਧ ਅਰ ਤੇਲ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ ਅਰ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਤ ਰਕਤ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੪੬॥

ਪਾਂਮ ਪਰ ਅਰਕ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਨਿਸਾ ਕਲਿਕ ਰਵਿ ਪਤ੍ਰ ਰਸੁ ਸਰਸਵ ਤੇਲ ਮੰਗਾਇ।
ਮਰਦਨ ਤੇ ਹਰਿ ਪਾਂਮ ਸਭ ਕੱਛ ਵਿਚਰਚਕ ਜਾਇ ॥੨੪੭॥

੨੭੮੪–ਹਲਧੀ ਦਾ ਕਲਕ ਤੇ ਅੱਕ ਦੇ ਪਤਿਆਂ ਦਾ ਰਸ ਸਰੋਂ ਦੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਪਕਾਕੇ ਮਾਲਿਸ਼ ਕਰੇ ਤਾਂ ਪਾਮ, ਕਛਦਾਦੁ ਅਤੇ ਵਿਚਰਚਕ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ। ੨੪੭॥

ਕੁਸ਼ਟ ਪਰ ਮਰਚਾਦਿ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਮਰਚ ਤਾਲ ਤ੍ਰਿਵਤਾ ਜਲਦ ਮਨਸਿਲ ਚੰਦਨ ਲਾਲ।
ਘਨ ਛੜ ਦਾਰਹਿ ਯੁਗਮ ਨਿਸ ਕੁਸ਼ਟ ਕਨੇਰ ਵਿਹਾਲ ॥੨੪੮॥
ਅਰਕ ਦੂਧ ਗੋਮਯ ਰਸਾ ਕਰਖ ਕਰਖ ਸਭ ਜਾਨ।
ਵਿਖ ਸਿਰਸਾਹੀ ਪਾਈਐ ਪ੍ਰਸਥ ਤੇਲੁ ਕਟੁ ਠਾਨ ॥੨੪੯॥
ਦ੍ਵਿਗੁਣ ਮੂਤ੍ਰ ਗੋ ਦ੍ਵਿਗੁਣ ਜਲ ਤੇਲ ਕਰਾਇ ਮੰਗਾਇ।
ਕੁਸ਼ਟ ਵਿਚਰਿਚਕ ਪਾਂਮ ਬਿੰਮ ਸ੍ਵੇਤ ਕੁਸ਼ਟ ਮਿਟ ਜਾਇ ॥੨੫੦॥
ਰਕਤਾ ਦੱਦ੍ਰ ਕੰਡ ਹੀ ਚਿਤ੍ਰ ਸਕਲ ਨਾਸਾਇ।
ਕੁਸ਼ਟ ਹਰਣੰ ਮਰਚਾਦਿ ਏਹੁ ਮੇਘਹਿ ਦੀਆ ਬਤਾਇ ॥੨੫੧॥

੨੭੮੫–ਮ੍ਰਿਚ, ਹੜਤਾਲ, ਤ੍ਰਿਵੀ, ਮੋਥਾ, ਸਨਸਿਲ, ਲਾਲ ਚੰਦਨ, ਮੁਸ਼ਕਪੂਰ, ਛੜ; ਦੇਵਦਾਰ ਹਲਧੀ, ਦਾਰ ਹਲਧੀ, ਕੁਠ, ਕਨੇਰ ਦੀ ਜੜ ਦੀ ਛਿਲ ਤੁੰਮਾਂ, ਅਕ ਦਾ ਦੁਧ ਤੇ ਗੋਬਰ ਦਾ ਰਸ ਇਹ ਸਭ ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ; ਮਿਠਾ ਤੇਲੀਆ ੧ ਸਰਸਾਹੀ (੨੧ ਤੋਲੇ), ੬੪ ਤੋਲੇ ਕੌੜਾ ਤੇਲ। ਦੂਣਾ ਗੌਕਾ ਮੂਤ੍ਰ ਤੇ ਦੂਣਾ ਹੀ ਜਲ ਪਾਕੇ ਤੇਲ ਪਕਾ ਰਖੇ। ਤਾਂ ਕੁਸ਼ਟ, ਵਿਚਰਚਕ, ਪਾਂਮ, ਬਿੰਮ, ਫੁਲਬਹਿਰੀ (ਯਾ ਚਿੱਟਾ ਕੌੜ੍ਹ), ਲਾਲ ਦਾਦ, ਖੁਰਕ ਤੇ ਹਰ ਤਰਾਂ ਦੇ ਚਕਤੇ ਇਹ ਤੇਲ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਕੁਸ਼ਟ ਹਰਣ ਮ੍ਰਿਚਾਦਿ ਤੇਲ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੨੫੧॥

ਤ੍ਰਿਫਲਾਦਿ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਨਿੰਮ ਭੂਨਿੰਬ ਲੈ ਯੁਗ ਨਿਸ ਚੰਦਨ ਲਾਲ।

ਤੇਲ ਪਾਇ ਪਕਾਇ ਮਲ ਤੁਚਾ ਰੂਖਤ ਗਦ ਟਾਲ ॥੨੫੨॥

੨੭੯੬–ਤ੍ਰਿਫਲਾ, ਨਿੰਮ ਚਿਰੈਤਾ, ਹਲਦੀ, ਦਾਰ ਹਲਦੀ ਤੇ ਲਾਲ ਚੰਦਨ, ਇਹ ਤੇਲ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ ਅਰ ਫਿਰ ਇਸ ਤੇਲ ਨੂੰ ਮਲੇ ਤਾਂ ਚਮੜੀ ਦਾ ਰੂਖਾਪਨ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੫੨॥

ਨਿੰਮ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਨਿੰਬ ਬੀਜ ਗਿਰ ਕਾਢ ਲੇ ਭ੍ਰਿੰਗ ਰਾਜ ਰਸ ਪਾਇ।
ਵਿਜਯਸਾਰ ਰਸ ਤੇਲ ਖਿਪ ਤੇਲੁ ਪਕਾਈ ਲਾਇ ॥੨੫੩॥
ਸ੍ਵੇਤ ਕਚਨਿ ਅਤਿ ਸਜਾਮ ਕਰ ਲਾਵਤ ਖਾਵਤ ਜੋਇ।
ਤੰਦੁਲ ਪਯ ਕਾ ਪੱਥਯ ਕਰ ਸ੍ਵੇਤ ਵਾਰ ਨਹਿ ਹੋਇ ॥੨੫੪॥

੨੭੯੭–ਨਿੰਮ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਦੀ ਗਿਰੀ, ਭੰਗਰੇ ਦਾ ਰਸ ਤੇ ਬਿਜੇਸਾਰ ਅਰਥਾਤ ਕਮਰ ਕਸ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਦਾ ਰਸ ਪਾਕੇ ਤੇਲ ਪਕਾਵੇ, ਲਾਵੇ (ਯਾ ਨਸਵਾਰ ਲਵੇ), ਤਾਂ ਚਿਟੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਭਮਰਾਂ ਸਮਾਨ ਕਰੇ ਅਥਵਾ ਖਾਵੇ, ਦੁਧ ਚਾਵਲਾਂ ਦਾ ਪਥ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਚਿਟੇ ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ॥੨੫੪॥

ਯਸਟੀਮਧੁਕ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਯਸਟੀਮਧੁਕ ਜੌਂਖਾਰ ਨਿੰਬ ਧਾਤ੍ਰੀ ਫਲੁ ਕਰਿ ਕ੍ਵਾਥ।
ਤੇਲ ਕਰੀ ਨਸਵਾਰ ਦੇ ਸੀਸ ਰੋਗੁ ਸਭ ਹਾਥ ॥੨੫੫॥

੨੭੯੮–*ਯਸਟੀਮਧੁਕ=ਮੁਲੱਠੀ, ਜੌਖਾਰ, ਨਿੰਮ ਦੀ ਗਿਰੀ ਤੇ ਕੱਚੇ ਆਵਲੇ ਲੈਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਤੇਲ ਪਾਕੇ ਪਕਾਇ; ਤੇਲ ਮਾਤ੍ਰ ਰੱਖਕੇ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸਿਰ ਦੇ "ਪਲਤ" ਆਦਿ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੫੫॥

ਕਰੰਜਾਦਿ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਕਰੰਜ ਚਿੱਤ੍ਰਾ ਕਨੇਰਿਯਾ ਜਾਤੀ ਤੇਲੁ ਪਚਾਇ।
ਇੰਦ ਲਪਤ ਖਲ੍ਵਾਟ ਹਰਿ ਜੋ ਅੰਗਹਿ ਸਿਰ ਲਾਇ ॥੨੫੬॥

*ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਦੇਖੋ ਸਾਰੰਗਧਰ।

੨੭੯੯--ਮੀਚਕਾ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਕਨੇਰ, ਚੰਮੇਲੀ, ਤੇਲ ਵਿਚ ਪਕਾਕੇ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਲ ਨਾ ਉਗਣੇ ਯਾ ਟੱਟਰੀ (ਗੰਜ) ਰੋਗ ਸਭੋ ਨਾਸ ਕਰ॥ ੨੫੬॥

ਨੀਲਕਾਦਿ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਨੀਲ ਪੱਤ੍ਰ ਕੇਤਕਿ ਜਟਾ ਲੈ ਕੁਰੰਟ ਭ੍ਰਿੰਗਰਾਜ।
ਵਿਜਯਸਾਰ ਅਰਜੁਨ ਭਨੇ ਫੂਲ ਆਨ ਕੈ ਸਾਜ ॥੨੫੭॥
ਸਮੂਲ ਕਮਲ ਤਿਲ ਤਗਰ ਲੈ ਰਾਸਨ ਅਯਰ ਜੁ ਪਾਇ।
ਦਾਰਮ ਬੀਜ ਤੁਚਾ ਪ੍ਰਿਯੰਗ ਛਿੰਨਾ ਪਦਮਕ ਦਾਇ ॥ ੨੫੮ ॥
ਕਰਖ ਕਰਖ ਲੈ ਕਲਕ ਕਰ ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਕ੍ਵਾਥ ਰਲਾਇ।
ਭ੍ਰਿੰਗ ਰਾਜ ਰਸੁ ਤੇਲ ਦੇ ਤਾਹਿ ਪਕਾਇ ਮਲਾਇ ॥੨੫੯॥
ਸ੍ਵੇਤ ਵਾਲ ਸਭ ਸਯਾਮ ਹੁਇੰ ਦਾਰੁਣ ਰੋਗੁ ਮਿਟਾਇ।
ਉਪਜਿਹਵਕ ਗਦ ਜਾਤ ਹੈ ਸਾਰੰਗਧਰ ਕੇ ਭਾਇ ॥੨੬੦॥

੨੭੯੦—ਨੀਲ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ, ਕੇਤਕੀ ਦੀ ਜੜ, ਕਰੁੰਡ, ਭਗਰਾ, ਵਿਜਯਸਾਰ ਅਰਥਾਤ ਕਮਰਕੱਸ, ਅਰਜਨ=ਕਊ ਬ੍ਰਿਛ ਦੇ ਫਲ, ਕਮਲ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਤਿਲ, ਤਗਰ, ਰਾਸਨਾ, ਲੋਹਚੂਨ, ਅਨਾਰ ਦਾਣੇ ਦੇ ਫਲ ਦੀ ਛਿੱਲ ਭਾਵ ਨਸਪਾਲ, ਪ੍ਰਯੰਗੂ—ਗੋਂਦਣੀ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਗਿਲੋਯ, ਤੇ ਪਦਮਾਖ; ਇਹ ਸਭ ੧-੧ ਤੋਲਾ ਲੈਕੇ ਕਲਕ ਕਰੇ, ਅਰ ਇਸ ਕਲਕ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਦੇ ਅਲੱਗ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕਾੜ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਕੇ, ਫਿਰ ਉਸ ਵਿਚ ਭੰਗਰੇ ਦਾ ਰਸ ਅਰ ਤੇਲ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ। ਫਿਰ ਸਿਰ ਪਰ ਮਲੇ ਤਾਂ ਚਿਟੇ ਕੇਸ ਸਭ ਕਾਲੇ ਕਰੇ, ਗੰਜ ਉਪਜਿਹਵਕ ਰੋਗ ਸਭੋ ਨਾਸ ਕਰੇ॥੨੫੭ ਤੋਂ ੨੬੦॥

ਭ੍ਰਿੰਗਰਾਜ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਭ੍ਰਿੰਗਰਾਜ ਰਸੁ ਲੋਹ ਕਿਟਿ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਸਰਸਵ ਤੇਲ।
ਪਚਾਇ ਲਗਾਇ ਸੁ ਸ੍ਵੇਤ ਕਚ ਦਾਰਣ ਕੰਡੂ ਸੁ ਠੇਲ ॥੨੬੧॥

੨੭੯੧—ਭਾਂਗਰੇ ਦਾ ਰਸ, ਮਨੂਰ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ, ਤੇ ਸਰੋਂ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ ਅਰ ਲਾਵੇ, ਤਾਂ ਬਾਲ ਕਾਲੇ ਕਰੇ ਤੇ ਖੁਰਕ ਆਦਿ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੨੬੧॥

ਮੁਖਦੰਤ ਰੋਗ ਪਰ ਇਰਮੇਦਾਦਿ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਰੇਵਦ ਛਾਲ ਸੁ ਸੌ ਪਲੁ ਲੇਇ। ਜਲੁ ਦ੍ਰੋਣਹਿ ਮਹਿ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰੇਇ।
ਚਤੁਰ ਅੰਸ ਲੇ ਆਢਕ ਤੇਲ। ਕਰਖ ਕਰਖ ਏ ਕਲਕ ਸੁ ਠੇਲ।
ਇਰਮੇਦਾ ਗੇਰੂ ਲਾਵੰਗ। ਅਗਰ ਮਜਿਸਟ ਪਦਮਕ ਅੰਗ।
ਲੋਦ ਯਸਟਿ ਘਨ ਬਟੁ ਤੁਚ ਲਾਖ। ਤਜ ਜਾਤ੍ਰੀ ਫਲ ਖਦਰ ਸੁ ਭਾਖ।
ਵਕਮ ਕੰਕੋਲ ਜੁ ਲੈ ਕਰਪੂਰ। ਗਜ ਕੇਸਰ ਧਾਵੇ ਪੁਖ ਪੂਰ।
ਲਘੁ ਏਲਾ ਕਟੁ ਫਲੁ ਕਰਿ ਸਿਧ। ਤੇਲੁ ਬਨਾਈ ਭਾਜਨ ਦਿਧਿ।
ਦੰਤ ਚਲਤ ਪੀਰਾ ਸਬ ਜਾਇ। ਦੰਤ ਹਰਖ ਕ੍ਰਿਮ ਦੂਰ ਪਰਾਇ।
ਜਿੱਭਾ ਤਾਲੂ ਰੋਗ ਨਸਾਇ। ਹੋਠ ਪਾਟਨਾ ਦੁਰਗੰਧ ਜਾਇ ॥੨੬੫॥

੨੭੯੨–ਕੱਥ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਛਿੱਲ ੧੦੦ ਪਲ (੫ ਸੇਰ) ਪਾਣੀ ੩੨ ਸੇਰ ਵਿਚ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਜਦ ਚੌਥਾ ਹਿਸਾ ਰਹੇ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਛਾਣ ਲਵੇ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ੮ ਸੇਰ ਤੇਲ ਪਾਵੇ ਅਰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ ਲੈਕੇ ਕਲਕ ਕਰਕੇ ਬੀ ਪਾਵੇ:-ਕੱਥਾ, ਗੇਰੂ, ਲੌਂਗ; ਅਗਰ, ਮਜੀਠ; ਪਦਮਾਖ, ਲੋਧ, ਮੁਲੱਠੀ, ਮੋਥਾ, ਬੇਹੜ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਲਾਖ, ਤਜ, ਜਾਫਲ, ਕੱਥ, ਵਕਮ, ਕੰਕੋਲੀ, ਮੁਸਕ-ਕਪੂਰ, ਨਾਗਕੇਸਰ, ਧਾਵੇ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਛੋਟੀ ਲਾਚੀ ਤੇ ਕਾਇਫਲ ਪਾਕੇ ਤੇਲ ਪਕਾਵ, ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਪਾਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪਾ ਰਖੇ। ਲਗਾਵੇ ਤਾਂ ਹਿਲਦੇ ਦੰਦ, ਪੀੜਾ, ਦੰਦਾਂ ਦਾ ਖਟ ਹੋਣਾ, ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਕੀੜੇ, ਹੋਰ ਜਿਹਬਾ ਅਤੇ ਤਾਲੂ ਦੇ ਰੋਗ ਬੀ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਇਸੇਤਰਾਂ ਹੋਠਾਂ ਦਾ ਫਟਕਣਾ ਅਰ ਦੁਰਗੰਧੀ ਆਦਿ ਸਭੇ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥ ੨੬੨ ਤੋਂ ੨੬੫ ॥

ਕਰਣ ਸੂਲ ਪਰ ਹਿੰਗ ਆਦਿ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਹਿੰਗੁ ਸੁੰਠ ਤੁੰਬਰ ਕਟੁ ਤੇਲ। ਤੇਲ ਪਕਾਈ ਕਾਨਹਿ ਮੇਲ।
ਕਰਨ ਸੂਲ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰਾਇ। ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਮੇਘ ਸੁਨਾਇ ॥੨੬੬॥

੨੭੯੩–ਹਿੰਙ, ਸੁੰਢ, ਧਨੀਆਂ ਤੇ ਕੌੜਾ ਤੇਲ। ਇਸਦੇ ਤੇਲ ਨੂੰ ਪਕਾਕੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾਵੇ, ਤਾਂ ਕੰਨਾਂ ਦਾ ਸੂਲ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥ ੨੬੬ ॥

ਬਹਰੇ ਕਾਂਨ ਪਰ-ਬਾਲ ਬਿੱਲ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)--ਦੋਹਰਾ

ਬਾਲ ਬਿਲੁ ਗੋਮੂਤ੍ਰ ਪਿਸਿ ਤੇਲ ਠਵੀ ਪਕਵਾਇ।

ਖਜਾਰ ਅਜਾ ਪਯ ਨੀਰ ਕਰਿ ਕਾਂਨ ਬਧਰ ਹਰਿ ਪਾਇ ॥੨੬੭॥

੨੭੯੪–ਕਚੇ ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਗਊ ਮੂਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪੀਹਕੇ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਚੌਗੁਣਾ ਤੇਲ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ। ਉਸ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਖਾਰੀ ਕਾੜ੍ਹੇ ਵਿਚ ਚੌਗੁਣਾ ਬਕ੍ਰੀ ਦਾ ਦੁੱਧ; ਇਸੇਤਰਾਂ ਉੱਤਮ ਪਾਕ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਚੌਗੁਣਾ ਜਲ ਨੀ ਪਾੜੇ ਤੇ ਪਕਾਵੇ। ਜਦ ਸੜਕੇ ਤੇਲ ਮਾਤ੍ਰ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਤੇਲ ਕਰ ਰੱਖੇ, ਇਸਨੂੰ ਫਿਰ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਬਹਰਾਪਨ ਨਾਸ ਕਰ ॥੨੬੭॥

ਬਹਰੇ ਤੇ ਕਰਣ ਸ੍ਰਾਵ ਪਰ ਖਜਾਰ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)--ਦੋਹਰਾ

ਵਾਲ ਮੂਲ ਕਾ ਸੁੰਠ ਕਾ ਕਾੜ੍ਹੀ ਲੇਹ ਜੁ ਖਜਾਰ।
ਦੋਇ ਖਜਾਰ ਪਚ ਲਵਨ ਲੈ ਸੁੰਠ ਹਿੰਗੁ ਟਚ ਦਾਰੁ ॥੨੬੮॥
ਸੌਂਫ ਕੁਸਟ ਸਿੰਗ੍ਰ ਘਨਾ ਰਸੌਂਤ ਕਣਾ ਕਾ ਮੂਰ।
ਕਰਖ ਕਰਖ ਲੈ ਕਲਕ ਕਰਿ ਪ੍ਰਸਥ ਤੇਲੁ ਪਚਿ ਪੂਰ ॥੨੬੯॥
ਵੀਜੌਰਾ ਕਦਲੀ ਰਸਾ ਸਿਰਕਾ ਮਧੁ ਵਿਚ ਪਾਇ।
ਤੇਲ ਪਕਾਈ ਕਾਨ ਭਰ ਪੂਤ ਸ੍ਰਾਵ ਸਭਿ ਜਾਇ ॥੨੭੦॥
ਵਧਿਰ ਸੂਲ ਕ੍ਰਿਮ ਵਦਨ ਗਦ ਕਰਣ ਨਾਸਕਾ ਰੋਗੁ।
ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਮੇਘ ਭਨਿ ਰੋਗੁ ਗਵਾਵਨ ਯੋਗ ॥੨੭੧॥

੨੭੯੫–ਛੋਟੀ ਮੂਲੀ ਤੇ ਸੁੰਢ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਖਾਰ ਕਾੜ੍ਹਕੇ ਕੱਢ ਲਵੇ, ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਖਾਰਾਂ, ਪੰਜ ਨਿਮਕ (ਸੇਂਧਾਂ, ਸੰਚਰ, ਸਮੁੰਦਰ, ਕਾਲਾ ਤੇ ਕਚ) ਸੁੰਢ, ਹਿੰਙ, ਵਚ, ਦੇਵਦਾਰ, ਸੌਂਫ; ਕੁੱਠ, ਸੁਹਾਂਵਣਾ, ਮੱਥਾ, ਰਸੌਂਤ ਤੇ ਪਿੱਪਲਾ ਮੂਲ ਇਹ ਸਭ ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ ਲੈ ਕੇ ਕਲਕ ਕਰਕੇ, ੬੪ ਤੋਲੇ ਤੇਲ ਧਾਵੇ ਅਰ ਬਿਜੌਰੇ ਦਾ ਰਸ, ਕੇਲੇ ਦਾ ਰਸ; ਸਿਰਕਾ ਤੇ ਸ਼ਹਿਤ ਇਹ ਚਾਰ ਗੁਣਾਂ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ। ਫਿਰ ਤੇਲ ਮਾਤ੍ਰ ਰੱਖੇ, ਫਿਰ ਇਸਨੂੰ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦਾ ਕੰਨਾਂ ਦਾ ਵਗਣਾ ਬੰਦ ਹੋਵੇ। ਬਹਰਾਪਨ, ਸੂਲ ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਿਮਿ, ਹੋਰ ਮੂੰਹ ਦੇ, ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਤਥਾ ਨੱਕ ਦੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ। ੨੭੧।

ਛਿੱਕਾਂ ਪਰ ਕੁਸਟ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)--ਦੋਹਰਾ

ਕੁਸਟ ਬਿੱਲ ਸੁੰਠੀ ਕਣਾ ਦਾਖ ਕਲਕ ਕਰਿ ਸਾਧ।
ਤੇਲੁ ਘੀਉ ਕਰਿ ਨਾਸ ਦੇ ਬਹੁ ਛਿੱਕਾਂ ਮਿਟ ਵਜਾਧ ॥੨੭੨॥

*ਖਜਾਰ ਕਰਕੇ ਮੱਜੀ ਆਦਿ ਖਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਸੱਲੀ ਵਾਸਤੇ ਦੇਖੋ ਸਾਰੰਗਧਰ।

੨੭੯੬-ਕੁੱਠ, ਬਿੱਲ, ਸੁੰਢ, ਮਘ ਤੇ ਦਾਖ ਕਲਕ ਕਰਕੇ ਤੇਲ ਅਥਵਾ ਘ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਪਕਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਨਸਵਾਰ ਨਾਲ ਬਹੁਤੀ ਛਿੱਕਾਂ ਦੀ ਬਜਾਧੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ।੨੭੨।

ਪਾਠਾਦਿ ਤੇਲ–ਦੋਹਰਾ

ਪਾਠਾ ਮੂਰਵਾ ਯੁਗ ਨਿਸਾ ਦੰਤੀ ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਲਜਾਇ ।
ਤੇਲ ਕਰੀ ਨ੍ਾਵਨ ਕਰੇ ਪੂਤਨਾਕ ਗਦ ਜਾਇ ॥੨੭੩॥

੨੭੯੭-ਪਾਠਾ, ਮਰੋੜਫਲੀ, ਹਲਧੀ, ਦਾਰਹਲਧੀ, ਦੰਤੀ ਤੇ ਮਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੇਲ ਬਣਾਕੇ ਨਸਵਾਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਦੁਰਗੰਧੀ ਆਦਿ ਸਭ ਨੱਕ ਦੇ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ । ੨੭੩॥

ਨਾਸ਼ਾਰਸ ਪਰ ਗ੍ਰਹਿ ਧੂਮ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਗ੍ਰਹ ਧੂਮਾ ਸੈਂਧਵ ਕਣਾ ਸਿਖਰ ਬੀਜ ਯਵ ਖਾਰ ।
ਦਾਰ ਕਰੰਜੂ ਤੇਲੁ ਕਰਿ ਨਾਕ ਅਰਸ ਹਰਿ ਚਾਰ ॥੨੭੪॥

੨੭੯੮--ਘਰ ਦਾ ਧੂੰਆਂ, ਸੇਂਧ ਨਿਮਕ, ਮਘ, ਪੁਟਕੰਡੇ ਦੇ ਬੀਜ, ਜੌਂਖਾਰ, ਦੇਰਦਾਰ ਤੇ ਮੀਚਕਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤੇਲ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ ਤੇ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਨੱਕ ਦੀ ਬਵਾਸੀਰ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੭੪॥

ਵਜੀ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਵੱਜੀ ਰਵਿਕਾ ਦੂਧੁ ਲੈ ਚਿੱਤ੍ਰ ਧਤੂਰਾ ਨੀਰ ।
ਮਹਿਖੀ ਗੋਬਰ ਰਸੁ ਗਹੇ ਕਰੇ ਏਕਠੇ ਭੀਰ ॥੨੭੫॥
ਸਬ ਸਮ ਤਿਲ ਕਾ ਤੇਲ ਲੈ ਚੌਗੁਨ ਗੋਕਾ ਮੂਤ ।
ਗੰਧਿਕ ਚਿੱਤ੍ਰਾ ਤਾਲ ਵਿਖੁ ਅਤਿ ਵਿਖ ਕੁਸ਼ਟ ਜਰੂਤ ॥੨੭੬॥
ਤ੍ਰਿਕਤ ਕੋਸਾਂਤਕ ਛੜ ਵਚਾ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਦਾਰਵੀ ਯਸਟਿ ।
ਸਾਜੀ ਜੀਰਾ ਖਜਾਰ ਲੈ ਦਾਰੁ ਕਰਖ ਭਿਨਿ ਸੁਸਟਿ ॥੨੭੭॥
ਤੇਲ ਕਰੀ ਅੰਗਹਿ ਮਲੋ ਸਰਬ ਕੁਸਟ ਕਾ ਨਾਸ ।
ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇਊ ਧਰੀ ਕੀਨੇ ਮੇਘ ਪ੍ਰਕਾਸ ॥੨੭੮॥

੨੭੯੯--ਥੋਹਰ ਦਾ ਦੁੱਧ, ਅੱਕ ਦਾ ਦੁੱਧ, ਚਿਤਰੇ ਦਾ ਤੇ ਧਤੂਰੇ ਦਾ ਰਸ ਤੇ ਮਹੀਂ ਦੇ ਗੋਹੇ ਦਾ ਰਸ ਇਨ੍ਹਾ ਸਭਨਾ ਨੂੰ ਇਕ ਜਗਾ ਕਰੇ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਤਿਲਾਂ ਦੇ ਤਲ। ਇਸ ਵਿਚ ਚੌਗੁਣਾਂ ਗਊ ਮੂਤ੍ਰ ਪਾਵੇ, ਫਿਰ ਗੰਧਕ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਹਰਤਾਲ, ਮਿੱਠਾ ਤੇਲੀਆ, ਪਤੀਸ, ਕੁੱਠ, ਕੌੜੀ ਤੋਰੀ ਦੇ ਬੀਜ, ਛੜ ਵਚ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ, ਦਾਰੁਹਲਧੀ, ਮੁਲੱਠੀ ਸੱਜੀ, ਜੀਰਾ, ਜਂਖਾਰ ਤੇ ਦੇਵਦਾਰ, ਇਹ ਸਭ ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ ਲੈਕੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵ ਤੇ ਤੇਲ ਕਰਕੇ ਅੰਗਾ ਪਰ ਮਲੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਕੁਸ਼ਟ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੭੫ ਤੋਂ ੨੭੮॥

ਰੋਮ ਸ਼ਾਂਤਨ ਪਰ ਕਨੇਰ ਤੇਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਕਨੇਰ ਸਿਫਾ ਦੰਤੀ ਤ੍ਰਿਵਿ ਪਾਇ। ਕੋਸਾਂਤਿਕ ਫਲ ਦੇਹੁ ਰਲਾਇ।
ਰੰਭਾ ਨੀਰ ਤੇਲੁ ਪਕਵਾਇ। ਕਚ ਲਵੇ ਸਭ ਦੂਰ ਕਰਾਇ ॥੨੭੯॥

੨੮੦੦--ਕਨੇਰ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਸੰਫ. ਦੰਤੀ, ਤ੍ਰਿਵੀ, ਤੋਰੀ ਦੇ ਫਲ ਤੇ ਕੇਲੇ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਤੇਲ ਪਕਾਵੇ ਅਰ ਫਿਰ ਇਸਨੂੰ ਕੇਸਾਂ ਤੇ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਕੇਸ (ਰੋਮ) ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੭੯॥

ਨਮਰਦ ਕੋ ਤੇਲ—ਦੋਹਰਾ

ਸੂਕਰ ਵਿਸਟਾ ਆਨਿਕੇ ਤੇਲੁ ਪਤਾਲਹਿ ਯੰਤ੍ਰ।
ਕਾਢ ਲੇਪੁ ਲਿੰਗਹਿ ਕਰੋ ਏ ਨਿਪੁੰਸ ਕਾ ਮੰਤ੍ਰ ॥੨੮੦॥

੨੮੦੧–ਤਾਜ਼ੀ *ਸੂਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ਟਾ ਲੈਕੇ ਪਤਾਲ ਯੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਤੇਲ ਕੱਢਕੇ ਇੰਦ੍ਰੀ ਪਰ ਲਾਵੇ ਤਾਂ ਨਮਦਰਦੀ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੨੮੦॥

ਅਥ ਆਸ੍ਵ ਅਰਿੱਸ਼ਟ ਵਿਧੀ ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਦ੍ਰੱਵਜ ਨੀਰ ਬਹੁ ਕਾਲ ਰਹਾਇ। ਆਸਨ ਸੋ ਸੰਧਾਨ ਕਹਾਇ।
ਆਸਵ ਏਕ ਅਰਿਸਟ ਦੁਇ ਜਾਨ। ਭੇਦੁ ਦੋਇ ਸਾਰੰਗਧਰ ਮਾਨ॥੨੮੧॥
ਕਾਚੇ ਪਾਨੀ ਆਸਵ ਹੋਇ। ਕ੍ਵਾਥ ਕਰੀ ਆਰਿਸਟ ਸੁ ਜੋਇ।
ਤਿਨ ਕਾ ਮਾਨ ਜੁ ਪਲ ਇਕ ਖਾਇ। ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਮੇਘ ਬਤਾਇ ॥੨੮੨॥

---

*ਸੂਰ ਜੰਗਲੀ ਹੋਵੇ।

ਦ੍ਰਵ ਕਾ ਮਾਨ ਦ੍ਰੋਣ ਇਕ ਪਾਵੈ। ਗੁੜ ਕਾ ਮਾਨ ਤੁਲਾ ਲੈ ਠਾਵੈ।
ਗੁੜ ਤੇ ਆਧਾ ਸ਼ਹਿਤ ਰਲਾਵੈ। ਦ੍ਰੱਵ ਪ੍ਰਖੇਪਕ ਦਸਮਾਂਸ ਸੁਹਾਵੈ॥੨੯੩॥

੨੮੦੨--ਜੇੜ੍ਹੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਜਲਾਦਿ ਦ੍ਰਵਜ ਪਦਾਰਥ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਰਹੇ ਸੋ ਆਸਵ ਤੇ ਸੰਧਾਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਾ ਨਾਮ 'ਆਸ੍ਵ' ਦੂਜੇ ਦਾ ਨਾਮ 'ਅਰਿਸਟ' ਵਿਸਤਰਾਂ ਇਸਦੇ ਦੋ ਭੇਦ ਹਨ। ਜੇੜ੍ਹੀ ਵਸਤੂ ਕਚੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ, ਓਹ ਆਸ੍ਵ ਅਤੇ ਜੇਹੜੀ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰਕੇ ਪਾਈ ਜਾਵੇ ਉਹ 'ਅਰਿਸਟ' ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਪੀਣ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੪ ਤੋਲੇ ਤਕ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੰਗਧਰ ਦਾ ਮਤ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਅਰਿਸ਼ਟ ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਜਲ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਓਥੇ ਜਲ ਦਾ ਮਾਣ ਦਰੋਣ=੩੨ ਸੇਰ ਤੇ ਗੁੜ ਦਾ ਮਾਣ ਤੁਲਾ=੮੦੦ ਤੋਲੇ ਅਰਥਾਤ ੧੦ ਸੇਰ, ਗੁੜ ਨਾਲੋਂ ਅੱਧਾ ਸ਼ਹਤ ਪਾਵੇ। ਦ੍ਰਵ ਅਰਥਾਤ ਬਸਤਾਂ, ਸੋ ਗੁੜ ਨਾਲੋਂ ਦਸਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਪਾਵੇ ॥੨੯੩॥

ਰਕਤਪਿੱਤੀ ਪਰ ਉਸ਼ੀਰ (ਖੱਸ) ਆਸ੍ਵ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਉਸੀਰ ਵਾਲਕੰ ਪਦਮ ਕੁੰਭੇਰ। ਨੀਲ ਕਮਲ ਪ੍ਰਿਯੰਗ ਸੁ ਭੇਰ।
ਪਦਮ ਕਲੋਦ ਮੰਜਿਸਟਾ ਪਾਠ। ਤਿਕਤ ਕਿਰਾਤ ਧਮਾਂਸਾਮਾਠ॥੨੯੪॥
ਬਟ ਗੁਲਰਸਟਿ ਪਰਪਟ ਲੇਇ। ਪੁੰਡਰੀਕ ਪਟੋਲ ਸੁ ਥੇਇ।
ਸਿੰਬਲ ਗੂੰਦ ਜੰਬੂ ਕਚਨਾਰ। ਪਲ ਪਲ ਮਾਤ੍ਰ ਪ੍ਰਥਕ ਸੁਡਾਰ ॥੨੯੫॥
ਦਾਖ ਵੀਸਪਲ ਖੌੜਸ ਧਾਇ। ਸਬੀ ਕੂਟ ਜਨੁ ਦ੍ਰੋਨਹਿ ਪਾਇ।
ਸਿਤਾਤੁਲਾ ਮਧੁਤੁਲਾ ਮਿਲਾਇ। ਏਕ ਮਾਸ ਲੌ ਭੂਮ ਗਡਾਇ ॥੨੯੬॥
ਛੜ ਮਰਚਾਂ ਕੀ ਧੂਣੀ ਦੇਇ। ਉਸੀਰਾਸਵ ਏਹ ਕਹੇਇ।
ਰਕਤਪਿੱਤ ਕ੍ਰਿਮ ਪਾਂਡੁ ਪ੍ਰਮੇਹ। ਅਰਸੋ ਸੋਫ ਸਬ ਦੂਰ ਗਮੇਹ॥੨੯੭॥

੨੮੦੩–ਖੱਸ, ਸੁਗੰਧ ਬਾਲਾ, ਕਮਲ ਫੁੱਲ, ਖੰਭਾਰੀ (ਜਰਿਸ਼ਕ), ਨੀਲੇ ਕਮਲ; ਗੋਂਦਣੀ, ਪਦਮਾਖ, ਲੋਧ, ਮਜੀਠ, ਕੌੜ, ਚਿਰੈਤਾ, ਧਮਾਹਾਂ, ਬੋਹੜ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ, ਗੁੱਲਰ, ਕਚੂਰ, ਪਿੱਤਪਾਪੜਾ, ਚਿੱਟਾ ਕਮਲ, ਪਟੋਲਪਤ੍ਰ, ਸਿੰਮਲ ਦਾ ਗੂੰਦ, ਜਾਮਣੂ ਤੇ ਕਚਨਾਰ। ਇਹ ਸਭ ੪-੪ ਤੋਲੇ। ਦਾਖ (ਮੁਣੱਕਾ) ੮੦ ਤੋਲੇ ਅਰਥਾਤ ਸੇਰ ਪੱਕੀ; ਸੋਲਾਂ ਪਲ ੬੪ ਤੋਲੇ ਧਾਵਿਆਂ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕੁਟਕੇ ਪਾਣੀ ਦਰੋਣ (੩੨ ਸੇਰ) ਇਸ ਵਚ ਮਿਸ਼ਰੀ ਤੁਲਾ=੮੦੦ ਤੋਲੇ (੧੦ ਸੇਰ) ਇਤਨਾਂ ਹੀ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਵੇ, ਇਹ ਸਭ ਮੱਟ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ੧ ਮਹੀਨਾ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਦੱਬੇ। ਪਿਛੋਂ ਕੱਢਕੇ ਛੜ ਤੇ ਮਿਰਚਾਂ ਦੀ ਧੂਣੀ ਦੇਕੇ ਰੱਖ ਲਵੇ ਅਰ ਸੇਵਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਹ ਖੱਸ ਆਸ੍ਵ, ਰਕਤ ਪਿੱਤੀ, ਚਮੂਣੇ, ਪਾਂਡੂ ਪ੍ਰਮੇਹ, ਬਵਾਸੀਰ ਅਤੇ ਸੋਜ ਆਦਿ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਵੇ ॥੨੯੭॥

ਖਈ ਪਰ ਪਿੱਪਲਾਦਿ ਆਸ੍ਵ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਪੀਪਰ ਮਰਚ ਨਿਸਾ ਜੁ ਵਿੜੰਗ। ਚਵ ਚਿੱਤ੍ਰਕਘਨ ਕ੍ਰਿਮਕੰ ਅੰਗ।
ਨੇਤਰਬਾਲਾ ਪਾਠਾ ਲੋਦ। ਚੰਦਨ ਕੁਸਟ ਉਸੀਰ ਸੁਹੋਦ ॥੨੮੮
ਤਜ ਏਲਾ ਤਗਰਾ ਲਾਵੰਗ। ਛੜ ਧਾਤ੍ਰੀ ਪੱਤ੍ਰ ਜੁ ਪ੍ਰਿਯੰਗ।
ਗਜ ਕੇਸਰ ਪਲ ਅਧ ਅਧ ਭਿੰਨ। ਜਲੁ ਦ੍ਰੋਣ ਹਿਚੂਰਨ ਕਰਿ ਦਿੰਨ॥੨੮੯॥
ਤੀਨਤੁਲਾ ਗੁੜ ਪਲੁ ਦਸ ਧਾਇ। ਦਾਖ ਪਾਠ ਪਲ ਸਬੇ ਰਲਾਇ।
ਮਾਟੀ ਭਾਂਜਨ ਪਾਇ ਗਡਾਇ। ਏਕ ਮਾਸ ਪਰ ਲੇਹ ਕਢਾਇ ॥੨੯੦॥
ਗੁਲਮੋਦਰੁ ਖਯ ਕੁਸਟ ਸੁ ਪੰਡ। ਗ੍ਰਹਿਣੀ ਅਰਸ ਸਬੀ ਰੁਜ ਦੰਡ।
ਪਿੱਪਲਾਦਿ ਆਸਵ ਏ ਕਹਯਾ। ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਮੇਘਹਿ ਲਹਯਾ॥੨੯੧॥

੨੯੦੪—ਮਘ; ਮ੍ਰਿਚ, ਹਲਦੀ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ, ਚੱਵ, ਚਿੱਤ੍ਰਾ, ਮੋਥਾ, ਸੁਪਾਰੀਆਂ, ਨੇਤ੍ਰਬਾਲਾ ਪਾਠਾ, ਲੋਦ, ਚੰਦਨ, ਕੁੱਠ, ਖੱਸ; ਦਾ ਚੀਨੀ, ਦਿਲਾਚੀ, ਤਗਰ; ਲੌਂਗ, ਛੜ, ਆਵਲੇ, ਤਮਾਲ ਪਤ੍ਰ, ਮਾਲ ਕੰਗੁਣੀ [ਯਾ ਗੋਂਦਣੀ) ਤੇ ਨਾਗ ਕੇਸਰ ਇਹ ਸਭ ੨-੨ ਤੋਲੇ। ੩੨ ਸੇਰ ਜਲ ਵਿਚ *ਚੂਰਣ ਕਰਕੇ ਭੇਉਂ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁੜ ਤਿੰਨ ਤੁਲਾ—੨੪੦੦ ਤੋਲੇ ਅਰਥਾਤ ੩੦ ਸੇਰ, ਅਰ ਧਾਵਿਆਂ ਦੇ ਫੁਲ ੪੦ ਤੋਲੇ, ਮੁਨੱਕਾ ੬੦ ਪਲ (੨੪੦ ਤੋਲੇ) ਸਭੋ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਮਿਲਾਵੇ ਤੇ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ੧ ਮਹੀਨਾ ਦਬਕੇ ਰਖਕੇ ਕੱਢੇ, ਫਿਰ ਸੇਵਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਪੇਟ ਦਾ ਗੋਲਾ, ਖਈ, ਕੁਸ਼ਟ, ਪਾਂਡੂ, ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ ਆਦਿ ਸਭ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਵੇ ਅਰਥਾਤ ਨਾਸ ਕਰੇ॥ ੨੮੮ ਤੋਂ ੨੯੧॥

ਲੋਦਾਦਿ ਆਸ੍ਵ—ਚੌਪਈ

ਲੋਦ ਸਟੀ ਪੁਖਕਰ ਵਾੜਿੰਗ। ਮੂਰਵ ਤ੍ਰਿਫਲ ਜਵਾਨੀ ਚੰਗ।
ਚਵਕ ਚਿੱਤ੍ਰਾ ਕ੍ਰਿਮਕ ਵਿਸਾਲਾ। ਤਿਕਤ ਕਿਰਾਂਤ ਪ੍ਰਿਯੰਗ ਸੁਭਾਲਾ॥
ਕੜੂ ਪੀਪਰੀ ਮੂਰ ਪਤੀਸ। ਇੰਦਰਯਵ ਕੁਠ ਪਾਠਾ ਦੀਸ।
ਤਗਰ ਪੱਤ੍ਰ ਜੋ ਮਰਚਾਂ ਘਨਾ। ਕਰਖ ਕਰਖ ਸਭ ਲੇਵਨ ਭਨਾ॥
ਦਰੋਣ ਨੀਰ ਮਹਿ ਕੂਟ ਰਲਾਇ। ਚਤੁਰ ਭਾਗ ਰਸ ਲੇਹੁ ਛਨਾਇ।

---

*ਮੂਲ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣਾ ਹੈ। ਸੋ ੧ ਮਣ ੨੪ ਸੇਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋਈਓ ਠੀਕ ਹੈ।

ਰਸ ਤੇ ਆਧਾ ਸ਼ਹਿਤ ਮਿਲਾਵੇ। ਦਿਨ ਪੰਦਰਾਂ ਲੈ ਭੂਮ ਗਡਾਵੇ॥੨੯੪॥
ਲੋਧਰ ਆਸਵ ਲੇਹੁ ਕਰਾਇ। ਵਾਤ ਪਿੱਤ ਕਫ ਮੇਹ ਗਵਾਇ।
ਪਾਂਡੁ ਅਰਸ ਗ੍ਰਹਨੀ ਅਰੁ ਕੁਸ਼ਟ। ਅਰੁਚਿ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੋ ਪਲੁ ਸੁਸਟਿ॥

੨੯੦੫—ਲੋਧ, ਕਚੂਰ; ਪੁਹਕਰਮੂਲ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ; ਮਰੋੜਫਲੀ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ, ਅਜਵਾਇਣ, ਚੱਵ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਸੁਪਾਰੀਆਂ; ਤੁੰਮਾਂ, ਪਿੱਤ ਪਾਪੜਾ ਚਿਰੈਤਾ, ਗੋਂਦਣੀ, ਕੋੜ, ਪਿਪਲਾਮੂਲ, ਪਤੀਸ, ਇਦ੍ਰਜੌਂ ਕੁਠ, ਪਾਠਾ, ਬਹਿੱਕੜ, ਤਗਰ, ਪਤ੍ਰਜ, ਮਿਰਚਾਂ ਤੇ ਮੋਥਾ ਇਹ ਸਭੇ ਤੋਲਾ ਤੋਲ ਲੈਕੇ ਦਰੋਣ—੩੨ ਸੇਰ ਜਲ ਵਿਚ ਕੁਟਕੇ ਭਿਉਂ ਦੇਵ ਅਰ ਫਿਰ ਕਾੜ੍ਹਕੇ ਚੌਥਾ ਹਿਸਾ ਰਖ ਲਵੇ। ਇਸ ਰਸ ਨਾਲੋਂ ਅੱਧਾ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਕੇ ੧੫ ਦਿਨ ਤਕ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਦਬ ਛਡੇ। ਫਿਰ ਕੱਢਕੇ ਸੇਵਨ ਕਰੇ। ਇਹ ਲੋਦ ਆਸਵ ਬਾਤ; ਪਿੱਤ, ਕਫ, ਪ੍ਰਮੇਹ, ਪਾਂਡੂ, ਬਵਾਸੀਰ, ਸੰਗ੍ਰਹਿਣੀ, ਕੁਸਟ ਅਤੇ ਅਰੁਚੀ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੮ ਤਲੇ ਦੀ ਹੈ॥ ੨੯੨ ਤੋਂ ੨੯੫॥

ਪਾਂਡੂ ਪਰ ਲੋਹ ਆਸ੍ਵ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਲੋਹ ਚੂਨ ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਜੁ ਵਿੜਿੰਗ। ਤ੍ਰਿਫਲ ਯਵਾਨੀ ਘਨ ਚਿਤ੍ਰੰਗ।
ਪਲ ਪਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕੂਟ ਰਲਾਇ। ਪਲੁ ਵਿੰਸਤ ਧਾਵੇ ਫੁਲ ਪਾਇ।
ਚਉਹਟ ਪਲ ਮਧੁ ਗੁੜ ਇਕ ਤੁਲਾ। ਦੋਇ ਦਰੋਣ ਜਲ ਮੇਲੋ ਭਲਾ।
ਘ੍ਰਿਤ ਭਾਜਨ ਗਾਡੋ ਇਕ ਮਾਸ। ਲੋਹਾਸਵ ਏ ਪਾਂਡੁ ਵਿਨਾਸ॥੨੯੭॥
ਸ੍ਵਾਸ ਗੁਲਮ ਜਠਰਾਂਤਰ ਕਾਸ। ਅਰਸ ਪਲੀਹਾ ਕੁਸਟ ਹਰਾਸ।
ਅਰੋਚ ਸੰਗ੍ਰਹਿਨੀ ਹਿਯ ਕਾ ਰੋਗੁ। ਹਰਤ ਭਗੰਦਰ ਭੂਖਹਿ ਯੋਗ॥੨੯੮॥

੨੯੦੬—ਲੋਧ; ਚੂਨ, ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ, ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ, ਸੁੰਢ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਆਂਵਲੇ), ਅਜਵੈਣ, ਮੋਥਾ ਤੇ ਤਿਤ੍ਰਾ ਇਹ ਸਭ ੪-੪ ਤੋਲੇ, ਧਾਵਿਆ ਦੇ ਫੂਲ ੨੦ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੮੦ ਤੋਲੇ (੧ ਸੇਰ ਪਕੇ) ਸ਼ਹਤ ੬੪ ਪਲ=੨੫੬ ਤੋਲੇ ਤੇ ਗੁੜ ੧ ਤੁਲਾ ਅਰਥਾਤ ੮੦੦ ਤੋਲੇ ਜਲ ਦ ਦਰੋਣ—੬੪ ਸੇਰ ਚਿਕਣੇ (ਥਿੰਧੇ) ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਸਭੋ ਪਾਕੇ ੧ ਮਹੀਨਾ ਜਮਾਨ ਵਿਚ ਗੱਡੇ। ਫਿਰ ਕੱਢਕੇ ਇਹ ਲੋਹਾਸਵ ਸੇਵਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਪਾਂਡੂ, ਸਵਾਸ, ਗਲਾ, ਪੇਟ ਦੀ ਮੰਦਾਗਨੀ, ਖੁਰਕ; ਖਾਂਸੀ ਬਵਾਸੀਰ, ਲਿਫ, ਕੋੜ੍ਹ, ਅਰੁਚੀ, ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਰੋਗ ਤੇ ਭਗੰਦ੍ਰ ਆਦਿ ਸਭ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ਤੇ ਭੁਖ ਵਧਾਵੇ॥੨੯੬ ਤੋਂ ੨੯੮॥

ਛਈ ਪ੍ਰਮੇਹ ਪਰ ਦਸ ਮੂਲਾਸ੍ਵ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਦਸੇ ਮੂਲ ਆਛਾ ਮੰਗਵਾਇ। ਪੰਚ ਪੰਚ ਪਲ ਪ੍ਰਥਕ ਲਿਆਇ।
ਚਿਤ੍ਰਾ ਕਸਮੀਰੀ ਏ ਪਾਇ। ਪੰਚ ਵਿੰਸਤਿ ਪਲ ਪ੍ਰਥਕ ਰਲਾਇ॥੨੯੯॥
ਛਿੰਨਾ ਲੋਦ ਜੁ ਸਿਤਾ ਮਗਾਵੇ। ਤੀਸ ਤੀਸ ਪਲ ਪ੍ਰਥਕ ਅਨਾਵੇ।
ਧਾਤ੍ਰੀ ਫਲ ਖੋੜਸਿ ਪਲੁ ਲੇਇ। ਬਾਰਾਂ ਪਲ ਦੁਰਾਲਭ ਦੇਇ॥੩੦੦॥
ਕੁਸਟ ਆਠ ਪਲੁ ਪਲ ਪਲ ਔਰ। ਖਦਿਰ ਮੰਜਿਸਟਾ ਹਰੜੇਂ ਜੋਰ।
ਇਟਸਿਟ ਮਾਖੀ ਅਖਜ ਸੁ ਦਾਰ। ਵਜੇਖਭਾਰਗੀਘਨ ਜੈਂ ਖਾਰ॥੩੦੧॥
ਕ੍ਰਿਮਕ ਰਾਸਨਾ ਤ੍ਰਿਵਤ ਕਚੂਰ। ਗਜ ਕੇਸਰ ਸਭਾਲੂ ਪੂਰ।
ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀਰ ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਮਿਸ ਸੰਗ। ਪਦਮ ਕਪਿੱਥ ਨਿਸਾ ਤ੍ਵਕ ਅੰਗ।
ਯਸਟਿ ਵਲਾ ਅਠਵਰਗ ਮਿਲਾਇ। ਨਿੰਤਾ ਔਰ ਪ੍ਰਯੰਗੁ ਲਗਾਇ।
ਅਠ ਗੁਣ ਪਾਣੀ ਮਾਹਿ ਪਚਾਇ। ਚਤ੍ਰ ਅੰਸਜਲ ਲੇਹੁ ਛਨਾਇ॥੩੦੩॥
ਚਾਰ ਤਲਾ ਗੁੜ ਤਾਂਮਹਿ ਪਾਵੇ। ਧਾਵੈ ਪਲ ਲੈ ਤੀਸ ਰਲਾਵੇ।
ਜਾਤੀਫਲ ਚੰਦਨ ਲਾਵੰਗ। ਹਰਮਲ ਪਤ੍ਰਜ ਕਣਾ ਜੁ ਚੰਗ॥੩੦੪॥
ਕਸ੍ਰ ਦਾਰਚੀਨੀ ਜਾਵਤ੍ਰੀ। ਸਰਦ ਚੀਨੀ ਪਲੁ ਦੋ ਦੋ ਘਤ੍ਰੀ।
ਕਰਖ ਏਕ ਮੇਲੋ ਮ੍ਰਿਗਾਂਡ। ਸਰਬ ਮੇਲ ਭਇ ਗਾਡੋ ਵਾਂਡ॥੩੦੫॥
ਮਾਸ ਏਕ ਤੇ ਪਰੈ ਕਢਾਇ। ਦਸ ਮੂਲਾਸਵ ਸਿਧਿ ਕਰਾਇ॥
ਪਾਇ ਨਿਰਮਲੀ ਨਿਰਮਲੁ ਕੀਜ॥ ਅਰਕ ਕਢਾਇ ਵਾ ਲੈ ਦੀਜ॥੩੦੬॥
ਇਕ ਕਾਲ ਦੋਇ ਕਾਲੰ ਪਿਲਾਇ॥ ਸੂਲ ਅਰੁਚ ਗ੍ਰਹਣੀ ਸ੍ਰਬ ਵਾਇ॥
ਪਾਂਡੂ ਕਾਮਲਾ ਸ੍ਵਾਸ ਜੁਕਾਸ। ਛਰਦ ਕੁਸਟ ਉਦਰਾਣ ਨਿਵਾਸ॥੩੦੭॥
ਅਰਸ ਮੇਹ ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਛ ਹਰੈ। ਵਾਤ ਗੁਲਮ ਫੀਹਾ ਦੁਖ ਟਰੈ।
ਧਾਤ ਖੀਣ ਕਉ ਧਾਤ ਕਰਾਇ। ਕ੍ਰਿਸਤੇ ਮੋਟਾ ਸੁਕ੍ਰ ਦਾਇ॥੩੦੮॥
ਬਲ ਕਰਤਾ ਅਰੁ ਰੂਪ ਸੁ ਚੰਗ। ਬੰਧਜਾ ਕੋ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਇ ਸੰਗ।
ਭਾਰਦ੍ਵਾਜ ਮਤ ਆਸਵ ਕਹ੍ਯਾ। ਦਸਮੂਲ ਕਾ ਮੇਘਹਿ ਲਹ੍ਯਾ॥੩੦੯॥

੨੯੦੭—ਦਸਮੂਲ ਤਾਜ਼ੇ ਲਵੇ, ਇਹ ਸਭੇ ਵਖੋ ਵਖਰੇ ੨੦-੨੦ ਤੋਲੇ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਪੁਹਕਰਮੂਲ ਇਹ ੨੫-੨੫ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ਸੌ ਸੌ ਤਲੇ, ਗਿਲੋਯ, ਲੋਦ, ਮਿਸਰੀ ਇਹ ੩੦-੩੦ ਤੋਲੇ, ਅਰਥਾਤ ਦੂਢ ਡੂਢ ਸੇਰ ਧੱਕੇ, ਆਵਲੇ ੧੬ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੬੪ ਤੋਲੇ, ਜਵਾਹਾਂ ੪੮ ਤੋਲੇ ਕੁਠ ੩੨ ਤੋਲੇ ਤੇ ਕੱਥ, ਮਜੀਠ, ਹਰੜ, ਇਟਾਸਿਟ, ਛੜ, ਬਹੇੜੇ; ਦੇਵਦਾਰ, ਬਜੋਖ (ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ, ਸੁੰਢ) ਭੜਿੰਗੀ, ਮੋਥਾ, ਜੌਂਖਾਰ ਸੁਪਾਰੀਆਂ, ਰਾਸਨਾ, ਤ੍ਰਿਵੀ; ਕਚੂਰ ਨਾਗਕੇਸਰ, ਸੰਭਾਲੂ, ਕਾਲਾਜੀਰਾ, ਮਘ, ਸੌਂਫ, ਕਮਲ ਡੋਡੇ, ਕੈਥ, ਹਲਦੀ, ਦਾਲਚੀਨੀ; ਮੁਲੱਠੀ, ਖਿਰੇਟੀ, ਅੱਠ *ਵਰਗ, ਧਮਾਹਾਂ, ਅੌਰ ਗੰਦਣੀ ਇਹ ਸਭੇ ਚਾਰ ਚਾਰ ਤੋਲੇ ਲੈਕੇ ਅਠ ਗੁਣੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪਕਾਵੇ। ਜਦ ਸੜ ਕੇ ਚੌਥਾ ਹਿਸਾ ਜਲ ਰਹੇ ਤਾਂ ਛਾਣ ਲਵੇ; ਫਿਰ ਇਸ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਚਾਰ ਤੁਲਾ ਅਰਥਾਤ ੧੦ ਸੇਰ ਪਕਾ ਗੁੜ ਪਾਵੇ ਤੇ ਧਾਵਿਆਂ ਦੇ ਫੁਲ ੩੦ ਪਲ–੧੨੦ ਤੋਲੇ ਪਾਵੇ। ਜਾਫਲ, ਚੰਦਨ, ਲੌਂਗ, ਹਰਮਲ, ਤੇਜਪਤ੍ਰ, ਮਘ, ਕੇਸਰ, ਦਾਰਚੀਨੀ, ਜਾਵਿੱਤ੍ਰੀ, ਤੇ ਸਰਦਚੀਨੀ, ਇਹ ਸਭ ੮-੮ ਤੋਲੇ, ਇਕ ਤੋਲਾ ਕਸਤੂਰੀ ਮਿਲਾਵੇ, ਫਿਰ ਸਭਨਾ ਨੂੰ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਦਬਾਵੇ, ੧ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕਢੇ ਅਰ ਨਿਰਮਲੀ ਬੂਟੀ ਪੀਹਕੇ ਪਾਕੇ, ਇਸਤਰਾਂ ਸਾਫ ਕਰ ਲਵੇ ਯਾ ਇਸਦਾ ਨਾਲ ਰਸਤੇ ਅਰਕ ਕਢਾ ਲਵੇ, ਇਹ ਦਸ ਮੂਲ ਆਸਵ ਇਕ ਯਾ ਦੋ ਵਕਤ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਸੂਲ, ਅਰੁਚੀ, ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ, ਪਾਂਡੂ, ਕਾਮਲਾ, ਸਵਾਸ, ਕਾਸ, ਕੈ, ਕੋੜ੍ਹ, ਹੋਰ ਪੇਟ ਦੇ ਰੋਗ, ਬਵਾਸੀਰ, ਪ੍ਰਮੇਹ, ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਛ ਬਾਤ ਦਾ ਗੋਲਾ ਤੇ ਲਿਫ ਨਾਸ ਕਰੇ ਅਰ ਧਾਤੂ ਖੀਣ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਧਾਤੂ ਵਧਾਵੇ, ਲਿਸੇ ਤੋਂ ਮੋਟਾ ਹੋਵੇ, ਬੀਰਜ ਵਧ ਵੇ, ਬਲ ਵਰਧਕ, ਸਰੂਪ ਚੰਗਾ ਕਰ ਤੇ ਬੰਧਜਾ ਨੂੰ ਪੁਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ਇਹ ਦਸ ਮੂਲਾਸ਼ਵ ਭਰਦਵਾਜ ਦੇ ਮਤ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੨੯੯ ਤੋਂ ੩੦੯॥

ਉਰੂਖਤ ਪਰ ਹਾਰਹੂਰ ਆਸ੍ਵ (ਵੈਦਕੰਤੂਹਲਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਅਰਧ ਤਲਾ ਸੁਭ ਦਾਖ ਲੈ ਦੋਇ ਦ੍ਰੋਣ ਜਲ ਕ੍ਵਾਥ।
ਪਾਦ ਸੇਖ ਜਲੁ ਲੀਜਿਯੈ ਮਾਟੀ ਭਾਂਜਨ ਆਥ ॥੩੧੦॥
ਗੁੜ ਪਲ ਸੌ ਤਾਮਹਿ ਧਰੋ ਪਤ੍ਰਜ ਕੇਸਰ ਨਾਗ।
ਮਰਚ ਵੜਿੰਗ ਕਣਾ ਪ੍ਰਿਯੰਗ ਏਲਾ ਪਲ ਪਲ ਭਾਗ ॥੩੧੧॥
ਸਰਬ ਮੇਲੁ ਭੁਇ ਗਾਡਿਯੈ ਪਾਖ ਏਕ ਵਾ ਮਾਸ।
ਸਿੱਧਿ ਕਰੀ ਤਾਕੋ ਪਿਵੈ ਖਯਤ ਖਯ ਜਾਵਤ ਕਾਸ ॥੩੧੨॥
ਸ੍ਵਾਸ ਗੁਲਮ ਗ੍ਰਹਿ ਰਕਤ ਪਿਤ ਬਾਤ ਬਜਾਧ ਸਭ ਜਾਇ।
ਦ੍ਰਾਖਯਾ ਆਸਵ ਸੁਕ੍ਰ ਕਰਿ ਵੈਦ ਕੰਤੂਹਲ ਭਾਇ ॥੩੧੩॥

---

*੧ ਜੀਵਕ, ੨ ਰਿਖੜ, ੩ ਮੇਦਾ, ੪ ਮਹਾਂ ਮੇਦਾ, ੫ ਰਿਧੀ, ੬ ਬ੍ਰਿਧੀ, ੭ ਕਾਂਕੋਲੀ ੮ ਖੀਰ ਕੰਕੋਲੀ ਇਹ ਅੱਠ ਵਰਗ ਹਨ।

੨੮੦੮—ਦਾਖ ਅੱਧਾ ਤੁਲਾ=੪੦੦ ਤੋਲੇ (੫ ਸੇਰ), ਜਲ ਦੋ ਦਰੋਣ—੬੪ ਸੇਰ ਅਰਥਾਤ ੧ ਮਣ ੨੪ ਸੇਰ ਵਿਚ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰ, ਫਿਰ ਜਦ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਬਾਕੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਲੈਕੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਭਰਕੇ, ਉਸ ਵਿਚ ਗੁੜ ੪੦੦ ਤੋਲੇ (੫ ਸੇਰ) ਪਾਵੇ, ਤਜਪਤ੍ਰ, ਨਾਗਕੇਸਰ, ਮ੍ਰਿਚ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ, ਮਘ, ਗੋਂਦਨੀ ਤੇ ਇਲਾਯਚੀ ਇਹ ੪-੪ ਤੋਲੇ ਏਸੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਧਰਤੀ ਹੇਠ ਗੱਡੇ, ਇਸਤਰਾਂ ੧ ਮਹੀਨਾ ਯਾ ੧੫ ਦਿਨ ਦੱਬ ਰੱਖੇ, ਫਿਰ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਪਾਵੇ, ਖਤਰ, ਖਾਂਸੀ, ਦਮਾ, ਗੁਲਮ, ਸੰਗ੍ਰਹਿਣਾ; ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਤੇ ਬਾਤ ਬਜਾਣੀ, ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੇ। ਇਹ ਦਾਖਆਸਵ ਬੀਰਜ ਵਰਧਕ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੩੧੦ ਤੋਂ ੩੧੩॥

ਅਭਜਾ ਆਸ੍ਵ (ਵੈਦਜ ਕੰਤੂਹਲਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਅੱਭਜਾ ਪ੍ਰਸਥ ਏਕ ਲੈ ਆਇ। ਧਾਤ੍ਰੀ ਫਲ ਕਪਿੱਥ ਰਲਾਇ।
ਚਿੱਤ੍ਰਕ ਪਾਠਾ ਵਿਲ ਜੁ ਸੁੰਠ। ਪਲ ਪਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪ੍ਰਥਕ ਸੁ ਗੁੰਠ।
ਦ੍ਰੋਣ ਨੀਰ ਕ੍ਵਾਥੇ ਚਤੁਰੰਸਾ। ਚਿਕਨੇ ਭਾਂਜਨ ਪਾਲੋ ਕੰਸਾ।
ਜੀਰਣ ਗੁੜ ਪਲ ਸੌ ਲੈ ਮੇਲ। ਪਖਜ ਏਕ ਭੁਵਿ ਦਾਬੇ ਠੇਲ ॥੩੧੫॥
ਨਿਰਮਲ ਕਰਿ ਇਕ ਵਾ ਦੋ ਕਾਲ। ਪੀਵਤ ਗ੍ਰਹਨੀ ਪਾਂਡੁ ਵਿਹਾਲ।
ਅਰਸ ਪਲੀਹਾ ਵਿਖਮੀ ਤਾਪ। ਉਦਾਵਰਤ ਕਾਮਲ ਪਰਤਾਪ ॥੩੧੬॥
ਹਿਯ ਗਦ ਸ੍ਵਾਸ ਦਾਹ ਅਨਾਹ। ਸੂਲ ਜਠਰ ਸੋਫੋਦ੍ਰ ਜਾਇ।
ਅਭਜਾਦਿਕ ਅਰਿਸਟ ਕਹਾਇ। ਵੈਦਕੰਤੂਰਲ ਮੇਘ ਲਵਾਇ ॥੩੧੭॥

੨੮੦੯—ਹਰੜਾਂ ੬੪ ਤੋਲੇ, ਆਵਲੇ, ਕੈਥ; ਚਿਤ੍ਰਾ, ਪਾਠਾ (ਬਾਹੱਕਤ) ਬਿੱਲ; ਸੁੰਢ ਇਹ ੪-੪ ਤੋਲੇ, ਜਲ ਦਰੋਣ (੩੨ ਸੇਰ) ਵਿਚ ਕਾੜ੍ਹੇ, ਜਦ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਥਿੰਧੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣਾ ਗੁੜ ੧੦੦ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ਪੰਜ ਸੇਰ ਪੱਕੇ ਪਾਕ ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ੧੫ ਦਿਨ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਦੱਬੇ ਫਿਰ ਕੱਢਕੇ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਇਕ ਯਾ ਵਕਤ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ, ਪਾਂਡੂ; ਬਵਾਸੀਰ, ਲਿੱਫ, ਵਿਖਮ ਤਾਪ, ਉਦਾਵਰਤ, ਕਾਮਲਾ, ਹ੍ਰਿਦਯ, ਰੋਗ, ਦਮਾਂ, ਦਾਹ ਅਨਾਹ, ਸੂਲ; ਪੇਟ ਦੇ ਰੋਗ ਤੇ ਸੋਜ ਇਹ ਅਭਜਾਦਿਕ ਅਰਿਸਟ ਪੀਤਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ।੩੧੪ ਤੋਂ ੩੧੭॥

ਕੁਮਾਰੋ ਆਸ੍ਵ—ਚੌਪਈ

ਕੁਮਾਰ ਰਸਾ ਆਦਿਕ ਰਸ ਗੁੜੀ। ਪ੍ਰਸਥ ਪ੍ਰਸਥ ਏ ਤੀਨੋਂ ਜੁੜੀ।
ਉਸਨ ਨੀਰ ਦੋ ਪ੍ਰਸਥ ਪਵਾਇ। ਸਬੀ ਮੇਲ ਭੁਵ ਮਾਹਿ ਦਬਾਇ।

ਏਕ ਪਖਜ ਪਰ ਕਾਢੇ ਏਹ। ਸਿਧ ਕਰੀਨੈ ਪੀਵਨ ਦੇਹ।
ਪਾਂਡ ਗੁਲਮ ਖਯ ਸ੍ਵਾਸਾਕਾਸ। ਅਗਨਿ ਮੰਦ ਸਬ ਸੂਲ ਵਿਨਾਸ।

੨੮੧੦–ਕੁਆਰ ਦਾ ਰਸ, ਅਦ੍ਰਿਕ ਦਾ ਰਸ ਤੇ ਗੁੜ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ੬੪-੬੪ ਤੋਲੇ, ਗਰਮ ਜਲ ਇਸ ਵਿਚ ੧੨੮ ਤੋਲੇ ਪਾਕੇ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਕੇ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਦੱਬ ਛੱਡੇ। ਪੰਦ੍ਰਾਂ ਦਿਨ ਗੁਜਾਰਕੇ ਕੱਢਕੇ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਪੀਣ ਨੂੰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਪਾਂਡੂ, ਗੁਲਮ; ਖਈ, ਦਮਾਂ, ਖਾਂਸੀ, ਅਗਨੀ ਦੀ ਮੰਦਤਾ ਅਰ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਸੂਲ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ।੩੧੮॥੩੧੯॥

ਕੁੜਾਦ ਅਰਿਸਟ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਕੁੜਾ ਮੂਲ ਪਲ ਸੌ ਗਹੇ ਦਾਖ ਤੁਲਾ ਲੈ ਆਧ।
ਮਦੂਕ ਪੁਖਪ ਕੁੰਬੇਰ ਪਲ ਦਸ ਦਸ ਲੀਜੇ ਸਾਧ ॥੩੨੦॥
ਚਾਰ ਦ੍ਰੋਣ ਜਲ ਪੱਕ੍ਰ ਕਰ ਚੌਥਾ ਭਾਗ ਰਖਾਇ।
ਧਾਵੇ ਪਲ ਵਿੰਸਤ ਧਰੇ ਤੁਲਾ ਏਕ ਗੁੜ ਪਾਇ ॥੩੨੧॥
ਮਾਸ ਏਕ ਭੂਰਾਖਿ ਪਿਵ ਭੂਖ ਕਰੈ ਜ੍ਵਰ ਜਾਇ।
ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਮੇਘ ਭਨਿ ਕੁਟਜਾ ਰਿਸਟ ਕਹਾਇ ॥੩੨੨॥

੨੮੧੧–ਕੁੜਾ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ੪੦੦ ਤੋਲੇ (੫ ਸੇਰ) ਮੁਣੱਕਾ ਅੱਧਾ ਤੋਲਾ ਅਰਥਾਤ ੫ ਸੇਰ, ਮਹੂਏ ਦੇ ਫੁੱਲ ਤੇ ਕੁੰਭੇਰ–ਚਰਿਕਸ਼, ਅਧ ਅੱਧ ਸੇਰ ਪਾਕੇ, ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ੪ ਦਰੋਣ = ੧੨੮ ਸੇਰ ਅਰਥਾਤ ੩ ਮਣ ੮ ਸੇਰ) ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ ਚੌਥਾ ਹਿਸਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਧਾਵਿਆ ਦੇ ਫੁੱਲ ੧ ਸੇਰ ਪੱਕੇ ਤੇ ਗੁੜ ੧ ਤੁਲਾ (੧੦ ਸੇਰ) ਪਾਕੇ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਦਬਾਵੇ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕੱਢਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਭੁਖ ਵਧਾਵੇ ਤਾਪ ਨਾਸ ਕਰੇ। ੩੧੮ ਤੋਂ ੩੨੨।

ਬਿਦ੍ਰਧੀ ਪਰ ਵੜਿੰਗਾਦਿ ਅਰਿਸ਼ਟ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)--ਚੌਪਈ

ਵੜਿੰਗ ਰਾਸਨਾ ਗ੍ਰੰਥਕੁ ਕੁੜਾ। ਪਲੁ ਪਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਇਨਕੀ ਜੁੜਾ।
ਪਾਠਾਇਲਾ ਵਾਲਕ ਧਾਤ੍ਰੀ। ਪਾਂਚ ਪਾਂਚ ਪਲ ਪ੍ਰਿਥਕ ਸੁ ਮਾਤ੍ਰੀ ॥੩੨੩॥
ਅਸਟ ਦਰੋਣ ਜਲ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰਾਇ॥ ਅਸਟਮ ਅੰਸ ਰਖਾਈ ਪਾਇ ॥
ਤੀਨ ਤੁਲਾ ਮਧੁ ਪਾਵੈ ਸਹੀ। ਵਿੰਸਤ ਪਲੁ ਧਾਵੇ ਫੁੱਲ ਕਹੀ ॥੩੨੪॥

ਤੀਨ ਗੰਧ ਪਲੁ ਦੋ ਦੋ ਦੋਇ। ਲੋਦ ਪ੍ਰਿਯੰਗੁ ਕਚਨਾਰਾ ਸੋਇ।
ਪਲ ਪਲੁ ਮਾਤ੍ਰਾ ਇਨਕੀ ਲੇਇ। ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਅਠ ਪਲ ਪੀਸੀ ਦੇਇ।
ਮਾਸ ਏਕ ਦਾਬੇ ਸਬ ਏਲਾ। ਉਰੁਸਤੰਭ ਵਿਦ੍ਰਧੀ ਹੇਲਾ।
ਅਸਟੀਲਾ ਭਗੰਦਰ ਮੇਹ। ਗੰਡ ਮਾਲ ਪਥਰੀ ਹਨੁ ਜੇਹ ॥੩੨੬॥

੨੯੧੨–ਬਾਇਵੜਿੰਗ, ਰਾਸਨਾ, ਪਿੱਪਲਾਮੂਲ, ਕੂੜੇ ਦਾ ਸੱਕ ਇਹ ਸਭ ੪-੪ ਤੋਲੇ। ਪਾਠਾ ਬਹਿਕੜ) ਲਾਚੀ, ਮੁਸ਼ਕਬਾਲਾ ਤੇ ਆਵਲੇ ਇਹ ਸਭ ੨੦-੨੦ ਤੋਲੇ। ਜਲ ੮ ਦਰੋਣ = ੨੫੬ ਸੇਰ ਅਰਥਾਤ ੬ ਮਣ ੧੬ ਸੇਰ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ, ਜਦ ਅੱਠਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਅਰਥਾਤ ੩੨ ਸੇਰ ਜਲ ਸੜਕੇ ਬਾਕੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਹਤ ੩੦ ਸੇਰ, ਧਾਵਿਆਂ ਦੇ ਫੁੱਲ ੮੦ ਤੋਲੇ (੧ ਸੇਰ) ਪੱਕੇ ਪਾਵੇ, ਤਿਨੰ ਗੰਧ ਆ (ਅਰਥਾਤ ਦਾਲਚੀਨੀ, ਲਾਚੀ ਤੇ ਤੇਜਪਤਰ) ਲੋਧ, ਗੰਦਣੀ ਤੇ ਕਚਨਾਰ, ਇਹ ੪-੪ ਤੋਲੇ ਤੇ ਤਿਰਕੁਟਾ ੩੨ ਤੋਲੇ ਪੀਹਕੇ ਪਾਵੇ। ਮਿਲਾਯਕੇ ਸਭਨਾ ਨੂੰ ੧ ਮਹੀਨਾ ਜਮੀਨ ਹੇਠ ਦੱਬੇ। ਫਿਰ ਨਿਤਾਰ ਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਉਰੁਸਤੰਭ, ਵਿਦ੍ਰਧੀ, ਗੋਲਾ, ਭਗੰਦ੍ਰ, ਪ੍ਰਮੇਹ, ਗੰਡਮਾਲਾ ਤੇ ਪਥਰੀ ਆਦਿ ਸਭੇ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੩੨੩ ਤੋਂ ੩੨੬॥

ਪ੍ਰਮੇਹੋਂ ਪਰ ਦੇਵਦਾਰਾਦਿ ਅਰਿਸ਼ਟ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਤੁਲਾ ਅਰਧ ਲੈ ਦੇਵ ਸੁ ਦਾਰੁ। ਵਾਂਸਾ ਪਲ ਵਿੰਸਤਿ ਲੈ ਡਾਰ।
ਇੰਦ੍ਰਜਵੇ ਦੰਤੀ ਜੁ ਮੰਜਿਸਟ। ਤਗਰ ਨਿਸਾ ਯੁਗ ਰਾਸਨ ਸੁਸਟਿ।
ਮੁਸਤਾ ਚੱਬਜਕ ਸ਼੍ਰੀਖ ਵੜਿੰਗ। ਅਰਜਨ ਦਸ ਦਸ ਪਲ ਭਿਨ ਅੰਗ।
ਵਸਤੁਕ ਚੰਦਨ ਕੜੂ ਗਲੋਇ। ਚਿੱਤ੍ਰਕ ਅਜਵਾਨੀ ਲੈ ਦੋਇ॥੩੨੮॥
ਆਠਹਿ ਪਲ ਪਲੁ ਇਨਕਾ ਮਾਨ। ਆਠ ਦਰੋਣ ਜਲੁ ਕ੍ਵਾਥ ਵਖਾਨ।
ਦਰੋਣ ਰਾਖ ਜਲ ਲੇਵੇ ਛਾਨ। ਖੋੜਸ ਪਲ ਧਾਵੇ ਤਿਹ ਠਾਨ ॥੩੨੯॥
ਮਧੁ ਪਲ ਤੀਨ ਵਸ਼ੇਖ ਪਲੁ ਦੇਇ। ਤੀਨ ਗੰਧ ਚਾਰੇ ਪਲੁ ਦੇਇ।
ਦੋ ਪਲ ਕੇਸਰੁ ਗਜ ਲੈ ਪਾਇ। ਪ੍ਰਿਯੰਗੁਚਾਰੁ ਪਲੁ ਦੇਹੁਰਲਾਇ ॥੩੩੦॥
ਮਾਸ ਏਕ ਗਾਡੀ ਨੈ ਪੀਤ। ਮੇਹ ਵਾਤ ਗ੍ਰਹਣੀ ਸਭ ਜੀਤ।
ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਛ ਅਰਸ ਮਿਟ ਜਾਇ। ਦੇਵਦਾਰ ਅਰਿਸਟ ਕਹਾਇ ॥੩੩੧॥

੨੯੧੩—ਦੇਵਦਾਰ ਅੱਧਾ ਤੁਲਾ ਅਰਥਾਤ ੨੦੦ ਤੋਲੇ (ਢਾਈ ਸੇਰ ਪੱਕੇ), ਬਾਂਸਾ ੨੦ ਪਲ ਅਰਤਾਤ ੧ ਸੇਰ ਪੱਕਾ, ਇੰਦ੍ਰ ਜੌਂ, ਦੰਤੀ, ਮਜੀਠ, ਤਗਰ, ਹਲਧੀ; ਰਾਸਨਾ, ਮੋਥਾ ਚੱਵ ਸਰੀਂਹ ਦੀ ਛਿਲ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ, ਅਰਜੁਨ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਛਿਲ, ਇਹ ਸਭ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ੧੦-੧੦ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੪੦-੪੦ ਤੋਲੇ। ਇੰਦ੍ਰ ਜੌਂ; ਚੰਦਨ, ਕੌੜ, ਗਿਲੋਯ, ਚਿਤ੍ਰਾ ਤੇ ਅਜਵੈਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਅੱਠ *ਅਠ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੩੨-੩੨ ਤੋਲੇ। ਜਲ ਅੱਠ ਦਰੋਣ—੬ ਮਣ ੧੬ ਸੇਰ ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਜਦ ਦਰੋਣ—੩੨ ਸੇਰ ਪਾਣੀ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਛਾਣ ਲਵੇ ਅਰ ਉਸ ਵਿਚ ਧਾਵਿਆਂ ਦੇ ਫੁੱਲ ੬੪ ਤੋਲੇ ਪਾਵੇ। ਸ਼ਹਿਤ ੧੨ ਤੋਲੇ, ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ੮ ਤੋਲੇ, ਤਿੰਨਗੰਧ (ਦਾਲਚੀਨੀ, ਇਲਾਯਚੀ ਤੇ ਪਤਜ) ਇਹ ੪ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੧੬ ਤਲੇ, ਨਾਗਕੇਸਰ ੮ ਤੋਲੇ, ਪ੍ਰਜੰਗੂ=ਗੌਂਦਣੀ (ਯਾ ਮਾਲ-ਕੰਙਣੀ) ੪ ਪਲ—੧੬ ਤੋਲੇ। ਇਹ ਸਭ ਪਾਕੇ ੧ ਮਹੀਨਾ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਦਬੇ, ਫਿਰ ਕੱਢਕੇ ਸਾਫ ਕਰਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮੇਹ, ਵਾਯੂ, ਸੰਗ੍ਰਹਿਣੀ, ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿੱਛ ਤੇ ਬਵਾਸੀਰ ਇਹ ਦੇਵਦਾਰ ਅਰਿਸ਼ਟ ਨਾਸ ਕਰੇ॥

ਕੁਸ਼ਟ ਪਰ ਖਦਰਾਦਿ ਅਰਿਸ਼ਟ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਅਧ ਅਧ ਤੁਲਾ ਖਦਿਰ ਅਰੁ ਦਾਰ। ਵਾਕੁਚਿ ਪਲ ਦ੍ਵਾਦਸ ਲੈ ਡਾਰ।
ਪਲ ਵਿੰਸਤਿ ਨਿਸਦਾਰ ਮੰਗਾਇ। ਪਲ ਵੀਸੇ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਲੈ ਪਾਇ।
ਆਠ ਦਰੋਣ ਜਲ ਲੇਹੁ ਪਚਾਇ। ਦਰੋਣ ਸੇਖ ਜਲ ਲੇਹੁ ਰਖਾਇ।
ਤੁਲਾ ਸਰਕਰਾ ਮਧੁ ਦੋ ਤੁਲਾ। ਧਾਵੇ ਵਿੰਸਤ ਪਲ ਲੈ ਭਿਲਾ॥੩੩੩॥
ਗਜ ਕੇਸਰ ਲਵੰਗ ਕੰਕੋਲ। ਜਾਤੀਫਲ ਤਜਪੱਤ੍ਰ ਜੁ ਮੋਲ।
ਪਲ ਪਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਇਨ ਕੀ ਜਾਨ। ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਪਲ ਲੈ ਚਾਰੁ ਸੁ ਠਾਨ।
ਚਿਕਨੇ ਭਾਂਜਨ ਸਬੀ ਦਿਵਾਇ। ਮਾਸ ਪਰੇ ਪੀਵੈ ਕ੍ਰਿਮ ਜਾਇ।
ਅਰਬੁਦਿ ਕੁਸਟ ਹਿਯ ਗਦ ਕਾਸ। ਪਾਂਡ ਗੁਲਮ ਪਲੀਹੋਦਰ ਨਾਸ।

੨੯੧੪-ਖੈਰ ਤੇ ਦੇਵਦਾਰ ੫-੫ ਸੇਰ, ਬਾਬਚੀ ਬਾਰਾਂ ਪਲ—੪੮ ਤੋਲੇ, ਦਾਰ ਹਲਧੀ ੨੦ ਪਲ (ਸੇਰ ਪਕੀ) ਤ੍ਰਿਫਲਾ ੨੦ ਪਲ (੧ ਸੇਰ ਪੱਕਾ) ਕੁਟਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ੮ ਦਰੋਣ (੬ ਮਣ ੧੬ ਸੇਰ) ਜਲ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹੇ; ਜਦ ਜਲ ਸੜਕੇ ਅੱਠਵਾਂ ਹਿਸਾ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਛਾਣ ਲਵੇ। ਫਿਰ ਇਸ ਕਾੜ੍ਹੇ ਦੇ ਜਲ ਵਿਚ ਖੰਡ ੧ ਤੁਲਾ (੧੦ ਸੇਰ ਪੱਕੀ) ਸ਼ਹਿਤ ੧੬੦੦ ਤੋਲੇ (੨੦ ਸੇਰ ਪੱਕਾ) ਧਾਵਿਆਂ ਦੇ ਫੂਲ ੨੦ ਪਲ (੧ ਸੇਰ ਪੱਕੇ ਮਿਲਾਵੇ, ਨਾਗ ਕੇਸਰ, ਲੌਂਗ, ਸਰਦ ਚੀਨੀ, ਜਾਇਫਲ ਤੇ ਤੇਜਪਤ੍ਰ ਇਹ ਸਭ ੪-੪ ਤੋਲੇ। ਮਘਾਂ ੪ ਪਲ (੧੬ ਤੋਲੇ) ਲੈਕੇ ਚੀਕਣੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਦਬਾਵੇ।

---

*ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ 'ਆਠਹਿ' ਪਾਠ ਦੇ ਥਾਂ ਅਸ਼ੁਧ ਪਾਠ 'ਅਵਰ' ਬੀ ਦੇਖਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਅਰਥ ਤੋਂ ਹੀਣ ਹੈ।

ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਕਢਕੇ ਨਿਤਾਰਕੇ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਪੇਟ ਦੇ ਸਭ ਕ੍ਰਿਮਿ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਹੋਰ ਅਰਬੁਦ (ਰਸੌਲੀ), ਕੁਸ਼ਟ, ਹ੍ਰਿਦਯ ਰੋਗ (ਸੀਨੇ ਦੀਆਂ ਬੀਮਾਰੀਆਂ), ਖਾਂਸੀ, ਪਾਂਡੂ, ਗੋਲਾ ਤੇ ਲਿੱਫ ਆਦਿ ਸਭੇ ਨਾਸ ਕਰੇ।

ਖਈ ਪਰ ਬੰਬੂਲ ਆਦਿ ਅਰਿਸ਼ਟ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਕੀਕਰ ਤੁਚ ਦੋ ਤੁਲਾ ਮੰਗਾਇ। ਚਾਰ ਦਰੋਣ ਜਲ ਲੇਹੁ ਪਚਾਇ।
ਦਰੋਣ ਰਾਖਿ ਜਲ ਗੁੜ ਤ੍ਰੈ ਤੁਲਾ। ਧਾਵੇ ਖੋੜਸ ਪਲ ਲੈ ਫੁਲਾ॥੩੩੬॥
ਜਾਤੀਫਲ ਕੰਕੋਲ ਲਵੰਗ। ਏਲਾ ਤ੍ਰਿਕ ਪੱਤ੍ਰਜ ਲੈ ਅੰਗ।
ਕੇਸਰ ਮਰਚਾਂ ਪਲ ਪਲ ਪਾਇ। ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਪਲੁ ਜੌ ਦੋਇ ਰਲਾਇ।
ਮਾਸ ਏਕ ਦਾਬੀ ਨੈ ਪੀਤ। ਮੇਹ ਕੁਸਟ ਖਯ ਸ੍ਵਾਸਹਿ ਜੀਤ।
ਕਾਸ ਰੋਗੁ ਜਾਵਤ ਅਤਿਸਾਰ। ਆਸਵ ਕਾ ਜਾਨੈ ਅਧਿਕਾਰ ॥੩੩੮॥

੨੯੧੫–ਕਿੱਕ੍ਰ ਦੀ ਨਰਮ ਛਿਲ ੧੬੦੦ ਤੋਲੇ (੨੦ ਸੇਰ), ਚਾਰ ਦਰੋਣ (੩ ਮਣ ੮ ਸੇਰ) ਜਲ ਵਿਚ ਪਕਾਵੇ। ਜਦ ੩੨ ਸੇਰ ਜਲ ਸੜ ਕੇ ਆਣ ਰਹੇ ਤਾਂ ਛਾਣਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਗੁੜ ੩ ਤੁਲਾ= ੨੪੦੦ ਤੋਲੇ (੩੦ ਸੇਰ) ਅਤੇ ਧਾਵਿਆਂ ਦੇ ਫੁਲ ੧੬ ਪਲ – ੬੪ ਤੋਲੇ। ਜਾਫਲ, ਸਰਦਚੀਨੀ ਲੌਂਗ, ਲਾਚੀ, ਦਾਰਚੀਨੀ, ਤੇਜ ਪਤ੍ਰਜ, ਕੇਸਰ; ਮ੍ਰਿਚਾਂ ਇਹ ਸਭੇ ੪-੪ ਤੋਲੇ ਮਘਾਂ ੮ ਤੋਲੇ। ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਮੱਟ ਵਿਚ ਭਰਕੇ ੧ ਮਹੀਨਾ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਦਬਾਕੇ ਕਢਕੇ ਨਿਤਾਰਕੇ ਪੀਵੇ, ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੇਹ, ਕੁਸ਼ਟ, ਖਈ, ਦਮਾਂ, ਖਾਂਸੀ, ਤੇ ਅਤੀਸਾਰ, ਇਹ ਬੰਬੂਲਾਦਿ ਆਸ੍ਵ ਵਾ ਅਰਿਸ਼ਟ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੩੩੬ ਤਾਂ ੩੩੮॥

ਅਥ ਗੋਲੀ ਵਿਧੀ–ਚੌਪਈ

ਚੂਰਣ ਤੇ ਸਿਤ ਚੌਗੁਨ ਪਾਇ। ਗੁੜ ਪਾਵੈ ਤੌ ਦੋ ਗੁਣ ਥਾਇ।
ਗੁਗਲ ਮਧ ਚੂਰਣ ਸਮ ਦੇਇ। ਅਵਲੇਹੀ ਤਿਮ ਬਟੀ ਕਰੇਇ।
ਗੁਟਕਾ ਮੋਦਕ ਵਟਿਕਾ ਕਹੀ। ਗੁੜੋਵਰਤ ਪਿੰਡੀ ਭੀ ਲਹੀ।
ਨਾਮ ਕਹੇ ਸਾਰੰਗਧਰ ਮਾਹਿ। ਕਰਖ ਏਕ ਨਿਸ ਮਾਹਿ ਸੁ ਯਾਹਿ॥

੨੯੧੬–ਜਿਸਦੀ ਗੋਲੀ ਬਨੌਣੀ ਹੋਵੇ ਉਸ ਚੂਰਣ ਨਾਲੋਂ ਮਿਸ਼ਰੀ ਚੌਗਣੀ, ਗੁੜ ਦੂਣਾ, ਗੁਗਲ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਤ ਚੂਰਣ ਦੇ ਸਮਾਨ ਪਾਵੇ, ਏਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਚਟਣੀ ਤੇ ਗੋਲੀ ਬਣਾਵੇ॥੩੩੯॥

ਗੁਟਕਾ (ਗੁਟੀ), ਮੋਦਕ ਬਟੀ [ਬਟਿਕਾ], ਗੁੜੋਵਰਤਿ ਤੇ ਪਿੰਡੀ ਇਹ ਸਭੇ ਗੋਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਯਾਯ

ਵਾਰੀ ਨਾਮ ਸਾਰੰਗਧਰ ਵਿਚ ਕਹੇ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੧ ਤੋਲੇ ਦੀ ਹੈ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਖਾਵੇ [ਅਥਵਾ ਬਲ ਦੇਖਕੇ ਜਿਤਨੀ ਯਗ ਸਮਝੇ ਦੇਵੇ]। ੩੪੦॥

ਬਵਾਸੀਰ ਬਾਹੁਸਾਲ ਗੁੜ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਤੁੰਮਾ ਜੜ ਘਨ ਸੁੰਠ ਵੜਿੰਗ। ਦੰਤੀ ਪਥਯਾਸਟਿ ਤ੍ਰਿਵਿ ਅੰਗ।
ਤੇਜਵਲਹਿ ਗੋਖਰ ਲੈ ਚਿੱਤਾ। ਅਧਅਧ ਪਲ ਲੀਜੈ ਸਬਮਿੱਤਾ ॥੩੪੧॥
ਸੂਰਣ ਅਠ ਪਲ ਆਨੋ ਸਹੀ। ਪਲ ਚਾਰੇ ਵਿਧਾਰਾ ਸਹੀ।
ਭਲਾਤਕ ਪਲ ਚਾਰ ਮੰਗਾਇ। ਦਰੋਣ ਨੀਰ ਸਬ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰਾਇ ॥੩੪੨॥
ਚਤੁਰ ਅੰਸ ਲੇ ਗੁੜ ਤਿਹ ਪਾਇ। ਦ੍ਰਵਜ ਕ੍ਵਾਥ ਤੇ ਤ੍ਰਿਗੁਣਾ ਲਯਾਇ।
ਪਾਤ ਕਰੀ ਔਖਦ ਦੇ ਏਹ। ਚਿੱਤ੍ਰਕ ਤ੍ਰਿਵਤਾ ਦੰਤੀ ਲੇਹ ॥੩੪੩॥
ਤੇਜਵਲਾ ਪਲ ਪਲ ਏ ਜਾਨ। ਵਯੋਖ ਪ੍ਰਥਗ ਤਿਨ ਪਲ ਪਰਮਾਨ।
ਏਲਾਂ ਮਰਚਾਂ ਚੀਨੀ ਦਾਲ। ਸੀਤ ਕਰੀ ਮਧੁ ਪ੍ਰਸਥ ਸੁ ਡਾਲ ॥੩੪੪॥
ਬਾਹੁ ਸਾਲ ਗੁੜ ਸਿੱਧ ਕਰਾਇ। ਅਰਸ ਗੁਲਮ ਵਾਤੋਦਰ ਜਾਇ।
ਪੀਨ ਸਗ੍ਰਹਣੀ ਅਰੁ ਆਮਵਾਤ। ਪ੍ਰਤੀਸਯਾਯਖਯ ਪਾਂਡ ਸੁ ਘਾਤ॥੩੪੫॥
ਹਲੀਮਕ ਪ੍ਰਮੇਹ ਵਿਨਾਸ। ਅਰ ਰਸਾਯਨ ਗੁਨ ਬਹੁ ਭਾਸ।
ਬਾਹੁ ਸਾਲ ਗੁੜ ਮੇਘ ਵਖਾਨ। ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਇਹ ਵਿਧਿ ਠਾਨ ॥੩੪੬॥

੨੮੧੭—ਤੁੰਮੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਮੋਥਾ, ਸੁੰਢ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ, ਦੰਤੀ [ਅਭਾਵ ਮੇਂ ਜੁਲਾਬਾ ਗੰਢੀ), ਹਰੜ, ਕਚੂਰ, ਤ੍ਰਿਵੀ, ਤੇਜਬਲ, ਭੱਖੜਾ ਤੇ ਚਿਤ੍ਰਾ ਇਹ ਸਭ ਦੋ ਦੋ ਤੋਲੇ। ਜਿਮੀਕੰਦ ੩੨ ਤੋਲੇ, ਵਿਧਾਰਾ ੧੬ ਤੋਲੇ ਤੇ ਭਿਲਾਵੇ ੧੬ ਤੋਲੇ ਲੈਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਦਰੋਣ = ੩੨ ਸੇਰ ਜਲ ਵਿਚ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਜਦ ਚੌਥਾ ਹਿਸਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਗੁੜ ਪਾਵੇ। ਇਹ ਗੁੜ ਕਾੜ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤ੍ਰਿਗੁਣਾ ਪਾਵੇ। ਇਸਦੀ ਪੱਤ ਕਾੜ੍ਹੇ ਦੇ ਜਲ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪਾਵੇ। ਚਿਤ੍ਰਾ, ਤਿਰਵੀ ਗਪਾਲ ਦੀ ਜੜ [ਜੁਲਾਬਾ ਗੰਢੀ] ਤੇ ਤੇਜਬਲ ਇਹ ੪-੪ ਤੋਲ †ਬਯੋਖ = ਤਿਰਕਟਾ (ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ, ਸੁੰਢ), ਇਲਾਚੀ; ਮ੍ਰਿਚ ਤੇ ਦਾਲਚੀਨੀ ਇਹ ਪ੍ਰਥਗ = ਨਿਆਰੀ ੨ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਪਲ = ੧੨-੧੨ ਤੋਲੇ ਲਵੇ, ਠੰਢੀ ਹੋਣ ਪਰ ਸ਼ਹਿਤ ੬੪ ਤੋਲੇ ਪਾਵੇ। ਇਸਤਰਾਂ ਬਾਹੁ ਸਾਲ ਗੁੜ ਸਿਧ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਬਵਾਸੀਰ, ਆਮ ਬਾਤ, ਰੇਸ਼ਾ, ਖਈ, ਪਾਂਡੂ, ਹਲੀਮਕ ਤੇ ਪ੍ਰਮੇਹ ਨਾਸ ਕਰੇ

†ਇਥ ਦੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਪਾਠ ਵਾਲ ਮੂਸੇ ਵਾਲੇ ਤੇ ਆਲਮੁਹਾਰੀਏ ਨੇ ਧਯਾਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਬਿਲਹਾਰੀ ਟੀਕੋਕਾਰਾਂ ਪਰ!

ਰਸਾਯਣ ਰੂਪ ਬਹੁਤੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਬਾਹੁਸਾਲ ਗੁੜ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ॥੩੪੬॥

ਕਾਸ ਪਰ ਮਿਰਚਾਦਿ ਗੁਟੀ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਕਣਾ ਮਰਚ ਅਧਪਲੁ ਗਹੋ ਅੱਧ ਕਰਖ ਯਵਖਾਰ ।
ਦੋਇ ਕਰਖ ਦਾਰਮ ਤੁਖਮ ਅਸਟ ਕਰਖ ਗੁੜ ਧਾਰ ॥੩੪੭॥
ਸਾਣ ਗੁਟੀ ਬਦਨਹਿ ਧਰੋ ਕਾਸ ਰੋਗੁ ਸਬ ਜਾਇ ॥
ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਮੇਘ ਭਨਿ ਮਰਚਾਦਿਕ ਗੁਟ ਜਾਇ ॥੩੪੮॥

੨੮੧੮-ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ ਦੋਨੋਂ ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ, ਯਵਖਾਰ ੧ ਤੋਲਾ ੨ ਤੋਲੇ ਅਨਾਰਦਾਣਾ। ੮ ਤੋਲੇ ਗੁੜ । ੪ ਮਾਸੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਗੋਲੀ ਬਣਾਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰਖੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਖਾਂਸੀ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੩੪੭॥੩੪੮॥

ਸ੍ਵਾਸ ਪਰ ਗੁੜਾਦਿ ਗੁਟੀ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਗੁੜ ਸੁੰਠੀ ਘਨ ਹਰੜ ਲੈ ਗੁਟੀ ਕਰੀ ਮੁਖ ਧਾਰ ॥
ਸ੍ਵਾਸ ਕਾਸ ਹਰਿ ਅਖਜ ਫਲ ਵਾ ਮੁਖ ਮਾਹੇ ਡਾਰ ॥੩੪੯॥

੨੮੧੯-ਗੁੜ, ਸੁੰਢ, ਮੋਥਾ ਤੇ ਹਰੜ ਪੀਹਕੇ ਗੋਲੀ ਕਰੇ, ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰਖੇ, ਤਾਂ ਸ੍ਵਾਸ ਕਾਸ ਨਾਸ ਕਰੇ:—

੨੮੨੦-ਬਹੇੜੇ ਦੀ ਛਿੱਲ ਹੀ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰਖੇ ॥੩੪੯॥

ਪਜ਼ਾਸ ਪਰ ਆਮਲਾਦਿ ਬਟੀ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਕੁਸਟ ਆਮਲੇ ਬਟਾ ਜਟਾ ਲਾਜਾ ਕਮਲ ਪ੍ਰਸੂਨ ॥
ਮਧੁ ਸੋ ਗੁਟਿ ਕਰ ਮੁਖ ਧਰੋ ਵਦਨ ਸੋਖ ਸਬ ਊਨ ॥੩੫੦॥

੨੮੨੧—ਮਿਠੀ ਕੁਠ, ਆਵਲੇ, ਬੋਹੜ ਦੀ ਜੜ; ਫੁਲੀਆਂ ਤੇ ਕਮਲ ਫੁਲ ਲੈਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਕਰੇ, ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰਖੇ ਤਾਂ (ਪਜਾਸ) ਮੂੰਹ ਦਾ ਸੁਕਣਾ ਨਾਸ ਹੋਵੇ । ੩੫੦॥

ਸੰਨਿਪਾਤ ਪਰ ਸੰਜੀਵਨੀ ਗੁਟੀ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਧਾਤ੍ਰੀ ਅਖਜ ਵਚ ਨਾਗਰ ਵਿਖ ਜੁ ਵੜਿੰਗ ॥

ਭਲਾਤ ਗੜੂਚੀ ਮੂਤਰਗੋ ਗੁੰਜਾ ਭਾ ਗੁਟਿ ਅੰਗ। ੩੫੧॥
ਅਦਰਕ ਰਸ ਸੋ ਦੀਜੀਏ ਏਕ ਅਜੀਰਣੁ ਦੇਇ॥
ਵਿਖ ਕੋ ਚਾਰਕ ਸਰਪ ਦੰਸ ਸੰਨਿਪਾਤ ਚੌ ਲੇਇ॥੩੫੨॥

੨੯੨੨—ਮਘ, ਆਵਲੇ, ਬਹੇੜਾ, ਵਚ, ਸੁੰਢ. ਮਿੱਠਾ ਤੇਲੀਆ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ, ਭਿਲਾਵੇ ਤੇ ਗਿਲੋਯ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਊਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਘੋਟਕੇ, ਰੱਤੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਗੋਲੀ ਕਰੇ। ਇਹ ਗੋਲੀ ਅਦਰਕ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਅਜੀਰਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ੧, ਹੈਜ਼ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ੨, ਸੱਪ ਦੀ ਵਿਖ ਭਾਵ ਸੱਪ ਡੱਸੇ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਤੇ ਸੰਨਿਪਾਤ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਚਾਰ ਦੇਵੇ। (ਪਰੰਤੂ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਯਾ ਅਧਾ ਸੁਧ ਕੁਚਲਾ ਪਾਕੇ ਗੋਲੀ ਬੰਨ੍ਹੇ ਤਾਂ ਵਧੇਰੀ ਗੁਣਕਾਰੀ ਹੋਵੇ. ਇਹ ਸਾਡਾ ਅਨੁਭੂਤ ਹੈ)।

ਪੀਨਸਾਦਿ ਪਰ ਬਜੋਖਾਦਿ ਬਟੀ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਦੋਹਰਾ

ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਚਿਤ੍ਰਕ ਚੱਵਜ ਭਨਿ ਅਮਲਵੇਤ ਤਾਲੀਸ।
ਤਿੰਤੜੀਕ ਜੀਰਾ ਕਹਯਾ ਕਰਖ ਕਰਖ ਸਬ ਦੀਸ॥੩੫੩॥
ਤਜਪੱਤਰ ਜੋ ਲਾਇਚੀ ਟੰਕ ਟੰਕ ਏ ਲੇਇ।
ਗੁੜ ਪਲ ਪਾਵੈ ਪਾਂਚ ਲੈ ਗੁਟੀ ਕੁਟੀ ਕਰ ਲੇਇ॥੩੫੪॥
ਪੀਨਸ ਸ੍ਵਾਸਹਿ ਕਾਸ ਹਰਿ ਰੁਚਿ ਸ੍ਵਰ ਕਰਤੀ ਏਹ।
ਹਰੈ ਪ੍ਰਤਿਸ੍ਯਾਯ ਕਫ ਸਕਲ ਮੇਘ ਭਨਤ ਗੁਨ ਤੇਹ॥੩੫੫॥

੨੯੨੩—ਮਘ, ਮਿਰਚ ਸੁੰਢ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਚੱਵ, ਅਮਲਵੇਤ, ਤਾਲੀ ਸਪਤ੍ਰ, ਸਮਾਕ, ਯਾਂ ਇਮਲੀ ਦੀ ਛਿੱਲ ਤੇ ਜੀਰਾ ਇਹ ਸਭ ੧-੧ ਤੋਲਾ, ਤਜਪਤ੍ਰ ਤੇ ਇਲਾਚੀ, ਇਹ ੪-੪ ਮਾਸੇ, ਗੁੜ ੫ ਪਲ (੨੦ ਤੋਲ), ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਗੋਲੀ ਬਣਾਕੇ ਸੇਵਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਪੀਨਸ—ਨਜ਼ੁਲਾ, ਦਮਾ, ਖਾਂਸੀ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਕਰੇ, ਸੁਰ ਵਧਾਵੇ ਅਰ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਯਾਯ ਤਥਾ ਕਫ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਇਹ ਬਜੋਖਾਦਿ ਬਟੀ ਹੈ ॥੩੫੩॥ ਤੋਂ ੩੫੫॥

ਗੁੜ ਚਤੁਸ਼ਟਯ ਗੁਟੀ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)--ਦੋਹਰਾ

ਗੁੜ ਸੁੰਠੀ ਹਰਿ ਆਮ ਕੋ ਗੁੜ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਰੁਚ ਕਾਰ।
ਕ੍ਰਿਛ ਹਰੈ ਗੁੜਜੀਰਕੰ ਅਰਸ ਗੁੜਾ ਭਯ ਧਾਰ॥੩੫੬॥

੨੯੨੪—ਗੁੜ ਸੁੰਢ ਦੀ ਗੋਲੀ ਆਮ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ ਹੈ।

੨੮੨੫-ਗੁੜ ਮਘ ਦੀ ਗੋਲੀ ਰੁਚੀਕਾਰ ਹੈ।

੨੮੨੬-ਗੁੜ ਜੀਰੇ ਦੀ ਗੋਲੀ ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਛ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ ਹੈ।

੨੮੨੭-ਗੁੜ ਜੀਰੇ ਦੀ ਗੋਲੀ ਬਵਾਸੀਰ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰੀ ਕਹੀ ਹੈ ॥੩੫੬॥

ਬਵਾਸੀਰ ਪਰ ਵਿਧਾਰਾ ਮੋਦਕ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)-ਦੋਹਰਾ

ਬ੍ਰਿਧ ਦਾਰ ਭਲਾਤ ਸੁੰਠ ਗੁੜ ਸੋ ਗੁਟੀ ਬਨਾਇ।
ਖਟ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਅਰਸ ਹਰਿ ਸਾਰੰਗਧਰ ਕੇ ਭਾਇ ॥੩੫੭॥

੨੮੨੮--ਵਿਧਾਰਾ, ਭਿਲਾਵੇ ਤੇ ਸੁੰਢ, ਗੁੜ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਬਣਾਵੇ। ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਛੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬਵਾਸੀਰ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਇਹ ਸਾਰੰਗਧਾਰ ਦਾ ਲੇਖ ਹੈ।

ਬਵਾਸੀਰ ਪਰ ਸੂਰਣ ਬਟੀ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)-ਦੋਹਰਾ

ਸੂਕਾ ਸੂਰਣ ਪੀਸਕੇ ਬਤੀ ਭਾਗ ਮੇਂ ਲਾਇ।
ਸੋਲਾਂ ਭਾਗ ਸੁ ਚਿੱਤਰਾ ਸੁੰਠ ਭਾਗ ਚਤੁ ਪਾਇ ॥੩੫੮॥
ਮਰਚ ਭਾਗ ਦੁਇ ਗੁੜ ਸੰਗਹਿ ਗੋਲੀ ਕਰੋ ਬਨਾਇ।
ਅਰਸ ਰੋਗ ਸਬ ਜਾਤ ਹੈ ਮੇਘੇ ਦੀਯੋ ਸੁਨਾਇ ॥੩੫੯॥

੨੮੨੯-ਸੁਕਾਯਾ ਹੋਯਾ ਜਿਮੀਕੰਦ ਪੀਹਕੇ ੩੨ ਤੋਲੇ, ਚਿਤ੍ਰਾ ਅਠ ਤੋਲੇ, ਸੁੰਢ ੪ ਤੋਲੇ ਤੇ ਮ੍ਰਿਚ ੨ ਤੋਲੇ ਪਾਇਕੇ ਗੁੜ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਬੰਨ੍ਹੇ ਅਰ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਬਵਾਸੀਰ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੩੫੮॥੩੫੯॥

ਅਰਸ਼ ਪਰ ਬ੍ਰਿਧ ਸੂਰਣ ਬਟੀ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)-ਦੋਹਰਾ

ਸੂਰਣ ਬ੍ਰਿਧ ਜੁ ਦਾਰਹੀ ਖੋੜਸ ਖੋੜਸ ਭਾਗ।
ਮੁਸਲੀ ਚਿਤ੍ਰਕ ਅੱਠ ਅਠਾ ਔਰ ਪੀਸ ਇਕ ਭਾਗ ॥੩੬੦॥
ਸਿਵਾ ਵਿਭੀਤਕ ਨਾਗਰੰ ਕਣਾ ਭਲਾਤ ਵੜਿੰਗ।
ਕਣਾ ਮੂਰ ਤਾਲੀਸ ਲੈ ਧਾਤ੍ਰੀ ਫਲ ਸੁਭ ਅੰਗ ॥੩੬੧॥
ਚਾਰ ਚਾਰ ਏ ਭਾਗ ਲੈ ਏਲਾ ਮਰਚ ਸੁ ਤੱਜ।

ਯੁਗ ਯੁਗ ਭਾਗ ਸੁ ਏ ਗਹੋ ਦ੍ਵਿਗਣੇ ਗੁੜ ਗੁਟ ਕਜ ॥੩੬੨॥
ਅਗਨਿ ਕਰਤ ਹਰਤਾ ਅਰਸ ਕਫ ਗ੍ਰਹਣੀ ਖਜ ਵਾਤ।
ਸ੍ਵਾਸ ਕਾਸ ਪਲੀਹ ਸੋਥ ਹਿਕ ਹਰਤ ਭਗੰਦਰ ਸਾਤ ॥੩੬੩॥
ਹਰਤ ਸਲੀਪਦ ਪਦਨਿ ਤੇ ਪਲਤ ਹਰਤ ਵਿਖਜ ਜੋਇ।
ਕਰਤ ਰਸਾਯਨ ਗੁਟ ਕਹੀ ਸਾਰੰਗਧਰ ਮਤਿ ਸੋਇ ॥੩੬੪॥

੨੯੩੦--ਜ਼ਿਮੀਕੰਦ ਤੇ ਵਿਧਾਰਾ (ਸਾਰਫ), ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਸੋਲਾਂ ਸੋਲਾਂ ਤੋਲੇ, ਮੂਸਲੀ ਤੇ ਚਿਤ੍ਰਾ ਏਹ ਦੋਨੋਂ ੮-੮ ਤੋਲੇ, ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਸੁੰਢ; ਮਘ, ਭਿਲਾਵੇ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ; ਪਿੱਪਲਾ ਮੂਲ, ਤਾਲੀਸਪਤ੍ਰ ਤੇ ਆਵਲੇ, ਇਹ ਸਭ ਚਾਰ ਚਾਰ ਤਲੇ। ਲਾਚੀ; ਮ੍ਰਿਚ ਤੇ ਤੇਜ, ਇਹ ਦੋ ਦੋ ਤੋਲੇ, ਗੁੜ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣਾ ਪਾਕੇ ਗੋਲੀ ਬੰਨ੍ਹ ਰਖੇ। ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਅਗਨੀ ਵਧੌਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਬਵਾਸੀਰ, ਕਫ, ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ, ਖਈ, ਵਾਯੂ, ਦਮਾਂ, ਖਾਂਸੀ, ਲਿੱਫ, ਸੋਜ; ਹਿੜਕੀ, ਭਗੰਦਰ, ਸਲੀਪਦ ਤੇ ਪਲਤ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਬ੍ਰਿਖ ਕਾਰਕ ਅਰ ਰਾਸਾਯਣ ਰੂਪ ਇਹ ਗੋਲੀ ਕਹੀ ਹੈ ॥੩੬੦॥ ਤੋਂ ੩੬੪॥

ਕਾਮਲਾਦਿ ਪਰ ਮੰਡੂਰ ਬਟੀ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਦੋਹਰਾ

ਤ੍ਰਿਫਲ ਤ੍ਰਯੂਖਨ ਦਾਰੁ ਘਨ ਚਿੱਤ੍ਰਕ ਪੀਪਰ ਮੂਰ।
ਸੋਨ ਮਖੀ ਚਵ ਦਾਰੁ ਨਿਸ ਤ੍ਵਕ ਵਿੜਿੰਗ ਸਮ ਪੂਰ ॥੩੬੫॥
ਸਬ ਤੇ ਦੁਗਣੀ ਲੋਹੁ ਕਿਠ ਅਠ ਗੁਣਾ ਮੂਤ।
ਪਕਾਇ ਗੁਟੀ ਦ੍ਵੈ ਤੱਕ੍ਰ ਸੋ ਪਾਡੁ ਅਰਸ ਹਰਿ ਹੂਤ ॥੩੬੬॥
ਸੋਥ ਕਾਮਲਾ ਮੇਹ ਕਫ ਉਰੂਸਤੰਬ ਮਿਟ ਜਾਇ।
ਪਲੀਹਾ ਜੀਰਣ ਕੁਸ਼ਟ ਹਰਿ ਵਟੀ ਮੰਡੂਰ ਕਹਾਇ ॥੩੬੭॥

੨੯੩੧–ਤ੍ਰਿਫਲਾ (ਹਰੜ ਬਹੇੜਾ, ਆਵਲੇ); ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ (ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ, ਸੁੰਢ), ਦੇਵਦਾਰੁ, ਮੋਥਾ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਪਿੱਪਲਾ ਮੂਲ, ਸੋਨਮੱਖੀ, ਚੱਵ, ਦਾਰਹਲਦੀ, ਦਾਲਚੀਨੀ ਤੇ ਬਾਇਵੜਿੰਗ, ਇਹ ਸਭੇ ਸਮਾਨ ਲਵੇ; ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣਾ ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨੂਰ, ਫਿਰ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਅੱਠ ਗੁਣਾ ਅਧਿਕ ਗਊ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾਬ ਪਾਇਕੇ ਪਕਾਵੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਗੋਲੀ ਬਣਾਕੇ ਰੱਖੇ, ਤੇ ੧ ਗੋਲੀ ਨਿਤ ਗੋਕੇ ਮਠੇ ਨਾਲ ਤੇਵੇ, ਤਾਂ ਪਾਂਡੂ, ਬਵਾਸੀਰ, ਸੋਜ, ਕਾਮਲਾ, ਪ੍ਰਮੇਹ, ਕਫ; ਉਰੂਸਤੰਭ, ਲਿੱਫ, ਅਜੀਰਣ ਤੇ ਕੁਸ਼ਟ, ਇਹ ਮੰਡੂਰਾਦਿ ਬਟੀ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੩੬੭॥

ਪ੍ਰਮੇਹਾਦਿ ਪਰ ਚੰਦ੍ਰਪ੍ਰਭਾ ਗੁਟੀ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਸੋਮਾ ਵਚ ਘਨ ਕਿਰਾਤ ਸੁ ਧਾਰ। ਨਿਸ ਦੋ ਅਤਿ ਵਿਖ ਚਿੱਤ੍ਰਕਦਾਰ।
ਧਨੀਆਂ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਚੱਵ ਵੜਿੰਗ। ਕਣਾਮੂਰ ਗਜ ਪੀਪਰ ਅੰਗ।
ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਸੋਨ ਮੱਖੀ ਦੋ ਖਾਰ। ਲਵਨ ਤੀਨ ਸਬ ਟੰਕ ਟੰਕ ਡਾਰ।
ਤ੍ਰਿਵਤਾ ਦੰਤੀ ਲੋਚਨ ਵੰਸ। ਤੁਗ ਏਲਾ ਪਤ੍ਰਜ ਕਰਿ ਖੰਸ ॥੩੬੯॥
ਕਰਖ ਕਰਖ ਸਬ ਏ ਲੈ ਪਾਇ। ਅਧਿਪਲ ਮ੍ਰਿਤ ਜੁ ਸਾਰ ਰਲਾਇ।
ਪਲੁ ਮਿਸਰੀ ਦੋ ਪਲ ਸਿਲਜੀਤ। ਦੋ ਪਲ ਗੁਗਲ ਗੁਟਿ ਕਰਿ ਮੀਤ
ਵਿਸੰਤ ਮੇਹ ਜੁ ਮੂਤ੍ਰ ਘਾਤ। ਪਥਰੀ ਕ੍ਰਿਛ ਵਿਵੰਧ ਮਿਟਾਤ।
ਸੂਰ ਅਫਾਰਾ ਅਰੁਬੁਧ ਗੰਥ। ਮੇਹਨ ਪਾਂਡ ਕਾਮਲਾ ਮੰਥੁ ॥੩੭੧॥
ਮੂਤਰ ਵ੍ਰਿਧ ਅੰਡ ਅਤਿ ਵ੍ਰਿਧ। ਕਟੀ ਸੂਲ ਵਿਕਰਿਚਕ ਵਿਧ।
ਹਲੀਮਕ ਭਗੰਦਰ ਸ੍ਵਾਸ। ਕੁਸਟ ਅਰਸ ਕੰਡੂਹਰਿ ਕਾਸ ॥੩੭੨॥
ਉਰਦ ਪਲੀਹਾ ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗੁ। ਪ੍ਰਦਰ ਸੁਕ੍ਰ ਹਿਤ ਰੁਚਿ ਕੇ ਯੋਗੁ।
ਮੰਦਾਗਨ ਕਫ ਪਿੱਤ ਜੁ ਵਾਤ। ਹਰਤ ਵ੍ਰਿਖ ਰਾਸਾਯਨ ਸਾਤ ॥੩੭੩॥

੨੩੩੨–*ਬਾਵਚੀ, ਵਚ, ਮੋਥਾ, ਚਿਰੇਤਾ, ਹਲਦੀ, ਦਾਰਹਲਦੀ, ਪਤੀਸ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਦੇਵਦਾਰ, ਧਨੀਆਂ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ, ਚੱਵ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ; ਪਿੱਪਲਾ ਮੂਲ ਲੰਬੀ ਮਘ, ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ, ਮੋਨ ਮਖੀ, ਸੱਜੀਖਾਰ, ਜਖਾਰ, ਤਿੰਨੇ ਨਿਮਕ (ਸੇਂਧਾ, ਵਿੜ ਤੇ ਸੌ ਚਲ। ਏਹ ਸਭ ੪-੪ ਮਾਸ; ਤ੍ਰਿਵੀ, ਦੰਤੀ, ਤਬਾਸੀਰ ਦਾਲਚੀਨੀ, ਇਲਾਇਚੀ, ਤੇ ਪਤ੍ਰਜ ਇਹ ਸਭ ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੋ ਤੋਲੇ ਮ੍ਰਿਤ ਲੋਹਾ ਪਾਵੇ; ੪ ਤਲੇ ਮਿਸ਼ਰੀ, ੮ ਤੋਲੇ ਸ਼ਿਲਾਜੀਤ ਤੇ ੮ ਤੋਲੇ ਗੁਗਲ ਪਾਕੇ ਗੋਲੀ ਬੰਨ੍ਹ ਰੱਖੇ। †ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀਹ ਪ੍ਰਮੇਹ, ਸੁਜਾਕ, ਪਥਰੀ; ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਛ, ਪੇਟ ਦੀ ਬੰਦਸ, ਸੂਲ, ਅਫਾਰਾ, ਅਰਬੁਦ, ਗੰਥੀ, ਪ੍ਰਮੇਹ, ਪਾਂਡੂ, ਕਾਮਲਾ; ਅੰਡ, ਬ੍ਰਿਧੀ, ਆਂਦ੍ਰ ਬ੍ਰਿਧੀ, ਕਮਰ ਦਾ ਸੂਲ, ਵਿਚ ਰਕਕ, ਹਲੀਮਕ, ਭਗੰਦ੍ਰ, ਦਮਾ, ਕੋੜ, ਬਵਾਸੀਰ,

---

*ਏਥੇ 'ਸੋਮਾ' ਪਾਠ ਦੇ ਥਾਂ ਅਸ਼ੁਧ ਪਾਠ 'ਸੁੰਢ' ਬੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੋਮਾ ਸ਼ੁਧ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਸੋਮ' ਤੇ ਚੰਦ੍ਰ ਪ੍ਰਭਾ, ਨਾਮ ਬਾਵਚੀ ਦਾ ਕੋਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਅਰ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਾਮ ਬੀ ਚੰਦ੍ਰ ਪ੍ਰਭਾ ਹੈ, ਏਹੋ ਨਾਮ ਸਾਰੰਗਧਰ ਵਿਚ ਹੈ ਸੋ ਇਹੀ ਅਰਥ ਨਿਭਾਂਤ ਹੈ। ਭਲਾ ਚੰਦ੍ਰ ਪ੍ਰਭਾ ਦਾ ਅਰਥ ਸੁੰਢ ਕਿਸਤਰਾਂ? ਪਰੰਤੂ ਬਾਬਚੀ ਸੋਧਕੇ ਪਾਵੇ।

†ਮਾਤ੍ਰਾ ੧੦ ਮਾਸੇ ਯਾ ੧੬ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ ਯਾ ਬਲ ਮਾਫਕ।

ਖੁਰਕ, ਖਾਂਸੀ, ਪੇਟ ਰੋਗ, ਲਿੱਫ, ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗ ਤੇ ਪ੍ਰਦਰ, ਇਹ ਸਭੇ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਬੀਰਜ ਵਧਾਵੇ; ਰੁਚੀ ਕਾਰਕ, ਮਦਾਗਨੀ ਕਫ, ਪਿੱਤ, ਵਾਯੂ ਦੀ ਨਾਸ਼ਕ, ਬ੍ਰਿਖਜ ਅਰ ਰਾਸ ਜਣ ਰੂਪ ਇਹ ਚੰਦ੍ ਪ੍ਰਭਾ ਗੁਟੀ ਹੈ ॥੩੬੮॥੩੭੩॥

ਕੰਕਾਯਣ ਬਟੀ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਅਜਵਾਨੀ ਜੀਰਕ ਅਜਮੋਦੁ। ਗਿਰ ਕਰਣੀ ਧਨੀਆ ਲੈ ਸੋਧ।
ਉਪਕੁੰਚੀ ਟੰਕ ਚਾਰੇ ਚਾਰ। *ਹਿੰਗੁ ਟੰਕ ਖਟ ਲੀਜੈ ਧਾਰ ॥੩੭੪॥
ਲਵਣ ਪੰਚ ਯਵਖਾਰੇ ਸਾਜੀ। ਤ੍ਰਿਵਤਾ ਅਠ ਅਠ ਟੰਕ ਸੁਰਾਜੀ।
ਦੰਤੀ ਪੁਖਕਰਿ ਸਠੀ ਵੜਿੰਗ। ਦਾਰਮ ਚਿਤ੍ਰਕ ਹਰੜੇ ਅੰਗ।
ਅਮਲਵੇਤ ਸੁੰਠੀ ਕੋ ਆਨ। ਖੋੜਸ ਖੋੜਸ ਟੰਕ ਪ੍ਰਮਾਨ।
ਵੀਜੋਰੇ ਰਸ ਗੁਟੀ ਧਰਾਇ। ਇਨ ਅਨੁਪਾਨਹਿ ਸੰਗ ਖੁਲਾਇ।
ਪਯ ਘ੍ਰਿਤ ਮਦ ਖਟਜਾਈ ਸੰਗ। ਉਸਨ ਨੀਰ ਸੋ ਖਾਵਤ ਅੰਗ।
ਮਧ ਸੋਂ ਪਿੱਤ ਗੁਲਮ ਗੋਖੀਰ। ਕਫ ਗੁਲਮਹਿ ਗੋਮੂਤਰ ਬੀਰ ॥੩੭੫॥
ਤੀਨ ਦੋਖ ਦਸ ਮੂਲ ਜੁ ਕ੍ਵਾਥ। ਰਕਤ ਗੁਲਮ ਉਸਟ੍ਰ ਪਯ ਸਾਥ।
ਹਿਯ ਗਦ ਗ੍ਰਹਿਨੀ ਕ੍ਰਿਮ ਹਰਿ ਸੂਰ। ਅਰਸ ਰੋਗੁ ਕਾ ਕਾਟਤ ਮੂਰ ॥

੨੮੩੨—ਅਜਵਾਇਣ, ਜੀਰਾ, ਅਜਮੋਦ, ਚਿੱਟੀ ਹਰਮਲ, ਧਨੀਆਂ, ਕਾਲਾ ਜੀਰਾ, ਇਹ ੧੬-੧੬ ਮਾਸੇ *ਹਿੰਙ ੨੪ ਮਾਸੇ, ਪੰਜ ਲੂਣ, ਜੌਂਖਾਰ, ਸੱਜੀ ਤੇ ਨਿ੍ਸੋਤ, ਇਹ ਸਭ ੩੨-੩੨ ਮਾਸੇ, ਦੰਤੀ ਅਭਾਵ ਮੇਂ ਜੁਲਾਬਾ ਗੰਢੀ), ਪੁਹਕਰਮੂਲ, ਕਚੂਰ, ਬਾਇਵੜਿੰਗ, ਅਨਾਰਦਾਣਾ, ਚਿੱਤ੍ਰਾ, ਹਰੜ, †ਅਮਲ ਵੇਤ ਤੇ ਸੁੰਢ, ਇਹ ੬੪-੬੪ ਮਾਸੇ, ਵਿਜੌਰੇ (ਨਿੰਬੂ) ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਬੰਨ੍ਹੇ। ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਪਾਨਾ ਨਾਲ ਖੁਲਾਵੇ–ਦੁਧ, ਘਿਉ, ਸ਼ਰਾਬ, ਖਟਿਆਈ, ਗਰਮ ਜਲ ਨਾਲ ਦੇਵੇ। ਮਧ ਨਾਲ ਤੇ ਗੋਕੇ ਦੁਧ ਨਾਲ ਪਿੱਤ ਗੁਲਮ ਵਾਲੇ ਨੂੰ। ਕਫ ਗੁਲਮ ਨੂੰ ਗਊ ਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਦੇਵੇ। ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਪਰ ਦਸ ਮੂਲ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਦੇਵੇ। ਰਕਤ ਗੁਲਮ ਹੋਵੇ ਤਾ ਊਠਣੀ ਦੇ ਦੁਧ ਨਾਲ ਦੇਵੇ, ਹੋਰ ਹ੍ਰਿਦਯ ਰੋਗ, ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ, ਕ੍ਰਿਮਿ, ਸੂਲ ਤੇ ਬਵਾਸੀਰ, ਇਹਨਾ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਜੜ ਕੱਟਣੇ ਹਾਰੀ ਇਹ ਕੰਕਾਯਨ ਬਟੀ ਹੈ ॥੩੭੪॥੩੭੮॥

ਬਾਤਾਦੀ ਰੋਗੋਂ ਪਰ ਯੋਗਰਾਜ ਗੁੱਗਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)–ਚੌਪਈ

ਨਾਗਰ ਪੀਪਰ ਮੂਰ ਸੁ ਕਣਾ। ਚਵਿ ਚਿੱਤ੍ਰਕੁ ਹਿੰਗੁ ਸਰਖਪ ਭਣਾ।

---

*ਘਿਉ ਵਿਚ ਤਲਕੇ ਵਰਤੇ।

†ਅਮਲਵੇਤ ਸੂਈਖਾਰ ਗਲਗਲ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ।

ਅਜਮੋਦਾ ਜੀਰਾ ਦੋ ਪਾਠ। ਰੇਣਕ ਇੰਦ੍ਰ ਯਵ ਮ੍ਰਚਾਂ ਮਾਠ॥੩੭੯॥
ਕੜੂ ਗਜ ਕਣਾ ਵਿਖਾ ਵੜਿੰਗ। ਭਾਰਗੀ ਮੂਰਵਾ ਟੰਕ ਟੰਕ ਅੰਗ।
ਸਬ ਤੇ ਦੂਨਾ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਆਨ। ਸਬ ਸਮਾਨ ਗੁੱਗਲ ਕੇ ਠਾਨ ॥੩੮੦॥
ਵੰਗਰੂਪ ਰਸ ਅਭ੍ਰਕ ਪੂਰ। ਨਾਗ ਲੋਹ ਰਜ ਰਸ ਸੰਧੂਰ।
ਪਾਇ ਮਨੂਰ ਸਭੀ ਮ੍ਰਿਤ ਆਨ। ਪਲ ਪਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਇਨਕੀ ਠਾਂਨ॥
ਸਕਲ ਕੂਟ ਗੁਟਕਾ ਇਕ ਸਾਣ। ਤੀਨ ਦੋਖ ਪਰਮੇਹੈ ਹਾਨ।
ਵਾਤ ਚੌਰਾਸੀ ਕੁਸਟਾ ਅਰਸ। ਵਾਤ ਰਕਤ ਗ੍ਰਹਿਣੀ ਹਰਿ ਖਰਸ॥
ਉਦਾਵਰਤ ਖਯ ਗੁਲਮਾਂ ਸੂਰ। ਮ੍ਰਿਗੀ ਭ੍ਰਗੰਦ੍ਰ ਉਦਰ ਗ੍ਰਹ ਚੂਰ।
ਮੰਦਾਗਨਿ ਸ੍ਵਾਸਾ ਅਰ ਕਾਸ। ਰੇਤੁ ਦੋਖ ਰਿਤ ਦੋਖ ਵਿਨਾਸ॥੩੮੩॥
ਵੰਧਯਾ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਇ ਸਹੀ। ਕ੍ਵਾਥ ਰਾਸਨਾ ਮਾਰਤ ਗਹੀ।
ਕ੍ਵਾਥ ਕੰਕੋਲੀ ਸੰਗਦੈ ਪਿੱਤ॥ ਅਮਲਤਾਸ ਕ੍ਵਾਥਹਿ ਕਫ ਜਿੱਤ॥
ਮੇਹ ਰੋਗੁ ਨਿਸ ਦਾਰੇ ਕ੍ਵਾਥ। ਪਾਂਡ ਰੋਗ ਗੋ ਮੂਤਰ ਸਾਥ।
ਮੇਦ ਰੋਗ ਮਦੁ ਸੰਗੇ ਦੇਇ। ਕਸਟਹਿ ਨਿੰਬ ਕ੍ਵਾਥ ਸੰਗ ਲੇਇ।
ਛਿੰਨਾ ਕ੍ਵਾਥਹਿ ਦੈ ਰਕਤ ਪਿੱਤ। ਮੂਲੀ ਕ੍ਵਾਥਹਿ ਸੋਫ ਹਰਤ।
ਮੁੱਖ ਵਿਖੇ ਪਾਟਲ ਕੇ ਕ੍ਵਾਥ। ਕ੍ਵਾਥਸੁ ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਨੇਤ੍ਰ ਸਾਥ॥੩੮੬॥
ਉਦਰ ਰੋਗੁ ਇਟਸਿਟ ਕੇ ਕ੍ਵਾਥ। ਰੋਗੁ ਘਨੇ ਹਰਤਾ ਲਖ ਯਾਹ।
ਯੋਗ ਰਾਜੁ ਗੁੱਗਲ ਹੈ ਏਹ। ਸਾਰੰਗਧਰ ਮਤ ਮੇਘ ਕਹੇਹ ॥੩੮੭॥

੨੮੩੪—ਸੁੰਢ, ਪਿਪਲਾ ਮੂਲ, ਮਘ, ਚੱਵ, ਚਿੱਤ੍ਰਾ, ਹਿੰਙ, ਚਿੱਟੀ ਸਰੋਂ, ਅਜਮੋਦ, ਜੀਰਾ ਚਿੱਟਾ, ਜੀਰਾ ਕਾਲਾ, ਪਾਠਾ—ਬਹਿਕੜ, ਸਭਾਲੂ ਦੇ ਬੀਜ, ਇੰਦ੍ਰਜੌਂ, ਮਿੱਠੇ, ਮ੍ਰਿਚਾਂ, ਕੌੜ, ਲੰਬੀ ਮਘ, ਪਤੀਸ, ਬਾਇਬੜਿੰਗ; ਭੜਿੰਗੀ, ਮਰੋੜਫਲੀ, ਇਹ ਸਭ ੪-੪ ਮਾਸੇ। ਸਭਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣਾ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਅਰਥਾਤ ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ ਤੇ ਆਵਲੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਚੂਰਣ। ਫਿਰ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਾਫ ਗੁੱਗਲ ਪਾਵੇ। ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਵੇ। ਹੋਰ ਵੰਗ, ਚਾਂਦੀ, ਅਭਰਕ, ਸਿੱਕਾ, ਲੋਹਾ, ਰਸ ਸੰਧੂਰ ਤੇ ਮਨੂਰ ਇਹ ਸਭ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ੪-੪ ਤੋਲੇ ਪਾਕੇ ਫਿਰ ਕੁੱਟਕੇ ਗੋਲੀ ੪ ਮਾਸੇ ਦੀ ਕਰੇ। ਇਸਨੂੰ ਫਿਰ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਤ੍ਰਿਦੋਖ, ਪ੍ਰਮੇਹ, ਚੌਰਾਸੀ ਵਾਯੂ, ਕੁਸ਼ਟ, ਬਵਾਸੀਰ; ਬਾਤ ਰਕਤ (ਸੁਰਖਬਾਦਾ), ਸੰਗ੍ਰਹਿਣੀ, ਖੁਰਧ, ਉਦਾਵਰਤ, ਖਈ, ਗੁਲਮ, ਸੂਲ, ਮ੍ਰਿਗੀ, ਭਗੰਦ੍ਰ; ਪੇਟ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ; ਮੰਦਾਗਨੀ, ਦਮਾ, ਖਾਂਸੀ, ਬੀਰਜ ਦੇ ਦੋਖ; ਰਿਤੂ ਦੇ ਦੋਖ, ਇਹ ਸਭ ਨਾਸ ਕਰੇ ਅਰ ਬੰਧਯਾ ਖਾਇ ਤਾਂ ਪੁਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਕਰੇ। ਜੇ ਰਾਸਨਾ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ

ਨਾਲ ਸੇਵਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਵਾਯੂ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ । ਕੰਕੋਲੀ ਆਦਿ ਕ੍ਵਾਥ ਨਾਲ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਪਿੱਤ ਦੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਅਮਲਤਾਸ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਸੇਵਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਫ ਰੋਗ ਜੀਤੇ । ਪ੍ਰਮੇਹ ਰੋਗ ਪਰ ਦਾਰਹਲਦੀ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਦੇਵੇ। ਪਾਂਡੂ ਪਰ ਗਊਮੂਤ੍ਰ ਨਾਲ ਦੇਵੇ । ਮੇਦ (ਮੋਟਾਪਨ) ਰੋਗ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮਧ ਨਾਲ ਦੇਵੇ । ਨਿੰਮ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਕੁਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਦੇਵੇ, ਰਕਤ ਪਿੱਤ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਗਿਲੋਯ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਖੁਲਾਵੇ । ਸੋਜ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੂਲੀ ਦੇ ਕ੍ਵਾਥ ਨਾਲ ਦੇਵੇ। ਮੂੰਹ ਦੇ ਰੋਗ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਾਟਲ=ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਦੇਵੇ। ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਪਰ ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਦੇਵੇ। ਜੇ ਕਦੇ ਪੇਟ ਦੇ ਰੋਗ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਟਸਿਟ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਦਿਤਾ ਕਰੇ । ਹੋਰ ਬੀ ਅਨੇਕਾਂ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ ਇਹ ਯੋਗ ਰਾਜ ਗੁੱਗਲ ਸਾਰੰਗਧਰ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਯੋਗਰਾਜ ਗੁੱਗਲ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਬੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹਨ, ਫਿਰ ਬੀ ਇਹ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ॥੩੭੯ ਤੋਂ ੩੮੭॥

ਕਿਸ਼ੋਰ ਗੁਗਲ (ਬਾਤ ਰਕਤ ਪੁਰ) (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)

ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਪ੍ਰਸਥ ਤੀਨ ਮੰਗਵਾਇ। ਛਿੰਨਾ ਪ੍ਰਸਥ ਏਕ ਲੈ ਦਾਇ।
ਸਾਰਦ ਦ੍ਰੋਣ ਜਲ ਕੁੱਟ ਪਕਾਇ। ਅਰਧ ਨੀਰ ਰਾਖੀ ਛਨਵਾਇ॥
ਤਾਮਹਿ ਗੁੱਗਲ ਪ੍ਰਸਥ ਪਚਾਇ। ਕਰੇ ਚਾਸਨੀ ਖਰੀ ਸੁਭਾਇ।
ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਦੇ ਪਲ ਪਲ ਇਕ ਛਿੰਨਾ। ਤ੍ਰਿਯੂਖਨ ਪੈਸੇ ਤੀਨ ਸੁ ਦਿੰਨਾ॥
ਦੇਤੀ ਕਰਖ ਪਲਾਰਧ ਵੜਿੰਗ। ਤ੍ਰਿਵੀ ਕਰਖ ਪੀਸੀ ਸਬ ਅੰਗ।
ਮੇਲ ਚਾਸਨੀ ਗੁਟੀ ਜੁ ਟੰਕ। ਅਨੁਪਾਨ ਸੋ ਖਾਵੈ ਰੰਕ॥੩੯੦॥
ਪਯ ਮੰਜਿਸਟਾ ਕ੍ਵਾਥੈ ਸਾਥ। ਉਸਨ ਨੀਰ ਸੋ ਦੇਵੇ ਆਥ।
ਵਾਤਰਕਤ ਕੁਸਟਾ ਤਿਰਦੋਖ। ਸਬ ਬ੍ਰਿਣ ਗੁਲਮਾ ਮੇਹ ਸੁਰੋਖ॥
ਪਿਟਕਾ ਮੇਹ ਮੰਦਾਗਨਿ ਜਾਇ। ਕਾਸ ਸ੍ਵਾਸ ਪਾਂਡੂ ਹਰਿ ਵਾਇ।
ਵਾਂਸੇ ਕ੍ਵਾਥੈ ਨੇਤ੍ਰ ਰੋਗੁ। ਵਰਨਾ ਕ੍ਵਾਥ ਗੁਲਮ ਕੇ ਯੋਗੁ॥੩੯੨॥
ਖਦਿਰ ਕ੍ਵਾਥ ਸੋ ਕੁਸਟ ਨਸਾਇ। ਰਸਾਯਨ ਜਾਨੋ ਮਤਿ ਲਾਇ।
ਖਾਟਾ ਮੀਠਾ ਤੀਖਣ ਰੋਖ। ਮੈਥੁਨ ਸ੍ਰਮ ਆਤਪ ਤਜਿ ਸੋਖ॥੩੯੩॥

੨੮੩੫-ਤ੍ਰਿਫਲਾ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਆਵਲੇ) ੧੯੨ ਤੋਲੇ (੨ਸੇਰ ੬ ਛਟਾਂਕ ੨ ਤੋਲੇ); ਗਿਲੋਯ ੬੪ ਤੋਲੇ। ਪਾਣੀ ਡੇਢ ਦਰੋਣ=੪੮ ਸੇਰ (੧ ਮਣ ੮ ਸੇਰ) ਵਿਚ ਉਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕੁਟਕੇ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ, ਜਦ ਅੱਧਾ ਜਲ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਤਾਰਕੇ ਛਾਣ ਲਵੇ। ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਗਲ ਫਿਰ ੬੪

ਤੋਲੇ ਪਾਵੇ ਤੇ ਪਕਾਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਉਸਦੀ ਚਾਸਨੀ ਤਿਆਰ ਕਰੇ। ਉਸ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ੨ ਪਲ ੮ ਤੋਲੇ), ੪ ਤੋਲੇ ਗਿਲੋਯ, ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਤਿੰਨ ਪੈਸਾ ਭਰ। ਦੰਤੀ ੧ ਤੋਲਾ (ਅਭਾਵ ਮੈ ਜੁਲਾਬਾ ਗੰਦੀ), ੪ ਤੋਲੇ ਬਾਇਵੜੰਗ ਤੇ ਤ੍ਰਿਵੀ ੧ ਤੋਲਾ, ਇਹ ਸਭ ਪੀਹਕੇ ਚਾਸਨੀ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਮਿਲਾਵੇ ਤੇ ਗੋਲੀ ੪ ਮਾਸੇ ਦੀ ਬੰਨ੍ਹੇ। ਇਸਨੂੰ ਫਿਰ ਅਨੁਪਾਨ ਨਾਲ ਸੇਵਨ ਕਰੇ। ਦੁਧ ਯਾ ਮੰਜਿਸਟਾਦਿ ਕਵਾਥ ਨਾਲ, ਅਥਵਾ ਗਰਮ ਜਲ ਨਾਲ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਬਾਤ ਰਕਤ, ਕੁਸ਼ਟ ਤ੍ਰਿਦੋਖ, ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਿਣ, ਗੁਲਮ, ਪ੍ਰਮੇਹ, ਪ੍ਰਮੇਹ ਪਿੜਕਾ, ਮੰਦਾਗਨੀ, ਖਾਂਸੀ, ਦਮਾ, ਪਾਂਡੂ ਤੇ ਵਾਯੂ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਜੇ ਥਾਸੇ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਦੇਵ ਤਾਂ ਨੇਤਰ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ਥਰਨੇ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਗੁਲਮ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਖਰ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ ਸੇਵਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕੁਸ਼ਟ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਇਹ ਰਸਾਇਣ ਰੂਪ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਸੇਵਨ ਸਮਯ ਖੱਟਾ, ਮਿੱਠਾ, ਤੀਛਣ, ਕ੍ਰੋਧ; ਮੈਥੁਨ, ਸ੍ਰਮ ਅਤੇ ਆਤਪ—ਧੁਪ ਤੇ ਅਗ ਆਦਿ ਦਾ ਸੇਕਣਾ ਸਬ ਬੁਜ ਦੇਵੇ ।੩੮੯॥ ਤੋਂ ੩੯੩॥

ਭਗੰਦ੍ਰ ਪਰ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਗੁਗਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)

ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਪਲੁ ਤੀਨੇ ਲੈ ਆਇ। ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਚੂਰਨ ਪਲੁ ਇਕ ਥਾਇ।
ਗੁੱਗਲ ਪਲ ਪਾਂਚੇ ਲੈ ਕੂਟ। ਗੁਟਕਾ ਕੀਜੀ ਖਾਵੇ ਹੂਟ ॥੩੯੪॥
ਗੁਲਮ ਭਗੰਦਰ ਸੋਥ ਨਸਾਇ। ਅਰਸ ਰੋਗ ਸਭ ਹੀ ਟਰ ਜਾਇ।
ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਗਗਲ ਮੇਘ ਬਤਾਇ। ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੇ ਆਨੀ ਸਾਇ ॥੩੯੫॥

੨੮੩੯—ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਤਿਨ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੧੨ ਤੋਲੇ। ਮਘਾਂ ਦਾ ਚੂਰਣ ੪ ਤੋਲੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁੱਗਲ ੫ ਪਲ ਅਰਥਾਤ੍ ੨੦ ਤੋਲੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਕੁੱਟੇ ਤੇ ਗੋਲੀ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗੁਲਮ, ਭਗੰਦਰ, ਸੋਜ ਤੇ ਬਵਾਸੀਰ ਸਭਤਰਾਂ ਦੀ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਇਹ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਗੁੱਗਲ ਮੇਘ ਨੇ ਸਰੰਗਧਰ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੩੯੪॥੩੯੫॥

ਪ੍ਰਮੇਹੋਂ ਪਰ ਗੋਖਰਾਦਿ ਗੁੱਗਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)

ਆਠਾਈ ਪਲ ਗੋਖਰ ਲੇਇ। ਖਟ ਗੁਣ ਜਲ ਮਹਿ ਕ੍ਵਾਥ ਕਰੇਇ।
ਅਰਧਰਹੈ ਤਬ ਲੀਜੈ ਛਾਨ। ਪਾਇ ਕੜਾਹੈ ਅਗਨਿ ਸੁ ਠਾਨ ॥੩੯੬॥
ਗੁਗਲ ਪਲ ਸਾਤੇ ਤਿਸ ਪਾਇ। ਪਾਤ ਕਰੀ ਚੂਰਨ ਰਲਵਾਇ।
ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਮੁਸਤਾ ਲੇਇ। ਸਾਤ ਸਾਤਪਲ ਪੀਸੀ ਦੇਇ ॥੩੯੭॥
ਗੋਲੀ ਕਰ ਖਾਵਤ ਨਰ ਨਾਰਿ॥ ਮੇਹ ਕ੍ਰਿਛ ਵਾਤਾਸਰ ਟਾਰ॥
ਮੂਤਰ ਕ੍ਰਿਛ ਪ੍ਰਦਰ ਸਬ ਬਾਤ॥ ਸੁਕ੍ਰ ਦੋਖ ਅਸਮਰੀ ਘਾਤ ॥੩੯੮॥

੨੮੩੭—ਭੱਖੜਾ ੨੮ ਪਲ (੧੧੨ ਤੋਲੇ), ਛੇ ਗੁਣਾਂ (੬੭੨ ਤੋਲੇ) ਵੱਧ ਜਲ ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰੇ, ਜਿਸ ਵਕਤ ਅੱਧਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਛਾਣ ਲਵੇ। ਮੁੜ ਕੜਾਹੇਂ ਵਿੱਚ ਪਾਕੇ ਅੱਗ ਹੇਠ ਜਲਾਵੇ। ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਗਲ ੭ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੨੮ ਤੋਲੇ ਪਾਵ। ਜਦ ਉਸਦੀ ਪੱਤ ਜੇਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਚੀਜਾਂ ਦਾ ਚੂਰਣ ਪਾਵੇ। ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ, ਮੋਥਾ, ਇਹ ੭-੭ ਪਲ (੨੮ ੨੮ ਤੋਲੇ) ਪਾਵੇ। ਇਸਦੀ ਫਿਰ ਗੋਲੀ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਖਾਵੇ। ਭਾਵੇਂ ਪੁਰਖ ਭਾਵੇਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੇਵਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮੇਹ, ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਛ, ਬਾਤ ਰਕਤ, ਮੂਤ੍ਰ ਘਾਤ, ਪ੍ਰਦ੍ਰ ਅਤੇ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਵਾਯੂ, ਬੀਰਜ ਦਾ ਦੋਖ ਤੇ ਪਥਰੀ ਸਭੇ ਨਾਸ ਕਰੇ।੩੯੮॥

ਕੁਸ਼ਟੋਂ ਪਰ ਤ੍ਰਿਫਲਾਦਿ ਮੋਦਕ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਪਲ ਅਠ ਪਲਹਿ ਭਲਾਤ। ਬਾਕੁਚਿ ਪਲ ਪਾਂਚੋ ਲੈ ਘਾਤ।
ਵੜਿੰਗ ਚਾਰ ਪਲੰ ਪਲੁ ਪਲੁ ਏਹ। ਮ੍ਰਿਤ ਲੋਹਾ ਤ੍ਰਿਵਤਾ ਪੁਰ ਤੇਹ॥
ਸਿਲਾਜੀਤ ਪਲੁ ਪਾਵੇ ਸਹੀ। ਪੁਹਕਰ ਅਧ ਪਲ ਪਾਵਨ ਕਹੀ।
ਅਧ ਪਲੁ ਚਿਤ੍ਰਕ ਮਰਚੋਂ ਟਾਂਕ। ਨਾਗਰ ਪੀਪਰ ਟੰਕ ਟੰਕ ਆਕ।
ਮੁਸਤਾ ਤੁਗ ਏਲਾ ਤਾਲੀਸ। ਕੁੰਕਮ ਟੰਕ ਟੰਕ ਲੈ ਈਸ।
ਖੰਡ ਬਰਾਬਰ ਪਾਤ ਕਰਾਇ। ਪੀਸੀ ਸਬ ਤਾਂ ਮਾਂਹਿ ਰਲਾਇ॥੪੦੧॥
ਪਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਗੋਲਿ ਕਰ ਖਾਇ। ਸਰਬ ਕੁਸ਼ਟ ਤ੍ਰਿਦੋਖ ਨਸਾਇ।
ਭਗੰਦਰ ਫੀਹਾ ਸਿਰਕਾ ਰੋਗ। ਗੁਲਮਜਿਹਵਾ ਤਾਲੂਗਲ ਯੋਗ॥੪੦੨॥
ਅਖਰਾ ਭ੍ਰੂਗਰਦਨ ਔਰੁ ਪੀਠ। ਜਠਰ ਰੋਗ ਸੋ ਕਹੂੰ ਨ ਦੀਠ।
ਅਧੋ ਰੋਗ ਭੋਜਨ ਤੇ ਆਦਿ। ਊਰਧ ਰੋਗ ਭੋਜਨ ਪਰਿ ਖਾਦ॥੪੦੩॥

੨੮੩੯—ਤ੍ਰਿਫਲਾ ੧ ਪਲ—੪ ਤੋਲੇ, ਭਿਲਾਵ ੮ ਪਲ—੩੨ ਤੋਲੇ, ਬਾਵਚੀ ੫ ਪਲ=੨੦ ਤੋਲੇ। ਬਾਇਵੜਿੰਗ ੪ ਪਲ—੧੬ ਤੋਲੇ। ਅਗੇ ਲਿਖੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ੧-੧ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੪-੪ ਤੋਲੇ। ਮ੍ਰਿਤ ਲੋਹਾ, ਤ੍ਰਿਵੀ ਤੇ ਗੁੱਗਲ, ਸਿਲਾਜੀਤ ੪ ਤੋਲੇ। ਪੁਹਕਰਮੂਲ ੨ ਤੋਲੇ। ਚਿੱਤ੍ਰਾ ੨ ਤੋਲੇ, ਮ੍ਰਿਚਾਂ ੪ ਮਾਸੇ। ਸੁੰਢ ਤੇ ਮਘ, ਇਹ ਟੰਕ ਟੰਕ (੪-੪ ਮਾਸੇ), ਮੋਥਾ, ਦਾਲਚੀਨੀ, ਲਾਚੀ; ਤਾਲੀਸ ਪਤ੍ਰ ਤੇ ਕੇਸਰ, ਇਹ ਟੰਕ ਟੰਕ (੪-੪ ਮਾਸੇ), ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਖੰਡ ਲੈਕੇ ਚਾਸਨੀ ਕਰੇ। ਚੀਜਾਂ ਪੀਹਕੇ ਚਾਸਨੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇ; ਫਿਰ ੧ ਪਲ ਅਰਥ ਤ ੪ ਤੋਲੇ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਖਾਵੇ। ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਕੁਸ਼ਟ, ਤ੍ਰਿਦੋਖ, ਭਗੰਦ੍ਰ, ਲਿੱਫ; ਸਿਰ ਦੇ ਰੋਗ, ਗੋਲਾ, ਜਿਹਬਾ ਦੇ ਰੋਗ, ਤਾਲੂ ਦੇ ਰੋਗ, ਗਲ ਦੇ ਰੋਗ, ਨੇਤ੍ਰ, ਭੌਂਹ, ਗਰਦਨ, ਪਿੱਠ ਤੇ ਪੇਟ ਦੇ ਰੋਗ ਕਿਤੇ ਨਜਰੀਂ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੇ। ਹ੍ਰਿਦੇ ਤੋਂ ਹੇਠ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਵਾਸਤੇ ਭੋਜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ, ਉਪਰਲੇ ਰੋਗ ਵਾਸਤੇ ਭੋਜਨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਖਾਵੇ॥੩੯੯॥੪੦੩॥

ਗੰਡਮਾਲਾ ਪਰ ਕਚਨਾਰ ਗੁੱਗਲ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)

ਕਚਨਾਰਾ ਤ੍ਵਚਪਲ ਦਸ ਆਨ। ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਖਟ ਪਲ ਤ੍ਰਿਕੁਟ ਤ੍ਰਿਠਾਨ।
ਵਰਣਾ ਤ੍ਵਚਪਲ ਆਨੋ ਸਹੀ। ਇਕਇਕ ਪਲ ਆਗੈ ਸੋ ਕਹੀ ॥੪੦੪॥
ਏਲਾ ਤ੍ਵਕ ਪੱਤ੍ਰਜ ਏ ਜਾਨ। ਸਬ ਚੂਰਣ ਸਮ ਗੂਗਲ ਮਾਨ।
ਕੂਟੀ ਗੋਲੀ ਟੰਕ ਪ੍ਰਮਾਨ। ਖਾਵਹੁ ਪ੍ਰਾਤਹਿ ਅਪਚੀ ਹਾਨ ॥੪੦੫॥
ਗੰਡਮਾਲ ਅਰਬੁਦ ਬ੍ਰਿਣ ਗ੍ਰੰਥ। ਗੁਲਮ ਕੁਸ਼ਟ ਭਾਗੰਦਰ ਮੰਥ।
ਮੁੰਡੀ ਕ੍ਵਾਥ ਖਦਰ ਵਾ ਕ੍ਵਾਥ। ਹਰੜ ਕ੍ਵਾਥ ਭਾਤੈ ਜਲ ਸਾਥ ॥੪੦੬॥

੨੯੩੯–ਕਚਨਾਰ ਦੀ ਛਿੱਲ ੧੦ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੪੦ ਤੋਲੇ। ਤ੍ਰਿਫਲਾ ੬ ਪਲ—੨੪ ਤਲੇ। ਤ੍ਰਿ-ਕੁਟਾ ੩ ਪਲ = ੧੨ ਤੋਲੇ। ਬਰਨੇ ਦੀ ਛਿੱਲ ਇਕ ਪਲ = ੪ ਤੋਲੇ। ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਚੀਜਾਂ ਚਾਰ ਚਾਰ ਤੋਲੇ ਲਵੇ:—ਲਾਚੀ, ਦਾਲਚੀਨੀ ਤੇ ਤਜਪਤ੍ਰਜ, ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਗੁੱਗਲ ਪਾਵੇ। ਕੁੱਟਕੇ ਗੋਲੀ ੯ ਮਾਸੇ ਦੀ ਕਰੇ। ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਅਪਚੀ ਨਾਸ ਹੋਵੇ। ਗੰਡਮਾਲਾ, ਅਰਬੁਦ, ਬ੍ਰਿਣ, ਗ੍ਰੰਥੀ, ਗੋਲਾ, ਕੁਸ਼ਟ ਤੇ ਭਗੰਦ੍ਰ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਪਰੰਤੂ ਇਸਨੂੰ ਮੁੰਡੀ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ, ਖੈਰ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ, ਯਾ ਹਰੜਾਂ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਨਾਲ, ਅਥਵਾ ਕੇਵਲ ਜਲ ਨਾਲ ਸੇਵਨ ਕਰੇ ॥੪੦੪ ਤੋਂ ੪੦੬॥

ਪੁਸ਼ਟ ਪਰ ਮਾਖਾਦਿ ਮੋਦਕ (ਸਾਰੰਗਧਰਾਤ)

ਨਿਸ ਤੁਖ ਮਾਖ ਕਨਕ ਵਾ ਚੂਨ। ਨਿਸ ਤੁਖ ਯਵ ਸਾਠੀ ਸਾਲੂਨ।
ਕਣਾ ਚੂਰਣ ਏ ਪਾਂਚੋ ਜਾਨ। ਪਲ ਪਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪੀਸੀ ਛਾਨ ॥੪੦੭॥
ਗੋ ਘ੍ਰਿਤ ਮਾਹੈ ਸਦੀ ਬਨਾਇ। ਸਬ ਤੇ ਆਧੀ ਖੰਡ ਠਵਾਇ।
ਦੂਨਾ ਪਾਨੀ ਪਾਇ ਪਕਾਇ॥ ਮੰਦ ਮੰਦ ਆਤਸ਼ ਕਰਵਾਇ ॥੪੦੮॥
ਪਲ ਇਕ ਗੋਲੀ ਕਰੋ ਬਨਾਇ। ਸੰਧਯਾ ਕੋ ਦੂਧਹਿ ਸੰਗ ਖਾਇ॥
ਖਾਰ ਤੁਰਸ਼ ਕੀ ਰਖਯਾ ਕਰੇ॥ ਰਮੈ ਤ੍ਰਿਯਾ ਬਹੁ ਬਲ ਨਹਿ ਟਰੈ॥
ਮਾਖਾਦਿਕ ਮੋਦਕ ਏ ਕਹਿਯਾ॥ ਮੇਘ ਕਹਯੋ ਸਾਰੰਗਧਰ ਲਹਿਯਾ॥
ਰਾਸਾਯਨ ਜਾਨੋ ਤੁਮ ਏਹ॥ ਦਿਨ ਦਿਨ ਆਨੰਦ ਦੇਵੈ ਤੇਹ ॥੪੧੦॥

੨੯੪੦–ਮਹਾਂ ਦੀ ਦਾਲ ਧੋਕੇ ਕੱਢੀ ਹੋਈ ਦਾ ਆਟਾ, ਕਣਕ ਦਾ ਆਟਾ, ਜਵਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਦਾ

ਆਟਾ, ਸੱਠੀ ਦੇ ਚਾਵਲਾਂ ਦਾ ਆਟਾਂ ਤੇ ਮਘਾਂ ਦਾ ਆਟਾ ਇਹ ਪੰਜੇ ੪-੪ ਤੋਲੇ ਲਵੇ। ਗੋਕੇ ਘਿਉ ਵਿਚ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਪਕਾਵੇ। ਫਿਰ ਇਸ ਵਿਚ ਸਭਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਅੱਧੀ ਖੰਡ ਪਾਵੇ, ਦੂਣਾ ਪਾਣੀ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ ਮੱਠੀ ਮੱਠੀ ਹਠ ਅੱਗ ਬਾਲੇ। ਪੱਕਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣੇ ਪਰ ਇਸਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ੪ ਤੋਲੇ ਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਲੱਡੂ ਬੰਨ੍ਹ ਲਵੇ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਖਾਇਆ ਕਰੇ। ਖਾਰੀ, ਖੱਟੀ ਚੀਜ ਦੀ ਬੰਦਸ਼ ਕਰੇ। ਫਿਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੰਗ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਬਲ ਨਾ ਘਟੇ। ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਮਾਖਯਾਦਿ ਮੋਦਕ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਘ ਨੇ ਸਾਰੰਗਧਰ ਤੋਂ ਲਿਆਕੇ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਸਾਯਣ ਰੂਪ ਹੈ, ਰੋਜ਼ ਅਨੰਦ ਦੇ ਦੇਣੇ ਹਾਰਾ ਹੈ। ੪੧੦।

ਅਥ ਪਾਕਾਧਿਕਾਰ–ਦੋਹਰਾ

ਸੀਸਾ ਵੰਗ ਨ ਪਰਤ ਹੀ ਔਰ ਧਾਤ ਵਾ ਪਾਕ ॥
ਗੁਲਮ ਮੇਹ ਕਫ ਵਾਤ ਦੁਖ ਉਦਰ ਰੋਗ ਕਰਿ ਵਾਕ ॥੪੧੧॥
ਬੰਗ ਜੁ ਸੈਨਹਿ ਇਹੁ ਕਹਜੇ ਰਸਰਤਨਾਕਰਿ ਵਾਨ ॥
ਮ੍ਰਿਤ ਧਾਤੁ ਸੁਧ ਪਾਈਐ ਕਾਚੀ ਵਿਖ ਸਮ ਮਾਨ ॥੪੧੨॥

੨੯੪੧—ਪਾਕ ਵਿੱਚ ਸਿੱਕਾ ਤੇ ਕਲੀ ਪਵੇ ਅਥਵਾ *ਨਾ ਪਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਹੋਰ ਧਾਤੂ ਪਾਈ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਪਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਸੇਵਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਗੁਲਮ, ਪ੍ਰਮੇਹ, ਕਫ; ਵਾਯੂ ਦੇ ਰੋਗ, ਹੋਰ ਪਟ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਵੰਗਸਨ ਅਤੇ ਰਸਰਤਨਾਕਰ ਦੇ ਵਚਨ ਹਨ, ਕਿ ਮ੍ਰਿਤੂ ਧਾਤੂ ਸੁਧ ਕਰਕੇ ਪਾਈ ਹੋਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਪਾਵੇ, ਪਰੰਤੂ ਕੱਚੀ ਧਾਤੂ ਵਿਖ (ਜਹਰ) ਸਮਾਨ ਹੈ; ਇਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਾ ਪਾਵੇ ॥੪੧੧॥੪੧੨॥

ਪ੍ਰਥਮ ਸੌਭਾਗਜ ਸੁੰਠੀ (ਯੋਗਚਿੰਤਾਮਣੀਮਤਾਤ)

ਤੀਨ ਪ੍ਰਸਥ ਸੁੰਠੀ ਗਹੇ ਤੀਨ ਪ੍ਰਸਥ ਘ੍ਰਿਤ ਪਾਇ ॥
ਤਾਂਮਹਿ ਭੂਨੇ ਸੁੰਠਿ ਕੋ ਖੀਰ ਚਤੁਰ ਗੁਣ ਧਾਇ ॥੪੧੩॥
ਖੋਵਾ ਕਰ ਸੁੰਠੀ ਯੁਕਤ ਕਸਾਰ ਸਮਾਨ ਸੁ ਰਾਖ ॥
ਦੂਧ ਸਮਾਨ ਜੁ ਖੰਡ ਲੈ ਪਾਤ ਬਨਾਵੇ ਸਾਖ ॥੪੧੪॥
ਪੱਤ ਪਕਾਵਤ ਪਾਈਐ ਪ੍ਰਿਥਮਹਿ ਸੁੰਠ ਕਿਸਾਰ ॥

---

*(ਵਾ) ਵਿਕਲਪ ਦਾ ਵਾਚਕ ਅਰਥਾਤ ਜਿਥੇ ਪੌਣੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਓਥੇ ਪਾਵੇ, ਹਰ ਹਰ ਜਗਾ ਨਾ ਪਾਵੇ।

ਔਰ ਔਖਧੀ ਪੀਸ ਠਿਲ ਰਾਖੀ ਭੂਮ ਉਤਾਰ ॥੪੧੫॥
ਜਾਤੀਫਲ ਜਲਵਤ੍ਰੀ ਮਿਸ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਕਣਾ ਲਵੰਗ।
ਯੁਗ ਜੀਰਾ ਧਨੀਯਾ ਧਰੋ ਏਲਾ ਦਾਖ ਸੁ ਅੰਗ ॥੪੧੬॥
ਹਿਮ ਖਜੂਰ ਸਤਾਵਰੀ ਔਰ ਵਿਦਾਰੀ ਕੰਦ ॥
ਅਧ ਅਧ ਪਲ ਏ ਲੀਜੀਯੇ ਮੇਲੋ ਪੀਸ ਆਨੰਦ ॥੪੧੭॥
ਖੋਪਾ ਅਠ ਪਾਈਐ ਚਾਰਟੰਕ ਦੇ ਸਾਰ ॥
ਪਾਹਨ ਭੇਦ ਜੁ ਟੰਕ ਚਉ ਤ੍ਰਿਵੀ ਟੰਕ ਦੋ ਡਾਰ ॥੪੧੮॥
ਸੌਂਫ ਚਿਰੌਂਜੀ ਵੀਜ ਦੇ ਅਠ ਅਠ ਟੰਕ ਪ੍ਰਮਾਨ।
ਸਕਲ ਪੀਸ ਤਾਂਮੇ ਭਿਲੋ ਤੀਨ ਕਰਖ ਗੁਟਿ ਠਾਨ ॥੪੧੯॥
ਨਾਰਿ ਅਚੇ ਅਤਿ ਰੂਪ ਹੋਇ ਮ੍ਰਿਦੁ ਤਨ ਬਦਨ ਸੁ ਚੰਦ।
ਕਠਿਨ ਪਯੋਧਰ ਯੋਨਿ ਅਤਿ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋਇ ਅੰਗ ਅਨੰਦ ॥੪੨੦॥
ਵਾਤ ਸਕਲ ਟਰ ਜਾਤ ਹੁਇ ਮਰਦ ਖਾਇ ਬਹੁ ਧਾਤ।
ਸੁੰਠਿ ਪਾਕ ਮੁਨਿ ਮੇਘ ਭਨ ਸਕਲ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਖਯਾਤ ॥੪੨੧॥

੨੮੪੨–ਬਰੀਕ ਛਾਣੀ ਹੋਏ ਸੁੰਢ ੩ ਪ੍ਰਸਥ = ੧੯੨ ਤੋਲੇ; ਇਤਨਾ ਹੀ ਘਿਉ ਪਾਵੇ। ਘਿਉ ਵਿਚ ਸੁੰਢ ਨੂੰ ਭੁੰਨੇ; ਅਰ ਫਿਰ ਚਾਰ ਗੁਣੇ ਦੁੱਧ ਦਾ ਖੋਵਾ ਕਰੇ, ਓਹ ਸੁੰਢ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਕਸਾਰ ਜੇਹਾ ਭੁੰਨਕੇ ਕਰੇ। ਜਿਤਨਾਂ ਖੋਏ ਦਾ ਦੁੱਧ ਸੀ ਉਤਨੀ ਹੀ ਖੰਡ ਲੈਕੇ ਉਸਦੀ ਪੱਤ ਬਣਾਵੇ। ਉਹ ਪੱਤ ਪਕਾਈ ਹੋਈ ਸੁੰਢ ਦੇ ਕਸਾਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਵਿੱਚ ਪਾਵੇ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਚੀਜਾਂ ਬੀ ਭੁੰਜੇ ਲਾਹਕੇ ਪੀਹਕੇ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦੇਵੇ, ਜੋ:–ਜਾਫਲ; ਜਾਵਤ੍ਰੀ, ਸੌਂਫ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ (ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ, ਆਂਵਲੇ), ਮਘ, ਲੌਂਗ, ਚਿੱਟਾ ਜੀਰਾ, ਕਾਲਾ ਜੀਰਾ, ਧਨੀਆਂ, ਲਾਚੀ, ਮੁਣੱਕਾ, ਚੰਦਨ, ਖਜੂਰ, ਸਤਾਵਰ ਤੇ ਸਜਾਲੀਆਂ, ਇਹ ਸਭ ਅੱਧਾ ਅੱਧਾ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੨-੨ ਤੋਲੇ। ਗਰੀ ਦਾ ਖੋਪਾ ਅੱਠ ਪਲ = ੩੨ ਤੋਲੇ ਪਾਵੇ; ੧੬ ਮਾਸੇ ਮ੍ਰਿਤ ਲੋਹਾ ਧਾਵੇ। *ਪਖਾਣੇ ਭਦ ੧੬ ਮਾਸੇ, ਤਿਰਵੀ ੮ ਮਾਸੇ, ਸੌਂਫ, ਚਿਰੌਂਜੀ ਦੀ ਗਿਰੀ, ਇਹ ੩੨-੩੨ ਮਾਸੇ, ਇਹ ਸਭ ਪੀਹਕੇ ਵਿਚ ਮਿਲਾਵੇ। ਫਿਰ ੩ ਤੋਲੇ ਦੀ ਗੋਲੀ ਅਰਥਾਤ ਲੱਡੂ ਬਨਾਕੇ ਖਾਵੇ। ਜੇ ਕਦੇ ਇਸਤਰੀ ਇਸਨੂੰ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਅਤਿਅੰਤ ਰੂਪਵੰਤੀ ਅਰਥਾਤ ਸੋਹਣੀ ਹੋਵੇ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਨਰਮ ਮਖਮਲ ਜੇਹਾ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਜੇਹਾ ਚਮਕੇ, ਅਰ ਥਣ ਕਰੜੇ ਬਿੱਲਾਂ ਜੇਹੇ, ਯੋਨੀ ਤੰਗ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਭ ਅੰਗ ਅਨੰਦ ਦੇਣ ਹਾਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਾਯੂ ਦੇ ਵਿਕਾਰ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਜੇ ਪੁਰਖ ਸੇਵਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤੀ ਧਾਤੂ ਵਧੇ, ਇਹ ਸੁੰਠੀ ਪਾਕ ਵੈਦਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ॥੪੧੩ ਤੋਂ ੪੨੧॥

---

*ਪਖਾਣਭੇਦ ਖਾਣੀ ਲੇਵੇ।

ਸੁਪਾਰੀ ਪਾਕ—ਸੋਰਠਾ

ਸੋਪਾਰੀ ਪਲ ਆਠ, ਸਤਾਵਰ ਧਾਤ੍ਰੀ ਗਹੋ।
ਚਾਰ ਚਾਰ ਪਲ ਮਾਠ, ਨੀਰ ਸੇਰ† ਅਠ ਮਾਹਿ ਦੇ ॥੪੨੨॥
ਕ੍ਵਾਥ ਕਰੀ ਅਠ ਸੇਰ, ਜਲ ਰਾਖੀ ਨੈ ਛਾਨਿ ਲੈ।
ਪੂੰਗੀ ਫੂਟੇ ਫੇਰ, ਆਢਕ ਦੂਧਹਿ ਪਚਨ ਕਰਿ ॥੪੨੩॥
ਨੀਕਾ ਕਰੀ ਕਿਸਾਰ, ਥਾਲੀ ਮਹਿ ਰਾਖੇ ਜੁਦਾ।
ਪਲ ਪਚਾਸ ਸਿਤ ਧਾਰ, ਪਾਤ ਕਰੈ ਪੂੰਗੀ ਫਲਹਿ ॥੪੨੪॥
ਭੂਮਿ ਉਤਾਰੀ ਪਾਇ, ਪੂੰਗੀ ਫਲ ਔਖਧ ਸਕਲ।
ਪੀਸੀ ਖਰੀ ਛਿਲਾਇ, ਨਾਮ ਭਨੋ ਸੁਨਿ ਤਾਸ ਕੋ ॥੪੨੫॥
ਗਜਕੇਸਰ ਲਾਵੰਗ, ਚੰਦਨ ਘਨ ਧਨੀਆਂ ਮਿਰਚ।
ਸੁੰਠਿ ਚਿਰੌਂਜੀ ਵੰਗ, ਕਣਾ ਦਾਖ ਪਿਸਤਾ ਗਰੀ ॥੪੨੬॥
ਪਤ੍ਰਜ ਪਤ੍ਰ ਤਮਾਲ, ਏਲਾ ਜੀਰਾ ਯੁਗ ਹਿਮਹ।
ਜਾਤੀਫਲ ਲੈ ਡਾਲ, ਸੰਘਾੜੇ ਜਲ ਵੱਤਰੀ ॥੪੨੭॥
ਲੋਚਨ ਵੰਸ ਮੰਗਾਇ, ਅਰਧ ਅਰਧ ਪਲ ਪੀਸ ਖਿਪ।
ਤੀਨ ਕਰਖ ਗੁਟਿ ਬਾਇ, ਪ੍ਰਾਤ ਸਾਂਝ ਖਾਵਨ ਕਰੇ ॥੪੨੮॥
ਤਪਤਿ ਸੂਲ ਵਮਿ ਨਾਸ, ਦਾਹ ਘ੍ਰਾਣ ਕਾ ਰੋਗ ਏ।
ਥੰਭ ਰੁਧਿਰ ਗੁਦ ਆਸ, ਆਂਖ ਇੰਦਰੀ ਸ੍ਰਵਣ ਕਾ ॥੪੨੯॥
ਵੀਰਜ ਕਰਿ ਅਰ ਮੇਹ, ਮੂਤ੍ਰ ਘਾਤ ਹਰਿ ਮੂਤ੍ਰ ਕਿਛ੍ਰ।
ਖਾਵਤ ਤਿਰੀਯਾ ਏਹ, ਗਰਭਵਤੀ ਸਸਿ ਵਧਨ ਕਰਿ ॥੪੩੦॥

੨੯੪੩—ਸੁਪਾਰੀਆਂ ੮ ਪਲ—੩੨ ਤੋਲੇ, ਸਤਾਵਰ, ਆਵਲੇ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ੪-੪ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੧੬-੧੬ ਤੋਲੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਜਲ ੮ ਸੇਰ ਪਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਜਲ ਅੱਧਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਛਾਣ ਲਵੇ। ਫਿਰ ਕਾੜ੍ਹੇ ਦਾ ਜਲ ਰਖਕੇ ਸੁਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭੰਨਕੇ ੮ ਸੇਰ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਪਕਾਵੇ। ਜਦ ਅੱਛੀ ਤਰਾਂ ਕਿਸ਼ਾਰ ਜੇਹਾ

---

†ਜਲ ਖੋੜਸ ਪ੍ਰਸਥਹਿ ਗਹੋ।

ਮਾਵਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਥਾਲੀ ਵਿਚ ਅਲਹਿਦਾ ਹੀ ਰੱਖ ਲਵੇ। ਫਿਰ ੫੦ ਪਲ=੨੦੦ ਤੋਲੇ ਮਿਸ਼ਰੀ ਪਾਕੇ ਉਸ ਸੁਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਕਾੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਜਲ ਵਿਚ ਪੱਤ ਬਨਾਵੇ। ਫਿਰ ਚੁਲੇ ਤੋਂ ਲਾਹਕੇ ਸੁਪਾਰੀਆਂ ਦਾ ਮਾਵਾ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦੇਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਸਭ ਚੀਜਾਂ ਪੀਹਕੇ ਕੱਪੜੇ ਛਾਣ ਕੀਤੀਆਂ ਪਾਵੇ, ਸੋ ਨਾਗਕੇਸਰ, ਲੌਂਗ ਚੰਦਣ, ਮੋਥਾ, ਧਨੀਆਂ, ਮ੍ਰਿਚਾ, ਸੁੰਢ, ਚਿਰੌਂਜੀ, ਮ੍ਰਿਤ ਕਲੀ, ਮਘ, ਮੁਨੱਕਾ, ਪਿਸਤਾ, ਗਰੀ, ਤਜਸੱਕ, ਤਮਾਲ ਪਤ੍ਰ, ਲਾਚੀ, ਦੋਨੋਂ ਜੀਰੇ, ਜਾਫਲ, ਸੰਘਾੜੇ, ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ ਤੇ ਤਬ ਸ਼ੀਰ, ਇਹ ਸਭ ੨-੨ ਤੋਲੇ ਪਾਕੇ ਮਿਲਾਯ ਗੋਲੀ ਅਰਥਾਤ ਲੱਡੂ ੩ ਤੋਲੇ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹੇ, ਦੋਨੋਂ ਵਕਤ ਪ੍ਰਾਤਾ, ਰਾਤ ਖਾਯਾ ਕਰੇ। ਪਿੰਡੇ ਦੀ ਤਪੇਸ਼ (ਸਰੀਰ ਦਾ ਸੜਨਾ), ਸੂਲ ਕੇ, ਦਾਹ ਤੇ ਨਾਸਾਂ ਦੇ ਰੋਗ, ਸਭੇ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਗੁਦਾ, ਮੂੰਹ ਰਸਤੇ, ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਇੰਦ੍ਰੀ ਅਤੇ ਕੰਨਾਂ ਰਸਤੇ ਲਹੂ ਆਉਂਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਬੰਦ ਕਰੇ। ਇਹ ਬੀਰਜ ਕਾਰਕ, ਪ੍ਰਮੇਹ ਨਾਸਕ, ਸੁਜ਼ਾਕ ਤੇ ਮੂਤ੍ਰ ਕ੍ਰਿਛ ਬਜਿ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਜੇ ਕਦੇ ਔਰਤ ਸੇਵਨ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਸਮਾਨ ਮੁਖੜੇ ਵਾਲਾ ਪੁਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਕਰੇ (ਕਦੇ ਬੀ ਨਲੀ ਚੱਚੇ ਨਹੀਂ ਜਣਦੀ) ॥੪੨੨ ਤੋਂ ੪੩੦॥

ਪੀਪਲ ਪਾਕ (ਯੋਗਚਿੰਤਾਮਣੀਮਤਾਂਤ)–ਚੌਪਈ

ਕਣਾ ਪ੍ਰਸਥ ਪਚਸੇਰ ਜੁ ਖੀਰ। ਘ੍ਰਿਤ ਪਲ ਚਾਰ ਪਚਾਵੈ ਵੀਰ।
ਤੀਨੋਂ ਕਾ ਤੁਮ ਕਰੋ ਕਿਸਾਰ। ਸੋ ਰਾਖੋ ਤੁਮ ਥਾਲ ਮਝਾਰ ॥੪੩੧॥
ਪ੍ਰਸਥ ਦੋਇ ਖੰਡਹਿ ਕਰਪਾਤ। ਤਾਂਮਸਿ ਕਣਾ ਕਿਸਾਰ ਜੁ ਘਾਤ।
ਅਕਰਕਰਾ ਮੁਸਲੀ ਜੁ ਲਵੰਗ। ਕੌਂਚ ਗੋਖਰੂ ਏਲਾ ਅੰਗ ॥੪੩੨॥
ਜਾਤੀਫਲ ਜਲਵੱਤ੍ਰਿ ਤਮਾਲ। ਤਜ ਭਾਰੰਗੀ ਗ੍ਰੰਥਕ ਡਾਲ।
ਸੁੰਠ ਖਦਰਿ ਗਜਕੇਸਰ ਧਨੀਯਾ। ਅਜਮੋਦਾ ਮਸਤਕਿ ਏ ਘਨੀਯਾ।
ਮ੍ਰਿਤਕ ਵੰਗ ਤੰਬੇਸ੍ਰਰ ਸਾਰ। ਸਿੰਗ੍ਰਫ ਟੰਕ ਚਾਰ ਹੀ ਚਾਰ।
ਕਪੜ ਛਾਨ ਕਰ ਦੇਹੁ ਭਿਲਾਇ। ਦੋਇ ਟਾਂਕ ਕਾਪੂਰ ਮਿਲਾਇ।
ਗੁਟਕਾ ਪੈਸੇ ਦੋਇ ਬੰਧਾਇ। ਕਰੇ ਖੁਧਾ ਬਲ ਵ੍ਰਿਧਿ ਕਰਾਇ।
ਜ੍ਵਰ ਜੀਰਣ ਮੂਰਛਾ ਮ੍ਰਮ ਸ੍ਵਾਸ। ਹਿੱਕ੍ਹਾ ਪਾਂਡੁ ਮੋਹ ਵਮਿ ਕਾਸ ॥੪੩੫॥
ਏਤੇ ਰੋਗੁ ਮਿਟਾਵੈ ਏਹ। ਧਾਤੁ ਵ੍ਰਿਧ ਬਹੁ ਪੁਸਟ ਕਰੇਹ।
ਯੋਗੁ ਚਿੰਤਾਮਣ ਪੀਪਲ ਪਾਕ। ਕਹਿਤ ਮਘ ਭਾਖਾ ਕਰ ਵਾਕ ॥੪੩੬॥

੨੯੪੪—ਮਘਾਂ ੬੪ ਤੋਲੇ, ੫ ਸੇਰ ਦੁਧ, ੧੬ ਤੋਲੇ ਘਿਓ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਕਾਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਕਿਸਾਰ ਕਰ ਲਵੇ। ਉਸ ਕਿਸਾਰ ਨੂੰ ਥਾਲੀ ਵਿਚ ਰਖੇ ਤੇ ੨ ਪ੍ਰਸਥ=੧੨੦ ਤੋਲੇ ਖੰਡ ਦੀ ਪੱਤ ਕਰੇ; ਉਸ ਵਿਚ ਮਘਾਂ ਵਾਲਾ ਕਿਸਾਰ ਪਾ ਦੇਵੇ ਅਰ:—ਅਕਰਕਰਾ, ਮੂਸਲੀ ਲੌਂਗ; ਕੌਂਚਬੀਜ, ਭੱਖੜਾ, ਇਲਾਯਚੀ, ਜਾਫਲ, ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ, ਤਮਾਲਪਤ੍ਰ, ਤਜਸੱਕ, ਭੜਿੰਗੀ, ਪਿੱਪਲਾਮੂਲ, ਸੁੰਢ, ਕੱਥ, ਨਾਗ ਕੇਸਰ,

ਧਨੀਆਂ, ਅਜਮੋਦ, ਮਸਤਕੀ, ਮ੍ਰਿਤ ਕਲੀ, ਤਾਂਬਾ ਮ੍ਰਿਤ, ਲੋਹ ਮ੍ਰਿਤ, ਮ੍ਰਿਤ ਸਿੰਗ੍ਰਫ, ਇਹ ੧੬-੧੬ ਮਾਸੇ, ਉਕਤ ਚੀਜਾਂ ਸਭ ਕੱਪੜਛਾਣ ਕਰਕੇ ਮਿਲਾਵੇ। ਫਿਰ ੮ ਮਾਸੇ ਕਪੂਰ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਫਿਰ ੨ ਤੋਲੇ ਦੀ ਗੋਲੀ ਬਣਾਵੇ, ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਭੁੱਖ ਵਧਾਵੇ, ਬਲ ਕਰੇ, ਤਾਪ, ਅਜੀਰਣ, ਮੂਰਛਾ, ਭ੍ਰਮ, ਦਮਾਂ ਹਿੜਕੀ, ਪਾਂਡੂ, ਪ੍ਰਮੇਹ, ਕੈ ਤੇ ਖਾਂਸੀ, ਇਤਨੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰੇ; ਧਾਤੂ ਵਧਾਵੇ ਅਰ ਬੜੀ ਪੁਸਟੀ ਕਰਨੇਹਾਰਾ ਇਹ ਪੀਪਲ=ਮਘ ਪਾਕ ਯੋਗ ਚਿੰਤਾਮਣੀ ਮਤ ਦਾ ਮੇਘ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੪੩੧ ਤੋਂ ੪੩੬॥

ਮੂਸਲੀ ਪਾਕ (ਯੋਗ ਚਿੰਤਮਾਣੀ ਮਤਾਂਤ)—ਸ਼ੰਕਰ ਛੰਦ

ਪਲੁ ਆਠ ਪੀਸੀ ਮੂਸਲੀ ਘ੍ਰਿਤ ਸੇਰ ਮਾਹਿ ਪਚਾਇ।
ਤੁਲਾ ਇਕ ਗੋਖੀਰ ਮੇਲੋਂ ਤੀਨ ਕੀਟ ਕਰਾਇ।
ਖੰਡ ਪਲ ਸਤ ਪਾਤ ਕੀਜੈ ਪਾਕ ਜਾਨੀ ਮੇਲੁ।
ਮੂਸਲੀ ਕਾਸਾਰ ਮੇਲੋਂ ਔਖਧੀ ਏ ਠੇਲ ॥੪੩੭॥
ਤੀਨ ਮੱਜਾ ਤੀਨ ਪਲ ਚਵ ਤੁੰਬਰੰ ਲਾਵੰਗ।
ਕੌਂਚ ਜਾਤੀਫਲ ਜਾਵੱਤ੍ਰੀ ਕੇਸਰੰ ਮ੍ਰਿਤੁ ਵੰਗ।
ਛੜ ਤ੍ਰਿਯੂਖਣ ਅਕਰ ਕਰ ਹਿਮ ਮੇਲ ਚੱਤ੍ਰ ਸੁ ਜਾਤ।
*ਪਿਚ ਪਿਚ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪੀਸ ਪਾਵੈ ਗੂੰਦ ਪਲ ਚਤੁ ਘਾਤ ॥੪੩੮॥
†ਗੂੰਦ ਪਾਈਯੇ ਘੀਉ ਤਲਕੈ ਕਰਖ ਲਾਡੂ ਦੋਇ।
ਖਾਤ ਨਿਸਦਿਨ ਧਾਤੁ ਖੀਣਾ ਖੀਣ ਬਲਤਾ ਹੋਇ।
ਭੂਖ ਜਾਗੈ ਕਾਮ ਭਾਗੈ ਸ੍ਵਾਸ ਪਾਂਡੁ ਪਰਾਇ।
ਕਰੈ ਵੀਰਯ ਵਿਖਮ ਜ੍ਵਰ ਹਰਿ ਖੰਡੁ ਪੁਰਖ ਕਰਾਇ ॥੪੩੯॥
ਹੋਤ ਮੋਟਾ ਰੂਪ ਵਾਪੈ ਵਜਾਧਿ ਹਰ ਜੁ ਪ੍ਰਮੇਹ।
ਬਲੀ ਪਲਤ ਸੁਨਾਸ ਕਰਤਾ ਬੰਧਿਆ ਸੁਤ ਦੇਹ।
ਯੋਗ ਚਿੰਤਾਮਣਿ ਮਤਾ ਹੈ ਕਹਯੋ ਮੁਸਲਿ ਜੁ ਪਾਕ।
ਕਹਿਤ ਮੇਘ ਵਖਾਨਿ ਕੀਨੋ ਸਬਨਿ ਗ੍ਰੰਥਨਿ ਵਾਕ ॥੪੪੦॥

---

*ਪਿਚੁ=ਦੋ ਤੋਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਦੇਖੋ ਆਯੁਰਵੇਦੀ ਕੋਸ਼ ਪ੍ਰਿ: ੯੮।

†ਫੁਲਾਹ ਦਾ ਗੂੰਦ।

੨੮੪੫-ਮੂਸਲੀ ੮ ਪਲ=੩੨ ਤੋਲੇ ਪੀਹਕੇ ਸੇਰ ਭਰ ਘਿਉ ਵਿਚ ਪਕਾਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿਚ ਗੌਕਾ ਦੁਧ ੧ ਤੁਲਾ = ੮੦੦ ਤੋਲੇ (੧੦ ਸੇਰ ਪੱਕਾ) ਪਾ ਲਵੇ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਤਿੰਨਾ ਦਾ ਕਸਾਰ ਕਰ ਲਵੇ। ਫਿਰ ੧੦੦ ਪਲ=੪੦੦ ਤੋਲੇ ਖੰਡ ਦੀ ਪੱਤ ਕਰੇ, ਪੱਕ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੂਸਲੀ ਦਾ ਕਸਾਰ ਉਸ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਮਿਲਾ ਦੇਵੇ ਅਰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਬੀ ਪਾਵੇ:-ਤੀਨ ਮੱਜਾ (ਬਦਾਮ, ਪਿਸਤਾ ਤੇ ਨਿਉਜੇ) ਇਹ ੧੨ ਤੋਲੇ, ਅਰਥਾਤ ੪-੪ ਤੋਲੇ, ਚੱਵ, ਧਨੀਆਂ, ਲੌਂਗ, ਕੌਂਚਬੀਜ, ਜਾਫਲ, ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ, ਕੇਸ਼ਰ, ਮ੍ਰਿਤਕਲੀ, ਛੜ, ਮੱਘ, ਮ੍ਰਿਚ, ਸੁੰਢ ਅਕਰਕਰਾ, ਚੰਦਨ, ਚਾਰ ਜਾਤ (ਦਾਲਚੀਨੀ, ਇਲਾਇਚੀ, ਨਾਗਕੇਸਰ ਤੇ ਤਮਾਲਪਤ੍ਰ) ਇਹ ੨-੨ *ਤੋਲੇ ਪਾਵੇ ਤੇ †ਬੂੰਦ ੪ ਪਲ=੧੬ ਤੋਲੇ ਘਿਉ ਵਿਚ ਤਲਕੇ ਪਾਵੇ ਅਰ ਫਿਰ ੨ ਤੋਲੇ ਦਾ ਲੱਡੂ ਬਣਾਕੇ ਦੋਨੋਂ ਵਕਤ ਖਾਯਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਧਾਤੂ ਦੀ ਖੀਣਤਾ, ਬਲ ਦੀ ਖੀਣਤਾ ਨਾਸ ਕਰੇ; ਭੁਖ ਵਧਾਵੇ, ਖਾਂਸੀ ਹਟਾਵੇ, ਹੋਰ ਦਮਾਂ, ਪਾਂਡੂ ਬੀ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਬੀਰਜ ਵਧਾਵੇ, ਵਿਖਮ ਜ੍ਵਰ ਨਾਸ ਕਰੇ ਤੇ ਨਮਦਰਦ ਤੋਂ ਮਰਦ ਬਣੇ। ਸਰੀਰ ਮੋਟਾ ਕਰੇ, ਰੂਪ ਸੋਹਣਾ ਕਰੈ, ਪ੍ਰਮੇਹ ਨਾਸ ਕਰੇ ਮੂੰਹ ਦੀਆਂ ਝੁਰੜੀਆਂ, ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਸਫੇਦ ਹੋਣਾ; ਇਹ ਗਵਾਵੇ, ਬੰਧਯਾ ਨੂੰ ਪੁਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ਇਹ ਮੂਸਲੀ ਪਾਕ ਯੋਗ ਚਿੰਤਾਮਣੀ ਦੇ ਮਤਾਨੁਸਾਰ ਕਿਹਾ ਹੈ ॥੪੩੭ ਤੋਂ ੪੪੦॥

ਸਿੰਬਲ ਪਾਕ—ਦ੍ਵੈਯਾਛੰਦ

ਸਿੰਬਲ ਜੜ੍ਹ ਰਸ ਪ੍ਰਸਥ ਮਗਾਵੈ ਗੋਖਰੂ ਪ੍ਰਸਥ ਜੁ ਆਧਾ।
*ਕੌਂਚ ਬੀਜ ਪਲ ਆਠੁ ਸੁਧਾਰੇ ਸਤਾਵਰ ਤਿਸ ਆਧਾ।
ਦ੍ਰੋਣ ਅਧ ਮਹਿਖੀ ਕੇ ਪਯ ਮੈ ਮੇਲੁ ਪਕਾਇ ਕਿਸਾਰਾ।
ਤਾਕੋ ਥਾਲੀ ਵੀਚ ਰਖਾਵੈ ਤੁਲਾ ਜੁ ਖੰਡੁ ਵਿਚਾਰਾ ॥੪੪੧॥
ਪਾਤ ਕਰੀ ਪਰ ਪੱਕ ਸੁ ਪਾਵੇ ਏ ਅਵਖਧੁ ਪੁਨਿ ਦੀਜੇ।
ਅਕਰਕਰਾ ਜਲਵਤ੍ਰਿ ਤਲੀਸਾ ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਲੌਂਗ ਸੁ ਲੀਜੇ।
ਛੜਾ ਜਾਜਫਲ ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਏਲਾ ਤਜ ਤੰਮਾਲ ਕਪੂਰਾ।
ਤਾਲਮਖਾਣਾ ਮੱਜਾ ਤੀਨੋਂ ਬਟ ਕੂੰਪਲ ਲੈ ਚੂਰਾ ॥੪੪੨॥
ਗਜ ਕੇਸਰ ਕੇਸਰ ਪਲ ਅਧ ਅਧ ਪੀਸੀ ਤਾਂਮਹਿ ਪਾਵੈ।
†ਪਾਰਦ ਅਭਰਕ ਮ੍ਰਿਤੁ ਲੈ ਪਾਵੈ ਪਲੁ ਅਧੁ ਆਧ ਰਲਾਵੈ।
‡ਭੰਗਾ ਪਾਵੇ ਪੀਸ ਚਾਰ ਪਲ ਅਧੁ ਪਲੁ ਮੋਦਕ ਕੀਜੈ।
ਸਰਬ ਮੇਹ ਹਰਿ ਕਾਮ ਬਧਾਵੈ ਕੁਵਤ ਹਇ ਦੁਖ ਛੀਜੈ ॥੪੪੩॥

---

*ਪਿਚੁ=ਦੋ ਤੋਲੇ ਪ੍ਰਮਾਨ ਹੈ ਦੇਖੋ ਆਯੁਰਵੇਦੀ ਕੋਸ਼ ਪ੍ਰਿ: ੯੮
†ਫੁਲਾਦ ਦਾ ਬੂੰਦ।

੨੯੪੬—ਸਿੰਬਲ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦਾ ਰਸ ੬੪ ਤੋਲੇ ਭਖੜੇ ਆ ਭੁਖੜੇ ਦਾ ਰਸ ੩੨ ਤੋਲੇ,*ਕੌਂਚਬੀਜ ੮ ਪਲ ੩੨ ਤੋਲੇ, ਸਤਾਵਰ ੧੬ ਤਲ; ਮਹੀਂ ਦਾ ਦੁਧ ਅੱਧਾ ਦਰੋਣ = ੧੬ ਸੇਰ ਪਾਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਕਾਵੇ ਤੇ ਕਿਸਾਰ ਅਰਥਾਤ ਖੋਵਾ ਕਰਕੇ ਥਾਲੀ ਵਿਚ ਰਖ ਲਵੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਤੁਲਾ ੮੦੦ ਤੋਲੇ ਖੰਡ ਦੀ ਪੱਤ ਕਰੇ ਤੇ ਉਪਰਲਾ ਕਿਸਾਨ ਉਸ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਰ ਚੀਜਾਂ ਬੀ ਪਾਵੇ, ਸੰ:- ਅਕਰਕਰਾ ਜਲਵਤ੍ਰੀ, ਤਲੀਸ ਪਤ੍ਰ, ਤਿਰਕੁਟਾ, ਲੌਂਗ, ਛੜ, ਜਾਫਲ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ, ਇਲਾਯਚੀ; ਤਜ ਸੱਕ; ਤਮਾਲਪਤਰ, ਕਪੂਰ, ਤਾਲਮਖਾਣਾ; ਤਿੰਨ ਮਜਾਂ (ਬਦਾਮ, ਪਿਸਤਾ ਤੇ ਨਿਉਜੇ) ਬੋਹੜ ਦੀਆਂ ਕੂੰਮਲੀਆਂ ਦਾ ਚੂਰਣ, ਨਾਗਕੇਸਰ, ਕੇਸਰ ਇਹ ੨-੨ ਤੋਲੇ ਪੀਹਕੇ ਪਾਵੇ। †ਪਾਰਾ ਤੇ ਅਭ੍ਰਕ ਇਹ ੨-੨ ਤੋਲੇ, ਇਸ ਵਿਚ ‡ਪੀਸੀ ਹੋਈ ਭੰਗ ੪ ਪਲ=੧੬ ਤੋਲੇ ਪਾਕੇ ਲੱਡੂ ਦੋ ਦੋ ਤੋਲੇ ਦੇ ਬੰਨ੍ਹ ਰਖੇ। ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮੇਹ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਤੇ ਕਾਮ ਵਧਾਵੇ, ਇਹ ਸਿੰਮਲ ਪਾਕ ਬਹੁਤ ਕੁੱਵਤ ਦੇਵੇ ॥੪੪੨॥੪੪੩॥

ਚੋਬਚੀਨੀ ਪਾਕ—ਪਰਿਹਾ

*ਚੋਬ ਚਿਨੀ ਦਸ ਪਲਹਿ ਜੁ ਨੀਕੀ ਛਾਨੀਐ।
ਆਢਕ ਪਯ ਮੈ ਕਾੜ ਕਿਸਾਰ ਸੁ ਠਾਨੀਐ।
ਸੌ ਪਲ ਸਿਤਾ ਮਗਾਇ ਕਿ ਪਾਤ ਪਕਾਈਐ।
ਖੋਵਾ ਤਾਮਹਿ ਪਾਇ ਕਿ ਔਖਧਿ ਪਾਈਐ ॥੪੪੪॥
ਏਲਾ ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਲੌਂਗ ਚਤੁਰ ਲੈ ਜਾਤ ਹੀ।
ਕਾਂਕੋਲੀ ਮ੍ਰਿਘ ਨਾਭਿ ਕਪੂਰ ਸੁ ਘਾਤ ਹੀ।
ਸ੍ਰਿਗਾਟਕ ਦ੍ਰਿਗ ਵੰਸ ਜਵਤ੍ਰੀ ਕੇਸਰ।
ਜਾਤੀਫਲ ਛੜ ਮਰਕਟ ਜਾਜੀ ਲੈ ਧਰ ॥੪੪੫॥
ਤੇਜੁਵਲਾ ਜੁ ਵਿਦਾਰੀ ਕੰਦ ਸਤਾਵਰੀ।
ਤਾਲ ਮੂਲ ਕੰਕੋਲੀ ਸੁਕਤਿ ਪ੍ਰਥਕਾ ਕਰੀ।
ਅਭਰਕ ਤਾਂਬਾ ਵੰਗ ਨਾਗ ਇਤਨਾ ਧਰੋ।
ਪੀਸੀ ਮੇਲੀ ਗੋਲੀ ਅਧਪਲ ਕੀ ਕਰੋ ॥੪੪੬॥
ਆਮ ਵਾਤ ਕਟਿ ਗ੍ਰਹਣੰ ਵਾਤ ਚੌਰਾਸਿਯਾ।

*ਕੌਂਚਬੀਜ ਦੀ ਗਿਰੀ ਕੱਢਕੇ ਪਾਵੇ। †ਰਸ ਸੰਧੂਰ ਪਾਏ। ‡ਧੋ ਕੇ ਸਾਫ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਲਏ।

ਅਪਸਮਾਰ ਸੰਧਿ ਪੀਰਾ ਉਨਮਡ ਨਾਸਿਯਾ।
ਪੱਖਜਾਘਾਤ ਅਪਤਾਨਕ ਸਿਰ ਕਾ ਰੋਗ੍ਹ ਘਾ।
ਸ੍ਵਾਸ ਕਾਸ ਅਰੁ ਪੀਨਸ ਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਖੋਵ ਹੀ ॥੪੪੭॥
ਖਜਈ ਅਰੁਚਿ ਉਪਦੰਸ ਵਿਸੇਖ ਜੁ ਦੀਜਿਯੇ।
ਰਾਗ ਰੰਗ ਵਿਨੋਦ ਜੁ ਬਹੁਤਾ ਕੀਜਿਯੇ!
ਧਾਤ ਖੀਣ ਬਲ ਖੀਨ ਓਜ ਖਜ ਯੋਗ ਹੈ।
ਤਜਾਗੈ ਵਾਤਲ ਸੋਕ ਸਨਿਗਧ ਸੁ ਭੋਗ ਹੈ ॥੪੪੯॥

੨੮੪੭—*ਚੋਬਚੀਨੀ ਅੱਛੀ ੧੦ ਪਲ = ੪੦ ਤੋਲੇ, ਕੱਪੜ ਛਾਣ ਕਰ ਲਵੇ। ਆਦ੍ਰਕ ॥ ੯ ਸੇਰ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਕਾੜ੍ਹਕੇ ਕਿਸਾਰ ਕਰ ਲਵੇ, ਅਰ ੪੦੦ ਤੋਲੇ ਮਿਸ਼ਰੀ (ਯਾ ਖੰਡ) ਲੈਕੇ ਪੱਤ ਕਰੇ, ਫਿਰ ਉਸ ਵਿਚ ਖੋਵਾ ਮਿਲਾ ਦੇਵੇ. ਅਰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਰ ਚੀਜਾਂ ਬੀ ਪਾ ਦੇਵੇ:-ਲਾਚੀ, ਮਘ, ਮ੍ਰਿਚ; ਸੁੰਢ, ਲੌਂਗ, ਚਾਰਜਾਤ (ਦਾਲਚੀਨੀ, ਇਲਾਚੀ, ਨਾਗ ਕੇਸਰ ਤੇ ਤਮਾਲ ਪਤ੍ਰ) ਕੰਕੋਲੀ (ਸਰਦਚੀਨੀ], ਕਸਤੂਰੀ, ਕਪੂਰ, ਸਿੰਘਾੜੇ, ਤਬਾਸ਼ੀਰ, ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ, ਕੇਸਰ, ਜਾਫਲ, ਛੜ ਕੌਂਚਬੀਜ, ਜੀਰਾ, ਤੇਜਬਲ; ਵਿਦਾਰੀਕੰਦ (ਸਿਆਲੀਆਂ), ਸਤਾਵਰ, ਤਾਲਮੂਲੀ = ਤਾੜ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਤੇ ਸ਼ਕਾਕਲ ਇਹ †ਸਭ ੪-੪ ਤੋਲੇ, ਅਭ੍ਰਕ; ਤਾਂਬਾ, ਕਲੀ ਤੇ ਸਿਕਾ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਬੀ ਚਾਰ ਚਾਰ ਤੋਲੇ ਪਾਵੇ। ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਛੀ ਤਰਾਂ ਮਿਲਾਕੇ ਗੋਲੀ = ਲੱਡੂ ਦੋ ਤੋਲੇ ਦੇ ਬੰਨ੍ਹੇ। ਖਾਵੇ ਤਾ ਆਮ ਬਾਤ, ਕਮਰ ਦਾ ਰੁਕ ਜਾਣਾ, ਚੌਰਾਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵਾਯੂ, ਮ੍ਰਿਗੀ, ਜੋੜਾ ਦੀਆਂ ਪੀੜਾਂ, ਉਨਮਾਦ, ਅਧਰੰਗ; ਅਪਤਾਨਕ, ਸਿਰ ਦੇ ਰੋਗ, ਦਮਾਂ ਖਾਂਸੀ, ਪੀਨਸ, ਗਲ ਦਾ ਰੁਕਣਾ, ਖਈ, ਅਰੁਚੀ ਤੇ ਉਪਦੰਸ਼ (ਆਤਸ਼ਕ) ਸਭ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਾਗ ਰੰਗ ਦੇ ਬਿਨੋਦ ਬਹੁਤ ਕਰੇ। ਧਾਤੂ ਦੀ ਖੀਣਤਾ, ਬਲ ਦੀ ਖੀਣਤਾ ਤੇ ਓਸ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ, ਬਾਦੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇ ਸ਼ੋਕ ਸਭ ਬਰਜ ਰੱਖੇ। ਥਿੰਧੀਆਂ ਘ੍ਰਿਤ, ਦੁਧ ਆਦਿ ਬਸਤਾਂ ਮਨਮਾਨੀਆਂ ਸੇਵਨ ਕਰੇ ॥੪੪੪।੪੪੯॥

ਜਾਤੀਫਲ ਪਾਕ—ਦ੍ਰਿੜਪਦਾ ਛੰਦ

ਜਾਤੀਫਲ ਪਲੁ ਦ੍ਵਾਦਸੈ ਆਦ੍ਰਕ ਗੋਖੀਰੰ।
ਤਾਮਹਿ ਪੀਸੰ ਕਾਢਿਯੇ ਲੈ ਬਾਲ ਰਖੀਰੰ।

*ਚੋਬਚੀਨੀ ਦੇਖ ਭਾਲਕੇ ਲਵੇ, ਪੰਸਾਰੀ ਗੁਲਾਬਾਸੀ ਦੀ ਜੜ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਚੋਬਚੀਨੀ ਦਾ ਬਦਾਮੀ ਭਾ ਮਾਰਦਾ ਰੰਗ ਲਾਲ ਅਰਥਾਤ ਗੁਲਾਬੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਵਾਦ ਤੇਜ ਅਤੇ ਕੌੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਾ ੬ ਤੋਂ ੯ ਮਾਸੇ ਦੀ ਹੈ,ਪਰੰਤੂ ਅਜਕਲ ਚੋਬਚੀਨੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਚੀਨ ਤੋਂ ਆਯਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

†ਮੁਕਤਿ=੪ ਤੋਲੇ ਤੇ ਦੇਖੋ ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼ ਪ੍ਰਿ: ੧੬੬

ਤੀਨ ਪ੍ਰਸਥ ਸਿਤ ਪਾਤ ਕਰਿ ਤਾਮਹਿ ਸੌ ਭੀਰੰ।
ਸ਼ਹਿਤ ਘੀਉ ਦੈ ਕੁੜਵਪੁਨ ਅਭਰਕ ਦੈ ਧੀਰੰ ॥੪੪੯॥
ਚਤੁਰ ਜਾਤ ਜੁ ਲਵੰਗ ਧਨਿ ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਛੜ ਜੀਰਾ।
ਚਿੱਤ੍ਰਕ ਸਾਲਮਲਿ ਫੂਲ ਲੈ ਜਾਤੀਫਲੁ ਧੀਰਾ।
ਸਟੀ ਮਸਤਕਿ ਦਰਦ ਤ੍ਰਕ ਖਰਜੂਰ ਸੁ ਖੀਰਾ।
ਹਿਮ ਸਤਾਵਰ ਯਸਟਿ ਘਨ ਵਲਯਾ ਤਗਰੀਰਾ ॥੪੫੦॥
ਅਬਧਿ ਸੋਖ ਮ੍ਰਿਗਾਂਕ ਵੰਗ ਪਿੱਛਲ ਜੁ ਸੁਪਾਰੀ।
ਅਕਰਕਰਾ ਸਿੰਗ੍ਰਾਟ ਜੁ ਮੁੰਡ ਕਪਿੱਛ ਸੁ ਧਾਰੀ।
ਮੱਜਾ ਤੀਨੋ ਤ੍ਰਿਫਲ ਤ੍ਰਿਕੰਟਾ ਗੁਨਕਾਰੀ।
ਤਾਲ ਮਖਾਨਾ ਮੂਸਲੀ ਮਿਸ ਚੰਦਨ ਕਾਰੀ ॥੪੫੧॥
ਮੋਤੀ ਲੋਹਾ ਤਾਲ ਮ੍ਰਿਤੁ ਸੋਨਾ ਮ੍ਰਿਤ ਪਾਵੈ।
ਤਾਂਬਾ ਹਤਜਾ ਸੁ ਦੀਜੀਐ ਪਲ ਪਲ ਪੀਸਾਵੈ।
ਮੇਲੋ ਪਾਤ ਮਝਾਰ ਸੋ ਅਖਿਪਲ ਗੁਟਿ ਖਾਵੈ।
ਸੌ ਨਾਰੀ ਨਿਤ ਭੋਗਵੈ ਬਹੁ ਕਾਮ ਬਧਾਵੈ ॥੪੫੨॥
ਅਰਸਾ ਗ੍ਰਹਣੀ ਮੇਹ ਹਰਿ ਖਯ ਕਾਸਹਿ ਸ੍ਵਾਸਾ।
ਮੰਦਾਗਨਿ ਜ੍ਵਰ ਵਾਤ ਹਰਿ ਕਫ ਪਾਂਡ ਵਿਨਾਸਾ।
ਜਾਤੀਫਲ ਕਾ ਪਾਕ ਭਨਿ ਮੁਨਿ ਮੇਘ ਵਿਲਾਸਾ ॥੪੫੩॥

੨੮੪੮—ਜਾਫਲ ੧੨ ਪਲ = ੪੮ ਤੋਲੇ ਲੈਕੇ ੮ ਸੇਰ ਗੋਕੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਪੀਹਕੇ ਖਾਕੇ ਕਾੜ੍ਹੇ। ਕਿਸਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਥਾਲ ਵਿਚ ਕੱਢ ਰਖੇ। ਫਿਰ ੩ ਪ੍ਰਸਥ = ੧੯੨ ਤੋਲੇ ਮਿਸਰੀ ਦੀ ਪੱਤ ਕਰਕੇ ਖਵਾ ਉਸ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਤ ਤੇ ਘਿਉ ਕੁੜਵ = ੩੨ ਤੋਲੇ ਅਰ ਫਿਰ ਅਭ੍ਰਕ, ਚਾਰਜਾਤ ਅਰਥਾਤ (ਦਾਲਚੀਨੀ, ਇਲ ਯਚੀ, ਨਾਗ ਕੇਸਰ, ਤਮਾਲਪੱਤ੍ਰ), ਲੌਂਗ, ਮਘ, ਮਿਰਚ ਸੁੰਢ, ਛੜ, ਜੀਰਾ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਸਿੰਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਜਾਫਲ, ਕਚੂਰ, ਰੂੰਮੀ ਮਸਤਕੀ, ਸ਼ਿੰਗਰਫ, ਤਜ ਸੱਕ, ਸੁਕੀ ਖਜੂਰ, ਮੁਸ਼ਕ ਕਪੂਰ, ਸਤਾਵਰ, ਮੁਲੱਠੀ; ਮਥਾ, ਆਵਲੇ, ਤਗਰ, ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਸੋਖ, ਮ੍ਰਿਤ ਸ਼ੰਨਾ, ਕਲੀ ਮ੍ਰਿਤ, ਲਸੂੜੇ, ਸੁਪਾਰੀਆਂ, ਅਕਰਕਰਾ, ਸੰਘਾੜੇ, ਮ੍ਰਿਤ ਰੁੱਪਾ ਮੱਖੀ, ਕੌਂਚਬੀਜ,

---

ਲੋਹਾ = ਇਸਦੇ ਥਾਂ 'ਲੋਲਾ' ਪਠਾਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਪਾਰਾ ਬੀ ਅਰਥ ਹੈ।

ਤਿੰਨੇ ਗਿਰੀਆਂ ਅਰਥਾਤ (ਬਦਾਮ ਗਿਰੀ, ਨੇਉਜੇ ਦੀ ਗਿਰੀ ਤੇ ਪਿਸਤਾ), ਹਰੜ, ਬਹੇੜਾ ਆਵਲੇ, ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ, ਭੱਖੜਾ, ਤਾਲਮਖਾਣਾ, ਮੂਸਲੀ, ਸੌਂਫ, ਚੰਦਨ, ਸੁਚੇ ਮੋਤੀ ਗੁਲਾਬ ਵਿੱਚ ਘਸਾਏ ਹੋਏ, ‡ਮ੍ਰਿਤ ਲੋਹਾ, ਮਾਰੀ ਹੜਤਾਲ, ਮ੍ਰਿਤ ਸੋਨਾ ਤੇ ਰਾਂਗਾ ਘ੍ਰਿਤ, ਇਹ ਸਭ ਪਲ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੪-੪ ਤੋਲੇ ਲੈਕੇ ਪੱਤ ਪਾਕੇ ਮਿਲਾਵੇ, ਤੇ ੨-੨ ਤੋਲੇ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਭਾਵ ਲੱਡੂ ਬਣਾਕੇ ਖਾਵੇ। ਤਾਂ ਨਿੱਤ ਨਿੱਤ ਸੈਂਕੜੇ ਔਰਤਾਂ ਭੋਗ ਸਕੇ। ਇਸਤਰਾਂ ਕਾਮ ਬਧਾਵੇ, ਬਵਾਸੀਰ, ਸੰਗ੍ਰਹਿਣੀ, ਪ੍ਰਮੇਹ, ਖਈ, ਖਾਸੀ; ਦਮਾਂ; ਮੰਦਾਗਨੀ, ਤਾਪ, ਕਫ, ਵਾਯੂ, ਪਾਡੂ ਤੇ ਚੌਰਾਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬਾਤ ਇਹ ਸਭ ਨਾਸ ਕਰੇ ਅਰ ਬਹੁਤੀ ਕੁਵਤ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਜਾਫਲ ਪਾਕ ਮੇਘ ਨੇ ਬਰਨਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ੪੪੯ ੪੫੩॥

ਲਵੰਗ ਪਾਕ (ਵੈਦ ਕੰਤੂਹਲਾਤ)—ਲੀਲ੍ਹਾ ਛੰਦ

ਲੌਂਗ ਸ੍ਰਿਸਾਹੀ ਦਸ ਲੇ ਠਾਨੀ ਆਢਕ ਦੁਗਧ ਕਿਸਾਰ ਕਰੇ।
ਲੇ ਸਿਤਾ ਸ਼ਹਿਤ ਦੋ ਪ੍ਰਸਥ ਪਕਾਵੈ ਪਾਤ ਕਰੀਨੈ ਮਾਹਿ ਧਰੇ।
ਕੇਸਰ ਚਵਿ ਸੁੰਠੀ ਅਕਰਕਰਾ ਮੁਸਲੀ ਤ੍ਰਿਕੰਟਕਾ ਜਰਣ ਦੁਯੇ।
ਚੌ ਜਾਤ ਵਲਾ ਜਾਵਤ੍ਰੀ ਹਰੜੇ ਧਾਤ੍ਰੀ ਫਲ ਛੜ ਕੌਂਚ ਠਯੇ ॥੪੫੪॥
ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਲੈ ਧਨੀਆ ਰੀਖਕ ਗਗਨੰ ਤਾਮ੍ਰ ਕਪੂਰ ਮ੍ਰਿਗਾਂਡ ਕਹੋ।
ਸੋਨਾ ਮ੍ਰਿਤ ਤਾਰਾ ਵੰਗ ਸੁ ਸਾਰਾ ਮ੍ਰਿਤਕੁ ਪਲ ਅਧਿ ਆਧ ਰਹੇ।
ਪੀਸੀ ਸਬ ਪਾਵੈ ਗੁਟੀ ਬਨਾਵੈ ਕਰਖ ਦ੍ਵਯੇ ਪਰਮਾਨ ਸਹੀ
ਸ੍ਵਾਸ ਖਈ ਜ੍ਵਰ ਕਾਸ ਸਲੇਖਮ ਵਾਤ ਚੌਰਾਸੀ ਨਾਹਿ ਰਹੀ ॥੪੫੫॥
ਇਹੁ ਕਾਮ ਵਧਾਵੈ ਭੂਖ ਲਗਾਵੈ ਜੋਰੁ ਕਰੈ ਬਲੁ ਪੁਸਟ ਘਨਾ।
ਨਰ ਸੂਲੁ ਗੁਲਮ ਹਰਿ ਓਜੁ ਵਧਾਵੈ ਮਾਂਸ ਵਧਾਵੈ ਪਾਕ ਭਨਾ।
ਇਲੌਂਗਾਦਿਕ ਸੁਭ ਪਾਕ ਵਖਾਨਜੋ ਭੋਗੁ ਕਰੈ ਨਿਤ ਸੌ ਤਿਰਿਯਾ।
ਸੋ ਵੈਦਕੰਤੂਹਲਮਤਿ ਤੇ ਆਨਜੋ ਮੇਘ ਬਿਨੋਦੈ ਮੇਘ ਲਹਿਯਾ ॥੪੫੬॥

੨੮੪੯—ਲੌਂਗ ੧੦ ਸੁਸਾਹੀਆਂ ਅਰਥਾਤ ੨੫ ਤੋਲੇ ਲੈਕੇ ਆਢਕ = ੮ ਸੇਰ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਕਾੜ੍ਹਕੇ ਕਿਸਾਰ ਅਰਥਾਤ ਖੋਯਾ ਕਰ ਲਵੇ। ਮਿਸ੍ਰੀ ਤੇ ਸ਼ਹਿਤ ੧੨੮ ਤੋਲੇ ਦੀ ਪੱਤ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਪਾਵੇ ਅਰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਰ ਚੀਜਾਂ ਬੀ ਪਾਵੇ:—ਕੇਸਰ, ਚੱਵ, ਸੁੰਢ; ਅਕਰਕਰਾ, ਮੂਸਲੀ, ਭੱਖੜਾ, ਦੋਨੋਂ ਜੀਰੇ, ਚਤੁਰ ਜਾਤ (ਦਾਰਚੀਨੀ; ਨਾਗ ਕੇਸਰ, ਇਲਾਚੀ ਤੇ ਤਮਾਲਪਤਰ),

ਖਰੇਟੀ, ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ, ਹਰੜਾਂ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਆਵਲੇ, ਛੜ; ਕੌਂਚ ਬੀਜ, ਮਘਾਂ, ਧਨੀਆਂ, ਪਿੱਪਲਾਮੂਲ, ਮ੍ਰਿਤ ਅਭ੍ਰਕ, ਮ੍ਰਿਤ ਤਾਂਬਾ, ਕਪੂਰ, ਕਸਤੂਰੀ, ਮ੍ਰਿਤ ਸੋਨਾ, ਮ੍ਰਿਤ ਚਾਂਦੀ, ਮ੍ਰਿਤ ਵੰਗ, ਤੇ ਲੋਹਾ, ਇਹ ਸਭ ੨-੨ ਤੋਲੇ। ਇਹ ਸਭ ਪੀਹਕੇ ਮਿਲਾਇ ਦੋ ਦੋ ਤੋਲੇ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ (ਗੋਲੀ=ਲੱਡੂ) ਬੰਨ੍ਹੇ ਤੇ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਦਮਾਂ, ਖਈ, ਤਾਂਪ, ਖਾਸੀ, ਕਫ ਤੇ ਚੌਰਾਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬਾਤ ਨਾਸ ਕਰੇ; ਕਾਮ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰੇ, ਭੁੱਖ ਲਗਾਵੇ, ਅਰ ਜ਼ੋਰ ਅਰ ਕੁਵਤ ਬਾਹ ਬਹੁਤ ਹੋਵੇ। ਆਦਮੀ ਦਾ ਸੂਲ, ਗੋਲਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ, ਓਜ ਵਧਾਵੇ ਤੇ ਮਾਸ ਵਧਾਵੇ। ਇਸ ਲੌਂਗ ਆਦਿ ਪਾਕ ਨਾਲ ਸੈਂਕੜੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਰਮਣ ਕਰ ਸੱਕੇ। ਇਹ ਮੇਘ ਵਿਚ ਵੈਦ ਕੌਤੂਹਲ ਦੇ ਮਤੋਂ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ ॥੪੫੪ ਤੋਂ ੪੫੬॥

ਕੇਸਰ ਪਾਕ-ਪਦਮਾਵਤੀ ਛੰਦ

ਕੇਸਰ ਪੰਚ ਪਲਹਿ ਪਚਾਵੇ ਆਢਕ ਦੂਧ ਏਕ ਮਹਿ ਸੋਇ।
ਕਰ ਕਿਸਾਰ ਰਾਖੇ ਥਾਲੀ ਮਹਿ ਸਿਤਾ ਸ਼ਹਿਤ ਦੋ ਪ੍ਰਸਥ ਸੋ ਢੋਇ।
ਤਾਕੀ ਪਾਤ ਪਕਾਈ ਪਾਵੇ ਕੁੜਵਾ ਘ੍ਰਿਤਹਿ ਕਿਸਾਰ ਸੁ ਦੀਜੈ॥
ਇਕੁ ਪਲੁ ਭੰਗਾ ਮਰਚਾ ਨਾਗਰ ਜਾਤੀਫਲ ਚਤੁ ਜਾਤਹਿ ਲੀਜੈ॥੪੫੭॥
ਲੌਂਗ ਮੁਲੇਠੀ ਗੋਖਜਰੁ ਮੁਸਲੀ ਸੋਖ ਸਮੁੰਦਰ ਤਿਹ ਲੇ ਪਾਵੇ।
ਤਾਲਮਖਾਨਾ ਚੰਦਨ ਨਾਗਰ ਮੋਥਾ ਅਰ ਸਿੰਗ੍ਰਾਟ ਸੁਹਾਵੇ।
ਤਗਰ ਕਪੂਰਾ ਮ੍ਰਿਗੁਮਦੁ ਪਿੱਛਲ ਹਰੜੈਂ ਮਰਚਾਂ ਚਵਜ ਰਖਾਈ।
ਕੌਂਚਸੁਕਤਿ ਏ ਅਧ ਅਧਲੀਜੈ ਪੀਸ ਕਰੀਤਾਮਹਿਛਿਟਕਾਈ॥੪੫੮॥
ਗਗਨਸਾਰ ਤਾਂਬਾ ਬੰਗ ਸੋਨਾ ਮ੍ਰਿਤਕ ਆਨ ਕਰਖ ਕ੍ਰਖ ਦੀਜੈ।
ਪੀਸੀ ਸਕਲ ਮਿਲਾਵੇ ਤਾਮੈ ਨਾਗ ਫੇਨ ਟੰਕ ਦੋਈ ਲੀਜੈ।
ਲੋਹੁ ਮਿਲਾਇ ਪਾਤ੍ਰ ਮੈ ਔਖਧ ਕਰਖ ਏਕ ਕੀ ਗੋਲੀ ਕੀਜੈ॥
ਬਲਵਰਧਕਬੀਰਜ ਦੁਖਜਭਹਰਿ ਤਯ ਕੋ ਪ੍ਰਿਯਨਿਸਦਿਨ ਸੁਖ ਦੀਜੈ॥
ਬਾਤ ਕਫੀ ਕੇ ਰੁਜ ਸਭ ਨਾਸਿਹ ਬੰਧਜਾ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਇ ਦੁਖ ਛੀਜੈ।
ਮੁਖ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹ੍ਰਿਦਕਮਲਵਿਗਸੈ ਤਨ ਦੁਤਿ ਨਿਤ ਨਿਤ ਵਧੈਪਿਖੀਜੈ।
ਗੋਲੀ ਕਰਖ ਬਨਾਈ ਖਾਵੈ ਤਾਕੇ ਕਾਮੁ ਚੌਗੁਨਾ ਵਾਧੈ।
ਸੁਕ੍ਰ ਓਜ ਜੁ ਵਧ ਹੈਬਲ ਮਹਿ ਸੁੰਦਰ ਬਾਜੀਕਰਨ ਸੁ ਸਾਧੈ॥੪੬੦॥

੨੮੫੦-ਕੇਸਰ ੫ ਪਲ, ਅਰਥਾਤ ੨੦ ਤੋਲੇ ਲੈਕੇ ਆਢਕ-੮ ਸੇਰ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਖੋਵਾ ਬਣਾਵੇ। ਇਸ ਕਸਾਰ ਅਰਥਾਤ ਖੋਏ ਨੂੰ ਥਾਲੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਤੇ ਮਿਸ਼ਰੀ ੨ ਪ੍ਰਸਥ ਅਰਥਾਤ ੧੨੮ ਤੋਲੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪਕਾਕੇ ਪੱਤ ਕਰੇ, ਤੇ ਇਕ ਕੁੜਵ ੩੨=ਤੋਲੇ ਘੇਉ ਅੱਗ ਤੇ ਚਾੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਵਿਚ ਕਿਸਾਰ ਅਰਥਾਤ ਖੋਜਾ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਉਸ ਵਿੱਚ ੪ ਤੋਲੇ ਧੋਕੇ ਪੀਸੀ ਹੋਈ ਭੰਗ, ਹੋਰ ਮ੍ਰਿਚ, ਸੁੰਢ, ਜਾਫਲ, ਚਾਰਜਾਤ ਅਰਥਾਤ (ਦਾਰਚੀਨੀ, ਇਲਾਯਚੀ, ਨਾਗ ਕੇਸਰ, ਤਮਾਲ ਪਤ੍ਰ), ਲੌਂਗ, ਮੁਲੱਠੀ, ਭੱਖੜਾ, ਮੂਸਲੀ, ਸਮੁੰਦਰ, ਸੋਖ, ਤਾਲ ਮਖਾਣਾ, ਚੰਦਨ, ਨਾਗਰ ਮੋਥਾ, ਸਿੰਘਾੜੇ, ਤਗਰ, ਕਪੂਰ, ਕਸਤੂਰੀ, ਲਸੂੜੇ, ਹਰੜਾਂ, ਮ੍ਰਿਚ, ਚਵ ਤੇ ਕੌਂਚ ਬੀਜ ਇਹ ਅੱਧਾ ਅੱਧਾ *ਸੁਕਤਿ ਅਰਥਾਤ ਦੋ ਦੋ ਤੋਲੇ ਇਹ ਸਭ ਪੀਹਕੇ ਰਲਾਵੇ। ਅਭ੍ਰਕ, ਲੋਹਾ; ਤਾਂਬਾ, ਬੰਗ ਤੇ ਸੋਨਾ ਇਹ ਸਭੋ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ੧-੧ ਤੋਲਾ ਪਾਵੇ ਤੇ ਅਫੀਮ ੨ ਟੰਕ (੮ ਮਾਸੇ) ਹੀ ਪਾਵੇ। ਇਸਤਰਾਂ ਸਭ ਔਖਧੀਆਂ ਪਾਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਮਿਲਾਵੇ ਅਰ ੧ ਤੋਲੇ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਰੇ, ਤੇ ਖਾਵੇ। ਇਹ ਗੋਲੀ ਬਲ ਦੇ ਵਧਾਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਬੀਰਜ ਦੇ ਸਭ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰੀ ਹੈ, ਖਾਣਹਾਰਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਹੋਵੇ, ਰਾਤ ਦਿਨ ਸੁਖ ਦੇਵੇ, ਅਤੇ ਬਾਤ, ਕਫ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ਤੇ ਬਾਂਝ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਕਰੇ। ਇਸਦੇ ਖਾਣਹਾਰੇ ਦਾ ਮੁਖ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹੇ ਤੇ ਹ੍ਰਿਦਾ ਕਮਲ ਖਿੜੇ, ਸਰੀਰ ਦੀ ਆਭਾ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵਧਦੀ ਜਾਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਗੋਲੀ ੧ ਤੋਲੇ ਬੀ ਹੀ ਕਰਕੇ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਚੌਗੁਣਾ ਕਾਮ ਵਧਾਵੇ। ਬੀਰਜ, ਓਜ, ਅਤੇ ਬਲ ਵਿਖੇ ਅਤਯੰਤ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ, ਬੜਾ ਸੁੰਦ੍ਰ ਬਾਜੀ ਕਰਨ ਇਸ ਨਾਲ ਸਿਧ ਹੋਵੇ।

ਕਪਿਕੱਛ (ਕੌਂਚਬੀਜ) ਪਾਕ-ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਛੰਦ

ਕਪਿ ਕੱਛ ਵੀਜਨਿ ਪਲ ਬਾਰਾਨੰ ਤੁਲਾ ਪਯਾਨੰ ਕਰ ਖੋਵਾ।
ਸੌ ਪਲ ਲੈ ਖੰਡੰ ਪਾਤ ਕਰੰਡੰ ਖੋਵਾ ਸੰਡੰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ।
ਚੌ ਜਾਤ ਲਵੰਗੰ ਏਲਾ ਬੰਗੰ ਮਾਸੀ ਅੰਗੰ ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਅਗਰੰ।
ਚੱਵਜ ਵਲਾ ਸਤਾਵਰ ਮੁੰਡੀ ਨਾਗਰ ਮੁਸਲੀ ਤਾਗਰ ਯਸਟਿ ਧਰੰ॥
ਉਟੰਗਨ ਮਰਚਾਂ ਜੁ ਕੌਂਚ ਧਰੰਦਾ ਪਿੱਛਲ ਮਰਚਾਂ ਕਾਂਕੋਲੀ।
ਸੁ ਵਿਦਾਰੀ ਕੰਦੰ ਹਿੰਗਲ ਛੰਦੰ ਕੇਲਾ ਕੰਦੰ ਲੈ ਤੋਲੀ।
ਕਟੁਫਲ ਅਸਗੰਧੰ ਗੋਰਜਰ ਬੰਦੰ ਸਿੰਖਲ ਸੰਧੰ ਕਰਪੂਰੰ।
ਕੇਸਰ ਕਸਤੂਰੀ ਮੁਗਧਾ ਪੂਰੀ ਜਾਫਲ ਚੂਰੀ ਲੈ ਪੂਰੰ ॥੪੬੨॥
ਚਿਤ੍ਰੱਕ ਜਲਵੱਤੀ ਪਾਰਦ ਘੱਤੀ ਗਗਨ ਸੁਧੱਤੀ ਮ੍ਰਿਤ ਸਾਰਾ।
ਮੱਜਾ ਲੈ ਤੀਨੰ ਚੰਦਨ ਦੀਨੰ ਸੋਨਾ ਲੀਨੰ ਮ੍ਰਿਤ ਤਾਰਾ।

---

†ਸੁਕਾਤ ਕਿਧਰੇ ੪ ਤੋਲੇ ਦਾ ਭੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਧ ਅਧ ਪਲ ਪਾਵੇ ਪੀਸ ਮਿਲਾਵੇ ਆਫੂ ਠਾਵੇ ਇਕ ਕਰਖ।
ਭੰਗਾ ਪਲੁ ਚਾਰੇ ਘਿਉ ਮਧ ਧਾਰੇ ਕੁੜਵ ਸੁਧਾਰੇ ਪਤ ਪਰਖ ॥੪੬੩॥
ਮੋਦਕ ਦੋ ਕਰਖੰ ਖਾਵੇ ਪਰਖੰ ਜਾਵੈ ਹਰਖੰ ਪਾਂਡੂ ਗਦੰ।
ਸੁਕ੍ਰਦ ਬਲ ਮਾਸੰ ਕਰਤ ਉਲਾਸੰ ਵਾਤ ਵਿਨਾਸੰ ਕਫ ਹਰਦੰ।
ਖਜ ਖਜਤ ਅਤਿਸਾਰੰ ਗ੍ਰਹਣੀ ਹਾਰੰ ਕਰ ਬਹੁ ਸਾਰੰ ਕਾਸ ਹਰੰ।
ਸਬ ਸੋਫ ਵਿਦਾਰੇ ਧਾਤੁ ਸੁਕਾਰੇ ਤਾਪਵਿਡਾਰੇ ਬੁੱਧਿ ਕਰੰ ॥੪੬੪॥
ਕਰਿ ਲਿੰਗ ਸਤਿਵਿਧਾ ਸੁਕ੍ਰਦ ਅਵਿਧਾ ਪੁਤ੍ਰ ਲਵੱਧਾ ਸੰਗ ਕਰੈ।
ਰਮਿਹੈ ਖੰਡ ਤ੍ਰੀਪਾ ਸੰਗ ਕਰੀਯਾ ਰੂਪ ਸੁਥੀਯਾ ਤਨ ਰੰਗੈ।
ਕਪਿਕਛ ਵਖਾਨਜਾ ਪਾਕ ਸੁ ਠਾਨਜਾ ਮੇਘਹਿ ਭਾਨਜਾ ਗੁਨ ਧਾਰੀ।
ਵੰਧੇਜ ਸੁ ਕਰਤਾ ਰੁਜ ਸਬ ਹਰਤਾਮੇਹ ਸੁ ਟਰਤਾ ਬਲਕਾਰੀ ॥੪੬੫॥

੨੯੫੧—ਕੌਂਚ ਬੀਜ ੧੨ ਪਲ—੪੮ ਤੋਲੇ, ਤੁਲਾ=੮੦੦ ਤੋਲੇ (੧੦ ਸੇਰ) ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਖੋਆ ਕਰ ਲਵੇ। ਸੌ ਪਲ—੪੦੦ ਤੋਲਾ (੫ ਸੇਰ) ਖੰਡ ਲੈਕੇ ਇਸ ਦੀ ਚਾਸਣੀ ਅਰਥਾਤ ਪੱਤ ਪਕਾਵੇ, ਫਿਰ ਇਸ ਵਿਚ ਖੋਵਾ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਪੁਨਾ ਚਾਰਜਾਤ (ਦਾਲਚੀਨੀ, ਇਲਾਚੀ; ਨਾਗ ਕੇਸਰ ਤੇ ਤਮਾਲ ਪਤ੍ਰ), ਲੌਂਗ, ਲਾਚੀਆਂ, ਵੰਗ, ਛੜ, ਮਘ, ਅਗਰ, ਚੱਵ, ਖਿਰੈਟੀ, ਸਤਾਵਰ, ਮੁੰਡੀ, ਸੁੰਢ, ਮੂਸਲੀ, ਤਗਰ, ਮੁਲੱਠੀ, ਉਟੰਗਣ ਬੀਜ, ਮਿਰਚਾਂ, ਕੌਂਚਬੀਜ, ਲਸੂੜੇ, ਕੰਕੋਲੀ, ਮ੍ਰਿਚ ਅਰਥਾਤ ਸਕਾਕਲ, ਵਿਦਾਰੀਕੰਦ (ਸਿਆਲੀਆਂ), ਸ਼ਿੰਗਰਫ, ਕੇਲੇ ਦਾ ਫਲ, ਕਾਯਫਲ, ਅਸਗੰਧ, ਭਖੜਾ; ਸਿੰਮਲ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਕਪੂਰ, ਕੇਸਰ ਕਸਤੂਰੀ, ਮਘਾਂ, ਜਾਫਲ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਜਾਵਤ੍ਰੀ; ਮ੍ਰਿਤ ਪਾਰਾ, ਮ੍ਰਿਤ ਅਭ੍ਰਕ, ਮ੍ਰਿਤ ਸਾਰ, ਤਿੰਨੇ ਗਿਰੀਆਂ (ਬਾਦਾਮ, ਪਿਸਤਾ, ਨਿਉਜੇ), ਚੰਦਨ, ਸੋਨਾ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਇਹ ੨-੨ ਤੋਲੇ, ਤੇ ੧ ਤਲਾ ਅਫੀਮ ਪੱਕੀ, ਭੰਗ ਧੋਕੇ ਪੀਸੀ ਹੋਈ ੧੬ ਤੋਲੇ, ਘਿਉ ਤੇ ਜ਼ਹਿਤ ਇਹ ਕੁੜਬ—੩੨ ਤੋਲੇ, ਇਹ ਸਭ ਪੱਤ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਫਿਰ ਲਡੂ ੨ ਤੋਲੇ ਦਾ ਬਣਾਵੇ। ਖਾਵੇ, ਇਸਦੀ ਪਰੀਖਯਾ ਹੈ ਕਿ ਖੁਸ਼ੀ ਪੈਦਾ ਕਰੇ, ਪਾਡੂ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬੀਰਜ ਵਰਧਕ, ਬਲ, ਮਾਂਸ, ਪੈਦਾ ਕਰਨਹਾਰ; ਉਤਸ਼ਾਹਚਾਰਕ, ਵਾਯੂ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਕਫ ਭਗਾਵੇ। ਖਈ, ਖਤ, ਅਤੀਸਾਰ; ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ, ਖਾਂਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਸਰੇਸ਼ਟ ਕਰਨਹਾਰਾ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੀ ਸੋਜ ਨਾਸ਼ਕ; ਧਾਤੂਵਰਧਕ, ਤਾਪ ਨਾਸਕ; ਬੁੱਧੀਪ੍ਰਦ, ਲਿੰਗ ਨੂੰ ਮੋਟਾ ਕਰਨਹਾਰਾ, ਬੀਰਜ ਵਧੌਣ ਹਾਰਾ ਤੇ ਪੁਤ੍ਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਇਹ ਪਾਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੀਜੜਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਰਮਣ ਕਰ ਸਕੇ। ਸਰੀਰ ਦਾ ਰੂਪ ਰੰਗ ਸੋਹਣਾ ਕਰੇ। ਇਹ ਕੌਂਚਬੀਜ ਦਾ ਪਾਕ ਮਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਬੜਾ ਬੰਧੇਜ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਪ੍ਰਮੇਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਕੇ ਬਲ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਹੈ ॥੪੬੧॥੪੬੫॥

ਗੁਲਾਬ ਪਾਕ—ਗੀਤਛੰਦ

ਫੂਲ ਪੰਚ ਦਸੁ ਪਲੁ ਲੈ ਗੁਲਾਬਹਿ ਧੇਨੁ ਆਦਕ ਖੀਰਹੀ।

ਸੁ ਪਕਾਇ ਟੀਕੀ ਕਰੋ ਪ੍ਰਿਥਮਹਿ ਥਾਲ ਰਾਖੋ ਭੀਰਹੀ।
ਪ੍ਰਸਥ ਮਿਸਰੀ ਦੋਇ ਲੈਕੇ ਪਾਤ ਤਾਹਿ ਪਕਾਇਹੀ।
ਤਿਸ ਮਾਹਿ ਟੀਕੀ ਪਾਇ ਦੀਜੇ ਔਰ ਔਖਧਿ ਪਾਇਹੀ॥੪੬੬॥

ਲੈ ਕੁੜਵ ਮਥੂਰ ਸਿੰਗ੍ਰਾਟ ਮਾਸੀ ਸਿਵਾ ਮਰਕਟ ਬੀਜ ਹੀ।
ਕਪਕਛ ਮਰਪਾਂ ਜਾਤਿ ਪਤਰੀ ਸਿਖਰ ਭ੍ਰਿੰਗ ਸੁ ਲੀਜਹੀ।
ਏਲਾਇਚੀ ਮਰਗਾਂਡ ਲੋਹੰ ਗਗਨ ਕਾਚਨ ਤਾਰ ਹੀ।
ਹਿਮ ਅਗਰ ਵੰਗ ਸੁ ਭਸਮ ਪਾਵੇ ਪੀਸ ਸਕਲ ਸਵਾਰ ਹੀ॥੪੬੭॥

ਏ ਕਰਖ ਕਰਖ ਸੁ ਪਾਇ ਕੀਜੈ ਗੁਟੀ ਕਰਖ ਪ੍ਰਮਾਨ ਹੀ।
ਜੋ ਖਾਤ ਕਾਮੀ ਕਾਮ ਜਾਗਤ ਤਰੁਣ ਬਹੁ ਸੁਖ ਜਾਨਹੀ।
ਹਰਿ ਪਿੱਤ ਅਨਿਲ ਪ੍ਰਮੇਹ ਸ੍ਵਾਸਾ ਕਾਸ ਜ੍ਵਰ ਬਮਿ ਜਾਨਹੀ।
ਗੁਲਾਬ ਪਾਕ ਪ੍ਰਕਾਸ ਦੀਜੈ ਮੋਘਿ ਮੁਨਿ ਇਮ ਭਾਨ ਹੀ॥੪੬੮॥

੨੮੫੩—ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ੧੦ ਪਲ—੪੦ ਤੋਲੇ; ਗੌਕਾ ਦੁੱਧ ੧ ਆਢਕ=੮ ਸੇਰ ਵਿਚ ਪਕਾਇਕੇ ਖੋਵਾ ਕਰਕੇ ਥਾਲੀ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਅਲਹਿਦਾ ਰੱਖ ਲਵੇ, ਮਿਸ੍ਰੀ ੨ ਪ੍ਰਸਥ—੧੨੮ ਤੋਲੇ ਲੈਕੇ ਇਸਦੀ ਪਕਾਕੇ ਪੱਤ ਕਰੇ, ਅਰ ਜਦ ਪੱਤ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਖੋਵਾ ਇਸ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਰ ਦਵਾਈਆਂ ਬੀ ਪਾਵੇ—੧ ਕੁੜਬ = ੩੨ ਤੋਲੇ ਸ਼ਹਿਤ, ਸਿੰਘਾੜੇ, ਛੜ, ਆਵਲੇ, ਕੌਂਚ ਬੀਜ। ਕੌਂਚ *ਬੀਜ, ਮ੍ਰਿਚਾਂ, ਸਾਵਿਤ੍ਰੀ, ਕੁੰਦਰੂ †ਗੂੰਦ, ਭਾਂਗਰੇ ਦੇ ਸੁਕਾਏ ਹੋਏ ਪੱਤ੍ਰ, ਇਲਾਯਚੀ, ਕਸ਼ਤੂਰੀ, ਲੋਹਾ, ਅਭ੍ਰਕ, ਸੋਨਾ, ਚਾਂਦੀ, ਇਹ ਚਾਰੇ ਮਾਰੇ ਹੋਏ, ਕਪੂਰ, ਅਗਰ ਤੇ ਬੰਗ ਦੀ ਭਸਮ, ਇਹ ਸਭੋ ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ ਪੀਹਕੇ ਪਾਇ ਮਿਲਾਇ, ੧ ਤੋਲੇ ਦੀ ਗੋਲੀ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਖਾਵੇ, ਜੇ ਵਿਸ਼ਈ ਇਸਨੂੰ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਕਾਮ ਜਾਗੇ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਬਹੁਤ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ, ਹੋਰ ਪਿੱਤ, ਬਾਤ ਪ੍ਰਮੇਹ, ਦਮਾਂ, ਖਾਂਸੀ, ਤਾਪ ਤੇ ਕੈ ਨੂੰ ਇਹ ਗੁਲਾਬ ਪਾਕ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ॥੪੬੬ ਤੋਂ ੪੬੮॥

ਗੋਖਰੂ ਪਾਕ (ਵੈਦਕੌਤੂਹਲਾਤ)—ਛਪਯ

ਗੋਖਜਰੁ ਦਸ ਪਲ ਫੇਨ ਨਾਗ ਪਲੁ ਆਠ ਠਵੀਜੈ।

---

*ਮਰਕਟੀ ਬੀਜ = ਪੁਠਕੰਡੇ ਦੇ ਬੀਜ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕੌਂਚ ਬੀਜ ਬੀ ਦੂਣੇ ਕਰੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹਨ।
†ਸਿਖਰ = ਕੁੰਦਰੂ ਗੂੰਦ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਔਸ਼ਧੀ ਕੋਸ਼ ਪ੍ਰਿ: ੧੬੩।

ਦੋ ਪਲ ਭੰਗਾ ਵੀਜ ਕਨਕ ਦੋ ਕੋਲ ਸੁ ਲੀਜੈ।
ਤੁਲਾ ਏਕ ਗੋ ਦੂਧ ਮਾਹਿ ਖੋਵਾ ਸੁ ਕਰੀਮੈ।
ਰਾਖੋ ਥਾਲੀ ਮਾਹਿ ਖੰਡ ਸਉ ਪਲਹਿ ਜੁ ਦੀਜੈ।
ਕਰੀ ਪਾਤ ਪਾਕੀ ਲਖੀ ਤਾਮਹਿ ਖੁਵਾ ਸੁ ਮੇਲਿਯੇ।
ਉਤਾਰ ਭੂਮਿ ਸਬ ਔਰ ਹੀ ਔਖਧ ਏ ਲੈ ਠੇਲਿਯੇ ॥੪੬੯॥

ਲੌਂਗ ਵਾਨਰੀ ਵੀਜ ਜਾਇਫਲ ਮ੍ਰਿਗ ਮਦੁ ਕੇਸਰ।
ਅਸਗੰਧ ਮੁਸਲੀ ਯਸ਼ਟਿ ਕਦਨੰ ਵਲਾ ਸੁ ਘਨ ਧਰ।
ਬੀਜ ਉਟੰਗਨ ਨੀਲ ਕਮਲ ਜਾਤੀਫਲ ਨਾਗਰ।
ਜਾਵਤ੍ਰੀ ਛਰ ਤਗਰ ਜਾਇਫਲ ਮੇਲ ਸਤਾਵਰ।

ਪੰਗੀ ਪਿੱਛਲ ਸੁ ਮੱਜ ਤ੍ਰਿਕ ਤਾਲ ਮਖਾਨਾ ਹਰੜ ਛਿਲ।
ਧਾਤ੍ਰੀ ਤਾਂਮਰੁ ਲੋਹੁ ਮ੍ਰਿਤ ਕਰਖ ਦੋਇ ਦੋਇ ਪੀਸ ਮਿਲ ॥੪੭੦॥

ਗੁਟੀ ਕਰਖ ਦੋ ਕਰੇ ਖਾਤ ਜੋ ਨਿਤ ਉਠ ਕਾਮੀ।
ਸਿਤਾ ਦੂਧ ਅਨੁਪਾਨ ਮੋਹ ਸਬ ਹਰ ਹੈ ਕਾਮੀ।
ਪਾਂਡੁ ਰੋਗੁ ਅਤਿਸਾਰ ਔਰ ਗ੍ਰਿਹਣੀ ਖਯ ਨਾਸੈ।
ਵਧੈ ਤੇਜ ਅਤਿ ਲਿੰਗ ਜੋਰੁ ਬਾਜੀ ਕਰਿ ਭਾਸੈ।

ਗੁਨ ਅਨੇਕ ਯਹਿ ਕਰਤ ਨਿਜ ਜੋ ਖਾਵਤ ਕਾਮੀ ਤਿਯ ਰਮਤ।
ਮੂਰਖ ਗੁਨ ਨਾ ਕੋ ਲਹਿਤ ਵੈਦਜ ਕੌਤੂਹਲ ਇਮ ਭਨਤ ॥੪੭੧॥

੨੯੫੪—ਭੱਖੜਾ ੧੦ ਪਲ = ੪੦ ਤੋਲੇ, ਅਫੀਮ ੩੨ ਤੋਲੇ, ਭੰਗ ਧੋਤੀ ਹੋਈ ੮ ਤੋਲੇ। ਧਤੂਰੇ ਦੇ ਬੀਜ ਸੋਧੇ ਹੋਏ ੨ ਤੋਲੇ। ਦੁੱਧ ਗੋਕਾ ੧ ਤੁਲਾ = ੮੦੦ ਤੋਲੇ (੧੦ ਸੇਰ) ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਖੋਵਾ ਕਰੇ, ਇਸਨੂੰ ਥਾਲੀ ਵਿਚ ਰਖਕੇ ਫੇਰ ਖੰਡ ੧੦੦ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੬੦੦ ਤੋਲੇ (੫ ਸੇਰ) ਲੈਕੇ ਪਕਾਏ ਤੇ ਪੱਤ ਦਰੇ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਖੋਵਾ ਪਾਵੇ। ਫਿਰ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਲ਼ਾਹਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਰ ਦਵਾਈਆਂ ਪਾਵੇ-ਲੌਂਗ, ਕੌਂਚ ਬੀਜ, ਜਾਇਫਲ, ਕਸਤੂਰੀ, ਕੇਸਰ, ਅਸਗੰਧ, ਮੁਲੱਠੀ ਚੰਦਨ, ਖਿਰੈਂਟੀ, ਮੋਥਾ, ਉਟੰਗਣ ਬੀਜ, ਨੀਲੇ ਕਮਲ, ਜਾਫਲ, ਸੁੰਢ ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ ਛੜ, ਤਗਰ, ਕਾਯਫਲ, ਸਿਤਾਵਰ, ਸਪਾਰੀਆਂ; ਲਸੂੜੇ; ਤਿੰਨੇ ਗਿਰੀਆਂ, ਤਾਲਮਖਾਕਾ, ਹਰੜਾ ਦੀ

ਛਿੱਲ, ਤਾਂਬਾ, ਲੋਹਾ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਮਰੇ ਹੋਏ ਦੋ ਦੋ ਤੋਲੇ ਪਾਕੇ ਮਿਲਾਵੇ ਤੇ ਦੋ ਤੋਲੇ ਦੀ ਗੋਲੀ ਬਣਾਕੇ ਕਾਮੀ ਪੁਰਖ ਦੁੱਧ ਮਿਸਰੀ ਨਾਲ ਸਵਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੇਹ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ਹੋਰ ਪਾਂਡੂ, ਅਤੀਸਾਰ, ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ ਤੇ ਖਈ ਇਹ ਸਭ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ; ਤੇ ਲਿੰਗ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਵਧੇ, ਜੋਰ ਤੇ ਬਾਜੀ ਕਰਣ ਹੋਏ। ਹੋਰ ਬੀ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰ, ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਨਿੱਤ ਪ੍ਰਤੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੇਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਬੇਵਕੂਫ ਅਜਿਹੇ ਚਮਤਕਾਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ, ਇਹ ਵੈਦ ਕਤੂਹਲ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ॥੪੬੯॥੪੭੧॥

ਭੰਗ ਪਾਕ—ਸ੍ਵੈਯਾ

ਭੰਗ ਰਸਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਥ ਸੁ ਆਢਕ ਦੂਧ ਮੇਂ ਪਾਇ ਕਿਸਾਰ ਕਰੀਜੈ।
ਸੱਤ ਪਲ ਖੰਡ ਕੀ ਪਾਤ ਕਰੀ ਤਿਸ ਮਾਹਿ ਸੁ ਖੋਵਾ ਆਨਕੇ ਦੀਜੈ।
ਮਾਖਕ ਆਜਿ ਸੁ ਕੁੜਵ ਵਖਾਨਿਯੇ ਔਖਧ ਔਰ ਕੇ ਚੂਰਣ ਲੀਜੈ।
ਏਲ ਲਵੰਗ ਖਜੂਰ ਕਿਮਸਤਹਿਅਕਰਕਰਾ ਲੈ ਬਾਨਰੀ ਬੀਜੈ ॥੪੭੨॥

ਕੇਸਰ ਜਾਤ ਚਤੁਰ ਤੁਗਖੀਰੀ ਨੀਲ ਕਮਲ ਸਤਾਵਰ ਦਾਖਾ।
ਜਾਤਿਫਲਾ ਵਲਯਾ ਮੁਸਲੀ ਸੇਖ ਸਮੁੰਦ੍ਰਹਿ ਇਟਸਿਟ ਰਾਖਾ।
ਸਿੰਬਲ ਤੀਨ ਫਲਾ ਨਿਮ ਮਰਚਾਂ ਜੀਰਕ ਦੋਇ ਬਲਾ ਕਣ ਭਾਖਾ।
ਚੰਦਨ ਅਗਰ ਕਪੂਰ ਕਸਤੂਰੀ ਜਾਤਿ ਸੁਪਤਰੀ ਕ੍ਰਿਮਕੰਸਾਖਾ ॥੪੭੩॥

ਧਾਨਜ ਸੁਸਾਰ ਸੂਤਾਰ *ਮ੍ਰਿਗਾਂਕ ਹੀ ਅਭ੍ਰਕ ਤਾਂਬਰ ਵੰਗ ਸੁ ਮਾਰੇ।
ਪਿਚ ਪਿਚ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪੀਸ ਮਿਲਾਵ੍ਹੇ ਕਰਖ ਦਊ ਗੁਟਕਾ ਲੈ ਧਾਰੇ।
ਅਰਸਾ ਪਾਂਡੁ ਜੁ ਵਾਤ ਕਫੈ ਗਦਿਗ੍ਰਹਣਿ ਸੁ ਸੂਲਹਿ ਗੁਲਮ ਵਿਡਾਰੇ।
ਬੀਰਜ ਕਰਿ ਸੌ ਨਾਰਿ ਰਮੈ ਨਿਤ ਨਾਸ ਕਰੈ ਪਲਤੈਸੁਵਿਕਾਰੇ ॥੪੭੪॥
ਵੀਮ ਪ੍ਰਮੇਹ ਕੋ ਨਾਸ ਕਰੈ ਇਕ ਮਾਸਹਿ ਤੇ ਬੂਡਹਿ ਤਰੁਣਾਈ।
ਚੌਗੁਣੋ ਕਾਮ ਵਧਾਵਤ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਕਰੈ ਮਨ ਕੰਦ੍ਰਪ ਭਾਈ।
ਪੁਸਟ ਕਰੈ ਬਲ ਬੀਰਯ ਧਰੈ ਬਲ ਹੀਨ ਕੋ ਪਾਰਦ ਕੇ ਗੁਨ ਨਜ਼ਾਈ।
ਮੇਘ ਕਹੈ ਗੁਨ ਸੋਈ ਲਹੈ ਜਿਹ ਦਾਮ ਘਨੋ ਘਰ ਮਾਹਿ ਸੁ ਲਜ਼ਾਈ।

*'ਮ੍ਰਿਗਾਂਡ' ਪਾਠ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਸਤੂਰੀ ਅਰਥ ਜਾਣੋ!

੨੯੫੫-ਭੰਗ ਦਾ ਰਸ ੧ ਪ੍ਰਸਥ = ੬੪ ਤੋਲੇ, ਆਢਕ = ੮ ਸੇਰ, ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਪਕਾਇਕੇ ਖੋਵਾ ਕਰ ਲਵੇ; ਫਿਰ ੪੦੦ ਤੋਲੇ (੫ ਸੇਰ) ਖੰਡ ਦੀ ਪੱਤ ਪਕਾਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਖੋਵਾ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਤ ਤੇ ਘਿਉ ੩੨ ਤੋਲੇ ਪਾਵੇ। ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ:—ਇਲਾਯਚੀ, ਲੌਂਗ, ਖਜੂਰ, ਮਸਤਕੀ, ਅਕਰਕਰਾ, ਕੌਂਚ ਬੀਜ, ਕੇਸਰ, ਦਾਲਚੀਨੀ, ਇਲਾਚੀ, ਨਾਗ ਕੇਸਰ, ਤਮਾਲ ਪਤ੍ਰਾ; ਤਬਾਸੀਰ, ਨੀਲੇ ਕਮਲ; ਸਤਾਵਰ, ਮੁਨੱਕਾ, ਜਾਫਲ, ਅਸਗੰਧ; ਮੂਸਲੀ, ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਸੋਖ; ਇਟਸਿਟ, ਸਿੰਮਲ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਤ੍ਰਿਫਲਾ, ਹਲਦੀ, ਮਿਰਚਾਂ, ਦੋਨੋਂ ਜੀਰੇ, ਖਿਰੈਟੀ, ਮਘਾਂ, ਚੰਦਨ, ਅਗਰ ਕਪੂਰ, ਕਸਤੂਰੀ, ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ, ਸੁਪਾਰੀ, ਧਨੀਆਂ, ਮ੍ਰਿਤ ਲੋਹਾ, ਮ੍ਰਿਤ ਚਾਂਦੀ, *ਮ੍ਰਿਗਾਂਕ (ਮ੍ਰਿਤ ਸੋਨਾ), ਅਭ੍ਰਕ ਤਾਂਬਾ ਤੇ ਭੰਗ ਇਹ ਸਭ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਦੋ ਦੋ ਤੋਲੇ ਪਾਕੇ ਮਿਲਾਇ, ਦੋ ਤੋਲੇ ਦੀ ਗੋਲੀ ਕਰੇ। ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਬਵਾਸੀਰ, ਪਾਂਡੂ, ਬਾਤ, ਕਫ ਦੇ ਰੋਗ, ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ, ਸੂਲ ਤੇ ਗੋਲਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ। ਬੀਰਜ ਪੈਦਾ ਕਰੇ; ਭਾਵੇਂ ਸੌ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਭੋਗ ਕਰੇ, ਸਫੇਦ ਕੇਸਾਂ ਤੇਂ ਕਾਲੇ ਕਰੇ। ਬੀਸ ਪ੍ਰਮੇਹ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਸੇਵਨ ਤੇ ਬੁਢਿਓਂ ਜੁਆਨ ਹੋਵੇ। ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਚੌਗੁਣਾਂ ਕਾਮ ਵਧਾਵੇ, ਸੁੰਦ੍ਰ ਸਰੂਪ ਅਜੇਹਾ ਕਰ ਮਾਨੋਂ ਕਾਮਦੇਵ ਦਾ ਭਰਾਤਾ ਹੈ, ਪੁਸਟੀ ਪੈਦਾ ਕਰੇ, ਬਲ ਬੀਰਜ ਭਰਾਵੇ। ਇਹ ਨਿਤਾਕਤਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਪਾਰੇ ਜੇਹਾ ਗੁਣਕਾਰ ਹੈ। ਮੇਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸਦੇ ਘਰ ਦਮੜੇ ਅਧਿਕ ਹੋਣ ਓਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸੇਵਨ ਕਰਕੇ ਗੁਣ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ॥੪੭੨ ਤੋਂ ੪੭੫॥

ਅਸਗੰਧ ਪਾਕ—ਕਬਿੱਤ

ਵਲਜਾ ਪਲ ਦ੍ਵਾਦਸ ਪਯ ਆਢਕ ਸੁ ਕੂਟਿ ਧਾਰੇ,
ਮੇਲ ਅੱਗਵਾਰ ਕੇ ਸੁ ਕੀਜੀਏ ਕਿਸਾਰ ਹੀ।
ਖੰਡ ਪ੍ਰਸਥ ਦੋਇ ਪਾਤ ਕਰੀ ਤਾਹਿ ਮਾਹਿ ਘਾਤ,
ਔਖਧੀ ਪਿਸਾਇ ਔਰ ਮਾਹਿ ਹੀ ਸੁ ਡਾਰ ਹੀ।
ਸੁੰਠੀ ਪਲ ਦੋਇ ਚਾਰ ਘੀਉ ਜਾਤ ਚਾਰ ਵੰਗ,
ਏਲਾ ਲਵੰਗ ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਕੇਸਰ ਵਿਚਾਰ ਹੀ।
ਕੁੰਭੀ ਭਾੜਿੰਗ ਵਲਾ ਕਟੂ ਕਸਜ ਦੀਪਜ ਚੱਵਜ,
ਜਾਜੀ ਦ੍ਰਿਯ ਚਿਤ੍ਰਕ ਸਾਲੁਕ ਅਕਰਕਾਰ ਹੀ ॥੪੭੬॥
ਯਸਟੀ ਮਿਸੀਕ ਰੁੰਥਕ ਜਾਵਤ੍ਰੀ ਸੁ ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਲੈ,
ਬੰਸਨੈਨ ਧਾਤ੍ਰੀ ਪੁਨ ਇਟਸਿਟ ਵਖਾਨਿਜੈ।

*ਮ੍ਰਿਗਾਂਡ = ਪਾਠ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਸਤੂਰੀ ਜਾਣੇ।

ਕੇਸਰ ਸਤਾਵਰੀ ਲੌਹੁ ਗਗਨ ਤਾਰ ਹੇਮ,
ਮਾਸੇ ਏਹ ਬੀਸ ਬੀਸ ਪੀਸ ਸਭ ਠਾਨਿਯੇ।
ਆਧ ਪਲੈ ਖਾਇ ਗੁਟੀ ਵਾਤ ਪਖਜਘਾਤ ਘਟੀ,
ਸ੍ਵਾਸਹੀ ਅਰੋਚ ਘਟੀ ਅਰਸ ਤਾਪ ਭਾਨਿਯੇ।
ਮੇਹ ਹਰੈ ਕਾਮ ਕਰੈ ਵਾਤ ਹੀ ਚੌਰਾਸਿ ਟਰੈ,
ਜੋਰ ਕਰੇ ਮੇਘ ਕਹੈ ਐਸੋ ਗੁਨ ਜਾਨਿਯੇ ॥੪੭੭॥

੨੯੫੬—ਅਸਗੰਧ ੧੨ ਪਲ ਅਰਥਾਤ ੪੮ ਤੋਲੇ। ਗੋਕਾ ਦੁੱਧ ੮੦੦ ਤੋਲੇ (੧੦ ਸੇਰ) ਵਿਚ ਕੁਟਕੇ ਛਾਣੀ ਹੋਈ ਪਾਕੇ ਪਕਾਵੇ ਖੋਵਾ ਕਰਕੇ ਥਾਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਰੱਖੇ। ਖੰਡ ੧੨੮ ਤੋਲੇ ਦੀ ਰੱਤ ਪਕਾਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਖੋਵਾ ਪਾ ਦੇਵੇ ਅਰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਰ ਚੀਜਾਂ ਬੀ ਪੀਹਕੇ ਪਾ ਦੇਵੇ- ਸੁੰਢ ੮ ਤੋਲੇ, ੧੬ ਤੋਲੇ ਘਿਉ; ਚਾਰਜਾਤ (ਦਾਲ ਚੀਨੀ, ਇਲਾਚੀ, ਨਾਗ ਕੇਸਰ, ਤਮਾਲ ਪਤਰ) ਬੰਗ; ਬੁੱਜੀਇਲਾਚੀ, ਲੌਂਗ, ਤਿਰਕਟਾ = (ਮਘ, ਮਿਰਚ, ਸੁੰਢ); ਕਸਰ, †ਕਾਯਫਲ, ਭੜਿੰਗੀ, ਖਿਰੈਟੀ, ਕਮਰਕੱਸ; ਅਜਵਾਇਣ, ਚੱਵ, ਦੋਨੋਂ ਜੀਰੇ, ਚਿੱਤਰਾ, ‡ਕੁਲਫਾ, ਅਕਰਕਰਾ, ਮੁਲੱਠੀ, ਸੌਂਫ, ਪਿਪਲਾਮੂਲ ਜਾਵਿਤਰੀ, ਮਘ ਮਿਰਚ ਸੁੰਢ, ਤਬਾਸੀਰ, ਆਵਲੇ; ਇਟਸਿਟ, ਕੇਸਰ, ਸਤਾਵਰ, ਮ੍ਰਿਤ ਲੋਹਾ ਮ੍ਰਿਤ ਅਭ੍ਰਕ, ਮ੍ਰਿਤ ਚਾਂਦੀ, ਮ੍ਰਿਤ ਸੋਨਾ, ਇਹ ਸਭ ੨੦-੨੦ ਮਾਸੇ ਪਾਕੇ ਮਿਲਾਇ ੨ ਤੋਲੇ, ਦੀ ਗੋਲੀ ਬਨ੍ਹੇ। ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਵਾਯੂ, ਪਖਜਾਘਾਤ (ਅਧਰੰਗ) ਦਮਾਂ; ਅਰੁਚੀ, ਬਵਾਸੀਰ, ਪ੍ਰਮੇਹ ਨਾਸ਼ ਕਰ, ਕਾਮ ਵਧਾਵੇ, ਹੋਰ ਚੌਰਾਸੀ ਵਾਯੂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਅਰ ਜਰ ਪੈਦਾ ਕਰੇ, ਇਸ ਅਸਗੰਧ ਪਾਕ ਵਿਚ ਅਜੇਹੇ ਗੁਣ ਅਧਿਕ ਹਨ ॥੪੭੬ ਤੋਂ ੪੭੭॥

ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ ਪਾਕ (ਵੈਦ ਕੌਤੂਹਲਾਤ)—ਅੜਥਾ ਛੰਦ

ਆਠ ਪਲ ਲੀਜੀਯੇ ਜਾਨ ਜ਼ਾਵਤਰੀ ਪ੍ਰਸਥ ਤ੍ਰਯ ਦੂਧ ਗੋ ਮਾਹਿ ਪਾਰੀ।
ਰਾਖਿਯੇ ਥਾਲ ਪਾ ਖੰਡ ਦੋ ਪ੍ਰਸਥ ਜੋ ਏਕਹੀ ਪ੍ਰਸਥ ਪੁਨ ਸਹਿਤਦਾਰੀ।
ਕਰੀਤਿਸ ਪਾਤ ਖੋਵਾ ਮਿਲਾਵੇ ਸਹੀ ਘ੍ਰਿਤਹਿ ਪਲ ਆਠਵਾਚਤੁਰ ਜਾਤਾ।
ਲੌਂਗਦੋ ਜੀਰ ਚਵਿਆਨ ਦੈ ਤ੍ਰਯੂਖਣੰ ਮੇਲ ਕਰਿ ਪੂਰ ਛੜ ਧਾਤ੍ਰੀ ਵਾਤਾ।
ਜਾਇਫਲਹਰੜ ਧਨੀਯਾ ਮਗਾਵੇ ਤਗਰ ਗਗਨ-ਸੌਲੋਹਮ੍ਰਿਤ ਵੰਗਤਾਰਾ।
ਲੈ ਹੇਮ ਤਾਂਬਾ ਮੂਯਾ ਔਰ ਮੋਤੀ ਲਾਯਾ ਕਰਖਕੇਮਾਨਸਬਪ੍ਰਥਕ ਡਾਰਾ।

---

†ਕੁੰਭੀ = ਕਾਯਫਲ ਹੈ। ‡ਸਲੂਕ ਕੁਲਫਾ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਦ੍ਰਬ ਦ੍ਰਪਣ।

ਅਰਧ ਪਲ ਕੇਸਰੰ ਕਰਖ ਕਸਤੂਰ ਕੰਪੀਸ ਏ ਸਕਲ ਭੂਮ ਪਾਤ ਪਾਵੈ॥
ਕਰਖ ਗੁਟਕਾ ਕਰੈ ਖਾਤ ਕਾਮੀ ਨਰੈ ਕਰੈ ਕਹੁ ਭੂਖ ਬਹੁ ਨਾਰਿ ਰਾਵੈ।
ਸੁੱਕ੍ਰ ਬਲ ਮੰਸ ਕਰਿ ਹਰਹਿ ਅਤਿਸਾਰ ਕੋ ਰੋਗੁ ਸੰਗ੍ਰਹਣ ਕਾ ਜਾਇ ਚਾਰੋ।
ਸ੍ਵਾਸ ਆਰੋਚ ਅਰੁ ਕਾਸ ਸੋਕਹਿ ਹਰੈਕਾਂਤਿ ਕਾਠੰਨਤਾ ਕੁਚ ਯੋਨਿ ਕਾਰੋ।
ਰੂਪ ਸੁੰਦਰ ਕਰੈ ਰੋਗੁ ਤਨ ਕਾ ਹਰੈ ਕਰੈ ਬਹੁ ਬ੍ਰਿਧਿ ਬਹੁ ਭੋਗ ਕੀਜੈ।
ਕਹੈ ਮੁਨਿ ਮੇਘ ਏ ਪਾਕ ਜਾਵੱਤਰੀ ਵੈਦਜ ਕੌਤੂਹਲੈ ਵਾਕਲੀਜੈ॥੪੯੦॥

੨੯੫੭-ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ ੮ ਪਲ=(੩੨ ਤੋਲੇ), ਗੌਕਾ ਦੁਧ ੩ ਪ੍ਰਸਥ ੧੯੨ ਤੋਲੇ ਵਿਚ ਪਕਾਵੇ, ਜਦ ਪੱਕ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਥਾਲੀ ਵਿਚ ਖੋਆ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹੋ ਪਾ ਰਖੇ। ਫਿਰ ੨ ਪ੍ਰਸਥ (੧੨੮ ਤੋਲੇ) ਖੰਡ, ੬੪ ਤੋਲੇ ਸ਼ਹਿਤ ਪਾਕੇ ਪੱਤ ਪਕਾਵੇ, ਅਰ ਫਿਰ ਇਸ ਪੱਤ ਵਿਚ ਖੋਵਾ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਅਰ ਘਿਉ ੮ ਪਲ -੩੨ ਤੋਲੇ ਚਾਰ ਜਾਤ=(ਦਾਲਚੀਨੀ, ਇਲਾਯਚੀ, ਨਾਗ ਕੇਸਰ ਤੇ ਤਮਾਲ ਪਤ੍ਰ), ਲੌਂਗ, ਦੋਨੋਂ ਜੀਰੇ ਚੱਵ ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ-(ਮਘ, ਮਿਰਚ, ਸੁੰਢ,) ਕਪੂਰ, ਛੜ, ਆਂਵਲੇ, ਜਾਫਲ, ਹਰੜ, ਧਨੀਆਂ, ਤਗ੍ਰ, ਅਭ੍ਰਕ, ਲੋਹਾ, ਬੰਗ, ਚਾਂਦੀ, ਸੋਨਾਂ, ਤਾਂਬਾ ਇਹ ਸਭੇ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਸੁੱਚੇ ਮੋਤੀ (ਅਰਕ ਗੁਲਾਬ ਵਿਚ ਖਰਲ ਕਰਕੇ ਸੁਕਾਏ ਹੋਏ) ਇਹ ਸਭ ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ। ਕੇਸਰ ਦੋ ਤੋਲੇ, ਕਸਤੂਰੀ ੧ ਤੋਲਾ, ਇਹ ਸਭ ਪੀਹਕੇ ਉਤਾਰਕੇ ਪੱਤ ਵਿਚ ਪਾਵੇ। ਫਿਰ ੧ ਤੋਲੇ ਦੀ ਗੋਲੀ ਕਰਕੇ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਭੁੱਖ ਵਧਾਵੇ, ਕਾਮ ਵਧੇ, ਅਨੇਕ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰੇ। ਬੀਰਜ, ਬਲ, ਮਾਂਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ, ਅਤੀਸਾਰ, ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਨਾਸ ਕਰੇ, ਦਮਾ, ਅਰੁਚੀ, ਖਾਂਸੀ, ਸੋਕ; ਇਹ ਗੁਵਾਵੇ। ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਵਧਾਵੇ, ਮੰਮੇ ਕਰੜੇ ਕਰੇ, ਰੂਪ ਸੋਹਣਾ ਕਰੇ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਭ ਰੋਗ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ, ਸਰੀਰ ਮੋਟਾ ਤਾਜਾ ਕਰੇ, ਭੋਗ ਕਰਨੇ ਦੀ ਅਤਜੰਤ ਸਕਤੀ ਵਧਾਵੇ ਇਹ ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ ਪਾਕ ਵੈਦ ਕੌਤੂਹਲ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ॥੪੭੮ ਤੋਂ ੪੯੦॥

ਉਟੰਙਣ ਪਾਕ-ਚੌਪਈ

ਬੀਜ ਉਟੰਕਣ ਦਸ ਪਲ ਦੇਇ। ਆਢਕ ਦੂਧ ਖੋਵਾ ਜੁ ਕਰੇਇ।
ਸਿਤਾਪ੍ਰਸਥ ਤ੍ਰਯਪਾਤ ਕਰਾਇਤਾਮਹਿ ਖੋਵਾ ਔਖਧਿ ਦਾਇ ॥੪੯੧॥
ਕੁੜਵ ਕੁੜਵ ਮਧੁ ਘ੍ਰਿਤ ਕੋ ਠਾਨ। ਅਰਧ ਕੁੜਵ ਵਿਜਯਾ ਕਾ ਮਾਨ।
ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਮਾਸੀ ਲੌਂਗ ਚੌ ਜਾਤ। ਬਲਾ ਬਾਨਰੀ ਮੁੰਖੀ ਘਾਤ ॥੪੯੨॥
ਮਰਚਾਂ ਵੱਲਜਾ ਕੁੰਭੀ ਯਸਟਿ। ਸਤਾਵਰੁ ਧਾਤ੍ਰੀ ਫਲ ਸੁਸਟਿ।
ਪਿੱਛਲ ਮੋਚਰਸਾ ਵੀਚਾਰ। ਮੁਮਲੀ ਗੋਖਰੁ ਇਖ ਰਸਾਰ ॥੪੩੩॥
ਤਾਂਬਾ ਪਾਰਾ ਗਗਨ ਸੁ ਵੰਗ। ਸੋਨਾ ਤਾਰ ਤਬਕ ਲੈ ਅੰਗ।

ਕਰਖ ਦੋਇ ਦੋਇ ਇਨਕਾ ਮਾਨ। ਕੁੰਕਮ ਮ੍ਰਿਗਮਦ ਹਿਮ ਸੁਭ ਠਾਨ।
ਕਰਖ ਦੋਇ ਕੀ ਗੋਲੀ ਕਰੋ। ਸੰਧਯਾ ਖਾਵੈ ਪਯ ਪਰ ਧਰੇ ॥੪੯੫॥
ਸਥੰਭਨ ਕਾਮ ਕਰੈ ਹਰਿ ਮੇਹ। ਸੰਗ੍ਰਹਿਨੀ ਜ੍ਵਰ ਕਾਸ ਹਰੇਹ।
ਆਰੋਚਕ ਸਬ ਬਾਤ ਵਿਨਾਸ। ਸ੍ਵਾਸ ਮਿਟੈ ਬਹੁ ਤੇਜੀ ਭਾਸ ॥੪੯੬॥

੨੮੫੮—ਉਟਗਣ ਦੇ ਬੀਜ ੧੦ ਪਲ—੪੦ ਤੋਲੇ। ਗੋਕਾ ਦੁੱਧ ਆਢਕ (੩ ਸੇਰ) ਲੈਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪੀਹਕੇ ਪਾਵੇ, ਤੇ ਕਾੜ੍ਹਕੇ ਖੋਵਾ ਕਰੇ। ਫਿਰ ਖੰਡ ੩ ਪ੍ਰਸਥ ਅਰਥਾਤ ੧੯੨ ਤੋਲੇ ਪਾਕੇ ਪੱਤ ਵੱਖਰੀ ਕੜਾਹੀ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਖੋਵਾ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਫਿਰ ੩੨ ਤੋਲੇ ਸ਼ਹਿਤ, ੩੨ ਤੋਲੇ ਘਿਉ ਪਾਵੇ। ੧੬ ਤੋਲੇ ਧੋ ਕੇ ਪੀਸੀ ਹੋਈ ਭੰਗ ਪਾਵੇ। ਮਘ; ਮ੍ਰਿਚ, ਸੁੰਢ, ਛੜ, ਲੌਂਗ, ਦਾਲਚੀਨੀ, ਇਲਾਯਚੀ, ਨਾਗ ਕੇਸਰ, ਤਮਾਲ ਪਤ੍ਰ, ਖਿਰੈਂਟੀ, ਕੌਂਚ ਬੀਜ; ਸੁੰਢ, ਮ੍ਰਿਚਾਂ, ਅਸਗੰਧ, ਕਾਯਫਲ, ਮੁਲੱਠੀ, ਸਤਾਵਰ, ਆਵਲੇ, ਲਸੂੜੇ, ਮੋਚਰਸ, ਮੂਸਲੀ, ਭੱਖੜਾ, ਤਾਲਮਖਾਣਾ, ਮ੍ਰਿਤ ਲੋਹਾ, ਤਾਂਬਾ, ਪਾਰਾ, ਅਭਰਕ ਬੰਗ, ਸੋਨਾ, ਚਾਂਦੀ, ਇਹ ਸਭ ਮਾਰੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਵਰਕ ਇਹ ਸਭ ਚੀਜਾਂ ਪੀਹ ਕੇ ਪੱਤ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦੇਵੇ। ਮਾਤਰਾ ਦੋ ਤੋਲੇ ਦੀ ਕਰੇ ਫਾਤ ਨੂੰ ਖਾਕੇ ਉਪਰੋਂ ਕਸਾ ਕੋਸਾ ਮਿਸਰੀ ਵਾਲਾ ਦੁੱਧ ਪੀਵੇ। ਇਹ ਭੋਗ ਸਮਯ ਛੇਤੀ ਬੀਰਜ ਨਾ ਗਿਰਨ ਦੇਵੇ, ਕਾਮ ਵਧਾਵੇ, ਪ੍ਰਮੇਹ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ। ਸੰਗ੍ਰਹਣੀ, ਤਾਪ, ਖਾਂਸੀ ਅਰੁਚੀ, ਵਾਯੂ ਤੇ ਦਮਾ ਇਹ ਸਭੇ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੪੯੧ ਤੋਂ ੪੯੬॥

ਆਫੂ ਪਾਕ—ਚੌਪਈ

ਅਕਰਕਰਾ ਕੇਸਰ ਲਾਵੰਗ। ਸ਼ਿੰਗਰਫ ਜਾਤੀ ਫਲ ਲੇ ਭੰਗ।
ਇਹ ਸਮ ਲੀਜੈ ਚੂਰਨ ਕਾਰ। ਇਨ ਤੇ ਆਧੀ ਆਫੂ ਡਾਰ ॥੪੯੭॥
ਸੇਰ ਦੋਯ ਪਯ ਮੇਲ ਕੜਾਹ। ਆਫੂ ਪੁਟਲੀ ਦੇ ਲਟਕਾਹ।
ਮੰਦ ਅਗਨਿ ਕਰਿ ਖੋਵਾ ਕਰੋ। ਆਫੂ ਮੇਲ ਨਿਕਾਲੀ ਧਰੋ ॥੪੯੮॥
ਨਾਗ ਫੇਨ ਚੂਰਨ ਤੇ ਜਾਨ। ਖਟ ਗੁਨ ਮਿਸਰੀ ਮੇਲੋ ਆਨ।
ਪਾਤ ਕਰੀ ਵਿਚ ਖੋਵਾ ਪਾਇ। ਹੇਠ ਉਤਾਰੀ ਚੂਰਣ ਦਾਇ ॥੪੯੯॥
ਤਾਕੀ ਗੋਲੀ ਟੰਕ ਪ੍ਰਮਾਨ। ਖਾਵਤ ਨਿਸ ਕੋ ਪਯ ਸਿਤ ਪਾਨ।
ਦ੍ਰਿੜ ਕਰ ਰੋਗੁ ਖਈ ਹਰਿ ਕਾਸ। ਮੇਹ ਬਾਤ ਕਫ ਹੋਵੈ ਨਾਸ ॥੫੦੦॥

੨੫੫੯—ਅਕਰਕਰਾ; ਕੇਸਰ, ਲੌਂਗ; ਸਿੰਗ੍ਰਫ, ਜਾਫਲ ਤੇ ਧੋਤੀ ਹੋਈ ਭੰਗ, ਇਹ ਸਮਾਨ ਭਾਗ ਲੈਕੇ ਪੀਹ ਕੇ ਚੂਰਣ ਕਰ ਲਵੇ, ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਅੱਧੀ ਪੱਕੀ ਅਫੀਮ ਪਾਵੇ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਸੇਰ ਗੋਕਾ ਦੁੱਧ ਪਾਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਅਫੀਮ ਦੀ ਪੋਟਲੀ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਲਟਕਾਵੇ। ਮੱਠੀ ਮੱਠੀ ਅੱਗ ਜਲਾਕੇ ਖੋਵਾ ਕਰੇ ਅਰ

ਪੋਟਲੀ ਵਿਚ ਜੋਹੜੀ ਮੈਲ ਨਿਕਲੇ, ਓਹ ਫੈਂਕ ਦੇਵੇ। ਅਫੀਮ ਤੇ ਚੂਰਨ ਨਾਲੋਂ ਛੇ ਗੁਣੀ ਮਿਸਰੀ ਪਾਕੇ ਪੱਤ ਕਰੇ। ਫਿਰ ਉਸ ਪੱਤ ਵਿਚ ਖੋਵਾ ਪਾ ਦੇਵੇ ਫਿਰ ਇਸਨੂੰ ਚੁਲੇ ਤੋਂ ਲਾਹਕੇ ਬਾਕੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਚੂਰਣ ਬੀ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਫਿਰ ਇਸਦੀ ਗੋਲੀ ੧ ਟੰਕ (੪ ਮਾਸੇ) ਦੀ ਕਰੇ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਖਾਕੇ ਪਿਛੋਂ ਮਿਸ਼ਰੀ ਪਾਕੇ ਗਰਮ ਗਰਮ ਦੁਧ ਪੀਵੇ। ਤਾਂ ਇਹ ਖਈ; ਖਾਸੀ, ਪ੍ਰਮੇਹ, ਬਾਤ ਤੇ ਕਫ ਸਭ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਹੋਰ ਭੀ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਕਰਨਹਾਰਾ ਇਹ ਆਫੂ ਪਾਕ ਹੈ ॥੪੮੭ ਤੋਂ ੪੯੦॥

ਮਹਾ ਕਾਮੇਸੁਰ ਪਾਕ–ਚੌਪਈ

ਅਸਗੰਧ ਮਰਕਾਂ ਵਲਾ ਸੁ ਵੀਜ। ਸੁੰਠ ਸਤਾਵਰ ਸਿੰਬਲ ਲੀਜ।
ਮੁਸਲੀ ਪੀਪਲ ਵਾਦਰ ਸਿਵਾ।ਸਿੰਗ੍ਰਾਟਕ ਧਾਤ੍ਰੀ ਛੜ ਲਿਵਾ ॥੪੯੧॥
ਤਵਾਖੀਰ ਖਾਜੂਰ ਲਵੰਗ। ਚਤੁਰਜਾਤ ਕਰਿਪੂਰ ਸੁ ਅੰਗ।
ਵੰਸਜ ਕੇਸਰ ਮਸਤਕਿ ਦਾਖ। ਜਾਵਤ੍ਰੀ ਮ੍ਰਿ ਮਦ ਚਵਜ ਰਾਖ ॥੪੯੨॥
ਹਿੰਗਲੁ ਜੀਰਾ ਸਜਾਮ ਵਿਦਾਰ। ਤੇਜ ਵਲਾ ਨੀਲੋਤਪਲ ਡਾਰ।
ਮੱਜਾਤੀਨਸੁਗੋਖਜਰੁ ਯਸਟਿ। ਕਚਫਲ ਤਾਲਮਖਾਨਾ ਸੁਸਟਿ ॥੪੯੩॥
ਜਾਤੀਫਲ ਉਟੰਗਨ ਬੀਜ। ਅਵਧਿ ਸੋਖ ਸਟੀ ਆਨੀ ਵੀਜ।
ਮੋਚਰਸਾ ਪਲ ਪਲ ਏ ਲੇਇ। ਅਭਰਕ ਲੋਹਾ ਵੰਗ ਸੁ ਤੇਇ ॥੪੯੪॥
ਪਲ ਪਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਏਹ ਭੀ ਪਾਇ। ਸਭ ਤੇ ਦੂਨਾ ਮਧੁ ਸਿਤਲਜਾਇ।
ਗੁਟਕਾ ਕੀਜੈ ਸੁਕਤਿ ਪ੍ਰਮਾਨ। ਖਾਤ ਰਸਕ ਪਯ ਮਿਸਰੀ ਪਾਨ।
ਵੀਸ ਮੇਹ ਜੀਵਣ ਜ੍ਵਰ ਜਾਇ। ਰੋਗ ਅਰੋਕੇ ਅਰਿ ਹੈ ਵਾਇ।
ਸ੍ਵਾਸਕਾਸਪ੍ਰਤਿਸਜਾਯ ਸੁ ਖਈ। ਖੀਣਰੋਗੁ ਏਤੇਛਿਨਗਈ ॥੪੯੫॥
ਕਾਮ ਚਤੁਰ ਗੁਣ ਵਧ ਹੈ ਧਾਤ। ਸੌ ਬਨਿਤਾ ਰਮਿ ਹੈ ਇਕ ਰਾਤੁ।
ਜਰਾਮ੍ਰਿਤ ਕਾ ਕਰਤਾ ਨਾਸ। ਮਹਾਮੇਸ੍ਵਰ ਮੋਦਕ ਭਾਸ ॥੪੯੬॥

੨੮੯੦—ਅਸਗੰਧ, ਮ੍ਰਿਚਾਂ; ਖਿਰੈਚੀ ਦੇ ਬੀਜ, ਸੁੰਢ, ਸਤਾਵਰ, ਸਿੰਮਲ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਮੂਸਲੀ, ਮਘ, ਕੌਂਚਬੀਜ, ਹਰੜ, ਸੰਘਾੜੇ, ਆਵਲੇ, ਛੜ, †ਤਬਾਸੀਰ, ਖਾਜੂਰ, ਲੌਂਗ। ਚਾਰਜਾਤ (ਦਾਲਚੀਨੀ,

†ਏਥੇ ਕਈ ਤਵਾਖੀਰ ਤੋਂ ਖਾਖਰ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਤਵਾਸਾਰ ਹੀ ਅਰਥ ਠੀਕ ਹੈ, ਦੋ ਬਾਰ ਤੇ ਦੂਣੀ ਜਾਣੇ।

ਲਾਚੀ, ਨਾਗ ਕੇਸਰ, ਤ੍ਰਮਾਲ ਪਤਰ), ਕਪੂਰ, ਬੰਸਲੋਚਨ, ਕੇਸਰ, ਮਸਤਕੀ, ਮੁਨੱਕਾ, ਜਵਿਤ੍ਰੀ, ਕਸਤੂਰੀ; ਚੱਵ। ਸ਼ਿੰਗਰਫ, ਕਾਲ ਜੀਰਾ, ਸਿਆਲੀਆਂ, ਤੇਜਵਲ, ਨੀਲੋਕਮਲ, ਬਦਾਮਗਿਰੀ, ਪਿਸਤਾ, ਨਿਉਜੇ, ਭੁੱਖੜਾ, ਮੂਲੱਠੀ, ਕਾਇਫਲ, ਤਾਲਮਖਾਣਾ, ਜਾਫਲ, ਉਟਗਣ ਬੀਜ, ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਸੋਖ; ਕਚੂਰ, ਬੀਜਵੰਦ ਤੇ ਮੋਥਰਸ ਇਹ ੪-੪ ਤੋਲੇ। ਅਭਰਕ, ਲੋਹਾ, ਬੰਗ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਇਹ ਬੀ ੪-੪ ਤੋਲੇ; ਸਭਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣਾ ਸ਼ਹਿਤ ਤੇ ਖੰਡ ਪਾ ਕੇ ਮਿਲਾਵੇ, ਅਰ ਗੋਲੀ ੨ ਤੋਲੇ ਦੀ ਕਰਕੇ ਰੱਖ। ਰਸੀਆ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਤ ਖਾ ਕੇ ਉਪਰੋਂ ਮਿਸ਼ਰੀ ਮਿਲਾਯ ਕੋਸਾ ਦੁੱਧ ਪੀਵੇ। ਤਾਂ ਬੀਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੇਹ, ਪੁਰਾਣਾ ਤਪ, ਅਰੁਚੀ, ਵਾਯੂ, ਦਮਾ, ਖਾਂਸੀ, ਰੋਸਾ, ਖਈ, ਤੇ ਖੀਣਤਾ ਇਤਨੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਕਾਮ ਚੌਗੁਣਾ ਚਮਕੇ, ਧਾਤੂ ਵਧਾਵੇ। ਸੌ ਇਸਤ੍ਰੀ ਗਮਨ ਕਰਨੇ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਹੋਵੇ, ਬੁਢਾਪਾ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਇਹ ਮਹਾਂ ਕਾਮੇਸ੍ਵਰ ਨਾਮ ਦਾ ਮੋਦਕ ਹੈ।

ਰਤਿ ਭੰਜਨ ਗੁਟੀ (ਵੈਦ ਕੌਤੂਹਲਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਨਾਰੀਏਲ ਕਾ ਗੋਲਾ ਏਕ। ਤਾਕੋ ਛਿੱਦਰ ਟੂਕ ਸਾ ਛੇਕ।
ਤਾਕੇ ਬੀਚ ਸੁ ਪਾਵੇ ਏਹ। ਕਰਖ ਕਰਖ ਸਭ ਲੇਵੇ ਤੇਹ ॥੪੯੭॥
ਏਲਾ ਕੇਸਰ ਹਿੰਗਲੁ ਲਿਆਇ। ਜਾਵੱਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀਫਲ ਦਾਇ।
ਅਵਧਿ ਸੋਖ ਆਫੂ ਲਾਵੰਗ। ਅਕਰਕਰਾ ਕਸਤੂਰੀ ਭੰਗ ॥੪੯੮॥
ਦਾਰਚਿਨੀ ਅਭਰਕ ਮ੍ਰਿਤ ਪਾਇ। ਮਸਤਕਿ ਵਾਨਰਿ ਵੀਜ ਰਲਾਇ।
ਗੋਲੇ ਪਾਵੇ ਪੀਸੀ ਏਹ। ਤਾਂਕਾ ਛਿਦ੍ਰ ਸੁ ਬੰਦ ਕਰੇਹ ॥੪੯੯॥
ਮਣ ਕਾਚਾ ਗੋ ਦੂਧੁ ਪਕਾਇ। ਤਾਂ ਮੈ ਗੋਲਾ ਮੱਧ ਰਖਾਇ।
ਸੁਸੇ ਦੂਧ ਤਬ ਗੋਲਾ ਪੀਸ। ਗੋਲਾ ਖੋਵਾ ਏਕ ਕਰੀਸ॥੫੦੦॥
ਸਭ ਤੇ ਦੂਗਨਾ ਮਧੁ ਮਿਤ ਲੇਇ। ਗੁਟਕਾ ਮਾਸੇ ਪਾਂਚ ਕਰੇਇ।
ਸੰਧਯਾਖਾਇ ਸਥੰਭਨ ਕਰੇ। ਬਲੁ ਅਰੁ ਸੁਕ੍ਰ ਵਿਵਰਧਨਕਰੈ॥੫੦੧॥
ਖੰਡ ਪੁਰਖ ਰਮਿ ਹੈ ਸੌ ਨਾਰਿ। ਰਤਿ ਭੰਜਨ ਗੁਟਕਾ ਅਵਿਧਾਰ।
ਵੈਦ ਕੌਤੂਹਲ ਤੇ ਮੈਂ ਲਹੀ। ਮੇਘ ਬਿਨੋਦੇ ਮੇਘੈ ਕਹੀ ॥੫੦੨॥

੨੯੬੧—ਨਲਿਲੇਰ ਦਾ ਇਕ ਗੋਲਾ ਲੈਕੇ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਛੇਕ ਕਰ ਲਵੇ। ਉਸ ਛੇਕ ਰਸਤੇ ਨਲ੍ਹਿਯੇਰ ਦੇ ਗੋਲੇ ਵਿੱਚ ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਚੀਜਾ ਪਾਵੇ:—ਇਲਾਯਚੀ, ਕੇਸਰ, ਸ਼ਿੰਗਰਫ, ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ ਜਾਫਲ, ਸਮੁੰਦਰ ਸੋਖ ਅਫੀਮ, ਲੌਂਗ, ਅਕਰਕਰਾ, ਕਸਤੂਰੀ, ਧੋਤੀ ਭੰਗ, ਦਾਲਚੀਨੀ, ਮ੍ਰਿਤ

ਮਿਕਤਿ—ਦੋ ਤੋਲੇ ਹੈ।

ਅਬਰਕ, ਮਸ ਤਕੀ ਤੇ ਕੌਂਚ ਬੀਜ, ਇਹ ਪੀਹਕੇ ਗੋਲੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਫਿਰ ਉਸਦਾ †ਛੇਕ ਬੰਦੀ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਅਰ ਮਣ ਕੱਚੇ ਗੋਕੇ ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਗੋਲਾ ਰੱਖਕੇ ਕਾੜ੍ਹੇ। ਜਦ ਦੁੱਧ ਸੁੱਕ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਖੋਏ ਅਰ ਗੋਲੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਪੀਹ ਲਵੇ, ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣੇ ਸ਼ਹਿਤ ਤੇ ਮਿਸ਼ਰੀ ਪਾਕੇ, ਗੋਲੀ ਪੰਜ ਮਾਸੇ ਦੀ ਬੰਨ੍ਹ ਰਖੇ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਬੰਧੇਜ ਕਰੇ। ਤਾਕਤ ਤੇ ਬੀਰਜ ਬਹੁਤ ਵਧਾਵੇ। ਨਾਮਰਦ ਪੁਰਖ ਬੀ ਸੈਂਕੜੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖੇਡ ਵਿਚ ਜਿੱਤ ਲਵੇ। ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਰਤੀਭੰਜਨ ਗੁੱਟਕਾ ਹੈ, ਇਹ ਵੈਦ ਕੌਤੂਹਲ ਵਿਚ ਕਹੀ ਹੈ ॥੪੯੭ ਤੋਂ ੫੦੨॥

ਲਘੂ ਜਵਾਹਰੀ ਯਾਕੂਤੀ
(ਤਿੱਬ ਅਫਲਾਤੂ ਮਤਾਤ)—ਚੌਪਈ

ਮੋਤੀ ਮੂੰਗਾ ਚੂਨੀ ਕਪੂਰ। ਟੰਕ ਟੰਕ ਸਬ ਏ ਲੇ ਪੂਰ।
ਲੌਂਗੀ ਅਗਰੁ ਚੰਦਨ ਦਲ ਤਜਾ। ਛੜ ਏਲਾ ਵੰਸਜ ਲੈ ਕਜਾ ॥੫੦੩॥
ਧਾਤ੍ਰੀ ਫਲ ਕੀ ਛਾਲ ਮਗਾਇ। ਸਾਤ ਸਾਤ ਮਾਸੇ ਏ ਲਜਾਇ।
ਕੇਸਰ ਕਸਤੂਰੀ ਜਾਵੱਤ੍ਰੀ। ਜਾਤੀ ਫਲ ਚਿਕਨਾ ਲੈ ਮਿੱਤੀ ॥੫੦੪॥
ਦ੍ਵਾਦਸ ਦ੍ਵਾਦਸ ਰੱਤੀ ਏਹ। ਨਾਸਾ ਏਕ ਕਪੂਰ ਸੁ ਲੇਹ।
ਪੰਸ਼ੀ ਵਰਕ ਹੇਮਕੇ ਜਾਨ। ਤਾਰ ਵਰਕ ਪੰਚਾਸ ਵਖਾਨ ॥੫੦੫॥
ਚਤੁਰ ਗੁਣਾ ਸਭ ਤੇ ਮਧੁ ਸਿਤਾ। ਪਾਤ ਕਰੀ ਸਬ ਪੀਸੀ ਦਿਤਾ।
ਟਾਂਕ ਏਕ ਖਾਵੇ ਇਸ ਮਾਨ। ਹੌਲ ਦਿਲੀ ਸੌਦਾਇਕ ਹਾਨ ॥੫੦੬॥
ਡੋਬਾ ਖਾਂਸੀ ਦੇਹੀ ਪੀਰ। ਕਮਲ ਪੀਰ ਜਾਵਤ ਹੈ ਬੀਰ।
ਖਿੜੇ ਕਵਲ ਖੁਸ ਖਬਤੀ ਹੋਇ। ਮੁਖ ਸੁਗੰਧ ਬੰਧੇਜ ਸੁ ਹੋਇ ॥੫੦੭॥

੨੮੬੨—ਮੋਤੀ, ਮੂੰਗਾ, ਚੂੰਨੀ, ਕਹਰਬਾ; ਇਹ ਸਭ ੪-੪ ਮਾਸੇ, ਲੌਂਗ, ਅਗਰ, ਚੰਦਨ, ਤੇਜ ਪਤ੍ਰ, ਛੜ, ਇਲਾਚੀ; ਤਵਾਸ਼ੀਰ, ਆਵਲੇ। ਇਹ ਸਭ ੭-੭ ਮਾਸੇ। ਕੇਸਰ, ਕਸਤੂਰੀ, ਜਾਵਿਤ੍ਰੀ, ਤੇਲੀਆ ਜਾਫਲ, ਇਹ ਸੁਭ ੧੨-੧੨ ਰੱਤੀਆਂ, ੧ ਮਾਸਾ ਮੁਸ਼ਕਕਪੂਰ, ਸੋਨੇ ਦੇ ਵਰਕ ੨੫, ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਵਰਕ ੫੦, ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਚਾਰ ਗੁਣਾਂ ਸ਼ਹਿਤ ਤੇ ਮਿਸ਼ਰੀ ਲੈਕੇ ਇਸਦੀ ਚਾਸਨੀ ਅਰਥਾਤ ਪੱਤ ਪਕਾਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਚੀਜਾਂ ਪੀਹਕੇ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਫਿਰ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ੪ ਮਾਸੇ ਨਿੱਤ ਖਾਯਾ ਕਰੇ। ਤਾਂ ਦਿਲ ਦਾ ਹੌਲ, ਸੌਦਾਇ, ਡੋਬ ਪੈਣਾ; ਖਾਂਸੀ, ਦੇਹੀ ਦੀ ਪੀੜ ਤੇ ਕਮਰ ਦਰਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰੇ। ਹ੍ਰਿਦਯ ਕਮਲ ਖਿੜੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ਅਰ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਗੰਧੀ ਆਵੇ ਤੇ ਬੰਧਜ ਕਰੇ ।੫੦੩। ਤੋਂ ੫੦੭॥

†ਛੇਕ ਦੇ ਥਾਂ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਉਤਰੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਉਹੋ ਮੂੰਹ ਪਰ ਦੇਕੇ ਫੇਰ ਬੰਦ ਕਰੇ।

ਵਡੀ ਜਵਾਹਰੀਯਾਕੂਤੀ–ਚੌਪਈ

ਮੋਤੀ ਚੂਨੀ ਗੂਲੀ ਵਖਾਨਿ। ਫਿਰੋਜਾ ਅਰ ਹਕੀਕ ਸੁ ਠਾਨ।
ਲਾਜਵਰਦ ਸੰਗਯਸਮ ਮੰਗਾਇ। ਕਪੂਰ ਕਹਰਵਾ ਸੂਚਹਿ ਪਾਇ।
ਚੂਨੀ ਰੰਗ ਜਰਦ ਲੈ ਚੂਨੀ। ਸੋਨਾ ਰੂਪੀ ਤਵਕ ਸੁ ਗੂਨੀ।
ਮੁਸਕਾਂਬਰ ਕਸਤੂਰੀ ਲੇਇ। ਟੰਕ ਟੰਕ ਕਾ ਵਜਨ ਕਰੇਇ ॥੫੦੯॥
ਦਾਰਚੀਨੀ ਚੰਦਨ ਲੈ ਸੇਤ। ਫੂਲ ਗੁਲਾਬ ਸੁ ਲੌਂਗਹਿ ਦੇਤ।
ਸਰਦਚਿਨੀ ਏਲਾ ਤਜ ਪਾਤ। ਜਾਤੀ ਕੇਸਰ ਵੰਸਜ ਗਾਤ ॥੫੧੦॥
ਖਟ ਖਟ ਮਾਸੇ ਲਾਵੈ ਏਹ। ਰੇਸਮ ਕੋਰਾ ਭਸਮ ਮਿਲੇਹ।
ਅਗਰਤਗਰ ਕਾਸਨਿ ਲੈ ਪਾਇ। ਸੰਗਤਰੇ ਫਲ ਤੁਚਾਮਿਲਾਇ ॥੫੧੧॥
ਮਹਿ ਮਲ ਅਠ ਅਠ ਮਾਸੇ ਏਹ। ਮਾਸਾ ਏਕ ਕਪੂਰ ਠਵੇਹ।
ਸਭ ਤੇ ਦੂਨਾ ਸਹਤ ਮਿਲਾਇ। ਮਧੁ ਤੇ ਧੂਣੀ ਮਿਤਾਠਵਾਇ ॥੫੧੨॥
ਕਰੀ ਯਕੂਤੀ ਖਾਵਨ ਦੇਇ। ਸਰਬ ਰੋਗ ਪਿਛਲੇ ਨਸਿ ਜੇਹ।
ਕੁੱਵਤ ਰੰਗ ਲਾਲ ਤਨ ਹੋਇ। ਮੇਘ ਕਹੈ ਗੁਨ ਭਾਰੀ ਸੋਇ ॥੫੧੩॥

੨੮੬੩–ਸੁੱਚੇ ਮੋਤੀ, ਸੁੱਚੀ ਚੂੰਨੀ, ਮੂੰਗਾ, ਫਿਰੋਜਾ, ਸਹਕੀਕ, ਲਾਜ ਵਰਦ, ਸੰਗਯਸ਼ਮ, ਕਪੂਰ, ਕਹਰਬਾ ਸੁੱਚਾ, ਰੰਗ ਚੂੰਨੀ ਤੇ ਜਰਦ ਚੂੰਨੀ, ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਵਰਕ, ਮੁਸਕੰਬਰ, ਕਸਤੂਰੀ, ਇਹ ਸਭ ੪-੪ ਮਾਸੇ। ਦਾਰਚੀਨੀ, ਚਿੱਟਾ ਚੰਦਨ, ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਲੌਂਗ, ਸਰਦ ਚੀਨੀ, ਲਾਚੀ, ਤਜ ਪਤ੍ਰ, ਜਾਫਲ, ਕੇਸਰ, ਤਵਾਸੀਰ ਇਹ ੬-੬ ਮਾਸੇ। ਕੋਰੇ ਰਸ਼ਮ ਦੀ ਭਸਮ; ਅਗਰ, ਤਗਰ, ਕਾਸਨੀ, ਸੰਗਤਰੇ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਦੋਨੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਇਹ ਸਭ ੮-੮ ਮਾਸੇ, ਇਕ ਮਾਸਾ ਮੁਸ਼ਕਕਪੂਰ, ਸਭਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣਾ ਸ਼ਹਿਤ। ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲੋਂ ਦੂਣੀ ਮਿਸਰੀ। ਪੱਤ ਪਕਾਕੇ ਯਕੂਤੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਵੇ ਅਰ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦੇਵੇ। ਪਿਛੇ (ਯਾਕੂਤੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ) ਸਭੇ ਰੋਗ ਨਾਸ ਕਰੇ ਕੁੱਵਤ ਕਰੇ, ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਲਾਲ ਕਰੇ। ੫੦੮ ਤੋਂ ੫੧੩॥

ਲਘੁ ਕਾਮੇਸ੍ਵਰ ਪਾਕ–ਚੌਪਈ

ਮੂਸਲੀ ਤਿਲ ਦ੍ਰਾਖਜ ਖਰਜੂਰ। ਮੋਚਰਸਾ ਸਤਾਵਰ ਪੂਰ।

ਗੋਖਜਰੁ ਵੱਲਜਾ ਕੰਦ ਵਿਦਾਰੀ। ਤਵਾਖੀਰ ਸੰਗ੍ਰਾਟ ਸੁਧਾਰੀ॥੫੧੪॥
ਜਾਤੀਫਲੁ ਮਰਕਟਿ ਕਾਂਕੋਲਿ। ਸੁੰਠਿ ਮਾਲਤੀ ਵੰਸਜਿ ਘੋਲ।
ਨੀਲੋਤਪਲ ਮਾਸੀ ਲਾਵੰਗ। ਚਵਿ ਤਗਰੰ ਸਿਵ ਧਾਤ੍ਰੀ ਅੰਗ॥੫੧੫॥
ਮਸਤਕਿ ਸੋਖ ਸਮੁੰਦ੍ਰਹਿ ਧਸਟਿ। ਅਕਰਕਰਾ ਤ੍ਵਗ ਏਲਾ ਸੁਸਟਿ।
ਕੇਸਰ ਪੱਤ੍ਰਜ ਪਲ ਪਲ ਆਨ। ਏ ਅਵਖਧ ਲੈ ਕੋਲ ਤ੍ਰਮਾਨ॥੫੧੬॥
ਕੁੰਕਮ ਮ੍ਰਿਗਮਦ ਧਰਤ ਬੀਜ। ਇਨਕਾ ਵਜਨ ਸੁ ਭਾਖਜੇ ਦੀਜ।
ਤਾਂਮਰ ਗਗਨ ਹੇਂ ਲੈ ਤਾਰ। ਮੋਤੀ ਪਾਰਦ ਪਾਰਯਾਸਾਰ॥੫੧੭॥
ਭੰਗ ਕਰਖ ਦੋ ਦੋ ਲੈ ਪਾਇ। ਸਬ ਤੇ ਦੁਗਨਾ ਸਿਤ ਮਧੁ ਥਾਇ।
ਸਿਰਸਾਹੀ ਮੋਕਕਰ ਖਾਇ।ਸੁਕ੍ਰਹਿ ਬਲਅਤਿ ਪੁਸਟਕਰਾਇ॥੫੧੮॥
ਲਿੰਗ ਤੇਜ ਅਕਰੇ ਜਿਮ ਸਿੰਗ। ਅਗਨਿਮੰਦ ਮੇਹਾ ਸਬ ਅੰਗ।
ਪਾਂਡ ਛਰਦ ਮੂਰਛਾ ਸਬ ਵਾਤ। ਪਿੱਤ ਸਲੇਖਮ ਖਾਂਸੀ ਘਾਤ॥੫੧੯॥

੨੯੬੪—ਮੂਸਲੀ, ਤਿਲ, ਮੁਨੱਕਾ, ਖਜੂਰ, ਮੋਚਰਸ, ਸਤਾਵਰ, ਭਖੜਾ, ਅਸਗੰਧ, ਸਿਆਲੀਆਂ, ਤਬਾਸੀਰ, ਸਿੰਘਾੜੇ, ਜਾਫਲ, ਕੌਂਚ ਬੀਜ, ਕਾਂਕੋਲੀ (ਸ਼ਕਾਕਲ), ਸੁੰਢ ਜਾਵਿੱਤ੍ਰੀ, *ਤਵਾਸੀਰ, ਨੀਲਾ ਕਮਲ, ਛੜ, ਲੌਂਗ, ਚੱਵ, ਤਗਰ, ਹਰੜ, ਆਵਲੇ, ਮਸਤਕੀ, ਸਮੁੰਦ ਸੋਖ, ਮੁਲੱਠੀ; ਅਕਰਕਰਾ; ਦਾਲਚੀਨੀ, ਇਲਾਚੀ, ਕੇਸਰ, ਤੇਜ ਪਤ੍ਰ ਇਹ ਸਭ ੪-੪ ਤੋਲੇ। ਅਗੇ ਲਿਖੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਲਾ ਤੋਲਾ ਲਵੇ:—ਕੇਸਰ; ਧਤੂਰੇ ਦੇ ਬੀਜ, ਇਹ ਸਭ ਪੀਹਕੇ ਪਾਵੇ। ਅਰ ਮ੍ਰਿਤ ਤਾਂਬਾ, ਮ੍ਰਿਤ ਅਭਰਕ, ਮ੍ਰਿਤ ਸੋਨਾ, ਮ੍ਰਿਤ ਚਾਂਦੀ; ਮ੍ਰਿਤ ਮੋਤੀ, ਮ੍ਰਿਤ ਪਾਰਾ (ਰਸ ਸੰਧੂਰ), ਮ੍ਰਿਤ ਲੋਹਾ ਤੇ ਭੰਗ ਇਹ ਸਭ ੨-੨ ਤੋਲ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਦੂਨੀ ਸ਼ਹਿਤ ਤੇ ਮਿਸ਼ਰੀ ਪਾਕੇ ਪੱਤ ਕਰਕੇ ਸਭ ਮਿਲਾਕੇ ਸਵਾ ਦੋ ਤੋਲੇ ਦੇ ਲੱਡੂ ਕਰਕੇ ਖਾਵੇ। ਬੀਰਜ ਬਲ ਤੇ ਪੁਸ਼ਟੀ ਪੈਦਾ ਕਰੇ। ਲਿੰਗ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ੀ ਦਾ ਅਕੜੇਮਾ ਸਿੰਗ ਵਾਂਗ ਕਰੜਾ ਹੋਵੇ। ਹੋਰ ਮੰਦਾਗਨੀ, ਪ੍ਰਮੇਹ ਪਾਂਡੂ, ਕੈ, ਮੂਰਛਾ, ਵਾਯੂ, ਪਿੱਤ, ਕਫ ਤੇ ਖਾਂਸੀ ਸਭੇ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ ॥੫੧੪ ਤੋਂ ੫੧੯॥

ਕਾਮ ਰਹੱਸਜ ਗੁਟੀ—ਚੌਪਈ

ਕੇਸਰ ਹਿਮ ਹਿੰਗਲੁ ਅਹਿਫੇਨ। ਜਾਤੀਫਲ ਮ੍ਰਿਗਮਦ ਸੁੰਠਿ ਦੇਨ।
ਕੇਸਰ ਪੱਤ੍ਰਕ ਭੰਗ। ਅਕਰਕਰਾ ਤ੍ਵਕ ਇੰਦ੍ਰ ਲਵੰਗ॥੫੨੦॥

ਤਬਾਸੀਰ ਦੇਬਾਰ ਤੇ ਦੂਣੀ ਪਾਵੇ।

ਵਿਜਯਾ ਸਮ ਮਿਸਰੀ ਸਮ ਪੀਸ। ਗੋਲੀ ਮਾਸੇ ਆਠ ਕਰੀਸ।
ਦੂਧ ਸਿਤਾ ਪਰ ਪੀਵੋ ਲਾਲ। ਮਹਾਂ ਬੰਧੇਜ ਸੁ ਧਾਂਤ ਵਿਸਾਲ ॥੫੨੧॥

੨੮੬੫—ਕੇਸਰ, ਚੰਦਨ, ਸ਼ਿੰਗਰਫ, ਅਫੀਮ, ਜਾਫਲ, ਕਸਤੂਰੀ, ਸੁੰਢ, ਕੇਸਰ; ਪਤ੍ਰਜ, ਮਘ; ਭੰਗ, ਅਕਰਕਰਾ, ਦਾਲਚੀਨੀ, ਮਿਠੇ, ਇੰਦਰਜੌਂ, ਲੌਂਗ ਤੇ ਹਰੜ ਇਹ ਸਮਾਨ ਭਾਗ। ਸਭ ਸਮਾਨ ਮਿਸ਼ਰੀ ਪਾਕੇ ਪੀਹੇ ਅਰ ਗੋਲੀ ੮ ਮਾਸੇ ਦੀ ਕਰੇ, ਖਾਵੇ ਉਪਰੋਂ ਮਿਸ਼ਰੀ ਪਾਯਾ ਕੋਸਾ ਦੂਧ ਪੀਵੇ ਤਾਂ ਮਹਾਂ ਬੰਧੇਜ ਕਰੇ, ਧਾਂਤ ਨੂੰ ਵਧਾਵੇ ॥੫੨੦॥੫੨੧॥

ਕਲਾਨਿਧ ਬਟੀ

ਕੇਸਰੁ ਸਿੰਗਰਫ ਜਾਤੀ ਫਲਾ। ਮ੍ਰਿਗਮਦ ਆਫੂ ਵਿਜਲਾ ਲਲਾ।
ਅਕਰਕਰਾ ਗੁਟ ਮਧੁ ਸੋਂ ਰਤੀ। ਕਰਤ ਸਥੰਭਨ ਪਯਪਿਵਲਿਤੀ॥੫੨੨॥

੨੮੬੬-ਕੇਸਰ, ਸ਼ਿੰਗਰਫ, ਜਾਫਲ, ਕਸਤੂਰੀ; ਅਫੀਮ, ਭੰਗ ਤੇ ਅਕਰਕਰਾ, ਪੀਹਕੇ ਸ਼ਹਿਤ ਨਾਲ ਰੱਤੀ ਦੀ ਗੋਲੀ ਕਰਕੇ ਖਾਵੇਂ ਤਾਂ ਬੰਧੇਜ ਕਰੇ ਪਰੰਤੂ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਦੂਧ ਪੀਵੇ ॥੫੨੨॥

ਨਾਲਿਯੇਰ ਪਾਕ–ਚੌਪਈ

ਨਾਲੇਰ ਗਰੀ ਦੋ ਪ੍ਰਸਥ ਪ੍ਰਮਾਨ। ਸੇਰ ਏਕ ਗੋ ਘੀਉ ਵਖਾਨ।
ਪ੍ਰਸਥ ਏਕ ਚਾਰੌਂਜੀ ਵੀਜ। ਸੇਰ ਚਾਰ ਪਾਕੇ ਪਯ ਲੀਜ ॥੫੨੩॥
ਸਬੇ ਮੇਲਕੈ ਖੋਵਾ ਕਰੇ। ਦਾਨੇ ਸਮ ਹੁਇ ਥਾਲੀ ਧਰੇ।
ਤੁਲਾ ਖੰਡ ਕੀ ਪਾਤ ਪਕਾਇ। ਤਾਮਹਿ ਖੋਵਾ ਪਾਵੋ ਲਜਾਇ ॥੫੨੪॥
ਜਾਤੀਫਲ ਜਲਵੱਤ੍ਰਿ ਲਵੰਗ। ਯੁਗ ਜੀਰਾ ਦਾਰਮ ਛਿਲ ਅੰਗ।
ਅਸਗੰਧਗੋਖਜਰੁ ਕੋਚਰੁਬੀਜ।ਧਨੀਯਾ ਯਸਟਿ ਗੰਗੇਰਨ ਲੀਜ॥੫੨੫॥
ਸੌਫ ਸਤਾਵਰ ਤਜ ਤਮਾਲ। ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਨਾਗਰ ਘਨ ਸੁ ਵਿਦਾਰ।
ਸੰਗ੍ਰਾਟਕ ਗਜਕੇਸਰੁ ਏਲਾ। ਤ੍ਰਿਫਲਾ ਪਲੁ ਅਧਅਧ ਸਭਮੇਲਾ ॥੫੨੬॥
ਪੀਸੀ ਮੇਲੇ ਕਪੜ ਛਨਾਇ। ਬੱਤੀ ਮਾਸੇ ਲੱਡੂ ਖਾਇ ॥੫੨੭॥
ਵ੍ਰਿਧਿ ਤਰੁਨ ਹੁਇ ਜਾਵਤ ਮੇਹ। ਧਾਤੁ ਪੁਸਟ ਬਹੁ ਸੁਕਕਰੇਹ।
ਵੀਸਮੇਹ ਹਰਿਤਿਯ ਗੁਣਕਾਰ। ਮੇਘ ਕਹੈ ਗੁਨ ਇਹ ਵਿਸਤਾਰ ॥੫੨੮॥

੨੮੯੭—ਨਾਲੀਏਰ ਦੀ ਗਿਰੀ ੨ ਪ੍ਰਸਥ—੧੨੮ ਤੋਲੇ, ਗੋਕਾ ਘੇਉ ੧ ਸੇਰ, ਚਿਰੌਂਜੀ ਦੀ ਗਿਰੀ ੬੪ ਤੋਲ। ਚਾਰ ਸੇਰ ਪਕਾ ਗੋਕਾ ਦੁਧ ਪਾਕੇ ਸਭ ਚੀਜਾਂ ਸਮੇਤ ਖੋਵਾ ਕਰੇ, ਜਦੋਂ ਕਿਸਾਰੇ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਥਾਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਲਵੇ ਤੁਲਾ—੧੦ ਸੇਰ ਖੰਡ ਦੀ ਪੱਤ ਪਕਾਕੇ, ਇਸ ਵਿਚ ਫਿਰ ਖੋਆ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਅਰ ਜਾਫਲ, ਜੱਵਤ੍ਰੀ, ਲੌਂਗ, ਦੋਨੋਂ ਜ਼ੀਰੇ, ਨਸਪਾਲ, ਅਸਗੰਧ, ਭਖੜਾ, ਕੌਂਚਬੀਜ, ਧਨੀਆਂ, ਮੁਲਠੀ, ਗੰਗੇਰਨ (ਗੁਲਸਕਰੀ), ਸੌਂਫ; ਸਤਾਵਰ, ਤਜਸੱਕ, ਤਮਾਲਪਤ੍ਰ, ਅਪਾਮ, ਮਿਸ਼ਰੀ, ਸੁੰਢ, ਨਾਗਰਮੋਥਾ, ਸਿਆਹਮੂਸਲੀਆਂ, ਸਿੰਘਾੜੇ, ਨਾਗ ਕੇਸਰ, ਲਾਚੀ ਤੇ ਤ੍ਰਿਫਲਾ, ਇਹ ਸਭ ੨-੨ ਤੋਲੇ, ਕਸਤੂਰੀ, ਕਪੂਰ, ਇਹ ਦੋਨੋਂ ੪-੪ ਮਾਸੇ, ਸਭੇ ਪੀਹਕੇ ਕਪੜ ਛਾਣ ਕਰਕੇ ਮਿਲਾ ਦੇਵੇ, ਫਿਰ ੩੨ ਮਾਸੇ ਦਾ ਲੱਡੂ ਬੰਨ੍ਹ ਰਖੇ ਤੇ ਖਾਯਾ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਬੁਢਾ ਜਵਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪ੍ਰਮੇਹ ਨਾਸ਼ ਕਰੇ; ਧਾਤੂ ਪੁਸ਼ਟ ਕਰੇ; ਬੀਰਜ ਵਧਾਵੇ, ਬੀਸ ਤਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੇਹ ਨਾਸ ਕਰੇ ਅਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਭੀ ਗੁਣਕਾਰ ਹੈ।

ਲਸਣ ਪਾਕ

ਲਸਨ ਗੁੱਲੀ ਛੁੱਲ੍ਹਿ ਸੌਂ ਪੀਸ। ਧੂਪ ਸੁਕਾਈ ਪ੍ਰਸਥ ਸੁ ਲੀਸ।
ਪ੍ਰਸਥ ਚਾਰ ਪਯ ਪਾਇ ਕੜਾਹਿ। ਖੋਵਾ ਕੀਜੈ ਭਲਾ ਬਨਾਇ॥੫੨੯॥
ਗੋਘ੍ਰਿਤ ਪੈਸੇ ਦਸ ਲੈ ਪਾਇ। ਖੋਵਾ ਤਾਂ ਸੋ ਕਰੋ ਬਨਾਇ।
ਸੋ ਖੋਵਾ ਥਾਲੀ ਮਹਿ ਧਰੋ। ਤੁਲਾ ਏਕ ਖੰਡ ਪਾਤ ਸੁ ਕਰੋ॥੫੩੦॥
ਪਾਕੀ ਪਾਤਹਿ ਖੋਵਾ ਦੇਇ। ਪੁਨ ਔਖਧਿ ਪੀਸੀ ਏ ਲੇਇ।
ਵਡੀ ਰਾਯਾਸਨ ਵ੍ਰਿਖ ਕਦੂਰ। ਛਿੰਨਾ ਸੁੰਠੀ ਸੁਰਤਰ ਪੂਰ॥੫੩੧॥
ਵਿਧਾਰਾ ਚਿਤ੍ਰਕ ਅਜਮੋਦ। ਸਤਾਵਰ ਇਟਸਿਟ ਲੈ ਸੋਦ।
ਪਲਪਲ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪੀਸੀਪਾਇ। ਕਣਾ ਵੜਿੰਗ ਟੰਕ ਟੰਕ ਦਾਇ॥੫੩੨॥
ਗੁਟਕਾ ਟੰਕ ਦੋਇ ਨਿਤ ਖਾਇ। ਛਿਨ ਮਹਿ ਵਾਤ ਚੌਰਾਸੀ ਜਾਇ।
ਉਰੁਸਤੰਭ ਆਕੜ ਅਧਰੰਗ। ਪੱਖਜਾਘਾਤ ਸਕਲ ਦੁਖ ਭੰਗ॥੫੩੩॥

੨੮੯੮—ਲਸਣ ਦੀਆਂ ਗੁਲੀਆਂ ਛੱਲਕੇ ਲੱਸੀ ਨਾਲ ਪੀਹਕੇ ਧੁਪੇ ਸੁਕਾਕੇ ੬੪ ਤੋਲੇ ਲਵੇ। ਦੁੱਧ ਗੋਕਾ ੪ ਪ੍ਰਸਥ—੨੫੬ ਤੋਲੇ ਪਾਕੇ, ਕੜਾਹੇ ਖੋਆ ਕਰ ਲਵੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੋਕਾ ਘਿਉ ੧੦ ਪੈਸੇ ਭਰ ਪਾਵੇ ਫਿਰ ਖੋਵਾ ਪਕਾਕੇ ਉਤਾਰ ਰਖੇ। ਫਿਰ ਤੁਲਾ ੮੦੦=ਤੋਲੇ (੧੦ ਸੇਰ ਖੰਡ) ਦੀ ਪੱਤ ਪਕਾਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਖੋਵਾ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਫਿਰ ਇਹ ਲਿਖੀਆਂ ਚੀਜਾਂ ਪਾਵੇ—ਵੱਡੀ ਰਾਯਸੇਨ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਅਜਮੋਦ, ਸਤਾਵਰ ਤੇ ਇਟਸਿਟ; ਇਹ ੪-੪ ਤੋਲੇ ਪੀਹਕੇ ਕਪੜ-ਛਾਣ ਕਰਕੇ ਮਿਲਾਵੇ ਅਰ ਮਘ, ਬਾਇਬੜਿੰਗ, ਇਹ ੪-੪ ਮਾਸੇ ਮਿਲਾਕੇ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਗੋਲੀ ੨ ਟੰਕ ੮ ਮਾਸੇ ਦੀ) ਬਣਾਕੇ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਚੌਰਾਸੀ ਬਾਤ, ਉਰੂਸਤੰਭ, ਅਕੜੇਮਾਂ; ਅਧਰੰਗ ਤੇ ਪਖਯ ਘਾਤ; ਸਭੇ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥੫੨੯ ਤੋਂ ੫੩੩।

ਅਥ ਪਾਕ ਵਿਧੀ–ਦੋਹਰਾ

ਸਕਲ ਪਾਕ ਕੀ ਚਾਸਨੀ ਪਾਕੇ ਤਾਰ ਪਕਾਇ।
ਭੂਮਿ ਧਰੀ ਖੋਵਾ ਭਿਲੈ ਪੁਨਿ ਕਾਸਿਟਾਦਿਕ ਦਾਇ ॥੫੩੪॥
ਪਿਛੈ ਮਿਲਾਇ ਸੁਗੰਧ ਸਭ ਪਾਛੈ ਵਰਕ ਮਿਲਾਇ।
ਰੂਪ ਰੰਗ ਗੁਨ ਗੰਧ ਸਬ ਰਖੈ ਤੁ ਵੈਦਜ ਕਹਾਇ ॥੫੩੫॥
ਗ੍ਰੰਥ ਰੀਤਿ ਕਛੁ ਔਰੁ ਹੈ ਗੁਰੁ ਕੇ ਵਚਨ ਜੁ ਹੋਰ।
ਦੋਨੋ ਲਹੈ ਤੂ ਵੈਦ ਹੁਇ ਨਹਿ ਤੌ ਜਾਨੋ ਚੋਰ ॥੫੩੬॥
ਗ੍ਰੰਥ ਰੀਤਿ ਅਰੁ ਗੁਰੁ ਬਚਨ ਜੋ ਮਾਨਤ ਨਰ ਤਾਹਿ।
ਤਉ ਪ੍ਰਸਿਧ ਜਗ ਮੈ ਹੁਵੈ ਗੁਰ ਨਿੰਦਕ ਕਛੁ ਨਾਹਿ ॥੫੩੭॥

੨੮੬੯–ਸਭਨਾਂ ਪਾਕਾਂ ਵਿਚ ਚਾਸਨੀ ਭਾਵ ਪੱਤ ਦੀ ਤਾਰ ਠੀਕ ਪਕਾ ਲਵੇ। (ਜਾਚ ਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਲਵੇ) ਫਿਰ ਪੱਤ ਥੱਲੇ ਲਾਹਕੇ ਖੋਵਾ ਪਾਵੇ, ਫੇਰ ਕਾਸਟੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪਾਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸੁਗੰਧੀਆਂ ਪਾਵੇ, ਫੇਰ ਵਰਕ ਆਦਿ ਧਾਤਾਂ ਪਾਵੇ। ਪਾਕਦਾ ਰੂਪ ਰੰਗ ਗੁਣ ਅਤੇ ਸੁਗੰਧੀ ਆਦਿ ਸਭੋ ਜਿਉਂ ਕੀ ਤਿਉਂ ਰਖੇ ਤਾਂ ਬਣੌਨ ਵਾਲਾ 'ਵੈਦ' ਹੈ ਇਉਂ ਜਾਣੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਦੀ, ਆਲਸੀ, ਬਸਮਝ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਮ੍ਰਯਾਦਾ ਹੋਰ ਹੈ; ਉਸਤਾਦ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਹੋਰ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੇ ਤਾਂ ਵੈਦ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਚੋਰ ਅਰ ਬੇਉਸਤਾਦਾ ਜਾਣੋ। ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਰ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਜੇਹੜਾ ਪੁਰਸ਼ ਮੰਨਦਾ ਅਤੇ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਓਹੋ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰਾਂ ਦਾ ਨਿੰਦਕ ਕੁਛ ਬੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਅਥ ਵੈਦਕ ਗ੍ਰੰਥ ਉਸਤਤੀ–ਦੋਹਰਾ

ਸਾਤ ਸਮੁੰਦ੍ਰਨ ਜਲ ਜਿਤੇ ਗਿਨਜੈ ਚਹੈ ਕੋ ਬਿੰਦ।
ਤਿਮ ਵੈਦਕ ਮਤਿ ਜਾਨਿਯੈ ਕੋ ਕਹਿ ਸਕੈ ਕਵਿੰਦ ॥੫੩੮॥
ਵੈਦਕ ਗ੍ਰੰਥ ਸੁਮੇਰ ਗਿਰਿ ਮੋ ਮਤਿ ਕੀਟੀ ਜਾਨ।
ਮੁਖਆਗਰ ਕਛੁ ਜੋ ਲਹਜੈ ਸੋ ਮੈ ਕੀਓ ਵਖਾਨ ॥੫੩੯॥
ਪਾਰ ਨ ਪਾਵਨ ਜੋਗ ਕੋ ਸੁਰ ਗੁਰ ਕਵਿਤਾ ਜੋਇ।
ਜਿਤਨੀ ਜਿਤਨੀ ਬੁਧਿ ਹੋਇ ਸਭੈ ਕਹਿਤ ਕਵਿ ਸੋਇ ॥੫੪੦॥

ਮੋ ਮਤਿ ਹੈ ਬਾਲਕ ਜਿਸੀ ਕਵਿਤਨ ਕੀ ਮਤਿ ਨਾਹਿ।
ਤਾਂਤੇ ਮੈਂ ਜੋ ਕਵਿ ਕਰੀ ਸੋ ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਜਾਹਿ ॥੫੪੧॥
ਬਾਲਕ ਸੀ ਕਛੂ ਖੇਲ ਇਹ ਮੇਘ ਕਰੀ ਮਨੁ ਲਾਇ।
ਚਤਰ ਵੈਦਗ ਕਵਿ ਸੋਧਿਯੋ ਮੋ ਪਰਿ ਕਿਰਪਾ ਲਜਾਇ ॥੫੪੨॥
ਮੇਰੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇਖਕੈ ਕਵਿਜਨ ਕਰੋ ਨ ਰੋਸ।
ਭਲੇ ਪੁਰਖ ਸਬ ਬਖਸ ਹੈਂ ਦੇਖ ਬਾਲ ਮਹਿ ਦੋਸ ॥੫੪੩॥
ਅਧਿਕ ਹੀਨ ਹੋਜਾ ਕਹਯੋ ਅਖਯਰ ਮਾਤ੍ਰਾ ਜੋਇ।
ਸੁਧ ਕਰੋ ਕਵਿ ਜਨ ਜਗਤ ਜਯੋਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੁਧ ਹੋਇ ॥੫੪੪॥
ਸੰਬਤੁ ਵਸੁ ਸਸਿ ਸਿਧ ਭੁਵ ਪੋਖ ਵਦੀ ਤਿਥ ਤੀਜ।
ਸੋਮ ਪੁਨਰਵਸੂ ਬ੍ਰਹਮ ਭਨਿ ਯੋਗ ਭਲੋ ਦਿਨ ਲੀਜ ॥੫੪੫॥
ਜਿਲੇ ਜਲੰਧਰ ਮਹਿ ਸ਼ਹਿਰ ਫਗਵਾੜਾ ਸੁਭ ਥਾਨ।
ਗੁਨ ਚਤੁਰਾਈ ਰਿਧਿ ਘਰੁ ਸਦਾ ਵਸਤ ਕਲਯਾਨ ॥੫੪੬॥
ਘਰ ਘਰ ਮੰਗਲਾਚਾਰ ਨਿਤਿ ਰਾਜਾ ਚੂਹੜ ਮੱਲ।
ਕਰਤ ਰਾਜ ਨਿਤ ਨਗਰ ਕੋ ਕੋਇ ਉਥੱਲ ॥੫੪੭॥

ਸੱਤਾਂ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦਾ ਜਿਤਨਾਂ ਜਲ ਹੈ, ਉਸਦੀਆਂ ਕੋਈ ਬੂੰਦਾਂ ਗਿਣਨੀਆਂ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਕਦ ਗਿਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਵੈਦਕ ਦਾ ਨਤ, ਇਸਨੂੰ ਕੋਈ ਕਵੀ 'ਇਤਨਾ ਹੈ' ਇਸਤਰਾਂ ਕਦ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਇਹ ਅਥਾਹ ਹੈ। ਵੈਦਕ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤਾਂ ਦੀ ਤਰਾਂ ਹਨ, ਮੇਰੀ ਬੁੱਧੀ ਕੀੜੀ ਸਮਾਨ ਸਮਰਥਾ ਹੀਣ ਭਲਾ ਕਿਸਤਰਾਂ ਪਰਬਤ ਪਰ ਚੜ੍ਹ ਸਕੇ ? ਇਸ ਕੇ ਜੋ ਕੁਛ ਮੂੰਹ ਅੱਗੇ ਆਯਾ ਅਰ ਗੁਰਾਂ ਤੇ ਸੁਣਿਆਂ ਸੀ, ਸੋਈਓ ਕੁਛ ਬਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਬੀ ਪਾਰਾਵਾਰ ਰੇਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਦੇਵ ਗੁਰੂ ਹੀ ਕਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਿਤਨੀ ਕ ਬੁੱਧੀ ਹੈ, ਉਤਨੀ ਉਤਨੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਬੁੱਧੀ ਬਾਲਕ ਜੇਹੀ ਹੈ, ਕਵੀਆਂ ਵਾਲੀ ਬੁੱਧੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸਤੇ ਮੈਂ ਜੇਹੜੀ ਕਵਿਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਸੋ ਸਭ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੈ। ਬਾਲਕ ਦੀ ਖੇਡ ਸਮਾਨ ਇਹ ਕੁਛ ਮੈਂ ਮਨ ਲਾਕੇ 'ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ' ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਹੇ ਚਤੁਰ ਵੈਦੋ ! ਇਸਨੂੰ ਸੋਧ ਲੈਣਾ ਮੇਰੇ ਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਧਾਰਕੇ। ਮੇਰੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਹੇ ਕਵਿ ਜਨੋਂ ! ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਨਾ ਹੋਣਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਭਲੇ ਲੋਗ ਕਿਸੀ ਵਿਚ (ਅਗਜਾਤਪਣ ਦਾ) ਦੋਸ਼ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਖਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਵਾਧੇ, ਘਾਟੇ; ਵਿੰਗਾ, ਟੇਢਾ, ਅੱਖਰ, ਮਾਤ੍ਰਾ, ਜੋ ਕੁਛ ਹੋਵੇ। ਸੋ ਹੇ ਕਵੀਜਨੋ ! ਉਸਨੂੰ ਸੁੱਧ ਕਰ ਲਵੋ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਉਹ ਪਦ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਰ ਸੁੱਧ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ ਦੇ ਰਚਨੇ ਦਾ ਸੰਮਤ ਬਸੁ=੮; ਸਸਿ=੧; ਸਿਧਿ = ੮; ਭੁਵਿ = ੧, ਅਰਥਾਤ ੧੮੧੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ, ਪੋਹ ਵਦੀ ਤਿੱਥ ਤੀਜ, ਸੋਮਵਾਰ, ਪੁਨਰਵਸੂਨਿਛੱਤ੍ਰ, ਬ੍ਰਹਮ ਜੋਗ ਅਜੇਹੇ ਸੁਭ ਦਿਨ ਪੂਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਵਿਚ

ਸ਼ੈਹਰ ਫਗਵਾੜਾ ਸਰੇਸ਼ਟ ਥਾਨ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਣ, ਚਤੁਰਾਈਆਂ ਅਤੇ ਰਿੱਧੀਆਂ ਦਾ ਘਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਅਨੰਦ ਨਾਲ (ਉਸ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ) ਨਿਵਾਸ ਸੀ। ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਘਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਨਿੱਤ ਮੰਗਲਾਚਾਰ, ਅਰ ਰਾਜਾ ਚੂਹੜ ਮਲ ਕਰਦਾ ਸੀ ਰਾਜ; ਨਿੱਤ ਉਸ ਨਗਰ ਦਾ ਜਿਸਨੂੰ ਕੋਈ ਉਥੱਲਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ॥੫੩੮ ਤੋਂ ੫੪੭।

ਵੰਸ਼ਾਵਲੀ (ਮੇਘ ਮੁਨੀ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ)—ਚੌਪਈ

ਆਚਾਰਜ ਜਟ ਮੱਲ ਮੁਨੀਸ। ਜੀਤੇ ਅਘ ਸਿਮਰੈ ਨਿਤ ਈਸ।
ਸਿਖ ਭਯੋ ਤਿਸ ਪਰਮਾਨੰਦ। ਜਿਨ ਕਾਟੇ ਸਬ ਦੁਖ ਕੇ ਫੰਦ ॥੫੪੮॥
ਸਦਾ ਨੰਦ ਤਾਕੇ ਅਭਿ ਸਿਖ। ਨਾਰਾਯਨ ਤਾਕੇ ਅਤਿ ਵਿੱਖ੍ਯ।
ਪੰਡਿਤ ਚਤੁਰਾ ਜਗਿ ਵਿਖ੍ਯਾਤ। ਪੂਜ੍ਯ ਨਰੋਤਮ ਜਾਨੋਵਾਤ ॥੫੪੯॥
ਮਯਾ ਰਾਮ ਤਾਕੇ ਸਿੱਖ ਭਯੋ। ਤਾਂ ਪਦਪੰਕਜ ਮੇਘੈ ਲਯੋ।
ਤਿਨ ਗੁਰ ਕੀ ਕਿਰਪਾ ਕੈ ਸੰਗ। ਰਚ੍ਯੋ ਗ੍ਰੰਥ ਮੁਨਿ ਮੇਘ ਸੁਰੰਗ ॥੫੫੦॥

੧. ਅਚਾਰਜ ਜਟਮਲ ਦਾ
੨. ਚੇਲਾ ਪਰਮਾਨੰਦ, ਤਿਸ ਦਾ
੩, ਚੇਲਾ ਸਦਾਨੰਦ, ਤਿਸਦਾ
੪. ਚੇਲਾ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ; ਤਿਸ ਦਾ
੫, ਚੇਲਾ ਮਯਾ ਰਾਮ, ਤਿਸ ਦਾ
੬, ਚੇਲਾ ਮੇਘ ਮੁਨੀ, ਗ੍ਰੰਥਕਾਰ ਹੈ ॥

ਅਥ ਗ੍ਰੰਥ ਮਤ ਨਾਮ—ਕਬਿੱਤ

ਜਾਨੋ ਨਿਦਾਨ ਵੰਗਸੇਨ ਯੋਗ ਚਿੰਤਾਮਣਿ ਸਾਰੰਗਧਰ ਜੋਗਸਤੇ ਕਹ੍ਯੋ ਕਾਲਗ੍ਯਾਨ ਹੈ। ਸੰਨਿਪਾਤ ਕਲਿਕਾ ਨ੍ਰਿਘੰਟ ਸਾਰਸੰਗ੍ਰਹਿ ਮਤ ਗੁਣ ਰਤਨਮਾਲ ਪੱਥ੍ਯਾ ਪੱਥ ਮਾਨ ਹੈ। ਵੈਦ੍ਯ ਹੀ ਕੌਤੂਹਲ ਬ੍ਰਹਮ ਯਾਮਲ ਰਸਰਤਨਾਕ੍ਰ ਸਿੰਘਾ ਵਿਲੋਕਤੇ ਮੇਘ ਕਹੀ ਬਾਨ ਹੈ। ਡਾਮਰ ਰਸ ਮੰਜਰੀ ਜੁ ਅਤ੍ਰੈ ਹਰੀਤ ਚਰਕ ਸਾਰਉਧਾਰ ਜੂ ਮਨੋਰਮਾ ਸੁ ਠਾਨ ਹੈ ॥੫੫੧॥

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ ਬਣਾਯਾ ਹੈ, ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ :—

੧. ਮਾਧਵ ਨਿਦਾਨ ੨. ਵੰਗਸੇਨ ੩. ਯਗਚਿੰਤਾਮਣੀ ੪. ਸਾਰੰਗਧਰ ੫, ਯੋਗਸਤ ੬. ਕਾਲ ਗਯਾਨ ੭. ਸੰਨਿਪਾਤ-ਕਲਿਕਾ ੮. ਨ੍ਰਿਘਟ ੯. ਸਾਰਸੰਗ੍ਰਹ ੧੦. ਗੁਣ ਰਤਨਮਾਲ ੧੧. ਪਥਸ਼ਾ ਪੱਥ ੧੨. ਵੈਦ ਕੰਤੂਹਲ ੧੩. ਬ੍ਰਹਮਯਾ ਮਲ ੧੪. ਰਸਰਤਨਾਕਰ ੧੫. ਬੀਰ ਸਿੰਘਾ ਵਿਲੋਕ ੧੬. ਡਾਮਰੁ ੧੭. ਰਸ ਮੰਜਰੀ ੧੮. ਆਤ੍ਰਯ ੧੯. ਹਰੀਤ੍ਰ ੨੦. ਚਰਕ ੨੧. ਸਾਰ ਉਧਾਰ ੨੨, ਮਨੋਰਮਾ। ਇਹ ੨੨ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਤਿੱਬ ਪੰਜਸਾਂਇਕ, ਹਿਤੋਪਦੇਸ਼ਾਦਿ ਦਾ ਬੀ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਹੈ ॥੫੫੧॥

ਔਖਧ ਦੇਣੇ ਦੇ ਯੋਗ—ਚੌਪਈ

ਰੇਵਤਿ ਆਸੂਨਿ ਪੁੱਖ ਵਖਾਨ। ਪੁਨਰਵਸੋ ਗਜ ਮ੍ਰਿਗਸਰ ਠਾਨਿ।
ਚਿਤ੍ਰਾ ਮੂਲ ਸਤ ਭਿਖਾ ਸ੍ਵਾਂਤਿ। ਸ੍ਰਵਣ ਧਨਿਸਟਾਔਖਦਖਾਤ॥੫੫੨॥
ਰਵਿ ਸਨਿ ਮੰਗਲਵਾਰ ਪ੍ਰਮਾਨ। ਇਸੀ ਯੋਗ ਮਹਿ ਔਖਧ ਠਾਨ।
ਇਨ ਨਖੱਯਤ੍ਰ ਇਨਵਾਰੇ ਸਹੀ। ਔਖਧ ਯਾਮਹਿ ਦੇਨੀ ਕਹੀ॥੫੫੩॥

੨੯੭੦—ਰੇਵਤੀ, ਅਸ਼ਵਨੀ, ਪੁਖ, ਪੁਖ, ਪੁਨਰ ਵਸੂ, ਹਸਤਿ, ਮ੍ਰਿਗਸਰ, ਚਿਤ੍ਰਾ, ਮੂਲਾ, ਸਤ ਭਿਖਾ, ਸਵਾਂਤੀ, ਸ੍ਰਵਣ ਤੇ ਧਨਿਸਟਾ ਵਿਖੇ ਦਵਾਈ ਖੁਲਾਵੇ। ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਐਤਵਾਰ, ਸ਼ਨਿਚਰਵਾਰ ਤੇ ਮੰਗਲਵਾਰ ਇਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਅਤੇ ਯੋਗਾਂ (ਨਿਛੱਤ੍ਰਾਂ) ਵਿਚ ਦਵਾਈ ਦੇਵੇ ਇਹ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹਨ ॥ ੫੫੨ ॥ ੫੫੩ ॥

ਰੋਗ ਮੁਕਤਾ ਸਨਾਨ ਵਿਧੀ—ਪਰਿਹਾ

ਰੋਹਨਿ ਸ੍ਵਾਂਤੀ ਉਤ੍ਰਾ ਤੀਨੋ ਤਯਾਗਿਯੇ।
ਪੁਨਰਵਸਾ ਅਰੁ ਰੇਵਤੀ ਸਰਪ ਸੁ ਭਾਗਿਯੇ।
ਰਿਕਤਾ ਤਿਥ ਚਰ ਲਗਨੇ ਮੰਗਲ ਰਵਿ ਭਨੀ।
ਮੱਜਨ ਕੀਜੈ ਰੋਗੀ ਵੈਦਯੰ ਧਨ ਦਨੀ॥੫੫੪॥

੨੯੭੧—ਜਿਸ ਦਿਨ ਰੋਗ ਹਟੇ ਤੇ ਸਨਾਨ ਕਰਾਯਾ ਜਾਵੇ:—

ਰੋਹਿਨੀ, ਸ੍ਵਾਂਤੀ, ਤਿੰਨੇ ਉਤਰਾਂ (ਉਤਰਾ ਖਾੜਾ; ਉਤਰਾ ਭਾਦ੍ਰਪਦਾ ਤੇ ਓਤਰਾ ਫਾਲਗੁਣੀ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰਜ ਦੇਵੇ ਅਰੇ ਪੁਨਰ ਵਸੂ, ਰੇਵਤੀ, ਸਲੇਖਾਂ (ਮਘਾ) ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਰਿਕਤਾ ਤਿਥਾਂ (੪, ੧੪, ੯, ੩੦) ਤੇ ਚਰ ਲਗਨ ਮੰਗਲ, ਐਤਵਾਰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਰੋਗੀ ਦਾ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਵ ਅਤੇ ਵੈਦਜ ਨੂੰ ਧਨ ਦੇਵੇ ॥੫੫੪॥

ਛੰਦ ਸੰਖਯਾ—ਦੋਹਰਾ

ਪੰਚ ਸਹੰਸਰ ਪਾਂਚਹੀ ਦੋਹਾ ਛੰਦ ਕਵਿੱਤੁ ।
ਏ ਸੰਖਯਾ ਹੈ ਛੰਦ ਕੀ ਕਵਿ ਜਨ ਧਾਰੋ ਚਿੱਤ ॥੫੫੫॥

੨੮੭੨—ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਤੇ ਪੰਜ ਦੋਹਰੇ, ਛੰਦ ਤੇ ਕਬਿੱਤ ਹਨ; ਇਤਨੀ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਹੈ ॥੫੫੫॥

ਸਲੋਕ ਸੰਖਯਾ

ਸਾਤ ਸਹੰਸਰ ਤੀਨ ਸੈ ਇਕਵੰਜਾ ਪਰ ਜਾਨ ।
ਅੱਖਰ ਬੱਤੀ ਕੇ ਲਿਖੇ ਸੰਖਯਾ ਗ੍ਰੰਥ ਵਖਾਨ ॥੫੫੬॥

ਫਗਵਾੜੇ ਸ਼ੁਭ ਨਗਰ ਮੈਂ ਮੇਘ ਵਸਤ ਆਨੰਦ ।
ਪਰ ਉਪਕਾਰੈ ਹੇਤ ਕਰ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਯੋ ਸੁਖ ਕੰਦ ॥੫੫੭॥
ਤੇਰਾ ਧਯਾਇ ਸੁ ਗ੍ਰੰਥ ਇਹ "ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ" ਸੁ ਨਾਮ ।
ਸਭ ਜਨ ਕੋ ਸੁਖੁ ਇਹ ਕਰੈ ਸਧੈਂ ਸਕਲ ਜਗ ਕਾਮ ॥੫੫੮॥

੨੮੭੩-ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ ਤਿੰਨ ਸੌ ਇਕਵੰਜਾ (੭੩੫੧) ਸਲੋਕ, ੩੨ ਅੱਖਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹਨ । ਫਗਵਾੜੇ ਸਰੇਸ਼ਟ ਨਗਰ ਵਿਚ ਮੈਂ (ਮੇਘ) ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਨਿਵਾਸ ਰਖਦਾ ਸੀ । ਇਹ ਓਥੇ ਬੈਠਕੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ੧੩ ਅਧਯਾਯ ਹਨ, ਨਾਮ ਇਸਦਾ ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ ਹੈ । ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ (ਗ੍ਰੰਥ) ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕੰਮ (ਨਿਰੋਗਤਾ) ਸਿੱਧ ਕਰੇ ॥੫੫੬ ਤੋਂ ੫੫੮ ।

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ ਮੁਨਿ ਮੇਘ ਰਾਜ ਵਿਰਚਤੇ
ਪਾਕਾਧਿਕਾਰਾਦਿ ਨਾਮ ਤ੍ਰਯੋਦਸਮੋ ਧਯਾਇ ॥ ੧੩ ॥ ਗ੍ਰੰਥ ਸਮਾਪਤੰ ॥

(ਗ੍ਰੰਥ ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ ਦੂਜਾ ਭਾਗ)
॥ ਸਮਾਪਤ ॥

ਟੀਕਾ ਕਾਰੋਕਤ ਅੰਤਮ ਬਿਨਜ!

*** ਸ੍ਵੈਯਾ ***

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ਹਿ,
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਹੀਰਹਿ ਸਿੰਘ ਧਿਆਈ।
ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ ਸਟੀਕ ਭਯੋ ਇਤਿ,
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੇਰ ਕ੍ਰਿਪਾਕਿ ਪ੍ਰਭਾਈ।
ਜੋ ਪੜ ਹੈ ਲੜ ਹੈ ਰੁਗ ਸੋਂ,
ਧਨ ਔ ਜਸ ਕੀਰਤਿ ਲੇਹਿ ਵਡਾਈ।
ਏਹੁ ਬਿਨੈ "ਹਰਿ ਸ਼ੰਭੁਜ" ਕੀ,
ਗੁਰ ਦਾਸਹਿ ਕੇ ਸਦ ਅੰਗ ਸਗਾਈ।

—o—

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮਤ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਚਰਣ ਸਿਖਜਤ
ਗਣੇਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੇਘ ਬਿਨੋਦ ਸਟੀਕ
ਵਿਰਚਤੇ ਨਾਮ ਤੇਰਵੇਂ ਧਜਾਯ ਸਮਾਪਤੰ
ਸੁਭੰ ॥ ੧੩ ॥

ਛਾਪਕ—ਪਾਲ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਐਂਡ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਬਾਜ਼ਾਰ ਧੋਬੀਆਂ, ਨਜ਼ਦੀਕ ਚੌਂਕ ਘੰਟਾ ਘਰ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ